DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS

Város és elit

A Horthy-kori Kecskemét történeti földrajzi és társadalomtörténeti megközelítésben

Szilágyi Zsolt

okl. történelem–földrajz szakos
középiskolai tanár

DEBRECENI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

2011

V Á R O S É S E L I T

A HORTHY-KORI KECSKEMÉT TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSBEN

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a TÖRTÉNELEM tudományágban

Írta: Szilágyi Zsolt okleveles történelem–földrajz szakos középiskolai tanár

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája
(Történelem programja) keretében

Témavezető: Dr. . . . . .
Dr. Timár Lajos
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. ……
tagok: Dr. ……
Dr. ……

A doktori szigorlat időpontja: 200… . …… … .

Az értekezés bírálói:
Dr. .....
Dr. .....
Dr. .....

A bírálóbizottság:

elnök: Dr. .....
tagok: Dr. .....
Dr. .....
Dr. .....
Dr. .....

A nyilvános vita időpontja: 201… . …… … .

„Én Szilágyi Zsolt teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 2011. június ……

…….
Szilágyi Zsolt

Tartalom

I. rész A VÁROS 21

I. fejezet A kecskeméti városfejlődés 23
1. *Térszerkezeti alapmodell* 23
2. *Három lépcsőfok* 24
3. *Hatszáz év mérlege* 47
4. *Kecskemét a városhálózatban a 20. század első felében* 52

II. fejezet A város arcai 57
1. *Homokváros* 57
2. *Tanyás város* 70
3. *Barackváros* 83
4. *Piacváros* 91
5. *Gyermekváros* 104
6. *Parasztváros*? 118
7. *Adósváros* 132
8. *Nyitott város* 148

II. rész AZ ELIT 157

I. fejezet A hatalmi elit értelmezése mint helyi (városi) elit 159
1. *Áttekintő rövid „fogalomtörténet”* 159
2. *A brit elitkutatás fénykora a 90-es években* 160
3. *Magyar elitkutatások és elitfogalmak* 175
4. *Bibó – „lépték” és érték* 184
5. *Lenski – hatalom: pozíció és vagyon* 189
6. *A helyi, hatalmi elit értelmezése* 193
7. *A helyi elit összeillesztése a hagyományos társadalomszerkezeti képpel* 198
8. *A kecskeméti városi elit szerkezete* 200
8.1. *Funkcionális elitfőcsoportok* 201
8.2. *Szerkezeti változások* 212
8.3. *Testközelből a struktúra* 222

II. fejezet A multifunkcionális elit 245
1. *Belső tagoltság, szerkezeti változások, „funkcionális mobilitás”* 245
1.1. *Gazdasági–társadalmi duális elit* 250
1.2. *Városirányítási–gazdasági duális elit* 254
1.3. *Városirányítási–társadalmi duális elit* 268
1.4. *Komplex elit* 275
1.5. *Lebontott struktúra – körvonalazódó interakciós csoportok* 328
2. *Foglalkozásszerkezet* 335
3. *Vagyoni-jövedelmi szerkezet* 357

III. rész ÖSSZEGZÉS 385

FORRÁS ÉS IRODALOM 403
MELLÉKLET 429

Ábrák

1. ábra Kecskemét forgalmi makro-térszerkezeti alapmodellje. A Kárpát-medence természetes, főbb centripetális kereskedelmi folyosói . . . 23

2. ábra A budai szandzsák mezővárosainak becsült lélekszáma a török lakosság nélkül a 16. század közepén . . . 33

3. ábra Kecskemét 16–17. századi lélekszámváltozása az adózó háztartásfők nyomán végzett becslés alapján . . . 33

4. ábra A budai szandzsák adózó településire kivetett harács 1685 áprilisában . . . 35

5. ábra Kecskemét a futóhomokon, avagy a tanyák térhódítása 1783-ban . . . 40

6. ábra Magyarország modernizációs zónái 1910-ben . . . 46

7. ábra A kecskeméti városfejlődés három lépcsőfoka a középkortól a modernkorig . . . 47

8. ábra A városhierarchia felső tizede 1910-ben hiányos funkciójú megyeközpont szintű városokkal bezárólag . . . 53

9. ábra Kecskemét Horthy-kori közigazgatási területe a Duna–Tisza közi síkvidéken . . 58

10. ábra A Horthy-kori Kecskemét talajtérképe . . . 59

11. ábra A hőmérséklet- és a csapadékátlag évenkénti alakulása Kecskeméten a Horthy-korban . . . 61

12. ábra A szélirány gyakorisága Kecskeméten a 19. század végén és a 20. század derekán . . . 64

13. ábra A kiparcellázott birtokok összterülete (1860–1940) . . . 66

14. ábra A kecskeméti gazdaságok földbirtok-kategóriánkénti aránya 1935-ben . . . 68

15. ábra A művelési ágak alakulása Kecskeméten (1935) . . . 69

16. ábra Kecskemét külterületeinek (A) összevetése a tanyareform tervezetével és a félnapos körzetek területével (B) . . . 74

17. ábra Kecskeméti tanyazónák szerkezete az 1930-as években . . . 75

18. ábra Kecskemét Thünen-körei az 1930-as években . . . 76

19. ábra Kecskemét és közvetlen környezetének átlagos napi áruforgalma állati és gépi erővel vont szállítóeszközök súlyával együtt tonnában (1927–1928) . . . 77

20. ábra Kecskemét piaci vonzáskörzete (1925) . . . 93

21. ábra A kecskeméti piac helye a városközpontban a két világháború között . . . 94

22. ábra A születések és a halálozások számának alakulása havi bontásban (1920–1939) . . . 105

23. ábra A természetes szaporodás alakulása havi bontásban (1920–1939) . . . 106

24. ábra Vérhas által okozott kecskeméti megbetegedések és halálozások alakulása az 1930-as években . . . 107

25. ábra Az alföldi törvényhatósági jogú városok külterületi lakosságának alakulása (1910–1930) . . . 109

26. ábra Kecskemét népességének kormegoszlása (1920–1941) . . . 111

27. ábra A kecskeméti csecsemőhalálozás alakulása (1920–1936) . . . 114

28. ábra Az erőszakos halálesetek száma (1920–1939) 116
29. ábra A külterület népsűrűsége és a külterületi háztartások mérete 1935-ben 117
30. ábra Az alföldi törvényhatósági jogú városok agrártársadalmának vertikális szerkezete, méretarányosan ábrázolva (1935) 128
31. ábra Kecskemét Város Zálogintézetének forgalma (1927–1940) 133
32. ábra A zsidó lakosság disszimilációs indexe az alföldi törvényhatósági jogú városokban és a fővárosban (1910–1930) 149
33. ábra A helyi (városi) elit szerkezete és kiválasztódási mechanizmusa a Horthy-korban. 194
34. ábra A humán és az anyagi tőke egymáshoz viszonyított arányának elméleti modellje a két világháború közötti kecskeméti városi elit példáján. 195
35. ábra A városi elit helye a hagyományos társadalomszerkezetben 199
36. ábra A kecskeméti városi elit összetétele, szerkezeti változása 1925/26 és 1935/37 között. (A részletes adatokat lásd a 28. táblázatban és 29. táblázatban.). 212
37. ábra A kecskeméti városi elitcsoportok egymásba fonódása a két világháború között, (leegyszerűsített, csak megközelítőleg arányos létszámalapú ábrázolás). 215
38. ábra A vagyoni elit felső 50 (A) és a maximálisan összehasonlítható 293 (B) pozíciójához szükséges éves adóösszeg változása 1929 és 1939 között 219
39. ábra Dr. Szabó Iván, dr. Tassy József és ifj. Garaczi János lakhelye az 1930-as években 239
40. ábra Dr. Szabó Iván és dr. Tassy József városatyai aktivitása 1921 és 1940 között . 241
41. ábra A kecskeméti multifunkcionális elit szerkezete (százalékban) a két világháború között 247
42. ábra A funkcionális elitcsoportok elnevezése 248
43. ábra A multifunkcionális elit összetételének stabilitása, a „funkcionális mobilitás” . 253
44. ábra Gaál József, Sárközy Jenő és Sváb Kovács István adója (1925–1938) 258
45. ábra A városirányítási–társadalmi elitből kikerülő gazdálkodó-földbirtokosok azon csoportjának adója, akik megőrizték vagyoni elitfunkciójukat 261
46. ábra A városirányítási–társadalmi elitből vagyoni elitbe 1925 és 1935 között kikerülő gazdálkodó-földbirtokosok vagyoni elitben (adójuk alapján) elfoglalt pozícióváltozása 1920 és 1938 között 262
47. ábra A megvizsgált nekrológok, gyászjelentések száma (1927–1938) 330
48. ábra Néhány rendkívüli közgyűlésen való, különböző foglalkozásokon belüli részvételi arány (1921–1940). 333
49. ábra A finomstruktúra elméleti modellje a komplex elit példáján. 334
50. ábra A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete (1925–1935) 341
51. ábra A városirányítási és a vagyoni elit foglalkozásszerkezete (1921–1940) 343
52. ábra A nyíregyházi és a kecskeméti városirányítási elit foglalkozásszerkezete (1918–1940) 346
53. ábra Debrecen és Kecskemét legnagyobb adófizetőinek foglalkozásszerkezete 1933-ban 349
54. ábra A multifunkcionális elitcsoportok foglalkozási összetétele (1925–1935) 350

55. ábra A foglakozási csoportok megoszlása a multifunkcionális elitekben (1925–1935) 352
56. ábra A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete a funkcionális mobilitás tükrében (1925–1935) 353
57. ábra A földrajzi és a közigazgatási város keresőinek foglalkozásszerkezete (1930) a multifunkcionális elit tükrében (1925–1935) 355
58. ábra A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete az 1939-ben választásra jogosultak tükrében 356
59. ábra A multifunkcionális vagyoni elit adókétszerezőinek térnyerése 358
60. ábra A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete vagyoni és nem vagyoni elit bontásban 359
61. ábra A multifunkcionális vagyoni elit anyagi helyzetének rétegzettsége adójuk összege alapján (1933–1938). 359
62. ábra A 100 ezer pengőnél nagyobb földbirtokkal, az 50 ezer pengőnél nagyobb háztulajdonnal és a 20 ezer pengőnél nagyobb jövedelemmel rendelkező kecskemétiek szűk csoportjai 1938-ban 365
63. ábra A 2400 és a 24 000 pengő jövedelemmel rendelkező kecskemétiek sorba rendezve; a középjómódú réteg, a kvázi középosztály (1938) 370
64. ábra A 20 ezer pengő feletti éves jövedelemmel rendelkező multifunkcionális elittagok (1938) 370
65. ábra A multifunkcionális elit vagyoni-jövedelmi szerkezete összesített (fenn) és átlagolt (lenn) formában, 1938 371
66. ábra A multifunkcionális elit szőlő- és földbirtokainak területi változása foglalkozás szerinti bontásban (1926–1937) 373
67. ábra A multifunkcionális elit lakhely szerinti megoszlása (1921–1939) 374
68. ábra A multifunkcionális vagyoni és nem vagyoni elit lakóhelyi jellemzőinek változása 1921 és 1939 között 376
69. ábra A multifunkcionális elit magas presztízsű lakóhelyei (1921–1939) 378
70. ábra A Nagykőrösi utca multifunkcionális elittagjai (1921–1939) 380
71. ábra A multifunkcionális elit vagyoni elithez tartozó és nem tartozó két csoportjának egymáshoz viszonyított aránya (1921–1939) 381
72. ábra A multifunkcionális elit által lakott magas presztízsű utcák és terek, vagyoni elithez tartozó és ahhoz nem sorolható elitcsoportok szerinti bontásban, az 1921–1939 közötti évek átlagában (vö. 71. ábra) 382
73. ábra A gazdálkodó-földbirtokosok százalékos aránya a városirányítási elitben (1872–1940) 390
74. ábra Az általánosan választott gazdálkodó-földbirtokos városatyák számának alakulása (1872–1940) 392

Táblázatok

1. táblázat	Kecskemét írásos említése (possessio, oppidum, civitas) 1353–1525	25
2. táblázat	Kecskemét lélekszáma a 16–17. században	32
3. táblázat	Hiányos funkciójú megyeközpont szintű városok 1910-ben	53
4. táblázat	A mezőgazdasági üzemek aránya birtokkategóriánként az alföldi thj. városokban (1935)	69
5. táblázat	A kecskeméti tanyazónák hozzávetőleges területe és lélekszáma 1930-ban	75
6. táblázat	A város és a tanya közötti áruforgalom Kecskeméten 1927/28-ban	78
7. táblázat	Kecskeméti gyümölcsfaállomány birtokkategóriánkénti aránya (1935)	90
8. táblázat	Az alföldi törvényhatósági jogú városok lélekszáma (1869–1941)	104
9. táblázat	Kecskemét bel- és külterületi népességszáma (1850–1941)	109
10. táblázat	A kecskeméti népesség főbb korcsoportok szerinti megoszlása (1920–1941)	111
11. táblázat	A Kecskeméti Közkórház betegei által ki nem fizetett kezelési költségek összege (1923–1935)	114
12. táblázat	A kecskeméti keresők foglalkozásszerkezeti és gazdasági szektorok szerinti megoszlása (1910–1941)	119
13. táblázat	A kecskeméti bel- és külterületi keresők foglalkozásszerkezeti és gazdasági szektorok szerinti megoszlása (1920–1930)	121
14. táblázat	A különböző foglalkozások és gazdasági szektorok keresőinek csoportonkénti százalékos megoszlása bel- és külterület szerint (1920–1930)	122
15. táblázat	A kecskeméti agrártársadalom korrekció nélküli vertikális szerkezeti arányai (1935)	125
16. táblázat	Az alföldi törvényhatósági jogú városok agrártársadalmának minimum-becslésén alapuló vertikális szerkezete korrekció előtt és után (1935)	127
17. táblázat	Az alföldi törvényhatósági jogú városok gazdáinak foglalkozáscsoportonkénti aránya és a mezővárosi gyökerű társadalmuk erodáltságának foka, földtől való elszakadásának mértéke (1910)	131
18. táblázat	A kecskeméti védett birtokosok átlagos adósságterhei 1933-ban	137
19. táblázat	Védett birtokok aránya a törvényhatósági jogú városokban (1935)	141
20. táblázat	A MNB hitelinformációs jelentései alapján kimutatható kecskeméti és ceglédi hiteligénylések száma társadalmi csoportok szerinti bontásban (1936–1944)	143
21. táblázat	A kecskeméti hiteligénylők vagyonmérete a MNB hitelinformációs jelentései alapján (1936–1944)	143
22. táblázat	A kecskeméti hiteligénylők vagyonszerkezete foglalkozási bontásban (1936–1944)	144
23. táblázat	A kecskeméti hiteligénylő kereskedők átlagos eladósodottsága (1936–1944)	147

24. táblázat A kecskeméti zsidó lakosság alakulása (1869–1941) 148
25. táblázat A kecskeméti vagyoni elit létszáma 1921–1939 között 206
26. táblázat A kecskeméti vagyoni elit földbirtokainak pengőben kifejezett megközelítő értéke 1934-ben. 207
27. táblázat A kecskeméti vagyoni elit házbirtokainak pengőben kifejezett megközelítő értéke 1934-ben. 208
28. táblázat A kecskeméti városi elit főcsoportjainak konstrukciója 1925/26-ban és 1935/37-ben 213
29. táblázat A kecskeméti városi elit szerkezete a két világháború között 214
30. táblázat A vagyoni elit számának eltérő növekedése a különböző „adósávokban” 1929 és 1939 között 218
31. táblázat A multifunkcionális elit szerkezeti tagoltsága a két világháború között . 246
32. táblázat A kecskeméti multifunkcionális elit „funkcionális mobilitása” 1925 és 1937 között 249
33. táblázat Cseh György családjának ingatlanvagyona a két világháború között (kat. hold) 262
34. táblázat A komplex elit „mozdulatlan”, pozícióőrző tagjai a Horthy-korban . . . 281
35. táblázat A komplex elit azon tagjai, akik pozíciójukat halálukig megtartották a Horthy-korban 282
36. táblázat A „mozdulatlan” komplex elit azon tagjainak vagyona és jövedelme, akik mindvégig tisztviselői jogcímen kerültek a törvényhatósági bizottságba 283
37. táblázat Az 1880-as generáció, akik a Horthy-korban városi tisztviselőként meg tudták őrizni pozíciójukat a komplex elitben 287
38. táblázat Az 1929. és az 1934. évi helyi választások alkalmával az I. és az V. szavazókerületben „legtöbb” szavazatot kapott jelöltek választási eredményei 290
39. táblázat A városirányítási elitpozíciójukat feladó vagy elveszítő, de a gazdasági–társadalmi duális elitben maradó gazdálkodók földbirtokainak üzemszerkezeti összetétele 1935-ben 304
40. táblázat Héjjas István 450 kat. holdas borbási birtokának szántóföldi növénytermesztési szerkezete 1923–1924-ben. 305
41. táblázat A multifunkcionális elit legnagyobb adófizetőinek megnevezett foglalkozása az „adó-foglalkozások” tükrében (1930-as évek) 338
42. táblázat A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete (1925–1935) 340
43. táblázat A városirányítási és a vagyoni elit foglalkozásszerkezete (1921–1940). . 342
44. táblázat A nyíregyházi és a kecskeméti városirányítási elit foglalkozási összetétele százalékban (1918–1940) 346
45. táblázat Debrecen és Kecskemét legnagyobb adófizetőinek foglalkozásszerkezete (1933) 348
46. táblázat A multifunkcionális elitcsoportok foglalkozási összetétele (1925–1935) . 350
47. táblázat A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete a funkcionális molbilitás tükrében (1925–1935) 353

48. táblázat A multifunkcionális vagyoni elit és a vagyoni elit vagyoni-jövedelmi rétegzettsége (1933–38) 360
49. táblázat A szegedi, a győri és a kecskeméti vagyoni elit szerkezeti változásai a 2000 pengőnél többet adózók körében 1933 és 1938 között 361
50. táblázat A kecskeméti vagyoni elit 2000 pengőnél többet adózó csoportjának változása (1933–1938) 362
51. táblázat Özvegyasszonyok földbirtok-stratégiája a vagyoni elitben (1926–1940) . 364
52. táblázat A multifunkcionális vagyoni és nem vagyoni elit lakóhely szerinti bontásban, az 1921 és 1939 közötti évek átlagában 374
53. táblázat A multifunkcionális elit magas presztízsű lakóhelyei a városban (1921–1939) 377
54. táblázat A Nagykőrösi utca multifunkcionális elittársadalma 379
55. táblázat A multifunkcionális elit egynél több pénzintézeti vagy részvénytársasági pozícióval rendelkező tagjai (1926–1937) 384
56. táblázat A MEA fő- és mellékváltozóinak forrása 437
57. táblázat A 15. táblázat és a 16. táblázat értékeinek korrekciója 457

Képek

1. kép Kecskemét a 19–20. század fordulóján: a katolikus bérház, a piactér a városházával és a színház épülete 44
2. kép Kecskemét látképe az 1820-as évek végén 49
3. kép Kecskemét környéki homokbucka az 1930-as évekből 65
4. kép A hajnali, „suttogó” gyümölcspiac 1932 augusztusában 95
5. kép A korareggeli, „nyüzsgő” gyümölcspiac a Szabadság téren, 1936 körül . . . 96
6. kép A kereskedők vagy megbízottaik a szekérre rakott árut vizsgálják alkudozás közben – a céges „bárcatömb” is jól kivehető egyikük kezében (1932 nyara) 98
7. kép A földön ülő csomagolóasszonyok 1932 augusztusában 100
10. kép A Nagykőrösi utca az első világháború előtt 378
11. kép A szabadság tér északnyugati oldala (1910-es évek közepe) 383
12. kép Az MEA kezelőfelülete 432

Édesanyám emlékére

Előszó

Már megvolt a 19. századi egyetemes történelemből választott szakdolgozati témám, s egy egész nyarat töltöttem harmadéves koromban a Debreceni Református Kollégium Levéltárában a források kijegyzetelésével. A cédulák odahaza tornyosultak az íróasztalomon – és csak a feldolgozásra vártak. Én mégis úgy éreztem, hogy az egészet előröl kell kezdenem. Mire idáig jutottam sok minden megváltozott bennem, amit a történelemről addig gondoltam. Negyedévesként a Timár-szemináriumok hatására egészen más kérdések kezdtek el foglalkoztatni, olyanok, mint a városok vagy a társadalmuk. Lépten-nyomon azon kaptam magam, hogy a gondolataim e körül forognak. S persze akörül, amit kedves emlékű professzorom Rácz István egykor iratolvasó szemináriumán mondott: sok mindent meg kell még írnunk a múltunkról, miért kutatnánk mást, mint a sajátunkat? Hogy mondom meg — nyomasztott a kérdés — ezek után Bodnár Erzsébet tanárnőnek: mégsem a 19. századi egyetemes történelemből, hanem a 20. századi magyar történelemből szeretnék szakdolgozatot írni? Nos, efféle gondolatokkal léptem át a szigorlatom utáni napokban Timár Lajos szobájának küszöbét.

Amint beléptem, hellyel kínált, s én azonnal belekezdtem a mondandómba, hogy felvállalva a témaváltást nála szeretnék szakdolgozni. Az volt az érzésem, nem érte teljesen váratlanul a dolog. És milyen témában? – szólt a kérdés. A városok érdekelnek s a társadalmuk – feleltem határozottan. Mire ő: számos városnak nem írták még meg a két világháború közötti társadalomtörténetét. Ilyen Baja és ilyen Kecskemét is. Melyiket választanám? – szólt az újabb kérdés. Melyiket válasszam? Melyiket válasszam? – ismételgettem magamban. Egyetlen dolog, ami beötlött: amelyik közelebb van Szeghalomhoz, hogy ne kelljen sokat költenem utazásra. Kisvártatva bizonytalanul így feleltem: Kecskemétet választom.

Egy héttel később már Kecskeméten találtam magam, egy olyan városban, ahol azelőtt még sohase jártam, és amelyről semmit sem tudtam. A történet igazi szépsége számomra pedig az, hogy hamar kiderült, a fenti „logikám”, amely alapján Kecskemét mellett döntöttem,

abból a szempontból teljesen hibás volt, hogy mindkét város, Baja és Kecskemét iratanyagát is a kecskeméti levéltárban őrzik. Így kerültem hát kapcsolatba a várossal. Ezzel kezdődött a kutatás, 2003 nyarán.

Azóta eltelt nyolc év, s a nyarak majd' mindegyike Kecskeméten talált. A szakdolgozatból doktori értekezés lett. Éppen a minap vettem sorba, hogy összesen 24 hetet töltöttem el a város levéltárában; zárás után pedig a kiváló helytörténeti gyűjteménnyel büszkélkedő megyei könyvtárban, ahol a korabeli helyi sajtót és a megjelent különféle írásokat olvasgattam, jegyzeteltem. De sok időt töltöttem az egyetem folyóirattárában és a Földrajzi Intézet könyvtárában is. Eközben sokan segítették munkámat, akiknek hálával és köszönettel tartozom:

Bodnár Erzsébetnek azért, mert hallgatóként felfigyelt rám, támogatott, és mert hagyta, hadd írjam másnál, más témából a szakdolgozatom. Köszönöm a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltári dolgozóinak, kiváltképp Péterné Fehér Máriának a kutatásban nyújtott segítségét, barátságát. Köszönöm az állandó jó kedélyét, segítségét Egyediné Gál Erikának és Földes Györgynek a Katona József Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény munkatársainak. Köszönet illeti azokat az intézeteket, amelyek minden esetben kedvezményesen, nemegyszer ingyen szállást nyújtva segítették munkámat: a Ferenczy Ida Kollégiumot, a Piarista Rendházat, a Katona József Múzeumot (melynek tanyáján teljesen egyedül töltött nyár igazi „kaland" volt számomra) és végül köszönet illeti a Magyar Tudományos Akadémia (RKK) Alföldi Tudományos Intézetét is. Személyes köszönettel tartozom e téren Székelyné Kőrösi Ilonának és Csatári Bálintnak.

Hálával tartozom témavezetőmnek, Timár Lajosnak, ki rengeteg időt áldozott rám. Az, hogy a dolgozat ilyen formát öltött, az nagyrészt a közös beszélgetéseink eredménye. Mindenben támogatott és sokszor bátorított. Nélküle könnyen lehet, hogy ma egészen mással foglalkoznék.

Sokat köszönhetek Erős Vilmos historiográfiai előadásainak és műhelybeszélgetéseinek, mint ahogy Gyáni Gábor Debreceni Akadémiai Bizottság székházában, 2010 őszén tartott előadásának[1] és az utána folytatott beszélgetésnek. Hasonlóan nagy hatást gyakorolt rám Beluszky Pál „Alföldje", Benda Gyula „Keszthelye" és Kövér György „Drámája" is.[2]

A kézirat elkészítéséhez 2009 nyarán fogtam hozzá, ehhez kapcsolódóan szintén itt mondok köszönetet tanáraimnak, kollégáimnak Ekéné Zamárdi Ilonának, Gulyás László Szabolcsnak, Lévai Csabának, Prepuk Anikónak, Püski Leventének, Rigó Róbertnek és Solymosi Lászlónak, akik vagy egy kérdés megvitatásában segítettek, vagy az elkészült egyes fejezetekről mondták el értékes véleményüket.

Utoljára hagytam a legkedvesebb kötelességemet. Nagyon sok türelmet, odafigyelést és támogatást kaptam a családomtól. E mérhetetlen megértést köszönöm a feleségemnek és a kisfiamnak.

[1] Előadás címe: A XX. századi magyar társadalmi változások történeti értelmezései. (2010. október 28.)
[2] Benda 2008., Kövér 2009., Beluszky 2001.

Sajnos Édesanyám nem élhette meg a sokéves kutatómunka „végét”, amit ebben a dolgozatban igyekeztem összefogni, átgondolni és továbbadni – neki már nem tudok köszönetet mondani.

*

Az értekezés látszólag két egymástól élesen elváló részből, egy történeti földrajzi és egy társadalomtörténeti munkából áll. A földrajzi megközelítést Kecskemét mezővárosi volta tette szükségessé, ám a magyar történetírói gyakorlattal ellentétben nemcsak színesítő, bevezető funkciót szántam e történeti földrajzi elemzésnek, hanem azt a széles értelemben vett környezetet akartam segítségével megérteni, amelyben a helyi elit kialakult, formálódott és tevékenykedett.

Abból az előfeltevésből indultam ki, hogy eme környezetek karakteres vonásai jellegadóan visszatükröződnek az elit szerkezetében, amelyek egyben meghatározták annak mozgásterét is. Ehhez előbb az évszázadokra visszanyúló városfejlődési ívet vázoltam, majd a város néhány — megítélésem szerint — jellegzetes, egymásra épülő arcát értelmeztem. Így született meg a „homokváros”, a „tanyás város” vagy épp a „piacváros” kép (hogy csak e néhányat említsem) a Horthy-kori Kecskemétről.

A várossal szemben a helyi elit értelmezése már nehezebb feladatnak bizonyult. A problémát az okozta, hogy a hazai irodalomban, de — ismereteim szerint — az angolszász tudományos munkákban sem alakult ki egységes nézet arra vonatkozólag, hogy a helyi elitet miképpen lehetne úgy megközelíteni, hogy azt a maga funkcionális sokszínűségében, komplexitásában értelmezzük. Ehhez egy új elitfogalom kidolgozására tettem kísérletet. Segítségével olyan kérdésekre igyekeztem választ találni, mint az elitcsoportok létszáma, a csoportokban lejátszódó szerkezeti változások és azok kiváltó okai, vagy mint a vagyoni-jövedelmi helyzet, s a hatalmi hálók mintázata.

Ezután a strukturális megközelítés részeként lebontottam az általam konstruált szerkezetet – dekonstruáltam a multifunkcionális elitcsoportokat. Ehhez léptékváltásra volt szükség. A vizsgálódást nominális szinten folytattam tovább, amivel célom az volt, hogy az átlagos csoportjellemzőket feloldva rámutassak a csoportokon belüli életszerűségre, sokszínűségre.

A dekonstruálás közben felismert (hatalmi, gazdasági, foglalkozási, rokoni, szomszédsági stb.) hálók mentén ezzel megnyílt az út a kirajzolódó interakciós csoportok megragadásához. Ezek közül csak néhány — mint a foglalkozási vagy a vagyoni-jövedelmi — struktúra megírására vállalkoztam.

Az értekezésben alapvetően az analizáló, a leíró és ahol lehetőség adódott rá a komparatív szemléletmód a meghatározó. A magyar társadalomtörténet-írástól a legutóbbi időkig idegen, nemegyszer kliometrikus módszerek alkalmazása adatgazdaggá, így helyenként „szárazzá” tette a munkát, amit a leíró betétekkel igyekeztem oldani. Az értekezésben egyszerre működik az ökológiai és a szociológiai szemlélet. Keveredik jó néhány történeti aldiszciplína, mint a

várostörténet, a gazdaságtörténet, a mentalitástörténet, a történeti demográfia, a történeti antropológia vagy épp a történeti földrajz látószöge s fogalmi rendszere.[3]

E dolgozat egyfajta útkeresés is. Próbálkozás arra, hogyan lehet a mikro- és a makrotörténeti szinteket egymás mellett és egymást kiegészítve használni. Ebből adódóan mind módszertanilag, mind írástechnikailag többféle „megoldással" kísérleteztem, ami legalább annyira hátránya, mint amennyire előnye a dolgozatnak. Az egészet nézve szeretném hinni, hogy inkább előny e többirányú megközelítés.

A dolgomat nehezítette az is, hogy éppen napjainkban éli a történettudomány, kiváltképp a társadalomtörténet az újabb, ezúttal a „digitális forradalom" időszakát, amelynek élén olyan egyetemek állnak, mint a Stanford University vagy az Oxford University.[4] A történészeknek a mikroszintű vizsgálatok világából előlépett új kérdések elfogadható megválaszolásához temérdek — korábban nem tapasztalt — mennyiségű adat feldolgozásával kell gyakran egyedül megküzdeniük. Ez kivétel nélkül magas szintű számítástechnikai ismereteket kíván. Nem elég az adatokat gépre vinni, a kiértékeléskor nemegyszer programozási szintű feladatokat is el kell végezni. Utólag szembesültem azzal, hogy technikailag 3-4 évig tartó adatbázis-építés során (mindent egybevetve) nagyjából 800–900 ezer adat gyűlt össze, amelynek együttes kezelése bizony, már-már meghaladja fizikai képességeimet. Feltehetően az ehhez hasonló munkákat a jövőben többféle képzettséggel rendelkező szakemberek csoportja végzi majd. Könnyen lehet, hogy ezzel az egyszemélyes „történészkedés" is sokat veszít majd súlyából. Tény, hogy e napjainkban zajló változások járatlan utakra kényszerítik a történészeket. S nincs semmi garancia arra, hogy az elvégzett munka arányban áll majd a kapott eredményekkel. De ezt a további kutatások, az olvasók és az idő dönti majd el.

Ugyanakkor nemcsak a „digitális fordulat", hanem a posztmodern utáni útkeresések is erősen hatnak napjaink történészeire. A szemléletmód, a megközelítések és kérdések súlypontjai — mondhatnám — megszokott módon gyakran változnak az utóbbi évtizedekben. Miért volna ez másképp most? A legutóbbi néhány évben — a posztmodern után felmerülő kételyek alapján — megfigyelhető egyfajta visszakanyarodás az évek, évtizedek óta mostohán kezelt empirikus kutatások felé. Jelen értekezés egyfajta válasz a „digitális fordulat" és a kibontakozó „materiális fordulat"[5] kihívásaira.

Debrecen, 2011. június 5.

Szilágyi Zsolt

[3] Az említett aldiszciplínák legutóbbi magyar historiográfiai feldolgozását lásd: Apor 2003., Bácskai 2003., Czoch 2003., Faragó 2003., Kövér 2003., Ö. Kovács 2004. 78–125., Timár L. 2003a.
[4] http://www.nytimes.com/2010/11/17/arts/17digital.html (Letöltve: 2011. 03. 15.)
[5] A materiális fordulat körvonalairól lásd: Timár L. 2010.

„A hagyomány szerint már a tatárjárás idején
itt állott a homoksivatag közepén.”

Móricz Zsigmond, 1932

I. rész

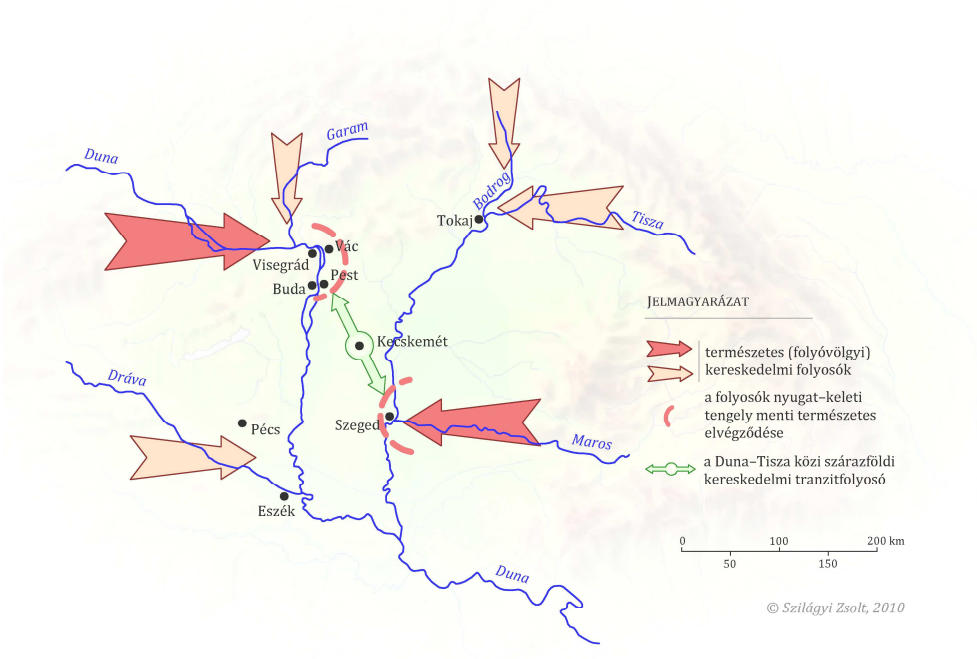
A város

I. fejezet

A kecskeméti városfejlődés

1. Térszerkezeti alapmodell

A Kárpát-medence (európai centrális) földrajzi fekvéséből adódik, hogy mind az északról délre s a délről északra, mind a nyugatról keletre illetve keletről nyugatra tartó kereskedelmi folyosók egy része az említett nagytájon halad keresztül, mi több a nyomvonalak a medencében — több ponton is — keresztezik egymást, dinamikus forgalmi, kereskedelmi csomópontokat létrehozva és fenntartva ezzel. A Kárpát-medence a két eltérő fejlődésű európai történelmi makrorégió, a nyugati és a keleti közé ékelődve sajátos, többdimenziós közvetítő szerepet töltött be. Nem is annyira az észak-déli kereskedelmi folyosó, mint inkább a nyugat-keleti tengely gyakorolt meghatározó hatást a középkortól kezdve a medence politikai, kereskedelmi s társadalmi alakulására, fejlődésére.

1. ábra Kecskemét forgalmi makro-térszerkezeti alapmodellje.
A Kárpát-medence természetes, főbb centripetális kereskedelmi folyosói

Az egyszerűség kedvéért nyugat-keletinek nevezett, azonban oda-vissza irányú kereskedelmi folyosó vagy tengely alapvetően földrajzilag előrajzolt nyomvonalú. A medencébe nyugat felől belépő áruk fő útvonala — egészen Vácig — a Duna nyugat-keleti futásirányú medre volt. Ugyanakkor a Kárpát-medencébe keletről vagy éppen a Kárpátokból érkező nyersanyagok és késztermékek meghatározó természetes útvonala, részben a Tisza-völgy,

forrástól Tokajig terjedő szakasza, részben az attól mintegy 200–250 kilométerre délre, de azzal lényegében párhuzamosan futó, kellően nagyméretű folyó: a Maros és völgye volt. Tehát a nyugat-keleti kereskedelmi folyosónak — a Dráva nélkül — nyugati irányban egy, keleti irányban pedig — nem számítva ezúttal a Duna Kárpátoktól délre utat törő völgyét — kettő természetes folyóvízi nyomvonala haladt.[6] Ezek az útvonalak azonban a Duna és a Tisza déli irányba fordulásával megszakadtak; vagyis a Duna–Tisza köze olyan térszíni magaslatnak tekinthető, amely természetes gátját képezte a folyóvízi kereskedelmi tengelyek folyamatosságának – miszerint a két nyomvonal közötti összeköttetés csak szárazföldi úton vált lehetségessé. Tehát, amíg a Duna a Visegrád–Vác–Pest–Buda által közrezárt négyszögben, addig a Maros Szegednél veszítette el a nyugat-keleti kereskedelmi folyosó működtetésében játszott szerepét. A tengely összeköttetése a Duna-Tisza közén a legrövidebb, északnyugat-délkeleti irányban átlósan haladó szárazföldi nyomvonalon valósult meg *(1. ábra)*. E nyomvonal[7] pedig éppen szerepéből adódóan — talán mondanunk sem kell — kiemelkedően fontossá, idővel (legkorábban a 14–15. század fordulójára)[8] mind hangsúlyosabbá vált.

Az átlósan futó útvonal, amit a középkori források Káliz útnak[9] neveznek, nagyjából 160–200 kilométer hosszú, attól függően, hogy Szeged–Pest vagy Szeged–Vác távolságot vesszük-e figyelembe. Ennek a szárazföldi összekötő kereskedelmi folyosónak megközelítőleg éppen a középpontjában fekszik Kecskemét települése, amely ebből a szempontból minden bizonnyal puszta véletlen. Az azonban már korántsem tekinthető véletlennek, hogy e település városi voltát éppen földrajzi fekvésének, a nyugat-keleti kereskedelmi tengely ágait átlósan összekötő szárazföldi kereskedelmi folyosó középpontjában való fekvésének köszönhette. Tehát ez az útvonal nem településtelepítő, hanem városfejlesztő és városmegtartó tényezője volt Kecskemétnek.

2. Három lépcsőfok

Minden jel szerint, Kecskemét városfejlődésében jól elkülöníthető három, egymásra épülő szakasz, vagy inkább lépcsőfok mutatható ki. Amíg a város 14–15. századi első fejlődési lépcsőfoka a 16–17. századi következő, második továbblépés alapjait jelentette, addig a 17. század utolsó harmadára elért szint a Horthy-kori város tekintetében utolsó, már a 19. századi látványos fejlődést vetette meg. Előrebocsátva hangsúlyozzuk, hogy a török kori alföldi „városhálózatban” elfoglalt illusztris pozíció megszilárdulása aligha magyarázható a város középkori *kiemelkedő* fejlődése nélkül, hiszen éppen ez világít rá arra is, miért nem tűnt el Kecskemét ama süllyesztőben, melyet az Oszmán Birodalom hódítása számos más alföldi település, köztük városok számára tartogatott. Ugyanakkor eme magasabb, egymásra épülő első két lépcsőfok, amelyről Kecskemét előbb a 16. majd a 18. század elején továbblépett, önmagában kevésnek bizonyult volna más, helyi és külső tényezők együttes jelenléte, hatása nélkül. Különösen áll ez a 18. századra, amelyet országos viszonylatban — minden pusztulás

[6] A Dráva–Duna nyomvonal Kecskemét forgalmát vélhetően csupán kevéssé befolyásolta.
[7] Az útvonal váltakozó tájképi környezetben haladt. Lásd: Györffy 1963. 881. és Kristó 2000. 143.
[8] Draskóczy 2003. 60.
[9] Szűcs 2008. 1403.

és veszteség ellenére — mégiscsak meglepő demográfiai előnnyel nyitott a város. Végül is melyek voltak, lehettek azok a tényezők, körülmények, amelyek az említett folyamat irányát és volumenét döntően befolyásolták, meghatározták?

Első lépcsőfok (14–15. század) ♦ Semmi esetre sem szeretnénk túldimenzionálni (már csak azért sem, mert kevés megbízható forrással rendelkezünk) mégis alapvető fontosságúnak tartjuk Kecskemét városfejlődésében, hogy az Árpád-kori település azért emelkedhetett ki a környező falvak sokaságából, mert területén keresztülhaladt az a potenciális kereskedelmi folyosó, amely a 14. század végén már bizonyíthatóan jelentős forgalmat[10] bonyolított le. A település várossá válás folyamatát ugyanakkor az is segítette, hogy egyforma távolságra, kellően messze feküdt mind Pest-Budától, mind pedig Szegedtől, vagyis e két centrum által legkevésbé vonzott tér origójában helyezkedett el. Emellett — amennyiben elfogadjuk a 19. századi akadémikus, Hornyik János érvelését — a helyi állattenyésztés (juh, kecske) is jelentős lehetett,[11] annál is inkább, mert a falu földrajzi környezete, a tág értelemben vett Közép-Duna–Tisza közi táj adottságai mindenekelőtt ehhez biztosítottak kedvező feltételeket. De ezt erősítette a terület — korabeli viszonyok tekintetében — alacsony népességeltartó képessége, így alacsony népsűrűsége, vagyis az emberi munkaerő hiánya is.[12] A nevezett tevékenység — mely egyébként semmiképpen sem állt messze a kora Árpád-kori magyarságtól — alighanem a falu fő gazdálkodási profilját adta, ami jelentős szerepet játszhatott a településkörnyezetből való kiemelkedésben; források hiányában természetesen mindez inkább csak sejthető. Úgy tűnik, a kiemelkedés igazi lendületét néhány 14–15. századi kiváltság adta.

1. táblázat
Kecskemét írásos említése (possessio, oppidum, civitas) 1353–1525[13]

Év	Cím	Névalak	Jelzetszám	Fennmaradási forma
1353	possessio	Kechkemeth	DL 59145	Á (1429)
1368	oppidum	Ketskemeth (!)	DL 41764	Á (1368)
1424	civitas	Kechkemeth	DL 39284	E
1439	oppidum	Kechkemeth	DL 30171	E
1445	possessio	Kechkemeth	DL 59302, 59303	Á (1445)
1452	oppidum	Kecskemeth (!)	DL 88259	E
1460	possessio	Kechkemeth	DL 15446	E
1520	oppidum	Kechkemeth	DL 93813	E
1522	oppidum	Kechkemeth	DL 86445	E
1525	oppidum	Kechkemeth	DL 63042	E

Forrás: MOL DL *(Saját szerkesztés.)*
Á = átírás, (átírás éve); E = eredeti

[10] Draskóczy 2003. 60.
[11] Hornyik 1860. 104–107. és 140–145. vö. Hornyik 1927. 6–7.
[12] Vö. Behringer 2010. 137.
[13] A forráskezelésben nyújtott segítségükért e helyen mondok köszönetet Solymosi László professzor úrnak és Gulyás László Szabolcsnak.

Kecskemét 1353-ban (ami egyben a település első írásos említése is) már úgy szerepel, mint egy, a környezetében jelentősebb viszonyítási pont.[14] Másfél évtizeddel később a falut oppidumként említik *(1. táblázat)*. Ezt a képet, vagyis a 14. század végi városi rang meglétét továbberősíti az a pecsétnyomó is, amelynek feliratában a „civitas" megjelölés szerepel.[15] A korszakban használt két városi rang: a civitas és az oppidum ekkor még nem vált szét következetesen egymástól.[16] Ennélfogva Kecskemét sokkal inkább oppidumnak (mezővárosnak), semmint civitasnak („fallal körülvett" igazi városnak) tekinthető a 14. század második felében.

A mezővárosi jogállással kapcsolatban a korszakot vizsgáló történészek álláspontja egyetlen határozott karakterben meglehetősen egységes, miszerint azok a települések, amelyek ezzel a ranggal bírtak, azok minden esetben piacközpontok is voltak. Ez pedig, jelen esetben, Kecskemét nyilvánvaló, fokozott gazdasági-kereskedelmi tevékenységére utal. A vizsgált mezőváros a 14. század utolsó harmadában, legkésőbb 1382-re, bizonyíthatóan már királynéi birtok volt,[17] amely kétségkívül újabb kiváltságokat jelentett a település számára; noha azok pontos köre, források híján, továbbra sem ismert. Mivel a legutóbbi kutatások azt igazolták, hogy a 13–14. századi városok „felemelkedésének és fejlődésének legfőbb záloga a királyi fennhatóság volt",[18] így minden eddiginél határozottabban megfogalmazható és újszerűen értelmezhető Kecskemét, települési ranglétrán történő emelkedése.

A források és a további kutatások híján korántsem elfogadhatóan tisztázott, hogy a város 1439-ben történő elzálogosítása miként hatott a település 1440 és 1520 közötti fejlődésére. Az viszont elég valószínűnek tűnik, hogy Kecskemét annak az országos jelentőségű elzálogosítási folyamatnak esett „áldozatul" (mint ahogy Csongrád is), amelynek eredményeként a királyi kincstárba befolyt összegből kívánták fedezni az Oszmán Birodalom sűrűsödő támadásai miatt gyorsan emelkedő hadi kiadások egy részét. Ehhez kínált hát jó lehetőséget és főleg azonnali bevételt a fejlődőben lévő városok (mint Kecskemét) elzálogosítása.[19] A döntő kérdés ezek után az, hogy a város feletti tulajdonviszony megváltozása milyen hatással volt a település fejlődésére.[20]

Kecskemét történetírásában — összhangban a régebbi országos szakirodalmi állásponttal — a legutóbbi időkben is erősen tartja magát az a nézet, miszerint a földesúri kötöttségek (feltételezett) erősödése Kecskemétet is a visszafejlődés irányába szorította volna.[21] Megítélésünk szerint ez a nézőpont ma már nem fogadható el. Ezzel persze nem azt mondjuk, hogy az állítólagosan kötöttebb, vagy inkább kevésbé szabadabb légkör nem gyakorolhatott kedvezőtlen hatást (is) a helyi kereskedelmi-gazdasági folyamatokra, de azt igen, hogy az említett nézet nem számol azzal az életszerű következménnyel, miszerint a város, az új tulajdonosának, a

[14] MOL DL 59145., 1353 – possessio; vö. Hornyik 1860. 197. 2. okl.
[15] Hornyik 1860. 147. – A pecsét legutóbbi tudományos vizsgálatát lásd: H. Kolba 1976.
[16] Bácskai 2002. 22–40. és Ladányi 1992.
[17] Lipótzy 1935. 3.
[18] Bácskai 2002. 39.
[19] Bácskai 2002. 39. vö. Hornyik 1860. 169.
[20] A válasz megnyugtató tisztázásáról, források híján minden bizonnyal le kell mondanunk, mégis a csekélyszámú közvetett adat lehetővé teszi számunkra az e kérdéskörben történő óvatos állásfoglalást.
[21] Juhász 1998. 48.

Káthay családnak s az őket követőknek is, ugyanúgy jelentős hasznot hajtott,[22] mint korábban a királyi udvarnak. Ez a más oldalú nézőpont pedig arra enged következtetni, hogy az új birtokosnak hasonlóan érdekében állt a „kedvező" légkör megtartása, a földesúri jogok „visszafogottabb" érvényesítése – mindenekelőtt azért, mert a város előnyös forgalmi fekvéséből eredően a bevételek is számosabbak lehettek. A kérdés annyiban módosul ezek után, hogy Kecskemét, vajon az elzálogosítást követően is megtarthatta-e korábbi kiváltságait (esetleg azok egy részét), biztosítva ezzel a fejlődéshez szükséges gazdasági-jogi hátteret.[23] A szóban forgó záloglevél tanúsága szerint az egyik legfontosabb privilégium, a vámszedés joga továbbra is az új „tulajdonosi" viszony részét képezte; jelentős bevételhez juttatva ezzel a várost, még inkább földesurát, földesurait.[24] Források hiányában az előbb vázolt álláspontunkat kívánjuk a következő gazdasági, demográfiai szempontú vizsgálattal is alátámasztani.

1. A város gazdasági pozíciójának legalább megőrzésére utalhat — igaz csak áttételes módon — a Hunyadiak alatti háborús konjunktúra vélhető kihasználása: lévén szó Kecskemét forgalomelőnyös helyzetéről s a város határában alighanem továbbra is működő, jelentős méretű állattartásról,[25] amely országosan kifejezetten 1470 után élénkült meg újból.[26]

2. Az előbbiekből adódóan, úgyszintén a kecskeméti gazdaság legalább stagnáló, de még inkább megélénkülő vonására utalhat az is, hogy a 15. században — összefüggésben a növekvő élőállat-kivitellel[27] — egyszerre erősödött meg Buda országos kereskedelmi szerepköre, mint ahogy Szeged gazdasági növekedése is ezzel egy időben indult meg.[28] Kecskemét fejlődése pedig nehezen képzelhető el e két város prosperitása nélkül (a középkori viszonyok közepette), hiszen a vizsgált város pozíciója, kétségtelenül erősen függött a Pest-Budát Szegeddel összekötő kereskedelmi transzferfolyosó forgalmi dinamikájától. Ráadásul az alföldi települések, köztük a mezővárosok, ekkortájt épphogy gazdaságilag emelkedőben voltak.[29]

3. A rendelkezésünkre álló kevés forrás alapján is egész biztos, jelentős népességnövekedéssel számolhatunk Kecskeméten.[30] Lélekszáma (1500 fő) — alföldi viszonylatban — a 16.

[22] Vö. Bácskai 2002. 40.
[23] Vö. Kristó 1998. 37.
[24] MOL DL 30171. – „Oppidum Nostrum Kechkemet vocatum in Pestiensi, simul cum tributo in eodem exigi consveto". 1439. május 9. (eredeti). Vö. Hornyik 1860. 207–208. 6. okl. – Amikor a szintén vámszedő joggal rendelkező Nagykőrös falu közel négy évtizeddel korábban, 1390-ben gazdát cserélt, akkor Kecskeméthez hasonlóan, a kiváltság is átöröklődött. (Majlát 1943. 11.)
[25] A pusztai legelőkön folytatott 14–16. századi állattartás módjáról lásd legutóbb: Blazovich 2002. 95–101.
[26] Kubinyi 1998. 295.
[27] Kubinyi 2000. 174–175.
[28] Kubinyi 1998. 281., 283.
[29] Kubinyi 2000. 170. – Amennyiben a 15. század középső harmadában mégis veszített volna Kecskemét kereskedelmi-gazdasági szerepköréből — amelyet mindenekfölött az 1440 s 1467 közötti infláció (Draskóczy 2003. 59.) rendkívüli méretével indokolhatnánk —, úgy az, a település fejlődésének inkább lefékeződésére utalhat, semmint a település erőteljes hanyatlására. Erre utal az is, hogy az élőállat iránti kereslet megélénkülése a század utolsó harmadában, nem kerülhette el Kecskemétet sem, elvégre (az éghajlatváltozás miatt ekkorra) a város (már) épp az ország egyik legfontosabb szarvasmarha-tenyésztő területén feküdt. Megítélésünk szerint ezt a nézetünket erősíti az — előbbi vázolt hatásokkal párhuzamosan futó, a 15. században már országosan érzékelhető — úgynevezett pusztásodási folyamat is.
[30] A falvak átlagos mérete a 11–15. század között 180-ról alig 90, talán a Duna–Tisza közén csak 110 főre csökkent (Bácskai 1965. 29.), miközben számuk néhány ezerről, megközelítőleg 15 ezerre emelkedett. A születő új falvak mellett régiek néptelenedetek el, váltak enyészetté, amelynek számos oka, úgymint az árvíz, a tűzvész vagy éppen egy-egy visszatérő járvány lehetett, – hogy a politikai-hatalmi tényezőket ne is említsük (Kristó 1998. 35–36. vö. Draskóczy 2003. 34–35). Ilyenkor a legtöbb esetben, bizonyára nem a település teljes lakossága

század elejére kiemelkedőnek számított, kétszer akkora volt, mint egy átlagos „fejlettebb" mezőváros, de csupán félannyi, mint egy hasonlóan átlagos szabadkirályi város.[31] Hogy ezt a magas népességkoncentrációt pontosan minek is köszönhette, nehéz volna eldönteni, – valószínűleg egyszerre magyarázza a természetes szaporodás és a város gravitációs terén belül zajló részleges elpusztásodási folyamat. Hogy a város másfélezer lelket tudott „megtartani", az csak és kizárólag azzal magyarázható, hogy a tág értelemben vett vidéken — számos téren — messze a legelőnyösebb feltételeket kínálta és biztosította lakói számára. Ezt támasztja alá az is, hogy Kecskemét, már a 16. század elején, egyértelműen az alföldi városállomány élmezőnyét alkotó kereskedelmi, közigazgatási központok egyike volt.[32] Pest megye 13 központi helyéből Kecskemét — Pest és Cegléd után (a fennmaradt források alapján) — a harmadik legjelentősebb város volt.[33]

Mindezek után nyilvánvaló, hogy e pozíciót Kecskemét nem érhette volna el, ha a 15. század utolsó két harmadában a funkcionális szerepköre (mint ahogy azt a helytörténetírás legutóbb is feltételezte) leszálló ágban lett volna. Ez a sejthető fejlődési ív pedig elég egyértelművé teszi ama állásfoglalásunkat is, hogy egy ilyen jelentősnek mondható prosperitás mellett nehezen képzelhető el egy, a várossal szemben hosszú távon, minden áron önkényeskedő, hatalmaskodó földesúr alakja.[34]

4. A település fejlődését, az előbbieken túl, a 14. századtól egy újabb tényező is jelentős mértékben befolyásolta. Az 1300-as években Európa szerte lehűlés vette kezdetét, melyhez jóval csapadékosabb időjárás párosult; jellemzően a Balaton vízszintje ekkor, közel 1 méterrel

---

„pusztult" el, hanem az életben maradók — az európai hasonló folyamatokhoz „illeszkedően" — a környezetük nagyobb, olykor jobban prosperálóbb központjaiba költöztek. Ez pedig idővel, egyes régiókban a települések koncentrációjához vezetett (Nagy B. 2005. 202). Kérdés, hogy a Duna–Tisza köze ilyen régiónak számított-e a 14–15. századi Kárpát-medencében. Alighanem igen, hiszen az említett időszakban az Alföld településeinek 20–36 százaléka pusztult el (Kristó 1998. 25).

[31] Kubinyi András — Csánki Dezsővel szemben — a középkor végére, mintegy 500-ra teszi a tényleges mezővárosok számát a Kárpát-medencében. (Csánki 1913. oldalszám nélkül – Összegzés című táblázat; Kubinyi 1998. 280. vö.: Uő 2000. 50.) E városállomány felső harmadának (mintegy 150 városnak) az összlakosságát nagyjából 130 ezer főre becsülte. Eszerint a nagyobb, jelentősebb mezővárosok átlagos méretét, közel 870 főben határozhatjuk meg. Kecskemét lélekszáma a 16. század elejére elérhette az 1500 főt. (Bácskai 2002. 71. – Bácskai Vera a becslést — 2010. május 22–23-ai levélváltásunk alapján — Zimányi Vera munkájában megjelölt adózó háztartásfők száma nyomán végezte. Vö. Zimányi 1985. 381. és 383.) A szabad királyi városok átlagos lélekszáma 3670 fő volt (Kubinyi 1998. 279. – saját számítás).

[32] Kubinyi András közelmúltban publikált „központi hely" vizsgálata a 15–16. század fordulóján az Alföldön és peremvidékén, mintegy 245 olyan mezővárost talált, amelyet a források legalább egyszer oppidumként említettek. Kecskemét ekkor, ama kevés 18 város egyike volt, amely a széles értelemben vett alföldi mezővárosok — funkcionális szerepköre alapján — felső, 37 tagú (15 százaléknyi) állományába tartozott (Kubinyi 2000. 50. – saját számítás).

[33] Kubinyi 2000. 73. 99.

[34] A hegyaljai mezővárosok és földesuraik 15. századi viszonyára a legújabb kutatási eredményeket lásd: Gulyás 2008. 64–70. – A „földesúr legalapvetőbb érdeke tehát a rend és a nyugalom fenntartása volt a mezővárosban. Ha ezt sikerült elérnie, akkor már teljesült a fő célja: a település nem okozott számára nagyobb fáradtságot, s mégis állandó és jelentős jövedelemmel látta el őt. Ennek érdekében pedig az úr arra is hajlandó volt, hogy a polgárság felé a jobbik arcát mutassa és ne akadályozza önkormányzatuk működését." (uo. 68.) Vö. „Több város sorsát az pecsételte meg, ha az uralkodó eladományozta. Sokáig az volt a felfogás, hogy a földesurak nem támogatták a városfejlődést. Ez nem igaz, hisz ez a településtípus [a mezőváros] tekintélyes jövedelemhez juttatta őket, sokuk értéke meghaladta egy uradalom értékét. Nem csoda tehát, hogy uradalomközpontjuk, egy-egy fontosabb helységük számára kiváltságokat jártak ki a királynál." (Draskóczy 2003. 68.)

emelkedett.[35] A kisjégkorszaknak nevezett 14–19. századi klímaperiódus[36] komoly hatással volt a Kárpát-medence gazdasági, társadalmi és településfejlődési folyamataira – beleértve természetesen Kecskemét városát is. A 15. század elejére csapadékosabbá vált klímának köszönhetően az álló- és folyóvizek szintje megemelkedett, mely egyértelműen kedvezett a futásirányba tartó folyóvízi kereskedelemnek. Így elsősorban nyugatról a Dunán, míg keletről a Tiszán és a Maroson érkező forgalom emelkedésével számolhatunk, mely — ha elképzelésünk helyes — dinamizálta a Szeged és a Vác–Pest–Buda között futó összekötő tranzitfolyosót; ami hatással lehetett Kecskemét mezővárosi fejlődésére. Ugyanakkor a medrükből kilépő folyók (elsősorban a Duna és a Tisza) maguk tették lehetetlenné az árral szembeni kereskedelmi forgalom part menti vontatását.[37] Ezek a körülmények is abba az irányba hatottak, hogy a Duna–Tisza közének nyugati és keleti peremén futó észak-déli kereskedelmi tengely áruforgalmának egy része az egyre inkább kitolódó áradásos és magasabb vízállásos időszakokban az északnyugat-délkelet irányú tranzitfolyosóra terelődött, amely a Kecskeméten áthaladó áruforgalmat növelte. Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy a térségben a 15. század második felétől egyre erőteljesebb formában kibontakozó, azonnali hatású geopolitikai átalakulás, aligha tette lehetővé az éghajlatváltozással együtt járó lassú, mégis — Kecskemét tekintetében — kedvező gazdasági folyamatok kibontakozását és azok kihasználását. E fékező hatást pedig egyértelműen az Oszmán Birodalom balkáni térnyerésében, az addigi kereskedelmi kapcsolatok fellazulásában s azok átalakulásában ismerhetjük fel.[38]

Második lépcsőfok (16–17. század) ♦ A 16. század derekára — a nyugat-európai demográfiai folyamatok s a földrajzi felfedezések hatására — alapvetően megváltozott a különböző termékek iráni kereslet, az ipari s a mezőgazdasági áruk közötti árarány, de mindettől függetlenül megváltozott, a már említett, kárpát-medencei geopolitikai felállás is. Az Oszmán Birodalom 1541 után hosszú időre megszilárdította közép-európai pozícióit. Ezzel a Kárpát-medence — különösen a hódoltság területe — egyszerre vált mind Nyugat-Európa, mind az Oszmán Birodalom perifériájává. E „kettős perifériális”[39] viszony lényegi változásokat indított el, illetve konzervált a medencében. Az Atlanti Európa mint centrum, s Közép-Európa mint periféria

[35] Rácz L. 2008. 55., 99. és 201; A csapadékosabb időjárást bizonyítják azok a 14–15. századi határleírásokat tartalmazó szórványos oklevelek is, amelyek arról vallanak, hogy a régi határjeleket a vízzel borított terület gyarapodása miatt nem tudták megközelíteni az Alföldön (Györffy–Zólyomi 1994. 15. vö. Blazovich 2002. 24. és Rácz L. 2008. 100).

[36] A kisjégkorszak alapvetően négy periódusból állt: egy 1300–1450 közötti erőteljesebb lehűlésből, egy 1450–1600 közötti enyhébb, de a középkori éghajlati optimumtól még lényegesen hűvösebb etapból, majd 1600–1700 között egy ismételt, ám ezúttal még erőteljesebb hőmérséklet-süllyedésből, végül pedig egy nagyjából 1700-tól kezdődő — kisebb megtorpanásokkal leírható — folyamatos felmelegedési fázisból. Ugyanakkor a legújabb kutatások azt is igazolni látszanak, hogy Európa többi térségéhez képest a Kárpátok vonulataiban a kisjégkorszak egészen a 19–20. század fordulójáig fennállt (Szegedi 2010. 37).

[37] Ez a hatás a Duna esetében kisebb következményekkel járt, mint a Tiszán, mivel a Duna jobb partja magasabb fekvésű, így ott sem a vontatás, sem a folyóval párhuzamosan futó szárazföldi útvonal — leszámítva néhány kisebb, alacsonyabb szakaszt — nem volt akadályoztatva.

[38] Ez, a mediterráneum keleti felét közvetlenül érintő hatalmi átrendeződés (ami csak a 16. század második felére konszolidálódott) mindenképpen komoly hatással lehetett a délről északra, s nyílván az északról délre tartó kereskedelem helyzetére, mindenekelőtt annak méretére és intenzitására. – A 16. századvégi észak-déli és a nyugat-keleti európai áruforgalom alakulásáról lásd: Pósán 2006. 55.

[39] Beluszky 2001. 58–60.

között fennálló kapcsolat jelentősen átrendeződött. A korábbi luxusáruk közvetítése helyett, immár a tömegáru forgalmazására helyeződött az atlanti kikötők városaiban a hangsúly. Az újonnan formálódó centrumterület nyersanyagokat importált, miközben ipari termékeket szállított „cserébe" a perifériku régiókba.[40] Így kerülhetett sor a gabona és a szarvasmarha iránti kereslet növekedésére. Az előbbi tömegáru legfőképp azért nem válhatott a Kárpát-medence legfontosabb és legnagyobb mennyiségben kivitt terményévé, mert a korabeli közlekedési viszonyok a gabonaszállításhoz meglehetősen kedvezőtlenek voltak. Hiszen a medencejellegből adódóan a folyók által kijelölt előnyös kereskedelmi irányvonalak mindegyike befelé mutatott. A nagytömegű, folyásiránnyal szembeni, s ezért költségesebb áruszállítás — a kedvezőbb forgalmi fekvésű lengyel régióban megtermelt gabonával[41] szemben — versenyképtelenné tette a magyar búzát, árpát vagy éppen rozst. Ennek ellenére, az 1560-as évek elején, mégis jelentősnek mondható Kecskeméten a gabonatermelés mérete, mely azonban növekvő volumene ellenére,[42] aligha tölthetett be több szerepet, mint a század második felében (főleg bevándorlás nyomán) egyre növekvő lakosság élelmezését.

A 15. század utolsó harmadától folyamatosan emelkedő tömegáru-kereslet, és az ország erős centripetális, ám gyenge centrifugális folyóvízi forgalmi szerkezete emelte a gabona helyébe a lábon, azaz szárazföldön is hajtható, nagytestű állatok közül a szarvasmarhát és a lovat a medence elsőszámú exportcikkévé. A 13–14. század „húzó kereskedelmi áruja", a különböző ércek s nemesfém helyett (amely Magyarországon leginkább a felvidéki bánya- és kereskedővárosokat dinamizálta), a 15–16. században a hangsúly lassan az élőállat forgalmazására tolódott. Ez a folyamat kétségtelenül azokat a tájakat — mindenekelőtt az Alföldet — hozta helyzetbe, ahol a nagytestű állattartás földrajzi feltételei adottak voltak. A fellendülő szarvasmarha- és lótartás az állatok értékesítésében vezető szerepet játszó alföldi mezővárosok kereskedelmét is dinamizálta – megnyitva ezzel előttük a városfejlődés újabb, „alföldi útját". Az állattartás vitathatatlan alföldi adottságai mellett a csapadékosabb éghajlatváltozás is abba az irányba hatott, hogy a dúsabb füvű legelők az 1570-es és az 1580-as években lehetővé tették, éves szinten, akár a 120–150 ezer darabszám körüli élőállat-kivitelt a Kárpát-medencéből.[43] Kecskemét 1563 és 1564 fordulóján egy bő negyedév alatt az összesen kilenc Duna–Tisza közi mezőváros területéről Vácnál elvámolt 17 ezres szarvasmarha-állomány 20 százalékát egymaga adta.[44] A 16. század derekától érezhetően csökkeni kezdett Velence gazdasági-kereskedelmi vonzereje, ennélfogva a marhahajtás is szinte teljesen leállt a déli, Szegedet–Velencével összekötő úton; annak ellenére, hogy a Velencével folytatott kereskedelem továbbra sem szűnt meg. Vagyis a Szegedről és a város vonzáskörzetéből útnak indított fő szarvasmarha-szállítmányok szinte mindegyike északra, Buda–Vác irányába fordult. Az

[40] Beluszky–Győri 2005. 34.
[41] Davies 2006. 212–213.
[42] Zimányi 1985. 351.
[43] Buza 2003. 138.
[44] Mészáros 1979. 134. 46. táblázata alapján saját számítás. Ezzel szemben mások közel kétéves „teljes" — nemcsak a fent említett tájról származó — forgalom tükrében egyharmados arányról beszélnek. Lásd: Entz–Genthon–Szappanos 1961. 30.

1560-as évek elejétől tehát a csordák már igazolhatóan,[45] a valószínűleg biztonságosabb Duna–Tisza közi transzferfolyosón haladva, kétségkívül érintették Kecskemét területét is – jelentősen megnövelve ezzel a város dél-alföldi viszonylatban vett gazdasági-kereskedelmi szerepkörét. A növekvő külföldi kereslet kielégítését ugyanakkor az is fokozta, hogy a század második felére, az árforradalom következtében, az ipari és a mezőgazdasági „termékek" közötti árarány — az utóbbi javára — jelentősen szétnyílt. E folyamat megakasztotta a korábbi, előnyös helyzetű városok fejlődését, melynek eredményeként területükön többé-kevésbé a középkori állapotok konzerválódtak. Ebből adódóan a 16–17. század folyamán a kárpát-medencei városfejlődés igazi központjaivá — ellenben a civitasokkal — szinte majd' minden tekintetben a mezővárosok léptek elő.[46]

Bácskai Vera azt hangsúlyozza, hogy olyan átalakulási folyamatról lehetett szó, „amely összhangban volt az országnak az európai munkamegosztásban elfoglalt helyzetével, és alkalmazkodott az ország részekre szakadásához és a háborús viszonyok feltételeihez."[47] A szarvasmarha-kereskedelemből származó bevételek közvetett formában Kecskemét város fejlődését, közvetlenül pedig lakói (illetve a földesúri család) vagyonosodását segítették elő. Az említett időszakban mintegy kéttucat olyan kecskeméti gazdáról tudunk, akik jövedelmük többségét ebből nyerték.[48]

A kedvező hatások eredményeként, és a jelentős központi szerepkör gravitációs ereje révén, amely ugyanúgy fennállt (átöröklött formában) a törökkorban is, valamint a rendkívüli méretű menekülthullámnak[49] köszönhetően 1580-ban Kecskemét már hozzávetőlegesen (a legutóbbi időkben végzett, még nyugvópontra aligha jutott, háztartásszám-vizsgálati eredmények alapján újrakalkulált)[50] 6500 lelket számláló, kiemelkedő méretű települése volt az Alföldnek *(2. táblázat).* A budai szandzsák[51] 14 mezővárosában, 1546 és 1562 között, becsléseink alapján (a török lakosságot figyelmen kívül hagyva), a lélekszám közel 20 százalékkal[52] emelkedett; ami egyértelműen jelzi a helyi mezővárosok népességbefogadó szerepének felerősödését, mi több a területen zajló komoly népességkoncentráció folyamatát is kellően illusztrálja. Az adatok tükrében Kecskemét már a 16. század közepén — a gyorsan felemelke-

[45] Szakály 1983. 586.
[46] A kérdéskör rövid, áttekintő összegzését lásd: Bácskai 2002. 59–64., különösen 60–61. Lásd még a történeti földrajz legutóbbi álláspontját: Beluszky–Győri 2005. 34–35. Beluszky 2008a. 153–156.
[47] Bácskai 2002. 64.
[48] Entz–Genthon–Szappanos 1961. 30.
[49] Mészáros 1979. 202.
[50] Kubinyi 1998. 279., Benda 2008. 107. (Keszthelyen 1771-ben 5,3 fő)
[51] A hódoltság központjának számító budai szandzsák területén, amelyhez Kecskemét is tartozott, a földrajzilag mobil lakosság aránya a század derekán alig haladta meg a 8 százalékot, s a költözéskor megtett távolság is — amelyről esetükben beszélhetünk — csak elvétve volt nagyobb, mint 15-20 kilométer (Pálffy 2000. 172). Tehát, a legutóbbi vizsgálatok alapján e közigazgatási egység, közel sem lehetett oly mértékben népesség-kibocsátó terület, mint ahogy azt korábban vélték, sőt a pusztulás mérete is alighanem kisebb lehetett, hiszen a „regenerálódás" viszonylag gyors folyamata erre enged következtetni, ami közvetve utal a „helyi" lakosság erős vitalitására is. E nézőpontnak köszönhetően, a korábbi gyakorlattól eltérően, lehetőségünk nyílik arra, hogy Kecskemét városát egy olyan közigazgatási, gazdasági és társadalmi környezetben képzeljük el, amely lényegesen kedvezőbb képet fest Kecskemét tág értelemben vett (város)vidékéről.
[52] 14 ezerről 16 ezerre nőtt.

dő, majd a hasonló gyorsasággal visszasüllyedő Ráckeve[53] után — a vidék második legnépesebb településévé lett *(2. ábra)*.

2. táblázat
Kecskemét lélekszáma a 16–17. században

Év	Becsült lélekszám[a]	Adózó háztartásfő	Minimum becslés (5,0 koefficiens)[b]	Korrekció (+20%)[b]
1510 k.	1 500[c]	–	–	–
1546	1 750	295[d]	1 475	1 770
1559	2 450	407[d]	2 035	2 442
1562	2 400	400[d]	2 000	2 400
1580	6 500	1 086[d]	5 430	6 516
1590	3 200	535[d]	2 675	3 210
1596	3 500	580[e]	2 900	3 480
1597	1 950	327[e]	1 635	1 962
1628	300	50[f]	250	300
1634	600	100[f]	500	600
1640	950	156[f]	780	936
1672	6 200	1 036[g]	5 180	6 216
1678	3 650	–	2 610	3 646[g]
1685	7 200	1 203[g]	6 015	7 218
1715	4 250	710[h]	3 550	4 260
1720	4 350	728[h]	3 640	4 368

Forrás: lásd alább: c–h. *(Saját számítás.)*

[a] A becsült, korrigált lélekszám százas vagy ötvenesre kerekített értéke.

[b] Szakály Ferenc a 16–17. századi hódoltsági területen elfogadhatónak tartja a háztartásonként számított 5 fős méretet, jóllehet a 16. század első felében — Szeged esetében — inkább 4,2-es szorzószámot használt, míg Káldy-Nagy Gyula nyomán az így kapott nyers adatokat 20 százalékos többlettel korrigálta, amelyet az adóösszeírásokból kimaradt népesség indokolt. (Szakály 1983. 548., 675–677.) Az 5-ös koefficiens, a vizsgált területen, a 18. századvégi források alapján is tartható. Az 1784–1787. évi népszámlálási eredmények alapján Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében Őri Péter az átlagos háztartásméretet 5,15 főben állapította meg, amely 1785 és 1890 közötti időszakban (4,5 főre) csökkenő tendenciát mutatott. (Őri 2007. 75. – 5. táblázat) A kérdés, egyelőre nyitott: vajon a 18. századot megelőző török korban — a későbbi tendencia alapján — is feltételezhetünk valamelyes háztartásméret-csökkenést? Amennyiben igen, akkor ez egyben azt is jelentené, hogy a 5,0-ös koefficiens értékét magasabbra kell kalibrálnunk, amelyre választ majd a további kutatások hozhatnak. Addig is többre, mint a koefficiens értékének lehetséges módosulására felhívni a figyelmet, nem vállalkozhatunk; ellenben hangsúlyozni kívánjuk, hogy a II. József-kori népszámlálás adatai arra figyelmeztetnek bennünket, hogy az alföldi nagyvárosok (népességméretük szerinti csökkenő sorrendben: Debrecen, Kecskemét, Szeged és Hódmezővásárhely) esetében apró, ám mégis jelentős különbségek is rögzíthetők. Debrecenben és Szegeden az átlagos családméret ekkor 4,91 és 4,98 fő volt, míg *Kecskeméten ez az érték 5,04 főben állapítható meg*, ám Hódmezővásárhelyen lényegesen magasabb: 5,31 fő volt. (KSH 1960. 120–121., 368–369. – Saját számítás.) Eszerint e népességkoncentrációk kimutathatóan többnyire alacsonyabb átlagos családmérettel jellemezhetőek környezetükkel szemben. Ami amellett szól, hogy a 18. századot megelőző családméretek becsléséhez alkalmazott 5,0-ös koefficiens talán nem is eredményez akkora alábecslést, mint ami az Őri-féle adatok alapján feltételezhető volna, – amennyiben továbbra is arra gyanakszunk, hogy a török korban is csökkent a családok átlagos mérete. E ponton túl aligha léphetünk, ugyanis — ahogy arra Ágoston Gábor és Oborni Teréz könyve utal — még az sem tisztázott, hogy mit is értünk háztartáson az adott korszakban. Álláspontjuk alapján a szóban forgó koefficiens 5, ám helyenként akár 15–20 fős érték körül is alakulhat. (Ágoston–Oborni 2000. 94.) Hasonlóan eme nagyfokú bizonytalanságnak — ami az adójegyzékek alapján végzett népességbecsléseket illeti — ad hangot Szakály Ferenc egyik újabb írásában is, amikor azt hangsúlyozza: „Pillanatnyilag nagy nézeteltérés mutatkozik abban a kérdésben, hogy hány személy húzódik meg a magyar porta-, a török háztartásfő-, illetve családfőszámok (a kettő nem azonos!) mögött." Sőt, „bizonyosra vesszük [írja Szalály], hogy nem reménykedhetünk olyan »varázsszám« kikalkulálhatóságában, amely minden időszakra, minden területre és minden forrástípusra egyaránt érvényes". (Szakály 1995. 11–12., vö. Kubinyi 1998. 279.)

[c] Bácskai Vera becslése. (Bácskai 2002. 71.)

[d] Káldy-Nagy 1985. 347. vö. Beluszky 2001. 136.

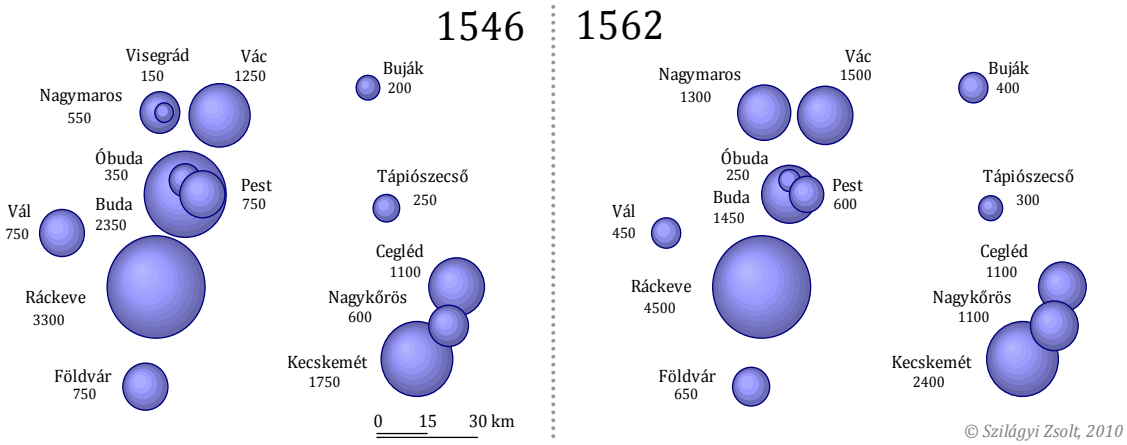
[e] Hornyik 1861. 219., 341. 61. okl.

[f] Mészáros 1979. 201. 82. táblázta

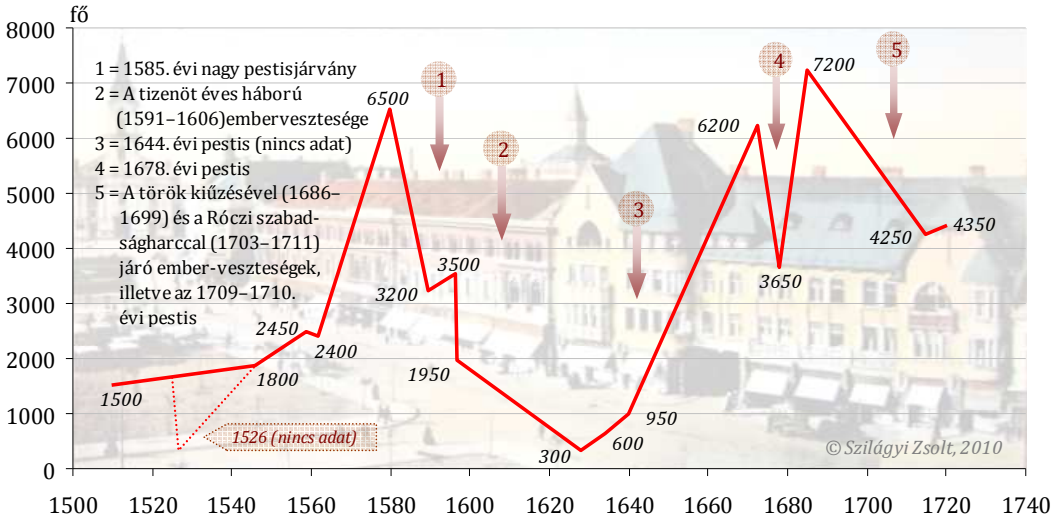
[g] Hornyik 1861. 219. – 1678-ban a pestis 2570 áldozatot szedett, így ebben az évben az 1672-re becsült 6216 fős lakosságból az említett értéket kivonva 3646 főt kapunk. Ez a város lélekszámának maximális becsült értéke, mivel sem azok számát, akik elhagyták Kecskemétet, sem pedig azokét, akik az előző, 1677. évben elhunytak illetve elmenekültek a járvány elől, nem ismerjük.

[h] MSK ÚF 12. köt.

[53] Bácskai 2002. 73.

2. ábra A budai szandzsák mezővárosainak becsült lélekszáma a török lakosság nélkül a 16. század közepén[54]

3. ábra Kecskemét 16–17. századi lélekszámváltozása az adózó háztartásfők nyomán végzett becslés alapján[55]

A város népességnövekedése, ahogy azt láttuk, a várháborúk idején, az 1550-es évektől vett nagyobb léptéket. Temesvár, Szeged és Szolnok eleste bizonyíthatóan jelentős menekült-hullámot indított Kecskemét irányába (is), amelynek eredményeképp a település lakossága a századelőhöz képest, 1580-ra, nagyjából négyszeresére emelkedett, miközben a hódoltság lakossága 900 ezer főre[56] „csökkent". Noha a város fejlődése a 16. század második felében látszólag meredeken ívelt fölfelé, mégis (egyszerre) meglehetősen törékenynek is bizonyult. Lakossága rövid időn belül, alighanem a pestis hatására, felére zuhant, majd a tizenöt éves háború éveiben a város — átmeneti jelleggel — „elnéptelenedett". Hiába a khász rang, illetve

[54] A becsléshez szolgáló adózó háztartásfőket lásd: Zimányi 1985. 383.; a kecskeméti lélekszámot lásd az *2. táblázat*nál.
[55] Forrás: *2. táblázat*.
[56] Ágoston–Oborni 2000. 96.

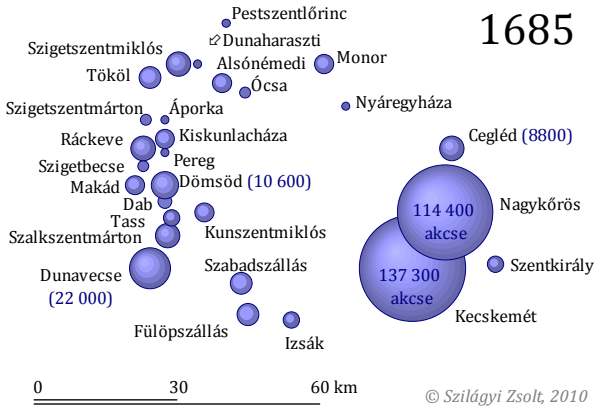
kiváltság, amikor a szertefoszló békeévek helyébe visszatérő háborúk, lehetetlenné tették a kiegyensúlyozott városi fejlődést, hiszen 1597-ben a korábbi, járvány előtti lakosság alig harmada, nagyjából kétezer fő lakta csupán a települést. E holtponton Kecskemét népessége csak évtizedekkel később, az 1644. évi pestis után tudott átlendülni. Az 1670-es évek elejére, becslésünk alapján, a lélekszám megközelítette a száz évvel korábbi „népességcsúcsot", sőt a visszatérő járvány ellenére — amely 1678-ban a kecskemétiek 40 százalékát követelte — a Szolnok irányából 1685-ben érkező újabb menekültáradat következtében, könnyen lehet, hogy átmenetileg akár a 7 ezer főt is meghaladta *(3. ábra)*. Ehhez azonban más tényezők is alighanem jelentős formában hozzájárultak.

A 17. századi még erősebb lehűlés újabb makroregionális változásokat eredményezett Európa (észak–déli tengely menti) agrár-térszerkezetében. A hőmérsékletsüllyedés ismét súlyos, akár száz kilométerekkel[57] tolta egyre délebbre s délebbre a gabona és a szőlő termeszthetőségének legészakibb határát. Az utóbbi a 16–17. század fordulójára már biztosan a Kárpát-medence területén húzódott,[58] ami jellemzően felértékelte a szőlőművelés, így a bortermelés jelentőségét; annál is inkább, mivel az éghajlat csupán a 18. században kezdett enyhülni. Bár a középkor utolsó századaiban már bizonyíthatóan foglalkoztak szőlőműveléssel Kecskeméten[59] (jóllehet, igazi szerepét az csak a 19–20. században nyerhette el), mégis ismerve, hogy a magyar mezővárosok fejlődésének alapvetően kétféle — a szőlőművelésre és a marhatartásra épülő — útja létezett, határozottan úgy véljük, hogy Kecskemét e két, kiemelkedően fontos potenciális városfejlesztő tényező birtokában olyan előnyhöz jutott (a többi városfejlesztő tényező mellett), amely szintén hozzájárult a település későbbi jellegzetes vonásainak kialakulásához, majd konzerválódásához.

Felemás „hosszú 18. század" ♦ Az utóbb említett előnyöket csak továbberősítette, hogy a 17. századra a Duna–Tisza közén — leszámítva átmenetileg Nagykőröst — még csak hasonló súlyú központ sem fejlődhetett ki, mint Kecskemét. A legközelebbi két városban, Cegléden és Nagykőrösön a 16. század derekán csupán együttesen éltek közel annyian,[60] mint magában Kecskeméten *(2. ábra)*. A jelentős méretű, s egyre növekvő puszták ellenére, ekkor még viszonylag sűrű faluhálózat övezte az említett városokat.[61] A 17. század végére a Kecskeméti járás egykori 82 településéből már csupán 9 minősült lakott helynek.[62] Ennek a 73 elnéptelenedett településnek legfeljebb hetede (10 falu)[63] tekinthető már a török hódítást megelőzően is lakatlannak. Ilyenformán Kecskemét környezetében, a török megszállás ideje alatt, legkevesebb 77 százaléknyira becsülhetjük az elpusztult falvak arányát. E falvak életben maradt lakosságának tekintélyes része a Három Város egyikében, mindenekelőtt Kecskeméten kereset

[57] Péczely 1979. 213.
[58] Szegedi 2002. 40.
[59] Hornyik 1927. 76.
[60] A lakosságszámot az adózó családfők alapján az 5,0-ás szorzóval számoltuk, amelyhez +20 százalékot kalkuláltunk. Így Nagykőrösön (180 családfő) és Cegléden (185 családfő) együtt, mintegy 2200 lélek élhetett 1562-ben. – Az adózó családfők számát közli: Zimányi 1985. 383.
[61] Szakály 1983. 601. vö.: Zimányi 1985. 294.
[62] Majlát 1943. 20.
[63] Zimányi 1985. 294.

magának menedéket. Egy bő évszázad leforgása alatt, 1562 és 1672 között úgy Nagykőrösön, mint ahogy Kecskeméten is csaknem megháromszorozódott a lakosság mérete, s ahol a bevándorlók — a 18. századvégi adatok alapján — a távolabbi, főleg dunántúli területekről származtak.[64] Ez a népességmegtartó szerepkör — Duna–Tisza közi viszonylatban — páratlan jelenségnek minősült.[65] Éppen ezért, különösen fontos előnynek tűnik Kecskemét városfejlődésében, hogy hozzá fogható méretű és szerepkörű település, az említett Nagykőrösön túl, 150 kilométeres *átmérőjű* körön belül nem volt, sem a 16., sem pedig a 17. században *(4. ábra)*, miközben a hódoltság határaitól is kellően távol (100–150 kilométerre) feküdt.

4. ábra A budai szandzsák adózó településire kivetett harács 1685 áprilisában[66]

Nagykőrös, bár a harács mérete szerint, adózás szempontjából alig valamivel (17 százalékkal) maradt el csupán Kecskeméttől 1685-ben, mégis az egy évtizeddel korábbi adózók száma alapján végzett népességbecslés tekintetében mindössze feleakkora (3300 fős) település volt, mint a vizsgált város.[67] A hódoltság területére nyugat, észak-nyugat felől érkező, Duna vonalát átlépő forgalom első jelentős, alighanem legjelentősebb állomása tehát Kecskemét volt, amely éppúgy igaz fordított esetben is, amikor a Duna–Tisza közét — említett irányba — elhagyó, döntően kereskedelmi forgalom utolsó nagy állomásának tekinthető a város, a jelzett tájon. E „magányos" pozíció — az adott viszonyok tekintetében — kétségtelenül előnyére (is) vált Kecskemétnek.

Mindezek ellenére a háborús viszonyok: a török kiűzése, majd a 18. század eleji Rákóczi szabadságharc és a várost eközben ért rác pusztítás, valamint az 1709/10. évi újabb pestis további áldozatokat követelt *(3. ábra)*. Ezt az állapotot rögzítette az 1715. évi összeírás, amely alig valamivel több mint 4 ezer lelket vehetett számba Kecskeméten. Iványosi-Szabó Tibor becsléséből kiindulva 1704 és 1715 között a lakosságszám nagyjából felére csökkent.[68] A rendeződő belpolitikai viszonyok és a mindennapok kiszámíthatóbbá válásával a város lélek-

[64] Iványosi-Szabó 1985. 399–400.
[65] A nagykőrösi és a kecskeméti adatok összevetése alapján: Iványosi-Szabó 1985. 404.
[66] Forrás: Hornyik 1861. 188., 427–428. (216. okl.)
[67] Majlát 1943. 25. – Kecskemét adózó háztartásfőinek száma 1036, Nagykőrösé 550 fő volt 1672-ben. Eszerint az előbbi település lélekszáma (a *2. táblázatban* leírt módszer alapján) 6200-ra, az utóbbié 3300 főre becsülhető.
[68] A rendelkezésünkre álló legelfogadhatóbb kombinált becslés alapján 1704-ben (tehát még a rác betörés, a szabadságharc befejezése és a pestis pusztítása előtt) Kecskemét lakossága 10 ezer fő körül lehetett. – Iványosi Szabó 1979. 295.

száma, az 1718. évi tűzvészt[69] követően — korábban „nem tapasztalt” méretű bevándorlással — látványos emelkedésbe váltott a következő két évtizedben. A népességszám 1738-ra meghaladta a 15 ezer főt, de az sem kizárt, hogy megközelítette akár a 20 ezres lélekszámot is. E növekedést törte derékba az 1739/40. évi — a város történetében ezúttal utolsó — pestisjárvány, amely ismét nagyszámú, nagyjából 6 ezer áldozatot követelt.[70] E veszteség, úgy tűnik, komolyan rányomta a város 18. századi fejlődéstörténetére súlyos bélyegét, hiszen lélekszáma, még egy emberöltőnyi idő multával is, alig közelítette meg a járvány előtti népességcsúcsot.[71] Ennek ellenére 1785 táján mégis több mint 22 ezren lakták már Kecskemétet.[72] Ekkor, alföldi viszonylatban, csak a 29 ezer fős Debrecen előzte meg, de országos szinten is mindössze Pozsony és Buda bírt több lakossal; utána közvetlenül Pest, Szeged, Szabadka és Selmecbánya következett.[73] Ez a nyolc város alkotta a 18. század végén a legnépesebb centrumokat az országban; egyenként 20–29 ezer, összesen pedig közel 190 ezer fős népességet tömörítve magukban.[74]

Az iparosmesterségek száma 1707 és 1780 között (13-ról 46-ra) közel négyszeresére emelkedett, amelynek több mint 40 százaléka az 1760-as és a 70-es években eresztett gyökeret.[75] A városiasodás folyamatát igazolja az is, hogy az említett két évtizedben 8 új — a városi (iparos) alapfunkción túlnyúló, magasabb szolgáltatási szintre mutató — mesterség (mint például az ötvös, a patikus vagy éppen a puskaműves) telepedett meg.[76] Hasonlóan igazolja a városiasodást, a városi alapfunkciókon belül, a kereskedelmi szerepkör megélénkülése. A hiányos összeírások alapján a századelőn a kereskedelemből élők, vagy az azzal is foglalkozók száma alig haladhatta meg a kéttucatot. A század derekára számuk, az összeírtak tükré-

[69] Juhász 1998. 113.

[70] Hornyik 1927. 105. – Hornyik János utolsó, félbemaradt és csak halála után négy évtizeddel később kiadott munkája alapján ismerjük azt, hogy az 1739-es és 1740-es évben, mintegy 9 hónap leforgása alatt az egyházi anyakönyvek alapján 5970, míg a városi hivatalos kimutatás szerint 6101 lélek hunyt el. Hornyik János — közelebbről meg nem nevezett adatok alapján — az áldozatok számát a város összlakosságához mérten egyharmadra „becsülte”. Mivel sajnos az említett mű eme utolsó fejezete nem, így a jegyzetelés sem, készült el, ezért nehezen megmondható, hogy Hornyik pontosan ismerte-e a város ekkori teljes lélekszámát, vagy inkább csak becsülte azt. Emiatt azon az álláspontón vagyunk, hogy érdemes más eshetőséget is számításba vennünk, mint az egyharmados mortalitási rátát. Faragó Tamás az 1742/43. évi máramaros megyei pestis mortalitási indexét átlagosan 42–43 százalékban határozta meg (Faragó 2007. 36.), jóllehet akadt olyan fertőzött járás, ahol ez az érték alacsonyabb, 35, de akadt olyan is, ahol magasabb, 45 százalékos volt (Faragó 2007. 43. – 7. táblázat, saját számítás). Ezt figyelembe véve megközelítőleg 30–40 százalékos mortalitási indexszel számolva, Kecskemét lakossága 1738-ban (a pestis előtti évben) legalább 15 ezer (14 925, 15 253), legfeljebb 20 ezer (19 900, 20 337), tehát 15–20 ezer főben határozható meg. Csak abban az esetben képzelhető el alacsonyabb becslés, ha a halálozások aránya 40 százaléknál magasabban alakult. (Hornyik János koncepciója alapján is a város lélekszáma legalább 18 ezer főre becsülhető.) Akárhogy is, de Kecskemét lakossága 1720 és 1738 között hozzávetőlegesen 4-szeresére emelkedett alig 20 év leforgása alatt.

[71] Entz–Genthon–Szappanos 1961. 44. – A város lakosságszáma 1771-ben 15 078 fő volt.

[72] KSH 1960. 120–121.

[73] Bácskai 2002. 90.

[74] Itt jegyezzük meg, hogy a 19. század elejére (1801) a brit városok közül 13 centrum érte el, illetve haladta meg a hierarchiai rangsorban a 30 ezres lélekszámot. London (959 ezer), Manchester (89 ezer), Liverpool (83 ezer), Birmingham (74 ezer), Bristol (60 ezer), Leeds (53 ezer), Sheffield (46 ezer), Plymouth (43 ezer), Newcastle (42 ezer), Norwich (36 ezer), Portsmouth (33 ezer), Bath (33 ezer) és Hull (30 ezer). Ennél kevesebb, 20–29 ezernyi lélekszámú város volt Notthingham (29 ezer), Sunderland (26 ezer), Stoke (23 ezer), Chatham (23 ezer) és Wolverhampton (21 ezer). – Stobart 2004. 35. (3.2 táblázat)

[75] Iványosi-Szabó 1994. 156–167. alapján végzett saját számítások. A jelzett két évtizedben az iparosok száma 242 főről 433 főre duplázódott.

[76] Iványosi-Szabó 1994. 156–167. alapján végzett saját számítások.

ben, négyszeresére-ötszörösére, mintegy 100 főre emelkedett. Bár további, nagyobb összeírás a kereskedőkről nem maradt fenn a 18. századból, mégis egy kofákat szerepeltető felmérés alapján a század második felében hasonlóan a növekedés tényét hangsúlyozhatjuk[77] ami alighanem szoros összefüggésben állt a tanyák számának emelkedésével.

Mindent egybevetve Kecskemét városfejlődésének második (16–17. századi) lépcsője olyan szintre emelte a települést a Gyimesi-féle városhierarchiai vizsgálat szerint, hogy az, a 18. század elejére az országos „városhálózat" 32. helyére került, míg alföldi viszonylatban a 4. pozíciót birtokolta. Az eltérő források és módszerek segítségével készített Bácskai–Nagy-féle vizsgálat ugyan *nem hasonlítható össze* az előbbi értékekkel, mégis gyanítható, hogy Kecskemét formálódó országos városhálózatban betöltött szerepe jelentősen nem változott a 19. század első harmadára.[78] Úgy tűnik, a város a 18. századi számos politikai, közigazgatási és gazdasági változás közepette, s a helyi válságok mellett nehezen találta meg a számára járható „új" utat, miközben más, előnyösebb helyzetben lévő és kedvezőbb fekvésű városok hamarabb lendületbe jöttek. A város történetében „hosszú 18. század" alatt,[79] különösen az utolsó pestis demográfiai következményei, s a talán nagyobb súllyal latba eső 1780 utáni időszak két komoly méretű tűzvésze[80] miatt jelent olyan periódust, amely miatt a város nem tudta azt a fejlődési ívet továbbfutni, mint amit a második lépcsőfokról való indulás lehetővé tehetett volna számára. Ehhez azonban számos egyéb tényező konstellációja is döntően hozzájárult.

Átalakult az a geopolitikai környezet is, amelyet a török kor alatt a város az előnyére tudott fordítani. A 18. század elejétől a Duna–Tisza közi tájban új szerepkörök voltak kibontakozóban, melyekbe — a többiekhez hasonlóan — Kecskemétnek is „bele kellett tanulnia", egyáltalán fel kellett azokat ismernie. Ilyen szerepkör volt az említett táj települési-gazdasági hálózatának újraszervezésére. Az újonnan kiépülő közigazgatási, államhatalmi struktúrában újraéledő s a már meglévő (vagy inkább megmaradt) települések fölött gyakorolható térszervező, integrációs szerepkör Kecskemét számára elérhetetlen volt. A török kor után mind Pest, mind Szeged a — Kecskeméttel össze sem mérhető — rendkívül előnyös forgalmi helyzetnek köszönhetően látványos fejlődésnek indult, amellyel hosszú ideig — az említett okok miatt — Kecskemét nem tudott szinkronba kerülni. Ami a török korban előnyére, az most ebben a vonatkozásban hátrányára vált; tudniillik a Duna–Tisza közén hatalmas területek változtak lakatlanná, pusztává, így a települések hiánya és a — korabeli közlekedési feltételek mellett — nagy földrajzi távolságok miatt a jelentős térszervező szerepkör kifejlődésében e településföldrajzi viszonyok erősen gátló tényezőként hatottak. Kecskemét a Duna–Tisza közi területen így — a 18., de főleg a 19. századtól — egészen más jellegű térszervező-integrációs funkcióra talált a várost körbeölelő tanyahálózat kialakításában s működtetésében. Ez az in-

[77] Iványosi-Szabó 1994. 281–282. 284.
[78] A Gyimesi- és a Bácskai–Nagy-féle vizsgálatok összesített eredményeit lásd: Beluszky 2001. 182–183. (13. és 14. táblázat)
[79] A kecskeméti hosszú 18. század alighanem a török kiűzésével vette kezdetét, s valamikor a reformkor elején fejeződhetett be. Így a periodizáció egyik lehetséges megoldása, mint hosszú 18. század: 1685–1819, vagyis Szolnok visszavétele és Kecskemét utolsó nagy tűzvésze.
[80] A pestis helyébe az 1794/95. és az 1818/19. évi tűzvészek léptek. Amíg a fejlődés *átmeneti* megtorpanását helyi szinten korábban inkább a járványok, addig 1780 és 1820 között már a tűzvészek okozták.

tegrációs szerepkör láthatóan nem a megszokott településszintek között, hanem az — ilyen formában korábban nem létező — alsó dimenzióban, vagyis egy 18. századi nagyváros és a környezetében kialakuló tanyák között bontakozott ki, s realizálódott idővel. E térszervező szerepkör tehát nem a környező városok és falvak működésének összehangolásában mutatkozott meg — éppen azok hiánya miatt —, hanem a várost övező nagykiterjedésű, lakatlan puszták — Kecskemét érdekeit szolgáló — gazdasági hasznosításában öltött formát. A széles határ gazdasági működtetéséhez új rendszerre volt szükség, ami a kialakuló tanyahálózatra épült fel, s amely folyamat kétségtelenül egyben a (tág értelemben vett) környezeti tényezők megváltozására reagáló, helyi szerves fejlődés volt.

A 16–17. századi, későbbi korok viszonylatában túlméretezett marhatartás egyik, mélyen ható következménye a túllegeltetés-letaposás lett. Ennek következtében s a még török korban kivágott környező erdők hiánya okozta alábbszálló talajvíz miatt, valamint a 18. század közepére-végére (a korábbiakhoz képest) általánosan melegebbé, szárazabbá váló klíma okán is a homokfelszín mozgásba lendült. Ráadásul a 18–19. század fordulójára, a korábban soha nem látott méretű helyi lakosság élelmezésére feltört gyenge minőségű homoktalajokon folytatott terjeszkedő növénytermesztés is éppen a vázolt folyamat kibontakozását segítette elő. Az uralkodó északi, észak-nyugati és alkalmanként felerősödő nyugati szelek *(vö. 12. ábra)* a várostól említett irányban elterülő nyílt homokfelszínek terebélyesedését, s a homokbuckák város irányába történő elmozdulását eredményezték. A folyamat a 18. század végére akkora méreteket öltött, hogy kénytelen volt a város lépéseket tenni, vagyis büntetés terhe mellett megtiltani a homokföldek további feltörését. E kései intézkedések az egykorú (mégoly pontatlan) határfelmérések alapján is aligha jártak eredménnyel, hiszen másfél évtized alatt, 1792 és 1806 között a város határában közel háromszorosára nőtt azoknak a területeknek a száma, ahol a futóhomok terjeszkedése miatt a gazdálkodás ellehetetlenült, mely ekkor a városhoz tartozó földek felét, talán kevesebb részét érintette.[81] A gyakoribbá váló kisebb-nagyobb „homokviharok" s porfelhők ugyanakkor jelentősen rontották a városlakók életminőségét. A kialakult helyzeten elsőnek erdő-, majd (1810-től) szőlőtelepítéssel vagy egyszerre mindkettővel igyekeztek javítani.[82]

Ekkorra azonban — az első katonai felmérés térképszelvényei alapján — már jelentős méretű szőlőföldek vették körül a várost északi, nyugati, de még keleti irányból is; egyedül dél, délkelet felől volt nyitott e szempontból a település *(5. ábra)*. Számításaink szerint tehát már ekkor meghaladta a szőlővel s gyümölcsfával beültetett terület mérete a 4 ezer kat. holdat.[83]

[81] Szabó 1934. 6.
[82] Lakos 1913. II. 365.
[83] Az első katonai felmérés vonatkozó térképlapjainak digitális újraszerkesztését követően a SmartSketch 4.0 szoftver segítségével számoltuk ki a méretarányos szőlőföldek összterületét. A digitális térképünkön végzett mérés alapján a kapott érték 4265,4 négyzetmilliméter volt. Az eredeti térképen a távolság lépésben (schritten) került feltüntetésre. S mivel pontosan ismerjük azt is, hogy az alkalmazott esetben 1 lépés 75,9 centiméterrel volt egyenértékű, így az is kiszámítható lett, hogy 1 kilométernyi távolság az általunk szerkesztett térképen 12,9 milliméternek felel meg. A 4265,4 négyzetmilliméter egy 65,3×65,3 milliméter oldalú négyzet területével azonos. Az ismert adatokból kiszámítható, hogy ez a valóságban egy 5,1 kilométeres oldalú négyzetnek, vagyis 26 négyzetkilométernek felelt volna meg, amely 4518 kat. holddal egyenlő. (Ha nem egytizedes, hanem háromezredes pontosságú értékekkel számolunk, akkor az előbbi eredmény 4344 kat. hold lesz.) Figyelembe véve az eredeti térképek felvételekor felmerülő torzításokat és az általunk végzett átszerkesztéskor fellépő pontatlanságokat

Így aligha értelmezhető a homokmozgásra adott ellenlépésként a már létező szőlőterület. Ha csak azt nem feltételezzük, hogy a szárazabbá váló klíma miatt már korábban is gondot jelentett a városnak a futóhomok. Erre utalhat a Közép-Európában 17–18. század fordulóján jelentősen visszaeső csapadék mennyisége, miképp az is, hogy a Fertő-tó az 1720-as években már alacsony vízállású volt, sőt 1740-ben, majd 1773-ban pedig ki is száradt.[84] Ugyanakkor azzal is számolnunk kell, hogy a tanyák jelentős része nem a homok megkötésének „céljával" jött létre, hanem azok még a török kori gazdálkodás továbbélő, s ekkoriban átlényegülő formái.

Az *5. ábra* azonban egy újabb lényeges elemre is felhívja, vagy talán visszairányítja a figyelmünket, miszerint 1783-ban a városból húzott 10-15 kilométeres sugarú körön belül már több mint 800 tanya működött.[85] Ezeknek döntő többsége, 77 százaléka (közel 640 tanya) a nyílt- és a kötött homokfelszín találkozásának közvetlen peremén, attól néhány tíz, esetleg néhány száz méterre feküdt, többnyire[86] a homokon. E vékonyka, peremtől számított kétháromsszáz méter széles sávok bizonyos értelemben valamiféle gazdasági-letelepülési dinamikus zónákként is felfoghatók, mint környező táji-térszerkezeti sajátosság. Ellenben a tanyák 23 százaléka, az említett dinamikus zónán kívül, a peremtől négy-ötszáz méternél is messzebb épült. Ennek a közel 200 tanyának — érthető okokból — alig negyede merészkedett egészen rendhagyó (úttörő?) módon csupán a homoktenger „belsejébe", míg a nagyobbik része, mintegy 140 tanya ugyan a dinamikus zónától távolabb, ám lényegesen kedvezőbb feltételeket biztosító mezők belsőbb területeire települt, talán a hagyományoknak (előzményeknek) megfelelően. Mindent egybevetve az eredmények arra mutatnak, hogy Kecskeméten a 18. század utolsó harmadában, a tanyák valamivel több mint 80 százaléka valóban azért jött létre (vagy legalábbis összefüggésben állt azzal a céllal), hogy megkösse a mozgásban lévő homokfelszínt. Ezek alapján úgy véljük éppen Kecskemét példáján, hogy aligha lehet érvényes Rácz István ama általános megfogalmazása, miszerint: a „futóhomok megkötésének inkább csak közvetett hatása mutatható ki a tanyafejlődés szempontjából a Duna–Tisza közén Ceglédtől Szabadkáig".[87] Szerintünk épphogy ellenkezőleg: meghatározó fejezetnek bizonyult a kecskeméti tanyafejlődés történetében a homokkal folytatott „küzdelem". Nyílván e helytörténetírásban gyakran mitizált küzdelem mint szándék, kevésnek bizonyult volna, ha az, aki vállalta a „homoki mostoha", tanyai élet viszontagságait, nem remélt volna mindennek fejében megélhetést, kedvezőbb anyagi körülményeket maga, s családja számára. Ekképp a 18–19. századfordulós kecskeméti tanyafejlődés modellje erősen lecsupaszítva a következőkben foglal-

úgy fogalmazhatunk, hogy 1783-ban Kecskemét városát mintegy 4300–4500 kat. hold szőlő övezte. Hasonló eljárással számolva, a város 15 kilométeres körzetében ekkor a szőlőhöz képest csupán félannyi, mindösszesen 2200–2400 kat. holdnyi erdő zöldellt.

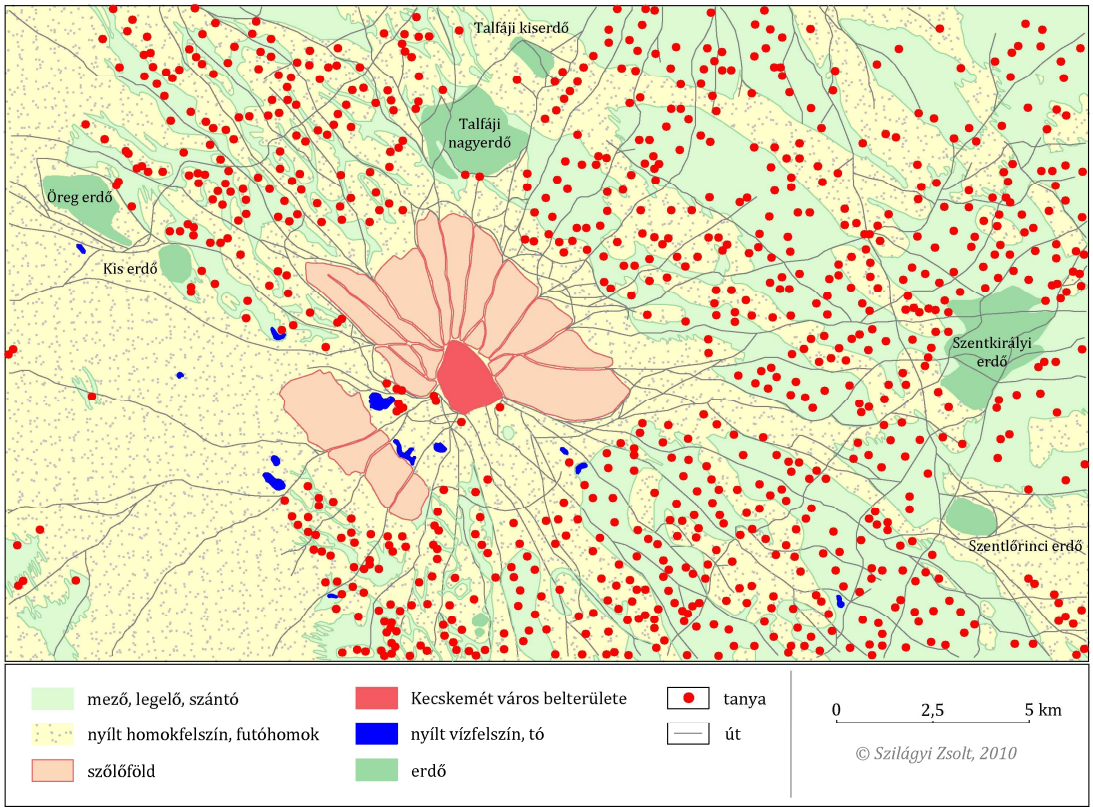
[84] Rácz L. 2008. 200. (1. ábrája)

[85] A közölt térképen pontosan 823 tanyát számoltunk össze.

[86] Mintegy 330–340 tanyát találtunk közvetlenül a homokfelszínen, amely a 640 dinamikus zónában fekvő tanyának 52-53 százalékát adta. Ezek vélhetően röviddel, néhány évvel legfeljebb egy-másfél évtizeddel korábban keletkezhettek, mint ahogy a katonai felmérésre sor került 1783-ban. A másik 47-48 százaléknyi tanya tehát az eltérő két (a nyílt és a kötött) homokfelszín találkozásának dinamikus zónájában, de már a kötött felszínen állt a felmérés pillanatában. Ezek alighanem már évtizedek óta létező tanyák lehettek, amelyek keletkezésükkor még szintúgy a homokra „épülhetett", ám időközben a mezőgazdasági tevékenység hatására környezetük kötött felszínné alakult.

[87] Rácz I. 2000. 369.

ható össze: a lehetőséget a futóhomok jelentette, az ösztönzést pedig a kedvezőbb anyagi remények keltetették.

5. ábra Kecskemét a futóhomokon, avagy a tanyák térhódítása 1783-ban[88]

Úgy tűnik tehát, hogy II. József (1780–1790) idején a kecskeméti határban a tanyák elszaporodása már komoly méreteket öltött, mely kétségtelenül nem minden előzmény nélküli jelenség volt. Ma már világosabban látjuk magát a folyamatot, ám források híján azt is, hogy a 15. századvégi helyi, „mezei kertek” és a vidék 16–17. századi vélhető tanyásodása között nem igazolható — minden kétséget kizáró formában — a kontinuitás; csupán sejthető.[89] A legutóbbi időkben a kérdést, kecskeméti viszonylatban, Iványosi-Szabó Tibor vizsgálta. Kutatásinak egyik legjelentősebb eredménye, hogy a város munkaképes lakosságáról meggyőzően bizonyította, hogy az már az 1720-as években rendszeresen „csaknem teljes számban elhagyta a várost, és […] egész héten kint tartózkodott” a határban. Iványosi-Szabó mindebből ama következtetést vonta le, miszerint „Kellett, hogy legyen olyan létesítmény az egyes gazdák szántóin, kertjein, amelyek a családtagok, a legszükségesebb felszerelések és az élelem számára megfelelő védelmet nyújtottak”, noha az is igaz, hogy ezek „kezdetlegesebb létesítmények lehettek[,] mint a későbbi évszázad teljes értékűnek mondható üzemegységei”.[90] Ismerve Kecskemét 18. századi népességnövekedési folyamatát, lakosságának megduplázódását,

[88] Forrás: az első katonai felmérés vonatkozó térképlapjai alapján: EKF DVD ROM C16:S25, C16:S26, C17:S25, C17:S26, azok összeillesztésével szerkesztettük.
[89] Solymosi 1980. 90–92. A tanyák kialakulásával és fejlődésével foglalkozó legfontosabb munkák, amelyek vizsgálatunk szempontjából kiindulópontul szolgáltak: Lakos 1913. I. 236–240., Szabó 1936., Solymosi 1980., Für 1983. 14–80., Iványosi-Szabó 1994. 20–28., Rácz I. 2000.
[90] Iványosi-Szabó 1994. 23.

aligha tévedünk, amikor óvatosan arra gondolunk, hogy e tanyai „épületek” (szállások) száma már a század első felében nemhogy megközelítette, de könnyen lehet, hogy bőven túl is lépte a százas–ezres nagyságrend határát.

Összegezve a kecskeméti tanyafejlődéssel kapcsolatos álláspontunkat, a következőket hangsúlyozhatjuk. A 18–19. századi tanyásodás előzményeként tekinthetünk a török korban kialakult terebélyes határ használatához leginkább alkalmazkodó nagyállattartó gazdálkodásra. Ezek a szállások könnyen lehet, hogy előképeiként szolgáltak táji viszonylatban a későbbi tanyák megjelenéséhez és elterjedéséhez. De az sem lehetetlen, hogy a földműveléshez közvetlenül kötődő 15. századvégi mezei tanyákban szintén bizonyos előkép ismerhető fel. Bárhogyan is alakult, a helyi „tanyagenezist” egyelőre homály fedi. Ami egészen biztos, hogy az éghajlatváltozással a vidék környezeti-gazdasági adottságai is átformálódtak. Előbb a csapadékosabb klíma az állattartást segítette elő, majd a szárazabbá és melegebbé váló 18. század már inkább az erdő- és szőlőtelepítéseknek kedvezett. Az utóbb említett század 80-as éveire végbemenő népességgyarapodás ismét csak kedvező irányban hatott a helyi mezőgazdaság alapjaiban történő átalakulására. A homokmozgásban kiteljesedő éghajlatváltozás, a korábban művelés alatt nem álló földek feltörése odáig vezetett, hogy a korábbi „tanyagazdálkodás” túlnőtte kereteit. A homokmegkötésre telepített szőlők és gyümölcsösök állandó gondozást, jelenlétet igényeltek a gazdáktól, ezért maguk is elkezdtek idővel (az 1820-as évektől) kiköltözni a tanyájukra. Ezzel kölcsönhatásban a várostól egyre messzebb települő tanyák, pedig a távolság okán, szintén a kint lakó életformát erősítették tovább. Időnként e kitelepülési folyamatot — azt gyanítjuk — erősíthette egy-egy nagyobb járvány elől menekülők hulláma is, de egy-egy elemi csapás, például tűzvész is.[91] Ilyen esetekben főleg azok körében lehetett vonzó (minden viszontagsága ellenére) a kitelepülés, akik értékeiket, esetleg családtagjaikat veszítték el a tragédiában. Számukra a tanya — ugyan a városi élettel szemben szerényebb keretek között, ám mégis — esélyt jelentett az újrakezdéshez. A 19. században a város gazdasági érdeke is különös módon egybeesett a helyiek érdekével. Ahhoz, hogy a város megválthassa magát az utolsó földesuraitól is, komoly összegekre volt szüksége, melynek fedezetét a már megváltott földek felparcellázása nyújtotta. Ezek értékesítése kedvező volt mind a város, mind a helyiek számára. Az így földhöz jutott rétegek jelentős része már nem a városban, hanem végleg kitelepülvén a tanyákon talált megélhetést maga és családja számára.

Kecskemét tehát, ha nem is a 18. században, de a rákövetkezőben már valóban jelentős térszervező szerepet töltött be a településhierarchia legalsó szintjén: a környező tanyákkal kialakított viszonyrendszer formálásával, fenntartásával. A kezdeti város–tanya között kibontakozó gazdasági kapcsolatok mellé a 19. század utolsó harmadától lassan újabb szerepkörök, járulékos funkciók is párosultak, mint az egészségügyi ellátás vagy az elemi szintű oktatás megszervezése és kiterjesztése a tanyákra. Láthatóan a magasabb szintű város–város közötti térszervezési szerepkör erősen hiányos maradt, legfeljebb a közeli Nagykőrösre, Ceglédre terjedt ki, ám ezek életében is inkább a főváros és a vele kialakított kapcsolat volt a meghatározó, a jellegadó. Végül, Kecskemét bár nem vehette fel sem Pesttel, sem Szegeddel mint

[91] Iványosi-Szabó 1994. 27.

olyan központokkal a versenyt, amelyek továbbra is a Duna–Tisza közi kereskedelmi transzferfolyosó két végpontjában feküdtek, mégis, főleg azok gazdasági fejlődése révén lehetővé vált, hogy maga is lassú gazdasági növekedési útra lépjen, s hogy egyéb funkcionális szerepköröket szerezhessen a „hosszú 18. században".

Kecskemét 18. századi fejlődését nemcsak a geopolitikai és az éghajlati változások „akasztották" meg, hanem a közigazgatási átrendeződés (például a khász rang jelentőségvesztése) illetve az Alföld egészének gazdaságszerkezeti átrendeződése is nagyban hozzájárult mindehhez. A marhatartás és -kereskedelem már nem jelenthetett (nyugati) kereslet híján további húzóágazatot, ennek helyébe lassan, előbb a gabona-, majd zöldség- és gyümölcstermesztés, illetve az arra idővel ráépülő piac lépett. Mivel e szempontból a város előnytelen forgalmi helyzetben és kedvezőtlen talajadottságú részen feküdt, így átmenetileg a fejlődés új útját: a tranzit kereskedelmi funkció erősítése jelenthette. Ezt felismerve, a város lehetővé tette a zsidók letelepedését, ösztönzést remélve a pestis sújtotta viszonyok után a továbblendüléshez. A város ugyanakkor a járványt követően a megváltakozásban is kiutat látott, amely utóbb igencsak költséges és hosszadalmas lépésnek bizonyult. E lépés a későbbi vitathatatlan előnyök ellenére szintúgy lelassította ideiglenesen a város fejlődését.

Végtére is Kecskemét történetében a hosszú 18. század a török kor utáni átállás, a módosult gazdasági szerepkörök, a térségben betölthető integrációs funkciók megtalálásának időszaka volt; amely leginkább egy lassú, vontatott folyamatként értelmezhető, mégis ezzel olyan új alapok teremtődtek, amelyek a 19. századi városfejlődés immár harmadik, igencsak intenzív lépcsőfokát hozták el a település számára.

Harmadik lépcsőfok (19. század) ♦ A modern Kecskemét formát öltéséhez — megítélésünk szerint, tehát — három fejlődési, vagy talán *alkalmazkodási lépcsőfok* vezetett. Az utolsó periódus, többé-kevésbé jelképesen, 1819 és 1913 közé helyezhető.[92] Korántsem meglepő, hogy e korszak is kellően bővelkedett fordulatokban, elegendő, ha a reformkorra, a szabadságharcra, a Bach-korszakra vagy éppen a kiegyezésre s az azt követő monarchiára utalunk, gondolunk. Azok a térszerkezeti sajátosságok pedig, amelyek korábban (legalább részben) meghatározták a város fejlődési vonalát, azok a 19. századra vagy a század folyamán átlényegültek.

Noha a város szőlőkultúrája legalább a középkorig nyúlik vissza,[93] mégis — ahogy arra korábban utaltunk — jelentőségét csak jóval később a 19. illetve a 20. században nyerhette el. Sajátos módon szoros összefüggés állt fenn a helyi nagyállattartás leáldozása és a szőlészet felvirágzása között, ahogy arra már rámutattunk. A szőlők (gyümölcsösök) mérete a 19. század folyamán másfél-kétszeresére nőtt,[94] míg defenzív-preventív szerepük a század derekán, a

[92] Természetesen a súlypontok áthelyezésével más periodizáció is elképzelhető.
[93] Vö. Szabó 1934. 10.
[94] 1900-ban 7435 kat. hold szőlő övezte a várost. (Lakos 1913. II. 366.) Itt jegyezzük meg azt is, hogy Lakos Béla adatai alapján a város szőlőterülete 1863-ban is csak 3387 kat. hold volt. (Lakos 1913. II. 365.) Ez erősen ellentmond az első katonai felmérés alapján általunk végzett számításoknak, miszerint már 1783-ban 4300–4500 kat. hold szőleje volt a városlakóknak. A különbség tehát nagyjából 1000 kat. hold. Ezt az igen jelentős eltérést magyarázhatjuk mind a katonai felmérés „erősen túlzó" (?) pontatlanságával, vagy az 1863-as helyi felmérés hasonló pontatlanságával. Ekkora, közel 20-25 százalékos különbség elég valószínűtlennek tűnik. Így azonban

vasút megjelenésével átlényegült. Éppen e forradalmi szállítási forma tette lehetővé a helyben termett gyümölcs, s készített bor távoli piacokon történő értékesítését, amivel a kecskeméti szőlő- és gyümölcsöskertek gazdasági szerepe is nagyban felértékelődött. A gyümölcs, a bor és a vasút birtokában a város végre rátalált „nagy lehetőségére", fejlődésének következő húzóerejére. Szüksége is volt erre, hiszen a hosszú, évszázados (ki)útkeresés és a közben elszenvedett számos veszteség komoly hátrányba szorította. Hiába hozott a 18–19. század fordulója az ország jó néhány — mindenek előtt Duna menti — városában s a hozzájuk kötődő területeken jelentkező gabonakonjunktúra[95] gazdasági fellendülést, Kecskemét ezzel, épphogy földrajzi fekvéséből eredően a futóhomok terjedése s a versenyképes szállítási lehetőségek híján nem tudott élni. Ráadásul nemcsak a Duna menti városok, hanem Kecskeméttől délre a Duna–Tisza közén fekvő néhány centrum is, mint Szeged, Zenta vagy Zombor,[96] de még talán Szabadka is előnyösebb helyzetbe került azzal, hogy 1802-ben megnyílt a József-csatorna. S bár az utóbbi város területét elkerülte a nyomvonal, mégis a tőle 70–100 kilométeres környezetében dinamizálódó városi kereskedelmek alighanem előnyös hatással lehettek rá. Ezzel szemben Kecskemétet (Szabadkához mérten) eme felértékelődő vízi útvonal még inkább elkerülte, mi több, éppen emiatt az is gyanítható, hogy a város kereskedelmi szerepköre valamelyest visszaesett, s ráadásul a bácskai termőföldhöz még csak hasonló minőségű földjei sem voltak. Ekképp a 18–19. századfordulós gabonakonjunktúra kedvező hatásaiból Kecskemét kimaradt, így a térség általános városfejlődési folyamatában is feltehetőleg egyre inkább lemaradt.

Ezek alapján aligha kérdés, hogy Kecskemétnek igencsak nagy szüksége volt a vasútra. A Pest–Kecskemét közötti vonal 1853-ban, a Kecskemét–Szeged közt futó pedig a következő évben nyílt meg.[97] A megközelítőleg 3 napi járóföldre fekvő Pest,[98] a vasúttal alig 4-5 óra alatt elérhetővé vált,[99] amikor egy ekkora távolság leküzdéséhez a gyors-postakocsinak is még mindig nagyjából 10 órára volt szüksége.[100] Kecskemét a vasút segítségével rövidesen bekapcsolódhatott a valódi távolsági kereskedelmi hálózatba, ami szinte alig felmérhető következményekkel járt a város fejlődésére nézve. A 19. század második felére már jelentkeztek azok a helyi mezőgazdaságra igencsak kedvező hatások, melyeket a futóhomok megkötése eredményezett. Sőt, az is nyilvánvalóvá lett, hogy a helyi mikroklímának és a homokfelszíni albedó-tulajdonságnak (lásd később) köszönhetően ízletes, s ezért a távoli piacokon — ekkor még főleg Pesten — jó haszonnal értékesíthető gyümölcsök termeszthetők a város határában. A korábban tengernyi gondot okozó homok, egyik pillanatról a másikra, helyi szóhasználattal élve, arannyá változott. Hogy e jelző mégsem túlzás, az különösen megmutatkozott a század-

számításba kell vennünk a szőlőterületek különböző okokból történő zsugorodását is; igaz erre vonatkozó utalások eddig nem kerültek elő. (Inkább afelé hajlunk, hogy az 1783-as adatot tekintsük megbízhatóbbnak.)

[95] Fónagy 1998. 42. – E gabonakonjunktúra az 1780-as évek végén kezdődött, s az 1810-es évek végéig tartott.

[96] Beluszky–Győri 2005. 43.

[97] Juhász 1998. 311. és Beluszky–Győri 2005. 60.

[98] Egy napi járóföld alatt 25–30 kilométert számoltunk. Pest és Kecskemét légvonalbeli távolságát pedig 70 kilométernek vettük.

[99] Juhász 1998. 311.

[100] Fónagy 1998. 37–38. Az állami posta által 1824-ben indított gyorskocsija 30 óra alatt tette meg a Bécs–Buda távolságot. Ehhez képest a Kecskemét–Pest távolság nagyjából harmadannyi, így egy ekkora út megtételéhez megközelítőleg 10 órára lehetett szükség. Egyébiránt hamarosan megindult a Pest–Szeged közötti útvonalon működő, magánvállalkozói kézben lévő, úgynevezett gyorsutazási intézet is.

végi filoxéra által előidézett szőlőpusztuláskor; lévén szó arról, hogy a „szőlőgyökértetűvel” szemben a homoktalajok, a magas szilíciumtartalom miatt védettek voltak. Mondanunk sem kell, hogy e változás, ugyancsak jelentős hatással bírt a helyi szőlő- s bortermelésre,[101] no meg a nyomában felszaporodó parcellázások révén a helyi társadalomszerkezeti viszonyok átformálódására is.

A 19. századi hosszú-gabonakonjunktúrát (1852–1878)[102] megelőzte az örökös tartományok és Magyarország között korábban fennálló belső vámhatár felszámolása. E lépés kétségtelenül előnyös hatással volt az alföldi mezőgazdaságra nézve. Azok az alföldi mezővárosok, amelyek vasúttal kapcsolódtak a távoli nagyobb városok piacaihoz, a gabonakonjunktúra nyomán elinduló, majd egyre inkább kibontakozó, idővel többrétű gazdasági fejlődésbe kezdtek. A folyamat bár az 1870-es évek elején jelentkező gazdasági válság miatt átmenetileg megakadt — pontosabban csak lelassult, köszönhetően a monarchia védett piacának —, mégis hamarosan az 1880-as évek végétől újabb erőre kapott. A század utolsó évtizedében zajló, ismételt gabonakonjunktúrának köszönhető fellendülését Beluszky Pál — legutóbb is — a dualizmuskori gazdaság legjobb évtizedének nevezte.[103]

A két fellendülési szakasznak köszönhetően Kecskemét (is) egyre inkább városias, mi több modernizálódó arcot öltött. 1857-ben távíró, 1881-ben — alig öt évvel a szabadalmi bejegyzés után — pedig már telefon is működött a városban, amelynek egy bő évtized multával közel 60 előfizetője lett. Közben a vagyonosodó helyi izraelita közösség, a még 1860-as években elkezdett építkezések befejeztével, 1870-ben új zsinagógát szentelhetett fel a város főterén. Röviddel később, az 1870-es évek második felében kezdetét vette a fontosabb utcák és közterek kőburkolattal történő lefedése is. Jelentős változások történtek — mindezzel párhuzamosan — a közvilágítás terén is, hiszen, amíg 1854-ben mindössze 50, addig negyven évvel később, a századvégen már nagyjából 360 utcai petróleumlámpa világította meg a kecskeméti éjszakát; amit a századfordulóra lassan több száz izzólámpa kezdett felváltani.

1. kép Kecskemét a 19–20. század fordulóján:
a katolikus bérház, a piactér a városházával és a színház épülete[104]

[101] Bende 1929. 56–58.
[102] Kövér 1998. 349–350.
[103] Beluszky 2008a. 170. vö. Beluszky–Győri 2005. 53.
[104] Forrás: Képeslapok DVD ROM. A képeslapok eredeti adatai balról jobbra: 1. Üdvözlet Kecskemétről. Katholikus egyház bérháza. Kiadja Fekete (Schwartz) Soma könyv- és papírkereskedő, Kecskemét (a postázás dátuma 1909). 2. Üdvözlet Kecskemétről. Piacztér. Kiadja Schwartz Soma, könyv- és papírkereskedése, Kecskemét (a postázás dátuma 1900). 3. Kecskemét. Üdvözlet a hírös városból. Színház. Kiadja G. Fekete Mihály, Kecskemét (a postázás dátuma 1909).

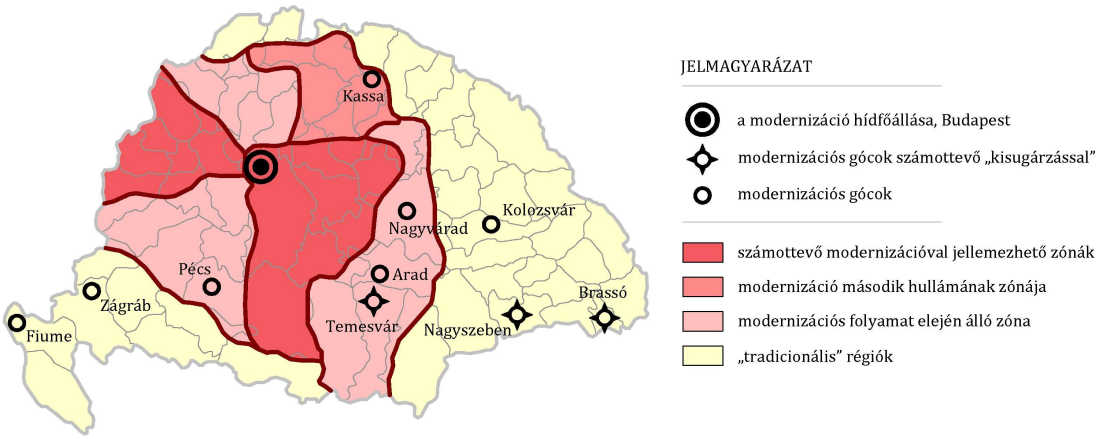
Ugyancsak a gazdasági prosperitás látványos, közvetlen eredménye volt az a jó néhány fontos és meghatározó középület is, melyek az 1890-es években egymást követve emelkedtek a centrumban. Ilyen volt az impozáns, új városháza, színház vagy éppen katolikus bérház is, hogy csak ezeket említsük *(1. kép)*. A „lázas" hangulatot jelzi, hogy még ebben az évtizedben, 1896-ban felmerült a belterületi tömegközlekedést szolgáló villamosvonal(ak) kiépítésének igénye is, mely végül — a nyomvonalakat biztosító utcák szabályozása híján — mégsem valósult meg. De ez volt az az év is, amelyben elsőként artézi kútból ihatott vizet a helyi lakosság.[105]

E pusztán kontúrokban bemutatott látványos fejlődés korántsem egyedül a vasút és a nyomában felfutó helyi gazdaság eredménye. Habár nem hasonló súllyal, mégis meghatározó formában játszott szerepet e folyamat kibontakozásában és irányában a polgári intézményrendszer kiépülése is az 1870-es évektől. A vasút mellett leginkább ez tekinthető a városfejlődés harmadik lépcsőfokán az igazi, másik húzóerőnek (Kecskemét esetében is). Addig, amíg a kiegyezést követő közigazgatási rendezésnek több mint 700 „város" esett áldozatul,[106] Kecskemét azon kevesek közé tartozott, amelyek nemcsak megőrizhették, de növelhették is városi rangjukat; mindezt annak ellenére, hogy a hosszantartó megváltakozás után, igaz évekkel, már 1857 tavaszán a mezővárosi cím helyett, a magasabb — noha a szabad királyi városi rangtól szerényebb, jelzőjétől megfosztott — „városi" címet nyerte el. Az ekkor kapott kiváltság azt az alapvető változást hozta, hogy a város a korábbi szolgabírói alárendeltségtől függetlenedve, a megyehatóság alá rendeltetett.[107] E magasabb jogállást váltotta fel alig egy évtizeddel később az a még magasabb rang, melyet a kiegyezést követő 1870. évi közigazgatási reform biztosított. A rendezés során elnyert törvényhatósági jog[108] lehetővé tette, hogy a város saját belügyeiben önállóan intézkedjék szabályrendeletek és határozatok által[109] illetve, hogy a mindenkori kormánnyal közvetlen kapcsolatban állhasson. Az önkormányzati jogot pedig az úgynevezett törvényhatósági bizottságon keresztül gyakorolhatta,[110] melyet felerészben az országgyűlési választásra jogosult legnagyobb adófizetők, hasonlóan felerészben a szavazópolgárok közül megválasztott képviselők alkották.[111]

A város polgári igazgatási székhellyé válása számos, egyéb városi szerepkörű intézmény megtelepedését mozdította elő, mely folyamat közvetlenül hatással volt a helyi tisztviselői réteg átalakulására, hangsúlyosabbá válására. A leírt folyamatok következtében a város központi (oktatási, egészségügyi, „ügyvédi" stb.) funkciói megerősödtek, amely egyértelműen kedvezően hatott a további pénzügyi-kereskedelmi szolgáltatások kiépülésére, s talán a város ilyen jellegű hinterlandjának bővülésére is előnyös hatással bírt (erre a későbbiekben a piaci vonzáskörzet kapcsán, a *Piacváros fejezetben*, árnyaltabb formában még visszatérünk). [112]

[105] Juhász 1998. 269–273. 304. 327. 337–340., 345.
[106] Beluszky–Győri 2005. 62–63.
[107] Lipótzy 1935. 76–78.
[108] 1870. évi 42. tc. 88. §
[109] 1870. évi 42. tc. 2. §
[110] 1870. évi 42. tc. 18. §
[111] 1870. évi 42. tc. 19. §
[112] Lásd bővebben: Beluszky–Győri 2005. 63–64.

Az első világháború előestéjére az ország nagyobbik fele már a modernizációs folyamat valamelyik szintjén állt. Beluszky Pál kutatásai alapján ma már — egy korábbitól alapjaiban eltérő — kedvezőbb képünk van, mindenekelőtt az Alföldről, s e tájnak országos viszonylatban elfoglalt helyéről *(6. ábra)*. Az eredmény a Kisalföldet és az Alföldet mint „modernizáció élén járó" régiót,[113] vagy mint „számottevő modernizációval jellemezhető" zónát[114] mutatja be, ahol többnyire a tradicionális mezővárosok tekinthetők a modernizáció központjainak;[115] beleértve Kecskemétet is. E folyamat alapjául a már többször említett agrárkonjunktúra szolgált, amelynek kedvező hatásaiból ekkor — érthető módon — a legtöbbet az Alföld profitálta.[116] A prosperitás, s a vele karöltve járó felettébb látványos alföldi „modernizáció" a századelőn már szűnőben volt. A modernizációs folyamatban központi szerepet játszó agrárkonjunktúra helyébe a századfordulón a gyáripar lépett, így az e szempontból előnyös telepítőtényezőkkel szerényen megáldott alföldi települések egyértelműen hátrányba kerültek.[117]

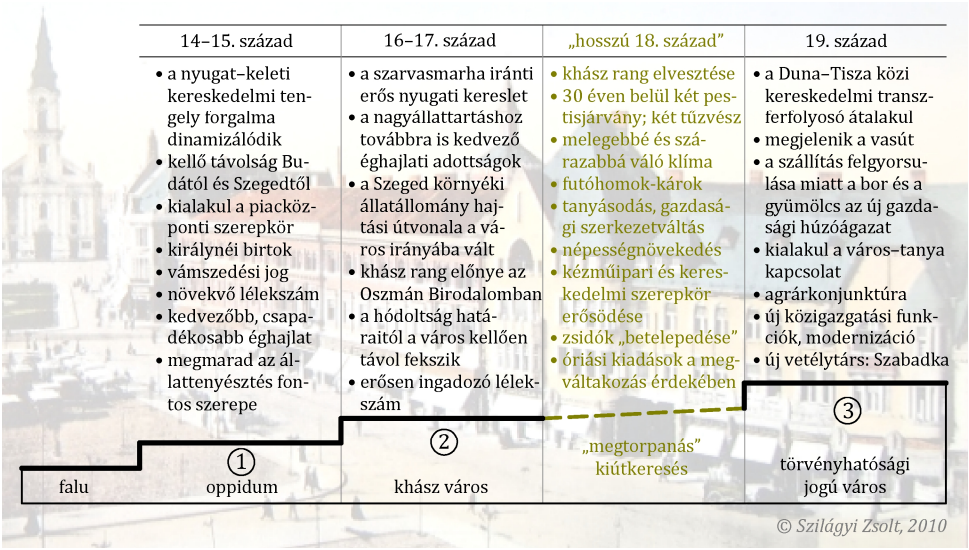

6. ábra Magyarország modernizációs zónái 1910-ben[118]

[113] Beluszky–Győri 2005. 85. (10. ábra)
[114] Beluszky 2008b. 348. (200. ábra)
[115] Beluszky–Győri 2005. 87.
[116] Beluszky 2008b. 354.
[117] Beluszky 2008b. 355. – A vázolt modernizációs zónák értelmezésekor természetesen aligha hiheti bárki, hogy a jelölt modernizációs régiókat belülről összefüggő, homogén gazdasági-társadalmi struktúrával jellemezhető területek alkották. Az ilyen és hasonló problémákra a regionális brit történeti kutatások már az 1980-as években kellően rávilágítottak, amikor a belső periférikus területnek ítélt Skócia városai közül Glasgowról bebizonyosodott, hogy városi funkciói és társadalomszerkezete számos téren csak a brit fővárossal, Londonnal mérhetők, hasonlíthatók össze. Ennek példáján fogalmazta meg Timár Lajos röviden saját álláspontját az adott kérdésben: „a belső centrum- és perifériaviszonyokat csak régió szintjén elképzelni tudó szemlélet világviszonylatban is jelentős iparvárosokat »tüntethet el« a periférikus régió címszava alatt" (Timár L. 1993. 21). A Beluszky-féle modernizációs vizsgálat esetében az előbbi tétel fordítottja is igaz, miszerint a „számottevő modernizációval jellemezhető" zónákban bizonyára akadnak olyan „megbújó" települések, településcsoportok, amelyek így előnyösebb színben tűnnek fel, mint amivel valójában jellemezhetőek volnának. Az eljárás korlátait érzékelve, az eredmények helyes értelmezéséhez kellő segítséget nyújtva már legutóbb Beluszky Pál így reflektált: „megyei szinten összegzett pontértékek alapján rajzoltuk meg az ország modernizációs zónáit. A »generalizáció« során figyelembe vettük a városhierarchia élén álló városok s környezetük viszonyát (alig modernizált környezetben jelöltük a modernizációs gócokat), a hasonló modernizációs szinten álló vármegyék összevonásával nagyobb régiókat alakítottunk kik, néhány esetben »feldaraboltunk« vármegyéket." (Beluszky 2008b. 348.) Sőt, a vizsgálati eredmények legutóbbi közreadásakor már arra is nagy gonddal ügyelt az említett szerző, hogy a korábban modernizációs régiók kifejezés helyett a zónák megjelölést vezesse be, illetve hozza vissza. – Beluszky Pál 2001-ben a zóna, 2005-ben a régió, majd 2008-ban ismét a zóna kifejezést használta a szóban forgó ábra jelmagyarázatában. (Beluszky 2001. 239. 72. ábra, Beluszky–Győri 2005. 85. 10. ábra, Beluszky 2008b. 348. 200. ábra.)
[118] Beluszky 2008b. 348. nyomán saját szerkesztés.

3. Hatszáz év mérlege

Az eddigiek során bemutatott, évszázadokon átívelő városfejlődést egymástól jól elkülöníthető három szakaszban ábrázoltuk. E szakaszokat a fejlődés egy-egy lépcsőfokaként értelmeztük, melyek mindegyike közvetlen-közvetett fejleménye volt a természetföldrajzi, a geopolitikai, a politikai, a közigazgatási, a gazdasági s mindezek függvényében a helyi társadalmi környezetnek. Vagyis ezek együttes hatásaként előállt lokális lehetőségek kihasználásában, a kialakuló — előbb felsorolt, széles értelemben vett — környezeti feltételekhez való alkalmazkodásban, tehát a „kihasználás" és az „alkalmazkodás" kölcsönös, finom összjátékában s ezek formálódó mechanizmusában születtek meg a kecskeméti városfejlődés egymásra épülő lépcsőfokai. A *7. ábra* mintegy rövid összegzése a hatszáz éves városfejlődés folyamatának, a környezeti tényezők kölcsönkapcsolatának, amely csupán a legfontosabbnak ítélt néhány elemet veszi számba. Ezt kiegészítve, a kutatási eredményeinket a következőképp foglaljuk összsze.

7. ábra A kecskeméti városfejlődés három lépcsőfoka a középkortól a modernkorig

Kiemelkedését Kecskemét a középkori környező falvak sorából kezdetben a szárazabb viszonyokhoz is kiválóan alkalmazkodott helyi állattartásnak köszönhette, melynek vélhetően honfoglalás kori hagyománya élt tovább. E gazdasági tevékenység a táji adottságokat kihasználva a város egyik meghatározó fejlődési alapja lehetett. A 14. századtól markánsabbá váló éghajlatváltozás hűvösebb és egyben csapadékosabb klímát hozott. Környezet-átalakító hatása, úgy tűnik, kedvezően befolyásolta a táji állattartás kondícióit, lehetővé téve a nagytestű állatok elterjedését. E funkciót erősítette tovább a 14–15. században felélénkülő tranzitkereskedelem, amely a város területén haladt keresztül összekötve a transzferfolyosó két végpontjában virágzó Pestet(–Budát) és Szegedet. A korszakban e két (illetve három) központ fejlődése, gazdasági prosperitása kedvező hatással volt — a köztük folyó kereskedelem révén — Kecskemét városára is. A Zsigmond-korban nyert, majd továbbörökített vámjogát Kecskemét alighanem éppen ennek köszönhette mint királynéi birtok. E kiváltságok és szerepkö-

rök birtokában a város — alföldi viszonylatban — jelentős piacközponttá lett, mely hatással volt — jobbára bevándorlás formájában — a helyi lakosság gyarapodására. Ennek egyik kézzelfogható bizonysága a 15. század első felében a templom (később ferences-templom) befogadóképességének jelentős bővítése.[119] Minden ránk maradt, igaz többnyire csak közvetett forrás abba az irányba mutat, hogy Kecskemét a városfejlődés eme első lépcsőfokán, a középkor végéig kiemelkedő mezővárosa (oppiduma), lélekszámát tekintve átlagon felüli nagyságú centruma volt az országnak. E karakter megjelenésében illetve e népességkoncentráció méretének alakulásában, ismereteink szerint már ekkor, a közeli falvak elnéptelenedése is komoly szerepet játsz(hat)ott.

A város érvényesülési lehetőségei a 16. századtól a geopolitikai tér átrendeződésével alapvetően megváltoztak. A török hódítás új politikai, közigazgatási, gazdasági és új társadalmi viszonyokat is teremtett. Az új feltételek szorításában a város (súlyos adók fejében, évről-évre) megvásárolta a khász rangot, mely kiváltság egyben a továbbfejlődés alapjául is szolgált. Kétségtelen, hogy e „rang" előnyösen hatott a helyi — mindenekelőtt nagyállattartó — gazdálkodásra és a főleg erre épülő kereskedelemre. A város növekvő gazdasági-kereskedelmi szerepkörét ezen felül hasonlóan, nagyban elősegítették az Atlanti Európában 16. században lejátszódó árukeresleti, áruforgalmi változások. E Közép-Európában is kibontakozó keresleti növekedés eredménye volt az alföldi állattartás volumenének erőteljes emelkedése. Ehhez az átrendeződő struktúrához alkalmazkodott Kecskemét városa is. A folyamat egyik fő motorja a 14. századi, Európa szerte komoly áldozatokat követelő pestis utáni ismételt népességnövekedés volt, amelyben a kontinens lélekszáma másfélszáz év alatt mintegy harmadával, a 16. század elejére 50-60 millióról 70-80 millióra gyarapodott.[120] A növekvő lakosság élelmezésében ilyenformán kiemelt szerep jutott a Kárpát-medence alföldi területein működő gazdaságoknak, melyek terményeit és főleg állatállományait az ekkorra környezetükből kiemelkedő központok — mint amilyen Kecskemét is volt — gyűjtötték össze s továbbították piacközponti szerepkörük révén; biztosítva ezzel maguknak a fejlődést. Mindehhez az éghajlati feltételeket továbbra is a kisjégkorszak, a település- és népességföldrajzi (e szempontból előnyös) körülményeket pedig a török korban felerősödő pusztásodás nyújtotta. Kecskemét — Szegedet nem számítva — a Duna–Tisza közi táj messze kiemelkedő népességkoncentrációs „gócpontja" lett. Területén az 1580-as években 6 ezer léleknél is többen, köztük főleg menekültek, bevándorlók laktak. Kétség sem fér hozzá, hogy *Kecskemét az említett táj multikulturális központjaként funkcionált*, mely arculatot a későbbi századok nagyarányú újabb bevándorlásai is megtartották, továbberősítették. A helyiek és bevándorlók között elkerülhetetlen interakciók egészen bizonyosan nagyban formálták a helyi társadalom karakterét, mentalitását. Aligha találhatnánk egyértelműbb jelét a békés egymás mellett élésnek, minthogy a 19. századra a meghatározó vallásfelekezetek templomai, szent helyei mind a főtéren, vagy annak közvetlen szomszédságában kaptak helyet *(2. kép)*. Igaz az is, hogy akadtak, főleg egy-egy helyi járvány okozta félelem, éhínség alkalmával olyan nézeteltérések, me-

[119] Biczo 1976. 350.
[120] Katus 2000. 181–182.

lyekben a protestánsok és katolikusok tűztek össze egymással.[121] A város gazdasági prosperitása, a hódoltsági környezet vonzó táptalaja lett a 16. századi protestáns nézeteknek. E kulturális sokszínűség egyik alföldi, kiemelkedő központjaiként értelmezzük tehát a várost abban a formában, amiben a török kor alatt működött. Annál is inkább tehetjük ezt, mert a „példátlan" geopolitikai helyzetben Kecskemét valóságos sziget formájában a hódoltság határaitól 100–150 kilométerre, mélyen a „senki földjén", az elpusztult falvak ölelésében feküdt, mely attribútum csakugyan tovább erősítette a táji magányában álló város említett szerepkörei mellett — a környezetéhez mérve valóban — multikulturális, meghatározó jellemvonását.

2. kép Kecskemét látképe az 1820-as évek végén[122]

A lakosság a fennálló viszonyokhoz képest kedvező körülmények ellenére is a gyakori háborúskodások és járványok miatt — amelyek sűrű ismétlődésében bizonyosan nagy szerepet játszott a város kereskedelmi funkciója — továbbra is erősen ingadozott. E korábbi időkhöz képest szokatlan méretű fluktuáció állandó velejárója lett — a környező, hatalmas puszták miatt, ahonnan az utánpótlás már eleve lehetetlen volt — a távolabbi területekről való folyamatos bevándorlás, ami óhatatlanul is a város sokszínűségét és ebből eredően alighanem a gyakoribb problémák iránti érzékenységét, problémamegoldó képességét formálta, fejlesztette. Megítélésünk szerint e képesség, amelyre a város fokozatosan a török kor alatt egyre inkább szert tett, döntően meghatározta a későbbi városfejlődés néhány karakterisztikus vonását; ami érzékletesen megnyilvánult a település 19–20. századi földbirtok-politikájában, vagy az 1920 utáni újabb gazdasági szerkezetváltásban, de abban is, ahogyan a két világháború közötti időszak szociális problémáit kezelte.

Bizonyítani ma már közvetlen módon nemigen lehet a város eme „sajátos" mentalitásának eredeti gyökereit. A 16–18. századi viszonyokra vonatkozó „multikulturális" koncepciónk — amíg azt újabb, mélyebb kutatások nem halványítják — talán elfogadható módon segít értelmezni egy újabb dimenzión keresztül Kecskemét városfejlődésének folyamatát, valamelyest közelebb is kerülve a sajátos, egyedi vonások megértéséhez – s nem megmagyarázásához.[123]

[121] Hornyik 1861. 130–131.
[122] Forrás: Entz–Genthon–Szappanos 1961. 53.
[123] Az, hogy valóban meghatározó tényező lehet a multikulturális vonás egy település „fejlődése" során, jól igazolja az utóbbi idők brit történeti földrajzának kiemelkedő művelője John Langton által írt egyik tanulmány is. Az alapos levéltári kutatásokra épülő munka az angol ipari forradalom bölcsőjének számító, 16–19. századi

A város történetében a „hosszú 18. század” hozzávetőlegesen a török kor végével indult s a reformkor kezdetével végződött. Ez a nagyjából 130–140 év egészen gyökeres, mélyen ható és csak jóval később kiteljesedő folyamatokat indított el. A korszakot egyfajta (ki)útkeresésnek találtuk. A város nemcsak elvesztette a khász rangot, hanem emellett a Rákóczi-féle harcok és más megpróbáltatások komoly nyomot hagytak rajta, mégis a település reálisan alig felmérhető gazdasági, vitalitási potenciálját igazolja, hogy 1720 után alig két évtized alatt négy-ötszörösére, nagyjából 18 ezerre emelkedett a helyi lélekszám. E látványos gyarapodás, pontosabban az ezzel járó hatalmas forgalom okozhatta részben — újabb pestis formájában — a város „vesztét”. A válság azon is lemérhető volt, hogy a népességkoncentráció hasonló nagyságúra történő növekedéséhez duplaannyi, immár 40 évre volt szükség. Ennek ellenére Kecskemét lakossága — korábban soha nem tapasztalt méretet ölve — az 1780-as években már a 22 ezer főt is meghaladta. Ez pedig alighanem egyet jelentett azzal, hogy a lakosság túlnőtte a város mindenféle tekintetben vett kereteit. Nemcsak a korabeli viszonyokhoz mért „túlzsúfoltság” az,[124] amit könnyen magunk elé képzelhetünk, hanem a folyamattal együtt járó, felszaporodó napi társadalmi konfliktusok száma is az. A feszültséget az éghajlatváltozás, vagyis a melegebbé és szárazabbá váló klíma (s más egyéb tényezők) miatt futásnak induló homok is tetézte. A gyorsan terjedő homokkal szemben erdő- és szőlőtelepítésekkel igyekeztek fellépni, mellyel párhuzamosan a földek parcellázása is kezdetét vette a századfordulón túl. Ezeknek a válaszlépéseknek pedig egyenes következménye lett a külterületei, tanyai lakosság felszaporodása, mint ahogy idővel a helyi paraszti társadalom átstrukturálódása is az lett.

A tanyás termelési forma újabb eredőjeként jelentkezett a helyi gazdaságszerkezeti átalakulás, miközben az állattartás az 1740-es évektől — de könnyen lehet, hogy már jóval előtte is — folyamatosan veszített súlyából. Ehhez nagyban hozzájárult a város által korábban bérelt kun puszták többségének az elvesztése, vagyis a külterjes gazdálkodáshoz szükséges tér zsugorodása, és a nyugati kereslet visszaesése is. Az utóbbi hatás összefüggésben állt a Nyugat-Európában 18. század első harmadában épphogy csak elkezdődő mezőgazdasági forradalommal, mely a század végére az említett területen már jelentősen átformálta a kereslet-kínálat viszonyrendszert, amelyek kihatással voltak a közép- és kelet-európai agrikultúrára is.[125]

A helyi gazdasági prosperitás visszaesésével és a folyamatban lévő mondott egyéb változások közepette a város egyszerre több megoldással is próbálkozott. Az 1740-es évektől lehetővé tette a zsidók számára a korlátozott letelepedést,[126] amelytől vélhetően a város a tranzitkereskedelmi funkciók megerősödését várta. (Az 1780-as években már 80, ötven évvel ké-

---

Lancashire regionális szerkezetét vette szemügyre, és azzal a megállapítással zárult, hogy a környezetéhez képest itt jelentős számban élő katolikusok meghatározó szerepet játszottak a helyben kibontakozó iparosodási folyamatban, noha az említett terület közel sem volt „katolikus régió”. A gyors és látványos gazdasági átalakulás mozgatórugója — Langton szerint — az volt, hogy Lancashire multikulturális régiónak számított. (Langton 1998. vö. Timár L. 2003a. 354.)

[124] Számításunk szerint az 1780-as években a város belterülete pontosan 2 négyzetkilométer, azaz 346 kat. hold volt. (A kalkuláció menetét lásd a 83. lábjegyzetnél.) A lélekszám ekkor 22 270 fő volt. Így a népsűrűség 11 168 fő/km^2 körül alakult.

[125] Orosz 2006. 47.

[126] Ö. Kovács 1996. 38–39.

sőbb pedig már 800 zsidó élt Kecskeméten.)[127] A 18. század derekától a város pedig komolyan gondolt a megváltakozás lehetőségével is. Egy földesúri befolyás alóli felszabadulás kétségtelenül kedvezően hatott a helyi kereskedelem alakulására. Hosszútávon ettől is gazdasági fellendülés volt remélhető, azonban e módszer igen lassú és meglehetősen költséges iránynak bizonyult. Ugyanakkor e cél elérése — ahogy azt láttuk — egyben meglehetős kovásza is volt a tanyásodás felerősödésének és az ehhez kötődő társadalomszerkezeti átalakulásnak.

A városiasodási folyamatban inkább megtorpanásnak nevezhető hosszú 18. század mégis számos téren változást, fejlődést is hozott. A növekvő népesség a helyi iparosok számát a század második felében duplájára emelte, miközben új, magasabb városhierarchiai szinthez inkább kötődő iparosmesterségek is megjelentek. Ezek egyúttal a városiasodás folyamatára utaltak, ám az „ugráshoz", a városfejlődés újabb lépcsőfokához egyelőre kevésnek bizonyultak. Hogy Kecskemét mégsem maradt le annyira környezetének „urbanizációs" folyamatától, egészen bizonyosan annak is köszönhető, hogy a területén még mindig működő transzferfolyosó két végpontjában Pest(–Buda) és Szeged a közvetlen folyóvízi szállításnak köszönhetően dinamikusan fejlődött a 18. században is. Rájuk hatással volt a 18–19. századfordulós gabonakonjunktúra, mely ellenben Kecskemétet elkerülte, sőt az említett városokhoz képest — e szempontból kedvezőtlen forgalmi fekvéséből eredően — egyre inkább lemaradt. Ama előny, amelyet velük szemben a városnak a török kor jelentett, a 18. század második felére „elolvadt", s az említett központok tényleges földrajzi, gazdasági fölénye a reformkorra látványosan kiütközve helyreállt. Kecskemét tehát velük aligha tarthatott lépést, mégis fejlődésük kedvezően hatott a városra. A gyorsan és dinamikusan átalakuló Pest–Buda „örvénylő" gazdasági gravitációs mezeje Kecskemétet is elérte, s egyre inkább „befogta".

A 19. század derekán a vasút révén a fejlődés új dimenziója nyílt meg Kecskemét előtt. A továbbra is folyamatban lévő helyi gazdasági transzformációban a szőlészet-borászat és a különböző zöldség- és gyümölcstermesztés új jelentőséget nyert. A gyors szállítási lehetőség alkalmat teremtett arra, hogy — túl a helyi szükségleteken — nagyobb méretekben foglalkozzanak növénytermesztéssel a város lakói, melyet leginkább a főváros egyre növekvő kereslete segített elő, s tartott életben. Előbb az 1850-es és 60-as években zajló, majd a 80-as és 90-es években ismét fellépő agrárkonjunktúra lehetővé tette a város gazdasági fellendülését, amely magával hozta, s beindította a modernizációt. Az országosan jelentkező gazdasági válság ellenére a 70-es években a város továbbprosperált, részben a monarchia belső védett piaca és részben a törvényhatósági jog elnyerése miatt.

A 19. század utolsó harmadában Kecskemét rendkívül dinamikusan fejlődött. Kiépült a polgári közigazgatás, amely egy sor egyéb szolgáltatás megtelepedését segítette, miközben az utcák képe egyre városiasabb külsőt öltött. Az újonnan épülő középületek, a parkosítások, a közvilágítás vagy éppen a városközpont sártól való megszabadítása mind-mind új alapokra helyzete a város működését. A századfordulóra Kecskemét megtalálta a térszervezői szerepkörét is. A város és a tanyák között új kapcsolat formálódott. A klasszikus tanyamodell felbomlóban volt, helyette a tanyára való kiköltözés került előtérbe. E folyamat visszafordítha-

[127] Ö. Kovács 1996. 59. (3. táblázata)

tatlannak s véglegesnek bizonyult, mely egy teljes átformálódó „gazdasági szimbiózisrelációt” takart a háttérben (később erre még a *Tanyás város fejezetben* visszatérünk). A századfordulóra úgymond készen állt a város az 1920 utáni teljes gazdaságszerkezet-váltásra, a belterjes gyümölcstermesztő kisüzemek kialakítására, mindenekelőtt az export útján értékesített, ipari méretű baracktermesztésre illetve a helyi mezőgazdasági feldolgozóipar befogadására. Ehhez az utolsó három fontosabb lökést az országos filoxérapusztítás okán előtérbe kerülő homoki szőlők lokális húzóágazattá válása, a helyi hitelintézetek kiépülése, amelyek a gazdaságszerkezeti-átalakuláshoz a tőkét biztosították (nem kis haszonnal) és végül az elvesztett háború után újrarajzolt államhatár, s az így szétszabdalt gazdasági kapcsolatok után maradt űr adta, amelyben a városnak újra kellett gondolnia a Duna–Tisza közi tájban betöltött gazdasági szerepét, hiszen valódi vetélytársát, Szabadkát elcsatolták.

A feltárt folyamatok többnyire mind arra utalnak, hogy a város a kezdetben kedvezőtlennek tűnő változásokat (mint a török hódítást, vagy mint a futóhomokot, később Trianont) idővel képes volt előnyére fordítani. Ebben — megítélésünk szerint — kiemelt szerepet játszott a városon áthaladó kereskedelmi-forgalmi transzferfolyosó „rendszertelen” lüktetése, pulzálása és az elpusztásodás eredményeként előállt „sziget-szerepkör”. Ezek együttesen lehetővé tették a nem lokális, tájon túli, távolabbi kultúrák vizsgált városban történő megjelenését, megtapadását, majd városon belüli hosszú távú együttélését. Az erős kereskedelmi szerepkör, az egykorvolt „multikulturális” vonás következményei és a parcellázások révén lassan átalakuló — alföldi viszonylatban egyedülálló — helyi (agrár)társadalomszerkezet, illetve a köréjük fonódó számos egyedi vonás, mint a város agrárgazdasági szerkezetéből eredő, éves szinten magasabb foglalkoztatási arány együttesen jelentette azt a várost, amely a későbbi, két világháború közötti időre végzett vizsgálatunk igazi tárgyát: a Horthy-kori Kecskemétet alkotta.

4. Kecskemét a városhálózatban a 20. század első felében

A Bácskai Vera és Nagy Lajos által végzett városhierarchiai vizsgálat 1828-ban Kecskemétet az ország fontos kereskedelmi csomópontjainak a harmadik szintjén: a gyűjtő és elosztó központok között találta. A város tevékenységében — ahogy azt külön hangsúlyozták — a szűkebb vonzásterületén túlnyúlva, fontos szerepet játszott a regionális kereskedelem.[128] Ezzel szemben a Beluszky Pál és Győri Róbert tollából született vizsgálat[129] a várost, immár 80 évvel később, 1910-ben mint hiányos funkciójú, megyeközpont szintű települést regisztrálta. Noha az eltérő forráslehetőségek, a módszertani különbségek illetve az alapjaiban különböző történelem- és földrajztudományi nézőpontok miatt e két vizsgálat eredménye nem vethető össze egymással, mégis világosan felismerhető bennük a város fő profjának időbeli változása.

Kecskemét a 19. század elején az országos városhálózatba még kizárólag a kereskedelmi funkciója révén kapcsolódott be, amely (akkor még kisebb) közigazgatási határain bőven túlnyúlva a korabeli viszonyok közepette meghatározó regionális jelleget is öltött. Az 1870-es

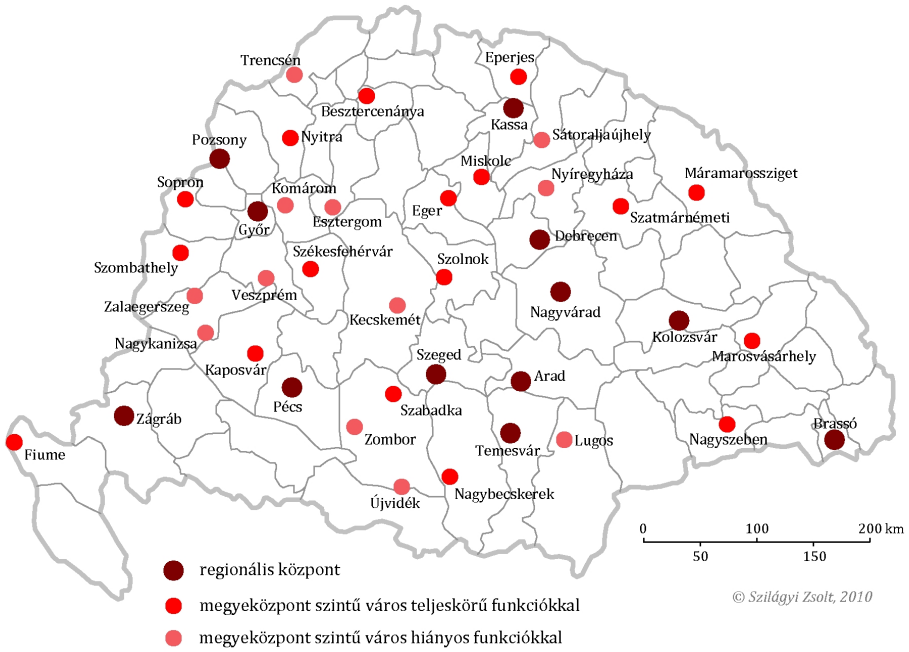
[128] Bácskai–Nagy 1984. 142., vö. Bácskai 2002. 105–106.
[129] A mű néhány megállapítására vonatkozó alapvető kritikát lásd: Bácskai 2006. különösen: 11–12., 15–16., 24. Illetve saját észrevételeinket és megjegyzéseinket bővebben lásd: Szilágyi Zs. 2007b.

évektől a törvényhatósági jogú rang elnyerése a város közigazgatási szerepkörét is kialakította, amely a századfordulóra egyre hangsúlyosabbá formálódott. A 20. század elejére kialakult

3. táblázat
Hiányos funkciójú megyeközpont szintű városok 1910-ben

Hierarchiai rangszám	város	Ellátott lakosság száma	Ellátott „vidéki" lakosság száma	Népességszám	Középiskolai tanulók	Telefon-előfizetők	Ügyvédek	Kereskedelemből élő keresők	Közszolgálatból élő keresők	Házicselédek	Pénzintézeti betétállomány, millió korona
30.	Újvidék	118 766	85 176	33 590	2 060	351	51	1 746	983	1229	21,2
31.	Veszprém	64 161	49 369	14 792	1 309	155	22	452	673	776	15,8
32.	Lugos	73 479	53 661	19 818	661	303	43	913	863	984	10,9
33.	Zombor	88 000	57 407	30 593	1 374	194	41	885	1 071	1 087	17,7
34.	Nagykanizsa	84 467	57 943	26 524	1 401	290	34	1 021	635	966	18,4
35.	Sátoraljaújhely	50 776	30 836	19 940	877	194	47	865	808	704	12,8
36.	*Kecskemét*	*98 017*	*31 183*	*66 834*	*1 186*	*265*	*44*	*1 529*	*1 233*	*1 714*	*14,2*
37.	Nyíregyháza	93 929	55 731	38 198	976	308	41	1 198	1 161	1 334	21
38.	Esztergom	63 215	45 334	17 881	1 181	183	21	439	633	753	18,5
39.	Komárom	63 118	40 781	22 337	732	248	26	761	681	1 025	12,6
40.	Zalaegerszeg	41 317	30 473	10 844	644	92	20	412	530	629	7,3
41.	Trencsén	41 393	33 588	7 805	741	117	16	259	606	604	9,5

Forrás: Beluszky–Győri 2005. 197–198., 215–216.

8. ábra A városhierarchia felső tizede 1910-ben
hiányos funkciójú megyeközpont szintű városokkal bezárólag[130]

[130] Forrás: Beluszky–Győri 2005. 214–216. nyomán saját szerkesztés.

városhierarchiában olyanokkal került egy csoportba Kecskemét mint Újvidék, Veszprém, Lugos, Zombor, Nagykanizsa és Sátoraljaújhely, amelyek megelőzték, vagy mint Nyíregyháza, Esztergom, Komárom, Zalaegerszeg és Trencsén, amelyek szorosan követték *(3. táblázat).*[131] A Duna–Tisza közi tájon nagy vetélytársa, Szabadka ekkorra már teljeskörű funkcióval rendelkező megyeközpont szintű város volt. Nemcsak egy minősségében feljebbi kategóriába lépett a századelőre, hanem 15 pozícióval meg is előzte Kecskemétet a hierarchiai rangsorban. Eszerint Kecskemét kárpát-medencei viszonylatban a városhierarchia 36. helyén állt 1910-ben. A funkcionális értelemben vett összesen mintegy 420–430 város felső tizedébe, az előkelő élmezőnybe tartozott *(8. ábra).*

Kecskemét a századelőn közel 67 ezer lakosú város volt. Ha összehasonlítjuk azzal a másik — már korábban felsorolt — tizenegy várossal, amellyel együtt alkotta a hiányos funkciókkal rendelkező megyeközpont szintű városok csoportját, és amennyiben nem a városhierarchiai rangot vesszük figyelembe, akkor számos mutató tekintetében kifejezetten előnyös pozícióban állt a csoporton belül. A közszolgálati és a házicseléd keresők (1233 és 1714 fő) alapján csoportelső, a kereskedők száma (1529 fő) után a második, míg az ügyvédek száma (44 fő) szerint a harmadik helyen állt. A városban ekkor több mint ezer középiskolai diák tanult, a telefon-előfizetések száma megközelítette a háromszázat; ezek alapján Kecskemét már az 5. helyen állt. A helyi pénzintézeti betétállomány 1910-ben bár meghaladta 14 millió koronát, mégis a csoportban akadt 21 milliós megtakarítás is Újvidéken, így e szempontból Kecskemét már csupáncsak a 7. pozíciót birtokolhatta.[132] Előnyös a város helyzete az ellátott lakosok száma (98 017 fő) szerint is — a második pozícióban állt —, azonban az ellátott „vidékiek" (31 183 fő) tekintetében éppen a hatalmas tanyasi lakosság mérete miatt, már igencsak kedvezőtlennek bizonyult a pozíciója, mindössze a 10. helyre szorult *(3. táblázat).*

A századelőn ezek az adatok jól tükrözték Kecskemét erősebb és gyengébb oldalait, megrajzolva ezzel a Horthy-kori sajátosság kontúrjait is. A szolgáltató szektor egyes ágai — a vizsgált városcsoporton belül — kiemelkedő méretűnek bizonyultak, utalva ezzel a modernizációs folyamat előrehaladott voltára, illetve a polgári intézményrendszer kiépüléséhez erősen kötődő, látványos polgáriasodásra. A helyi betétállomány viszonylag alacsony szintje inkább a helyi gazdasági prosperitásra, a tőkeigényes vállalkozásokhoz szükséges nagyarányú beruházásokra, a lokális gazdaságszerkezeti átalakulás lázas folyamatára utalt, semmint arra, hogy a helyi társadalom megtakarításai a város pozíciójából eredően alacsonyak lettek volna. Ez az adatsor éppen a helyi társadalom magas vállalkozói kedvéről, szelleméről tanúskodik (a két világháború között kiteljesedő folyamat részleteit az *Adósváros fejezetben* tárgyaljuk).

Ezzel szemben legalább ilyen jól kirajzolódnak a város gyengepontjai is. Egyfelől jól látszik az egyoldalú kereskedelmi-mezőgazdasági funkció túlsúlya, mely az időjárási viszontagságok tekintetében (alkalomszerűen) igencsak hátrányos tulajdonságnak mutatkozott, másfelől az oktatási szerepkör hiányossága is egyértelmű. A helyi ipar még mindig elsősorban házi, s csak másodsorban (mezőgazdasági feldolgozó) gyáripar. Markánsan úgy fogalmazhatunk,

[131] Beluszky–Győri 2005. 215–216.
[132] Beluszky–Győri 2005. 197–198.

hogy továbbra is a mezőgazdaság a város fejlődésének a motorja. Erősek a mezővárosi múlt gyökerei. A város gazdasága: agrárgazdaság. Mezőgazdaságra épült a város feldolgozóipara és döntő formában a helyi társadalomszerkezete is. Ezek pedig egyértelműen egy sérülékeny gazdasági és társadalmi struktúrát eredményeztek. Addig, amíg a kereslet fennállt és nem érte komolyabb természeti csapás a várost, látszólag a problémák száma és mérete sem volt aggasztó. Tisztában volt ezzel maga a város is, hiszen nem véletlen a túlfejlesztett kereskedelmi szerepkör, ahol nemcsak a már meglévő piacok ellátása volt a cél, hanem egyenesen létszükségletté minősült a telítődő belső piacok mellett a külföldi piacok megtalálása és megszerzése is. Ezek híján a fejlődés nem biztosítható, a lényegesebb társadalmi feszültségek nem elkerülhetők még a földosztások, parcellázások révén sem. A mezőgazdasági termények, félkész és késztermékek piacának fenntartása egyet jelentett a munkahelyek és munkaalkalmak megőrzésével, a helyi agrártársadalom munkalehetőségével, így annak megélhetésével, de egyet jelentett a minderre ráépülő helyi szolgáltató szektor fenntarthatóságával és a helyi elit képletes sikerével-bukásával.[133] A város strukturális gyengesége valóban tapasztalható volt minden korábbinál erősebben 1935-ben: a fagy, a jégeső és az aszály együttes jelentkezésének évében, midőn az időjárás egymaga komolyabb válságot idézett elő, mint amit a világgazdasági válság együttesen okozott helyben az 1930-as évek első felében (lásd a *Homokváros fejezetet*).

Az előbbieken túl a vizsgált városcsoporton belüli adatok egy másik, inkább módszertani problémára is rávilágítanak. Hiába volt Kecskemét ellátott lakosságának a száma 98 ezer fő, ha a hatalmas tanyai lakosság mérete miatt az általa ellátott „vidéki" lakosság alig haladta meg a 31 ezernyi lelket. A vizsgálat ebben az esetben (is) a város közigazgatási határain belüli teljes, vagyis a bel- és külterületi lakosság együttes összegével számol. Ezzel szemben a később bemutatott kutatási eredményeink szerint a tanyák a 20. század első felében már — legalábbis a Kecskemét körüli tanyák — a várossal inkább külön élési, semmint együttélési (települési, gazdasági és életviteli) formák voltak. A városból szemlélve — legalábbis társadalomtörténeti szempontból — a külterületi lakosság tanyasi, lényegében „vidéki" volt, főleg olyan nagyhatárú város esetében, mint amilyennek Kecskemét is bizonyult. Így az ellátott vidéki lakosság száma lényegesen nagyobbnak tekinthető, mintegy duplája a korábban mondott értéknek, több mint 63 ezer főre tehető 1910-ben. S mivel a Beluszky–Győri-féle városhierarchia-vizsgálat egyik döntően meghatározó mutatójáról van szó, amelyet a *3. táblázat* adatai is kellően igazolnak,[134] alighanem kedvezőbb besorolást nyerhetne Kecskemét az említett rangsorban, amennyiben a földrajzi város és a közigazgatási város fogalma a vizsgálatokban is megkülönböztetésre kerülne.

[133] Mindaddig eredményesen végezhette a kecskeméti városi elit a munkáját, amíg a kereslet-kínálat reláció egyensúlyban állt. A kereslet visszaesésével (mint az 1920-as, de a 30-as évek első felében is), vagy a kínálat váratlan zuhanásával (mint 1935-ben) valóban igazi próbatétel elé került a városi elit. Az előbbi esetben a megoldást inkább a gazdasági elit beavatkozása, az utóbbira a városirányítási elit sikeres közbelépése hozott megoldást. A kihívásra sikeres válaszok születtek, így a helyi elit is megőrizhette hatalmi pozícióit, mert a társadalom mimézise továbbfolyt.

[134] Láthatóan számos — egyéb mutatók tekintetében rosszabb pozíciójú — város megelőzi Kecskemétet a hierarchiai rangsorban, vélhetően mindenekfölött pusztán azért, mert magasabb az ellátott „vidéki" lakosságuk száma.

Erre az alapvető módszertani fogásra hívta fel számos alkalommal Mendöl Tibor nyomán a figyelmet — jóllehet más kontextusban — Timár Lajos is. Legutóbb egészen markánsan fogalmazta meg ezzel kapcsolatban álláspontját: „a városok népességszámát és foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlását 1930-ban a külterülettel együtt vizsgáló elemzés nem a városhálózat tényleges jellemzőit tükrözi, hanem inkább a történeti-statisztikai adatok kritikai elemzését mellőző geográfusok megkövesedett koncepcióját. Úgy véljük, a tényleges városi terület adatai alapján készült adatok azok, amelyből kiindulva el lehet majd végezni az egész településhálózat árnyaltabb ábrázolását."[135] Erre a koncepcióra építve tett kísérletet Timár az 1920 utáni magyar városhálózat tipizálására még évekkel korábban. Munkájában 6 nagyobb, a kisebbekkel együtt pedig összesen 17 várostípust különített el.[136] Kecskemét eszerint a vizsgálat szerint olyan középvárosnak minősült 1930-ban, ahol az értelmiség, a közlekedés és kereskedelmi szféra a földrajzi városterületen 25 százalék fölött alakult, és ahol az agrárfunkció erősebb jelleget öltött. Így az előbbi szempontok alapján Kecskemét „testvérvárosa" Békéscsaba lett.[137] Végül a vizsgálat szerint Kecskemét olyan városokkal került egy csoportba[138] mint Szombathely, Székesfehérvár, Sopron, Kaposvár, Gyula, Békéscsaba, Szolnok, Nyíregyháza vagy éppen Nagykanizsa.

Összegezve tehát, Kecskemét a magyar városhálózat 20. század első felében lakosságszáma alapján középvárosnak, míg társadalomszerkezete után erősen agrárjellegű városnak bizonyult, ahol a belterületi keresőlakosság több mint harmada az 1930-as évekre már a tercier szektorban dolgozott *(13. táblázat)*. Emellett funkcióit tekintve megyeközpont szintű település volt, hol számos funkció még kiépületlen, így egészében véve hiányos volt. A geostatisztikai mutatók alapján — belterületi lakosain túl — már a századelőn több mint 63 ezer „vidékit" szolgált ki városi funkcióival, amelynek felét a saját tanyasi lakossága adta. A trianoni békeszerződést követően a harmadára zsugorodó országterületen Kecskemét a megmaradt városhálózat hierarchiai rangsorában — a fővárost nem számítva — a 16. helyen állt.[139]

[135] Timár L. 2006. 45.
[136] I. Nagyvárosok regionális központ szerepkörrel, sokoldalú funkciókkal; II. Nagy–középvárosok, nem teljes regionális szerepkörrel; III. Középvárosok – az értelmiség, a közlekedési és kereskedelmi szféra együttes aránya 25 százalék fölött; IV. Kisközépvárosok részben megyeszékhelyszintű funkciókkal; V. Kisvárosok; VI. „Kvázi" városok. – Timár L. 1993. 45–46.
[137] Timár L. 1993. 45.
[138] III. várostípus: középvárosok, ahol az értelmiség, a közlekedési és kereskedelmi szféra együttes aránya 25 százalék fölött volt.
[139] Beluszky–Győri 2005. 214–216. (Saját számítás.)

II. fejezet

A város arcai

1. Homokváros

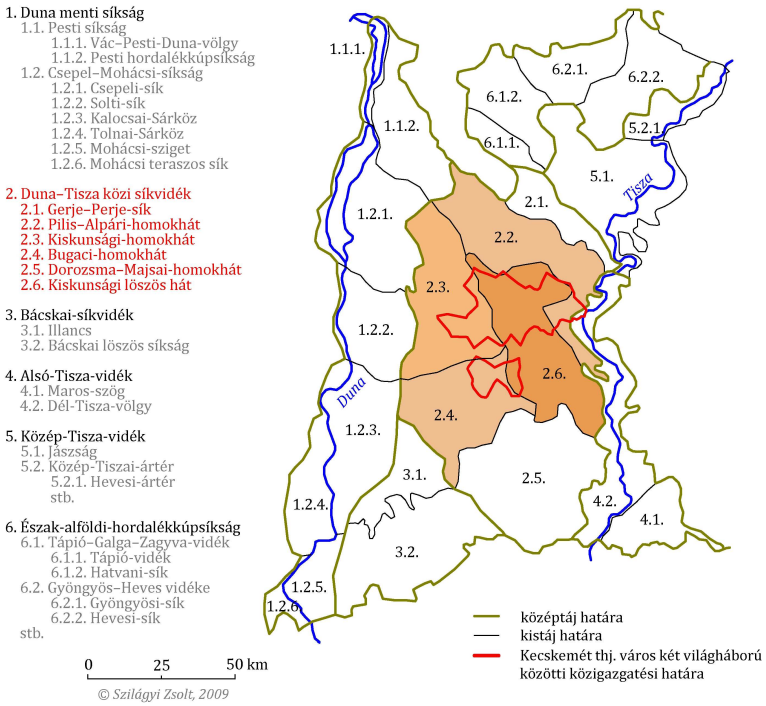
Ma már aligha akad történelmi, földrajzi kérdéssel foglalkozó olyan kutató, ki úgy véli, hogy a földrajzi környezet egymagában befolyásolja a gazdaság és a társadalom alakulását, mint ahogy olyat sem igen találunk, ki amellett érvel, hogy a társadalmi változás és a természetföldrajzi környezet között csak laza összefüggés áll fenn. A földrajzi determinizmussal és nihilizmussal szemben a földrajzi posszibilizmus gondolata — Paul Vidal de la Blache (1845–1918) nyomán — inkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy a természeti táj a társadalom számára csupán „adottságok rendszerét kínálja", s hogy ezzel miként bánik, az számos egyéb tényező függvénye,[140] amint azt az előző fejezetben Kecskemét példáján is már láttuk. Így a következőkben arra keressük a választ, hogy a város Horthy-kori sajátságos gazdaságára és társadalmára a természetföldrajzi tényezők milyen formában voltak hatással.

Az egyik ilyen alapvetően meghatározó elem természetesen a homok volt. A Kárpát-medence *mai* vízrajzát jól ismerőknek talán nehezebb elképzelniük azt, amikor még az Ős-Duna nem a napjainkban jól megszokott Vác–Mohács (észak–déli) futásirányban vágott át az Alföldön, hanem ehelyett az a Vác–Szeged vonal mentén talált lefolyást. Ezalatt az idő alatt az Ős-Duna a folyamatosan épülő hordalékkúpokat kerülgetve többszöri mederváltásra kényszerült, mígnem teljesen lecsúszott a területről.[141] Jelenlegi ismereteink szerint, végül annak a 20–27 ezer évvel ezelőtt, még jégkorszakban lezajlott hatalmas homokmozgásnak köszönhető az a nagy kiterjedésű, összefüggő homokterület, amely a későbbi Duna–Tisza közi táj meghatározó arculatát adta. Miután a nagy homokmozgás leállt, némely területen — köztük Kecskemét környékén is — megkezdődött a hullópor felhalmozása, mely folyamat végén kialakult a város körüli löszös takaró is.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a vizsgált táj keleti, déli és nyugati határai igen egyértelműen a Tiszához és a Dunához kötődnek.[142] Egyedül az északi határ volna vitatható, ám e kérdéssel ezúttal azért sem foglalkozunk, mert empirikus vizsgálatot — a táj egészére nézve — nem végeztünk. Praktikussági szempontból, ilyen célra, nyilván jól használhatók a közigazgatási határok, de a legutóbb Beluszky Pál által kidolgozott „természetes területi egységek" is.[143] Természetföldrajzi oldalról közelítve pedig a Magyarország kistájainak ka-

[140] Hajdú 2005. 59. vö. Timár L. 2003a. 344.
[141] Martonné Erdős 2000. 100–102.
[142] A tájlehatárolás problémájával másutt — a Sárrét példáján — részletesen foglalkozunk: Szilágyi Zs. 2009.
[143] Beluszky 2005. 7–10.

tasztere című kötet nyújthat megoldást.[144] Ez utóbbi munka alapján Kecskemét a Duna–Tisza közi síkvidék területén helyezkedik el, és amennyiben a város Horthy-kori közigazgatási területét rávetítjük a nevezett középtájra, úgy nyilvánvalóvá válik, hogy több kistájnak is a részét képezte *(9. ábra)*.[145] A város keleti határa egészen a Tiszáig nyúlt, mely a belvárostól mintegy 25 kilométerre feküdt, teljes területe pedig a vizsgált táj területének nagyjából 7-8 százalékát foglalta magába.

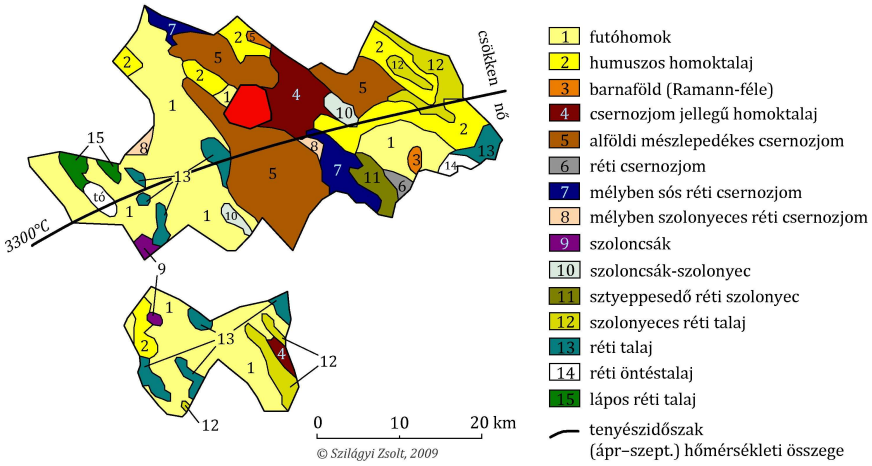

9. ábra Kecskemét Horthy-kori közigazgatási területe a Duna–Tisza közi síkvidéken[146]

A táj talajtípusainak térbeli képe sugaras mintát követve ölt formát. Ennek oka a fent vázolt földtörténeti folyamat eredménye: a Kiskunság hordalékkúp jellege. A sugarasan (északnyugat–délkelet irányban) húzódó különböző talajféleségek Kecskemét Horthy-kori közigazgatási területén is ezt a térszerkezet mutatták *(10. ábra)*. Sárfalvi Béla az 1960-as évekbeli munkájában öt-hat főbb talajtípust különböztetett meg, függően a homok humusztartalmától, a lösz kötöttségétől és függően attól, hogy időszakosan vízjárta területen fekvő talaj volt-e, vagy sem.[147] Ettől csupán látszólag eltérő módon különböztették meg az 1930-as években a homoktalajokat. Színük alapján (mely összefüggésben volt a termőképességükkel is) hat típusba sorolták. A fehér, a sárga és a vörös homok többnyire nem, vagy csak alig volt alkalmas szántóföldi művelésre, ezeken főleg szőlős- és gyümölcsöskertek virultak. A barna és fekete

[144] MKK 1990.
[145] Földjei egyszerre tartoztak a Pilis–Alpári-, a Bugaci- s a Kiskunsági-homokháthoz, illetve a Kiskunsági-löszösháthoz mint kistájhoz.
[146] Felhasznált alaptérkép: Magyarország atlasza 1999. 44–45. térképlapok. – Saját szerkesztés.
[147] Asztalos–Sárfalvi 1960. 20. (1. televényben szegény homok, 2. televényes homok, 3. középkötött vályog, 4. erősen kötött meszes vályog és agyag, 5. erősen kötött savanyú vályog, 6. szikes talajok valamint 7. időszakosan vízjárta területek talajai.)

homokot már jobban tudták hasznosítani – mindenekelőtt azért, mert nagyobb volt a humusztartalma. A magasabb mésztartalmú szürke homok szikes, ezért művelésre alkalmatlan volt.[148] Ezek alapján megállapítható, hogy a várostól nyugatra és keletre — erősen általánosítva — gyengébb minőségű, inkább szőlő- és gyümölcstermesztésre alkalmas talajok, míg északra és délre többnyire jobb minőségű fekete és barna homoktalajok feküdtek a határban – kedvezőbb feltételeket teremtve az intenzív kertkultúra kialakulásához.[149]

10. ábra A Horthy-kori Kecskemét talajtérképe[150]

Napjainkban az eddig tárgyaltaktól nagyban különböző talajmegnevezéseket használunk *(10. ábra)*. Számításaink alapján[151] — a város vonatkozásában néhány fontosabbnak ítélt talajtípust kiemelve — Kecskemét területének 40 százalékát futóhomok, 30 százalékát valamilyen csernozjom, 12 százalékát humuszos homoktalaj, 10 százalékát szoloncsák és szolonyec, 7 százalékát pedig réti talaj alkotta. A homok és a homoktalaj, vagyis a gyenge és rossz minőségű talaj területe megközelítette a város külterületének a 60 százalékát, mintegy 90–100 ezer kat. holdat, más források szerint Kecskemét területének a 70 százalékát is elérte.[152]

Mondanunk sem kell, hogy ezek a természetföldrajzi adottságok meglehetősen sajátos feltételrendszert teremtettek a város lakói számára. A határ művelésben tartása igazi kihívást jelentett, miközben a termény minőségét és mennyiségét sok más természeti tényező bonyolult egymásra hatása is komolyan befolyásolta. A mezőgazdaság (és közvetve a helyi társadalom egésze szempontjából) legalább ilyen fontos volt általában az éghajlat, szezonálisan és napi szinten pedig az időjárás.

Vélhetően többen gondolják — velünk ellentétben — úgy, hogy például társadalomtörténeti vizsgálatokhoz felesleges időjárás-történeti kérdéseket boncolgatni. Ez, alighanem a legtöbb esetben igaz is. Ezért írhatta Gyáni Gábor néhány éve, hogy a városbiográfia egyik jel-

[148] Balásfalvi Kiss 1939. 35.
[149] Szűts 1938. 178.
[150] Magyarország atlasza 1999. 40. térképlap alapján. – Saját szerkesztés
[151] A számításokat a SmartSketch 4.0 szoftver segítségével végeztük. Adataink hozzávetőleges értéket képviselnek.
[152] Balásfalvi Kiss 1939. 35.

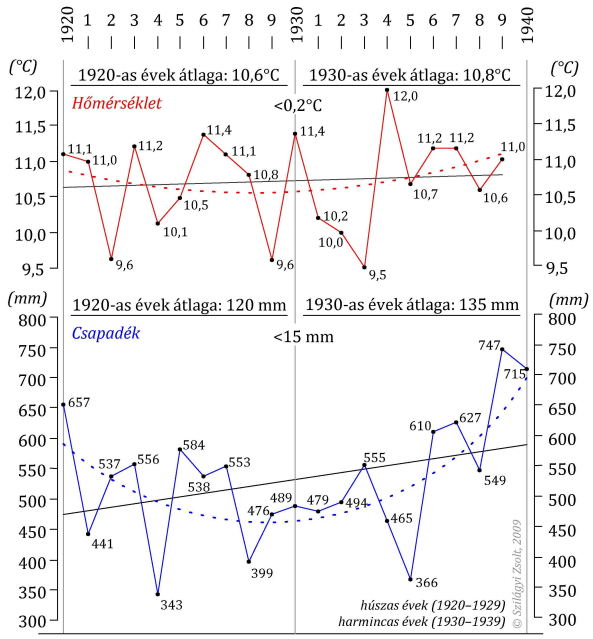
lemző történetírói szemlélete a komplexitás, amely művelőit „olykor tagadhatatlan túlzásokra is ragadtatja" például akkor, amikor „a hely fizikai történéseiről (a klíma helyi történetéről)"[153] értekeznek. Mégis, akad olyan történetírói helyzet, amikor a kérdést — még ha csak röviden tárgyalva is, de — nem kerülhetjük meg, nem tehetjük kényelmi szempontok miatt félre. Meggyőződésünk, hogy erre Kecskemét különösen jó példával szolgál, hiszen még a két világháború között is mezővárosnak számított, s lakóinak — ahogy azt később részletesen látni fogjuk — fele őstermelésből kereste kenyerét, s a helyi társadalomszerkezet döntően a helyi földbirtokszerkezetre épült. A szekunder szektor és a kibontakozó tercier szektor hasonlóan, e (struktúra) mentén formálódott. A város ipara mezőgazdasági feldolgozóipar volt, a szolgáltatás döntő profilját pedig a terménykereskedelem adta. Így egy-egy jó vagy rossz terményév rendkívüli hatással volt a helyi gazdaság alakulására és általa a helyi társadalomra.

Hogy felvetésünket alátámasszuk, példaként említjük, hogy 1935-ben a város teljes gazdasága omlott össze a rendkívüli időjárás miatt, amely — a következmények eredőjeként — olyan helyi szociális lavinát indított el, ami még a gazdasági válság éveiben sem volt tapasztalható – egyedül az első világháború utáni időkhöz (1920–1923) hasonlíthatnánk a helyzetet. Május elején a fagy (a gyümölcsfák 60-70 százalékában okozott kárt), a hónap végén a páratlan méretű jégeső (a vetésterület 40 százalékát verte el), nyáron pedig a két világháború közötti években példanélküli szárazság (csupán 54 milliméter csapadék)[154] okozott kedvezőtlen körülményeket a mezőgazdaság számára.[155] A helyzet súlyosságát érzékelteti a város polgármesterének belügyminiszterhez intézett augusztusi leve: „a fagy, a jégverés és az aszály […] következtében Kecskeméten munkaadó [munkát kínáló] ugyszolván nincs, a lakosság nagyobb része segélyre, illetve munkaalkalomra szorul. Exportunk a minimumra esett, a gazdáknak, szőlősgazdáknak nemcsak hogy nem volt a föld és a szőlő megmunkálásához szükséges jövedelme, hanem ők is beléptek az ellátatlanok sorába".[156] A felmérések alapján mintegy 2500 birtokos,[157] a gazdatársadalom legalább 24 százaléka[158] került emiatt, késő őszre teljesen a csőd szélére, azonban — az egyéni bejelentésekből ítélve — a fagy- és jégkárosult gazdák aránya ennél lényegesen nagyobb, megközelítőleg 75 százalék lehetett.[159] A legóvatosabb becslésünk alapján is, a természeti csapások által előidézett átmeneti válság a város lakossá-

[153] Gyáni 2005a. 34.
[154] OMFI Évk. 1920–1941. 50–70. kötetekben szereplő adatok teljes összehasonlításával tett megállapítás. (Saját számítás.)
[155] BKMÖL IV. 1910. l. 3. dob., Nr. 14 809/1935. (Nr. 167/1935.) – A kecskeméti polgármester, dr. Balásfalvi Kiss Endre leve a magyar kir. belügyminiszterhez, 1935. május 27. Vö. KKN 1936. 65–103. – Az elemi csapások esztendeje.
[156] BKMÖL IV. 1910. l. 3. dob. Nr. 23 676/1935. (Nr. 167/1935.) – Dr. Balásfalvi Kiss Endre polgármester leve a magyar kir. belügyminiszterhez, 1935. augusztus 28.
[157] BKMÖL IV. 1910. a. 69. dob., Nr. 108/eln./1935. – Dr. Balásfalvi Kiss Endre polgármester jelentése a Magyar kir. Belügyminisztériumhoz, 1935. november 6.
[158] Ha az 1935. évi üzemstatisztikai összeírás alapján a gazdák számát 10 353 főnek vesszük, akkor ebből a mintegy 2500 gazda 24,2 százalékos arányt képviselt. – Uo. és MSK ÚS. 112. köt.
[159] A 10 353 gazdának a 7781 fő jégkárosult, mintegy 75,2 százalékát jelentette. – Uo. és BKMÖL IV. 1910. a. 69. dob., Nr. 64/eln./1935. – Dr. Balásfalvi Kiss Endre polgármester Pénzintézeti Központhoz intézett hitelkeret kérelmező levele, 1935. június 25.

gának mintegy 30-40 százalékát[160] érinthette komolyabban. Ezek után érdemes a város természetföldrajzi jellemzői közül röviden a Horthy-korszak helyi időjárási viszonyaira is kitérnünk.

A kecskeméti mért adatok[161] alapján egy lassú, a hétköznapokban alig érzékelhető, s csak hosszabb idősorokban kimutatható éghajlati átalakulás folyamata dokumentálható *(11. ábra)*.[162] Az 1930-as évek átlaghőmérséklete 0,2 Celsius-fokkal volt melegebb, mint a 20-as

11. ábra A hőmérséklet- és a csapadékátlag évenkénti alakulása Kecskeméten a Horthy-korban[163]

években, miközben a két világháború közötti időszak derekán (1928 és 1932 között) csapadékszegénység okozott nem kevés problémát a mezőgazdaságban. Érdekes megfigyelni, hogy ez a jelenség megelőzte ugyan, de egyúttal bele is nyúlt a világgazdasági válság éveibe. A komoly csapadékhiány (1928-tól) súlyosbító hatással volt a válság kibontakozására, majd későbbi (helyi) lefolyására. Nem kevésbé érdektelen az sem, hogy a 30-as évek közepétől

[160] A város lakossága az 1935. évi helyi felmérés alapján 82 289 fő volt. Az 1935 novemberében kelt polgármesteri jelentésben a 2500 gazda mellett 10 ezer családtagot — a napszámos- és cselédrétegek nélkül — együttesen 12 500 rászorulót említenek. A gazdacselédek és a mezőgazdasági napszámosok száma az eltartottakkal együtt 1930-ban 21 720 fő volt. A külön meg nem nevezett napszámosok, akik többnyire az iparban vállaltak munkát, szintén eltartottjaikkal együtt 954-en voltak. A két helyi konzervgyár munkásainak és azok eltartottjainak száma 416 fő volt. Összesen 12 500 + 21 720 + 954 + 416 = 35 590 fő. Számításaink alapján ennyire tehető maximálisan azoknak a száma, akiket az 1935. évi válság közelebbről érintett, ami a lakosság 43 százalékát adta. Ennél mindenképpen kevesebb lehetett azoknak az aránya, akikre valóban súlyosan hatott a helyi, időjárásból fakadó gazdasági depresszió. – BKMÖL IV. 1905. 6. dob. Nr. 35 460/1935.; BKMÖL IV. 1910. a. 69. dob., Nr. 108/eln./1935. – Dr. Balásfalvi Kiss Endre polgármester jelentése a Magyar kir. Belügyminisztériumhoz, 1935. november 6.; MSK ÚS 86. köt. (Saját számítás.)

[161] Magyarországon a 18. században kezdődtek az intézményes meteorológiai mérések előbb Nagyszombaton, majd az egyetem áthelyezését követően azok Budán folytatódtak. Debrecenben csak 1853-tól, Kecskeméten pedig mindössze 1901-től végeznek hivatalos méréseket. Vö. Szegedi 2002. 8. és Szilágyi T. 1993. 8. és Bacsó–Kakas–Takács 1953. 5–6.

[162] A hőmérsékleti és a csapadék adatsorokat (mely méréseket Kecskemét Miklóstelepén végezték) a OMFI Évk. 1920–1941. 50–70. kötetek segítségével állítottuk össze. A következőkben — ha azt külön nem tüntetjük fel — a bemutatásra kerülő különböző értékek mindegyike — az említett forrás alapján végzett — saját számítás.

[163] OMFI Évk. 1920–1941. 50–70. kötetek alapján végzett saját számítás.

csaknem 40 százalékkal nőtt a csapadék mennyisége, ami megítélésünk szerint jelentősen hozzájárult a gazdasági válságból való kilábaláshoz. Az 1936-os év rendkívül gazdag termést hozott, amellyel kapcsolatban a mezőgazdasági kamara munkásügyi szakosztálya azt hangsúlyozta, hogy az „általános bővebb termésviszonyok nagyban javítottak a munkások helyzetén".[164] Miközben a vázolt éghajlatváltozás mellett az időjárási szélsőségek a két világháború között sem szűntek meg.

A helyi viszonylatban szélsőséges időjárású évek közül, a már említett 1935. évin kívül, akad még néhány a két világháború közötti időkből; ilyen volt például az 1928/29-es rendkívül hideg tél és az 1930-as párját ritkítóan aszályos nyár. Ezúttal csak a súlyosabb következményekkel járó, említett télre fordítunk figyelmet, amikor volt, hogy -33 Celsius-fokos hideget is mértek. A fagy szokatlanul mélyre, 70-80 centiméterre hatolt a talajba.[165] Ráadásul, meglepően a tél háromnegyedében összefüggő hólepel fedte a földeket.[166] A helyi napilap, a Kecskeméti Közlöny ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy a hosszú „és szigorú tél nehézségeket okoz Kecskemét tüzelőellátásában […] a nagy és tartós hideg készületlenül talált mindenkit."[167] Röviddel később, a tél elmúltával már a károk becslésével próbálkozott saját folyóiratában a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara, a Magyar Róna hasábjain: „A hótakaró nélkül maradt vetések […] sok helyen a lucerna és őszi árpa kifagyott, továbbá – különösen a takaratlan szőlőkben, sőt a gyümölcsfákban is tetemes fagykár észlelhető. Ezen kívül nagyon sok helyen 15-20% elfagyás történt a szabályszerűen, kellő vastagon befödött burgonyában és répában, hiányos elföldelésnél pedig helyenként az egész készlet elfagyott. A hótakaró, a mélyen lefagyott föld és az állandó nagy hideg folytán talajmunka egyáltalán nem volt végezhető, ennélfogva a tavaszi vetés — a március elején tovább tartó hideg miatt is — tetemes késedelmet szenved."[168] A következmények nemcsak a gazdaságban, hanem a társadalomban is erősen érződtek. Egyfelől 1929-ben látványosan megugrott azoknak a száma, akik arra kényszerültek, hogy kisebb vagyontárgyaikat zálogba helyezve kölcsönt vegyenek fel *(lásd 31. ábra)*. Másfelől sajnálatos módon az öngyilkosok száma is példátlanul magasra, a sokévi átlag közel duplájára emelkedett *(vö. 28. ábra)*.[169] Úgy is fogalmazhatunk akár, hogy az 1928/29-es tél ágyat vetett a későbbi gazdasági válságnak.

E rendkívül kedvezőtlen tél, aztán tizenegy évvel később hasonló formában visszatért.[170] A hosszantartó fagy mellett tovább súlyosbította a helyzetet a hirtelen lehulló, nagy mennyiségű hó. A megbénult város miatt a polgármester kénytelen volt elrendelni a külterületi és

[164] BKMÖL IX. 234. b. 2. d. – A Duna–Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara (a továbbiakban: DTMK) Munkásügyi Szakosztályának 1936. november 18-ai gyűlésének jegyzőkönyve.
[165] Szilágyi T. 1993. 39. – Ez azért is különösen extrém esemény volt, mert ez az érték egy 1910–1939 közötti átlagos télen 10-20 cm körül alakult Kecskeméten. (Justyák 1998. 58. 22. ábrája és Bacsó–Kakas–Takács 1953. 88. 29. ábrája.)
[166] Vö. KK 1929. február 2.
[167] KK 1929. február 9. vö. Szilágyi T. 1993. 40.
[168] MR 1929. március 18. vö. Szilágyi T. 1993. 41.
[169] 1927 és 1935 között évente átlagosan 26 fő lett öngyilkos. Ez a szám 1929-ben 48 főre ugrott. Sem előtte, sem utána ehhez foghatóan magas nem volt az érték. A vizsgált periódusban a következő magas érték is csak 32 fő volt, 1935-ben. – BKMÖL IV. 1903. a. 49–57. köt. és BKMÖL IV. 1926. Nr. 22/1935. – (Saját számítás.)
[170] KK 1940. január 13. vö. Szilágyi T. 1993. 42.

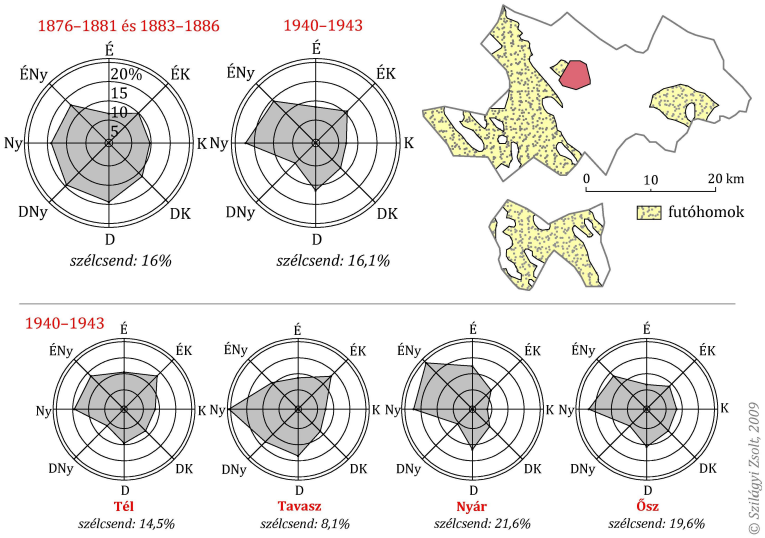
községi elemi iskolák néhány napra történő bezárását.[171] Úgy tűnik, pár héttel később sem sokat javult a helyzet.[172] A nagyobbik gondot mégsem a közlekedési nehézségek jelentették, hanem hogy a vetést a kifagyás mellett a hirtelen jött felmelegedés okozta belvíz is erősen pusztította. A város külterületének ekkor még csak a 2-3 százalékát borította víz,[173] a következő évben, 1941 tavaszán már több mint negyedét. A legnagyobb károk Felsőszentkirályon és Kohányszentlőrincen keletkeztek *(vö. 16. ábra – A)*. A katasztrófa a lakóházállomány közel 20 százalékát érintette, amelyből 500 lakóépület (3 százalék) használhatatlanná vált.[174] A helyzet súlyosságát mutatja, hogy nem sokkal később, júliusban a belügyminisztérium 410 ezer pengő segélyt utalt ki a belvízkárosultak veszteségeinek enyhítésére, amelyet a családvédelmi alap keretében lehetet igénybe venni.[175] Ezzel és az újabb háborús viszonyokkal összefüggésbe hozhatóan kezdetét vette a lakosság nagyarányú betelepülése a városba.[176]

Mindent egybevetve a 20. század első felében a város éghajlatát[177] röviden azzal jellemezhetnénk, hogy egyenletesen nedves, hosszú és meleg (a két világháború között forró) nyarak jártak, meghatározó volt a tavasz végi, nyár eleji csapadékmaximum, illetve a nyár közepi szárazság.[178] Emellett jelentős eltérések is adódtak. Az 1920-as évekhez képest az 1930-as években egy úgynevezett másodlagos csapadékmaximum is működött, ami a nyár utolsó heteiben érkezett s még koraősszel, ősszel is többletcsapadékot eredményezett, ami kedvező feltételt teremtett az őszi gabonavetések számára. Az őszi esőzés azonban a városlakóknak olykor-olykor komoly gondot is okozott, ahogy azt a helyi születésű Balásfalvi Kiss Barnabás szóvá tette a 30-as évek legvégén: „Vannak esztendők, amikor az őszi esőzések alkalmával a kövezetlen utcákon és utakon tengelyig ér a sár és azt sem ember, sem állat nem képes keresztül gázolni”.[179]

Végül még két időjárási tényezőről, a napsütésről és a szélről is szólnunk kell röviden. Kecskemét és környéke a napsütéses órák számát tekintve, az ország egyik leggazdagabb te-

[171] KK 1940. január 20. vö. Szilágyi T. 1993. 43.
[172] KK 1940. február 14. vö. Szilágyi T. 1993. 44.
[173] Vö. KK 1940. március 18. és KK 1940. március 20. és Szilágyi T. 1993. 47.
[174] Juhász 1998. 350. és Balásfalvi Kiss 1939. 53. (Saját számítás.)
[175] MOL K 428. a. – MTI 1941. július 8. Hírkiadás, 18 óra 20 perckor kiadott jelentés.
[176] Gutai 2005. 29.
[177] A Duna–Tisza közének éghajlatában elsősorban az európai kontinensen belüli földrajzi helyzet, vagyis a tengerektől való távolság, valamint a környező domborzat, ez estben az Alpok és a Kárpátok vonulatai, mint hegységkeret a meghatározó. A táj — s benne Kecskemét — Atlanti-óceántól való nagyobb, mintegy 1500–2000 kilométeres távolsága az oka annak, hogy a mérsékelt övön belül az, a kontinentális éghajlattal jellemezhető. Ehhez párosul a hegységkeret főnhatása, melynek eredménye, hogy a vizsgált alföldi tájon csapadékszegénység alakult ki. (Asztalos–Sárfalvi 1960. 12–13., Justyák 1998. 25.)
[178] A Köppen-féle rendszerben — a 20. század első felében (1901–1950 között) mért adatok alapján — Kecskemét éghajlata a Cfbx klímatípusba sorolható. (Saját számítás – az összevont hőmérséklet- és csapadékadatokat közli: Bacsó–Kakas–Takács 1953. 107. és 180.) A Cfbx azt jelenti, hogy meleg-mérsékelt éghajlatról (C) van szó, mivel a leghidegebb hónap hőmérséklete -3 és +18 Celsius-fok között van (ebben az esetben: -1,8 Celsius-fok); amely egyenletesen nedves (f), mivel sem a száraz tél, sem pedig a száraz nyárra vonatozó feltétel nem teljesül (a pontos leírást lásd: Kottek et al. 2006. 260.). Továbbá hosszú, *meleg* (nem forró) nyár jellemzi (b), ugyanis a legmelegebb hónap középhőmérséklete (21,9 Celsius-fok) alatta marad a 22 Celsius-foknak, viszont van legalább négy olyan hónap, amikor az átlaghőmérséklet magasabb, mint 10 Celsius-fok. Végül mindehhez tavasz végi, nyár eleji csapadékmaximum párosul (x), amit nyár közepi „szárazság” követ, s nincs nyárvégi, ősz eleji úgynevezett másodlagos csapadékmaximum. Az 1921 és 1940 közötti adatok alapján Cfax klíma alakult ki, vagyis a nyár nem meleg, hanem forró; mind a húszas (22,1 Celsius-fok), mind pedig a harmincas évek (22,5 Celsius-fok) legmelegebb hónapjának a középhőmérséklete 22 Celsius-fok felett volt.
[179] Balásfalvi Kiss 1939. 36.

rülete volt. A napfénytartam évi összege 2050 óra felett alakult,[180] a tenyészidőszak hőmérsékleti összege szintén a legmagasabb országos értékkel jellemezhető, 3300 Celsius-fok körül alakult *(10. ábra)*. A nagymennyiségű napsütés különösen kedvező feltételt teremtett a kecskeméti növénytermesztéshez, mindenekelőtt a szőlők és gyümölcsösök kialakításához – még a homoktalajokon is. A szél, a napsütéssel szemben e vidéken inkább kedvezőtlen hatással volt a növényzetre, hiszen a felkapott homokszemek — erősebb szél esetén — komoly pusztító munkát (deflációt) végeztek a veteményben, különösen tavasszal, amikor a növénytakaró még

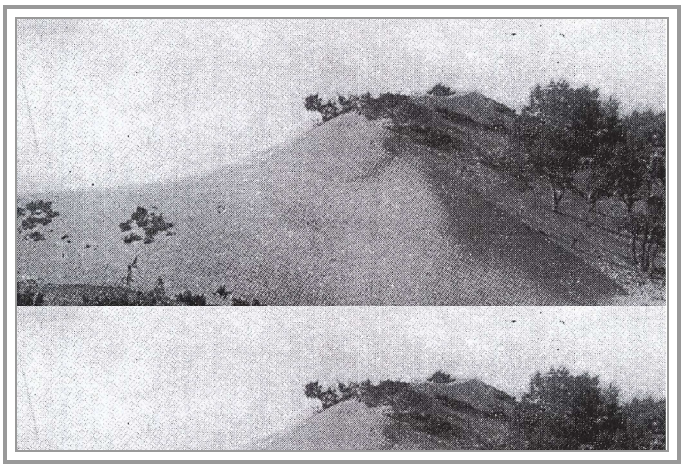
12. ábra A szélirány gyakorisága Kecskeméten a 19. század végén és a 20. század derekán[181]

hiányos volt a földeken.[182] Számításaink alapján, a 19. század végéhez képest, a fő szélirány nem változott *(12. ábra)*. Továbbra is a nyugatis szelek domináltak,[183] de a szélirányváltások is gyakoriak voltak, ami jelentősen megnehezítette a széllel szembeni védekezést.

Horváth Ödön, a kecskeméti elit egyik fiatal, ám hírlapírói tevékenysége miatt közismert tagja, az 1930-as években találóan úgy fogalmazott, hogy a „homoktalaj és a szárazságra hajló klíma biztosítja a kecskeméti gyümölcs utánozhatatlan zamatát”.[184] Tehát szó nincs semmi olyanról, hogy utólagosan akarnánk súlyánál nagyobb szerepet tulajdonítani a város természetföldrajzi környezetének, hiszen jól látható, hogy a kortársak — legalábbis az elit egy részének — gondolatvilágában valóban kiemelkedő helyet foglalt el ez a tudat. Úgy tűnik, hogy ez a mentális kép, amit a városról alkottak a helyiek, és ami félreérthetetlenül visszatükröződik Horváth gondolataiban — annak ellenére, hogy lajosmizsei születésű volt, jóllehet ekkor már minden szállal Kecskeméthez kötődött — azt bizonyítja, hogy néhány fontos földrajzi

[180] Vö. Bacsó–Kakas–Takács 1953. 69. 22. ábrája és Asztalos–Sárfalvi 1960. 14. 2. ábrája.
[181] Hegyfoky 1894. 119. és Bacsó–Kakas–Takács 1953. 56. alapján saját szerkesztés.
[182] Vö. Asztalos–Sárfalvi 1960. 13.
[183] Hegyfoky 1894. 119. és Bacsó–Kakas–Takács 1953. 56. – Saját számításaink alapján az 1876–1881 és 1883–1886 közötti években a nyugatias szelek az év 42 százalékában, a keleties szelek 26 százalékában uralkodtak. Az 1940 és 1943 közötti adatok alapján pedig az év 38 százalékában nyugatias, 26 százalékában keleties irányú szelek fújtak A szélcsend az 1940-es évekbeli adatokhoz hasonlóan 16 százalékot jelentettek.
[184] Horváth 1933. 148.

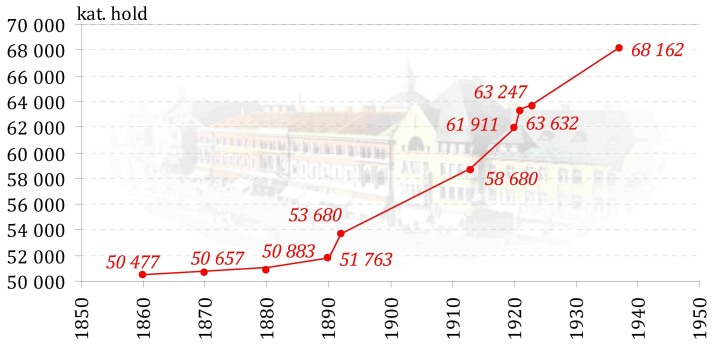
sajátosság jellegadóan beépült a helyi társadalom gondolatvilágába, közvetett módon önképébe. Az, hogy a város társadalmának fele közvetlenül kötődött az őstermeléshez, és hogy a helyi elit — ahogy azt később látni fogjuk — még az 1930-as években sem szakadt el (hogyan is tehette volna?) a földtől, a gazdálkodástól, mind csak tovább erősítette az említett tudatot. Azon a véleményen vagyunk tehát, hogy a földrajzi vonások meghatározó szerepet játszottak a helyi társadalom, mégoly rétegspecifikus énképében is. Ez annál is inkább így lehetett, mert a társadalomszerkezet alapvonásaiban, s formálódásában — ahogy arra korábban utaltunk — a földbirtokszerkezet s a művelésszerkezet is alapvető hatással volt.

3. kép Kecskemét környéki homokbucka az 1930-as évekből[185]

Korábban már volt róla szó, hogy a kecskeméti városfejlődés történetében a „hosszú 18. század" kifejezetten az útkeresés időszaka volt. Az akkori várospolitika egyik meghatározó eleme lett a megváltakozás, amelyhez a 19. század kezdetétől a város földjeinek felparcellázása jelentette az anyagi fedezetet.[186] Fél évszázad alatt Kecskemét, a helyi lakosság körében nagyjából 50 ezer kat. hold földet[187] értékesített a sajátjából. Túl azon, hogy a földbirtokosok száma ezzel jelentősen megnőtt, még olyan (nem szívesen látott) következménnyel is számolni kellett, mint a külterületi lakosság korábban soha nem látott méretűre történő duzzadása. (1845-ben már 300 *állandóan lakott* tanyát írtak össze a határban.)[188] A megváltakozás kérdése az áprilisi törvényekkel lekerült a napirendről,[189] ellenben a parcellázások továbbfolytak. A háttérben ezúttal más természetű okok, mint a vasút megjelenésével szoros összefüggésbe hozható zöldség-, gyümölcstermesztés térhódítása, vagy később a filoxérapusztítás nyomán felértékelődő homoktalajok gazdasági potenciálja húzódott meg. Az első világháborúig újabb 8–9 ezer kat. holdat,[190] a háború után, 1920 és 1937 között pedig ismét 9–10 ezer kat. holdat *(lásd 86. oldal)* osztott fel a város *(13. ábra)*.

[185] Szabó 1934. 8–9. oldalak közötti lap.
[186] A parcellázás mögött meghúzódó okokról lásd bővebben: Dömötör 1921. 449. és Balásfalvi Kiss 1939. 55.
[187] Balásfalvi Kiss 1939. 56.
[188] Lakos 1913. I. 238–239.
[189] Lipótzy 1935. 68. és 70.
[190] Balásfalvi Kiss 1939. 56. – A legutóbbi kutatási eredményeket a témában lásd: Sági 2009. 37–39. (Itt fejezem ki köszönetemet a Szerzőnek, hogy az értekezés kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.)

13. ábra A kiparcellázott birtokok összterülete (1860–1940)[191]

A kiparcellázott birtokok — annak ellenére, hogy változatos méretűek voltak — többnyire megfeleltek annak az elvnek, amit a kortárs Balásfalvi Kiss úgy összegzett, hogy „minél többnek kell jutni a földből, hogy minél többen élhessenek belőle”.[192] Ebbe az idézetbe könnyen beleláthatnánk valamit a kor délibábos hangulatából, ha nem volna ismert a város évszázadokon átívelő birtokpolitikájának ama sarokköve, miszerint következetesen ügyeltek arra, hogy a parcellázásokból senki se halmozhasson birtokot-birtokra.[193] Sőt arra is figyeltek, hogy a kimért föld területe arányban álljon a birtok termőképességével. Ez persze egészen másképp hat 1919 és 1920 kontextusában, amikor a háború utáni pénztelenség állapotában épp a spekulációkat akarta — a felduzzasztott bérletrendszerrel — elkerülni a város.[194] Ugyanakkor látnunk kell a magasztos elvek mögött azt az alapvető érdeket is, hogy a város arra (is) használta a parcellázást, hogy időnként levezesse a felgyülemlő társadalmi feszültségeket. Ezt mi sem igazolja jobban, mint a két világháború közötti időszak. Mikor is osztott földet a város? Közvetlenül a román megszállás után (az országos földosztást meg sem várva) vagy a rendkívül nehéz, rákövetkező években (1921–23), ami egybeesett a Horthy ínségakció intenzív működésének időkereteivel is. De földet parcellázott Kecskemét 1929-ben is – ha emlékszünk, ez volt az az év, amikor a szörnyű tél és a rákövetkező gyenge termés miatt a zálogkölcsönök s az öngyilkosok száma is hamarjában megugrott. A hirtelen, váratlanul jött társadalmi feszültségeken ezúttal is parcellázással igyekezett úrrá lenni a város. Ezúttal azonban a helyzet csak végtelenül lassan stabilizálódott: hiszen az 1930-as nyár aszályos volt, közben a világgazdasági válság hatásai is ideértek; hogy az 1935-ös évet már ne is említsük. A város tehát, egészen 1937-ig, amíg látványosan nem javult a helyzet, fenntartotta a parcellázás intézményét.

Azok, akik nem tudtak földet vásárolni például a parcellázásokkor, de módjukban állt és akartak is gazdálkodni, maradt a bérleti rendszer két típusa: a városi kishaszonbérlet és a magánhaszonbérlet.[195] Az 1930-as években a bérelt föld*terület*eknek csak kicsivel több mint ne-

[191] Forrás: Balásfalvi Kiss 1939. 55–56. alapján saját szerkesztés.
[192] Balásfalvi Kiss 1939. 54.
[193] Sági 2009. 35.
[194] Wolf 1926. 43.
[195] Emellett a magánhaszonbérletnek két alapvető formája figyelhető meg: a bérlet, illetve a részes bérlet. Az utóbbinál a bérbe adott föld megműveléséért a termény felét, harmadát esetleg a negyedét kapta fizetségül a

gyede származott a várostól, mely átlagosan 10 kat. hold méretű földeket jelentett, szemben a magánhaszonbérleti birtokokkal, melyek mérete átlagosan négyszer-ötször volt nagyobb.[196] Mindez jól mutatja, hogy a bérelt „gazdaságok" közel kétharmada városi kishaszonbérlet volt. Sőt, a források egyértelműen arról vallanak, hogy 1925 és 1935 közötti években Kecskemét egyre nagyobb arányban, de egyre kisebb méretű bérelhető földeket biztosított a sajátjából; ezzel a városi kishaszonbérlő gazdák aránya — a válság alatt (!) — mintegy 25 százalékkal 1400 főről 1750 főre emelkedett.[197] Mindent egybevetve az 1930-as években a kecskeméti

---

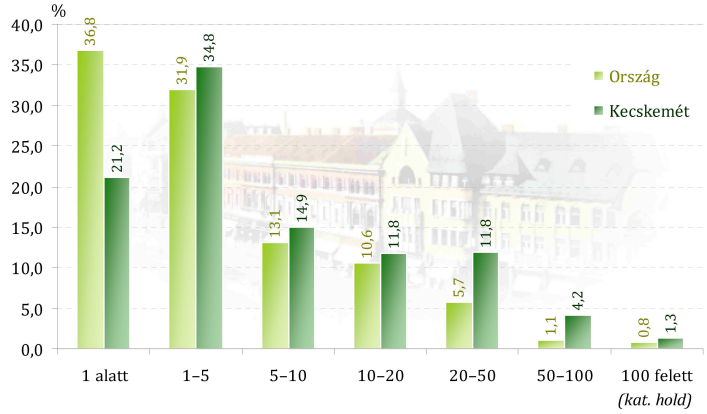
bérlő, annak megfelelően, hogy milyen minőségű földről volt szó. Így, ha magánhaszonbérletről beszélünk, csak a bérletet értjük többnyire a fogalom alatt, annak ellenére, hogy a részes bérlet is haszonbérlet. A (haszon)bérlet esetében egy előre meghatározott, legtöbb esetben természetben fizetendő bérben állapodtak meg. Ez utóbbi azért volt kockázatosabb vállalkozás, mert akkor is ki kellett fizetni a szerződésben megállapított bérleti díjat, ha a terméseredmény a vártnál szerényebben alakult, ami a bérlőnek nagyobb, míg a bérbeadónak lényegesen kevesebb kockázattal járt. – Még az 1930-as években Kerék Mihály mutatott elsőként rá, hogy a 100 kat. holdon aluli haszonbérletek aránya, országosan, csaknem 6 százalékkal emelkedett a századfordulótól számítva (Kerék 1938. 629. – 5. táblázat), ami összefüggésben állt a föld használati értékének növekedésével (Gunst 1998. 247). Ezzel az 1930-as évek közepén mintegy 28–38 százalékra tehető az alföldi mezővárosokban a haszonbérelt földterületek aránya (Konkoly Thege 1940. 295. 6. táblázat). Számításaink alapján, Kecskeméten ez az érték 38 százalék volt (MSK ÚS 112. köt.)

[196] BKMÖL IV. 1910. e. 12. dob. – Itt jegyezzük meg, hogy a haszonbérleti díj, úgy a magán, mint a városi bérletek esetében hellyel-közzel megegyezett, jóllehet az utóbbi némileg alacsonyabb volt, s ráadásul a bérlő nem tartozott mellékszolgáltatásokkal ellentétben a magánhaszonbérletekkel, ahol az kivétel nélkül minden esetben alapfeltétel volt. Több tucat szerződés átvizsgálását követően megállapíthatjuk, hogy 1930-ban a városi bérleti díj, a föld minőségétől függően, általában 80 és 210 kilogramm gabona között mozgott kataszteri holdanként, amelynek felét gyakran búzában, másik felét pedig rozsban kérték. (Néhány jellemző szerződés: BKMÖL IV. 1926. Nr. 31/1930, 76/1930; 62/1930, 123/1930; 62/1930, 124/1930; 62/1930, 108/1930; 62/1930, 126/1930; 64/1930, 145/1930; 64/1930, 1043/1930; – de hasonlóak a korábbról származó bérleti díjak is: Nr. 31/1930, 6551/1926; 256/1930, 6542/1929.) Magánhaszonbérleti díjként leginkább holdanként 100 és 280 kilogramm gabonát kellett fizetni, de előfordult, hogy ennél többet is elkértek a mellékszolgáltatások mellett; így találkozhatunk holdanként akár 300–400 kilogrammos bérleti díjjal is. (BKMÖL IV. 1926. Nr. 250/1933, 178/1931, 399/1933. A szélsőségekre Wolf 1926. 47–53.) Előfordult azonban, hogy nem természetben kellett fizetni, hanem készpénzben. A város az utóbbit részesítette előnyben. Egy 1936 márciusában kelt kimutatás tanulsága szerint általában holdanként 5–9 pengőt kellett fizetni a bérletért, bár a gabona pénzben kifejezett értéke rendkívül változó volt, főleg a gazdasági válság évei alatt. A magánhaszonbérletnél is előfordult, hogy pénzben kérték a bérleti díjat. Ha így volt, akkor „a gabonajárandóságok pénzbeli értékét a bérbeadó legtöbbször a budapesti tőzsdei áron és nem pedig a helyi áron" kívánta. (BKMÖL IX. 234. b. 1. dob. DTMK Földbérlő Szakosztályának 1935. december 4-ei ülésének jegyzőkönyve. – Van példa arra is, hogy a bérleti díj „a kecskeméti piaci árban készpénzben [volt] fizetendő". BKMÖL IV. 1926. Nr. 399/1933.) A tőzsdei és a helyi piaci árkülönbözet például egy 1937 januárjában kelt dokumentum szerint azt jelentette, hogy a bérlő körülbelül 20 százalékkal alacsonyabb áron tudta csak értékesíteni árúját a helyi piacon, de a bérbeadó a tőzsdei középárat követelte, így a bérlőnek ez minden 5 mázsa gabona után egy újabb mázsa gabona többletköltséget jelentett. (BKMÖL IX. 234. b. 1. dob. – A Magyar Földbérlők Országos Szövetségének Kecskeméti Fiókja által DTMK Igazgatóságának írott leve, 1937. január 28.; BKMÖL. IX. 234. b. 1. dob. – A gabona ára 1929–1933 között átlagban a budapesti árutőzsdén október elsején a búza esetében 15,30 pengő, míg a rozsnál 10,62 pengő volt.) A magánhaszonbérlőket — ahogy említettük — mellékszolgáltatások is terhelték. A szerződések egybevetésével megállapítható, hogy tojásból évente átlag 200–800, csirkéből 20–80, libából 2–10 (kacsa ritkán fordul elő), pulykából 6–20 darab is lehetett a kért járandóság. Ugyancsak évente egy-két 100–160 kilogrammos hízott sertést, vagy néha hathetes malacot foglaltak bele a szerződésbe. A fizetendő bérleti díj mellett leggyakrabban még néhány mázsa ennivaló burgonyát és 20–60 kilogramm fehérbabot is feltüntettek. (Természetesen az ilyen jellegű szolgáltatások rendkívül eltérőek lehettek, az adott tétel nagysága függött a birtok minőségétől és méretétől is, hogy a bérbeadó személyéről már ne is beszéljünk). Rendszeresen előfordul a szerződések szövegében, olyan birtokos is, aki (néhány) naponta kérte a friss tejet, és heti rendszerességgel a vajat, a sajtot, a túrót és a tejfelt, amelyet természetesen a bérlőnek önköltségen kellett a bérbeadó városi házához szállítania. A bérlőnek mindezek mellett kötelessége volt a tanyát rendben tartani és ősszel, valamint tavasszal kimeszelni a rajta álló házat. Emellett évente többször is (2–6 alkalommal) ki kellett vinnie a birtokra — ugyancsak önköltségen — a gazdát „vizitre". Ugyanakkor jellemző volt a számtalan ingyen fuvar, mely alkalmával hol a bérleti díj egy részét, hol a tűzifát, hol a szénát, egyebet kellett elszállítania a bérbeadó házához, gyakran több tíz kilométernyi távolságokat megtéve.

[197] Wolf 1926. 46. és BKMÖL IV. 1910. e. 12. dob. – Saját számítás. Wolf István 1925-re vonatkozó adata láthatóan kerekített érték. Az 1935. évi értéket — a szöveg kedvéért — mi is kerekítve közöljük. Eredetileg 1751 fő.

agrártársadalom 13–14 százalékát a haszonbérlők adták. Ennek a rétegnek esélye volt, hogy idővel saját földet vásároljon; s azzal együtt arra is, hogy az agrártársadalmi hierarchiában följebb lépjen, hogy bérlőből földbirtokossá, kisgazdává emelkedjen – vélekedett 1921-ben Dömötör Lajos városi tanácsnok, a kecskeméti elit egyik tagja.[198] Jól látszik, hogy Kecskeméten a társadalmi mobilizáció (az oktatáson kívül) erősen földbirtokhoz kötött formában jelentkezett.

Visszatérve a legalább 19. század elejéig nyúló, de csak 1916 után kiteljesedő városi földbirtok-politika kérdéséhez, azt hangsúlyozzuk, hogy e politikának köszönhetően egészen sajátos földbirtokszerkezet alakult ki Kecskeméten *(14. ábra)*. Az országos értékekhez mérten

14. ábra A kecskeméti gazdaságok földbirtok-kategóriánkénti aránya 1935-ben[199]

alapvető és jellegadó különbség, hogy Kecskeméten 15-16 százalékponttal látványosan kevesebb volt az 1 kat. hold alatti törpebirtokosok aránya, miközben minden egyéb birtokkategóriában magasabb volt – ami kedvezőbb agrártársadalom-szerkezethez vezetett *(lásd Parasztváros fejezet)*.

A városvezetés törekvése jól tükröződik az 1929 és 1937 között felparcellázott földek szerkezetén is. A kialakított gazdaságok közel harmada 1 kat. holdnál kisebb törpebirtok, ötöde-hatoda 1–5 kat. hold közötti üzem, míg fele 5 és 10 kat. hold között volt.[200] Vagyis ezzel a törekvéssel magyarázható, hogy az 1–5 kat. holdas üzemek aránya 35 százalék, az 5–50 kat. holdasoké pedig 39 százalék lett az 1930-as évekre. Az utóbbi érték közel 10 százalékponttal volt magasabb, mint az országos megfelelő. A város egyik egyedülálló vonása volt tehát, hogy az 1–50 kat. holdas üzemek aránya 74 százalék körül alakult, ami Hódmezővásárhelyen is csak 68 százalék, Szegeden 55 százalék, Baján 46 százalék, Debrecenben pedig mindössze 26 százalék volt *(4. táblázat)*.[201] Mindehhez hozzátartozik, hogy az 1916 és 1935 között eltelt

[198] Dömötör 1921. 450.
[199] MSK ÚS 112. köt. – Saját számítás.
[200] Balásfalvi Kiss 1939. 57. – adatai alapján végzett hozzávetőleges számítások.
[201] MSK ÚS 112. köt. – Saját számítás.

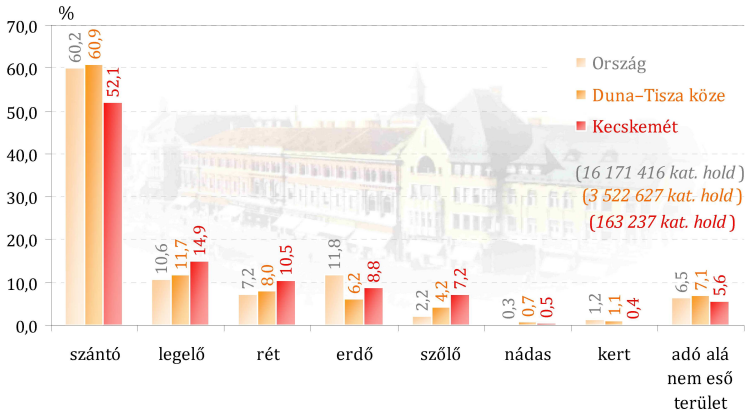
két évtized alatt a kevesebb mint 5 kat. holddal rendelkező gazdaságok száma 157 százalékkal, míg az 5–50 kat. holddal bíró gazdaságoké 171 százalékkal gyarapodott.[202]

4. táblázat
A mezőgazdasági üzemek aránya birtokkategóriánként az alföldi thj. városokban (1935)

kat. hold	Szám szerint					Százalékban				
	K	H	B	Sz	D	K	H	B	Sz	D
1 alatt	2194	2664	2135	9956	9191	21,2	27,4	52,6	44,2	70,7
1–5	3601	2284	1104	5432	1212	34,8	23,5	27,2	24,1	9,3
5–10	1545	1221	409	3225	655	14,9	12,6	10,1	14,3	5,0
10–20	1220	1517	238	2532	695	11,8	15,6	5,9	11,2	5,3
20–50	1226	1559	123	1185	820	11,8	16,0	3,0	5,3	6,3
50–100	430	348	29	145	301	4,2	3,6	0,7	0,6	2,3
100 felett	137	129	21	37	130	1,3	1,3	0,5	0,2	1,0
	10353	9722	4059	22512	13004	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: MSK ÚS 112. köt. *(Saját számítás.)*
K = Kecskemét, H = Hódmezővásárhely, B = Baja, Sz = Szeged, D = Debrecen; thj. = törvényhatósági jogú

Nemcsak a birtokszerkezet mutatott egyedi vonásokat, hanem a földek művelési ágak szerinti megoszlása is sajátosan alakult *(15. ábra)*. Egyfelől a szőlő 7 százalékos és az erdő 9 százalékos aránya mutatott jelentős többletet a Duna–Tisza közi állapotokhoz mérten. Ez egyfelől a 19. századi homokmegkötési törekvésekkel magyarázható, illetve a szőlő esetében

15. ábra A művelési ágak alakulása Kecskeméten (1935)[203]

nagy szerepet játszott a homoktalajok filoxérával szembeni immúnis tulajdonsága. Ebből az okból a század végén új erőre kapó parcellázásokat *(vö. 13. ábra)* a telepítési munkálatok követték, mi nagyban hozzájárult — a jó forgalmi helyzet mellett — a szőlő rendhagyóan magas arányához. A legelők s rétek magas aránya ismét csak a rossz minőségű talajokkal indokolha-

[202] Az 1916-os adatközlés nem teszi lehetővé a finomabb birtokkategóriánkénti összehasonlítást. (Közli: Balásfalvi Kiss 1939. 57.) 1916-ban az 5 kat. holdon aluli gazdaságok száma 3700 volt, amely 1935-ben már 5795 volt. Az 5–50 kat. hold méretű birtokok száma pedig 2330-ról 3991-re nőtt. (Dömötör 1921. 450., MSK ÚS 112. köt.)
[203] OMC 1937. 44.

tó. Végül, egyedül a szántó mutatott alacsonyabb értéket a művelési ágak között, mint ami az említett tájon (vagy akár országosan) jellemző volt. Ennek az eredete is a homokra vezethető vissza. Részben a szőlőművelés irányába eltolódó termelésszerkezet, részben pedig a gyengébb minőségű homoktalajok s maga a futóhomok indokolja a szántók alacsonyabb voltát.

Mindent egybevetve a város gyenge minőségű homoktalajai, a kedvező forgalmi helyzet nélkül igazi csapást jelentettek volna, mint ahogy azok is voltak a 19. század közepe előtt. Tény, hogy e földeken kialakított szőlők és gyümölcsösök szükségmegoldások voltak, illetve alkalmazkodás a környezeti adottságokhoz. Az általában világos színű homoktalaj erős fényvisszaverő-képességű (magas albedójú), így a gyümölcsök a talajról visszavert sugárzás miatt „alulról" is érnek. E sajátos mikroklíma egyedi zamatot kölcsönzött különösképp a baracknak, ami ezzel külföldön is versenyképes termény lett. Az olasz, az osztrák és a német piacok keresett áruja volt. Ez a két világháború között volumenében növekvő kereslet rögzítette, konzerválta a helyi társadalomszerkezetet, amely a város messzi időkre nyúló birtokpolitikájának következménye volt. Az exportnak köszönhetően a város kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett, amelyet a szokatlanul felduzzadt kereskedőtársadalom tartott életben. Ez persze közvetett módon hatással volt a helyi tercializálódás folyamtára, a különféle szolgáltatások megtapadására. Ennek ellenére a város gazdasága rendkívül törékeny, erősen kiszolgáltatott helyzetű volt. Az időjárás szeszélye többször is kisebb-nagyobb lokális gazdasági-társadalmi válságot idézett elő, például 1929-ben vagy 1935-ben. Talán ezzel is magyarázható, hogy miért tükröződnek oly erősen a város földrajzi jellemzői a helyi társadalom önképében. A homok közvetlen hatással volt a gazdaság és a földbirtokszerkezet alakulására, de közvetett formában az agrártársadalom helyi tagolódását is meghatározta.

Ennél a városnál tehát erősebb a földrajzi preformációk hatása, jellegadóbb a földrajzi környezet gazdasági, társadalmi és mentális tükröződése, mint más nagy alföldi mezővárosoknál.

2. Tanyás város

„Mikor először mentem valamelyik nyáron a kecskeméti pusztákon végig a Tisza felé, nagyon csodálkozva láttam, hogy olyan dús és buja területen megy át a vonat, amilyeneket csak Olaszországban látni itt-ott. Gyönyörű szőlőültetvények, tele gyümölcsfával. Minden dús, roskadásig tele, ezt szokták földi paradicsomnak nevezni."[204] Móricz Zsigmond ezekkel a gondolatokkal ült 1932 telén íróasztalhoz. Hogy a látottak valóban nagy hatással voltak rá, misem igazolja jobban, minthogy öt évvel később már ő maga is annak a tízezer[205] gazdának az egyike, aki kecskeméti földbirtokosnak vallhatta magát, hiszen az 1930-as évek derekán több mint 2 kat. hold szőlőt[206] vásárolt az említett város egyik nyugatra fekvő pusztáján. Hogy valamiféle, vidék iránt érzett „tollforgatói romantika" is szerepet játszhatott-e vagy sem Móricz eme lépésében, az ma már nehezen megállapítható. Ellenben egészen biztosak lehetünk

[204] Móricz 1958. III. köt. 167.
[205] MSK ÚS 112. köt. 542.
[206] KNC 1938. 118.

abban, hogy e döntés különösen jó befektetés volt — főleg akkoriban — kiváltképp, ha figyelembe vesszük, hogy a gazdasági válság miatt a helyi ingatlanpiac is „romokban hevert". A kecskeméti földárak, a válság előtti állapotokhoz képest, mintegy 30-40 százalékkal alacsonyabb szinten realizálódtak.[207] De nemcsak emiatt volt ez jó üzlet, hanem azért is, mert gazdasági válság ide vagy oda: a kecskeméti gyümölcspiac korábban soha nem látott méretűre hízott, ahonnan például 1933-ban sok száz vagonban csaknem 120 ezer mázsa gyümölcs indult külföldre. Ebben az évben Kecskemét adta az országos gyümölcskivitel 41 százalékát.[208]

A 20. század elejére bár Kecskemét gazdasági és demográfiai térszerkezete jelentősen átalakult,[209] a városhálózatban betöltött szerepe is módosult, mégis megőrizte kiemelkedő központi (kereskedelmi–pénzügyi–közlekedési–gazdasági) szerepkörét. Ekkorra több mint 163 ezer katasztrális hold földdel rendelkezett, melynek 1935-ben alig több mint negyede[210] volt csupán a város tulajdonában. Külterületi lakosságszáma már az első világháború előtt meghaladta a 31 ezer főt, 1935-ben pedig már megközelítette a 47 ezret.[211] A megannyi probléma között, amellyel a városnak meg kellett (volna) birkóznia, ott szerepelt az úgynevezett tanyakérdés is.

Magyarországon 1920 után a közvéleményt korábban érdeklő problémák helyett más, „új" kérdések kerültek az országos figyelem középpontjába. Ilyen fókusztéma lett a tanyakérdés is. A könyvtárnyi kortárs tanyairodalomból egyedül egy vitát idézünk fel, melynek segítségével azt igyekszünk megvilágítani, hogy hol és milyen formában húzódhatott a város bel- és külterülete közötti határ.

Erdei Ferenc és Mendöl Tibor az 1930–40-es évek fordulóján máig ható településszerkezeti vitát folytatott egymással.[212] A vita leghevesebb s talán legindulatosabb formában a tanya, mint önálló településforma kérdése kapcsán parázslott fel, mivel mindketten alapvető kérdésként kezelték, hogy a tanya állandóan lakott település-e vagy sem. Amint a szociológiának, úgy a földrajztudománynak is megvoltak a kérdésről alkotott elképzelései. Mendöl földrajztudományi álláspontja szerint, polemizálva Erdeivel: az „állandóan lakott tanya feltétlenül önálló település", függetlenül attól, hogy „személy szerint ki lakik ott és egész életen át lakike ott; hol született és hol fog meghalni, a maga ura-e vagy másnak a cselédje, vannak-e szülei és azok hol laknak, látogatja-e őket, vagy örököl-e tőlük valamit".[213] Ezzel szemben Erdei szociológiai megközelítése éppen ezeket a szempontokat helyezte előtérbe. Szerinte, ebben a kérdésben a tanyán lakó személy és e személy belterületi rokonsághoz fűződő kapcsolata, mint fennálló viszonyrendszer a meghatározó, a döntő. Ezért megkülönböztetett 1) állandóan

[207] BKMÖL IX. 234. b. 2. dob. Nr. 1939/16. – Munkásszakosztály iratai, földárak.
[208] Konkoly Thege 1935. 105.
[209] Kecskemét a 19. század elején az ország fontos kereskedelmi csomópontjainak csupán a harmadik szintjén: a gyűjtő és elosztó központok között szerepelt; de már ekkor is a szűkebb vonzásterületén túlnyúlva, fontos szerepet játszott tevékenységében a regionális kereskedelem. – Bácskai 2002. 105–106.
[210] Gazdacímtár 1937. 242. – vö. BKMÖL IV. 1910. e. 12. dob.
[211] MSK ÚS 42. köt.; BKMÖL IV. 1905. 6. dob. Nr. 35 460/1935 – Dr. Liszka Béla: Kecskemét lakosságának folyó évi összeírása.
[212] A vitát lásd: Mendöl 1939. 217–232., Uő 1940. 204–208., Uő 1941. 113–115., Erdei 1941. 103–113. A vitáról lásd: Timár L. 1988. 86–92., Uő 1993. 49–51., Uő 1995. 617–628., Szilágyi Zs. 2003. 549–563., Bognár 2007. 68–86., Uő 2008. 277–294.
[213] Mendöl 1939. 221.

nem lakott, 2) cselédes, 3) kisgazda és 4) örökösen lakott tanyát, mely utóbbinak nem volt „városi tartozéka", így a várossal kapcsolata sem.[214] Erdei úgy tartotta, hogy a típusok közötti arányok pontos meghatározása statisztikai adatok hiányában megoldhatatlan feladat. – Itt jegyezzük meg, hogy sajátos módon később, a földrajztudományban az Erdei-féle szociológiai nézőpont eresztett gyökeret, és a Mendöl-féle földrajzi megközelítés csak jókora vargabetűvel, a történettudomány közvetítésével talált vissza, épp a történeti földrajz asztalára.[215]

Az egykorú adatfelvételek, bármilyen alaposak is, valóban nem adnak kellő eligazítást az előbb felfejtett kérdésben. Kecskeméten azonban az 1935. évi decemberi állapotokat rögzítő helyi népszámlálás részletes eredményei szerencsés módon fennmaradtak. Részleges feldolgozását, összefoglaló jelentés formájában, Liszka Béla városi aljegyző tollából ismerjük.[216] Bár a miniszteri rendelet nem kötelezte rá, a város mégis külön összeírta a lakott és nem lakott házakat a bel- és külterületeken egyaránt. Eszerint december elején a külterületi (lakó)házaknak 5,4 százalékát (505 tanya) üresen, lakatlanul találták a népszámlálási biztosok. Az öt évvel későbbi, 1941 januárjában végzett felméréskor — amelynek eredménye hasonlóan fennmaradt — ugyanez az érték már 7,4 százalékra (777 tanyára) emelkedett.[217] Ezek alapján úgy tűnik, hogy a növekvő tendencia mellett legalább 5-7 százalékra tehető ama kecskeméti tanyák aránya, amelyek tulajdonosai télire beköltöztek a városba, vagy eleve ott laktak, miközben cselédet sem fogadtak és rokont sem küldtek ki télidőben. Eszerint, hagyományos értelemben e tanyákat — némi kétkedéssel — a belterületi lakóházak külterületi tartozékainak tekinthetjük, vagyis a Mendöl-féle koncepció alapján „nem önálló települések" voltak. Másképp fogalmazva: az 1930-as évekre a kecskeméti tanyáknak mintegy 93-95 százaléka volt — a földrajztudomány álláspontja szerint — olyan önálló település, ahol a 19. századra jellemző város–tanya kapcsolat, azaz a tartozék-település jelleg többé-kevésbé felbomlott, s ami szinte kizárólag egy gazdasági-közigazgatási érdekű kapcsolattá alakult át. Ez persze nem jelenti azt, hogy e tanyáknak ne állt volna — vélhetően — egy népes csoportja rendkívül szoros, hangsúlyozottan intenzív gazdasági kapcsolatban a várossal, – mindenekelőtt a helyi piaccal (májustól szeptemberig). A tanyáknak eme körét elsősorban a városhoz közel, 5-10 kilométernél nem messzebb fekvő gazdaságok között kell keresnünk. A korabeli kecskeméti közvélekedés szerint a várostól 5-10 kilométerre fekvő tanyák még közelinek számítottak. A számos újsághirdetés egyike 1920-ban így szólt: „Eladó *közeli* tanyai birtok. A várostól 6 km.-re".[218] Eszerint a 6 kilométer a helyi értelmezés alapján aligha a „messze", sokkal inkább a „közel" fogalmával volt egyenértékű. A nagyjából 10 kilométernél távolabb fekvő mezőgazdasági üzemek közül kivételt elsősorban azok képezhettek, amelyek kiemelkedően jó közlekedési adottságokkal, például közeli vasútállomással, kőburkolatú úttal rendelkeztek. Végül, a télvíz idején üresen álló tanyák között olyanok is akadtak, amelyek már a mezőgazdasághoz szorosan, vagy egyáltalán nem kötődő tulajdonosi rétegek nyaralóiként funkcionáltak. Erre vonatkozó

[214] Erdei 1941. 105.
[215] Timár L. 1995. 620–622., Uő 2006. 42–45., Beluszky 2001. 246.
[216] BKMÖL IV. 1905. 6. dob. Nr. 35 460/1935
[217] BKMÖL IV. 1908. k. 5. dob. – Népszámlálási iratok 1940/1941, községi összesítő ív.
[218] KK 1920. január 29. 4. – Kiemelés tőlem.

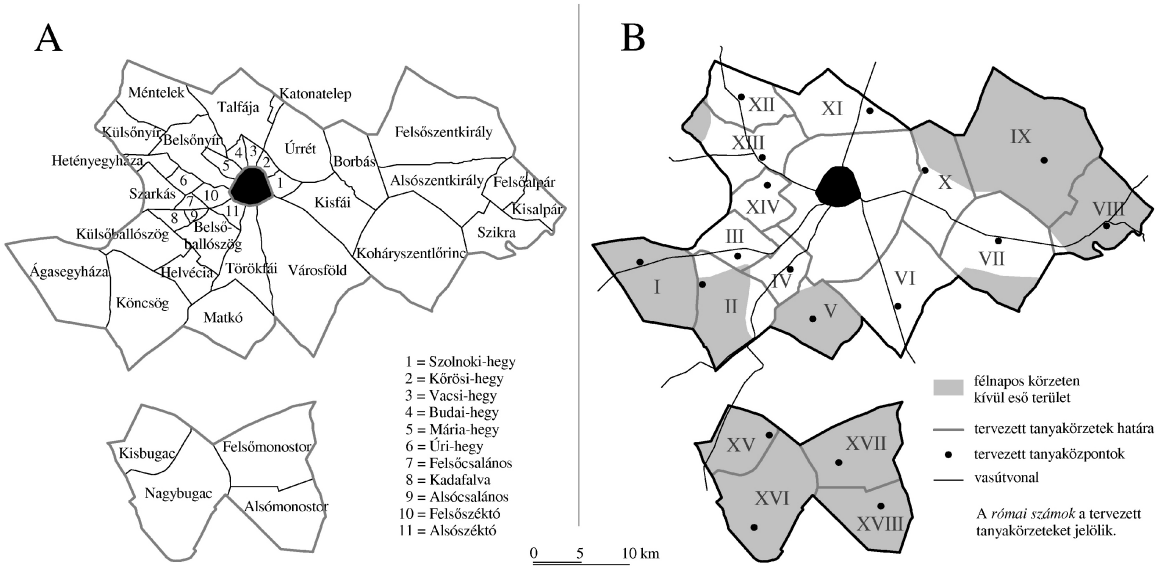
— illetve a Mendöl- és Erdei-féle elképzelés kibontásához szükséges — további részletes adatokkal sajnos nem rendelkezünk, ezért Kecskemét város–tanya kapcsolatának differenciált ábrázolásához, ki kell mondanunk: más megközelítésre van szükség.

Erdei megállapítása szerint „egy település (város, falu) határa addig terjed, ameddig az egymáshoz kapcsolódó magatartások szorosabban egybe szerveződnek”,[219] jóllehet ennek kimutatására, számszerűsítésére akkoriban ő sem vállalkozott, s az azóta eltelt idő távlatában ma még inkább megoldhatatlan feladat a kérdés ilyen alapokon történő tisztázása. Újabban mégiscsak mind a társadalomtörténet, mind a történeti földrajz felvetette e kérdés vizsgálatának szükségességét, amit legutóbb Beluszky Pál így fogalmazott meg: a „tanyavilág mennyiségi fejlődése a két világháború között érte el csúcspontját, ám a tanyáknak kb. a fele (?) már elvesztette tartozék-település jellegét. […] Ez a folyamat persze azt az igényt is felveti, hogy a két világháború között az alföldi városok földrajzi elemzését a belterület, ill. a teljes igazgatási népesség bontásában is elvégezzük”.[220] Már ezt megelőzően — Mendöl Tibor elképzelése nyomán — hasonló álláspontra helyezkedett Timár Lajos is: „a társadalomtörténet szemszögéből sem tekinthető egy egységnek egy olyan nagy határú város, ahol a városban teljesen más társadalmi rétegződés és mobilitási tendenciák figyelhetők meg, mint a távol fekvő tanyavilágban”.[221] A kecskeméti Egyetemes Református Jogakadémia nyilvános rendes tanára, Balásfalvi Kiss Barnabás, helyi tapasztalatai alapján ettől eltérően fogalmazta meg a harmincas évek végén a város–tanya szociológiájának alapvető különbségét: „*a tanyatelepülés nem társadalmi életforma, hanem gazdálkodási forma*. Amíg ugyanis a falu, a város *együtt*-élés, melynek tagjait hosszú idők szellemi és kultúrális [sic!] élményei közösséggé kovácsolják, gazdasági bajai észrevétlenül érdekszövetségbe tömörítik, addig a tanya *külön*-élés. Nem távolodunk messze a valóságtól, ha azt mondjuk, hogy a *tanyatelepülés egy gazdálkodó család szellemi és gazdasági önellátása*”.[222] A tanya tehát mindenekelőtt különélés és csak másodsorban együttélés a várossal! Vagyis egy tanyasi család hétköznapjait a tanyai környezet, mindenekfölött a városi szolgáltatások hiánya határozta meg, amelyhez a periodikus — városi piachoz fűződő intenzív — gazdasági kapcsolat csak késő tavasztól, kora őszig párosult. Mindezek után joggal merül fel a kérdés: társadalomtörténeti szempontból egy alföldi (mező)város határa megegyezik, megegyezhet-e a földrajzi város (vagyis a belterület) közigazgatásilag kijelölt határával? Másképp fogalmazva: elképzelhető-e, hogy a bel- és a külterület között az eddigiektől lényegesen eltérő, más alapon nyugvó (elsősorban gazdasági) kapcsolatrendszer mentén történjék a határ vagy inkább a *határzóna* kijelölése? – Innentől erre teszünk kísérletet.

Az előbbiekből kiindulva az egyik lehetséges válasz kidolgozásához az 1937. évi külterületi „körzetesítési” reformtervezet térképvázlatát, valamint Hantos Gyula félnapos körzeteket vizsgáló munkáját és egy 1927/1928-as áruforgalmi állapotokat feltüntető korabeli térképet

[219] Erdei 1941. 107.
[220] Beluszky 2001. 246. – A kérdőjel az eredeti szövegben is szerepel.
[221] Timár L. 1995. 620.
[222] Balásfalvi Kiss 1939. 58. – Kiemelések az eredeti szövegben.

hívtunk segítségül.[223] Az alábbiakban bemutatott megközelítésünk még további (például termelésszerkezet alapján végzett) finomításokra szorul. Mindezek ellenére úgy véljük, hogy a főbb térszerkezeti vonásokat modellünk így is kellően tükrözi *(16. ábra – B.* és *17. ábra).*

16. ábra Kecskemét külterületeinek (A) összevetése
a tanyareform tervezetével és a félnapos körzetek területével (B)[224]

Röviden elmondható, hogy a Hantos-féle félnapos körzetek — vagyis azok a területek, ahonnan a városközpont 1930-ban minden adott közlekedési lehetőséget (vasutat, autóbuszt, szükség esetén gyaloglást) figyelembe véve 10 óra alatt (háromórányi városi tartózkodást beleértve) oda-vissza megjárható volt[225] — inverz módon kijelölik a külterület ama részét, amely semmiképpen sem kapcsolódhatott össze intenzív formában a földrajzi várossal. *(16. ábra – B. Szürkével jelölt részek.)* Ezt egyszerűen a földrajzi viszonyok, a korabeli közlekedési feltételek nem tették lehetővé. Számításaink szerint ez a külterület legalább 40 százalékát, a déli, bugaci és monostori részekkel együtt pedig több mint 50 százalékát foglalta magába, melyet *periferiális tanyazónának* neveztünk el *(5. táblázat* és *17. ábra).*

A tanyai körzetek kialakítását tartalmazó tervezet a 42 nagyobb külterületi részt 18 egységbe tömörítette. Ezzel párhuzamosan a terv, egy, a belterületet körbeölelő 5–10 km-es sávot mint különálló, de minden valószínűség szerint a város közvetlen irányítása és fennhatósága alatt maradó részt tüntetett fel – számozás nélkül. *(16. ábra – B.)* Feltételezésünk szerint a városlakók, illetve a reformtervet készítő megbízott szakemberek ezeket a külterületi részeket gondolták olyan területnek, amely nem csupán földrajzi közelsége, de vélhetően intenzív gaz-

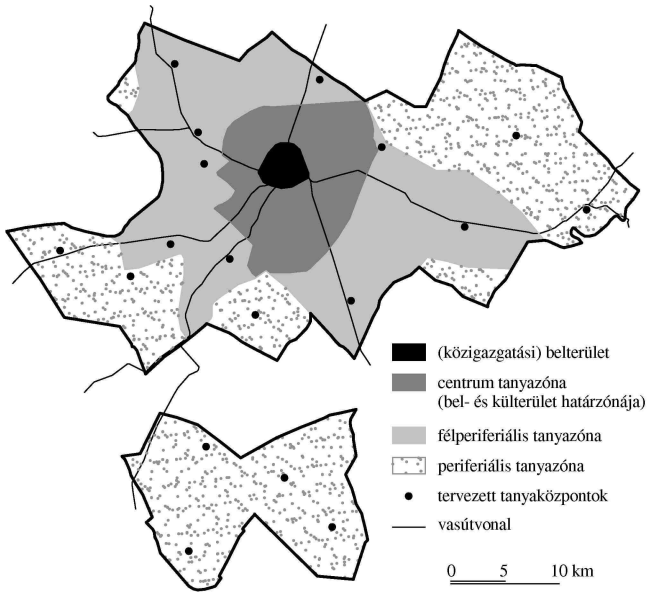
[223] BKMÖL XV. 1. a 1. Nr. 1935/1–0780.; Hantos 1931. 21. sz. térképlap; BKMÖL IV. 1914. 7. sor. Nr. 146. – Magyarország állami és törvényhatósági közutainak forgalmi térképe. A napi tonnaforgalom súlycsoportok szerinti feltüntetésével. Az 1927/28. évi forgalomszámlálás eredményei alapján összeállította és kiadja a m. kir. kereskedelemügyi minisztérium, Budapest 1929. Vö. Lettrich 1968. (Itt jegyezzük meg, hogy hasonlóval Lettrich Edit is próbálkozott a hatvanas években, azonban egészen más alapról és más szempont szerint közelített.)
[224] BKMÖL XV. 1. a 1. Nr. 1935/1–0780.; Hantos 1931; Szilágyi Zs. 2003. (Saját szerkesztés.)
[225] Hantos 1931. 9.

dasági funkciói és esetleg társadalmi kapcsolatai révén is erősebben kötődhetett a városhoz. (Ennek maradéktalan igazolása további levéltári kutatómunkát igényel.) Jellegénél fogva e terület kiérdemli a *centrum tanyazóna* elnevezést. Ebben a zónában hozzávetőlegesen 12 ezer ember, a külterületi lakosság mintegy 27 százaléka élt a harmincas években. Ugyanakkor e területet olyan gyűrűnek is tekinthetjük, amely a bel- és külterület között egy átmeneti határzónát képezett. Határt, amely nem elválasztott, hanem sokkal inkább összekötött.[226] Később még erre visszatérünk.

5. táblázat
A kecskeméti tanyazónák hozzávetőleges területe és lélekszáma 1930-ban

Tanyazóna	Terület		Lakosság		Népsűrűség
	kat. hold	százalék	lélekszám	százalék	fő/km²
Centrum	20 427	12,7	11 837	26,8	101
Félperiferiális	57 292	35,5	16 878	38,2	51
Periferiális	83 458	51,8	15 432	35,0	32
Összesen	161 177	100,0	44 147	100,0	48

Forrás: Balásfalvi Kiss 1939. 38. és *16. ábra* *(Saját számítás.)*
Számításhoz használt szoftver: SmartSketch 4.0

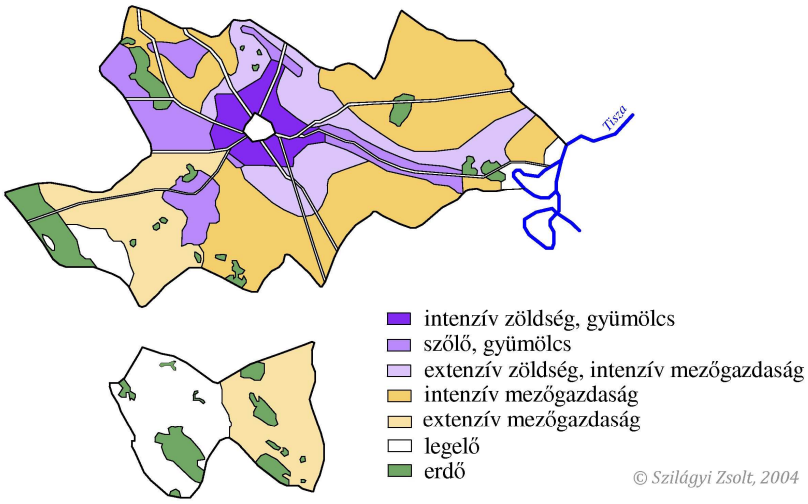
17. ábra Kecskeméti tanyazónák szerkezete az 1930-as években[227]

Végül az előbbi két, centrum és periferiális tanyazóna között egy átmeneti, úgynevezett *félperiferiális tanyazóna* húzódott, ahol számításaink szerint csaknem 17 ezren leltek otthonra. E zóna azonban olyan területeket is magába foglalt a fontosabb útvonalak vagy a vasút mentén, amelyek jellegüket tekintve hasonlóak lehettek a városhoz közelebb fekvő tanyákhoz.

[226] A határ ilyen értelemben használt fogalmáról lásd: Nemes Nagy 2009. 168–172.
[227] Forrás: lásd *16. ábra*. (Saját szerkesztés.)

Ezzel egyben azt is kimondjuk, hogy ebben a zónában — sok más mellett — a meghatározó szerep a közlekedési adottságoknak jutott.[228]

Korábban utaltunk rá, hogy érdemes figyelmet fordítani arra is, hogy az eddig vázolt modell vonásai miként módosulnak termelésszerkezeti tekintetben. A vizsgálat elvégzéséhez abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy rendelkezésünkre áll egy olyan térkép, amely a város Thünen-köreit ábrázolja az 1930-as években *(18. ábra)*. Johann-Heinrich von Thünen (1783–1850) a 19. század egyik kiemelkedő német közgazdásza volt, aki felismerte, hogy a városok körül koncentrikus gyűrűk formájában,[229] a távolság illetve a szállítási lehetőségek függvényében alakulnak (vagy alakíthatók) ki a különböző mezőgazdasági termelési zónák. Figyelembe véve a helyi sajátosságokat, ezt a modellt ültette át Szűts Györgyi Kecskemét vonatkozásában. Ahogy azt röviddel a második világháború előtt megfogalmazta: az „állandó jellegű piac a termelésben bizonyos öveket alakít ki, amelyek a szállításhoz igazodnak. […] A piachoz legközelebb eső területen zöldséget, kevésbé tartós gyümölcsöt” termelnek.[230]

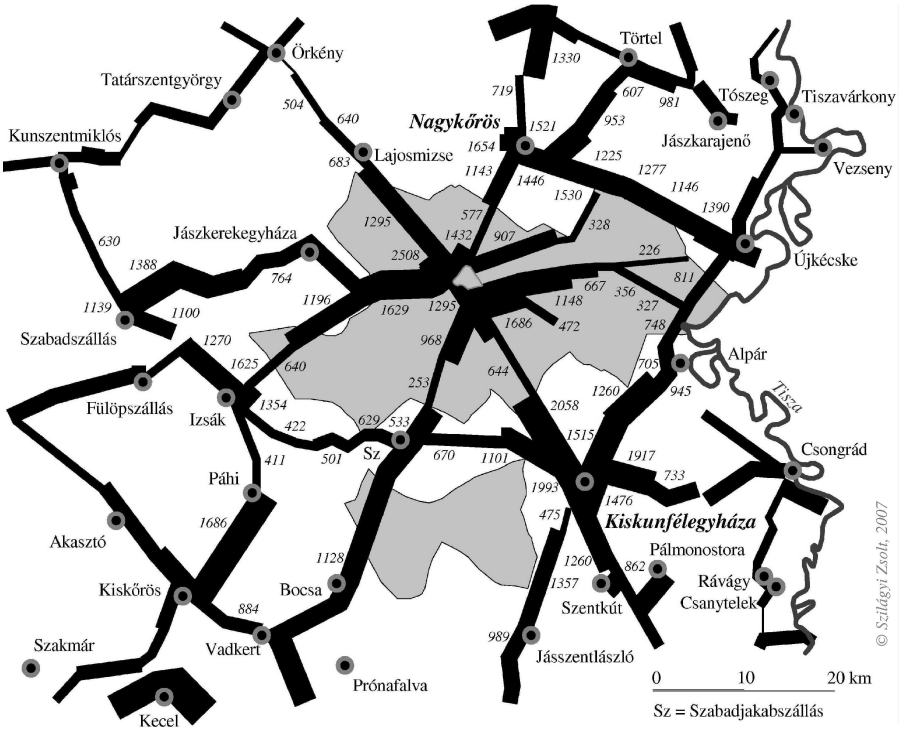
18. ábra Kecskemét Thünen-körei az 1930-as években[231]

Összehasonlítva a város tanyazónáit *(17. ábra)* és Thünen-köreit *(18. ábra)* vázoló térképeket azonnal szembeötlő, hogy a tanyazónák termelésszerkezeti tekintetben meglepően homogén struktúrát mutattak. A centrum zónában zömmel intenzív zöldség- és gyümölcstermesztés folyt – beleértve a szőlőgazdálkodást is, ahol rendszerint öntözéses művelést folytattak. A város körüli 4 kilométeres sávban egymást érték a melegágyak, a zárt gyümölcsösök. Ezeket az üzemeket gyakran hivatásos kertészek művelték. Elhagyva ezt a sávot a zöldség, a

[228] A közlekedési viszonyoknak a tanya–város kapcsolatban játszott szerepének fontosságára a Magyar Gazdaszövetség már 1909-ben a palicsi gyűlésen rámutatott, amit az 1921-es kecskeméti, majd az 1927-es szentesi tanyakongresszuson is egyre élesebb formában megismételt: miszerint a „köves út tehát a tanyai viszonyok javításának alfája s enélkül a külterületek problémája meg nem oldható.” – MR 5. (1927. 10. sz.) 233. – Tanyakongresszus Szentesen c. cikk. Lásd még: Czettler 1921. 443–446.; A kecskeméti tanyakongresszus részletes leírását lásd Magyar Gazdák Szemléje 26. (1921). 577–581.
[229] Vö. Whyte 2006. 315. és Walton 2006. 439.
[230] Szűts 1938. 182.
[231] Szűts 1938. 181. alapján saját szerkesztés.

szőlő és a gyümölcs — ahogy azt Szűts megfogalmazta — a tanyák közé szorult szétszórt szigeteket alkotva.[232] Végül a centrum tanyazóna legdélebbi részén már az intenzív szántóföldi művelés került inkább előtérbe. Ezzel szemben a félperiferiális zónában intenzív kertgazdálkodást már csak a vasútvonalak mentén lehetett látni. A főszerep a szántóföldi művelésé lett. Végül a periferiális tanyazóna kifejezetten abban különbözött a félperiferiális zónától, hogy itt már a külterjes mezőgazdálkodás dominált, ahol a leggyengébb talajokon legelőgazdálkodás, vagy külterjes állattenyésztést folyt.

Mindent egybevetve a város mezőgazdasági termelésszerkezetében is kimutatható a koncentrikus elrendeződés, amely jó megfelelést mutat az általunk kialakított, ugyancsak koncentrikus tanyazónák funkciójával. A város–tanya térszerkezeti kapcsolatát bemutató modell — megítélésünk szerint — általánosan a főbb gazdasági–társadalmi folyamatok megragadásához, makroszinten, jól használható.

19. ábra Kecskemét és közvetlen környezetének átlagos napi áruforgalma állati és gépi erővel vont szállítóeszközök súlyával együtt tonnában (1927–1928)[233]

Az 1927–1928. évi adatok alapján a város nemcsak környező településekkel, hanem a körbeölelő tanyákkal kialakított áruforgalmi hálózatáról is képet nyerhetünk *(19. ábra)*. Az utóbbival kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a szekéren és teherautón Kecskemét belterületére érkező áru mennyisége döntően a centrum és félperiferiális tanyazónából került a városba. Ez a teljes áruforgalom több mint 90 százalékát adta *(6. táblázat)*. Ugyanakkor az említett területeken túlnyúló, a periferiális zónából (jobb minőségű utak mentén) induló „csápok" is jelentős áruszállítási kapcsolatokra utalnak. Mégis inkább azt hangsúlyozzuk, hogy ennek a

[232] Szűts 1938. 182.
[233] BKMÖL IV. 1914. 7. sor. Nr. 146. (Saját szerkesztés.)

kétirányú, tehát a városból tanyára és a tanyáról városba tartó forgalomnak a húszas évek második felében — számításaink szerint — hozzávetőlegesen 55 százaléka kimondottan a centrum tanyazónára korlátozódott. Ez utóbbi zóna gazdasági jelentősége, illetve koncentrált kereskedelmi kapcsolata a várossal még látványosabb, ha a zónákban élőkre vetítjük az áruforgalom volumenét. Amíg a periferiális területekről naponta átlagosan egy főre kevesebb mint fél mázsányi áruforgalom esett, addig a félperiferiális zónában ez az érték megközelítette az 5 mázsát. De ami még ennél is meglepőbb, hogy a centrum tanyazónában jóval magasabbra, mintegy 9 mázsára tehető az egy főre jutó napi áruforgalom mérete. A már korábban idézett Wolf István ezzel kapcsolatban így írt 1926-ban: „Kecskeméten a zöldségtermelés rohamos fejlődést mutat. Még ezelőtt egy évtizeddel közel 100, most már több száz holdra tehető a konyhakerti vetemények termesztése. A háború évei [a közeli fővárosi felvásárló piac miatt] nagyon kedveztek elterjedésének. A város környékén 5, sőt 10 km.-es körzetben is foglalkoznak kerti veteményezéssel”.[234]

6. táblázat
A város és a tanya közötti áruforgalom Kecskeméten 1927/28-ban

Tanyazóna	Lélekszám	Áruforgalom		Egy főre jutó áruforgalom
		tonna	százalék	mázsa
Centrum	11 837	10 588	54,7	8,9
Félperiferiális	16 878	8 223	42,5	4,9
Periferiális	15 432	554	2,9	0,4
Összesen	44 147	19 365	100,0	átlag: 4,7

Forrás: lásd *5. táblázat* és *19. ábra.* *(Saját számítás.)*

Ezek után valóban indokolt hogy a centrum zónáról úgy gondolkodjuk, mint olyan területről, amelynek csakugyan intenzív forgalma, kereskedelmi–gazdasági kapcsolata volt a várossal. Ez a terület emiatt valóban inkább volt egy átmenetei, úgyszólván határzóna, mintsem olyan külterületi rész, amely élesen elhatárolódott, elvált volna a várostól. Vizuális értelemben viszont semmi kétség, érezhető volt, hol ért véget a város sűrűn beépített területe, és többnyire hol kezdődött a szűkebb értelemben vett határ, a határzóna; ami ennek ellenére gazdasági–kereskedelmi szempontból a legszorosabb kapcsolatban állt a belterülettel, a földrajzi várossal.

Eddigi vizsgálódásunk empirikus alapjait ettől kezdve a történeti tapasztalatra cseréljük. A mentális valóságképek segítségével arra keressünk választ, hogy miben adhat újat a város–tanya kapcsolat vizsgálatakor, és hogy ez mennyiben módosítja az empirikus adatok alapján kialakított képünket?

1940 januárjában a Katona József Társaság felolvasóülésén a korábban *(lásd 64. oldal)* már idézett Horváth Ödön így folytatta megkezdett előadását: „Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim! Ha Kecskemétről valahol az országban szó esik — eltekintve a költőzseni külön kecske-

[234] Wolf 1926. 102.

méti hagyatékától, a »hirös« jelzőtől és eltekintve attól, hogy Kecskemét neve azonnali gondolattársitás a barackhoz, — általában […] lekicsinylő értelemben, mint parasztvárost" szokták emlegetni. Ezt „örömmel vállaljuk. Kecskemét 85 000 főre tehető lakosságából több mint 50 000 a külterületeken, a tanyákon él. Földmiveléssel foglalkozik, paraszti munkával tartja el magát és családját".[235]

Horváth minden különösebb gond s megkötés nélkül, hangsúlyozottan büszkén elfogadta a parasztváros jelző használatát. Ez az álláspont kétségtelenül egy publicista, egy politikai tekintetben meglehetősen aktív várostya Kecskemétről alkotott képét eleveníti fel, ahol a város és a tanya együtt, közel sem szétválasztva jelent meg. Ugyanakkor ettől élesen eltérő helyi, kortárs véleménnyel is bőven találkozhatunk. Ezek közül említjük, hogy Kádár István — akit nemcsak a pontosan 20 évnyi korkülönbség, mondhatni generációs különbség, hanem egy merőben más társadalmi-családi miliőből fakadó világnézeti látásmód is elválasztott Horváthtól — teljesen másként érzékelte e helyzetet; amit markánsan úgy fogalmazott meg, hogy „Kecskemétet mindig egy parasztvárosnak könyvelték el, amiből egy szó nem volt igaz, magára a városra nézve".[236] Számára, vagyis egy középiskolai tanulmányait Kecskeméten végző, zsidó kereskedő családban felnövő fiatalember számára, a város és a tanya feltétlenül egymástól elkülönülve, szétválva jelent meg. Kádár — nem minden ok nélkül — képtelen volt mind társadalmi, mind kulturális szempontból együtt, összevontan szemlélni a város bel- és külterületi részeit.

E két, egymástól különböző fókusztávolságra beállított górcső tehát, ugyanarról a városról markánsan elütő, még csak kontúrokban sem hasonlító két képet vetít elénk. A számos, egykorvolt lehetséges értelmezés közül utolsóként egy egészen más súlypontokkal rendelkező képet elevenítünk fel Szálas Mihály gondolatain keresztül. A tanyára, törpebirtokosnapszámos családba született Szálas, Kádárral közel egyidős volt. Az 1933-tól, 9 éves korától kisbéresként dolgozó Szálas mindössze annyit említ e kérdéssel összefüggésbe hozhatóan, hogy „gyermekkoromban [a] városban nemigen voltam. Esetleg, véletlen bevittek kocsipásztornak a gazdáék, de azt is ritkán".[237] Eszerint a tanyáról nézve a város bent, a városból nézve a tanya pedig kint volt. A bent és a kint fogalma az összetartozás helyett ezúttal inkább a különállást nyomatékosítja.

E három történelmi tapasztalat együttesen rávilágít arra, hogy egy városatya a döntési kompetenciával együtt járó felelősség „nyomására" kénytelen a várost a tanyával egységben látni és láttatni, míg az „egyszerű" kecskemétiek, mindenapjaik során csaknem minden tekintetben — vélhetően — külön kezelték gondolataikban a várost és a tanyát. Ilyen értelemben pedig egészen biztosan a Kádár-féle szemlélet lehetett az általános.[238]

---

[235] Horváth 1940. 1.
[236] Kádár interjú 2007.
[237] Szálas interjú 2003.
[238] A parasztváros elnevezésnek ugyanakkor — a helyi földbirtokszerkezettel összefüggésben — adódik egy másik megközelítése és egyben értelmezése is. Mivel Kecskeméten ezer kat. holdnál nagyobb birtokosok (az egri római katolikus főkáptalant, a kecskeméti római katolikus egyházat, Müller Pált és magát a várost leszámítva) nem voltak, így az elnevezés legalább annyira utal a nagybirtokosok hiányára, mint a paraszti származású társadalom túlsúlyára. Ezt erősíti ama tény is, hogy birtokainak több mint 38 százalékát (15 642 kat. holdat) Kecskemét, átlagosan 9-10 kat. holdas kisparaszti gazdaságok formájában (1638 kisbérlő között felosztva) jöve-

Ezt az álláspontot támasztja alá két másik életútinterjúból vett részlet is, amelyek bár nem kecskeméti, hanem debreceni vonatkozásúak, mégis érdemes idézni, annál is inkább, mert tovább árnyalják az eddig tárgyalt város–tanya kapcsolatot. Az első szöveg Bodnár Juliannától származik, aki egy 25 kat. holdon gazdálkodó tanyasi parasztcsaládba született.

> „Haláp Debrecenhez tartozott, de mi tanyasiaknak vallottuk magunkat, mert ott születtünk, ott nőttünk, ott iskoláztak bennünket, onnan jártunk nagyanyámékhoz. Abban az időben mindig jártunk be. Szinte naponként volt [vagy édesanyám, vagy egyik testvére] nagyanyáméknál. [Ha] valamelyiknek intéznivalója volt [a városban, akkor] mindig tudtuk, hogy na, nagyanyám ezt üzente. […] Így aztán az egyik család a másiknak az üzenetét átadta, és így mindig tudtunk a városi nagyszülőkről, ők meg mirólunk.
>
> Anyámék [egyébként is rendszeresen] bejöttek a városba hetente, merthogy a fűszer elfogyott, ugye ott messzi volt a bolt. Ott a szomszédból vették át, ha paprika vagy só nem volt a lebbencslevesbe. Anyám többet jött a piacra, mint én [a legidősebb lány], mert ő tudta, hogy mi hiányzik, melyiknek milyen ruha kellett, mert nagyság szerint tudta, nem kellett minket [gyerekeket] is behozni a tanyáról."[239]

Ebből is jól látszik, hogy a város–tanya közötti kapcsolatokat alapvetően a háztartási szükségletek, a gazdaságból származó termények és termékek értékesítésének lehetőségei, — ami az idézetből most ugyan nem derült ki —, és a rokoni kötelékek tartották fenn. Tehát jól érzékelhető, hogy az a fajta gazdasági kapcsolat, amit klasszikus tanyaelvként szokás emlegetni ebben az esetben sem érvényesült a városi ház és a tanya között. Tehát e család esetében is; a nagyszülők idős korukban költöztek a városba, akkor vettek házat, ahogy azt Bodnár megfogalmazta: „Mikor már én megszülettem [1920], a nagyszülők beköltöztek Debrecenbe a Nap utca 20. szám alá, de mi a szülőkkel az öregtanyában maradtunk".[240] Jóllehet az is igaz, hogy a nagyszülők a városban is tartottak jószágot a háznál, amelynek ellátása a tanyáról történt. „Baromfija volt nagyanyámnak. Mikor zöldült a határ, a lucerna, a répa, annak, aki jött mindig egy zsák zöldet hoznia kellett a tyúkoknak. Ha jöttünk kintről lovas szekérrel, akkor mindig az volt az első reggel, ha lucerna, ha répalevél, ilyen tyúknak való zöldség, káposzta, karalábélevél összekerült, akkor azt behoztuk".[241]

Ezzel szemben Boros Margit családjának kapcsolata a várossal egészen más volt. Boros egy tízgyermekes családba született 1927-ben. Édesapja cselédként tartotta el családját, s tanyáról tanyára vándoroltak, ahol éppen munka akadt. Viszonylag hosszabb ideig sikerült megvetniük a lábukat a Debrecentől északra fekvő Viczmándy uradalomban, ahol a családfő parádés kocsisként szolgált. A tanya és város közötti kapcsolatra így emlékszik vissza kislánykorából Boros:

---

delmeztette 1935-ben. – Gazdacímtár 1937. 241–244., BKMÖL IV. 1910. e. 12. dob. – A több község határában fekvő földbirtokok felsorolása községek szerint, 1935. november 29.

[239] Nagy interjú 2010.

[240] Nagy interjú 2010.

[241] Nagy interjú 2010.

„Debrecentől a tanya 25 [valójában csak 15] kilométerre volt. Messze voltunk. Még jobban Hajdúsámsonba járt [édesanyám, mert az közelebb volt], így a piacra is [oda járt]. Olyankor fogott a nagyobb gyerekekből: »Na gyere velem! Gyere, segítsél!« Meg hát ami olyan volt, megtermeltük [az illetményföldön], és nem kellett az olyasmit hozgálni. Sámsonba mentünk orvoshoz [is]. De hogyha kisebb bajunk volt, megfázás vagy ilyesmi, az édesanyám ellátott bennünket.

Debrecenbe szombati nap, ha szabadnapja volt az édesapámnak, meg vasárnapi nap, ha volt annyi ideje [akkor ment be az első kapcsolatából származó három felnőtt fiához]. Mink [gyerekek] mikor már nagyok voltunk, olyan 16-17 évesek [az 1940-es évek elején], már akkor gyalog jöttünk be a városba a bátyáinkhoz. Akkor volt úgy, hogy odabent aludtunk, másnap mentünk haza. Aztán megelégedtek vele, úgyhogy nem követelték, hogy maradjunk még. Mert hát ott is család volt, aztán a gyerekek mindenütt rosszak."[242]

Ebből az idézetből vizsgálatunk szempontjából alighanem a legfontosabb megállapítás, hogy a közigazgatási határokat és különféle kapcsolatokat felülírta sok tekintetben a földrajzi távolság. Azokért a szolgáltatásokért, amelyek egy közelebbi településről, ebben az esetben egy centrumfaluban is elérhetők voltak, a tanyasiak nem mentek a városba, a terület közigazgatási központjába. Volt példa erre a Bodnár családnál is, mikor megbetegedés történt. „Akkor, csak az orvoshoz kellett menni. Vámospércsen volt egy orvos, Vitrovics Gyula, oda jártunk. Vámospércs az 7 kilométerre, Debrecen mihozzánk 15 kilométerre, tehát fele útra [volt]. Oda hamarább eljutottunk".[243] De arra is volt példa rendszeresen, hogy „napszámosokkal pótolták a szülők a kézi munkást, kapás embert. Mert ugye, csak nagydarab földek voltak azok, 20–25 hold. Amikor szezonja volt az aratásnak, kapálásnak, tengeritörésnek, akkor [édesapámék] befogtak a szekérbe, elmentek Martonfalvára meg Acsádra [10 kilométerre], és onnan hoztak mindig egy hétre való két-három embert, napi munkást."[244]

Az általánosítás természetesen mindig rejt magában buktatókat, ám ebben az esetben alighа tévedünk, ha Kecskeméten is hasonló viszonyokat feltételezünk a város–tanya mind társadalmi, mind gazdasági kapcsolatában. Természetesen vizsgált városunk esetében a periferiális és félperiferiális zónában élőkre lehetett részben vagy egészben igaz, hogy a földrajzi távolság miatt nem Kecskemétet, hanem valamely más települést keresték fel rendszerint, amikor valamely szükségletet kellett kielégíteni. Talán annyi megkötést föltétlen szükséges közbeiktatnunk e modellbe, hogy Kecskemét kiváltképp abban a helyzetben volt — ami főleg a török kori elpusztásodás eredőjeként értelmezhető —, hogy területén valóban nagy távolságokban csak puszták hevertek, falvaknak szinte hírmondója sem maradt. Ilyenkor akár 20 kilométernyi távolságról is előfordult, hogy a földrajzi város maradt (gyakorlat szerint is) a központ.

Mindent egybevetve a két világháború között Kecskemét egy olyan mezőváros volt, ahol a várost koncentrikus formában körbeölelő tanyazónákban országos jelentőségű, nemzetközileg keresett és ezért volumenében növekvő, sikeres gyümölcs- és zöldségtermesztést folytattak; – ami egyszerre a város előnye, de egyben hátránya is volt. Előnye azért, mert a világgaz-

[242] Vértesi interjú 2010.
[243] Nagy interjú 2010.
[244] Nagy interjú 2010.

dasági válság éveiben kereseti lehetőséget, egyúttal megélhetést biztosított mind a mezőgazdasági, mind a helyi terményeket feldolgozó ipari munkáscsaládok számára. Hátránya pedig azért, mert e — gazdaságilag kétségtelenül szerencsés, mégis közigazgatási és társadalmi szempontból inkább kedvezőtlen — térszerkezeti sajátosság olyan legkevésbé sem kívánt, nehezen vagy egyáltalán nem orvosolható problémákat és feszültségeket hordozott magában, mint a megoldatlanul maradt külterületi centralizációs kísérlet, a soha el nem készült infrastrukturális beruházások, köztük az utak javítása, modernizálása, vagy a csupán részben megoldott oktatási és egészségügyi gondok és azok vetületei.[245]

A 20. század első felére, kivált a húszas és harmincas években, a kecskeméti tanyák több mint 90 százaléka olyan önálló településként értelmezhető, ahol a hangsúly (napi szinten) már nem a várossal való együttélésen, hanem sokkal inkább a várostól való különélésen volt. A tanya a várossal olyan ciklikusan ismétlődő, félévre újraéledő-felerősödő, majd a következő félévre elgyengülő-elhaló gazdasági szimbiózisban állt, ahol a tanyán élő családok eltávolodva, de nem elszigetelve, a várostól valóban külön élhettek. E tényleges vagy a gazdacselédek esetében pusztán látszólagos függetlenség csakis a földbirtok tulajdonlására, esetleg bérlésére épülhetett fel. Talán éppen ezért egy mezővárosi agrártársadalomban a mindennapi gondolkodás homlokterében — számos egyéb mellett — a föld, a gazdasági üzem állt. A föld hiánya vagy birtoklása a megélhetésen túl egyben a társadalmi mobilizációs folyamatokban, de presztízs tekintetében is döntő szerephez jutott.

Az 1920-as évek második felétől pezsgő gazdasági élet számos ponton változást indukált, köztük olyat is, ami a „klasszikus tanyaelv" keretei között értelmezett város–tanya kapcsolatot egyre inkább felbontotta, s felgyorsította e kapcsolattípus szinte teljes visszahúzódást. Ezek után úgy véljük: semmi kétség afelől, hogy mind a társadalomtörténeti, mind a történeti földrajzi vizsgálatok során külön kell választani az alföldi mezővárosok bel- és külterületi lakosságát, kiváltképp a különböző településhierarchiai vizsgálatokban; legalábbis, ami a két világháború közötti viszonyokat illeti. Ugyanakkor kellő figyelmet kell fordítani az empirikus vizsgálatok során arra is, hogy mindezek ellenére a bel- és a külterület nem válik el élesen a vizsgált korszakban sem gazdasági, sem társadalmi szempontból egymástól. Az új, vagy inkább átlényegülő kapcsolatok kétségtelenül egy, a város körül holdudvar formájában kivetülő átmeneti zónát, centrum tanyazónát hívtak életre, amely egyébként már a századfordulón is kibontakozóban volt. Noha több módszertani megfontolásból is úgy tűnik előnyös, ha a vizsgálatok során különválasztjuk e centrumzónát a városról, mégis egyben hangsúlyozzuk, hogy sem e zóna, sem a város úgy társadalom-, mint gazdaságtörténeti tekintetben egymás nélkül nem értelmezhető.[246]

[245] Lásd bővebben: Gesztelyi Nagy 1927.

[246] A mezővárosok vizsgálatakor, módszertani szempontból úgy véljük, érdemes más megközelítésmódokat is számításba venni, mint amit Erdei Ferenc vagy Mendöl Tibor képviselt még a második világháború előtt. A kutatónak, ki hozzányúl a Horthy-kori város–tanya témához könnyen olyan érzete támad, mintha megállt volna az idő, és egyhelyben topogna az egész „kutatás". Ennek kétségtelen oka, hogy az utóbbi időben hallatlan szerény érdeklődés mutatkozik a hasonló kérdések s vizsgálatok iránt mind a szakemberek, mind az olvasóközönség részéről. Holott aligha lehet kétséges, rendkívül keveset tudunk korszerű megvilágításban a témáról, pedig alapvető fontosságú volna a kérdés felfrissítése, hiszen olyan problémák árnyaltabb megközelítésére nyílna mód, mint a két világháború közötti hierarchikus városhálózat pontosabb megismerése; – nem is beszélve arról, hogy

3. Barackváros

Az első világháborút, majd a román megszállást (1919) követően a rendőrségen bejelentett vagyon elleni bűncselekmények száma 398-ról, néhány hónap leforgása alatt több mint ötszörösére, 2038-ra emelkedet. Az elkövetések száma egészen 1923-ig nem csökkent, sőt mi több, ezen a szinten állandósult. Átlagosan az év minden napjára jutott 5-6 lopás, rablás netán csalás vagy sikkasztás – hogy csak a legsűrűbben előforduló eseteket említsük. A rendőrségi jelentések alapján csupán 1920 első felében több mint 3,6 millió (havi átlagban 600 ezer) korona értékben, összesen 984 esetben követtek el lopást.[247] Ez az óriási, többmilliós összeg mintegy 50 tonna sertéshús vagy nagyjából 500 tonna barack árával volt egyenértékű az 1920. évi helyi piaci viszonyok alapján.[248] (A bejelentett lopások értéke átlagosan 3660 korona volt, ami hozzávetőlegesen 50 kilogramm sertéshús árával vagy 3 havi napszámbér[249] összegével egyezett meg.) A válságos helyzet enyhülésének, valamint a — hatékonynak éppen nem nevezhető — rendőri intézkedéseknek köszönhetően 1925-ben a bűnelkövetések gyakorisága 37 százalékkal visszaesett, de még így is az 1919. évi szinthez képest háromszor magasabb maradt. 1920 és 1925 között az esetek 79 százalékát a lopások, 16 százalékát pedig a sikkasztások–csalások adták; az előbbiek száma felére csökkent, az utóbbiaké másfél-kétszeresére nőtt.[250] A kecskeméti rendőrfőtanácsos a korábban nem tapasztalt gyakoriságú lopások okát a nehéz gazdasági helyzetre vezette vissza, mint ahogy a sikkasztásokét és a csalásokét is ezzel magyarázta. Csak, amíg a termelés lassan újraindult, s azzal együtt a lopások száma is csök-

az 1920-as években az alföldi lakosság legalább harmada tanyán élt, vagyis az ilyen jellegű vizsgálatok társadalomtörténeti tekintetben sem nélkülözhetők. (Rácz I. 2000. 318.) Ez persze azt is jelentené, hogy a történeti földrajzi kérdésekkel foglalkozóknak „vissza" kellene ülniük például a levéltárakba, mert ma már láthatóan nem kielégítők sok tekintetben a meglévő, gyakran csak újramormolt, avitt ismeretekre épülő koncepciók; mely alól azért akad néhány kivétel idehaza is. Új alapokra van szükség! Az alapokat pedig az új kérdésfelvetések jelenthetik, amelyek új módszertani megoldásokat kívánnak és főleg új források bevonását, legyenek azok levéltárban fellelhető, vagy levéltárak prioritását megkérdőjelező más, a történelmi tapasztalatot előtérbe helyező források, mint például az interjúk. (Gyáni 2010b. 32–41.) Akárhogy is, elkerülhetetlenül fontos a történeti földrajz módszertani eszköztárát a történettudományban használatos eljárások felé fordítani, sőt közelíteni. De legalább ennyire fontos és eredményre vezető lehet más, és nemcsak rokontudományok eredményeit is beépíteni s használni a jövőben. Erre figyelmeztette már évekkel korábban a nemzetközi szakmát, a ma már Pennsylvania Egyetemen oktató Deryck W. Holdsworth professzor, amikor többek között a történeti forrásokhoz való visszatérést, azok interpretálását, kontextualizálását hangsúlyozta (Holdsworth 2003. 491.); persze a különböző tudományterületekhez való közeledés, és az ezzel együtt járó, gyakran szokatlan módszerek nem lehetnek vitáktól mentesek (vö. Timár L. 2003a. 355., 366–367).

[247] A 3 601 348 korona értékben elkövetett lopásból mindössze 22 439 koronát sikerült megtalálni és visszaszolgáltatni, ami elenyészően kevés, 0,6 százalékát adta az ellopott értékeknek. (Az 1920. január és június havi adatok közül az áprilisi hiányzik.) – BKMÖL IV. 1903. a. 42. köt. – Rendőrségi havi jelentések. (Saját számítás.) A rendőrmozgalomra vonatkozó adatok közlése 1920 júliusával megszűnt.

[248] 1920. január 28-án a kecskeméti piacon 1 kilogramm sertéshús ára 68–70 korona, 1 kilogramm barácké június 19-én 8–12, június 20-án 6–8, míg június 23-án már csak 2–5 korona, átlagban tehát 7 korona volt. (A barackár esésének okáról a helyi hírlap június 20-án így írt: a „gyümölcskereskedők a kormánytól sürgönyt kaptak, hogy a bojkott miatt nem garantálható az ausztriai szállitás".) – KK 1920. június 20. 1. – Napi hírek c. rovat (a továbbiakban N. h.). A sertéshús és a barack áráról lásd: KK 1920. január 28. 2. – N. h., Piaci árjegyzék.; KK 1920. június 19. 3. – Piaci árjegyzék; KK 1920. június 20. 1. – N. h.; KK 1920. június 23. 3. – N. h.

[249] 1920 januárjában a napszámbérek 30–60, átlagosan 45 korona körül alakultak Kecskeméten. – KK 1920. január 31. 2. – A házigazdák panaszairól c. cikk.

[250] Joódi 1926. 35. (Saját számítás.)

kent, addig a növekvő infláció[251] következtében a csalásoké, visszaéléseké emelkedőben volt. Mindent egybevetve, a háború utáni gazdasági válság, a pénzromlás és a román csapatok korábbi fosztogatása[252] tehát nagyban hozzájárult — a rendőrfőtanácsos megítélése szerint (is) — a helyi válsághoz; ahogy írta: az „intellektuális bünügyek — mint a sikkasztás és csalás — […] piros fonálként húzódnak végig a rendőrhatóság bünügyi statisztikáján. Különösen az 1922, 1923 és 1924-es évek azok, amikor a tőzsde süllyedő hajójáról menekülő patkányok könnyen szerzett pénzüket elvesztvén, nem tudtak a kenyérkereső tisztességes pályán elhelyezkedni és a könnyelmű életben kerestek maguknak menedéket. A zord, reális gazdasági élet itt [Kecskeméten] törte azután össze őket a börtön, az öngyilkosság vagy az alattomos szökés formájában."[253]

A város „szegénytársadalmának" kilátástalan helyzetét szemléltetik — más források mellett — a helyi prostitúció terjedéséről szóló feljegyzések is. Ahogy a kortársak nevezték, a „megtévedt leányok" átlagéletkora 18–21 év körül alakult. Számuk 1920 és 1925 között 16 százalékkal 176 főre emelkedett, vagyis minden száz, 15 és 60 év közötti kecskeméti férfire jutott egy prostituált.[254] A szigorúbbá és állandóvá váló rendőri ellenőrzések miatt négyből két bordélyház a húszas évek első felében bezárt. A megmaradt két helyen a prostituáltak mindössze 8 százaléka, 14 lány foglalkozott kéjelgéssel. A rendőri intézkedéseknek köszönhetően a nyilvánosházakból többen a városi italmérő helyekre „menekültek", ahol tevékenységüket illegálisan folytatták tovább. A kocsmákban felszaporodó, a prostitúcióba újonnan belépő fiatal lányok száma — mindössze öt év alatt — háromszorosára, 38-ról 118-ra nőtt, komoly konkurenciát jelentve ezzel a többieknek. A prostituáltak rendőrségi előállítása során történt kihallgatások alapján, a már idézett Joódi Endre rendőrfőtanácsos a következőket írta 1926 őszén visszaemlékezésében: a titkos kéjelgés elszaporodásához nagyban „hozzájárult az utóbbi években […] a gazdasági nyomor is. Sok *munkás családnak* társlakójává lett a legborzasztóbb nyomor és ez odalökte éhező leánygyermekét az erkölcsi züllés undok posványába."[255]

Az előzőekben megvilágított tulajdon elleni bűnelkövetések és titkos kéjelgések által előidézett problémák mindössze két olyan kérdés a húszas évek első feléből, amelyet kiemeltünk a számos helyi szociális gond közül. A román hadsereg visszavonulásakor kifosztott város csak nehezen talált önmagára. A gazdák egy része nem tudott ezt követően talpra állni. Családok süllyedtek nyomorba, ahonnan sokuk számára nem volt kiút.[256] Helyzetükön próbált eny-

[251] Az első világháborút követően, 1918 decemberében 1 svájci frankért 1 korona 90 fillért adtak. Bő 5 évvel később, 1924 júniusában, az infláció csúcspontján 1 svájci frank már 15 385 koronát ért. – Varga I. 1932. 10. (Saját számítás.)

[252] BKMÖL IV. 1903. r. 4. dob. – A románok 1919. augusztus 4-től 1919. november 16-ig tartották megszállás alatt a várost.

[253] Joódi 1926. 34–35.

[254] Kecskeméten 1920-ban a 15 és 60 év közötti férfi lakosság száma 21 333 fő volt. Eszerint minden 100 férfira 0,8 fő prostituált jutott. – MSK ÚS 72. köt.; Joódi 1926. 30.

[255] Joódi 1926. 29–30. (Kiemelés tőlem.) – A nyilvántartott prostituáltak száma 1925 és 1936 között 14-ről 16 főre emelkedett, míg a titkos kéjnők száma 118-ról 71 főre csökkent. Az 1936. évi adatokat lásd BKMÖL IV. 1926. Nr. 367/1936. – Tisztifőorvosi jelentés, 1936. november 16.; BKMÖL IV. 1926. Nr. 300/1936. – Tisztifőorvosi jelentés, 1936. október 20.

[256] Ezt a folyamatot igazolja, hogy 1922-ben a városi szegényházban átlagosan 116, 1923-ban 136 rászorulót, de még 1927-ben is 125 nincstelent tartottak nyilván, akik csak a legvégső esetben választották a megélhetés eme — sokak számára szégyenletes — formáját. Kecskeméten 1922/1923 telén, az összeírások alapján közel 2200

híteni a gazdák kezdeményezésére[257] — állami segítséggel és helyi adakozók támogatásával — a városvezetés. 1922 és 1923 fordulóján, amikor a gazdasági dekonjunktúra következményei a legerőteljesebben érződtek, közel 2200 családot kellett alapvető élelemmel, kedvezményes kenyérliszttel megsegíteni. Ekkor az ínségenyhítő akció keretében egyszeri adó formájában befolyt 309 tonna gabonából a nyilvántartásban szereplő munkanélküli vagy munkaképtelen rászorultak — hozzátartozóikkal együtt — fejenként, havi 6 kilogramm lisztet kaptak segélyként, ami egy átlagos 5 fős családnak hozzávetőlegesen napi 1 kilogramm kenyeret jelentett. A főleg természetben kirótt adó mellett 4,8 millió korona is befolyt az alapba. Ennek 40 százalékát közmunkabérek kifizetésére, 16 százalékát pedig a legszegényebb családok gyermekeinek öltöztetésére fordították – „cipősegély" formájában. Adataink alapján 1922/23 telére a város lakosságának mintegy 9-10 százaléka került átmenetileg olyan rossz anyagi körülmények közé, hogy jogosult volt a támogatás igénybevételére.[258] A hatékony és eredményes fellépés következtében, illetve a gazdasági helyzet stabilizálódása miatt több mint egy évtizedig, egészen 1935 nyaráig nem volt szükség (még 1929-ben sem) hasonló jellegű megmozdulásra a városban. A húszas évek első harmadában tapasztalható elszegényedési folyamat 1923-ban lefékeződött, és az élelmezési gondok is megszűntek 1924-re – köszönhetően annak, hogy ebben az esztendőben, 15 éve[259] nem látott bő termés volt. Hivatalos adatok szerint 3442 vagon gyümölcs- és zöldségszállítmány hagyta el a várost és került főleg Ausztriába, Németországba s Lengyelországba[260] (melynek túlnyomó többségét, 70-80 százalékát adták a legkülönfélébb gyümölcsök).[261]

Az eddig elmondottakból is jól körvonalazható egy — az 1920-as évek első felében, de főleg az évtized első harmadában lejátszódó — olyan gazdasági-társadalmi folyamat, amely-

élelmezési gondokkal küzdő családot, mintegy 7 ezer lakost tartottak nyilván. Ehhez az ideiglenes réteghez, vagyis a város legrosszabb anyagi helyzetben élő lakosságához viszonyítva a szegényházi ellátottak arányát 2 százalékra tehetjük – az 1923 februárjában regisztrált adatok (144 nincstelen) alapján. Emellett azonban azt is hangsúlyozzuk, hogy a szegényház lakóinak száma jelentős szezonális fluktuációt mutatott. Az 1922 és 1927 közötti évek átlagában az ellátottak száma tavasszal és télen magasabb (132–135 fő), nyáron és ősszel — a koncentrált mezőgazdasági munkaerő-kereslet idején — alacsonyabb (121–122 fő) szinten alakult. (Nyáron és ősszel a férfiak átlagosan 16, a nők csak 8 százalékkal voltak kevesebben, mint télen és tavasszal.) – BKMÖL IV. 1903. a. 44–50. köt. (Az 1922 és 1927 közötti 72 alaklommal tett havi egészségügyi jelentés alapján végzett saját számítás.); BKMÖL IV. 1901. c. 1. dob. – Városi Horthy-Bizottság intézőbizottságának 1923. február 6-ai gyűlésének jegyzőkönyve. (Saját számítás.)

[257] KK 1922. augusztus 18. 1. – Elkészült az inségadó tervezet c. cikk.

[258] 1922 decemberében és 1923 januárjában összesen 850 mázsa gabonát osztottak szét a 2183 rászoruló között. Havonta, fejenként maximum 6 kilogrammot utaltak ki, ami egy főnek napi 20 dekagramm lisztet jelentett. A teljes egyhavi gabonaellátás 42 500 kilogramm körül alakult, amely — az előbbiek alapján — 7083 fő ellátásához volt elegendő. 1920-ban a város lakosságszáma 73 109 fő volt, amelynek 9,7 százalékát adta a több mint 7 ezer segélyezett. – MSK ÚS 71. köt., BKMÖL IV. 1901. c. 1. dob. – Városi Horthy-Bizottság intézőbizottságának 1923. február 6-ai gyűlésének jegyzőkönyve. (Saját számítás.)

[259] Az 1924. évi június és október hónap között továbbított csupán romlandó gyümölcs (cseresznye, meggy, barack, uborka, dinnye, alma, szilva és körte) összesen 10 774 tonna rakományt jelentett, ami még így is több mint 3900 tonnával, azaz 29 százalékkal elmarat az 1909. évi rekord mennyiségű termésétől, amikor csak a gyümölcsből 13 650 tonnát szállítottak el a városból. – Wolf 1926. 61., 63. (Saját számítás.)

[260] BKMÖL XV. 7. 1. dob. 7. tétel, Nr. 23 764/1925. – Kecskemét th. város tekintetes tanácsához, jelentése a Városi Múzeumnak, a Polgármester Ur szóbeli megbizása alapján. Kecskemét város közgazdasági jelentősége.

[261] 1924-ben 2760 vagonra becsülték az összes kecskeméti gyümölcsszállítmányt, amelynek pusztán 8-10 százaléka került a fővárosba (Für 1983. 222). Az exportorientált termelésszerkezetnek köszönhetően — elsősorban a német piacokat megcélozva — a zöldségeket többnyire 1-2 kat. holdas gazdaságokban, a bolgárkertészetnél magasabb fokú, úgynevezett „németkertészetekben" termesztették. – BKMÖL XV. 7. 1. dob. 7. tétel, Nr. 23 764/1925.

ben (a növekvő számú ingatlanhirdetések tanúsága szerint is)[262] földbirtokosok mentek tönkre és mindenekelőtt (mezőgazdasági, ipari) munkáscsaládok szegényedtek el még jobban. Erre utalt korábban a felszaporodó — elsősorban lopással összehozható — bűnesetek száma, de a prostitúcióra kényszerülők növekvő aránya is. Mindezzel párhuzamosan a város — az országos földtörvényt majdnem egy évvel megelőzve — 1920. január 7-én kimondta a földosztás szükségességét, s alig három hét múlva a törvényhatósági közgyűlés a tervezetet is elfogadta.[263] Még ebben az évben 3231 kat. hold földet, s a következő két esztendőben (1923 végéig) még további 1721 kat. hold birtokot kínált eladásra lakóinak.[264] Eszerint, alig négy év leforgása alatt összesen 4952 kat. hold földet osztottak ki Kecskeméten, amelynek alig 34 százaléka kötődött csupán a földtörvény végrehajtásához,[265] a többi 66 százalék, mintegy 3260 kat. hold értékesítésére úgy kerülhetett sor, hogy a város azoknak is lehetőséget biztosított a földvásárláshoz, akik a törvényben megszabott feltételeknek[266] nem feleltek meg. Ezek után korántsem meglepő, hogy e folyamat nagymértékben hozzájárult az új, formálódó[267] gazdatársadalom eladósodásához. Wolf István okleveles közgazdász 1925 és 1926 fordulóján így érzékelte a kialakult helyzetet: az „ingatlanszerzés utáni mohó vágy — mely a kecskeméti ember sajátos tulajdonsága — tetőfokára lépett. Minden garast élére raknak s még saját magukkal szemben is fukarok."[268] Ugyanakkor e kétirányú folyamat — a városi bevételek földeladásból történő növelése és a társadalom megélhetését elősegítő földöz jutás — mellett a városvezetés helyesen ismerte fel az 1920 után kialakult helyzetben rejlő más lehetőségeket is.

Kecskemét legjelentősebb vidéki gazdasági vetélytársát, a kiváló földrajzi adottságokkal rendelkező bácskai táj második legnagyobb városát, Szabadkát elcsatolták. Az új gazdasági térben Kecskemét szerepe érezhetően felértékelődött. Nemcsak a városvezetés, hanem a kormány is hasonlóan ítélte meg az új helyzetet, amiről már a békeszerződés aláírását megelőző hónapokban a helyi sajtó is lelkesen beszámolt:

> „Tekintettel arra, hogy a békeszerződés a gyümölcstermesztő vidékek legnagyobb részét elszakítja az országtól, a földmívelésügyi kormány elsőrendű gondja, hogy a gyümölcstermesztést olyan vidékeken karoltassa fel, hol eddig azzal csak mellékesen foglalkoztak. Az Alföld éghajlati viszonyai ugyanis nem mindenben és nem minden gyümölcs termesztésére alkalmasak. […] A főfigyelmet a nagytömegben való egynemü minőségű, ugynevezett tömegtermelésre fogják fordítani, hogy ezáltal nagy tömegek állván rendelkezésre, azokat elő-

[262] Erre vonatkozóan lásd a KK 1920 és 1922 között megjelent számainak hirdetési rovatát.
[263] Bende 1929. 16.
[264] Balásfalvi Kiss 1939. 55–56. vö. KK 1922. október 8. 1. – Városi birtok és földreform c. cikk.
[265] A földtörvény értelmében Kecskeméten 1685 kat. hold területű földbirtokot (369 fő) és 7 kat. holdnyi házhelyet (76 fő) osztottak ki összesen. Átlagosan 4-5 kat. hold méretű birtokokat és 147 négyszögöl területű házhelyeket mértek ki. – Kerék 1939. 200.
[266] 1920. évi 36. tc. 1–3. §
[267] 1920 és 1935 között a gazdák száma 6428 főről — az üzemek számából ítélve, amely a nem magánszemélybirtokosokat is tartalmazta — 10 353 főre emelkedett, ami 61 százalékos növekedést mutatott. – BKMÖL XV. 7. 1. dob. 7. tétel, Nr. 23 764/1925.; MSK ÚS 112. köt.
[268] Wolf 1926. 32.

nyös feltételek mellett a külföldön értékesíthessük […]. Kecskeméten legfeljebb csak *modernizálni kell a termelést*, mert mi e tekintetben példával járunk az egész ország előtt."[269]

Lényegében a gyors helyzetfelismerésnek köszönhetően, igaz a gazdasági válság miatt 3-4 éves késéssel, de mégis időben elindulhatott a földbirtoküzemek termelésszerkezetének piaci igények kielégítését szolgáló korszerűsítése. 1920 után a gazdaságok beindításához, működtetéséhez és exportorientálttá alakításához további tőkére, hitelre volt szükség, amelyhez az üzemek tulajdonosai a helyi hitelintézetek szolgáltatásait vehették igénybe. Kecskeméti viszonylatban — a húszas évek második felében — a váltóforgalom rendkívüli méreteket öltött. 1929-ben egyedül a Kecskeméti Leszámítoló és Pénzváltó Banknak több mint 4 millió pengő kintlévősége volt váltókölcsönök formájában.[270] A város 10 hitelintézete[271] által kihelyezett teljes váltóállomány összege 1934-re elérte a 17,4 millió pengőt. Ezzel Kecskemét — a banki váltókölcsön-mutató tekintetében — a vidéki városok sorában a 11. helyen állt.[272] A gazdák hiteligényét, tíz évvel korábban, 1924-ben még csak hét városi pénzintézet elégítette ki. Ezek közül az 1924 elején alakult Duna–Tiszaközi Körzeti Mezőgazdasági Hitelszövetkezet (később Hitelintézet) alig tíz hónap alatt 7 milliárd korona, átszámítva[273] 560 ezer pengő értékű váltóhitelt helyezett ki, a többi hitelintézethez képest kedvezőbb, 32 százalékos kamattal.[274] Röviddel, 5 hónappal később — a stabilizálódó helyzet következtében — a kamatterhek általánosan 20 százalékra, 1926 elejére pedig mindössze 14 százalékra csökkentek, amely még így is rendkívül magasnak[275] számított, hiszen a váltók többsége 3 hónapos rövidlejáratú hitelkonstrukciót jelentett, ami mezőgazdasági szempontból aligha nevezhető kedvező feltételnek. Mindezek ellenére 1925 után — láttuk — egyre többen éltek e lehetőséggel. A váltókölcsönök sikere részben az alacsonyabb kamatterhekben, részben a gyors ügyintézésnek, az igénybejelentéstől számított alig egyhetes kiutalásnak tulajdonítható. Mindezek mellett az említett hitelszövetkezet — a szokásosnak megfelelően — csak háromszoros jelzálogfedezettel nyújtott kölcsönt. Egy közepes minőségű,[276] átlagos (12 kat. hold)[277] méretű kecskeméti

[269] KK 1920. február 26. 3. – Közgazdasági hírek c. rovat. A gyümölcstermesztés és a békeszerződés c. cikk. (Kiemelés tőlem.)
[270] BKMÖL XI. 214. 3. dob.
[271] KNC 1935. 215–219.
[272] Gál 2002. 39.
[273] 1 korona 12 500 pengővel egyenértékű. – 1925. évi 35. tc. 17. § alapján.
[274] Wolf 1926. 66.
[275] A DTMK Közgazdasági Szakosztályának megítélése szerint még a 8–10 százalék is magas kamatnak számított volna, mivel a kamara területén az átlagos mezőgazdasági üzemek jövedelmezősége békeidőben is 4 százalék, sőt alig 2–3 százalék volt. – BKMÖL IX. 234. b. 2. dob. – A Közgazdasági és biztosítási szakosztály 1931. március 10-ei ülésének jegyzőkönyve. Lázár Dezső felszólalása.
[276] Kecskeméten 121 olyan (magánszemély) földbirtokos volt 1935-ben, akinek a gazdasága meghaladta a 100 kat. holdat. Az üzemek összterülete elérte a 24 500 kat. holdat, amelynek 54 százaléka szántó, 14-14 százaléka rét és legelő, 8 százaléka erdő, 6 százaléka földadó alá nem eső terület, 3 százaléka szőlő, 1 százaléka pedig nádas és kert volt. Ehhez képest a város teljes területe az előző felsorolásnak megfelelően a következő szerkezetet mutatta: 57, 10, 8, 12, 4, 8 és 1 százalék. Eszerint a 100 kat. holdas birtokoknál a rét, a legelő és a művelés alá nem eső területek (együttesen 12 százalékos) felülreprezentáltsága figyelhető meg, míg a többi alulreprezentált. Eszerint a 100. kat. holdnál nagyobb üzemek alapján végzett kalkuláció alábecsli az 1 kat. holdra számított átlagos tiszta jövedelem értékét. Tehát a 24 500 kat. hold tiszta jövedelme 159 209 aranykorona volt. Ebből 1 kat. hold átlagos tiszta jövedelme 6,50 aranykorona körül alakult, azonban — az előbb elmondottakból adódóan — minden 121 gazdaságra egyenként kiszámoltuk a kat. tiszta jövedelem értékét, majd ennek az adatsornak vettük

szántóföld — hitelintézet által becsült — értéke, átszámítva 7600–7700 pengő körül alakult 1925-ben; amelyre így legfeljebb 2500–2600 pengő váltóhitelt lehetett volna felvenni. Egy ekkora hitelösszeg — az említett kondíciók mellett — azonban irreálisan magas volt, mivel egy átlagos búzatermés a kedvező értékesítési feltételek ellenére is legfeljebb 2100–2200 pengő jövedelmet hozhatott egy kimondottan gabonatermesztéssel foglalkozó, említett méretű birtok tulajdonosának,[278] amelyből a tiszta haszon, jó esetben 50-60 százalék,[279] mindössze 1100–1300 pengő lehetett. Mindent egybevetve: az 1920-as évek második felében egy, pusztán szántóföldi gazdálkodást folytató tanyasi kecskeméti gazda — akinek nem volt egyéb belterületi ingatlanja, így az esetleges újabb hitelhez további fedezete sem — legfeljebb 300–400 pengős (4–5 millió koronás), vagy inkább kisebb összegű váltóhitelt vehetett fel anélkül, hogy visszafordíthatatlanul el ne adósodjék. De a város gazdaságának fő profilja mégsem a szántóföldi gazdálkodás volt (dacára, hogy a földek felét így művelték), hanem — ahogy arra már többször utaltunk — a zöldség- és gyümölcstermesztés.

Az első világháború előtt a hirtelen fellépő sertésvész, majd a háborút követő infláció a város egyik fő termelési ágát, a sertéshizlalást is válságba sodorta.[280] A húszas évek derekára az állomány harmadára, mintegy 11-12 ezernyi sertésre csökkent,[281] ami jobbára már csupán a

az átlagát. Az így kapott átlageredmény 1 kat. hold = 7,55 aranykorona. – Gazdacímtár 1937. 241–244., MSK ÚS 112. köt. (Saját számítás.)

[277] A kecskeméti üzemek 99,6 százaléka (10 316 gazdaság) 200 kat. holdnál kisebb birtok volt 1935-ben. Összterületük a város területének 75 százaléka (120 803 kat. hold) volt. Ebből adódik, hogy az átlagos birtokméret 11,7 azaz 12 kat. hold volt. – MSK ÚS 112. köt. (Saját számítás.)

[278] A szóban forgó bank 1924–1925. évi ingatlanbecsléskor használt földárai kat. holdanként a következőképpen alakultak: a szőlőé 20 millió korona (1600 pengő), a szántóföldé 6–10 millió korona (480–800 pengő). Eszerint egy közepes minőségű 1 kat. hold szántó ára 640 pengő körül alakult 1925 táján. (Wolf 1926. 66.) Ezek után egy 12 kat. hold méretű szántóföld bank által becsült értékét mintegy 7680 pengőben állapíthatjuk meg. Figyelembe véve, hogy a váltókat háromszoros (ingatlan)fedezetre állították ki, az előbbi birtok után 1925-ben még 20 százalékos kamatra legfeljebb 2560 pengő kölcsönt lehetett volna felvenni. Egy átlagosnál valamivel kedvezőbb évben az őszi búza hozama holdanként 4,9 mázsa körül alakult (uo. 70.), vagyis a betakarítást követően a gazda — a költségek leszámítása nélkül — 59 mázsa búzát értékesíthetett volna. A búza átlagára 1925-ben mázsánként 37 pengő volt. (Honvári 2003. 371.) Eszerint a termés megközelítőleg 2183 pengőt ért a kereskedelemben. Összegezve: egy átlagos méretű és közepes minőségű kecskeméti szántóföld átlagos búzatermése után 1925-ben a gazda közel 2200 pengőt kaphatott a különböző kiadások leszámítása nélkül, miközben földbirtokára legfeljebb 2560 pengő kölcsönt vehetett fel a bankoktól 20 százalékos kamatra. Így — a kezelési költséget nem számítva — három hónap elteltével mintegy 3072 pengőt kellett volna visszafizetnie. Egy ekkora kölcsön kifizetése egy pusztán szántóföldi, monokultúrás művelést végző gazda számára — a teljes éves bevétele mellett is — lehetetlen feladat volt 1925-ben, de még 1926-ban, a 14 százalékra mérséklődő kamat ellenére is az maradt.

[279] Egy Szentes melletti 22 kat. holdas tanya 1939. évi bevételeit és kiadásait rögzítő dokumentum alapján Czakó Ferenc gazda 8 kat. holdon termesztett búzát. Ebben az évben a holdankénti termésátlag 7 mázsa volt, vagyis összesen 56 mázsa gabonát tudott értékesíteni – mázsánként 20 pengőért. A teljes bevétele így 1120 pengő volt. Fogatköltségre, szántásra, boronálásra, vetésre és berakodásra 146 pengőt, vetőmagért 160 pengőt, aratásnál kisegítő napszámosra 50 pengőt, cséplésre a termés 10 százalékát azaz 112 pengőt s végül a rostálásra 20 pengőt, mindösszesen 488 pengőt költött úgy, hogy az éves munka nagy részét maga végezte 4 igáslovával. Eszerint 1 kat. hold föld Czakó gazdaságában 7 mázsa búzát termett 1939-ben, amelyet 140 pengőért tudott eladni, amelyből mintegy 61 pengőt a termelési költségek emésztettek fel. Mindent egybevetve a tiszta haszon a bevétel 56-57 százalékát adta. Az 1920-as évek közepén is ehhez hasonló bevételi és kiadási arányt feltételezve, egy búzatermesztéssel foglalkozó kecskeméti gazda nyeresége a teljes bevételből mindössze 50-60 százalék lehetett. – Pintér 1981b. 17. (Saját számítás.) Ehhez hasonló, kat. holdanként nagyjából 42–56 százalékos tiszta jövedelmet közöl egy 1934-ben Makón és Nagykőrösön 20 gazda körében elvégzett számtartás-statisztikai felmérés alapján Reichenbach–Czeider 1936. 280–283.

[280] Wolf 1926. 59.

[281] A kecskeméti sertésállomány 1911-ben 31 492, 1926-ban 16 497, míg 1939-ben 27 614 darab volt. – Csihás 1940. (A Sárospatakon őrzött kecskeméti anyagra Bartha Ákos hívta fel a figyelmemet, s az iratokat is ő bocsátotta rendelkezésemre. Ezért külön köszönetet mondok.) Vö. Balásfalvi Kiss 1939. 60.

helyi szükségletek kielégítésére volt elegendő. Az 1930-as évek első felében azonban erős növekedésnek indult az élősertés, a sertészsír és a szalonna exportja. Ennek köszönhetően 1935 tavaszán már közel 26 ezer disznót írtak össze Kecskemét területén, amelynek 93 százaléka — a keresletnek megfelelően — zsírsertés volt.[282] Ennek ismeretében korántsem meglepő, hogy 1936-ban a hét legfontosabb szántóföldi termény[283] pontosan egyharmadát (135 ezer mázsát) a kukorica adta, miközben ez az érték mind országosan (19 százalék), mind a Duna–Tisza közén (26 százalék) jelentősen alacsonyabb volt.[284] A többi lábasjószág száma nagyságrenddel maradt el a sertésállomány méretétől. A szarvasmarha-, a ló- és a juhállomány 1925 és 1935 között külön-külön nagyjából 6-9 ezres darabszám körül mozgott, ám, amíg a marhák és a lovak száma 2 és 7 százalékkal emelkedett, addig a juhoké 36 százalékkal csökkent. Az előbbi folyamat (a marha- és a lóállomány növekedése) az alacsony gépesítettség miatt — a növekvő méretű zöldségesek és gyümölcsösök ellenére (lásd később) — a szántóföldi művelés *erősödését* valószínűsíti, míg az utóbbi a fellépő kereslethiányt mutatja a vizsgált tíz évben. (Ez azonban a harmincas évek második felére megfordult, mivel 1939-re, alig négy év leforgása alatt a juhállomány 89 százalékos növekedéssel meghaladta a 11 ezres darabszámot is.[285] A kecskeállomány alig 300–400-as mérete az előbbiekhez képest bőven elmaradt, ennélfogva jelentősége is csekély volt.) Ehhez képest a baromfitenyésztés sikerágazatnak számított Kecskeméten. Az agrártársadalom mintegy 70 százaléka, de még a gazdatársadalom közel 40 százaléka is, nem volt abban a helyzetben, hogy nagytestű állatokat tenyésszen,[286] ráadásul kereslet híján erre a piac részéről sem kapott ösztönzést. Következésképpen az olcsó,[287] de jól jövedelmező, kistestű szárnyasok tenyésztésére szorítkozott. A baromfiállomány 1936-ra a 174 ezres darabszámot is elérte,[288] eszerint gazdaságonként, átlagosan 16-17 aprójószággal számolhatunk.[289]

A város mezőgazdasági terményei előtt ugyanakkor — a Monarchia felbomlását követő kereskedelmi szerkezetváltással párhuzamosan — fokozatosan megnyílt az export lehetősége. Minderről a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara igazgatója, Gesztelyi Nagy László így írt 1943-ban: „Kecskeméten ezelőtt 20 évvel az egész nyári idényben alig 60–80 q szamóca jött a piacra, most már évek óta minden piaci nap 2–6 vagón. Kecskeméten 1927-ben tértek rá a saláta-uborkatermelésre, amely belül nem üres így külföldön kelendő volt és már 1929-ben 1227 vagónt exportált Kecskemét ebből”.[290] Az 1920-as években tehát e téren igen gyors és látványos fejlődés indult meg, ám a kényszerű mezőgazdasági szerkezetváltás hatalmas mennyiségű tőkeberuházást is igényelt. A kisbirtokos termelők önerőből alig, vagy egyáltalán nem voltak képesek finanszírozni a piaci átállás költségeit. Jelentős részük ezért hamarosan a

[282] MSK ÚS 112. köt. 558–559.
[283] A hét főtermény a következő: búza, rozs, árpa, zab, tengeri, burgonya, cukorrépa.
[284] OMC 1937. 45.
[285] Csihás 1940.; MSK ÚS 112. köt. 554–557., 560.; Balásfalvi Kiss 1939. 60.
[286] Az agrártársadalom két alsó, agrárproletár (50,9–55,1 százalék) és fél-agrárproletár (14,7–16,1 százalék) rétege 1935-ben 66–71 százalékot, a gazdatársadalom, vagyis a földbirtokosok agrárproletári (9 százalék) és fél-agrárproletári (29,8 százalék) rétege pedig 39 százalékot jelentett. – Szilágyi Zs. 2007a. 200. 1. táblázat.
[287] A baromfit „nem sokból tartott fenntartani kukoricával.” – Szálas interjú 2003.
[288] OMC 1937. 64–65.
[289] MSK ÚS 112. köt. (Saját számítás.)
[290] Gesztelyi Nagy 1943.

helyi hitelintézetek valamelyikéhez fordult kölcsönért.[291] Emellett, ahogy azt korábban említettük, az 1920-ban megindult földreform és az azt követő földvásárlások szintúgy hozzájárultak a kisbirtokos parasztság eladósodásához. Így azután 1929-ben „már tényként lehet megállapítani, hogy súlyos és aggasztó a jelzálogi megterhelés. […] az eladósodás mindössze 4 esztendőnek a folyománya".[292] A jelzáloghitelek mellett rendkívül magasra szökött az igénybe vett váltókölcsönök száma és összege is.[293]

A beruházások eredményeképpen 1916 és 1935 között csaknem 5 ezer kat. holddal, több mint 40 százalékkal nőtt a zöldségeskertek, szőlők és gyümölcsösök területe.[294] 1935-ben a gyümölcsfaállomány 72 százalékát az alma, a szilva és a kajszibarack adta *(7. táblázat)*.[295] Az

7. táblázat
Kecskeméti gyümölcsfaállomány birtokkategóriánkénti aránya (1935)

Gyümölcsfa	1 kat. hold alatt	1–5 kat. hold	5–10 kat. hold	10–20 kat. hold	20–50 kat. hold	50–100 kat. hold	100 kat. hold felett	Összesen	Darabszám
	Százalékban								
Kajszibarack	9,5	29,2	15,2	14,1	14,5	10,2	7,4	100,0	248 100
Alma	4,3	19,8	13,1	10,6	15,1	27,4	9,8	100,0	203 245
Szilva	10,3	39,9	16,7	14,7	10,0	5,0	3,4	100,0	199 663
Meggy	9,8	34,4	17,9	14,8	14,5	5,4	3,3	100,0	65 360
Körte	6,3	19,9	10,9	13,4	9,4	36,2	3,9	100,0	58 995
Cseresznye	9,4	31,2	15,2	17,1	12,0	6,4	8,6	100,0	43 140
Őszibarack	8,9	33,8	15,6	18,5	9,5	7,5	6,2	100,0	36 267
Eper, szeder	9,4	25,2	14,8	17,8	14,8	5,4	12,5	100,0	26 885
Dió	10,4	29,9	19,7	13,3	13,3	6,8	6,5	100,0	16 484
Birs	9,3	27,4	15,6	21,9	8,9	5,7	11,1	100,0	9 342
Mogyoró	2,5	11,1	5,3	19,4	11,0	36,1	14,6	100,0	985
Mandula	6,9	12,8	10,5	24,6	14,7	26,3	4,2	100,0	524
Naspolya	7,2	30,3	29,1	13,0	6,0	12,8	1,6	100,0	485
Gesztenye	5,4	27,9	8,3	25,9	8,8	7,3	16,4	100,0	409
Egyéb	15,9	21,7	18,8	20,3	13,0	8,7	1,4	100,0	69
Darabszám	75 364	266 883	136 999	127 039	117 425	125 104	61 139	–	909 953
Százalékban	8,3	29,3	15,1	14,0	12,9	13,7	6,7	100,0	–

Forrás MSK ÚS 112. köt. 546–547. *(Saját számítás.)*

[291] Wolf 1926. 65–66.
[292] Gesztelyi Nagy 1942. 347.
[293] DTMK 1929/1930. 17–22.
[294] Balásfalvi Kiss adatai alapján 1916-ban a kecskeméti szőlő- és kertművelésű földek területe 11 700 kat. hold, míg közel két évtizeddel később — az 1935. évi üzemstatisztikai összeírás szerint — már 13 619 kat. hold volt. Eszerint 1916 és 1935 között nagyjából 1900 kat. holddal nőtt az említett területek nagysága. Ha mindehhez a több mint 3 ezer kat. hold új telepítésű szőlőföldeket is hozzászámítjuk, amelyeket a kataszteri összeírás az adómentesség miatt nem tartalmazott, akkor megközelítőleg 5 ezer holdnyi gyarapodást állapíthatunk meg a vizsgált időszakban. Mindehhez azonban hozzátartozik, hogy az 1935. évi természeti csapásoknak köszönhetően átmenetileg a — kataszteri nyilvántartásban szereplő — kertek és szőlők területe kényszerűségből 672 holddal, 12 372 kat. holdra csökkent 1936-ra. Egy évvel később a folyamat megfordult: 278 holddal gyarapodva 12 650 holdra emelkedett a vizsgált terület mérete. – Balásfalvi Kiss 1939. 35.; OMC 1937. 44.; MSK ÚS 112. köt. 542. (Saját számítás.)
[295] MSK ÚS 112. köt.

utóbbi viharos gyorsasággal Kecskemét legfontosabb kiviteli terménye lett. Jól látható, hogy a gyümölcsfák 38 százaléka az 5 kat. holdnál kisebb gazdaságokban fordult termőre, ami egyben azt is jelentette, hogy a földbirtokos-napszámos és a kevésbé tehetős kisparaszti társadalom egyik fő bevételi forrása volt a gyümölcs. Nem volt ez másképp a tehetősebb kisparaszti és középparaszti (5–50 kat. holdas) rétegek esetében sem, akik a gyümölcsfák 52 százalékát birtokolták. A maradék 10 százalék a gazdagparaszti és középbirtokosi társadalom kezében volt, amely inkább szántóföldi művelést végzett birtokán.

A már említett hét legfontosabb szántóföldi termény 85 százalékát 1936-ban három haszonnövény adta: egyharmadát a kukorica, negyedét-negyedét a rozs és a burgonya.[296] Mindezek ellenére — az országos átlagtól elmaradva — a mezőgazdasági művelés alatt álló területek alig 19 százalékánál alkalmaztak talajerő-visszapótlást, trágyázás formájában.[297]

Kecskemét — láthatóan — nem tartozott iparvárosaink sorába. A harmincas évek második felében 16 olyan üzem működött a városban, ahol 20 főnél magasabb volt a foglalkoztatottak száma. Közülük két nagyobb üzem emelkedett ki: az Első Kecskeméti Konzervgyár és a Platter János Konzervipari Részvénytársaság. Mindkét vállalat a helyben megtermelt mezőgazdasági termények feldolgozását végezte, amelyek mindvégig jelentős külföldi piaci keresletre számíthattak. Számottevő városi üzem volt még a Kecskeméti Gépgyár, a Magyar Általános Gyufaipari Rt. és a Schiffer Cipőgyár is. Rajtuk kívül két téglagyár, két sírkőgyár, két nagyobb (gőzüzemű) és több kisebb malom, valamint néhány szerényebb üzem működött Kecskeméten.[298] A korábban jelentős háziipar az 1930-as években fokozatosan visszaesett. Az iparosok száma 1933 és 1941 között 10 százalékkal csökkent, miközben a gyáriparban dolgozóké — alighanem a növekvő exportkereslet helyi mezőgazdasági feldolgozóiparra gyakorolt hatásaként — 19 százalékkal emelkedett.[299] A kisiparban a cipészek, a szabók, a hentes és mészárosok, valamint a fodrászok tudták legnagyobb számban megőrizni önállóságukat.

4. Piacváros

A helyi kereskedelem fejlődésében fontos szerepe volt a vonalas infrastruktúra kiépítésének. A vasút Kecskemétet — ahogy azt láttuk korábban — már a 19. század derekán összekötötte Szegeddel és a fővárossal. Évtizedekkel később, 1922-ben Szeged akár 1 óra 40 perc alatt, de Budapest is legfeljebb 2 órányi vonatozással már elérhetővé vált a tehetősebb utazóközönség

[296] OMC 1937. 45.

[297] 1935-ben — a legelő, erdő, nádas és a földadó alá nem eső részeket nem számolva — a mezőgazdasági művelés alatt álló terület 120 789 kat. hold volt Kecskemét határában. Ebből 22 939 kat. holdat trágyáztak, amely területnek csupán 1,8 százalékán alkalmaztak műtrágyát. Országosan a mezőgazdasági művelés alatt álló területek együttesen 11 033 045 kat. holdat tettek ki, amelyből 2 346 484 kat. holdat, mintegy 20,5 százaléknyi területet trágyáztak. A trágyázott területek 7,8 százalékán műtrágyát alkalmaztak 1935-ben. – MSK ÚS 112. köt. (Saját számítás.)

[298] Balásfalvi Kiss 1939. 65.

[299] Az iparban dolgozók száma 1930 és 1941 között 6160 főről 7311 főre emelkedett, míg az iparosok száma 1933 és 1941 között 1613 főről 1458 főre csökkent. Megjegyezzük, hogy 1937-ben még 1755 iparost tartottak számon Kecskeméten. – KSH 1979.; MSK ÚS 86. köt.; BKMÖL IV. 1905. 5. dob. Nr. 28/1934 – A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara számára készült kimutatás; BKMÖL IV. 1908. k. 5. dob.; Balásfalvi Kiss 1939. 64.

számára.[300] (A teherforgalom ennél lényegesen lassúbb volt. 1926 nyarán Kecskemétről Bécsbe 24, Berlinbe már 64, Hamburgba pedig átlagosan 99 óra alatt érkeztek meg, még a gyorsan romló zöldség- és gyümölcsszállítmányok is.)[301] Ugyanakkor a külterületi árufelhozatalban kiemelkedő szerepet játszott a központba sugarasan befutó — egyébként általában rossz állapotú[302] — úthálózat mellett például a Kecskemét–Bugac–Kiskunmajsa közötti keskeny nyomtávú, helyi (gazdasági) érdekű, a város tulajdonában lévő vasútvonal is, amelyet 1928-ban nyitottak meg *(16. ábra – B).*[303]

Az 1927/1928. évi adatok alapján — korábban már — átfogó képet nyertünk a külterületi árufelhozatal irányairól és arányairól *(19. ábra).* Ezeket az adatokat most arra fogjuk használni, hogy hasonlóan átfogó képet nyerjünk a város környező településekkel kialakított áruforgalmi hálózatáról. Röviden elmondható, hogy a várostól északi, keleti és déli irányban Nagykőrös, Újkécske valamint Kiskunfélegyháza önálló piacközpontokként funkcionáltak. Ezzel szemben délnyugat, nyugat és északnyugat felől Kecskemét közigazgatási határokon átnyúló vonzáskörzete jelentősnek számított. Áruforgalmi hálózatába Bocsa, Bugac, Izsák, Jászkerekegyháza és Lajosmizse is bekapcsolódott.

Ugyanezt a kérdést egy másik, az 1925. évi közigazgatási felméréshez kötődő forrás bevonásával is megvizsgálhatjuk.[304] Eszerint a város piaci vonzáskörzete 1925-ben csak a környező Lajosmizsére, Jászkerekegyházára, Szabadszállásra, Fülöpszállásra, Izsákra és Orgoványra terjedt ki – legalábbis az említett községek „bevallása" szerint *(20. ábra).* Ez lényegében megegyezik a korábban vázolt képpel, miszerint Kecskemét egyedül a tőle délnyugatra, nyugatra és északnyugatra fekvő településeket tudta az 1920-as években piaci vonzásterébe fogni. Források híján, bár nem tudjuk megállapítani, hogy e rendszer módosult-e valamit, és ha igen, akkor mennyiben az 1930-as évekre, de azt joggal feltételezhetjük, hogy ez a vonzáskörzeti térszerkezet Kecskemét körül jelentősen nem változott meg.

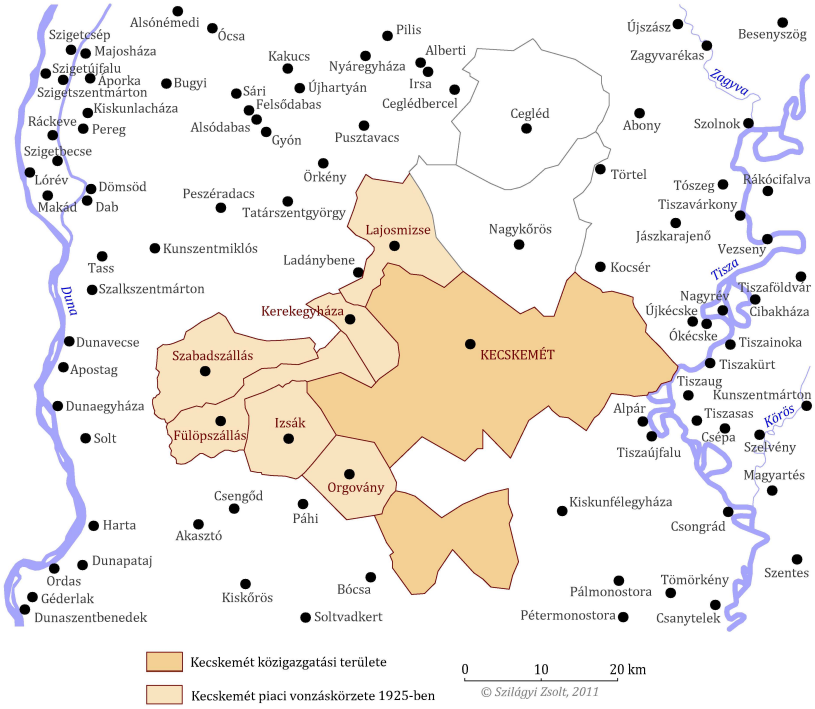
[300] 1919-ben Szegedet 3,5 óra, Budapestet 4,5 óra alatt lehetett személyvonattal elérni. Három évvel később, 1922-ben Szegedet már 3 óra, míg a fővárost 2 óra 50 perc alatt el lehetett érni. Ezzel szemben a költségesebb gyorsvonattal ezek az időtávolságok Szeged esetében 1 óra 40 percre, Budapest esetében kereken 2 órára rövidültek 1922-ben. Kecskemétről a fővárosba ekkor napi 4 szerelvény indult, átlagosan 3-4 óránként (4:25, 8:54, 13:08, 17:48). – KK 1919. december 18. 2. – N. h.; KK 1922. október 25. 4. – Vasúti menetrend, Budapest–Cegléd–Kecskemét–Kiskunfélegyháza–Szeged vonalon.

[301] MOL K 428. a. – MTI 1926. augusztus 2. Heti kiadás: 31. sz. 7–8.

[302] Dugár Imre városatya 1930 januárjában a maga sajátos módján azt hangsúlyozta a közgyűlésen, hogy „Rettenetesek az utak. Mikor elindulok hazulról, imádkozok, hogy élve segitsen haza az Isten. A szentkirályi Bori-utat csak a madár járhatja." – KK 1930. január 17. 2.

[303] Juhász 1998. 227.

[304] Az empirikus gazdasági (piaci) vonzáskörzetek viszonyrendszerét egy 1925-ben végzett országos felmérésből ismerhetjük meg. Az 1925-ben végzett országos közigazgatási felmérés úgynevezett *Közigazgatási tájékoztató lap*jai a kis- és nagyközségek akkori állapotát rögzítik. A kérdőív IV. c. 9. pontjára adott válaszokat használtuk fel Kecskemét empirikus piaci vonzáskörzetének feltárására. A kérdés: „A község állandó piaca hol van? – (helyben vagy mely községben, milyen távol) [illetve, hogy] Hova gravitál a község?". – NM EAD 8/A 1925. Statisztikai Gyűjtemény. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. 1–17. (1418–1629. sz.) – Itt mondok köszönetet Molnár Tamás történelem–földrajz szakos hallgatónak (Debreceni Egyetem), hogy rendelkezésemre bocsátotta az említett megye településeinek közigazgatási íveiről készült digitális másolatokat.

20. ábra Kecskemét piaci vonzáskörzete (1925)[305]

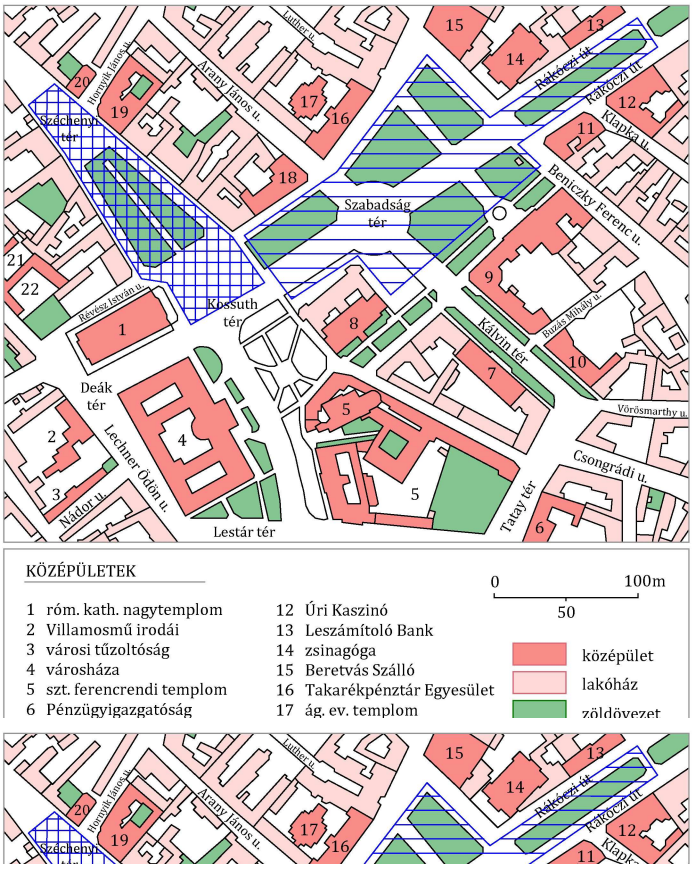
A századforduló után — ahogy azt korábban kifejtettük — a sertéstenyésztés visszaszorulásával illetve leépülésével egyre inkább a gyümölcstermesztés vált meghatározóvá. Az 1920-as években már kétségkívül ez jelentette a város gazdasági profilját. Piaca jól ismert fogalommá lett Ausztriában, Olaszországban, Németországban, de még Svájcban is. Így, a többször idézett közgazdász, Wolf István az 1920-as évek közepén már azt hangsúlyozhatta, hogy a kecskeméti gyümölcs „olyan hirnévre tett szert a külföld előtt, hogy más származásut olyan árban el sem fogadnak”,[306] aminek egyik következménye az lett, hogy a termelők nemcsak a közeli területekről, hanem a messzebb fekvő részekről is a kecskeméti piacra igyekeztek, hogy árujukat ott értékesítsék, a magasabb bevétel reményében. Móricz Zsigmond az 1930-as években pedig már azt is tudni vélte, hogy akár 80 kilométerről is akadt, ki eladni érkezett a városba.[307]

A kecskeméti piac hírneve valóban a város egyik legnagyobb „vagyona”, erőforrása volt; amivel a helyiek is kellőképpen tisztában voltak. A város nyugalmazott polgármestere, Sándor István, 1933 őszén például úgy fogalmazott, hogy az „árak ugyan alatta maradtak a múlt évinek, de mégis rendesen 25%-kal fölötte voltak a nagykőrösinek, holott a mienk után ez a legjobb és legnagyobb barack-kiviteli piac. […] Ha talán van is a nagykőrösivel szemben barackunknak minőségi felsőbbsége, a 25% árkülönbözet véleményem szerint inkább gyümölcsünk

[305] Felhasznált alaptérkép: Magyarország atlasza (1914) 2005. 21–22. térképoldal. A piakörzetek forrása: NM EAD 8/A 1925. Statisztikai Gyűjtemény. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. 1–17. (1418–1629. sz.) – Saját szerkesztés.
[306] Wolf 1926. 60.
[307] Móricz 1958. IV. köt. 40.

és piacunk jó hirére, mint a minőségi különbségre vezethető vissza."[308] De milyen is volt ez a piac? Hol és hogyan működött; és főleg miként érzékelték a kortársak ezt a páratlan jelenséget? – mert hogy páratlan volt, abban mindenki egyetértett.

A 19. és a 20. század fordulóján végrehajtott városrendezési tervek jelentősen átformálták a település külső képét. A belváros központi térfalait „kitolták", tágas, reprezentatív jellegű főteret alakítottak ki, amit egy hasonlóan tágas, széles főút segítségével nyitottak egybe a vasútállomással.[309] Az előbbi a Szabadság tér, az utóbbi a Rákóczi út elnevezést nyerte. Mellettük központi szerephez jutott még a kereskedelemben a Széchenyi tér is, amely tulajdonképp a valódi gyümölcspiacnak adott otthont. Ez volt a termelői piac, az előbbi kettő pedig (a Szabadság téren és Rákóczi úton a fák között) a fogyasztói, vagy más néven, a vegyes piac *(21. ábra)*.

21. ábra A kecskeméti piac helye a városközpontban a két világháború között[310]

Többen érezték úgy a kortársak közül, hogy a kecskeméti gyümölcspiac hangulatát semmihez sem lehet hasonlítani, s talán éppen ez lehet a titka annak, hogy számos leírás született ezekről a hajnali-korareggeli órákról. Az 1925. évi tapasztalatai alapján Wolf így írt: „Egész éjjel tart a felhordás, egyik kocsin, másik taligán, ki meg a hátán viszi a gyümölcsöt, meg a

[308] BKMÖL IV. 1920. 1. dob. Nr. 22 440/1933. – Sándor István 1933. szeptember 30-i törvényhatósági közgyűlési beadványa a helyi piac reformjának ügyében. (Aláírók között szerepel: Egry Ferenc és Hajdú József.)
[309] Juhász 1998. 217–219., 225–226.
[310] Felhasznált alaptérkép: BKMÖL XV. 1.a – Kecskemét, 1933/1. (Kecskemét th. város átnézeti térképe 1933, M=1:5000, készült: Hlatky József és Freud Imre okl. mérnök felmérése alapján, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, é. n.) – Saját szerkesztés.

zöldséget a piacra ugy", hogy a „Széchenyi-téren és Rákoczi-uton […] a kocsik halmaza és végnélküli sora" látható.[311] (Később, a gyümölcspiac már csak a Széchenyi térre korlátozódott.)

Amikor 1936-ban Erdei Ferenc szintén a városban járt hasonlóan magával ragadta a kecskeméti piac, amiről hónapokkal később így írt: „A hajnali sötétség lélegzetelállító jelenéssel fogadja az érkezőt. A tornyok közti térségre végeláthatatlan sorban ömlenek a kocsik százai és ezrei. Tanyai és szőlőbeli népek hozzák a barackot. A sötétben apró mécsesek imbolyognak s udvaraikban kosarak, kocsik, emberek és lovak formálódnak ki. Illetődött csendben forgolódnak és suttognak a kereskedők."[312] Éppen ezt a pillanatot rögzítette a Magyar Világhíradó

4. kép A hajnali, „suttogó" gyümölcspiac 1932 augusztusában[313]

egyik, évekkel korábban készült filmfelvétele, amelyből egy kivágott filmkockára tekintve könnyen elképzelhetjük, és talán még némelyest át is érezhetjük azt, amit Erdei szavakkal igyekezett megragadni *(4. kép)*. Majd pár sorral lejjebb e költői érzékkel festett képhez Erdei sietve hozzátette: „Semmi sem látszik abból, hogy tavaly [1935-ben] jég verte el a termést, hogy tüdővészben és a tej hiánya miatt halt meg a kisgyerek, hogy akik a barackot hozzák, mezítlábas" tanyasiak.[314]

Hasonlóan ír 1939-ben a helybeli Balásfalvi Kiss Barnabás is: „Kecskemét gyümölcspiaca egy egészen sajátos és egyedülálló valami. Világítótornya az öreg templom, melynek nagy harangja még alig kondít egyet éjfél után, amikor már kocsizörgés hallatszik minden oldalról és a gyümölccsel megrakott szekerek felvonulnak". A „kocsik százai és százai töltik meg a piacteret s sokszor fél napig is tartott, míg a piac helyére jutottak." Mellettük „ezernyi kosár, garabó [négyszögletes kézikosár], mit talicskával vagy vállrakötve jó pár kilométerről hoztak be a városba. A kép, amit a hajnali gyümölcspiac nyújt, színes és filmre való." Majd így folytatja: „Még nem állott be a reggeli szürkület, mikor a reflektorok fényénél megkezdődik a

[311] Wolf 1926. 60.
[312] Erdei 1937. 77.
[313] Forrás: FO MV (Magyar Világhíradó) 441. sz. – Hajnali gyümölcspiac Kecskeméten (00:00:19 másodperc) – http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=274
[314] Erdei 1937. 77.

piac, az eladás. Mennyi munka tapad egy-egy ilyen hajnali piac gyümölcsrengetegéhez, s milyen szorongva várja a sok ezer kisember az ár kialakulását, mely pillanatok alatt eldöntheti családjának téli gondját, élelmét, tüzelőjét."[315]

5. kép A korareggeli, „nyüzsgő" gyümölcspiac a Szabadság téren, 1936 körül[316]

Rendkívül szemléletes formában, kicsit messzebbről indítva a leírást, vetette papírra gondolatait az 1940-es években, a nem helyi születésű, de élete legjavát Kecskeméten tanítással és írással töltő Joós Ferenc is.[317] „Olyan a határ tavasztól őszig, mig a gyümölcsérés tart, mint egy kincseket kináló óriás tenyér. A tenyér közepén fekszik mindent magafelé vonzva […] a város. A széles tenyér kincsei ide folynak össze. Idegördülnek ezrével a reflektorokkal megvilágított piactérre a gyümölcsös kosarakkal, ládákkal megrakott szekerek. Idehozza kosarakban, garabókban a maga kevés termését a törpeszőlőbirtokos. Itt kinálják és veszik fel Európa legizesebb csemegéit. […] A nagytemplom 75 méter magas, sudár tornyában még nem konditott ébresztőt az öregharang, de itt már zajlott a vásár. Mire a városi ember kitörölte az álmot a szeméből, az eladók és a vevők már el is tüntek a piacról."[318]

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy módunkban áll azt is bemutatni, hogyan is működött ez a piac. Krausz István[319] az 1920-as évek végén költözött szüleivel a kecskeméti rokonság segítségével a városba, miután a család — Kalocsától nem messze fekvő — miskei paprikamalma csődbement. A kispolgári életszínvonal alján tengődő zsidó kereskedőcsalád előbb a város délnyugati, majd déli külső részére, a Mezei utca végére költözött, ahol egy kis vegyeskereskedést nyitottak. Krausz István 1938-ban a Fiú Felsőkereskedelmi Iskolában érettségizett. Nyaranta a város legnagyobb kereskedőcégénél dolgozott.[320] Nagynénje és férje,

[315] Balásfalvi Kiss 1939. 65.
[316] Forrás: Erdei 1937. 100–101. oldalak közötti 2. lap.
[317] KÉL 1992.
[318] Joós 1947.
[319] Krausz István 1921. július 4-én született. Édesanyja Schwarcz Margit, édesapja Krausz Ignác volt. A Krausz családnevet 1946-ban változtatta Kádárra.
[320] Benedek József és Társai

Guttman Loránd[321] szintén gyümölcsexportőr volt. Így fiatal kora ellenére is kellően jól ismerte a helyi piac működését. A vele készült interjú[322] alapján és a levéltári források segítségével mutatjuk be a gyümölcs útját a termelői piactól egészen a vagonokba rakodásig (a szerkesztett szöveget lásd a *III. mellékletben*).[323]

Tehát, ahogy azt többen is leírták, a termelői piac hajnal 2–3 óra között állt fel. Az 1930-as évek végén az adás-vétel kezdetét pedig már a Nagytemplom harangkondulása jelezte. Ez azonban nem mindig volt így. A Kecskeméti Gyümölcskereskedők Egyesülete, már 1928-ban azzal a kéréssel fordult a városi tanácshoz, hogy a piac kezdetét, meghatározott időben, harangütéssel jelezzék.[324] A kérelmet hosszú éveken át elutasította a városvezetés, különböző vélt és valós okokra hivatkozva. Volt, aki úgy vélte, hogy „a piacnak időhöz kötése árromboló hatásu lenne".[325] Volt, aki azt hangsúlyozta, hogy a kérelem elfogadását a termelők „azért ellenzik, mert attól félnek, hogy kiszolgáltatja őket a kereskedőknek".[326] A polgármester azt kifogásolta, „lehetetlen megakadályozni, hogy a vásárlás a kocsiknál előbb meg ne kezdődjön".[327] De volt olyan is, aki anyagi érdekeket sejtet az akció mögött, amikor azt hangoztatta, hogy „szeretné ismerni a kereskedők be nem vallott indokait, melyek bizonyára financiális természetűek s a termelőkre hátrányosak".[328] A felhozott érvekre, és a nyilvánvaló támadásra a kereskedők érdekképviseleti megbízottja azzal választolt, hogy a piac kezdete előtti „bevásárlás esetei csak szórványosak […] s maguktól szünnének meg, miután az eladók belátnák, hogy károsodnak rajtuk", ami pedig az adás-vétel kezdetének időhöz való kötését illeti „külföldön zárt és nyilt piacokon egyaránt keresztült van vive. Egyébként a 3-órás kezdéssel különben sem érne senkit sérelem, mert most is ilyentájban kezdődik a piac."[329]

Hogy valójában mi húzódott meg a háttérben, nehéz volna egyértelműen megválaszolni, valószínűleg nem is lehet. Az viszont tény, hogy a pontos piaci kezdet kiszámíthatóvá tette volna, és leegyszerűsítette volna a korahajnali teendők egy egész sorát. Aligha lehet kérdés, ha szabályrendelet határozta volna meg a nyitás idejét — amire csak 1942-ben került sor —, akkor az, alapját jelenthette volna a visszaélések hatósági úton történő orvoslásának. Erre sem kapacitása, sem hajlandósága nem volt a városirányításnak. Hiszen ezzel — ha szűkös formában ugyan, de mégiscsak — némi mozgásteret biztosíthatott a termelőknek az érdekeiket következetesen védő kereskedőkkel szemben, miközben az anyagilag egyre inkább gyarapodó

[321] Guttmann I. Lóránt (!) – KNC 1940. 214.
[322] Kádár interjú 2007.
[323] Az itt következő részben saját szavainkkal írjuk le a folyamatot
[324] BKMÖL IV. 1920. 1. dob. Nr. 33 455/1928. – A Kecskeméti Gyümölcskereskedők elnökének levele a tekintetes Városi Tanácsnak, 1928. július 27.
[325] Pataky Ferenc árvaszéki ülnök, törvényhatósági bizottsági tag felszólalása. – BKMÖL IV. 1920. 1. dob. Piacrendezés tárgyában tartott értekezlet jegyzőkönyve, [1934–38.] június 22. (Hiányzik az év megjelölése.)
[326] Szabó Iván bankigazgató, országgyűlési képviselő, törvényhatósági bizottsági tag felszólalása. – BKMÖL IV. 1920. 1. dob. Piacrendezés tárgyában tartott értekezlet jegyzőkönyve, [1934–38.] június 22. (Hiányzik az év megjelölése.)
[327] Balásfalvi Kiss Endre polgármester felszólalása. – BKMÖL IV. 1920. 1. dob. Piacrendezés tárgyában tartott értekezlet jegyzőkönyve, [1934–38.] június 22. (Hiányzik az év megjelölése.)
[328] Szepesi Brunó (pozíciója ismeretlen előttünk) felszólalása. – BKMÖL IV. 1920. 1. dob. Piacrendezés tárgyában tartott értekezlet jegyzőkönyve, [1934–38.] június 22. (Hiányzik az év megjelölése.)
[329] Kertész Menyhért kereskedő, törvényhatósági bizottsági tag válasza. – BKMÖL IV. 1920. 1. dob. Piacrendezés tárgyában tartott értekezlet jegyzőkönyve, [1934–38.] június 22. (Hiányzik az év megjelölése.)

exportőrök tekintélyének némileg határt, hatalmának pedig gátat szabhatott a városvezetés. A kérdés és a köréje fonódó civakodás az 1940-es évekre jelentőségét veszítette, így a szabályrendeletbe is már könnyen beépülhetett.

Amire a termelők elfoglalták helyüket, a kereskedők megbízottjai is megérkeztek a piacra. Amennyiben egy áru megfelelt az exportelvárásoknak (méretben vagy színben), akkor a megbízott megalkudott a termelővel, majd kiállította a bárcát, amin a felvásárló cég neve, címe és az áruért fizetett összeg szerepelt. Ezt követően az árut eladni másnak már nem lehetett. Ezzel a bizonylattal aztán a termelő behajtott a kereskedő telepére, ahol a mázsálást követően kifizették, majd kezdődött a feldolgozás.

6. kép A kereskedők vagy megbízottaik a szekérre rakott árut vizsgálják alkudozás közben – a céges „bárcatömb" is jól kivehető egyikük kezében (1932 nyara)[330]

A legtöbb visszaélés épp a mérlegeléssel állt összefüggésben. Rendszeresen visszatérő problémát jelentett, hogy a kereskedők mérlege kevesebbet „mutatott", mint a hatósági mérleg. Legtöbbször a csalás nem a mérleg elállításával és a súlyok módosításával történt — hiszen azokat minden kereskedőnek, minden tavasszal hatóságilag ellenőriztetnie kellett[331] —, hanem egyszerűen mielőtt a mérleg nyelve vízszintesbe nem állt, felcsapták a nyelvtartót. De az is gyakori eset volt a szabályrendelet-tervezet szerint, hogy a mérleget szándékosan nem vízszintes helyen állították fel.[332] Az is bevett szokás volt egy darabig, hogy a lemért árut rögtön összeöntötték a többivel.[333] Ilyenkor, ha a csalás gyanúja felmerült, már nem lehetett újraméri. A vitás esetekben a vásárbírát (aki többnyire községi bíró volt) lehetett hívni vagy az aznapra beosztott rendőrhöz lehetett fordulni. Ilyenkor a döntésre mindig a helyszínen került sor.

Volt, hogy a termelőnek nem a kereskedővel, hanem a városi helypénzszedővel akadt nézeteltérése. 1937. júniusának egyik korareggeli órájában történt, hogy az 50 kat. holdas föld-

[330] Forrás: FO MV (Magyar Világhíradó) 441. sz. – Hajnali gyümölcspiac Kecskeméten (00:00:23 másodperc) – http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=274
[331] BKMÖL IV. 1920. 1. dob. – Kecskemét thi város piacrendtartási szabályrendelete. Tervezet, 11. §
[332] BKMÖL IV. 1920. 1. dob. – Kecskemét thi város piacrendtartási szabályrendelete. Tervezet, 15. §
[333] BKMÖL IV. 1920. 1. dob. – Kecskemét thi város piacrendtartási szabályrendelete. Tervezet, 16. §

birtokos, Gyenes Bertalan, aki joggal volt a helyi vagyoni elithez sorolható, komoly összetűzésbe keveredett Szőke Ferenc helypénzszedővel.[334] Gyenes kocsisa 17 kosárnyi és kétzsáknyi uborkát vitt eladni a piacra. Szőke és segítőtársa Bende János piaci felvigyázó a szokásos eljárásnak megfelelően kosaranként 40, zsákonként 60 kilogrammal számolva az árut 8 mázsára becsülte, amely után 6 pengő 40 fillér helypénz kifizetésére kötelezték. Az időközben helyszínre érkező Gyenes sokallva a megállapított összeget, nem volt hajlandó azt kifizetni. Rövid szóváltás után Szőke rendőrért kiáltott, amire egy kisebb tömeg állta körül őket. A kínos jelenetet csak továbbfokozta, hogy elszabadultak az indulatok, mind Gyenes, mind Szőke erélyesen kiabált egymással. A helyzet odáig fajult, hogy felmerült az áru zálogba vonása, és Gyenes rendőrség általi előállítása. Bár az utóbbira nem került sor, mert a szolgálatot teljesítő rendőr jól ismerte a sértettet, mégis ekkorra már környezetükben mindenki őket figyelte; így alighanem joggal érezte magát Gyenes megaláztatott helyzetben. Lenyugvást átmenetileg az hozott, hogy Bende elkísérte Gyenest a piaci főellenőrhöz, aki megállapította, hogy közel 20 százalékkal számlázták túl a helypénzt. Bár az eredetileg kiszabott összeget így is ki kellett fizetnie, megállapodtak, hogy a különbözetet legközelebb leszámítják majd.

A történet ezzel nem ért véget. Gyenes nem tudta lenyelni a sérelmeket, s egy-másfél órával később visszament a piacra, hogy rákényszerítse Szőkét a nyilvános bocsánatkérésre. Jelenetet rendezve kiabálásba fogott – nem sok sikerrel. Szőke nem reagált, s mint aki tudomást sem vesz a dologról, munkáját folytatva továbbállt. Ekkor már nem volt visszaút. Gyenes követni kezdte Szőkét, akit a zsinagóga mögötti Wesselényi utca sarkán ért utol. Ekkor a kiabálást folytatva és a pénzt, valamint a bocsánatkérést követelve újabb keresetlen szavakat intézett Szőkéhez, aki később azt állította, hogy nemcsak abnormálisnak nevezte, hanem megfogta a karját és meg is rángatta.

Noha verekedésig nem fajult az eset, mégis jól jelzi, hogy egy olyan egyszerű eljárás is, mint a helypénz megállapítása, bőven kínált konfliktust – mutatva, hogy a termelőknek, árusoknak nemcsak a kereskedőkkel, hanem a város érdekeit képviselő piaci felvigyázókkal is számolniuk kellett. Kifizetődött, ha résen voltak. A történtekhez azonban hozzátartozik, hogy Gyenest sem kellett félteni. Feljelentéséből pusztán azért nem lett komolyabb ügy, mert egy héttel később a Javadalmi Hivatal a kivizsgálást azzal a konklúzióval zárta, és tette a jelentést a polgármester asztalára, hogy „Szőke Ferenc jav[adalmi] ellenőr olyan magatartást nem tanusitott, amely ellene fegyelmi eljárás megindításának oka lehetne. Annak megemlitésével, hogy Gyenes Bertalan kecskeméti gazdálkodóval az uborka és dinnye-szezon idején állandóan vannak nézeteltéréseink a helypénz körül, javasoljuk méltóztassék az eljárást megszüntetni.”[335]

[334] Az ügy dokumentumait lásd: BKMÖL IV. 1910. a. 69. dob. Nr. 64./eln./1937. – Gyenes Bertalan panasza Szőke Ferenc javadalmi helypénzszedő ellen, jegyzőkönyv, 1937. június 14.; Uo. – Szőke Ferenc kihallgatása, jegyzőkönyv, 1937. június 16.; Uo. – Bende János kihallgatása, jegyzőkönyv, 1937. június 16.; Uo. – Kecskemét th. város Javadalmi Hivatalától származó jelentés „Gyenes Bertalan panasza Szőke Ferenc jav. ellenőr ellen” ügyében, 1937. június 21.

[335] BKMÖL IV. 1910. a. 69. dob. Nr. 64./eln./1937. – Kecskemét th. város Javadalmi Hivatalától származó jelentés „Gyenes Bertalan panasza Szőke Ferenc jav. ellenőr ellen” ügyében, 1937. június 21.

Úgy tűnik azonban, hogy nemcsak a javadalmi helypénzszedők éltek vissza olykor-olykor a hatalmukkal, mint ahogy a kereskedők is igyekeztek maguk javára fordítani a termelők „kiszolgáltatott" helyzetét, hanem a termelők is többnyire megtettek mindet annak érdekében, hogy a lehető legtöbb bevételhez jussanak. Így, egy időben nem ritka jelenség volt az, amikor egyazon árut kétszer adták el a piacon. A „forgatókönyv" arra épült, hogy a piac vége felé akadtak olyan kereskedők, akiknek nem sikerült a külföldről megrendelt aznapi mennyiséget felvásárolniuk. Ilyenkor a szorult helyzetükből azzal igyekeztek menekülni, hogy hajlandók voltak akár kilónként 10 fillérrel is többet fizetni. Ezt kihasználva, még hajnalban a piacra nem a termelő, hanem egy megbízottja vitte az árut, aki — annak rendje-módja szerint — el is adta a terményt. Majd a piac vége felé megérkezett a termelő is, és újból eladta ugyanazt az árut, ezúttal már annak, aki többet ígért érte.[336] Az, hogy az ilyen esetekre történő szabályozás még szerepelt a szabályrendeletei tervezetben, de a végleges piaci rendtartásba már nem került be, arra utal, hogy ez a gyakorlat az 1930-as és 40-es évek fordulójára lényegében megszűnt.

Amennyiben az áru eljutott a kereskedőhöz, kezdődött az osztályozás, az átválogatás, ami a csomagolással folytatódott. A barackot 10 kilogrammonként szépen sorba rendezve, papírral kibélelt, úgynevezett hollandi ládákba rakták. A munkához főleg asszonyokat foglalkoztattak, akik órák hosszat a földön ülve csomagolták a barackot, melyért akár 3-4 pengőnyi[337] bért is kaphattak, ami az átlagos férfi napszámbér kétszerese volt Kecskeméten. Bár jól megfizették,

7. kép A földön ülő csomagolóasszonyok 1932 augusztusában[338]

mégis a legnehezebb munkák egyike volt a csomagolás, amelynek körülményei közel sem mondhatók ideálisnak. Misem jelzi ezt jobban, hogy az 1940-es piaci rendtartásba bekerült, hogy az „exportőr tartozik csomagoló telepén annyi csomagoló állványt beszerezni, ahány

[336] BKMÖL IV. 1920. 1. dob. – Kecskemét thi város piacrendtartási szabályrendelete. Tervezet, 10. § vö. Kádár interjú 2007.
[337] Erdei 1937. 80.
[338] Forrás: FO MV (Magyar Világhíradó) 441. sz. – Hajnali gyümölcspiac Kecskeméten (00:00:40 másodperc) – http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=274

csomagoló asszonyt foglalkoztat, valamint apró zsámolyokat, amelyekre a csomagolóasszonyok ülhetnek. Földre vagy betonpadlóra a csomagoló asszonyoknak ülni nem szabad."[339] Ugyanitt történt rendelkezés arról, hogy a csomagolóhelyiségekben a padlót naponta többször tisztítani kellett, és ahol mosdótálat, szappant s törölközőt is el kellett helyezni, hogy az asszonyok bármikor kezet tudjanak mosni.[340]

A következő lépés — olyan 10-11 óra körül — a ládák telephelyről vasútállomásra történő kiszállítása volt, ahol ismét lemérték az árut, majd elkezdték berakodni a vagonokba. Mivel a berakodáskor már rekkenő hőség volt, így a kocsikat, amelyek a tűző napon álltak, muszáj volt előre lehűteni, és folyamatosan biztosítani az alacsony belső hőmérsékletet. A vagonok két végén helyezkedtek el a jégtartályok, ahová a jeget felülről töltötték be, ami képes volt arra, hogy a viszonylag jól szigetelt kocsikat, a benne elhelyezett árúval együtt, a következő utójegelő állomásig megfelelő hőmérsékleten tartsa.

A berakodással nagyjából délután 2-3 óra körül végezni kellett, mert a szerelvény általában 4-5 óra magasságában indult külföldre. A kettő között pedig még számos elvégzendő feladat akadt. Ilyenkor adták át a kocsikat vámkezelésre, ami megközelítőleg másfélórás papírmunka volt. Eközben a vagonokat leplombálták, hogy elejét vegyék az illetéktelenek rakományhoz való hozzáférését, és hogy jelezzék, a szerelvény menetkész.

Az 1930-as évek elején, amíg az exportigényeknek megfelelő helyi gyakorlat ki nem alakult, még előfordult, hogy maguk a külföldi kereskedők, vagy a kereskedőcégek megbízottjai jöttek el és költöztek Kecskemétre, hogy felügyelhessék a munkafolyamatokat. Volt olyan kereskedő, mint a zürichi Keller, aki a vasútállomási mérlegelésnél és a vagonok berakodásánál maga ellenőrizte a munkálatokat, ami meglehetősen szokatlan eljárásnak számított. (Kádár István szerint — aki személyesen ismerte őt — alighanem bizalmatlan természete állhatott a hátterében.) De akadt olyan külföldi cég is, mint az olasz Cipriani Társaság, ami hasonlóan helyben ellenőrizte a minőséget, s kiterjedt kereskedelmi tevékenységre utalva, a Kecskemétről exportált barackot nem Olaszországban, hanem valamely nyugat-európai államba továbbítva értékesítette.

Az importőrök kezdeti bizalmatlansága érthető volt, azonban hamar beletanult a város mind termelői, mind exportkereskedői társadalma a magas minőségi igények teljesítésébe. Az áru már első- és másodosztályba sorolva, szétválogatva került a piacra. A csomagolás pedig valóban minőségi munka volt. Jellemző, hogy a belső piacra, például a közeli fővárosba szánt gyümölcsöt nem rakták ízlésesen rendezett sorokba ládánként, hanem ömlesztve, papírbélelés nélkül tették rekeszekbe. A bizalmatlanság hamar elillant, hisz néhány év leforgása alatt az egész kereskedelmi folyamat már olajozottan, magas színvonalon történt. 1933-ban és 1934-ben már ez volt a kialakult gyakorlat. Amire szükség is volt, hiszen a hatalmas kereslet kielégítésére csak úgy volt mód, ha a főszezonban naponta nemcsak egy, hanem több szerelvényt

[339] BKMÖL IV. 1920. 1. dob. Nr. 13 723/VII./1940. – Kecskemét thj város piaci rendtartása, 1940. június 7., 25. §
[340] BKMÖL IV. 1920. 1. dob. Nr. 13 723/VII./1940. – Kecskemét thj város piaci rendtartása, 1940. június 7., 26. §

is indítottak a határon túlra. Ez a feszített tempó — ahogy azt láttuk — egészen kivételes munkafegyelmet kívánt, ami persze számos konfliktushelyzetet is magában rejtett.

A városvezetés tisztában volt a gyümölcsexport felbecsülhetetlen jelentőségével. A lehetőségeihez mérten, igaz elég lassan, de arra törekedett, hogy idővel szabályozza a helyi termelői piac működését. Ennek látszólag ellentmond és elégé meglepő is, de még 1941-ben sem volt elfogadott piaci szabályrendelete Kecskemétnek.[341] Ez alighanem azzal magyarázható, hogy a városvezetés óvatos volt. Bár törekedett a szabályozásra, mégis egyúttal tudatosan igyekezett kellő távolságot is tartani, hogy e szabadpiaci viszonyokból formálódó exportkereskedelem természetes módon törjön maga előtt utat – nagyobb városi beavatkozás nélkül bontakozhasson ki, épülhessen fel. Arra azonban elejétől fogva ügyelt, hogy a keretek fenntartásával elősegítse a folyamatot, és hogy eközben a maga hasznát is megtalálja. Jellemző a városvezetés gondolkodására, ahogy azt Balásfalvi Kiss Endre polgármester — Szegedre célozva — megfogalmazta: „Sorompós városnak nem lehet piaca".[342] „Azt hiszem, ezzel a megállapítással a kecskeméti polgármester fején találta a szöget"[343] – foglalt határozottan állást 1936 augusztusában Móricz Zsigmond. Amíg a nagy vetélytárs Szeged (Nyíregyházához hasonlóan) a városba érkező autó- vagy szekérforgalmat már a település határában megállította, hogy behajtsa a kövezetvámot, addig ez nemhogy Kecskeméten, de még a Duna–Tisza közén sem volt szokásban. Ezzel Kecskemét, noha többtízezer pengő bevételről mondott le, mégsem kellett attól tartania, hogy vesztesége — akárcsak a legkisebb mértékben is — számottevő lett volna. Ezt más formában igyekezett pótolni. Következetesen ügyelt arra, hogy az exportra szánt árut csak a piacon adják el, illetve vásárolják fel;[344] mindezt azért, hogy kivethesse a helypénzt, amelynek összege 1935-ben, a példátlanul gyenge termés ellenére is, mintegy 40 ezer pengő körül alakult.[345]

Mindent egybevetve a piaci termelésre és a helyi infrastrukturális viszonyokra épülő kecskeméti gyümölcs-, zöldség- és borkereskedelem virágkorát élte korszakunkban, amely abban is megmutatkozott, hogy a kis- és nagykereskedők köre is jelentősen kiszélesedett. Összesített adataink alapján[346] a nyilvántartott kereskedők száma 1922 és 1930 között 376-ról robbanásszerűen 773 főre duplázódott, s 1940-re további 76 fővel gyarapodott. A kereskedők 30 százaléka (228 fő) zöldség-gyümölcs (11 százalék), élőállat (11 százalék), bor (5 százalék) és

[341] 1941 novemberében még mindig nem volt elfogadott piaci szabályrendelete Kecskemétnek. A város polgármestere ekkor levélben fordult a m. kir. kereskedelem- és közlekedésügyi miniszterhez, s arra kérte, hogy engedélyezze a már összeállított szabályrendelet-tervezet megtárgyalását (vitáját) a helyi törvényhatósági bizottságban. (BKMÖL IV. 1920. 1. dob. Nr. 37 741/1941. – A város polgármesterének a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszterhez intézett levele, 1941. november 17.) Tekintettel a háborús állapotokra és a hivatali útvesztőkre az említett levélre csak 9 hónappal később érkezett dorgáló hangvételű válasz: „felhívom Polgármester Urat, hogy Kecskemét thj. városnak a Polgármester ur jelentése szerint már elkészitett vásári és piaci rendtartásról szóló szabályrendeletét a város törvényhatósági bizottságával *sürgősen* tárgyaltassa le". – BKMÖL IV. 1920. 1. dob. – M. Kir. Kereskedelem- és Közlekedésügyi Miniszter Nr. 104 357/II.1942. számú utasítása, 1942. augusztus 24. (Kiemelés tőlem.)

[342] Móricz 1958. IV. köt. 40.

[343] Móricz 1958. IV. köt. 40.

[344] BKMÖL IV. 1920. 1. dob. Nr. 13 723/VII./1940. – Kecskemét thj. város piaci rendtartása, 1940. június 7., 21. §

[345] Móricz 1958. IV. köt. 41.

[346] KNC 1922. 108–112.; KNC 1930. 268–276.; KNC 1940. 207–218. (Saját számítás.)

gabona (3 százalék) forgalmazásával — mindenekelőtt ezek exportjával — foglalkozott 1930-ban. A következő évtizedben — a húszas években tapasztalható dinamikus, két és félszeres növekedéshez képest — a kereskedők előbb említett csoportjának gyarapodása megtorpant,[347] méghozzá éppen akkor, amikor Magyarország előtt hatalmas új külföldi piacok nyíltak meg. A visszaesés részben a kisebb vállalkozások bukásával, összeolvadásával, részben pedig az 1938. és 1939. évi első és második zsidótörvény hatásával[348] magyarázható.

A város gyümölcsexportja országos viszonylatban is előkelő, idővel egyedülálló helyet foglalt el. Amíg az első világháború előtt az ország gyümölcskivitelének negyede (1909-ben például 28 százaléka),[349] addig az 1932–1934 közötti évek átlagában már 41 százaléka származott Kecskemétről.[350] Az árukivitel mennyisége természetesen erősen függött az időjárási viszonyoktól. Így például 1934-ben 4400 tonna kajszibarackot szállítottak külföldre, a következő évben alig 100 tonnát, míg az 1936. esztendő kimagaslóan bő terméséből 9300 tonna jutott exportra.[351] Az 1935. évi rendkívül gyenge termés az időjárás rendhagyóan szélsőséges alakulásával hozható összefüggésbe *(lásd 60. oldal)*.

A kecskeméti baromfiexport több mint 60 százalékát egyenlő arányban a csirke és a pulyka, további 28 százalékát szintén egyforma mennyiségben a tyúk és a kacsa adta. 1937 októberétől 1938 végig 2,7 millió darab tojást szállítottak külföldre a városból. A kecskeméti zöldség- és gyümölcsexport fő iránya 1938-ban (azonos arányban) Németország és Ausztria (74 százalék), valamint Belgium (13 százalék) és Lengyelország (4 százalék) volt.[352] Gömbös Gyula 1933. júniusi berlini látogatásának eredményeként az ugyan érvényben lévő, de nem működő német–magyar kereskedelmi egyezményt egészítették ki az I. pótegyezménnyel, melynek következtében a német piac szélesebbre nyílt a magyar mezőgazdasági export előtt. Röviddel később 1934 februárjában egy újabb (II.) német–magyar kereskedelmi pótegyezmény egészítette ki a korábbi megállapodást, mely lehetővé tette a termelés mennyiségének további emelését.[353]

A kecskeméti gazdaság 1936. évi tömör jellemrajza szerint „A mezőgazdaság egészen kivételes fejlettséget ért el, az exportforgalom ennek teljesen megfelelő s az ipar is a helyes irányba terelődött: a kerti mezőgazdasági termékek feldolgozására rendezkedik be.”[354]

---

[347] A gyümölcs-zöldség, élőállat, bor és gabona forgalmazásával foglalkozó kereskedők száma 1922-ben 94, 1930-ban 228, míg 1940-ben 174 fő volt Kecskeméten. – KNC 1922. 108–112., KNC 1930. 268–276., KNC 1940. 207–218. (Saját számítás.)
[348] Nagy I. 2007. 216–224.
[349] Wolf 1926. 61.
[350] Konkoly Thege 1935. 99–113. 105. Vö. Balásfalvi Kiss 1939. 66.
[351] A város 1936. évi teljes zöldség- és gyümölcsexportja elérte a 21 884 tonnát, ami az ország 1935. évi összes, mintegy 18 900 tonna zöldség- és gyümölcsexportját is jelentősen meghaladta. – MOL K. 428. a. – MTI 1936. október 17. Hírkiadás, 20 óra 40 perckor kiadott jelentés. Vö. Balásfalvi Kiss 1939. 67.
[352] A fennmaradó 9 százalék sorrendben: Csehország, Svájc, Anglia (eddig összesen 7,8 százalék), Finnország, Luxemburg, Svédország és Hollandia néhány tíz- vagy százmázsányi tétele volt. – Balásfalvi Kiss 1939. 67.
[353] Gergely–Izsák 2000. 80–81.
[354] Erdei 1937. 80.

5. Gyermekváros

A 18. század végén a későbbi alföldi törvényhatósági jogú városok még nagyjából 15–30 ezer fős lélekszámú települések voltak. Debrecen után, akkor, az Alföld legnépesebb (22 ezer fős) városa Kecskemét volt,[355] azonban a következő 70-80 év jelentősen átrendezte a viszonyokat. A kiegyezéskor — a főváros után az Alföldön — már Szeged volt a legnagyobb népességtömörülés, amit Hódmezővásárhely, Debrecen és csekély különbséggel Kecskemét kísért. A századfordulót követően, 1910-re már kialakult az a sorrend is, ami a Horthy-korszakot végig jellemezte: Szeged és Debrecen után Kecskemét lett az Alföld legnépesebb városa, 1920 után pedig az ország 4. legnagyobb népességtömörülése *(8. táblázat)*.

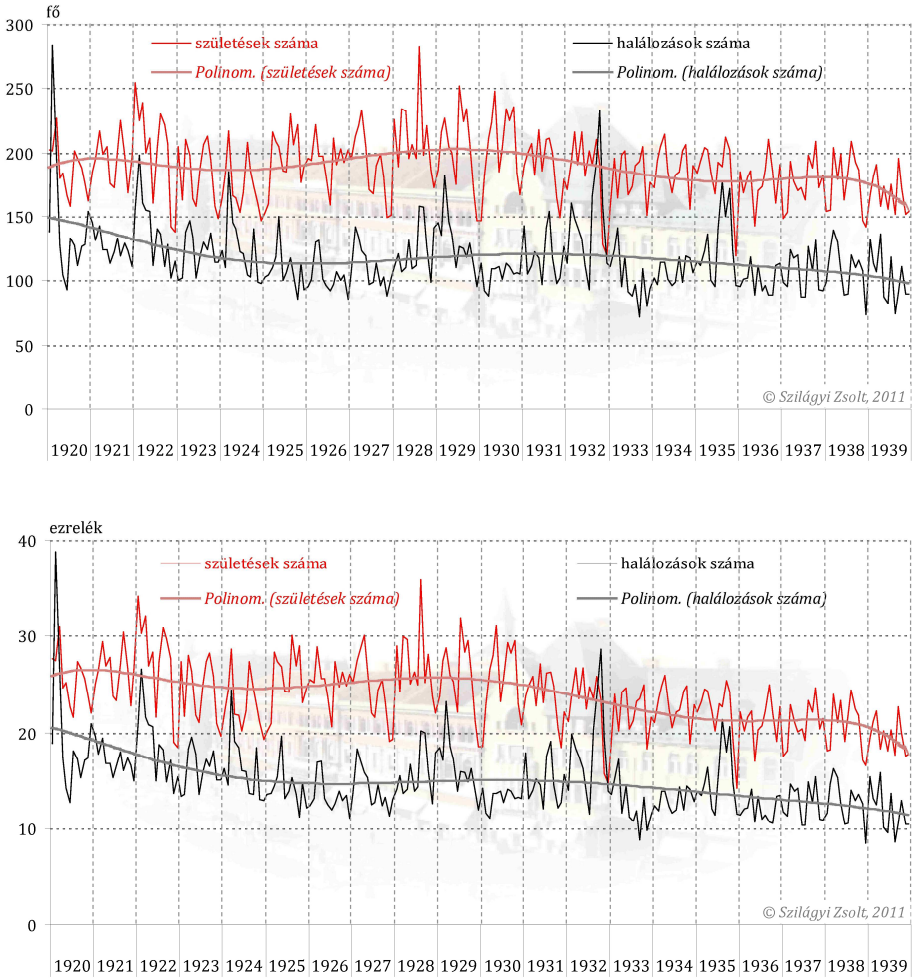
8. táblázat
Az alföldi törvényhatósági jogú városok lélekszáma (1869–1941)

	Szeged	Debrecen	Kecskemét	Hmvh.	Baja
1869	70 179	46 111	41 195	49 153	18 110
1880	73 675	51 122	44 887	52 424	19 241
1890	85 569	56 940	48 493	55 475	19 485
1900	100 270	72 351	56 786	60 824	20 065
1910	115 306	90 153	65 716	62 394	20 709
1920	119 109	103 186	73 109	60 922	19 371
1930	135 071	117 275	79 467	60 342	27 935
1941	136 752	125 933	87 269	61 776	32 309

Forrás: OMKSH 1871., OMKSH 1882., MSK ÚS 1., 42., 69., 83. köt. KSH 1979.
Hmvh. = Hódmezővásárhely

Nem véletlen, hogy külön fejezetet szentelünk a város népességének, hisz tudvalevő, hogy a „társadalmak legfontosabb erőforrását saját népességük jelenti”.[356] A lélekszám-növekedés elsősorban a természetes szaporodás és a migráció függvénye. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a rendszeres tisztifőorvosi jelentések alapján az előbbi folyamatot nagy részletességgel, havi bontásban vizsgálhatjuk.[357] Ehhez azonban a születési (fertilitási) és a halálozási (mortalitási) mutatókat előbb diagram formájában rajzoltuk fel *(22. ábra)*.

[355] Az összeírásból teljes Bács-Bodrog vármegye, így Baja adatai is hiányoznak. – KSH 1960. 17.*
[356] Tomka 2009. 41.
[357] BKMÖL IV. 1903. a. 42–57. köt. (1920–1934 közötti jelentések a közgyűlési jegyzőkönyvekben is megtalálhatók); illetve még részletesebben, az eredeti 1926–1939 közötti jelentéseket lásd: BKMÖL IV. 1926. Nr. 119/1926., 315/1926., 608/1926., 1428/1926., 1665/1926., 2018(2118)/1926., 2380/1926., 2616/1926., 2828/1926., 3090/1926., 3720/1926., 54/1927., 934/1927., 1359/1927., 1776/1927., 2521/1927., 3017/1927., 3662/1927., 4132/1927., 4594/1927., 4820/1927., 5441/1927., 6175/1927., 194/1928., 928/1928., 1457/1928., 2061/1928., 2468/1928., 3015/1928., 3745/1928., 4350/1928., 4513/1928., 4744/1928., 5040/1928., 5269/1928., 32/1929., 349/1929., 768/1929., 1241/1929., 1586/1929., 2168/1929., 2842/1929., 3460/1929., 3577/1929., 3647/1929., 3728/1929., 3815/1929., 28/1930., 120/1930., 174/1930., 241/1930., 312/1930., 391/1930., 446/1930., 496/1930., 528/1930., 566/1930., 675/1930., 790/1930., 61/1931., 133/1931., 196/1931., 232/1931., 305/1931., 374/1931., 419/1931., 459/1931., 501/1931., 635/1931., 713/1931., 755/1931., 41/1932., 102/1932., 150/1932., 199/1932., 254/1932., 308/1932., 348/1932., 392/1932., 450/1932., 533/1932., 581/1932., 651/1932., 30/1933., 101/1933., 167/1933., 228/1933., 282/1933., 353/1933., 407/1933., 462/1933., 541/1933., 642/1933., 731/1933., 772/1933., 31/1934., 114/1934., 210/1934., 296/1934., 385/1934., 475/1934., 565/1934., 638/1934., 668/1934., 798/1934., 895/1934., 975/1934., 22/1935., 55/1935., 101/1935., 174/1935., 241/1935., 325/1935., 391/1935., 469/1935., 543/1935., 598/1935., 681/1935., 780/1935., 867/1935., 53/1936., 127/1936., 232/1936., 340/1936., 448/1936., 527/1936., 610/1936., 666/1936., 770/1936., 905/1936., 1047/1936., 1173/1936., 67/1937., 158/1937., 313/1937., 418/1937., 514/1937., 618/1937., 708/1937., 787/1937., 899/1937., 990/1937.,

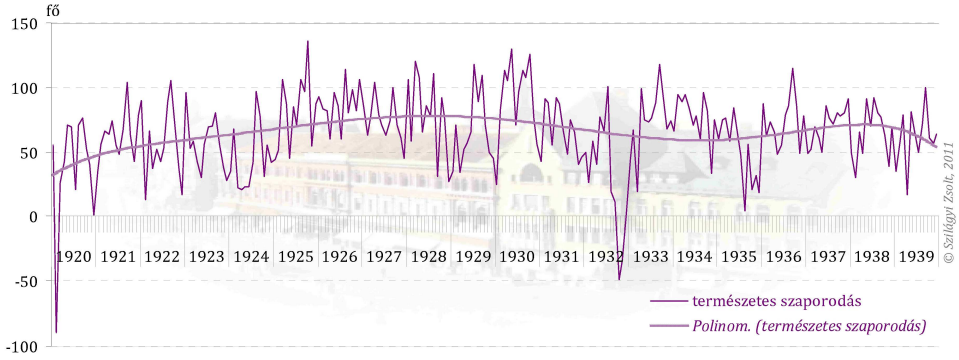
22. ábra A születések és a halálozások számának alakulása havi bontásban (1920–1939)[358]

Jól látható, hogy 1920-tól (de alighanem már 1919-től is) a születések száma növekvő tendenciát mutatott egészen 1922 elejéig. Ettől kezdve 1925-ig, vagyis nagyjából a gazdasági stabilizáció kezdetéig a mutató valamelyest visszaesett, majd 1929-ig újból emelkedésbe váltott. Vélhetően a leírtakra az első világháború utáni gyermeknemzési kedv emelkedése (még inkább visszatérése) lehet a legfőbb magyarázat. A születések száma tehát 1921 és 1929 között átlagosan 25-26 ezrelék körül alakult, vagyis havonta hozzávetőlegesen 195 gyermek látott napvilágot Kecskeméten. Teljesen egyértelmű, hogy e tendenciát nem a világgazdasági válság helyi szintű jelentkezése, hanem még az 1928/29. évi tél és az 1929. évi aszály által kiváltott rossz termés, gazdasági visszaesés szakította meg. Az is jól kivehető, hogy 1930-tól (látványosabban 1931-től) a születések száma a vizsgált időszakban folyamatosan csökkent, jóllehet egy rövid időre, 1935 és 1938 között lelassult, mi több átmenetileg meg is állt. Az 1930-as években a születési arányszám átlagosan 22 ezrelékre csökkent, vagyis minden ezer lakosra havonta 11 gyerekkel kevesebb születés jutott, mint az 1920-as években.

1121/1937., 1242/1937., 71/1938., 158/1938., 253/1938., 344/1938., 470/1938., 563/1938., 641/1938., 724/1938., 818/1938., 923/1938., 1014/1938., 1141/1938., 52/1939., 572/1939., 658/1939., 716/1939., 855/1939., 48/1940.

[358] Forrás, lásd: 357. lábjegyzet. (Saját számítás.)

A halálozások száma kevésbé összetett tendenciát tükrözött. 1924-ig meredeken csökkent, 1925 és 1931 között megtorpant, majd 1932-től az időszak végéig újból esni kezdett. Az egész folyamatot tekintve a halálozási arányszám 1921 és 1939 között 20 ezrelékről alig 12 ezrelékre zuhant, miközben a fertilitás 25 ezrelékről csak 20 ezrekére esett vissza. Különös megfigyelni, hogy 1920 és 1924 között, amíg a születések száma átlagosan 24–25 ezrelék körül mozgott, addig a halálozásoké 20 ezrelékről 15 ezrelékre zuhanva szétnyitotta a demográfiai ollót, előidézve ezzel egy — helyi viszonylatban — jókora baby-boomot, amely kitartott egészen az 1920-as 30-as évek fordulójáig. A látványos lélekszám-gyarapodást tehát nem a születések számának emelkedése, hanem a halálozások számának esése okozta. Ennek hátterében a kiépülő egészségügyi szolgáltatás, mindenekelőtt a csecsemővédő szervezet működésével visszaszoruló csecsemőhalálozás állt (amelyre később még visszatérünk).

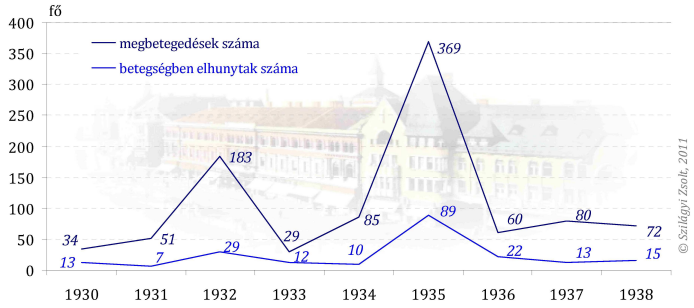
23. ábra A természetes szaporodás alakulása havi bontásban (1920–1939)[359]

A születések és a halálozások különbözete kirajzolja a természetes szaporodás görbéjét is *(23. ábra)*, amiről leolvasható, az 1920-as évekre jellemző — említett — baby-boom, de az 1930-as évek első felében, a gazdasági válság éveiben visszaeső születésszám, illetve az évtized második felében kirajzolódó második „természetes szaporodási csúcs" is. A vitathatatlan népességnövekedés mellett azonban bőven akad olyan epizodikus, általában egy-két hónapig tartó, minden esetben őszi-téli időszakra eső magas halálozás is, amely alkalmanként megtörte a vázolt növekedési folyamatot. Ilyen volt például 1920 februárja, amelyről a tisztifőorvosi jelentés azt hangsúlyozta, hogy a „kiterjedt és rosszindulatú spanyoljárvány miatt [az egészségügyi helyzet] ugy bel-, mint a külterületen és pedig a külterületen igen kedvezőtlen volt".[360] A külterületi magasabb halálozásokat azzal indokolja a jelentés, hogy a tanyáról „orvoshoz később hozzák a beteget", és „a tanyai nép a sokszor enyhébb betegséget figyelembe nem véve, sok mozgást végez", vagyis továbbdolgozott, aminek szövődményeként tüdőgyulladás lépett föl, gyakran végzetes formában. Februárban összesen 833 influenzás megbetegedést regisztráltak a városban, akik közül minden 8-9. eset végződött halállal; az elhunytak száma így 97 főre emelkedett; a járvány mortalitási indexe ezzel 12 százalékra, több mint duplájára tehető, mint ami általában jellemezte.[361] Ma már azt is tudjuk, hogy a spanyolnátha

[359] Forrás, lásd: 357. lábjegyzet. (Saját számítás.)
[360] BKMÖL IV. 1903. a. 42. köt. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1920.
[361] BKMÖL IV. 1903. a. 42. köt. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1920.

egy madárvírus volt, amely közel 50 millió áldozatot szedett világszerte. A megfertőzötteknek átlagosan 5 százaléka halt bele alig 2-3 nap alatt a betegségbe.[362]

Bár az influenza március közepi lecsengését követően később már nem tért vissza a két világháború közötti időszakban (legfeljebb csak szórványos formában), mégis akadtak más betegségek, mint a bélhurut vagy a vérhas, amelyek jelentősen megnövelték a halálozások számát, s ennek köszönhetően átmenetileg előfordult, hogy természetes fogyás vagy ahhoz közeli állapot következett be. Ilyen volt az 1932-es és az 1935-ös év nyara-ősze is. A bélhurut (enteritis), vagyis a bélgyulladás rendszeresen, kiváltképp nyáron és koraősszel visszavisszatérő, többnyire hasmenéssel járó betegség volt, amely sok esetben a vérhas (dysenteria) alapját is képezte. Az előbbi főleg a csecsemőknél és a kisgyermekeknél volt gyakoribb és

24. ábra Vérhas által okozott kecskeméti megbetegedések és halálozások alakulása az 1930-as években[363]

vezetett nemritkán tragédiához, míg az utóbbi a felnőttek körében is könnyen halált okozhatott. A bélhurutos megbetegedést, amely a nyári forrósággal, a gyümölcséréssel vette rendszeresen kezdetét,[364] leginkább a mosatlanul elfogyasztott gyümölcsök, vagy romlott ételek váltották ki, vagyis a betegség többnyire a helytelen táplálkozásra volt visszavezethető.[365] Mind a két említett év nyara átlagon felüli forróságú volt, annyi különbséggel, hogy 1935 nyara példátlanul aszályosnak is bizonyult. Ehhez jött mindkét esetben a hasonlóan átlagostól melegebb és attól jóval szárazabb ősz, ami kifejezetten kedvező volt a legyek elszaporodásához, és ami egyben, vélhetően döntő szerepet játszott — a rossz higiéniás viszonyok és a kedvezőtlen gazdasági helyzet mellett — a vérhasjárvány terjedésében *(24. ábra)*. A tisztifőorvosi jelentés már 1931 őszén azt hangsúlyozta, hogy a város távolabbi, déli tanyáin az ellenőrzések során „feltünően nagy szegénységet, [és] hiányos táplálkozási viszonyokat” találtak.[366] Ráadásul — ahogy azt korábban megállapítottuk — az 1920-as és 30-as évek fordulójától a születések száma látványosan visszaesett. Ezzel kapcsolatban 1932 decemberében a

[362] Appenzeller 2005. 52–75.
[363] Forrás, lásd: 357. lábjegyzet. (Saját számítás.)
[364] BKMÖL IV. 1903. a. 50. köt. 327. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1928.
[365] A „nagyszámu gyümölcstermelés minden évben meghozza ez idő tájt különösen a kisdedek és gyermekek emésztő szerveire vonatkozó megbetegedéseket” BKMÖL IV. 1926. 55/1935. – Tisztifőorvosi jelentés, 1935 nyara (dátum nélkül). Vö. A „kezdődő dinnye szezon a szokásos módon, sok gyomor bélhurutot okózott” – BKMÖL IV. 1926. 179/1931. – Tisztifőorvosi jelentés, 1931. augusztus 18.
[366] BKMÖL IV. 1903. a. 53. köt. 210. – Tisztifőorvosi jelentés, 1931. szeptember 30.

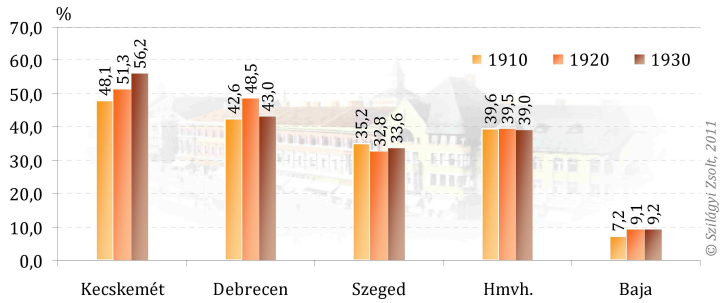
tisztifőorvos megjegyezte, hogy „a születések száma […] nagy mértékben apadt, melynek oka a nagy szegénységben keresendő”.[367]

Az eddigiek alapján elmondható, hogy az 1930-as években a gazdasági nehézségek, a kedvezőtlen egészségügyi körülmények és a kimutathatóan visszaeső gyermekvállalási kedv együttesen vezettek oda, hogy a város természetes szaporulata az 1920-as évek tendenciájához képest lelassult, sőt a 30-as évek első felében csökkenésbe váltott, de a természetes szaporodás így is az országos, 6 ezrelékes[368] érték fölött, mintegy 9 ezrelék körül járt. Mindez azt jelentette, hogy a város lakossága ekkor sem csökkent, sőt összességében — ahogy azt láttuk — több mint 14 ezer lélekkel, közel 20 százalékkal gyarapodott a két világháború közötti években, amiben a természetes szaporodáson kívül meglepő módon a bevándorlás (még ha volt is) egyáltalán nem játszott szerepet.

A tisztifőorvosi jelentések alapján ugyanis 1920 és 1930 között 8529 főre, 1930 és 1940 között pedig 8454 főre tehető a természetes szaporodás mértéke. Ezzel szemben az említett két intervallumban a tényleges szaporodás valamivel kevesebb, 6358 és 7093 fő volt. Mindez azt jelenti, hogy az 1920-as években legalább 2171 fő, míg az 1930-as években is legkevesebb 1361 fő, vagyis a lakosság 2-3 százaléka távozott a városból, akiknek nagyjából ötöde[369] (érthetően) a fővárosban igyekezett munkát vállalni. Tehát Kecskemét népesség-kibocsátó település volt a Horthy-korszakban, annak ellenére, hogy az 1910-es években még épp fordítva, népesség-befogadónak bizonyult.[370] Úgy tűnik, az 1920-as években Budapest újra jelentősebb szerepet kezdett el játszani a Kecskeméti társadalom életében. Az első világháború után jelentősen megnőtt — bár a századfordulós szintet meg sem közelítette — azoknak a száma, akik jövőjüket a fővárosban képzelték el. Az 1930-as évek első fele ebben a folyamatban is változást hozott, a válság hatására egyre kevesebben döntöttek a város elhagyása mellett, így az elvándorlók aránya csaknem 40 százalékkal visszaesett. Természetesen számos — többnyire egyéni jellegű — ok állhatott a változás hátterében, mégis az egyik leginkább marasztaló tényező alighanem a város — válság alatt is — exportra termelő, és ebből eredően munkát kínáló gazdasága lehetett. Röviden tehát, a város egyedül a magas természetes szaporodásnak köszönhette a kiemelkedő lélekszám-gyarapodást. Sem Hódmezővásárhely, sem Szeged, de még Debrecen sem rendelkezett ehhez fogható mutatókkal a két világháború között.[371] Felmerül hát a kérdés, minek köszönhette mindezt a város.

Az alföldi törvényhatósági jogú városok közül a külterületi lakosság aránya Kecskeméten volt a legnagyobb a 20. század első felében *(25. ábra)*. Sőt az egyetlen volt az említett városcsoporton belül, ahol a tanyán élők aránya mindvégig látványosan emelkedett.

[367] BKMÖL IV. 1903. a. 54. köt. 288. – Tisztifőorvosi jelentés, 1932. december 23.
[368] Tomka 2009. 48.
[369] Budapesten a kecskeméti születésűek száma 1920 és 1930 között 3339 főről 3714 főre nőtt. Ez a 375 fős különbözet az említett időszakban Kecskemétről elvándorolt lakosságnak a 17-18 százalékát adta. A budapesti adatokat lásd: Kovács 1935. 6.
[370] Az általunk közölt adatok eltérést mutatnak, a megfelelő értékek vonatkozásában attól, amit a következő forráskiadványok közölnek: MSK ÚS 76. köt. és 83. köt., illetve KSH 1978.
[371] MSK ÚS 76. köt. és 83. köt., illetve KSH 1978.

25. ábra Az alföldi törvényhatósági jogú városok külterületi lakosságának alakulása (1910–1930)[372]

Az említett folyamat hátterében egyszerre több tényező húzódott meg, amelynek közvetlen gyökerei a 19. századig nyúltak vissza, amikor a parcellázások során az 1850-es évekre a külterületi lakosság aránya 9 százalékra nőtt, s ami a következő négy évtized alatt 42 százalékra emelkedett. Amennyiben figyelembe vesszük az ez idő alatt kiosztott földek közel 1300 kat. holdnyi méretét — ami kecskeméti viszonylatban (ismerve a teljes folyamatot) nem nevezhető soknak *(vö. 13. ábra)* —, akkor legalább két dologra kell gondolnunk. Egyrészt arra, hogy 1850 és 1890 között vélhetően kisebb méretű birtokokat parcellázott a város, mint a megelőző évtizedekben, amivel önálló kisegzisztenciák egész sorát hívta életre. Másrészt pedig arra, hogy a külterületi lakosságszám-növekedés nemcsak a városból tanyára történő kiáramlás folyománya, hanem az eltérő bel- és külterületi természetes szaporodásé is.[373] Az

9. táblázat
Kecskemét bel- és külterületi népességszáma (1850–1941)

Év	szám szerint			Százalékban	
	összesen	belterület	külterület	belterület	külterület
1850	41 195	37 367	3 828	90,7	9,3
1890	48 493	27 993	20 500*	57,7	42,3
1900	56 786	29 892	26 894	52,6	47,4
1910	65 716	34 133	31 583	51,9	48,1
1920	73 109	35 577	37 532	48,7	51,3
1930	79 467	34 788	44 679	43,8	56,2
1935	82 289	35 626	46 663	43,3	56,7
1941	87 269	35 740	51 529	41,0	59,0

Forrás: Dányi 1993. (1850), Thirring 1935. 56. (1890), MSK ÚS 1. köt. (1890 és 1900), 42. köt. (1910), 69. köt. (1920), 83. köt (1930)., BKMÖL IV. 1905. 6. dob. Nr. 35460/1935. (1935), Lettrich 1968. 30. (1941).

* Thirring Lajos becslése, tudniillik az 1890-es belterülethez a szőlőhegyek lakosságát is hozzászámították. Ennek következtében a külterületnél csak 17 414 főt tüntettek fel. Thirring ezt az adatot korrigálta 20 500 főre. Az összlakosságnál 49 693 lelket tüntet fel, mert a véderővel együtt számolt, ezzel szemben mi csak a polgári lakosságot vettük számításba (minden esetben). – Thirring adatainak ellenőrzése elvégezhető, ugyanis az 1890. évi külterületi felmérések a közelmútban váltak kutathatóvá a KSH Levéltárában.

1890 utáni újabb, nagyobb arányú parcellázásoknak, és a továbbra is magas külterületi természetes szaporodásnak köszönhetően a tanyán élők 1920-ra túlsúlyba kerültek, arányuk 51 szá-

[372] Forrás: MSK ÚS 42., 71., 83. köt. (Saját számítás.)
[373] Thirring 1935. 55–57.

zalékra nőtt, ami a korszak végére — egészen példátlan módon — még a 60 százalékot is megközelítette *(9. táblázat)*.

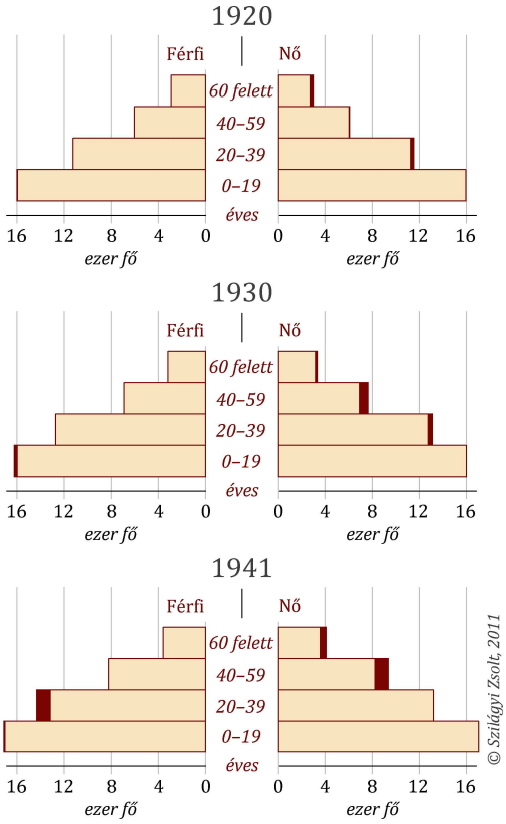
Ugyanakkor egyértelmű az is, hogy a tényleges szaporodás közel kétszer magasabb volt a külterületen, mint a városban. Ennek legfőbb okát Liszka Béla városi főjegyző (később polgármester) az eleve magasabb természetes szaporodás mellett abban a felszívó hatásban látta, „amelyet a külterület egyes részei — különösen a közvetlenül szomszédos perifériális részek [korábbi vizsgálatunkban: a centrum tanyazóna] — a belterületre még mindig" gyakoroltak.[374] Bár a külterület tényleges szaporodása magasnak tekinthető, mégis fontos hangsúlyozni, hogy a növekedés üteme lelassult. Ennek egyik magyarázata, hogy az első világháború alatt és a közvetlenül azt követő években a tanyáról belterületre húzódó lakosság 1920-as évekbeli visszaköltözése a harmincas évek elejére befejeződött.[375] Ebben a megtorpanásban pedig nemcsak az előbbiek, hanem a gazdasági válságon túl az említett 1932. és az 1935. évi bélhurut- és vérhasjárvány is fontos szerepet játszott.[376]

Mindent egybevetve nem véletlen az, hogy Kecskemétet a két világháború között — de már azt megelőzően is — egyre többen nevezték, köztük Klebelsberg Kunó is, a gyermek városának.[377] A lakosság pontosan harmada 15 évesnél fiatalabb volt 1920-ban. Ehhez fogható korstruktúrával egyetlen másik alföldi törvényhatósági jogú város sem rendelkezett, hiszen az említett korosztály aránya 4–6 százalékponttal alacsonyabbnak bizonyult körükben.[378]

Kecskemét Horthy-kori korfájára tekintve *(26. ábra)* jól látható, hogy a 20 éven aluli, növekvő lakosság száma csak az 1940-es évek elejére vált ténylegesen érzékelhetővé, vagyis akkor, mikor e folyamattal párhuzamosan a természetes szaporulat már csökkenőben volt. Bár az említett korosztály több mint 2 ezer fővel nőtt, mégis a visszaeső természetes szaporulat már nem volt képes ellensúlyozni a korábbi nemzedékek növekvő arányát, így a teljes társadalmon belül 44 százalékról 40 százalékra csökkent a vizsgált két évtized alatt *(10. táblázat)*. Ezzel szemben a 20–39 év közötti korcsoport a kisebb eltolódástól eltekintve, lényegében változatlannak tekinthető, ami leginkább az első világháború alatt kieső, elmaradt születésekkel hozható összefüggésbe.[379] A 40–59 év közötti és a 60 év feletti korcsoport népességen belüli aránya az előbbi esetben 17 százalékról 20 százalékra, az utóbbiban is 8 százalékról 9 százalékra emelkedett, amely vélhetően inkább a csoportjukra jellemző túlélési esélyeik emelkedésével indokolható, hiszen még *zömmel* a demográfiai átmenet időszaka (1880-as évek)[380] előtt születtek, vagyis magas arányuk, csak egy részüknél magyarázható a születésükkor megugró magas természetes szaporodás időbeli eltolódásával. Mindez arra enged kö-

[374] BKMÖL IV. 1905. 6. dob. Nr. 35 460/1935. – Kecskemét lakosságának folyó évi összeírása, 1935. (Liszka Béla összegzése.)
[375] BKMÖL IV. 1905. 6. dob. Nr. 35 460/1935. – Kecskemét lakosságának folyó évi összeírása, 1935. (Liszka Béla összegzése.)
[376] BKMÖL IV. 1903. a. 54–55. köt. és BKMÖL IV. 1926. Nr. 22/1935. – Tisztifőorvosi jelentések alapján végzett számítás. 1932-ben a vérhas járvány mortalitási indexe 12, míg 1935-ben 25 százalékos volt. Vö. Bálint 1982. 156.
[377] Merétey 1935. 78.; Az elnevezés olykor a hivatalos dokumentációkban, jelentésekben is előfordul. Lásd BKMÖL IV. 1926. Nr. 104/1931. – Tisztifőorvosi jelentés, 1931. április 21.
[378] MSK ÚS 73. köt. (Saját számítás.)
[379] Vö. Merétey 1935. 80. 2. táblázatával.
[380] Katus 1991.

vetkeztetni, hogy ebben a — két világháború között továbbépülő — hatékonyabb egészségügyi ellátórendszernek is jelentős szerepe lehetett.[381]

26. ábra Kecskemét népességének kormegoszlása (1920–1941)[382]

10. táblázat
A kecskeméti népesség főbb korcsoportok szerinti megoszlása (1920–1941)

	1920	1930	1941	1920	1930	1941
	szám szerint			Százalékban		
60 felett	5 951	6 556	7 725	8,1	8,3	8,9
40–59	12 160	14 613	17 645	16,6	18,4	20,2
20–39	22 871	25 939	27 623	31,3	32,6	31,7
0–19	32 083	32 344	34 266	43,9	40,7	39,3
összesen	73 065	79 452	87 259	100,0	100,0	100,0

Forrás: MSK ÚS 73. és 96. köt.; KSH 1947. *(Saját számítás.)*

[381] Erről tanúskodik egy 1938 januárjában — a város törvényhatósági bizottságnak — írt tisztifőorvosi jelentés, amikor a tuberkulózis visszaszorulásának okaira igyekszik rávilágítani: „Méltóztassanak megengedni, hogy […] bemondjam ennek a szörnyü népbetegségnek városunk területén véghezvitt pusztitásait, de egyuttal méltóztassék felfigyelni arra a nagy javulásra is, ami az utolsó években bekövetkezett. A gazdasági javuláson kivül, amikor a szervezet ellenálló ereje fokozódott, de feltétlenül mint számottevő segitő körülmény játszott közre a város által fönntartott Tüdőbeteggondozó Intézet áldásos működése.” – BKMÖL IV. 1926. Nr. 71/1938. Tisztifőorvosi jelentés, 1938. január 17.
[382] MSK ÚS 73. és 96. köt.; KSH 1947.

Az 1924. évi adatok alapján a halálozások 40 százalékáért,[383] vagyis nagyjából 600 esetben[384] a gümőkór, ismertebb nevén a tébécé volt a felelős. A város által fenntartott Tüdőbeteggondozó Intézetben, ahol ingyenes orvosi rendelést tartottak minden délelőtt,[385] több mint 2300 beteg fordult meg az említett évben. Közülük közel 1100 főt kellett gyógykezelésben részesíteni.[386] Az intézet gondozónői több mint 6900 esetben látogattak meg tuberkulózisban szenvedő betegeket, családokat. Ezen alkalmakkor nemcsak közvetlen egészségügyi, hanem oktatási feladatokat is végeztek. Ilyenkor azt igyekeztek a hozzátartozóknak megtanítani, hogy miként ápolják a beteget, és hogyan kerüljék el — már amennyiben az lehetséges volt — a fertőzést.[387] Másfél évtizeddel később, 1938-ban már arról számolhatott be a tisztifőorvos, hogy az előző évben „csak" 158 beteg esett áldozatul a gümőkórnak, tehát csaknem háromnegyedével sikerült visszaszorítani e betegségben elhunytak számát – ami kétségtelen, óriási eredménynek számított, de még így is a halálesetek 12 százalékáért[388] a tébécé felet a második világháború előestéjén.

A tuberkulózis természetesen nem a 40 éven felüli lakosság sajátja volt, hiszen az 1920-as évek derekán a tüdőbetegek közel fele 18 évesnél fiatalabb volt.[389] A Klebelsberg-féle tanyasi iskolaprogram az 1920-as évek második felétől arra is lehetőséget teremtett, hogy az iskoláskorú 6–12 éves gyermekeket — s rajtuk keresztül közvetett formában családjaikat is — rendszeres egészségügyi szűrésnek vethessék alá. Ez egyrészt azért volt fontos Kecskeméten, mert a 0–5 és a 6–14 éves korosztály 69, illetve 65 százaléka a külterületen élt 1930-ban.[390] Másrészt pedig azért, mert az 1–14 éves korában elhunyt gyermekek 27 százaléka tébécében szenvedett az 1920-as években.[391] Az 1928 őszén végzett iskolafelmérés eredménye azt mutatta, hogy a megvizsgált 13 ezer gyermek közül 118 tüdőbeteg, 151 trachomás (szembeteg) és 421 vérszegény volt, vagyis a tanulók 5 százalékának jelentősebb egészségügyi problémája adódott.[392] Bár a későbbi vizsgálati jelentések nem térnek ki a tetűvel vagy rühvel fertőzöttek számára, mégis egy 1926 őszéről származó adat szerint 171 tanuló bizonyult tetvesnek, 311 pedig rühesnek.[393] Még egy évvel később is az olvasható a vizsgálati jelentésben, hogy „Feltűnően sok bőr és hajbeteg találtatott a szegényebb néposztály gyermekei között".[394] E betegségek gyakoriságára az alapvetően rossz higiéniás körülmények szolgálnak magyarázatul,

[383] KK 1925. március 11. 1. – Harc a tüdővész ellen c. cikk
[384] 1924-ben 1506 haláleset történet, ennek a 40 százaléka 602 fő. – Forrás: *357. lábjegyzet*. (Saját számítás.)
[385] BKMÖL IV 1908. j. 265. sz. 11. §, Nr. 33605/44kgy/1930. – Kecskemét Törvényhatósági Jogú Város Tüdőbeteggondozó Intézetének szervezeti és működési szabályrendelete.
[386] KK 1925. március 11. 1. – Harc a tüdővész ellen c. cikk
[387] BKMÖL IV 1908. j. 265. sz. 12. §, Nr. 33605/44kgy/1930. – Kecskemét Törvényhatósági Jogú Város Tüdőbeteggondozó Intézetének szervezeti és működési szabályrendelete.
[388] 1937-ben összesen 1300-an haltak meg, közülük 158 fő tébécében. – Forrás: *357. lábjegyzet*. (Saját számítás.) és BKMÖL IV. 1926. Nr. 71/1938. Tisztifőorvosi jelentés, 1938. január 17.
[389] A Tüdőbeteggondozó Intézet 1924. évi adatai alapján a kezelésben részesült 1069 beteg közül 487 fő (46 százalék) 18 évesnél fiatalabb volt. Illetve a kezeltek közül 649 személy (61 százalék) nő volt. – KK 1925. március 11. 1. Harc a tüdővész ellen c. cikk
[390] MSK 83. köt. (Saját számítás.)
[391] Merétey 1935. 85. 7b. táblázata.
[392] BKMÖL IV. 1903. a. 50. köt. 432–433. – Tisztifőorvosi jelentés, 1928. november 29.
[393] BKMÖL IV. 1926. Nr. 360/1926 – Tisztiorvosi jelentés, 1926. december 21.
[394] BKMÖL IV. 1903. a. 50. köt. – Tisztifőorvosi jelentés, 1928. január 30.

amely szoros összefüggésben állt — kiváltképp a külterületeken — a kedvezőtlen lakáskörülményekkel.[395] A kecskeméti lakóépületek 81 százaléka készült vályogból vagy sárból, amiknek kevesebb mint harmada épült téglából kirakott alapra. További jellemző vonás még, hogy a családi házak háromnegyede, a konyha mellett, pusztán egyetlen szobából állt.[396] A lakóházak zsúfoltsága átlagosan elérte az 5–6 főt,[397] amely kellően indokolja a fertőző betegségek gyors terjedését és azok szomorú következményeit, főleg a járványok ideje alatt.

A város nemcsak a Tüdőbeteggondozó Intézet felállításával, hanem ingyenes orvosi járóbeteg-rendelés létesítésével és a rászorulóknak ingyenes gyógyszer[398] biztosításával is igyekezett a lakossági egészségügyi ellátást javítani. Részben ennek köszönhető, hogy a közalapi rendelések gyógyszerszámlái már az 1929-es évben meghaladták a 68 ezer pengőt, aminek mindössze 35 százalékát fedezte az állam, a többit a város fizette.[399] Ezzel párhuzamosan a város által fenntartott közkórházi betegellátás is jelentősen bővült. Amíg 1925-ben 2700 beteg kereste fel az intézményt, addig 1935-ben már közel két és félszer többen, mintegy 6300-an.[400] Az utóbbi esetben a betegek negyedét (1607 főt) egészségi állapotuktól függően valamely osztályra is felvették.[401] A gazdasági válsággal összefüggésbe hozhatóan, a belső ellenőrzések kimutatták, hogy 1931-től jelentősen megugrott azoknak a betegeknek a száma, akik nem tudták kiegyenlíteni a kezelési költségeket. Így 1935-ben a már több mint félezer fizetésképtelen beteg után felhalmozott díjhátralék meghaladta a 163 ezer pengőt *(11. táblázat)*. Ezzel kapcsolatban a vizsgálati jegyzőkönyv a következőket hangsúlyozta:

> „Rá kell mutatnunk azonban a gyógydij hátralékok olyan okozójára is, ami Kecskemét és környékének gazdasági adottságából folyik. Kecskemét a törpebirtokosok hazája s az országos átlagot messze tulhaladó agrárproletár lakossága van. Ha a lakosság ezen részének fizetési készsége meg is volna, fizetőképessége azonban minimális. A kórházi gyógykezelést igénybe vevő ezen népréteg sem O. T. I. [Országos Társadalombiztosító Intézet], sem más biztositó intézetbe beszervezve nincsen. Azok a törpebirtokosok, akik kórházi ápolásra szorulnak, rendszerint egy két [sic!] hold földingatlan felett rendelkeznek, s ha figyelembe vesszük banktartozásaikat is, könnyen megállapithatjuk, hogy kórházi ápolási dij fizetési kötelezettségüknek alig tudnak eleget tenni. Sokkal előnyösebb a helyzete azoknak a városoknak, amelyek lakosságát, közép és nagybirtokosok, vagy biztositó intézetbe beszervezett ipari munkásság alkotja.”[402]

[395] Sághy 1928.
[396] Balásfalvi Kiss 1939. 53. vö. Thirring 1935. 76.
[397] BKMÖL IV. 1903. a. 58. köt. 28. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1936. április 28. (Saját számítás.); Wolf István az 1920-as évek derekán tanyai viszonylatban inkább 6–8 főről beszélt. (Wolf 1926. 30.) Ez azt mutatja, hogy egy évtized alatt javult valamelyest a tanyai lakáshelyzet.
[398] BKMÖL IV. 1926. Nr. 60/1933. – Tisztifőorvosi jelentés, 1933. március 21. vö. Romsics I. 2005. 201–202.
[399] BKMÖL IV. 1903. a. 52. köt. 13.; BKMÖL IV. 1926. Nr. 360/1926. és 209/1927. – Tisztifőorvosi jelentés, 1926. december 21. és 1927. június (nap nélkül).
[400] BKMÖL IV. 1903. a. 47–78. köt., Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1925–1926. – Tisztifőorvosi havi jelentések.; BKMÖL IV. 1926. Nr. 22/1935, 55/1935., 101/1935., 174/1935., 241/1935., 325/1935., 391/1935., 469/1935., 543/1935., 598/1935., 681/1935., 780/1935., 867/1935., 53/1936. – Saját számítás.
[401] BKMÖL IV. 1903. g. 1. dob. 414. köt. 112. – Az Ellenőrző Bizottság jelentése Kecskemét th. város közkórháza felülvizsgálatáról, 1936–1937.
[402] BKMÖL IV. 1903. g. 1. dob. 414. köt. 23.

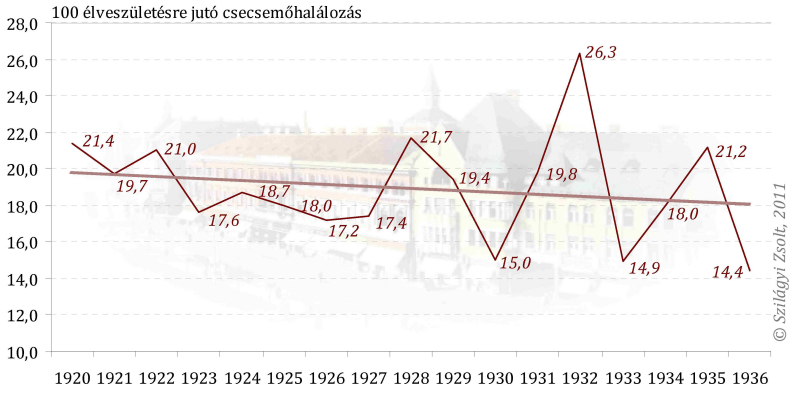
A jelentés azzal a konklúzióval zárult, hogy ezeknek a díjhátralékoknak jó esetben is, legfeljebb, ha 30-40 százaléka behajtható.[403] Ez utóbbit átértékelve, a városvezetés később amellett döntött, hogy elengedi a kintlévőséget. Minden ilyen irányú tartozást eltörölt 1937-ben.[404]

11. táblázat
A Kecskeméti Közkórház betegei által ki nem fizetett kezelési költségek összege (1923–1935)

Év	Adós betegek száma	Kifizetetlen kezelési költségek (pengő)	Egy főre jutó adósság (pengő)
1923	1	3	3
1924	3	223	74
1925	5	1 466	293
1926	5	270	54
1927	12	1 168	97
1928	22	2 548	116
1929	45	3 971	88
1930	103	10 407	101
1931	267	29 136	109
1932	247	25 981	105
1933	270	18 704	69
1934	528	32 169	61
1935	548	37 323	68
Összesen	2056	163 368	–

Forrás: BKMÖL IV. 1903. g. 1. dob. 414. köt. 22. *(Saját számítás.)*

Az előbbiek mellett igazi sikertörténetnek számít a Kecskeméti Anya- és Csecsemővédő Intézet, mely az Országos Stefánia Szövetség irányítása alatt kezdte meg a működését.[405] Az intézeti védőnők 1920-ban még 4 ezer, 1930-ban már közel 13 ezer, végül 1939-ben

27. ábra A kecskeméti csecsemőhalálozás alakulása (1920–1936)[406]

[403] BKMÖL IV. 1903. g. 1. dob. 414. köt. 96.
[404] BKMÖL IV. 1910. c. Nr. 4553/1937.
[405] Vö. Merétey 1935. 83.
[406] Forrás: Bálint 1982. 182. oldal 19. táblázata alapján.

már csaknem 22 ezer családlátogatást végeztek.[407] Munkájuknak köszönhetően a csecsemőhalálozások száma, bár 20 százalék alá csökkent, ám e mutatót a járványok (1933, 1935) jelentősen rontották *(27. ábra)*. Amennyiben a járványok hatását figyelmen kívül hagyjuk, úgy a csecsemőhalálozások aránya 2 százalék helyett 7 százalékkal csökkent átlagosan. Jól látszik a mögötte húzódó erőfeszítés: az eredmények érdekében a város egyre komolyabb összegeket fordított évről-évre az intézet fenntartására; 1925-ben még csupán 12 ezer pengőt, ám egy évtizeddel később már ennek a duplája áldozta erre a célra.[408]

A csecsemő- és gyermekhalálozás visszaszorításában, túl mindezen, nagy szerep jutott a roncsoló toroklob (diftéria) elleni védőoltásnak, amit — belügyminiszteri rendeletre[409] — 1933 nyarán alkalmaztak elsőnek. Összesen 9454 gyermeket és kisdedet oltottak be a város teljes területén.[410] Ez hatalmas erőfeszítést kívánt nemcsak a várostól, hanem az orvosoktól is, hiszen nem véletlenül tette szóvá még 1937 októberében is a tisztifőorvosi jelentés, hogy „rendkívül nagy nehézséget okoz a városi orvosok hiánya".[411] Ugyanis Kecskeméten az orvosok száma valóban rendkívül alacsony volt, hiszen 1930-ban 53, de még három évvel később is csak 70 működött a városban. Átlagosan egy orvosra az előbbi esetben 1500, az utóbbiban 1155 beteg jutott,[412] ami a debreceni, a szegedi vagy éppen a hódmezővásárhelyi viszonyokhoz képest, akár két, két és félszer is rosszabb volt. Ezen a kedvezőtlen helyzeten enyhített valamelyest a mentőszolgálat, amely például 1933-ban összesen 698 esetben vonult riasztáshoz, minden negyedik alkalommal éjszaka.[413]

Úgy ítéljük meg, hogy a városban működő egészségügyi hálózat a maga korlátain belül sokkal eredményesebben működött, mint ahogy azt korábban gondolták.[414] Ezek után az sem kérdés többé, hogy a halálozási mutatók kedvező alakulásában oroszlánrésze volt a tárgyalt intézményrendszer kiépülésének, s annak, hogy ebben a városvezetés tevékeny részt vállalt.

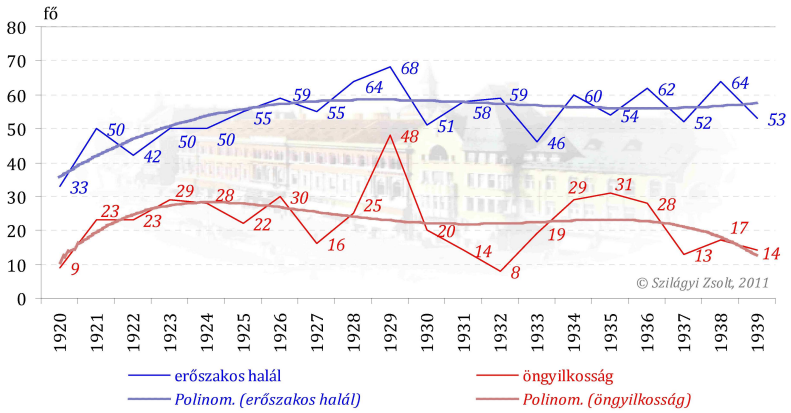
Minden törekvés ellenére is akadtak olyan tényezők, amelyeket nem lehetett márólholnapra megváltoztatni. Ezek közé tartozott a foglalkozásszerkezet, a város–tanya dichotómia vagy az ezektől el nem választható lakásviszonyok. A kedvezőtlen egészségügyi viszonyok a társadalom különböző rétegeinél nem csupán a rossz anyagi helyzettel, hanem az iskolázottság-műveltség alacsonyabb fokával, sőt akár a vallási hovatartozással is összefüggésbe hozhatóak. Az analfabéták aránya az Alföld törvényhatósági jogú városai közül Kecskeméten volt a legmagasabb, igaz a javulás mértéke is itt volt a leginkább szembeötlő. A Horthy-korszak két évtizede alatt 23 százalékról 10 százalék alá süllyedt az írástudatlanok aránya.[415] Ezzel párhuzamosan megkezdődött a különböző korcsoportok egészségügyi ismeretei-

[407] BKMÖL IV. 1903. a. 42–43. és 52–53. köt. és BKMÖL IV. 1926. Nr. 52/1939., 572/1939., 658/1939., 716/1939., 855/1939., 48/1940. – Saját számítás.
[408] Merétey 1935. 87. oldal 9. táblázat.
[409] 209300/1933 BM körrendelet
[410] BKMÖL IV. 1926. Nr. 407/1933. – Tisztifőorvosi jelentés, 1933. július 17.
[411] BKMÖL IV. 1926. Nr. 899/1937. – Tisztifőorvosi jelentés, 1937. október 19.
[412] MSK ÚS 96. köt., Cserey-Pechány 1933. 150.
[413] BKMÖL IV. 1926. Nr. 31/1934. – Tisztifőorvosi jelentés, 1934. január 15.
[414] Vö. Bálint 1982.
[415] MSK ÚS 76. köt., KSH 1947.

nek bővítése az iskolákban, amelyet gyakran szakemberek, orvosok tartottak, nemritkán akár nemi betegségekkel kapcsolatban is.[416]

De különbség volt az egészségügyi mutatókban az eltérő vallásúak között is. A város társadalmának háromnegyede 1930-ban római katolikus volt. Arányuk szolid emelkedést mutatott, szemben a többi egyházzal, ahol kivétel nélkül csökkenés volt megfigyelhető. Leglátványosabban az izraeliták száma fogyott. Az 1910-ben még több mint 2 ezer tagot számláló gyülekezet 1941-re alig több mint 1300 főre apadt.[417] Körükben volt a legalacsonyabb (7 százalék) a csecsemőhalálozás, miközben a más vallású családokban ez az érték akár háromszor magasabb is lehetett.[418]

Végül ejtsünk szót röviden azokról is, akik erőszakos halállal távoztak. Többségük baleset áldozata lett, de akadtak olyanok is, akik önkezükkel vetettek véget az életüknek. Az előbbiek között viszonylag gyakori volt a vonatgázolás, a leforrázás és a fulladás, de volt, hogy valaki lórúgásba vagy cséplőgépi balesetbe halt bele. Sajnos gyakran volt példa különösen gyerekek esetében a gondatlanságból elkövetett lúgmérgezés, amely ellen a tisztifőorvos is szót emelet 1937 nyarán, amikor megfogalmazta, hogy a „kisgyermekek lugmérgezését a leggyakrabban vétkes könnyelmüség és a méreggel való nemtörödöm bánásmód okozza, oly módon, hogy olyan edényekben tartják, amely edényeket a kisgyermek máskor ivásra használja fel”. Majd hozzátette: „Végtelen sajnálatosak a lugmérgezettek, mert ha a mérgezés következtében rövidesen meg nem halnak, néhány év mulva valamely közbeeső betegség következtében, de a lugmérgezés folyományaként szünik meg sokat szenvedett életük”.[419]

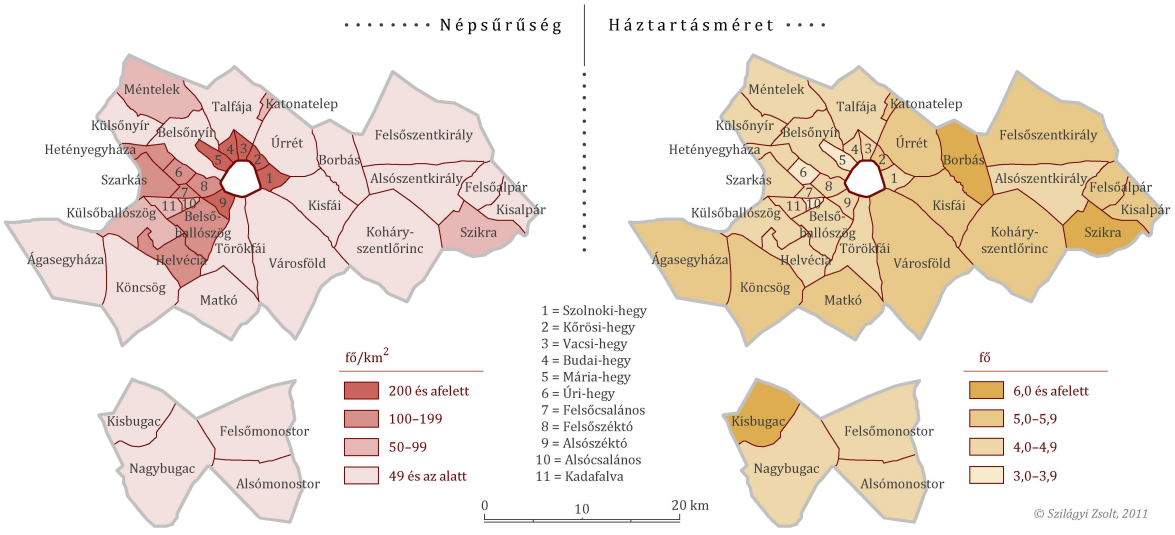
28. ábra Az erőszakos halálesetek száma (1920–1939)[420]

Az erőszakos halálesetek száma az 1920-as években folyamatosan emelkedett, majd a 30-as években magas szinten állandósult, évente átlagosan 50–60 eset fordult elő, azaz minden hétre jutott egy *(28. ábra)*. Az öngyilkosok száma nagyjából feleennyi volt – hozzátéve, hogy alakulásuk erős hullámzást mutatott. A legtöbb elkövetést — ahogy azt korábban megjegyez-

[416] BKMÖL IV. 1926. Nr. 228/1933. – Tisztifőorvosi jelentés, 1933. április 18.
[417] Balásfalvi Kiss 1939. 39., KSH 1947.
[418] Merétey 1935. 84.
[419] BKMÖL IV. 1926. Nr. 618/1937. – Tisztifőorvosi jelentés, 1937. június 14.
[420] Forrás: *357. lábjegyzet*. (Saját számítás.)

tük — 1929-ben regisztrálták. Ekkor közel félszázan vetettek véget életüknek. Sem előtte, sem utána ilyen magas nem volt az öngyilkosságok száma, jóllehet az 1930-as évek középső harmadában ismét gyakoribbá váltak. Mindkét kiugró esetet alighanem a rossz gazdasági körülményekkel indokolhatjuk, amely esetek mögött egyéni tragédiák húzódtak, amire fényt deríteni ma már nem tudunk.

Mindent egybevetve a két világháború között Kecskemét joggal tarthatta magát a gyermek városának. Ezt egyébként gyakran hangoztatta is. Tény, hogy országos mércével mérve is rendkívül magas volt a természetes szaporodása, ami azt eredményezte, hogy a belső munkaerőpiacán önerőből képes volt a keresletet fedezni, amiben rendkívül nagy szerep jutott az agrártársadalomnak, amely zömmel a külterülethez kötődött. Jól látható, hogy a földrajzi várost északról félig körbeölelő szőlőhegyekben és a nyugatra, legyezőformában szétnyíló területen volt a legnagyobb a puszták népsűrűsége *(29. ábra)*. Ez azzal magyarázható, hogy ezeken a területeken intenzív kertgazdálkodást végeztek *(vö. 18. ábra)*, ami rendkívül nagy munkaerőt kötött le. Noha az a feltevés tűnne logikusnak, hogy e részeken a lakóépületek száma is több volt, vagy legalábbis arányban állt a népességkoncentrációval, mégis az adatok inkább arra utalnak, hogy épp fordítva, a háztartások mérete (a külterülethez mérten) kisebb volt, 5 fő alatt alakult. Úgy ítéljük meg, hogy ez összefüggésben állt a művelésszerkezettel. Hiszen ahol a háztartások mérete alacsony értéket mutatott, ott többnyire kertkultúra volt, míg azokon a területeken, ahol inkább szántóföldi művelést folytattak, ott a háztartásméret is magasabb volt.

29. ábra A külterület népsűrűsége és a külterületi háztartások mérete 1935-ben[421]

A tanyák lakossága szerfelett fiatal volt. Az 1930-ban külterületen élő népesség 36 százaléka 15 évesnél fiatalabb volt, mely érték a többi alföldi törvényhatósági jogú városhoz képest 2–7 százalékkal volt magasabb.[422] Az őstermeléssel foglalkozók aránya szintén rendkívül

[421] BKMÖL IV. 1905. 6. dob. Nr. 35 460/1935. – Kecskemét lakosságának folyó évi összeírása, 1935. (Liszka Béla összegzése.); MSK ÚS 83. köt.; vö. Balásfalvi Kiss 1939. 38.
[422] MSK ÚS 83. köt. (Saját számítás.)

magas (80 százalék feletti) volt a tanyákon. E kettő pedig kétségkívül összefüggésben állt egymással, ahogy azt a nagykőrösi születésű néprajzkutató, Magyar Kázmér az 1920-as évek elején megfogalmazta: egy ilyen: „*tanyai családban sok az »istenáldás«*”.[423] Hiszen a családon belüli magas gyermekszám bizonyos idő elteltével (legtöbbször már a gyermek 10 éves kora előtt) biztosította a jobb, vagy inkább valamelyest könnyebb megélhetést, ugyanis ekkor már munkába szegődve ők is hozzájárultak a család, vagy legalább önmaguk fenntartásához.[424] Ezzel szemben a 60 év feletti, idős lakosság egyértelműen a belterületen mutatott magasabb koncentráltságot (57 százalék), melynek hátterében a kényelmesebb lakókörnyezet, a városi szolgáltatások közelsége, köztük a kedvezőbb belterületi egészségügyi ellátás, és az elmúlással szembesülve az előtérbe kerülő hitgyakorlás, a sűrűbb templomba járás igénye is mind-mind megtalálható.

Talán mindezek után nem meglepő, ha azt hangsúlyozzuk, hogy a két világháború között Kecskemétnek valóban a népessége volt a legfontosabb erőforrása.

6. Parasztváros?

A kérdés megválaszolása, ahogy azt a *Tanyás város* című fejezetnél láttuk, különféle lehetőségeket kínál, hiszen, ami a parasztváros elnevezést illeti, két, egymástól élesen eltérő helyi, kortárs véleménnyel is találkoztunk *(lásd 78. oldaltól)*. Horváth Ödön publicistaként és városi képviselőként (városról) alkotott képe nem bontotta Kecskemétet bel- és külterületre, a várost egyben látta. Társadalmi pozíciójánál fogva, mint a város egyik legnagyobb hatalmú irányítója, nem is tehetett mást. Ebből a nézőpontból, vagyis a városirányítási elit látószögéből — minden kétséget kizáróan — elfogadható a parasztváros megnevezés. Ugyanakkor láthattuk, hogy Kádár István — akit Horváthtól nemcsak generációs, hanem egzisztenciális különbség is elválasztott — teljesen másként érzékelte e viszonyt; amint azt önérzetesen megfogalmazta: „Kecskemétet mindig egy parasztvárosnak könyvelték el, amiből egy szó nem volt igaz, magára a városra nézve”.[425]

E kétféle nézőpontra nemcsak a helyi mindennapok során, hanem a korabeli tudományos gondolkodásban is találunk markáns példákat. Erdei Ferenc — ahogy azt korábban láttuk — a várost és a tanyát együttkezelve, aligha vélte volna indokolatlannak a parasztváros jelző használatát Kecskemét vonatkozásában. Ellenben Mendöl Tibor egészen más álláspontot képviselt – ő inkább a Kádár-féle értelmezéssel tudott volna bizonyára azonosulni. Mindkét látószöget figyelembe véve a továbbiakban a város foglalkozásszerkezeti jellemzőit vizsgáljuk.

A társadalomszerkezeti kategorizálást[426] a társadalomtörténet-írásban legutóbbi időkben kialakult ezzel kapcsolatos eltérő vélemények miatt ezúttal mellőzzük,[427] s csupán a foglalko-

[423] Magyar 1921. 509. vö. Hoóz 1970. 143–144.
[424] Thirring 1935. 61. vö. Gunst 1998. 263–264.
[425] Kádár interjú 2007.
[426] Ennek ellenére a Kecskemét társadalmára vonatkozó egyik lehetséges megközelítéshez lásd: Szilágyi Zs. 2007a. 198.
[427] „Mivel »a társadalmak folyamatosan teremtik meg magukat«, fel kell hagynunk »az előre meghatározott kategóriákon belüli« leírások tautológiájával.” „Lepetit szerint »ahelyett, hogy a társadalomtudományok tényként kezelnék a különböző csoportokat […], és — egy sor fontos kritériumra alapozva (származás, gazdasági

zásszerkezeti viszonyokat érzékeltetjük *(12. táblázat)*. Vizsgált korszakunk elején, 1920-ban a kecskeméti kereső népesség 59 százaléka a mezőgazdaságban dolgozott. Két évtized leforgása

12. táblázat
A kecskeméti keresők foglalkozásszerkezeti
és gazdasági szektorok szerinti megoszlása (1910–1941)

Megnevezés	Szám szerint				Százalékban			
	1910	1920	1930	1941	1910	1920	1930	1941
Statisztikai foglalkozási főcsoportok								
őstermelés	15 010	21 208	20 308	22 050	52,7	59,3	55,9	52,9
ipar	5 451	5 115	6 160	7 311	19,1	14,3	16,9	17,5
kereskedelem, hitel	1 529	1 749	2 106	2 491	5,4	4,9	5,8	6,0
közlekedés	613	514	642	710	2,2	1,4	1,8	1,7
közszolgálat, szabadfoglalkozás	1 233	1 862	2 073	2 160	4,3	5,2	5,7	5,2
véderő	1 118	2 213	774	2 885	3,9	6,2	2,1	6,9
külön meg nem nevezett napszámos	724	401	499	196	2,5	1,1	1,4	0,5
nyugdíjas, tőkepénzes	715	754	1 439	1 615	2,5	2,1	4,0	3,9
házi cseléd	1 714	1 549	1 755	1 552	6,0	4,3	4,8	3,7
egyéb	399	420	590	734	1,4	1,2	1,6	1,8
Összesen	28 506	35 785	36 346	41 704	100,0	100,0	100,0	100,0
Összevont foglalkozási főcsoportok								
őstermelés	15 010	21 208	20 308	22 050	52,7	59,3	55,9	52,9
ipar és kereskedelem[a]	7 593	7 378	8 908	10 512	26,6	20,6	24,5	25,2
értelmiség és tisztviselő[b]	1 233	1 862	2 073	2 160	4,3	5,2	5,7	5,2
egyéb[c]	4 670	5 337	5 057	6 982	16,4	14,9	13,9	16,7
Összesen	28 506	35 785	36 346	41 704	100,0	100,0	100,0	100,0
Gazdasági szektorok								
primer szektor[d]	15 011	21 210	20 308	22 051	52,7	59,3	55,9	52,9
szekunder szektor[e]	6 174	5 514	6 659	7 506	21,7	15,4	18,3	18,0
tercier szektor[f]	6 207	7 887	7 350	9 798	21,8	22,0	20,2	23,5
egyéb[g]	1 114	1 174	2 029	2 349	3,9	3,3	5,6	5,6
Összesen	28 506	35 785	36 346	41 704	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: MSK ÚS 48., 71., 86. köt., KSH 1975., KSH 1979. *(Saját számítás.)*

a) együtt: ipar, kereskedelem, hitel és közlekedés

b) közszolgálat, szabadfoglalkozás

c) együtt: véderő, külön meg nem nevezett napszámos, nyugdíjas, tőkepénzes, házi cseléd, egyéb

d) együtt: őstermelés és bányászat (a természet elsődleges nyersanyagainak kitermelésével foglalkozók)

e) együtt: ipar és a k. m. n. (külön meg nem nevezett) napszámosok (az elsődleges nyersanyagok feldolgozásával foglalkozók; házi ipar és gyáripar)

f) együtt: kereskedelem, hitel, közlekedés, közszolgálat, szabadfoglalkozás, véderő és házi cseléd (szolgáltatások)

g) együtt: nyugdíjas, tőkepénzes és egyéb

alatt arányuk 6 százalékponttal csökkent, eközben számuk 21 ezerről 22 ezerre nőtt. Ezzel szemben az iparhoz és a kereskedelemhez kötődő keresők aránya 21-ről 25 százalékra, mint-

helyzet) — adottnak tekintenék az egyéneket meghatározó és korlátozó csoportba tartozást, manapság ennek ellenkezőjét teszik«. Vitathatatlan, hogy az utóbbi húsz évben a társadalomtudományok képviselői igen sokat foglalkoztak a társadalmi csoportok létrejöttének problémájával. Az is igaz, hogy sokan közülük az »interakciók« tanulmányozásának szentelték az idejüket, pedig egyetlen ismeretelméleti érv sem támasztja alá, hogy ez »jogosabb« vagy »megalapozottabb« lenne, mint a társadalomstruktúrák tanulmányozása. Minden a megoldani kívánt tudományos problémától függ." – Noiriel 2001. 179. 184–185. vö. Stone 2006. különösen 911., 916.

egy 3 ezer fővel emelkedett. A közszolgálati és szabadfoglalkozású rétegek, vagyis az értelmiség s a tisztviselők 5-6 százaléknyi aránya lényegében változatlan maradt, jóllehet számuk 1941-re közel 300 fővel gyarapodott.

Különbontva ezeket a korabeli statisztikai gyakorlat szerint összevont adatokat, érdemes arra is kitérni, hogy ezek a változások milyen eltéréseket mutattak, ha az értelmezés kereteit a gazdasági szektorokban jelöljük ki. A primer szektorban az előbbi strukturális elmozduláshoz képest nincs változás, ellenben a másik két szektorban már lényegi különbségeket ismerhetünk fel. Jól látszik, hogy a szekunder szektorban munkát vállalók aránya nagyjából 6 százalékponttal alacsonyabb volt, mint a tercier szaktorban dolgozóké. Ugyanakkor az is élesebben látható, hogy a szekunder szektor keresőinek aránya 1920 és 1941 között 15 százalékról 18 százalékra nőtt, mint ahogy emelkedett, a szolgáltató szektorban kenyerüket megtalálók aránya is; 22 százalékról közel 24 százalékra.

Ezekből az adatokból egyértelműen kirajzolódnak azok a foglalkozásszerkezeti változások, amelyeket leginkább a mezőgazdasági munkaerő-kibocsátás és az ipari szektor részleges felszívó hatása jellemzett, ami mellett megfigyelhető volt a tercializálódás lassú, de párhuzamosan zajló folyamata is. Az utóbbiról még pontosabb képet alkothatunk, ha az 1920 után bekövetkezett változásokat, köztük a véderővel kapcsolatban történő átstrukturálódást is figyelembe vesszük. Az utóbbi keresőket átmenetileg nem számítva a tercier szektorhoz, 1920 és 1930 között a szolgáltatásban dolgozók aránya 16 százalékról 18 százalékra emelkedett, majd a következő évtizedben 17 százalékra csökkent. Ebben, alighanem az 1930-as 40-es évek fordulójára kialakult közjogi változások (leginkább a zsidótörvények) játszottak főszerepet; különösen a szabadfoglalkozásúak körében, ami erősen hatással volt, a többnyire éppen e családoknál alkalmazásban álló házi cselédek számának csökkenésére is.

Bár éppen gazdasági szempontból lehet legkevésbé indokolt Kecskemét esetében szétválasztani a várost és a hozzá kapcsolódó tanyavilágot, mégis fontos és alapvető különbségeket vehetünk észre, ha így teszünk a foglalkozásszerkezeti vizsgálat továbbfolytatásakor. Ugyanakkor bármennyire is törekedtünk a kép megrajzolásakor a teljességre, az ezúttal azért sem sikerülhetett, mert sehol sem akadtunk az 1941. évi foglalkozási adatok bel- és külterületi bontására. Így csak az 1920-as és egy kis „jóindulattal" az 1930-as évek elejéről tudunk néhány, de annál lényegesebb megállapítást rögzíteni (*13. táblázat*).

A mezőgazdaságban dolgozók aránya az 1920-as években mind a bel-, mind a külterületen visszaszorulóban volt, annyi különbséggel, hogy a városban ez nagyobb méreteket öltött. Az iparban dolgozók aránya, bár mindkét területen látványosan emelkedett — melynek okát a kortárs statisztikus Thirring Lajos „részben az 1920 körüli visszaesés" kiegyenlítésében[428] látta —, mégis aligha kétséges, hogy volumenében e folyamat a tanyavilágban volt a nagyobb. Nyilvánvaló, hogy ebben döntő szerepet játszott a háború alatt és az azt követő néhány évben külterületről belterületre húzódó lakosság visszaáramlása *(lásd 110. oldal)*, s persze a még ennél is nagyobb súllyal latba eső 20-as években lezajló újabb parcellásokkal kiváltott helyi migráció, a kitelepülés. A helyi gazdaság föllendülésével, a lázas gazdaságszerkezeti

[428] Thirring 1935. 71.

átalakulással a szolgáltatásban kenyerüket keresők száma is jelentősen emelkedni kezdett a külterületi részeken.[429] A kereskedelemből élők száma közel duplájára, a közlekedéssel (főleg fuvarozással) foglalkozók száma pedig másfélszeresére ugrott alig néhány év leforgása alatt.

13. táblázat
A kecskeméti bel- és külterületi keresők foglalkozásszerkezeti és gazdasági szektorok szerinti megoszlása (1920–1930)

Megnevezés	Szám szerint				Százalékban			
	belterület		külterület		belterület		Külterület	
	1920	1930	1920	1930	1920	1930	1920	1930
Statisztikai foglalkozási főcsoportok								
őstermelés	5 044	3 814	16 164	16 494	28,4	22,3	89,5	85,8
ipar	4 622	5 090	493	1 070	26,1	29,7	2,7	5,6
kereskedelem, hitel	1 627	1 875	122	231	9,2	11,0	0,7	1,2
közlekedés	380	429	134	213	2,1	2,5	0,7	1,1
közszolgálat, szabadf.[a]	1 675	1 816	187	257	9,4	10,6	1,0	1,3
véderő	1 804	648	409	126	10,2	3,8	2,3	0,7
k. m. n. napszámos[b]	313	301	88	198	1,8	1,8	0,5	1,0
nyugdíjas, tőkepénzes	696	1 215	58	224	3,9	7,1	0,3	1,2
házi cseléd	1 179	1 407	370	348	6,6	8,2	2,0	1,8
egyéb	391	527	29	63	2,2	3,1	0,2	0,3
Összesen	17 731	17 122	18 054	19 224	100,0	100,0	100,0	100,0
Gazdasági szektorok								
primer szektor*	5 045	3 814	16 165	16 494	28,5	22,3	89,5	85,8
szekunder szektor*	4 934	5 391	580	1 268	27,8	31,5	3,2	6,6
tercier szektor*	6 665	6 175	1 222	1 175	37,6	36,1	6,8	6,1
egyéb*	1 087	1 742	87	287	6,1	10,2	0,5	1,5
Összesen	17 731	17 122	18 054	19 224	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Thirring 1935. 72.; vö. MSK ÚS 83. és 86. köt. *(Saját számítás.)*

a) közszolgálat és szabadfoglalkozás; b) külön meg nem nevezett napszámos; *) lásd: *12. táblázat* d–g. jegyzeteinél.

Még ennél is többet elárul az, ha bel- és külterületi keresőket az egyes foglalkozási csoportokon vagy gazdasági szektorokon belül önmagukban vizsgáljuk *(14. táblázat)*, mert 1920-ban, amíg az őstermelők 76 százaléka tanyán, addig 24 százaléka — értelemszerűen — a városban élt. Az évtized végére megfigyelhető némi súlyponteltolódás, amikor a belterületi őstermelők aránya 19 százalék alá csökkent. Az iparosok 90 százaléka a látványosan a városban élt és dolgozott, és csak 10 százalékuk — egy évtizeddel később is csak 17 százalékuk — kötődött a tanyákhoz. Kétségkívül a mezőgazdaságban és az iparban dolgozók növekvő külterületi koncentrációjával áll összefüggésben a külön meg nem nevezett napszámosok rendkívüli gyarapodása, amikor arányuk a korábbi 22 százalékról 40 százalékra duplázódott a tanyákon. Mindent egybevetve 1930-ban a kecskeméti mezőgazdasági lakosságnak 81 százaléka élt a város külterületén. A többi foglalkozásban megélhetést találó lakosság, épp fordítva, 80–90 százaléka kifejezetten a belterülethez kötődött. Ez alól a magas arányszám alól — gazdasági fellendüléssel, az exportpiac beindulásával összefüggésbe hozhatóan — kivételt csak a külön

[429] Természetesen, ha a véderőt ismét nem számítjuk.

meg nem nevezett napszámosok és a közlekedésben dolgozók képeztek, de arányuk még így is 60–70 százalék között alakult a városban.

14. táblázat
A különböző foglalkozások és gazdasági szektorok keresőinek csoportonkénti százalékos megoszlása bel- és külterület szerint (1920–1930)

Megnevezés	1920		1930	
	Belterület	Külterület	Belterület	Külterület
Statisztikai foglalkozási főcsoportok				
őstermelés	23,8	76,2	18,8	81,2
ipar	90,4	9,6	82,6	17,4
kereskedelem, hitel	93,0	7,0	89,0	11,0
közlekedés	73,9	26,1	66,8	33,2
közszolgálat, szabadfoglalkozás	90,0	10,0	87,6	12,4
véderő	81,5	18,5	83,7	16,3
k. m. n. napszámos	78,1	21,9	60,3	39,7
nyugdíjas, tőkepénzes	92,3	7,7	84,4	15,6
házi cseléd	76,1	23,9	80,2	19,8
egyéb	93,1	6,9	89,3	10,7
Gazdasági szektorok				
primer szektor	23,8	76,2	18,8	81,2
szekunder szektor	89,5	10,5	81,0	19,0
tercier szektor	84,5	15,5	84,0	16,0
egyéb	92,6	7,4	85,9	14,1

Forrás: lásd *13. táblázat* *(Saját számítás.)*

Kecskemét keresőinek legmarkánsabb rétegét tehát a Horthy-korszakban is az őstermelők adták, arányuk 1930-ban még mindig 56 százalék volt. De nemcsak a keresőknek, hanem a lakosságnak is a nagyobbik fele az agrártársadalomhoz tartozott, amelynek legfontosabb és egyben legmeghatározóbb strukturáló eleme a földbirtok volt. Abban, hogy ki, hol foglalhatott helyet az agrártársadalom vertikális (vagyoni-jövedelmi) rétegzettségében, döntő tényezőként hatott, ha valakinek volt földje, vagy sem. Éppen ezért ez a földbirtokos–földnélküli „státus" húzta a legélesebb és egyúttal legkevésbé vitatható réteghatárt, amely egyben az agrártársadalom legnagyobb törésvonalát is adta. Akiknek volt földjük, azok többnyire lenézték azokat, akiknek nem volt birtokuk esetleg bérletük, miközben a földnélküliek erejükön felül — az életben maradáson, a család élelemellátásán túl — leginkább azért küzdöttek, hogy a gazdák közé emelkedhessenek.[430] A rendkívüli erőfeszítések ellenére a kecskeméti földnélküli agrártársadalomnak mindössze 3-4 százaléka vált földbérlővé és legfeljebb újabb 4-5 százaléka lett földbirtokos a két világháború közötti években.[431] Mégis, e finom agrártársadalmi átré-

[430] A földhöz jutás formáit kecskeméti viszonylatban lásd: Dömötör 1921. 450. vö. Szálas interjú 2003.

[431] A földnélküli agrártársadalom „tőkefelhalmozása" a két világháború közötti években is elképzelhetetlenül lassú, alig kimutatható volt. E rétegek túlnyomó többsége nemhogy földet nem tudott vásárolni, de még sokuk számára a földbérleti rendszerbe történő belépés is meghaladta mind fizikai, mind anyagi lehetőségeiket, hiszen a puszta létfenntartásuk is állandó gondot jelentett már késő ősztől egészen kora tavaszig. Mégis 1925 és 1935 között — a gazdasági válság ellenére, vagy éppen amiatt — mintegy negyedével (1400-ról 1751-re) nőtt azoknak a kisbérlőknek a száma, akik úgy próbáltak életkörülményeiken javítani, hogy mindehhez a városi földbérleti rendszert vették igénybe. Ez a nagyjából 350 fős gyarapodás az 1920. évi mintegy 10 ezer földnélküli napszá-

tegződési folyamat egy merőben más modellt vázol elénk, mint ami például Debrecenben volt tapasztalható, ahol a mezőgazdasági munkások száma a két világháború között több mint kétszeresére emelkedett, miközben az önálló őstermelői rétegek egy jelentős része a válság alatt tönkrement.[432] Kecskeméten ezzel szemben, a vizsgált időben, egy ellentétes előjelű folyamat zajlott: amíg a mezőgazdasági munkások száma 9 százalékkal (867 fővel) csökkent, addig az önálló őstermelőké közel 37 százalékkal, mintegy 2 ezer fővel emelkedett.[433] Ennek a kedvező irányú átalakulásnak az okát nem pusztán az előnyösebb termelési szerkezetben, s az erre épülő exportlehetőségekben ismerhetjük fel, hanem abban az évszázados hagyományokra épülő városi földbirtok-politikában is, amely erősen kötődött — még a két világháború között is — a városirányítási elit nagyjából 30 százaléknyi gazdáihoz, akiknek egyébiránt több mint kétharmadát rokoni szálak fűzték az említett elit többi tagjához.[434] Eszerint a város — korábban bemutatott — gazdaságszerkezeti átalakulása, amelyhez az utolsó impulzust a trianoni változások adták, egyszerre volt oka és következménye a helyi agrártársadalomban lejátszódó átrétegződési (mobilizációs) folyamatoknak.

A két világháború között a földbirtokosok és a földbérlők együttes száma az agrártársadalomban — ahogy azt láttuk — csaknem 2 ezer fővel gyarapodott. Számításaink alapján,[435] ennek hozzávetőleg 20 százaléka a földnélküliek közül mint bérlő emelkedhetett soraikba, 50-60 százalékuk szerezhetett földnélküliként a városi földosztások révén földtulajdont,[436] míg a maradék 20-30 százaléknyi réteg a földjét úgy örökölhette szülei után, hogy testvéreivel azon osztoznia kellett.[437] Ez egyben azt is jelenti, hogy az 1920 és 1941 között gazdává lett új birtokosok több mint fele úgy jutott földje tulajdonjogához, hogy azt az állami és a városi földosztásnak köszönhette. Mindent egybevetve 1916 és 1935 között — ahogy azt már korábban említettük *(68. oldal)* — az 5 kat. hold alatti törpegazdaságok száma másfélszeresére, míg az 5–50 kat. holdas gazdaságoké még ennél is nagyobb mértékben emelkedett;[438] bár hozzá kell

---

mos- és cselédkeresőnek csupán 3-4 százalékát adta. Ugyanakkor az agrártársadalom földnélküli kereső rétegének — a napszámosok és a cselédek együttes — száma 1920 és 1941 között 10 022 főről 9155 főre, mintegy 9 százalékkal, 867 fővel csökkent. Mivel az említett 350 kisbérlő az előbbi közel 870 fős különbözet részét kellett hogy képezze, így a fennmaradó, hozzávetőlegesen 520 fő az 1920. évi értéknek az 5 százalékát jelentette. Ebben az 5 százalékban azoknak a száma is benne van, akik földnélküli őstermelőként földbirtokossá váltak, de azoké is, akik vagy elhagyták a várost, vagy foglalkozást váltottak. Így azoknak az arányát, akik földet vásároltak közülük, mindenképpen 4-5 százaléknál kevesebbre becsülhetjük. – Wolf 1926. 46.; MSK ÚS 71. köt.; KSH 1975.; BKMÖL IV. 1910. e. 12. dob. (Saját számítás.)

[432] Timár L. 1993. 117.

[433] A mezőgazdasági munkások száma 1920-ban 10 022, míg 1941-ben már csak 9155 fő volt. Az önálló őstermelői keresők száma 1920 és 1941 között 1956 fővel, 5355 keresőről 7311 keresőre emelkedett. – MSK ÚS 71. köt.; KSH 1975. – Saját számítás.

[434] Szilágyi Zs. 2008. 295–307.

[435] Kalkulációs eredményeink mindössze tájékoztató jellegűek, mivel pontos adatokkal kizárólag a nominális adatrögzítés révén rendelkezhetnénk.

[436] 1920-ban a cselédek és napszámosok közül mintegy 200-an igényeltek földet. A város 1921 és 1937 között 788 fő számára biztosított 400 négyszögöles házhelyet, míg 117 kat. hold földet osztott szét 1-2 holdas parcellákban a hadirokkantak között, akik száma így 59–117 fő lehetett. Ez mindösszesen 1000–1100 új földbirtokost jelentett, kik földosztás révén jutottak birtokaikhoz. – Wolf 1926. 43–44. (Saját számítás.)

[437] Osztozniuk kellett, mivel az elhunyt szülők után, ha csak 1-2 gyerek maradt, akkor az, az öröklés szerint önreprodukciót jelentene, ami nem emelné a birtokosok számát, mivel azonban az mégis nőtt, így az öröklés folytán a többi testvér, vagy a testvérek egy része is tulajdonossá kellett hogy váljon.

[438] Az 1916. évre vonatkozó összevont adatok nem teszik lehetővé, hogy részletesebb bontásban végezhessük el az összehasonlítást az 1935-ös értékekkel. 1916-ban az 5 kat. holdon aluli gazdaságok száma 3700 volt, amely

tennünk, ezek az üzemek nem kizárólag az őstermelői rétegek kezén akkumulálódtak. Az 1930-as években tehát a kecskeméti keresők 25–29 százaléka[439] (mintegy 10 ezer fő) mondhatta el magáról, hogy földbirtokos vagy földbérlő. Ennek a gazdatársadalomnak — számításaink szerint — nagyjából 15–30 százaléka[440] nem tartozott az agrártársadalomhoz, vagyis

két évtizeddel később 5795-re szaporodott. Az 5–50 kat. holdnyi méretű üzemek száma pedig 2330-ról 3991-re nőtt. – Balásfalvi Kiss 1939. 57., MSK ÚS 112. köt. vö. Dömötör 1921. 450.

[439] 1930-ban 36 346, 1941-ben 41 704 keresője volt a városnak. 1935-ben Kecskemét területe 10 353 földbirtokra, üzemre oszlott. Ebből következik, hogy ekkor a gazdák száma 25–29 százalék körül alakulhatott. – MSK ÚS 86. köt., KSH 1979., MSK ÚS 112. köt.

[440] Mivel a nem őstermelői foglalkozású gazdák arányáról statisztikai adatok Kecskemétre vonatkozóan csak az 1910. évből állnak rendelkezésünkre, így az 1920-as és az 1930-as állapotok érzékeltetéséhez az összesített országos adatsort hívtuk segítségül. E két adatcsoport kombinálásával végeztük el kalkulációnkat *(vö. IV. melléklet)*. Az 1910-es országos adatok a történeti Magyarország területére vonatkoznak, amit nem lehet összehasonlítani az 1930. évi adatokkal; ezért más megközelítésre van szükség. A trianoni ország területén 1920-ban (a lakótelkeket nem számolva) a földbirtokosok és/vagy földbérlők száma 909 692 fő volt, amelyből 168 359-en elsősorban nem őstermelésből éltek. Arányuk tehát 18,5 százalék volt. 1930-ban az 1 335 828 birtokos és/vagy bérlő közül 297 808 fő volt, aki nem őstermelőként kereste kenyerét: ez 22,3 százalékot jelentett. Eszerint a nem őstermelői rétegek birtokosokhoz és/vagy bérlőkhöz viszonyított aránya országosan 18,5-ről 22,3 százalékra, mintegy 3,8 százalékponttal emelkedett 1920 és 1930 között. Ha 1910 és 1920 között hasonló vagy ennél szerényebb ütemű változást feltételezünk mindenekelőtt az első világháború és a földosztás hiányában, akkor a trianoni ország területére vetítve nagyjából 15 százalék körül (esetleg valamivel több) lehetett az említett rétegek aránya 1910-ben. (A 18,5 és a 3,8 különbözete 14,7 – itt jegyezzük meg, hogy 1910-ben a történeti Magyarország területén ez az érték 13,8 százalék volt, ami becslésünk eredményétől alig kevesebb.) Ezek után, hogy az 1910 és 1930 között lejátszódó kecskeméti változások méretét hozzávetőlegesen megbecsülhessük az országos értékeket használjuk kiindulópontul, ami a vizsgált két évtizedben 7-8 szálaéknyi gyarapodást mutatott. (Eszerint hasonló tendenciát feltételezve mint, ami országosan kimutatható volt, Kecskeméten is 7-8 százalékpontos növekedést valószínűsíthetünk.) Az 1910. évi kecskeméti adatok alapján a birtokos és/vagy bérlő rétegeknek a 18 százaléka (1233 fő) nem őstermelő volt. Arányuk 1930-ra — az előbbiek alapján 7-8 százalékponttal — hozzávetőlegesen 25-26 százalékra emelkedhetett. Ekkor azonban nem számoltunk a sajátságos helyi viszonyokkal, amelyek az országostól kedvezőbb képet festettek, vagyis arányuk valamivel magasabb, megközelítően *25-30 százalék* lehetett. (MSK ÚS 56., 72., 96. köt. – Saját számítás.) Egy másik kalkulációs eljárással és más forrás (MSK ÚS 112. köt.) bevonásával is képet alkothatunk a kecskeméti gazdatársadalom nem őstermelői rétegeinek méretéről. E becslés alapja, hogy az országos gazdatársadalom foglalkozásszerkezeti változásaiból indultunk ki. Magyarországon 1920 és 1930 között az ipar-forgalmi birtokosok-bérlők aránya 3,8 százalékponttal (9,9 és 13,6 százalék), a közszolgálat-szabadfoglalkozásúaké 8,4 százalékponttal (11,8 és 20,2 százalék) s végül az egyéb kategóriába soroltak aránya 7,8 százalékponttal (11,9 és 19,8 százalék) nőtt. A 3,8, a 8,4 és a 7,8 százalékpontos gyarapodás átlaga 6,7 százalékpont. (MSK ÚS 76. és 96. köt. – Saját számítás.) A vonatkozó kecskeméti adatok hiányában úgy véljük, ez a tendencia — többé-kevésbé — a vizsgált város viszonylatában is elfogadható, noha magasabb százalékos arányszám valószínűsíthető a sajátságos helyi, agrártársadalmat támogató birtokpolitika miatt. Eme többletet azonban nem tudjuk számszerűsíteni, így Kecskeméten — más híján — az országos értékkel, vagyis a 6,7 százalékpontos gyarapodással kalkulálunk. Esetünkben ez azt jelenti, hogy 1920 és 1930 között legalább ennyivel nőtt azok száma, akik birtokosok vagy bérlők lettek, de nem őstermelők voltak. Még a háborús viszonyok ellenére sincs más okunk mint azt feltételezni, hogy 1910 és 1920 között is ehhez hasonló növekedéssel, vagy ettől valamivel elmaradó változással számoljunk. (A megállapított 6,7 százalékos értéktől a kecskeméti változás mértéke 1910 és 1920 között alacsonyabb, 1920 és 1930 között pedig nagyobb lehetett. Az eltérésekből eredő különbözeti értékek — 1910 és 1930 közötti évek viszonylatában — megközelítőleg kiegyenlíthetik egymást.) Mivel ismerjük, hogy 1910-ben Kecskeméten a birtokos és bérlő rétegek közül 1233 fő volt az (MSK ÚS 56. köt.), aki nem őstermelő volt, ezért az előbb mondott évtizedenkénti 6,7 százalékpontos gyarapodással kalkulálva számuk 1920-ra hozzávetőleg 1316 főnyire, 1930-ra pedig nagyjából 1404 főre emelkedhetett. Az 1935. évi üzemstatisztikai összeírásból megállapított birtokok alapján a kecskeméti földbirtokosok és földbérlők száma együttesen 10 353 fő körül lehetett, amelyből az 1930-ra számított 1404 fő, mintegy 14 százalék körüli értéket képviselt. Figyelembe véve, hogy az 1935. évi üzemstatisztikai összeírás nem tesz különbséget a magánszemélyi és a jogi személyi tulajdonos között, így a 10 353 számba vett üzem között a cégek, testületek stb. által tulajdonolt birtokok is szerepelnek. Ezek számszerűsítése sem megoldható feladat, azt azonban elmondhatjuk, hogy a nem magánszemélyi tulajdonban lévő üzemek leszámítását követően a végösszeg, a megállapítotthoz képest kevesebb volna. Ebből pedig az következik, hogy a 1400 körüli nem őstermelői gazdák aránya az alacsonyabb összértékből számítva 14 százaléknál, néhány százalékponttal *magasabb lehetett*. Mindent egybevetve a kétféle eljárással nyert kalkulációs végösszeg alapján *a kecskeméti gazdatársadalom nem őstermelői rétegeinek az arányát az 1930-as években mintegy 15–30 százalék körüli értékre, 1400–3100 főre becsülhetjük*.

hozzávetőlegesen 1400–3100 olyan gazda lehetett közöttük, akik például hivatalnokok, kereskedők, iparosok, orvosok, tanárok és más egyéb foglalkozásúak voltak.

Ezek után úgy ítéljük meg, hogy a város arculatát nagymértékben meghatározó gazdatársadalomnak egy olyan foglalkozási- és termelésszerkezeti transzformáció közepette kellett érvényesülési útjait megtalálnia, mely folyamatok az első világháborút követően látványosan felerősödtek, s amelyekre az 1930-as évek első felében a világgazdasági válság is nyomasztóan ráülepedett. Mindehhez időnként olyan kedvezőtlen hatások párosultak, mint az 1933–1934 fordulójáig fel-felbukkanó értékesítési nehézségek, vagy amilyeneket egy-egy kedvezőtlen időjárás okozta gyenge termés eredményezett. Ráadásul e kívülről érkező pressziók mellett a gazdatársadalom szerkezetét — amelynek legalább 70 százaléka az agrártársadalom integrált részét alkotta — maguk a felerősödő belső társadalmi mobilizációs folyamatok kezdték el szétfeszíteni. A gazdák jelentős része nem, vagy csak nehezen tudott megbirkózni ezekkel a kihívásokkal, közülük sokan olyannyira eladósodtak az 1930-as évek első felére, hogy a kintlévőségeiket követelő pénzintézetekkel szemben kénytelenek voltak állami védelem alá helyezni saját gazdaságaikat (amire később, a *135. oldaltól* még visszatérünk). Ezek után kérdés, hogy a Horthy-korszakban milyen szerkezeti sajátosságokkal jellemezhető a kecskeméti agrártársadalom illetve gazdatársadalom. (Az alkalmazott módszert és a vonatkozó számításokat lásd a *IV. mellékletben*.)

15. táblázat
A kecskeméti agrártársadalom korrekció nélküli vertikális szerkezeti arányai (1935)

Társadalmi rétegek	Földet birtokló vagy bérlő gazdák száma[a]		Minimum becslés[b]		Maximum becslés[c]		Kalkulációs medián (átlag)
	fő	%	fő	%	fő	%	%
Agrárproletár	929	8,97	9 750*	50,85	11 544	55,06	53,0
Félproletár	3 084	29,79	3 084	16,08	3 084	14,71	15,4
Kisparaszt	5 166	49,90	5 166	26,94	5 166	24,64	25,8
Középparaszt	855	8,26	855	4,46	855	4,08	4,3
Gazdagparaszt	290	2,80	290	1,51	290	1,38	1,4
Középbirtokos	27	0,26	27	0,14	27	0,13	0,1
Nagybirtokos[d]	2	0,02	2	0,01	2	0,01	0,01
Összesen	10 353	100,00	19 174	100,00	20 968†	100,00	100,0

Forrás: MSK ÚS 86. és 112. köt.; KSH 1979.; lásd még *IV. melléklet* *(Saját számítás.)*

a) A földet birtokló vagy bérlő gazdák száma – MSK 112 k. alapján végzett saját számítások a Timár-féle módszerrel.

b) Az agrárproletár réteg számának becslése alapján végzett számítások.

c) A mezőgazdasági keresők számának becslése alapján végzett számítások.

d) „Fiktív réteg".

*1930-ban a földnélküli mezőgazdasági munkások (6912 fő) és a gazdasági cselédek (1631 fő) száma összesen *8543* fő volt. (MSK 86. köt. 204–205.). A mezőgazdasági keresők száma pedig – 1935-re végzett becslés szerint – *20 968 fő*. (1930. és 1941. évi népszámlálás adatai végzett becslés szerint: 50*((22 050 – 20 308)/132) = 660 fő; 20 308 + 660 = 20 968 fő.) 1930-ban 20 308 aktív kereső dolgozott a mezőgazdaságban, amelyből 8543 fő volt földnélküli munkás és gazdasági cseléd, így százalékos arányuk ekkor 42,07 volt. Az előbbi arány segítségével végzett becslés szerint a 20 968 keresőből (1935-re végzett korábbi becslés) a számítások szerint az előbbi csoport (földnélküli mezőgazdasági munkások és gazdasági cselédek) száma 1935-ben *8821* főre tehető, (mivel 1941-re ezek az adatok hiányoznak ezért kellett az előbbi, „aránybecslés-módszert" alkalmazni). Tehát, 1935-ben Kecskeméten – ha a földdel rendelkező agrárproletárok (929 fő) és a földdel nem rendelkező, előbb megállapított agrárproletárok becsült számát összeadjuk (8821 fő) –, akkor kijelenthetjük, hogy az üzemstatisztikai felvétel évében a számítások szerint, mintegy *9750* fő agrárproletárt feltételezhetünk.

† Mezőgazdasági keresők száma 1935-re végzett becslések alapján (lásd a táblázathoz tartozó *előző jegyzet*et)

A kecskeméti agrártársadalom keresőinek száma valamivel több mint 20 ezer főben állapítható meg az 1930-as évek közepén *(15. táblázat)*. Akiknek a nagyobbik fele, megközelítőleg 51–55 százaléka agrárproletár, nagyjából negyede, 25–27 százaléka kisparaszt volt. E két réteg között pedig egy viszonylag széles átmeneti, úgynevezett fél-agrárproletár réteg helyezkedett el, amely az agrárkeresőknek mintegy 15–16 százalékát alkotta. E három alsó réteg együtt a kecskeméti agrártársadalom legfeljebb 93–94 százalékát adta. A maradék 6–7 százalék döntő részét a középparaszti réteg (4 százalék), a gazdagparaszti, a középbirtokosi és „nagybirtokosi”[441] rétegek alkották.

Hogy megértsük az előbb bemutatott struktúra sajátosságait, össze kell hasonlítanunk a kecskeméti értékeket a többi alföldi törvényhatósági jogú város hasonló adatsorával és az országos átlaggal, azonban ezt az elemzést már a korrigált arányszámok segítségével végeztük el. Alapvető kérdés ezzel kapcsolatban, hogy mennyi lehetett azoknak a földbirtokosoknak a (becsült) száma, akiket nem őstermelőként vettek nyilvántartásba. A korrekció végrehajtásakor az összehasonlításhoz az egyetlen alapot adó minimumbecslés eredményeiből indulunk ki.

Az 1930-as évek közepén — ahogy azt előbb említettük — Kecskeméten legalább 1400-an lehettek azok a keresők, akiknek volt földjük vagy földbérletük, de foglalkozásuk alapján nem őstermelők voltak *(16. táblázat – B)*. Ez a szám hasonlóan alakult Hódmezővásárhelyen (közel 1450 fő), de még Szeged esetében is (közel 2000 fő). Debrecenben azonban a kecskeméti érték másfél-kétszerese mutatható ki, ami kis híján elérte a 2500 főt. Baján ez a szám alig haladta meg a 700-at, igaz, az agrártársadalom is csupán 5 ezer keresőt számlált. Tehát mind Kecskeméten, mind Szegeden 7-8, de még Hódmezővásárhelyen sem sokkal több, 9-10 százalék körüli értékre tehető az általunk meghatározott agrártársadalom-szerkezet rétegeinek (arány)torzulása. Ezzel a „kecskeméti típusú” (7-10 százalékos) deformációval szemben Debrecen és Baja az „országos típushoz” hasonló méretű, 13-15 százalékos eltérést mutatott. Mindez azt jelenti, hogy Kecskemét, Hódmezővásárhely és Szeged ilyen jellegű összehasonlítása megbízhatóbb eredményeket hoz, míg e csoport Debrecennel és Bajával történő összevetése fokozottabb kritikát igényel.

Az említett városok agrártársadalmának szerkezete három, egymástól élesen elütő típust alkotott *(16. táblázat – B)*. A jól érzékelhető különbségek elsősorban az agrár- és a félagrárproletári valamint a kisparaszti birtokosi rétegek súlyponteltolódásaiban nyilvánultak meg. Az elemzés során arra kerestük a választ, hogy milyen szerkezeti sajátosságok mutathatók ki a kecskeméti agrártársadalomban és, hogy e mögött milyen tényezők húzódhattak meg (*30. ábra)*.

[441] A nagybirtokosi csupán egy „fiktív réteg” volt, mivel ezer kat. hold feletti magánbirtokkal Kecskeméten ekkor, kizárólag a fővárosban élő Müller Pál rendelkezett (1510 kat. hold). A többi ilyen méretű birtoktest pedig mind valamilyen közületi tulajdon volt: egri római katolikus főkáptalan (1300 kat. hold), kecskeméti római katolikus egyház (1400 kat. hold) és Kecskemét városa (43 ezer kat. hold). – Gazdacímtár 1937. 242.

16. táblázat

Az alföldi törvényhatósági jogú városok agrártársadalmának minimum-becslésén alapuló vertikális szerkezete korrekció előtt és után (1935)

A-táblázat[a] (korrekció nélkül)		Kecskemét	Debrecen	Szeged	Hmvh.	Baja	Magyarország
(fő)	agrárproletár	9 750	6 710	8 137	7 236	1 713	940 748
	fél-agrárproletár	3 084	9 225	12 955	3 900	2 039	743 636
	kisparaszt	5 166	1 826	6 070	3 455	1 081	450 965
	középparaszt	855	490	754	917	114	62 555
	gazdagparaszt	290	198	126	316	32	17 617
	középbirtokos	27	27	5	14	2	4 406
	nagybirtokos	2	8	1	1	3	1 517
	összesen	19 174	18 484	28 048	15 839	4 984	2 221 444
(%)	agrárproletár	50,8	36,3	29,0	45,7	34,4	42,4
	fél-agrárproletár	16,1	49,9	46,2	24,6	40,9	33,5
	kisparaszt	26,9	9,9	21,6	21,8	21,7	20,3
	középparaszt	4,5	2,7	2,7	5,8	2,3	2,8
	gazdagparaszt	1,5	1,1	0,4	2,0	0,6	0,8
	középbirtokos	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	0,2
	nagybirtokos	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
	összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
B-táblázat[b] (korrekciós adatok)							
	korrekció (fő)	-1 404	-2 463	-1 984	-1 442	-732	-297 808
	korrekció (%)	7-8	13-14	7-8	9-10	14-15	13-14
C-táblázat[c] (korrekciót követően)							
(%)	agrárproletár	54,9	41,9	31,4	50,3	40,3	48,9
	fél-agrárproletár	11,8	46,8	44,4	20,1	35,9	27,8
	kisparaszt	26,7	6,8	21,0	21,0	20,3	18,8
	középparaszt	4,8	3,1	2,9	6,4	2,7	3,3
	gazdagparaszt	1,6	1,2	0,5	2,2	0,8	0,9
	középbirtokos	0,2	0,2	0,0	0,1	0,0	0,2
	nagybirtokos	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
	összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

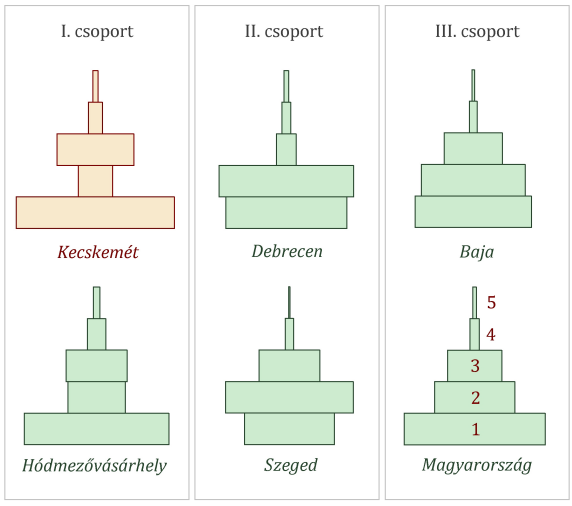
Forrás: MSK ÚS 56., 72., 86., 96., 112. köt. és KSH 1979. *(Saját számítás.)*

[a] Az összehasonlíthatóság miatt minimumbecslés. A metódust lásd: *15. táblázat* és *IV. melléklet*.

[b] A korrekció metódusát lásd: *57. táblázat*.

[c] A korrekció végrehajtásakor abból indultunk ki, hogy azok száma, akik nem őstermelőként találtak megélhetést, de földjük vagy földbirtokuk volt elsősorban a fél-agrárproletár és kisparaszti rétegeket növelte meg. Kecskemét példáján ez azt jelentette, hogy e két réteg együttes száma 1404 fővel lehetett kevesebb, amely így 8250-ről 6846 főre módosult. Ezzel együtt a kalkulált végösszeg is 19 174-ről 17 770-re csökkent, s adta egyben a 100 százalékot. Igyekeztünk azt is megbecsülni, hogy a félproletár és kisparaszti rétegek között milyen arányban „osztozhatott" az 1404 fő. Erre vonatkozólag az 1910-es adatokat hívtuk segítségül. Akkor a vizsgált öt városban átlagosan 30:70 százalékos arányban oszlott meg a nem őstermelők: az iparforgalomban és a közszolgálat-szabadfoglalkozásban dolgozó földbirtokkal vagy földbérlettel rendelkezők aránya. Ez erős általánosítással, többé-kevésbé, megfeleltethető a félproletári és a kisparaszti rétegek közötti torzítási aránynak. Ugyanis azt találtuk a korabeli források alapján, hogy a közszolgálat-szabadfoglalkozású réteg döntő többségét a hivatalnoki réteg adta, amely többnyire csak néhányszáz négyszögölnyi szőlővel, vagy pár hold földdel rendelkezett (Wolf 1926. 43–44.). Ilyenformán e keresőréteg a félproletári réteg számát torzíthatta nagyobb, mintegy 70 százalék körüli arányban. Ebből adódik, hogy a másik vizsgált keresőréteg átlagos birtokmérete a kisparaszti birtokkategóriák közzé sorolta ezeket az üzemeket, ahol a torzítás aránya 30 százalékos lehetett. Mindent egybevetve az 1404 fő 70 százaléka (983 fő) a félproletári réteg számát növelte, vagyis számuk a korrekció alapján 2101 fő körül lehetett, míg a kisparaszti réteg száma az 1404 fő 30 százalékával, mintegy 421 fővel lett kevesebb, vagyis 4745 fő körül alakulhatott e réteg száma. Az így újraszámolt agrártársadalmirétegek aránya a C táblázatban feltüntetett módon változott meg. Mindazonáltal hangsúlyozni kívánjuk, hogy az előbbi metodikának vitatható része az, hogy mennyire feleltethető meg a kiemelt két agrártársadalmi réteg és a két keresőréteg egymásnak, hiszen a tehetősebb szabadfoglalkozásúak körében is nemegyszer előfordult az, hogy többtíz kat. holdas birtokot tulajdonolt valaki, ami alapján inkább a birtokos paraszti üzemek számát növelte az 1935. évi összeírásban, ennek viszont fordítottja is igaz. Még ha nem is egyenlítették ki ezek az esetek az eltérésekből adódó torzulást, az időközben bekövetkező változások ellenére, az 1910-es adatok alapján azt kell feltételeznünk, hogy e 30:70 százalékos arány megközelítőleg elfogadható. Figyelembe véve azt, hogy a félproletári rétegek aránya városonként átlagosan 4 százalékponttal, a kisparaszti rétegeké bő 1 százalékponttal esett vissza miközben az agrárproletári rétegek aránya pedig átlagosan közel 5 százalékponttal emelkedett a korrekció következtében, azt mondhatjuk, hogy a C táblázatban közölt értékek e három réteg esetében az előbb megállapított százalékpontok által kijelölt intervallumban a legvalószínűbbek.

Az agrárproletárok aránya Debrecen, Baja és Szeged esetében 31–42 százalék között változott. Ennél Kecskemét és Hódmezővásárhely mintegy 10-20 százalékponttal mutatott magasabb, 50–55 százalékos értéket. A fél-agrárproletárok aránya Debrecen, Baja s Szeged városcsoportnál 36–47 százalék, míg Kecskeméten és Hódmezővásárhelyen nagyjából 20-30 százalékponttal alacsonyabb szinten, 12–20 százalék között alakult. A kisbirtokos paraszti rétegek 20–27 százalék közötti értéket mutattak Baján, Szegeden, Hódmezővásárhelyen és Kecskeméten, ezzel szemben Debrecenben a kisparasztok aránya módfelett alacsonynak bizonyult, alig megközelítve a 7 százalékot. A középparaszti réteg az agrártársadalmon belül 3 százalék körül változott Debrecen, Baja s Szeged városában, miközben ez az érték Kecskeméten — ennek közel dupláját — az 5, Hódmezővásárhelyen pedig a 6 százalékot is elérte. A gazdagparaszti, közép- és nagybirtokosi rétegekről, alacsony százalékos arányuk miatt, együtt beszélünk. E három felső réteg Baján és Szegeden még az 1 százalékot sem érte el. Kecskeméten és Debrecenben 1–2 százalék között, míg Hódmezővásárhelyen 2 százalék felett alakult. Mindent egybevetve Debrecenben, Szegeden és Baján az agrárproletár, a fél-agrárproletár és a középparaszti rétegek tekintetében meglehetősen hasonló arányszerkezet alakult ki az 1930-as évekre a megelőző közel egy évszázad változásainak eredményeként. Ezzel szemben, az előbbi három réteg szerkezeti arányaiban Kecskemét és Hódmezővásárhely egymással alkotott egy csoportot, s mutatott egymással nagyfokú hasonlóságot *(30. ábra)*. A kisparaszti réteg tekintetében Kecskemét egyedülállóan magas, 27 százalékos értékel messze kiemelkedett a vizsgált városok közül.

30. ábra Az alföldi törvényhatósági jogú városok agrártársadalmának vertikális szerkezete, méretarányosan ábrázolva (1935)[442]

Az előbbi adatokat az országos értékekkel egybevetve az hangsúlyozható, hogy az agrárproletárok aránya Kecskeméten és Hódmezővásárhelyen az országos átlagnak megfelelő, de attól 1–6 százalékponttal mégis magasabb értéket, míg Debrecen, Baja és Szeged attól jóval

[442] Forrás: *16. táblázat.*

— mintegy 9–18 százalékponttal — alacsonyabb arányt mutatott. A fél-agrárproletárok súlya az utóbb nevezett három városnál mintegy 8–19 százalékponttal az országos átlag felett, míg Kecskemét és Hódmezővásárhely esetében hasonló különbséggel, ám ellenkező előjellel, az alatt alakult. A kisparaszti rétegek az országos átlagérték körüli arányt mutatták Baján, Szegeden és Hódmezővásárhelyen, ám Debrecenben ez mélyen az átlag alatt (7 százalékon), Kecskeméten pedig — ahogy azt már láttuk — jóval a fölött állt. A középparaszti réteg megoszlása Debrecenben, Baján és Szegeden az országos átlag körül mozgott, miközben a másik két városban ennek közel kétszerese (emlékeztetőül: 5-6 százalékon) mutatható ki. A három felső: gazdagparaszti, közép- s a nagybirtokos réteg Baja és Szeged esetében az országos érték alatti, a többi vizsgált városban pedig a fölötti szerkezeti arányt mutattak. Összegezve tehát, Debrecen, Szeged és Baja városcsoport látszólag kedvezőbb képet körvonalazott az agrártársadalom legalsó két rétegének eloszlásában, mint Kecskemét és Hódmezővásárhely. A kisparaszti réteg Kecskeméten országos viszonylatban is lényegesen jobb szerkezeti helyzetben volt.

Mindent egybevetve Kecskemét megannyi esetben Hódmezővásárhellyel mutatott hasonló struktúrát. A két város agrártársadalom-szerkezete rendkívüli „rokonságra" utal, ami arról győz meg bennünket, hogy lényegét tekintve csaknem ugyanazokkal a jellemvonásokkal írható le mindkét település agrártársadalma. Tudniillik az agrárproletariátus, vagyis a gazdacselédek és napszámosok csoportja még mindig, az 1930-as évek derekán is, rendkívül magasnak mondható e két alföldi városban, amely többé-kevésbé a helyi földrajzi és gazdasági viszonyokkal indokolható. Kecskemét és Hódmezővásárhely erős mezőgazdasági jellege önmagában indokolja e réteg rendkívüli méreteit, amit erősen konzervált az is, hogy alacsony volt az iparban dolgozók aránya, mely az előbbi városban 17 százalék, az utóbbiban is csak 19 százalék körül alakult 1930-ban.[443] (Miközben a másik három városban ez az érték jóval magasabb, 25–31 százalék, de még az országos átlagérték is közel 22 százalék volt.)

Korábban hangsúlyoztuk, hogy a vizsgált városokhoz és az országos állapothoz mérten kedvezőtlenebb volt Kecskeméten is és Hódmezővásárhelyen is az agrárproletariátus *aránya*. Amíg az utóbbi városban e mögött valóban széles nyomor és a megélhetési nehézség húzódott meg (gondoljunk a nagyfokú elvándorlásra), addig ez Kecskeméten egészen más helyzetet jelentett. A zöldség- és gyümölcstermesztés, a szőlő- és borkultúra, de kiváltképp a gyümölcsexport következtében, az agrártársadalom alsó rétegeinek foglalkoztatása sokkal-sokkal kedvezőbb volt Kecskeméten, mint bárhol másutt a vizsgált városokban.

Ezek után elég egyértelmű, hogy foglalkozásszerkezeti viszonyokban konzerválódtak a merev lokális kényszerpályák, miszerint a helyi szekunderszektor sem Kecskeméten, sem Hódmezővásárhelyen nem volt képes a mezőgazdasági keresők legszegényebb rétegének nagytömegű keresőit kellő arányban felszívni. Ennek alapvetően kétféle vonzata alakult ki a 30-as évekre. Egyfelől konzerválta a helyi agrárproletariátus társadalomszerkezeti súlyát, megszabva ezzel az oldalirányú társadalmi mobilitás szűk kereteit; másfelől sokakat szorított abba a helyzetbe, hogy maguk mögött hagyva eddigi lakóhelyüket, máshol találjanak megél-

[443] MSK ÚS 86. köt. – Saját számítás.

hetést. Láttuk korábban, hogy az elvándorlás, a magas munkaerő-kereslet miatt Kecskeméten mérséklődött a Horthy-korszakban, ami Hódmezővásárhelyre a legkevésbé sem volt igaz, hiszen a vándorlási különbözet az 1920-as 30-as évek fordulóján megközelítette még a 4 százalékos veszteséget is.[444]

Ezzel szemben a fél-agrárproletári réteg az említett két rokonvárosban, közülük is Kecskeméten volt a legalacsonyabb: mintegy 12 százalék körül mozgott az 1930-as évek derekán. Ez az érték eltörpült a debreceni mellett, amely közel négyszerese, de még az országos is több mint kétszerese volt a kecskemétinek. Úgy véljük, hogy ennek magyarázata leginkább abban rejlik, hogy a kisparaszti réteg aránya egyedülállóan magas volt Kecskeméten. Vagyis azok a kedvezőbb helyi kondíciók, amelyek megnövelték a kisparaszti üzemek számát, ugyanazok szükségképpen csökkentették is a fél-agrárproletariátus arányát. Tekintettel arra, hogy a parcellázások alkalmával a városvezetés törekedett az életképes gazdaságok kialakítására; mely nemcsak Kecskemét, hanem Hódmezővásárhely sajátos vonása is volt.[445] Eszerint Kecskeméten egy fél-agrárproletárnak nagyobb esélye volt a kisparaszti birtokosok közé emelkedni, miközben a „nincstelen" agrárproletariátus száma, s aránya a helyi termelési-kereskedelmi, azaz gazdasági viszonyból fakadóan szükségszerűen magas és főleg, szinte mozdulatlan maradt.

Az eddig vázolt körülmények hatására a kisparaszti társadalomnak páratlanul magas, mintegy 27 százalékos aránya alakult ki Kecskeméten. A korábban vázolt előnyös birtokpolitika, a kedvező értékesítési lehetőségek azonban nemcsak a kis-, hanem a közép- és gazdagparaszti rétegek megerősödését is elősegítette, minek következtében súlyuk is karakteresebbé vált. Ennek megértéséhez azonban látni kell azt is, hogy mind Kecskeméten, mind Hódmezővásárhelyen (ahol e fölső három réteg súlya 5-6 százalék körül alakult), a mezővárosi társadalom egészének erodáltsága is jóval alacsonyabb volt, mint a többi vizsgált városban.

Megítélésünk szerint annak, hogy egy mezővárosi gyökerekre épülő társadalom az átalakulás milyen szintjére jutott el a Horthy-korszakban, döntő eleme volt — eltekintve az agrártársadalomtól — a különböző társadalmi rétegekben kimutatható földbirtokosok, gazdák magasabb vagy éppen alacsonyabb aránya. Kecskeméten 1910-ben — de vélhetően a Horthy-korszak kezdetén is — az iparban foglalkoztatott keresők 6 százaléka, a kereskedelemben és hitelszférában dolgozók 10 százaléka, a közlekedésben tevékenykedők 14 százaléka, míg a közszolgálati és szabadfoglalkozásúak 23 százaléka volt földbirtokos vagy földbérlő.

Ezek után, már az első világháború előestéjén a legnagyobb alföldi mezővárosok közül — számításaink szerint — Szeged társadalma volt az, amely a legnagyobb mértékű bomlás jelét, a földtől leginkább elszakadt társadalom képét mutatta a nem őstermelői rétegek körében. Szegedet Debrecen, Baja, Kecskemét és végül Hódmezővásárhely követte. Eszerint Kecskemét úgy lépte át a Horthy-kor küszöbét, hogy mezővárosi gyökerű társadalma az alföldi, tör-

[444] MSK ÚS 76. és 83. köt. – Saját számítás.
[445] Hódmezővásárhellyel kapcsolatban az 1930-as évek második felében Féja Géza jegyezte meg: a „város arra is gondolt, hogy a föld túlságosan el ne aprózódjék […, ugyanis] 6 holdnál kisebb területre nem volt szabad tanyát építeni". – Féja 2004. 246.

vényhatósági jogú mezővárosok sorában, az utolsó előtti helyen, a legkevésbé megbomlott struktúrát mutatta. *(17. táblázat)*.

17. táblázat
Az alföldi törvényhatósági jogú városok gazdáinak foglalkozáscsoportonkénti aránya és a mezővárosi gyökerű társadalmuk erodáltságának foka, földtől való elszakadásának mértéke (1910)

Foglalkozáscsoportok	Földbirtokos és/vagy földbérlő				
	Kecskemét	Debrecen	Szeged	Hmvh.*	Baja
Szám szerint					
Őstermelés	5997	2795	9387	8219	629
Ipar**	512	776	705	714	316
Közlekedés	85	388	322	97	107
Kereskedelem és hitel	158	196	156	135	81
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	281	405	253	209	65
Nyugdíjasok, tőkepénzesek és magánzók	122	293	255	117	66
Véderő, egyéb és ismeretlen foglalkozásúak	92	120	178	20	17
Összesen	7247	4973	11256	9511	1281
A nem őstermelői csoportok együttesen	1250	2178	1869	1292	652
Keresők százalékában					
Őstermelés	40,0	28,9	52,0	48,5	39,4
Ipar**	6,2	4,1	3,4	9,6	6,3
Közlekedés	13,9	15,5	11,6	25,8	29,6
Kereskedelem és hitel	10,3	6,0	4,9	12,2	9,4
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	22,8	15,3	9,9	24,6	11,7
Nyugdíjasok, tőkepénzesek és magánzók	9,3	8,9	7,0	10,0	7,6
Véderő, egyéb és ismeretlen foglalkozásúak	4,3	2,3	2,9	2,0	1,6
Összesen	24,0	10,9	19,8	32,9	12,4
A nem őstermelői csoportok együttesen	8,3	6,1	4,8	10,8	7,5
Városok sorrendje foglalkozáscsoportonként (1. hely = legalacsonyabb százalékérték)					
Őstermelés	3.	1.	5.	4.	2.
Ipar**	3.	2.	1.	5.	4.
Közlekedés	2.	3.	1.	4.	5.
Kereskedelem és hitel	4.	2.	1.	5.	3.
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	4.	3.	1.	5.	2.
Nyugdíjasok, tőkepénzesek és magánzók	4.	3.	1.	5.	2.
Véderő, egyéb és ismeretlen foglalkozásúak	5.	3.	4.	2.	1.
Átlag (őstermelés kivételével)	3,7	2,7	1,5	4,3	2,8
Sorrend	4.	2.	1.	5.	3.

Forrás: MSK ÚS 56. kötet. *(Saját számítás.)*
* Hódmezővásárhely
**Bányászat, kohászat, ipar, külön meg nem nevezett napszámosok, házicselédek együtt.

7. Adósváros

A következőkben három forráscsoport alapján kíséreljük meg bemutatni elsősorban a világgazdasági válság és a második világháború Kecskemét adóstársadalmára gyakorolt hatásait. Természetesen sem az előbb említett két sorsfordító esemény e tekintetben vett összes következményét, sem pedig a város minden társadalmi rétegére, csoportjára kifejtett hatását nem tudjuk maradéktalanul bemutatni. Ennek egyik alapvető akadálya, hogy az e célra leginkább alkalmas dokumentumok — mint az adóstatisztikák s a hagyatéki-vagyonleltárak — vagy teljesen, vagy túlnyomórészt 1944-ben megsemmisültek.[446]

1. A zálogházi iratok segítségével ugyan nem kaphatunk olyan kérdésekre választ, hogy pontosan mely társadalmi rétegek és csoportok vették igénybe az ilyen típusú pénzügyi szolgáltatást, mint ahogy arra sem felelnek, hogy az érintett rászorulóknak milyen volt a vagyonmérlege vagy az eladósodottságuk mértéke. Arra azonban jól használhatók, hogy olyan képet rajzoljuk általuk, amely során egyáltalán körvonalazhatóvá válik a főleg *átmenetileg megszorult háztartások száma és időbeli változása*.

Kecskemét Zálogintézetének 1886-ban kelt alapszabályzata szerint az intézet célja „a nála segélyt keresőknek kézi zálogra olcsó kölcsönt nyújtani […] kölcsönt ad ingóságokra, különösen háztartási és ruházati czikkekre, ékszerekre, árúkra, terményekre és értékpapirokra.”[447] A zálogkölcsöndíj — vagyis a kamat — az 1911. évi módosítást követően 15 százalék volt.[448] A kölcsönt legfeljebb hat hónapos határidőre nyújtották, amit a lejárat előtt egy összegben, esetleg részletekben is vissza lehetett fizetni. A lejárt vagy nem rendezett zálogot nyilvános árverés keretei között értékesítették, amelyre csak ritkán, az esetek alig 3-4 százalékában[449] került sor. A befolyt összeget három évig megőrizték, s ez idő alatt a zálogjegy tulajdonosának — ha kérte — az 5 százalékos kezelési költség levonása után, kamatok nélkül visszafizették.[450]

Az előbbiekből valószínűsíthető, hogy a zálogintézet nyújtotta lehetőségekkel inkább a szerényebb körülmények között élő társadalmi csoportok éltek, bár nem zárható ki, hogy alkalmanként előkelőbb rétegek — akár nagyobb számban — is igénybe vehették e szolgáltatásokat, hiszen nyilvánvalóan az aranyat ők helyezték zálogba. Mégis azoknak a körét, akik a

[446] A kecskeméti bírósági épületet 1944-ben bombatalálat érte. Ennek és az orosz csapatok által végzett pusztításnak köszönhetően a bírósági iratanyagok — köztük a hagyatéki iratok is — lényegében megsemmisültek. (Péterné Fehér Mária csoportvezető főlevéltáros, BKMÖL, közlése alapján.) A hagyatéki vagyonleltárak egy elenyésző töredékét az Árvaszéki iratok anyagából (BKMÖL IV. 1912. b. – Kecskemét Város Árvaszékének iratai, Iktatott iratok 1872–1944, 59,03 ifm.) ugyan rekonstruálni lehetne, ám az eredmény a hosszadalmas folyamat ellenére sem kecsegtet a használható mennyiségű adatsor kinyerésével, mely ráadásul inkább kiegészítő színfoltja, semmint egyik alapforrása lehetne írásunknak. Az adóstatisztikák (BKMÖL IV. 1908. e. – Kecskemét Város Tanácsának iratai, a Pénzügyi III. Ügyosztály iratai, 1877–1949, 1951.) szintén töredékes formában maradtak fenn, amelyeket főleg a tisztviselői, értelmiségi és a földbérlői rétegek adószerkezetének rekonstruálásához lehetne felhasználni. Ezek feldolgozása újabb kutatást igényel. – A BKMÖL veszteségeiről lásd még: Bálintné Mikes 1974. vi.

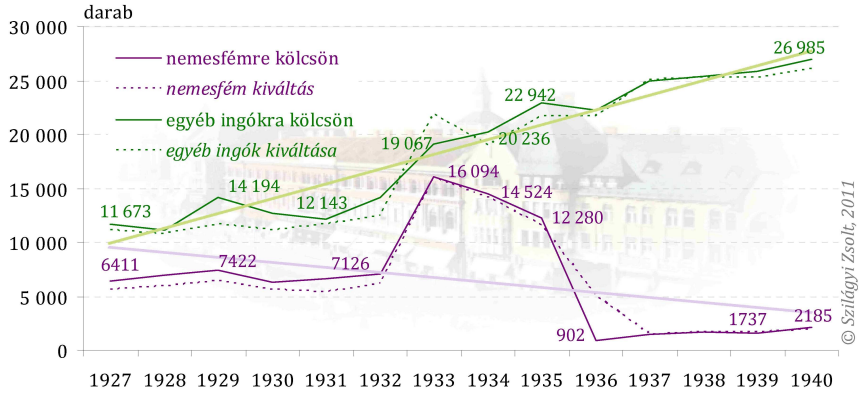
[447] BKMÖL XI. 242. 1. dob. 1. tétel, 3.§ és 4.§ – Kecskemét szabad királyi város zálogintézetének alapszabályai.

[448] BKMÖL XI. 242. 1. dob. 1. tétel, Nr. 11 140/1911

[449] 1927 és 1940 között összesen 355 326 esetben vettek fel zálogkölcsönt, s 343 501 alkalommal történt kiváltás a hitel törlesztésekor. Eszerint mindössze 11 825 értéktárgyak elárverezésére volt szükség, ami a zálogadósok 3,3 százalékát érintette. – BKMÖL XI. 242. 1. dob. 3. tétel (Saját számítás.)

[450] BKMÖL XI. 242. 1. dob. 3. tétel és BKMÖL XI. 242. 1. dob. 1. tétel, 18.§, 19.§, 23.§ és 28.§ – Kecskemét szabad királyi város zálogintézetének alapszabályai.

zálogintézettől reméltek megoldást akár tartós, akár átmeneti anyagi nehézségeikre, elsősorban a szegényebb napszámos, cseléd, kisparaszti, városi munkás, kisiparosi és altiszti családok között kereshetjük, de nem zárhatóak ki a középosztályi családok sem. Így tehát forrásunk — a zálogházi kimutatások tömege — vélhetően az előbb említett társadalmi csoportok anyagi nehézségeinek alakulásába enged rövid és szűkös betekintést.

31. ábra Kecskemét Város Zálogintézetének forgalma (1927–1940)[451]

A zálogintézet 1927 és 1940 között hiánytalanul fennmaradt éves és negyedéves forgalmi kimutatásaiból végzett összesítő számításaink eredményét a 4. ábra szemlélteti.[452] Az arany- és ezüsttárgyakra, valamint egyéb ékszerekre adott kölcsönök száma 1932-ig, láthatóan 6-7 ezer tétel körül mozgott évente. 1933-ban ezen esetek száma megduplázódott, s bár a következő évben máris csökkenést mutatott, még 1935-ben is jóval magasabb volt, mint a gazdasági válságot megelőző években. A gazdasági depressziót követően, s közvetlenül a már korábban említett 1935. évi fagy, jég és aszály által okozott lokális válság után, 1936-ban — a kiemelkedően kedvező terméseredmény következtében — látványosan visszaszorult a nemesfémtárgyakra felvett kölcsönök száma, s ezzel párhuzamosan — a vizsgált időszakban egyedülállóan — több kiváltásra, mint zálogba helyezésre került sor. Ezt követően, noha számuk ismét gyarapodni kezdett, mégis a gazdasági válság előtti érték negyedét sem érte el. Adataink alapján nyilvánvaló, hogy a világméretű depresszió a kecskeméti arannyal-ezüsttel rendelkező rétegek egy részét csupán 3-4 éves késéssel, 1932 és 1933 fordulóján érte el, vagy inkább érintette annyira, hogy helyzetük tarthatatlanná vált, minután a takarékoskodás és a nélkülözés kényszerstratégiája sem hozott kellő megoldást pillanatnyi anyagi gondjaikra. Emellett az is valószínűsíthető, hogy a gazdasági válság helyi szinten mindössze két évig (1933 és 1934 között) érinthette komolyabban az említett, nehezen megfogható rétegeket.

Az ábráról az is leolvasható, hogy az egyéb ingóságokra — a zálogjegyek tanúsága szerint a férfi-női cipőktől, a tavaszi kabátokon át, egészen a Merkúr kerékpárig — szintén jelentős mértékben vettek fel zálogkölcsönt. (Azok körét, akik ilyen jellegű tárgyakat tudtak csupán zálogba helyezni — ahogy arról szóltunk —, máshol kell keresnünk, mint azokét, akik arany-,

[451] Forrás: BKMÖL XI. 242. 1. dob. 2. és 3. tétel (Saját számítás.)
[452] BKMÖL XI. 242. 1. dob. 3. tétel – Kecskemét város zálogintézetének forgalmi kimutatásai. (Az 1932. év forgalmi kimutatása a BKMÖL XI. 242. 1. dob. 2. tételében, a levelezések között található.)

ezüstékszerekre vettek fel hitelt.) E szegényebb rétegek helyzete egy évvel korábban, már 1931 és 1932 fordulóján észlelhetően rosszabbra fordult, de csak 1933-ban öltött nagyobb méreteket, ami ennek ellenére sem lehetett olyan rossz év, mivel jóval több holmit váltottak ki, mint amennyit zálogba tettek. Vélhetően ennek oka mindenekelőtt az 1933. évi kedvező időjárás[453] következtében kialakult bő termés sikeres értékesítésében rejlett. Ebben az évben közel 12 ezer tonna (!) gyümölcsöt szállítottak Kecskemétről külföldre.[454] Ez egyben azt is jelentette, hogy a mezőgazdasági napszámos- és cselédrétegeknek bőven volt munkája, így keresete is. Ebből kifolyólag lehetőségük nyílhatott az előző évben zálogba helyezett értékek kiváltására. E kialakult gazdasági helyzet pedig egyformán hatással volt a helyi feldolgozóiparra és a kereskedelemre, mint ahogy közvetve az ebben a szektorokban dolgozó munkások jövedelmére is, ami együttesen indokol(hat)ja a záloghitelhez folyamodó szegényebb rétegek pozíciójának átmeneti és látszólagos „javulását". Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy e szegényebb rétegek helyzete Kecskeméten nem a világgazdasági válság hatására kezdett romlani, hanem jóval korábban, már az 1920-as évek utolsó harmadában megmutatkoztak ennek jelei. (Hiszen 1929-ben az előző évihez képest 3 ezerrel többen, míg 1932-ben a megelőző évhez képest „csak" 2 ezren éltek a zálogházi kölcsön felvételével.) Mindezek mellett az is látható, hogy a szegényebb zálogházi adósok száma 1933 után — kisebb megtorpanással, de — egyenletesen nőtt, évente átlagosan mintegy ezer-másfélezer fővel. Az említett 1935. évi természeti csapások következményei — rájuk nézve — sokkal súlyosabbnak bizonyultak; olyannyira, hogy a kialakult állapoton már érdemben nem tudtak változtatni. Helyzetük a bőséges termést hozó 1936-os esztendő során sem stabilizálódott, ellenkezőleg: az átmeneti javulást követően hasonló méretű anyagi nehézségeikről árulkodnak a diagram 1937 és 1940 közötti adatai, mint a gazdasági válság nehéz éveiben (1932–1934). Ezzel az elemzett két csoport egymástól még inkább eltávolodott. Közöttük a társadalmi rétegspecifikus „adósságolló" egyre jobban szétnyílt – azt szemléltetve, hogy anyagi lehetőségeikben valóban élesen eltérő két adóstársadalmi rétegről: egy anyagiak terén konszolidálódó és vélhetően egy adósságcsapda peremén lavírozó másik rétegről van szó.

Forrásunk alapján úgy tűnik, a zálogházi adósok tehetősebb rétegeit bár a gazdasági világválság hatása elérte, ennek következményei mégis átmeneti jellegűnek bizonyultak, hiszen 1930-hoz képest 1940-re körükben a zálogkölcsönök száma jelentősen, mintegy negyedére esett vissza. Az általuk felvett kölcsön összege átlagosan 22 pengő körül alakult 1927 és 1940 között, mely nagyjából 6-7 gramm arany értékével volt egyenlő,[455] ami körülbelül megfelelt egy pecsétgyűrű súlyának. A húszas-harmincas évek fordulóján 14–17, a harmincas évek má-

[453] Az 1933. év 9,5 Celsius-fokos átlaghőmérséklete 1,1 Celsius-fokkal volt hűvösebb az 1920 és 1940 közötti évek átlagához (10,6 Celsius-fokhoz) képest, amelyhez ráadásul — a sokéves átlagot (532 millimétert) meghaladó — 555 milliméternyi csapadék párosult. Ebben az évben a nyár sem forrónak, sem aszályosnak nem volt mondható. Emellett a május, ami a gabonafélék szempontjából döntő jelentőségű hónap, rendkívül csapadékos (105 milliméter), az 1920–1937 közötti évek tekintetében példanélküli volt, mivel a sokéves májusi csapadékátlag mindössze 60 milliméter körül alakult. – OMFI Évk. 50–70. köt. (Saját számítás.)

[454] Konkoly Thege 1935. 105.

[455] 1 kilogramm ötvözött arany 3420 pengő, míg hasonló mennyiségű finomarany 3800 pengőnek felelet meg 1925 és 1938 között. Ebből adódik, hogy 1 gramm arany 3,4–3,8 pengővel volt egyenértékű, vagyis a 22 pengő 5,8–6,5 gramm arany súlyának felelt meg. – 1925. évi 35. tc. 3. §

sodik harmadától inkább ennek duplája 28–32 pengő volt; mutatva, hogy a válság éveiben az értékesebb vagyontárgyaktól is kénytelenek voltak, még ha csak rövid időre is, de megválni. Ezzel szemben a szegényebb, kedvezőtlenebb körülmények között élő családok anyagi helyzete tovább romlott vagy legalábbis nem javult, annak ellenére — vagy éppen amiatt —, hogy a felvett kölcsönt (a számukra) óriási kamattal együtt az esetek 96-97 százalékában vissza tudták fizetni. Látszólag nem voltak igazán súlyos helyzetben, mégis nehézségeiket csak tovább fokozta az 1935. évi rendkívül gyenge termésű év, amelynek a város gazdaságára és áttételesen társadalmára kifejtett hatásait, s azok hosszú távú következményeit nem tudták hatékonyan ellensúlyozni; helyzetük — újabb családokéval együtt — úgy tűnik, súlyosbodott. A harmincas évek elejéhez képest az évtized végére az általuk igénybe vett zálogh itelek száma kimutathatóan a duplájára emelkedett. A felvett kölcsön összege — esetükben — átlagosan 10 pengő körül alakult, ami megfelelt nagyjából egyheti mezőgazdasági napszámbérnek a harmincas évek derekán.[456]

2. A második forrás[457] segítségével a védett birtokosok számáról és adósságterheiről alkothatunk némi fogalmat. A zálogházi dokumentumokhoz hasonlóan e forrás sem ad olyan kérdésekre választ, mint az eladósodott gazdatársadalom foglalkozásszerkezete, vagy hogy milyen volt a védett birtokosok pontos vagyonmérlege, s hogy ehhez mérten mekkora lehetett egyénenként az eladósodás aránya. Arról azonban megfelelő képet nyújthat forrásunk — más kútfők bevonása mellett —, hogy az összeomló ingatlanpiac közepette, az értéküket vesztő földbirtokok tükrében a tulajdonosok különböző (föld)vagyoni csoportjainak eladósodottsága mekkora méreteket öltött valójában. Ugyanakkor arra is kaphatunk választ, hogy mekkora adósságteher kellett ahhoz, hogy valaki — a kintlévőségeiket könyörtelenül behajtó pénzintézetek elől menekülve — állami védelem alá helyezze ingatlanát.

A védetté nyilvánításnak két lehetséges módja volt. Egyrészt, ha a gazdák jelzálogos adósságterhe meghaladta a birtok kataszteri tiszta jövedelmének 15-szörösét.[458] Ez azt jelentette egy átlagos méretű (12 kat. holdas) és átlagos minőségű (kat. holdanként 7,55 aranykorona értékű) kecskeméti birtok esetében, amelynek piaci forgalmi értéke[459] 4200–5700 pengő[460]

[456] SRKTGy AK Fsz. Kt. Nr. 1391. Vö. Kerék 1936. 498., Szálas interjú 2003.
[457] BKMÖL IV. 1910. l. 1. füzet – (Saját összesítés.)
[458] Lásd a védett birtokokról szóló 14 000/1933. M. E. 2. § alaprendeletet. – Gazdatartozások 1937. 1.
[459] A fejezetben szereplő ingatlanok piaci forgalmi értékének meghatározásához egy 1933–1939 között éves bontásban szereplő országos és egy 1939. évi kecskeméti átlagos földárakat tartalmazó kimutatást használtunk. (BKMÖL IX. 234. b. 2. dob. Nr. 1939/16. – Munkásszakosztály iratai, földárak.) Tehát 1939-ből mind az országos, mind a kecskeméti adatsor elérhető, ahol a szántó- és a szőlőföldi árak birtokméret-szerinti bontásban szerepelnek. Azt feltételezve, hogy 1939-ben az országos és a kecskeméti földárak különbözete közel azonos lehetett 1933-ban is, így az 1933. évi hiányzó kecskeméti adatsort — az előbbi összefüggést felhasználva — számítottuk ki az országos értékekből. Ebből adódóan *1933-ban*, számításaink szerint, az országos/kecskeméti földárak a következőképpen alakultak. *Szántó*: 5 kat. hold alatt 500–710 (605) / 421–597 (509), 5–10 kat. hold 460–660 (560) / 387–556 (471), 10–20 kat. hold 430–580 (505) / 350–472 (411), 20–50 kat. hold 400–545 (473) / 311–423 (367), 50–100 kat. hold 365–500 (433) / 273–374 (324), 100–500 kat. hold 330–440 (385) / 277–369 (323) pengő – a zárójelben az intervallum középértéke olvasható. *Szőlő*: 5 kat. hold alatt 1000–1250 (1125) / 1061–1327 (1194), 5–10 kat. hold 720–960 (840) / 685–913 (799), 10 kat. hold felett 660–810 (735) / 633–777 (705) pengő.
[460] A 12 kat. hold méretű, közepes minőségű szántóföld ára holdanként 1933-ban, Kecskeméten 350–472, átlagosan 411 pengő körül lehetett (lásd: *459. lábjegyzetet*). Eszerint a birtok piaci forgalmi értéke 4200–5700 pengő között, 4900 pengő körül alakulhatott. – BKMÖL IX. 234. b. 2. dob. Nr. 1939/16. Munkásszakosztály iratai, földárak. (Saját számítás.)

között alakult 1933-ban, hogy az arra felvett jelzáloghitel összegének meg kellett haladnia hozzávetőlegesen az 1575 pengőt,[461] mely ebben az esetben a földvagyon 28–38 százalékát, mintegy harmadát képezte. Másrészt, a védetté nyilvánítás másik lehetséges módja az volt, ha a jelzáloggal felvett adósságteher meghaladta a házadóalap négy és félszeresét.[462] A házadóalap az adott lakóingatlan (vagyis az épület, a hozzátartozó épületrész és a kert együttes) éves bérleti díjával volt azonos,[463] amely — a közvetett adatok alapján — Kecskeméten az ingatlan becsült értének 5–8 százalékával egyezett meg.[464] Amennyiben ezt vesszük alapul, akkor a védetté nyilvánításhoz az adósságtehernek meg kellett haladnia a lakóingatlan értékének a 23–36 százalékát, hozzávetőlegesen a negyedét-harmadát. (A nyert adatok többé-kevésbé megegyeznek azzal a pénzintézeti kondícióval, miszerint a bankok rendszerint csak úgy nyújtottak hitelt, ha a fedezetül szolgáló jelzálog értéke megközelítőleg háromszorosan meghaladta az igényelt hitel összegét.)[465]

Azoknál a gazdaságoknál, ahol kizárólag vagy túlnyomó részben szántóföldi művelést folytattak, az adósságteher a birtok (40–50 százalékkal csökkent) forgalmi értékének *átlagosan* a 120 százalékát képezte; ami, a rendkívüli mértékű eladósodás mellett arra is utal, hogy a jelzálogteher gyakran nemcsak a földbirtokot, hanem a lakóingatlant is érintette. Ezek után elmondhatjuk, hogy az 5 kat. hold alatti szántóföldekre felvett hitel összege gyakran meghaladta a birtok erősen lecsökkent piaci forgalmi értékének a többszörösét, akár öt-hatszorosát (!) is *(18. táblázat).* Ehhez hasonló, bár méretét tekintve kisebb volumenű eladósodottság mutatható ki az 5–20 kat. holdas védett gazdaságok esetében. Az ennél nagyobb üzemek adósságterhei a növekvő birtokméretek miatt — az említett 120 százalékhoz közelítve — általában már kisebbek, 149–220 százalékosak voltak. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek az arányok az átlagértékeket tükrözik, vagyis a védett gazdák 75 százaléka — az adott birtokméret-kategórián belül — kizárólag csoportátlag alatti eladósodottságot mutatott. Az 5 kat. holdnál kisebb birtokkal rendelkező kecskeméti gazdáknak a 13 százaléka, az 5–10 holdas gazdák 10 százaléka, míg az ennél nagyobb birtokosok csupán 6 százaléka volt annyira eladósodva 1933-ban, hogy ingatlanjára állami védelmet kérjen, s kapjon.[466] Más megközelítésben: a 10 kat. hold alatti gazdák — vagyis a fél-agrárproletárok, a kisparasztok és a nem paraszti származású földbirtokosok — körében, arányát tekintve kétszer annyi eladósodott gazda volt, mint az ennél nagyobb földvagyonnal rendelkezők csoportjában.

[461] Ennek a 12 kat. hold közepes (7,55 aranykorona) minőségű birtoknak a kat. tiszta jövedelme 90,6 aranykorona volt. A védett birtokokról szóló 14 000/1933. M. E. rendelet alapján a birtok kat. tiszta jövedelmének 15-szöröse volt az adósságküszöb értéke, esetünkben 1359 aranykorona volt, amely 1575 pengőnek felelt meg. (Az átváltáshoz lásd: 1925. évi 35. tc. 20. §, vagyis 1 aranykorona = 1,1585363 pengő.)
[462] Lásd a védett birtokokról szóló 14 000/1933. M. E. 2. § alaprendeletet. – Gazdatartozások 1937. 1.
[463] Eszláry 1938. 128.
[464] Lásd *27. táblázat, c-jegyzet*.
[465] Vö. Wolf 1926. 66.
[466] A védett birtokosok száma az 5 kat. hold alatti, az 5–10 és a 10 kat. hold feletti üzemek esetében (rendre) 769, 154 és 192 fő volt 1933-ban. Ugyanezekben a birtokkategóriákban az összes gazda száma (sorban) 5795, 1545 és 3013 fő volt 1935-ben. Ennélfogva 13,3, 10,0 és 6,4 százalék volt az érintett birtokkategóriákban a védett gazdák aránya. – BKMÖL IV. 1910. l. 1. füzet; MSK ÚS 112. köt. (Saját számítás.)

18. táblázat
A kecskeméti védett birtokosok átlagos adósságterhei 1933-ban

Birtokkategória (kat. hold)	Védett birtokosok száma	Teljes adósságállomány (pengő)	1 főre jutó korrigált átlagosadósság (pengő)*	Az átlagnál kevesebb adósságállománya van (fő)	Az átlagnál kevesebb adósságállománya van (százalék)	Átlagos birtokméret (kat. hold.)	1 kat. hold piaci ára 1933-ban Kecskeméten (pengő)	A birtok piaci ára 1933-ban (pengő)	Átlagos eladósodottság a földvagyon százalékában
Szőlő									
5 alatt	176	670 903	3 385	126	71,6	1,2	1 194	1 433	236,2
5–10	16	161 454	9 756	8	50,0	6,5	799	5 193	187,9
10 felett	4	159 300	37 400	1	25,0	22,5	705	15 858	235,8
összesen	196	991 657	4 599**	135	68,9	2,1	1 194	2 468	186,3
Szántó									
5 alatt	593	3 140 919	4 574	480	80,9	1,5	509	763	599,2
5–10	138	1 057 184	7 054	88	63,8	6,8	471	3 206	220,0
10–20	74	829 556	11 029	51	68,9	13,5	411	5 549	198,8
20–100	105	1 944 466	18 430	64	61,0	35,9	346	12 408	148,5
100 felett	9	1 234 951	93 575	4	44,4	161,2	324	52 113	179,6
összesen	919	8 207 076	7 921**	687	74,8	14,4	411	5 929	133,6

Forrás: BKMÖL IV. 1910. l. 1. füzet; BKMÖL IX. 234. b. 2. dob. Nr. 1939/16.; MSK ÚS 112. köt. *(Saját számítás.)*

* A legalacsonyabb és a legnagyobb adósságösszeget figyelmen kívül hagyva kapott átlagérték.

** A birtokkategóriánként 1 főre jutó korrigált átlagos adósság értékének védett birtokosok számával súlyozott átlaga.

A 100 kat. hold feletti 121 magángazdaság tulajdonosa[467] közül 7 százalék, összesen 9 fő volt védett birtokos 1933-ban. Egyikük a város 20. legnagyobb földbirtokosa, a 250 holddal rendelkező, jó gazdasági érzékkel megáldott, középkorú asszony — Fleischman Oszkár építészmérnök felesége — Fleischmann Margit volt.[468] Birtokainak 83 százaléka Kecskemét közigazgatási területén, Ágasegyházán feküdt *(16. ábra – A)*, amelyből 80 hold, szőlő- és gyümölcsöskert formájában üzemelt. A kecskeméti birtok értéke 1937-ben (a Magyar Nemzeti Bank iratai szerint)[469] megközelítette a 180 ezer pengőt, ám az ingatlan a válság éveiben csupán 90–100 ezer pengőt[470] érhetett. Ilyen körülmények közepette kérte 1933-ban birtokainak védetté nyilvánítását Fleischmann Margit azzal a nyomós indokkal, hogy a 146 ezer pengős adósságterhe közel hatszorosan meghaladja — esetében a 25 ezer pengős — védetté nyilvánításhoz szükséges küszöbértéket. Adósságainak 86 százalékát a Magyar–Olasz Banktól felvett

[467] Gazdacímtár 1937. 241–244. (Saját számítás.)

[468] Fleischmann Sámuel (1846–1937) domoszlói szőlőbirtokosnak 12 gyermeke közül 8 nőtt fel. Köztük a legidősebb és legvagyonosabb Fleischmann Henrik (sz. 1970.), aki 1930-as években nagyjából ezer kat. hold földdel bírt, s akinek — a fent idézett — Fleischmann Margit a lánya volt. (Margit az 1890-es években születethetett.) Fleischmann Sámuel legfiatalabb gyermeke Fleischmann Oszkár (sz. 1892) volt. Oszkár, külön engedéllyel vette feleségül legidősebb bátyja lányát, a vele egykorú unokahúgát, Margitot. (Házasságukat elkerülte a gyermekáldás.) – Fischer interjú 2005.

[469] MOL Z 19, 20. dob. Nr. 1181. – Magyar Nemzeti Bank (MNB) Hitelinformációk

[470] A kecskeméti 207 kat. hold földbirtokból tehát 80 kat. hold szőlő volt. A 10 kat. holdnál nagyobb szőlőföldek ára holdanként 1933-ban 705 pengő körül alakult Kecskeméten, így ennek piaci értéke ekkor hozzávetőlegesen 56 400 pengő lehetett. A birtok többi része — a maradék 127 kat. holdat szántónak tekintve — 1933-ban 41 021 pengőt érhetett, mivel a 100 holdnál nagyobb szántók kecskeméti ára holdanként 323 pengő körül alakult. Így a birtok értéke (56 400 + 41 021 = 97 421) nagyjából 90–100 pengő lehetett. – BKMÖL IX. 234. b. 2. dob. 1939/16. Munkásszakosztály iratai, földárak. (Saját számítás.)

125 ezer pengős hitel valamint a — vélhetően családi érdekeltségű[471] — Gyöngyösi Takarékpénztárnál jegyzett 21 ezer pengős kölcsön adta. Mindezek mellett, Fleischmann Margit további vagyonát képezte még Domoszlón — ahonnan származott —, egy hozzávetőlegesen 24–30 ezer pengő értékű 20 holdas szőlő teljes tulajdonjoga,[472] valamint nagyapja halála után egy tágas udvarral, kerttel bíró, több mint fél holdon fekvő (nagyjából 160–210 ezer pengő értékű)[473] belterületi lakóház[474] nyolcad része. Összes vagyona — az 1937. évi viszonyokhoz mérten — elérte a 230 ezer pengőt. A mintegy 100 kat. hold méretű szőlő- és gyümölcsöskert terméséből készült bor, és feltehetően pálinka értékesítését — a dokumentumok alapján, édesapjával — családi vállalkozás keretében próbálta megoldani. Ehhez a fővárosi Teréz körút egyik sarkán, egy jól felszerelt borospincét, egyben üzletet működtettek közösen — a hitelinformáció szerint — nagy szorgalommal és szakszerűséggel. Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy a felvett hitel tőkeösszegéből a harmincas évek folyamán Fleischmann Margit semennyit sem törlesztett, legfeljebb a kamatokat tudta fizetni; amelyhez — úgy tűnik — újabb 40 ezer pengős kölcsönt vett fel 1937-ben.

Az, hogy a védett birtokosok 69 százalékának (769 főnek) 5 holdnál kisebb földje volt, azt valószínűsíti, hogy eme üzemek tulajdonosai — beleértve a paraszti származású vállalkozói szellemű gazdákat is — költséges, önerejüket messze meghaladó beruházást igénylő, intenzív gazdálkodást folytathattak, amelyhez érthetően banki segítségre volt szükségük. (Közöttük ugyanakkor olyanok is lehettek többen, akik a földvételkor felvett hitel magas kamatai miatt adósodtak el.) Ennek az 5 kat. holdnál kisebb tulajdonú csoportnak a zöme, 77 százaléka kizárólag kert- és szántóföldi művelést végzett. Ha emellett számításba vesszük, hogy a közel 6 ezer szőlőbirtokos közül csupán 196-an, alig 3 százaléknyian voltak nagymértékben eladósodva, szemben a többségben lévő főleg szántóföldi gazdálkodást végzőkkel, akiknek 20 százaléka (919 fő) vált kényszerből védetté,[475] akkor a gazdasági válság éveiben a szőlő- és gyümölcstermesztést olyan mentőövnek tekinthetjük, amely a helyi gazdatársadalom na-

[471] Fischer interjú 2005.

[472] A domoszlói szőlőbirtok 1935-ben még hozzávetőlegesen 43 kat. hold volt. – A védett birtokosok adatait tartalmazó 1933. évi dokumentum alapján Fleischmann Oszkárné Kecskeméten 207 kat. hold földdel rendelkezett. Az 1935. évi gazdacímtár szerint 250 kat. hold birtoka volt; az elírás kizárva! Majd 1937-ben a MNB hitelinformációs jelentése alapján Kecskeméten változatlanul egy 207 kat. holdas, míg Domoszlón egy 20 kat. holdas gazdaságot, összesen 227 kat. hold földvagyont vettek számba. Mivel a kecskeméti birtok mérete 1933 és 1937 között nem változott, így adódik, hogy a domoszlói családi birtokból adhatta el a hiányzó 23 kat. hold födet. – BKMÖL IV. 1910. l. 1. füzet; Gazdacímtár 1937. 241.; MOL Z 19, 20. dob. Nr. 1181. MNB Hitelinformációk

[473] A MNB hitelinformációja szerint a domoszlói szőlő és házrész összértéke 50 ezer pengő volt. 1937-ben országosan a 10 kat. holdnál nagyobb szőlőbirtok piaci ára kat. holdanként 1210–1530 pengő között változott. Eszerint a 20 kat. hold szőlő értéke 24–30 ezer pengő körül lehetett. A domoszlói 50 ezer pengős összvagyonból így a ház nyolcad részének az értéke 20–26 ezer pengő lehetett, vagyis a ház teljes értéke 160–210 ezer pengő körül lehetett. – MOL Z 19, 20. dob. Nr. 1181. MNB Hitelinformációk, BKMÖL IX. 234. b. 2. dob. Nr. 1939/16. Munkásszakosztály iratai, földárak. (Saját számítás.)

[474] A földszintes L-alakú épület Domoszló főutcáján állt hosszú udvarral, kocsiszínnel és istállóval. A lakóházban konyha, WC, az 1930-as évek közepétől pedig már fürdőszoba is szolgálta a lakók kényelmét. A 4 szoba mellett még a házban egy személyzeti szoba is helyet kapott. – Fischer interjú 2005. (A nagyapa, Fleischmann Sámuel 1937-ben bekövetkezett halála után az ingatlan tulajdonjoga a 8 testvérre szállt.)

[475] MSK ÚS 112. köt. 544. – alapján végzett számítás.

gyobbik (57 százaléknyi)[476] felének — a kamatterhek ellenére is — megélhetést biztosított. Ez persze nemcsak a gazdáknak, hanem a nagyszámú cseléd és napszámos rétegeknek is kenyeret adott a válság éveiben, amikor az országos munkanélküliségi ráta 35 százalékon[477] tetőzött, míg Kecskeméten alig közelítette meg hivatalosan a 8 százalékot.[478] Mindez egyértelműen igazolta a városvezetés és a városi társadalom 1920-as években gazdasági szerkezetváltás érdekében tett erőfeszítéseit.

A védetté nyilvánított gazdák 1933-ra óriási összegű, 9,2 millió pengő adósságot halmoztak fel, amely meghaladta a város 1935. évi teljes, 8,4 millió pengős tartozását.[479] További viszonyítási pontként említjük, hogy a város 360 leggazdagabb polgára is „csak" 314 ezer pengőt adózott 1934-ben, vagyis a védett gazdák adósságterhének alig valamivel több mint 3 százalékát.[480] Ennek a 9,2 millió pengőnek az oroszlánrészét (89 százalékát) a kert- és szántóművelésű gazdaságok jegyezték. Az ilyen típusú üzemeknél mindez egyértelműen jelzi a gazdák hitelintézetekkel szembeni fizetésképtelenségét, amely legtöbbször a szántóföldi termények keresleti hiányából fakadt. Ez a probléma a város kisparaszti gazdaságait érintette a legérzékenyebben, mivel 15–18 százalékuk a védett birtokok nyilvántartásába került.[481] Ezek adósságállománya az említett 9,2 millió pengő 60 százalékát tette ki, ami fejenként közel 5800 pengőnek felelt meg. Ez az összeg többé-kevésbé azonos volt 1933-ban egy átlagos, 14 kat. hold méretű,[482] közepes minőségű[483] kisparaszti birtok forgalmi értékékével (5900 pengő).[484] A nagyfokú eladósodottságot a válság éveiben tovább súlyosbította az ingatlanárak mélypontra zuhanása. Néhány évvel később, 1939-ben az említett birtok több mint duplájába, 10 ezer pengőbe került Kecskeméten.[485]

---

[476] 1935-ben 4482 olyan birtok volt Kecskeméten, amelyhez nem tartozott szőlő, így gyümölcsös sem. Eszerint azoknak a gazdaságoknak a száma, ahol szőlő- és gyümölcstermesztést nagyobb mennyiségben folytattak, 5871 volt. Ez az összes gazdaság 56,7 százalékát adta. – MSK ÚS 112. köt.

[477] Ormos 1998. 129.

[478] Ezeket a számításokat az ínségkataszteri összeírásokra alapozzuk. 1923-ban a keresők 3 százaléka (434 családfő), 1935-ben a rendkívül rossz termésnek köszönhetően már 8 százaléka (2225 fő) számított munkanélkülinek. Figyelembe véve a zálogházi kimutatások alapján készült diagram adatait *(31. ábra)*, 1933-ban e két érték között, de a 8 százalékhoz közelebb alakulhatott a munkanélküliségi ráta a városban. – BKMÖL IV. 1901. c. 1. dob. Horthy-Bizottság intézőbizottságának 1923. február 6-ai gyűlésének jegyzőkönyve. BKMÖL IV. 1910. l. 3. dob. Nr. 167/1935. (Saját számítás.)

[479] BKMÖL IV. 1903. a. 57. köt. 246. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1935. szeptember 27. (Saját számítás.)

[480] Kecskeméten 1934-ben — egyszeres adóbeszámítás mellett — 313 973 pengőt fizetett be adóként a 360 leggazdagabb adózó, amely a védett birtokosok által 1933-ra felhalmozott összes, 9 198 733 pengő adósság 3,4 százalékát adta. – BKMÖL IV. 1905. 5. dob. (iktatószám nélkül) – A legtöbbadófizetők 1934. évi névjegyzéke. (Saját számítás.)

[481] Az 1935. évi adatok alapján a városnak 5166 kisparaszti gazdasága volt. Ebből 1933-ban legalább 805, más számítás alapján 948 védett birtokos volt, ami 15,6–18,3 százalékát adta a kisparaszti társadalomnak. – Szilágyi Zs. 2007a. 200.

[482] Az átlagos kisparaszti birtokméret 14,4 kat. hold volt. – MSK ÚS 112. köt. (A 100 kat. holdnál kisebb többnyire szántóföldi művelésű üzemek alapján végzett saját számítás.)

[483] Egy átlagos minőségű kecskeméti, 1 kat. hold méretű birtok kataszteri tiszta jövedelme 7,55 aranykorona, vagyis 8,75 pengő volt.

[484] Az 1939. évi kecskeméti és az 1933–1939. évi országos földárak alakulásából számított 1933. évi helyi földárak. 1933-ban Kecskeméten a 10–20 kat. hold közötti szántóföldek megközelítőleg 411 pengőbe kerültek. Ezek alapján egy 14,4 kat. holdnyi üzem forgalmi értéke 5929 pengő körül alakulhatott. – BKMÖL IX. 234. b. 2. dob. Nr. 1939/16. (Saját számítás.)

[485] 1939-ben Kecskeméten a 10–20 kat. hold közötti szántóföldek megközelítőleg 700 pengőbe kerültek. Ezek alapján egy 14,4 kat. hold méretű üzem forgalmi értéke 10 098 pengő körül alakulhatott. – BKMÖL IX. 234. b. 2. dob. Nr. 1939/16. (Saját számítás.)

Egy ilyen kisbirtokos, elsősorban gyümölcstermesztéssel foglalkozó parasztgazda anyagi helyzetébe nyerhetünk betekintést a helyi mezőgazdasági hitelintézet iratain keresztül. Liszka Lipót és felesége 1929-ben egy nagyobb kölcsönt vett fel, amely 3 év alatt az újabb váltókkal és azok kamatjaival 4300 pengőre duzzadt.[486] Ebből az összegből 3200 pengőt házuk felújítására fordítottak,[487] a többit a 11 kat. holdas gazdaságuk üzemeltetésére költötték.[488] A további kifizetetlen kölcsön összértéke meghaladta a 8400 pengőt, amelynek 96 százalékát másik három hitelintézettől, a maradék 320 pengőt pedig három magánszemélytől vették fel.[489] Liszka Lipót saját bevallása szerint 1933 tavaszára hitelképtelenné vált. Ezt onnan tudjuk, amikor a május elsején mezőgazdasági hitelintézetnél lejáró váltók kamatait újabb kölcsön felvételével kívánta kiváltani, ám ezt egyetlen másik bank sem volt hajlandó számára finanszírozni. Tehát a család eljutott arra a pontra, amikor már a kölcsönök kamatait sem tudták törleszteni. Ezt a helyzetet szemlélteti a férj, említett hitelintézet igazgatójához írott, 1933 tavaszán kelt levele:

> „Nagyon szépen kérem a Nagyságos uramat, hogy netessék rám bosszankodni amiért kellemetlenkedek, de […] a most május hó elsején lejáró váltóra nem birom sehogy sem a kamatokat megfizetni. A szőlő tavaszi megmunkálása 320 pengőmbe került, azon kivül a bal lábamat karácsony óta kellett kezelnem, amely csekély karczolásból elmérgesedett, ugy hogy még most is nehezemre esik a járás, három hétig szanatóriumban kellett feküdnöm, most már csak legkorábbi gyümölcsből üvegmegyből [konzervgyári feldolgozásra szánt meggyből] tudnék kifizetni […], ha addig kegyeskednének megvárni, más egyebet nem tehetek."[490]

Bár az előbbi esetben — láttuk — más okok vezettek a csődközeli állapot eléréséhez, mégis hangsúlyoznunk kell, hogy az eddigieken túl, más külső hatások is jelentős szerepet játszottak az alföldi, köztük a kecskeméti gazdatársadalom eladósodásában. Az egyik ilyen különösen meghatározó tényezőre már utaltunk ugyan, azonban igazi jelentőségét csak most, az eddigi elemzések után nyerheti el. Erre a körülményre 1931 tavaszán a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara elsők között figyelt fel, és adott hangot egyik ülésén. Eszerint, a kedvezőtlen helyzetet többek mellett „a háború, illetve a kommun és a román megszállás idézte elő […]. Sok gazdának az egész gazdasági berendezkedését ujra kellett kezdeni[e], hitelt kellett igénybe venni[e], hogy birtokát üzemképessé tehesse. Az állatokat és gépeket elvitték minden ellenérték nélkül. Az értékesités leszállása [vagyis a világgazdasági válság] folytán

[486] BKMÖL XI. 224. 8. dob. (iktatószám nélkül) – Duna-Tiszaközi Körzeti Mezőgazdasági Hitelszövetkezet, Megállapodási és hozzájárulási szerződés 1936. február 28.
[487] BKMÖL XI. 224. 8. dob. Nr. 2776/1931. – Liszka Lipót levele a Duna-Tiszaközi Körzeti Mezőgazdasági Hitelszövetkezet igazgatójához, 1931. június 9.
[488] BKMÖL XI. 224. 8. dob. Nr. 2187/1932. – Liszka Lipót levele a Duna-Tiszaközi Körzeti Mezőgazdasági Hitelszövetkezet igazgatójához, 1932. április 26.
[489] BKMÖL XI. 224. 8. dob. (iktatószám nélkül) – Liszka Lipót pénzügyei. Tartozásokat számba vevő összeírás, dátum nélkül.
[490] BKMÖL XI. 224. 8. dob. Nr. 1712/1933. – Liszka Lipót levele a Duna-Tiszaközi Körzeti Mezőgazdasági Hitelszövetkezet igazgatójához, 1933. április 25.

azután minden igyekezet csődöt mondott. Nem a könnyelmű, hanem a törekvő gazdák mentek tönkre. Nemcsak az adósság, de a föld értékesése okozza a bajt".[491]

Összességében — a gazdasági válság mélypontjára, 1933-ra — a csaknem 10 ezer kecskeméti gazdának legalább 10-11 százaléka (1115 fő) nyert védettséget a pénzintézetekkel szemben. A bedőlt hitelek következtében számuk ennél is magasabbra emelkedett. A védett gazdák aránya 1935 elejére a 16 százalékot (1658 főt) is elérte, ami mind országos, mind alföldi viszonylatban egyedülállóan magas érték volt *(19. táblázat)*. A védett birtokosok száma csak Hódmezővásárhelyen, Szegeden, Debrecenben és Baján közelítette meg a kecskeméti értéket, amelyek attól még így is kétszeresen-háromszorosan elmaradtak. Mindez, a súlyos eladósodottság ellenére — lényegében a helyi értékesítési exportlehetőségek eredőjeként — utalt a kecskeméti gazdatársadalom, alföldi mezővárosi viszonylatban, páratlanul magas vállalkozói kedvére. Közülük sokan a tőkeigényes beruházások megvalósítása érdekében, vagyis a nagyobb haszon reményében a magasabb kockázatot is készek voltak vállalni.

19. táblázat
Védett birtokok aránya a törvényhatósági jogú városokban (1935)

	Jogállás	Összes földbirtok száma	Védett birtokok száma	Védett birtokok aránya (százalék)	Átlagos birtokméret (kat. hold)	Védett birtokok átlagos mérete (kat. hold)
Kecskemét	thj. v.	10 195	1 658	16,3	15,9	12,1
Baja	thj. v.	4 543	330	7,3	7,6	8,3
Hódmezővásárhely	thj. v.	11 489	629	5,5	11,5	14,9
Debrecen	thj. v.	12 958	437	3,4	12,8	35,9
Szeged	thj. v.	16 092	502	3,1	8,8	9,9
Pécs	thj. v.	3 582	54	1,5	3,3	1,7
Székesfehérvár	thj. v.	5 262	64	1,2	4,0	8,8
Győr	thj. v.	2 521	26	1,0	3,5	2,2
Miskolc	thj. v.	4 478	37	0,8	2,1	7,1
Sopron	thj. v.	4 041	30	0,7	5,5	6,3
összesen	thj. v.	75 161	3 767	5,0	9,4	14,3
Budapest	szfv.	19 743	35	0,2	1,5	3,3
Magyarország		1 898 267	79 528	4,2	8,5	21,5
Cegléd	mj. v.	6 932	281	4,1	7,2	12,1
Nagykőrös	mj. v.	5 440	339	6,2	12,3	16,0

Forrás: MSK ÚS 99. köt. *(Saját számítás.)*
szfv. = székesfőváros, thj. v. = törvényhatósági jogú város, mj. v. = megyei jogú város

3. Végül az utolsót, a harmadik forrást a Magyar Nemzeti Bank (MNB) hitelinformációs jelentései adják. Az 1936 és 1944 között keletkezett iratokban 122 esetről maradt fenn hitelinformációs jelentés.[492] A kérvényezők zöme, mintegy 78 százaléka magánszemély, többségé-

[491] BKMÖL IX. 234. b. 2. dob. – A Közgazdasági és biztosítási szakosztály 1931. március 10-ei ülésének jegyzőkönyve. Lázár Dezső felszólalása. Vö. BKMÖL IV. 1903. r. 4. dob.
[492] MOL Z 19, 15. dob. (52 477 sz. mikrofilm, elvétve szereplő kecskeméti vonatkozással) és 20. dob. – Forrásunk, számítógépes adatbázisban történt rögzítését követően — segédváltozókkal együtt — közel 8 ezer adatmátrixból áll. A forrás néhány jellemzőjéről, általános forráskritikájáról lásd Timár L. 1992. 73–74; Kövér 2002. 139. (különösen a 3. lábjegyzet); Sárközi 1977. 87–89.

ben (55 esetben) házaspár volt.[493] A rendelkezésünkre álló anyag 80 százaléka 1940 után keletkezett, vagyis statisztikailag megbízható mennyiségben információkat csak az 1941 és 1944 közötti háborús évek viszonyaira nyerhetünk.

A kérvényezők többsége (56 százalék) kereskedő volt.[494] Népes csoportjukat az iparosok és a gyárosok (17 százalék), majd a gazdálkodók (12 százalék) követték. Külön kategóriát állítottunk fel azok részére, akik kereskedők és iparosok voltak egy személyben (6 százalék). Végül a köztisztviselők (6 százalék) és a magántisztviselők (3 százalék) is felbukkannak a forrásban. A vizsgálati anyagból ugyanakkor — meglepő módon — az altiszti, s más egyéb alkalmazotti rétegek teljesen hiányoztak, holott például a földrajzilag közeli Cegléddel kapcsolatos vonatkozó iratokban együttes arányuk megközelítette a 12 százalékot. További váratlan vonás, hogy mintánkban a kereskedők csoportjával szemben — a mezővárosi karakter ellenére — a földbirtokos-gazdálkodói réteg rendkívül alulreprezentált volt, ami Ceglédről legkevésbé sem mondható *(20. táblázat)*. Ennek okául több magyarázat is elképzelhető.[495]

---

[493] A maradék 22 százalék mint vállalat nyújtotta be hitelkérelmét.

[494] A belterületi kereskedők 1941. évi számához mérten 6 százalékos reprezentáltságot mutat a minta. – BKMÖL IV. 1908. k. 5. dob.

[495] Az egyik lehetséges magyarázat szerint az előbbi torzulást időközben akár a MNB, akár a levéltár által végzett selejtezés válthatta ki. Ha azonban a helyzet ez volna, akkor legkevésbé sem megnyugtató, hogy miért távolíthatták el az iratanyagból éppen a földbirtokos, altiszti stb. rétegeket. Hacsak nem feltételezzük azt, hogy e rétegek eleve nem, vagy csak a bemutatottak szerinti alacsony reprezentációval bírtak már akkor is. Az adóstársadalomról eddig alkotott kép alapján az is feltehető, hogy az eladósodott gazdák tiszta, tehermentes vagyona a harmincas évek második felére annyira összezsugorodott, hogy hitelképtelenekké váltak. Elképzelhető ellenben az is, hogy a szóban forgó iratokat a felvett alacsony hitelösszeg „jelentéktelen" volta miatt selejtezhették ki. Ezt az elgondolást látszik erősíteni az is, hogy a jelentésekben 12 ezer pengőnél kevesebb összvagyonnal senki sem rendelkezet. Ennek viszont ellent mond az, hogy akadt olyan, akinek mindössze 800 pengő hitelt nyújtottak (mert anyagi helyzete ennyit tett lehetővé), és az esetek 10 százalékában (!) olyan is, amikor a hitelképesség nem haladta meg a 2000 pengőt. Ezek alapján nem tűnik túl valószínűnek, hogy a szóban forgó iratokat kiselejtezték, amit még inkább alátámaszt, hogy Cegléden ezek az anyagok egyáltalán nem hiányoznak. Márpedig, ha vélhetően ez a helyzet, akkor valami más indok húzódhat meg a kérdés mögött. Erre világíthat rá a DTMK elnökének, Szentjóbi-Staub Elemérnek 1936 decemberében, az egyik közgyűlés alkalmával mondott gondolatmenete: „A pénzforgalmat nálunk [Kecskeméten] a váltóforgalom helyettesíti. Az ügyletek nagyrésze váltóval nyer lebonyolítást. Rövid lejáratú áruhitel van, de a pénzhitel teljesen megszűnt. […] A multban a bank gazdasági életünk egyik jelentős tényezője volt, irányitója és fejlesztője a magyar gazdasági életnek, ma pedig abban merül ki tevékenységének oroszlánrésze, hogy a megszerzett tőkéket készpénzben őrzik pénztáraikban és nem juttatják vissza a gazdasági élet vérkeringésébe."[495] (BKMÖL IX. 234. c. 1. dob. – A DTMK 1936. december 10-ei őszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.) Valóban igazolható, hogy például a Kecskeméti Leszámítoló és Pénzváltó Bank 1936-ban 2,9 millió, következő évben már 3,2 millió váltókölcsönt helyezett ki.[495] (BKMÖL XI. 214. 3. dob. – Saját számítás.) Úgy tűnik, Kecskeméten a váltókölcsön továbbra is népszerű maradt. Reichenbach Béla a budapesti közgazdasági egyetem mezőgazdasági üzemtan professzora 1936-ban úgy vélte, hogy a gazdák körében azért virágzik a váltóhitel forgalma, mivel az „adósságfelvétel más módja […] egyrészt igen nagy utánajárást igényel, másrészt a gazdálkodók nem is szeretik hosszú időre lekötni ingatlanaikat, mert remélik, hogy váltókölcsön útján, ha magasabb kamatfizetéssel is, de hamarabb megszabadulnak adósságaiktól, mintha hosszúlejáratú törlesztéses kölcsönt vesznek igénybe".[495] (Reichenbach–Czeider 1936. 293.) A rövid 3, legfeljebb 6 hónapos lejáratú, s könnyen meghosszabbítható hitelkonstrukcióhoz láthatóan jól alkalmazkodtak, mi több, hozzászoktak a kecskeméti termelők. A sok esetben csak néhányszáz pengős tételek elegendő összegnek bizonyultak ahhoz, hogy egy-egy szezonális munka elvégzéséhez forrást biztosítsanak, amelyet — ha a termés engedte, akkor az értékesítést követően, mindössze néhány hónap leforgása alatt — törlesztettek is; ha mégsem, akkor egyéb kezelési költségek és újabb kamatterhek fejében meghosszabbíthatták a váltót (a gyakorlatot láttuk Liszka Lipót esetében). Mindebből arra következtethetünk, hogy az exportorientált kecskeméti gazdaságszerkezet és üzemstruktúra olyan körülményeket teremtett a városban, ahol a lázas, húszas évekbeli gazdasági átalakításhoz és földvagyonszerzéshez felvett hitelek ideje lejárt, s a harmincas évek középső harmadától — az időjárás kivételével — kiszámíthatóvá váló stabil és prosperáló helyi gazdaság működtetéséhez többnyire elegendőnek bizonyult termelői részről a váltókölcsön által nyújtott anyagi erőforrás igénybevétele. Ez egyben azt is jelenti, hogy inkább ez lehet az oka annak, hogy a gazdatársadalom — ezen belül is az agrártársadalom — csekély, mindössze

20. táblázat
A MNB hitelinformációs jelentései alapján kimutatható kecskeméti és ceglédi hiteligénylések száma társadalmi csoportok szerinti bontásban (1936–1944)

	Kecskemét		Cegléd	
	szám szerint	százalékban	szám szerint	százalékban
Kereskedő	68	55,7	47	9,0
Iparos, gyáros	21	17,2	73	14,1
Földbirtokos, gazdálkodó	15	12,3	262	50,4
Kereskedőiparos	7	5,7	24	4,6
Tisztviselő	11	9,1	53	10,2
Altiszt	–	–	36	6,9
Egyéb	–	–	25	4,8
Összesen	122	100,0	520	100,0

Forrás: MOL Z 19.: 15. és 20. dob. – MNB Hitelinformációk; Gyura 2004. 21. (Saját számítás.)

A Magyar Nemzeti Bank irataiban megőrződött kecskeméti adóstársadalom 54 százaléka százezer pengőnél „szerényebb", 36 százaléka ennél több, de félmilliónál kevesebb vagyonnal bírt. A többiek, mintegy 12 hiteligénylő ennél is nagyobb anyagi javak felett rendelkezett *(21. táblázat)*. Az összesített adatok alapján a 24–25 milliós vagyonszerkezetről pedig általánosságban megfogalmazható, hogy az első helyen, legnagyobb súllyal (38 százalék) az árukészlet, a felszerelés és a berendezés szerepelt. Ezt követte a házingatlan (24 százalék), majd a

21. táblázat
A kecskeméti hiteligénylők vagyonmérete a MNB hitelinformációs jelentései alapján (1936–1944)

Ezer pengő	Hiteligénylők		Hitelösszeg		Egy főre jutó vagyon (pengő)
	szám szerint	százalék	pengő	százalék	
10–24	10	8,4	181 000	0,5	18 100
25–49	23	19,3	842 100	2,4	36 613
50–99	31	26,1	2 234 950	6,4	72 095
100–199	20	16,8	2 641 100	7,5	132 055
200–499	23	19,3	7 034 900	20,1	305 865
500–999	6	5,0	4 015 000	11,4	669 167
1 000–9 999*	5	4,2	7 856 000	22,4	1 571 200
10 000 fölött*	1	0,8	10 272 000	29,3	10 272 000
Összesen	119**	100,0	35 077 050	100,0	149 992***

Forrás: MOL Z 19, 15. és 20. dob. (Saját számítás.) *(Saját számítás.)*

* Mind a hat, milliós nagyságrendű vagyonnal rendelkező kérvényező (3 gyümölcs-nagykereskedő, 1 bornagykereskedő, 1 hűtőház, 1 konzervgyár) kapcsolatban állt a zöldség-gyümölcs adásvételével.

** A 122 kérvényező helyett 119 kérvényezővel számoltunk. Ennek oka, hogy 3 esetben nincs feltüntetve sem a vagyon, sem a hitelképesség mérete.

*** Az 1 millió pengőnél nagyobb vagyonnal rendelkező kérvényezők adatait figyelmen kívül hagytuk az erős torzítás miatt. (Az egymillió pengőnél vagyonosabb igénylők aránya mindössze 5 százalék, azonban a kérelmezők teljes vagyonösszegének az 52 százalékával rendelkeztek.) Így a táblázatban az egy főre jutó 294 765 pengő helyett 149 992 pengőt tüntettünk fel.

12 százalékos arányban van jelen a MNB kecskeméti hitelinformációs jelentéseiben. Az említett érték pedig, lényegében megegyezik a város 1933-as védett birtokosainak arányával. Ez persze nem azt jelenti, hogy a két csoport azonos lett volna — mint ahogy nem is volt az —, ellenben azt igen, hogy megközelítően ennyi lehetett azoknak az erős vállalkozói szellemmel megáldott gazdáknak az aránya Kecskeméten, akik magas kockázati tevékenységük miatt ezekben a forrásokban kimutathatóvá lettek.

földvagyon (15 százalék). Jelentős volt még a vagyonstruktúrában szereplő „kintlévőség” tétele (17 százalék), amely elsősorban a kereskedők és az iparosok vásárlóinak adósságát, illetve többnyire a kiutalt előlegek összegét takarta *(22. táblázat).*

22. táblázat
A kecskeméti hiteligénylők vagyonszerkezete foglalkozási bontásban (1936–1944)

Megnevezés	Kereskedő (66 fő)	Iparos, gyáros (15+4 fő)*	Kereskedő-iparos (7 fő)	Gazdálkodó (15 fő)	Magán-tisztviselő (4 fő)	Köz-tisztviselő (7 fő)	Összesen (118 fő)**
Pengőben							
belterületi házingatlan	3 753 500	661 000	288 000	270 000	305 000	420 000	5 697 500
külterületi házingatlan	10 000	17 000	14 000	0	4 000	0	45 000
gyártelep	455 000	405 000	0	0	0	0	860 000
szántó és szőlő	23 000	35 000	0	433 000	0	80 000	571 000
csak szántó	857 000	18 000	25 000	310 000	155 000	143 000	1 508 000
csak szőlő	1 030 000	116 000	34 000	248 000	98 000	86 000	1 612 000
készpénz	412 000	22 000	0	0	0	0	434 000
értékpapír	146 700	2 000	20 000	0	0	0	168 700
árukészlet†	7 610 200	1 261 000	125 000	45 000	52 000	10 000	9 103 200
kintlévőség	3 748 000	344 000	0	0	0	0	4 092 000
összesen	18 045 400	2 881 000	506 000	1 306 000	614 000	739 000	24 091 400
terhelt vagyon	7 876 550	881 500	197 500	335 949	100 000	129 100	9 520 599
tiszta vagyon	11 031 800	2 265 500	328 000	954 251	530 000	446 900	15 556 451
igénylők összvagyona††	18 908 350	3 147 000	525 500	1 290 200	630 000	576 000	25 077 050
hitelképesség	1 119 900	248 400	43 000	156 800	53 000	54 800	1 675 900
Százalékban							
belterületi házingatlan	20,8	22,9	56,9	20,7	49,7	56,8	23,6
külterületi házingatlan	0,1	0,6	2,8	0	0,7	0	0,2
gyártelep	2,5	14,1	0	0	0	0	3,6
szántó és szőlő	0,1	1,2	0	33,2	0	10,8	2,4
csak szántó	4,7	0,6	4,9	23,7	25,2	19,4	6,3
csak szőlő	5,7	4,0	6,7	19,0	16,0	11,6	6,7
készpénz	2,3	0,8	0	0	0	0	1,8
értékpapír	0,8	0,1	4,0	0	0	0	0,7
árukészlet†	42,2	43,8	24,7	3,4	8,5	1,4	37,8
kintlévőség	20,8	11,9	0	0	0	0	17,0
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
terhelt vagyon	41,7	28,0	37,6	26,0	15,9	22,4	38,0
tiszta vagyon	58,3	72,0	62,4	74,0	84,1	77,6	62,0
igénylők összvagyona††	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
hitelképesség	5,9	7,9	8,2	12,2	8,4	9,5	6,7

Forrás: MOL Z 19, 15. és 20. dob. *(Saját számítás.)*

* A négy gyártulajdonos és gyár: 1. Bende Sándor, Kecskeméti Kereskedelmi Iparhitelintézet és Népbank vezérigazgatója, ecetgyáros, tiszta vagyon 80 ezer, terhelt vagyon 11 ezer pengő, eladósodottság mértéke 12 százalék; 2. Gyalókay Endre, okleveles vegyészmérnök, ecetgyárak technológiai eszközeinek felszerelését végző cég tulajdonosa (rendre: 30 ezer pengő, 195 ezer pengő, 87 százalék); 3. Schillinger Dezső Kötött- és Szövetáru Gyár (rendre: 80 ezer pengő, 37 ezer pengő, 32 százalék); 4. Schiffer Cipőgyár (260 ezer pengő, 180 ezer pengő, 41 százalék). – Uo. Nr. 1150., 1189., 1285., 1983.

** Értékelhető esetek száma, ahol a ránk maradt 122 hiteligénylésből 4 esetben hiányzott a részletes vagyonszerkezet bemutatása. Ezek közül az egyik, Platter János konzervgyár tulajdonos, aki 10 millió pengős vagyonnal rendelkezett. (MOL Z 19, 20. dob., Nr. 1268.)

† Árukészlet felszerelés, berendezés

†† Az itt közölt összegeknek az egyes vagyonrészek összegétől való eltérését az okozza, hogy a vállalatok nem minden esetben közölték pontosan vagyonuk részletes bontását, olykor csupán a főbb tételeket rögzítették összegszerűen.

Adataink többféle olvasata ellenére a hitelinformációs jelentésekből megrajzolható foglalkozásszerkezeti arány egyben jelzésértékű is. Kecskemét — ahogy azt már korábban bemutattuk — a városhierarchia élmezőnyébe tartozva olyan hiányos funkciókkal rendelkező megyeközpont szintű centrum volt, amely a számos megoldatlan szociális kérdés és egyéb városirányítási feladat ellenére egy látványos gazdasági fejlődési ívet rajzolt a Horthy-korszakban. Ugyanakkor Kecskemét mind a banki jövedelmek, mind a váltóállományi mutatók alapján a vidéki városok rangsorában az előkelő 11. helyen állt az 1930-as évek derekán.[496] Mindez kellőképpen magyarázza a forrásban szereplő kecskeméti kereskedők dominanciáját, hiszen a város kereskedelmi-felvásárlási funkciói jóval erősebbek voltak, mint Ceglédé, ahol az adatok tükrében inkább a mezővárosi karakter domborodott ki látványosan.

A kereskedők vagyonának zömét, csaknem kétharmadát a foglalkozásukhoz erősen kötődő árukészletük (42 százalék) és kintlévőségük (21 százalék) adta, amelyhez a belterületi házingatlan (21 százalék) szorosan kapcsolódott. Legtöbbjük, értelemszerűen kecskeméti ingatlanokkal rendelkezett, azonban néhányuknál megfigyelhető volt a főváros egyes előkelő részein fekvő bérházak teljes vagy résztulajdonjoga is. Ilyen volt például Fröchlich Gyula gyümölcskereskedő 33 ezer pengőre becsült örökölt villája,[497] vagy a Prácser János bornagykereskedő és felesége tulajdonában lévő kétemeletes bérház (500 ezer pengő értékben),[498] s ilyen még a szintén bornagykereskedő Mészáros Ernő 50 százalékos résztulajdona egy háromemeletes 400 ezer pengő értékű bérházban.[499] A kereskedők közül csupán 26 esetben, 38 százalékuknál található földbirtoktulajdon, miközben a ceglédi hiteligénylő kereskedőknél 15 százalékpontos többlet mutatható ki.[500] Ez egyértelműen jelzi, hogy a kecskeméti kereskedők vagyonszerkezete a mezővárosi kötődés ellenére egy talán „modernebb", a kereskedői tevékenységnek és életvitelnek inkább megfelelő struktúrát mutatott a Horthy-korszak végére, ami vélhetően egy hosszabb, akár többgenerációs folyamat eredménye lehetett.

Az, hogy Cegléden a hitelért folyamodó kereskedők 53 százalékának (még) volt földje — Kecskeméttel összevetve — azt sugallja, hogy ott a szóban forgó folyamat csak később indulhatott el. Az iratokban szereplő kecskeméti kereskedők vagyonának mindössze 10 százalékát adta a földbirtok.[501] Vagyonuk többségét tehát vállalkozásaikba fektették, míg az alig 2 százalékos készpénzvagyonuk éppúgy elhanyagolható, mint ahogy értékpapír-befektetéseik is azok voltak. A hitelért folyamodó kecskeméti iparosok (és gyárosok) vagyonszerkezete feltűnően hasonlít az eddig bemutatott kereskedőkéhez,[502] ezért csupán azt emeljük ki, hogy közülük

[496] Gál 2002. 39.
[497] MOL Z 19, 15. dob. Nr. 1036., 1037. – MNB Hitelinformációk.
[498] MOL Z 19, 20. dob. Nr. 1270. – MNB Hitelinformációk.
[499] MOL Z 19, 20. dob. Nr. 1251.
[500] A ceglédi adatokat lásd: Gyura 2004. 25.
[501] E képet erősíti az 1939. évi legtöbb adót fizetők rekonstruált névjegyzékéből kimaradt 50 zsidó kereskedő adószerkezete is, ahol a földadó-tétel a teljes adóösszeg 1 százalékát sem érte el. BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – A legtöbb adót fizetőknek a városi adóhivatal által az 1940. évre megállapított névjegyzéke, I. kimutatás (1939. július 15.) és A legtöbb adót fizető zsidó adózókról 1940. évre, II. kimutatás (1939. július 25.) – alapján végzett saját számítás.
[502] Náluk is találhatunk példát a budapesti lakásingatlanra. Rothfeld Ignác két öröklakást tulajdonolt a fővárosban. – MOL Z 19, 20. dob. Nr. 1276. MNB Hitelinformációk.

még kevesebben, mindössze 29 százaléknyian rendelkeztek földvagyonnal, szemben a ceglédi társaikkal, ahol a hiteligénylő iparosok közel felének volt valamekkora birtoka.[503]

Ezekből az adatokból úgy tűnik, mind a kereskedők, mind az iparosok adóssággal terhelt rétegéről határozottan állítható, hogy Kecskeméten e két csoport vagyonszerkezetében — más, egyéb ingatlanvagyonnal szemben — a földbirtok csak sokadrangú szerepet töltött be. Mindent egybevetve Kecskemét tehetősebb kereskedő és iparos rétegei egészen más vagyonszerkezeti alapokra épültek, mint Cegléden. Minden valószínűség szerint elsősorban azért, mert a két város funkcionális különbsége eltérő gazdasági és társadalmi viszonyokat teremtett és „konzervált".

A kereskedőiparosok vagyonának többségét (57 százalék) a belterületi házingatlan adta — esetükben a többnyire lakóházzal egybeépült műhely és bolt értéke jelentősen növelte e tétel súlyát — s csak ezt követően, feleakkora arányban találhatjuk meg az „árukészlet, berendezés vagy felszerelés" kölcsönfedezeti tételét, miközben a földingatlan szerepe körükben hasonlóan alacsony volt.

Az eddig megfigyelt vagyonszerkezeti típusoktól merőben eltérő vonások jellemezték a földbirtokos-gazdálkodó rétegeket. A várakozásnak megfelelően magas, mintegy háromnegyednyi részt képviselt esetükben a földbirtok súlya, ötödrészt a belterületi lakóház, s csak alig 3 százalékot a gazdasági felszerelések, beleértve az igásállatokat is.

Hasonlóan más képet rajzolt a köz- és magántisztviselők vagyonösszetétele, amelynek 50–57 százalékát (eddig szokatlanul) a házingatlan adta, míg közel felét a földbirtok képezte, főként a megosztott szántó- és szőlőbirtok, kisebb részben az önálló gyümölcsös, szőlő esetleg zöldséges. A szántót minden valószínűség szerint nem maguk művelték, hanem bérbe adva jövedelmeztették. A szőlővel, gyümölcsössel azonban más volt a helyzet. A maga korában szinte közhelynek számított az a megállapítás: „Akinek nincs valamelyes ingatlana, nem is veszik sokba."[504] Ehhez kötődő pillanatképet örökített meg 1920-ban egy helyi újságcikk írója: „Április délután. Fél három óra felé van az idő. A nap erősen tűz, mint egy órakor. […] a Batthyányi-utcán menet csupa olyan embereket látok, akik másfél órával ezelőtt tették le a tollat a hivatalban. Mennek a kiskertbe."[505] Ezek a „kiskertek" még a századfordulón — természetesen a jövedelem-kiegészítés mellett — kizárólag szimbolikus funkciót töltöttek be mind az értelmiség, mind a helyi elit körében. A gazdastátus, amit a birtok nyújtott, némi túlzással az önállóságnak, a tekintélynek és végső soron a hatalomnak olyan manifesztációja lehetett, például egy földnélküli mezőgazdasági munkás szemében, amellyel maga is rendelkezni szeretett volna. Ilyenformán egy agrárgazdaságra épülő mezővárosi társadalomban történő érvényesülés legszélesebb és legelfogadottabb mobilizációs folyosója a gazdastátus megszerzése és megtartása volt, amely kétségkívül a hatalom és a tekintély egyes jogosítványaival is együtt járt. Ennek megszerzésére azonban nem minden társadalmi csoport törekedett. Láttuk, többnyire a gazdagabb kereskedők, de az iparosok is más úton jártak.

[503] A ceglédi adatokat lásd: Gyura 2004. 25.
[504] Wolf 1926. 25.
[505] KK 1920. április 23. 2. – Dolgozó Kecskemét c. írás.

Végül az eladósodottságot és hitelképességet vizsgálva azt hangsúlyozzuk, hogy a kecskeméti kérvényezők vagyonát átlagosan 30–34 százalékban jelzálog terhelte, tehát a hitelképességük szélén álltak.[506] A forrásunkban megjelenő valamennyi társadalmi csoport — két kivételtől eltekintve — az előbb említett eladósodottsági átlagmutatóval jellemezhető.[507] Ettől mindkét irányban találhatunk eltérést. A földbirtokos-gazdálkodói réteg átlagon aluli, mindössze 23 százalékos, míg a kereskedőiparos réteg átlagon felüli, 47 százalékos eladósodottságot mutatott. A két legnépesebb, éppen ezrért statisztikailag megbízhatóbb csoportot, a kereskedőkét és az iparosokét kiválasztva, s a vonatkozó ceglédi értékekkel összehasonlítva az tapasztalható, hogy az említett két réteg hozzávetőlegesen 6-7 százalékponttal nagyobb mértékben volt eladósodva Kecskeméten, mint Cegléden.[508] Ez egyrészt Kecskemét magasabb városhierarchiai szintjére, másrészt a város kedvezőbb kereskedelmi, értékesítési lehetőségeire, harmadrészt az ezekből fakadó előnyök minél teljesebb kihasználására törekvő kereskedői és iparos rétegek — forrásunkban megjelenő csoportjának — elszántságára, a pénzintézeti szolgáltatások intenzív igénybevételére utal. Kiemelve a különféle terményekre és termékekre szakosodott kereskedők csoportját, igazolhatóan másféle eladósodottságot mutattak *(23. táblázat)*. Elsőnek is alapvető eltérés, hogy a kimondottan egy árura specializálódott — forrásunkban előforduló — kecskeméti kereskedők vagyonát kevésbé (29 százalék), míg a többféle

23. táblázat
A kecskeméti hiteligénylő kereskedők átlagos eladósodottsága (1936–1944)

Kereskedő	Létszám (fő)	Átlagos eladósodottság (százalék)
Egyféle termékkel	45	29,2
gyümölcs	4	23,4
bor	7	27,1
ruházat	11	22,4
egyéb (főleg építőipari és vas)	23	31,2
Többféle termékkel	23	41,0
gyümölcs, zöldség, baromfi	14	50,7
gyümölcs, más termény vagy bor	4	34,5
egyéb (vas, gyarmatáru, gyapjú, bor, gyümölcs)	5	21,1

Forrás: MOL Z 19, 15. és 20. dob. *(Saját számítás.)*

áruval foglalkozó társaikét lényegesen nagyobb (41 százalék) arányban terhelte a már meglévő jelzálog. Utóbbiak között legkevésbé sem fűszer- és vegyeskereskedéseket, sokkal inkább zöldség-gyümölcs, bor és baromfi nagykereskedőket találhatunk. Mindez arra utal, hogy azok a nagykereskedők (zömmel exportőrök), akik többféle tétellel üzleteltek, az eredményes üzletvitel érdekében nagyobb kockázati terhet voltak kénytelenek viselni.

[506] A *22. táblázatban* a tiszta vagyon mellett feltüntetett százalékos értékek nem egyeznek, a következők során használt mutatókkal. Ennek oka, hogy ehhez az elemzéshez a sokkal finomabb, a foglalkozási csoportokon belüli minden egyes kérvényező esetében százalékban kifejezett terhelt vagyonérték összevont átlagszámát használtuk.
[507] A gazdálkodók átlagos eladósodottsága 23, az iparosoké-gyárosoké 30, a magántisztviselőké 33, a kereskedőké hasonlóan 33, a köztisztviselőké 34, míg a kereskedőiparosoké 47 százalék volt 1936–1944 közötti évek viszonylatában.
[508] A ceglédi adatokat lásd: Gyura 2004. 22.

A hitelkérelmezők közül 20 esetben figyelhető meg alacsony, 10 százaléknál kisebb mértékű, és ugyancsak 20 esetben rendkívüli eladósodottság, amikor már a vagyon legalább 50 százalékát jelzálog terhelte. Bár a túlnyomó többség hitelképes volt, mégis előfordultak olyanok — az igénylők 4-5 százaléka — akiknek a bank már nem tudott kölcsönt nyújtani.[509]

8. Nyitott város

A város lakossága 1870 és 1940 között duplájára nőtt. Ezzel szemben a zsidók száma 1870 és 1910 között másfélezerről — nagyjából harmadával — kétezer lélekre emelkedett, majd az ezt követő három évtized alatt visszasüllyedt az 1870-es szint alá *(24. táblázat)*. Érdemes megfigyelni, hogy amíg a zsidók lélekszáma csak 1910 után, addig arányuk már 30 évvel korábban elkezdett csökkeni. Ez utóbbi jelenség magyarázatát elsősorban a statisztikai adatok

24. táblázat
A kecskeméti zsidó lakosság alakulása (1869–1941)

Év	Teljes	Belterületi	Zsidó	Teljes	Belterületi
	lélekszám			lakossághoz mérten (%)	
1869	42 319*	–	1 514	3,6	–
1880	44 887	–	1 749	3,9	–
1890	49 693	27 993	1 789	3,6	6,4
1900	59 225	29 892	1 978	3,3	6,6
1910	68 424	34 133	2 022	3,0	5,9
1920	73 109	35 577	1 857	2,5	5,2
1930	79 467	34 788	1 567	2,0	4,5
1941	87 269	35 740	1 346	1,5	3,8

Forrás: Balásfalvi Kiss 1939. 39. és KSH 1947., lásd még *9. táblázat* *(Saját számítás.)*
Az 1869. évi népszámlálás hivatalos adataival szemben — levéltári források alapján — Ö. Kovács József 41 795 összesített lélekszámról tud, amely közül 26 638 fő a belterületen élt. Ennek ismeretében a belterületi lakossághoz mérten a zsidók aránya 5,7 százalékra tehető – Ö. Kovács 1996. 109. 9. táblázat.

torzításában kereshetjük, hiszen a város külterületi lakosságszám-növekedése lényegesen látványosabb volt, mint a belterületi. Amíg 1910 és 1940 között 17 ezer fővel gyarapodott a tanyavilág lélekszáma, addig belterületen ez idő alatt még 2 ezer fővel sem nőtt a lakosság;[510] mi egyet jelenet a külterület tíz-tizenegyszer nagyobb növekedésével. Ugyanakkor ismerve, hogy a kecskeméti zsidók 97–99 százaléka az utóbb említett időszakban a belterületen élt,[511] érdemesebb a belterületi lakosságon belüli arányukat alapul venni, ami a századfordulótól közel 7 százalékról kevesebb mint 4 százalékra zuhant – alig négy évtized alatt.

A városba költöző zsidók zöme a 19. században a Duna–Tisza közéről és a Felvidékről érkezett.[512] A 20. század húszas-harmincas éveiben a kecskeméti zsidók kisebbik fele, 42 százaléka volt csak helyi születésű; 22 százaléka Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből (lényegében a Duna–Tisza közéről), 34 százalékuk pedig az ország más tájairól érkezett, és csupán 2

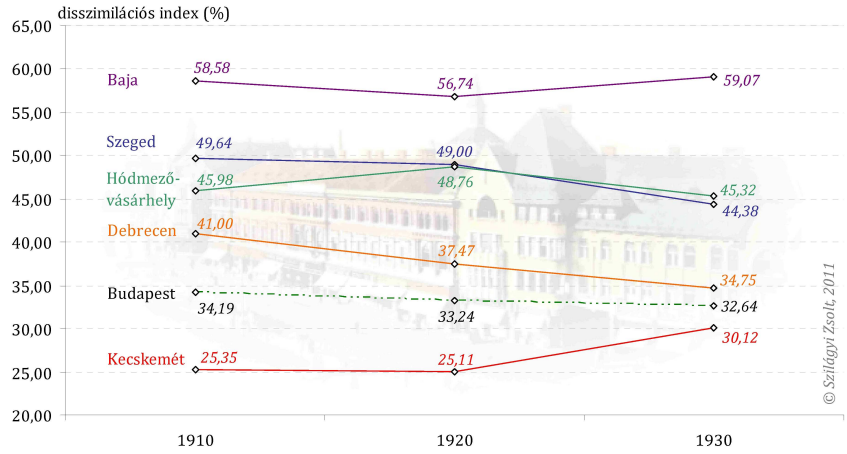
[509] A kérvényezők említett 24–25 milliós összvagyonára csupán annak töredékét 1,7 millió pengőnyi kölcsönt, a tiszta vagyon nagyjából 10 százalékát ajánlotta fel a MNB az ügyfelei számára.
[510] Ö. Kovács 1996. 109.; MSK ÚS 42. köt.
[511] MSK ÚS 42., 69., 83. köt. alapján végzett saját számítás
[512] Ö. Kovács 1996. 144.

százalékuk született határon túli területen.[513] Összességében ezek az adatok a helyi zsidó lakosság (többnyire korábbi nemzedékeinek) jellegadóan magas földrajzi mobilitását tükrözik.

A befogadó társadalom nyitottságát éppen úgy jellemzi a térbeli elrendeződés, a belterületi lakótérszerkezet, mint ahogy a beilleszkedő társadalomét. Az összerendezettség vagy az elkülönülés (esetleg elkülönítés) térbeli mintázatának vizsgálatával annak a kérdésnek a megválaszolásához kívánunk közelebb kerülni, hogy Kecskemét befogadó — hajdanán multikulturális gyökereken álló — társadalma nyitottnak tekinthető-e a 20. század első harmadában, vagy sem. A kérdés megválaszolásához pusztán a térszerkezeti vizsgálatok egészen biztosan nem vezetnek el, de úgy ítéljük meg, hogy néhány alapvető vonásra így is kellően rávilágítanak majd.

Az 1910 és 1930 közötti két évtized adatait felhasználva igyekszünk választ formálni. Ehhez, az alföldi törvényhatósági jogú városok, valamint a főváros zsidó lakosságának városon belüli elkülönülésének méreteit hasonlítottuk össze egymással. Eredményeinket a városszociológiai kutatásokban elterjedt disszimilációs (D) index[514] segítségével nyertük, amelynek további értelmezését segítette a geográfiában használatos interakciós (IA) indexszel történő egybevetés.[515]

A vizsgált időszakra kapott alföldi átlagszámok (D=41–43) rendkívül magasnak tekinthetők *(32. ábra)*. A századelő Budapestjén ez jelentősen alacsonyabb — számításaink alapján

32. ábra A zsidó lakosság disszimilációs indexe az alföldi törvényhatósági jogú városokban és a fővárosban (1910–1930)[516]

34 (más kalkuláció szerint 30)[517] százalék — volt, ami azt jelentette, hogy a fővárosi izraeliták 30–34 százalékát kellett volna szétköltöztetni ahhoz, hogy a zsidók és nem zsidók megoszlása azonos legyen a város kerületein belül. A jelzőszámok értelmezéséről megoszlanak a vélemények, mégis, bizonyára nem tévedünk nagyot, ha a 40 százalék feletti értékeket —

[513] Kovács 1935. 10. (Saját számítás.)
[514] A módszer leírását lásd: Duncan–Duncan 1973. 184–185.
[515] Az interakciós és az izolációs index kiszámítását s értelmezését lásd: Nemes Nagy 2005. 118–119.
[516] Forrás: MSK ÚS 42., 69., 83. köt. alapján végzett saját számítás.
[517] Zeke 1990. 928. – A budapesti zsidó lakosság disszimilációs indexének tizedesről kerekített értékei a következők: 1910: 30, 1920: 28, 1930: 37, 1941: 40.

különösen a 20. század elején, közép-európai viszonylatban — (rendkívül) magasnak ítéljük meg.[518] Ennek tükrében átlag feletti Hódmezővásárhely (D=45–49), Szeged (D=44–50) és Baja (D=57–59) disszimilációs indexe, ami a zsidó lakosság 1910 és 1930 közötti évek viszonylatában meglehetősen magas szegregálódására utal. Ezzel szemben Debrecen (D=35–41) átlag körüli, Budapest pedig már inkább az alatti (D=33–34) értéket mutatott.

Kecskemét mutatója mindegyik vizsgált városhoz képest, minden időmetszetben a legalacsonyabb (D=25–30) szinten állt. Tekintve azt, midőn a mérőszám 1910-ben és 1920-ban egyformán 25 százalék volt, kijelenthetjük, hogy az Alföld összes nagyvárosa közül Kecskemét zsidó lakossága mutatta a területi összerendeződés legalacsonyabb fokát, amely egyben közvetett formában utal arra is, hogy a város minden jelentős tizedében (kivéve tehát a peremkerületeket) nagyfokú térbeli együttélést mutatott. Ami vizsgálatunk szempontjából azt jelenti, hogy a Kecskeméti társadalom volt a legbefogadóbb, legnyitottabb az alföldi törvényhatósági jogú városok közül; legalábbis, ami a lakótérszerkezetet illette. A kedvező (földrajzi, történelmi, társadalmi, gazdasági és várospolitikai) feltételek e városban találkoztak össze szerencsésen egymással, amelynek kihasználására a kecskeméti zsidóság láthatóan erősen törekedett is.

A helyi társadalom zsidókkal szemben tanúsított kezdeti, érthető „merevségét” a 19. század második felére elveszítette. Az 1850-es évekbeli kecskeméti zsidóság foglalkozásszerkezeti megoszlása még a kereskedők kétharmados túlsúlyát, valamint az iparosok nagyjából egyötödnyi arányát tükrözte.[519] A felbomló kötöttségeket mutatja, és a beilleszkedés-befogadás[520] bizonyos szintjéről ad képet, a 19–20. század fordulóján már érzékelhető arányeltolódás. 1910-ben a kecskeméti zsidóknak már kevesebb mint fele élt a kereskedelemből, s nagyjából ötöde az ipar valamelyik formájából.[521] Ezek az adatok arra utalnak, hogy a zsidók Kecskeméten is megtalálták a beilleszkedésük két legfontosabb útját, vagyis az iparűzést és a kereskedelmet – hiszen hagyományosan e két foglalkozásban remélhettek gyorsabb befogadást, érvényesülést és nem utolsó sorban megélhetést. De egyben e foglalkozásszerkezeti átalakulás azt is mutatja, hogy a századelőn már lényegesen kevésbé kötött a helyi zsidóság érvényesülési mozgástere, ugyanis más (főleg értelmiségi) pályákon is jelentősen nőtt az arányuk, ami természetesen összefüggésben állt a város modernizációjával illetve urbanizációjával.

A kecskeméti zsidók 1910 utáni foglalkozásszerkezeti átrendeződésének folyamatát közelebbről vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a nem zsidó lakossággal szemben minden foglalkozási szférában teret vesztettek az izraeliták. Többek között ez azzal magyarázható, hogy e két évtized alatt számuk 455 fővel, mintegy 22-23 százalékkal csökkent, ami részben az első világháborús emberveszteségből, az ebből következő születés-kimaradásból, továbbá a zsidó

[518] Vö. Gyáni 1995c. 107. és Zeke 1990. 928.
[519] Ö. Kovács 1996. 113–114. oldal 12. táblázata alapján végzett saját számítás.
[520] A fogalomhasználatra lásd: Prepuk 2008.
[521] Kovács 1935. 23.

családok gyermekvállalási kedvének visszaeséséből[522] — aminek köszönhetően a természetes szaporodás, természetes fogyásba[523] váltott (-80 fő) az 1920-as években — s végül főleg az elvándorlásból adódott, amely az összes csökkenés 40–70 százalékát okozta.[524] E tendencia figyelembevételével határozottan állítható, hogy nemcsak arányeltolódásokról, hanem tényleges, abszolút számban kifejezhető változásokról van szó az említett időszakban. Az 1930. évi adatokat felhasználva (amelyek lényegében alig térnek el az 1910. évtől) igyekszünk képet nyerni a zsidók foglalkozásszerkezeti arányairól.[525] Eszerint a 20. századra egy igen jelentős, 13 százaléknyi izraelita értelmiségi réteg fejlődött ki a „zsidó társadalmon" belül. Méretét tekintve sorban a következő az iparból-forgalomból élők 26 százalékos csoportja. Végül a legnagyobb, mintegy 48 százaléknyi tömböt a kereskedők alkották. (A maradék 13 százalék több mint felét a nyugdíjas zsidók adták, a többiek az őstermelő, a véderő és más foglalkozású rétegekhez tartoztak.)

Arra törekedtünk eddig, hogy nagyvonalakban felvázoljuk azokat a kereteket, amelyek között elhelyezhetjük és értelmezhetjük a kecskeméti zsidóság társadalmi töredezettségét, s társadalmi csoportjainak (foglalkozás szerinti) integrációs lehetőségeit. Az viszont, hogy mennyire elfogadható a zsidó, nem zsidó törésvonal mentén történő vizsgálódás a továbbiakban, a legutóbbi idők óta hagy némi kételyt maga mögött.[526] Mégis, legközelebb talán akkor kerülünk a korábban megfogalmazott nyitottság kérdésnek megválaszolásához, ha továbbra is éppen e törésvonal mentén közelítünk. Ezek után kérdés, hogy a betelepülő s az idővel már zömmel itt született zsidókat mennyire tekintette kecskemétinek a helyi társadalom, amivel egy újabb kérdést is megfogalmazunk: hogyan jellemezhetők a zsidó kecskemétiség szintjei és formái a Horthy-korszakban?

A két (zsidó – nem zsidó felső és középső) társadalmi csoport az 1930-as években — egy akkoriban középiskolai tanulóéveit töltő visszaemlékező szerint[527] — nem különült el élesen egymástól, legalábbis külsőségekben alig valamennyire. Bár a kecskeméti kávéházi élet kevéssé mondható fővárosi mércével pezsgőnek, azonban a népszerű Beretvás Szálló kávéházába egy feketére, vagy egy pohár sörre „a viszonylag jómódú polgárság tagjai [… mégiscsak] betértek" ebéd után. Ilyenkor „ott [— folytatódik a visszaemlékezés —] nem voltak éles határok, hogy zsidó vagy nem zsidó, inkább emberi […], vagy szakmai kapcsolatok kérdése" volt ez. A kortárs szerint „az ügyvédek [legyenek zsidók vagy sem] azok egy helyen, egy asztalhoz ültek a kávéházban, mert a szakma összehozta őket, vagy ugyanez volt jellemző az orvosokra" is, ők együtt „értelmiségi mivoltuknál fogva alkottak egy kasztot. […] az ő számukra egy zsidó nagykereskedő, aki vagyonilag esetleg még fölöttük is állt, de intellektuális szintjét illetőleg" mégis alájuk került, már egy újabb kasztot alkotott társaival együtt. Az előzőek

[522] Ami összefüggésben állt a rájuk jellemző magasabb iskolázottsági, műveltségi mutatókkal is. – Kovács 1935. 16.; MSK ÚS 83. köt. Karády 2000. 233.
[523] Holott lényegesen jobb halálozási mutatóval rendelkeztek a kecskeméti zsidók, mint a társadalom nem zsidó rétegei. – Merétey 1935. 84.
[524] Kovács 1935. 9. adatai alapján saját számítás.
[525] Ö. Kovács 1996. 263. és Kovács 1935. 23–24., 26. alapján saját számítás.
[526] Vö. Gyáni 2001. és Timár L. 2006.
[527] Kádár interjú 2007. A bekezdés idézetei innen származnak.

alapján határozottan állíthatjuk, hogy a kecskeméti felső és középső tehetősebb (nemcsak értelmiségi) polgári rétegek nem is annyira vagyoni, mint inkább műveltségi-foglalkozási attitűdök alapján váltak széjjel. Megfordítva: a zsidó és nem zsidó ügyvéd, orvos és más magántisztviselői társadalmi csoportokban, vagyis a „szabadúszó" értelmiség körében, a kisebb kasztokban nem, vagy a „külvilág" felé csak alig érzékelhetően voltak jelen a vallási (származási) törésvonalak. Úgy véljük a zsidó intelligencia beilleszkedése a — húszas-harmincas évekre — Kecskemét mezővárosi társadalmába, a legteljesebbnek tekinthető; legalábbis a zsidótörvények megjelenéséig mindenképpen. Az előbbi megállapításunkat csak továbberősíti, hogy a Kecskeméti Ügyvédi Kamara az első zsidótörvény (1938) megjelenését követően még három éven át sikerrel védelmezte zsidó tagjait. 1939 nyarán 79, egy évvel később már csak 75, egy újabb évvel később pedig mindössze 71 ügyvédje volt a kamarának.[528] A vizsgált három évben mintegy tizedével lettek kevesebben a kecskeméti ügyvédek, ellenben e nehéz időkben a zsidók száma körükben változatlan, mindvégig 22 fő maradt. Eszerint, bár a harmincas-negyvenes évek fordulóján a kamara tagjainak mintegy harmada izraelita volt, mégis számukra különböző formában a kétharmados nem zsidó többség igyekezett segítséget nyújtani. Hogy Kecskeméten egészen 1941-ig nem érezték magukat veszélyben a zsidó ügyvédek, mi sem bizonyítja jobban, minthogy számuk változatlan maradt. A nem zsidó kollégák hozzáállása — túl a felülkerekedő humanitás szellemén — arról is tanúskodik, hogy a város értelmiségi (nemcsak ügyvédi) rétegére inkább az összetartozás-tudat, mint inkább a zsidó nem zsidó törésvonal menti széthúzás volt jellemző, amely mögött kétségtelen az is meghúzódhatott, hogy a zsidó ügyvédekről már nemcsak közvetlen kollegiális környezetük, hanem tágabb társadalmi környezetük is hasonlóan — többé-kevésbé — valódi kecskemétiként gondolkodott.

Halványan utaltunk rá, hogy nem csupán az ügyvédek helyzete, hanem az orvosoké is hasonló volt Kecskeméten, – sőt! A Kecskeméti Orvosi Kamara a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Kamarával együtt, egy intézményként működött. Taglétszámuk a harmincas évek végén elérte az 1128 főt, amelyből 12 százalék volt zsidó orvos. Egészen 1940 őszéig eme intézmény is sikerrel védelmezte az izraelita tagok érdekeit, miközben hozzáállásuk ráadásul teljesen eltért attól, amit a fővárosi orvosi kamara már 1938-tól a zsidó tagjaival szemben tanúsított; ugyanis Kecskeméten 1940-ben a korlátozó intézkedések ellenére is újabb három, frissen felvett — nevükből ítélve, igaz, kecskeméti származású — zsidó orvossal találkozhatunk.[529] Ez — amennyiben előbbi feltételezésünk helyes, miszerint eleve kecskemétiek voltak — halványan arra utal, hogy a beilleszkedett zsidó kereskedő és ügyvéd családok kiépült kapcsolatainak, s kecskemétiként való elismerésüknek köszönhetően leszármazottainak — a zsi-

[528] Nagy I. 2007. 225. (különösen 220. lábjegyzet) és KNC 1940. 173–174.

[529] Nagy I. 2007. 225. (különösen 227. lábjegyzet) Kecskeméti Miklós biztosan helyi volt, 1896-ban született, s talán édesapja Kecskeméti Mihály (szül. 1871) zsidó borkereskedő lehetett. Kenéz István bizonyára a városban nagy tekintélynek örvendő Kenéz Zoltán (szül. 1882) zsidó ügyvéd fia lehetett, amennyiben így van a család valamikor a századforduló táján költözött a közvetlenül Jászberény mellett, városunktól mintegy 80 km-re északra fekvő Jász(felső)szentgyörgyből Kecskemétre. A harmadik orvos Szigeti Mihály pedig valószínűleg az idős zsidó kereskedő, Szigeti Mihály (szül. 1868) fia, esetleg unokája lehetett. A valószínűsített rokoni kapcsolatháló adatait lásd: BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – II. Kimutatás. A legtöbb adót fizető zsidó adózókról. 1940. évre. 1939. július 25.

dótörvények dacára — egészen 1941-ig nem adódtak komoly érvényesülési nehézségeik. Ez kétségtelenül, sok egyéb mellett, a helyi társadalom hozzáállásán is múlott, amely úgy tűnik, a beilleszkedett zsidó tagjaira mindenképpen valódi kecskemétiként tekintett.

Ugyanakkor egészen más a helyzet az állami-városi tisztviselők körében, amely teljesen zártnak mondható. A 138 állami tisztviselő közül egy sem, a városiak közül is csupán 4 zsidó volt 1930-ban,[530] ezért a kecskeméti zsidóknál egyáltalán nem, de országos viszonylatban sem alakult ki az állami-városi zsidó hivatalnokréteg, ami nem összekeverendő a törvényhatósági bizottsági, tehát a városirányítási elittagsággal, ahol arányuk 1930-ban 8,4 százalék (15 fő), 1935-ben már csak 6,7 százalék (12 fő), míg 1939-ben a második zsidótörvény értelmében — két főt, a hitközség képviselőtagját és főrabbit leszámítva, akik hivatalukból kifolyólag maradhattak — teljesen eltűntek a padsorokból.[531] Ebben az esetben nem a városi elit „nem zsidó társadalmának" a hozzáállásáról tanúskodnak az előbbi adatok, hanem inkább az országos jogi szabályozásból fakadó magatartásformáról.

A zsidó – nem zsidó kérdés más aspektusát vizsgálva, úgy tűnik a kecskeméti izraelita társadalom önmagát — kulturális szempontból — valamennyire kitapinthatóan mégiscsak elhatárolta a többiektől. Nem érezhető a Horthy-korban, vagy legalábbis nem élesen kimutatható az, hogy akár a katolikus kecskeméti, akár a református kecskeméti magát határozottan elkülönítette volna másoktól. Ezzel szemben a zsidó kecskeméti közösség kulturális élete a harmincas években — az idézett zsidó kortárs megfogalmazása alapján — „többet jelentett a helyben kaphatónál". A Kereskedő Kaszinó, vagy népies nevén a „Zsidó Kaszinó" élénk kulturális lehetőségeket biztosított — igaz — nemcsak tagjai számára. Olyan nagy nevek, mint a főleg Arany János balladákat és Ady verseket előadó Ascher Oszkár szavalóművész, akiről Karinthy és Babits is elismerően írt, vagy mint az 1930-ban Berlinben is nagy sikerrel fellépő Relle Gabriella opera-énekesnő garantálták ezeknek az eseteknek a csillogó fényét, magas kulturális színvonalát. Jóllehet, hozzá kell tenni, ezen alkalmakkor nem a magyar *zsidó* vagy nemzetközi *zsidó* irodalom, esetleg zenei élet alkotásai, hanem (elkülönülés nélkül) a *magyar* irodalom, az *európai* művészet került előadásra, s egyben talált hallgató fülekre. Ez azt jelzi, hogy a Horthy-kori kecskeméti zsidóság neológ kétharmados többségének jelentős része abban a kultúrában is otthon érezte magát, vagy inkább találta meg szórakozását, amely egyszerre volt magyar és európai, s nem feltétlenül zsidó. Ezekből a rendezvényekből látszik, hogy a kecskeméti zsidóság jelentékeny része bizony igényt tartott a kultúra eme impulzusaira, miközben állandó jelleggel szem előtt tartotta az izraelita fiatalság zsidó identitástudatának erősítése mellett, a magyarság, s európaiság érzet hangsúlyozását is. Ez a társadalom, igaz általánosítással, de mégiscsak magának érezte az említett kultúrákhoz való kötődést. Tehát zsidó, magyar és európai, de vajon mennyire kecskeméti?

Az előbbiekből úgy tűnik, hogy ha magát kecskemétinek is vallotta egy zsidó család, attól még igyekezett érzett vagy gondolt kulturális „különbözőségét", ha más nem a szemléltetett estek keretében kimutatni, s annak közösségformáló szerepet tulajdonítani. E forrás alapján a

[530] Kovács 1935. 26. 16. táblázat
[531] Forrás: ViEA és VaEA

kecskeméti neológ zsidók erős beilleszkedési hajlandóságáról számolhatunk be, amely folyamat a húszas-harmincas évekre már bizonyíthatóan nagyrészt be is fejeződött, mégis — ha ugyan nem is élesen, s lépten-nyomon, de — jelen volt mind a zsidók, mind a nem zsidók gondolkodásában az elkülönítés és az elkülönülés képzete. Ezt a törésvonalat a helyi (politikai) sajtó is igyekezett fenntartani akkor, amikor például 1921-ben így írt: „A legtöbb adót fizető polgároknak […] 22 százaléka zsidó, tehát semmivel sem szorultak hátra […], amikor a folyó évben megejtett népszámlálás adatai szerint a zsidók 3,5 százalékát teszik Kecskemét lakosságának."[532] Egy ilyen légkörben tehát, ahol elkülönültek, meg el is különítették őket — visszatérve a zsidó kecskemétiség szintjeinek érzékeltetéséhez — adósok vagyunk még a kereskedő és az iparos rétegek helyzetének megvilágításával.

A kecskeméti közösség íratlan szabálya alapján — még a Horthy-korban is — a város társadalmának teljesen integrált része csak az lehetett, aki valamekkora földet birtokolt a város határában. Az őslakos társadalom azonban nem követelte meg minden (például zsidó) családtól a földingatlan tulajdonlását ahhoz, hogy az integráció egy bizonyos alsóbb fokára állhasson; viszont a társadalmon belüli teljes elfogadáshoz, és érvényesüléshez továbbra is szükség volt a szőlőre, a gyümölcsöskertre, az úgynevezett „gazda státusra", amelyet Kecskeméten leghamarabb az 1840-es, de főleg az ötvenes évektől érhettek el. Hornyik János adatai szerint az 1850-es évek végén 18 zsidó birtokost lehetett kimutatni az irattári dokumentumok alapján,[533] amely korántsem jelenti a tényleges földbirtokosok számát az izraeliták körében, mivel ekkor még sokan eltitkolták, más nevére íratták birtokaikat. Ennek figyelembevételével azt mondhatjuk, hogy az ötvenes évek végén így is legalább másfél százalékra tehető a zsidó földtulajdonosok aránya. Becslésünk alapján azt feltételezzük, hogy arányuk fél évszázad leforgása alatt 5 százalék körüli[534] értéke, valamivel több, mint száz birtokosra nőhetett 1910-re. A Horthy-kori általános viszonyok számszerű illusztrálásához sajnos nem állnak további támpontok rendelkezésünkre a becslések elvégzéséhez, csupán annyit mondhatunk, hogy elég valószínűnek látszik a zsidó földbirtokosi réteg csökkenése, vagy legfeljebb stagnálása.[535] Összehasonlításul, 1910-ben a kecskeméti lakosság alig 10 százalékának volt földje vagy bér-

[532] KK 1921. szeptember 14. 1. – Kik a legtöbb adót fizetők? c. cikk.
[533] Hornyik 1988. 51.
[534] A becslést az 1910. évi keresők foglalkozásonkénti száma (MSK ÚS 56. köt.) és a földet bérlők vagy tulajdonlók szintén 1910. évi foglakozási kategóriánként vett száma alapján (uo.) végeztük el, amelyet a kereskedők példáján illusztrálunk. 1910-ben 1529 kereső dolgozott a kereskedelemben, amelyből 337 fő (20 százalék) zsidó volt. Ugyanakkor a kereskedő keresők közül 153 főnek, kereken 10 százaléknak volt földje vagy bérlete. Mivel nem ismerjük, hogy közülük hányan lehettek zsidók, így jobb híján azt az optimális esetet vettük kiindulópontul, hogy a 153 birtokos-bérlő között is hasonló, 20 százalék körüli arányban lehettek jelen a zsidók, mint az összes kereső kereskedő között voltak. Ennek megfelelően 34 főt kaptunk. A vizsgálatot az összes többi foglakozási kategóriában elvégeztük, amely eredményeként 110 feltételezett zsidó birtokost vagy bérlőt tudtuk kimutatni. Ez a kereső (819 fős) zsidóság 13,5 százalékát, míg a teljes Kecskeméti zsidóság (2022 fő) 5,4 százalékát jelentette. Figyelembe véve a később részletezett vizsgálati tapasztalatot, miszerint az izraelita lakosság csak mérsékelt arányban birtokolt esetleg bérelt földet a városban, inkább azt feltételezhetjük, hogy számuk s arányuk nem mutathatott jelentős változást, továbbá a kalkulált 5-6 százalékos (vagy ennél valamivel kevesebb) érték megfelelhetett az első világháború előestéjén fennálló viszonyoknak.
[535] Ezzel együtt — különös módon — az aránynövekedésüket is feltételezhetjük. Ennek okát abban kell látnunk, hogy a kecskeméti zsidók száma — a korábban említett mértékben — jelentősen, valamivel több, mint ötödével lett kevesebb, ezért az éppen földjeik miatt „immobil" zsidó birtokosok, ha számuk nem is, vagy csak alig apadt, mégis arányuk növekedését eredményezhette.

lete, amely az országos értéktől (13 százaléktól) nem sokkal maradt el. A kecskeméti helyzet, azonban még így is jobbnak bizonyult, mint, ami az Alföld nagyvárosaiban — Hódmezővásárhely (14 százalék) kivételével — jellemző (5–8 százlék) volt ekkor,[536] amely a város sajátságos birtokpolitikájával hozható leginkább összefüggésbe. A város zsidó lakossága láthatóan a nem zsidóktól teljesen eltérő „birtok-stratégiát" folytatott. Körükben a földbirtokosok aránya kevesebb, mint feleannyi lehetett. Eszerint számukra kevésbé volt fontos a földtulajdon megszerzése, vagyis a „valódi" kecskemétivé válás elérése.

Forrásaink alapján — amit számítógépes adatbázisban gyűjtöttünk össze — az előzőekkel egybehangzóan azt mondhatjuk, hogy a kecskeméti zsidó gazdasági elit egy igen nagy része egyáltalán nem vágyott a gazda vagy a földbirtokosi címre, és nem is igyekezett azt megszerezni. Eme állításunkat kellően bizonyítja az 1939. évre vonatokozó legtöbb adót fizetők rekonstruált 454 fős névjegyzéke, ahol a földbirtok után beszedett összes adó csupán 3,8 százalékát fizették a zsidók, fejenként átlagban 17-18 pengőt, szemben a nem zsidókkal, ahol ez az érték 108 pengő körül alakult. A 88 zsidó elittag közül 37-en, tehát 42 százalékuk egyáltalán nem rendelkezett földingatlannal (sőt további 13-an közülük 5 pengőnél is kevesebb adót fizettek földjük után), akiknek többsége (76 százaléka) — korántsem meglepő módon — kereskedő volt. Eszerint a zsidó gazdasági elit egy igen jelentős részének nem volt földje a város területén, így nem is tartott igényt arra, hogy „valódi" kecskemétinek tekintsék. Másképp fogalmazva őket kevéssé izgatta a városi társadalomba történő teljes beilleszkedés. Ugyanakkor a zsidó gazdasági elit nagyobbik, 58 százalékos felének fontos volt a mezővárosi társadalomba történő teljes integrálódás, akiknek közel harmada ügyvéd, orvos vagy mérnök volt. Vagyis épp az a társadalmi csoport, akikről korábban megállapítottuk, hogy inkább műveltségük alapján alkottak kasztot, semmint zsidó származásuk végett különültek volna el a mezővárosi társadalomban. Ebből kifolyólag azt is mondhatjuk, hogy a gazdasági eliten belül a zsidó értelmiség megpróbált a helyi viszonyokhoz a legteljesebb (és nemcsak szimbolikus) formában hasonulni, s ezzel eleget tenni a teljes integráció tradicionális (gazdastátus) kívánalmának; elérve ezzel a megkérdőjelezhetetlen, legmagasabb fokú beilleszkedési szintet: a befogadott, valódi „kecskeméti tagságot". A maradék birtokos gazdasági zsidó elit kétharmadának, amelynek tagjai gyártulajdonosok, vállalati igazgatók és főleg szintén kereskedők voltak, hasonlóan fontosnak tartották és nagy szimbolikus jelentőséget kölcsönöztek a földbirtok megszerzésének s főleg megtartásának.

Összegezve tehát az elmondottakat, a kecskeméti gazdasági zsidó elit több mint felének fontos volt a földbirtok, noha nem annyira vagyonképző, mint inkább presztízst nyújtó szerepénél fogva. E funkciót mi sem igazolja jobban, minthogy a föld csupán (a forrásokból kimutatható töredékes) vagyonuk elenyésző részét, 1,2 százalékát képezte.

[536] MSK ÚS 56. köt. alapján végzett saját számítás.

„Kecskemét roppant szerencsés abban,
hogy intelligenciája összenőtt a földdel”

Horváth Ödön, 1940

II. rész

Az elit

I. fejezet

A hatalmi elit értelmezése mint helyi (városi) elit

1. Áttekintő rövid „fogalomtörténet"

Minden bizonnyal nem túlzás azt állítani, hogy döntő jelentősége van annak, miként határozzuk meg az elitet, egészen pontosan: mit értünk vizsgálatunk során az elit fogalmán. Végigtekintve — Takács Károly kilencvenes évek végén megjelent munkája alapján[537] — a fogalom jelentésének evolúcióján: alapvetően, tartalmát nézve, három kondíció köré csoportosíthatók a definíciótípusok. Vannak, akik a *képesség*hez, mások a *hatalom*hoz és megint mások a *pozíció*hoz kötik inkább az elit meghatározását.

A 19–20. század fordulóján Vilfredo Pareto (1848–1923) a *természetes elit* fogalmát hangsúlyozta,[538] amely alatt a képességek alapján történő elitbekerülést értette. Eközben a (kormányzó) elit tagjaira úgy tekintett, mint bizonyos rangokhoz és címekhez kötődő pozíciók birtokosaira.[539] Ez a felfogás lényegében magában hordozta, hogy mások, a definíció középpontjába a képességek mellett (vagy helyett) inkább a hatalmat állítsák. Fél évszázaddal később Charles Wright Mills (1916–1962) különbséget tett — Max Weber (1864–1920) koncepciója alapján[540] — a *hatalmi elit* (power elite) és az *uralkodó elit* (ruling elite) fogalma között. Megkülönböztetve egymástól e kettőt: az előbbire úgy tekintett, mint olyan csoportra, amely akaratát másokkal szemben érvényesítheti, az utóbbira — az uralkodó elitre — pedig úgy, mint ami akaratát másokkal szemben parancsolva érvényesíti.[541] Az előbbi legitim, az utóbbi gyakran nem az.[542] Mills tehát az elit fogalmának középpontjába a hatalmat állította. Úgy vélte, a hatalom birtoklása és a hatalom jogával való élés az, ami valakit az elit soraiba emel s ott tart. (Később adunk választ arra, hogy a hatalomnak milyen manifesztációi különböztethetők meg.) Ezzel egy időben Raymond Aron (1905–1983) azokat a vezető csoportokat tekintette elitnek, amelyek *tényleges* és *jelentős* hatalommal bírtak a társadalomban. Hogy kik azok, akik ilyen hatalommal rendelkeznek, nem könnyen és főleg nem vitán felülálló módon

[537] Takács K. 1998.
[538] Vö. Kirby (ed.) 2000. 387.
[539] Pareto 1935. III. 1424. (2305. §)
[540] „Minden olyan esetben *hatalomról* beszélünk, ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki saját akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély. *Uralomról* beszélünk, ha van rá esély, hogy egy meghatározott tartalmú parancsnak megadható személyek engedelmeskedni fognak." – Weber 1987. 77. (Kiemelés az eredeti szövegben.)
[541] Mills 1972. 32–33. és 274–303.
[542] Takács K. 1998. 142.

állapítható meg. Tény, hogy a kapott eredmény nagyban függ a vizsgálati léptéktől s az alkalmazott egyéb dimenzióktól (amelyre utóbb még szintén visszatérünk). Az eddig tárgyalt két kondíció mellett, vannak olyan, főleg empirikus kutatások, amelyek *mereven* egyes pozíciókhoz kapcsolják az elit fogalmát, ahol a hatalom nem személyekhez, hanem az intézményi pozíciókhoz kötött.[543] Eme megközelítés egyik meghatározó alakja, Anthony Giddens a hetvenes évek derekán arra tett javaslatot, hogy csakis azokra használják az „elit csoport" kifejezést, akik valamely társadalmi szervezet vagy intézmény élén hatalmi pozíciót (vagy pozíciókat) foglalnak el.[544]

Az eddig elmondottak alapján egyszerre van helye olyan kondícióknak az elit definíciójában, mint a képesség (tehetség, ambíció), a hatalom (politikai, gazdasági, társadalmi hatalom) vagy az ezekhez gyakran szorosan (olykor viszont a képességhez alig) kötődő pozíció. A pozíciót — ellenben Giddens koncepciójával — nem a fent említett szűk értelemben, hanem attól lényegesen bővebb jelentésében használjuk majd a későbbiek folyamán. Eszerint az elitpozíció lehet „hivatali" (pl. államigazgatási vagy közigazgatási), vagyoni (pl. tulajdoni, jövedelmi), sőt társadalmi (szakma vagy más társadalmi csoportok által hasonlóan megbecsült, ám nem feltétlenül klasszikus értelemben intézményesült) pozíció is.

2. A brit elitkutatás fénykora a 90-es években

Az angol társadalomtörténeti kutatásoknak, azon belül is kiváltképp az elitkutatásoknak, rendkívüli lökést adott az a konferencia, amely még 1973 márciusában a cambridge-i King's Collegeban került megrendezésre. Az akkor elhangzott előadásokból a következő évben egy konferenciakötet jelent meg Anthony Giddens és Philip Stanworth szerkesztésében. Elsőnek ebben tárta nyilvánosság elé az akkor még csak a húszas évei derekán járó William D. Rubinstein annak a később kiérlelt elitkoncepciónak az alapjait,[545] amely az 1990-es évek elején hallatlanul heves, korántsem finomkodó parázsvitát lobbantott lángra a brit társadalomtörténészi körökben. Idáig azonban hosszú út vezetett. Rubinstein az említett konferenciát követő évben a Lancasteri Egyetemen kapott állást, majd a 70-es évek második felében a canberrai Ausztráliai Nemzeti Egyetemre került, ahol az eltöltött évek alatt elitkoncepciója minden főbb kérdésben végleges formát öltött. Korábbi nézőpontját egy újabb dimenzióval, a földrajzi perspektívával egészítette ki. Az így átírt tanulmány pedig 1977-ben elnyerte az Economic History Society által kétévente — gazdaságtörténeti kérdésekkel foglalkozó fiatal kutatóknak — odaítélt, tekintélyes Ashton-díjat. Az esszé még abban az évben (*A viktoriánus középosztályok: vagyon, foglalkozás és földrajz* címmel) napvilágot látott az említett társulat rangos folyóiratában, a The Economic Historical Review hasábjain.[546]

Rubinstein ebben az „őstanulmányban" mindenekelőtt a hagyatéki címtárak (és egyéb források) alapján igyekezett képet alkotni a 19. századi angol vagyoni-jövedelmi elitről. Ebből is, de a korábbi (1974-es) írásából is egyértelműen látszik, hogy számára az elit (legalábbis a

[543] Takács K. 1998. 144–145.
[544] Giddens 1974. 4.
[545] Rubinstein 1974. 144–169.
[546] Rubinstein 1977. 602–623.

vagyoni-jövedelmi elit) nem a kiemelkedő pozíciókat megszerzők és megtartók csoportjaiból állt össze (mint Giddensnél), hanem pusztán azokból, akik hatalmas vagyonokat hagytak hátra örököseiknek. S éppen ez az a pont, amely később támadási felületet nyitott a koncepción, hiszen túlontúl önkényesnek látszik az a módszertani eljárás, miszerint azok kerültek az elitbe az utólagos vizsgálat során, akik legalább 100 ezer fontnyi vagyonnal rendelkeztek haláluk pillanatában. E metódusnak megfelelően Rubinstein a vagyoni elitet három csoportra (a milliomosokra, a félmilliomosokra illetve a kevésbé tehetős milliomosokra) osztotta és négy időintervallumban[547] vizsgálta azokat. Ezzel több mint 1100 főből álló vagyoni-jövedelmi elitet állított fel, amelyről bebizonyította, hogy egyes időszakokban akár háromnegyedük, legkevesebb felük részint élelmiszer-, alkohol- vagy dohánygyártással kereste vagyonát, részint pedig pénzemberek, befektetők, bankárok voltak.[548] Az is kiderült, hogy a milliomosok és a félmilliomosok száma Londonban három-hatszorosára emelkedett a 19. század folyamán, míg a kevésbé tehetős vagyoni elittagok aránya inkább csökkenő tendenciát mutatott a fővárosban, mely elsősorban arra utalt, hogy a vidéki elit soraiban számuk látványosabban emelkedett, mint a tehetősebb elittagoké.[549] Ezzel Rubinstein elérkezett arra a szintre, hogy megfogalmazza egyik alaptézisét, miszerint London egy olyan „fix pont, amely körül a viktoriánus középosztályok forogtak".[550] Ebből ered az is, hogy alapvetően két középosztályról és két elitről beszél: egy London központú (London-based) és egy vidéki (provincial) formációról.

A tanulmányból röviddel később önálló kötet kerekedett *A vagyon emberei* címmel, amely 1981-ben jelet meg, és amelynek előszavából az is kiderül, hogy a vagyoni elitkoncepció kiérlelésében olyan elismert történészek segítették, mint David Spring, Harold Perkin, Francis Michael Longstreth Thompson vagy maga Eric Hobsbawm.[551] Rubinstein lényegében megtartotta a „kettős elitstruktúrát", amelyet azzal bővített ki, hogy annak időbeli vizsgálatát 1979-cel zárta le.[552] Ekkor még nem mutatkozott semmiféle jele annak, hogy F. M. L. Thompson — aki, mint láttuk hatással volt a szerzőre — merőben más álláspontra helyezkedett volna.

A törést az 1990. év hozta felszínre, amikor Rubinstein 1981-ben kiadott könyvére reflektálva *Élet a halál után* címmel megjelent Thompson „negligáló" tanulmánya,[553] amely olyan súlyos állításokat tartalmazott, amelyek alapjaiban, s módszertanilag kérdőjelezték meg Rubinstein témában írott összefoglaló kötetének fő téziseit; köztük azt, hogy a 19. századi gazdag vállalkozók vonakodóbbak voltak elődeikhez képest a földvásárlás terén, és hogy közülük csupáncsak egy szűk réteg vásárolt valamekkora földet is.[554] Erről a tézisről Thompson porba sújtóan nyilatkozott: „Sajnos úgy tűnik, az új nézet is teljesen hibás".[555] Eme állítását Thompson egyfelől arra alapozta, hogy azok a források, amelyeket a vizsgálataihoz Rubinstein felhasznált nem tartalmaztak mindenkit, aki 1840 és 1914 között elhunyt. Másfelől

[547] 1809–1858, 1858–1879, 1886–1899 és 1900–1914.
[548] Rubinstein 1977. 605–607.
[549] Rubinstein 1977. 609–611.
[550] Rubinstein 1977. 619.
[551] Rubinstein 1981. 6.
[552] Rubinstein 1981. 227–246.
[553] Thompson, F. M. L. 1990.
[554] Rubinstein 1981. 214.
[555] Thompson, F. M. L. 1990. 43.

azzal érvelt, hogy elkövette Rubinstein azt a hibát — ami különben egy ilyen „longue durée" vizsgálatnál megengedhetetlen —, miszerint egy-egy család következő generációját, esetleg generációit nem vette figyelembe, akik egyébként idővel gyakran kiemelkedő pozíciókhoz (köztük gazdasági pozíciókhoz) jutottak. Végül azt is kifogásolta Thompson, hogy az olyan küszöbérték, mint a 2000 acre (1400 kat. hold) — amit Rubinstein használt a vagyoni elitbe tartozó földbirtokos üzletemberek meghatározására — irreálisan magas, mivel „egy gazdag, de nem földből származó nagy jövedelmű üzletember természetesen élhetett úgy egy vidéki kastélyban, hogy összehasonlíthatatlanul kevesebb földje volt, mint 2000 acre, miközben a nemesi világ társadalmilag elfogadta [„befogadta"] őt".[556] Ezek után Thompson újraszámolta a vagyoni elit vonatkozó adatait, és megállapította, hogy 1809 és 1879 között további 40 új (rejtett) milliomossal kell számolni, majd kihangsúlyozta, hogy az így nyert vagyoni elit 90 százaléka bizony mégiscsak vásárolt valamekkora földet, igaz, néhány esetben ez alig volt több párszáz acre-nél, rajta egy vidéki kúriával. Azt is megfigyelte Thompson, midőn e birtokosok között gyakran megesett, hogy a néhányszáz acre-ös kezdeti földvagyont egy-két generációval később már ezer acre-ben mérték, sőt kimutatta azt is, hogy ezek a családok mindinkább igyekeztek beházasodni a régi arisztokrata családokba, amit az „előfutárokhoz" képest két-három nemzedékkel később már az üzleti élettől való visszavonulás kísért.[557] (Ez azonban már a dzsentrifikáció kérdésébe ível át, amellyel itt nem foglalkozunk.)[558]

Rubinstein az őt, illetve munkásságát ért támadásra (kutatásai miatt) viszonylag későn, csak 1992-ben reagált nyilvánosan; közel sem finomkodó stílusban: „amíg Thompson az »Élet a halál utánban« új forrásokon alapuló friss kutatással bővíti tudásunkat ebben a kérdésben, addig a főbb következetéseinek többsége téves és félrevezető".[559] A vitának fórumot biztosító The Economic Historical Review hasábjain Thompson így válaszolt: „Érthetetlen, hogy Rubinstein miért marad hű azon nézetéhez, »miszerint igen ritkán fordult elő a 19. században, hogy az üzletemberek bármilyen mértékben földet vásároltak volna«. Igazából eme nézetét kirohanás-szerűen, kaotikus módon, sziporkázását fitogtatva próbálta védeni, [miközben] sértődöttsége elvakította".[560] A szokatlan hangvételű diskurzus kétségtelenül jelzi a mindkét oldalon megfogalmazódó indulatok hevét. Thompson egyszerűen úgy fogalmaz: „Akár tetszik, akár nem: a nagyon gazdag viktoriánusok igenis vásároltak földet."[561]

Rubinstein és Thompson is újabb kutatással és rövid prozopográfiai jellegű szövegbetétek beillesztésével igyekezett a maga állítását igazolni. Kívülről úgy tűnik, hogy a források kezelésének eltérő módja, s ilyenformán ezek különböző értelmezése, illetve néhány apró, de annál jelentősebb kihatású nézőpontbeli különbség eredményezte a két történész közötti feszült-

[556] Thompson, F. M. L. 1990. 44.
[557] Thompson, F. M. L. 1990. 44.
[558] A témával kapcsolatban összefoglaló jelleggel lásd: Timár L. 2003b. 131–137.; illetve, ugyancsak magyarnyelven legátfogóbban, többnyire Birmingham példáján lásd Timár Attila kérdéssel foglalkozó legelső és legutóbbi írását: Timár A. 1998a., Uő 2010.
[559] Rubinstein 1992. 350.
[560] Thompson, F. M. L. 1992. 362.
[561] Thompson, F. M. L. 1992. 362.

séget; amelynek könnyen lehet, hogy hátterében személyes motívumok is megbújtak, – alighanem erre utal a helyenként felbukkanó személyeskedő hangvétel is.

Kétségtelen, hogy a heves pengeváltás közben — amelyből ezúttal csak egyetlen pillanatot idéztünk meg — a kardél mindkét oldalon hamar kicsorbult. Látszatra nem sok történt. Rubinstein válaszul, 1993-ban — anélkül, hogy bármi jelét adta volna a hónapokkal korábban lezajlott vita által szerzett sérelmének — *Kapitalizmus, kultúra és hanyatlás Nagy-Britanniában 1750–1990* címmel egy újabb kötetet szentelt a témának; külön szavak nélkül is éppen elég nagy fricska, félreérthetetlen üzenet volt a könyv puszta megjelenése is, amelyben a szerző álláspontja semmit sem módosult.[562]

A könyv egyik fő tézise az, hogy a brit elitek jellemző volt a „bámulatos változatlanság". Ezen belül a főváros társadalmi értelemben vett örökös központi szerepe. Rubinstein szerint London „a vidéki elitre támaszkodva mindvégig a brit elitszerkezet tengelyét alkotta [… pontosan úgy], mint a Nap a Naprendszerünkben".[563] S éppen ez az, amivel Richard H. Trainor — a brit elitkutatások másik emblematikus figurája — a legkevésbé sem tudott azonosulni. Évekkel később arra hívta fel a figyelmet, hogy a Rubinstein által alkalmazott megközelítés erősen egyoldalú, és alighanem súlyos hiba a londoni és a vidéki elit megosztottságának túlhangsúlyozása. Noha Trainor elismerte, hogy 1914 előtt létezett egyfajta város-vidék dichotómia a középosztályok és az elitek önértelmezésében, mégis a két világháború közötti időszakból fennmaradt visszaemlékezések, önéletrajzok és életútinterjúk segítségével inkább azt hangsúlyozza, hogy a regionális társadalmi feszültségek már a századfordulón foszlóban voltak, míg a háború utáni időszakban ezek az „ellentétek" — a nevezett források alapján — csaknem teljesen kimutathatatlanná váltak.[564] „Úgy tűnik [— írja Trainor —], hogy az a speciális szerep, amelyet London játszott — olyan tényezőknek köszönhetően, mint a hirtelen felgyorsuló, fejlődő kommunikáció, a beszéd egyre növekvő homogenitása, az oktatás és a szemléletmód — már kevésbé volt társadalmilag megosztó [a 20. század első felében], mint korábban".[565] Ezzel azt javasolja, hogy a két világháború közötti brit elitek vizsgálatakor a történészek ne tegyenek éles különbséget a fővárosi és a vidéki elitek értelmezésében.

Minden vita és ellenérzés dacára Rubinstein vagyoni-jövedelmi elitről írott őstanulmánya három évtized múltán is, túl az ezredfordulón, olyan alapműnek számít, amely az angol elitkutatásban a megosztó jellege mellett joggal nevezhető mérföldkőnek. Misem igazolja mindezt jobban, minthogy a 2002-ben újra kiadott brit társadalomtörténeti „szöveggyűjtemény" második kötetében ismét helyet kapott az esszé. A válogatás szakmailag elismert szerkesztői, Patricia Thane (a későbbi akadémikus) a Londoni Egyetemről és Anthony Sutcliffe professzor a Leichesteri Egyetemről az előszóban egyértelműen úgy fogalmaztak, hogy a közreadott tanulmányok „a brit társadalomtörténet legjobb remekei".[566]

[562] Rubinstein szóban forgó kötetét magyarul Timár Attila ismertetette (Timár A. 1998b.), igaz, az utolsó fejezetben bemutatott elitről nem ejtett szót.
[563] Rubinstein 1994. 156. vö. Uő 1998.
[564] Trainor 1998. 206–207.
[565] Trainor 1998. 213.
[566] Thane–Sutcliffe 2002. vii.

A Rubinstein által képviselt irányvonal és nézőpont csupáncsak az egyik vetülete a brit elitkutatásoknak, mely értelmezéséből aligha lehet kihagyni a politikai hátteret, hiszen a szerző kétségkívül meggyőződéses tory. Így a téma Rubinstein-féle olvasata aligha ítélhető meg máskép, mint egy tory támadás a brit történelem whig koncepciójával szemben.[567] Ennek a vetületenek az elemzése nyilvánvalóan nem lehet e helyen feladatunk; ellenben az már sokkal inkább igen, hogy a továbbiakban megvilágítsuk az elitkutatások során témában született főbb munkák központi gondolatait, ismertessük az alkalmazott módszertani megközelítéseket, és hogy röviden kitérjünk a közzétett (vagy még kiadatlan) kutatási eredmények bemutatására is.

Az talán már eddig sem volt kétséges, hogy a brit elitkutatások a 90-es években elválaszthatatlanok voltak a középosztály-kutatásoktól, mely a várostörténet-írás mellett egyben a brittársadalomtörténetírás sodorvonalát alkotta. Ezzel kapcsolatban legutóbb, magyarnyelven összefoglalás Timár Lajos tollából született 2003-ban, ami az azóta csak „zöldkönyv" néven elhíresült felsőoktatási tankönyv egyik fejezeteként látott napvilágot.[568] A szerző külön részt szentelt az arisztokrácia, a gentry és a középosztályok vizsgálatának, melyek közül bennünket — érthetően — most az utóbbi érdekel.[569] Timár e munkájában azt hangsúlyozta többek között, hogy a marxista és marxizáló szerzőknek nagy szerepe volt abban, hogy a második világháború után a középosztályok kutatása lényegében erősen visszaszorult az angol történetírásban.[570] Az első igazán jelentős áttörést — ha Rubinstein munkáit nem számítjuk — e téren 1990-ben Robert J. Morris könyve hozta, amely a leedsi középosztályt vizsgálta a 19. század első felében.[571] A kötet fókuszpontjában a középosztály belső megosztottsága és társadalmi presztízsszerzési kísérlete állt, mely utóbbinak fő eszköze a jótékonykodás volt. Morrisnak sikerült igazolnia, hogy a főszerepet a vagyonos kereskedők és a tehetős értelmiségiek (mindenekelőtt az ügyvédek) játszották a városirányításban, amelyből az üzletemberek s a kispolgárság majdhogynem teljesen kiszorult.[572] Ugyanakkor Morris érezhetően mindvégig arra törekedett, hogy a leedsi középosztályt a város részeként mutassa be, ahogy fogalmazott: „a város volt a helyszíne a gazdasági hatalom […] formai koncentrációjának, mely formák — mint a gazdasági, a kereskedelmi, az elosztói [… vagy] a hatósági rendszerek — központi szerepet játszottak a középosztályi irányításban".[573] Eszerint sem a földrajzi adottságok, sem a város működésének ismerete nélkül nem érthető meg a helyi középosztály karaktere, funkciója. Emellett Morris eredeti megközelítésében kiemelt szerep jutott a különböző helyi (filozófiai, irodalmi és egyéb magán-) társulatok vizsgálatának. Ezeken keresztül igyekezett megragadni a középosztály kialakulásának körülményeit, sajátosságait.

A leedsi középosztály vizsgálatára alkalmanként Morris még vissza-visszatért: legutóbb 2005-ben a *Férfiak, nők és vagyon Angliában, 1780–1870* című könyvében (amelyről utóbb még bővebben szólni fogunk), illetve még ezt megelőzően, 1998-ban, amikor a takarékos ka-

[567] Erre az aspektusra Kövér György hívta fel a figyelememet, amelyért ezúton modnok köszönetet.
[568] Timár L. 2003b.
[569] Timár L. 2003b. 131–137.
[570] Timár L. 2003b. 133–134.
[571] Morris 1992.
[572] Timár L. 2003b. 134.
[573] Morris 1992. 14.

pitalistákról és a városi parasztokról írt. Ebben a tanulmányában a leedsi középosztály szerkezetét az 1830-as évekből fennmaradt 362 végrendelet segítségével konstruálta meg. Ugyan az örökhagyók többsége — a vártnak megfelelően — férfinak bizonyult, mégis a végrendelkezők között meglepően nagyszámban fordultak elő nők is (arányuk a vizsgált minta több mint negyedét alkotta). Ezzel összefüggően Morris arra is rávilágított, hogy amennyiben a középosztálybeli nők öröklés révén „tulajdonjogot nyertek, akkor azt sokkal nagyobb szabadsággal használták”,[574] még akkor is, ha ezek a többnyire özvegységben elnyert jogok a társadalmi környezet bizalmi tőkéjének erőtlen formái voltak. A tulajdonjog átadásának e primogenitúra intézményét rendszeresen megkerülő gyakorlata a középosztályt egyre élesebb, jellegadó módon különböztette meg az arisztokráciától és a gentrytől.[575]

Morris, témában született írásai számos történészre megtermékenyítően hatottak, ily módon jó néhány mű kerekedett, köztük olyanok is, amelyek bár kiadatlanok maradtak, mégis kiemelkedő történetírói teljesítménynek tekinthetők. Ezek közül az egyik Alan Paul White doktori értekezése 1991-ből, mely a sheffieldi középosztály kialakulását és fejlődését vizsgálta 1825 és 1880 között a helyi Sheffield Club intézményesülésén, működésén és átalakulásán keresztül. A szerző álláspontja e módszertani megfontolással kapcsolatban világos és konkrét: a „magánegyesületek sűrű hálózata átalakította a polgári társadalmat, és új arénáját hozta létre a hatalomnak s a presztízsnek”.[576] Ugyanakkor ez az első olyan átfogó írás is, amely egy város politikai, gazdasági és kulturális életét egy addig szokatlan dimenzión, egy zártkörű, előkelő klub működésén keresztül igyekezett bemutatni; illetve feltárni azt, hogy a klub milyen szerepet játszott a helyi elit kialakulásában, az elit és a 19. századi középosztály közötti kapcsolatformálásban és -fenntartásban. White kutatásai alapján a szóban forgó klubtagság egyet jelentett azzal, hogy valaki részévé vált a legnagyobb tekintéllyel s hatalommal rendelkező helyi csoportosulásnak, vagyis — a szerző szerint — tagja lett a helyi elitnek; mely „kifejezést annak az általánosan vett középosztályon belüli csoportnak a meghatározására használtuk [— írja White —], amely a legnagyobb ipari, gazdasági, politikai és társadalmi hatalommal s presztízzsel bírt”.[577] Ez egyben azt is jelentette, hogy az elit, noha a középosztályon belül helyezkedett el, mégis inkább a felett állt. Az elemzés során ugyanakkor White rámutatott olyan értelmezési nehézségekre is, amelyek a kapott eredmények szempontjából döntő fontosságúak. Ilyen lényegbevágó problémának találta azt, hogy a társadalmi osztályok nem fix, stabil vagy egyértelműen meghatározható entitások, hanem ellenkezőleg: állandóan változnak, elmozdulnak miközben a határai a szomszédos osztályokkal meglehetősen homályosak, elmosódottak.[578] Ezzel szemben egy klub tagságának az empirikus vizsgálata már kevésbé ütközik ilyesféle „lehatárolási” nehézségekbe, ám a középosztállyal együtt történő elemzésekkor, az eredmények értelmezésekor az említett dilemma mégiscsak elkerülhetetlenül felmerül.

[574] Morris 1998. 128.
[575] Kidd–Nicholls 1998. xxxv.
[576] White 1990. 234.
[577] White 1990. 232.
[578] White 1990. 232.

A Sheffield Club tagjainak közel fele gyáros, valamivel több mint harmada értelmiség, azonos arányban pedig kereskedő valamint nemes, főnemes volt 1880-ban. Míg a nagyvállalkozók aránya három évtized alatt csak szolidan, addig az arisztokrácia aránya már látványosan duplájára emelkedett.[579] A klub arisztokratikus kapcsolatai, amelyek közel sem elhanyagolható súllyal befolyásolták a szervezet működését, abból a szempontból is előnyösnek és gyümölcsözőnek bizonyultak, hogy a háttétben szövődő interakciós háló inkább a zömmel (több mint 90 százalékban) középosztályi eredetű elit érdekeit szolgálta, mivel a klubon belül számos lehetőség adódott az üzleti kapcsolatok ápolására, miközben a „középosztályi elitnek" módja nyílt arra is, hogy közelről tanulmányozza az arisztokrácia szokásait.[580]

A Sheffield Club nagyságát volt hivatva hirdetni az új székház is, amelyet az 1860-as években emeltek a város központjában, ami White értelmezésében olyan épület volt, amely a kortársszemlélőben nyilvánvaló és azonnali (gondolat)társítással járt, hiszen „a klub külső homlokzatának hasonlósága [linking] a grosvenor téri rezidenciákkal ideológiai kapcsolatot teremt[ett] a nagyvárosi, előkelő londoni lakosság és a klub elittagjai között Sheffieldben; mely [alighanem] az arisztokratikus életvitel afféle státusbitorlásaként" is értelmezhető volt.[581] Ellenben a helyi elit „lefele irányuló" magatartása egészen más formát öltött.[582]

White ugyanakkor arra is igyekezett választ találni, hogy milyen minőségű és mekkora méretű volt a Sheffield Club tagságának más, helyi polgári szervezetekkel illetve közigazgatási hivatalokkal való összefonódása. Sikerült igazolnia, hogy az általa helyi elitnek mondott csoport egyszerre több területen is magas pozícióval bírt. Az így kialakult átfedések igencsak jelentősnek mondhatók, hiszen amíg a Városi Tanács harmada, addig a városi békebírák közel kétharmada bizonyult az említett klub tagjának 1880-ban.[583]

Végül az értekezés nagy érdeme, hogy rámutatott arra az eddig csak sejtett jelentőségű folyamatra és vállat szerepre, amelyet az ilyen és hasonló önszerveződő elitklubok testesítettek meg. A Sheffield Club létrehozása, fenntartása és működtetése White szerint egyértelműen a helyi elit sikerét példázza, amely — kétség sem fér hozzá — „tisztán elit intézmény volt: egy társadalmi tér a városi elit integrációjához, dacára annak, hogy politikailag és vallásilag megosztott volt", ahol tagjai „kényelmes környezetben találkozhattak, és ahol a város ügyeit [egymással] megvitathatták"; – de ez volt az az intézmény is, „ahol a helyi politikai vezetők és kulturális szereplők létrehozhatták a közös identitástudatot."[584]

Mindent egybevetve a Sheffield Clubon keresztül megragadott helyi elit szinte kizárólag a helyi felső és középső középosztályból rekrutálódott, amely az alsóbb társadalmi rétegekkel szemben meglehetősen zártnak mutatkozott, a felsőosztállyal (arisztokráciával) szemben pe-

[579] White 1990. 61.
[580] White 1990. 244.
[581] White 1990. 236.
[582] A kispolgársággal szemben tanúsított távolságtartás mindenekfölött abban mutatkozott meg, hogy ellenezte a kispolgári Sheffield Athenaeum egyesület működését, amelynek alapítói azt a szerepet szánták, hogy kulturálisan integrálja a város nagyvállalkozóit és az úgynevezett (iparos) kismestereit. – A kispolgárság állt az alsóközéposztály és a munkásosztály igencsak szűk szakmai felső rétegéből. Ezt általánosan úgy fogalmazta meg White, hogy „a kispolgárság kifejezést a gyengébb hatalmi pozíciókkal és presztízzsel rendelkezők megjelölésére alkalmaztuk". (White 1990. 232. vö. 240. és 242)
[583] White 1990. 76–77.
[584] White 1990. 251. és 253.

dig látványosan nyitott, befogadó (inkább „idomuló") volt. Az így kialakított minta módszertani szempontból empirikusan jól vizsgálhatónak és kellően kezelhetőnek bizonyult. Segítségével olyan folyamtok feltárásához nyílt addig járatlan ösvény, ahol az új eredmények — Dennis Smith koncepciójával[585] ellentétben — rámutattak arra, hogy ez a középosztályi elit igyekezett a helyi, vidéki arisztokráciával kedvező gazdasági és társadalmi kapcsolatokat kiépíteni és fenntartani, ugyanakkor külsőségében és „szellemiekben" megpróbált a londoni előkelő rétegek életviteléhez is — igaz vidéki formában — hasonulni; ráadásul érdekeik, számos ponton, idővel szorosan össze is fonódtak.

A White által helyi elitként értelmezett Sheffield Club-tagság egyben a helyi elit egy szűkebb értelmezési dimenzióját valósította meg, ám ennek ellenére nem kerülte el a szerző figyelemét az sem, hogy hangsúlyozza, e csoport erősen összefonódott más helyi hatalmi pozíciók együttes birtoklásával. Hiányosság — a szerző szociológusi végzettsége okán[586] — mégis éppen ezzel kapcsolatban merül fel, hiszen ezeket a kapcsolatokat nem kellő súllyal vizsgálta, mint ahogy az is hiányérzetet kelt, hogy elsikkad a széles értelemben vett városi környezet bemutatása,[587] amely a vizsgált elitcsoport kapcsán kétségtelenül újabb értelmezési dimenziókat nyithatott volna meg; – mentségére legyen mondva bőven írt a „középosztályi elitről".

E kiadatlan és csak részben publikált munka mellett,[588] s Morris könyvének megjelenése után, 1993-ban (Rubinstein szintézisével egy időben) napvilágot látott Richard H. Trainor kötete is, amely egyszerre több szempontból volt újdonság az elit és a középosztály kutatásában. A könyv nagy érdeme, hogy nem pusztán egy, hanem egyszerre három város elitjét s középosztályát vizsgálta, amelynek segítségével átfogó kép nyerhető a Black Country említett társadalmi jellemzőiről. A mű — szakítva a Rubinstein-féle gyakorlattal — nem a vagyoni-jövedelmi szempontokat tette meg kizárólagos klasszifikációs alapnak, hanem főleg helyi közigazgatási pozíciók illetve (többé-kevésbé Morris hatására, akivel baráti viszonyt ápolt[589] – már akkor is) a jelentős társadalmi presztízzsel járó jótékonykodó intézmények vezető pozíciói szerint kísérelte meg felállítani azt a kritériumrendszert, ami alapján valakit az elitbe sorolhatott. Anthony Giddens[590] és Dwaine Marvick[591] nyomán az alapkoncepciót Trainor úgy fogalmazta meg, hogy „az »elitek« bármely osztály vagy réteg azon egyéneiből állnak, akik a körzet vagy a körzet egyik városának fontosabb intézményeiben vezető pozíciókat birtokoltak".[592] (Akarva-akaratlanul is adódik a megjegyzés, hogy a később ismertetendő Lengyel-féle kötetek jól illeszkednek abba a nemzetközi elit-kutatási irányvonalba, amely hasonlóan az 1990-es évek elején kezdett kibontakozni úgy Angliában, mint idehaza.)

---

[585] A „vidéki arisztokraták és a városi gyáriparosok között szakadék tátongott". Smith álláspontját idézi White 1990. 251. röviden ismerteti

[586] http://www.uel.ac.uk/gradschool/about/alan.htm (Letöltés: 2010. november 29. 20:38)

[587] A közel 280 oldalnyi terjedelemből mindössze alig 10 oldalon foglalkozik, és ott is csak erősen bevezető, kötelező jelleggel a város bemutatásával. – White 1990. 1–9.

[588] White 1988.

[589] Morris 1992. x.

[590] Giddens 1974.

[591] Marvick 1985.

[592] Trainor 2001. 18.

Trainor pozícionális elitkoncepciója tehát lényegesen nagyobb számú elitminta kialakítását tette lehetővé a szokásos vagyoni-jövedelmi „cenzussal" szemben. Így a Black Country vizsgált három városában, West Bromwichben, Dudleyben és Bilstonban a viktoriánus időkben (1834–1901) együttesen 1850 pozíciót vehetett számba.[593] Olyan intézmények, egyesületek és szervezetek vezetői, megbízottai kerültek ezzel a vizsgálódás homlokterébe, mint a megyei vagy a városi békebírák, a gyámfelügyelők, a Városi Körzeti Tanács megbízottai, az Iskolaszék vagy az Egészségügyi Tanács tagjai.[594] Jól láthatóan e pozíciók mindegyike a helyi közigazgatáshoz kötődött. Ugyanakkor Trainor nemcsak az előbbi intézményeket, hanem azokat is bevonta a vizsgálatba, melyek vezetői posztjának különösen magas, de nem a közigazgatási funkció, hanem a rendszeres jótékonykodás miatt kialakult társadalmi presztízsük volt. E módszertani megfontolásnak köszönhetően további pozíciók: úgymint a kórházak, a gimnáziumok vagy a munkás klubok vezetőposztjai — hogy csupán e néhányat említsük — kerültek a vizsgálat fókuszpontjába.[595]

Trainor nagy érdeme, hogy nem csupán az eliteket vizsgálta egy régió szintjén, hanem azok kapcsolatait mindenekelőtt a helyi középosztályokkal. Szűken véve három, tágan értelmezve inkább négy, vagyis egy felső (upper), egy középső (middle) és egy alsó (lower), illetve egy „közelebbről meg nem határozott" (unspecified) középosztályt különböztetett meg egymástól.[596] E középosztály-centrikus és pozícionális szemléletnek köszönhetően Trainornak

[593] Trainor 2001. 395. és 400. (Table A3.1. és Table A3.4. – alapján végzett saját számítás.) Egészen pontosan West Bromwichben, Dudleyben és Bilstonban összesen 1083 vezető kormányzati pozíciót, rendre: 371 (34,3 százalék), 451 (41,6 százalék) és 261 (24,1 százalék) posztot, míg társadalmi vezető pozícióból összesen 767-et vett figyelembe Trainor, ezek Bilston kivételével rendre a következőkképpen alakultak: 326 (42,5 százalék) illetve 441 (57,5 százalék). A kormányzati és a vezető pozíciók mindösszesen 1850 posztot jelentettek 1834 és 1901 között.

[594] County Justices of the Peaces és Borough JPs, Guardians, Commissioners of Urban District Council, School Board, Board of Health. – Trainor 2001. 395. (Table A3.1.)

[595] Hospital, Grammar School vagy Workingmen's Clubs – Trainor 2001. 400. (Table A3.4.)

[596] A *felső-középosztályba* azok kerültek, akik 100 vagy annál több munkást foglalkoztattak gyáraikban; akik saját maguk irányították az ipari vállalkozásukat; akiknek adóalapjuk elérte vagy meghaladta a 250 fontot; akiknek legalább négy háztartási alkalmazottjuk (resident servant) volt; akinek a hagyatékában legkevesebb 20 ezer font ingóság szerepelt vagy akiknek a Black Country területén legalább 100 acre (70 kat. hold) méretű földjük volt. A *közép-középosztályba* a magasabb szellemi foglalkozásúak (vagyis a bankárok, az anglikán papok, az ügyvédek és orvosok, az állat- és fogorvosok is, valamint a helyi kormányzati bizottságok vezető hivatalnokai illetve a bírók) és a nagykereskedők tartoztak. De mellettük a vagyonosabb gyárosok és kereskedők is idesorolhatók: azok, akik családtagjaikon túl 10 és 100 közötti létszámú munkáscsoportokat foglalkoztattak, akiknek adóalapjuk 40 és 250 font között alakult, akiknek 2-3 állandó háztartási alkalmazottjuk volt és akiknek a hagyatékában 2 ezer és 20 ezer font közötti értékű ingóság szerepelt illetve azok, akik a vizsgált területen 10–100 acre (7–70 kat. hold) közötti ingatlant birtokoltak. Továbbá ugyancsak ide tartoztak még az alacsonyabb szellemi foglalkozásúak és a kiskereskedők is (nonkonformista lelkészek, diplomás tanárok, bányamérnökök, építészek, újságszerkesztők, ügynökök, brókerek, bizományosok, boltosok, könyvelők, biztosítási ügynökök, árverésvezetők, ellenőrök/felügyelők, gépészek, munkavezetők stb.). Az *alsó-középosztályba* a kisvállalkozó iparosok-kereskedők, tehát olyanok kerültek, akik családtagjaikon kívül tíznél kevesebb alkalmazottal működtek, adóalapjuk 20 és 40 font közé esett, akiknek csupán egy állandó háztartási alkalmazottjuk volt, a hagyatékukban az ingóság értéke 200 és 2000 font között alakult és a földbirtokuk mérete kevesebb mint 10 acre (7 kat. hold) volt, valamint a kisebb-nagyobb különféle alvállalkozók (subcontractors). Végül a „*külön meg nem nevezett*" *középosztály*ba a magánzók, hölgyek és urak (ladies, gentlemen), nyugdíjasok stb. tartoztak. – Trainor 2001. 385–390. A magyar társadalomtörténet-írásban a középosztály ilyen részletes tagolásának nincs hagyománya, ha mégis, akkor az alsó, a középső s a felső rétegek helyett inkább a foglalkozás és az életmód szerint kerül megnevezésre, illetve kialakításra (Gyáni 2003. 262). Végül is, ami a brit történetírásban szűk középosztály-fogalomként szerepel, az idehaza inkább a középréteg elnevezés alatt ismerhető fel, melynek része a középosztály és a kispolgárság is (Romsics I. 2005. 195).

lehetősége nyílott arra, hogy meghatározza, főként mely középosztályi rétegekből tevődött össze a Black Country elitje.[597] Eszerint a pozícionális elit döntő többsége, mintegy 80 százaléka a felső- és a középső-középosztályból származott.

Természetesen a Black Country elitje aligha vonatkoztatható el a helyi ipartársadalom vertikumától, az azzal kialakított viszonyrendszertől. Ezért írhatta Trainor azt, hogy a szóban forgó iparvidék elitje korántsem volt „kényelmes helyzetben". Az 1880-as években újraéledő s felerősödő sztrájkok egyre inkább a helyi munkásmozgalom növekvő nyomását jelezték. Ennek hatására a helyi elitek egyfelől a saját identitásuk, másfelől az egyéni mozgásterük egy részét kényszerültek feladni akkor,[598] amikor már sem a munkásosztály, sem a helyi középosztály, kiváltképp annak teljes alsó rétege felett nem volt befolyásuk. Ráadásul az említett lokális társadalmi kihívások mellett külső gazdasági, politikai (kormányzati) kényszerítő tényezők is erősen befolyásolták az elitek működését. Csakhogy eme korlátok ellenére is hatékonyan fellépő Black Country elitek jobb helyzetben voltak a századfordulón, mint elődjeik az 1830-as években, pedig a munkásmozgalom akkor még igencsak gyerekcipőben járt.

Ezek után jogosan merül fel a kérdés, hogy a vizsgált iparvidék elitje minek köszönhette látványos sikerét. Ennek magyarázatát Tarinor a helyi elitek egyre növekvő méretében, növekvő erőforrásaikban és erősödő kohéziójukban találta meg. De segítségükre volt az is, hogy a Black Country viszonylag kis, alig két-háromszáz négyzetkilométernyi (fél-Budapestnyi) területen feküdt, ahol részben a földrajzi közelség miatt a városok közötti kohézió is meglehetősen erős volt.[599] Emellett mind a társadalmi, mind a foglalkozási sokszínűség, ami a helyi eliteket jellemezte inkább előnyükre, semmint hátrányukra vált, lévén szó arról, hogy e nagyfokú heterogenitás kedvezően befolyásolta az elitek alkalmazkodó képességét az egymást érő kihívások közepette. S bár ez a sokszínűség egyik legfontosabb alapja volt az elitek sikerének, mégis úgy tűnik, hogy ebben legalább annyira meghatározó szerepet öltött a középosztály és az arisztokrácia egyre inkább harmonikusabbá váló viszonya.[600]

Végül, lezárásként Spencer Kenneth Jordan 1999-ben benyújtott doktori értekezését tárgyaljuk, mely — White írásához hasonlóan — szintén a kiadatlan (pontosabban csak részben kiadott)[601] munkák sorát gyarapítja. Ennek ellenére a több mint négyszáz oldalas írás az eddig ismertetett műveknek alighanem méltó párja, annál is inkább, mivel az értekezés külső konzulense maga Trainor volt.[602] White munkájával szemben azonnal feltűnő, hogy Jordan behatóan foglalkozott a városi környezet feltárásával. Nemcsak a fontosabb gazdasági és társadalmi folyamatokat vizsgálta, hanem a város olyan egyéb, más oldalairól is igyekezett képet alkotni, mint a helyi társadalom térbeli elrendeződésének sajátosságai, vagy mint annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miben áll a „bristoli talány", – ugyanis a vizsgálat középpontjába ezút-

[597] Az ismert esetek tükrében a felsőosztály és a felső-középosztály együttesen 36 százalékát, a középosztály 45, míg az alsó- és a „közelebbről meg nem nevezett" középosztály együttesen 17 százalékát adta a régió elitjének. A munkásosztályból az elitnek mindössze 2 százaléka rekrutálódott a viktoriánus korszakban. – Saját számítás Trainor 2001. 395. és 400. (Table A3.1 és A3.4) alapján.
[598] Trainor 2001. 355.
[599] Trainor 2001. 357.
[600] Trainor 2001. 359.
[601] Jordan–Wardley–Woollard 1999.
[602] Jordan 1999. xiii.

tal a nyugat-angliai kikötőváros: Bristol került. Jordan a város középosztályi társadalmának sajátságos, a „megszokottól eltérő", egyedi vonásait többször azzal magyarázza, hogy Bristol már az ipari forradalmat megelőzően jelentős városfejlődési ívet futott be, köszönhetően a tengeri kereskedelemnek. Ebből adódik szerinte az is, hogy a helyi középosztályt nem az ipari forradalom, hanem még az azt megelőző viszonyok keltették életre.[603] Ilyenformán a bristoli középosztály aligha illeszthető be a korábban tárgyalt Sheffield vagy a Black Country városainak középosztályi formációi közé, ami persze nem jelenti azt, hogy a vizsgálat során más, új módszerekkel kellett volna közelítenie a szerzőnek a témához, de azt igen, hogy számos szerkezeti elem megértése csak belülről, magából a városból volt levezethető.

Jordan külön fejezetet szentel az elit fogalmának tisztázására,[604] majd a főbb evolúciós állomások ismertetése után Giddens elitfogalma mellett érvel, s Trainorhoz vagy White-hoz hasonlóan ő is pozícionális elitmintát alakít ki. Összesen 17 intézményt vagy szervezetet vont vizsgálat alá,[605] melyeknek egy része önkormányzati hivatal, a többi viszont gazdasági vagy társadalmi szervezet volt. Így kerültek a helyi elitbe a polgármesterek, a városi tanácsnokok, a városatyák, a seriffek és a békebírák, valamint az iskolaszék és az árvaszék testületi tagjai. De a helyi elithez sorolta Jordan azokat az országgyűlési képviselőket is, akik Bristolból kerültek a parlamentbe.[606] Így a vizsgált időszakban (1835–1939) Jordan összesen több mint 1400 személy csaknem 5700 kapcsolatát tanulmányozta.[607] Az adatbázist az előbbi információk mellett nominális szinten újabb adatokkal, vallási, foglalkozási vagy más testületben vállalt szerepi jellemzőkkel egészítette ki. Végül az így elkészült mintáról, de lényegében az elit egyik közéleti attribútumáról — Leonore Davidoff és Catherine Hall közös munkájára[608] reflektálva — Jordan kijelentette, hogy az elit „következetesen nemi alapokon [ways] szerveződött, ahol nem sok hely jutott a nők számára".[609] Még a vizsgált időszak végén is csupán 35 nő soroltatott az elitbe, kiknek közel fele békebíró volt.[610]

A bristoli elitet Jordan három meghatározó vonás: a rekrutáció, a strukturális mintázat és a hatalom jellege alapján vizsgálta. Többek között azt hangsúlyozta, hogy e város elitje is erősen töredezett a politika és a vallás terén, mely szerinte, egyben jól tükrözte a helyi társadalom és gazdaság szélesebb vonásait a 19. században;[611] ellenben a századforduló után a különböző szerkezeti átalakulások révén az elit összetétele is megváltozott, a töredezettség súlypontjai is áthelyeződtek.[612] Miközben Jordan egyetért Rubinstein ama felvetésével, hogy a két világhá-

[603] Jordan 1999. 65–66.
[604] Jordan 1999. 4–15. vö. 67.
[605] Jordan 1999. 69. és 82.
[606] A nem önkormányzati fenntartású intézmények közül ezúttal csak — a dolgozatban egyébként is központi szerepet játszó — négy Colston Társaságot (Colston Societies) és a Kereskedői Vállalkozói Társaságot (Society of Merchant Venturers) említjük, mely előbbinek csak a vezetősége, az utóbbinak ellenben már a teljes tagsága is bekerült az elitmintába. (Jordan 1999. 74.)
[607] Jordan 1999. 76.
[608] Davidoff–Hall 2002. 416.
[609] Jordan 1999. 76.
[610] Jordan 1999. 77.
[611] Jordan 1999. 67.
[612] A 19. századi kikötőváros egyik sajátságos vonását éppen az adta, hogy az ipari nagyvállalatok száma mindvégig alacsony maradt, így a felduzzadt és megerősödött kereskedelmi-pénzügyi szektorral szemben a helyi ipar súlya is — nem számítva a dohánygyárat s a csokoládégyárat — jelentéktelen volt; dacára annak, hogy a 19.

ború közötti időszakban a (hagyományos) vidéki elit hanyatlásnak indult, és hogy ezzel előtérbe került a politika „professzionalizálódása", ám Rubinsteinnel szemben azt is hangsúlyozza, hogy a változást előidéző körülmények minden eddigieknél jóval árnyaltabb értelmezést igényelnek.[613]

Jordan — többekhez hasonlóan — különös hangsúlyt fektett a jótékonykodással is foglalkozó egyesületek-társulatok vizsgálatára. Az akkor még frissen megjelent Peter Shapely munkája[614] nyomán abból indul ki, hogy a jótékonykodást eszközként lehetett használni a gazdasági és a társadalmi hatalmi struktúrák legitimációjához. Ezzel a fókuszpont a Colston Társaságokra kerül, amelyekről megállapítja, hogy bár magánjellegük ellenére még az 1930-as években szervezett adománygyűjtéseik — a letűnt fénykorhoz képest — is lenyűgözők voltak, mégis valami hiányzott, kiveszett belőlük. Már nem tették közzé az adakozók névsorát, és a vacsorára hivatalos személyek jegyzékét. Az aktus, ahogy Jordan fogalmaz: „minden tágabb értelemben vett polgári kötelességtudattól elvált",[615] ami egyre inkább azt eredményezte, hogy a városi „társadalmi hatalmi maradványok" eltűntek s egyre kevésbé kötődtek már szorosan az említett társasághoz. Hiszen éppen a lényeg veszett el, a nagy háború után megszűnt az adományozó és a rászoruló, másképp a színész és a közönség közötti meghatározó kapcsolat. Ezzel a Colston-rituálé mérete és mozgástere is látványosan beszűkült, ami felveti azt a kérdést, hogy mindez milyen hatással volt a tágabb közösségre, a középosztályra, s azon túl az elitre. A jótékonysági vacsorákkal szembeni növekvő ellenállás tehát már a századfordulón érzékelhető volt, sőt a hagyomány még az első világháború előtt lassan elhalt. Mindez arra utal, hogy az említett rituálé már sokkal inkább nyűg, semmint hatalmi legitimitási szertartás volt a középosztály, az elit részéről. Mindazonáltal nem lehet kétséges, hogy a Colston Társaság fontos kulturális képződménye volt a bristoli középosztálynak. Ez volt az a társaság, amely megteremtette, és a jótékonykodás révén működésbe hozta „a városon belüli szélesebb és összetettebb hatalmi kapcsolatok színterét."[616]

Az utolsó fejezetben Jordan kísérletet tett arra is, hogy a nekrológok segítségével megragadja, milyen is — a középosztály „ábrándja" szerint — a jó gentleman. Közel 300-ra tehető azoknak a nekrológoknak a száma, amelyek a helyi elitről szólnak a vizsgált időszakban, s melyek egyben a bristoli elit ötödét érintették.[617] Az elittagok „erény mintaképeként" való megjelenítésének 19. századi hagyománya a következő század elején is még továbbélt. A szö-

---

század végén egyre inkább felgyorsuló gazdasági szerkezetváltás (a vegyipari központtá fejlődés) a kereskedelmi elit számának csökkenését is maga után vonta. Ezt bizonyítja, hogy mind a Kereskedői Vállalkozói Társaság, mind a Colston Társaság jelentősen visszaszorult az egyesületi elitminta kialakításában játszott szerepét illetően. Ekkorra ugyanis egy új, vezető üzletei csoport emelkedett az elitbe, akik már nem kötődtek közvetlenül a tengeri kereskedelemhez, ellenkezőleg gyakran liberális, nonkonformista meggyőződésűek voltak. Sőt a század utolsó harmadában számos ilyen vállalkozó került a legmagasabb politikai pozíciókba, köztük városatyák, polgármesterek, de még országgyűlési képviselők is akadtak, mi több, valóságos politikai dinasztiák, mint a Fry, a Wills vagy éppen a Hare családok szereztek egyre nagyobb befolyást, hatalmat. Ezek után korántsem meglepő a századforduló felé közeledve, hogy az alapvetően még mindig konzervatív összetételű városi tanács ezzel a bomlás jelét mutatta, – ami idővel hatalmi váltáshoz (is) vezetett. (Jordan 1999. 71., 77., 124–125.)

[613] Jordan 1999. 126.

[614] Shapely 1998. – Lásd még: Uő 1994.

[615] Jordan 1999. 349.

[616] Jordan 1999. 350.

[617] Jordan 1999. 366. – (Saját számítás.)

vegekben lényegében központi helyet nyert a „self-made man” eszménykép kihangsúlyozása, mint ahogy a „rendíthetetlen”, a „hűséges” vagy épp a „közismert” jelzők is elmaradhatatlan kellékei lettek az elit megjelenítésének. A századfordulón felbukkantak, majd egyre inkább gyakoribbá váltak a hosszadalmas és tekervényes dicshimnuszok is, amelyek nagy súlyt fektettek a munka, a takarékosság, az erkölcsi fedhetetlenség és a polgári kötelezettségek kidomborítására. Ezzel máris előttünk áll a középosztályi eszménykép sajátságos bristoli világa, amelyről Jordan megjegyzi: a középosztályt az elit inspirálta, az elitet pedig részben maga a középosztály teremtette.[618]

A bemutatott doktori értekezések, könyvek és tanulmányok egyöntetűen igazolják a brit társadalomtörténet-írás megélénkülését az 1990-es években. A társadalomtörténeti kutatások középpontjába a korábbi munkásosztály helyett egyértelműen a középosztály és a (középosztályi) elit lépett; mely irányváltás egyébként elkerülhetetlen hatással volt a várostörténet-írás gyakorlatára is. Közel az ezredfordulóhoz *The Making of the British Middle Class?* címmel konferenciakötet jelent meg Alan Kidd és David Nicholls szerkesztésében, ahol a címadás világos utalás volt Edward P. Thompson *The Making of the English Working Class* korszakalkotó, 1963-ban kiadott munkájára;[619] – jelezve ezzel az új szüzsé-váltás irányát.

A bevezetésben a kötet címének minden egyes központi szavát (fordított sorrendben: osztály, közép, brit, megteremtődés) külön magyarázzák a szerkesztők. Az osztállyal kapcsolatban — most csupán ezt emeljük ki — megjegyzik, hogy a posztmodern hatására annak „jelentése mindinkább nehezen értelmezhetővé vált”,[620] miközben egyesek túldramatizálva a posztmodern történetírás következményeit Kasszandra-szerű jóslatokba bocsátkozva már-már a társadalomtörténet végét vizionálták. A kérdésben Kidd és Nicholls mértéktartóan foglaltak állást: „nem kell elvéreznünk, hogy megvédjük az »osztályt«, és nem kell a fogalmat elhagynunk sem, ha már nem szolgálja tovább a történeti megismerést. Sőt, egyelőre a történészek továbbra is széles körben használják a kifejezést, s kétségtelen, hogy használni is fogják egészen addig, amíg elő nem hozakodnak egy megfelelő alternatívával.”[621] Geoffrey Crossick a konferencia záróülésén hangot adott ama aggodalmának, hogy „e túlzott »kulturális [fordulatra]« való koncentrálás a strukturális kérdések elhanyagolásához és az összehasonlító empirikus tanulmányok csekély voltához vezetett”.[622] Tehát az angol történelemoktatás egyik meghatározó fellegvárának, a Londoni Egyetemnek a rektorhelyettese, Crossick professzor idézett megjegyzése már a konferencia évében, 1996-ban félreérthetetlenül jelezte mindazt a posztmodern történetírói gyakorlattal szemben felgyülemlő problémahalmazt, amelynek egyik központi eleme a történettudomány „ellégiesítése” volt. Közben e megjegyzés már a megoldást is sejteti, ami aligha lehet más, mint bizonyos értelemben (legalább részben) visszakanyarodni az empíria irányába. Bár távol áll tőlünk, hogy Crossick személyébe az új „fordulat” emblematikus figuráját vetítsük, mégis aligha tévedünk akkor, amikor azt mondjuk, hogy a

[618] Jordan 1999. 375.
[619] Magyarul: Thompson, E. P. 2007.
[620] Kidd–Nicholls 1998. xvii.
[621] Kidd–Nicholls 1998. xix.
[622] Idézi: Kidd–Nicholls 1998. xxi.

társadalomtörténészek sorából az elsők között adott hangot a „hagyományos" társadalomtörténeti nézőpont (legalább részleges) visszaállításának, amelynek egyik következménye, ahogy azt az utóbb említett kötet szerkesztői megfogalmazták: „a történészek azért továbbra is írnak a középosztályról".[623]

Morris közelmúltban megjelent könyve — amire még e fejezet elején utalást tettünk — jó példa erre.[624] E kötetben *A brit középosztályok keresése* címmel külön fejezetet szentelt annak, hogy körbejárja a megnevezett kérdéskört.[625] Ebben az angol középosztály kialakulásának gyökereit tanulmányozva megállapítja, hogy „a tizenhetedik és a tizennyolcadik század alaposabb vizsgálata rámutatott arra, hogy az elkülönülő rétegek alkalmazkodása és eszményképe a gyakorlatban se új nem volt, se azok körvonalai élesek nem voltak".[626] Az empirikus vizsgálatokhoz a társadalmi struktúrát Morris a hagyományos módszerek segítségével, a demográfiai, a foglalkozási, az adózási és a vagyoni (hagyatéki) adatok alapján konstruálta meg, majd kitért a posztmodern történetírás osztályértelmezésre gyakorolt következményeire, melynek tükrében már nyilvánvaló, hogy egy új, színesebb, illetve rugalmasabb osztályfogalommal operál a szerző. Ennek hatása mutatkozik meg abban, ahogyan a középosztályt, s a belőle képződő elitet vizsgálja. Olyan kérdésekre igyekszik választ találni, mint a vagyon körforgásának mechanizmusa, a nők szerepe ebben a folyamatban, és hogy a családfő halála után az örökség hogyan hatott, s az miként formálta a családokat, illetve az örökösök egyéni életútját. Ennek érdekében pedig főleg a prozopográfiai módszert alkalmazza Morris, amely már a fejezetek címéből is kiviláglik, hiszen egy-egy kérdéskört egy-egy család történetén keresztül vázol fel, és ezeken keresztül igyekszik a válaszokat is megfogalmazni.

Befejezésül — napjaink egyik meghatározó, brit vezetőtörténészének, a Cambridgeben működő, s a korábban Királyi Történelmi Társulat elnöki posztját is betöltő — Martin Daunton legutóbb megjelent *Gazdagság és jólét* című művét említjük, mely részét képezi annak az ötkötetesre tervezett sorozatnak, ami a Brit-szigetek gazdaság és társadalomtörténetét igyekszik nagy időtávlatban (1050–1951) bemutatni. A sorozat célja, ahogy azt Daunton megfogalmazta: „megérteni, hogy a férfiak és a nők hogyan próbálták [azt] megérteni, mit jelentett a piacgazdaságban élni. A sorozat arra [is] törekszik, hogy a gazdasági élet természetét a kortársak szemszögéből, a kulturális jelentéseken, a társadalmi szokásokon, a gazdasági gondolkodáson és a politikai cselekvésen keresztül értse meg."[627] A hangsúly — láthatóan — átkerült a megértésre és arra, hogy maguktól a kortársaktól tudjuk meg azt, hogy milyen is volt az ő életük. Az említett kötet egyik (*Szegénység, jólét és népesség* című) fejezetében — a gazdasági kontextustól némileg „szabadulva" — Daunton a társadalmat állítja a vizsgálat középpontjába, ahol máskülönben Morris szemléletmódjához konvergáló, hasonló implicit történetírói állásfoglalásnak lehetünk tanúi. Daunton társadalomszerkezeti konstrukciójában bizonyos értelemben lebontja ugyan az osztálystruktúrát, és az egyébként hagyományos történe-

[623] Kidd–Nicholls 1999. 5.
[624] Morris 2005.
[625] Morris 2005. 20–78.
[626] Morris 2005. 27.
[627] Daunton 2007. vii.

ti demográfiai módszerekkel kelti életre a társadalomszerkezetet (olyan fogalmak köré építve, mint a születés, a halál vagy a betegség…), mégis az elemzés során továbbra is az osztályokkal operál; – igaz, Morriséhoz hasonlóan ez az osztályfogalom is érezhetően rugalmas.

Mindent egybevetve a brit elitkutatások kétségtelenül az 1990-es években élték fénykorukat. Úttörő jellegüknél fogva akkortájt korszerűek, s nemzetközi viszonylatban is mintaszerűek voltak. Ennek tükrében talán nem túlzás megfogalmazni, hogy bár a magyar társadalomtörténet-írásnak számos téren van bőven pótolnivalója, mégis talán éppen az elitkutatások terén mutatkozik — legalábbis angolszász viszonylatban — a legkevesebb „elmaradása"; köszönhető ez részben Gyáni Gábor egyik korán reflektáló tanulmányának is.[628] Így aztán Magyarországon mind módszertanát, mind szemléletmódját tekintve, minden hiányossága ellenére éppen az elitkutatások álltak a 90-es években — meglátásunk szerint — a legközelebb az európai szintű, színvonalú társadalomtörténet-íráshoz. Ma már egyértelműen alábbhagyott a téma iránti érdeklődés: noha a kutatások továbbfolynak, mégis inkább a fénykor egyik utózöngéjeként értelmezhető — többek között — a hatodik Nemzetközi Várostörténeti Konferencia is (*Kik vezették a városokat? Városi elitek és városi hatalmi struktúrák* címmel), amelyet az ezredforduló után röviddel, még 2002 őszén rendeztek meg (talán nem véletlenül) épp Nagy-Britanniában, Edinburgh városában.[629] A Várostörténészek Európai Egyesülete (European Association of Urban Historians) által szervezett konferencia témaválasztása egyértelműen jelezte, hogy a leggyümölcsözőbb eredmények a várostörténet-írás terén születtek, így várhatóan az elitkutatások főszíntere — továbbra is — a város marad.

Végül, ahogy azt láttuk, a brit elitkutatás módszertani szempontból, a 90-es évek eleji vitát követően, alapvetően két ágra szakadt: egy, a leginkább Rubinstein által képviselt vagyoni-jövedelmi vonalra, és egy, a Morris és Trainor nevével fémjelezhető „iskolára", amelynek látóterébe különböző hatalmi pozíciók, köztük társadalmi presztízspozíciók kerültek. Úgy tűnik, hogy a kutatók utóbbi tábora változatlanul, szögesen szemben áll a Rubinstein-féle irányvonallal, mint ahogy Rubinstein magatartása sem hagy kételyt a tekintetben, hogy „egyszemélyes" küldetést teljesít, amikor lassan négy évtizede, mereven ugyanazt a témát variálja. Legutóbbi (több kötetesre tervezett) könyve is e kérdésben jelent meg,[630] jóllehet ebben már nem *az* elitek kerültek a középpontba, hanem egyszerűen *csak* a leggazdagabbak; amivel — céljának, rendeltetésének megfelelően — a kötet lexikonjellegűvé vált.

Mindezek után különös azt tapasztalni, hogy nem sok jele a két módszertani megoldás: a vagyoni–jövedelmi, illetve a különféle pozíciók után kialakított elitkoncepció egymáshoz való közelítésének. Ennek nem csupán szemléletbeli okai vannak, hanem nyilvánvalóan az is meghatározó, hogy az eltérő forrásbázison felállítható elitcsoportok együttes vizsgálata, egymással történő összehasonlítása komoly nehézségek elé állítja a történészt.

[628] Gyáni 1991.
[629] Roth–Beachy 2007. xv.
[630] Rubinstein 2009.

3. Magyar elitkutatások és elitfogalmak

A nyugat-európai vagy éppen a kontinensen kívüli elitvizsgálatokkal szemben, idehaza — Vörös Károly és Gyáni Gábor hetvenes évekbeli úttörő, de még nem „elit-szempontú" írásait[631] követően — a Horthy-korra vonatkozó tényleges elitkutatások, Huszár Tibor kezdeményezésére, 1978-ban indultak meg.[632] Kovács I. Gábor, aki legutóbb összefoglalta a magyar elitkutatások kezdetének historikumát, úgy véli, hogy ezek az első lépések a lengyel szociológus Wlodzimierz Wesolowski (kizárólag belső használatra lefordított) munkája[633] nyomán születtek meg.[634] A programba olyan, már akkor jól ismert vagy csak később nevet szerzett kutatók kapcsolódtak be, mint Berend T. Iván, Gergely Jenő, Lengyel György, vagy mint Némedi Dénes, Ránki György, Szakály Sándor – hogy csak néhányukat említsük.

Huszár Tibor téma-megközelítésében meghatározó jelleget öltött az a nézőpont, amit az 1990-es évek elején úgy fogalmazott meg, hogy a „történelemtudomány, a politológia és a szociológia többféle elitfogalmat ismer".[635] Ezek után nem meglepő, hogy a történettudomány is többféle elitfogalmat, illetve elitminőséget használ, miközben a különbségek ellenére közös kiindulópontként értelmezhető az a viszonyrendszer, amelyben az említett diszciplínák az elitet, mint társadalmi csoportot főleg a *hatalom*, esetleg az *uralom* birtoklásának „absztrakt" fogalmával ruházzák fel.

A magyar társadalomtörténet-írásban az elit fogalmának meghatározása napjainkban, többnyire Lengyel György klasszikussá vált — igaz kifejezetten gazdasági elitre használt — mondatára épül: „az elit tagjai azok a gazdasági szereplők, akiknek módjában áll, hogy döntéseikkel érdemben befolyásolják a gazdasági élet alakulását".[636] Erről az elméleti konstrukcióról — pár sorral lejjebb — pedig úgy vélekedett, hogy az empirikus vizsgálatokban ezzel „nem sokra megyünk". Néhány évvel később Lengyel kísérletet tett immár nemcsak a gazdasági elit, hanem az általában vett elit definíciójának az átfogó meghatározására is. Eszerint az elithez tartoznak azok, „akiknek *módjukban áll, hogy a társadalmi újratermelési folyamatokat személyes döntéseikkel és véleményeikkel befolyásolják.* Az elit ebben a felfogásban nem a maximális képességűek gyűjtőfogalma, nem is a tömegtársadalom fölött uralkodó — egységes vagy megosztott — kisebbség jelölésére szolgál. *Nem követhető az a leszűkített értelmezés sem, amelyik az elit megjelölést a politikai vezetők körére korlátozza*".[637]

A magyar elitkutatás terén a fordulatot, pontosabban az elit fogalmának értelmezésével az áttörést, Gyáni Gábor szerint, alapvetően Lengyel György munkássága tette lehetővé.[638] Ez-

[631] Vörös 1979. és Gyáni 1977.
[632] Kovács I. 2010. 176. vö. Kovács I. – Kende 2001. 170.
[633] A szóban forgó művet hivatkozza Kovács I. 2010. 207. – Wlodzimierz Wesolowski: Klasa panucaja i elita wladzy. (Országos Fordító Iroda Figyelő Szolgálata, 9294.)
[634] Kovács I. 2010. 178–179.
[635] Huszár 1993. 20.
[636] Lengyel 1989. 10. A kötet legismertebb recenzióját lásd: Halmos 1991.
[637] Lengyel 1993. 15. (Kiemelés tőlem.) – Így aztán az elit nem egyenlő csak a politikai, vagy csak a gazdasági döntéshozókkal.
[638] Gyáni 2003. 221.

zel az állítással azonban Kovács I. Gábor nem ért egyet.[639] Kutatásai alapján úgy tűnik, hogy ebben az áttörésben — az eddig feltételezetthez képest — sokkal nagyobb érdeme volt Némedi Dénesnek. Egy 1980-ban készült, kiadatlan írásában úgy fogalmazott, hogy „Az elit azon személyek csoportja, akik össztársadalmi következményekkel bíró döntéseket hozhatnak, mert formálisan meghatározott uralmi pozíciókat foglalnak el a társadalmi szervezetek vagy intézmények élén. […] A politikai elit analógiájára beszélhetünk gazdasági, katonai, egyházi, kulturális stb. elitről, azaz a szóban forgó intézményes területek felső pozícióit elfoglalók csoportjáról."[640] (E megközelítés lényegében azonos a korábban ismertetett Giddens-féle pozícionális koncepcióval.)[641] Ezt vette alapul Némedi után Lengyel is. Sőt, implicit módon Kovács arra utal, hogy Lengyel György a Némedi-féle kézirat irodalomjegyzékében felsorolt műveket felhasználva alakította ki későbbi elitkoncepcióját.[642]

Láthattuk: Lengyel álláspontja szerint az elit végső soron pozíciókhoz kötődik, s e pozíciók azok, amelyek biztosítják az elit számára a döntési befolyásolási kompetenciákat, a hatalmat. Lengyel, reciprok formában kiemeli azt is, hogy *az* elit nem pusztán a gazdasági elitből áll, hanem mellette több, más elit is működik. Ebben a megjegyzésben talán nem minden ok nélkül látjuk azt a reflexiót, miszerint Magyarországon a proto-elitkutatások (Szakál Gyula ezeket „rejtett" elitkutatásokként definiálta)[643] a 80-as évek végéig, túlnyomórészt a gazdasági szektor vizsgálatához kötődtek. A megelőző kutatásokhoz képest, módszertana abban is jellegadóan eltér, hogy az addig érvényes gyakorlattal, a legtöbb adót fizető névjegyzékek vizsgálatával szemben (vagy inkább amellett), újabb források bevonására is ráirányítja a figyelmet. Számára a gazdasági elit — szigorúan módszertani tekintetben — intézményi, vagyoni és reputációs mintából áll össze.[644] Eszerint a magas gazdasági pozíciók birtokosai, mint a nagyvállalatok, a hitelintézetek vagy a gazdaságpolitikai intézmények vezetői stb. alkották a gazdasági elitet.[645] S mivel a kutatói tapasztalat azt mutatta, hogy e pozíciók gyakran egy kézben halmozódtak fel, így kellően megalapozottnak tűnt a multipozícionális elit fogalmának a bevezetése (is).[646] Noha Lengyel éppen munkásságával hangsúlyozza a gazdasági elit vizsgálatának prioritását, mégsem tekintette azt kizárólagosan követendő kutatási mintának.

A Huszár-féle elitkutatások egyik lecsapódásaként Lengyel György történetszociológiai elemzései megtermékenyítően hatottak számos történész gondolkodásmódjára. A témában megjelentetett két könyvében kialakított nézőponttól, a későbbi munkák, már aligha függetleníthették magukat legitim formában. E hatás — mondanunk sem kell — jelentősen befolyásolta a későbbi magyar elitkutatások irányvonalát, s egyben narratívájának fogalomkészletét. Annak ellenére, hogy a fogalomtisztázást követően az elitértelmezés, és az arra épülő kutatási

[639] Kovács I. 2010. 183.
[640] Idézi: Kovács I. 2010. 184.
[641] Lásd: *160. oldal*.
[642] Kovács I. 2010. 185.
[643] Szakál 2002. 13.
[644] Lengyel 1989. 10–11.
[645] Lengyel 1993. 34. – Közülük természetesen nem mindenki szerepelt a legnagyobb adót fizetők névjegyzékén, ami egyben azt is jelenti, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a gazdasági elit fogalma (módszertani tekintetben is) egy sokkal szélesebb értelmezést nyert.
[646] Lengyel 1993. 27.

főcsapások előtt széles út nyílt, mégis elég egyértelmű, hogy ezzel párhuzamosan a kutatási témák erősen be is szűkültek; hiszen a legtöbb vizsgálat Lengyel nyomán — továbbra is — éppen a gazdasági elitre irányult.

Amikor az elitfogalom „tisztázására" Magyarországon csak viszonylag későn, az 1980–1990-es évek fordulóján sor került, már olyan kutatási eredmények születtek (Lengyeltől teljesen függetlenül), amelyek nem különösebben boncolgatták az elit fogalmát, lévén szó arról, hogy ezek még kifejezetten viriliskutatások voltak – az elitfogalom alkalmazásának igénye nélkül (ezeket tekintjük proto-elitkutatásoknak).[647] Közben olyan munkák is napvilágot láttak, amelyek konkrét definíció híján is többnyire magától értetődőnek vélték a gazdasági elit jelentését. Ezek az írások a virilis jegyzékeken szereplő egyéneket azonosították a helyi gazdasági elittel,[648] esetleg a helyi elittel.[649] Akadt viszont olyan tanulmány is, amely még a 1990-es évek elején sem tekintette többnek a legnagyobb adózókat, mint amik.[650] Hozzá kell tennünk azonban, hogy ezek a munkák még Lengyel kutatásaival párhuzamosan készültek, vagy röviddel később jelentek meg, mint ahogy publikálta volna a multipozícionális elitről szóló könyvét. Lengyel, gazdasági elitről alkotott koncepciója ugyanakkor számos ponton megnehezítette a gazdasági elitcsoportok konstruálásnak kutatói folyamatát. Mivel egyszerűbbnek ígérkezett — a forrás jellegéből adódóan — a legtöbb adót fizetők névjegyzékét, főleg praktikussági szempontok alapján, továbbra is a gazdasági elittel azonosítani, így nem került sor (kevés kivételtől eltekintve)[651] a Lengyel-féle koncepció helytörténeti kutatásokban való széleskörű alkalmazására. A legnagyobb adózók és a gazdasági elit fogalma között fennálló egyenlőség relációja megmerevedett, sőt gyökereit, talán, még mélyebbre eresztette.[652] Születtek azonban olyan megoldások is, és ez már az elmozdulás új irányát is jelezte, ahol a legnagyobb adófizetőket a helyi elit fogalmával azonosították.[653]

Különös helyet foglal el Timár Lajos Debrecen elitjéről szóló munkája[654] a 90-es évek első felében megjelent írások között, mivel a városi elitet úgy képzelte el, mint ami három főbb elitcsoportból: a gazdasági, a társadalmi és a politikai elitből épül fel.[655] Elemzésében — a korábbi társadalomtörténeti kutatási előzményeknek hatása miatt is — különös hangsúlyt fektetett a gazdasági elit vizsgálatára, amit világosan igazol, hogy könyvének elitről szóló fejezetében a terjedelem 80 százalékát az utóbb említett elitcsoport leírása foglalja el.[656] Timár koncepciójának eredetiségét tehát az adja, hogy az általa *helybeli elit*nek[657] nevezett — később azonban a gyakorlatban helyi elitként elterjedt — csoportról, kutatásai alapján azt állította,

[647] Vörös 1979., Gyáni 1977.
[648] Timár L. 1990., Feiszt–Kosján 1995.
[649] Gyáni 1995a.
[650] Gottfried 1993.
[651] Szakál 2002.
[652] Bognár 2002.
[653] Csekő 2002. Korábban: Gyáni 1995a.
[654] Timár L. 1993. 84–116.
[655] „Természetesen a gazdasági elit nem volt teljesen azonos a város tényleges társadalmi és politikai vezető rétegével [elitjével]." – Timár L. 1993. 110.
[656] A városi elit című fejezet 33 oldalból áll, amelyből 27 oldal foglalkozik a gazdasági elittel. – Timár L. 1993. 84–116.
[657] Timár L. 1993. 109.

hogy „általánosságban a kevert jelleg, az ún. »profilkeveredés«”[658] a jellemző. Vagyis a helyi elit — foglalkozását, vállalkozását, a társadalomban róla kialakult képét tekintve — egy meglehetősen heterogén arculatú, megjelenésű réteg. Továbbá Timár a forrásfelhasználás és -kezelés terén is újszerűen közelített a témához. Elemzése során olyan új, korábban hasonló célra nem használt forrásokat alkalmazott, mint a Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs jelentései, a hagyatéki vagyonleltárak és — abban az esetben, ha az fellehető volt — az elitcsaládok magánlevéltárai. Ugyanakkor egészen sajátos formában használta a már mindenki számára jól ismert legtöbb adót fizetői névjegyzékeket is, melyeket olyan eszköznek tekintett, ami bár jellegénél fogva főleg a gazdasági elitről informál, mégis a jegyzéken jelentős számban előfordulnak mind a politikai elit (virilisek), mind a társadalmi elit egyes képviselői, de persze közel sem mindenki. Hogy végül a társadalom- és várostörténészi gyakorlatban mégsem vált elfogadott (értsd: szélesebb körben követendő) mintává Timár koncepciója, az részben annak is köszönhető, hogy néhány esetben nem teljesen egyértelmű a fogalomhasználata és ráadásul az alkalmazott tematizálás sem könnyíti meg a koncepció átláthatóságát. Az utóbbi tekintetben a burzsoázia fogalmának a bevezetése, és az, hogy ennek külön részfejezetet szentel az eliten belül a szerző, okozza megítélésünk szerint az átláthatóság egyik akadályát, ráadásul az elit struktúrájának implicit bemutatására is csak az elitről szóló fejezet utolsó lapjain kerül sor. Alighanem ezért van az, hogy a hazai társadalomtörténet-írás — kevés kivételt nem számítva[659] — utólag sem tekinti többnyire követendő alapműnek Timár munkáját.

Az eddig említett értelmezések rendszerint figyelmen kívül hagyták a Lengyel-tézis ama részét, miszerint a gazdasági elit nem csak a legnagyobb adófizetőkből, hanem más gazdasági pozíciók birtokosaiból is állt. A kétféle gyakorlat közötti alapvető különbséget elsők között Szakál Gyula érzékelte az ezredfordulón. Ha nem is mondta ki, hogy az „egymás melletti elbeszélés” lényegi oka az eltérő vizsgálati léptékből ered — amit egy várostörténész használ egy olyan történetszociológiai kutatási nézőponttal szemben, mint amilyent Lengyel használt az ország gazdasági elitjének elemzésekor —,[660] akkor is fontos lépésként tarthatjuk számon a feszültség felismerését. Az új opciót tehát Szakál kínálta azzal, hogy a legnagyobb adófizetőkre virilisekként tekintett, s 1929 után (a közigazgatási reform miatt) különbséget tett a legtöbb adót fizetők listájára felkerült, de a városi képviselőtestületbe már be nem jutó adózók és a listáról választás útján virilis jogot nyert városatyák között.[661] Tehát, a gazdasági elit elemzésének helytörténeti és a Lengyel-féle gyakorlata között, azzal teremtett áthidalást, hogy megőrizte a legtöbb adót fizetők jegyzékének prioritását, s hogy a helyi gazdasági elittagságot közelítette a virilisek intézményéhez, azaz a törvényhatósági bizottsági tagság legtöbb adót

[658] Timár L. 1993. 109.
[659] Gyáni (szerk.) 1995b. 285–295., Szakál 2002. 73.
[660] Nyilvánvalóan Lengyel nem tartotta ehhez a makroszintű (ám mégis nominális igénnyel végzett) kutatáshoz egyedül megfelelő forrásnak a legnagyobb adófizetők listáját, illetve azt csupán egy kiegészítő, s nem fő forrásnak gondolta.
[661] Szakál, Lengyellel egyetértve úgy véli, hogy „a gazdasági elit (gazdasági vezetőréteg, sikeres vállalkozók mint szinonim fogalmak) kutatásához, a történész számára szilárd fogódzót az intézményes pozíciók birtoklása jelenti. Ez lehet a befizetett adó nagysága, a részvénytársaságok vezetésében betöltött hely, jelentős részvénycsomag birtoklása, de lehet az ipari és a kereskedelmi üzemek vezető beosztása is. Korszakunkban a vagyoni pozíció politikai konvertálását a virilizmus intézménye biztosította.” – Szakál 2002. 74.

fizetői jogcíméhez. Eközben új (Lengyel-féle) aspektusokat is figyelembe vett akkor, amikor a helyi vállalati, hitelintézeti és más egyéb gazdasági pozíciók birtokosaira úgy tekintett, mint akik csakugyan a helyi gazdasági elithez tartoznak.[662] Ezzel mindkét esetben maradéktalanul érvényesíteni tudta ama kritériumot, hogy tényleges döntési, befolyásolási kompetenciával rendelkezzenek a helyi (gazdasági) elit tagjai.

Voltaképp Lengyel témaválasztása, és az általa kialakított elitfogalom nyomán (is) haladó társadalom-, gazdaság- vagy várostörténészek beszűkítették az elitkutatási témákat, továbbra is megtartva a gazdasági elit prioritását, mondhatni kánonját. Ezt a „kényszerpályát", egyoldalúságot érzékelte Tokaji Nagy Erzsébet[663] még az 1990-es évek közepén, s tett (Lengyelhez hasonlóan) kísérletet arra, hogy felhívja a történészek figyelmét: a *helyi (városi) elitet* — amit ekkoriban egyre több kutató kezdett a gazdasági elittel (hol a legtöbb adót fizetőkkel, hol a virilisekkel) azonosítani — nem lehet ennyire leegyszerűsítve, egyoldalúan értelmezni. A helyi elit (Tokaji Nagy szóhasználatában a „városi polgári elit") lényegében azonossá lett a városi képviselőtestülettel, mely testület tagjai a vagyonuk illetve társadalmi presztízsük alapján nyerhették el e státust.[664] Ettől a ponttól pedig csupán egyetlen lépés volt, hogy megfogalmazódjon: a virilis jegyzékek vajon „mennyire valós képét mutatják egy város gazdasági és — jellegéből adódóan részben — politikai elitjének".[665] Összességben bár Tokaji Nagy interpretációja ráirányította a helyi képviselőtestületek vizsgálatának fontosságára a figyelmet, mégsem tudta a gazdasági elitkutatás pozícióját ekkor még megingatni. Átmenetileg csupán annyi hatást váltott ki, hogy mint újabb szempont (megemlítés szintjén) bekerült a narratívába,[666] de igazi empirikus kutatások e témában 2006-ig nem jelentek meg.

Timárhoz hasonlóan különös helyet foglal el Tóvári Judit 1997-ben megjelent munkája is a sorban, midőn nála is a virilisek maradtak az elemzés középpontjában, mint a gazdasági elit tagjai, azonban a helyi elit értelmezését nem szűkítette le csupán erre az elitcsoportra, mert — ahogy írta — a „helyi elitbe elméletileg egyaránt beletartoznak a városi képviselőtestület, illetve törvényhatósági bizottság virilis és választott tagjai is" – majd sietve hozzátette: „de nem azonos súllyal".[667] Takács Tibor szerint éppen e megjegyzés az okozója annak, hogy „bár a legnagyobb adófizetőket elvileg csak a helyi gazdasági elittel azonosította, a gyakorlatban a legnagyobb adófizetők listái alapján a »városi hatalmi elit« egészéről tett megállapításokat, végső soron egyenlőségjelet tett a virilisek és a helyi elit közé".[668] A mi meglátásunk ezzel szemben egészen más. Teljesen egyértelmű a fenti idézet alapján, hogy maga Tóvári a *helyi elitet* a törvényhatósági bizottsági tagsággal azonosította. Az is félreérthetetlen, hogy különbséget tett a *helyi elit* és a *gazdasági elit* között. Akkor hát, a társadalomtörténet *mai olvasata*

[662] Szakál 2002. 13–14. és 74.
[663] Szabó Gábor 1989-es kéziratát álláspontjának előzményeként említi Tokaji Nagy Erzsébet. – Tokaji Nagy 1995. 229. 19. végjegyzet.
[664] Tokaji Nagy 1995. 214. – Tanulmánya mindössze ezen a ponton érinti az elitet, amelyről csak egy vázlatos képet igyekszik nyújtani, mivel az írás központi témája nem e társadalmi csoport volt, hanem a város modernizálódásának és urbanizációs folyamatának a bemutatása.
[665] Söptei 2002. 140.
[666] Söptei 2002. 140.
[667] Tóvári 1997. vii.
[668] Takács T. 2008. 37.

szerint, mi okozhatta, hogy könyvének fő-, 3. fejezetében a címmel (A városi *hatalmi* elit)[669] ellentétben — a korábban definiált — *városi elit* helyett, csupán annak egy részét, a gazdasági elitet, a virilisek helyzetét elemezte; közel 70 oldalon keresztül,[670] csaknem a kötet felében? Takács ezt az eljárást tartotta módszertanilag erősen megkérdőjelezhetőnek. A nehezen átláthatóságot csak tovább fokozta, hogy Tóvári, az előbb említett fejezet elé egy olyan részt illesztett, amely a miskolci önkormányzati testület összetételét elemzi (elvileg a teljes városi elitet) külön virilis és külön választott képviselők szerint.[671] Később viszont — úgy tűnik „érthetetlen" okokból — mellőzte ezt a nézőpontot, s csak a gazdasági elitet (a virilis testületet) vizsgálta, azonosítva azt a város teljes elitjével. Az utóbbi néhány sorban megfogalmazott gondolatment(ünk), úgy tűnik, hibás. Tóvári munkájának ez az olvasata aligha elfogadható. A magyarázat abban áll, hogy Tóvári elmulasztotta pontosan definiálni azt a különbséget, ami az ő olvasatában a *városi elit* és a *városi hatalmi elit* között fennáll. Takács pedig akkor mulasztott, amikor nem vette észre, hogy a szerző fogalomhasználata ezen a ponton — az övétől, vagyis a modern társadalomtörténeti olvasattól — alapvetően eltér. Takácsnál ugyanis az elit eleve attól elit, hogy hatalmat gyakorol, ezért hatalmi elit, mivel azonban ez számára triviális, így az elit elől — joggal — hagyja el a hatalmi jelzőt. És a félreértést éppen ez okozza, – ugyanis Tóvárinál a *hatalmi elit* a virilis képviselőtagsággal (mint gazdasági[672] elittel) azonos, és nem magával *az* elittel. Eszerint az elit több mint pusztán a hatalmi elit, s ahogy Tóvári fogalmaz, a „legtágabb értelemben vett hatalom gyakorlásához gazdasági hatalomra is szükség van".[673] Vagyis a „legteljesebb" hatalom gyakorlásához elengedhetetlen kellék nemcsak a politikai, hanem a gazdasági hatalom is. Így érthető meg igazán Tóvári fogalomrendszere, miszerint igazi hatalma csak a viriliseknek lehet. Ezért tekinti őket *a* hatalmi elitnek. Egyébként erre utalást is tesz, amikor azt írja, hogy a „virilisek — éppen vagyonuk és abból keletkező kapcsolataik révén — sokkal nagyobb befolyással bírtak a testületre, mint a választott tagok, akiknek csupán az üléseken való részvétel lehetősége adta meg a döntéshozatal jogát."[674] Időközben a történeti kutatások igazolták, hogy Tóvári eme feltevése, vagyis hogy a viriliseknek nagyobb lett volna a hatalma, ma már nem tartható. Ami miatt Tóvári munkája egészen különös jelentőséggel bír — ahogy arra a bekezdés elején utaltunk — mégiscsak az, hogy „elszakadva" a Lengyel-féle megközelítéstől — igaz, Mills munkájára építve — a hatalom, vagyis a „legtágabb értelemben vett hatalom" más értelmet kap. (Részben azért is, mert Lengyel 1993-ban megjelent kötetét Tóvári, lényegében figyelmen kívül hagyta, csak korábbi, 1989-es könyvére hivatkozott.) Mindent egybevetve elmondható, hogy Tóvárinál a *legnagyobb adózók névjegyzéke* — ami a dualizmus korában vidéken megegyezett a *virilis listákkal* — azonos volt a *gazdasági elittel*. Ezen a ponton az éppen 1990-es években felerősödő, korábbi magyar társadalomtörténeti gyakorlatot követi, viszont újat is hoz szemléletmódjával —

[669] Kiemelés tőlem.
[670] Tóvári 1997. 33–101.
[671] Tóvári 1997. 17–32.
[672] „A város legfelső döntéshozó testülete", amelyet korábban a helyi elittel azonosított, „éppen a virilizmus révén egyúttal a gazdasági elitet is magába foglalta". – Tóvári 1997. viii.
[673] Tóvári 1997. vi.
[674] Tóvári 1997. vii–viii.

mely ellenben megtapadni, gyökeret ereszteni nem tudott, így hatást gyakorolni sem a későbbi kutatások koncepciójára —, miszerint ez a *gazdasági elit* nem más, mint „a" *hatalmi elit*, amely nem azonos „a" *városi elittel*, mivel annak maga is csupáncsak egy részét képezi.[675]

Ezzel, könnyen belátható, valódi fogalmi zűrzavar alakult ki az 1990-es évek végére. A Lengyel-féle elitfogalom többnyire — történetszociológiai megközelítésmódja miatt — nem került át a társadalomtörténeti, helytörténeti kutatások sodorvonalába. A káoszt az is fokozta, hogy új, párhuzamos értelmezések is születtek. Ezt a felfordulást, amely egyben bénítóan is hatott az elitkutatás mezején, elsők között Gyáni Gábor érzékelte, aki visszakanyarodott Lengyel elméleti megközelítéséhez.[676] Gyáni munkájának azért is lehetett valódi súlya és hatása a magyar társadalomtörténet-írásra, és ezen belül az elitkutatásokra, mivel az felsőoktatási tankönyvként látott napvilágot, még 1998-ban. Érzékelhetően arra törekedett, hogy Lengyel koncepcióját átemelje a társadalomtörténet gyakorlatába. Ezzel elérte, hogy e szemléletmód a társadalomtörténet-írás mezején is éppoly elfogadottá váljék, mint a történetszociológia területén. Csak ezt követően, a Lengyel-tézis társadalomtörténeti „kanonizálása" után gördülhettek el az elméleti akadályok az újabb, Horthy-kori, városi elitkutatások elől. Így tehát az sem meglepő, hogy a könyv egyik recenzense éppen az elitekkel foglalkozó fejezetet üdvözölte nagy lelkesedéssel akkor, amikor annak fogadtatása, már két év távlatában, valóban lemérhetővé vált.[677]

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az elitkutatás újonnan kijelölt főcsapásától elkanyarodva jelent meg továbbra is olyan írás, amely a gazdasági elit fogalmának — helyi szinten — még mindig a legtöbbet adózók névjegyzékét feleltette meg, ami inkább illett a Vörös Károly által elkezdett kutatási irányvonalba, mint a modern elitfogalommal operáló elitkutatások sorába.[678] Ez mindenekelőtt annak volt köszönhető, hogy sem Lengyel, sem Gyáni nem reflektált a makroszint és a mikroszint, vagyis az országos és a helytörténeti (pontosabban várostörténeti)[679] dimenziók között feszülő különbségekre. Bizonyos értelemben erre adott válasznak tekinthető, a már korábban idézett Szakál Gyula, Győr városáról írott „gazdasági" elitmonográfiája, vagy — a már szintén említett — Takács Tibor, Nyíregyháza elitjéről szóló kötete.[680] Az utóbbi szerző, már az idézett könyv megjelenése előtt két évvel korábban, 2006-ban felvetette azt a kérdést, hogy „egy vidéki város társadalma *kizárólag* e hierarchia [vagyis a gazdaság által meghatározott hierarchia] mentén épült-e fel, kizárólag a gazdagság és a gazdaság volt-e az, ami meghatározta a társadalmi és uralmi viszonyokat, vagy feltételezhetünk más, e mellett létező hierarchiákat is".[681]

---

[675] Itt jegyezzük meg azt is, hogy Tóvári nem vállalkozott arra, hogy kidolgozza a képviselőtestület történeti vizsgálatának módszerét, így — a számos, addig megjelent mintát követve, a 2. fejezetet leszámítva — megmaradt a virilis jegyzékek elemzésénél, kiegészítve azt néhány prozopgráfiai kutatási eredménnyel, s az azokból leszűrt következtetésekkel. Tóvári jutott el elsőnek, s addig talán legközelebb a városi elit empirikus vizsgálatához, de mint azt láttuk, csupán az elittestület fele részét elemezte mélyrehatóbb formában. A képviselőtestület választott felének értékelésére nem vállalkozott.
[676] Gyáni 2003. 221–223.
[677] Romsics G. 2000. 181.
[678] Tamasi 2001.
[679] A helytörténeti és a várostörténeti fogalmak közötti különbségről lásd: Bácskai 2003.
[680] Takács T. 2008.
[681] Takács T. 2006. 26. – Kiemelés az eredeti szövegben.

Takács alapvetően szembe megy a gazdasági elitkutatás társadalomtörténet-írói kánonjával, és azt hangsúlyozza, hogy „más szempontok szerint kiválasztott csoportokat *is* felruházhatunk a helyi elit fogalmával, attól függően, hogy milyen értékeket választunk”.[682] Lengyel György nyomán arra a letisztult megállapításra jut, hogy „a helyi elitbe a helyi társadalom meghatározó döntési-befolyásolási kompetenciákkal rendelkező csoportjai tartoznak”.[683] Számára ez a csoport aligha lehet más, mint a város (választott és virilis) képviselőtestülete, amely mindazokkal a kritériumokkal rendelkezik, amelyek az előbb definiált helyi elittagsághoz elengedhetetlenül szükségesek. Határozott, lapidáris álláspontja szerint, tehát az újkori, polgári magyar társadalomban[684] „a városi elit fogalmához legközelebb a helyi képviselőtestület tagsága áll”, ugyanis megítélése szerint „a formális szervezeti pozíciók között […] egy sincs, amelyhez a helyi, városi szinten meglévő döntési jogosítványok olyan széles köre tapadna, mint a képviselőtestületi tagság”.[685] Takács munkájának érdeme tehát abban áll, hogy az 1990-es évek derekán, elsőnek Tokaji Nagy Erzsébet munkájában megjelenő álláspontot — miszerint a városi elit több mint a helyi gazdasági elit, sőt inkább azonos a helyi képviselőtestülettel — felkarolta, és empirikus kutatási eredményekkel igazolta a koncepció létjogosultságát. Természetesen nem vitatjuk Takács kiemelkedő társadalomtörténet-írói teljesítményét — amely alaposságával és módszerességével vélhetően a következő kutatások alapműve lesz —, azonban fel kívánjuk hívni arra a lényegi problémára a figyelmet, miszerint a Horthy-kori virilisek és legtöbb adót fizetők 1929 után (alkalmanként azt megelőzően is) összeállított névjegyzéke között, aligha elhanyagolható különbség áll fenn. – Egyben ez a pont volt az az ösztönző impulzus is, ami a helyi elit tekintetében egy ettől, gondolati síkon eltérő, más szemléletmód kialakítására indított bennünket (amelynek tárgyalására később térünk majd vissza).

Takács elvileg kedvét szegi azoknak a leendő, általa csak „absztrakt okoskodásoknak” minősített próbálkozásoknak, amelyek arra irányulnak, hogy valamilyen erkölcsi mérce szerint határozzák meg az elitet.[686] Csakhogy ezzel szemben arra helyeznénk a hangsúlyt, hogy a Horthy-korszak vonatkozó forrásadottságai és az elitkiválasztás intézményesült kondíciójának rendkívül jelentős, 1929. évi — törvényben szabályozott — átalakítása más hozzáállásra jogosít fel bennünket. Tokaji Nagy és Tóvári nyomdokain haladva Takács volt az, aki empirikus vizsgálatában valóban a képviselőtestületet a városi elittel, a helyi elittel azonosította, azonban — a két előzménytől eltérően — a téma időkorlátait megnyújtva, a kutatást és elemzést a Horthy-korszak viszonyaira is kiterjesztette. Ez pedig felvet egy — korábban fel sem merülő, ám — igen jelentős, újabb módszertani problémát: nevezetesen, hogy 1929-től a vidéki városokban is megszűnt a nyers virilizmus, így ezután egyenes (nyers) úton a legtöbb adót fizetők listájáról nem letett bekerülni a képviselőtestületbe, hanem — például a törvényhatósági jogú városokban — keretszám tekintetében több mint három-négyszeresére növelt listáról[687] már

[682] Takács T. 2006. 26. – Kiemelés az eredeti szövegben.
[683] Takács T. 2006. 27.
[684] Takács T. 2008. 36.
[685] Takács T. 2006. 27. és 28. Vö. Uő 2008. 36.
[686] Takács T. 2008. 36.
[687] 3000/1929. BM 11. és 18. § „A legtöbbadófizető választók névjegyzékébe […] törvényhatósági jogú városban hatszor annyi személyt kell felvenni, mint ahány legtöbbadófizető tagja a törvényhatóságnak a T. [1929. évi

csak választás útján lehetett elnyerni a virilis címet. Eszerint 1929 óta a legtöbb adót fizetők névjegyzéke mind tartalmilag, mind összetételét tekintve jelentősen eltérő képet mutatott. Noha Takács részletesen foglalkozik a virilisek elitbe kerülésének törvényben szabályozott hátterével[688] és a virilisek (helyi) társadalmi legitimációs viszonyaival,[689] sőt az empirikus vizsgálatok során egyik kiemelt elemzési szempontja marad az 1929. évi közigazgatási reform által előidézet változások nyomon követése. Mégis azon túl, hogy e reformmal kapcsolatban megemlíti, hogy a város képviselőtestületének létszáma jelentősen lecsökkent,[690] nem fordít különösebb gondot annak vizsgálatára, miként lehetne másképp is viszonyulni azokhoz, akik emiatt az elit „falain" kívül rekedtek, mint hogy tudomásul venni annak puszta tényét. A kérdés ezek után így szól: tekinthetők-e a legtöbb adót fizetők mindannyian elitnek? Ha igen, akkor milyen (esetleg vagyoni) alapon, ha nem, akkor mégis, hol húzható meg a határ?

Minden látszat ellenére a határ meghúzása tűnik, talán, a legegyszerűbb feladatnak, mivel azok, akik nem kerültek be a törvényhatósági bizottságba, tagjai sem lettek a városi elitnek, legalábbis ahogy e fogalmat Takács használja (képviselőtestület egyenlő helyi elit). Ez fölöttébb kényelmes álláspont, mivel kézenfekvő a rétegképző szerepet, illetve azzal együtt a „határt meghúzó felelőséget" is a közigazgatási törvénykezésre, vagyis az 1929-től érvényben lévő új joggyakorlatra hárítani. E megoldás azonban érezhetően megkerüli azt az alapvető fontosságú módszertani problémát, midőn az új törvény a képviselőtestület virilis tagjainak számát 1929-től a korábbi érték nagyjából felére[691] csökkentette. Tehát azok, akik 1929 előtt vagyonuk alapján a törvényhatósági bizottság tagjai voltak, 1929 után már csak a fele részük lehetett az. A kérdés tehát úgy módosul, hogy tekinthetők-e azok továbbra is elitnek, akik 1929 első felében közigazgatásilag még azok voltak, de az év második felében már nem. Másképp fogalmazva: a közigazgatási törvény átalakulásával vajon megváltozott volna e rétegek társadalmi pozíciója, presztízse is? Alighanem igen. Ez az álláspont — amit Takács is képvisel — megalapozottnak tűnik, hiszen az új joggyakorlat kivette a hatalmat a korábbi virilis városatyák nagyjából felének a kezéből. Nyílván e hatalmi kellékek és kompetenciák hiányában lehetőségeik (a hatalomgyakorlásra) sem voltak azonosak társaikéval, akik város-

30. tc.] szerint lesz." (11. §) Továbbá: „Arra való tekintettel, hogy a kimutatásban feltüntetett személyek közül egyesek kizáró ok, elhalálozás stb. miatt esetleg nem lesznek a névjegyzékbe felvehetők, a kimutatásba 10%-kal több személy nevét kell felvenni, mint amennyi a fentebbi (11) bekezdés szerint a névjegyzékbe kerül." (18. §) – Ez Kecskemét példáján azt jelenti, hogy az 1929. évi 30. tc. A-kimutatása alapján a város törvényhatósági bizottságának maximum 60 virilis tagja lehet ettől kezdve. A 3000/1929. BM 11. §-a alapján a 60 fős keretszámnak a hatszorosát, vagyis 360 fős névjegyzéket kellett összeállítani a város legnagyobb adózói közül. Ehhez a 3000/1929. BM 18. §-a szerint még plusz 10 százalékot hozzá kellett számítani, így Kecskemét legtöbb adót fizetők listája 1929-től kezdve legkevesebb 396 nevet tartalmazott. A város viszont az 1935. évre 399 fős, míg az 1940. évre kereken 400 fős listákat állított össze. (BKMÖL IV. 1905. 6. dob.)

[688] Takács T. 2008. 47–51.

[689] Takács T. 2008. 63.

[690] Takács T. 2008. 46. és 68.

[691] Kecskeméten 1929 előtt 114, Nyíregyházán pedig 100 virilis tagja volt a képviselőtestületnek. 1929 után ez a szám az előbbi város esetében 60-ra, az utóbbiéban pedig 56-ra csökkent. Eszerint Kecskeméten a virilisek aránya 47 százalékkal, a Nyíregyházán pedig 44 százalékkal apadt. Ugyanakkor a kecskeméti képviselőtestület létszáma eközben 243-ról 172-re, a nyíregyházi testületé pedig 221-ről 134 főre csökkent. Amíg a tiszántúli város képviselőtestületi létszáma közel 40, addig a Duna–Tisza közi testületé nagyjából 30 százalékkal csökkent. (A nyíregyházai adatokat lásd: Takács T. 2008. 68. A kecskeméti adatokra vonatkozóan lásd: KSZSZ 1905. 8. és 10. §, illetve 1929. évi 30. tc. A-kimutatás a 3. §-hoz. – Saját számítás.)

atyák maradhattak, vagy újonnan azzá lettek. Ez az álláspont akár helyes is lehetne abban az esetben, ha nem hagyna nyugtalanul annak a kérdésnek a megválaszolatlansága, hogy vajon ezeknek a személyeknek a társadalmi pozíciója is egyenes arányban devalválódott volna.

Helyénvalónak tűnik az a felvetés, hogy e személyeknek a közigazgatási törvény változásával aligha módosult jelentős mértékben a város társadalmán belüli vagyoni pozíciója is. Tehát éppen az az elitképző elem, vagyis a hatalomnak az a dimenziója, a vagyon maradt érintetlen, ami pontosan ezeket a lakosokat társadalmi (vagyoni) pozíciójuknál fogva az elithez sorolta s ott tartotta 1929 előtt is és után is – alighanem változatlanul. Mindösszesen annyi módosulás történt, hogy nem a közigazgatási törvénykezési gyakorlat alapjaira épülő városirányítási elitnek voltak a tagjai, hanem saját vagyonuk alapján maradtak a helyi társadalom továbbra is nagy tekintélyt élvező, többnyire (tág értelemben vett környezetük) megbecsült tagjai.

Álláspontunk szerint feltétlenül szükséges a Horthy-kori helyi elittársadalmak vizsgálatakor azt a lényegi nézőpontot előtérbe tolni, s alkalmazni, amely különválasztja a városi elit értelmezésében a városirányítási elitfunkciót a vagyoni elitfunkciótól, miközben nem feledkezik meg különbséget tenni e két elitcsoport rétegei között sem, illetve további úgynevezett társadalmi elitet is számításba vesz. Eszerint például a helyi gazdasági elit a Lengyel-féle tézis nyomán több mint a legtöbb adót fizetők névjegyzékével azonosított vagyoni elit, miközben a gazdasági elitnek olyan csoportjai is léteznek, amelyek közül van olyan, ami tagja a városirányítási elitnek, tagja a vagyoni elitnek, tagja mindkettőnek (virilis városatyák), és egyiknek sem, mert az intézményesült opciók valamelyikének esetleg nem felel meg. (Ilyen lehet az, amikor alig néhány éve él valaki az adott településen, így a helyi választói névjegyzékre sem kerülhetett fel, esetleg vagyona más-más településen található szétszórtan, amit nem lehet csak ott számításba venni törvény szerint, ahol az földrajzilag feküdt).

Az alábbiak során arra teszünk kísérletet, hogy Bibó és Lenski egy-egy gondolatát segítségül hívva, majd azokat saját vizsgálati tárgyunk kontextusába állítva, alátámasszuk álláspontunkat, s hogy kidolgozhassuk — ha nem is maradéktalan, s mivel illúzióink nincsenek, főleg nem hibátlan formában — a *helyi (városi), hatalmi elit* új megközelítési alapjait, s új definícióját.

4. Bibó – „lépték" és érték

Talán nem véletlen, ahogyan Valuch Tibor lakonikus tömörséggel értelmezi az elit fogalmát,[692] mint ahogy az sem ok nélküli, amikor Barta János egészen más témával kapcsolatban megjegyzi: modern történeti munkáink szívesen citálják a külföldiek sorait, pedig „hazai szerzőktől is lehet idézni".[693] Úgy véljük, hogy Bibó István 1942-ben elitről megjelent gondolatai napjainkban is időszerűek. Nemcsak azért mert álláspontjának kialakításában Vilfredo Pareto elképzelései hatották rá,[694] hanem azért is, mert a helyi (városi) elit két világháború közötti

[692] Valuch 2005. 121.
[693] Barta 2000. 74.
[694] Például, amikor az elit egyik jellemzőjeként a képességek meglétét emeli ki. – Bibó 1986. 232.

magyar viszonyainak értelmezéséhez, mint éleslátású kortárs is egészen kiváló, jól használható szempontokat, fogódzókat nyújt.

Mindjárt az egyik legfontosabb: „Hogy milyen szempont szerint választja ki a társadalom a maga elitjét, az népenkint és koronkint változhatik aszerint, hogy mi az illető társadalomnak a meggyőződése az emberi értékesség kritériumai felől."[695] S bár Bibó ebben az esetben a népről népre (talán országról országra is) változó elitképző érték különbségére hívja fel a figyelmünket, mégsem túlzás az előbbi gondolatból levezetni azt az „új", s általunk alapvetőnek vélt nézőpontot, miszerint az elit (fogalma) egy adott népen, országon belül területileg, regionálisan vagy tájanként, de települési hierarchiai szintenként is különbözhet. E differenciák alapját pedig kétségtelenül az adott földrajzi környezettel kölcsönhatásban élő, a politikai és gazdasági kihívásokra (hogy csak e kettőt említsük) helyi szinten más és más választ találó társadalom történelmi gyökerű különbségei adják. Az eltérő tájakban és különféle szintű településeken élő (helyi) társadalmak elképzelése az elitképző értékekről, ha nem is egészében, de részleteiben óhatatlanul különböznek. Egy olyan városban, amely az ország nyugat-keleti irányultságú modernizációs lejtőjén a kedvezőbb helyzetű, nyugat-dunántúli, kisalföldi tájban fekszik. S ahol a helyi társadalom összetétele erősen polgáriasodó mintázatot rajzolt már a századelőn. Korántsem meglepő, hogy a szóban forgó, Bécs-közeli Győrben egészen eltérően alakult a városi elit szerkezete, s nyílván a társadalom elitről alkotott képe, illetve mindazon érték, amely csoportképző tényezőként hatott; mint egy olyan városban, amely egészen más földrajzi helyzetű, történelmi fejlődésű, Duna-Tisza közi tájban nőtt mezővárosi rangra. Kecskemét és Győr példája jól illusztrálja az eltérő társadalomstruktúrát, és azt is, hogy egy mezővárosi attribútumokat levetkőzni nehezen tudó „parasztváros" értékrendje gyökeresen különbözött a Horthy-korban modern városi külsőt mutató, szellemében erősen piacorientált vállalkozó „polgárvárosétól".

A közfelfogás „elit alatt nem a társadalom legértékesebbjeit, hanem egyszerűen azokat érti, akik adott társadalmi rendünkben társadalmi helyzetük alapján magától értetődően a társadalom vezető rétegéhez tartoznak"[696] – írja Bibó a negyvenes évek elején. Oldalakkal később így folytatja: az „elit tehát kiváltságait elsősorban a maga teljesítőképességének köszönheti: annak, hogy megfelel a bizonyos erkölcsi és gyakorlati értékkövetelményeknek, melyeket a társadalom támaszt vele szemben".[697] Hogy melyek ezek az értékkövetelmények? – nemigen lehet mindent elsöprő, egyértelmű válasszal felelni. Csupán érzékeltetni lehet a különbségek egy-egy regionálisan vagy városhierarchiai szinthez kötődő, eltérő elemét, amelyek viszont egyértelműen rámutatnak arra, hogy a helyi elit konstruálásakor e tényezőket aligha hagyhatjuk figyelmen kívül. A komparatív eljárás végett a már Szakál Gyula által például 1924. évre egyszeresen számított adójuk alapján összeállított 70 „legvagyonosabb" győri polgár mintájához igazodva,[698] Kecskeméten hasonlóan egyező paraméterű listát alakítottunk ki. Az egybevetés során egyértelművé váltak a két város egymástól markánsan elütő gazdasági jellemvo-

[695] Bibó 1986. 226.
[696] Bibó 1986. 223.
[697] Bibó 1986. 234.
[698] Szakál 2002. 107.

násai. Timár Lajos szerint „a vidéki városok gazdasági elitjének [legnagyobb adófizetőinek] belső összetétele több vonatkozásban különbözött egymástól [a két világháború között], tükrözve az adott városok funkcióit, gazdasági szerepét, társadalmi jellegzetességét”.[699] Ennek fényében elemezve a kapott eredményeket megállapíthatjuk: amíg Győrött a gyárosok (17 százalékos) és a jogi pályán működők (20 százalékos) aránya mutatott kiugróan magas, 3-szor, 4-szer nagyobb eltérést, addig Kecskeméten a földbirtokosok, földbérlők, gazdálkodók (46 százalékos) és a kereskedők (27 százalékos) döntő súlya adta a sajátságos jellemvonást. Kecskeméten 8-szor nagyobb volt a jövedelmüket elsősorban földből szerzők aránya, mint Győrben (32:4 fő), miközben a kereskedők súlya is közel kétszer nagyobb volt az alföldi, mint a kisalföldi városban (19:11 fő). Eszerint, amennyiben alapul vesszük a Timár-féle nézőpontot, amíg Győr egyértelműen egy fejlett gyáriparral rendelkező, vállalkozói rétegét tekintve modern, tőkés fejlődési úton járó város képét mutatta az 1920-as évek derekán, ahol éppen a vállalkozások, beruházások és a polgáriasodottabb társadalom hatására az ügyvédek, jogászok, bírók is nagyszámban emelkedtek a legtehetősebb 70 fős szűk rétegbe; addig, ezzel szemben Kecskemét továbbra is egy olyan mezőváros képét keltette, ahol a társadalom vagyonosodásának legelfogadottabb módja a földszerzés, a tőke kis kockázatot igénylő földingatlanba történő fektetése maradt hagyományosan (lásd később, például a Garaczi család példáját). Emellett egészen jól érzékelhető egyfelől a mezőgazdasági termelés által keltett értékesítési lehetőségek kiszélesedésének igényére és a helyi, erősen növekvő lakosság különböző keresleti igényeinek kielégítésre sikeresen reagáló kereskedelem megerősödése. Ez pedig, félreérthetetlenül tükrözte egy alföldi, nagykiterjedésű tanyahálózattal rendelkező mezőváros őstermelői és piaci funkcióinak mindenek feletti prioritását. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy e két város vagyoni elitjének eltérő szerkezete, eltérő tulajdonságokkal is ruházta fel annak tagjait. Ilyen formán a helyi társadalmak velük szemben történő elvárásai is egészen mások lehettek. Amíg Győrben a vállalkozói szellemet, a piaci változásokra gyorsan reagálni tudó elitképességet várhatták el a társadalom ama rétegei, amelyek megélhetése akár közvetlenül, akár közvetve tőlük függött; addig Kecskeméten a helyi vagyoni elittel szemben jogos elvárásként merülhetett fel a földvagyon megléte, amely egyfelől szimbolikusan azt a gazdastátust testesítette meg, amit e város nagyobbik fele élete során csupán elérni vágyhatott, másfelől ha már földet nem szerezhetett, joggal várhatta el, hogy az az elit, amely komoly földvagyonnal (a magántulajdonú helyi földterületek nagyjából negyedével, több mint 28 ezer kat. holdjával)[700] rendelkezett, számára mezőgazdasági jellegű időszakos munkát, s ezáltal megél-

[699] Timár L. 1990. 150.

[700] Kecskemét területe 1935-ben 161 169 kat. hold volt (MSK ÚS 112. köt. 542.). Ebből 41 827 kat. hold a város tulajdonában állt (Gazdacímtár 1937). Így magánkézben (amennyiben az egyházi birtokokat is ide soroljuk) 119 342 kat. hold volt. 1930-ban az adótelekkönyvi összeírások alapján végzett számításaink szerint a vagyoni elit kezén 24 573 kat. hold, míg a városirányítási elit tulajdonában (a viriliseket a vagyoni elithez sorolva) 3288 kat. hold földbirtok volt. Tehát a városirányítási és a vagyoni elit 1930-ban együttesen legalább 27 861 kat. hold földdel rendelkezett (ViEA, VaEA). (Forrásaink nem teszik lehetővé, hogy a pusztán társadalmi elitbe tartozók földingatlan-vagyonát meghatározzuk.) Ha figyelembe vesszük azt, hogy a publikált összeírás (KNC 1930. 101–163.) csak az 1 kat. holdnál nagyobb szőlő és a 4 kat. holdnál nagyobb nem szőlőművelésű birtokokat tartalmazza, akkor ezt a közel 28 ezer kat. hold méretű területet minimumnak kell tekintenünk. Ellenben tudjuk azt, hogy a városirányítási és a vagyoni elit tagjai közül 875 főnek nem szerepelt a neve mellett szőlő s 802 főnél pedig földbirtok. Ez előbbi esetben, lévén szó arról, hogy csak az 1 kat. hold alatti szőlőbirtokok nem kerültek be az

hetést biztosítson. Ez lehetett az elvárások egyike, amelyet a kecskeméti földnélküli agrártársadalom joggal támaszthatott a vagyoni elittel szemben, s talán az is, hogy e minta mindazok számára követésre érdemes, akik előbbre kívántak jutni.

Hogy mennyire élénken élt a kecskeméti köztudatban, hogy mennyire kiemelt helyet foglalt el a helyi értékrendben a földbirtoktulajdon, s hogy mily erős volt a helyiek mentális kötődése a földhöz, azt meggyőzően igazolja a város név- és címtára. A pár évente újból és újból kiadott kötet kétségkívül nemcsak eredeti funkcióját volt hivatva betölteni, hanem azon túlmutatóan az abban való szereplés bizonyos értelemben helyi presztízskérdés is volt, – főleg ha arra gondolunk, hogy 1927-ben még a legkisebb szőlőbirtokost is feltüntették.[701] (Ez egyébként az 1930-as években is mindössze annyiban módosult — vélhetően anyagi okok miatt —, hogy az 1 holdnál kisebb szőlőbirtokosok nevét már nem tették közzé.)[702] Az 1927 és 1938 között kiadott kötetek lapjainak 35–45 százalékát ezek az oldalak töltik ki. Átlagosan több mint 6 ezer földbirtok tulajdonosát tették ezzel rendszeresen közzé. Bár Kecskeméthez hasonlóan Debrecenben is több mint tízezer gazdaságot tartottak nyilván 1935-ben,[703] mégis a cívisváros említett évben megjelent címtárában egyetlen helyi földbirtokos sem szerepelt, ellenben a terjedelem több mint harmadát az iparosok, kereskedők adták.[704] Győrben sem sokkal volt e tekintetben kedvezőbb a helyzet, mivel 1929–1933-as címtár is alig több mint 30 birtokost említ,[705] holott számuk a 30-as évek derekán bőven meghaladta a kétezer főt.[706] Ezzel szemben Kecskeméten nemcsak hogy közölték, hanem még külön birtokkategóriánkénti, sőt szőlő és szőlővel nem rendelkező minőségi bontásban is (az utóbbit egyszerűen „földnek” nevezve) szerepeltették a birtokosok nevét, lakcímét, sőt az ingatlan pontos méretét is. Megítélésünk szerint e kitüntetett figyelem aligha utalhat másra, mint arra, hogy a gazdastátus — kiváltképp a szőlőbirtokosi státus (amit a címtárakban ráadásul kiemelve, elkülönítve közöltek) — fölöttébb előnyös, előkelő helyet kölcsönzött a helyi társadalomban a tulajdonosok számára, akik ilyenformán nagyobb figyelmet, alighanem nagyobb tekintélyt is élveztek a városban. Kívülállóként Erdei Ferenc az 1930-as években úgy látta, hogy „akik igazgatói a város életének, […] birtokos urak vagy tisztviselő népek, mind hozzá vannak nőve a homokhoz. Ember ilyet nem lát másutt az országban. Szőlősgazda, polgármester, tanár, ügyvéd, ha maguk közt vannak, kollégák, akiknek egyforma gondja a szőlő és a gyümölcsös kert”, – majd hozzátette: „a városi vezetőréteg nem is vesz be addig idegent, amíg szőlősgazda nem

összeírásba, így maximálisan ez 875 kat. hold hiányt mutat. Hasonló a helyzet a nem szőlőművelésű földbirtokok esetében is, annyi különbséggel, hogy az összeírásból a 4 kat. hold alatti birtokok maradtak ki: ebben az esetben maximálisan (802×4) 3208 kat. hold hiányával kell számolnunk. Mindent egybevetve: legalább 27 861 kat. hold volt, legfeljebb pedig (3208 + 875 + 27 861) 31 944 kat. hold lehetett a vagyoni és a városirányítási elit tulajdonában Kecskeméten; vagyis a magánbirtokok területének 23,3–26,8 százaléka, azaz átlagát tekintve 25 százalék. (Saját számítás.)

[701] KNC 1927. 33–98.

[702] KNC 1930. 49–100., KNC 1935. 53–105., KNC 1938. 61–119.

[703] Kecskeméten 10 353, míg Debrecenben 13 004 gazdaság szerepel az összeírásban. – MSK ÚS 112. köt. 542., 462.

[704] DC 1935. 122–204.

[705] Lásd: Szakál 2002. 400.

[706] Győrben, 1935-ben 2426 gazdaságot tartottak számon. – MSK ÚS 112. köt. 102.

lesz belőle”.[707] A helyi elit tagjaként ezzel egybehangzóan fogalmazott 1940-ben Horváth Ödön ügyvéd, laptulajdonos, amikor azt írta: „Kecskemét roppant szerencsés abban, hogy intelligenciája összenőtt a földdel […–] a város minden részében vannak földek és szőlők tanult emberek kezén”.[708] De nem látta másképp a helyzetet a kortárs Wolf István közgazdász sem, amikor az 1920-as évek Kecskemétjéről sommásan megállapította: „Jelszó itt a föld. Akinek nincs valamelyes ingatlana, nem is veszik sokba. A kecskeméti nép valósággal össze van forrva a talajjal; lelkülete, testi mivolta, élete folyása, alkotása mind szervesen függnek össze a talajjal, melyből és a melyben él, boldogul. Ez avatja szentté a rögöt és tartja éberen a hozzá való ragaszkodás érzetét. Ez [a] mozgatója egész társadalmi életének.”[709]

Nyilvánvalóan a győri vagyoni elit más példáját adta az anyagi felemelkedésnek, mint a kecskeméti. Győrött aligha jutott tömegesen eszébe a helyi társadalomnak a földvásárlás, s az azon való gazdálkodás. Ezzel szemben Kecskeméten — ahogy azt láttuk — ez lehetett, ez volt az általános mentalitás, mivel a minta (is) lényegében ezt sulykolta. Amíg tehát Kecskeméten minden 8. lakosra, addig Győrben már csak minden 21. helybelire jutott egy földbirtok az 1930-as években.[710] S bár Kecskeméten a feltételei sem voltak meg az iparos vállalkozói szellem komolyabb méretű kibontakozásának, mégis a földbirtokhoz kötődő, de azt intenzív kertgazdálkodás keretei között üzemeltető „vállalkozói szellem” bizonyíthatóan éppen az 1920-as években tört magának igencsak széles utat a városban. E jelenség megfigyelésekor vált mindennél világosabbá a már idézett Wolf számára, hogy a kecskeméti lakosság általános mentalitásának aligha lehet jobban jellemzőbb vonását kiemelni, mint az „ingatlanszerzés utáni mohó vágy[át]”.[711] Kétség sem fér hozzá, hogy e presszió a helyi elit is lépten-nyomon érezte. A városirányítási elit válaszul, 1920 és 1923 között, közel 5 ezer kat. hold földet osztott szét.[712] De nem csupán kollektív módon érezte, s kezelte az elit a társadalom felől érkező eme nyomást, hanem egyéni szinten is válaszra, cselekvésre ösztönözte néhányukat. Aligha véletlen, hogy a város egyik legtekintélyesebb szőlőbirtokosa, maga Wéber Aladár mintegy 83 olyan földművesnek ajándékozott (!) fejenként 3 holdnyi birtokot, akik másfél évtizednyi kitartó munkájukkal segítették őt, még a századelőn, nagyméretű szőlőtelepítési vállalkozásában a várostól, mintegy 10 kilométerre, délnyugatra fekvő helvéciai pusztán.[713] Jól tükrözi végül a városi elit jelentős részének a földdel való viszonyát, az arról vallott nézeteit az a helyi sajtóban, még román megszállás alatt, 1919 őszén megjelent írás is, miszerint a „föld lesz

[707] Erdei 1937. 79–80.
[708] Horváth 1940.
[709] Wolf 1926. 25.
[710] Győr lakossága 1930-ban 50 881 fő, Kecskemét népessége pedig 79 467 lélek volt. (Szakál 2002. 87. és MSK ÚS 83. köt.) Az előbbi városban 1935-ben a gazdaságok száma 2426, az utóbbiban 10 353 volt. (MSK ÚS 112. köt.) Így Győrben átlagosan minden 21., míg Kecskeméten minden 8. lakosra jutott egy földbirtok.
[711] Wolf 1926. 32.
[712] Balásfalvi Kiss 1939. 55–56. vö. KK 1922. október 8. 1. Városi birtok és földreform c. cikk. – Ennek a hozzáállásnak köszönhető aztán, hogy 1935-re, közel két évtized leforgása alatt rendkívüli változást előidézve az 5 kat. holdnál kisebb gazdaságok aránya 157 százalékkal, az 5–50 holdas üzemeké pedig 171 százalékkal emelkedett *(vö. 438. lábjegyzet)*.
[713] BKMÖL XIV. 59. 1. dosszié, 1. tétel. (Wéber Aladár kézzel írott „életírása”.) – Akár a fenti megállapításhoz is nehézségek nélkül hozzáilleszthető Bibó ama megállapítása, miszerint az „elit legfőbb szerepe az, hogy az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon”. (Bibó 1986. 226.)

a mi őserőnk kiapadhatatlan ősforrása, ennek kell minden porszemét, minden rögét ugy kihasználnunk, hogy a rombadőlt gazdasági erőnk ismét virágzásnak induljon".[714] Ezzel szemben Győrött láthatóan egészen más értékszemlélet uralkodott a helyi polgárok vélhető többségében, amikor a századfordulón megfogalmazódott ama gondolat, miszerint „Egy országot gazdaggá, naggyá és hatalmassá kereskedői és iparosai, tönkre pedig csak proletárjai tehetnek."[715]

Mindent egybevetve Bibó úgy fogalmaz, hogy „Bármi is a kiválasztó szempont, minden elit nyugodt és termékeny működésének az az első feltétele, hogy az elit kiválasztását igazoló értékelési rend mögött olyan eleven társadalmi közmeggyőződés álljon, mely ezt az értékelést [mint amilyen a föld, és a mezővárosban hozzá tapadó gyakorlati és szimbolikus értékek, vagy az iparvárosban a vállalkozói szellemhez kötődő magatartásforma] magáévá teszi".[716] Természetesen nem akarjuk csupán a földvagyon meglétére vagy hiányára egyszerűsíteni az elitképző értékek körét, amelyek aligha vehetők hiánytalanul számba. Mégis ezzel azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a társadalmi közmegegyezés jegyében nem csak a törvényi keretek által teremtett kritériumrendszer az, ami elitképző elem lehet, amelyet a helyi társadalmak, az országos mintához igazodva (hallgatólagos) egyöntetűséggel elfogadnak, s ezáltal formálisan legitimmé teszik azt, a városirányítási elit képében. Hanem olyan, mindettől függetlenül létező tényezők hatásával is számolnunk kell, mint amit a mezővárosi múltjától elszakadni nehezen tudó városokban a földbirtok testesített meg. Ennek tulajdonában és az abból kinövő egyéb vagyontárgyak feletti rendelkezésből, ez a más alapokon szerveződő elit a vagyon (esetleg jövedelem) által megszerezhető társadalmi pozícióra épül, amely anélkül biztosít az adott társadalomban megbecsült elit státust, hogy ahhoz államilag, közigazgatásilag intézményesült pozíciók társulnának. Hiszen végső soron Bibó is azt hangsúlyozza, hogy „eliten azokat értjük, akikben a közösség céljai tudatosan kiformálódnak".[717] A célok pedig mérhetetlenül sokfélék lehetnek. Épülhetnek a földvagyon, a házvagyon megszerzésének álmára, de épülhetnek a jobb megélhetés reményére, arra, hogy munkát és biztonságot kaphassanak, vagy csupán olyan lakókörnyezetet, amely könnyebbé, élhetőbbé teszi majd a mindennapokat.

5. Lenski – hatalom: pozíció és vagyon

Az elit kapcsán egyik, legáltalánosabban elfogadott csoportképző elem a hatalom, s mivel e dimenzió értelmezése nagymértékben közelebb visz a lényeg megragadásához, ezért röviden végigtekintünk a hatalom jelentésének főbb „evolúciós-állomásain".

A szó modern fogalmának gyökerei egészen az 1830-as évek elejére nyúlnak vissza, amikor az irodalmi munkája után is híres brit államférfi, Sir George Lewis, Cornewall hercege (1806–1863)[718] fiatal korát meghazudtolóan úgy vélte, hogy politikai értelemben a hatalom egyet jelent a „mások akaratát befolyásoló eszközök birtoklásával, a saját akarat — akár meg-

[714] KK 1919. október 26. 1. – A kecskeméti földmivelés jövőjéről c. cikk.
[715] Idézi Szakál 2002. 402. (Győri Hírlap 1896. 9. sz. 1–2.)
[716] Bibó 1986. 226.
[717] Bibó 1986. 223.
[718] Raleigh 1898.

győzéssel vagy fenyegetéssel, akár fizikai erőszak alkalmazásával történő — rákényszerítésével." Majd hozzátette: „Ekképpen a miniszterek vagy a politikai vezetők hatalmat birtokolnak, mert a szívességek ígéretével vagy a bántalmazás fenyegetésével sokak viselkedését befolyásolhatják".[719] Ettől eltérően, más alapokra felépítve, egy évszázaddal később, posztumusz jelent meg Max Weber hatalomról szóló koncepciója. Ebben Weber azt írta „Minden olyan esetben hatalomról beszélünk, ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki saját akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély".[720] Ez a látásmód, bár a későbbi elgondolásokban félreismerhetetlenül visszaköszön, mégis akadtak olyanok, akik más úton közelítve nyertek lehetséges olvasatokat. Egyikük, bár nem vetette el a korábbi aspektusokat, mégis (részben) eltérő eredményre jutott.

Tehát, „elődei" gondolatain továbbépítkezve, az 1930-as évek végén, a matematikus-filozófus, később irodalmi Nobel-díjas Bertrand Russell (1872–1970), a hatalomról szóló könyvében abból indult ki, hogy a hatalmat úgy is lehet értelmezni, mint a kitűzött célok termékét;[721] ami ezzel együtt — szerinte — egy kvantitatív fogalommá is minősül. Majd, felvetette azt a problémát, hogy miként lehet két ember hatalmát egymással összehasonlítani. Russell ehhez elgondolt két olyan művészt, akiknek vágyaik megegyeznek, vagyis mindketten jó képeket szeretnének festeni, nem titkoltan azzal a szándékkal (is), hogy meggazdagodhassanak. Egyikük valóban jó festővé válik és sikeres lesz, a másik ezzel szemben gazdag lesz, de a siker, festőként elkerüli. Nincs mód rá sajnos — elmélkedik Russel —, hogy megállapítsuk, melyikük ért el nagyobb teljesítményt, mindazonáltal könnyű azt megmondani, hogy „A-nak *több* [és nem nagyobb] hatalma van, mint B-nek, ha A több kitűzött célját éri el, miközben B csak néhányat".[722] Ebben a megközelítésben tehát, a hatalom a kitűzött célok eléréseként, mint az ambíció, a motiváltság és a képességek eredőjeként jelenik meg. Russell úgy vélte, hogy az emberek feletti hatalom alapvetően az intézmények és a szervezetek mentén, illetve az egyének befolyásolásának módja szerint tipizálható. Az utóbbiról azt tartotta, hogy egy „egyént befolyásolhatnak: A) a teste fölött gyakorolt közvetlen fizikai erőszakkal, B) a jutalmak és büntetések ösztönzésével, C) a véleményre gyakorolt befolyással, azaz a legszélesebb értelemben vett propagandával."[723] Leegyszerűsítve — Russell olvasatában — a hatalom: a testi erőszak, a pozitív és negatív ösztönzés, valamint a propaganda – emberek véleményére gyakorolt befolyása, amely ha nagyság szerint nem is, de a megvalósult célok menynyiségében mégiscsak „lemérhető", megragadható. Végül Russell, bár az intézményekhez, szervezetekhez köti a hatalmat, mert éppen ezek mentén tartja azt csoportosíthatónak, ám érzékeli azt is, hogy ennél azért a hatalom több: személyesebb, semmint pusztán intézmények és szervezetek sajátja volna.

Ezzel a megközelítéssel némileg szakítva, Robert Alan Dahl politológus, az 1950-es évek végén jelentette meg azt a tanulmányát (The Concept of Power), amelynek egyik mondata,

[719] Lewis 1832. 227.
[720] Weber 1987. 77. (vö. 540. lábjegyzet)
[721] Russell 1938. 35.
[722] Russell 1938. 35. (Kiemelés tőlem.) Az eltérő fordítás miatt vö. Russell 2004. 25.
[723] Russell 1938. 35–36.

azóta csaknem „szállóigévé” merevült. Koncepciójára jelentős hatással volt Harold D. Lasswell (1902–1978) kommunikációteoretikus és John R. P. French Jr. (1913–1995) pszichológus témával kapcsolatban kialakított állásfoglalása.[724] Dahl viszonya a hatalomhoz, igencsak földhözragadt, ahogy írja: „intuitív elképzelésem a hatalomról […] valami ilyesmi: A-nak hatalma van B fölött, oly fokig, hogy elérje, B tegyen valamit, B ne tegyen másképp”.[725] S éppen ebben a látszólagos egyszerűségben rejlik megközelítésének újszerűsége és talán időtállósága.[726]

A szociológiatudomány az 1960-as 70-es években a funkcionális, a marxi és a weberi irányzatra „különült”.[727] Ezek közül rendszerint az utóbbihoz sorolják Gerhard Emmanuel Lenski amerikai szociológust is, aki többnyire ekkoriban a szintézis igényével lépett fel. A Hatalom és privilégium (Power and Privilege) című könyve jelentős hatást gyakorolt az említett tudomány fejlődésére, különösen a társadalmi rétegződési folyamatok megközelítésére.[728] Ebben Lenski, többek között, kísérletet tett — igaz az osztályok viszonyrendszerében — arra, hogy értelmezze az elitet is. Bár megközelítésmódja felett a szociológiatudományban némileg eljárt ugyan az idő, mégis gondolatmenetének néhány eleme a történettudományban még ma is újólag hat, különösen az elit hatalmi elitként történő értelmezésekor.

Mindenekelőtt abból indul ki, hogy a társadalmi „rétegződés többdimenziós jelenség”, vagyis a társadalmak „különféle módokon rétegződnek, és az alternatív rétegződési módok mindegyike más-más osztályfogalomnak ad alapot”. Továbbá analitikus szempontból „ezek mindegyike meglehetősen egyedi”, mégis a vizsgálati eredmények arra mutatnak, hogy „empirikusan számottevő átfedés van közöttük”.[729] Ha az osztályfogalom hálójától némileg elvonatkoztatva a gondolatmenetet törekvésünknek megfelelően, az elit kontextusába helyezzük, akkor arra jutunk, hogy az elit egy olyan többdimenziós társadalomszerkezeti elem, amely az eltérő dimenziók mentén eltérő értelmezésekhez is megnyitja az utat. Az így formálódó megközelítési alapok, különféle elitkonstrukciók kialakítását teszik lehetővé, amely csoportképző kritériumai eltérő szerkezetű eliteket „keltenek életre”, miközben az ily módon konstruált elitcsoportok között többnyire jelentős átfedések is kialakulnak.

Az intézményesült hatalom kifejezést Lenski kétféle jelentésben használja. Egyszerre beszél a pozíció hatalmáról és a vagyon, a tulajdon hatalmáról. Olvasatában a pozíció hatalma törvényszerűen együtt jár bármely társadalmi szerep betöltésével, de együtt jár a befolyással

[724] French az 1950-es évek végén megjelent tanulmányában a hatalmat a széles értelemben vett propaganda, a kommunikáció irányából közelítette meg. Azt hangsúlyozta, hogy az egyik személy másik felett gyakorolt hatalmát, az a befolyás jelenti, amelyet az interakcióba kerülés pillanatától kezdve az erőtér alakít tovább, ahogy fogalmazott: „amikor A kifejti véleményét, vagy érvel, hogy valami módon befolyásolja B-t, akkor lép működésbe az erőtér, hogy B alapálláspontja […] megfeleljen A álláspontjának. Minden B-re ható erő az ő alapálláspontjára irányul, ezért B hajlani fog arra, hogy véleményét olyan irányba változtassa, amellyel álláspontja közelebb kerül A-éhoz. Ehhez hasonlóan mások is — C, D, E stb. —, akik kommunikálnak B-vel, olyan erőtereket hoznak létre alapálláspontjaikkal, hogy azok megfeleljenek saját véleményeiknek. A tényleges változások B véleményében összhangban lesznek az összes működő erőtérrel és azzal az erővel, amely megegyezik saját ellenállásával.” – French 2003. 311.
[725] Dahl 1957. 202–203. Tartalmilag idézi elsők között: Samu 1977. 40.
[726] A szociológiatudományban is széles körben ez a nézet terjedt el. Vö. Andorka 2000. 434.
[727] Andorka 2000. 75.
[728] Angelusz 2004. 9.
[729] Lenski 2004. 243.

bíró, intézményesült hivatali állásokkal is. Az utóbbi nagy befolyást és tekintélyt kölcsönöz betöltőjének, amely a hivatal viselése alatt folyamatosan fennáll, amit csak akkor veszít el, ha (különböző okokból) leváltják.[730] Ezzel szemben az intézményesített hatalom másik dimenziója a vagyon.[731] Bár a vagyon és a pozíció — ahogy írja Lenski — „gyakran szorosan egybefonódik, a kapcsolat nem szükségszerű és nem elkerülhetetlen. A magánvagyon többnyire elválaszthatatlan egy konkrét tisztség vagy szerep birtoklásától. Mivel a vagyon — meghatározás szerint — olyas valami, ami nehezen megszerezhető, ennélfogva értékes, így a vagyon tulajdonosa olyan erőforrás felett rendelkezik, amelyet arra használhat, hogy mások tetteit befolyásolja”,[732] – akár azzal, hogy hivatalt vásárol magának, akár úgy, hogy a fennálló jogi környezet a vagyon méretétől függően biztosítja számára a hivatali tisztséget. Esetleg abban a formában is befolyásolhatja mások cselekvését, ha megtiltja számukra, például a saját birtokán való áthaladást (érvel ugyanott Lenski), mint ahogy azt a két világháború között az 500 holdas kecskeméti parasztgazda, a város legnagyobb adózói között szereplő, de városirányítási pozícióval, hatalommal nem rendelkező Uraji Csák György is tette.[733] A nagyobb vagyon általában nagyobb lehetőséget, képességet is jelentett a befolyáshoz, amivel viszont a tulajdonos hatalma is nőtt – vélekedik Lenski. Hogy ez valóban így volt Kecskeméten is, különösen a földvagyon tekintetében, azt meggyőzően igazolja annak a napszámosnak a visszaemlékezése, aki az 1930-as évek első felében kisbéresként szolgált a tanyavilágban: „az egyik ember ilyen volt, a másik olyan volt. Ezek a gazdák összehúztak annyira, hogy rettenetes”. „Majdhogynem kigúnyoltak bennünket. Gányók voltunk. [...] Hitvány, sovány, gyerekek vagyunk – mondta ezt már a 30 holdas gazda is, a 25-ös is. Az már *nagyobbnak érezte magát*.”[734]

Ugyanakkor Lenski arra is felhívja a figyelmet, hogy a „hatalom sok formát ölt, amelyeket nem lehet mindig értelmes közös nevezőre redukálni. Egy egyén tetemes vagyonnal rendelkezhet anélkül, hogy annak megfelelő fontos és nagy hatáskörű hivatalt töltene be, és fordítva.”[735] Eszerint a hatalmi elit megtestesülhet a politika intézményesült pozícióinak birtoklásában (mint a városirányítási elit), de létezhet a vagyon által teremtett, „látens” módon intézményesült hatalom révén is (vagyoni elit, mint például a legnagyobb adófizetők csoportja). Ezek az elitcsoportok részben egymással átfedésben állnak, azonban az átlépés pillanatától, például a virilis státus elnyerésétől, más elitrendszerbe kerülve, hatalmuk új alapokra helyeződik. Még pontosabban: hatalmuk az új elitcsoport státusjegyeivel, a hatalom újabb dimenziójával bővül. Ebben az esetben a hatalom mindkét intézményesült típusával egyszerre rendelkeznek, de csak akkor, ha ehhez kellő ambíció is párosul; ugyanis annak hiányában, az érdektelenség következtében a potenciális, újonnan megnyíló hatalmat, s a vele járó új elitpozíciót lehetetlen valóban birtokba venni.

[730] Lenski 1984. 57–58.
[731] Azért beszél Lenski a vagyon kapcsán szintén intézményesített formáról, mert a mindenkori országos politikai vezetés törvények alkotásával és megtartásával gondoskodik a tulajdonhoz való jogbiztosításról, illetve a tulajdon védelméről. S éppen emiatt, a tulajdonjog intézményesült keretei miatt beszélhetünk a vagyonról, mint a hatalom egyik forrásáról úgy, ami intézményesült hatalom.
[732] Lenski 1984. 58.
[733] Szálas interjú 2003. – Urai Csák Györgynek 511 kat. hold földbirtoka volt 1930-ban. KNC 1930. 101.
[734] Szálas interjú 2003. – Kiemelés tőlem.
[735] Lenski 2004. 243.

Végül még két idézet Lenskitől, amely abba az irányba terelt módszertani szempontból bennünket, hogy a város legnagyobb adófizetők névjegyzékén szereplő legtöbb (de nem az összes) egyént (a látens formában érvényesülő) vagyoni hatalom alapján, a helyi társadalom viszonylatában, a helyi társadalom normái szerint érvényes módon elitnek, vagyoni elitnek tekintsünk. Az első, a paretoi elvekre épülő gondolat, miszerint az elit nem más, mint „bármely társadalmi egység legmagasabb rangsorbeli szegmense […] tetszés szerinti kritérium alapján csoportosítva". Míg a másik azt hangsúlyozza, hogy az elitek határai „általában nem jelölhetők ki pontosan […] Ilyen körülmények között a társadalomelemzőknek nem marad más választásuk, mint hogy kitalált, önkényes határokat vezessenek be".[736] Ebbe a megközelítésbe jól illeszkednek a magyar társadalomtörténet ama forrásai, melyeket legtöbb adót fizetők listájaként ismerünk. Ezek a névjegyzékek némi fenntartással a helyi társadalom legvagyonosabb rétegeit foglalják magukba. Az azon felsorolt egyének pedig vagyonuk mérete alapján, a vagyoni hatalom dimenziója mentén, a társadalom többi rétege fölé emelkednek, s mint a város legvagyonosabb lakói, valóban e rangsor „legmagasabb szegmensét" képezik. Ezen az alapon (néhány kitétel későbbi megfogalmazásával) érvényes módon egyenlőségjelet lehet tenni a legtöbb adót fizetők csoportja és a vagyoni elit fogalma közé.

Mindkét megközelítés, amit egyfelől Bibó Istvántól, másfelől Gerhard Lenskitől kölcsönöztünk, s amelyeket más kontextusba állítva, több ponton is továbbgondolva kiegészítettünk, lehetővé teszik annak az útnak a megnyitását, amely új megvilágításba helyezheti a helyi, hatalmi elit fogalmát. Következésképp végül arra is módunk nyílik, hogy az így konstruált struktúra szerkezetét hozzávetőlegesen körvonalazzuk.

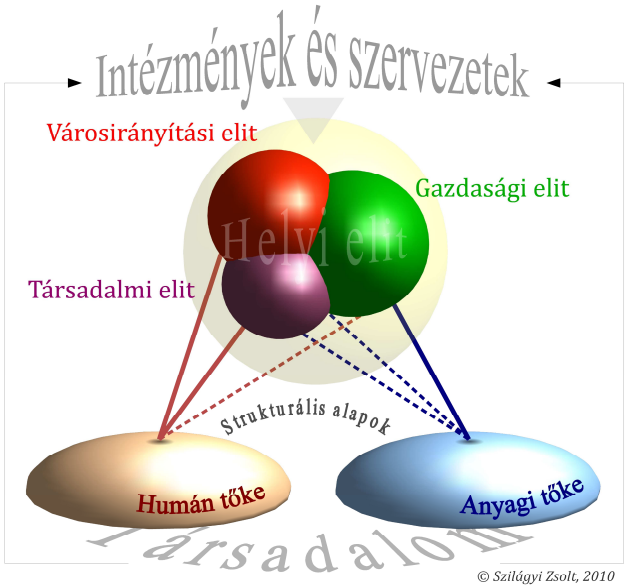
6. A helyi, hatalmi elit értelmezése

Meglátásunk szerint a helyi elit fogalma nemcsak régiók, tájak és a különböző hierarchiai szintű települések által teremtett feltételek légkörében változhat, hanem e feltételek és mások hatására az adott területen, településen kialakult, jellemző társadalomszerkezeti összetétel következményeként is módosulhat, mert a helyi társadalomban (akár rétegenként is eltérően) megfogalmazódó értékrend, eltérő megközelítésmódokat indukál(hat). Eszerint a területenként, települési hierarchiaszintenként és társadalmi rétegenként a helyi közösség tagjaiban az értékek különböző prioritása miatt, az egyén más és más alapon különböztet(het)i meg a helyi elitet. Még ha ez egyben azt is jelenti, hogy amennyi lakosa van a szóban forgó településnek, a helyiek tudatában annyiféle képzete is alakul ki az elitnek, mégsem jelenti azt, hogy ne lenne egy viszonylag jól körülhatárolható, hallgatólagosan mindenki által — többé-kevésbé — elfogadott olyan helyi, közösségi elitképző értékrangsor, egy olyan szemléletmód, ami alapján valaki megkülönböztetheti magát az elittől, és fordítva: az elitet magától s másoktól.

Az elit — beleértve a helyi elitet is — alulról, közösségek értékrendje, és felülről, intézmények illetve szervezetek által támasztott kritériumrendszer alapján is (!) kiválasztódhat *(33. ábra)*. Eszerint az elit kiválasztása történhet egyszerre alulról és felülről, vagy csak alulról, de

[736] Lenski 2004. 247.

semmiképpen sem egyedül felülről. Ez utóbbi ugyanis azt jelentené, hogy valaki úgy válik az elit tagjává, hogy az intézmény maga emelete volna pozícióba anélkül, hogy ahhoz a társadalom irányából akárcsak közvetett, hallgatólagos beleegyezést, felhatalmazást is kapott volna. A másik két reláció egyben azt valószínűsíti, hogy az elit kiválasztásának kétféle útja, módja, és így kétféle minősége is van. Az előbbit *nyílt vagy szervezett elitnek*, az utóbbit *rejtett vagy látens elitnek* neveztük el. Mindkettő alapja a hatalom, amelyet különböző tőkék segítségével érhetnek el, szerezhetnek meg.

Humán tőke	Anyagi tőke
az egyén veleszületett képessége és adottsága	ingatlanvagyon
egészségi állapot	ingóvagyon
oktatás és képzés során szerzett ismeretek	rendszeres jövedelem
kapcsolatrendszer	időszakos jövedelem
	alkalomszerű jövedelem

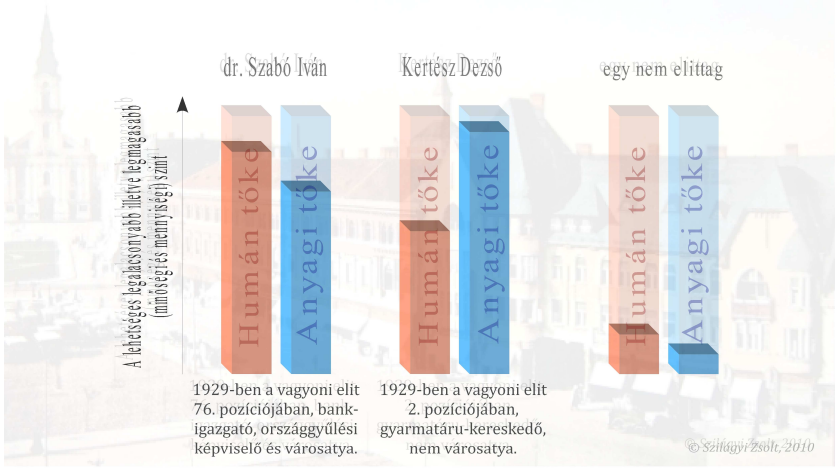
általában erősebb kapcsolat
általában gyengébb kapcsolat

33. ábra A helyi (városi) elit szerkezete
és kiválasztódási mechanizmusa a Horthy-korban[737]

A társadalmakban, így a helyi társadalmakban is, létezik egy olyan strukturális alap, amely — Bourdieu tézisétől[738] eltérően, a mi olvasatunkban — kétféle: humán és anyagi tőkére oszlik. Mindenki rendelkezik a strukturális alap mindkét típusával, igaz rendkívül eltérő arányban és mennyiségben *(34. ábra)*. A humán tőke magába foglalja az egyén vele született képességeit és adottságait, az egészségi állapotát, az oktatás és képzés során szerzett ismereteit, illetve azt a kapcsolatrendszert, amellyel és amelyen keresztül érintkezik a társadalom többi tagjával, más csoportjaival. Egyszóval, a humán tőke az illető szellemi és fizikai képességeinek összességét jelöli. Ezzel szemben az anyagi tőke azt a materiális vagyont jelenti, amelyet

[737] Saját konstrukció.
[738] Bourdieu 1978. 268.

az egyén föld- vagy házingatlan formájában, illetve különböző más ingó érték- és vagyontárgyakban, esetleg értékpapírokban stb. halmoz fel és birtokol; amelyhez a rendszeres, időszakos vagy alakalomszerű jövedelem is hasonlóan hozzátartozik. Van, akinek a humántőkéből, van, akinek az anyagi tőkéből áll több a rendelkezésére, mint ahogy olyanok is nagy számban előfordulnak, akiknek mindkettőből egyformán sok, vagy épphogy kevés jutott. A társadalom, többnyire ezeket a tőkecsoportokat tekinti értéknek, illetve e két tőkecsoport egy, de általában több elemét emeli ki és teszi meg — nem azonos súllyal — elitképző tényezőnek. A vagyon tehát kiemelten fontos elitképző alapnak tekinthető, amellyel kapcsolatban korábban arra kívántunk rámutatni, hogy a földvagyon, különösen az alföldi mezővárosokban, bizonyult éppen ilyen rendkívül magas presztízsű elemnek. Ezzel szemben egy regionális központban, ahol a közigazgatási, oktatási, adminisztrációs és más hivatali funkciók szerepe inkább volt hangsúlyosabb, ott érezhetően magasabban állt a humántőke — ezen belül például, az oktatásban megszerzett tőke — presztízse. Ugyanakkor egy vállalkozóvárosban, mint amilyennek Szakál Gyula Győr városát festette le, inkább a humán tőke ama típusa jelentkezett magasabb elitképző funkcióval, amely az egyén vele született vagy a szocializáció során elsajátított (esetleg később tanult) vállalkozói képességhez, adottsághoz fűződött. Ezeknek a tőketípusoknak a segítségével — általában attól függően, hogy milyen minőségben rendelkezett vele valaki — lehetett pozícióhoz jutni.

34. ábra A humán és az anyagi tőke egymáshoz viszonyított arányának elméleti modellje a két világháború közötti kecskeméti városi elit példáján.[739]

A pozíciókat — konstrukciónkhoz igazítva — szintén két nagyobb típusba soroljuk. Előrebocsátva azt is, hogy mert pozícióról van szó, éppen ezért intézményesült formában jelenik meg mindkettő, amennyiben intézményesülésen a pozíciót elfoglaló személy társadalomban betöltött státusának kialakultságát értjük, illetve azt, hogy a pozíció birtokosának tudatában a státus betöltésével együtt járó viselkedési norma is meggyökeresedik.[740] Visszatérve tehát, megkülönböztetünk szervezett és látens pozíciót. Ebben az esetben a hangsúly azon áll, hogy az adott pozíció egy intézmény által felülről létrehozott (például állami, közigazgatási intézményhez, vagy valamely társadalmi, gazdasági szervezethez tartozó) státus-e, vagy ezzel el-

[739] A két példát: Szabó Iván és Kertész Dezső életútját lásd *II. részI. fejezet8.3 fejezetben*. (Saját konstrukció.)
[740] Bara–Szabó 2000. 69–70.

lentétben az adott pozíciót közvetlenül, minden felsőbb intézmény különösebb beavatkozása nélkül, maga a társadalom hozta létre. Ez utóbbi, közelebbről azt jelenti, hogy a társadalom önmagától s önmagában létrehoz — minden szűkebb értelemben vett intézmény szerepvállalása és fenntartása nélkül — egy olyan, leginkább a vagyon, mint elitképző érték mentén felépülő, kvázi rangsorszerű szerkezetet, amely skálán vagyonuk mérete alapján kerülnek egymás alá vagy fölé — pozíciókba — a személyek. E skála élére pedig azok állhatnak fel szintén sorrendben, akiknek nagy és helyi viszonylatban kiemelkedő méretű vagyonuk van. Ezek a vagyon nagysága alapján társadalomban betöltött, úgynevezett vagyoni pozíciók önmagukban is léteznek, újból és újból kialakulnak s átrendeződnek anélkül, hogy bármilyen intézmény felülről mindent meghatározó formában, döntő módon, hatna rájuk. Mivel ezek a pozíciók — az intézményektől lényegében függetlenül — tehát önmagukban is léteznek, s hogy sokkal közvetlenebb, a társadalom számára hétköznapibb formában jelennek meg és nyilvánulnak meg, mint *az* intézményi státusok, ezért trivialitásuk miatt *rejtett vagy látens pozícióknak* definiáljuk. Ezzel szemben az intézményekhez, szervezetekhez tapadó pozíciókat — az előbbiek oppozíciójából levezetve — *nyílt vagy szervezett pozícióknak* tekintjük. A pozíció megszerzése, elnyerése többnyire együtt jár a hatalom birtoklásával is, miközben az sem kizárt, hogy a meglévő hatalom az, amely valakit egy újabb pozícióba juttat, újabb hatalmat szerezve ezzel. A hatalom fogalmának — korábban bemutatott — értelmezései lehetőségeit elfogadva, a mi olvasatunkban annak — hasonlóan a strukturális alap tőkéihez vagy a pozíciók betöltéséhez — szintén kétféle gyakorlata képzelhető el.

Az eddigiek analógiája alapján: nyílt hatalom alatt értjük azt, amikor valaki nyílt pozícióba kerül és e státussal az intézmény vagy szervezet által biztosított jogkörök, vagyis a hatalom is együtt jár. Látens hatalommal pedig akkor rendelkezik valaki, ha például vagyona révén látens pozíciót birtokol a helyi társadalomban. Ez a hatalom azért rejtett, mert azt nem egy jól látható intézmény vagy szervezet, hanem — ebben az esetben — maga az anyagi tőke biztosítja, abból eredően, hogy a helyi társadalomban nagy presztízs lengi körbe azokat az egyéneket és azok családjait, akik nagyobb mennyiségben rendelkeznek vele. Nyílt (szervezett) hatalommal — amellyel a városirányítási elit is rendelkezik — elsősorban nagyobb közösségek felett, például a város lakosságán gyakorolható befolyás, akaratérvényesítés. Ezzel szemben a látens hatalom kisebb csoportok, többnyire csak egyes emberek felett biztosít befolyást. Az előbbire példa az, amikor a helyi képviselőtestület jóváhagy egy helyi szabályrendeletet, mondjuk a piaci rendtartást illetően, s azt igyekszik hatalmából kifolyólag különböző eszközökkel betartatni. Az utóbbira, vagyis a látens hatalomra viszont, példa lehet az, amikor egy gazdag földbirtokos vagy gyártulajdonos munkát ad, esetleg ellenkezőleg, elbocsát valakit vagy többeket az „állásából". Hasonló joggal rendelkezhet egy középbirtokos, kisbirtokos is, ahogyan egy közép vagy kisvállalkozó is, azonban ettől még nem tartozik majd egyikük sem az elithez. A látens elitbe tartozás feltétele a magasabb vagyoni pozíció elérése, mely általánosan nagyobb tekintélyt is kölcsönöz tulajdonosának. Röviden tehát az *elit szintű hatalom* egyet jelent helyi viszonylatban azzal, hogy valaki úgy tudja másokra akaratát rákényszeríteni, hogy közben ehhez akár a nagyobb minőségben és mennyiségben birtokolt humán tőke,

akár a terjedelmes anyagi tőke segíti hozzá. E tőkék pedig azért viselkedhetnek így, mert a helyi társadalomban konszenzus él azok elfogadására.

Mindent egybevetve tehát: *helyi, hatalmi eliten* a település azon társadalmi csoportját értjük, amely a helyi szinten rendelkezésre álló humán és anyagi tőke mentén épül fel; amely e tőkék révén magas, szervezett vagy látens pozíciókat birtokol, s amelynek megfelelően szervezett vagy látens hatalom is a birtokában áll, mely hatalommal — mindenekelőtt — helyi viszonylatban bír befolyással a helyi közösség egésze, egy része vagy csupán egyes tagjai fölött. Mivel a pozíció és a hatalom relációja szorosan egybefonódik az elit értelmezésekor, szükségtelen a továbbiakban a hatalmi jelző használata, vagyis egyenlőség jelet tehetünk a *helyi hatalmi elit* és a *helyi elit* fogalma közé. Ugyanakkor a helyi elitek összetétele, országos viszonylatban, módosulhat tájanként vagy települési hierarchiaszintenként az adott helyi társadalom elitképző elemeinek értékkülönbözete mentén, vagy az adott település eltérő jogállása révén kialakult mennyiségi és minőségi lehetőségek miatt. A helyi elit minden esetben az adott település teljes elitjét jelenti, amely lehet városi vagy falusi elit is. A települési szintek mentén változó helyi elitek egyben eltérő léptékek alapján képződnek és strukturálódnak, azonban közös jellemvonásuk, hogy a helyi elit, funkcióját tekintve, elvileg három másik elitcsoportra bomlik: a településirányítási (léptéknek megfelelően város- vagy faluigazgatási) elitre, a gazdasági elitre (amely áll a helyi vagyoni elitből, a helyi gazdasági intézmények szervezetek felső pozícióinak birtokosaiból) s végül a társadalmi elitre.[741] E három elitfőcsoport újabb, kisebb csoportokat alkot akkor, amikor egymással összefonódik, halmazok metszeteit alkotva. Ezeket a metszéspontokban kialakuló csoportokat összefoglaló néven — mivel funkciójuk alapján egyszerre legalább két elitfőcsoporthoz tartoznak — *multifunkcionális* elitnek neveztük el (amelynek értelmezésére a *200., 245–249. oldalakon* még visszatérünk).

Álláspontunk, az elmondottak alapján, számos kérdésben eltér az eddig érvényes megközelítési módoktól. Így az sem meglepő, hogy nem tudunk egyetérteni azzal, amikor a helyi elitet a város képviselőtestületével azonosítják. Még akkor sem, ha e szemléletmód legutóbbi hangsúlyozója, Takács Tibor nem zárja ki, hogy „a helyi képviselők körén kívül mások is rendelkezhettek olyan informális pozíciókkal, amelyek a közösség ügyeibe való beleszólás lehetőségét biztosították a számukra”.[742] Majd néhány oldallal később megjegyzi: „nem állítom azt, hogy a legnagyobb adófizetők csoportja egyáltalán nem felelne meg a magyar társadalomtörténeti irodalomban használt korszerű elit-fogalom kritériumainak”, azonban „a legnagyobb adófizetők nem sajátították ki teljesen a helyi döntési-befolyásolási kompetenciákkal járó szervezeti pozíciókat, így nem azonosíthatjuk őket automatikusan a helyi elit egészével”.[743] Takács végül is azért állította fel ezt az elméleti konstrukciót, mivel amellett kívánt érvelni, hogy ne csak a legnagyobb adózókat tekintse városok szintjén a társadalomtörténetírás elitnek, hanem egészítse azt ki a helyi képviselőtestület másik felével, a választott tagokkal is. E megközelítés lényege tehát, hogy a település képviselőtestülete azonos a helyi elittel,

[741] Lásd bővebben: Szilágyi Zs. 2008. 295–298.
[742] Takács T. 2008. 36.
[743] Takács T. 2008. 42. – E helyen is érezhető egyébként, hogy Takács nem tesz különbséget a legnagyobb adófizetők és a virilisek csoportja között.

amelynek a legtöbb adót fizetők egy része (de nem mindenki, aki a listán szerepel) szintén tagja virilis jogon e korpusznak. Takács ezzel a fordulattal kívánta a korábbi társadalomtörténeti álláspontot, ha nem is kizárni, de semmiképp sem egyedüli érvényévűé minősíteni. Ezzel a lépéssel, s ugyanazon mozdulattal e konstrukció köré azonban falakat is húzott, – jóllehet kapukat is „felejtett" rajta.

Meglátásunk szerint a valódi neuralgikus pont — ahogy azt már korábban kifejtettük — abban jelölhető meg, hogy a mikro- és makroszintű kutatások eltérő léptékű szemléletet kívánnak. Ezért a jövőben további vizsgálat tárgyát kell képeznie annak, hogy — például a várostörténeti empirikus elemzéseknél — az elitminőség egyes-egyedül a „meghatározó"[744] döntési-befolyásolási kompetenciákhoz tapad-e, vagy azon túl, más olyan helyi csoportokat is elitnek tekinthetünk, kevésbé „meghatározó" döntési befolyásolási szerepkörrel, amelyeket a helyi társadalom, a helyi elitképző értékek mentén legalább annyira elitnek gondolt, mint amennyire a városirányítási elitet akként kezel(het)te.

Ehhez első lépésként arra próbáltunk rámutatni, hogy az intézménytől független nem szervezett pozíciók s az azzal járó látens hatalmak birtokosai, érvényes módon, szintén elitet alkottak a helyi társadalmak értékrendje szerint; és hogy a helyi elitpozíciókat ezek után ne kizárólag a szervezett intézményekhez (például a helyi képviselőtestülethez) kössük. S éppen ezért azon az álláspontonvagyunk, hogy teljesen szükségtelen és indokolatlan a látens pozícióra és a látens hatalomra épülő vagyoni elittől olyasféle „meghatározó" döntési-befolyásolási kompetenciákat számon kérni, mint amilyenekkel a városirányítási elit rendelkezett. Tudomásul kell vennünk az eltérő két elitminőség eltérő kiválasztódási mechanizmusának valóban működő — társadalomtörténeti vizsgálatok szempontjából alighanem létjogosult — elvét!

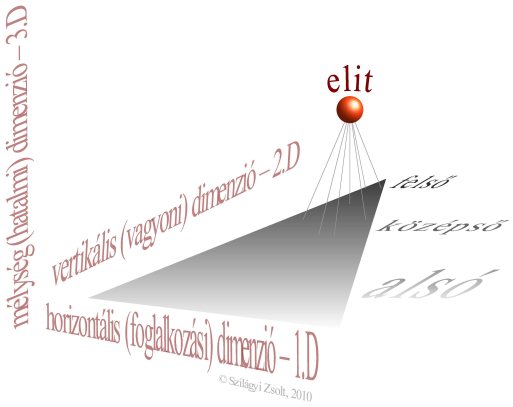
7. A helyi elit összeillesztése a hagyományos társadalomszerkezeti képpel

Gyáni Gábor (egyik) olvasatában az elit — mint társadalomszerkezeti fogalom — úgy értelmezhető, ami a különböző társadalmi funkcionális rétegek magas státusú tagjait öleli magába.[745] Ez a megközelítés — empirikus kutatásaink alapján — helyi viszonylatban is megalapozottnak tűnik, ami egyszersmind egy újabb módszertani, vagy még inkább ábrázolástechnikai kérdést is felvet. Mivel az elit, strukturális szempontból, a hagyományosan vagyoni-jövedelmi viszonyokra épülő társadalomszerkezeti modellekben csak nehézkesen, vagy sehogyan sem ábrázolható két dimenzió mentén, ezért megkerülhetetlen a háromdimenziós társadalomszerkezeti elit-modellek jövőbeni — átlátható, s jól használható — kidolgozása. Jelenlegi ismereteink egy, legtöbb kérdésre reflektáló modell elkészítéséhez, sajnos elégtelenek, és abban sem vagyunk meggyőződve, hogy ez valaha elérhető lesz. Abban viszont igen, hogy a modell alkalmazása — ha nem is kizárólagos érvénnyel, mégis — a strukturális adottságok ábrázolásakor, óhatatlanul közelebb visz az elit funkciójának, működésének és társadalomra gyakorolt hatásainak mélyebb megértéshez. Noha az új látószög adoptálása közel sem jelent

[744] Takács T. 2006. 27. Vö. Uő 2008. 34.
[745] Gyáni 2003. 222.

mindenre gyógyírt, sőt valószínűbb az, hogy hiányosságaival újabb megoldatlan kérdésekre derít majd fényt, mégis kísérletet teszünk egy ilyen modellváz megszerkesztésére.

Az elit természetéből — amely lényegében a hatalom birtoklásán alapszik, függetlenül attól, hogy azt az egyén a humán tőke vagy az anyagi tőke után gyakorolja — következik az, hogy a hagyományos vagyoni-jövedelmi szempontokat figyelembe vevő, piramidális társadalomstruktúrában nem lehet érvényes és koherens módon, kellően áttekinthető formában ábrázolni az elitet. A szóban forgó társadalmi csoport érthetőbb megjelenítéséhez szükség van a tér harmadik dimenziójára — a szélesség és a hosszúság mellett — a magasságra, azaz a „mélységre" is; hiszen az elit — láthattuk — egy olyan gyűjtőfogalom, amely a társadalom

35. ábra A városi elit helye a hagyományos társadalomszerkezetben[746]

különböző strukturális elemeiből: a vertikálisan elhelyezkedő rétegekből és a horizontálisan „szétterülő" csoportokból áll össze, pontosabban ezek egy-egy részéből épül fel *(35. ábra)*. Az elit tehát egy speciális — a hagyományostól eltérő —, új szerkezeti elem, melyet legkönnyebben, úgy gondolhatunk el, ha a megszokott, síkban ábrázolt (kétdimenziós) társadalomszerkezeti piramis fölé, a tér harmadik dimenziója mentén egy újabb elemet helyezünk el. Eszerint a piramis szélesség és hosszúság mentén kirajzolódó társadalmi rétegeiből és csoportjaiból gondolatban meghúzott nyalábok, a tér harmadik dimenziójának egyetlen pontjában futnak össze, – kijelölve ezzel azt, a társadalom egészéhez képest, apró méretű gócpontot, ami az elit illusztrációs képét gömb formájában szimbolizálja.

Eme eljárás segítségével jól illusztrálhatóvá válik, hogy az elitnek tagja lehet az is, aki középosztályi anyagi háttérrel érkezik, de az is, akinek ennél jóval több, vagy lényegesen kevesebb vagyona és jövedelme van, viszont magasabb a humán tőkéje. Eszerint a számottevő anyagi különbségek mellett más lényeges eltérések, mint a tehetségbeliek, az ambícióbeliek vagy az iskoláztatásban és (az előbbiek meglétéből, vagy hiányából eredő) lehetőségekben megmutatkozó különbségek (a hatalmi dimenzió mentén) szintúgy heterogén képét keltik az elitnek.

[746] Saját konstrukció.

Az elit sikere és kudarca, stabilitása és instabilitása nagyban függ a strukturális alapok mentén kirajzolódó törésvonalak — nem is annyira mennyiségétől, mint inkább — minőségétől. Úgy is fogalmazhatunk a Toynbee-féle fogalompár segítségével, hogy az elit sikere, s az ebből fakadó presztízse attól is függ, hogy a keletkező *kihívás*okra milyen *válasz*t talál, hiszen a társadalom, legtöbb esetben, az elittől várja (joggal) a szociális, a gazdasági vagy éppen a társadalmi jellegű problémák orvoslását. Végtelenül leegyszerűsítő volna azonban — s talán végzetes is —, ha az elit struktúrája (az abban elhelyezkedő törésvonalak) és az elit sikere–stabilitása között mindent magyarázó kauzalitást vélnénk felismerni. Tudniillik a lokális szintű nagy kihívásokra születő válaszok sikere jelentősen függ attól is, hogy az elit mennyire integrált, milyen mélyen ágyazódott bele a helyi társadalomba (pontosabban, megfordítva: mennyire távolodott el a társadalomtól, veszítette el, vagy őrizte meg az iránta való érzékenységét), s hogy nemcsak a problémák megoldásában hanem külsőségekben és közös értékekben mennyire mutatkozik egységesnek, mennyire tudja hétköznapi töredezettségét félretenni, áthidalni.

Végül amellett, hogy a Horthy-kori városokban az említett három funkcionális elitcsoport együtt alkotta a helyi elitet, azt is hangsúlyozni szeretnénk, hogy két másik speciális elitcsoport is létezett ennek részeként. Az egyik — ahogy arról már szóltunk —, az egymással összefonódó funkcionális elitcsoportok metszeteinek összegében kialakult úgynevezett multifunkcionális elit volt; ahol a funkcionális jelző nem az elittagok származására (nem a különböző társadalmi funkcionális rétegekre, mint háttérre), hanem az elitcsoportok szerepkörére, mint funkciójára utal. Ezzel szemben, a másik inkább olyan speciális csoport volt, amelynek tagjai egyszerre több pozíciót halmoztak fel — és most nem azokra a multifunkcionális tagokra gondolunk, akik egyszerre két elitcsoporthoz tartoztak, két (heterogén) pozíciójuk révén, hanem azokra —, akik kettő vagy annál több (homogén) szervezett pozíciót birtokoltak egy funkción (például a gazdasági szférán) belül, miközben nem zárható ki a vegyes (egyszerre városirányítási, gazdasági vagy társadalmi pozíciók birtoklásának) formája sem. Ezt a speciális elitcsoportot — Lengyel György után, de attól némileg eltérő jelentéstartammal — multipozícionális elitnek nevezhetjük.

8. A kecskeméti városi elit szerkezete

A kecskeméti városi elit szerkezetét komparatív szándékkal két időmetszetben készítettük el. Az első mintaévnek 1925/26-ot, a másodiknak az 1935/37-et választottuk. A párban álló évszámoknál az első év a városirányítási elit mintaévét, a második pedig a helyi, szervezett gazdasági vagy társadalmi pozíciók mintaéveit jelöli. Mindkét esetben azt, az egymáshoz legközelebbi évet választottuk, amelyhez megfelelő minőségű és mennyiségű forrás állt rendelkezésünkre (az adatbázisok leírását lásd az *I. mellékletben*). A vizsgálat elvégzéséhez, külön e célra, olyan (253×829 adatmátrixból felépülő) redukált adatbázist állítottunk össze, amely közel negyedmillió, mintegy 210 ezer bruttóadatot tartalmaz (SEA). Ezzel a három nagy elitcsoport s a két kisebb speciális részcsoport mindegyike elemi, nominális szinten vált vizsgálhatóvá. Amellett, hogy valaki a városirányítási, a gazdasági vagy a társadalmi elithez tarto-

zott, és esetleg egy időben más elitcsoporthoz is szálak fűzték, az is megmondható ennek segítségével, hogy a helyi gazdasági vagy társadalmi jellegű intézmények, szervezetek melyik másik vezető pozícióját birtokolta az illető, s hogy milyen minőségben töltötte azt be. Az elemzésben segítségünkre volt még két másik adatbázis is. Az egyik — a már említetthez hasonlóan — 209 ezer bruttóadatot (241×867 adatmátrixot) tartalmaz a vagyoni elitről (VaEA), míg „párja" ennél kevesebb, mintegy 134 ezer bruttóadatból (255×525 adatmátrixból) épül fel, amely a városirányítási elitről hordoz információkat (ViEA). Összesen tehát több mint félmillió adat segítségével igyekszünk képet rajzolni a két világháború közötti kecskeméti városi elitről, annak szerkezeti változásairól.[747]

8.1. Funkcionális elitfőcsoportok

Kecskemét város elitszerkezete, látásmódunk szerint, tehát alapvetően három funkcionális (városirányítási, gazdasági és társadalmi) elitfőcsoportból, illetve két speciális (multifunkcionális, multipozícionális) elitcsoportból, valamint ezek variációiból építhető fel.

Városirányítási elit ♦ Jogosan merül fel a kérdés: miért nem a politikai elit kifejezést használjuk, a látszatra egyszerűbb és kényelmesebb városirányítási elit helyett. Az első és nyomós érvünk, amely a városirányítási jelző mellett szól, hogy bár a város képviselőtestületének tagjai, kétségkívül, mindenekelőtt a település ügyeivel foglalkoztak, s ebben a vonatkozásban (a szó klasszikus jelentése szerint) valóban „politizáltak"; mégis — mivel a politika kifejezés 19–20. századi jelentéstartalmi módosulásai a köztudatban is erőteljesen élnek — szerencsésebbnek tűnt megválni tőle. Ezzel elkerülhetővé vált az, hogy eme elitcsoport figuráit ne azonnal és automatikusan azonosítsuk valamely országos vagy más jelentősebb párt tagjaival. Noha az ülések alkalmával a város ügyeivel foglalkoztak a városatyák, közülük jó néhányan mégsem kötődtek okvetlenül az éppen hatalmon lévő kormánypárthoz, sőt egyik másik országos politikai párthoz sem. Különösen igaz ez a képviselőtestület ama részére, kik éppen virilis[748] jogon kerültek a testület soraiba, s akik korántsem voltak meggyőződéses, elkötelezett, pártokhoz kötődő érzelműek. Egyébként éppen azzal igazolták az efféle „függetlenségüket", hogy csak alkalomszerűen jelenetek meg többen is közülük egy-egy ülésen. Mellettük azonban olyan városatyák is helyet kaptak a szóban forgó elitcsoport soraiban, akik érdekképviseleti jogon nyertek felvétel. Bár nem zárható ki esetükben sem az egyes pártokkal szembeni szimpátia, mégis minőségükben jelentősen különböztek azoktól, akik valamely párt vitorlájába kapaszkodva jutottak pozíciójukhoz. Tehát a testület erősen heterogén összetétele és a politikai jelző túlságosan is széles jelentéstartalma okán helyezkedtünk arra az álláspontra, hogy szerencsésebb, ha a szóban forgó elitcsoport megnevezését inkább a városirányítási jel-

[747] Az adatbázisok részletes ismertetését lásd az *I. melléletben*.
[748] A virilisekkel kapcsolatban legutóbb Gyáni Gábor hangsúlyozta, hogy: „az inkább csak mozakiszerű társadalmi képlet (csoport) valójában mindig is mérhetetlenül különböző tapasztalati világok és társadalomszerkezetek laza konglomerátumaként létezett". – Gyáni 2005b. 291. vö. Timár L. 1993. 109.

zőhöz kapcsoljuk, ami mellékesen, jobban ki is fejezi e csoport eredeti funkcióját.[749] Ráadásul nem példa nélkül való e látásmódunk, hiszen Szívós Erika sem a politikai, hanem az — általunk használt városirányítási jelzővel rokon — úgynevezett városvezető elitről beszél a 18–19. századi Pest viszonylatában; – hozzá kell tennünk azonban, hogy ő, ezalatt a csoport alatt csak a szűk, belső vezetőréteget értette.[750]

Az általunk városirányítási elitnek nevezett csoport, Kecskemét példáján (!), tehát megegyezik a város törvényhatósági közgyűlésének, más néven törvényhatósági bizottságának a testületével. Ezt az elitcsoportot — láttuk, korábban — többen a helyi (városi) elit fogalmával azonosították, amely — álláspontunk szerint — aligha tartható szemléletmód. Ehelyett az említett elitcsoport megnevezése jobb, ha elválik mind a helyi, mind a városi jelzőtől, hiszen a helyi elit és a városi elit kifejezések az adott település teljes, komplex elitjét takarják.

A törvényhatósági bizottság soraiba tehát 1921-ben és 1925-ben — a közgyűlési jelenléti ívek és a virilis jegyzékek alapján — egyformán 243-an tartoztak, amelyből 17-en voltak tisztviselők. Csoportjukat nem számították hozzá a törvényhatósági bizottsági tagokéhoz. A tisztviselők közül ketten (a házi pénztárnok és a háztartási főszámvevő) az 1921-es évben csak egy-egy alkalommal, valószínűleg rendhagyó jelleggel vettek részt egy-egy ügy tárgyalásán, amiért nem tekinthetők állandó tagoknak.[751] Ezt figyelembe véve összesen 228 fős listát kapunk, éppen annyit, amelyről a szervezeti szabályrendelet is szól.[752] Az 1929-es közigazgatási rendelet jelentősen átalakította a törvényhatósági bizottságok szerkezetét, így létszámát is. Az 1886. évi 21. tc. 24. § értelmében a tízévente frissülő népszámlálási eredmények alapján minden 250 lakos után egy újabb képviselő volt állítható úgy, hogy a testület egyik felének választottnak, a másiknak pedig virilisnek kellett lennie. Az említett törvénycikk és a vonatkozó városi szervezeti szabályrendelet[753] alapján 1905-ben tehát már 228 tagja volt a város törvényhatósági bizottságának, amelyben a virilisek száma — éppen akkor — 89-ről 114-re emelkedett.[754] A bizottság létszáma — változatlan szabályozás mellett, a nagyléptekkel gyarapodó városi lélekszám miatt — az 1920–30-as évek fordulójára megközelítette, sőt minden bizonnyal meghaladta volna a 300 fős keretszámot is. Ennek a változásnak szabott határt az új törvénykezés 1929-ben, amely a törvényhatósági közgyűlést 172 fősre csökkentet-

[749] Vö. Szilágyi Zs. 2008. 295–298.
[750] Szívós 1996. 9–10.
[751] BKMÖL IV. 1903. a. 43. k. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1921. (Saját számítás.)
[752] KSZSZ 1905. 8. § – 1921-ben 228 fős létszám hatoda, mintegy 38 fő nem jelent meg a 17 közgyűlés egyikén sem, akiknek 84 százaléka virilisnek bizonyult az 1921. virilis jegyzék alapján. (BKMÖL IV. 1908. b. 3970/1921. A legtöbb adót fizetők törvényhatósági bizottsági tagoknak 1921. évre összeállított névjegyzéke.) Egy kivételtől (Gonkai Józseftől) eltekintve mindegyikük nevével találkozhatunk a későbbi névjegyzékeken, vagy jelenléti ívek valamelyikén. Összesen 9 főről állapítható meg, hogy évközben félbeszakította a közgyűlések látogatását, és nevükkel sem a húszas, sem a harmincas évek név- és címtárában nem találkozunk. Ezek után azt feltételezhetjük, hogy vagy meghaltak, vagy lemondtak, esetleg elköltöztek. Egy esetben (Csősz Péternél) tudjuk igazolni az elhalálozást, mivel a földbirtokosok 1926-os listájában özvegyének nevével találkozunk. Tehát összességében 10 főről feltételezhetjük azt, hogy lemondott, elköltözött vagy meghalt. Elvileg helyüket a póttagokkal fel kellett volna tölteni, de ez láthatóan nem történt meg. Valószínűleg azért, mert az 1913-as választások óta — tekintettel a háborús évek viszonyaira — elfogy(hat)tak a póttagok. Az 1922. évi esedékes törvényhatósági választásokat pedig az 1922. évi 7. tc. — az új törvényhatósági törvény életbelépéséig, amely csak 1929-ben látott napvilágot — felfüggesztette. Vö. Takács T. 2006. 29. és Püski 2006. 191.
[753] KSZSZ 1905. 8. §
[754] KSZSZ 1905. 10. §

te, ami még így is Debrecen (206 fő), Szeged (205 fő) és Hódmezővásárhely (174 fő) után a városok között a negyedik legnagyobb volt.[755] Kecskeméten 1929-ben 179, 1935-ben 185, míg 1939-ben 171 fő volt, aki megfordult a törvényhatósági bizottság padsoraiban. A rögzített 172 fős tagság ellenben állandónak tekinthető.[756] Az 1921 és 1940 közötti mintaévek alapján a városnak összesen 523 képviselője volt. A 20-as években ez 318, a 30-as években pedig 317 főt jelentett. Az említett két évtized adatai 35 százalékos (208 fős) átfedést mutatnak, amely egyben azt is jelenti, hogy a 20-as évek városirányítási elitjének közel kétharmada teljesen kicserélődött a 30-as évekre.

A városirányítási elitnek mindazok tagjai voltak, akik az ötévenkénti helyi törvényhatósági választások alkalmával vagy választás útján, vagy jövedelmi, vagyoni alapon, mint legtöbb adót fizetők közül szintén választás révén kerültek be a törvényhatósági bizottságba; az utóbbiakat nevezték viriliseknek. Rajtuk kívül azonban még szintén ide sorolhatók azok, akik szakszerűség képviselete (például az állami rendőrség kerületi főkapitánya, a pénzügyigazgató stb.), vallásfelekezet képviselete (a legnépesebb egyházközségek, hitközségek élén álló lelkészek), vagy az érdekképviselet alapján (például ügyvédi, közjegyzői, mérnöki, orvosi kamarák, mezőgazdasági bizottság, kereskedelmi és iparkamarák kiküldöttei stb.) lettek bizottsági tagok.[757] Továbbá ide tartoztak az úgynevezett örökös tagok (Kecskeméten maximum 7 fő), akiket a törvényhatósági közgyűlés választott „a közélet terén érdemeket szerzett férfiak közül”,[758] s végül azok, akik hivatali állásuknál fogva váltak törvényhatósági bizottság tagjaivá (például a polgármester és helyettese, a főjegyző, a városi tanácsnokok, a tisztifőorvos és így tovább).

Mindent egybevetve, éves bontásban: 1925-ben még 259 városatya fordult meg a törvényhatósági bizottságban, azonban tíz évvel később, a közigazgatási reform hatására számuk 192 főre csökkent. Eszerint a két világháború között Kecskemét teljes városirányítási elitjének arányát a város összlakosságához mérten alig 0,2–0,3 százalékban határozhatjuk meg.[759]

Gazdasági elit ♦ A következő elitcsoport talán még összetettebb képet mutat, mint a városirányítási elit. A Lengyel-féle megközelítést alapul vevő Szakál Gyula úgy véli, hogy a helyi gazdasági elitbe mindazok beletartoztak, akik (helyi szinten) nagyobb vagyonnal, nagyobb vállalattal rendelkeztek, akik a mezőgazdaság, az ipar vagy a bankszféra, illetve a gazdaságirányítás különböző területein rendelkezési joggal bírtak.[760] Bár megközelítése elfogadható, miszerint a legvagyonosabbak társadalmi csoportja — igaz fenntartásokkal, de — a legna-

[755] 1929. 30. tc. *A) kimutatás a 3. §-hoz*

[756] Az adatokban kimutatható változások módszertani eljárásunk következménye, hiszen egy-egy mintaév 12 hónapjában előforduló összes olyan nevet feljegyeztük, amely a közgyűlési jelenléti íveken szerepelt. Így a 7–13 fős többlet abból adódik, hogy az évközben, például elhunyt vagy elköltözött tagok helyére lépő póttagok egyformán a látókörünkbe kerültek.

[757] 1929. 30. tc. 4. §

[758] 1929. 30. tc. 5. §

[759] 1930-ban a város lakosságszáma 79 467 fő volt. – MSK ÚS 83. köt.

[760] Szakál 2002. 14. vö. uo. 74. – A „történész számára szilárd fogódzót az intézményes pozíciók birtoklása jelenti. Ez lehet a befizetett adó nagysága, a részvénytársaságok vezetésében betöltött hely, jelentős részvénycsomag birtoklása, de lehet az ipari és a kereskedelmi üzemek vezető beosztása is. Korszakunkban [1870–1940] a vagyoni pozíció konvertálását a virilizmus intézménye biztosította.”

gyobb adófizetőkkel azonosítható, azonban az már kevésbé helyénvaló, hogy az 1929-es közigazgatási reform után ő sem tett a *gyakorlatban* különbséget a legnagyobb adózók és a virilisek csoportja között.

Visszatérve tehát a korábban felvetett kérdésre — miszerint a helyi elithez tartozhat-e mindenki, aki a legnagyobb adózók listáján szerepel — e helyen kívánunk választ adni. Ehhez azonban a gazdasági elit szerkezeti felépítésének elemzését aligha kerülhetjük meg.

A korábban vázolt koncepció alapján a helyi gazdasági elit egyrészt állt a vagyoni elitből, azokból tehát, akik a város legvagyonosabb polgárai voltak. Róluk — jobb híján — a legnagyobb adófizetők listái alapján nyerhetünk pontatlan, mégis többé-kevésbé hiteles képet. (Legutóbb a virilis jegyzékek forrásértékével kapcsolatban Kövér György foglalt állást.)[761] Ezek a névjegyzékek ugyanis (saját korlátaik között) éppen a vagyonosok látens hierarchiának a legfelső szerkezetét rögzítik. Az egykori valós struktúra felvázolásához azonban elengedhetetlen, hogy minden rajta szereplő egyén egyszeres adóösszeg alapján nyerjen besorolást. Az így korrigált rangsorban a humán tőke által nyújtott előnyök háttérbe szorulnak, miközben az anyagi tőke előtérbe kerülve a konstrukció megfelelő alapjául szolgálhat. Az ekképpen kialakított listára ugyanakkor nem kerülhetnek fel azok az adókétszerezők, akiknek adóösszege

[761] Eszerint a „virilis jegyzékek születési körülményeinek mélyebb elemzése óvatosságra int, hogy az abban szereplő adatokat akár a vagyonosodás mértékének, akár a jövedelem természetének megállapítására önmagukban alkalmasnak tekintsük. Lehet [— folytatja Kövér —], hogy túlzottan szkeptikusnak tűnik állításom, de én bizony már az adóhatóságok által beküldött kimutatásokban is kételkedem". (Kövér 2010. 295.) Noha az óvatosság felvállalásával — vitán fölül — egyetértünk, és az is világos, hogy a fenti megállapítás a virilizmus korai időszakára vonatkozik, mégis hangsúlyozni szeretnénk egy fontos tényt a kecskeméti legtöbb adót fizetői névjegyzékekkel kapcsolatban. A kecskeméti adóhivatal érintett tisztviselőivel, vagyis a jegyzéket összeállítókkal szemben is felmerül a kérdés, hogy tulajdoníthatunk-e nekik is hasonló magatartásformát, tudniillik hanyagságot, mint amit Kövér a fél évszázaddal korábban élt Szabolcs megyei hivatalnokokkal kapcsolatban felismert. (Kövér 2010. 288.) Bár erre minden kétséget kizáró választ ma már sok évtized távlatából aligha adhatunk, mégis a virilis jegyzékek kéziratos vizsgálata éppen az ellenkezőjéről, vagyis a listát összeállító tisztviselő(k) lelkiismeretes, pontosságra törekvő alakjáról győz meg bennünket. Különösen igaz ez az 1935. évre érvényes előzetes lajstromra. A névjegyzéket a városi adóhivatal főszámvevője, vitéz Szabó Mihály látta el kézjegyével még 1934 augusztusában. Bár írásszakértői képesítéssel nem rendelkezünk, mégis több mint valószínű, hogy az, aki aláírta és az, aki a listát összeállította, valamint a javításokat elvégezte, egy és ugyanaz a személy. A 18 oldalas dokumentumot — amennyire meg tudjuk ítélni — tehát egyetlen kéz szülte. Afelől azonban aligha lehet kétségünk, hogy ezt Szabó csak több adóhivatali tisztviselő előzetes feltáró tevékenysége után állíthatta össze, vagyis a munka első (előkészítő) fázisáról érdemben nem mondhatunk semmit. Mindazonáltal Szabó, egyértelműen precízen végezte feladatát. Ez kiderül abból is, ahogy a születési évszámokat ellenőrizte és javította, ahogy a kétszeres adóbeszámítás jogalapját bámulatos gondossággal pontosította, vagy ahogy a foglalkozási megnevezéseket módosította lépten-nyomon, például a tanácselnököt járásbíróra, a fűszerkereskedőt kereskedőre, a nyugalmazott tanárt nyugalmazott tornatanárra, illetve számtalan esetben a gazdálkodót földbirtokosra, miközben hasonlóan nagyszámban változatlanul hagyta magát a gazdálkodó megnevezést. A gazdálkodó kifejezés földbirtokosra cserélése egyrészt valóságos jelentésbeli különbségre utal, másrészt azt valószínűsíti, hogy a főszámvevő személyesen ismerte csaknem az összes legtöbb adót fizető kecskemétit. Ez annál is inkább valószerű, mert Szabó Mihály maga is közéjük tartozott a 30-as években, sőt a legkorábbi adatunk alapján már 1921-től hivatalból szintén tagja volt a törvényhatósági bizottságnak, ami pedig egyértelműen a gazdag kapcsolati hálójára, széleskörű ismertségére-ismeretségére utal. Ilyenformán a városi elitről alighanem külön-külön, személyenként „naprakész" információval rendelkezhetett. Ezek után, mivel az 1930-as évekbeli névjegyzékeket (kézírás alapján) igazolhatóan 1938-ig, nyugdíjazásáig Szabó saját maga állította össze (később pedig Sárközi Béla), így a kecskeméti legtöbb adót fizetői listákkal szemben bennünk lényegesen kevesebb a kétkedés — legalábbis, ami az adatok pontos vezetésére való törekvést illeti —, mint Kövérben a szabolcsi dokumentumokkal kapcsolatban. Azt viszont változatlanul elfogadjuk, hogy ezeknek a listáknak a segítségével — minden precizitásuk ellenére is — csupáncsak megközelítő kép nyerhető az adózók valós vagyoni-jövedelmi helyzetéről – lévén szó arról, hogy a névsorban szereplők adóterhei csak a közigazgatási Kecskemét területén álló adótételek után került feljegyzésre. (BKMÖL IV. 1905. 4., 5., 6. doboz.; BKMÖL IV. 1903. a. 43. kötet; KNC 1922. 41., KNC 1927. 147., KNC 1930. 168., KNC 1935. 158., KNC 1938. 201.)

nem érte el az eredeti névjegyzékben szereplő legutolsó, eleve egyszeresen számított adóösszeget; tudniillik nem lehetséges megállapítani, hogy a törvényesen humán tőkéjüket latba vető adókétszerezők, vajon hány másik, náluk vagyonosabb kecskemétit szorítottak ki a névjegyzék közel 400 fős keretszámából. Másrészt a helyi gazdasági elit áll azokból, akik az adóhivatal által összeállított legtöbb adót fizetők névjegyzékén szerepelnek és virilisként tagjai a városirányítási elitnek (akár kiszorultak az előbb definiált vagyoni elit soraiból, akár sem). Továbbá a helyi gazdasági elithez tartoznak azok is, akik nem kerültek fel a legnagyobb adófizetők névjegyzékére, vagy nem tagjai a városirányítási elitnek, de valamely helyi nagyobb például mezőgazdasági, ipari vagy bankszféra területén vezető pozícióban állnak. E három elitcsoport közül a legtöbb kétely óhatatlanul a vagyoni elithez fűződik.

Joggal merül fel a vagyoni elit kapcsán, hogy hol húzódik az elitcsoport alsó határa. Első megközelítésben — kényszerből — talán ott, ahol a névjegyzékek utolsó sorszámát törvény szerint rögzítették. Más megközelítésben viszont az fogalmazható meg — és ez az, ami leginkább érvényes lehet, még ha az empirikus kutatásokban legkevésbé sem használható —, hogy a látens hatalmi pozíciók, mint a vagyoni pozíciók — ellenben a nyílt (szervezett) hatalmi pozíciókkal — jellegükből kifolyólag nem rendelkezhetnek éles határokkal. Tehát egyfelől el kell fogadnunk, hogy a vagyoni elitnek a mindennapok során nincsenek éles határai, másfelől az empirikus kutatások, ebben az esetben (is), elképzelhetetlenek a határok „kijelölése" nélkül. Ekképpen a határ aligha lehet más, mint a forrás — azaz a legtöbb adót fizetők névjegyékének központilag megszabott — keretszáma, amely annak függvényében módosul, hogy az egyszeres adószámítás alapján (a korábban leírt eljárást követően) mennyien feletek meg a konstrukció kritériumainak. Ez egyben azt is jelenti, hogy a vagyoni elit méretéről, csak közelítő képet alkothatunk. Talán álláspontunk lényegét úgy foglalhatjuk össze, hogy sohasem leszünk képesek meghatározni a vagyoni elit sohasem létező határait.[762] Annyit tehetünk: tudomásul vesszük, hogy a névjegyzékek segítségével a vagyoni elitről, s annak források alapján csak hiányosan megkonstruálható, ha nem is egészéről, de nagy részéről nyerhetünk elfogadható alapképet, amely sok szempontból, más források bevonásával, árnyalható, „pontosítható".

Az így nyert kecskeméti vagyoni elit legalsó rétegei által az 1930-as években befizetett adó összege 480–490 pengő között alakult évente *(25. táblázat)*, amely helyi viszonylatban — Erdei Ferenc adatai alapján — nem sokkal haladta meg egy gazdacseléd teljes évi átlagos, 450 pengőnyi keresetét.[763] Hasonló, 430 pengőnyi összeget kapunk a napszámosok átlagos éves keresete után is,[764] ami megerősíti azt a tényt, hogy a kecskeméti vagyoni elit — források alapján megfogható — legalsó rétege megközelítőleg annyit adózott vagyona és jövedelme után éves szinten, mint amennyi egy helyi napszámos vagy egy gazdacseléd csaknem éves

[762] Természetesen ez alól a felső határ kivételt képez.
[763] Erdei 1937. 82.
[764] Erősen leegyszerűsített, s ezért csak hozzávetőleges becslésünk alapján egy napszámos felnőtt férfi az 1930-as években Kecskeméten, átlagosan 1 pengő 80 fillért keresett naponta. (Szálas interjú 2003.) Márciustól októberig, 8 hónappal számolva, maximálisan 240 napot dolgozhatott. Nyilvánvaló azonban, hogy ennyi napot aligha állt módjában végigdolgozni. Ebből eredően legfeljebb átlagosan 430 pengő körül alakulhatott egy felnőtt férfi éves napszámos keresete, amennyiben nem rendelkezett földbirtokkal.

keresete volt. Felmerül a kérdés, hogy miként értelmezhetők ezek az adatok. Másképp fogalmazva, mennyire tekinthetők valóban vagyonosoknak a kecskeméti legtöbb adót fizetők alsó rétegei? Hiszen éppen ez lehet a kulcs ahhoz, hogy bebizonyítsuk, ezek a személyek is, akik a vagyoni elit alsó negyedét alkották, vagyis 1934-ben a 255. helyénél is kedvezőtlenebb pozícióban voltak, általában rendkívül nagy vagyonnal rendelkeztek helyi viszonylatban.

25. táblázat
A kecskeméti vagyoni elit létszáma 1921–1939 között

mintaévek	A vagyoni elit				
	konstruált, lezárt létszáma	lehetséges létszáma[f]	adójának felső értéke	adójának alsó határa	alsó határának százalékos aránya[g]
1921	114[a]	114	123 094 K	2 961 K	2,4
1925	114[a]	114	1 733 K	200 K	11,6
1926	284[b]	302	2 500 K	201 K	8,0
1929	293[c]	359	5 855 P	485 P	8,3
1934	339[d]	382	4 199 P	491 P	11,7
1939	426[e]	454	4 768 P	481 P	10,1
összes pozíció	1 570	1 725			
„többszörös” átfedések	773	860			
mindösszesen	797	865			

Forrás: VaEA *Saját számítás.*

[a] Az 1921. és az 1925. évi legtöbb adófizetőkről csak a virilis jegyzékek által alkothatunk képet, így tehát legtöbb adót fizetők listája nem áll rendelkezésünkre. Az, hogy mégis mind a 114 főt a vagyoni elitbe soroltuk, annak az az oka, hogy a legutolsó adókétszerező 1926-ban, egyszeres adója alapján is előnyösebb helyen állt a rangsorban, mint az eleve egyszeres adóösszeg alapján 284. helyre rangsorolt legutolsó adófizető. Így nincs okunk azt feltételezni, hogy egy évvel korábban, 1925-ben a virilis jegyzék 114. pozícióján álló dr. Cserey-Pechány Albin orvos ne lett volna a vagyoni elit tagja (hiszen 1926-ban is még a 246. helyen, 38 pozícióval előrébb állt, mint a legutolsó). Hasonló viszonyokat feltételezve az 1921. évre is, döntöttünk amellett, hogy mind a 114 virilist a vagyoni elithez soroljuk, még akkor is, ha az utolsó helyen álló dr. Iványosi Szabó László ügyvéd egyszeresen számolt adóösszege (2961 korona), csupán 2,4 százaléka volt az abban az évben befizetett legmagasabb adó összegének. A későbbi évek tanúsága szerint a legalacsonyabb adóösszeg, amely alapján még valakit a vagyoni elitbe lehetett sorolni, 8–12 százaléka volt az éppen az évi legnagyobb értéknek. Eszerint úgy tűnik, hogy Iványosi Szabó és vele együtt még 80-an nem tartoztak a 114 főből a vagyoni elithez. Ez azonban azért elképzelhetetlen, mert az utolsó — aki egyszeres adója alapján került fel az 1921. évi virilistára — is 5276 koronát fizetett, amely a legmagasabb adóösszeg 4,3 százaléka volt. Ez pedig jócskán elmaradt az összes többi mintaévben tapasztalt aránytól. Ennek magyarázatát egyértelműen az akkori súlyos instabil gazdasági helyzetben ismerhetjük fel. Ezen az alapon aligha megmondható biztonsággal ki is lehetett a vagyoni elit vitathatatlan tagja.

[b] Az 1926. évi legtöbb adót fizetők névjegyzékéről 302 pozíció azonosítható (adóösszeg alapján is), amelyből 18 jogi személy volt, így 284 egyént rögzíthettünk. Annak, hogy mind a 284 főt a vagyoni elitbe soroltuk az a magyarázata, hogy közülük egy sem volt olyan, akinek kétszeresen figyelembe vett adója, az egyszeres átszámítást követően alacsonyabb lett volna, mint a legutolsó adózó által befizetett, eredetileg is egyszeresen vett összeg. Tehát dr. Cserey-Pechány Albin kórházigazgató főorvos — akinek neve ezúttal is előkerül — kétszeresen vett adója pontosan 542 korona volt, s mivel ő állt az adókétszerezők között az utolsó helyen, így az általa fizetett tényleges adóösszeg (271 korona) még így is lényegesen meghaladta a listán szereplő utolsó egyszeresen adózó, Sándor Miklós közel 54 kat. holdas gazdálkodó által fizetett 201 koronát.

[c] A lehetséges 359 főből csak 293 főt sorolhattunk 1929-ben a vagyoni elitbe. Eszerint 66 olyan adókétszerező volt, akinek adója Sz. Tóth Pál házbirtokos által fizetett egyszeres (485 pengős) adóját nem érte.

[d] Egyszeres adója alapján 1934-ben idősb Kovács Pál — szintén — házbirtokos volt az, aki 491 pengővel felkerült a legnagyobb adófizetők listájára, aki ezzel 43 adókétszerezőt szorított ki.

[e] Az 1939. évi névjegyzék rendhagyó jelentőségű. Ebben az évben volt a legkörülményesebb a vagyoni elit összetételének a megállapítása. Ugyanis az érvényes lista nem tartalmazta az 1939. évi 4. tc. értelmében a legvagyonosabb zsidók rétegét. Így, ha csak ezzel a listával számoltunk volna, rendkívül komoly strukturális eltéréseket, és főleg valótlan képet kaptunk volna. Ennek kiküszöbölése végett, egy szerencsésen fennmaradt, csak a kizárt (88) zsidó legnagyobb adófizetőket tartalmazó, névjegyzék alapján sikerült rekonstruálni a valós legtöbb adót fizetők névjegyzékét, amelyen így 454 név vált feldolgozhatóvá. Ebből a listán szereplő legutolsó egyszeres adófizető Fazekas Ferenc villanyszerelő (vállalkozó) 481 pengővel a 426. helyen állt, maga mögé utasítva ezzel 28 adókétszerezőt. (BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – A legtöbb adót fizetőknek a városi adóhivatal által az 1940. évre megállapított névjegyzéke. I. kimutatás. 1939. július 15.; Uo. – A legtöbb adót fizető zsidó adózókról, 1940. évre.)

[f] A lehetséges létszám ebben az esetben azt jelenti, hogy a rendelkezésünkre álló, adott évre vonatkozó legtöbb adót fizetők névjegyzékében — vizsgálatunk szempontjából — ennyi értékelhető személy található az adókétszerezőkkel együtt.

[g] Az adott évi legmagasabb adóösszeghez mért legkisebb összeg százalékos aránya.

Az 1934. évben összeállított legnagyobb adófizetők listájáról egy 339 fős vagyoni elit rekonstruálható. Ha csak azokat emeljük is ki, akiknek az alsó negyedben volt földvagyonuk; tehát ha kiemeljük ezt az 56 személyt (mert a 82 főből csak 26 főnek, közel harmaduknak nem volt földje), s megnézzük, hogy ez az 56 fős csoport átlagosan mekkora értékű földvagyonnal rendelkezett, akkor meglepően magas összegek alapján kell a feltett kérdésben szerencsésen állást foglalnunk. Eszerint 1934-ben átlagosan, fejenként közel 20 ezer pengős földvagyon állapítható meg még a vagyoni elit alsó negyedében is *(26. táblázat)*. S ha számításba vesszük, hogy az 1934. évi kecskeméti földárak a gazdasági válság miatt legalább 30-40

26. táblázat
A kecskeméti vagyoni elit földbirtokainak pengőben kifejezett megközelítő értéke 1934-ben

Negyed	Pozíció[a]	A földbirtokosok száma	1934-ben egy főre jutó földvagyon átlagos értéke pengőben		Az 1934-ben földjük után adózók			
			az 1934.	az 1939.	szőlőinek összterülete	nem szőlőbirtokainak összterülete	teljes földvagyonának összege, pengőben	
			évi földárak alapján[b]		kat. holdban		1934. évi földáron	1939. évi földáron
1.	1–85.	52	45 041	69 825	201	5 965	2 342 129	3 630 925
2.	86–170.	55	28 836	44 834	131	4 013	1 585 983	2 465 896
3.	171–255.	50	21 218	33 292	151	2 425	1 060 922	1 664 622
4.	256–339.	56	19 567	30 669	107	2 632	1 095 774	1 717 447
1–4.	1–339.	213			590	15 035	6 071 656	9 458 789

Saját számítás.

Forrás: BKMÖL IX. 234. b. 2. dob. Nr. 1939/16. – Munkásszakosztály iratai, földárak. BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – Az 1935. évre megállapított legtöbbadófizetőknek névjegyzéke, a városi adóhivatal által; 1934. augusztus 21. Vö. BKMÖL IV. 1905. 5. dob. – A legtöbbadófizetők 1934. évi névjegyzéke; 1934. október 22.

[a] Egyszeres adószámítás alapján konstruált rangsor, a vagyoni elit meghatározásának módszere szerint.

[b] Az ingatlanok piaci forgalmi értékének meghatározásához egy 1933–1939 közötti éves bontásban szereplő országos és egy 1939. évi kecskeméti átlagos földárakat tartalmazó kimutatást használtunk. Tehát 1939-ből mind az országos, mind a kecskeméti adatsor elérhető, ahol a szántó- és a szőlőföldi árak birtokméret-szerinti bontásban szerepelnek. Eszerint az országos és a kecskeméti földárak (ilyen sorrendben / jellel elválasztva) a következőképpen alakultak 1939-ben – a zárójelben az intervallum középértéke olvasható. *Szántó*: 5 kat. hold alatt 910–1230 (1070) / 500–1300 (900), 5–10 kat. hold 820–1140 (980) / 450–1200 (825), 10–20 kat. hold 730–990 (860) / 400–1000 (700), 20–50 kat. hold 700–910 (805) / 350–900 (625), 50–100 kat. hold 630–840 (735) / 300–800 (550), 100–500 kat. hold 550–760 (655) / 300–800 (550) pengő. *Szőlő*: 5 kat. hold alatt 1870–2370 (2120) / 1500–3000 (2250), 5–10 kat. hold 1730–2160 (1945) / 1200–2500 (1850), 10 kat. hold felett 1350–1570 (1460) / 1000–1800 (1400) pengő. Azt feltételezve, hogy 1939-ben az országos és a kecskeméti földárak egymáshoz viszonyított aránya közel azonos lehetett 1934-ben is, így az 1934. évi hiányzó kecskeméti adatsort — az előbbi összefüggést felhasználva — számítottuk ki az 1934. évi országos értékekből. Eszerint *1934-ben* az országos és a kecskeméti földárak a következőképpen alakultak (az országos érték mögötti / jel után az arányszámokkal kalkulált kecskeméti középérték olvasható). *Szántó*: 5 kat. hold alatt 545–785 (665) / 559, 5–10 kat. hold 525–735 (630) / 530, 10–20 kat. hold 480–655 (568) / 477, 20–50 kat. hold 430–590 (510) / 396, 50–100 kat. hold 400–550 (475) / 355, 100–500 kat. hold 335–470 (403) / 357 pengő. *Szőlő*: 5 kat. hold alatt 1150–1480 (1315) / 1396, 5–10 kat. hold 880–1165 (1023) / 973, 10 kat. hold felett 830–1010 (920) / 882 pengő. – Végül itt jegyezzük meg, hogy az 1934. évi vagyoni elitben szereplő összes, 213 fős földbirtokosi csoport esetében külön-külön, egyénenként számoltuk ki a földvagyon értékét; különbséget téve — az eltérő földárak miatt — a szőlő és nem szőlő (többnyire szántó) és e birtokok méretei között. Ezekre a nominális számításokra épülnek a táblázatban közölt értékek.

százalékkal alacsonyabbak voltak, tehát, ha az 1939. évi árfolyamon számolunk, akkor nagyjából 30 ezer pengős földvagyona volt átlagosan a leggyengébb pozíciójú vagyoni elittagoknak is. S akkor még nem említettük e személyek egyéb vagyontárgyainak értékét, mint a ház, a berendezés, más ingóságok és — amennyiben volt — az éves jövedelem. Ezek közül kiemelve a házvagyont, megállapítható, hogy 1934-ben — nem számolva a válság hatásaival —

még a vagyoni elit alsó negyedében is fejenként, átlagosan 15 ezer pengő körüli értékű lakóingatlannal kell számolnunk *(27. táblázat)*. Ez pedig egyet jelent azzal, hogy Kecskemét közel 340 „leggazdagabb" lakója által alkotott vagyoni elit alsó negyedében is a föld- és házvagyon

27. táblázat
A kecskeméti vagyoni elit házbirtokainak pengőben kifejezett megközelítő értéke 1934-ben

Negyed[a]	Pozíció	A házbirtokosok száma	Házadóalap, a házak hivatalosan becsült éves bérleti díjának összege[b] (pengőben)	Ha a házadóalap a ház értékének[c]		A házvagyon minimum és maximum becslésének középértéke (pengőben)	Az egy főre jutó házvagyon átlagos értéke a		
				8 százaléka (minimuma)	5 százaléka (maximuma)		minimum	maximum	medián
				akkor a házvagyon becsült értéke (pengőben)			becslés alapján (pengőben)		
1.	1–85.	80	210 483	2 631 032	4 209 651	3 420 342	32 888	52 621	42 754
2.	86–170.	80	111 347	1 391 834	2 226 935	1 809 385	17 398	27 837	22 617
3.	171–255.	79	84 329	1 054 110	1 686 576	1 370 343	13 343	21 349	17 346
4.	256–339.	79	72 600	907 502	1 452 003	1 179 752	11 487	18 380	14 934
1–4.	1–339.	318	478 758	5 984 478	9 575 165	7 779 822			

Saját számítás.

Forrás: BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – Az 1935. évre megállapított legtöbbadófizetőknek névjegyzéke, a városi adóhivatal által. 1934. augusztus 21.; BKMÖL IV. 1905. 5. dob. – A legtöbbadófizetők 1934. évi névjegyzéke; 1934. október 22.; BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – A legtöbb adót fizetőknek a városi adóhivatal által az 1940. évre megállapított névjegyzéke. I. kimutatás. 1939. július 15.; MOL Z 19. 20. dob. – Magyar Nemzeti Bank, Hitelinformációk 1922–1948.

[a] Egyszeres adószámítás alapján konstruált rangsor, a vagyoni elit meghatározásának módszere szerint.

[b] A házadó kulcsa az 1930-as években a törvényhatósági jogú városokban, így Kecskeméten is mindvégig 16 százalék volt. (1929. évi 2. tc. 1. §, vö. Eszláry 1938. 113–116., 133–134. és Takács Gy. 1943. 235–236., 646.) Eszerint a legtöbb adót fizetők névjegyzékében feltüntetett házadótétel a házadóalap 16 százalékát mutatta. Ebből könnyedén kiszámolható az eredeti házadóalap, amely a mindenkori ingatlan (hatóságilag) megbecsült éves házbérjövedelmével, azaz a ház éves haszonértékével volt azonos.

[c] A házadóalap, vagyis az ingatlan becsült éves bérleti díjából kiszámítható, hogy hozzávetőleg mekkora lehetett az épület és annak tartozékainak becsült, piaci forgalmi értéke. Ehhez azonban ismernünk kell, hogy az ingatlan értékének átlagosan hány százalékát adta a házadóalap, vagyis kérdés az, hogy Kecskeméten az éves albérleti díjak milyen arányban álltak az ingatlan piaci, becsült értékével. Eme arányszám megállapításához azonban közvetlen forrással (azok megsemmisülése miatt) nem rendelkezünk, mégis a Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs irataiból megtudhatjuk, hogy egy-egy ingatlan becsült értéke mekkora lehetett. Ehhez mindenekelőtt olyan adatokra volt szükségünk, amelyeket az infláció még nem érintett, azaz 1940 előtti hitelkérések jöhettek csupán számításba. Az említett iratokban 1936 és 1939 között 21 eset jöhetett számításba. Ezek közül 4 olyan személy volt, akiknek ismerjük vagy az 1934. vagy az 1939. évi házadóalapját, s közülük is csupán ketten adóztak egy ingatlan után. Ackerl János temetkezési vállalkozó 45 éves korától, 1929-től volt tagja a vagyoni elitnek. Az I. kerületben, a Kisfaludy utca 26 szám alatt fekvő ingatlana után 1934-ben 368, 1939-ben pedig 360 pengőt adózott. Ennek megfelelően a házadóalapja, vagyis az ingatlan éves haszonértéke 1939-ben 2250 pengő volt. Ackerl János 1939. júniusában folyamodott kölcsönért. Az eljárás keretében a bank a szóban forgó ingatlant is felbecsülte, amelynek akkori forgalmi értékét 28 ezer pengőben határozták meg. Eszerint az ingatlan értékének 8 százalékát adta az éves házbérjövedelem, avagy a házadóalap. (MOL Z 19. 20. dob. Nr. 1300.) A másik személy, id. Keresztes János gazdálkodó 49 évesen, 1926-ban lett a vagyoni elit tagja. A IV. kerületben, a Bánffy utca 14 szám alatt fekvő ingatlana után 1934-ben 75, majd 1939-ben már 86 pengőt adózott. Ennek megfelelően házadóalapja 1934-ben 468, 1939-ben 536 pengő volt. Idősb Keresztes János 1937 novemberében folyamodott hitelért. Ekkor az említett ingatlant 10 ezer pengőre becsülte a bank. Eszerint az ingatlan értékének 4,7–5,4 százalékát, átlagban 5 százalékát adta az éves házbérjövedelem, a házadóalap. (MOL Z. 19. 20. dob. Nr. 1223.) A kapott eredményeket Fülöp Béla kereskedő (MOL Z. 19. 20. dob. Nr. 1184.) és Schillinger Dezső gyártulajdonos (MOL Z. 19. 20. dob. Nr. 1285.) példája is megerősítette. Mindent egybevetve úgy tűnik, hogy az 1930-as években Kecskeméten a lakóingatlanok becsült értékének 5–8 százalékát adta az éves (nyers) házbérjövedelem, vagyis az éves házadóalap, amelynek — adókulcs alapján — 16 százalékát kellett házadó gyanánt kifizetni, s amely összeget a legtöbb adót fizetők névjegyzéke mind 1934-ben, mind 1939-ben tételesen rögzített Kecskeméten.

együttes átlagos értéke az 1930-as évek derekán megközelítette a 45 ezer pengőnyi összeget. Hogy érzékelhessük, mégis mekkora vagyonról van szó: a színarany 1934. októberi vételi árfolyama grammonként 5 pengő 55 fillér volt,[765] így a 45 ezer pengős összeggel számolva, több mint 8 kilogramm aranyat lehetett volna vásárolni. (Amennyiben egy ekkora méretű

[765] MOL K 428. a. – MTI 1934. október 23., 27. Hírkiadás, Tyler-jelentés IX. folytatás, 16 óra 40 perckor kiadott jelentés. (A hiányzó mértékegység nem lehet uncia, csak gramm.)

aranytömböt a nemzetközi árupiacon napjainkban szeretnénk értékesíteni, akkor ma ezért több mint 70 millió forintot[766] kaphatnánk.)

Ezek után úgy véljük, nem kérdés Kecskemét esetében többé az, hogy a legnagyobb adófizetői névjegyzékek alapján konstruált vagyoni elit alsó negyede is, vagyona alapján valóban a helyi elithez, ezen túl a gazdasági elithez tartozott. Ugyanakkor — és éppen ez az, amire a figyelmet rá kívánjuk irányítani —, a kérdés inkább úgy módosul, hogy a társadalomtörténeti kutatásokban van-e létjogosultsága egy vagyoni elitkonstrukció fenntartásának? Erre megnyugtató választ pedig csak a további kutatások hozhatnak majd.

A kecskeméti vagyoni elit méretéről tehát mindenekelőtt a — törvényben megszabott keretek szerint, a helyi adóhivatal által összeállított — legnagyobb adófizetők névjegyzéke alapján alkothatunk fogalmat. Az említett elitcsoport keretszáma 1929 után 360 főből állt, ami olykor a 400 főt is meghaladta. Ilyen, több száz nevet tartalmazó listák csak 1926-tól állnak rendelkezésünkre.[767] Ezt megelőzően a húszas évekből kizárólag olyan dokumentumok (virilis listák) maradtak ránk, amelyek azoknak a neveit rögzítik, akik legtöbb adót fizetőként egyben virilis tagjai, póttagjai voltak a törvényhatósági bizottságnak, a városirányítási elitnek. Ebből következik az is, hogy a húszas évek vagyoni (és így gazdasági) elitjének olyan szintű rekonstruálása, mint amire az 1930-as évek viszonylatában lehetőségünk van, megoldhatatlan feladat. A 114 főnyi virilis 1921-ben és 1925-ben a lehetséges 360 „leggazdagabb" kecskemétinek csupáncsak 32 százalékát adta. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a hiányzó 68 százalékról ne rendelkeznénk mégis valamilyen közvetett információval.

Abból indulunk ki, hogy az 1930-as években összesen 620 főről tudjuk azt, hogy a vagyoni elit tagja volt. Ennek 27 százaléka (164 fő) az 1920-as években is az említett elithez tartozott. Ezzel szemben az 1920-as évek lehetséges vagyoni elitjéből összesen 341 személyt ismerünk, akik közül 164 egyénről tudjuk azt — az előbbiek alapján —, hogy az 1930-as években is megőrizték vagyoni státusukat. Eszerint a 164 személyen kívül, még 177 főről van ismeretanyagunk a 20-as évekből. Ha azt feltételezzük, hogy az 1920-as években sem volt jelentősen nagyobb vagy kevesebb a helyi vagyoni elit létszáma, mint az 1930-as években, amikor 620 főre tehetjük a méretét; akkor ez egyben azt is jelenti, hogy a 20-as évekbeli vagyoni elitnek csupán 45 (és nem 68) százalékát nem tudjuk nevesíteni. Mivel a szóban forgó két évtized vagyoni elitje között — az ismeretlenek tükrében — még nagyobb átfedést valószínűsíthetünk, így minden bizonnyal lényegesen alacsonyabbra tehető azok száma, akikről valóban nem rendelkezünk információval. Más megközelítésben, nem téve különbséget a 20-as és a 30-as évek vagyoni elitje között, összességében 797 főről állapítottuk meg, hogy az említett elithez tartozott a két világháború között. Ha egy-egy évtizedben — forrásaink alapján —

[766] A színarany eladási ára kilogrammonként 8 787 633 Ft volt a később megjelölt letöltési időpontban. Eszerint 8,1 kilogramm aranyért 71 251 078 forintot adtak volna a nemzetközi árupiacon. – http://conclude.hu (Letöltés: 2010. augusztus 13. 11:52:42.) Vö. http://www.privátbankár.hu/#osszevontGraf (Letöltés: 2010. augusztus 13. 12:32.)

[767] BKMÖL IV. 1905. 4. dob. A legtöbb adót fizető törvényhatósági bizottsági tagoknak 1926 évre összeállított névjegyzéke. (A lista — szerencsés módon — a legtöbb adót fizető első 114 személy felsorolása után nem áll meg, hanem egészen a 305. sorszámig közli a neveket és az adóösszegek méretét, sőt egészen a 323-as helyezésig folytatja az adatközlést, igaz ekkor már csak a sorszámot és hozzá rendelhető nevet, a befizetett adóösszeget már nem tudhatjuk meg belőle.)

megközelítőleg 620-620 főre tehetjük a kecskeméti vagyoni elithez tartozók számát, és legalább 27 százalékos átfedéssel számolunk, akkor (620×2×0,73) nagyjából 900 főre becsülhetjük (a forrásaink által szabta keretek között is) a város lehetséges vagyoni elitjének 1921 és 1939 közötti összlélekszámát, amelyből — ahogy azt említettük — 797 személy adatit ismerjük. Ez pedig egyet jelent azzal, hogy adatbázisunk a két világháború közötti kecskeméti vagyoni elitnek csaknem 90 százalékos reprezentáltságát nyújtja.

A városirányítási elithez hasonlóan a vagyoni elitnél is megállapíthatjuk éves bontásban a létszámot *(25. táblázat)*. Eszerint 1926-ban hozzávetőlegesen 284, míg 1934-ben 339 főre tehetjük a szóban forgó elitcsoport lélekszámát, amely az összlakossághoz mérten 0,3–0,5 százalékban határozható meg.

Visszatérve az eredeti kérdéshez, hogy mekkora lehetett a gazdasági elit mérete Kecskeméten, azt válaszolhatjuk, hogy ebből a vagyoni elit nagyjából 280-340 fő körül alakulhatott éves szinten, míg azok száma, akik nem voltak tagjai a vagyoni elitnek, ám ennek ellenére valamely nagyobb helyi gazdasági jellegű intézmény vagy szervezet vezetőségének[768] igen, 1926-ban 117 főre, míg 1937-ben 93 főre volt tehető. Eszerint a szerevezett (és nem a látens) gazdasági pozíciókhoz kötődő gazdasági elit létszáma a vizsgált időszakban évente 90-120 fő körül mozoghatott, együtt pedig megközelítette éves szinten a 370-460 főt, amely a város összlakosságának 0,5–0,6 százalékát adta.[769]

Társadalmi elit ♦ Hogy erről az elitcsoportról szerkezeti szempontból — az előzőekhez képest — rövidebben szólunk, két tényezővel magyarázzuk. Egyfelől kevés, jól használható forrás maradt fenn a korabeli helyi társadalmi szervezetekről, kiváltképp azok működéséről. Másfelől a város név- és címtárai, bár egyértelműen rögzítik a társadalmi elitpozíciók birtokosainak néhány alapvető adatát, mégis, ha a már meglévő adatbázisainkkal ezeket nem tudtuk fedésbe hozni, akkor róluk egyéb információval — mint a nevükkel, a lakcímükkel és a viselt pozíció-

[768] A szervezett gazdasági pozíciókhoz kötődő elittagságot az alábbi intézmények és szervezetek szűk vezetősége, igazgatósága esetében vettük csak figyelembe. Dőlttel szedve azok az intézmények, szervezetek, amelyek 1926-ban még nem működtek. Adófelszólamlási Bizottság, *Adóügyi Albizottság*, Duna-Tiszaközi Körzeti Mezőgazdasági Hitelszövetkezet (OKH tag), Duna–Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara, Egyesült Gőztéglagyár Rt., Első Kecskeméti Konzervgyár, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt., Első Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcstermelő Szövetkezet, *Építési és Szabályozási Bizottság*, Építészeti Ügyosztály, Erdőhivatal, Falu Magyar Gazda és Földmíves Szövetség, Főispáni Hivatal, Gazdasági Ügyosztály, Háztulajdonosok Szövetsége, Hungária Nyomda- és Lapkiadóvállalat Rt., Ipari Ügyosztály és Elsőfokú Közigazgatási Hatóság, *Jogügyi Szakbizottság*, Kaszinó Egyesület, Kecskemét és Vidéki Ipartestület, Kecskeméti Faiskola és Magtermelő Rt., Kecskeméti Gazdasági Gőzmalom és Gőzfürdő Rt., Kecskeméti Hitelszövetkezet (OKH tag), *Kecskeméti Ipari Hitelszövetkezet*, Kecskeméti Kereskedelmi Iparhitelintézet és Népbank, Kecskeméti Leszámítoló és Pénzváltó Bank Rt., Kecskeméti Magyar Bank Rt., Kecskeméti Sertéshizlalók Gőzmalmi Rt., Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület, Kecskeméti Ügyvédi Kamara, Kereskedői Kaszinó, *Kecskeméti Gazdák Tejszövetkezete*, Kecskeméti Gazdasági Egyesület, *Kecskeméti Gazdasági Vasút*, Kecskeméti Iparegyesület, Kecskeméti Szőlősgazdák Gyümölcs- és Zöldségtermelő Értékesítő és Feldolgozó Szövetkezete, Közigazgatási Bizottság, Közigazgatási Hivatal, Községi Bíróság, Magyar Általános Gyufaipari Rt. és Kecskeméti Gépgyár Rt., Magyar Általános Hitelbank, Magyar Általános Takarékpénztár Rt. Kecskeméti Fiókja, Magyar Nemzeti Bank Kecskeméti Fiókintézete, Mérnöki Hivatal, Nemzeti Hitelintézet Kecskeméti Fiókja, Néptakarékpénztár Rt., Pénz és Jogügyi Ügyosztály, *Pénzügyi Szakbizottság*, Platter János Konzervipari és Kereskedelmi Rt., Polgármesteri Hivatal, Számonkérőszék, Szőlősgazdák Egyesülete, *Telepítési Bizottság*, Tiszti Ügyészség, Városi Adóhivatal. – KNC 1927. 144–184., 191–211.; KNC 1938. 197–214., 220–246., 260–275., 289–293.,

[769] 1930-ban a város lakosságszáma 79 467 fő volt. (MSK ÚS 83. köt.)

jukkal — nem rendelkezünk. Ebből az erősen korlátolt kutatói mozgástérből adódik tehát, hogy alább csak érintőlegesen foglalkozunk a társadalmi elittel.

Az említett elitfőcsoportba azokat soroltuk, akik kiemelkedő szerepet töltöttek be a város társadalmi újratermelésének folyamatában. A maguk mozgásterén belül ők is jelentős befolyásolással rendelkeztek. Ilyenek voltak az egyházak helyi vezetői és a köréjük szerveződő döntéshozói apparátus, vagy egy-egy tanintézmény igazgatója, igazgatósága, de ide sorolhatók a művészek, írók, az egykor magas tisztséget betöltők, akik a helyi társadalmi közélet megbecsült tagjai voltak. Ők gyakran valamely helyi társadalmi egylet, kaszinó, klub vezetőségében vállaltak társadalmi szerepet.[770] A vizsgált elitbe olyanok is beletartoztak, akik az előbb említett pozíciók mellett esetleg tagjai voltak a városirányítási vagy a gazdasági elitnek, netán egyszerre mindkettőnek is. Mindezt figyelembe véve 1926-ban 262 főt, egy évtizeddel később, 1937-ben hasonlóan 281 főt nevezhetünk meg, akik Kecskemét pozíciókhoz kötött társadalmi elitjét alkották. Ez, az éves szinten 260-280 fős csoport, a város lakosságának alig 0,3–0,4 százalékát adta.

*

Az eddigi eredményeket összesítve, az 1930-ban már 80 ezer fős Kecskemét három funkcionális elitfőcsoportjának éves összlélekszáma legalább 800 fő körül alakult. Ennél azonban lényegesen alacsonyabb valós létszámmal kell számolnunk, mivel e három elitcsoport között rendkívül jelentős volt az átfedés, amely egyben a speciális multifunkcionális elitcsoport keretszámát is megadta. Ez az átfedés 1925/26-ban 244 fő, egy évtizeddel később, 1935/37-ben már csak 218 fő volt. Így tehát túlzás volna az említett 800 fő körüli összegben megállapítani a város elitjének évenkénti teljes méretét, hiszen az átfedések figyelembevételével ez a szám jelentősen alacsonyabb „intervallumban”, megközelítőleg 550–600 fő között alakult a Horthy-korszakban. Eszerint Kecskemét város elitjének lakossághoz mért éves aránya 0,7–0,8 százalékban határozható meg.[771]

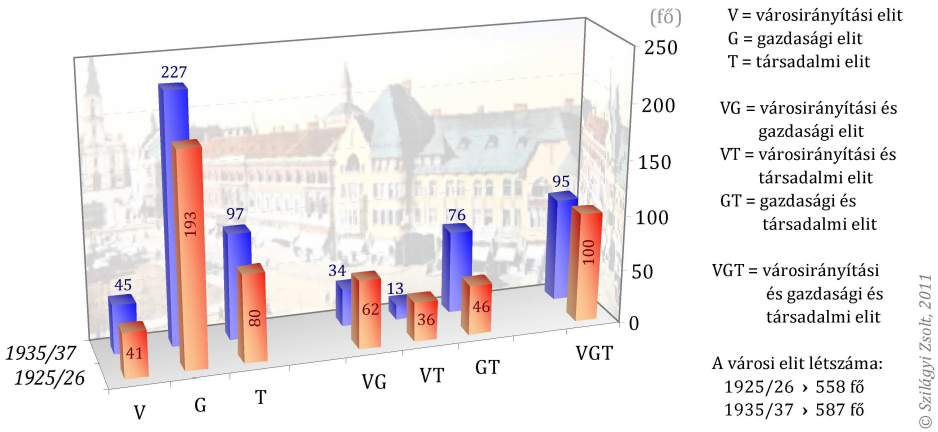
[770] Az alább felsorolt intézmények szűk vezetőségét, igazgatóságát soroltuk a társadalmi elithez. Dőlttel szedve azok az intézmények, szervezetek, amelyek 1926-ban még nem működtek. *Állami Elemi Leányiskola Gondnoksága*, *Állami Gazdasági Szaktanítóképző Intézet*, Állami Katona József Reáliskola, Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma, Angolkisasszonyok Tanítónőképzője és Gyakorló Iskolája, Anyakönyvi Hivatal, Árvaszék, *Bugac Egylet*, *Egészségügyi Bizottság*, Egyetemes Református Jogakadémia, Evangélikus Egyházközség, *Felsőkereskedelmi Iskolák Felügyelő Bizottsága*, *Fiú Felsőkereskedelmi Iskolát Végzettek Szövetsége*, Gyorsírók Egyesülete, Hatósági Állatorvosi Hivatal, *Illetőségi Katonai és Kórházi Ügyosztály*, Izraelita Hitközség, Katona József Társaság, Kecskeméti Dalárda, Kecskeméti Műpártolók Egyesülete, *Kecskeméti Piarista Diákegyesület*, Kecskeméti Polgári Daloskör, *Kecskeméti Polgári Lövészegylet*, *Kecskeméti Vadásztársaság*, Kegyesrendi Római Katolikus Gimnázium, Kecskeméti Anya- és Csecsemővédő Intézet, Kecskemét Nyilvános Jellegű Kórház, Kecskeméti Sakk-kör, *Kórházi Bizottság*, *Középmagyarországi Autó és Motor Club*, Közművelődési és Társadalompolitikai Ügyosztály, Községi Iskolaszék, Községi Tanítók Dal- és Zeneegyesülete, *Magyar Amatőrfényképezők Országos Szövetségének Helyi Csoportja*, *Magyar Cserkészszövetség VIII. kerülete*, Magyar Ifjúságot Védő Egyesület, Magyar Nemzeti Szövetség Kecskeméti Köre, Múzeum- és Könyvtárbizottság, Műkedvelők Zenekara, *Országos Frontharcos Szövetség Főcsoportja*, Országos Közegészségügyi Egyesület Fiókja, Orthodox Izraelita Hitközség, *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei és Kecskeméti Orvosi Kamara*, *Reáliskolai Diákegyesület*, Református Egyházközség, Református gr. Tisza István Gimnázium, *Református Kollégiumi Diákegyesület*, *Református Leánygimnázium*, *Revíziós Liga*, Római Katolikus Egyházközség, Szepesi Szövetség, Tekéző Társaság, Testnevelési Bizottság, Tiszti-főorvosi Hivatal, Tüdővész Ellen Védekező Egyesület, Városi Fiú Felsőkereskedelmi Iskola, Városi Női Felsőkereskedelmi Iskola, Vörös Kereszt Egylet, Zeneiskolai Felügyelő-bizottság. – KNC 1927. 144–184., 191–211.; KNC 1938. 197–214., 220–246., 260–275., 289–293., 324–334.

[771] A két speciális elitcsoportról később szólunk.

8.2. Szerkezeti változások

Az elit szerkezete — az eddig vázoltakhoz képest — sokkal részletesebb és árnyaltabb formában is felrajzolható. A vizsgálathoz használt források által előidézett korlátok, és az elemzéshez rendelkezésünkre álló bőséges adatmennyiség azonban (más tényezők mellett) együttesen eredményezik azt, hogy kevésbé rekonstrukcióról, mint inkább — és éppen ez az, amit hangsúlyozni szeretnénk — konstrukcióról beszélhetünk az elit szerkezetének, szerkezeti változásainak bemutatásakor; ahol sohasem a struktúra, hanem a segítségével megragadható folyamatok és változások a fontosak. A változások irányának, méretének, lehetséges okainak és következményinek a feltárásához, meglátásunk szerint, még mindig az egyik leghasználhatóbb módszer — az alapkutatások első (!) körében — a szerkezeti konstrukciók kialakítása. Noha meglehet, hogy hibáival és hiányosságaival több kételyt és megválaszolatlan kérdést vet fel az eljárás, mint amire megoldást nyújthat, mégis ennek segítségével fogalmazhatók meg azok az alapvető kérdések, illetve körvonalazhatók azok a jelentősebb folyamatok, amelyekre majd ráépülhetnek a mélyebb megértést segítő, esetleg az elvetést is lehetővé tevő, más jellegű források bevonásával végzett későbbi vizsgálatok.

A kecskeméti városi elit szerkezetének megrajzolásakor és méretének körvonalazásakor a vizsgált korszakban is létező társadalmi „csoportokat” használtunk fel. Így nem hagyhattuk figyelmen kívül a törvényhatósági bizottság különböző „minőségű”, azaz eltérő (virilis, választott, 1929 után érdekképviseleti, szakszerűségi, vallásfelekezeti vagy örökös tag) jogcímen kiválasztott csoportjait, mint ahogy a legvagyonosabb látens, illetve helyi szinten jelentős gazdasági nyílt pozícióval rendelkező, valamint a más jellegű társadalmi csoportokat sem. Ezek nem is annyira külön-külön, mint inkább együttes vizsgálata arra mutatott rá, hogy eme elitcsoportok meglepő mértékben fonódtak egymással össze. E szerkezeti sajátosságokat a *28. táblázat* majd az arra épülő *29. táblázat*, illetve grafikusan a *36. ábra és a 41. ábra* foglalja össze, amelyek egyben a további szerkezeti vizsgálataink alapjául is szolgálnak.

36. ábra A kecskeméti városi elit összetétele, szerkezeti változása 1925/26 és 1935/37 között.
(A részletes adatokat lásd a *28. táblázatban* és *29. táblázatban*.)

28. táblázat

A kecskeméti városi elit főcsoportjainak konstrukciója 1925/26-ban és 1935/37-ben

A-táblázat AZ ELITFŐCSOPORTOK LÉTSZÁMÁNAK MEGHATÁROZÁSÁHOZ HASZNÁLT MIKROCSOPORTOK ÉS AZOK KÓDJAI

Csoport-kód	Létszám	Összetétel[a]	Létszám	Csoport-kód	Létszám	Összetétel[a]	Létszám
	1925/26		1935/37		1925/26		1935/37
A	4	ti.	1	R	5	szGE+VaE	6
B	37	vál.	33	S	121	VaE	172
C	2	ti.+szGE	0	T	0	é.sz.vf.	11
D	4	vir.+szGE	7	U	0	é.sz.vf.+TE	4
E	47	vir.	9	V	0	é.sz.vf.+szGE	3
F	7	vál.+szGE	9	W	0	é.sz.vf.+szGE+TE	7
G	9	ti.+TE	1				
H	27	vál.+TE	8				
I	14	ti.+szGE+TE	3	Bb	1	VaE+vál.	3
J	34	vir.+TE	17	Ff	1	VaE+vál.+szGE	2
K	29	vir.+szGE+TE	28	Gg	1	VaE+ti.+TE	2
L	14	vál.+szGE+TE	8	Hh	4	VaE+vál.+TE	2
M	13	szGE+TE	14	Ii	1	VaE+ti.+szGE+TE	11
N	11	szGE+VaE+TE	17	Ll	3	VaE+vál.+szGE+TE	8
O	22	VaE+TE	45	Uu	0	VaE+é.sz.vf.ö.+TE	2
P	80	TE	97	Vv	0	VaE+é.sz.vf.ö.+szGE	1
Q	67	szGE	49	Ww	0	VaE+é.sz.vf.ö.+szGE+TE	7

B-táblázat AZ ELITFŐCSOPORTOK MINŐSÉG ALAPJÁN VETT ÖSSZETÉTELE

Elit-főcsoport	mikrocsoportok	1925/26 fő	Minőség	1935/37 fő	mikrocsoportok	Különbözet
Városirányítási elit	A+C+G+I+Gg+Ii	31	ti.[b]	18	A+G+I+Gg+Ii	−13
	D+E+J+K	114	vir.[b]	61	D+E+J+K	−53
	B+F+H+L+Bb+Ff+Hh+Ll	94	vál.[b]	73	B+F+H+L+Bb+Ff+Hh+Ll	−21
	–	–	é.sz.vf.[b]	35	T+U+V+W+Uu+Vv+Ww	
		239	*összesen*	*187*		−52
Gazdasági elit	D+E+J+K+N+O+R+S+Bb+Ff+Gg+Hh+Ii+Ll	284	VaE	339	D+E+J+K+N+O+R+S+Bb+Ff+Gg+Hh+Ii+Ll+Uu+Vv+Ww	55
	Q+C+D+F+I+K+L+M+N+R+Ff+Ii+Ll	171	szGE	180	Q+D+F+I+K+L+M+N+R+V+W+Ff+Ii+Ll+Vv+Ww	−1
	D+K+N+R+Ff+Ii+Ll	54	átfedés[c]	87	D+K+N+R+ Ff+Ii+Ll+Vv+Ww	
		401	*összesen*[c]	*432*		21
Társadalmi elit	P+G+H+I+J+K+L+M+N+O+Gg+Hh+Ii+Ll+Uu+Ww	262	TE	281	P+G+H+I+J+K+L+M+N+O+U+W+Gg+Hh+Ii+Ll+Uu+Ww	19
		262	*összesen*	*281*		19

Forrás: SEA és ViEA és VaEA *(Saját számítás.)*

Rövidítések: é.sz.vf. = érdekképviseleti, szakszerűségi vagy vallásfelekezeti jogcímen lett képviselő, TE = társadalmi elittag, szGE = szervezett pozícióval rendelkező gazdasági elittag, ti. = tisztviselő, VaE = vagyoni elittag, vál. = választott képviselő, vir. = virilis.

[a] Azokat jelenti, akik csak a megjelölt összetételű csoportnak voltak a tagjai. Például: ti. = csak azok a tisztviselők, akik nem rendelkeztek szervezett gazdasági pozíciókkal, nem voltak tagjai a vagyoni elitnek és társadalmi pozícióik sem voltak; vagy például: VaE+TE = csak azok, akik a vagyoni elit tagjai voltak (lényegében akik a legtöbb adót fizetők listáján is szerepelnek), de emellett nem voltak tagjai a városirányítási elitnek, nem rendelkeztek szervezett gazdasági pozícióval, viszont tagjai voltak a társadalmi elitnek; vagy például vál.+szGE+TE = azok, akik a helyi választások útján kerültek a törvényhatósági bizottságba, s ezzel a városirányítási elitbe, így nyílván nem voltak tagjai a vagyoni elitnek (azaz nem szerepeltek a legtöbb adót fizetők listáján az adott mintaévben), viszont mégis tagjai voltak a gazdasági elitnek úgy, hogy szervezett gazdasági pozíciót birtokoltak, s ráadásul emellett még a társadalmi elitnek is tagjai voltak.

[b] Az elmaradó választások miatt 1925-re már a póttagok is elfogytak, akik közül a választott képviselők létszámát lehetett volna 114 főre kiegészíteni. E helyzetet azzal igyekeztek megoldani, hogy a választások híján be nem tölthető választott képviselők helyét tisztviselőkkel próbálták feltölteni. Így adódhatott elő az a helyzet, hogy amíg 1921-ben még 17 tisztviselője, 114 virilis tagja és még csak két betöltetlen pozícióval 112 választott képviselője volt a törvényhatósági bizottságnak, addig 1925-ben már 15 betöltetlen hellyel 99 választott képviselője, 114 virilise és 13-mal több, 30 tisztviselője volt az említett bizottságnak. – BKMÖL IV. 1903. a. 43. és 47. köt. (Közgyűlési jegyzőkönyvek az 1921. és az 1925. évre.) Vö. BKMÖL IV. 1905. 3. dob. – Kecskemét törvényhatósági város törvényhatósági bizottsági tagjainak névsora 1927. évre. (Saját számítás.) Továbbá az 1935/37. évi adatok azért annyira jellegadóan különböznek az 1925/26-os értékektől, mert az 1929. évi közigazgatási reform jelentősen átalakította a törvényhatósági bizottság összetételét is. Eszerint a virilis és választott képviselők száma Kecskeméten 114-114 főről, 60-60 főre csökkent, a tisztviselőké az eredeti 17-ről, majd a későbbi 30-ról 15 főre apadt, viszont az újonnan megjelenő érdekképviseleti, szakaszerűségi és vallásfelekezeti jogcímen 30 taggal „bővült" a testület létszáma, amely összességében így is több mint 60 fővel kevesebb lett. – 1929. évi 30. tc. Az, hogy az említett keretszámoktól alkalmanként mégis jelentősen eltér az általunk 1935/37. mintaévben megadott adatsor, annak az a magyarázata, hogy az adott évben ennyien fordultak meg az érintett pozícióban. Például a 60 választott képviselő helyett 79 főt regisztráltunk, azaz csak az 1935. évben 19 fő volt a fluktuáció száma.

[c] A városirányítási elittel szemben — ahol a pontosan megszabott jogcímek (minőségek) alapján állítódtak fel a csoportok — a gazdasági elitben, a vagyoni elit látens pozíciói miatt, az átfedés igencsak jelentős méretet öltött a vagyoni és a szervezett gazdasági elit között. Ebből adódóan az „összesen" érték már a vagyoni és a szervezett gazdasági elit összegét és az átfedés különbözetét mutatja.

29. táblázat

A kecskeméti városi elit szerkezete a két világháború között

	fő		százalék		
	1925/26	1935/37	1925/26	1935/37	különbözet
Városirányítási elit (ViE)					
ViE[a]	41	45	17,2	24,1	6,9
ViE ∩ GE[b]	62	34	25,9	18,2	–7,8
ViE ∩ TE[c]	36	13	15,1	7,0	–8,1
ViE ∩ GE ∩ TE[d]	100	95	41,8	50,8	9,0
Összesen	239	187	100,0	100,0	
stabilitási index (S_{st})*					7,94
Gazdasági elit (GE)					
GE[e]	193	227	48,1	52,5	4,4
GE ∩ ViE[a]	62	34	15,5	7,9	–7,6
GE ∩ TE[f]	46	76	11,5	17,6	6,1
GE ∩ ViE ∩ TE[d]	100	95	24,9	22,0	–2,9
összesen	401	432	100,0	100,0	
S_{st}					5,27
Társadalmi elit (TE)					
TE[g]	80	97	30,5	34,5	4,0
TE ∩ ViE[c]	36	13	13,7	4,6	–9,1
TE ∩ GE[f]	46	76	17,6	27,0	9,5
TE ∩ ViE ∩ GE[d]	100	95	38,2	33,8	–4,4
összesen	262	281	100,0	100,0	
S_{st}					6,74
A kecskeméti városi elit					
ViE[a]	41	45	7,3	7,7	0,3
GE[e]	193	227	34,6	38,7	4,1
TE[g]	80	97	14,3	16,5	2,2
Multifunkcionális elit: ViE ∩ GE[b]	62	34	11,1	5,8	–5,3
Multifunkcionális elit: ViE ∩ TE[c]	36	13	6,5	2,2	–4,2
Multifunkcionális elit: GE ∩ TE[f]	46	76	8,2	12,9	4,7
Multifunkcionális elit: ViE ∩ GE ∩ TE[d]	100	95	17,9	16,2	–1,7
összesen	558	587	100,0	100,0	
S_{st}					3,23

Forrás: ViEA, VaEA, SEA *Saját számítás.*

* A stabilitási index (S_{st}) ebben az esetben megmutatja, hogy az adott elitfőcsoport szerkezete mekkora stabilitást, illetve instabilitást mutat. Az index alkalmazhatóságának feltétele, hogy legalább két szerkezeti elemből álljon a vizsgált struktúra, s hogy az adatok legalább két időmetszetből származzanak. Az S értéke 0 és 50 közötti tartományba esik. Minél közelebb van az S értéke a nullához, a struktúra annál stabilabb, annál kevesebb olyan hatás éri, amely miatt létszáma és ezáltal maga a szerkezet megváltozhatna. Ellenkező esetben, ha az S értéke távolabb van a nullától, annál inkább instabil, változékony a struktúra. Kiszámítása: az adott struktúra szerkezeti elemeinek egészéhez mért százalékos érték két időpont között mért abszolút különbözetének az átlaga.

Ahol:

$$S_{st} = \frac{\sum_{i=1}^{n} |x_i|}{n}$$

S_{st} = stabilitási index
x_i = az i-edik szerkezeti elem százalékos abszolút különbözetének átlagolandó értéke
n = a szerkezeti elemek száma

Az alábbi, ABC betűivel jelölt mikrocsoportok kódjainak feloldását lásd a *28. táblázat – A*.

[a] ViE = 1925/26: A(4)+B(37); 1935/37: A(1)+B(33)+T(11) – Más elitfőcsoporthoz nem tartoznak.

[b] ViE ∩ GE = 1925/26: C(2)+D(4)+E(47)+F(7)+Bb(1)+Ff(1);
1935/37: D(7)+E(9)+F(9)+V(3)+Bb(3)+Ff(2)+Vv(1)

[c] ViE ∩ TE = 1925/26: G(9)+H(27); 1935/37: G(1)+H(8)+U(4)

[d] ViE ∩ GE ∩ TE = 1925/26: I(14)+J(34)+K(29)+L(14)+Gg(1)+Hh(4)+Ii(1)+Ll(3) ;
1935/37: I(3)+J(17+K(28)+L(8)+W(7)+Gg(2)+Hh(2)+Ii(11)+Ll(8)+Uu(2)+Ww(7)

[e] GE = 1925/26 és 1935/37: Q(67, 49)+R(5, 6)+S(121, 172) – Más elitfőcsoporthoz nem tartoznak.

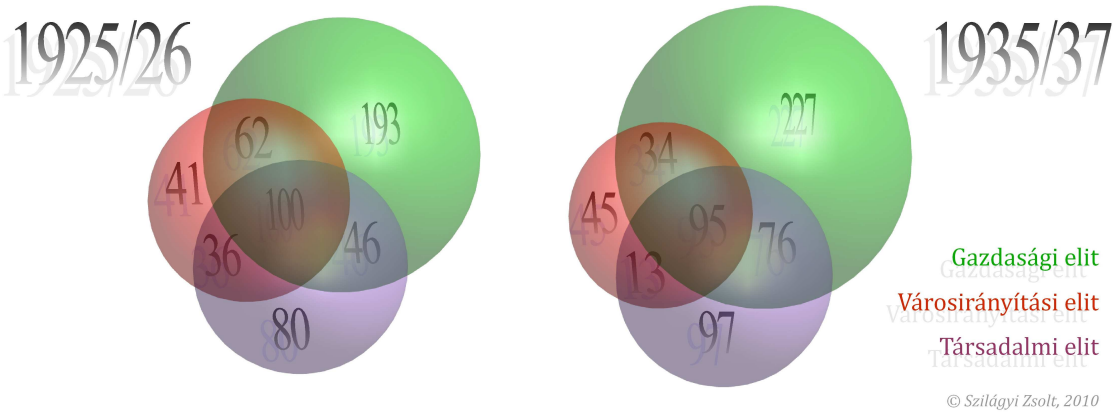
[f] GE ∩ TE = 1925/26 és 1935/37: M(13, 14)+N(11, 17)+O(22, 45)

[g] TE = 1925/26 és 1935/37: P(80, 97) – Más elitfőcsoporthoz nem tartoznak.

Elsőként a makroszerkezeti változások felől közelítve, a kecskeméti városi elit éves mérete — ahogy azt korában említettük — nagyjából 550-600 fő körül alakult a két világháború között *(36. ábra)*. Ebből a városirányítási elit létszáma 1925 és 1935 között 239 főről 187 főre, közel 22 százalékkal csökkent. A gazdasági elit 401 főről 432 főre, közel 8 százalékkal emelkedett. Miközben a társadalmi elit is 262 főről 281 főre, mintegy 7 százalékkal bővült *(29. táblázat)*. Ezeket az adatokat azonban körültekintően kell kezelnünk, mivel valódi jelentésüket csak a mélyebb, a mikroszerkezeti folyamatok összefüggésében nyerhetik el.

A városirányítási elit mikroszerkezeti változására jellemző, hogy a tisztviselők száma a vizsgált időpontban 30 főről 19 főre, a virilis és a választott képviselőké 114 főről 60 főre csökkent, miközben az érdekvédelmi, szakszerűségi és vallásfelekezetek képviselőinek új jogcímen — keretszám szerint — 30 taggal bővült a törvényhatósági bizottság, amely ennek ellenére is 245 főről 174 főre apadt. Ezek a keretszámok noha kijelölik a városirányítási elit létszámát, mégis — például — az 1935. évi jelentős „fluktuációnak” köszönhetően 174 fő helyett 192 személy került nyilvántartásunkba, ezzel együtt a városirányítási elitbe is.

A városirányítási elit 42 százaléka ugyanakkor erősen összefonódott az 1920-as évek derekán egyszerre a gazdasági és a társadalmi elittel *(37. ábra)*; mely arány egy évtized leforgása alatt még inkább a multi-funkcionálódás irányába mozdult el, hiszen a városirányítási elit 51 százalékának ekkorra már mindkét másik elitcsoporttal *egyszerre* volt közvetlen

37. ábra A kecskeméti városi elitcsoportok egymásba fonódása a két világháború között, (leegyszerűsített, csak megközelítőleg arányos létszámalapú ábrázolás).[772]

kapcsolata. Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy a közigazgatási törvény, Kecskemét esetében, a választott és a virilis képviselők számát a korábbi 114-114 főről, közel felére, 60-60 főre csökkentette; ami egyben a tisztviselők, az érdekképviselet és a szakszerűség jogán felvételt nyert képviselők „előretörését” hozta, mely folyamat jellegéből fakadóan a leírt átstrukturálódást eredményezte. Ezzel szemben, azok aránya láthatóan (külön-külön 55–64 százalékponttal) apadt, akik városatyaként csak a gazdasági, vagy csak a társadalmi elitben szereztek újabb pozíciókat, ami szintén egyenes következménye volt az előbb értelmezett folyamatnak. Ezzel párhuzamosan a városirányítási eliten belül 10 százalékkal emelkedett azok aránya, akik semelyik másik elitcsoporthoz sem tartoztak, amely egyben arra utal, hogy sze-

[772] A részletes adatokat lásd *28. táblázat* és *29. táblázat*.

mélyükben kevésbé fajsúlyos városatyákat tisztelhetünk. Mindent egybevetve az 1920-as évek közepén a városirányítási elit 83 százaléka a speciális, multifunkcionális elithez volt sorolható, amely arány egy évtizeddel később — mindenekelőtt a közigazgatási reform hatására — 76 százalékra csökkent.

Ezzel szemben a gazdasági elit nagyjából fele egyedülállóan egyetlen másik elitcsoporthoz sem tartozott, viszont 1925-ben negyede egyszerre tagja volt a másik két elitnek is. A maradék 27 százalék nagyobbik fele (16 százalék) városirányítási, kisebbik fele társadalmi pozíciókkal rendelkezett. Ezek az arányok — az említett közigazgatási törvénnyel — annyiban módosultak az 1930-as évek derekára, hogy a gazdasági elit kötődése a másik két elithez kevésbé lett látványos. Összességében véve a gazdasági elit diverzifikált pozíciói 5 százalékponttal 52-ről 47 százalékra csökkentek, vagyis a vizsgált elitfőcsoport multifunkcionális elitben betöltött szerepe látszólag visszaesett; egyetlen területet (a gazdasági–társadalmi elitet) leszámítva, ahol létszámuk több mint másfélszeresére, 46 főről 76 főre emelkedett. Ez az utóbbi átcsoportosulás a magyarázata annak, hogy bár a gazdasági multifunkcionális elit létszáma lényegében változatlan (205–208 fő) maradt, mégis a teljes multifunkcionális eliten belüli aránya — a városirányítási multifunkcionális elit méretének közigazgatási reform okozta zsugorodása miatt — 85 százalékról 94 százalékra emelkedett; jelezve a gazdasági funkció növekvő szerepét, koncentráltabbá válását.

Ezek az eredmények kristálytisztán jelzik azt az 1930-as évek első kétharmadában lejátszódó, összetett politikai, gazdasági és társadalmi átrendeződési mechanizmust, amely a közigazgatási reform, a világgazdasági válság és más egyéb, kisebb helyi folyamatok hatására lépett működésbe.

A bethleni politika taktikai okokból és csak nagy késéssel bevezetett közigazgatási reformja a törvényhatósági jogú városok képviselőtestületében jelentős változásokat eredményezett. Az említett késés magyarázata abban áll, hogy az 1920 után kiépülő új rendszernek időre volt szüksége ahhoz, hogy kellően megvethesse gyökereit; amihez az 1918 előtti városirányítási elitek pozícióinak és hatalmának biztosításán át (is) vezetett az út.[773] A körülmények 1929-re azonban nemcsak megértek a változtatáshoz, hanem azok egyenesen szükségessé is tették a közigazgatási rendszer átalakítását. A kormányzat drasztikusan átszabta a mozdulatlanságba dermedt városirányítási elitek struktúráját. Ellenben a változás talán leglátványosabban mégis a helyi gazdasági eliteket érintette. Például, Kecskeméten 1925/26-ban a gazdasági elitnek (beleértve a virilis és nem virilis gazdasági elittagokat is) összesen 156 pozíciója volt a városirányítási elitben, ami azt jelentette, hogy a városatyák 64 százalékának volt valamilyen (nyílt vagy látens) gazdasági pozíciója. Egy évtizeddel később a gazdasági elitnek, a korábbi 156 helyett, már csupán 119 pozíciója volt, azaz súlyuk közel negyedével csökkent, míg arányuk a városirányítási elitben lényegesen nem változott, 62 százalék körül alakult. Azért lehetett így, mert a testület mérete is 243 főről 192 főre apadt. Ez, a látszatra „statisztikai zsonglőrködés” egy rendkívül fontos tényre világít rá: arra, hogy 1929 után a kizárólagos anyagi tőke már elégtelennek bizonyult a legtöbb esetben arra, hogy valakit a

[773] Püski 2006. 191.

városirányítási elitbe juttasson és ott is tartson. Ez a gyakorlatban pedig úgy csapódott le, hogy amíg 1925/26-ban a képviselőtestületnek még 47 olyan tagja volt, aki vagyona-jövedelme révén jutott be oda, és ezen túlmenően szervezett gazdasági pozíciója nem volt, addig 1935/37-re számuk ötödére, mindössze 9 főre esett vissza. Mindebből az következik, hogy a húszas évekhez képest a harmincas években a városirányítási gazdasági elittagok hatalma koncentráltabbá vált, lényegében közülük azok tarthatták meg városatyai minőségüket, akik a vagyonuk mellett még a város valamely gazdasági jellegű intézményében is vezető szereppel bírtak.

Az eddigiek alapján tehát téves volna önmagában azt állítani, hogy az 1929. évi közigazgatási reform a helyi gazdasági elitet — létszámát tekintve — erősen korlátozta volna a városirányítási pozíciókban való érvényesülésében. A kép ennél árnyaltabb. Valóban elfogadható állítás, hogy a reform visszaszorította a megszerezhető pozíciók számát, s ezzel nagymértékben a csak anyagi tőkével rendelkezők bejutási esélyeit rontotta, ám a lényeg mégsem ebben rejlik. Hiszen ama lépéssel, midőn a reform, a képviselőtestület létszámát is jelentősen visszavette, az a helyzet állt elő, hogy a városirányítási elitben a gazdasági elit aránya szinte változatlan (68-69 százalék) maradt, tehát a szavazatok leadásában megnyilvánuló érdekérvényesítési lehetőségeik gyakorlatilag nem változtak. Leegyszerűsítve: a városi szintű döntéshozói kompetenciák lényegében a pusztán vagyoni elithez kötődő — az 1920-as években, a város ügyei iránt egyébként is nagyfokú érdektelenséget mutató — virilisek kezéből átkerültek azok kezébe, akik a vagyoni mellett többnyire koncentrált, szervezett gazdasági hatalommal is rendelkeztek. Úgy is fogalmazhatunk akár, hogy a városirányítási elit gazdasági pozíciókkal is rendelkező tagjai — a közigazgatási reformot megelőző 1920-as évekhez képest már — professzionálisabb (helyi szintű) gazdaságirányítási hatalommal és gyakorlattal rendelkeztek az 1930-as évekre.

A gazdasági elit két csoportja, a vagyoni elit és a szervezett gazdasági pozíciókkal rendelkező, gazdaságirányítási elit között a mikroszintű vizsgálatok során szintén különbséget kell tennünk. Az előbbiről, korábban már többször is részletesen szóltunk, így e helyen mindössze azt domborítjuk ki, hogy számuk emelkedése egyfelől annak volt köszönhető, hogy 1929 után a legtöbb adót fizetők névjegyzékére többen kerülhettek fel az új jogi szabályozásnak megfelelően. Ezzel azt is hangsúlyozni szeretnénk, hogy elvileg a vagyoni elit lélekszáma nem változott, ugyanaz a látens vagyoni hierarchia éppúgy megvolt az 1920-as években is, mint az 1930-as években; annyi különbséggel, hogy e rangsor szerkezetéről — forrásunk, a legnagyobb adófizetők listájának korlátai miatt — ekkor még jelentősen kevesebbet tudunk: nem a felső, közel 400, hanem csak a felső 114 vagy 284 pozíciót ismerjük. Másfelől viszont a vagyoni elit (látszólagos) száma mindettől függetlenül is jelentős mértékben „emelkedett” az 1930-as években. Noha elvileg a vagyoni elit keretszáma minden körülmény ellenére változatlannak tekinthető, mégis nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy az említett évtized végére jelentősen nőtt azok száma, akik éves szinten legalább 491 pengőt adóztak (arányuk 45 százalékkal, 129 fővel gyarapodott). A 2000 pengő felett adózók száma közel négy-

szeresére, 10-ről 35 főre, míg a 2000 pengő alatt (491 pengővel bezárólag) adózó vagyoni elit pedig 96 fővel mintegy másfélszeresére emelkedett *(30. táblázat)*.

30. táblázat
A vagyoni elit számának eltérő növekedése a különböző „adósávokban" 1929 és 1939 között

pengő	Adózók száma			Adózók százalékos aránya		A változás százalékos aránya 1929–1939
	1929	1934	1939	1929	1939	
4001<	1	1	1	0,3	0,2	100,0
3001–4000	3	4	12	1,0	2,9	400,0
2001–3000	6	13	22	2,1	5,3	366,7
1001–2000	74	71	82	25,8	19,7	110,8
746–1000	57	73	86	19,9	20,7	150,9
491–745[a]	146	177	213	50,9	51,2	145,9
összesen	287	339	416	100,0	100,0	144,9
Az adókétszerezők által kiszorítottak száma[b]	66	43	28			

Forrás: VaEA *Saját számítás.*

[a] Az alsó határ megállapítása — az összehasonlíthatóság miatt — aszerint lett kiválasztva, hogy melyik az a legkisebb adóösszeg, amely mindhárom mintaévben előfordul. 1929-ben 485 pengő, 1934-ben 491 pengő, míg 1939-ben 481 pengő volt. Eszerint a legalacsonyabb összehasonlítható határ 491 pengő.

[b] Azokat értjük alatta, akik az adott mintaévben a vagyoni elitből mint adókétszerezők kiszorultak. Nyilvánvalóan ez azt is jelenti, hogy maguk helyett legalább ennyi másik adózót szoríthattak ki a vagyoni elit források által meghatározható létszámából.

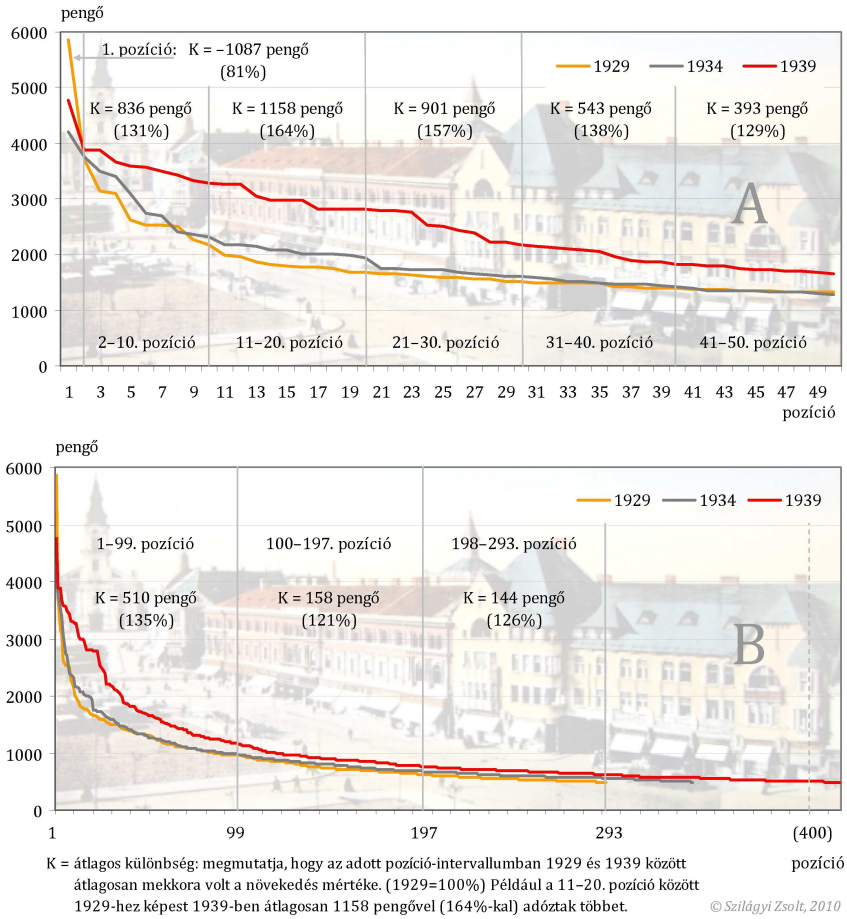
Mindez — a pengő stabilitása miatt — egyértelmű jele a vagyonosodásnak, amely a gazdasági válság évei alatt szerényebb, de a 30-as évek második felében már egészen látványos méretű volt. A város vagyoni elitje 1929-ben 271 ezer, 1934-ben 310 ezer, majd 1939-ben már 422 ezer pengőt adózott, vagyis egy évtized alatt több mint másfélszeresére emelkedett a befizetett adóösszeg, jelezve ezzel a határozott vagyonosodási folyamat méretét. Az elitcsoport földvagyona az 1930-as évek derekán 9–10 millió pengő, házvagyona 8–10 millió pengő körül alakult *(26. táblázat és 27. táblázat)*, együttesen pedig mintegy 17–20 millió pengőre becsülhető. Eszerint a kecskeméti vagyoni elit csupán ház- és földvagyona akkora összeget képviselt, mint a város teljes (70 millió pengőnyi)[774] becsült vagyonának a negyede-harmada, vagy mint a város (8,4 millió pengőnyi)[775] adósságának a duplája.

Annak ellenére, hogy a vagyonosodás általánosan kimutatható a szóban forgó elit körében, mégis inkább az elitcsoport felső és alsó harmadában öltött nagyobb formát. Erre utal például az, hogy a vagyoni elit legalsó, 1929-ben és 1939-ben maximálisan összehasonlítható 293. pozíciójához 1929-ben 485 pengőre, tíz évvel később már 627 pengőre volt szükség, ami egyben azt is jelentette, hogy 1939-ben 131 személy adózott 485 pengőnél többet, mint egy évtizeddel korábban. A középső harmadban az említett folyamat szerényebb, de kiegyensúlyozottabb képet mutatott. A legnagyobb méretű vagyonosodás — korántsem meglepően — a felső harmadon belül is inkább az első 50 pozícióban volt kimutatható *(38. ábra – A)*. A 2. és a 3. dekádban, vagyis 11–30. pozíció között több mint másfélszeresével, átlagosan 60 száza-

[774] BKMÖL X. 52. 4. dob. 3. tétel. / P

[775] BKMÖL IV. 1903. a. 57. köt. 246. (143. tárgy) – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1935. szeptember 27. (Saját számítás.)

lékkal nőtt a befizetett adóösszegek értéke, ahol eközben hozzávetőlegesen 900–1200 pengővel fizettek több adót 1939-ben, mint tíz évvel korábban. Az 1., a 4. és az 5. dekádban ennél szerényebb formában, de még így is átlagosan 30-40 százalékkal emelkedtek a befizetett összegek. Mivel a földadó, a házadó és a két kereseti adó kulcsa (illetve tétele) is változatlan

38. ábra A vagyoni elit felső 50 (A) és a maximálisan összehasonlítható 293 (B) pozíciójához szükséges éves adóösszeg változása 1929 és 1939 között[776]

maradt, sőt a községi pótadó helyi kulcsa még csökkent is,[777] s mivel inflációról sem beszélhetünk az 1930-as években,[778] ezért az előbb vázolt folyamat valóban egyet jelent a kecske-

[776] Forrás: VaEA.

[777] A legtöbb adót fizetők névjegyzékének összeállításához a földadót, a házadót, a két (általános és alkalmazotti) kereseti adót illetve a községi pótadót vették számításba az 1930-as években. A földadó kulcsa 1922-ben 20 százalék (1922. évi 21. tc. 1–4. §), 1924-ben 25 százalék (1924. évi 4. tc. a/melléklet a 2. §-hoz, B/Bevételek fokozása, II. Egyenes adók, 1. földadó; 1927. évi 5. tc. 1. §), 1929-ben ismét 20 százalék volt (1929. évi 23. tc. 1. §), amely a 30-as években nem módosult. (Vö. Eszláry 1938. 78–82., 93. és Takács Gy. 1943. 201–202., 643.) A törvényhatósági jogú városokban, így Kecskeméten is a házadó kulcsa 1922-ben 20 százalék (1922. évi 22. tc. 11. §), 1927-ben 18 százalék (1927. évi 5. tc. 2. §) s végül 1929-ben 16 százalék volt (1929. évi 2. tc. 1. §), ezt követően a 30-as években már nem került sor módosításra. (Vö. Eszláry 1938. 113–116., 133–134. és Takács Gy. 1943. 235–236., 646.) Az általános kereseti adó kulcsa 1922-től változatlan volt, amely 5–10 százalék között alakult településenként (1922. évi 23. tc. 16. §), a legmagasabb országos gyakorlat 7 százalék volt (Takács Gy. 1943. 631.; vö. Eszláry 1938. 152–155., 177–178. és Takács Gy. 1943. 61–62., 631–632.). Az általános kereseti adó kulcsát bár nem ismerjük Kecskeméten, a fenti adatok alapján bizonyosnak tűnik, hogy 5–7 százalék között lehetett, amely kétségtelenül változatlan volt az 1934. és 1939. évi legnagyobb adófizetői listák részletes adótétel-bontása alapján végzett számításaink alapján. Ezzel szemben az alkalmazotti kereseti adó kulcsa 0,5–7,5 százalék között mozgott a tiszta jövedelem függvényében, de az adótételek nem változtak (vö. Eszláry 1938.

méti vagyoni elit tekintélyes anyagi gyarapodásával. E vagyonosodás átlagos mérete pedig a felső harmadban 35 százalék (510 pengő), a középsőben 21 százalék (158 pengő), míg az alsóban 26 százalék (144 pengő) körül alakult *(38. ábra – B)*.

A gazdasági elitnek, a vagyoni mellett, a gazdaságirányítási elit is része volt. Ez az elitcsoport illetve a társadalmi elitfőcsoport bizonyult a legheterogénebb összetételűnek. Ezeknek volt a legnagyobb, a legkiterjedtebb a „tapadási felülete" más elitekhez, hiszen mintegy 10-12 mikroelitcsoportból épültek fel *(29. táblázat)*. Annak ellenére, hogy az 1920-as évek közepéhez képest az 1930-as évek derekára a jelentősebb helyi gazdaságirányítási intézmények és szervezetek száma 47-ről 53-ra emelkedett, mégsem módosult a gazdaságirányítási elit létszáma. Ennek oka részben azzal magyarázható, hogy néhány vezetői testületi létszám mérete, mint a Magyar Általános Takarékpénztár s hozzá hasonlóan az Egyesült Gőztéglagyár vezetősége is egyformán 15 főről 8 főre, vagy a Kecskeméti Leszámítoló és Pénzváltóbank igazgatósága is 16 főről 11 főre csökkent, és így tovább. A jelentősebb kecskeméti gazdaságirányítási (összehasonlítható!) nominális pozíciók száma 1926 és 1937 között 30 százalékkal kevesebb lett, vagyis ezek közül 87 megszűnt. Ráadásul az 1929-es közigazgatási reform közel felével csökkentette a megválasztható virilisek számát, ami vélhetően szintén kedvezőtlenül hatott a szervezett gazdasági pozíciók betöltőire nézve. Az, hogy mégsem csökkent — a vázolt folyamatok ellenére sem — a gazdaságirányítási elit létszáma, annak volt köszönhető, hogy párhuzamosan 132 új pozíció is „létesült", ami a szóban forgó elitcsoport gyarapodását idézhette volna elő; s amely csak azért nem következhetett be, mert közülük néhányan egyszerre több pozíciót is birtokoltak.[779] Ezek az adatok, illetve, hogy a gazdaságirányítási elit létszáma változatlan maradt, egyértelműen arra utalnak, hogy az 1920–30-as évek fordulóján a kecskeméti multipozícionális gazdasági elit még inkább megerősödött. Számuk a vizsgált időszakban 48 főről közel harmadával, 63 főre emelkedett, miközben változatlanul 30 olyan személy volt, akik egyszerre legalább 3 szervezett gazdasági pozícióval rendelkezetek; közülük a 30-as években Sárközi Jenő (16) és Szabó Iván (10) is több mint 7 pozíciót tudhatott magáénak. Eszerint csak azok száma emelkedett — 18 főről közel duplájára, 33 főre —, akik egyazon időben mindössze két szervezett gazdasági pozíciót birtokoltak.

A társadalmi elit létszámát, a gazdasági elithez hasonlóan, mindenekelőtt a társadalmi intézmények és szervezetek számának változása befolyásolhatta volna. Az 1920-as évek közepén 40, tíz évvel később pedig már 59 jelentősebb helyi társadalmi intézmény és szervezet működött a városban. Az ezek által biztosított pozíciók száma közel ötödével csökkent,[780] ellenben a mindkét mintaévben összehasonlítható társadalmi pozíciók száma lényegében nem

152–155. 178. és Takács Gy. 1943. 44–45. 625–628.). Végül a községi pótadó kulcsa csak rendkívüli esetekben haladhatta meg a belügyminiszter engedélyével az 50 százalékot (1927. évi 5. tc. 43. § 3.; vö. Eszláry 1938. 300–301. és Takács Gy. 1943. 365–366.). A községi pótadó alapja a földadó, a házadó, a társulati adó és a tantième (osztalék) adó volt. Mivel Kecskemét legnagyobb adózói között kis mértékben (1939-ben 1,7%) fordult elő az utóbbi két adóalap, így a községi pótadó viszonylatában a földadó és a házadó volt a meghatározó. Ezek alapján 10 százalék volt az adókulcs Kecskeméten 1934-ben és 5 százalék 1939-ben.

[778] Az infláció 1939. augusztus 26-a után mutatható ki. – Varga I. 1964. 112. és Botos 1997. 665.

[779] SEA – Saját számítás.

[780] Számuk 19 százalékkal 402-ről 479-re emelkedett 1926 és 1937 között.

változott.[781] A pozícióny erés vagy vesztés terén általánosan a kiegyenlítő kisebb, egy-két fős ingadozások a jellemzőek, csupán egyetlen esetben figyelhető meg jelentős (közel 60 százalékos) vezetőségi létszámcsökkenés: az Evangélikus Egyházközségnél.[782] Ezek alapján alighanem a társadalmi multipozícionális elit megerősödésének folyamatával állunk szemben. Számuk, egy évtized leforgása alatt 37 százalékkal, 70 főről 96 főre gyarapodott, csakhogy amíg a gazdasági multipozícionális elitnél — a három vagy több pozícióval rendelkezők csoportjával szemben — szinte kizárólag a kettő pozíciót birtoklók száma emelkedett (emlékeztetőül a duplájára), addig a társadalmi multipozícionális elitben csaknem egy „fordított" folyamat játszódott le. Az utóbbiak aránya jóllehet közel negyedével nőtt, ám eközben a három vagy több társadalmi pozícióval rendelkező elittagoké jóval nagyobb mértékben, 60 százalékkal emelkedett.[783] Ez pedig láthatóan egyet jelent a társadalmi pozíciók koncentrálódásával is. Erre példa az, amikor a 20-as években Zimay Károly polgármester még csak 6, viszont egy évtizeddel később Balásfali Kiss Endre polgármester már közel háromszor annyi, 15 társadalmi pozícióval „büszkélkedhetett", ami — túl a változó korabeli viszonyokon — a személyes habituson is kétségtelenül nagyban múlott. A társadalmi multifunkcionális elit létszáma mindközül a legkevesebb változást mutatta: aránya a társadalmi eliten belül mindössze 4 százalékponttal 65 százalékra csökkent, ellenben a belső szerkezete eközben jelentősen átalakult.[784]

Végül hangsúlyozni szeretnénk azt is, hogy a „vegytiszta" elitfőcsoportok — amelyeknek tagjai más elitfőcsoporthoz nem tartoztak — inkább kivételek, semmint általánosak voltak; hiszen a városirányítási elitnek alig 17–24 százaléka, a társadalmi elitnek is mindössze 31–35 százaléka volt ilyen. A gazdasági elit is csak a vagyoni elit látens pozíciója miatt mutatott magasabb, 48–53 százalékos homogenitást („tisztaságot"), amely a csoport sajátságos jellemzőinek figyelembevétele ellenére is rendkívül meglepő (alighanem alacsony!) eredmény. Legalább ennyire váratlan volt ezzel együtt az is, amikor fény derült az említett összefonódás valódi méretére, amely egy évtized alatt a körülmények hatására 44-ről 37 százalékra apadt.

Mindent egybevetve a kecskeméti városi elit főcsoportjai eltérő szerkezeti stabilitást mutattak a Horthy-korszakban *(29. táblázat)*. Legnagyobb mértékben a városirányítási elit felépítménye alakult át, köszönhetően az 1929-ben életbe lépő közigazgatási törvénynek. Ennek hiányában, vélhetően, a városirányítási elit mutatta volna a legstabilabb szerkezeti képet, azonban — a leírt okokból kifolyólag — épphogy e folyamat fordítottja érvényesült. Noha mindközül a leggyengébb (S_{st}=7,94) szerkezeti stabilitási értéket érte el a városirányítási elitfőcsoport, mégsem mondható — tekintetbe véve a rendhagyó körülményeket — instabilnak. Az eredmények arra mutatnak, hogy kevéssé a gazdasági-társadalmi, mint inkább a kormányzati folyamatok és szándékok széljárásának volt kitéve: döntően tehát azoktól függött. Ebből, illetve az elitcsoportok nagymérvű összefonódásából következett az is, hogy mind a gazdasá-

[781] Számuk 402-ről 398-ra apadt, ami — a gazdasági pozíciókkal szemben — inkább változatlannak tekinthető.
[782] 27 főről 11 főre.
[783] A mindössze két társadalmi pozíciót birtoklók száma 45 főről 56 főre, a három vagy ennél több pozíciót szerzett elittagok száma 25 főről 40 főre emelkedett.
[784] A teljes multifunkcionális eliten belüli társadalmi–városirányítási funkció — a közigazgatási reform következtében — közel harmadára zuhant szemben a társadalmi–gazdasági funkcióval, amely bő másfélszeresére emelkedett, miközben a társadalmi–városirányítási–gazdasági funkció alig 5 százalékkal gyengült.

gi, mind a társadalmi elit belső szerkezete jelentősen átrendeződött az 1930-as évekre. Így aztán a gazdasági elitfőcsoport — még ha valamivel stabilabb szerkezeti konstrukciónak bizonyult is a vizsgált időszakban, mint a városirányítási elit — szerkezeti stabilitására a legnagyobb, korábban aligha feltételezett hatást a közigazgatási reform gyakorolta. Ez annál is inkább elkerülhetetlen volt, hiszen a 20-as években a szóban forgó elitfőcsoport 40 százaléka, ugyan különböző formában, de része volt a városirányítási elitnek, amely a reform következtében alig 30 százalékra csökkent. S bár főként a gazdasági válság hatására a 30 százalékkal kevesebb gazdasági pozíciók is komoly szerkezeti transzformációt eredményeztek volna, mégis a válságkezelő intézkedések, később a válságot követő fellendülés eredményeként e pozíciók nemhogy csökkentek, de még gyarapodtak is. E gazdasági folyamtok „önszabályozó mechanizmusának" köszönhetően a helyi gazdasági elit struktúrája mégsem alakult át oly mértékben, mint az várható lett volna. A változást, az igazi szerkezeti átalakulást, itt is a közigazgatási reform (merevsége) indukálta és konzerválta. E körülmény hatása nélkül — modellszámításaink alapján — a gazdasági elit szerkezete (S_{st}=5,27 értékkel szemben) megközelítőleg feleekkora, vagy még kisebb instabilitást mutatott volna. Adataink alapján a társadalmi elit stabilitása az előbb vizsgált két érték között helyezkedett el (S_{st}=6,74). Ez a várakozásunkkal ellentétesen alakuló struktúra azért mutatkozott kevésbé stabilnak, mert az 1920-as évek közepén a nagyobbik fele (52 százaléka) a városirányítási elithez kötődött. Az egybefonódás azonban a következő évtizedben — csakúgy, mint a gazdasági elit esetében — látványosan meglazult, 38 százalékra csökkent. Ugyanakkor a társadalmi elitstruktúra átrendeződését nagyban segítette a természetes folyamatként értékelhető, növekvő társadalmi pozíciók száma is, ami közel sem gyakorolhatott akkora átalakító hatást a szóban forgó elitfőcsoport szerkezetére, mint amekkorát a közigazgatási reform hiányában elérhetett volna. Talán úgy is megragadható a folyamat veleje, hogy az 1929. évi közigazgatási törvény gyakorlata, minden — kecskeméti elitstruktúrát érő — szerkezeti hatást felülírt, mely gyaníthatóan más települések helyi elitjénél is hasonló formában érvényesült.

A vázolt elitszerkezetek viszonylagos instabilitása ellenére a kecskeméti városi elit szerkezeti szilárdsága (S_{st}=3,23) összességében mégiscsak erősnek tekinthető. Az egész szerkezetet inkább egy rugalmas, legkevésbé sem merev struktúra jellemezte, amely a két világháború között leginkább az országos kormányzati szándék változásainak, s legkevésbé a gazdasági és társadalmi körülményeknek volt kitéve.

8.3. Testközelből a struktúra

Eddigi szerkezeti elemzésünk olyasféle képet kelthetett, mintha a város elittársadalma nem állna másból, mint a legkülönfélébb társadalmi (elit) csoportok metszeteiből, vagy az abból kimaradt halmazokba tömörülőkből. Ez persze közel sem volt így. Aligha hiheti bárki, hogy a két világháború között akárcsak egy olyan — általunk elittagnak tekintett — személy is akadt a városban, aki a szó szoros értelmében úgy látta, képzelte volna magát elitnek, mint ahogy e fogalmat, az előző fejezetekben megkonstruáltuk. Utóbb ismét felmerül a kérdés, mennyiben

hiteles, vagy egyáltalán miféle létjogosultsága lehet mindezek ellenére egy olyasféle megközelítésmódnak, mint amelyet eddig alkalmaztunk. Válaszunk továbbra sem mutat lényegi változást, csak némi kiegészülést: pusztán addig lehet érvényes egy ilyen konstrukció, amíg segít az általános folyamatok irányát és méretét körvonalazni,[785] azontúl léptékváltásra, nominális szintre történő lépésre van szükség. E szintek — a makro- és a mikrostrukturális illetve a nominális szint — közötti váltások ettől fogva még inkább végigkísérik munkánkat.

Az egykorvolt bonyolult társadalmi szövetek — akárcsak megközelítően is hű — modellezése alighanem ábránd. Talán nem tévedünk nagyot, amikor azt hisszük, hogy még a leggyakorlottabb kutatói-elemzői elme sem lehet képes átlátni, s legkevésbé megérteni a társadalom száz és száz dimenziójának egybeolvadt szövetét, pláne egy többtízezres lakosú városét. Ennek ellenére e korallépítmény — források szabta keretek közötti — megismerésére és „megértésére" tett kísérleteket nem adhatjuk fel. E korlátok tudatában igyekszünk arra választ találni, hogy az előző fejezetekben felépített s az elemzésekhez használt elitcsoportok korabeli párhuzamos „alternatívái", miként konstruálódtak, s hogy e folyamat hogyan modellezhető egy-egy személy életútján, mi módon lett valakiből, s milyen minőségben elittag. A kérdés tehát az, hogyan születtek a kecskeméti társadalom „elitcsoportjai", s ezek utólagosan miként illeszthetők a vázolt helyi elitkonstrukcióba. Illetve, hogy kell-e, szabad-e és legfőképpen eredményre vezető-e ez az összeillesztés? A választ néhány, nem reprezentatív céllal kiválasztott életút rövid bemutatásával illusztrálnánk. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy az elit szerkezetének felvázolásához alkalmazott forrásaink hogyan használhatók fel ilyesféle célokra. Bár elismerjük, hogy újabb források bevonásával (például az anyakönyvek segítségével)[786] sokkal pontosabb kép is rajzolható a következő személyek, családok esetében, mégis a kapott eredményeket — a kutatás és elemzés eme első szintjén — „kielégítőnek" találtuk a kérdéseink megválaszolásához.

Kovácsmester(ek) a vagyoni elitben ♦ Garaczi János Kecskeméten született, még a kiegyezést megelőzően, 1862-ben.[787] Gyermekkorát alighanem kovácsinasként töltötte, amely alapvetően meghatározta a családalapítás — akkori viszonyoknak megfelelő — „kései" idejét is. A hosszú tanulóévek után, nősülésre csupán akkor gondolhatott, amikor már képes lehetett önmagát s választott feleségét eltartani. Ez leghamarabb az 1880-as évek végén válhatott valóvá. Minden bizonnyal ekkoriban vehette feleségül a tizenéves, nála 9 évvel fiatalabb, Lukács Máriát.[788] Az 1880–1890-es évek fordulója körül kötött házasságot valószínűsíti az is, hogy első

[785] Nehezen vitatható a strukturális megközelítés szerepe az átláthatóbb — ám jócskán leegyszerűsített — viszonyok megteremtésében.
[786] Az anyakönyvek feldolgozása önmagában is egy külön értekezés témáját alkothatná.
[787] Édesanyját Török Erzsébetnek, míg édesapját Garaczi Mihálynak hívták. Mivel nem édesapja keresztnevét örökölte, talán nem tévedünk, ha ebből arra következtetünk — a korabeli szokásoknak megfelelően —, hogy nem elsőszülött fiúgyermeke volt szüleinek. – BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. (Névjegyzék lajstromos országgyűlési képviselőválasztó-kerületben választójogosultakról az 1939. évre.) Kecskemét város 6. szavazókör, IV. tized külső része, Nr. 943.
[788] Lukács Mária 1871-ben született. – BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. (Névjegyzék lajstromos országgyűlési képviselőválasztó-kerületben választójogosultakról az 1939. évre.) Kecskemét város 6. szavazókör, IV. tized külső része, Nr. 945.

fiúgyermekük 1891-ben[789] (más forrás szerint később, 1893-ban)[790] született, aki apja után, szintén a János nevet kapta. Házasságukat 1900-ban újabb fiúgyermek áldotta meg, aki, anyai nagyapja után[791] a József nevet nyerte.[792] Forrásaink nem szólnak a család 1900 és 1920 közötti történetéről.

Annyi azonban bizonyos, hogy már 1921-ben az apa, idősb Garaczi János két ingatlant is birtokolt a város belterületén. Az egyik, az előkelő IV. kerületi, Szarvas utca 5, míg a másik, a szintén jó fekvésű, VII. kerületi Horváth Döme utca 1 szám alatti lakóház volt.[793] Az 1933. évi várostérkép alapján[794] a szarvas utcai ingatlan mind a város kereskedelmi főtengelyét jelentő Rákóczi úttól, mind a vasútállomástól nagyjából 500 méterre, alig néhány perc gyalogútra feküdt. Tehát, a Galamb és a Szarvas utca sarkán épült terjedelmes, U-alakú épület egy viszonylag nagyméretű (hozzávetőlegesen 1000 négyzetméteres) udvart fogott közre, ami a későbbi gazdálkodást, s azzal járó raktározást nagyban segítette, könnyítette. Ehhez hasonlóan a Horváth Döme utcán fekvő épület is sarokház volt. Területe azonban csak feleakkora helyet foglalt, hiszen a telek is alig lehetett több 600 négyzetméternél. Ennek ellenére az Egressy, a Mezei és a Trombita utca előnyös kereszteződése — ahol a szóban forgó telek feküdt — a városházától, a tényleges városközponttól, alig volt messzebb, mint 300 méter *(39. ábra)*. Ez, a talán még kedvezőbb fekvésű ingatlan adott helyet a kovácsműhelynek,[795] amelyet az 1920-as évek elején az apa már idősebb fiával együtt vitt.[796] Garaczi ekkor az 50-es évei vége felé járt, míg fia alig lehetett 30 év körül, kisebbik fiúgyermeke pedig éppen ekkoriban lépett a 20-as éveibe.

A család jövedelme városi szinten is meglehetősen előkelőnek mondható. Idősb Garaczi János az 1921. évre érvényes legtöbb adót fizetők, adóhivatal által összeállított listája alapján Kecskemét 83. (adója után) legvagyonosabb lakosa volt.[797] Habár a 6019 korona befizetett éves adó, a legmagasabb adóösszeg alig 20-adát adta,[798] s így a „legvagyonosabb" százfős csoportban e vagyon, inkább számított szerénynek semmint előkelőnek, mégis helyi viszonylatban id. Garaczi gazdagnak számított; a leggazdagabb kovácsmestere volt a városnak. Az üzlet felvirágzását vélhetően nagyban segítette az infláció következében fellendülő helyi pénzforgalom, s a román megszállás alatt elhurcolt mezőgazdasági munkaeszközök pótlására

[789] BKMÖL IV. 1905. 6. doboz. A legtöbb adót fizetőknek a városi adóhivatal által az 1940. évre megállapitott névjegyzéke. I. kimutatás. (1939. július 15.)
[790] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. (Névjegyzék lajstromos országgyűlési képviselőválasztó-kerületben választójogosultakról az 1939. évre.) Kecskemét város 11. szavazókör, VII. tized belső része, Nr. 228.
[791] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 6. szavazókör, IV. tized külső része, Nr. 945.
[792] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 6. szavazókör, IV. tized külső része, Nr. 944.
[793] KNC 1922. 137., 146. – Bár ekkor a Horvát Döme utcai ingatlan ifj. Garaczi János neve alatt került feltüntetésre, mégis inkább azt valószínűsítjük, hogy elírás történt, mivel 1926-ban (KNC 1927. 28.), 1930-ban (KNC 1930. 34.), 1934-ben (KNC 1935. 37.), 1937-ben (KNC 1938. 43.) és 1939-ben (KNC 1940. 40.) is egyaránt, határozottan id. Garaczi János neve alatt szerepel az ingatlan.
[794] BKMÖL XV. 1.a – Kecskemét, 1933/1. (Kecskemét th. város átnézeti térképe 1933, M=1:5000, készült: Hlatky József és Freud Imre okl. mérnök felmérése alapján, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, é. n.)
[795] KNC 1930. 258.
[796] KNC 1922. 121.
[797] BKMÖL IV. 1908. b. Nr. 3970/1921. (A legtöbb adót fizetők th. Bizottsági tagoknak 1921. évre összeállított névjegyzéke.) – Egyszeres adószámítás alapján.
[798] E tehetős réteg által befizetett teljes adó összegéhez (1 305 638 koronához) Garaczi adója alig 0,5 százalékban járult hozzá 1921-ben; sőt, az átlag (11 453 korona) alig több mint felét adózta iparosmesterként.

megélénkülő lakossági kereslet. Az ügyes üzletvezetés, a műhely kedvező (terménypiachoz közeli) forgalmi fekvése és a bizonyára magas szakértelem — amellyel a családi vállalkozás rendelkezhetett — id. Garaczi Jánost a nyers virilizmus révén a város törvényhatósági bizottságának padsorába emelte; néhány hónappal a trianoni békeszerződés aláírása után. Bár Garaczi az 1924. évre érvényes legtöbb adót fizetői névjegyzék szerint is jogosult volt a törvényhatósági tagságra (ekkor az 1923. évi viszonyok alapján a még előkelőbb 57. helyet foglalta el),[799] mégis a törvényhatósági bizottsági közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint (a vizsgált években) egyetlen összejövetelen sem jelent meg.[800] A családfő nem élt a törvény által biztosított városatyai jogkörével. Bizonyára nehezen tudta elképzelni magát eme, nagypresztízsű, sokak által vágyott szerepkörben. Mindez szükségszerűen rávilágít személyének arra a vonására is, miszerint aligha dédelgetett politikai ambíciókat, s hogy nemigen akart tevőlegesen részt venni a város irányításában. Talán, hozzáállása még érthetőbbé válik, s legkevésbé sem tűnik majd kirívónak akkor, ha rávilágítunk arra, hogy a városatyák közgyűlések iránti érdeklődése ekkoriban meglehetősen alacsonynak mutatkozott. Az 1920-as évek első felében a megtartott törvényhatósági közgyűléseken a választott képviselők 20–30 százalékával szemben a virilis városatyák döntő többsége, 50–60 százaléka egyáltalán nem, vagy csupán elvétve, egy-két alkalommal volt hajlandó megjelenni. Sőt, a legnagyobb érdektelenséget, „közönyt" a kereskedők mellett éppen az iparos városatyák mutatták.[801] Ha ebből az irányból közelítünk id. Garaczi vélt nézőpontjához (miközben vagyoni pozícióját kisebb hangsúllyal vesszük figyelembe), akkor hihetőnek tűnik azt feltételezni, hogy mind a helyi virilistársadalom, mind a helyi iparostársadalom országos és városi politikával szemben kialakított, világháború utáni helyzetben tanúsított gondolkodásmódját, magatartásformáját Garaczi többé-kevésbé magáévá tette, azzal láthatóan maradéktalanul, alighanem tüntető formában azonosulni is tudott az 1920-as évek első felében. Mindent egybevetve, városirányítási „mandátumával" élete során (legalábbis forrásaink alapján) egyszer sem élt.

Eközben az 1924. évi névjegyzék is arra vall, hogy a Garaczi család vagyona szépen gyarapodott. Az 1920-as évek derekára a konszolidálódott pénzviszonyokkal, az infláció megszűntével, illetve a helyi hitelintézeti pénzforgalom fellendülésével a város gazdasági élete is pezsgésnek indult, s ahogy az várható volt, eme hatás az ingatlanpiacot sem kerülte el. Ezek az általános helyi viszonyok azonban a család, adólistán szereplő pozícióját erősen rontották, hiszen 1926-ban már csak a 222. helyen[802] találhatjuk Garaczit. A család korábbi, előnyös vagyoni pozícióját — úgy tűnik — az sem kímélte, hogy az 1920-as évek közepére a helyi termelés többé-kevésbé visszaállt a régi mederbe, ami egyben azt valószínűsíti, hogy a korábban elhurcolt gazdasági felszerelések nagy részét a lakosság ekkorra már biztosan pótolta,

[799] BKMÖL IV. 1908. b. Nr. 45755/1923-hoz csatoltan található. (A legtöbb adót fizető th. bizottsági tagoknak 1924. évre összeállított névjegyzéke.) – Egyszeres adószámítás alapján.
[800] BKMÖL IV. 1903. a. 43. kötet. (1921), 47. kötet. (1925).
[801] A kereskedők részvételi aránya az 1921. és az 1925. év átlagát számítva mindösszesen 24, az iparosoké alig valamivel több, 27 százalék volt. Ugyanez az érték a földbirtokosoknál 33, az értelmiségieknél 41 százalékos átlagot mutatott, ami az 1930. és 1935. év átlagában rendre így alakult: 74, 71, 65 és 67 százalék.
[802] BKMÖL IV. 1905. 4. dob. (A legtöbb adót fizető th. bizottsági tagoknak 1926. évre összeállított névjegyzéke.) – Egyszeres adószámítás alapján.

ezzel pedig a megrendelések száma s a család bevétele is alighanem nagymértékben visszaesett. A helyzetet felismerve, id. Garaczi időben támasztotta meg a család anyagi helyzetét. Ha nem is lépett ugyan vissza teljesen a kovácsműhely biztosította üzlettől, új vállalkozásba fogott. Ennek első jele forrásainkban, hogy a legtöbb adót fizetők névjegyzékén mint földbirtokos került nyilvántartásba. Legkésőbb 1926 őszőre feleségével együtt, az adóhivatal kimutatása szerint, 53 és fél hold földet birtokoltak.[803] Tény, hogy 1917-ben még nem szerepel id. Garaczi neve a legtöbb adót fizetők között,[804] tény az is, hogy 1921-ben s 1924-ben is még kovácsként került a névjegyzékbe, mindez pedig arra enged következtetni, hogy 1924 és 1926 között akár önerőből (ami könnyen elképzelhető), akár hitel igénybevételével vagy akár öröklés útján (netán mindhárom módón egyszerre), de jelentős földvagyonra tett szert. Úgy tűnik, hogy az iparos vállalkozásban felhalmozott vagyon „javát" a családfő egy kevésbé kockázatos vállalkozásba, földingatlanba mentette, ami helyi viszonyok közepette korántsem váratlan lépés, hiszen egy ekkora birtok — igaz, a föld minőségétől erősen függően — mégiscsak egy újabb, lényegében „középparaszti életvitel" kényelmét biztosító anyagi forrással bővítette a család jövedelemét, vagyonát. Garaczi, 1929-ben utoljára, ismét kovácsmesterként szerepelt a legnagyobb adózók névjegyzékében; ezt követően már gazdálkodót (s nem mint földbirtokost) tartották számon.

A kovásműhelyt az 1920–30-as évek fordulójára alighanem fokozatosan vette át apjától az idősebbik fia, aki ekkorra már kétségtelenül nős volt.[805] Ifjabb Garaczi valamikor az 1920-as években Laczy Máriával alapított családot a Horváth Döme utcai házban. Gyermekeik születéséről, vizsgált forrásaink nem vallanak, arról azonban igen, hogy 1926–1929 táján e család is földbirtokossá lett. Bár a föld, amelyet ifj. Garaczi feleségével közösen tulajdonolt, akár öröklés, akár vétel útján, mindössze félannyi (30 kat. hold)[806] volt, mint a szülői gazdaság, minden kétséget kizáróan tisztes megélhetést, jó anyagi körülményeket teremtett önmagában is; hát még a kovácsműhellyel együtt. A gazdasági válság elmúltával ifj. Garaczi az említett földvagyon gyarapítására is gondolhatott. E 30 holdnyi birtokot, 1934 és 1937 között, újabb, közel tíz holddal, 39 holdra szaporította, sőt emellé még egy — helyi viszonylatban is rendkívül jelentős méretű — csaknem 10 holdnyi szőlőt is szerzett.[807] Mindez kétségtelenül hozzásegítette ahhoz, hogy a második világháború előestéjére, ő is felkerülhessen a legtöbb adót fizetők 1939. évi névjegyzékére. A befizetett 546 pengőnyi adóval, közel 50 évesen, a 355. helyet, míg édesapja (874 pengővel) a 156. pozíciót foglalhatta el csaknem 80 évesen.[808] Egyikük sem került be (az 1929 óta megváltozott választási rendszer alapján) a törvényhatósági bizottságba mint képviselő, mégis nehezen hihető, hogy emiatt egy percig is méltatlankodtak volna.

[803] KNC 1927. 111.
[804] BKMÖL IV. 1905. 3. dob. (Kecskemét th. város törvényhatósági bizottsági tagjainak névsora, 1917.)
[805] KNC 1930. 119.
[806] KNC 1930. 119.
[807] KNC 1938. 75. 137.
[808] BKMÖL IV. 1905. 6. doboz. A legtöbb adót fizetőknek a városi adóhivatal által az 1940. évre megállapitott névjegyzéke. I. kimutatás. (1939. július 15.) – Egyszeres adószámítás alapján.

E két család adószerkezeti összehasonlításából — meglepő módon — arra is fény derül, hogy id. Garaczi az 53 hold föld után 215 pengőt, míg ifj. Garaczi már az előbbihez hasonló méretű, közel 50 hold után az említett összegnek csupán a felét, 109 pengőt adózott. Ez egyértelműen arra utal, hogy az ifj. Garacziék kezében jóval gyengébb minőségű, s az is könnyen lehet, hogy más művelési szerkezetű gazdaság volt, mint szüleiében; amelyen összességében a 10 hold szőlő sem sokat javíthatott. Emellett az is megfigyelhető, hogy id. Garaczi a Szarvas utcai lakóház után 211 pengőt fizetett, míg fia a Horváth Döme utcai ház után az előbbi összegnek — közel sem váratlanul — csupán 40 százalékát, alig 85 pengőt adózta 1939-ben. A részletes jegyzék ugyanakkor arra is fényt vet, hogy ifj. Garacziék fő bevételi forrása mégis-csak a kovácsműhely maradt, hiszen (a községi pótadót nem számítva) az általuk befizetett adó 43 százalékát az általános kereseti adó, vagyis a vállalkozás adta, míg ezzel szemben a földadó 32, a házadó pedig csupán 25 százalékra rúgott.[809] A kovácsműhely tehát a második világháború előestéjén — az 5 vagy 7 százalékos adókulcstól függően — hozzávetőlegesen évi 2100–3000 pengő bruttó bevételt hozott a „családi konyhára", ami havi átlagos 160–240 pengő körüli jövedelmet biztosított,[810] miről könnyedén megállapítható, hogy önmagában kevés lehetett a legvagyonosabb rétegbe való bekerüléshez; ehhez, láthatóan a föld- s a házvagyonra is erősen szükség volt.

Idősb Garaczi János és felesége Mária, szülőként elérhették, hogy lássák: 1934-re családi vállalkozásaik mindkét fiuk számára biztos megélhetést nyújtanak. Korosabb fiukat az (említett évi) iparos jegyzéken kovácsmesterként, kisebbik fiukat, pedig mint cséplőgép-tulajdonost tartották számon.[811] Eszerint mindketten vállalkozóként keresték kenyerüket. Garaczi Józsefről forrásaink szűkszavúak, mely egyáltalán nem váratlan, hiszen fiatal korának (alig 34 évének) köszönhetően kútfőink látókörébe aligha kerülhetett be. Ennek ellenére az ő „pályakezdése", életben való elindulása is rögzíthető; igaz statikus, inkább pillanatkép formájában. Az 1939. évi országos választói névjegyzék szerint József, ekkor még a Szarvas utcai családi házban élt szüleivel.[812]

Végül, visszatérve id. Garaczi Jánoshoz, egészen jól körvonalazható az 1920-as évek második felétől kirajzolódó szerepvállalása. A korosodó Garaczi már a 20-as évek végén fokozatosan visszavonult a kétségtelenül jó fizikai erőnlétet kívánó kovácsmesterségtől. Jóllehet 1930-ban (68 évesen) a város címtára még aktív kovácsmesterként említette („fia műhelyében"),[813] ám — ahogy azt láttuk — a hatvanas éveiben járó mester (s fiatalabb felesége) az 1920-as években földbirtokossá lett; azaz időskori elfoglaltságként — háttérbe szorítva az iparűzést — Garaczi gazdálkodásba fogott. E lépés arra enged következtetni, hogy új vállal-

[809] BKMÖL IV. 1905. 6. doboz. A legtöbb adót fizetőknek a városi adóhivatal által az 1940. évre megállapitott névjegyzéke. I. kimutatás. (1939. július 15.)
[810] Ifj. Garaczi János 1939-ben 147 pengő 56 fillér általános kereseti adót fizetett, amelynek kulcsa ekkor 5, legfeljebb a gyakorlatban 7 százalék volt, amely így vagy 2951 pengő 20 fillér, vagy 2108 pengő adóalapnak felelt meg. Ez havonta tehát átlagosan bruttó 176–246, illetve nettó 158–238 pengőnek felelt meg. – AB VaE, illetve az általános kereseti adóról és annak kulcsáról lásd: Takács Gy. 1943. 631.; vö. Eszláry 1938. 152–155., 177–178. és Takács Gy. 1943. 61–62., 631–632.
[811] BKMÖL IV. 1905. 5. dob. Nr. 28/1934.
[812] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 6. szavazókör, IV. tized külső része, Nr. 944.
[813] KNC 1930. 258. – Ezzel szemben az 1934. évi legtöbb adót fizetők névjegyzéke alapján egyetlen pengőt sem fizetett általános kereseti adóként. BKMÖL IV. 1905. 5. doboz. (A legtöbbadófizetők 1934. évi névjegyzéke.)

kozását, a birtok irányítását maga vette kézbe. Ezt kellően alátámasztja az 1934. és 1939. évi (legtöbb adót fizetők) névjegyzékben szereplő megnevezés is, ahol nem pusztán földbirtokos, hanem — attól minőségében megkülönböztetett — gazdálkodódóként került összeírásra. Ennek ellenére sem gondoljuk azonban, hogy a föld megművelését maga végezte volna, sokkal inkább hihetőbb, hogy azt részben a fiatal, alighanem életerős, otthonmaradt fiára, Józsefre bízta, részben pedig — feltehetően — gazdacselédet foglalkoztatott, s dologidőben több napszámost is alkalmazott. E vagyonkezelési stratégiában egyszerre felismerhető az a mezővárosi társadalmi gyakorlat, ami a felhalmozott „tőkét" hitelintézeti lekötéstől óvva, inkább földvásárlásba helyezte; ugyanakkor hatvanon túl, hetvenhez közeledve, az 1920-as években az is fontos szempont lehetett, hogy a földbirtokkal Garacziék, idős éveikre kellő anyagi biztonságot és függetlenséget teremtsenek maguknak. S ha éppen úgy alakul, akkor azt, akár haszonbérleti formában bármikor jövedelmeztetni is lehessen.

Mindez tehát egyértelműen felfedi a felbomló mezővárosi társadalom — ezúttal tehetősebb — iparos rétegéből, a Garaczi család által követett vagyonkezelési gyakorlat körvonalait; miközben egy, a helyi hagyományoktól elszakadni korántsem akaró család olyan polgáriasodottabb képe bontakozik ki halványan előttünk, amely óvatos, lényegében kockázatmentes befektetéseivel, például a nyugat-dunántúli értelemben vett vállalkozói szellemtől azért mégiscsak messze elmaradt; mi több id. Garaczi a legkevesebb hajlandóságot sem mutatta a városatyai szerepkör, a városirányítási elit palástjának felöltéséhez. Az elemzés tehát rámutat arra, hogy a vagyon révén megnyíló képviselőtestületi kapun átlépni erős kollektív (csoport)minta, s persze ambíció nélkül aligha lehetett a 20-as években. A 30-as években pedig, még ha az előbbi feltételek szerencsésen együtt is álltak, a kapcsolati tőke híján az átlépés egyenesen lehetetlennek bizonyult. Azt forrásainkból sajnos nem tudjuk megállapítani, hogy a 30-as években Garacziék a város legvagyonosabb kovácsmestereiként rendelkeztek-e volna elegendő kapcsolati tőkével a testületi tagsághoz — amennyiben valóban képviselők szerettek volna lenni —, avagy sem; mint ahogy azt sem tudjuk maradéktalanul igazolni, hogy csakugyan e tőke, vagy inkább az ambíció hiányáról tanúskodnak-e kútfőink. Annyi bizonyos, hogy Garacziék a vagyoni hatalmon túl, sem gazdaságirányítási, sem városirányítási, sem pedig társadalmi hatalommal nem rendelkeztek Kecskeméten. Így az is nyilvánvaló, hogy a vagyon által biztosított látens hatalmukat egyéb hatalmi funkciókra sem akarták, tudták átkonvertálni.

Mindent egybevetve e példa olyan alapvető kérdések megválaszolásához adhat további, új támpontokat, szempontokat, mint az, hogy a helyi elitben való érvényesülést milyen opciók birtoklásával lehetett elérni; vagy, hogy mennyire tükrözi helyesen, vagy éppen torzítja az egykori állapotokat a vázolt elit-szerkezeti modellünk. Az előbbire egyelőre annyit felelhetünk közhelyszerűen, hogy belső indíttatás nélkül elképzelhetetlen, még jelentős vagyoni-anyagi háttérrel is az (elit)hatalom konvertálása. Az utóbb megfogalmazott kérdésre pedig annyit mondhatunk, hogy aligha hagyhatjuk látómezőn kívül ama nemcsak nominális szinten, hanem makroszerkezeti szinten is élő és ható opciót, miszerint legalább olyan fontos a pozíciók vizsgálata mellett az egyén, a „kvázi" elittag saját miliőjének, mikrokörnyezetének elem-

zése, feltárása, mint az átfogó folyamatok megértésére irányuló törekvés. Így talán elkerülhető a szerkezeti modell túlértékelése (legalábbis ahhoz képest: mint ami), s bizonyos fokig a modell helytelen interpretációja is.

Földbirtokos gazdálkodó(k) a vagyoni és a városirányítási elitben ♦ Idősb Berente István földbirtokos, gazdálkodó csaknem 60 évesen lett, 1929-ben elsőnek tagja a városirányítási elitnek. Ezt megelőzően a legnagyobb adózók listáján sem szerepel; forrásainkban is csak 1926-tól követhető nyomon. Ekkor viszont — az adótelekkönyvi nyilvántartás szerint — a várostól délnyugatra fekvő Belső-Ballószög pusztán már biztosan birtokolt, a nála 20 évvel fiatalabb (éppen ezért talán második) feleségével, H. Nagy Máriával[814] közösen, egy 70 kat. holdas tanyát. Emellett szerepelt még a saját nevén — a házadólajstrom alapján — egy belvárosi lakóház is, amelyet nem sokkal korábban vásárolhatott meg, mivel az épületet, 1922-ben még Rigl Emil neve alatt jegyezték. A szóban forgó porta a VI. kerületben feküdt, a város ama felén, amely az említett külterületi részhez közelebb esett. A minden szempontból kedvező fekvésű Bánk bán utcai, L-alakú, nagyméretű épület, a városházától nem messze, alig 400-500 méterre, közvetlenül a Római Katolikus Tanítónőképző mögött állt; ami az 1934. évi 360 legvagyonosabb kecskeméti polgár által birtokolt lakóházak közül, a maga 260-270 négyzetméternyi alapterületével a 65. legértékesebb épület volt. Emellett úgy tűnik, hogy 1926 ősze és 1930 nyara között még egy jóval kisebb, nagyjából 100-110 négyzetméteres lakóépületet is vásárolt Kecskemét egyik, akkor még közelmúltban épült negyedében: a II. kerületi Fürdő utcában, egészen pontosan a város délnyugati szélén.[815] Ezt az épületet valószínűleg albérlet formájában jövedelmeztette már ekkor is, de az sem kizárt, hogy alkalmanként maga is lakója volt. Erre utalhat, hogy 1930 januárjában az adótelekkönyvi nyilvántartás szerint itt lakott, mint ahogy 1937 júliusában is, az összeírók felváltva jelölték meg lakhelyéül mind a Füredi, mind a Bánk bán utcai házat, annak ellenére, hogy a füredi utcai ingatlant valamikor 1934 és 1937 között (valószínűleg első házasságából származó) fia nevére íratta, amely — a legkésőbbi forrásunk szerint — még 1940-ben is Ráfaelé volt.[816] Egészen bizonyos az is, hogy 1938-ban albérletként (is) funkcionált az épület, mivel egy 56 éves özvegy mosónő, egy 29 éves vasúti pályamunkás és egy szintén 29 éves, fővárosi születésű, piaci árus is e lakcímen volt bejelentve.[817]

Az 1930. évi adatok alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy az 1920-as évek második felében Berente István igen tevékeny családi gazdaságirányító szerepet vállat. A 70 hold földből mindössze 58 hold maradt, azonban közel 6 és félhold szőlővel bővült a gazdaság úgy, hogy vagy az eladott 12 hold árából vásárolt szőlőföldet, vagy úgy, hogy a 70 holdból elkülönített területen alakított ki szőlőt, amelynek költségeit a hiányzó másik 6 hold értékesítéséből nyerte. Kétségtelen, hogy ennek a vállalkozásnak rendkívül előnyös feltételei lehettek,

[814] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 10. szavazókör, VI. tized, Nr. 28.
[815] 1926 szeptemberében még idősb Kovács László birtokolta a fürdő utcai házat, ám 1930 júniusában már Berente István nevén volt az ingatlan. – KNC 1927. 7. és KNC 1930. 12.
[816] KNC 1935. 10., KNC 1938. 11. és KNC 1940. 11.
[817] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 3. szavazókör, II. tized, külső része Nr. 268–270.

hiszen a belső-ballószögi területen haladt keresztül az a helyi érdekű gazdasági vasútvonal, amely a várost kötötte össze, többek között, a távolabbi bugaci területekkel. E vállalkozás ugyanakkor, jól illik abba a gazdasági képbe is, amit a város, általánosan az 1920-as évek második felében mutatott, midőn az infláció visszaszorításával fellendülő helyi hitelezés nagyméretű szőlő- és gyümölcstelepítés formájában mutatkozott meg.

Ahogy azt említettük, Berente az 1929-es reform évében lett városi képviselő. Neve már ekkor felmerült a törvényhatósági bizottság újonnan létrehozott kisgyűlésének[818] tagválasztásakor. Mivel a kisgyűlés testületét a törvényhatóságba kerülés jogcíme szerint kellett feltölteni szavazás útján, így kézenfekvő elgondolás az, hogy Berente neve a virilisek között merülhetett fel. Ezzel szemben egyértelműen látszik a leadott szavazatok arányából, hogy a városatyai szerepkörben teljesen járatlan Berente, ekkor még nem rendelkezett a kiemelkedően magas presztízst feltételező kisgyűlési pozíció elnyeréséhez szükséges törvényhatósági bizottságon belüli kellő tekintéllyel, megfelelő kapcsolati tőkével. A 60 virilis közül 6 rendes és 6 póttagot választottak a novemberi alakuló közgyűlésen a szóban forgó testületbe, amelyen — az elvileg 172 fős törvényhatósági bizottságban — a városatyák 92 százaléka, mintegy 159-en jelentek meg. Az virilisek közül megválasztott utolsó (6.) rendes tag is 134 voksot nyert, vagyis a lehetséges szavazatok 84 százalékával lehetett ekkor csak bekerülni a legnagyobb adózók csoportjából a kisgyűlésbe. Az utolsó póttagsághoz is 101-re, a lehetséges szavazatok 64 százalékára volt szükség. Ekkora ismeretséggel 1929 őszén Berente még nem rendelkezett a városirányítási elitben. Sőt neve, még csak fel sem merült a virilisek között, csupán a negyedik körben — a virilis, a választott és az érdekképviseleti tagok megválasztása után — került elő, az úgynevezett törvény által ki nem zártak csoportjában, ahol a lehetséges szavazatok 68 százalékát, 108 voksot nyert, azonban ez is csak a csoporton belüli első póttagsághoz volt elegendő; – még további 26 voksra, 16 százaléknyi szavazatra lett volna szüksége ahhoz, hogy rendes tagként — a várost a szó szoros értelmében irányító — kisgyűlés testületébe kerülhessen.[819] E teljesítmény első „nekifutásra” nem is tűnik rossznak, mi több arról tanúskodik, hogy Berente bár még nem rendelkezett — érthetően — 1929-ben jól érvényesíthető kapcsolati hálóval, s az azzal járó lehetőségekkel a városirányítási eliten belül, mégis különösen fontos hangsúlyozni, hogy ennek ellenére élvezte a szóban forgó elit közel 70 százalékának a bizalmát. Ez pedig legalább ekkora méretű ismeretségre, ismertségre és személyes „jó” viszonyra, kapcsolatra utal, amit valószínűleg édesapja városatyai múltjának köszönhetett. Itt jegyezzük meg azt is, hogy a városirányítási elitbe, a helyi választásokkal bekerülő képviselők szintén 60 fős csoportjából, a kisgyűlési póttagság utolsó (6.) helyéhez — szemben a virilisek csoportjában e pozícióra leadott 101 szavazattal — már elegendő volt a lehetséges voksok 45 (!) százalékának, vagyis 72 szavazatnak az elnyerése is. Ez egyértelműen arra mutat, hogy a virilisek, egymás között kialakult, főleg gazdasági jellegű kapcsolati hálója — eredeténél fogva — sűrűbb szövetű, kiterjedtebb volt a városirányítási elitben, mint azoké, akik humán tőkéjük mellett nem rendelkeztek a megfelelő méretű, jól konvertálható anyagi tőkével. Hiszen

[818] 1929. évi 30. tc. 34. §
[819] BKMÖL IV. 1903. a. 51. köt. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1929. november 20., 383. tárgy

például az említett 72 szavazatot az a 43 éves földbirtokos, ifjabb Puliusz István nyerte el, aki úgy került ennek ellenére a városirányítási elitbe, hogy a helyi választások során holtversenyben a 6–7. legtöbb (868) szavazatot kapta.[820] Láthatóan Puliusz kapcsolati tőkéje nemcsak a X. szavazókerületben, hanem az, városi szinten is aligha nevezhető alacsonynak, mégis olyan kapcsolatok, amelyek a városirányítási elitben az érvényesüléshez illetve érdekérvényesítéshez kellettek volna, nem álltak rendelkezésére.

Öt évvel később, 1935 januárjában Berente István nem ért el sokkal jobb pozíciót a kisgyűlési tagválasztás alkalmával sem. Noha annyi ugyan történt, hogy ezúttal neve már a virilisek között forgott mint lehetséges kisgyűlési tag, ám most sem futotta többre a póttagságnál. 1935-ben Berente kevesebb (104) voksot nyert, mint évekkel korábban (108), ami ez alkalommal — közvetlenül a Duna–Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara igazgatója, dr. Gesztelyi Nagy László és igazgatóhelyettese dr. Vaja Béla után — csak a 3. póttagsághoz volt elegendő.[821] Eszerint Berente befolyása, kapcsolati tőkéje nem lett nagyobb, kiterjedtebb a városirányítási elitben, de nem is „csökkent", mégis az 1930-as évek második felében, a képviselőtestületi tagságának második ciklusában láthatóan sikerült ezt az akadályt is leküzdenie oly módón, hogy 1940. január végén már az újjáalakult kisgyűlés tagjaként köszönthették társai. Ehhez viszont, forrásaink szerint, nem csekély formában az a sikeres mezőgazdasági üzemvezetés is nagyban hozzájárult, amely által a helyi társadalom, de mindenekelőtt a gazdatársadalom körében hozott valódi elismerést, így tekintélyt számára, – mint olyan gazdálkodó, aki édesapja halála után saját lábon is eredményesen „vállalkozott". Ehhez azonban, bármilyen visszás is, a sajátja mellett még édesapja humán és anyagi tőkéjére, azaz a család, apja által megalapozott (hír)nevére valamint az atyai örökségre is szüksége volt.

Berente István édesapja, Berente Gábor hosszú éveken át a vagyoni elit tagja volt. Neve az 1917-es törvényhatósági bizottsági tagok névjegyzékén még nem szerepelt.[822] Vélhetően a háború után következő átmeneti időszak viszonyait is kihasználva jutott el odáig, hogy a valószínűleg 70-es éveiben járó Berente Gábor 1921-ben az egyszeresen számolt adóösszeg alapján a város 64., 1925-ben pedig már a 42. legvagyonosabb polgárává emelkedett. Röviddel később, 1926-ban — pontosan abban az évben, amikor forrásainkban fiával, Istvánnal mint háztulajdonos és földbirtokos találkozunk elsőnek — váratlanul „visszazuhant" a 81. helyre. Az egybeesés nem lehet véletlen. Közel sem elképzelhetetlen, hogy Berente István édesapjától kapta a korábban említett földet, mint ahogy a háza(ka)t is könnyen lehet, hogy az ő segítségével vásárolta meg. Berente Gábor 1929-re, alighanem a vázolt okok miatt, „még tovább" csúszott, egészen a 97. helyig. Később, az 1931–32-es adatok alapján, pozíciója tovább gyengült. Láthatóan a gazdasági válság őt is utolérte. Földadója, az említett időszakban, 482 pen-

[820] BKMÖL IV. 1905. 4. dob. 2. tétel – Az összes választók közül választott th. biz. tag választási jegyzőkönyvei. I–X. választókerület. Az 1929-es választás eredményei az összes választók közül.
[821] BKMÖL IV. 1903. a. 57. köt. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1935. január 18., 6. tárgy. Vö. KK 1935. január 20. 1. – Megválasztották a közgyűlés bizottságait c. cikk.
[822] BKMÖL IV. 1905. 3. dob. – Kecskemét th. város törvényhatósági bizottsági tagjainak névsora, 1917.

gőről közel felére, 259 pengőre esett vissza.[823] Ráadásul — úgy tűnik, hozzá hasonlóan — fia sem tudta elkerülni egy évvel később a súlyos anyagi gondokat. István földvagyona is erősen visszaesett 1932–33 között, hiszen a földje után befizetett adó összege 251 pengőről, közel harmadára, 91 pengőre zuhant.[824] Ebben a helyzetben kellett szembesülnie a családnak, 1933–34 fordulóján, Berente Gábor elvesztésével. Erre két adat is utal, egyfelől az 1934. szeptemberi állapotokat rögzítő házadólajstrom már dr. Hévizy József törvényszéki bíró neve alatt jegyzi Berente Gábor Belső-Széchenyi utcai lakóházát.[825] Másfelől fia földvagyona — az 1934. júniusi viszonyokat tükröző adótelekkönyvi nyilvántartás szerint — sokszorosára nőtt. Birtokainak mérete — az új, kohányszentlőrinci 248 kat. holddal, amelyet gyermekeivel közösen tulajdonolt — elérte a 355 kat. holdat, amelynek 69 százaléka szántó, 30 százaléka rét és legelő formájában került nyilvántartásba, vagyis a gazdasági válság végére, 1935-ben nyoma sem maradt a szőlőnek, de még egy kertnek, gyümölcsösnek sem.[826] A birtok túlnyomó része kétségtelenül kevésbé értékes homok lehetett, ugyanis a kat. holdankénti átlagos tiszta jövedelme alig érte el a 4 aranykoronát, eszerint a birtok bőven átlagon (7,55 aranykoronán) aluli minőségű volt. Ennek ellenére — az 1934. évi nyomott földárakkal számolva — a piaci forgalmi értéke így is megközelítette a 80-90 ezer pengőt, amellyel Berente István — az egyszeres adóösszeg alapján vett vagyoni elitben — a második világháború előestéjére, a 153. pozícióból egészen a 96. helyig emelkedett. Ehhez azonban jó üzleti érzék, jó (helyi jellegű) mezőgazdasági szakismeret s mindenekelőtt határozott elképzelés, illetve pénzzé tehető vagyon, örökség is kellett.

Berente István, valamikor az 1930-as évek derekán, alighanem édesapja halála után megvált a ballószögi tanyától. A birtokot a fiatal, ekkor még 30-as éveiben járó Kanizsai Ferencnek (s feleségének, Fekete Etelnek) adta el.[827] Ezzel párhuzamosan, Berente a kohányszentlőrinci — különösen gyenge — birtokon is hamar túladott. Erre utal, hogy az említett külterület birtokos gazdáinak névjegyzékében sem 1937-ben, sem később, már nem szerepel.[828] Lépése könnyen megérthető, hiszen a városnak ezen a részén többségében rossz termőképességű homoktalajok, s a legfeljebb kaszálásra, legeltetésre alkalmas réti szolonyec vagy réti csernozjom fordul csak elő. Ezzel szemben a matkópusztai városrészen — ahol új birtokát képzelte el — egészen más művelési feltételeket biztosító, helyi viszonylatban kifejezetten jó termőképességű alföldi mészlepedékes csernozjom talaj a jellemző, amelyen valamennyi gazdasági növény haszonnal termeszthető. Berente István, 70-felé közeledve, érthető okokból itt vásárolt inkább birtokot. A több mint 270 hold méretű gazdaságból 111 kat. holdat

[823] BKMÖL IV. 1905. 5. dob. – Kimutatás, azon megválasztott legtöbb adófizetőkről, akiknek adóalapja 1931. évben a 483,90 pengőt meghaladja. – Illetve vö. uo. Kimutatás, azon megválasztott legtöbb adófizetőkről, akiknek adóalapja 1932. évben a 483,90 pengőt meghaladja.
[824] BKMÖL IV. 1905. 5. dob. – Kimutatás, azon megválasztott legtöbb adófizetőkről, akiknek adóalapja 1932. évben a 483,90 pengőt meghaladja. Illetve vö. uo. 1933. év (sic!)
[825] KNC 1935. 15.
[826] Gazdacímtár 1937. 241.
[827] KNC 1935. 62. és 76. vö. KNC 1938. 82. vö. BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 17. szavazókör, Nr. 1088–1090. A birtok gondozására Kanizsaiék egy gazdacselédet is felfogadtak, – lásd uo.
[828] KNC 1937. 190–193. vö. KNC 1940. 102–103.

a saját és gyermekei nevére, a maradékot pedig nagyjából egyformán szétosztva csak a kiskorú fiai nevére íratta. Így kapott Antal 52, János 53, míg József 56 hold földbirtokot.[829]

Az atyai örökségből — úgy tűnik — nemcsak földet, hanem egy újabb, harmadik házat is vásárolt.[830] A méretében fürdő utcai épülethez hasonló ingatlan sokkal szerencsésebb helyen, a forgalmas Csongrádi utcában, a VI. kerület nyugati peremén feküdt. A kedvezőbb adottságok abban is jól tükröződtek, hogy a szobák albérlői némileg magasabb társadalmi rétegből kerültek ki. Egyik helyiségét egy idősödő házaspár bérelte 1938-ban, ahol a férj bognármester volt. Rajtuk kívül még egy 46 éves helyi lakatos mester és egy 39 éves, bécsi születésű asztalos mester is ott talált ideiglenesen szállásra.[831] Meglepő, de 1937 körül úgy döntött Berente István, hogy átadja az ingatlan fele tulajdonjogát testvérének, Gábornak, aki röviddel később, még 1938-ban „váratlanul" meghalt.[832] Így 1939-ben Kecskeméten, már csak ketten, tehát István és egy évvel fiatalabb öccse, Imre voltak életben a Berente fivérek közül.[833] A testvérek, valószínűleg napi kapcsolatban lehettek, amit arra alapozunk, hogy rendkívül közel laktak egymáshoz, hiszen István és Imre alig 400 méterre; István és korábban elhunyt testvérük, Ferenc özvegye pedig legfeljebb 50 méterre élt egymástól. Egyedül Gábor testvérük özvegye lakott távolabb, mintegy másfél kilométerre a város nyugati peremén, a Cserép utcán; ám ez sem volt 400 méternél messzebb István, illetve Ráfael fürdő utcai házától.[834]

Jól látható tehát, hogy Berente István jövedelmét nem csupán földje biztosította, hanem házai után is jelentős bevételre tett szert, amit 1938-ban azzal is kiegészített, hogy a Bánk bán utcai családi háznál szintén volt három albérlője: egy erdélyi, lőkösfalvi születésű 47 éves nyugalmazott, özvegy főtisztnő, egy szintén erdélyi, algyógyi születésű 29 éves szabómester és egy 31 éves helybeli órássegéd nő, aki zsidó származású volt.[835]

Berente István a gazdálkodás mellett, a városatyai teendőit is meglehetősen komolyan vette, legalábbis erre enged következetni az, hogy például 1930-ban a törvényhatósági gyűlések 74 százalékán, de még 1935-ben és 1940-ben is az ülések 60–66 százalékán jelen volt. Úgy tűnik, hogy a kisgyűlési szerepkörét sem vette kevésbé komolyabban, mint virilis megbízatását, tudniillik az 1940. évi kisgyűlési összejöveteleken is 13-ból 9 alkalommal jelen volt.

[829] KNC 1938. 193.
[830] 1930 nyarán még H. Kovács János nevén volt a Csongrádi utca 53. számú ingatlan. 1934 őszén viszont már Berente István jegyezte. – KNC 1930. 31., KNC 1935. 33. KNC 1938. 37., KNC 1940. 35.
[831] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 10. szavazókör, VI. tized, Nr. 420–423.
[832] 1937 szeptemberében még Berente István volt a csongrádi utcai ingatlan tulajdonosa, azonban 1940 januárjában már Berente István és Gábor neve mellett került regisztrálásra. Úgy tűnik, hogy az 1940. január 1-jei dátummal kiállított házadólajstrom szerkesztésekor, az érintett hivatalban, még nem iktatatták Berente Gábor halálát. Holott 1938 decemberében feleségét már özvegyként vették fel a választói névjegyzékbe. – KNC 1938. 37., KNC 1940. 35. BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 3. szavazókör, II. tized, külső része Nr. 158.
[833] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 10. szavazókör, VI. tized Nr. 726.
[834] Berente István a Bánk bán utca 8., Berente Imre az Erzsébet körút 46., özvegy Berente Ferencné az Erzsébet körút 57., míg özvegy Berente Gáborné a Cserép utca 24. szám alatt élt 1938-ban. KNC 1938. 11., 36., 38–39. vö. BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 3. szavazókör, II. tized, külső része Nr. 158., BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 10. szavazókör, VI. tized Nr. 27., 726., 746.
[835] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 10. szavazókör, VI. tized Nr. 26., 29–30.

Kereskedő Kertészék a gazdasági, a városirányítási és a társadalmi elitben ♦ A gazdasági és a társadalmi elit tagja volt, de — egy rövid alkalmat (1927) leszámítva — nem került be a városirányítási elitbe, pedig a harmincas években a város tíz legvagyonosabb polgára között tartották számon. Az izraelita felekezethez tartozó, nem kecskeméti születésű Kertész Dezső fűszer- és gyarmatáru-kereskedőként[836] tevékenykedett. Nevével elsőnek 1922-ben, 41 évesen[837] találkozunk a háztulajdonosok, illetve a kereskedők jegyzékében.[838] Ekkor már a Rákóczi úti, a Szabadság tér keleti sarkában fekvő, a Kereskedői Kaszinónak is otthont adó városi bérház földszintjén működtette boltját, mely helyiséget még 1940-ben is a neve alatt jegyeztek.[839] A kedvező belvárosi fekvés, vélhetően komoly forgalom lebonyolításához segítette hozzá, már a 20-as évek derekán is az üzletet, amellyel az 1926. évi legnagyobb adófizetői névjegyzéken mint — a testvérével, a nála 9 évvel fiatalabb öccsével együtt — Kertész Menyhért és Társa néven jegyzett vállalkozással találkozhatunk a 130. helyen.

Feleségével, a szarvasi születésű Meitner Emmával,[840] 1922-ben már egészen biztosan a Rákóczi út 26. szám alatt laktak. A több mint 900 négyzetméteres telket minden oldalról körbezáró két, egymással fordított L-alakban épített, nagyjából 300-300 négyzetméter alapterületű ház feküdt. Arra vonatkozó adatokkal sajnos nem rendelkezünk, hogy már a 20-as években is albérletként jövedelmeztették volna az ingatlan egy részét, ám arra vonatkozóval igen, hogy 1939-ben ilyen funkciót már egészen biztosan betöltött az épületegyüttes. Ekkor ugyanis egy közel 70 éves hajadon zsibárusnő, egy 52 éves férjezett női kalapkészítő, egy középkorú házaspár, ahol a fővárosi születésű férj ügyvédként dolgozott s végül egy 33 éves rézműves volt bejelentve az említett címre; s akiket kivétel nélkül zsidónak minősített az 1939. évi 4. törvénycikk.[841] Röviddel később, 1940-ben az ingatlant — ha nem tévedünk — a 60-as éveiben járó (nem zsidó) Kiss István vendéglős neve alatt találjuk.[842]

Visszatérve a 20-as évek közepére — amikor a testvérével közösen indított vállalkozás már a legvagyonosabb helyi polgárság körébe emelte a fivéreket — egy újabb ingatlan tulajdonjogát igazolják forrásaink. A Koháry utca 2. szám alatti impozáns, emeletes épület 1922-ben özv. Király Józsefné nevén állt,[843] ellenben 1926-ban már a Kertész testvérek jegyezték.[844] Ennek ellenére forrásaink alapján úgy tűnik, hogy az épület után csak Dezső adózott, így a tulajdonos is ő lehetett, ahol alighanem a Kertész Dezső és Menyhért nevű kereskedés működött még 1940-ben is. A bolt a Szabadság tér északi szögletében, a Koháry és a Nagykőrösi utca találkozásában feküdt, amely nem mellesleg a város legforgalmasabb és legnépszerűbb vendéglátóhelyével, a Beretvás Szállóval átellenben épült *(1. kép)*; – kedvező feltételeket teremtve ezzel az üzlet sikeréhez.

[836] KNC 1938. 316.
[837] Kertész Dezső 1881-ben született Érdszőlősön, mint ahogy testvére Menyhért is, 1890-ben. – BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 4. szavazókör, III. tized belső része, Nr. 613. és 615.
[838] KNC 1922. 137. és 109.
[839] KNC 1922. 109., KNC 1927. 239., KNC 1930. 271., KNC 1935. 272., KNC 1938. 316., KNC 1940. 212.
[840] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 4. szavazókör, III. tized belső része, Nr. 614.
[841] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 6. szavazókör, IV. tized, belső rész, Nr. 681–685.
[842] KNC 1940. 25.
[843] KNC 1922. 132.
[844] KNC 1927. 12., KNC 1930. 17., KNC 1935. 17., KNC 1938. 19., KNC 1940. 17.

1. kép A Nagykőrösi és a Koháry utca találkozása a Szabadság tér északi szegletében, az 1910-es években. A kép jobb oldalán a Beretvás Szálló, bal oldalán a Kertész Dezső és testvére által 1920-as évektől tulajdonolt emeletes lakóépület és bolthelyiség áll, ahol — a kép tanúsága szerint — már századelőn is csemege üzlet működött.[845]

Kertész Dezső a 20-as évek második felében megvásárolta a Rákóczi út 16–18. szám alatti ingatlant is, amely 1922-ben még az Első Kecskeméti Cognacgyár Részvénytársaság, később, a 20-as évek derekán is, még dr. Brachfeld Hugó tulajdonában állt.[846] Az 1200–1300 négyzetméternyi telken fekvő több mint 400 négyzetméteres épület kétségtelenül raktárhelyiségként funkcionált, amely mind a Rákóczi út 1. szám, mind a Koháry utca 2. szám alatt működő bolt szempontjából igencsak kedvező közelségben, alig 200–300 méterre feküdt.

Kertész Dezső elsőnek az 1927. évi legtöbb adót fizetők listáján szerepel önállóan, mindjárt az előkelő 49. helyen.[847] Dezső, a 3713 pengőnyi éves befizetett adóösszegével, 1929-ben már a város 4. legvagyonosabb polgárának számított. Vagyona jelentős része, nagyjából 150 ezer pengő,[848] tehát ingatlanban feküdt; amelyből az adómentesség miatt a már korábban említett raktárhelyiség még ki is maradt.[849] Adójának 40 százaléka a boltok forgalma (amely éves szinten nettó 8–12 ezer pengőt jövedelmezett)[850] illetve házvagyona után került kivetésre, miközben földvagyonnal — az 1934-es névjegyzék tanúsága szerint — egyáltalán nem rendelkezett. Ezzel szemben Menyhért, aki a kecskeméti születésű Fodor Erzsébetet vette feleségül (akinek bátyja, Béla pékmester,[851] öccse, József pedig maga is kereskedő[852] volt), eltérő úton járt. Egyfelől beházasodott egy tehetős zsidó kecskeméti családba, másfelől — az 1934. évi legtöbb adót fizetők listája alapján — jelentős földvagyonra is szert tett. Az érvényesülésnek két, igen hatékony módját választva ezzel. A földvagyon és az új családja kapcsolatai révén — kétségtelenül — ajtók nyíltak meg előtte. E „stratégiának” eredményeként 1929-ben, 39 éves korára elérte, hogy a törvényhatósági bizottság tagja lehessen, miközben a

[845] Forrás: www.vatera.hu
[846] KNC 1922. 137., KNC 1927. 18., KNC 1930. 24., KNC 1935. 23., KNC 1938. 27., KNC 1940. 25.
[847] KNC 1927. 155. – Saját számítás.
[848] Kertész Dezső 1934-ben 1492 pengő házadót fizetett, így az ingatlan értéke legalább 116 ezer, legfeljebb 186 ezer pengő között, vagyis nagyjából 150 ezer pengő körül alakult.
[849] Vö. Eszláry 1938. 120.
[850] Kertész Dezső 1934-ben 633 pengő általános kereseti adót fizetett, amelynek adókulcsa 5–7 százalék között volt. Eszerint legalább 8418, legfeljebb 12 038 pengő lehetett a nettó jövedelme.
[851] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 8. szavazókör, V. tized belső része, Nr. 324.
[852] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 8. szavazókör, V. tized belső része, Nr. 584.

bizottság átlagéletkora — az ismert születések tükrében[853] — 50-51 év körül alakult 1930-ban. Bár ekkor a legnagyobb adófizetők listáján már a 9. helyen szerepelt, mégsem virilis jogon, hanem az új közigazgatási törvény által létrehozott érdekképviseleti jogcímen lépett a városirányítási elit sorába. Ambícióját, komoly érdeklődését és efféle hatalomvágyát — az előbbieken túl — mi sem igazolja jobban, hogy 1929 novembere és 1930 decembere között megtartott 23 közgyűlés közel háromnegyedén, mintegy 17 alkalommal, meglepően szokatlan gyakorisággal jelent meg; s lelkesedése 1935-re sem változott.

Ha Dezső érdeklődött is a városatyai pozíció iránt, azt forrásaink alapján sajnos nem tudjuk igazolni; amennyiben dédelgetett ilyesféle álmokat, úgy feltehető, hogy komoly falakkal is szembesülnie kellett. Az, hogy nem kecskeméti születésű volt, az, hogy házassága sem kötötte a város családjain keresztül a helyi társadalomhoz, és ráadásul az is, hogy a kecskeméti viszonyban rendkívül komoly presztízzsel járó földvagyonnal mint szimbolikus tőkével sem rendelkezett, együttesen olyan konstellációt eredményeztek, amely kedvezőtlenül befolyásolhatta a városirányítási elitpozíció megszerzésére tett kísérletét, – amennyiben valóban próbálkozott ilyennel 1929 után. Noha Kertész Dezső az 1927-es névjegyzék alapján virilis jogon tagja volt a városirányítási elitnek, mégis a jogi környezet 1929. évi módosulásával — amikortól már csak szavazatok révén juthatott be a legtöbb adót fizetők listájáról valaki a törvényhatósági bizottság soraiba —, úgy tűnik, a vázolt okok miatt is, virilisjelölt társaitól nem kaphatott elegendő bizalmat a pozíció megszerzéséhez; – hiába volt a város csaknem leggazdagabb polgára. A többi virilisjelölthöz fűződő kapcsolati tőkéje — ezek alapján — alighanem gyengének volna minősíthető. E megközelítés szerint a gyors és látványos felemelkedés és — nem kecskeméti lévén — a beilleszkedési hajlandóság hiánya együttesen eredményezhette a körülötte felhúzódó falakat. Ez a kép azonban nehezen illeszkedik az általunk, városról rajzolt képbe, ami nem jelenti azt, hogy attól még ne lehetne igaz. Meglátásunk szerint — az említett falak miatt, vagy talán azok mellett — inkább tűnik hihetőnek, hogy a negyvenes évei végét taposó Kertész Dezső (öccsével szemben) alulmotivált lehetett e kérdésben. Vélhetően minden energiáját lekötötte a kifejezetten sikeres üzlet vezetése. Az viszont tény, hogy Kertész Dezső szűkebb közösségének megbecsült tagja volt, hiszen a helyi társadalmi elitbe éppen azáltal kerülhetett be, testvérével együtt, hogy az Izraelita Hitközség Képviselőtestületének rendes tagja volt már az 1920-as évek derekán. Ugyanakkor, legalább 1926-tól a Kecskeméti Magyar Bank vezetésének igazgatósági tagjaként is számon tartották, mely pozíciót még 1937-ben is sikerrel őrizte. Testvére, Menyhért a 30-as évek második felében — láttuk — szintén tagja volt a társadalmi elitnek, sőt bátyjához hasonlóan egy szervezett, gazdasági jellegű pozíciót is magáénak tudhatott: az Építési és Szabályozási Bizottság választott tagja lett.

A két testvér tehát az 1920-as évek derekától már közösen vállalkozott. A kereskedés mindkettőjük számára kiemelkedően magas vagyoni pozíciót biztosított helyi viszonylatban. Menyhért az 1930-as évek első felében feleségével a Csáky utcából a Koháry utcában műkö-

[853] Az 1930-ból rendelkezésünkre álló adatsor alapján a testület alig 48 százalékáról, 85 személyről tudjuk megállapítani az életkorát. Közülük ekkor a legidősebb, az 1856-ban született Héjjas István (74 éves) földbirtokos, gazdálkodó volt, míg a legfiatalabbnak az 1896-ban született, alig 34 éves Tóth Dezső községi tanító bizonyult.

dő boltjuk emeletére költözött. S mivel 1934. évi adótételei között nem szerepel a házadó, így arra gondolhatunk, hogy az ingatlan ekkor még mindig Dezső tulajdonát képezte. Az 1930-as évek második felére azonban megváltozott a helyzet. Menyhért eladta földjét (amire bizonyára csak addig volt szüksége, amíg a városirányítási elitpozíciót meg nem szerezte), mint ahogy Dezső és felesége is megvált a Rákóczi úti házuktól. Az 1939. évi legtöbb adót fizetők névjegyzéke alapján pedig már közösen birtokolták a Koháry utcai ingatlant, mi több, az is nyilvánvaló, hogy egyenlő üzlettársak voltak. A források alapján úgy tűnik, hogy a testvérpár ismételten jó üzleti döntést hozott, hiszen a családon belüli immobil tőke felszabadítása kedvezően hatott a vállalkozás volumenére. Kétségtelenül jelentős összeget fektettek az üzletbe, hiszen ezután mindkettőjük általános kereseti adója 634 pengőről két és félszeresére, 1628 pengőre emelkedett, vagyis a vállalkozás forgalma az 1938–39. üzleti évben már 50-60 ezer pengő[854] körül alakult. Az sem lehetett ugyanakkor a vállalkozás sikerének szempontjából mellékes, hogy Menyhért idestova már egy évtizede a várost irányító testület egyik tekintélyes, és vagyona alapján alighanem befolyásos tagja volt. Menyhért politikai pozícióját és testvérével közös vállalkozását azonban ettől fogva komolyan megpecsételték az életbe lépő zsidótörvények.[855]

Mindent egybevetve Dezső és Menyhért vagyonuk és jövedelmük alapján a vagyoni elitbe, ezen keresztül a gazdasági elitbe tartoztak. Dezső külön birtokolt még szervezett gazdasági pozíciót is, viszont — öccsével szemben — nem volt tagja a városirányítási elitnek. Menyhértnek a vagyoni pozíción túl — leszámítva az építésügyi bizottságot — nem volt más gazdasági életben betöltött státusza, viszont mindketten a zsidó közösség révén tagjaivá lettek a helyi társadalmi elitnek is.

Szőlősgazda, bankár, képviselő egy személyben tagja mindhárom elitnek ♦ Dr. Szabó Iván 1874-ben Kecskeméten született.[856] Édesapja ekkoriban a város főorvosa volt. Szabó a századfordulón ügyvédi oklevelet szerzett, majd ügyvédi irodát nyitott, s ekkortájt vette feleségül az egykori 48-as Függetlenségi Párt egyik helyi vezetőjének, Szokolay Mihálynak kisebbik lányát. Szabó apósa emellett tevékenyen részt vett a 19. század utolsó harmadában a város gazdasági fejlődésének előmozdításában is, midőn 1895 őszén alapító tagja volt a Kecskeméti Leszámítoló és Pénzváltóbank Részvénytársaságnak.[857] E nősüléssel szerzett újabb humán tőke, azaz kapcsolati háló segítségével már világosabban érthető Szabó Iván kezdeti helyi gazdasági, aztán helyi, majd később országos politikai pályafutásának a sikere, vagy legalábbis annak alapjai. Szabó tehát a frissen szerzett s alakuló kapcsolataival az első világháború éveiben, alig negyvenévesen, 1915-től „felhagyott” az ügyvédi praxissal, s a város, ekkorra már egyik legnagyobb (leszámítoló) bankjának elnöke lett.[858]

[854] A vállalkozás után a két testvér 1939-ben együtt 3256 pengőt adózott. Az adókulcs figyelembevételével az adóalap összege 5 százalék esetében 65 120, míg 7 százalék esetében 46 514 pengő volt.
[855] Nagy I. 2007. 213. 136. lábjegyzete.
[856] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 11. szavazókör, VII. tized belső része, Nr. 13.
[857] KJK TKE Adatbázis, ID. 601. – Kecskemét, Rákóczi utca 4. szám alatti emléktábla, 1920.
[858] KÉL 1992.

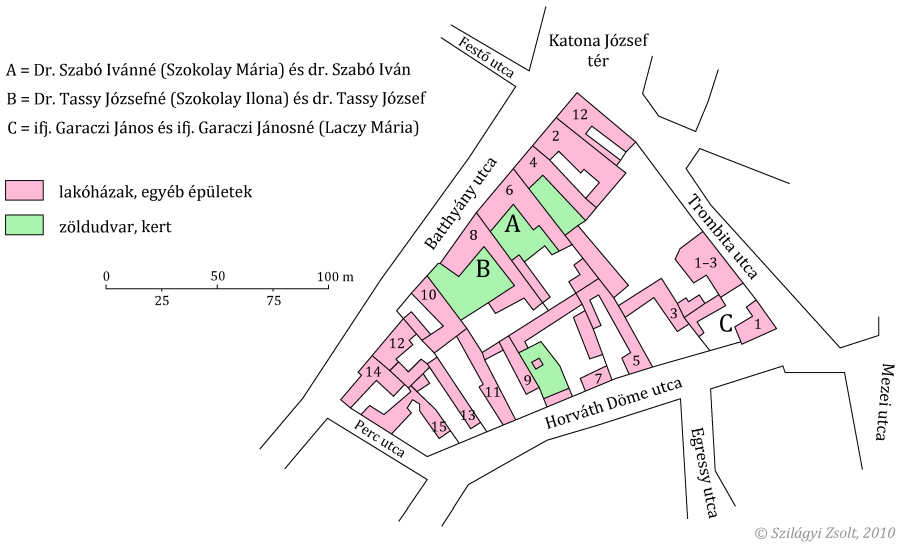
Egy évtizeddel később, 1926 őszén — ötvenen túl — már egészen biztosan földbirtokos is volt. A nála 10 évvel fiatalabb feleségével, Szokolay Máriával együtt,[859] a még helyi viszonylatban is rendkívül jelentős, közel 24 kat. hold méretű szőlő mellett — amely az 1930-as évek végéig kétségtelenül a család tulajdonában maradt — Szabó, 1929/30 fordulójára már egy ugyanekkora szántóföldet is birtokolt, amelyet — valamikor 1934 és 1937 között — csaknem másfél holddal sikerült gyarapítania is. Ezt a változást tükrözi az 1939. évi legnagyobb adófizetői névjegyzék is, ahol a befizetett földadó összege 308 pengőről 332 pengőre emelkedett. A család anyagi helyzetét tovább növelte a feleség közel 64 kat. holdas öröksége, mely az 1930-as évek első felében került Mária birtokába.[860] Eszerint Szabóék földvagyona az 1930-as évek végére mintegy 113 kat. holdra emelkedett, amelynek mintegy ötöde szőlő volt. A birtok együttes értéke így a második világháború előestéjén meghaladta a 80 ezer pengőt.[861]

A családi vagyon másik fő elemét a feleség belvárosi, nagy értékű ingatlana adta, amelyet Mária a szüleitől kapott, alighanem még a házasságkötésük alkalmával. A porta alapterülete belvárosi viszonylatban inkább kiemelkedő, semmint általános méretű, több mint 1500 négyzetméter alapterületű volt. Ezen egy, az utca felé teljesen zárt homlokzatú, L-alakú polgári ház állt, amely hasonlóan pazar méretekkel, több mint 500 négyzetméterrel rendelkezett, miközben e (Batthyány utca 6. szám alatti) lakóépület rendkívül előnyös fekvéssel is bírt, hiszen a főtértől és egyben a városházától alig 200 méterre feküdt *(39. ábra)*. Az ingatlan után az 1930-as évek második felében mintegy 243–246 pengőnyi összeget adóztak Szabóék. Az évtized kezdetén ennél 20 százalékkal magasabb, csaknem 306 pengő házadót fizetettek,[862] ám a másik lakóingatlan nyomára sajnos, még az 1930. június 1-jei házadólajstromban sem akadtunk.[863] Az pedig elég valószínűtlen, hogy egy tanyasi házról lehetett szó, hiszen 1929-ben és 1934-ben Szabó Iván földadója változatlan, 308 pengő maradt, miközben a házadója — szintén változatlan adókulcs mellett — 306 pengőről, 246 pengőre csökkent, vagyis eme adatok összefüggésében aligha hihető, hogy elvileg egy tanya értékesítéskor az épülettől igen, a körötte fekvő birtoktól, vagy legalább annak egy részétől már nem vált volna meg. Ezek után alapvetően két magyarázat merül fel. Egyrészt a lakóingatlan nem Kecskemét területén feküdt. Ez azért nem lehetséges, mert a város legnagyobb adófizetői névjegyzékének összeállításakor csak a helyi, és nem a más településeken fekvő ingatlanokat vették számításba.[864] Másrészt, és egyben forrásaink alapján a legelfogadhatóbb magyarázat, hogy az ingatlan csak 1930. június 1-je után került Szabóék tulajdonába, viszont 1934. szeptember 1-jén, vagyis a következő rendelkezésünkre álló házadólajstrom felvételekor már nem volt a család birtokában az épület. Ezek után könnyen lehet, hogy egy örökség részét alkotta a szóban forgó „la-

[859] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 11. szavazókör, VII. tized belső része, Nr. 14.
[860] Dr. Szabó Ivánné, Szokolay Mária 1930. január 1-jén az adótelekkönyvi nyilvántartás alapján még nem rendelkezhetett öröksége felett, ellenben 1934. június 1-jén már 63 kat. hold 1311 négyszögölnyi földbirtok szerepel a neve mellett, amelyet változatlan formában 1940-ig egészen biztosan megőrzött. – KNC 1930. 151., KNC 1935. 139., KNC 1938. 168., KNC 1940. 95.
[861] A számítás kulcsát lásd a *26. táblázat* b-jegyzetét.
[862] BKMÖL IV. 1905. 5. dob. (Kimutatás azon megválasztott, legtöbb adót fizetőkből, akiknek adóalapja 1930. évben a 483,90 pengőt meghaladja.)
[863] KNC 1930. 8–48.
[864] Takács T. 2008. 105.

kóház”. Ezt az elképzelést támasztja alá az is, hogy Szokolay Mária neve alatt — a kérdéses, 1930 és 1934 közötti időszakban, ahogy azt korábban már láttuk is — egy 64 holdas birtok jelent meg. Ugyancsak emellett szól az is, hogy Mária édesanyját — a négy évvel korábbiaktól eltérően, az 1934-es házadólajstrom alapján — már özvegyként vették nyilvántartásba.[865]

Szabóék első szomszédja Ilona (Mária nővére) és férje, dr. Tassy József volt, aki — Szabó Iván néhai édesapjához hasonlóan! — a város tisztifőorvosi posztját töltötte be.[866] Mivel a Batthyány utcai 8. szám alatti *(39. ábra)*, méreteiben az előzőnél — adója (207–210 pengő) alapján[867] — valamivel kisebb ingatlant már 1926-ban, jóval édesapja halála előtt is, Ilona

39. ábra Dr. Szabó Iván, dr. Tassy József és ifj. Garaczi János lakhelye az 1930-as években[868]

nevén jegyezték,[869] joggal hihető, hogy e házat is a szülők vásárolták meg, majd ajándékozták oda. Máriával ellentétben Ilona, már 1926-ban is „birtokolta” azt a 145 kat. hold méretű (szó-

[865] KNC 1930. 17. és KNC 1935. 16. – Hornyik János utca 1. szám.

[866] Szokolay Ilona 1881-ben Kecskeméten, Tassy József 1870-ben Pusztagyalun, a szomszédos Jász-Nagykun-Szolnok megyében született. Tassy József édesapja, Tassy László (fia bevallása szerint) középföldbirtokos volt, míg édesanya a jónevű, kecsekméti család sarja, Hornyik Erzsébet volt. Tassy János, az egyetem elvégzése után közvetlenül, 1904-ben (szülész szakorvosként) feleségül vette Szokolay Ilonát. Három gyermekük született, ebből 1930-ban egy volt életben. 1923 februárjában kapta meg tisztifőorvosi kinevezését a várostól. Az 1930. évi népszámláláskor, saját bevallása szerint feleségével közösen tulajdonolták fele-fele arányban a Batthyány utcai lakóházat, ellenben a 144 kat. holdas gazdaság egyedüli tulajdonosaként már csak magát nevezte meg. – BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 11. szavazókör, VII. tized belső része, Nr. 15–16., BKMÖL 1908. k. 4. dob. – Az 1930-as általános iratok: a népszámlálás és a belterületi 60 éven felüliek.

[867] Vö. *39. ábra*.

[868] Forrás: BKMÖL XV. 1.a – Kecskemét, 1933/1.; BKMÖL IV. 1904. 56. csomó; KNC 1930.; KNC 1935.; KNC 1938.; KNC 1940.

[869] Bár az 1922., az 1926. és az 1930. évi házadólajstromban egyformán Tassy József nevével vették fel a Batthyány utca 8 szám alatti ingatlant, mégis az 1935., az 1937. és az 1940. években már Tassy Józsefné, Szokolay Ilona került megnevezésre mint tulajdonos. Itt jegyezzük meg, hogy Batthyány utca 6. szám alatti lakóépület 1922-ben szintén nem a feleség, hanem a férj, Szabó Iván nevével szerepel, azonban azt 1926-ban, 1930-ban, 1934-ben, 1937-ben és végül 1940-ben is változatlanul Szabó Ivánné, Szokolay Mária neve alatt jegyezték. (KNC 1922. 146., KNC 1926. 27., KNC 1930. 34., KNC 1934. 37., KNC 1940. 39.) Az esetre két elképzelés is magyarázatul szolgálhat. Egyfelől lehetséges, hogy a férj és feleség tulajdonosi joga módosult a vizsgált években. Másfelől sokkal valószínűbb, hogy részben változott az adatfelvételi eljárás gyakorlata, ami a vizsgált időszak elején még a férjeket részesítette előnyben a házadólajstrom összeállításakor a két azonos tulajdonosi joggal

lőföld nélküli) ingatlant, amelynek értéke 1939-ben (Szabóék földvagyonához hasonlóan) 80 ezer pengőre rúgott, és amelyet a férje neve alatt jegyeztek.[870]

Szabóék vagyonát az előbbiek mellett rendszeres havi jövedelem is kiegészítette. Szabó Iván illetménye bankigazgatóként és országgyűlési képviselőként az 1930-as években közel másfélszeresére emelkedett; vagyis 1930-ban 1260, négy évvel később 1590, majd az évtized legvégén, 65 évesen, már 1670 pengő volt a havi bruttó (illetve 1217, 1520 és 1593 pengő a nettó) keresete.[871] Sógornője férje tisztifőorvosként ennek az összegnek a töredékét kereste csupán: a karrierje csúcsán (64 évesen) nettó 569 pengő, öt évvel később, 1939-ben pedig nyugdíjasként már mindössze 303 pengő volt az illetménye.[872] S bár a legtöbb adót fizetők listájának összeállításakor — végzettsége jogán — Szabó okkal kérte adójának kétszeres figyelembevételét, egyszeresen számítva is rendkívül előnyös pozíciót birtokolt, hiszen 1926-ban az 559 koronával, 1934-ben pedig a 2004 pengővel előbb a 78., majd a 17. legmagasabb pozíciót foglalhatta el. Tehát mivel egyszeresen számítva is bőven többet adózott, mint az ugyancsak egyszeresen számított adója után legutolsó listán szereplő adófizető, joggal tekinthető a város vagyoni elitjéhez tartozónak is; azonban Szabó mind gazdasági, mind társadalmi, mind pedig városirányítási szervezett pozíciókkal is rendelkezett.

1926-ban elnöke és vezérigazgatója volt a Kecskeméti Leszámítoló és Pénzváltóbanknak, alelnöke volt az Egyesült Gőztéglagyár Részvénytársaságnak, szintén alelnöke volt a Kecskeméti Szőlősgazdák Gyümölcs- és Zöldségtermelő Értékesítő és Feldolgozó Szövetkezetének, igazgatósági tagja volt a Kecskeméti Faiskola és Magtermelő Részvénytársaságnak is. Emellett virilis jogon tagja volt mindvégig a húszas években (egészen 1935-ig) a városirányítási elitnek, ahol olyan fontos városi hivatalok munkáit befolyásolhatta vezetőségi tagként, mint a Számonkérőszék, a Közigazgatási Hivatal vagy mint elnökként az Adófelszólamlási Bizottság. Ezeket a pozíciókat részben megtartotta, viszont 1937-re újabbakkal is bővítette: elnöke lett a Kecskeméti Gazdasági Egyesületnek valamint a Szőlősgazdák Egyesületének, továbbá bizottsági tagságot nyert a Magyar Nemzeti Bank Kecskeméti Fiókintézetében. Ezzel párhuzamosan újabb városi hivatalok tagjává választották, úgymint az Adóügyi Albizottság vagy a Telepítési Bizottság. Összességében tehát 1926-ban 7, egy évtizeddel később, 1937-

---

rendelkező házasfél közül, részben az is elképzelhető, hogy eme adatsorban jelentős következetlenséggel is alighanem számolnunk kell.

[870] KNC 1927. 138.

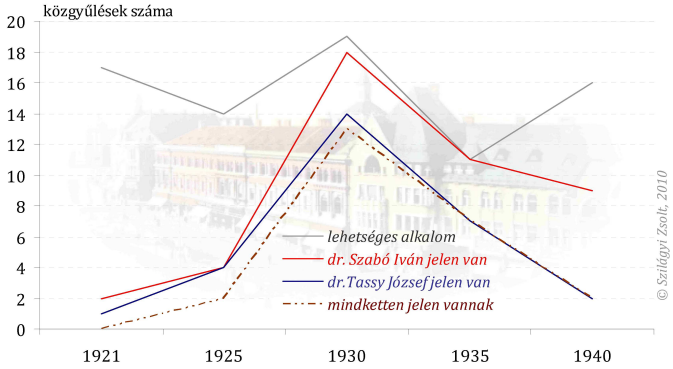
[871] Szabó Iván 1930-ban 516 pengő, havi 43 pengő alkalmazotti kereseti adót fizetett. Havi 1240 pengő illetmény után 42, 1280 pengő után már 44 pengőt kellett adózni. Tehát 43 pengő adót 1260 pengő havi illetmény után kellett fizetni. 1934-ben 840 pengő, havi 70 pengő alkalmazotti kereseti adót fizetett. Havi 1560 pengő illetmény után 68, 1620 pengő után már 72 pengőt kellett adózni. Eszerint 70 pengő adót 1590 pengő havi illetmény után kellett fizetni. Szabó 1939-ben 919 pengő, havi 77 pengő alkalmazotti kereseti adót fizetett. Havi 1620 pengő illetmény után 72, 1680 pengő után már 78 pengőt kellett adózni. Ezek alapján 77 pengő adót 1666 pengő havi illetmény után kellett fizetni. – BKMÖL IV. 1905. 5. dob. (Kimutatás azon megválasztott, legtöbb adót fizetőkből, akiknek adóalapja 1930. évben a 483,90 pengőt meghaladja.); továbbá: VaEA, illetve az alkalmazotti kereseti adó kulcsát lásd: Takács Gy. 1943. 625–626.

[872] Tassy József 1934-ben 134 pengő 40 fillér, havi 11 pengő 20 fillér alkalmazotti kereseti adót fizetett. Ekkora adót havi 568 pengő 80 fillér után kellett levonni. 1939-ben 44 pengő 88 fillért adózott, vagyis nyugdíja után havonta 3 pengő 74 fillér terhelte. 300 pengő illetmény után 3 pengő 60 fillért, 320 pengő után 4 pengőt kellett fizetni. Eszerint 3 pengő 74 fillér adót 307 pengő után vetettek ki, azaz Tassy havi nettó nyugdíja 303 pengő 26 fillér lehetett. – Forrás: VaEA, illetve az alkalmazotti kereseti adó kulcsát lásd: Takács Gy. 1943. 625–626.

ben már 10 gazdasági jellegű pozíciót töltött be; mondhatni a két világháború közötti Kecskemét egyik meghatározó figurája volt.

A Szabót övező tekintély — igaz szerényebb mértékben, de — társadalmi pozíciókhoz is hozzájutatta. Mindvégig a Római Katolikus Egyházközség főgondnoka, illetve a Községi Iskolaszék választott tagja maradt. 1926-ban tagja volt még a Felsőkereskedelmi Iskolák Felügyelő Bizottságának, 1937-ben pedig már a helyi Revíziós Liga elnöki posztját is betöltötte. A személyéhez fűződő rendkívüli tekintély egyik megnyilvánulásának jeleként értelmezhető, amikor 1935-től a törvényhatósági bizottság örökös tagjául választotta. Ez a magas presztízsű cím nemcsak a gazdasági hatalmának, hanem kétségtelenül politikai (országgyűlési képviselői) kapcsolatainak is egyformán szólt. Mindent egybevetve Szabó Iván egyszerre tagja volt Kecskemét városirányítási, gazdasági és társadalmi elitjének. Számos szervezett pozíciót halmozott fel egykezében, amelyhez jól érvényesíthető, kiválóan konvertálható magas vagyoni (látens) pozíció is párosult. Anyagi tőkéje mellett humán tőkéje (jogi végzettsége) is nagyban hozzásegítette ahhoz, hogy a helyi viszonylatban mért multipozícionális elit egyik meghatározó alakjává válhasson.

Szabó Iván — legkorábbi forrásunk alapján —, röviddel a bankigazgatói székbe kerülése után, 1917-ben már tagja volt a város törvényhatósági bizottságának (városirányítási elitjének) virilis jogon.[873] E pozícióját később, a Horthy-korszakban is megtarthatta, illetve megtartotta, annyi különbséggel, hogy amíg 1935 előtt virilis, addig azután már örökös jogon nyert tagságot. Az 1920-as évek első felében, amíg a politikai és a gazdasági helyzet nem stabilizálódott látványosan kerülte a politikai közszereplést Kecskeméten, hiszen a rendes és rendkívüli közgyűlések kevesebb mint harmadán volt csupán hajlandó megjelenni, mint ahogy rokona,

40. ábra Dr. Szabó Iván és dr. Tassy József városatyai aktivitása 1921 és 1940 között[874]

Tassy József is. Kettőjük városatyai aktivitása — sok más társukhoz hasonlóan — a közigazgatási reform bevezetésének évében, illetve 1930-ban fordult át, nőtt meg jelentősen. Szabó ekkor már a közgyűlések 95 százalékán, 1935-ben pedig az összes alkalommal jelen volt. Ekkora „tettvágyról" bár Tassy közel sem tett tanúságot, az ülések kétharmadán-háromnegyedén mégis találkozhatunk a nevével. Az évtized második felében a két rokon — vélhetően a helyi

[873] BKMÖL IV. 1905. 3. dob. – Kecskemét th. város törvényhatósági bizottsági tagjainak névsora, 1917.
[874] Forrás: ViEA.

„politikai” mozgástér beszűkülésével — egyre kevésbé tartotta fontosnak a városirányítási hatalom gyakorlását, Szabó alig több mint az ülések felén, rokona pedig csak ezek nyolcadán volt hajlandó megjelenni. Tassy magatartását az is nagyban magyarázhatja, hogy ekkorra már nyugdíjasként, visszavonult(abb) éltet élt. Az is érdekes, hogy a két rokon közgyűlési aktivitása rendkívül erős pozitív (r=0,88) korrelációt mutatott egymással. Túl azon, hogy a helyi környezeti (városatyai gyakorlati) mintához igazodik Szabó és Tassy közszereplése, még az is megállapítható, hogy az esetek jelentős részében, 50–70 százalékában (Tassy visszavonulásáig) együtt jártak a városi közgyűlésekre, ami tekintetbe véve a rokoni szálat és a szomszédi viszonyt, mi őket egymáshoz fűzte, aligha nevezhető meglepő gyakorlatnak *(40. ábra)*.

* ⁎ *

Összegezve a rövid, mikroszinten tett vizsgálódásunk eredményeit, s az e részfejezet elején feltett alapvetően két kérdésekre válaszolva, a következőket hangsúlyozhatjuk.

1. A kecskeméti társadalom elitcsoportjainak folyamatos újraszületésében a két világháború között (is) alapvetően meghatározó szerepet töltött be az anyagi tőke, a vagyon által nyújtott biztos egzisztenciális háttér, amelynek szinte minden esetben a magját az örökség képezte, legyen szó akár egyenes ági öröklésről, vagy a feleség hozományáról, illetve a feleség örökségéről, miközben e vagyon gyarapítása is kimutatható folyamat. Nemcsak az örökség egyszerű átvételéről van tehát szó, hanem elsősorban arról, hogy e jobbára ház- és földingatlanból álló tőkét, voltak, akik igyekeztek megforgatni. Erre minden bizonnyal többnyire akkor kerülhetett sor, amikor egyszerre több örökös volt, így például a házvagyon mobilizálását, értékesítését követően az adott örökösre eső összeg újabb ház- vagy földingatlanba került befektetésre. Ilyenformán az is nyilvánvalóvá vált, hogy a vagyoni felhalmozás helyi, hagyományos (földbirtok) formája mellett, meglehetősen elterjedt volt a házbirtokként megjelenő akkumulálódás is, amely bérbe adva állandó újabb hasznot hajtott tulajdonosa számára, mi több: biztosította az elitpozíció megőrzését.

Az anyagi tőke mellett legalább ilyen fontos volt a helyi elit rekrutációjában az a humán tőke is, amelyet kapcsolati és részben bizalmi tőke formájában élvezhetett apja vagy apósa révén már azelőtt a születő elittag, mielőtt az „elitbe léphetett” volna. Erre az alaptőkére aztán újabb kapcsolati tőke épült idővel. Lényegében azt állítjuk, aligha fogható föl más, koherensebb formában a városi elit, mint a kapcsolatok hálózatának bonyolult szöveteként. E háló működése viszont csupán kivételes és csak egyedi esetekben elemezhető, tehát annak megismerése — már csak bonyolultságánál fogva is — egészében lehetetlen feladat.

Ezen túl az oktatásban szerzett humán tőke további érvényesülési folyosókat nyitott, amelyek például nem csupán a legtöbb adófizetők listáján szereplő, végzettségük nyomán adókétszerezők törvényhatósági bizottságba való bejutást segíthették, hanem már e testületen belül újabb pozíciók megszerzését is nagyban támogatták. Erre volt példa az, amikor Berente István helyi viszonylatban hatalmas vagyona s édesapja átöröklött, tekintélyes humán tőkéje révén

sem sikerült, dr. Gesztelyi Nagy László igazgatóval, de még helyettesével szemben sem megszereznie a kisgyűlési tagságot.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy egy jelentős anyagi és egy szintén jelentős humán tőke külön-külön, de együttes birtoklása is kevés volt abban az esetben, ha e mellé kellő ambíció nem párosult. Mindent egybevetve: a tőkealapok csakis ambícióval voltak hatalommá transzformálhatók, mely végső soron valamely elittagságban öltött (ölthetett) formát.

2. Végül arra a kérdésre, hogy a nominális szinten vizsgált korabeli „elittagok" illetve „elitcsoportok" utólagosan miként illeszthetők a makroelemzéshez használt elitcsoportokba, szintén elfogadható választ találtunk a rövid, mikroszintű vizsgálataink során. Habár számos hasonlóan körvonalazható életutat lehetett volna tovább sorakoztatni, bennünket ezek is kellően meggyőztek arról, hogy elitmodellünk konstruált szerkezeti elemei a „rekonstruált" egyéni életpályák által körvonalazott „elitszereplésekkel" jól illeszkednek, vagyis a két párhuzamos, az egykori s az általunk alkotott elitcsoport-struktúrák alighanem elfogadható relációban állnak egymással. Így számunkra az sem kérdés már, hogy eredményre vezető-e az alkalmazott összeillesztés.

II. fejezet

A multifunkcionális elit

1. Belső tagoltság, szerkezeti változások, „funkcionális mobilitás”

Ebben a fejezetben azt a multifunkcionális elitet állítjuk a további vizsgálódásunk középpontjába, amelyről korábban azt hangsúlyoztuk, hogy az elit egyik speciális csoportja. Speciális egyfelől azért, mert többrétű, összetett funkciókkal jellemezhető, másfelől — éppen funkcionális tekintetben — pontosan e csoportnak adódott talán a legtöbb alkalma arra, hogy sűrűbb kapcsolatban álljon a helyiekkel, hogy az intézményeken keresztül, ha nem is feltétlenül gyakrabban, de mindenképpen összetettebb formában érintkezzen a városi társadalom legkülönfélébb köreivel. Ez az összetett funkció, összetett kapcsolathálót is sejtet, amellyel párhuzamosan a többrétű elitfunkciók birtokában a multifunkcionális elit alighanem több (és nem nagyobb) befolyással is bírt; amivel a sikeres érdekérvényesítés esélye is — vélhetően — megnőtt. Ez a szélesebb döntéshozói (hatalmi) eszköztár, amit az eltérő elitfunkciók kombinációja révén a multifunkcionális elit a magáénak tudhatott, mindenképp egy olyan változatos csoportot formált — akarva-akaratlanul is —, ami a városi elitnek a legbefolyásosabb tagjait tömörítette magába. Ezen belül is a legtöbb, legszerteágazóbb hatalmat egy olyan szűkebb *mag* birtokolta, amelynek tagjai egyszerre mindhárom (városirányítási, gazdasági, társadalmi) elitfunkcióval rendelkeztek. Ezt a halmazmetszeti pozíció alapján centrálisan elhelyezkedő csoportot nevezzük a továbbiak során *komplex multifunkcionális elit*nek, vagy egyszerűen csak *komplex elit*nek.

A kecskeméti multifunkcionális elit két világháború közötti méretéről — az előző fejezetben — már érintőlegesen szóltunk (a tagokat lásd: *II. melléklet*). Akkor megállapítottuk, hogy az 1920-as évek derekán 244 fővel, az 1930-as évek közepén már csak 218 fővel alkotta a városi elit igen jelentős részét, mintegy 30–40 százalékát. Ennek a speciális elitnek — funkcionális tekintetben — négy, egészen jól körvonalazható mikrocsoportja alakult ki. Ebből három csoport egyszerre két-két elitfunkcióval, egy pedig mindhárommal rendelkezett. Az előbbieket *duális elit*csoportoknak, míg az utóbbit — ahogy azt már említettük — komplex elitnek nevezzük a továbbiakban.

A multifunkcionális elit létszáma a vizsgált időszakban láthatóan 26 fővel, mintegy 11 százalékkal kevesebb lett *(31. táblázat)*. Ez a valamivel több mint kéttucatnyi multifunkcionális férőhely, amivel a szóban forgó elit létszáma csökkent, első tekintetre aligha utal komoly strukturális átalakulásra, pedig, ha közelebbről szemügyre vesszük a belső szerkezeti módosulásokat, kiderül, hogy a multifunkcionális elit (funkciók szerinti) összetétele mégiscsak szá-

mottevő változásokon esett át az 1920-as évek végén és a következő évtized első felében. A belső strukturális arányok eltolódását döntő módon az befolyásolta, hogy a városirányítási elit létszáma csaknem 30 százalékkal (71 pozícióval) lett kevesebb 1929 őszétől, ami egyben azzal a következménnyel is együtt járt, hogy a városirányítási elit minden egyes multifunkcionális elitcsoportja[875] kivétel nélkül — lélekszám tekintetében — pozíciókat vesztett. A folyamat

31. táblázat
A multifunkcionális elit szerkezeti tagoltsága a két világháború között

Funkcionális mikrocsoportok	Csoport-kód	1925/26	1935/37	1925/26	1935/37	1925/26	1935/37
		Fő		százalék		százalék	
ViE ∩ GE ◗ *Városirányítási–gazdasági multifunkcionális elit*							
ti.+ szGE	C	2	0	3,2	0,0	0,8	0,0
vir.+ szGE	D	4	7	6,5	20,6	1,6	3,2
vir.	E	47	9	75,8	26,5	19,3	4,1
vál. + szGE	F	7	9	11,3	26,5	2,9	4,1
é.sz.vf.ö. + szGE	V	0	3	0,0	8,8	0,0	1,4
VaE + vál.	Bb	1	3	1,6	8,8	0,4	1,4
VaE + vál. + szGE	Ff	1	2	1,6	5,9	0,4	0,9
VaE + é.sz.vf.ö. + szGE	Vv	0	1	0,0	2,9	0,0	0,5
Összesen		62	34	100,0	100,0	25,4	15,6
ViE ∩ TE ◗ *Városirányítási–társadalmi multifunkcionális elit*							
ti. + TE	G	9	1	25,0	7,7	3,7	0,5
vál. + TE	H	27	8	75,0	61,5	11,1	3,7
é.sz.vf.ö. + TE	U	0	4	0,0	30,8	0,0	1,8
Összesen		36	13	100,0	100,0	14,8	6,0
GE ∩ TE ◗ *Gazdasági–társadalmi multifunkcionális elit*							
szGE + TE	M	13	14	28,3	18,4	5,3	6,4
szGE + VaE + TE	N	11	17	23,9	22,4	4,5	7,8
VaE + TE	O	22	45	47,8	59,2	9,0	20,6
Összesen		46	76	100,0	100,0	18,8	34,9
ViE ∩ GE ∩ TE ◗ *Városirányítási–gazdasági–társadalmi multifunkcionális elit*							
ti. + szGE + TE	I	14	3	14,0	3,2	5,7	1,4
vir. + TE	J	34	17	34,0	17,9	13,9	7,8
vir. + szGE + TE	K	29	28	29,0	29,5	11,9	12,8
vál. + szGE + TE	L	14	8	14,0	8,4	5,7	3,7
é.sz.vf.ö. + szGE + TE	W	0	7	0,0	7,4	0,0	3,2
VaE + ti. + TE	Gg	1	2	1,0	2,1	0,4	0,9
VaE + vál. + TE	Hh	4	2	4,0	2,1	1,6	0,9
VaE + ti. + szGE + TE	Ii	1	11	1,0	11,6	0,4	5,0
VaE + vál. + szGE + TE	Ll	3	8	3,0	8,4	1,2	3,7
VaE + é.sz.vf.ö. + TE	Uu	0	2	0,0	2,1	0,0	0,9
VaE + é.sz.vf.ö. + szGE + TE	Ww	0	7	0,0	7,4	0,0	3,2
Összesen		100	95	100,0	100,0	41,0	43,6
Mindösszesen		244	218			100,0	100,0

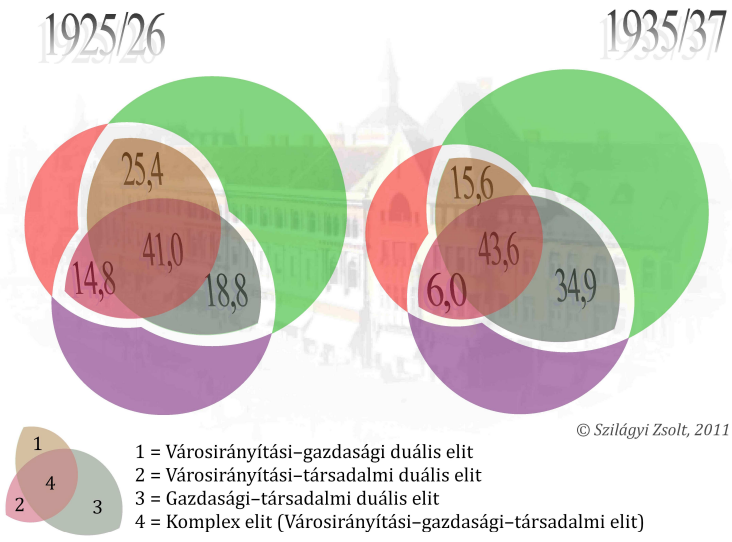
Forrás: MEA *(Saját számítás.)*

A rövidítések feloldást lásd: *28. táblázat.*

[875] ViE ∩ GE, ViE ∩ TE és ViE ∩ GE ∩ TE

következtében úgy a városirányítási–gazdasági, mint a városirányítási–társadalmi duális elit létszáma drasztikusan, nagyjából a felére–harmadára zuhant. Bár a komplex elit személyi állománya is apadt némelyest, mégsem akkora mértékben, mint ahogy azt előbb tapasztaltuk. Az alig 5 százaléknyi csökkenés inkább tekinthető jelzésértékű, semmint komoly változásnak. Éppen ezért, a komplex elittel kapcsolatban helytállóbb — legalábbis lélekszám vonatkozásában — a stabilitást hangsúlyozni, ami egyben nem jelenti a csoport személyi stabilitását is (erre még később visszatérünk). Végül a gazdasági–társadalmi duális elit mérete is megváltozott, de az eddig vázolt folyamattal ellentétben nemhogy nem csökkent, de látványosan 46 főről 76 főre, közel kétharmaddal emelkedett a vizsgált időszakban.

Ezek a változások oly módon hatottak a multifunkcionális elit belső struktúrájára, hogy a városirányítási–gazdasági duális elit aránya 25 százalékról 16 százalékra, míg a városirányítási–társadalmi elité 15 százalékról 6 százalékra csökkent. Eközben a gazdasági–társadalmi duális elit aránya 19 százalékról 35 százalékra, mint ahogy a komplex elit aránya is 41 százalékról 44 százalékra emelkedett *(41. ábra)*.

41. ábra A kecskeméti multifunkcionális elit szerkezete (százalékban) a két világháború között[876]

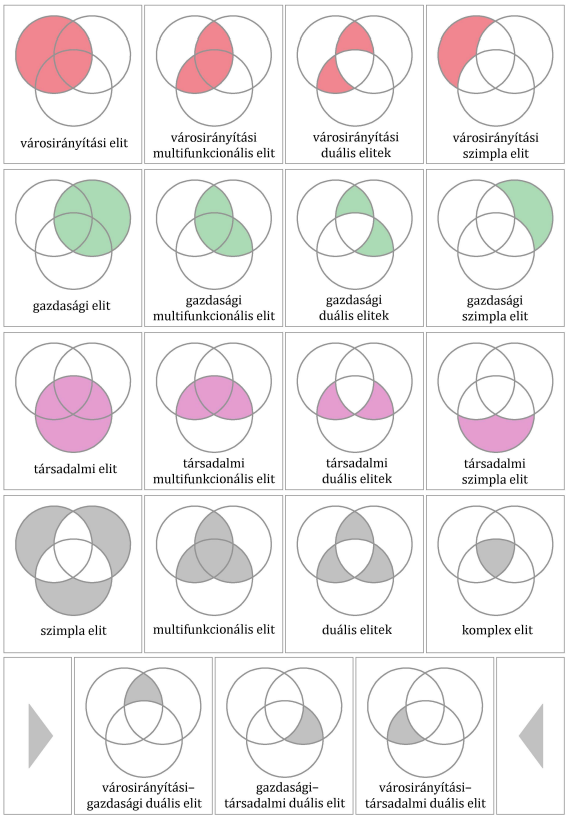
Ezek a számok azonban csak a lejátszódó folyamatok méretéről szolgálnak némi információval, ellenben a kiváltó okokról egyáltalán nem árulnak el semmit sem. Ezenfelül, ezek az összevont adatok elfedik azt a színes és rendkívül élénk mobilitási folyamatot is, amelynek érzékeltetéséhez és konkrét típusainak bemutatásához nominális szintre kell váltanunk. Tehát a továbbiakban arra keresünk választ, hogy a kecskeméti multifunkcionális elit tagjai milyen mértékben cserélődtek ki a két világháború között, és hogy mennyien voltak azok, akik sikeresen őrizték funkcionális elitpozícióikat. Milyen tényezők segítették őket ebben, és melyek voltak inkább ellene? Röviden: mi a (kollektív) sikerük titka? Ugyanakkor az is megválaszo-

[876] Forrás: MEA, saját számítás.

lásra váró kérdés, hogy mennyire volt nyitott a multifunkcionális elit a városi eliten belül, illetve, hogy mennyire volt nyitott olyanok felé, akik elitpozíciókkal korábban nem rendelkeztek. Vagyis kik kerülhettek be jó eséllyel a városi elitbe, illetve annak speciális funkcionális csoportjába? Alapvető kérdés továbbá, hogy a multifunkcionális elitcsoportok egymással milyen mobilitási kapcsolatban álltak. De központi kérdés az is, hogy a funkcionális tekintetben vett elitpályafutás csúcsáról milyen más, alternatív utak vezettek lefelé, mint a multifunkcionális elitből, alkalmasint a városi elitből való kikerülés – azaz, hogyan menthető át a hatalom egyik pozícióból a másikba? Másképp megfogalmazva: milyen az elit (hatalmi) élete a csúcson, illetve a csúcs után?

*

A következőkben a duális elitcsoportokra kisebb hangsúlyt fektetünk, azokat — néhány egyedi, vagy éppen jellemző általános esettől eltekintve — inkább csak „érintőlegesen” tárgyaljuk; mivel a legtöbb vonás a komplex elitnél koncentráltabb formában figyelhető meg, így kézenfekvő és talán indokolt is az a módszertani elhatározás, hogy a legtöbb figyelmet a komplex elitre fordítjuk majd.

42. ábra A funkcionális elitcsoportok elnevezése

A fenti magyarázó, *42. ábra* a további elemzésben előforduló elitcsoportok (fogalmi) értelemzésében segít. Tájékoztat, hogy strukturális szempontból mit értünk például a gazdasági multifunkcionális eliten, mit a városirányítási duális elieteken vagy épp a szimpla eliten. Továbbá a következő oldalon azt a táblázatot adjuk közre, amely az alapját s egyben az össze-

foglalását jelenti annak a vizsgálatnak, amely a multifunkcionális elitben lejátszódó mobilitási folyamatokat tárgyalja.

32. táblázat
A kecskeméti multifunkcionális elit „funkcionális mobilitása" 1925 és 1937 között

		A funkcionális „mozgás" utáni elitpozícok	Városirányítási–gazdasági elitpozíciót			Városirányítási–társadalmi elitpozíciót			Gazdasági–társadalmi elitpozíciót			Komplex elitpozíciót			Összesen elitpozíciót		Teljes mobilitás
			vesztők	szerzők	őrzők	vesztők	szerzők	őrzők	vesztők	szerzők	őrzők	vesztők	szerzők	őrzők	vesztők	szerzők	
VÁROSI ELIT	MULTIFUNKCIONÁLIS ELIT	Városirányítási–gazdasági elit	–	–	2	–	–	–	1	7	–	7	8	–	8	15	23
		Városirányítási–társadalmi elit	–	–	–	–	–	2	–	3	–	–	6	–	–	9	9
		Gazdasági–társadalmi elit	7	1	–	3	–	–	–	–	12	12	8	–	22	9	31
		Komplex	8	7	–	6	–	–	8	12	–	–	–	26	22	19	41
		összesen	*15*	*8*	*2*	*9*	*–*	*2*	*9*	*22*	*12*	*19*	*22*	*26*	*52*	*52*	*104*
	NEM MULTIFUNKCIONÁLIS (SZIMPLA) ELIT	VaE	12	3	–	1	–	–	2	7	–	13	5	–	28	15	43
		VaE, szGE*	1	1	–	–	–	–	–	1	–	3	2	–	4	4	8
		VaE, TE	–	–	–	–	–	–	–	3	–	–	2	–	–	5	5
		VaE, ViE (é.sz.vf.ö.)	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	2	–	–	3	3
		VaE, ViE (é.sz.vf.ö.), szGE	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	2	2
		VaE, ViE (ti.), szGE	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	–	1
		VaE, ViE (vál.)	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	2	2	4
		VaE, ViE (vál.), szGE	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
		VaE, ViE (vir.)	–	1	–	–	–	–	–	2	–	–	6	–	–	9	9
		VaE, ViE (vir.), szGE	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	3	–	–	4	4
		VaE, ViE (vir.), TE	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	–	–	3	3
		ViE (é.sz.vf.ö.)	1	1	–	–	1	–	–	–	–	–	2	–	1	4	5
		ViE (ti.)	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1
		ViE (ti.), TE	–	–	–	1	–	–	–	–	–	1	–	–	2	–	2
		ViE (vál.)	2	3	–	–	2	–	1	1	–	–	3	–	3	9	12
		ViE (vál.), szGE	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	2	2
		ViE (vál.), TE	–	1	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3
		szGE	–	1	–	–	–	–	1	3	–	1	–	–	2	4	6
		TE	–	–	–	8	–	–	3	7	–	4	2	–	15	9	24
		összesen	*18*	*13*	*–*	*11*	*5*	*–*	*7*	*27*	*–*	*23*	*34*	*–*	*59*	*79*	*138*
NEM VÁROSI ELIT			27	11	–	14	6	–	18	15	–	32	13	–	91	45	136
Multifunkcionális elitpozíciót szerzők és vesztők			45	24	–	25	11	–	25	42	–	55	47	–	150	124	274
Teljes funkcionális mobilitás			60	32	2	34	11	2	34	64	12	74	69	26	202	176	378

Forrás: MEA A rövidítések feloldását lásd *28. táblázat*. *(Saját számítás.)*

* A „nem multifunkcionális" elitnél a különböző elitfunkciók rövidítésének vesszővel történő elválasztása azt hangsúlyozza, hogy azok az egyének, akik például a „VaE, szGE" kategóriából emelkedtek be a multifunkcionális elitbe, vagy a multifunkcionális elitből kerültek ide, azok tehát sohasem egyszerre, egy időben (ugyanazon mintaévben) birtokolták a különböző elitfunkciókat („VaE, szGE" ebből a szempontból éppen kivétel). Mindez a kiemelt példánk alapján azt jelenti, hogy ebben az esetben Schmogrovits Ernő, a Magyar Nemzeti Bank helyi fiókjának bankfőnöke (igazgatója) 1935-ben úgy került a multifunkcionális elitbe, hogy előtte 1930-ban szerepelt a legtöbb adót fizetők névjegyzékén (vagyoni elithez tartozott), de ezzel egyidejűleg más funkcionális pozíciója nem volt, mivel a szervezett gazdasági elitpozíciót 1925-ben birtokolta (de 1935-ben már nem). Vagyis az eltérő időben megszerzett összes elitfunkció került feltüntetésre. A másik példa, amikor valaki kikerült a multifunkcionális, de nem a városi elitből: Réthey Gyula üvegkereskedő esete, aki (az általunk használt legkorábbi forrásunk alapján) 1921-től folyamatosan sikerrel őrizte a legnagyobb adófizetői pozícióját, – még 1935-ben is (vagyoni elittag). Ugyanakkor még 1929-ben elvesztette a városirányítási elitpozícióját, viszont megőrizte hitelintézeti igazgatósági (szervezett gazdasági) elitpozícióját. Mivel a vagyoni és a szervezett gazdasági elitfunkció lényegében, együttesen is csak gazdasági funkciót kölcsönöznek birtokosuknak, így ez — hiába birtokolja mindkettőt egy időben — nem minősült multifunkcionális pozíciónak.

1.1. Gazdasági–társadalmi duális elit

Elemzésünket a duális csoportokkal, azon belül is azzal a legutóbb említett gazdasági–társadalmi elittel indítjuk, amelynek mérete 65 százalékkal emelkedett az 1920-as 30-as években. E változásnak számos összetett folyamat állt a hátterében. Egyfelől az 1929. évi közigazgatási reform által elindított, vagy talán még inkább felerősített „fluktuációs lavina" az, amely önmagában rendkívüli méretű mozgásokat indukált az 1920–1921 után visszaálló és látszatra megmerevedő helyi elitekben. Ennek azért is lehetett oly mértékű hatása a multifunkcionális elitekre, mivel a városirányítási elit közel 82 százaléka (mintegy 198 személy) tagja volt valamely városirányítási duális csoportnak, vagy éppen a komplex elitnek. Ez a kormányzati szintű átalakítás olyan nyomással volt (más természetes folyamatokkal karöltve) ezekre a városirányítási hatalommal is rendelkező multifunkcionális elitekre, hogy az innen kiáramló tömeg (125 fő) nagy része, 58 százaléka (73 fő) még a városi elitből is kikerült; a többiek csak a multifunkcionális hatalmukat vesztették el, de a kecskeméti elitben maradhattak. Azok viszont, akik megtudták mindezek ellenére is őrizni multifunkcionális pozícióikat (43 fő) valamivel több mint fele arányban (22 fő) kerültek át a jelen pillanatban vizsgálati tárgyunkat képező gazdasági–társadalmi duális elitbe. Ez, bár jelentős változás a gazdasági–társadalmi elit összetételére nézve, közel sem a teljes folyamat.

A vizsgált duális elitcsoport létszáma az 1920-as évek közepén — ahogy azt korábban említettük — összesen 46 fő volt. A következő tíz év alatt ebből a 46 fős csoportból 34-en „távoztak", vagyis közel háromnegyedük kikerült közülük *(32. táblázat).* Ennek a csoportnak valamivel több mint negyede (9 fő) valamely másik multifunkcionális elitnek lett a tagja, amely kétségtelenül — hatalmi szempontból — előrelépésnek minősült, hiszen ez egyet jelentett azzal, hogy sikerült megszerezniük a városirányítási elitpozíciót. Közülük nyolcan[877] a komplex elitbe kerültek az 1930-as évek közepére *(részletesen 292–300. oldal),* ami egyben azt is jelentette, hogy úgy gyarapították funkcionális pozíciójukat, hogy közben a korábbiakat meg is tartották, nem úgy Laczy István gazdálkodó-földbirtokos, aki a Református Egyházközségbeli egyháztanácsnoki posztját — valamilyen okból — nem tartotta meg. A gazdasági–társadalmi elitpozíciót elvesztők nagyobbik része (25 fő) már nem volt ilyen „szerencsés", végleg kikerült a multifunkcionális elitből. Döntő többségük, 72 százalékuk (18 fő) minden korábbi (nyílt vagy látens) hatalmi pozícióját elveszítve még az elitben sem tudott megmaradni,[878] ellenben kisebbik részük, 28 százalékuk (7 fő) vagy a gazdasági, vagy a társadalmi elitpozíciót elveszítve továbbra is a városi elit tagja maradhatott. Kettőjüknek, Dékány Imre földbirtokos-gazdálkodónak és Szabó József ügyvédnek a vagyoni elitben, hármójuknak, Dékány György és Beretvás István földbirtokosnak illetve Littauer Mór kereskedőnek pedig a

[877] Közéjük tartozott Aszódy József gyümölcskereskedő, Balázs István orvos, Donáth József, Hegedűs Ferenc, Kenéz Zoltán ügyvéd, Marton Sándor tanár, leánylíceumi igazgató, Rácz Béla jogakadémiai tanár és Tiringer Ferenc lakatosmester.

[878] Csabay Gyula, Mau(r)er Frigyes baktisztviselő, Szabó Lajos cipész, Dudás Ferenc gazdálkodó, földbirtokos, Gál Mór házbirtokos, Bóka Gyula, Fucks Samu, Spieler Adolf kereskedő, Hercsuth Kálmán kir. tanfelügyelő, Szeless László, Szappanos Sándor nyugalmazott városi tisztviselő, Král Rezső sörraktáros, Burián László szabó, Homoki Nagy László ügyvéd, Bakkay József városi fő-erdőmester volt. Almássy Sándor, Bajnóczky Károly és Jobbágy István foglalkozását nem ismerjük.

társadalmi elitben sikerült megtapadniuk. Adorján Imrének viszont szervezett gazdasági elitpozíciója volt, míg akadt olyan is Burdács Rezső ügyvéd személyében, aki mindkét korábbi elitfunkciójának, annak két-két pozícióját: a Kecskeméti Magyar Bank és az Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság igazgatósági tagságát, illetve a Kecskeméti Dalárda elnöki és a Református Egyházközség tanácsnoki posztját veszítette el, ezzel szemben korábbi elitpozícióit sikeresen konvertálta egy újabbra, a városirányítási elitpozícióra, mint választott városi képviselő.

Ahogy írtuk a mobilitási folyamat ennél még összetettebb volt. Azt már említettük, hogy a multifunkcionális elitből 22 fő „érkezett" — többségükben földbirtokosok, gazdálkodók, értelmiségiek[879] (elveszítve a korábbi városirányítási funkciót) — a gazdasági–társadalmi duális elitbe, akik az összes „érkezőknek" alig több mint harmadát adták. A többiek (42 fő) a multifunkcionális eliten kívülről kerültek be a gazdasági–társadalmi duális elitbe. Döntő többségük, közel kétharmaduk (27 fő) korábban a városi elit tagja volt, legtöbbjük (18 fő): tisztán vagyoni (7 fő),[880] városirányítási (1 fő),[881] szervezett gazdasági (3 fő)[882] vagy éppen társadalmi (7 fő)[883] pozícióval rendelkezett 1921 és 1935 között, amikor a 30-as évek közepére a vizsgált duális elitcsoport része lett. Kilencen[884] pedig úgy kerültek a gazdasági–társadalmi duális elitbe, hogy bár időben nem egyszerre, de mégis rendelkeztek hol a városirányítási, hol a vagyoni vagy szervezett gazdasági, netán a társadalmi pozícióval. Miközben 12 személy változatlan módon őrizte az elemzett duális elitpozícióját.[885]

Mindent egybevetve a gazdasági–társadalmi duális elit létszáma a vizsgált évtizedben a pozícióvesztők miatt 46 főről 12 főre csökkent, miközben az új 64 elittag miatt a keretszám 76 fősre bővült. A változás — ahogy arra korábban utaltunk — nem pusztán a közigazgatási reform számlájára írható, hanem abban legalább akkora szerepet játszottak a sajátos kecskeméti gazdasági folyamatok is, amelyek komoly hatással voltak a vizsgált duális elitcsoport

[879] Garzó Béla főgimnáziumi tanár, Tóth Endre városi aljegyző, Héjjas István, Hankovszky Zsigmond, Knaute Lajos földbirtokos, Héjjas Elek, ifj. Szőke Sándor, Széll János, Eördög Gyula, Héjjas István gazdálkodó-földbirtokos, Zimay Pál gyógyszerész, Szarvas András, Cserey-Pechány Albin, T. Szabó Győző orvos, Egry Ferenc helyettes pénzügyigazgató, Pozsgay Rezső kegyesrendi házfőnök, Ségner Lipót kereskedő, Nemere Gyula tanár, Steiskál Ottó, Bóka Papp Béla, Jámbor József ügyvéd, Kö(ő)rösi János üvegkereskedő.

[880] Fehér József bíró, H. Kiss István, Csorba Gábor, Varga Mihály földbirtokos-gazdálkodó, Hammerschmiedt József orvos, Szappanos Károly református lelkész, Diószeghy József városi tisztviselő.

[881] Tóth Dezső községi tanító 1930-ban fiatalon, krisztusi korban került be választott képviselőként a városirányítási elitbe mint póttag, hiszen az év második felében 5 közgyűlésen is találkozunk a nevével. Az 1934. évi választásokon sem sikerült közvetlen úton a közgyűlésbe jutnia; a szavazatok alapján akkor is csak póttagságig futott erejéből (vö. *38. táblázat*). Tehát rövid egyciklusos (1930–1934) városatyai szereplése után ugyan kikerült a nevezett elitből, ám 1937-ben már egy szervezett gazdasági és egy társadalmi elitpozícióval rendelkezett: a Kecskeméti Szőlősgazdák Gyümölcs- és Zöldségtermesztők Értékesítő és Feldolgozó Szövetkezetének igazgatósági tagja, illetve a Római Katolikus Egyházközség egyháztanácsosa volt.

[882] Stimakovits Béla bankfőnök, Sántha György reáliskolai tanár, Mészáros József gazdálkodó, ny. tisztviselő.

[883] Merétey Sándor orvos, Goitein Jónás ékszerész, Harkay József törvényszéki tanácselnök, Prikkel János gazdálkodó, Révész Bence jogtanár. Szinnyai Mihály és Győrffy Pál foglalkozását nem ismerjük.

[884] Székely Ignác cipőgyáros, Schillinger Dezső kereskedő, Matolcsy Károly főorvos, Szigethy Mihály fogorvos, Révész László, Kerekes József ügyvéd, Hajnóczy Iván felsőkereskedelmi iskolaigazgató, Csikay Imre házbirtokos, gazdálkodó, M. Bodon Pál zeneiskola-igazgató

[885] Közéjük tartozott Bende Sándor bankigazgató, idősb Keresztes János gazdálkodó-földbirtokos, Székely Sándor és Pauly Péter gyógyszerész, Dezső Gyula jogtanár, Kertész Dezső és Pataky Albert kereskedő, Holczer Zsigmond és Moskovits(cs) Lajos orvos, Katona József szövetkezet-igazgató, Csabay Géza tisztifőorvos illetve Markó Imre ügyvéd.

struktúrájára, különösképp összetételére. Általánosságban elmondható, hogy az 1929. és az 1934. évi legtöbb adót fizetői listákat összevetve elég egyértelmű, hogy az 1928-ban és 1933-ban a multifunkcionális elit által befizetett adóösszegek között közel 15 ezer pengő különbség volt, vagyis később 8-9 százalékkal többet adóztak. Kecskeméten 1925 és 1935 között összesen 110 személy fordult meg a gazdasági–társadalmi duális elitben. Mindközül talán a legszembeötlőbb, hogy amíg 1925-ben együttesen „csak" 20 ezer pengőt adóztak, addig 1928-ban már több mint két és félszeresét, közel 53 ezer pengőt, 1933-ban pedig már csaknem 75 ezer pengőt fizettek be adó címén. Vagyis ennek a csoportnak az anyagi helyzete 1925 és 1933 között látványosan kedvezőbb lett, vagyonuk-jövedelmük közel négyszeresére ugrott.[886] (Azt már csak a kerekebb kép kedvéért jegyezzük meg, hogy a válság utáni években sem szűnt meg a felhalmozás eme folyamata az említett duális elitcsoport tagjainak körében, hiszen 1938-ra a befizetett együttes adóösszeg már meghaladta a 80 ezer pengőt is. Ha ezt a vagyoni jövedelmi viszonylatban kívánjuk kifejezni, akkor a 30-as évek végére egészen biztosan elérte az 5 millió pengőnyi értéket.)[887]

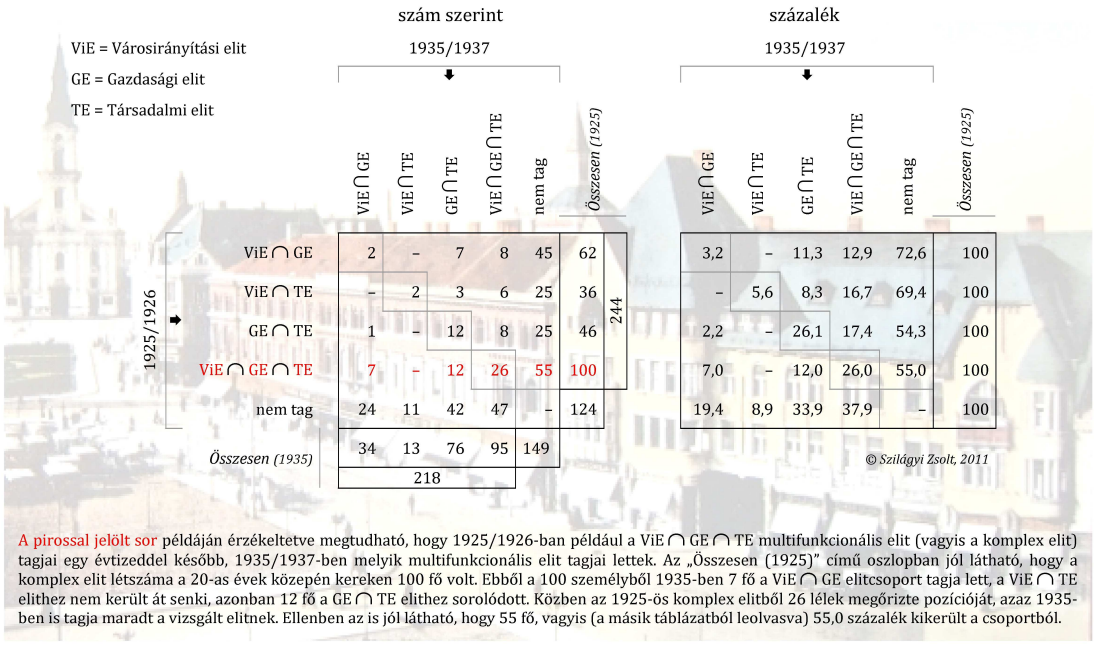
Tehát az 1920-as évek második felétől fellendülő kecskeméti gazdaság, és annak a gazdasági válság alatti időkre kifutó lendülete, olyan körülményeket teremtett a városban, hogy a tőkefelhalmozás következtében többek számára is megnyílt az út nemcsak a gazdasági elibe, hanem annak egyik speciális elitcsoportjába: a gazdasági–társadalmi multifunkcionális elitbe is. Az adatok tükrében az is igazolható, hogy többen éppen a gazdasági válság által támasztott ingatlanpiac „összeomlását" igyekezve próbálták számításaikat megtalálni. Példaként elegendő, ha arra a 15 főre gondolunk, akik közvetlenül úgy kerültek be a gazdasági–társadalmi duális elitbe, hogy korábban még a városi elitnek sem voltak a tagjai. Tizenötből kilencen 1934 előtt egyetlen alkalommal sem szerepeltek a legnagyobb adózók között, ám ekkor kivétel nélkül a 227. és a 379. vagyoni-jövedelmi pozícióba, a vagyoni elit alsó harmadába emelkedtek. Közülük 1934 előtt csak ketten, ifjabb Varga István gazdálkodó és Szabó Pál ügyvéd birtokoltak — forrásaink alapján — földet, ezzel szemben 1934 után velük együtt már heten rendelkeztek átlagosan 19 ezer pengős földvagyonnal. Hárman néhány hold szőlőhöz, ketten pedig fejenként nagyjából 40–50 hold földhöz jutottak. Szőlő került a tulajdonába Jámbor János közel 60 éves elemi iskolaigazgatónak, a harmincas évei vége felé járó ifjabb Sárkány Béla számvizsgálónak, és az 50 éves gazdálkodónak, Kemény Sándornak. Föld került a nevére a 60-as éveiben, nyugdíjhoz közeljáró Molnár Árpád járásbírósági elnöknek, és a 30-as évei közepén járó Labancz Ferenc városi aljegyzőnek is. Noha ezek egy részének hátterében örökséget sejthetünk, mégis könnyen elképzelhető a telekspekuláció esete is, különös tekintettel arra, hogy az 1930-as évek első felében akár 30-40 százalékkal is olcsóbban lehetett helyben földhöz jutni.

[886] A fent nevezett adóösszegek pontos értéke: 19 778, 52 699, 74 842 pengő volt. 1938-ban pedig 80 868 pengő. (Forrás: MEA – saját számítás.)

[887] A házvagyon átlagos összértéke 2,1 millió, a földvagyon értéke 2,5 millió pengő volt. A vállalkozói bevételek éves szinten 1938-ban meghaladták a 244 ezer pengőt, míg az alkalmazottak adózott éves keresete együttesen csaknem elérte a 271 ezer pengő összeget. Mindösszesen tehát a gazdasági–társadalmi elit kezén legalább 5 millió pengő halmozódott fel a második világháború előestéjére. Ez az összeg már 4-5 évvel korábban, 1934-ben is elérte a 4,5 millió pengőt. (Forrás: MEA – saját számítás.)

A gazdasági folyamatoknak ez azonban csak az egyik oldala, amikor valaki úgy került a gazdasági–társadalmi elitbe, hogy sikerült vagyonát, jövedelmét jelentősen növelnie. A másik, legalább ennyire meghatározó folyamat következményeként voltak többen is olyanok, akik vagyonuk legalább egy részét elveszítették. Voltak, összesen szintén kilencen, akiknek vagyonuk, jövedelmük csökkenése miatt rendült meg az anyagi helyzetük. Ők nem kerültek fel az 1935. évi legtöbb adót fizetők listájára, tehát az 1933. évben befizetett adójuk egészen biztosan 285 pengő alá csökkent, ami esetükben, átlagosan csaknem 60 százalékos[888] adóösszegkiesést jelentett, mely hasonló súllyal érinthette a vagyoni-jövedelmi helyzetüket is. Többségük számára ezzel nemhogy a multifunkcionális elitpozíció, de még a városi elitpozíció is végérvényesen elveszett. Csak kettőjüknek, Dékány György földbirtokosnak és Littauer Mór kereskedőnek sikerült legalább a társadalmi elitpozícióját megőriznie. Dékány a Református Egyházközség tanácsnoki pozícióját „cserélte fel” a Gyosírók Egyletének titkári posztjával, míg Littauer az Izraelita Hitközség képviselőtestületi rendes tagból, előjáróvá avanzsált.

Röviden tehát megállapítható, hogy amíg a városirányítási elit duális elitcsoportjaiba való bejutás körülményei az 1930-as évekre a közigazgatási reform hatására beszűkültek, addig ezzel párhuzamosan a gazdasági–társadalmi elit kapui a lokális gazdasági folyamatok hatására „tágra” nyíltak, – minthogy a szóban forgó duális elitcsoport keretszáma jelentősen bővült.

43. ábra A multifunkcionális elit összetételének stabilitása, a „funkcionális mobilitás”[889]

Az eddig bemutatott, összetett helyzetet, illetve a lejátszódó gazdasági folyamatokat tükrözi a vizsgált duális elit belső funkcionális összetétele is *(31. táblázat)*. Bár azok száma szin-

[888] A vizsgált 9 személy adója 1243 és 485 pengő között mozgott 1934-ben. A listán szereplő legalacsonyabb adóösszeg 285 pengő volt. Ez az összeg, volt, akinél 41, de volt, akinél 77 százalékos adócsökkenést jelentett legalább. Az egyenkénti adókiesések százalékos értékének átlaga pedig 59,1 százalék volt. (Forrás: MEA – saját számítás.)

[889] Forrás: MEA, saját számítás.

tén emelkedett 24-ről 31-re, akik szervezett gazdasági pozícióval rendelkeztek – utalva a professzionális gazdasági hatalom szerepének növekedésére, mégis inkább a vagyoni elit, azaz a látens gazdasági hatalommal bírók köre nőtt közel kétszeresére (33-ról 62-re) a vizsgált duális elitcsoportban; jelezve ezzel a vagyonosodás terén zajló folyamat volumentét, és elithatalomra konvertálható következményét, a társadalom részéről tanúsított megbecsültség elnyerhető, manifesztálódott pozícióit. A társadalmi presztízst — mely változatlanul körbelengte a gazdasági–társadalmi duális elitcsoportot (is) a Horthy-korban — misem igazolja jobban, minthogy a szóban forgó csoportnak a 20-as évek derekán működő 46 tagja összesen 53 társadalmi elitpozíciót, míg egy évtizeddel később pedig már 119 pozíciót birtokolt együttesen a 76 fős csoport. Ezek után könnyen kiszámolható, hogy a gazdasági–társadalmi elit társadalmi elitpozíciók birtoklása érezhetően koncentráltabb lett, ugyanis amíg a 20-as években egy főre 1,2 társadalmi pozíció, addig a 30-as években már 1,6 jutott. Úgy is fogalmazhatunk, hogy átlagosan 1 pozíció helyett, másfél-két pozíció került egy kézbe, ami közoktatási intézményekben, egyházak világi testületeiben vállalt megbízatásokban és a nemzeti érzelmet közvetítő egyesületek elnökségi tagságában merült ki többnyire.

1.2. Városirányítási–gazdasági duális elit

Pozícióőrzők ♦ A következő duális elitcsoport, a városirányítási–gazdasági elit sok tekintetben az eddig tárgyalt gazdasági–társadalmi elitben lejátszódó mozgásokkal rokon folyamatok színtere volt, de néhány, jellegadó pontban azért mégiscsak különbözött. Az egyik legszembeötlőbb eltérés, ahogy arra már korábban utaltunk, hogy felére csökkent a 30-as évekre a létszáma. A másik különbség, hogy a 62 fős csoportból mindössze ketten, idősb Szőke Mihály gazdálkodó-földbirtokos és Fritz Imre ügyvéd tudták megőrizni pozíciójukat. Mindketten tartósan a vagyoni elithez tartoztak, Szőke már 1921-től biztosan, Fritz ellenben csak 1926-tól került a legnagyobb adózók közé; ami ezen túl közös bennük, hogy egészen 1940-ig megőrizték vagyoni-jövedelmi pozíciójukat. S ami talán még inkább jellemző, hogy bár minden esélyük megvolt — még 1929 után is — arra, hogy virilis jogon kerüljenek a városirányítási elit padsoraiba, ez csak Szőkének (1929-ben) sikerült. Neki volt elegendő támogatottsága a legtöbb adózók körében, hogy képviselővé válasszák. Fritz ugyan indult az 1929-es választáson, de sikertelenül. Ekkor, az I. szavazókerületben mindössze 7 hiányzó szavazattal (762 érvényes voks birtokában) maradt le a győzelemről, holott ekkor — adója alapján — a város 8. legvagyonosabb polgára volt. Olyanokkal szemben veszített, mint — az 1920-as évek elején kompromittálódott, de még így is — nagy tekintélynek örvendő Sándor István nyugalmazott polgármester (865 szavazat), vagy a szintén nagy népszerűséget élvező Csikay Lajos asztalosmester (797 szavazat) – hogy a hat I. kerületi győztesből csupán e kettőt említsük.[890] Különös, de — ahogy arra már utaltunk — előkelő vagyoni helyzete ellenére a legtöbb adót fizető társai sem szavaztak neki bizalmat, hogy virilisként tagja lehessen a törvényhatósági bizott-

[890] BKMÖL IV. 1905. 4. dob. 2. tétel – 1929-s választás eredményei az összes választók közül választók th. biz. tag[ság] választási jegyzőkönyvei I–X. választói kerület.

ságnak. Öt évvel később azonban már 662 szavazat is elegendő volt, hogy ugyanabban a választókerületben a 3. helyen győzhessen, immár maga mögé utasítva, de a még mindig bevá-lasztott Sándor Istvánt.[891]

Szőke Mihály ezzel szemben 1921 és 1934 között virilisként került a városirányítási elit-be, s csak 1934 és 1944 között volt választott képviselő. Jól látható, hogy amint módjában állt felcserélni a virilist a választott jogcímre, azonnal meg is tette. Több eset is igazolja azt, hogy a választáson való győzelemnek nagyobb presztízse volt *városirányítási körökben*, mint a vagyonnak. A vagyon inkább csak afféle ugródeszka volt azok kezében, akik városatyai am-bícióval rendelkeztek. Itt jegyezzük meg, hogy a törvény is nagyobb tekintélyt tulajdonított a választott jogcímnek, mivel abban az esetben, ha egy képviselő több jogon is igényt formálha-tott a városatyai szerepkörre, és ha nem nyilatkozott két héten belül arról, hogy melyiket tartja meg, akkor választott jogon vált a törvényhatósági bizottság tagjává.[892] Ez persze egyúttal azt is jelenti, hogy ilyen esetben, ha valaki valamely oknál fogva (mondjuk azért, mert nem tulaj-donított különösebb fontosságot a dolognak) nem nyilatkozott a kérdésben, akár „akaratán kívül" is választott jogcímen került a bizottságba, azok számát növelve látszatra, akik presz-tízsből döntöttek az említett jogcím mellett.

Korábban érintettük, hogy mindkét városirányítási–gazdasági elittag a vagyoni elitnek is tagja volt a Horthy-korban. Legnagyobb vagyonnal, jövedelemmel közülük kétségkívül Fritz Imre rendelkezett. A gazdasági válság éveiben érte el a legmagasabb összeget az általa befize-tett adó. Vagyona és jövedelme után 1925-ben még 336 pengőt, 1933-ban pedig már 3083 pengőt kellett fizetnie. Ennek a látványos növekedésnek az okát legfeljebb csak körvonalai-ban ismerjük. Annyi bizonyos, hogy a móri születésű ügyvéd 1930 előtt nem rendelkezett földvagyonnal Kecskeméten. Tehát az 1925 és 1928 közötti vagyongyarapodás oka aligha lehetett ingatlanszerzés. Mivel azonban 1928-ban már hétszer akkora összeg után adózott, mint 3 évvel korábban, így egészen bizonyos, hogy ekkoriban befektetéseinek zömét házin-gatlanok adták. Erre utal az is, hogy később őt választották a Háztulajdonosok Szövetségének elnökévé. 1933-ban már 1267 pengő házadót fizetett, ami alapján a házvagyonának értékét átlagosan közel 130 ezer pengőre tehetjük. Ugyanakkor 1930 és 1934 között — vélhetően kihasználva a válság okozta ingatlanpiaci összeomlást — jövedelmének nagy részét földbe fektette, midőn 20 kat. hold szőlőt vásárolt, amit még 1937-ben is változatlan formában tulaj-donolt, de 1940-ben már a birtok felétől kénytelen volt megválni. A 20 kat. hold szőlő for-galmi értéke az 1939. évi helyi földárak alapján nagyjából 28–29 ezer pengőre rúgott. Eszerint Fritz Imre ingatlanvagyona az 1930-as években egészen biztosan megközelítette a 160 ezer pengőt. Emellett minden jel arra mutat, hogy magánügyvédként praktizált, amelyből az éves bevétele 1933-ban nagyjából 4800 pengő lehetett, ami havi bruttó 400, nettó 380 pengős kere-

[891] BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – Igazolt th. bizottsági tagok és póttagok névsora 1935. január 1-től, 1939. december 31-ig. Kecskemét, 1934. december 31.

[892] „Ha valaki több helyen vagy különböző címeken lesz tagjává a törvényhatósági bizottságnak, az […] a legké-sőbb kapott megbízás jogerős igazolásától számított 15 nap alatt köteles az igazolóválasztmány elnökének bejelenteni, hogy melyik megbízást tartja meg. Aki ezalatt a határidő alatt nem nyilatkozik, annak az összes válasz-tóktól eredő megbízása érvényes, és ha ilyen több van, azok közül az, amelyiket a legtöbb szavazattal kapta." – 1929. évi 30. tc. 19. § (1.)

setnek felelt meg. Némileg rávilágít Fritz habitusára az a szerencsésen fennmaradt rendőrségi nyomozói kimutatás, amelyből kiderül, hogy 1910-ben két ízben is elítélték becsületsértés vétségével, amiért akkoriban 50-50 korona pénzbüntetést, vagy 20 napi fogházbüntetést róttak ki rá.[893] Gyanítható, hogy inkább kifizette a büntetést, semmint leülte.

A kecskeméti születésű gazdálkodó-földbirtokos Szőke Mihály vagyona láthatóan töredéke volt annak, amit Fritz vélhetően ügyeskedéssel, spekulációval gyűjtött. Forrásaink alapján földje 1926 és 1937 között változatlan maradt, csupán a szőleje gyarapodott alig 300–400 négyszögöllel, közel 2 kat. hold méretűre. Ezzel együtt földbirtoka megközelítette a 60 kat. holdat, amit feleségével Somodi Zsuzsannával (Juliannával) közösen tulajdonolt. Az általa befizetett adó összege a 30-as évek alatt dacára annak, hogy csupáncsak 14 százalékkal csökkent, mégis a vagyoni elitben elfoglalt pozíciója a 134. helyről a 262. helyre zuhant, aminek nyilván nem magyaráz önmagában a befizetett adóösszegek csökkenése. Szőke anyagi helyzetéről ennek ellenére sem jelenthető ki, hogy romlani kezdett. Ezt elsősorban azzal magyarázzuk, hogy 1928 és 1938 között ugyanazon házban élt s a földből sem adott el. Tehát azok a vagyontárgyak, amelyeket a legtöbb adót fizetők névjegyékének segítségével „mérni" tudunk, mozdulatlannak tűnnek. Ezek után lényegében — a rendelkezésünkre álló adatok alapján — csupán egyetlen következtetés vonható le, miszerint Szőke képtelen volt (talán nem is akarta) a gazdaságot fellendíteni, vagy újabb résszel gyarapítani. Ez pedig azzal járt együtt, hogy a 30-as években „fölnőtt" mellette egy új vagyonos réteg, miközben ő a tempót nem tartotta. Ez pontosan az a folyamat, amelyet még az előző fejezetben, éppen a vagyoni elit erősödő vagyonosodása kapcsán fejtettünk ki. Tehát Szőke gazdasági-vagyoni tekintetben a 30-as években megrekedt azon a szinten, mint ahol a 20-as években állt. Ezzel magyarázható tehát a vagyoni elitben bekövetkező látványos „deklasszálódása", vagyoni pozíciójának súlyvesztése.

A városirányítási–gazdasági duális elitpozícióját megőrizni képes Fritz és Szőke eltérő utakon elért „sikere" még szűkös forrásaink alapján is egyértelműen összetett folyamat volt. Mindenekelőtt szilárd anyagi–vagyoni háttér adta a stabilitás egyik pillérét, a másik pedig alighanem az a széles kapcsolati háló lehetett, amely a helyi választások alkalmával volt leginkább megfogható, koncentráltan érzékelhető. Fritz esetében emellett arra is hajlunk, hogy sikere mögé konfliktust vállaló, anyagias szemléletű, vállalkozói természetét is odaképzeljük.

Pozícióvesztők ♦ Az elitcsoport 97 százaléka tehát egy évtized alatt teljesen kicserélődött. Ebből a 60 személyből, akik „elhagyták" a vizsgált duális elitet, csak negyedük (15 fő) volt képes arra, hogy a multifunkcionális elitben maradjon. Közülük heten[894] elveszítették a városirányítási funkciójukat, de sikerrel őrizték a vagyoni elitpozíciójukat, sőt voltak (Egry Ferenc és Ségner Lipót), akik szervezett gazdasági pozíciókat is szereztek a vagyoni mellé. Ennek a 7 fős csoportnak a példáján jól látszik, hogy a városirányítási hatalmat kiválóan tudták társa-

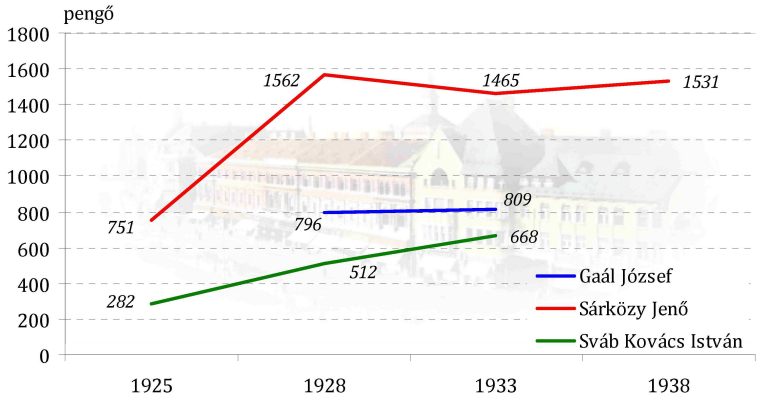
[893] BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – M. Kir. Rendőrség Kecskeméti Kapitánysága. Detektívcsoport kimutatása Kecskemét város th. bizottságába beválasztott azon egyénekről, akik büntetve voltak. Kecskemét 1934. december 28. (Dr. Fritz Imre – Kecskeméti Királyi Járásbíróság B.I.233/2/1910 és B.I.758/2/1910.)

[894] Egry Ferenc pénzügyi főtanácsos, Héjjas Elek, Héjjas István földbirtokos-gazdálkodó, Knaute Lajos nyugalmazott pénzügyőri felügyelő, Ségner Lipót kereskedő-kárpitosmester, T. Szabó Győző tisztiorvos és Tóth Endre városi aljegyző a gazdasági–társadalmi elitbe került.

dalmi elitpozícióra transzformálni. Az említett csoport másik fele (8 fő), mivel senki sem került át a városirányítási–társadalmi elitbe, értelemszerűen a komplex elit tagja lett, vagyis nekik a korábbi városirányítási és gazdasági funkciójukat sikerült társadalmival is bővíteniük. Közéjük tartozott Gaál József bankigazgató; Farkas István, ifjabb Sváb Kovács István, Koncz József gazdálkodó-földbirtokos; Vincze Mihály hentes-mészáros; Kuthy Árpád kádármester; Sárközy Jenő ügyvéd és Dömötör László királyi közjegyző. Többségük (6 fő) a Római Katolikus Egyház egyháztanácsosa lett, de voltak, akik emellett a Községi Iskolaszékben vagy a Testnevelési Bizottságban is pozíciót szereztek. Ebből a csoportból mégsem ez a legszembeötlőbb jellemvonás, hanem, hogy Kuthy Árpád kivételével a vagyoni elitpozíció mellett gazdaságirányítási hatalommal is rendelkeztek (közülük négyen már az 1920-as évek közepén is). De talán, ami még meglepőbb, hogy szinte mindannyian több szervezett gazdasági pozíciót is kezükben tartottak ugyanazon időben. Így Dömötör és Vincze 2-2, Gaál és Sváb Kovács 7-7, míg Sárközy összesen egymaga 16 ilyen pozícióval bírt az 1930-as évek derekán, ráadásul az utóbbi négy városatya a kisgyűlés tagja is volt. Őket érdemes közelebbről is megvizsgálnunk.

Sárközy, Sváb Kovács és Vincze csak 1935-ben került a kisgyűlésbe, amelynek Gaál már — a testület törvényben rögzített megalakulásától kezdve — 1929 őszétől folyamatosan a tagja volt. Akár úgy is fogalmazhatunk, hogy azon kevesek közé tartoztak négyen, akik nemcsak a legtöbb, de a legnagyobb hatalommal, pontosabban befolyással is rendelkeztek Kecskeméten. A pozíció súlyának érzékeltetéséhez fűzzük azt hozzá, hogy a városirányítási eliten belül 1930 és 1940 között összesen 52 személy fordult meg e testületben, akiknek közel 90 százaléka (46 fő) egyben a multifunkcionális elitnek is tagja volt. Közéjük sikerült beemelkednie tehát az említett négy városatyának. A közigazgatási reform éve Sárközy kivételével mindegyikük képviselői életében jogcím alapján változást hozott. Gaál és Sváb Kovács 1929 után már végig virilis volt, míg Vince épp fordítva, ekkortól lett választott. (Sárközi a két világháború között mindvégig virilis maradt.) Hogy ez mennyire módosította a bizottsági munkájukat, lehetőségeiket: nem tudjuk pontosan megállapítani. Azt azonban erősen gyanítjuk, hogy alapjaiban aligha változtatta meg a működésük körülményeit, vagy inkább „cselekvőmezejük" határait. Talán legfeljebb két dologban. Egyfelől Gaál és Sváb Kovács új jogcíme érzékenyebbé tette őket abban a tekintetben, hogy „még inkább odafigyeljenek" vagyoni helyzetükre, hiszen a virilisek éves adóösszegét évente ellenőrizték, hogy megfelelnek-e a törvényhatósági bizottságban maradás kritériumának, vagy sem. Másfelől Gaál, Sváb Kovács és Vincze tudatában hozhatott — ha hozott egyáltalán bármiféle — módosulást az a tény, hogy a képviselőkben egymás között talán általánosan magasabb presztízse volt (a virilissel szemben) a választott jogcímnek. Még ha ez — az adatok alapján — igaznak is látszik, alighanem az adott személy eliten túlról hozott, és az elitben „hozzászerzett" egyéni presztízse és kiépített kapcsolathálója volt inkább az érvényesülés és az érdekérvényesítés sikerének a meghatározó alapja. Így nem gondoljuk azt, hogy a sikeres fellépésben bármiféle komoly szerepet játszott a bekerülés jogcíme. Talán olyasféle belső — egyének közötti kapcsolatban kevéssé felszínre kerülő — értékrend lehetett ez, ami a városirányítási „elit-öntudat" kialakításában, s persze valamelyest az eliten belüli felszínes csoportképződés mechanizmusában játszott, ját-

szott inkább szerepet. Ugyanis nem utal arra semmi sem, hogy például a rendkívül népszerű Gaál József megítélésében és az eliten belüli kapcsolataiban bármiféle módosulás állt volna be pusztán azért, mert 1929-ben már nem választott, hanem virilis jogon került a város törvényhatósági bizottságába. Sőt, éppen ellenkezőleg: november végén az alakuló közgyűlésen már első körben bőven elegendő, a lehetséges szavazatok 98 százalékát bezsebelve lett kisgyűlési tag.[895]

44. ábra Gaál József, Sárközy Jenő és Sváb Kovács István adója (1925–1938)[896]

Gaál és Sváb Kovács látványosan kevesebbet adózott, mint Sárközy *(44. ábra)*. Ennek ellenére az 1920–30-as évek fordulóján mindhárman több adót fizettek be, mint korábban. Ez egyértelműen vagy a vagyon, vagy a jövedelem gyarapodására utal. Sváb Kovács és Sárközy egyformán a 20-as évek második felében került látványosan jobb vagyoni–anyagi helyzetbe, s hasonlóan mindkettőjüknél látható, hogy az 1930-as évek első felétől megtorpan ez a hol egészen, hol kevésbé meredeken fölfelé ívelő folyamat. Egyébként egyező „tendenciát" mutat Gaál éves adóösszege is a 30-as években, azt azonban — források híján — nem tudjuk, hogy ez a stagnáló állapot az ő esetében is csak ekkortól jellemző, vagy esetleg már a 20-as években is így alakult.

Korántsem meglepő, hogy ennek ellenére jelentősen eltérő vagyonszerkezet állapítható meg hármójuk esetében. Becsült értékét tekintve a legkisebb, nagyjából 10 ezer pengős házvagyona Gaál Józsefnek volt. Sváb Kovácsnak 17 ezer, míg Sárközynek 23 ezer pengőre becsülhető lakóépület után kellett adót fizetnie. Az 1930-as évek közepén ugyancsak Gaálnak volt a legkisebb földvagyona, mindössze fél hold szőlő állt a nevén, amit feleségével Héjjas Erzsébettel közösen tulajdonoltak. Ez, hogy gyakorlatilag (sokáig) nem volt földjük, azért is különös, mert felesége a város egyik legnagyobb földbirtokos-családjának a sarja volt. S különös azért is, mert ezzel arra is van példa Kecskeméten, hogy valaki úgy fusson be fényes helyi karriert az elitben, hogy ahhoz elegendő legyen — az egyéni képességeken túl — az a hátszél, amit egy jó nevű birtokos családba való beházasodás jelentett. Tehát Gaál úgy került

[895] BKMÖL IV. 1903. a. 51. köt. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1929. Alakuló közgyűlés, 1929. november 20. 383. tárgy.
[896] Forrás: MEA – a szóban forgó négy kisgyűlési tag közül Vincze Mihály adója azért nem szerepel az ábrán, mert csak az 1924. évben befizetett, koronában megállapított adója ismert, ami megnehezíti az összehasonlítást.

a városirányítás legmagasabb szűk fórumába, hogy földje ugyan nem volt, de választott családja után a földbirtok nyújtotta presztízzsel jelképesen mégiscsak rendelkezett. Azzal pedig mindenki tisztában volt, hogy felesége révén előbb-utóbb úgyis birtokos lesz belőle. Nyomon követve Gaál bankigazgató és neje ingatlanvagyonának alakulását, elmondhatjuk, hogy 1934 és 1937 között helyi mércével mérve mégiscsak a tekintélyes birtokosok sorába sikerült emelkedniük. Lévén szó arról, hogy Héjjas Erzsébet nevén már valamivel több mint 9 kat. hold szőlő s közel 58 kat. hold föld szerepelt 1937 nyarán, ami egyértelműen családi örökség volt. A gazdaság értéke, köszönhetően a szőlőnek, ekkor megközelítette az 50 ezer pengőt. Röviddel később Gaál meghalt. Özvegyként a feleség a birtokból csak a szőlőt tartotta meg, a földből legalább 30 kat. holdat eladott (vagy ennyit örököltek az utódok), de az is elképzelhető, hogy az egésztől megvált.

Bár Sváb Kovács földvagyona hasonló, 46 ezer pengő körüli értéket képviselt az 1930-as évek derekán, mégis egészen más folyamatról árulkodnak a források. Sváb Kovács István 1926 őszén még nem rendelkezett szőlővel, ellenben 104 kat. hold földje volt, amit feleségével Gál Róz(s)ával tulajdonolt. Jó három évvel később, 1930 legelején már van ugyan közel 2 kat. hold szőlőjük, de a föld negyedétől ekkorra már megváltak. Az így 78 kat. holdra zsugorodó birtok a következő években továbbcsökkent 3 kat. holddal, majd a 1930-as évek második felében ettől is megváltak. Hogy ennek hátterében mi állt, nem tudjuk.

Sárközy földvagyona, méretét tekintve messze kimagaslik az eddig tárgyalt gazdaságokhoz viszonyítva. Már az 1920-as évek közepén csaknem 150 kat. hold földet és valamivel több mint 7 kat. hold szőlőt birtokolt közösen feleségével, Deák Évával. Az 1930-as évek közepére az ingatlan mérete meghaladta a 182 kat. holdat is, amit 1940-re közzel 190 kat. holdra bővítettek, miközben a szőlő duplájára, 14 kat. holdra nőtt. A gazdaság kétharmada 1935-ben szántó, közel ötöde erdő, a többi kert, szőlő és rét volt. Az üzem, kecskeméti viszonylatban egészen jó minőségűnek számított, holdanként átlagosan 11,25 aranykoronában került megállapításra.[897] Mivel Sárközy 1941 tavaszán hitelért folyamodott, így módunkban áll esetében még részletesebben bepillantanunk anyagi helyzetébe. Azon kevesek egyike volt a Magyar Nemzeti Bank iratai alapján a kecskeméti kérvényezők közül, akinek egyáltalán semmiféle adóssága sem volt. A felmérés alapján tiszta, terhelhető vagyona ekkor elérte a 250 ezer pengőt. A 150 pengőre becsült fölbirtok mellet egy Belső-Széchenyi utcai lakóház és egy Bethlen városi (IV. kerületi) villa volt a nevén, amelynek együttes értéke elérte a 60 ezer pengőt. A jószágok és a különböző gazdasági felszerelések becslés alapján 15 ezer pengőre rúgtak. A jelentésben a következőt írták Sárközyről: „Igen jó, kitűnő gazda, ingatlanai tehermentesek […]. Ügyvédi gyakorlatot is folytat.”[898]

Láthatóan az ingatlanvagyon olyan hátteret biztosított, ami lehetővé tette és nagyban elősegítette a multifunkcionális elitbe való beemelkedést, illetve bennmaradást. Mint ahogy a tekintély, a társadalmi presztízs is nagyban hozzájárult ehhez, ami a vagyon mérete mellett többnyire egyben korfüggő is volt; – láthattuk ezzel kapcsolatban korábban Berente István

[897] Gazdacímtár 1937. 243.
[898] MOL Z. 19. 20. dob. Nr. 1281.

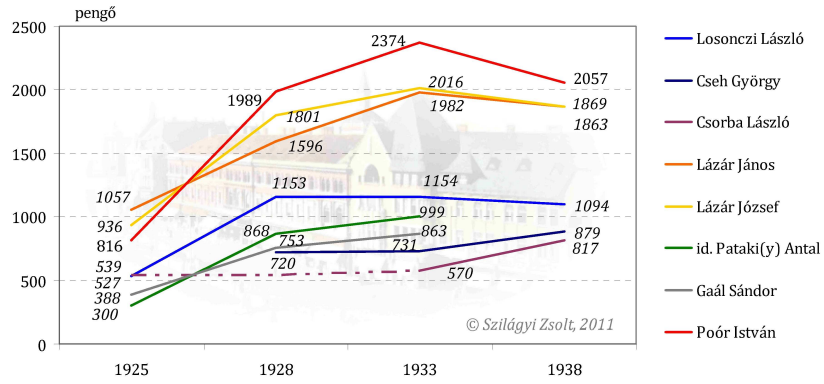
esetét is *(vö. 229–233. oldal)*. Gaál és Sváb Kovács 1935-ben egyformán 60 éves volt. Sárközy még nem volt 50, de a legfiatalabb, Vincze is már bőven a 40-es éveit taposta hentes-mészárosmesterként. Vincze 32 éves korára már biztosan nős volt. Felesége, Fodor Anna ugyanazt a mesterséget űzte, mint ő, mi több közös vállalkozásban a Református Egyháztól béreltek egy — az evangélikus templom udvarára néző épületben — bolthelyiséget.[899] Mivel az Arany János utcai üzlet pár méterre feküdt a város főterétől a III. tizedben, de közel a IV. kerülethez, így vevőkörük is egészen biztos, többnyire innen, e két kerültből került ki. A bolt kétségtelenül jelentős forgalmat bonyolíthatott, hisz 34-35 évesen Vincze Mihály felkerült a legtöbb adót fizetők listájára, ezzel együtt bekerült a vagyoni elitbe is, ahol mindjárt a 88. helyen állt. Ezt, noha az eredményes üzletvezetésnek köszönhették, amihez — ha nem tévedünk — az is hozzásegítette, hogy Vincze rokonsága és így rajtuk keresztül igencsak kiterjedt kapcsolathálója is ide, a IV. kerülethez kötötte őt. Így már világosan érthető, hogy miért a IV. kerületben indult az 1929. évi helyi választásokon, és miért nem VII. kerületben, ahol feleségével laktak. (Minden jel arra vall, hogy a Szultán utcai ház egyedüli tulajdonosa felesége volt. Az épület kétségtelenül családi örökség lehetett. Ebből közvetett módon az is adódik, hogy Vincze a VII. kerületben „idegen" volt, s talán az is maradt, mivel társadalmi kapcsolatai, interakciói zömmel továbbra is a III. és a IV. kerülethez kötötték.) Vincze népszerűségéhez és választási sikeréhez jelentősen hozzájárulhatott mindezek mellett az is, hogy az 1920-as évek végére, már a Kecskeméti Ipartestület elnöke és a Kecskeméti Iparegyesület igazgatója volt.[900] Szavazókerületén belül Vincze, 1929 őszén a választók legnagyobb bizalmát élvezte. Ötszázhatvan szavazattal az első helyen nyerte a kerületi választást. Öt évvel később még nagyobb bizalmat kapott: az 1929. évi voksok csaknem kétszeresét elnyerve, 926 érvényes szavazattal maradhatott 1935-ben a törvényhatósági bizottság választott tagja. Ebben az évben már képviselőtársai is bizalmat szavaztak kisgyűlési tagságához, amelyben alighanem szerepet játszott, hogy Balásfalvi Kiss Endre polgármesterrel már az 1920-as évek végétől (aki akkor még tisztifőügyészként működött), közeli munkatársak voltak az iparegyesületben, ahol Balásfalvi Kiss az elnöki, míg Vincze (emlékeztetőül) az igazgatói posztot töltötte be.

Forrásaink alapján úgy tűnik, mind a négyen lelkiismeretesen végezték városatyai kötelezettségeiket. Igyekeztek a legtöbb közgyűlésen megjelenni. Megfigyelhető, hogy 1925-ben, 1930-ban és 1935-ben igen jó arányban, átlagosan a közgyűlések 60-70 százalékán a padsorokban ültek. A közigazgatási reform által hozott átalakulás ezen a téren is érezhető volt, hiszen részvételi arányuk átlagosan 70-80 százalékra emelkedett. Sváb Kovács közgyűlési aktivitása, miután kisgyűlési taggá választották visszaesett; 1935-ben és 1940-ben a gyűléseknek már csak a 20-30 százalékán vett részt. Úgy tűnik elegendőnek találta a kisgyűlési szereplést, így a közgyűlési megjelenést igyekezett hanyagolni. Ennek éppen fordítottja igaz Vincze, Sárközy és haláláig Gaál képviselőre. Ennek ellenére hasonló megbecsültséget élvezett mellettük alighanem Sváb Kovács is. Sárközy Jenőről például hitelkérelme során a gondosan begyűjtött információk között (amit a Magyar Nemzeti Bank végzett) fennmaradt egy tömör

[899] KNC 1930. 263.
[900] KNC 1930. 216–217.

„jellemrajz”. A jelentését röviden, de az átlagosnál mégis bővebben összegző bankhivatalnok úgy találta: Sárközy „megbízható, közbecsülésben álló uriember.”[901]

Visszatérve a városirányítási–gazdasági duális elitben lejátszódó folyamatok szűkebb elemzéséhez a sort azokkal folytatjuk, akik nem tudtak a multifunkcionális elit tagjai maradni. Kétségtelen ők voltak többen (45 fő). Ennek a csoportnak a nagyobbik, 60 százaléknyi fele (27 fő) már a szimpla elitben sem tudott megtapadni (igaz köztük többen voltak, akik meghaltak). A csoport kisebbik fele (18 fő) viszont megmaradt a városi elit tagjának: Cseh György, Gaál Sándor, Lázár János, Szőke László, Csorba László, Ö. Gyenes János, Lázár József, Losonczi László, id. Pataki(y) Antal és Poór István gazdálkodó-földbirtokos; Pilisi Géza gazdasági főfelügyelő; Tóth Zsigmond nyugalmazott főkönyvelő; Horváth Károly közjegyző; Molnár Máté mészárosmester; Klein Simon, Réthey Gyula és Frank Pál kereskedő; míg Markó István temetkezési vállalkozó, sírkő-gyáros volt. Közülük 12-en csak a vagyoni elitpozíciójukat tudták megtartani, többségükben (8 fő) földbirtokos-gazdálkodók voltak, akik Lázár József kivételével nem tudták vagyoni potenciáljukat az 1929-es választásokon újból városirányítási hatalommá transzformálni. Adójuk és ezzel, többé-kevésbé vagyonuk-jövedelmük, hiába ugrott átlagosan közel kétszeresére 1925 és 1928 között,[902] az már kevésnek bizonyult. Ezzel szemben nem lehet azt állítani, hogy a vagyoni eliten belüli pozíciójuk megrendült volna *(45. ábra)*.

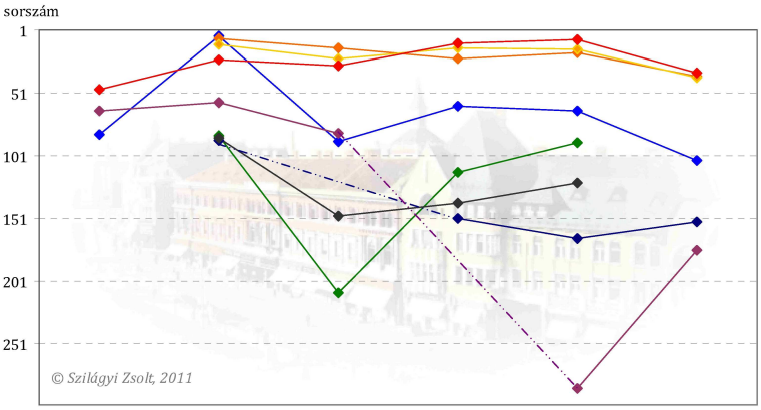

45. ábra A városirányítási–társadalmi elitből kikerülő gazdálkodó-földbirtokosok azon csoportjának adója, akik megőrizték vagyoni elitfunkciójukat[903]

Poór, Losonczi, Pataky és a két Lázár-testvér helyzete 1924 és 1933 között — lényegét tekintve — nem változott *(46. ábra)*. Ellenben Csorba és Cseh vagyoni eliten belüli pozíciója igen. A folyamat azonban egészen eltérő okokra vezethető vissza. A vagyoni elitben 1925 és 1933 között Csorba László látszólag az 59. helyről a 287. helyre zuhant vissza, ami — papír-

[901] MOL Z. 19. 20. dob. Nr. 1281.
[902] 1924-ben 25 százalék (1924. évi 4. tc. a/melléklet a 2. §-hoz, B/Bevételek fokozása, II. Egyenes adók, 1. földadó; 1927. évi 5. tc. 1. §), 1929-ben ismét 20 százalék volt (1929. évi 23. tc. 1. §) a földadó kulcsa, tehát 1925-ben és 1928-ban változatlan volt a szabályozás, így valóban vagyongyarapodásról lehetett szó. Annál is inkább, mert a házadó kulcsa Kecskeméten, mint törvényhatósági jogú városban, 1922-ben 20 százalék (1922. évi 22. tc. 11. §), 1927-ben 18 százalék (1927. évi 5. tc. 2. §) volt. Vagyis az 1928. évi adótételek között a házadó kulcsa ráadásul 20 százalékról 18 százalékra csökkent, tehát ezzel az 1929. évi (1928-ra vonatkozó) legtöbb adót fizetői listán szereplő adóösszegek 1926. évi (valójában 1925-ben befizetett) adókkal összehasonlítva a házvagyon értékét torzítva, csökkentve mutatják.
[903] Forrás: MEA, saját számítás.

forma szerint — egészen biztosan volt rosszabb is, hiszen az 1929. évi legtöbb adót fizetők 360 fős listájára fel sem került. Ennek egyik lehetséges oka az ideiglenes adómentesség lehetett,[904] ami megmagyarázná, hogy miért tűnt el a legnagyobb adózók közül egy időre, főleg ismerve, hogy eközben a földvagyon mérete nem csökkent, hanem épphogy 99 kat. holdról

	1920	1924	1925	1928	1933	1938
Losonczi László	84	6	90	61	65	105
Cseh György		89		151	167	154
Csorba László	65	59	83		287	176
Lázár János		8	15	24	19	38
Lázár József		12	24	15	16	39
id. Pataki(y) Antal		85	210	114	91	
Gaál Sándor		87	149	139	123	
Poór István	48	25	29	11	9	35

46. ábra A városirányítási–társadalmi elitből vagyoni elitbe 1925 és 1935 között kikerülő gazdálkodó-földbirtokosok vagyoni elitben (adójuk alapján) elfoglalt pozícióváltozása 1920 és 1938 között[905]

33. táblázat
Cseh György családjának ingatlanvagyona a két világháború között (kat. hold)

	Tulajdonos(ok)	1926	1930	1934	1937
föld	Cseh György	–	75,5	69,3	–
	Cseh Györgyné (sz. Pető Erzsébet)	45,0	44,0	44,0	–
	Cseh Sándor	–	–	–	5,3
	Cseh György és Cseh Györgyné	75,5	–	48,0	30,1
	Cseh György és társai (felesége és fia)	–	–	–	18,0
szőlő	Cseh Györgyné	3,5	3,6	3,6	–
	Cseh Sándor	–	–	–	3,6
	összesen	124,0	123,1	164,9	57,0
	lakcím	Katonatelep 1.	Katonatelep 1.	Fehér u. 8. Hosszú u. 27. Katonatelep 1.	Galamb u. 5. Katonatelep 1.

Forrás: MEA; KNC 1927. 12., 16., 22., 40., 105.; KNC 1930. 17., 22., 28., 62., 111.; KNC 1935. 16., 22., 30., 65., 113.; KNC 1938. 18., 24., 33., 68., 129.; (vö. KNC 1922. 136., 140., 131.; KNC 1940. 17., 31., 54., 81.) BKMÖL IV. 1904. 56. csomó, 14. szavazókör, Katonatelep, Nr. 1–2.; Uo.: 7. szavazókör, IV. kerület, külső, Nr. 645. *(Saját számítás.)*

[904] Ezzel kapcsolatban lásd: Eszláry 1938. 97–103.
[905] Forrás: MEA, saját számítás.

116 kat. holdra gyarapodott. Ezzel szemben Cseh György pozícióvesztése mögött egészen más állt. Bár nem ismerjük, hogy Cseh 1925-ben mennyi pengőt adózott, de az egy évvel korábbi vagyoni elitben — későbbiekhez mérten — elfoglalt magasabb pozíciója (amit 1924-ben még korona után számoltak) arra utal, hogy már ekkortól, azaz a 20-as évek közepétől elkezdődött a „súlyvesztés", ami a 30-as évek első felében csak továbbfolyt *(46. ábra)*. Ennek eredetére jól rávilágít, ha megvizsgáljuk a család ingatlanvagyonának alakulását *(33. táblázat)*.

Cseh György és családja az 1920-as években (és alighanem azt megelőzően is) a várostól északkeletre, mintegy 5–10 kilométer távolságra fekvő Katonatelepen élt *(vö. 16. ábra – A)*. 1926-ban Cseh és felesége nevén közös tulajdonban több mint 75 kat. hold földet jegyeztek az adótelekkönyvi nyilvántartás tanúsága szerint. Emellett felesége még külön rendelkezett egy 45 kat. hold méretű föld és egy 3 kat. holdnál valamivel nagyobb szőlő felett is. Ezzel együtt a család tulajdonában mintegy 123–124 kat. holdnyi gazdaság feküdt. Cseh ekkor közel 70 éves volt (és virilis jogon tagja a város törvényhatósági bizottságának), míg háztartásbeli felesége, Erzsébet a 60-as évei legelején járt. A *33. táblázat* adatai alapján valószínűnek látszik, hogy Cseh 1929-ben — a megváltozott választási eljárás miatt — megpróbálkozhatott visszakerülni a testületbe, amit részben azzal igyekezett elősegíteni, hogy a feleségével közösen tulajdonolt 75 kat. hold földet saját nevére íratta. Ezzel, már nemcsak a birtok fele, hanem egésze után adózott, ami kétségkívül előnyösebb pozíciót biztosított számára a legnagyobb adófizetők névsorában, ahol még így is csak a 217. helyen állt 1929-ben. (E pozíció a vagyoni elitben — egyszeri adóbeszámítás esetén is — mindössze a 151. hely eléréséig volt elegendő, vö. *46. ábra*.) E helyezés arra jogosította a korábbi városatyát, hogy a legtöbb adót fizetők 360 fős csoportján belül — a törvényileg szabályozott — középső (121–240.) harmadban mérkőzhessen meg a virilis címért. Mindezek ellenére, forrásainkból egyértelműen kiderül, hogy bár Cseh vagyoni helyzete lehetővé tette volna az ismételt bejutást a városirányítási elitbe, mégis társadalmi presztízse gyenge, kapcsolati hálója a legnagyobb adózókkal (akik maguk közé választhatták volna) pedig erősen foszlott volt. Ezt egyértelműen igazolja, hogy még a virilis póttagok közé sem sikerült bekerülnie.[906] Ennek hátterében legalább két fontos folyamatot sejthetünk. Egyfelől bár a család vagyoni helyzete 1924 és 1929 között nem változott, mégis a családfő vagyoni eliten belüli jelentős pozícióvesztése arra utal, hogy másokkal együtt ő sem tudott lépést tartani az 1920-as évek második felében intenzíven átrendeződő vagyoni elit újonnan pozícióba kerülő, többet adózó tagjaival szemben. Másfelől, ezzel az új összetételű vagyoni elittel, már csak a generációs különbség miatt, ami köztük (átlagéletkoruk 52 év)[907] és közte (72 év) „feszült", sem alakult ki olyan kapcsolata, hogy annak segítségével megőrizhette volna városirányítási hatalmát. Ráadásul az 1920-as évek közepéről, aktivitását illetően, egy igencsak visszahúzódó városatya képe bontakozik ki előttünk, midőn az 1925. évi köz-

[906] BKMÖL IV. 1905. 5. dob. Nr. 18/1930. ig. vál. – Legtöbbadófizető th. bizottsági tagok névjegyzékének felülvizsgálata, 1930. december 9.

[907] Az 1929-es 360 fős legnagyobb adót fizetők listájáról 242 személynek ismerjük a születési évét. A legidősebb Gaál Sándor (sz. 1846), míg a legfiatalabb ifj. Szappanos István (sz. 1899) volt. A személyenként végzett átlagszámítás alapján a 67 százalékban ismert születési évű legtöbb adót fizetők átlagéletkora 1929-ben 51,8 év volt.

gyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint a 14 összejövetelből mindössze egyetlen gyűlésen, a legelsőn jelent meg. Ez a kép mellesleg ellentmond annak, hogy a családi vagyon nagyobbik részét saját nevére íratót személyét úgy képzeljük el 1929-ben, hogy igyekszik megtenni mindent annak érdekében, hogy virilissé válasszák. Ebben az esetben két út adódik a róla kialakult kép értelmezésében. Egyfelől számos (21 fő) olyan 1929-ben virilis jogot nyert városatya van, akik 1925-ben — Cseh Györgyhöz hasonlóan — mindössze egy-két alakalommal jelentek meg a közgyűléseken, s akik viszonyukat a városirányítási elithatalommal, a közigazgatási reform évében — szemmel láthatóan — újragondolták.[908] Ezt figyelembe véve Cseh György is közéjük volna sorolható. Másfelől az sem kizárt, hogy Cseh eme birtokátírási lépését más — előttünk nem ismert — tényező motiválta. Ebben az esetben a róla alkotott kép úgy módosul, hogy kísérletet sem tett a választások során esélyeinek növelésére, ami egy érdeklődését vesztett, visszahúzódó idősember képét kelti, aki bár tagja a vagyoni elitnek, de azon belül — családjának változatlan vagyoni helyzete ellenére — a lecsúszás, a súlyvesztés lejtőjére került. (Egyébként a két kép nem föltétlen zárja ki egymást.)

Akárhogy is volt, Cseh nem került vissza a városirányítási elitbe, ellenben a vagyoni elitben elfoglalt pozíciója még módosult valamelyest. Ez a változás, úgy tűnik, egy igen összetett folyamat következménye volt. Cseh, 1930 körül vásárolt egy V. kerületi, mindössze 70-80 négyzetméteres városi házat a Fehér utca 8. szám alatt, ami a házadólajstrom alapján csak az ő nevére került. A házaspár ezzel a lépéssel alighanem beköltözött a tanyáról a városba. Ez korántsem meglepő, hisz többnyire a földbirtokosi réteg igyekezett azért hajlott korára a városban is házat vásárolni *(vö. Tanyás város fejezet)*. Ennek — főleg túl a hetvenen — kifejezetten kényelmi szempontjai lehettek, noha a városi ház feletti tulajdonjog presztízsnek és befektetésnek sem volt utolsó. Röviddel később, kihasználva a gazdasági válság okozta ingatlanpiac „összeomlását", 1933-ban vagy 1934-ben Cseh úgy döntött, hogy újabb 48 kat. hold földdel bővíti a családi birtokot, amit saját és felesége nevére íratott. Ha ezzel azt hisszük, számunkra az érdekes történetnek vége, akkor szeretnénk rávilágítani, hogy a család következő gazdasági lépése egy még nagyobb befektetést volt hivatva előkészíteni. A fehér utcai ingatlanon hamar túladtak. 1934 őszén tulajdonosa már az a 66 éves, szintén gazdálkodó Laczy István volt, aki a 20-as évek közepén — Csehhez hasonlóan, mint virilis — tagja volt a városirányítási elitnek. Bár Csehék a nemrég szerzett városi házukat pénzzé tették, mégsem siettek újabbat venni, hanem a IV. kerületi Hosszú utca 27. szám alá, a rokonokhoz, Somodi Imre családjához költöztek átmenetileg, aki — ha nem tévedünk — Cseh sógornőjének a testvére lehetett.[909] Közben alighanem arra vártak, hogy a válság után feléledjen az ingatlanpiac, ami hamarosan

[908] Gömöry Sándor banktitkár, Sárkány Béla evangélikus főesperes, Garzó Béla főgimnáziumi tanár, Csősz József gazdasági főtanácsos, Szilágyi Mór gabonakereskedő, Koncz József és Lázár József gazdálkodó, Pilisi Géza gazdasági főfelügyelő, Bíró Sándor tímármester és Horváth Mihály orvos 1925-ben mindössze *egyetlenegy alaklommal* jelent meg a közgyűléseken. De Szabó István adópénztáros, Széll János, Héjjas Ferenc, Csitári János és Balogh József földbirtokos-gazdálkodó, Vincze Mihály hentes, Kuti Árpád kádár, Wágner Béla királyi közjegyző, Hajdú József tanár, Hetessy Kálmán és Muraközy Gyula református lelkész is mindössze *két alkalommal* volt jelent az 1925. évi közgyűlések során. – ViEA

[909] A Hosszú utca 27. száma alatti ingatlan tulajdonosa 1930-ban már Somodi Imre volt, ami valamikor 1935 és 1938 között felesége, Somodi Imréné nevére került. – Vö. KNC 1927. 12., KNC 1930. 17., KNC 1935. 16., KNC 1938. 18., KNC 1940. 17. és BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 18. szavazókör, Külső-Ballószög, Nr. 66.

be is következett. 1936 táján Csehék úgy döntöttek, hogy a családi birtokból több mint 100 hold földet eladnak. Közben Pető Erzsébet átíratta nevéről a bő 3 holdnyi szőlőt fia, Sándor nevére, ami mellé valamivel több mint 5 kat. hold földet is adtak; majd 18 kat. holdról úgy döntöttek, hogy azonos tulajdon joggal bírnak majd ezentúl felette. Végül biztosítékként a házaspár saját közös tulajdonában hagyott valamivel több mint 30 kat. hold földet. Miután Csehék fölszabadították immobilt tőkéjük csaknem háromnegyedét, újból lekötötték azt. Egy nagyjából 12 ezer pengőre becsülhető belvárosi házat vásároltak a IV. kerületben, alig néhány lépésnyire a Református Tanítónőképző mögött. Ez a Galamb utca 5. szám alatti épület[910] méretével messze túlhaladta az idős házaspár szükségleteit. A 340-350 négyzetméternyi lakóház és melléképülete egy nagyjából ugyanakkora alapterületű udvart szegélyezett.[911] Hogy mennyire tudták belakni az épületet, azt nem tudjuk; de azt igen, hogy 1938-ban az országgyűlési választói névjegyzékben Cseh felesége, fiával együtt a katonatelepi családi házban,[912] míg a családfő a Galamb utcai épületben[913] lakott, ahol nyoma sincs albérlőknek. Ebből, a kérdéssel kapcsolatban arra következtethetünk, hogy mindkét lakóingatlant — ha nem is egyforma mértékben, de — használták.

Számos kérdés megválaszolatlan maradt, mégis azt nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a család átrendeződött vagyonszerkezete oly módon is a vagyoni elitben való visszakapaszkodás folyamatát indította el az 1930-as évek második felében, hogy Cseh adója 1933-hoz képest 1938-ra pontosan 20 százalékkal ugrott meg, aminek hátterében kétségkívül telekspekuláció húzódott meg. Hogy mindez a vagyoni elitpozíció érdekében történt volna? – nem állítjuk. Ellenben e folyamat oly módon segítette látszatra a vagyoni eliten belüli pozícióemelkedést, hogy amíg átlagosan minden 100 pengő földvagyon után csak 85 fillért, addig a házvagyon minden 100 pengője után már 98 fillért adózott a család.[914] Tehát az eltérő adókulcs ellenére a különböző adóalap-számítás miatt, a család „változatlan" vagyonértéke után is többet adózott. Ezzel a tőke-transzformációval a 80 éves Cseh — akaratán kívül is — kedvezőbb vagyoni elitpozícióba jutott.

Pozíciószerzők ♦ A városirányítási–gazdasági elithatalomból „távozók" száma tehát 60 fő volt. Ezzel szemben mindössze 32 fő „érkezett" *(31. táblázat)*. Ebből 8 személy más multifunkcionális elitből került át. A gazdasági–társadalmi duális elitből egyedül Laczy István gazdálkodó-földbirtokos jutott virilis joghoz, de közben elveszítette a társadalmi elitpozícióját, a

[910] A Gomb utca 5. szám alatti ingatlan 1930 előtt Kovács Sándor tulajdonában állt. 1935-ben már Szél József birtokolta, majd 1938-ban már Cseh György nevén volt. 1940-ben is még ő a tulajdonos. – KNC 1922. 136., KNC 1927. 16., KNC 1930. 22., KNC 1935. 22., KNC 1938. 24., KNC 1940. 23.

[911] BKMÖL XV. 1.a – Kecskemét, 1933/1. (Kecskemét th. város átnézeti térképe 1933, M=1:5000, készült: Hlatky József és Freud Imre okl. mérnök felmérése alapján, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, é. n.)

[912] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 14. szavazókör, Katonatelep, Nr. 1–2.

[913] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 7. szavazókör, IV. kerület, külső, Nr. 645.

[914] A földadó kulcsa 1929 után 20 százalék volt. Ráadásul egészen másképp számították a föld- és a házadó összegét. Cseh házvagyonának becsült értéke 1939-ben 12 188 pengő körül alakult. Ezért 120 pengőt adózott, vagyis 1 pengő házadóra — ebben az esetben — 102 pengő házérték-rész jutott. 1934-ben Cseh földvagyonának becsült forgalmi értéke (1939-es áron) 38 100 pengő volt, amiért 325 pengőt adózott. Vagyis a földadó minden egyes pengőjének 117 pengő felelt a föld értékéből. Eszerint minden 100 pengő házvagyon után 98 fillért, minden 100 pengő földvagyon után 85 pengőt adózott.

Református Egyházközség egyháztanácsnoki posztját. A többiek, pozíciót és hatalmat vesztve, mind a komplex elitből estek ki *(lásd 313. oldal)*. Dömötör Pál, V. Nagy István, Héjjas Ferenc és Balogh József gazdálkodó-földbirtokos; Szabó István adópénztáros; Szilágyi Mór gabonakereskedő; míg Horváth Mihály orvos és országgyűlési képviselő volt. A négy gazdálkodó vagyoni helyzete — Dömötör kivételével[915] — alapvetően nem változott. Hasonlóan a városirányítási elitműködésük (virilis) jogcíme is változatlan maradt 1925 és 1935 között; egyedül Héjjas Ferenc lett 1929-től választott képviselő.

A városirányítási–gazdasági duális elitbe összesen 24 fő került még be az eddig említetteken kívül. Ennek a csoportnak a kisebbik fele (11 fő) úgy jutott pozícióhoz, hogy nem volt tagja a városi elitnek.[916] Átlagéletkoruk 1935-ben 48 év volt, ami igencsak fiatalnak számított, lévén szó arról, hogy a multifunkcionális elit átlagéletkora az ismertek arányában 55 év volt. Ez a fiatalodás egyben megújulás is volt, ami egy természetes folyamatként értelmezhető. A csoport fele iparos, gyáros, esetleg gyárigazgató volt, negyede gazdálkodó-földbirtokos, ismét negyede tág értelemben vett értelmiség volt. A fiatal korszerkezetű és súlypontilag iparos-gyáros összetételű csoport egyik fele a vagyoni elitnek is tagja lett (ők virilis jogon jutottak a városirányítási elitbe), másik fele viszont szervezett gazdasági pozícióval bírt, akiknek zöme választás útján lett képviselő; a többiek pedig szakszerűségi-érdekképviseleti jogcímen váltak azzá.

A vizsgált duális elitcsoportba nagyobb eséllyel mégis inkább azok kerültek be, akik már korábban a városi elithez tartoztak, csak egy időben (legalábbis a mintaéveket tekintve) sosem volt egy elitfunkciónál, elithatalomnál több a kezükben. Ebből a 13 személyből a többség (8 fő) 1935 már legalább egyszer képviselő volt,[917] köztük az a Berente István és Puliusz István, akiket már korábban bemutattunk *(vö. 229–233. oldal)*. Őket az juttatta a városirányítási–gazdasági elitbe, hogy a városirányítási pozíciójukat használták arra, hogy a gazdaságirányítási funkciót is begyűjthessék. Azok viszont, akik korábban nem ültek a városi parlament padsoraiban, a vagyonuk és kapcsolataik révén jutottak csak oda.[918] Így történt ez a rendkívül fiatal Szappanos Istvánnal is, aki 1929-ben még 59 szavazat híján alulmaradt a helyi választá-

[915] Dömötör Pál pusztán módszertani eljárásunknak köszönhetően mutat látens mozgást a multifunkcionális elitben. Ez annak köszönhető, hogy a vagyoni és városirányítási elitpozícióját az 1935. évi, míg a szervezett gazdasági és a társadalmi elitpozícióját az 1937. évi adatok alapján rögzítettük. Mivel Dömötör 1935 tavaszán meghalt, s amely tényt az 1935. évi forrásaink nem rögzítik, előállt az a helyzet, hogy ezzel látens módon 1937-ben is pozícióban maradt. Ekkor viszont (értelemszerűen) már nem szerepel az 1938-as kiadású címtárban. Ezzel együtt adatbázisunkban mint városirányítási–gazdasági elittag szerepel, aki elvesztette társadalmi elitpozícióját. Természetesen Dömötör Pál az általunk vizsgált időszakban, egészen haláláig, a komplex elit tagja volt. (Ezen kívül mindössze egyetlen esetben tudunk hasonló módszertani problémáról. Dömötör Pált és Horváth Mihályt külön-külön a komplex elitnél tárgyaljuk majd.)

[916] Krisch József, Prikkel Gergely és Kovács Máté gazdálkodó-földbirtokos, Kovács Imre nyugalmazott pénzügyi főbiztos, Nagy Mihály és Fejér Pál ügyvéd, Szili Kovács József építőmester, Leicht István kályhásmester, Széchy János asztalos, Bimbó József szikvízgyáros, míg Lebovics Sándor konzervgyár igazgató volt.

[917] Id. Berente István és ifj. Puliusz István gazdálkodó, Papp György nyugalmazott kerületi rendőrfőkapitány, Vaja Béla mezőgazdasági kamarai helyettes igazgató, Nagy Sándor ügyvéd, Szabó Pál Sándor földbirtokos, Szappanos Sándor ipartestületi főjegyző, Sahin Tóth Sándor nyugalmazott vasúti tisztviselő.

[918] Ifj. Mester László és ifj. Szappanos István gazdálkodó-földbirtokos, Csorba István pékmester, földbirtokos, Schmogrovits Ernő bankfőnök.

sok alkalmával.[919] Bár vereséget szenvedett, teljesítménye mégiscsak figyelemreméltó eredmény, kiváltképp, hogy alig 30 évesen már több mint félezer választó bizalmát élvezte. Ez a helyi mércével mért hatalmas támogatottság, ami többé-kevésbé képességeit tükrözte, mégis inkább a néhány évvel korábban elhunyt, rendkívül népszerű édesapjának, illetve a több évszázados helyi múlttal büszkélkedhető családjának szólt. Mellesleg olyanokkal szemben mérkőzött és veszített ekkor, mint a közismert és hasonlóan népszerű gazdálkodó, Kelő István, akit néhány nappal később, az alakuló közgyűlésen még a sokak által vágyott kisgyűlési bizottság néhány fős testületébe is beválasztották (képviselőtársai). Végül Szappanos öt évvel később, 1934-ben virilis jogon került a képviselőtestületbe, s majd csak 1939-ben sikerült választott képviselőként helyet foglalnia a padsorokban.

Hasonlóan, Csorba István pékmester is úgy került a vizsgált duális elitbe, hogy korábban nem volt tagja a városirányítási, csak a vagyoni elitnek. Forrásainkban Csorbával először 33 éves korában, 1922-ben találkozunk az iparosok névjegyzékében.[920] A Csongrádi utcai családi ház, ekkor még nem a saját tulajdona, hanem édesapjáé.[921] Ellenben négy évvel később a ház már az ő nevén szerepelt,[922] mi több, az 1926. évi legtöbb adót fizetők névjegyzékére is felkerült, de nem mint pékmester, hanem mint földbirtokos. Édesapja halálával kétségkívül megörökölte mind a házat, mind a családi birtokot. Ezzel pedig (adója alapján) a város a 227. legvagyonosabb lakójává lépett elő. Noha 1926-ban földbirtokosként szerepelt, az 1926. őszi állapotokat rögzítő adótelekkönyvi nyilvántartásban földbirtokosként mégsem találkozhatunk vele. Ennek kétségtelenül az lehet a magyarázata, hogy az 1926. évre érvényes legtöbb adót fizetők listája a megelőző, tehát az 1925. évi fennálló viszonyokat rögzíti. Ez pedig egyben azt is jelenti, hogy valamikor 1925 és 1926 fordulóján Csorba megvált az örökségtől.[923] Úgy tűnik, hogy az így nyert tőke nagyban hozzájárult ipari vállalkozásának későbbi sikeréhez. Tény, hogy az 1929. évi 360 fős legnagyobb adózók névjegyzékére már nem került fel, aminek okát nem ismerjük. Mint ahogy azt sem tudjuk, hogy a gazdasági válság mennyire érintette érzékenyen. Az viszont jól látható, hogy ezekből az évekből olyannyira megerősödve került ki, hogy 1934-ben már lényegében ugyanazon vagyoni (223.) pozícióba került vissza, mint ahol egy évtizeddel megelőzően állt. Anyagi helyzete kedvezőre váltott, s kétségtelen, hogy feleségével, Székely Eszterrel[924] némi megtakarítást is magukénak tudhattak. Ennek akár egyik bizonyítéka is lehet, hogy 1939-ben Csorba már 1 pengő 20 fillér földadót is fizetett. A birtok, ez alapján, semmi esetre sem lehetett több néhány hold szántónál, legfeljebb párszáz négyszögöl szőlőnél; ezért, nem is annyira befektetésről, mint inkább szimbolikus lépésről lehetett szó a föld megvételekor. Végül, noha Csorba 1935-ben tagja lett virilis jogon a törvényhatósági bizottságnak, mégsem élt a hatalom gyakorlásával. Még csak arra sem volt haj-

[919] Szappanos összesen 554 érvényes szavazatot kapott. – BKMÖL IV. 1905. 4. dob. 2. tétel – 1929-s választás eredményei az összes választók közül választók th. biz. tag[ság] választási jegyzőkönyvei I–X. választói kerület.
[920] KNC 1922. 123.
[921] KNC 1922. 139.
[922] KNC 1926. 21.
[923] Ezt kellően igazolja az is, hogy 1935-ben — az első részletes adótelek szerinti bontásban szereplő legnagyobb adófizetők névjegyzéke alapján — Csorbának nem volt olyan földvagyona, amely után adózott volna.
[924] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 9. szavazókör, V. tized külső része, Nr. 316.

landó, a testületi jegyzőkönyvek alapján, hogy megjelenjen a közgyűléseknek otthont adó, városi tanácsteremben.

1.3. Városirányítási–társadalmi duális elit

Pozícióőrzők ♦ A városirányítási elit másik duális elitcsoportja, a városirányítási–társadalmi elit szintén jelentősen összezsugorodott az 1930-as évek közepére, amelynek legfőbb okát, vagyis a közigazgatási reform elitre gyakorolt hatásait az előző fejezetekben már többször tárgyaltuk. A városirányítási–társadalmi elitben szintén rendkívül magas, 94 százalékot mutatott a mobilitási érték. Pusztán ketten, Soós Gyula törvényhatósági főszámvevő és Tantó Sándor városi főpénztárnok tudták megőrizni pozíciójukat. Láthatóan mindketten városi tisztviselők voltak, egészen 1929-ig. Ekkor Soós kikerült egy rövid időre a városirányítási elitből, de 1935-ben már ismét a padsorokban találjuk. Tantó, bár végig városatya a vizsgált időszakban, mégsem marad köztisztviselő, mivel 1929-től választott tagja lett és az is maradt a törvényhatósági bizottságnak. Soós előbb, az 1920-as évek közepén a Tekéző Társaság titkára, majd a 30-as évek második felében a Felsőkereskedelmi Iskolák Felügyelő-bizottságának tagja lett. Tantó viszont mindvégig megmaradt a Református Egyházközség egyháztanácsnokának. Hozzáállásuk a városirányítási hatalom gyakorlásához is megint csak különböző volt. Tantó az ülések alig harmadán jelent meg, míg Soós több mint felén ott volt. Sajnos forrásaink alapján nem alkothatunk képet Soós vagyoni helyzetéről, mivel nem került fel a legtöbb adót fizetők névjegyzékére, ellenben Tantó — nyugdíjba vonulása után — ott szerepel az 1939. évi listán. Ebből megtudjuk, hogy a föld és házadója mellett alkalmazotti kereseti adója az, ami a vagyoni elitbe vitte közvetlenül a világháború kitörése előtt. Tantó havi bruttó jövedelme 1938-ban 518 pengő volt, az összegből ítélve, könnyen lehet, hogy emellett valamilyen egyéb bevétele is akadt. Ez pedig igencsak aktív, munkától nehezen elszakadó színben tüntetné fel őt. Földvagyona is szépen gyarapodott elittagsága alatt. 1926-ban még alig 6 kat. hold földje volt, ami néhány évvel később, 1930-ra sem változott, de ekkor már egy 2 kat. holdnyi szőlőt is sikerült szereznie. Ez a szőlő és az időközben közel 18 kat. holdra triplázódó földbirtok is feleségével, Almássy Juliannával közös tulajdonban állt 1934-ben. Úgy tűnik, hogy ők is azok közé tartoztak, akik a gazdasági válság alatt pénzüket földbe fektették. Házvagyonuk értéke nem változott a két világháború között, mindvégig a III. kerületi Losonczy utca 15. szám alatt laktak, melynek becsült értéke meghaladta a 11 ezer pengőt az 1930-as évek végén. Emellett földvagyonuk összértéke legalább 17 ezer pengőre taksált, együtt pedig megközelítette a 30 ezer pengőt is.

Pozícióvesztők ♦ A városirányítási–társadalmi elitben összesen 34 fő veszített pozíciót nagyjából tíz év alatt. Ebből 26 százalék (9 fő) megmaradt a multifunkcionális elit tagjának. Közülük hárman, Eördög Gyula és Hankovszky Zsigmond gazdálkodó-földbirtokos illetve Garzó Béla főgimnáziumi igazgató ugyan elveszítették városirányítási pozíciójukat, de sikeresen váltották ezt a potenciált gazdasági (részben vagyoni) hatalomra. Az 1920-as években mind-

hárman választott képviselők voltak. Közülük csak Garzónak sikerült még 1929 után is a törvényhatósági bizottság tagjának maradnia, de azt is úgy, hogy közben — másik két társával szemben — vagyoni-jövedelmi helyzete (az adókétszerezés bevetésével) lehetővé tette számára, hogy a legtöbb adót fizetők listájára kerülve, s onnan megválasztva mint virilis maradhasson a városi parlament tagja. Különös, de Garzónál épp fordítva, mint ahogy az általában tapasztalható, nem a választott képviselőként, hanem virilisként mutatott nagyobb aktivitást a város ügyeinek intézésében. Ez a magatartásváltás könnyen indokolható karrierjének ívére tekintve, midőn 1921-ben és 1925-ben még főgimnáziumi tanár, de 1927-ben (52 évesen) már mint a Tisza István Református Reálgimnázium igazgatója[925] szerepel. Ez az új pozíció, amire a tanári szerepkört váltotta, alighanem megkívánta — legalábbis az iskola érdekeit, képviseletét nézve — az aktívabb városatyai szereplést. Évekkel később, 1934 táján nyugdíjba vonult, mely döntése hatással volt a városi elitszereplésére is. 1935-ben már nem tagja a törvényhatósági bizottságnak. Bár úgy tűnik visszavonult, de nem a nyilvános szerepléstől, hiszen megőrizte az oktatáshoz kötődő társadalmi elitpozícióit, úgymint a Református Kollégiumi Diákegyesület elnöki tisztét, a Községi Iskolaszékben, a Testnevelési Bizottságban és a Zeneiskolai Felügyelő-bizottságban nyert tagságát, vagy ez utóbbiból eredeztethető Műkedvelők Zenekarának ügyvezető elnöki posztját, s mindezek mellett továbbra is a Református Egyházközség egyháztanácsnokaként működött. Nagyjából igazgatóvá választása körül valamivel több mint 1 kat. hold szőlőt vásárolt feleségével, Katona Máriával; e lépésben gyaníthatóan a megemelkedett jövedelme, a havi nettó 741 pengő is szerepet játszott. A birtok hozzávetőlegesen 2 ezer, míg az előkelő városrészen, a villanegyedben fekvő Széchenyi fasori épület becsült értéke 14 ezer pengőt ért.

Eördög Gyula földbirtokos, úgy került ki a városirányítási–társadalmi duális elitből, hogy megtartva az Evangélikus Egyházközség egyháztanácsnoki posztját, a társadalmi elit tagja maradt. Korábbi (városirányítási) elithatalmát gazdaságirányítási elitpozícióra cserélte: a „Falu" Magyar Gazda és Földmíves Szövetség helyi elnöke lett. Feleségével, Muraközy Juliannával egy felsőalpári 44 kat. holdas tanyán élt 1926-ban. Bár a földbirtok 1930-ra 37 kat. holdra csökkent, az újonnan vásárolt közel 19 kat. hold szőlővel a gazdaság 56 holdra bővült. Az ingatlan becsült forgalmi értéke megközelítette az 50 ezer pengőt, ami még így is kevés volt ahhoz, hogy papírforma szerint a vagyoni elitbe emelje Eördögöt; egyszer sem szerepelt a legtöbb adót fizetők listáján, amelynek oka volt az is, hogy bár mindig bérelt saját földje mellett még másik 80–100 kat. holdat, azonban ezt a földadót nem az ő — hanem a bérelt föld tulajdonosának — a neve alatt számolták el. Ennek ellenére, joggal tekinthető a kecskeméti vagyoni elit tagjának. Eördögöt „igen sokan ismerték, tisztelték és szerették a városban", akiről mindenki tudta, hogy feleségével „nagy házat vittek, a vendégeket mindig igaz magyaros vendégszeretettel fogadták",[926] – emelete ki nekrológjának írója 1939-ben.

Az 1920-as 30-as évek fordulóján Hankovszky Zsigmond és felesége, Nagy Emília ingatlanvagyona (a házzal együtt) egészen biztosan megközelítette a 80 ezer pengőt. Ami elegendő

[925] KNC 1930. 209.
[926] KKN 1939. 143–144.

volt ahhoz, hogy a vagyoni elit 190. helyére emelje; ugyanis korábban nevével nem találkozunk a legnagyobb adófizetők között. Ekkor, közel 14 kat. hold szőlővel és csaknem 72 kat. hold földdel rendelkezett a házaspár. Röviddel később, a 30-as évek első felében, Hankovszkyék földvagyona kevesebb mint a felére olvadt. A gazdasági válság kétségkívül érzékenyen érintette őket; 1934 nyarára a szőlő 2, míg a föld 42 kat. holddal lett kevesebb. Vagyoni helyzetük bár jelentősen módosult, mégsem rendült meg. Hankovszky még 1935-ben is legnagyobb adózók között szerepel (266. helyen). A stabilizálódás jele, hogy a következő három évben a szőlő méretét közel 1 kat. holddal, a földét pedig 2 kat. holddal képesek voltak ugyan továbbgyarapítani, de az általánosan jobb anyagi helyzetbe kerülő, jelentős mértékben kicserélődő, új vagyoni elittől — néhány év leforgása alatt — teljesen leszakadtak. A család vagyoni helyzetét érintő kedvezőtlen változások ellenére Hankovszky társadalmi elitpozíciója szilárdnak bizonyult: egyháztanácsnoka volt és maradt a Református Egyházközségnek.

Tehát Hankovszky, Eördög és Garzó úgy veszítették a városirányítási–társadalmi hatalmukat, hogy azt gazdasági–társadalmira cserélték. Rajtuk kívül hatan „távoztak” a vizsgált duális elitcsoportból úgy, hogy közben megmaradtak a multifunkcionális elitben; ők mindannyian a komplex elitbe kerültek, vagyis a már meglévő elitfunkcióikat a gazdasággal bővítették. Így került tehát Bíró Ádám népiskolai felügyelő-igazgató, Garzó Sándor városi tanácsnok (aki az előbb tárgyalt Garzó Bélának nem rokona), Joó Gyula jogakadémiai tanár (egy ideig dékán), Pataky Ferenc árvaszéki ülnök, Szabó László törvényszéki tanácselnök és Tormássy Ferenc városi főszámvevő a komplex elitbe. Közös bennük, hogy 1925-től — de többen már jóval korábban is — városi képviselők voltak. Garzó, Pataky és Tormássy városi tisztviselőként működött. Nem túl gyakori eset Kecskeméten, hogy valaki, aki végig a két világháború között tisztviselő volt, úgy zárja végül elitpályafutását, hogy virilis képviselőként üljön a padsorokban. Tormássy Ferenccel éppen ez történt. Tisztviselőként vagyoni-jövedelmi helyzete az 1930-as évekre odáig jutott, hogy adókétszerezés nélkül is kényelmesen felkerült a legtöbb adót fizetők listájára; 1928-ban a 236., jóllehet tíz évvel később már csak a 395. helyig jutott. Mindezt nagyban segítette, hogy feleségével, Pátkai Lídiával ügyesen fektették pénzüket ingatlanba. Az 1920-as évek közepén még csak 5 kat. hold szőlőt birtokoltak. Néhány évvel később a szőlő mellett már 4 kat. hold földjük is volt. A gazdasági válság éveiben újabb 4 kat. hold földet vásároltak, miközben 2 kat. holddal a szőlő méretét is sikerült növelniük. Ahogy vége lett a válságnak, és az ingatlanárak kezdtek normalizálódni, úgy váltak meg 2 kat. hold földtől, aminek forgalmi értéke ekkoriban másfélezer pengő körül alakult. Hasonló igyekezet figyelhető meg a házaspár házingatlan-befektetései terén is. Házvagyonuk az 1930-as évek második felében 2 ezer pengőről közel 10 ezer pengőre ugrott. Tormássyék ingatlanvagyona tehát a második világháború előestéjén megközelítette a 30 ezer pengőt, a családfő jövedelme (fizetése) pedig éves szinten meghaladta a nettó 9 ezer pengőt. Amikor Tormássy nyugdíjba vonult ezt a kedvező vagyoni-jövedelmi helyzetet használta arra, hogy továbbra is a városirányítási elit tagja maradhasson. Bár az 1939-es választásokra összeállított legtöbb adót fizetői névjegyzékre épphogy felkerült, a széles körben való ismertsége, kapcsolati hálója mégis könnyedén hozzásegítette a virilis jogcím megszerzéséhez.

A másik két tisztviselőről (Garzóról és Patakyról) is hasonló kép alkotható, mint amit Tormássy esetében rajzoltunk. Az alapvető különbség talán a vagyonuk méretében mutatkozott meg. Garzónak nem volt földbirtoka, de Patakynak igen, hiszen nagyjából 5 kat. hold szőlő tulajdonjogát élvezte. Garzó Sándor kisgyűlési tag volt, mint ahogy Joó Gyula is.

Az egyetemi magántanár, Joó Gyula 1929-ig választott, majd azt követően — egészen a háború végéig — virilis képviselője, és 1930-tól kisgyűlési tagja volt a városnak. Szemmel láthatóan igyekezett városatyai kötelezettségeinek eleget tenni. Az általunk vizsgált öt mintaév 81 közgyűlésének 62 százalékán jelen volt. Virilis jogcímét elsősorban a magas havi jövedelmének köszönhette, ami nettó 1356 pengőnek felelt meg 1933-ban, és 1663 pengőnek öt évvel később. A Horthy Miklós tér 1. szám alatti, nagyjából 500 négyzetméter alapterületű villa becsült értéke egészen biztosan meghaladta a 20-25 ezer pengőt. Emellett feleségével, Révész Máriával közösen birtokoltak egy 1200 négyszögölnyi szőlőt is. Ezen kívül semmi nyoma más földbirtoknak egészen 1937-ig, amikor a feleség nevén 28 kat. hold föld szerepel megosztva Kohányszentlőrincen és Matkó pusztán; 6 kat. hold pedig közös tulajdonban volt. Röviddel később, 1940-ben további gyarapodásnak lehetünk tanúi, midőn 9 kat. hold szőlőt jegyeztek Joó Gyula nevén. Ezzel a birtok összértéke megközelítette a 40 ezer pengőt.

Joó Gyulát rendkívül nagy tisztelet övezte a városban. Ezt nemcsak városirányítási magas pozíciói, hanem társadalmi elitposztjai is kellően igazolják. Az 1920-as évek közepén három, egy évtizeddel később már négy társadalmi elitpozíciót tart a kezében. Egyfelől az Egyetemes Református Jogakadémia dékánja, másfelől a Református Egyházközség főgondnoka. Emellett választott tagja a Múzeum és Könyvtárbizottságnak illetve ügyvezető elnöke a Kecskeméti Műpártolók Egyesületének. Joó Gyula habitusát két történet is jól példázza. Két lánya és két fia született. (Gyula nevű kisfia korán meghalt.) Felnőve, legkisebb gyermeke Sándor, erős elhivatottságot érzett a lelkipásztori szolgálat iránt. Édesapja szerette volna, ha jogot tanul. Így az a közös megállapodás született, hogy Sándor mind a fővárosi Református Teológiai Akadémiára, mind a kecskeméti jogakadémiára beiratkozik, ám egy év múlva, amint nyilvánvalóvá vált fia elszántsága, már nem „kötelezte" tovább, hogy jogi tanulmányait folytassa.[927] A másik történet Kovács Bálint kecskeméti református lelkész elbeszéléséből maradt fenn. Joó Gyula „mikor elrendelték a sárga csillag kötelező viselését, bejött feldúlva és azt mondta: »Fiam, megrendült a jogrend! Ez a rendelkezés *elfogadhatatlan*, ettől fogva minden lehetséges«".[928]

A városirányítási–társadalmi elitből 11 személy került ki a szimpla elitbe. Legtöbben, nyolcan a társadalmi elitpozíciójukat őrizték meg.[929] Közülük is hárman pedagógusi pályán működtek (Hajdú József emellett 1930 és 1934 között kisgyűlési tag volt). Ebből jól kitapintható, hogy a tanári hivatás, bár jól megfért a városatyai szerepkörrel, mégsem adott elég stabilitást a pozíció megőrzéséhez. Ezzel szemben a tanári pálya iránt megnyilvánuló megbecsülés

[927] http://www.krek.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=258%3A100-eve-szueletett-joo-sandor&catid=14%3Aalkalmaink&Itemid=176&lang=hu Letöltés: 2011. január 29. 05:18
[928] Rigó 2009. 28. – Kiemelés tőlem.
[929] Bíró Benő aljegyző, ifj. Csabai János sertéskereskedő, Farkas Kálmán és Hajdú József főgimnáziumi tanár, Garzó József levéltáros, Kerekes József népiskolai igazgató, ifj. Poór Mihály és Zana László gazdálkodó.

egyik kézzelfogható jele, hogy a társadalmi elitben (a pedagógusok) annál inkább meg tudták vetni a lábukat (ezt láttuk korában Garzó Béla gimnáziumi igazgató esetében is). A tizenegy személyen kívül, akik a társadalmi elitbe kerültek, még három főnek sikerült a szimpla elitben „megtapadnia". Az 1935-ben 66 éves Csabay Gergely gazdálkodó-földbirtokosnak, akinek ingatlanvagyona meghaladta a 60 ezer pengőt, amivel a vagyoni elit 210., majd 196. helyét őrizte 1928-ban és 1933-ban. Szabó Jenő törvényhatósági bizottsági főjegyzőnek, aki idővel városi tanácsnok és kisgyűlési tag lett. Szabó, 1925-ben még tagja volt a városirányítási elitnek, de 1929 és 1939 között már nem. 1939-ben szerezte vissza városirányítási pozícióját, ugyanúgy, mint korábban, tisztviselőként működött, ám ezúttal már kisgyűlési taggá is megválasztották. Szabó Jenő, amíg átmenetileg elveszítette a városirányítási hatalmát, nemcsak hogy megőrizte társadalmi elitpozícióit, hanem még további hárommal ötre bővítette azt. Az 1930-as évek második felében a Kecskeméti Vadásztársaság titkára, a Községi Iskolaszék tagja, a Zeneiskolai Felügyelő-bizottság választott tagja, továbbá a Közművelődési és Társadalompolitikai Ügyosztály osztályvezetője és hivatalból kijelölt tagja a Felsőkereskedelmi Iskolák Felügyelő-bizottságának. Forrásaink alapján Szabó városatyai feladatait maximálisan igyekezetett ellátni; számos tisztviselőtársával ellentétben a közgyűlések és kisgyűlések 98 százalékán jelen volt. A harmadik végül, akinek még szintén sikerült legalább a szimpla elitben bennmaradnia Jeszenszky Lajos községi bíró, árvaszéki ülnök volt. Az 1920-as években választott tagja volt a törvényhatósági bizottságnak, az 1930-as években pedig mint tisztviselő volt jogosult az üléseken részt venni, nem túl nagy, 45 százalékos aktivitással. A 30-as évek második felére mindkét korábbi társadalmi elitpozícióját elveszítette; már nem árvaszéki ülnök, és nem egyháztanácsnok a Római Katolikus Egyházközségben.

A városirányítási–társadalmi elitben tehát 9 fő úgy veszített pozíciót, hogy valamely másik multifunkcionális elitcsoport tagja lett; 11 fő bár kikerült a multifunkcionális elitből, de legalább egy elitfunkcióját megőrizte, vagy ha nem, egy újabbal pótolta; és végül 14 olyan személy volt a pozícióvesztők között, akik kikerültek a városi elitből.[930] Ez a 14 képviselő — Schira Mihály kivételével, aki tisztviselőként volt tagja a törvényhatósági bizottságnak — mind választott városatya volt az 1920-as években. A szórványos adatokból kiderül az is, hogy már az 1920-as évek elején közülük öten is 60-70 évesek voltak, ami egyben annak a valószínűségét is megnöveli, hogy a pozícióvesztésüknek a visszavonulásuk, vagy a haláluk volt az oka. Összesen 7 esetben tudjuk igazolni, hogy a történtek magyarázata az utóbbi.[931]

Pozíciószerzők ♦ Az előzőekben láttuk, hogy a városirányítási–társadalmi elitben összesen 34-en veszítették el részben vagy egészben hatalmukat, így a mobilitás rendkívül magas (emlékeztetőül 94 százalékos) volt. A 36 városirányítási–társadalmi elittagból mindössze ketten

[930] Sikari Kovács Mihály, Lajos József, Domokos János, Keresztes János, Lendvay Ferenc, Polyák Mihály és Szabó István gazdálkodó-földbirtokos, Goitein Miksa és Tóth Zsigmond kereskedő, Schira Mihály polgármesteri jegyző, Tóth Mihály szabó, Gömöri(y) Sándor takarékpénztári titkár, Révay László iskolaigazgató, és Zana Ferenc ügyvéd.

[931] Tóth Zsigmond (†1926–1930), Szabó István (†1926–1930), Sikari Kovács Mihály (†1927), Domokos János (†1929), Zana Ferenc (†1930), Gömöry Sándor (†1930), Lajos József (†1933). – KKN 1930. 92., KKN 1931. 134–135., KKN 1934. 220., KKN 1939. 131. és MEA

maradtak posztjukon, és csak 11-en kerültek újonnan a vizsgált duális elitcsoportba. Ezzel láthatóan létszámuk közel harmadára, 36 főről 14 főre csökkent. A 11 új elittag közül egy sem volt, aki korábban valamely más multifunkcionális elitcsoport tagja lett volna. Mindannyian (nagyjából fele-fele arányban) vagy a szimpla elitből, vagy a városi eliten kívülről jutottak pozícióhoz. Nem volt korábban a kecskeméti elit tagja Sváb Kovács Dániel földbirtokos, P. Feisz Angelusz szent ferencrendi házfőnök, áldozópap, Orbán János kegyesrendi (piarista) házfőnök, Fekete Béla nyugalmazott városi tisztviselő, Jobbágy Miklós és Nagy György orvos. Orbán és P. Feisz vallásfelekezeti jogcímen lett 1935-ben a vizsgált duális elit tagja. Mindketten sűrűn megfordultak a közgyűléseken, kiváltképp Orbán, aki az esetek 90 százalékában jelen volt. Emellett P. Feisz egyháztanácsnoka volt a Római Katolikus Egyházközségnek és tagja a Községi Iskolaszéknek, míg Orbán az Állami Elemi Leányiskola Gondnokságának választott tagjaként tevékenykedett. Nagy György az orvosszövetség küldötteként, érdekképviseleti jogcímen került az elitbe. Kollégája, Jobbágy Miklós választott képviselő lett, aki 1935-ben a kisgyűlésbe is bejutott. Kétség kívül nagy népszerűségnek örvendett, mert egyfelől az 1934. évi helyi választások alkalmával a II. szavazókerületben 3. helyen jutott tovább; csak Dömötör László közjegyző (340 szavazattal) és Borsodi József főrabbi (350 szavazattal) előzte meg.[932] Másfelől 1939-ben is megválasztották. Emellett az Egészségügyi Bizottság és a Korházi Bizottság választott tagja volt. Nagy György ezzel szemben az Egyetemes Református Jogakadémia megbízott előadójaként is tevékenykedett. Jobbágyról tudjuk azt, hogy a Csongrádi utcai 8. szám alatti házának becsült értéke megközelítette a 15 ezer pengőt, ahol egészen biztosan magánpraxist is folytatott, amelyből 1939-ben 1440 pengő bevétele származott. Ez havonta közel 120 pengőnyi kiegészítő jövedelemnek számított (legalábbis ennyit vallott be), ehhez jött még a havi nettó keresete, ami 722 pengőt tett ki. Földbirtoka Kecskeméten egészen biztosan nem volt. Nagyról viszont tudjuk azt, hogy 1934 és 1937 között Kohányszentlőrincen egy közel 3 kat. hold szőlőt vásárolt, emellett szintén ekkortájt szerzett egy majdcsak 8 kat. hold földet is. Az átlaghoz (52 év) képest mindketten fiatalok voltak, hiszen Jobbágy 46, Nagy mindössze 41 éves volt 1935-ben, amikor képviselő lett. Ezzel szemben Fekete Béla 61 évesen, Sváb Kovács Dániel pedig 57 évesen lett a törvényhatósági bizottság választott képviselője. Fekete már 1929-ben is indult a választásokon, de akkor a 698 szavazattal csak a hetedik helyezést érte el, mindössze 3 szavazattal maradt le a képviselői megbízatásról, ezzel csupán póttag lehetett. Így fordulhatott elő, hogy 1935-ben nem kellett magát újra megmérettetnie, automatikusan bekerült öt évvel később a törvényhatósági bizottságba.[933] Ezzel szemben Sváb Kovács Dániel 815 érvényes szavazattal került a bizottságba.[934] Fekete komolyan vette megbízatását, Sváb Kovács nem kifejezetten, ugyanis csak minden második közgyűlésre utazott be a városba felsőalpári tanyájáról; Fekete viszont

[932] BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – Igazolt th. bizottsági tagok és póttagok névsora 1935. január 1-től, 1939. december 31-ig. Kecskemét, 1934. december 31.
[933] BKMÖL IV. 1905. 4. dob. 2. tétel – 1929-s választás eredményei az összes választók közül választók th. biz. tag[ság] választási jegyzőkönyvei I–X. választói kerület. Vö. BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – Igazolt th. bizottsági tagok és póttagok névsora 1935. január 1-től, 1939. december 31-ig. Kecskemét, 1934. december 31.
[934] BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – Igazolt th. bizottsági tagok és póttagok névsora 1935. január 1-től, 1939. december 31-ig. Kecskemét, 1934. december 31.

kivétel nélkül mindegyiken ott volt. Ebben a magatartásban semmi meglepő nincs, ugyanis Felsőalpár 25-30 kilométerre fekszik a várostól, ugyanakkor Fekete nyugdíjas, mi több nyugalmazott irodavezető volt. Jóllehet arra is van példa éppen Eördög Gyula személyében, aki a törvényhatóság „gyűléseire mindig beutazott",[935] pedig ő is Felsőalpáron, később Kisalpáron lakott. Fekete és Sváb Kovács is földbirtokos volt és lénygében egyikük földvagyona sem változott 1926 és 1937 között. Amíg Fekete közel 32 kat. holdas, addig Sváb Kovács a szőlővel együtt 130 kat. holdas gazda volt.

Rajtuk kívül még öten kerültek a városirányítási–társadalmi elitbe, hogy már legalább egy ciklussal korábban választott vagy vallásfelekezeti jogcímen képviselők voltak. Domián András, a földvagyonát szintén gazdasági válság alatt szerző gazdálkodó, feleségével, Szombati Sárával 1934 nyarán valamivel több mint 46 kat. hold felett rendelkezett. A birtokhoz hozzátartozott még csaknem 2 hat. hold szőlő is, amelyet már 1926-ban is a magukénak tudhattak. A szőlőtől a következő három évben megváltak, de közben újabb 8 kat. holddal növelték a családi gazdaság méretét, amelynek értéke ezzel 30 ezer pengő körül mozoghatott. Domián úgy tűnik, a közügyekkel nem sokat törődött, a gyűlések kevesebb mint felén volt jelen, ellenben igencsak vallásos lehetett, mert a Református Egyházközség egyháztanácsnoka volt.

Királymezei Tibor római katolikus lelkészként a Szent Erzsébet templomban teljesített szolgálatot, ami mellett még hittantanárként is működött. Kétségtelenül megbecsült tagja volt a helyi társadalomnak, mivel egyszerre 4 társadalmi elitpozíciót is magáénak tudhatott. Tagja volt a Községi Iskolaszéknek és az Állami Elemi Leányiskola Gondnokságának, továbbá — hivatalánál fogva — a Római Katolikus Egyházközség egyháztanácsnoka, sőt, meglepő módon a Magyar Amatőrfényképezők Országos Szövetségének helyi csoportja ugyancsak őt választotta elnökéül. Királymezei emellett 1931-ben, rövid ideig szerkesztője volt a helyi Katholikusok Lapjának.[936]

Szabó Ambrus a Kecskeméti Lapok független politikai napilap felelős szerkesztője,[937] 1929 és 1939 között választott képviselője volt a törvényhatósági bizottságnak. Népszerűségét igazolja egyfelől, hogy 1929-ben 830 érvényes szavazattal került a városi parlament padsorába, ahol az ülések kétharmadán megjelent;[938] másfelől, hogy hosszú időn keresztül titkára volt a nagy tekintélynek örvendő Katona József Társaságnak; amelynek elnöki posztját Révész István pápai prelátus, idővel pedig Balásfalvi Kiss Endre polgármester töltötte be. Szabó egyre növekvő presztízsét mutatja, hogy szintén titkára volt a Tüdővész Ellen Védekező Egyesületnek és az idegenforgalmi szempontból kiemelt szerepet betöltő Bugac Egyletnek is. 1937-ben a városi könyvtár igazgatója lett,[939] s tagja a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok

[935] KKN 1939. 144. Ezzel némileg ellentmondanak adataink, ugyanis 1925-ben Eördög a 14 alkalomból 8 esetben jelent meg a közgyűlésen. – MEA
[936] MKL – Katholikusok Lapja.
[937] KNC 1930. 217.
[938] BKMÖL IV. 1905. 4. dob. 2. tétel – 1929-s választás eredményei az összes választók közül választók th. biz. tag[ság] választási jegyzőkönyvei I–X. választói kerület.
[939] KJK KT

Egyesületének.[940] Szabó emellett csaknem 4 kat. hold szőlővel is rendelkezett, amelynek becsült értéke 9 ezer pengő körül alakult, ám a birtoktól valamikor 1934 és 1937 között megvált.

Laczi Imre férfiszabóként került a városirányítási–társadalmi elitbe. Az 1920-as és az 1930-as években is a Református Egyházközség egyháztanácsnoka volt. Emellett igen fiatalon, huszonévesen lett 1929-ben és maradt egészen 1944-ig a törvényhatósági bizottság választott képviselője. Szabóműhelye a IV. kerületi Cimbalmos utcai 4. szám alatti családi házban üzemelt. Feleségével, Lakos Juliannával együtt 1926-ban még alig több mint 7 kat. hold földet tulajdonoltak. Néhány évvel később a birtok csaknem 30 kat. hold méretűre nőtt, amely hozzávetőlegesen 18-19 ezer pengőt ért. Aktivitása alapján lelkiismeretes városatya lehetett, a közgyűlések kétharmadán ott volt.

Végül Ladányi László kereskedő mindvégig tagja volt a Horthy-kori kecskeméti törvényhatósági bizottságnak. A Ladányi Testvérek nevű fűszer- és vegyeskereskedés a Széchenyi tér 3. szám alatt működött, bérelt helyiségben.[941] Ladányi összetett és kiterjedt városi eliten belüli kapcsolathálója csaknem ahhoz is hozzásegítette, hogy 53 évesen a kisgyűlés tagja lehessen, mindössze 3 szavazat hiányzott hozzá, de még így is a lehetséges szavazatok közel 90 százalékát szerezte meg ekkor.[942] Földbirtoka nem volt.

1.4. Komplex elit

A vizsgált városirányítási duális elitekhez képest a komplex elit mind létszámát, mind stabilitását tekintve messze kimagasló, kedvezőbb értékeket mutatott. Egyfelől a csoport létszáma — a két mintavételi időszakban — tulajdonképpen változatlannak mondható (95–100 fő) akkor, amikor a városirányítási duális elitek keretszáma felére-harmadára csökkent; másfelől a mobilitási index is jóval előnyösebb értéket, mindössze 74 százalékot mutatott, miközben a városirányítási duális elitek vonatkozó átlaga 96 százalék volt. Így aztán a komplex elit strukturális folyamatai a városirányítási elitfunkcióhoz kifejezetten nem kötődő gazdasági–társadalmi duális elit szerkezeti jellemzőivel mutattak nagyfokú „rokonságot”, hasonlóságot. Ebből az összevetésből önkéntelenül is adódik a következtetés, hogy a vagyon lehet az a tényező, ebben az esetben az a látens hatalom, amely különösképp hozzájárult a komplex elit funkcionális stabilitásához. Úgy tűnik azonban ez sem minden. Nem magyarázza például, hogy a városirányítási–gazdasági elitben miért 97 százalékos a mobilitás, és miért nem csak annyi, mint a gazdasági–társadalmi duális elitben (74 százalék), vagy mint a komplex elitben (hasonlóan 74 százalék). Ugyanez áll a városirányítási elit esetében a társadalmi elitfunkcióra is.

Nos kétségtelen, ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy mi a városirányítási elithatalom megőrzésének egyik (leg)biztosabb módszere korszakunkban, akkor — láthatóan — nem a gazdasági *vagy* a társadalmi, hanem épp ellenkezőleg: a gazdasági *és* a társadalmi funkció együttes

[940] MKLE Évk. (1935–37) 1937.
[941] KNC 1930. 272.
[942] BKMÖL IV. 1905. 4. dob. 2. tétel – 1929-s választás eredményei az összes választók közül választók th. biz. tag[ság] választási jegyzőkönyvei I–X. választói kerület.

megléte illetve birtoklása. Ez egyben azt is jelenti, hogy az önmagában álló városirányítási hatalom mindközül a legtörékenyebb, leginkább múlandó. Ezzel szemben a gazdasági[943] és a társadalmi hatalom összemérhetetlenebbül stabilabb, még akkor is, ha a gazdasági hatalom látszatra forgandó. A megelőző vizsgálatok éppen elégszer bizonyították a duális elittel kapcsolatban, hogy bár a látens vagyoni elitpozíció gyakorta erősen képlékeny volt, mégis a mögötte meghúzódó vagyon (értéke) többnyire nem, vagy csak kis mértékben változott (kedvezőtlenül); ebben az esetben a vagyon joggal mondható stabilnak. Sőt, jól kitapintható az a folyamat, amelynek eredményeként az ingatlanvagyon — ami a kecskeméti mezővárosi elit döntő, szinte kizárólagos „vagyontárgya" volt — számos esetben inkább nőtt, semmint stagnált, netán apadt volna. Jóllehet láttuk, hogy többen voltak, akik igyekeztek kihasználni az 1920-as évek második felében felgyorsult helyi gazdasági folyamatok kedvező hatásait, mint ahogy olyanok is bőven akadtak, akik a rákövetkező 30-as évek első felében beálló gazdasági válság okozta ingatlanpiaci feszültségeket próbálták előnyükre, saját jobblétük megalapozására, bebiztosítására fordítani. Ezzel persze nem azt állítjuk, hogy a vizsgált időszakban ne lett volna több olyan duális elittag is, akinek a vagyoni pozícióvesztését az anyagi helyzetének megrendülése okozta volna. Ráadásul emellett azt a folyamatot is legalább ennyire hangsúlyozhatjuk — ami persze más elbírálás alá esik —, hogy valaki úgy veszített pozíciót, hogy a visszavonulás mellett döntve, a hozzátartozói között osztotta fel vagyona nagy részét.

Nem azt kívánjuk ezzel sulykolni, hogy a három funkció stabilabb pozícióban-maradást tett volna lehetővé (hiszen a gazdasági–társadalmi elitben ez a harmadik funkció nélkül is megtörtént), hanem pusztán csak azt óhajtjuk kiemelni, hogy a három funkció együttes, egy időben történő birtoklása stabilabbá tette a városirányítási elitfunkciót, illetve annak megőrzését; minek következtében alighanem egymást erősítve a többi funkció is stabilabbá vált. Természetesen így is nagy volt a funkcionális mobilitás a komplex elitben.

Bár az 1929. évi közigazgatási reform közvetett formában jelentős hatással volt a kecskeméti elit szerkezetére, mégsem tudjuk maradéktalanul (fenntartások nélkül) elfogadni azt a megállapítást, hogy a reform a virilisekkel szemben az értelmiséget juttatta pozícióba, és a vagyon szerepét a háttérbe kívánta szorítani a városirányítási hatalom megszerzésekor, illetve megtartásakor. Kutatási eredményeinkből sokkal inkább egy összetettebb folyamat körvonalai rajzolhatók meg. A városirányítási elitben valóban, a szakirodalom által hangoztatott folyamat játszódott le, de ezzel egy időben megfigyelhető, hogy az újonnan felemelkedő, általánosan nagyobb vagyonnal-jövedelemmel rendelkezők egy része sikeresen emelkedett a vagyoni, hovatovább a városirányítási elitbe (is), miközben a komplex elit egy stabil szűk rétegét, mintegy negyedét, a reform által kiváltott folyamat a legkevésbé sem érintette. Vagyis a közigazgatási reform szinte jelentéktelen hatással volt arra a rétegre Kecskeméten, amely mindhárom funkciót birtokolta ugyanazon időben. Sőt ennek a csoportnak a funkcionális stabilitása fiktív módon még nagyobb, mint ahogy azt az előbb érzékeltettük. A komplex elitben ugyanis koncentráltabb volt a halálozás folyamata, mivel általában magasabb életkor társult mindhárom elitfunkció eléréséhez; a komplex elittagok közül 1926 és 1938 között 29-en haltak meg,

[943] Vagyoni vagy gazdaságirányítási hatalom.

ahol az átlagéletkor 69-70 év volt. Nagyjából annyian távoztak az élők sorából, mint amennyien sikerrel őrizték a hármas hatalmukat. Ha őket is a pozícióőrzőkhöz számítjuk, mert a pozícióvesztésüket például nem a közigazgatási reform váltotta ki, úgy meglepően alacsony, mindössze 45 százalék volna a funkcionális mobilitás értéke. Némi leegyszerűsítéssel megfogalmazható: akinek sikerült bekerülnie a komplex elitbe — közigazgatási reform ide vagy oda — jó esélye volt arra, hogy megőrizze mindhárom elitfunkcióját visszavonulásáig vagy egészen élete végéig.

Pozícióőrzők ♦ Az előbb vázolt folyamat még tovább árnyalható, ugyanis ha pillantást vetünk személy szerint azokra, akik nemcsak az 1920-as, de az 1930-as évek közepén is változatlan formában a komplex elitbe tartoztak, akkor igencsak meglepő azt tapasztalni, hogy a társaság több mint fele (15 fő) többségében jogi doktori címet viselt, magasan képzett értelmiség, esetleg szakhivatalnoki réteg volt *(34. táblázat)*. Ez persze első ránézésre ama álláspontot erősíti, hogy a közigazgatási reform éppen az ő pozíciójuk megőrzését (volt hivatva) elősegíteni. Noha kétségtelen, hogy esetükben is éppen ez történt, de akkor azt is vegyük észre, hogy kivétel nélkül olyan anyagi helyzetben voltak, hogy az adókétszerezés intézményének igénybevétele nélkül is érvényesülni tudtak a legnagyobb adófizetők között, vagyis a vagyoni elitbe tartoztak; mint például a táblázatunk első két helyén szereplő Szabó Iván ügyvéd, bankigazgató, országgyűlési képviselő illetve felesége sógora, Tassy József Kecskemét tisztifőorvosa. (Róluk már korábban szóltunk, lásd: *237–242. oldal*). De említhetnénk állításunk alátámasztására akár Nagy Mihály, Iványosi Szabó László vagy éppen Nóta István ügyvédeket, virilis jogú városi képviselőket is. Ezek után nézzük meg konkrétan, hogy a komplex elit eme „mozdulatlan", 26 százaléknyi csoportja kikből is állt.

Első ránézésre jól látható, hogy mind hatalmi pozíciók, mind anyagi javak tekintetében erősen koncentrált csoportról van szó. Ha folyamatában kívánjuk megragadni a pusztán funkcionális szempontból mozdulatlan réteget, akkor elmondható, hogy többségük (11 fő) városirányítási elitbe történő bejutását az 1920-as évek első felében, vagy már azt megelőzően is, egyértelműen a vagyon, a jövedelem tette lehetővé. Megfigyelhető esetükben, hogy minimum 2-3, de nem ritkán akár 3-4 cikluson át is ez biztosította számukra a városi parlamentben való bennmaradást. Az előbbire jó példa Tassy vagy Nóta esete, az utóbbira pedig Csorba János gyógyszerész, Spitzer Bernát gazdálkodó-földbirtokos vagy éppen Orbán János törvényszéki bíró. Volt közöttük, akinek képviselői jogcímét sikerült idővel virilisről választottra cserélnie. De akadt olyan is, aki egyértelműen taktikából cserélgette jogcímeit, amikor 1929 előtt választott képviselő volt, ám amikor a reform évében nem sikerült általános szavazatok útján visszakerülnie a törvényhatósági bizottságba, nem maradt más választása, mint a legtöbb adót fizető társai szavazataira hagyatkozva elfogadni a virilis jogcímet, majd amikor 1934-ben ismét elég választópolgári bizalmat nyert Magyar József ügyvéd, akkor újból választott jogon ült vissza a városi parlament padjába. Aztán volt olyan is, aki virilisből tisztviselővé, majd érdekvédelmi jogon nyert képviselővé avanzsált a 30-as években. Ilyen volt a többször említett Tassy, de ilyen vitéz Márkus Ferenc ügyvéd is. Odahagyta választott jogcímét Sárkány

Béla evangélikus főesperes, ahogyan Hetessy Kálmán református lelkész is, amikor vallásfelekezeti vagy éppen virilis címen lett képviselő; Hetessynek 1935-től már nem kellett a városirányítási elittagság megőrzésének nehézségeivel szembesülnie, lévén szó arról, hogy a helyi parlament örökös tagjává választották. Nem volt hasonló gondja elnyerve az örökös tagságot Zimay Károly nyugalmazott polgármesternek, Dékány László nyugalmazott helyettes polgármesternek, mint ahogy Szabó Iván országgyűlési képviselőnek sem.

Zimay Károly a 20-as évek polgármestere volt. Az 1919-ben ideiglenesesen kinevezett Majtényi Miklóst[944] váltotta székében 1922 tavaszán. Hogy a választás rá esett, korántsem meglepő — tekintettel a háború utáni állapotokra, a tanácsköztársaság és a román megszállás okozta veszteségekre — mivel korábban (1903 és 1915 között) rendőrkapitány, majd adóügyi tanácsnok volt. A róla szóló cikk szerzője röviddel polgármesterré történő megválasztása előtt, még mikor neve föl sem merült, a következőképp vélekedett: „azon kiváló képességű vezető tisztviselőink közé tartozik, akiktől még sok szépet, jót és hasznosat vár városunk közönsége".[945] Tizenkét évig, 1934 tavaszán történt nyugdíjazásáig töltötte be a polgármesteri posztot. Ez idő alatt indult be a város gazdasági vérkeringése; – a 20-as évek második fele a látványos fellendülés időszaka volt, amelyet rövid időre épp a gazdasági válság szakított meg. Számos elgondolása — főleg a kialakult helyzet miatt — megvalósulatlan maradt, ám így is jó néhány olyan építkezés fűződik többek között a nevéhez, mint a széktói új fürdő megnyitása, egy újabb városi bérház vagy a piarista gimnázium épületének az átadása, – hogy csupán e hármat említsük.[946] Különösebben jelentős vagyonnal nem rendelkezett Zimay, noha a vagyoni elitnek — forrásaink alapján — 1928-tól a tagja volt. Ekkor adója alapján még a 222., egy évtizeddel később azonban már csak a 325. helyen állt. Földje egészen biztosan nem volt, ellenben egy 400 négyzetméteres háza, amelyhez egy ugyanekkora zöldudvar is tartozott, igen. A Zimay László utca 3. szám alatti ingatlan becsült értéke meghaladta a 11 ezer pengőt. Jövedelme, polgármesterként, 1933-ban havi nettó 945 pengő volt. A nyugdíjba vonulás és ezzel a rendszeres jövedelmének a visszaesése a magyarázata annak, hogy miért került a vagyoni elit középső harmadából az alsó harmad peremére. Bár a polgármesteri széktől meg kellett válnia, továbbra is a törvényhatósági bizottságban maradhatott, mivel örökös taggá választották, sőt 1934-ben megerősítették kisgyűlési pozíciójában is; mi egyet jelentett azzal, hogy a legfelsőbb városvezetés tagja maradhatott. De megőrizte gazdaságirányítási hatalmát is azzal, hogy az Első Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcstermelő Szövetkezet igazgatósági tagja illetve, hogy a Kecskeméti Faiskola és Magtermelő Részvénytársaság alelnöke maradt. Tekintélyét és népszerűségét jelzi, hogy nyugdíjas éveiben is elnöke volt a Kecskeméti Műpártolók Egyesületének valamint a Kecskeméti Piarista Diákegyesületnek (mint volt növendék), díszelnöke volt a Magyar Cserkészszövetség helyi szervezetének, egyháztanácsosa maradt a Római Katolikus Egyházközségnek és tagja a Községi Iskolaszéknek. Ez utóbbi azért sem meg-

[944] Sándor István 1913-tól volt Kecskemét polgármestere, amikor 1919-ben — a Tanácsköztársaság idején — egy rendelettel felfüggesztették. Helyébe Majtényi Miklós került, aki 1922-ig töltötte be tisztét. KÉL 1992.
[945] KNC 1922. 175.
[946] KÉL 1992.

lepő, mivel polgármestersége alatt épült ki a Klebelsberg-féle tanyasi iskolahálózat a város határában, amiben — értelemszerűen — oroszlánszerepet vállalt maga is.

Különös helyet foglal el a sorban Balásfalvi Kiss Endre ügyvéd, aki ambíciójának, jellemének és tehetségének köszönhetően rendkívül gyors és látványos karriert futott be a két világháború között Kecskeméten. Fiatalon, a 30-as évei elején tért vissza a háború után iskolavárosába, ahogy azt egyik „életrajzírója" legutóbb megfogalmazta: „Horthy környezetéből". Nem sokkal később megalapította a város egyik legfontosabb sajtókiadványát, a Kecskeméti Közlönyt, amely 1922-ben így reklámozta magát: „a Duna–Tisza-köz legelterjedtebb és legjobb napilapja. Minden száma szenzáció a vidéki ujságírásban. A legfrisebb riportok, a legérdekesebb városházi, rendőri- és törvényszéki tudósitások, fővárosi hirek a Kecskeméti Közlönyben olvashatók."[947] A lap tulajdonosaként és főszerkesztőjeként rendkívüli helyi ismertségre tett szert. Szerkesztőként oly módon ismerte meg a település problémáit, és került napi kapcsolatba a helyiekkel s a város elitjével, mint csak nagyon kevés „kiváltságos"; alighanem ez a kiépülő, állandóan formálódó kapcsolatháló nyitotta meg előtte a felemelkedés útját. 1925-ben a város ügyvédje, tisztifőügyésze lett, majd alig egy évtizeddel később, 1934-ben ő váltotta Zimayt, amikor polgármesterré választották.[948] Jövedelme éves szinten ekkorra már elérte a 19 ezer pengőt, aminek 80 százalékát fizetése, a többit vállalkozása adta. Emellett, a gazdasági válság éveiben ő is földet vásárolt, közel 3 kat. hold szőlő tulajdonosa lett, minek forgalmi értéke évekkel később megközelítette a 7 ezer pengőt. Balásfalvi Kiss vagyonát képezte továbbá a szőlejében fekvő, 200 négyzetméternyi alapterületű (6-7 ezer pengő értékű) lakóingatlan is. A még belterületnek számító, külső IV. kerületi, Bethlen városi 19. szám alatti birtok, a kertvárosiasan beépült peremterülettől északra feküdt. Ez a városházától számított másfél-két kilométernyi távolság — napi ingázás tekintetében — nyilvánvalóan nem volt ideális. Minden valószínűség szerint ez lehetett az oka annak, hogy Balásfalvi Kiss egy belvárosi, 240 négyzetméternyi alapterületű házat bérelt a zsinagóga mögötti Wesselényi és Bocskai utca sarkán Szőts Sámuel nyugalmazott városi tisztviselőtől,[949] majd amikor a kormányzó — Fáy István helyett — őt nevezte ki főispánnak 1938-ban, akkor a város tulajdonában álló Belső-Széchenyi utcai épületbe költözött, hivatali elődje rezidenciájára.[950] Ennek a páratlan karriernek része volt az is, hogy Balásfalvi Kiss jogcíme az 1920-as évek második felében választottról tisztviselőre cserélődött, ennélfogva hivatalból lett tagja a városirányítási elitnek. Ráadásul posztja lehetővé tette számára, hogy rendkívüli mennyiségű, 15 társadalmi elitpozíciót[951] összpontosítson saját kezében.

[947] KNC 1922. – oldalszám nélkül, a kötet végén található hirdetések között.
[948] KÉL 1992.
[949] KNC 1938. 28.; BKMÖL IV. 1905. 6. doboz. – Az 1935. évre megállapított legtöbbadófizetőknek névjegyzéke, a városi adóhivatal által. 1934. augusztus 21.; BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 6. szavazókör, IV. tized belső része, Nr. 811.; BKMÖL XV. 1.a – Kecskemét, 1933/1. (Kecskemét th. város átnézeti térképe 1933, M=1:5000, készült: Hlatky József és Freud Imre okl. mérnök felmérése alapján, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, é. n.);
[950] KNC 1940. 16; KNC 1938. 28.; BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 4. szavazókör, III. tized belső része, Nr. 1323.; BKMÖL IV. 1905. 6. doboz. – I. kimutatás. A legtöbb adót fizetőknek a városi adóhivatal által az 1940. évre megállapított névjegyzéke, 1939. július 15.
[951] Állami Elemi Leányiskola Gondnokságának elnöke, Bugac Egylet elnöke, Egészségügyi Bizottság elnöke, Felsőkereskedelmi Iskolák Felügyelő Bizottságának elnöke, Katona József Társaság elnöke, Kecskeméti Polgári

A pozícióőrző komplex elit közel harmada (8 fő) kimondottan tisztviselő volt[952] a Horthy-korszakban *(vö. 34. táblázat, 36. táblázat)*. Közülük Kiss György egyszer sem szerepelt a legtöbb adót fizetők listáján, így vagyonának szerkezetéről — a többiekkel ellentétben — nem tudunk azontúl mit mondani, hogy valamivel több mint 2 kat. hold szőleje volt a vizsgált korszakban, amelynek értéke hozzávetőlegesen 5 ezer pengő körül alakult. Kortársai véleménye alapján tipikus tisztviselői pályát futott be karrierje során. Tanulmányait helyben végezte, amelynek zárásaként 24 évesen államtudományi doktori oklevelet szerzett, amit jogtudományi államvizsgával egészített ki. Alig 26 évesen a városi főjegyzői hivatalban napidíjasként kezdte pályáját. Ahogy az meg van írva, szépen haladt előre a ranglétrán. Egy évvel később fogalmazó lett a pénzügyi és építészeti osztályon, majd három év multával, 1906-ban városi aljegyzővé választották és a polgármesteri hivatal jegyző-titkári feladatkörét látta el. Újabb három év elteltével jegyzővé lépett elő, ám ezúttal az árvaszékhez került. Ekkoriban töltötte be életének 33. esztendejét. Egy újabb év elteltével, 1910-ben ülnöke, egy bő évtizeddel később pedig helyettes elnöke lett az árvaszéknek. Végül, 52 évesen — Dékány László nyugdíjazásával — elnökké választották 1928-ban, mely posztot egészen visszavonulásáig megőrzött.

Ismerősei, barátai „halkszavú, finom modorú" úriembernek tartották a hivatalban, társaságban pedig „aranyos humoráról ismerték". Ahogy írták: „végtelen türelme, szolgálatkészsége hatalmas és szinte legyőzhetetlen akaraterővel párosult", mi több „pedáns munkája a legideálisabb tisztviselői erényeket összpontosította egyéniségében."[953] Bár Kiss György híján volt a nagyobb vagyonnak, mégis hosszasan meg tudta vetni a lábát a komplex elitben, amit felsőfokú végzettségén túl — kétség sem fér hozzá — finom modora, nagy munkabírása és a társasági beszélgetések alkalmával tanúsított üde, közel sem hivalkodó megnyilvánulásai, s ily módon szerzett kapcsolatai tettek számára lehetővé. Talán nem túlzás megfogalmazni, hogy hiányzó anyagi tőkéjét teljes mértékben előnyös adottságai, más néven humán tőkéje váltotta ki, pótolta. Hivatali megbecsültsége — amely a legkülönfélébb rangok és posztok birtoklásában is kifejezést nyert — hamar társadalmi elitpozíciót rendelt a már meglévők mellé. Egyfelől példaértékű életének egyik elismerése volt az, amikor egyháztanácsossá választották, amivel módja nyílt arra, hogy a Református Egyház belső életében is aktív szerepet játszhasson. Emellett választmányi tagja lett a Protestáns Egyesületnek is, illetve a Községi Iskolaszéknek. Ugyanakkor, még az 1920-as éveket megelőzően, hosszabb ideig igazgatója

Lövészegylet elnöke, Kórházi Bizottság elnöke, Községi Iskolaszék tagja, Magyar Cserkészszövetség VIII. kerületének díszelnöke, Magyar Nemzeti Szövetség Kecskeméti Körének ügyviteli elnöke, Múzeum- és Könyvtárbizottság elnöke, Országos Frontharcos Szövetség Főcsoportjának elnöke, Reáliskolai Diákegyesület elnöke, Református Egyházközség egyháztanácsosa és a Zeneiskolai Felügyelő-bizottság elnöke.

[952] Zimay Károly kívánkozna még a sorba, ám őt oldalakkal korábban, a közel sem átlagos tisztviselői pályát befutó Balásfalvi Kiss Endre mellett mutattuk be, hogy kellő hangsúlyt nyerjen Balásfalvi Kiss igencsak sajátságos életútja.

[953] KKN 1939. 135.

34. táblázat

A komplex elit „mozdulatlan”, pozícióőrző tagjai a Horthy-korban

Név	dr.	Foglalkozás	VaE[1]						ViE[2]					Kisgyűlési[3]	szGE[4]		TE[5]	
			1921	1925	1926	1930	1935	1940	1921	1925	1930	1935	1940		1925	1935	1925	1935
Szabó Iván	dr.	bankigazgató, országgyűlési képviselő, bankelnök	61	106	78	76	17	33	vir	vir	vir	ö	ö	K	7	10	3	3
Tassy József	dr.	orvos, főorvos, városi tisztifőorvos, ny. tisztifőorvos	16	16	27	39	20	46	vir	vir	ti	ti	é	K	2	1	4	2
Nagy Mihály	dr.	ügyvéd	112	98	116	64	49	81	vir	vir	é	vir	vir	–	4	5	2	3
Csorba János		gyógyszerész	34	43	200	305	335	412	vir	vir	vir	vir	vir	–	–	–	1	3
Spitzer Bernát		gazdálkodó, földbirtokos	32	23	40	25	24	45	vir	vir	vir	vir	–	–	1	1	1	1
Csősz József[6]		ipartestületi jegyző, földbirtokos, gazdasági főtanácsos	43	55	60	12	45	–	vir	vir	vir	vir	–	K	3	3	2	1
Iványosi Szabó László[6]	dr.	ügyvéd	114	102	48	104	331	–	vir	vir	vir	vir	–	K	3	1	2	1
Nóta István	dr.	ügyvéd	–	99	146	57	27	42	–	vir	vir	vál	vál	K	–	4	1	1
Orbán János	dr.	törvényszéki bíró	–	58	233	268	200	192	–	vir	vir	vir	vir	–	–	–	2	1
Márkus Ferenc (vitéz)	dr.	ügyvéd	–	93	168	–	86	60	–	vir	é	ti	ti	–	–	2	1	1
Sárkány Béla		ev. főesperes	–	–	271	313	176	231	vál	vál	vir	vir	vir	K	1	5	1	2
Nyúl Tóth Pál	dr.	városi tanácsnok, helyettes polgármester	–	–	256	117	140	109	ti	ti	ti	ti	ti	K	1	3	6	3
Magyar József	dr.	ügyvéd	–	–	211	302	360	453	vál	vál	vir	vál	vál	K	–	1	1	2
Sándor József	dr.	ügyvéd, árvaszéki ügyész, tisztifőügyész	–	–	207	29	44	66	–	ti	ti	ti	ti	K	–	5	1	6
Balásfalvi Kiss Endre	dr.	ügyvéd, lapszerkesztő, tisztifőügyész, polgármester, főispán	–	–	–	310	112	220	vál	vál	ti	ti	ti	K	3	5	2	15
Harkay Béla	dr.	városi főjegyző	–	–	–	295	317	374	ti	ti	ti	ti	ti	K	5	4	3	2
Hetessy Kálmán	dr.	református lelkész	–	–	–	327	238	428	vál	vál	vf	ö	ö	K	1	2	3	4
Zimay Károly		polgármester, ny. polgármester	–	–	–	222	271	325	ti	ti	ti	ö	ö	K	5	5	6	5
Dékány László		h. polgármester, ny. h. polgármester	–	–	–	257	213	308	ti	ti	ö	ö	ö	–	3	1	3	2
Révész Sándor		városi tanácsnok, ny. tanácsnok	–	–	–	321	353	437	ti	ti	ti	ti	–	–	1	–	2	2
Dömötör Lajos	dr.	tanácsnok, h. polgármester, ny. h. polgármester	–	–	–	187	127	103	ti	ti	ti	ti	–	K	2	1	2	3
Fáy István		főispán	–	–	–	209	76	–	ti	ti	ti	ti	–	K	4	5	1	4
Füredi Lajos		városi tanácsnok	–	–	–	352	–	–	–	ti	ti	ti	–	–	1	2	2	2
Móczár Gábor ifj.		birtokos, kereskedő, gazdálkodó	–	–	–	–	191	–	vál	vál	vál	vál	vál	–	2	2	2	2
Kiss György[6]	dr.	árvaszéki h. elnök, elnök	–	–	–	–	–	–	ti	ti	ti	ti	–	–	2	3	3	3
Csikai Lajos		asztalosmester	–	–	–	–	–	–	vál	vál	vál	vál	vir	–	1	1	1	1

Forrás: MEA *(Saját szerkesztés.)*

[1] A feltüntetett évekre érvényes legtöbb adót fizetők listája alapján az egyszeresen számított adóösszeg utáni vagyoni–jövedelmi pozíció, az alábbi adóévekben: 1920, 1924, 1925, 1928, 1933, 1938.

[2] A megjelölt mintaévekben az alábbi jogcímeken törvényhatósági bizottsági tag: vir. = virilis, vál. = választott, é. = érdekvédelmi, vf. = vallásfelekezeti, ö. = örökös tagság, ti. = tisztviselői jogon tagja a törvényhatósági közgyűlésnek.

[3] A kisgyűlés tagja 1930-ban, 1935-ben vagy 1940-ben.

[4] A birtokolt szervezett gazdasági (vagy más néven gazdaságirányítási) elitpozíciók száma a megjelölt mintaévekben: 1925/1926 és 1935/1936.

[5] A birtokolt társadalmi elitpozíciók száma a megjelölt mintaévekben: 1925/1926 és 1935/1936.

[6] Csősz József (†1938), Iványosi Szabó László (†1935), Kiss György (†1938),

35. táblázat

A komplex elit azon tagjai, akik pozíciójukat halálukig megtartották a Horthy-korban

Név	dr.	Foglalkozás	VaE[1]					ViE[2]				Kisgyűlési[3]	szGE[4]		TE[5]		halál éve
			1921	1925	1926	1930	1935	1921	1925	1930	1935		1925	1935	1925	1935	
Nyirádi László id.		kereskedő	107	26	57	20	64	vir	vir	–	–	–	2	–	1	–	1937
Horváth Béla		kir. ítélőtáblai tanácselnök, ny. kir. ítélőtáblai tanácselnök	33	15	33	19	–	vir	vir	ö	–	–	1	–	1	–	1934
Kiss János	dr.	törvényszéki tanácselnök, földbirtokos és ny. kir. törvényszéki tanácsel-	108	94	95	115	–	vir	vir	ö	–	–	5	–	3	–	1930
Mintsek Géza		droguista (gyógyszerész)	73	108	87	163	–	vir	vir	–	–	–	1	–	1	–	1932
Szappanos Elek		gazdálkodó, földbirtokos	104	90	96	30	–	vir	vir	–	–	–	3	–	2	–	1932
Bódogh Ferenc		gyógyszerész, házbirtokos	79	67	68	5	–	vir	vir	–	–	–	–	–	1	–	1929
Bunzlau Vilmos		borkereskedő	1	9	17	6	–	vir	vir	–	–	–	–	–	1	–	1935
Balázs Rezső		gőzmalom-tulajdonos	20	13	6	51	–	vir	vir	–	–	–	–	–	1	–	1935
Deim Gusztáv		hentes-mészáros	4	10	64	–	329	vir	vir	–	–	–	–	–	1	–	1937
Révész István		pápai prelátus, tábori püspök	25	65	23	–	–	vir	vir	–	–	–	1	–	2	–	1929
Györffy Balázs	dr.	ügyvéd	66	54	82	–	–	vir	vir	–	–	–	1	–	5	–*	1928
Héjjas Mihály		pinceszövetkezet igazgató	57	56	74	–	–	vir	vir	–	–	–	4	–	3	–	1928
Szeley Imre		gazdálkodó, földbirtokos	44	83	145	–	–	vir	vir	–	–	–	–	–	1	–	1938
Fleischmann Samu		ecetgyáros	–	19	5	1	1	–	vir	–	–	–	–	–	1	–	1936
Polyák János		gazdálkodó, földbirtokos	–	51	170	185	–	vál	vir	vir	–	–	1	–	1	–*	1934
Csősz László		gimnáziumi tanár	–	104	215		–	–	vir	–	–	–	–	–	1	–	1931
Németh László		igazgató, nyomdatulajdonos, földbirtokos	–	–	88	18	–	vál	vál	vál	–	–	5	–	2	–	1930
Tassy Péter		gazdálkodó, földbirtokos	–	–	250	227	–	vál	vál	–	–	–	–	–	1	–	1931
Balásfalvi Kiss Kálmán	dr.	ügyvéd	–	–	–	186	–	vál	vál	é	–	K	3	–	5	–	1931
Kerekes Ferenc		th. főmérnök, műszaki főtanácsos, ny. városi műszaki főtanácsos	–	–	–	211	–	ti	ti	–	–	–	1	–	2	–	1932
Ottó Sándor		városi főmérnök, műszaki főtanácsos, ny. műszaki tanácsos	–	–	–	307	90	vál	vál	é	–	–	3	–	2	–	1937
Bóka (Papp) Zsigmond		magánzó (kereskedő)	–	–	–	–	–	vál	vál	–	–	–	2	–	1	–	1930
Szőke Gyula		javadalmi ügyvezető	–	–	–	–	–	vál	vál	–	–	–	4	–	1	–	1933
Francsek József		földbirtokos, magánzó, szőlőbirtokos	–	–	–	–	–	vál	vál	vál	–	–	2	–	1	–	1935
Szalontay Barnabás	dr.	tanácsnok, h. polgármester, ny. h. polgármester	–	–	–	–	–	–	ti	–	–	–	1	–	1	–	1928
Igó Lajos		helyettes főszámvevő	–	–	–	–	–	–	ti	–	–	–	1	–	1	–	1936

Forrás: MEA *(Saját szerkesztés.)*

[1] A feltüntetett évekre érvényes legtöbb adót fizetők listája alapján az egyszeresen számított adóösszeg utáni vagyoni–jövedelmi pozíció, az alábbi adóévekben: 1920, 1924, 1925, 1928, 1933 (1938-ban már egyikük sem szerepel a legtöbb adót fizetők névjegyzékén).

[2] A megjelölt mintaévekben az alábbi jogcímeken törvényhatósági bizottsági tag: vir. = virilis, vál. = választott, é. = érdekvédelmi, vf. = vallásfelekezeti, ö. = örökös tagság, ti. = tisztviselői jogon tagja a törvényhatósági közgyűlésnek.

[3] A kisgyűlés tagja 1930-ban, 1935-ben vagy 1940-ben.

[4] A birtokolt szervezett gazdasági (vagy más néven gazdaságirányítási) elitpozíciók száma a megjelölt mintaévekben: 1925/1926 és 1935/1936.

[5] A birtokolt társadalmi elitpozíciók száma a megjelölt mintaévekben: 1925/1926 és 1935/1936.

* Itt a javított adat szerep ugyan, ám az eredeti forrásban (vö. KNC 1938.) tévedésből, elírásból az 1934–1936-os állapotok alapján még mindig szerepelnek.

volt a helyi Úri Kaszinónak. A városirányítási és a társadalmi elitpozíciók mellett gazdaságirányítási pozíciókkal is bőven rendelkezett: igazgatósági tagja volt az Első Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcstermelő Szövetkezetnek, az Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaságnak, valamint a Népbanknak.[954] Kiss György egészségi állapota életének utolsó éveiben erősen megromlott. Szívpanaszai egyre gyakoribbak lettek, ezért kénytelen volt korábbi munkatempójából visszavenni, és visszavonultabb életet élni. Ennek ellenére naponta eljárt a kaszinóba és gyakran benézett volt hivatalába is. Egészségének javulása reményében 1938 tavaszán a fővárosi Herczog Klinikára utazott kezelésre, ám onnan már nem térhetett vissza.

36. táblázat
A „mozdulatlan" komplex elit azon tagjainak vagyona és jövedelme,
akik mindvégig tisztviselői jogcímen kerültek a törvényhatósági bizottságba

	Kiss György *árvaszéki h. elnök*	Dömötör Lajos *h. polgármester*	Fáy István *főispán*	Füredi Lajos *városi tanácsnok*	Harkay Béla *városi főjegyző*	Nyúl Tóth Pál *városi tanácsnok*	Révész Sándor *városi tanácsnok*	Sándor József *városi tisztifőügyész*
Szőlő (kat. hold)								
1926	2,3	4,8	–	–	8,0	4,8	–	–
1930	2,2	4,5	–	–	7,2	8,1	–	–
1934	2,2	4,8	–	–	4,3	13,3	–	3,7
1937	2,2	4,8	–	–	–	13,3	–	3,7
Föld (kat. hold)								
1926	–	–	–	–	–	–	–	–
1930	–	–	–	–	–	11,6	–	–
1934	–	86,1	–	–	–	13,4	–	–
1937	–	85,3	–	–	–	15,8	–	18,3
Befizetett éves adóösszeg (pengő)								
1925	–	–	–	–	–	258	–	302
1928	–	644	595	257	477	858	367	1 512
1933	–	848	1 067	–	527	814	397	1 337
1938	–	1 124	–	–	520	1 054	401	1 436
Vagyon és jövedelem 1933-ban (a legtöbb adót fizetői névjegyzék alapján, pengő)								
házvagyon	–	21 418	–	–	13 390	21 580	8 125	41 113
földvagyon	4 928	58 162	–	–	9 685	28 057	–	8 258
vállalkozás (évi br.)	–	–	192	–	–	–	–	5 040
kereset (havi br.)	–	797	1 780	–	781	805	781	571
(évi br.)		9 564	21 360	–	9 372	9 660	9 372	6 852
összesen	*4 928*	*89 144*	*21 552*	–	*32 447*	*59 297*	*17 497*	*61 263*

Forrás: MEA *(Saját számítás.)*

A másik hasonló, bár számos ponton merőben eltérő hivatalnoki pálya, amit röviden érintünk, fáji Fáy István főispán életútja. Azon a napon iktatták be Kecskemét törvényhatósági

[954] Vö. MEA és KKN 1939. 136.

jogú városának főispáni székébe, amikor a versaillesi Grande Trianon palotában a magyar küldöttség aláírta a békeszerződést. Ettől kezdve 18 évig szolgálta — többek között — a város ügyét. A kecskeméti szolgálatig azonban hosszú út vezetett. Középfokú tanulmányait — pozsonyi születésénél fogva helyben — az Evangélikus Líceumban, majd a fővárosi Ferenc József Nevelőintézetben végezte, felsőfokú ismereteit a budapesti és a berlini egyetemen szerezte. Huszonegy évesen, 1902-ben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közigazgatási gyakornoka lett, s még abban az évben belügyminisztériumi segédfogalmazói kinevezést nyert. Ezzel együtt főispáni titkárrá emelkedett, mikor is Komárom vármegye és város főispánja mellé rendelték. A rendkívül látványos pályakezdet nem pusztán iskolai végzettségének, hanem a nagytekintélyű, udvari kapcsolatokkal rendelkező családjának is köszönhette; hiszen édesapja, Fáy Ákos (1835–1909) honvédezredes, császári és királyi kamarás volt. A családfő gazdálkodással is foglalkozott. (A birtok közel, alig 30 kilométerre feküdt a fővárostól egy cserháti kisfaluban, Galgagyörkön.) Fáy István 25 évesen a tatai járás főszolgabírája lett. Ebből a hivatalból került aztán 1920 késő tavaszán Kecskemét főispáni székébe. Beiktatásakor elmondott rövid, de lényegre törő beszéde nemcsak jelleméről formál képet, de új hivatalában felvállalt feladataiból, személyes szándékaiból is feltár néhányat. Elsősorban „e város minden egyes lakójának [— ahogy mondta —] pártérdekeken felülálló főispánja akarok lenni, ajtóm tárva lesz szegénynek, gazdagnak egyaránt". „Egy város helyes vezetését illetőleg az az ideális, magas követelményem van, hogy annak közigazgatása legyen kifogástalan és részrehajlatlanul igazságos, soha senkibe se ébressze fel a jogtalan elnyomatás vagy mellőzés érzetét." „Kérlelhetetlen ellensége vagyok a korrupciónak, a destruktív eszmék terjesztésének [… aminek] biztosítására lesz elég erőm és hatalmam, azonban az erőt sohasem fogom összetéveszteni az erőszakkal és hatalmammal nem fogok visszaélni soha." Végül azzal a kéréssel fordult a hallgatóságához, hogy „ne tekintsenek engem idegennek, hanem önök közül való egynek, aki a mai naptól kezdve teljes erővel, szivvel-lélekkel ennek a városnak akar élni".[955] Bár az idézett szövegrész értékéből a bemutatkozási jelleg és szándék sokat levon, mégis a főispán későbbi megnyilvánulásai, többé-kevésbé az elhangzottakat, illetve őt magát igazolták. Befogadását pedig mi sem igazolja jobban, minthogy a korábbi Úri Kaszinónak, azaz a Kaszinó Egyesületnek őt választották az 1930-as években az elnökévé.

Noha Fáynak Kecskeméten nem volt földje és háza sem, főispáni illetménye — ami 1933-ban havi nettó 1692 pengő volt — a helyi vagyoni, ebben az esetben a jövedelmi elitbe emelte. Egyszeresen számított adója alapján ennek a társaságnak 1928-ban a 209., míg 1934-ben már a 76. helyén állt. Hivatalánál fogva az általunk vizsgált mintaévek minden közgyűlésen (egy kivételével) jelen volt.

Dömötör Lajos a helyi piarista gimnáziumban érettségizett, majd szintén helyben a Református Jogakadémián államtudományi, majd jogtudományi doktori oklevelet szerzett. Az utóbbit már munka mellet, mivel 1901-től, 24 éves korától az árvaszék fogalmazójaként városi alkalmazásban állt. Kezdeti pályafutása, a korábban bemutatott Kiss Györgyével, sok közös pontot mutat. 1903-ban ő is polgármesteri jegyző lett, majd három évvel később aljegyzővé

[955] KNC 1922. 167.

választották. Előbb adóügyi tanácsnok, később — már a háború alatt, 1915-ben — gazdasági tanácsnok lett, amivel lényegében a város gazdasági életének irányítói szerepkörét kapta kézbe. Mivel különösen fontos posztról volt szó, így az elnyerése sem volt zökkenőmentes. Szegedy György tanácsnok halálával, ahogy egy későbbi tudósítás jellemezte: „erős harc" vette kezdetét.[956] Ugyanis a városirányítástól lényegében függetlenül működő Gazdasági Egyesület irányítói egy gazdasági szakismerettel rendelkező vezetőt láttak volna szívesen a megüresedett városi Gazdasági Ügyosztály élén. A tömörülés azonban erőtlennek bizonyult, és a törvényhatósági bizottság nagytöbbséggel Dömötört választotta hivatalba. Innen a helyettes polgármesteri székbe került 1928 nyarán, 51 évesen, amit egészen visszavonulásáig megőrzött.

Dömötör Lajos 1926-ban feleségével, Hajagos Rózsával közel 5 kat. hold szőlőt birtokolt. A VI. kerületi Bánk bán utca 4. szám alatt[957] éltek fiukkal, Lajossal, aki ekkor már 18 éves volt (apjához hasonlóan jogot tanult, később városi fogalmazó lett).[958] A városi tanácsos Dömötör idős édesapja, Dömötör Sándor valamikor 1926 és 1928 között hunyt el. Ezzel fia 57 kat. hold földet örökölt, amivel a IV. kerületi Jókai utca 9. szám alatti családi ház is a tulajdonába szállt.[959] A Bánk bán utcai háztól rövidesen megvált és családjával a szülői házba költözött.[960] Köszönhetően ennek, és hogy ekkoriban nyerte el Dömötör Lajos a polgármester helyettesi megbízatást is, vagyona és jövedelme jelentősen megemelkedett. Amíg korábban nem szerepelt a legtöbbet adózó kecskeméti lakosságról készült listákon, addig az 1928. évi adatok alapján összeállított névjegyzéken már igen. Egyszeres adóbeszámítással a vagyoni elit 187. helyére került. A gazdasági válság éveiben pedig újabb, közel 30 kat. hold földet vásárolt, amivel a családi gazdaság több mint 86 kat. holdra nőtt. Az újabb vagyongyarapodással immár a 127. helyre lépett elő a leggazdagabbak sorában. E vagyon és a nyugdíj, amit 1936-tól kapott, elég volt ahhoz, hogy a vizsgált elitcsoportban tartsa. Végül, 1938-ban a vagyoni elit fölső harmadába, a 103. helyre került; ingatlanainak becsült összértéke megközelítette a 80 ezer pengőt, míg éves nettó jövedelme nyugdíjas éveiben is meghaladta a 8600 pengőt.

Dömötör Lajos rendkívül lelkiismeretes tisztviselő volt, hiszen a törvényhatósági bizottsági közgyűlések majd' mindegyikén — egy-két kivételtől eltekintve — rendszeresen megjelent. Kortársai, barátai mindezt úgy fogalmazták meg, hogy Dömötört „a töretlen és lankadatlan szorgalom, a munka szeretete és a ragyogóan tiszta becsületesség és jóakarat" jellemezte.[961] Pályája vége felé már csak egy, de annál jelentősebb gazdaságirányítási pozícióval rendelkezett: a Duna–Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara alelnöke volt. Emellett három társadalmi elitpozícióval is bírt: a Kecskeméti Vadásztársaság elnöke, a Római Katolikus Egyházközség egyháztanácsosa és a Községi Iskolaszék tagja volt. Bár hivatalából, a városirányítástól visszavonult, a gazdasági és a társadalmi elitpozícióit nem adta fel.

[956] KNC 1922. 174.
[957] KNC 1922. 142.
[958] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 7. szavazókör, IV. tized külső része, Nr. 697–700.
[959] KNC 1927. 16., 108. és KNC 1930. 22., 115.
[960] KNC 1927. 24. és KNC 1930. 30. – Dömötör Lajos házát özv. Flóris Rudolfné vette meg.
[961] KNC 1922. 174.

Kis, Dömötör és Fáy tisztviselők után a többiek[962] életútját nem külön-külön, hanem együtt elemezzük *(37. táblázat)*. Emellett szól az, hogy különösen sok hasonlóság figyelhető meg pályájuk első 10-15 évében. Mindannyian egy generációhoz tartoztak, hiszen az 1880-as években születtek Kecskeméten. Révész Sándor kivételével, aki a református főgimnáziumban érettségizett, mind a piarista főgimnáziumban szerezték meg középfokú ismereteiket. Közös az is, hogy mind a négyen a Kecskeméti Református Jogakadémián végetek jogot, ám közülük csak Nyúl Tóth Pál szerzett doktori fokozatot évekkel a diploma megszerzése után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen. Az ő pályakezdése különbözött abban is, hogy nem azonnal, vagy még a tanulmányok alatt — mint ahogy az Révész, Harkay vagy Füredy esetében történt — állt munkába, hanem a kötelező katonai szolgálat leteltével Olaszországba utazott tanulmányi útra, majd visszatérte után (magán)ügyvédi pályára lépett, ügyvédjelöltként. Közben rendszeresen közérdekű, alkalmanként szépirodalmi írásai jelentek meg több helyi lapban is. Városi alkalmazásba csak későn, 26 évesen került, szemben a többiekkel, akik már joghallgatói korukban, 20–22 évesen léptek a köztisztviselői pályára – vagy napidíjas fogalmazóként, vagy egyből fogalmazói pozícióban kezdték a hivatali ranglétrát.

Legmagasabb közhivatalnoki titulust, a törvényhatósági bizottsági tanácsnoki rangot csak azoknak sikerült elérniük, akik már a pályájuk legelején valamely ügyosztályhoz kerültek. Ezzel olyan napi kapcsolatokat tudtak kialakítani, kiépíteni és ápolni a belső, szűk vezetői körökkel, amelyek olyan potenciált, előnyt jelentettek a többiekkel szemben, amivel csak ők rendelkezhettek. Kellően igazolja eme állításunkat, hogy mind Nyúl Tóth, mind Révész úgy jutottak a tanácsnoki cím előszobájába, a főjegyzői titulushoz, hogy még mindketten hadifogságban voltak, mikor távollétükben kinevezték őket. Ami még inkább sajátos, hogy mindketten olyan ügyosztály élére kerültek, amit a kinevezésükkel egy időben hoztak létre, 1919–1920 fordulóján. A kortársviccek a tanácsnokokat sem kímélték, különösképp nem a Kecskeméti Közlöny Naptárában a 20-as évek végén megjelent élcelődés, midőn a tanácsnokot úgy definiálja, mint akit „egykorú képek masszív vaskalapban, állig begombolkozva ábrázolják. Protekciót — mint olyat — nem ismer. Álláskeresők ellen kilincsébe villanyáramot vezet."[963] Noha kétségtelen az erős túlzás, némileg azért mégiscsak jól mutatja azt a szakadékot, ami köztük, s a többi hivatalnok illetve a város lakói között fennállt.

Sikereiket, személyi adottságaikon túl, természetesen mindenki másnak és másnak köszönhette. Nyúl Tóth annak, hogy igencsak testhezálló hivatalt kapott. Világlátott ember volt, nemcsak Dél-Európában, hanem Nyugat-Európában (amennyiben Németországot oda soroljuk), sőt Ázsiában is járt. Foglalkozott költészettel és publicisztikával, így aligha lehet vitás, hogy a Kulturális Ügyosztály vezetése valóban olyan kihívás és egyben hivatás volt számára, aminek az életét szentelhette. Révész a háború előtt a Pénzügyi Ügyosztálynál szolgált, ahol

[962] Sándor József városi tisztifőügyészről olyan forrással, mely alapján az ő kezdeti életútja is összehasonlíthatóvá vált volna, kutatásaink során sajnos nem találkoztunk, így vele kapcsolatban pusztán azt tudjuk megállapítani, hogy hivatalánál fogva, illetve magánpraxisa és főleg házvagyona miatt az 1930-as években ő volt a második leggazdagabb a vizsgált tisztviselői csoportból.
[963] KKN 1929. 48.

37. táblázat
Az 1880-as generáció, akik a Horthy-korban
városi tisztviselőként meg tudták őrizni pozíciójukat a komplex elitben

	Dr. Nyúl Tóth Pál *tb. tanácsnok*	Révész Sándor *tb. tanácsnok*	Harkay Béla *tb. főjegyző*	Füredi Lajos *rendőrkapitány**
Születési év, hely	1881 – Kecskemét	1884 – Kecskemét	1886 – Kecskemét	1882 – Kecskemét
Középfokú végzettség	kegyesrendi főgimnázium	református főgimnázium	kegyesrendi főgimnázium	kegyesrendi főgimnázium
Felsőfokú végzettség	Református Jogakadémia	Református Jogakadémia	Református Jogakadémia	Református Jogakadémia.
Doktorátus	jogtudományi doktorátus	–	–	–
Közszolgálat: 1904				közszolgálatba lép: 22 éves
1905		napidíjas fogalmazó: 21 éves (Rendőr Főkapitányság)		
1906		II. osztályú fogalmazó (Pénzügyi Ügyosztály)	fogalmazó: 20 éves (Rendőr Főkapitányság)	törvénybizottsági fogalmazó
1907	napidíjas fogalmazó: 26 éves (Árvaszék)			
1908				fogalmazó
1909	fogalmazó (Pénzügyi Ügyosztály)	I. osztályú fogalmazó (Pénzügyi Ügyosztály)		
1910		III. aljegyző (Építészeti, Pénzügyi Ügyosztály)	törvénybizottsági aljegyző	
1911	jegyző, előadó – földrengés (Építészeti Ügyosztály)		fogalmazó	
1912				
1913	jegyző (Árvaszék)	II. aljegyző (Pénzügyi Ügyosztály)	aljegyző	
I. világháború (1914–1918)	Frontszolgálat, orosz hadifogság, (Vladivosztok : 1915–1920)	Századparancsnok, orosz hadifogság, (Szibéria: 1914–1920)	Hadnagy, főhadnagy (kitüntetés: bronz és ezüst signum laudis)	II. osztályú rendőrkapitány
1919	Távollétében kinevezés: tiszteletbeli főjegyző	Távollétében kinevezés: törvénybizottsági főjegyző		Bűnügyi Osztály vezetője
1920	törvénybizottsági tanácsnok (Kulturális Ügyosztály)	törvénybizottsági tanácsnok (Ipari Ügyosztály)	törvénybizottsági főjegyző	rendőrkapitány
Forrás:	*KNC 1922. 177.*	*KNC 1922. 184–185.*	*KNC 1922. 177–178.*	*KNC 1922. 193.*

A fényképfelvételek 1920 körül készültek, így a tisztviselőket a 30–40-es éveikben ábrázolják. *(Saját szerkesztés.)*

* Füredi Lajos rendőrkapitány csak később, 1922–1926 között érte el a tb. tanácsnoki rangot.

kétségtelen olyan tudásra tett szert, amely későbbi iparügyi tanácsosként alighanem nagy segítségre volt faladatai ellátásában. Hatévnyi orosz hadifogságból visszatérve került a városvezetés felső körébe. Semmi jele annak, hogy látványos és gyors emelkedésében bármi más — mint tudása és kapcsolata — szerepet játszott volna. Ezzel szemben Harkayt, a megszerzett

tudása és képességei mellett a saját családját körbelengő presztízs is nagyban segítette karrierje során. Édesapja, Harkay József a város egyik köztiszteletben álló fűszerkereskedője volt, míg anyai nagyapja az a Hornyik János volt, akinek emlékét már a Horthy-korban is rendkívüli tisztelettel ápolták Kecskeméten. Ahogy arról már korábban szó volt, Hornyik írta meg több kötetben a város történetét még a 19. század folyamán, amiért elismerésül a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává is választották.[964] Nem lehet kétséges az, hogy ez a humán tőke adta meg az alapot Harkay Béla nagy ívű pályafutásának.

A vizsgált négy tisztviselő közül Révésznek és Füredinek volt a legkevesebb, 20 ezer pengő alatti vagyona, jövedelme. Ezzel szemben Harkaynak több mint 30 ezer, Nyúl Tóthnak pedig közel 60 ezer pengőre rúgott az éves bevétele és az ingatlanvagyonának becsült értéke, emellett Nyúl Tóth volt az egyedüli a pozícióőrző tisztviselők közül, aki eredményesen, lépésről lépésre igyekezett növelni a család mind föld-, mind házvagyonát. Az 1920-as évek közepén feleségével, az újkécskei születésű Vargha Szidóniával[965] közösen birtokoltak majdnem 5 kat. hold szőlőt, amelyet 1930-ra 3 hold újabb szőlővel és csaknem 12 kat. hold földdel sikerült bővíteniük. A gazdasági válság alatt további földe(ke)t vásároltak, amivel a birtok csaknem 27 kat. holdnyira nőtt, melynek fele szőlőföld volt. Bár a gazdaság ismét 2 holddal lett több 1937 nyarára, a vásárlással továbbra sem hagytak fel; a szőlő területe 1939 legvégén már 27 kat. holdra[966] rúgott *(36. táblázat)*, amivel a teljes gazdaság forgalmi értéke közel 50 ezer pengőre nőtt. Emellett úgy döntöttek, hogy a VI. kerületi Mezei és Rigó utca sarkán fekvő 300 négyzetméteres házukat az 1920-as évek közepén eladják Stein Gyula orvosnak, és hogy ezzel párhuzamosan egy valamivel kisebbe költöznek a László Károly utca 15. szám alá. Jóllehet az épület valóban kisebb volt, de az udvar a korábbi nyolcszorosa, több mint 800 négyzetmétert foglalt magába.[967] Ezzel egy időben egy másik, 170 négyzetméteres házat (Erkel utca 8.) is vásároltak alig néhány méterre az új rezidenciától,[968] amelyet kiadtak bérlőknek – így például 1938 őszén egy 50-es éveiben járó házaspárnak, kik mindketten városi tisztviselőként dolgoztak.[969] A két házingatlan után Nyúl Tóth 212 pengő adót fizetett 1933-ban. Számításaink alapján e két ingatlan nagyjából 22 ezer pengő becsült értéket képviselt, amely (azzal, hogy az 1930-as évek közepén egy harmadik házat is vásároltak, ezúttal Bencsik Gergelytől) 32 ezer pengőre nőtt. A VIII. kerületi, Garay utca 4. szám alatti alig 80 négyzetméteres kis parasztházhoz egy 240 négyzetméteres kert és egy 130 négyzetméteres udvar tartozott.[970] Ezt 1938 őszén a közel 40 éves Gál Péter utcaseprő és háztartásbeli felesége[971] bérelte havi 53

[964] KNC 1922. 178.
[965] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 10. szavazókör, VI. tized külső része, Nr. 987.
[966] KNC 1940. 68.
[967] KNC 1922. 144., KNC 1927. 26. KNC 1930. 234.
[968] KNC 1922. 143., KNC 1927. 25., KNC 1930. 31., KNC 1935. 33., KNC 1938. 38., KNC 1940. 35.;
[969] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 10. szavazókör, VI. tized külső része, Nr. 629–630. (Nád Dezső és Nád Dezsőné, szül. Pető Ilona.)
[970] KNC 1935. 41.,; KNC 1938. 47.; KNC 1940. 43.; BKMÖL XV. 1.a – Kecskemét, 1933/1. (Kecskemét th. város átnézeti térképe 1933, M=1:5000, készült: Hlatky József és Freud Imre okl. mérnök felmérése alapján, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, é. n.)
[971] BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 12. szavazókör, VIII. tized, Nr. 590–591.

pengőért.[972] Ezzel a két albérletként jövedelmeztetett ingatlannal Nyúl Tóth Pál családja havonta egészen biztosan 150–200 pengő plusz bevételhez jutott az 1930-as évek végén, amikor már helyettes polgármesterként Nyúl Tóth csaknem 860 pengő fizetést vitt haza; ezzel a havi jövedelme az ezer pengőt is meghaladta, miközben egyharmad-kétharmad arányban ház- és földvagyona 80 ezer pengőre taksált. Nyúl Tóth Pál nemcsak lelkiismeretes, nagy tekintélyű, magas rangú városi hivatalnok volt, hanem jó üzleti érzékkel megáldott, takarékos, ügyes befektető is.

Az eddigiek során szó volt a virilis jogcímen, a vallásfelekezeti és a tisztviselői jogcímen törvényhatósági bizottságba került ama pozícióőrző csoportról, amelynek tagjai a két világháború között komplex elitfunkcióval rendelkeztek; de nem szóltunk még azokról, akik a helyi választók bizalmából ültek a városi parlament padsoraiba. Noha heten is voltak a vizsgált 26 fős csoportból, kik 1920 és 1940 között legalább egyszer választott jogcímen gyakorolták városirányítási hatalmukat, mégis ifjabb Móczár Gábor volt az egyetlen, aki végig választott képviselő volt az említett időszakban. Rajta kívül hasonlót, magáról, egyedül csak Csikai Lajos asztalosmester mondhatott el, mivel kizárólag 1939-ben kellett virilis jogával élnie, addig támogatóinak szavazata is elegendő volt, hogy a városirányítási elitbe kerüljön.

Az 1929-es választás az első olyan lehetőség, hogy forrásaink alapján összehasonlítsuk, — még ha némelyest torzult formában is —, hogy ketten mekkora népszerűségnek örvendtek választóik körében, s hogy közülük ki, mennyi választói bizalmat kapott a szavazatok alapján *(38. táblázat)*. Csikai az I. választókerületi szavazatokból 797 esetben kapott bizalmat, ami csak 69 vokssal maradt el a kerületi győztes Sándor István nyugalmazott polgármesterétől. (Sándort 1922-ben a tanácsköztársaság alatt várost ért veszteségek miatt meghurcolva felelősségre vonták,[973] és kényszernyugdíjazták, aki ezzel együtt a politikai közélettől is visszavonult, azonban 1929-ben, közel 60 évesen úgy döntött, mégis visszatér.)[974] Ezzel szemben Móczár az V. választókerületben már csak 626 érvényes szavazatot tudott begyűjteni, ami az 5. helyhez volt elegendő; igaz az I. és az V. választókerületi győztes között több mint 200 szavazatkülönbség állt fenn. Tudatában annak, hogy ezzel a módszerrel legfeljebb is csak igen áttételesen és meglehetősen vitatható módon vizsgálható egy-egy személy presztízse, mégis megfogalmazható, hogy Csikai talán ismertebb, ha nem is népszerűbb figurája volt a korabeli Kecskemétnek 1929-ben, mint Móczár. Az 1934. évi választások már egy egészen más képet mutatnak, amelyből továbbra is csak óvatos következtetések vonhatók le.

A közigazgatási törvény értelmében az 1929-ben választások alkalmával törvényhatósági bizottságba került képviselők felét 1934-ben sorshúzással visszaléptették, akiknek ezúttal ismét meg kellett magukat méretniük *(38. táblázat B jegyzet)*. Ezért van az, hogy amíg Csikainak szerencsés módon nem kellett újfent a választásokon elindulnia, amivel újabb öt évre mandátumot nyert, addig Móczár aközé a 30 képviselő közé került, akinek a sorshúzáson a

[972] Nyúl Tóth Pál 1933-ban 212 pengő 48 fillér, 1938-ban már 314 pengő 24 fillér házadót fizetett. A kettő különbözete, amely az újonnan vásárolt ingatlan házadójaként értelmezhető, 101 pengő 76 fillér volt. Ismerve, hogy ez az összeg (az adókulcsból kiindulva) a ház éves házbérjövedelmének a 16 százalékát adta, így könnyen kiszámítható, hogy az ingatlan éves albérleti díja 636 pengő, azaz havi 53 pengő volt.
[973] KÉL 1992.
[974] Vö. *944. lábjegyzet*

szerencse nem kedvezett, és a visszajutásért ismét meg kellett küzdenie. Volt, akinek sikerült, volt akinek nem. Móczár megerősödve tért vissza. A korábbihoz képest közel 60 százalékkal több szavazatot kapva, 998 érvényes vokssal jutott vissza a helyi parlamentbe, ami esetében azt is jelentette, hogy 1944-ig tagja maradhatott — újabb megmérettetés nélkül — a testületnek. Csikai mandátuma 1939-ben (10 év után) viszont lejárt, és a helyi választásokon alulmaradt, mégis vagyona és a legtöbb adót fizetők között kialakult kapcsolathálója lehetővé tette számára, hogy virilis jogával élve mégis visszatérhessen a törvényhatósági bizottságba.[975] Mindketten lelkiismeretesen igyekeztek megbízatásuknak eleget tenni. A közigazgatási reform utáni mintaévek 50 közgyűléséhez viszonyítva: Csikai részvételi aránya 72, míg Móczáré 84 százalékos volt.

38. táblázat
Az 1929. és az 1934. évi helyi választások alkalmával
az I. és az V. szavazókerületben „legtöbb" szavazatot kapott jelöltek választási eredményei

1929–1934				1934–1939			
Név	foglalkozás	A	B	név	foglalkozás	A	B
I. szavazókerület							
rendes tagok							
1. Sándor István	ny. polgármester	865	t.	1. Sándor István	ny. polgármester	865	t.
2. Csikai Lajos	*asztalos*	*797*	t.	*2. Csikai Lajos*	*asztalos*	*797*	t.
3. Keresztes János	gazdálkodó	782		3. Laczy Imre	szabó	762	t.
4. Bíró Sándor	tímár	781		4. Dormány Mihály	ny. irodai főtiszt	684	
5. Poór István	gazdálkodó	765		5. Fritz Imre dr.	ügyvéd	662	
6. Laczy Imre	szabó	762	t.	6. Széchy János vitéz	asztalos	638	
Póttagok							
7. Fritz Imre dr.	ügyvéd	755		7. Keresztes János	gazdálkodó	589	
8. Gyulay József	földbirtokos	740		8. Poór István	gazdálkodó	589	
9. Györffy Gyula dr.	ügyvéd	702		9. Miklóssy Gyula	kereskedő	586	
V. szavazókerület							
rendes tagok							
1. Gömöry Sándor	takarékpénztári titkár	658		1. Zsigmond Antal	kereskedő	1022	
2. Szabó István	asztalos	635	t.	2. Nóta István dr.	ügyvéd	1010	
3. Tóth Zsigmond	ny. főkönyvelő	630	t.	*3. Móczár Gábor ifj.*	*gazdálkodó*	*998*	
4. S. Kovács Gábor id.	magánzó	628		4. Szabó István	asztalos	635	t.
5. Móczár Gábor ifj.	*gazdálkodó*	*626*		5. Tóth Zsigmond	ny. főkönyvelő	630	t.
6. Ö. Gyens János	földbirtokos	624	t.	6. Ö. Gyens János	földbirtokos	624	t.
póttagok							
7. Sárközy Béla	földbirtokos	617		7. Polgár Antal	kisbirtokos	994	
8. Tóth Dezső	tanító	617		8. Gombai József	földműves	982	
9. Balla Dömötör	gazdálkosó	617		9. Gubacsi Pál	földbirtokos	981	

Forrás: BKMÖL IV. 1905. 4. dob. 2. tétel és uo. 6. dob. *(Saját szerkesztés.)*

A = érvényes szavazatok száma

B = Azok a képviselőtagok, akiket 1929-ben tíz (t.) évre, ebben az esetben 1929 és 1939 közötti két ciklusra választottak meg. Lásd a vonatkozó törvényt: „Az összes választók közül választandó bizottsági tagokat ötévenkint tíz évre választják akként, hogy ötévenkint és választókerületenkint kilép a választott tagoknak az a felerésze, amelyiknek ötéves megbizatása lejárt. Az első öt év leteltével a kilépő bizottsági tagokat az igazolóválasztmány kerületenkint sorshúzással jelöli ki." – 1929. évi 30. tc. 13. § (4.)

[975] Különös, de az 1940. évre érvényes legtöbb adót fizetői listán Csikai neve nem szerepel, ellenben az 1940. évre érvényes törvényhatósági bizottsági tagok névsorában mint virilis van feltüntetve. – KNC 1940. 115. és BKMÖL IV. 1905. 6. doboz. – I. kimutatás. A legtöbb adót fizetőknek a városi adóhivatal által az 1940. évre megállapított névjegyzéke, 1939. július 15.

Végül, a komplex elit funkcionális értelemben mozdulatlan 26 fős csoportjáról az alábbi néhány pontban a következő főbb gondolatok foglalhatók össze:

1. A komplex elitnek kétségtelenül olyan csoportja volt, amely egyfelől egy magasan képzett hivatalnoki rétegből állt, akik kivétel nélkül magas rangot, beosztást értek el a városvezetésben, másfelől olyanokból tevődött össze, akik vagyonuknál-jövedelmüknél fogva kerültek e csoportba, miközben — egy (gazdálkodói) kivétellel — értelmiségi pályákon mozogtak. Végül olyanok is akadtak, akiknek sem képzettségük, sem kiemelkedően nagy vagyonuk nem volt, mégis iparosként vagy földbirtokosként olyan ismeretségük, kiterjedt kapcsolathálójuk alakult ki, hogy választások útján közéjük emelkedhettek.

2. Ebben a szűk csoportban más mechanizmusok érvényesültek, mint a komplex elit rajtuk kívül eső részében. Bár láthatóan közöttük is kiemelkedő szerepet játszott a vagyon és a jövedelem, mégis sok esetben fordítva, a városirányítási elittagságuk tette lehetővé anyagi helyzetük megszilárdulását, sőt kedvezőbbé válását. Természetesen volt, hogy az öröklés lendített sokat valaki vagyoni helyzetén.

3. A vagyoni és társadalmi pozíciók megőrzésével szemben a városirányítási hatalom megtartása nehezebb feladatnak bizonyult. Ennek érdekében rendkívül gyakori tapasztalat az, hogy a vizsgált korszakban valaki vegyes jogcímmel, hol virilis, hol választott, hol hivatali jogánál fogva lett, vagy maradt a törvényhatósági bizottság tagja; ami egyben jól mutatja a városirányítási hatalom hosszú távú instabilitását. A többiekkel szemben csak a tisztviselői rétegnek nem okozott gondot a szóban forgó hatalom, pozíció megtartása; jóllehet őket is újra kellett időnként választani, ami többnyire meg is történt. Számukra izgalmat legfeljebb csak az okozhatott, hogy kellő időben sikerül-e feljebb lépni a hivatalnoki ranglétrán. De ezzel sem volt gond, ha az illető munkáját jól végezte, és két választás között jó kapcsolatokat épített és ápolt mind a törvényhatósági bizottsággal, mind a hivatalnok-feletteseivel.

4. Az is megfigyelhető, hogy a társadalmi hatalom, illetve elitpozíció ezekben a körökben teljesen természetes volt. Röviden: a „várospolitikai” szereplés ily magas körökben már kötelezően együtt járt a társadalmi közszerepléssel. Amely alighanem úgy hatott vissza, hogy a városirányítási hatalom gyakorlásához szélesebb alapot, és talán nagyobb tekintélyt is adott.

5. A csoport funkcionális mozdulatlanságának sikere általánosan tehát abban ragadható meg, hogy a megfelelő képzettség, a kialakuló vagy a már meglévő vagyon támogatásával segített a városirányítási elitbe bekerülni vagy bennmaradni, amelyet a társadalmi elitpozíciók csupán „automatikusan” megtámasztottak.

Pozíciószerzők ♦ Ahogy arra utaltunk, a komplex elit nagyobbik (háromnegyednyi) részében ettől lényegesen eltérő mechanizmusok formálták a pozícióba kerülést a megszerzett hatalmak megőrzését. Nézzük meg előbb azokat, hogy kikből lett a Horthy-korban mindhárom hatalom birtokosa, azaz komplex elittag. Összesen 69 ilyen személyről van tudomásunk, akiknek közel harmada (22 fő) előzőleg is a multifunkcionális elit valamely duális elitcsoportjának volt a

tagja, míg majdnem fele (34 fő) a szimpla elitből lépett föl, a többiek (13 fő) korábban egyáltalán nem tartoztak a városi elitbe, vagyis kívülről szereztek pozíciót *(32. táblázat)*.

Különösebb eltérés aligha mutatható ki a duális elitcsoportok között a tekintetben, hogy melyikből kerültek többen a komplex elitbe. Az apró különbségek helyett inkább az hangsúlyozható, hogy ugyanakkora eséllyel lehetett bármelyik duális elitcsoportból a komplex elitbe kerülni. Korábban részletesen szóltunk azokról, akik a városirányítási–gazdasági *(257–261. oldal)*[976] és a városirányítási–társadalmi elitből „érkeztek" *(270–271. oldal)*,[977] de csak említés szintjén kerültek szóba azok, akik a gazdasági–társadalmi elitből léptek a komplex elitbe.[978]

Közéjük tartozott Aszódi József izraelita vallású gyümölcskereskedő. Családja többgenerációs kecskeméti kereskedőcsalád volt. Nagyapja, Aszódi Lipót még 1855-ben indította el vállalkozását Kecskeméten. Kezdeményező és úttörő módon baromfi, zöldség és gyümölcs értékesítésével foglalkozott. Halála után az üzletet fia, Béla vette át, aki adottságaival, jó üzleti érzékével a város egyik legjelentősebb vállalkozásává emelete az örökséget. Tette mindezt úgy, hogy amikor 1921-ben meghalt, a helyi sajtó a következő szavakkal vett tőle búcsút: „Számtalan szegény kecskeméti keresztény család köszönheti az ő jó szivének, hogy a világháború hosszú ideje alatt megkereshette kenyerét és igen sok közülük vagyonra tehetett szert. Mert Aszódi Béla ellátta a szegény asszonyokat pénzzel, hogy ludat, kacsát, kukoricát vehessenek és ő megvásárolta tőlük a kitömött, hízott jószágot a rendes napi áron anélkül, hogy egy fillér kamatot számitott volna a pénze után! Ilyen zsidó volt Aszódi Béla […] Ilyennek ismerte őt az egész város […] tisztelte, becsülte őt mindenki".[979] Ezzel a morális hagyatékkal vette át fia, Aszódi József a vállalkozást. Édesapja még életében igyekezett mind Józsefet, mind bátyját, Bélát megtanítani a helyes üzletvezetésre, ám Béla korán (1916-ban) meghalt, így amikor édesapja is távozott, bár váratlanul „minden" József nyakába szakadt, látszólag mégsem okozott nehézséget a vállalkozás továbbvitele. Már csak azért sem, mert édesanyja, ameddig nyomon tudjuk követni, 1940-ig beszállt az üzletvezetésbe úgy is mint baromfi- és úgy is mint gyümölcs-zöldségkereskedő. József, nem sokkal később feleségét, Schiffer Jankát is bevonta a vállalkozásba; 1930-ban már ő is mint baromfi-, gyümölcs- és zöldségkereskedő szerepel. Majd, amikor már a gyermekeik is felnőttek, 1938 után Aszódi felesége visszalépett az üzlettől, helyét György (Gyula), József és Miklós vette át, segítve és társulva apjukkal.[980] Ezekből az adatokból is jól látszik, hogy Aszódi József nemcsak megőrizni, hanem bővíteni is tudta örökségét. A város egyik legnagyobb exportőrének mondhatta magát. Telephelye a vasút mellett, a város felőli oldalon, az állomás központi épületétől alig néhányszáz méterre, dél-

[976] Kuthy Árpád kádármester, Dömötör László királyi közjegyző, Farkas István, Koncz József és ifj. Sváb Kovács István gazdálkodó-földbirtokos, Gaál József bankigazgató, Sárközy Jenő ügyvéd.
[977] Bíró Ádám népiskolai felügyelő-igazgató, Garzó Sándor városi tanácsnok, Joó Gyula jogakadémiai tanár (egy ideig dékán), Pataky Ferenc árvaszéki ülnök, Szabó László törvényszéki tanácselnök és Tormássy Ferenc városi főszámvevő.
[978] Aszódy József gyümölcskereskedő, Balázs István orvos, Donáth József, Hegedűs Ferenc, Kenéz Zoltán ügyvéd, Marton Sándor tanár, leánylíceumi igazgató, Rácz Béla jogakadémiai tanár és Tiringer Ferenc lakatosmester.
[979] KNC 1922. 224.
[980] KNC 1922. 108., 111.; KNC 1927. 236., 240.; KNC 1930. 268., 273; KNC 1935. 269., 274.; KNC 1938. 318., 313.; KNC 1940. 207–208., 214.

re feküdt. Sajnos közvetlen adatok híján nem tudjuk megmondani, hogy mekkora forgalmat bonyolított le, de azt igen, hogy az 1930-as évek közepétől már nem szerepel a legnagyobb gyümölcsexportőrök között.[981] Ez persze nem annak a jele, hogy a családi vállalkozás meggyengült volna, csupán arra utal, hogy az exporttevékenység fő vonala a baromfikereskedésre tolódott. A meggyöngülést az is kellően cáfolja, hogy az 1930-as évek második felében a helyi kereskedők „társulatának" egyik érdekképviseleti alapon delegált tagja volt törvényhatósági bizottságba. 1938-ban a kecskeméti zsidóság 26. legvagyonosabb tagja, míg a 16. leggazdagabb kereskedője.[982] Lakóingatlanának becsült értéke az 1930-as évek végén meghaladta a 23 ezer pengőt, míg a vállalkozásból befolyt éves jövedelme (ha gyermekei üzleti tevékenységét nem számítjuk) 1938-ban több volt, mint 20 ezer pengő. Emellett 1926-ban tulajdonát képezte egy fél kat. holdnyi szőlő, amelyről sajnos nem tudjuk megmondani, hogy a későbbiek során is megtartotta-e, avagy túladott rajta. Édesapjához hasonlóan megbecsült tagja volt a helyi társadalomnak, ahogy azt már 1922-ben is írták róla: „egyik elsőrangú, közkedvelt és tisztelt tagja kereskedői társadalmunknak és helyi közéletünknek".[983] Kétszer került a helyi parlamentbe, 1921-ben és 1935-ben. Az előbbi esetben mint virilis, az utóbbi alkalmával mint érdekképviseleti tag (ahogy azt előbb már jeleztük). A sikeres üzletvezetés mellett elég időt tudott szánni arra is, hogy becsülettel foglalkozzék a város ügyeivel: 1935-ben a közgyűlések 80 százalékán jelen volt. Városatyai teendői mellett a két világháború között mindvégig igazgatósági tagja maradt a Kecskeméti Magyar Bank Részvénytársaságnak és képviselőtestületi rendes tagja az Izraelita Hitközségnek.

Donáth József ügyvédként került a gazdasági–társadalmi elitből a komplex elitbe. Még 1909-ben költözött Jászberényből Kecskemétre, ahol ismerősei és rokonai is éltek. Aszódi Józsefhez hasonlóan kereskedőcsaládban nőtt fel, nagyapja és édesapja is ismert és elismert üzletember volt helyben, ellenben Donáth az ügyvédi pályát választotta.[984] Röviddel a kecskeméti letelepedést követően benősült a város egyik leggazdagabb zsidó kereskedő családjába. Apósa, Spieler Adolf a „kecskeméti kereskedelem ismert és becsült tagja"[985] volt. Az 1920-ban befizetett 16 ezer korona éves adójával a város 13. legtehetősebb kereskedője, egyben virilise, a Néptakarékpénztár Részvénytársaság igazgatósági tagja és az Izraelita Hitközség közgyűlési rendes tagja volt. A Spieler család által nyert és élvezett presztízs eleinte nagyban segítette előbb a helyi izraelita közösségbe majd a város társadalmába történő beilleszkedését: 1912-ben a hitközség, öt évvel később pedig már a Leszámítoló Bank ügyésze lett; s a szépen gyarapodó vagyonának, illetve jövedelmének köszönhetően rövidesen, 1921-ben — igaz, ekkor még csak átmenetileg — elérte, hogy virilis jogon a törvényhatósági bizottságnak is a tagja legyen. A következő években semmi nyoma, hogy ezt a pozíciót meg

[981] KKN 1935. 131. vö. KKN 1937. 164.
[982] A kecskeméti vagyoni elit 51. helyén ált mind 1921-ben, mind 1938-ban.
[983] KNC 1922. 223.
[984] KKN 1939. 144–145.
[985] KKN 1930. 90. – A hivatkozott nekrológban Spieler Adolf helyett tévesen Spieler Ignác neve szerepel. Az elírás nyilvánvaló, hiszen Ignác még 1911-ben elhunyt, Adolf viszont 1929-ben távozott. Ráadásul Ignácról tudjuk azt, hogy 1830-ban született, vagyis 81 évet élt. Ellenben az 1930-ban megjelent nekrológban az szerepel, hogy „73 éves korában" hunyt el. Ha ezt a 73 évet kivonjuk 1929-ből, akkor 1857-et kapunk, éppen azt az évszámot, amikor Spieler Adolf született. Vö. http://www.oroklet.hu/bent.php (Letöltés: 2011. február 10. 08:44)

tudta volna őrizni, hisz az 1925-ös mintaévünkben sem szerepel, csak mint gazdasági–társadalmi elittag. Városirányítási elitpozícióját 1929-ben, a közigazgatási reform évében sikerült visszaszereznie ismét csak vagyona-jövedelme alapján. Az 1934. évi választásokról szerencsés módon azt is megtudhatjuk, hogy bár látszólag komoly tekintélynek örvendett Donáth városszerte, mégis a fennmaradt adatok azt igazolják, hogy e kép sokkal árnyaltabb, semmint gondolnánk. Ugyanis a virilis választáson[986] a lehetséges 360 szavazatból csupán 209 szavazatot (58 százalékot) sikerült megszereznie, amellyel épphogy csak az utolsó előtti befutó volt. Olyanok előzték meg — az eddig említettek közül, mint — Sárközy Jenő ügyvéd (236 szavazat), Csősz József földbirtokos (290 szavazat), vagy Joó Gyula jogakadémiai dékán (312 szavazat); – a legtöbb, 318 voksot Horvát Mihály orvos nyerte, akiről később szólunk majd. Eszerint Donáth József legnagyobb adót fizető társai között csaknem a legkevesebb bizalmat kapta, amely egyfelől utal a kapcsolati hálójának minőségére, másrészt arra, hogy hiába a nagy vagyon és jövedelem — hiszen egyszeres adója alapján is a 41. helyen állt — ekkor, 1934-ben már nem vehette föl a versenyt — presztízs tekintetében, még „egymás között" sem — a nem zsidó társaival szemben. (Rajta kívül még két izraelita vallású legnagyobb adózó került a virilisek közé, egyfelől Kenéz Zoltán ügyvéd személyében, aki mindössze 6 szavazattal kapott többet, mint Donáth; másfelől Spitzer Bernát földbirtokos, aki utolsóként, alig 151 szavazattal jutott a testületbe.)[987] Ezt a hiányzó kapcsolati tőkét jelentősen ellensúlyozta a városirányítási elit tisztviselői rétegéhez fűződő kapcsolata, ami leglátványosabban abban nyilvánult meg, hogy a választások után néhány hónappal Fáy István főispán kinevezési jogkörével élve Donát Józsefet a kisgyűlés tagjává emelete.[988] Ügyvédi teendői mellett igyekezett rendszeresen részt venni mind a köz-, mind a kisgyűlés munkájában, az esetek 90 százalékában jelen volt. Ami pedig a vagyoni-jövedelmi helyzetét illeti, a kecskeméti ügyvédeknél tapasztalható általános jellemvonásoktól az övé sem különbözött összetételét, csak mennyiségét tekintve: a több mint 43 ezer pengős házvagyona[989] mellett komoly, bruttó 700 pengős havi bevétele és egy kevés, 1 kat. hold körüli földje is volt, ami után alig 5 pengőt adózott 1933-ban. Az 1930-as évek közepére gazdasági és társadalmi elitpozíciója is megvál-

[986] A kecskeméti törvényhatósági bizottság viriliseit úgy választották, hogy az adójuk alapján csökkenő sorrendbe helyezett 360 legnagyobb adózót három, egyenként 120-120 fős csoportba osztották úgy, hogy mindenkinek kétszer kellett szavaznia; aki indokolatlanul nem jelent meg, az egyszer s mindenkorra elveszítette szavazati jogát. Előbb tehát a rendes tagok megválasztására került sor a szavazás délelőttjén, ami napokkal megelőzte a helyi általános választásokat. Mind a 360 legtöbb adót fizető leadta ekkor voksát mindhárom csoportból egy-egy jelöltre, majd a szavazatszámláló bizottság délig eredményt hirdetett úgy, hogy a csoportonként legtöbb szavazatot nyert első 20 győztest nevezte meg mint rendes (virilis) tagot. Délután pedig, legkésőbb 15 óráig ismét mindenki leszavazott, ám ezúttal póttagot választva a három csoportból – hasonlóan az előbbi eljáráshoz: egy-egy személyt megjelölve. Közülük azonban már csak az első 10 legtöbb szavazatot nyert jelölt kaphatott virilis póttagsági jogot. Így állt tehát össze 1929 után a kecskeméti törvényhatósági bizottság 60 fős virilis tagsága, „készenlétben" a 30 fős virilis póttagsággal. – 50. 3000/1929 BM eln. sz. rendelet (48., 51–54.)

[987] BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – Igazolt th. bizottsági tagok és póttagok névsora 1935. január 1-től, 1939. december 31-ig.

[988] BKMÖL IV. 1903. a. 57. köt. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1935. január 18. (6. tárgy) vö. KK 1935. január 20. 1. – Megválasztották a közgyűlés bizottságait c.

[989] A Szabadság-tér délkeleti sarkából nyíló Beniczky Ferenc utca elején (6. szám alatt) egy nagyjából 350 négyzetméteres polgári ház állt a tulajdonában. – BKMÖL XV. 1.a – Kecskemét, 1933/1. (Kecskemét th. város átnézeti térképe 1933, M=1:5000, készült: Hlatky József és Freud Imre okl. mérnök felmérése alapján, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, é. n.)

tozott. Az említett Kecskeméti Leszámítoló és Pénzváltóbank Részvénytársaság alelnöke, a Jogügyi Szakbizottság és a Községi Iskolaszék tagja lett. 1930-tól pedig abban a rendkívüli megtiszteltetésben lett része, hogy az Izraelita Hitközség elnökévé választották. „Mérsékletével, [— szól az 1939-ben (!) megjelent nekrológja —] minden téren tanusított megértésével, higgadt és szenvedélymentes gondolkozásával nagyon sokat használt egyházának, ugyanakkor érdemeket szerzett a város és az egész köz javára folyó építőmunkában. Irodája egy időben a legjobb ügyvédi iroda volt Kecskeméten, Donáth József akkoriban [az 1920-as években] a leggazdagabb emberek egyikének számított városunkban, azóta azonban változott a helyzet. Közeli ismerősei, barátai és hozzátartozói szerint ebben a gazdasági okokon kívül nagy szerepe van annak, hogy […] igen erősen kivette részét a jótékonykodásból, különösen nagyon sokat áldozott egyháza és a hitközség szegényei javára.”[990]

Donát József életútjával sok ponton rokon, hasonló pályát futott be Hegedűs Ferenc ügyvéd is és kiváltképp a már említett kollégája, Kenéz Zoltán. Kenéz is a Jászságban született, zsidó vallású volt és kecskeméti nőt vett feleségül. Hegedűs ezzel szemben Kecskeméten látta meg a napvilágot s római katolikus családban nőtt fel. Életkoruknál fogva egyszerre jelennek meg a város legnagyobb adófizetői között, és ugyanúgy, 1929-ben nyertek virilis jogot. Hegedűs a Kecskeméti Kereskedelmi Iparhitelintézet és Népbank illetve a Kecskeméti Sertéshizlalók Gőzmalmi Részvénytársaság igazgatósági tagja, valamint a Hungária Nyomda- és Lapkiadóvállat elnöke volt. Ezek közül a gazdaságirányítási pozíciók közül csak az elsőt tartotta meg az 1930-as évek közepére, ellenben másik hárommal bővítette azt.[991] Ezzel szemben Kenéz az 1920-as évek derekán nem rendelkezett semmilyen szervezett gazdasági pozícióval, viszont egy évtizeddel később, már igazgatósági tagja a Kecskeméti Leszámítoló és Pénzváltóbanknak, tagja a Pénzügyi Szakbizottságnak, mint ahogy a Jogügyi Szakbizottságnak is. Az 1920-as években őt választották az Izraelita Hitközség elnökéül, akit tisztében Donáth váltott. Ekkor viszont megkapta a tiszteletbeli elnöki címet.

Vagyoni-jövedelmi helyzetük is nagyon hasonló volt az 1930-as évek első felében. Mindhárman rendkívül előkelő helyen álltak: Hegedűs az 55., Kenéz a 31., míg Donáth (emlékeztetőül) a 41. pozíciót tudhatta magáénak. Kenéz anyagi helyzete az 1920-as évek második felében (169-ikről), míg Hegedűsé az 1930-as évek elején (145-ikről) változott meg jelentősen. Kenéznek a házvagyona, Hegedűsnek pedig a földvagyona gyarapodott. Bár távol áll szándékunk attól, hogy általános érvényűnek tekintsük a következő megfogalmazást, mégis úgy tűnik, földbirtokszerkezet tekintetében náluk is kiütközik az a különbség, hogy amíg hegedűs kecskeméti születésénél fogva erősebben kötődik a helyi hagyományokhoz, ebben az esetben a földszerzés gyakorlatához, addig Kenéz inkább — talán csak presztízsből és persze befektetéséből — szerez szőlőt. Az 1920–1930-as évek fordulóján még alig valamivel több mint 2 kat. hold szőlője volt, ellenben a gazdasági válság alatt hasonlóan ennyivel, több mint 4 kat. holdra növelte, azonban az újabb 2 hold szőlőtől rövid időn belül megszabadult, 1937-ben már nyomát sem látjuk. Ezzel szemben Hegedűs is hasonló méretű szőlővel rendelkezett a

[990] KKN 1939. 145.

[991] Igazgatósági tagja lett Egyesült Gőztéglagyár Részvénytársaságnak és az Első Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcstermelő Szövetkezetnek. Emellett a Jogügyi Szakbizottságban is tagságot nyert.

gazdasági válság előtt, ám ő azt több mint 20 kat. holdra bővítette a depresszió éveiben, amiből 1939 legvégére már kevesebb mint 3 kat. hold volt csak a tulajdonában. Hegedűs azonban nemcsak szőlőjét, hanem földjét is növelte: a szőlő mellett közel 14 kat. holdnyi birtokra tett szert. Addig, amíg Kenéz anyagi helyzete megrendült az 1930-as évek második felében, hiszen földvagyonának becsült értéke 9 ezerről kevesebb mint 6 ezer pengőre és házvagyona 64 ezerről 49 ezer pengőre apadt, addig Hegedűs anyagi helyzete megszilárdult. Földvagyona 38 ezer pengő körül alakult a nevezett időszakban, miközben házvagyona csaknem négyszeresére, 23 ezerről 90 ezer pengőre ugrott. Keresetük ugyanakkor hasonló mértékben csökkent, aminek kézenfekvő magyarázata lehet, hogy a 60-hoz közeledve nyugállományba vonultak. Kenéz jövedelme 1933 és 1938 között 12-13 százalékkal (bruttó 4114 pengőről 3600 pengőre) csökkent, míg Hegedűsé 14 százalékkal (bruttó 8400 pengőről 7200 pengőre visszaesve) lett kevesebb. Végül még egy lényeges különbség: Hegedűs megtarthatta városirányítási elitpozícióját továbbra is virilis jogon, ellenben Kenézt, ahogyan Donáthot is, az 1939. évi 4. törvénycikk értelmében (zsidó származása miatt) törölték a választói névjegyzékből, így a legtöbb adót fizetők listájáról is. Bár a gyakorlatban a vagyoni elitben maradhattak (legalábbis egy rövid ideig, még néhány évig), lényegében polgári jogaik egy részét, többek között a szavazati, beleértve a választhatósági jogosultságukat is ekkorra már elveszítették.

Ahogy arra utaltunk, nem gondoljuk, hogy ezzel egy tipikus modellt írtunk le, és azt sem, hogy ezekben az életutakban az alapvető különbséget a zsidó és nem zsidó származás adta (legalábbis az 1930-as évek közepéig egészen biztosan nem); de azt igen, hogy a vagyonfelhalmozás terén tanúsított mentalitás mellett a vagyonszerkezet kialakításában meghatározó szerepet játszott eleinte a helyi és a nem helyi kötődés (értsd: születés), mint humán tőke, mely folyamatot aztán nagyban befolyásolta (amennyiben a szükséges anyagi hátteret adottnak tekintjük) a gazdasági válság alatt kialakult helyzet, és végül a politikai presszió, amit a zsidótörvények megjelenése hozott érezhető közelségbe. (Erre mondta a korábban idézett Joó Gyula, hogy megrendült a jogrend.)

Balázs István kecskeméti születésű, ugyancsak izraelita vallású orvos volt, aki a vagyoni elit középső, alsó harmadába tartozott az 1930-as években, amikor már elmúlt 50 éves. Az 1920-as évek második felében feleségével, Goldstein Reginával közös tulajdonukba jutott egy valamivel nagyobb, mint 4 kat. hold szőlő, amelyek forgalmi értéke meghaladta a 9 ezer pengőt. A szőlőföldből 1939 legvégén már csak 3 kat. hold maradt. Ellenben a házvagyon becsült értéke, az említett összeg másfélszeresét, mintegy 15 pengőt érte, amely mellett a magánpraxisból származó havi bevétele 1933-ban bruttó 400 pengő volt, amely 1938-ra jelentős mértékben, közel 28 százalékkal visszaesett. A városirányítási elitbe 1929-ben, virilisként került be, és ahogy az adatok mutatják, nem különösebben érdekelték a város ügyei, kevés időt szentelt városatyai kötelezettségeinek: 1930 és 1935 átlagában a közgyűlések kevesebb mint 30 százalékára ment el csupán. A két világháború között igazgatósági tagja volt a Magyar Általános Takarékpénztár kecskeméti fiókjának, és előbb elöljárója, később már csak közgyűlési rendes tagja az Izraelita Hitközségnek, majd pályája vége felé közeledve választott tagja lett az Egészségügyi Bizottságnak.

Marton Sándor és Rácz Béla tanárként került a komplex elitbe. Marton a Református Leánygimnáziumnak volt a tanára, később igazgatója, míg Rácz az Egyetemes Református Jogakadémián tanított mint nyilvános rendes tanár. Egyikőjük sem Kecskeméten született, mégis sikerült a legelismertebb körökbe kerülniük. Még mielőtt a városirányítási elitbe tartoztak volna, már jóval megelőzően társadalmi és gazdaságirányítói elitszerephez jutottak. Marton a Magyar Nemzeti Szövetség Kecskeméti Körének, mint ahogy a Katona József Társaságnak is az ügyvezetője volt, és még másik három, hasonlóan jelentős pozíciót is betöltött. Rácz azon túlmenően, hogy egyetemi tanár volt, az 1920-as évek közepén nem rendelkezett semmilyen más pozícióval sem Kecskeméten. Az ő esetében a 30-as évek hoztak igazi változást, ami alighanem azzal magyarázható, hogy ekkorra vált a városban szélesebb körben ismertté, ami pedig arra enged következtetni, hogy valamikor a 20-as évek elején, esetleg korábban érkezhetett. Tagja lett a 30-as évek derekára a Községi Iskolaszéknek és bekerült a Református Egyházközség tanácsnokai sorába, de a Jogügyi Szakosztályban is tagságot nyert. Marton, eközben a korábbi pozícióit sikeresen őrizte. A nagy különbség kettejük között, hogy amíg Rácz pozíciószerzésében az anyagi helyzetének javulása is kétségtelenül szerepet játszott, addig ugyanez Martonról nem mondható el, mivel mindvégig a vagyoni elit „peremén" egyensúlyozott annak ellenére, hogy földvagyona meghaladta a 9 ezer, házvagyona pedig a 15 ezer pengőt, emellett 702 pengő volt a havi nettó fizetése, mikor már igazgató volt. Rácz jövedelme az előbb említett összegnek csaknem kétszerese volt 1933-ban, sőt, öt évvel később pedig 1596 pengőre nőtt, miközben sem ház-, sem földvagyona nem volt Kecskeméten a Horthy-korban. Ami a városirányítási hatalmuk gyakorlását illeti, itt is komoly különbség állt fenn. Amíg Marton a városatyák megtestesült ideális mintaképe volt, mivel 1930-ban az összes közgyűlésen megjelent, addig Ráczot ezek a kötelezettségek gyaníthatóan fárasztották, ugyanis volt olyan időszak (1935 és 1939), amikor a gyűlések harmadán, legfeljebb valamivel több mint felén vett részt.

Végül essen szó az egyetlen olyan iparosról a sorban, aki úgy lett a komplex elit tagja az 1930-as évekre, hogy előtte a gazdasági–társadalmi duális elitcsoportba tartozott. Tiringer Ferenc lakatosmester valóban széleskörű megbecsülésnek örvendett városszerte, ám életútja jól mutatja, hogy idáig neki sem volt könnyű eljutnia. Uradalmi kovácsinasként kezdte, majd 19 évesen az ország egyik legismertebb kovácsoltvas mesterénél, Jungfer Gyulánál (1841–1908) folytatta tanulmányait. Jungfer műhelyéből kikerülve Bécsbe ment, ahol munka mellett az állami kézműipari iskola esti előadásait hallgatta. Innen Münchenbe vitte útja, hol a sors úgy hozta, hogy 6 évet töltött el felváltva munkával és tanulással, hisz a bajor fővárosban is rendszeres látogatója volt a helyi kézműipari iskolának. Mikor úgy érezte tovább kell állnia, maga mögött hagyta a várost, és a Majna menti nagyvárosba Frankfurtba, onnan Lipcsébe, Drezdába, majd a német és a francia fővárosba is eljutott, de megfordult a lengyel Katowicében is. A hosszúra nyúlt európai tanulmányi évek után 28 évesen, 1903-ban tért vissza Budapestre, ahol ismét padba ült. Egy év multával szaktanári állást kapott Pozsonyban, de csakhamar úgy döntött — ezúttal már nem egyedül, mivel időközben, 1906-ban megnősült —, hogy Pozsonyt is otthagyja, s mivel felesége, Székely Erzsébet kecskeméti származású volt, így az

sem volt kétséges, hol fognak megállapodni. A szülőkhöz költöztek. Tiringer, apósa lakatosműhelyében kezdte kecskeméti pályafutását, amely csak nagyon nehezen és lassan bontakozott ki. Eleinte nem nagy kereslet mutatkozott helyben munkái iránt, ám amikor Ausztriába és Németországba kezdett el szállítani, és híre ment, minden megváltozott. Tiringer 1910-ben már elitpozíciók birtokosa. A Kecskeméti Vasipari Termelő Szövetkezet igazgatótestületének a tagja, sőt az Evangélikus Egyházközség egyik egyháztanácsnoka lett. Ekkoriban kerültek feleségével olyan anyagi helyzetbe, hogy házat vásárolhattak a Mikes utca 3 szám alatt. Nem sokkal később mind az előtte, mind az utána álló ingatlant megvásárolták. A családi ház, a műhely és inasok öltözője is itt kapott helyett. A negyvenes évei felé közeledve, közvetlenül az első világháború előtt Tiringer már több mint 20 alkalmazottal dolgozott.[992] Hogy a következő évtizedben pontosan mi történt vele, forrásaink alapján nem tudni, ám 1925-ben már nevével ott találkozunk a legnagyobb adófizetők listáján. Ezzel kétségtelenül a vagyoni elitbe, a 111. helyre sikerült emelkednie. 1928-ban hirtelen a rendkívül előkelő 40. helyre ugrott ideiglenesen, amelyet alighanem egy kiemelkedő alkalmi munka, és az utána járó fizetség magyarázhat. Érdekes egybeesés, hogy Tiringer a saját szakmájában elérhető két legmagasabb kitüntetést, az ezüst- és az aranykoszorút éppen ezekben az években, 1925-ben és 1928-ban kapta meg.[993] A párhuzam aligha lehet véletlen, valószínűnek tűnik, hogy vagy azért nőtt meg Tiringer bevétele ezekben az években, mert olyas valamit kellett elkészítenie, amiért busásan megfizették, és amiért mellesleg még végül szakmai kitüntetést is nyert, vagy túl mindezen a díjakkal valamelyes (adóköteles) pénzösszeg is együtt járt. Akárhogy is történt, tény, hogy ezzel olyan felsőbb szakmai körökbe sikerült bejutnia, olyan elismerésben részesült, amely a jövőjére nézve biztos alapot, jó megélhetési körülményeket teremtett, ha mással ugyan nem, de azzal mindenképp, hogy bőven kapott megrendeléseket, amivel nemcsak családja anyagi helyzetét, de vagyoni elitben elfoglalt pozícióját is megszilárdíthatta. Ezt igazolják azok az adatok is, hogy ettől kezdve egészen a Horthy-kor végéig a legnagyobb adózók között, az egyszeres adó alapján számított lista felső harmadában, vagy annak határán, a 108. és a 134. helyen szerepelt. Az adójegyzékekből összerakható vagyonának és jövedelmének a döntő részét a három, Mikes utcai ingatlana adta, amelynek együttes becsült értéke meghaladta 1933-ban a 39 ezer pengőt. Ekkor és öt évvel később is, egyformán 105 pengőt adózott vállalkozásából befolyt jövedelme után, ami erősen kérdésessé, mi több, gyanússá teszi az összeg hihetőségét, tudniillik nem túl nagy az esélye annak (bár nem lehetetlen), hogy egy vállalkozás két olyan adóévet is ugyanakkora jövedelemmel zárjon, mint amilyen az 1933-as volt a gazdasági válság alatt, és amilyennek az 1938-as bizonyult a gazdasági fellendülés időszakában. Éppen ezért nem minden alap nélkül áll ama feltételezésünk, hogy Tiringer, jövedelmének csak egy részét vallotta be, és csak e része után volt hajlandó adót fizetni. Ez a bevallott és adózott jövedelem, átlagosan havi nettó 140 pengőnyi bevételt jelentett, aminél még az ifj.

[992] A Tiringerről *eddig* közölt adatok Gábor Ildikó munkájából kerültek idézésre. (Lásd: Gábor 2006. 115–125.) Ugyanakkor itt jegyezzük meg azt is, mivel Gábor nem írt a mester életének két világháború közötti alakulásáról, ami viszont a munkánk tekintetében a szűkebb témát jelentené, így a *következő* részek állításinak megfogalmazásában (ha azt külön nem jelezzük), a saját kutatási eredményeinkre támaszkodunk. – Forrás: MEA.
[993] Vö. Gábor 2006. 125.

Garaczi János kovácsmester havi jövedelme is legalább 15-20 százalékkal nagyobb volt *(vö. 227. oldal)*. Tiringernek és feleségének egészen biztosan nem volt sem szőlője, sem földje. Ilyen értelemben nem követték a helyi hagyományokat, de talán ez nem akkora meglepetés, ismerve Tiringer ifjúkorát, amikor külföldön tanulta a mesterséget, amelynek köszönhetően, kétség sem fér hozzá, másképp gondolkodhatott — legalábbis e téren —, mint a helyiek, a helyi mesterek. De talán ettől (a földszerző mentalitástól) függetlenítette őt az is, hogy nemcsak hazai, hanem külföldi megrendelői is szépszámmal akadtak. Ehhez pedig mozdítható tőkére is szüksége volt. Az pedig, hogy nem érezte annak szükségét, hogy megtakarításának egy részét (biztosítékként) földbe fektesse a helyi szokásoknak, „elvárásoknak" megfelelően, azért sem váratlan, mert Kecskeméttel és a helyi viszonyokkal csak akkor kezdett ismerkedni, amikor feleségével a városba költöztek, de ekkor már 32 éves volt, háta mögött mindazzal, mit addig külhonban tapasztalt. Noha pusztán ennyi információ alapján felelőtlenség volna messzemenő következtetéseket levonni, mégis az elég egyértelműen kitapintható, hogy Tiringer másképp gondolkodott, mint a helyiek többsége, talán az sem túlzás, ha azt hangsúlyozzuk, hogy bizonyos értelemben fölöttük állt, kiváltképp, ha arra a tudásra gondolunk, amit egyedül ő képviselt Kecskeméten. Némileg ezt és a sikeres beilleszkedését igazolja, hogy az 1930-as évek közepére Tiringer több gazdaságirányítási pozíciót is kapott a városban. A Magyar Nemzeti Bank kecskeméti fiókintézetének bírálótestületi tagja, a Pénzügyi Szakbizottság valamint az Építési és Szabályozási Bizottság választott tagja lett. Ezek megszerzésében vélhetően jelentős szerepet játszott nemcsak az a tudás, és sikeres üzletvitel, amire joggal hivatkozhatott, hanem az a tekintély is, amit a városatyai szerepkör felöltése kölcsönzött számára, amikor 1929-ben virilis jogon tagja lett a törvényhatósági bizottságnak. E pozíciót kétségtelenül a szakmában elért sikerei, s az azzal karöltve járó kedvező vagyoni-jövedelmi helyzete tette elérhetővé számára. Bejutva a helyi parlamentbe, semmi okunk mást, mint azt feltételezni, hogy e feladatban igencsak kedvét lelhette, mivel iparosmesterekre kevésbé jellemző 74 százalékos gyakorisággal látogatta a közgyűléseket, mely lelkesedése csak a háború közeledtével, az érezhető feszültségek növekedésével hagyott alább. 1929-ben nemcsak a köz-, hanem a kisgyűlésbe is sikerült bekerülnie, nem is akármekkora támogatottsággal. A legtöbb adót fizető törvényhatósági bizottsági tagok (a virilisek) közül a második helyen, a lehetséges szavazatok 90 százalékát elnyerve jutott a kisgyűlésbe. Olyanokat magamögé utasítva, mint Joó Gyula jogakadémiai dékán, Gaál József bankigazgató, Széll János több mint 240 kat. hold földdel rendelkező gazdálkodó vagy a népszerű ügyvéd, Füredy István; akik mindezek ellenére az említett testület tagjai lettek.[994] Öt évvel később úgy tűnik, Tiringer nem jelöltette magát a kisgyűlési választáson, mégis Fáy főispán jogkörénél fogva kinevezte kisgyűlési póttagnak.[995] Újabb öt év elteltével, 1940-ben már ismét a kisgyűlésben találjuk.

Tiringer nemcsak a törvényhatósági közgyűlésben, hanem a legtöbb adót fizetők körében is rendkívül népszerű, nagytekintélyű városatya volt, hiszen 1934-ben a virilis-választáson a 360 legnagyobb adózó közül a 10. legtöbb szavazatot (242 voksot) kapva kerülhetett vissza a

[994] BKMÖL IV. 1903. a. 51. köt. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1929. Alakuló közgyűlés, 1929. november 20. 383. tárgy.
[995] BKMÖL IV. 1903. a. 57. köt. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1935. január 18. (6. tárgy)

városirányítási elitbe, ami egyet jelentett azzal, hogy a város legtehetősebb rétege kétharmadának bizalmát, rokonszenvét bírta.[996]

Az 1930-as évek közepén működő komplex elitbe az „érkezők" 49 százaléka (34 fő) a szimpla elitből jutott be,[997] ami azt jelenti, hogy ezt megelőzően bár többféle elitfunkciót is birtokolhattak, de nem egyazon időben, így a duális elitnek sem alkották a részét az 1920-as években. A többségük (20 fő) éppen ilyen volt, akik pedig nem (14 fő), azok csak egyetlen elitfunkciót birtokoltak *(32. táblázat).* Az utóbbiak esetében különösebb arányeltolódás — leszámítva a társadalmi elitet — egyik-másik elitcsoportnál sem figyelhető meg. Lényegében ugyanakkora eséllyel lehetett a gazdasági (7 fő), mint a városirányítási elitből (5 fő) bekerülni a komplex elitbe.

A társadalmi elitből csak kettőjüknek, Szomor Sándor kereskedőnek és ifjabb Szőke Mihály kereskedőnek sikerült úgy bejutnia a komplex elitbe, hogy más elitpozíciója, mint a társadalmi, korábban (a 20-as évek derekán) nem volt. Ekkor mindketten a Református Egyházközség egyháztanácsnokai voltak. Szomornak ezt a 30-as években egy újabb társadalmi elitpozícióval sikerült bővítenie, a Felsőkereskedelmi Iskolák Felügyelő-bizottságának a választott tagja lett. Egyformán virilis jogon (hasonló presztízzsel)[998] jutottak 1934-ben a városirányítási elitbe, de egyben ez volt az év is, amikor (az 1933-as adóév alapján) a vagyoni elitbe emelkedtek. Szőke földvagyona, szőlővel együtt, meghaladta az 58 kat. holdat, amelynek becsült értéke 35 ezer pengőben határozható meg, ehhez még egy 10 ezer pengő értékű házvagyon tartozott a IV. kerületi Budai utcában. Ezzel szemben Szomornak nem volt földbirtoka. Vagyona a 20 ezer pengő értékű VII. kerületi Batthyány utcai lakóépületben, ahol az üzlet is működött, és természetesen áruban feküdt. A vegyesbolt jelentős forgalmat bonyolított le, amely 1933-ban átlagosan havi 655 pengő bevételhez jutatta Szomort és családját. Hogy mi váltotta ki, nem tudjuk, de 1937-ben Szomor Sándor idegösszeroppanást kapott, ami után visszavonult a közélettől, a boltot pedig felesége vette át. Röviddel később meghalt. Közkedvelt alakja lehetett a kecskeméti kereskedői társadalomnak, a helyi sajtó alapján „Mintaképe volt a jó kereskedőnek, városszerte megbecsülésnek örvendett", „kereskedését a városból és a tanyavilágból egyaránt felkeresték, […] jószívvel segített mindenkin, aki[n] csak lehetett."[999]

Borsodi József főrabbi a városirányítási elitből került a komplex elitbe. Középiskolai tanulmányait Miskolcon, Zentán és Budapesten, a felsőfokút a fővárosi királyi tudományegye-

[996] BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – Igazolt th. bizottsági tagok és póttagok névsora 1935. január 1-től, 1939. december 31-ig. Kecskemét, 1934. december 31.

[997] Kováts(cs) Sándor római katolikus főesperes, Baktay Albert bankigazgató, Pásthy Sándor törvényszéki tanácselnök, Söröli Pál, Kelő János, ifj. Zs. Kovács István, Hankovszky Jenő, ifj. Poór István, ifj. Szőke Mihály, Keresztes Pál, Csitári János és ifj. Mócza János gazdálkodó-földbirtokos, továbbá Borsodi József főrabbi, ifj. Zaboretzky Ferenc gépészmérnök, Schönberger Dezső, Kertész Menyhért, Szeless János, Szomor Sándor, Kecskeméti Mihály és Bódogh József kereskedő, Wágner Béla királyi közjegyző, Szelei(y) Imre járásbírósági elnök, Domokos Ferenc építész, Gesztelyi Nagy László mezőgazdasági kamarai igazgató, Fispán Géza műkőárugyáros, Borbás Béla nyugalmazott csendőrszázados, Sándor István nyugalmazott polgármester, Héjjas Iván országgyűlési képviselő, Orbán Nándor polgári iskolaigazgató, Pásthy János reálgimnáziumi igazgató, Gerber Ferenc takarékpénztári igazgató, Kontz(cz) Mihály, Bagi Béla és Váry István ügyvéd.

[998] Ifjabb Szőke Mihály 230, Szomor Sándor 226 szavazatot nyert 1934-ben társaitól, a legtöbb adót fizetők között. BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – Igazolt th. bizottsági tagok és póttagok névsora 1935. január 1-től, 1939. december 31-ig. Kecskemét, 1934. december 31.

[999] KKN 1939. 131–132.

temen és az Országos Rabbiképző Intézetben végezte. Hallgatói éveit egy bölcsészdoktori és egy rabbi oklevéllel zárta. Mielőtt az utóbbit megkapta 1906-ban, már egy éve Szarvason teljesített lelkészi szolgálatot. 1908-ban Nagyatádra, majd végül, 1921-ben, 43 évesen Kecskemétre került.[1000] Nemcsak az izraelita, hanem a keresztény társadalom is (!) rendkívül hamar befogadta Borsodi főrabbit, aki már ünnepélyes beiktatásának napján megtapasztalhatta a sajátságos kecskeméti nyitottságot. A nagyszabású eseményről a helyi sajtó a következőképp tudósított: „a nagyméretű, tágas és diszes zsidótemplomot zsufolásig megtöltötte az ünneplő közönség, amely nem csupán az izr. hitközség tagjaiból, hanem a város minden egyébb [sic!] vallásfelekezetéhez tartozó keresztény lakosaiból is került ki. Meg kell emlitenünk, mint a felekezeti béke, türelem, tisztelet és szeretet örökszép és nemes felvilágosodásra való példáját és útmutatását, hogy a ref. egyház épen ugy, mint az evang. egyház presbitériumának igen népes előkelő küldöttsége, lelkipásztoraik és főgondnokaik vezetése mellett testületileg jelentek meg”.[1001]

Borsodi József, hivatalánál és persze személyiségénél fogva, rövididőn belül rendkívül népszerűvé vált a városban. A helyi választásokon, 1929-ben már ő kapta a legtöbb (1120) belterületi szavazatot, ami pontosan 28 százalékkal volt több, mint amit a soron következő Farkas Ignác gyógyszerész be tudott gyűjteni (875).[1002] Noha Borsodi vallásfelekezeti jogon is tagja lehetett volna a helyi törvényhatósági bizottságnak, ő mégis inkább a választott jogcímét tartotta meg. Öt évvel később már csak 866-an adták rá voksukat,[1003] igaz a zsidó lakosság száma is 14 százalékkal lett kevesebb a 30-as évek folyamán. Ez részben a választói népszerűség illékonyságát, részben pedig a helyi zsidóság érzékelhető, lassú háttérbeszorulását jelezte. Városatyai teendőire nem szentelt túl nagy figyelmet, a közgyűlések alig harmadán, legfeljebb is csak a felén vett részt.

Borbás Béla miután csendőr-századosként nyugdíjba vonult gazdálkodó-földbirtokosként folytatta tovább tevékeny életét. Vagyona az 1930-as években megközelítette a 80 ezer pengőt, amelynek több mint háromnegyedét 113 kat. hold földje adta. A Tiszához közeleső szikrai és alpári birtok *(vö. 16. ábra)* 83 százaléka szántó, 13 százaléka rét, a többi legelő és erdő volt.[1004] Időskorára egyik fő szószólója lett a mezőgazdasági középiskola felállításának. „Közéleti szerepléseiben állandóan sürgette a mezőgazdasági nevelés fontosságát és reformját.”[1005] Ennek érdekében halála előtt alapítványt tett a városnál egy Gazdasági Népiskola felállítására, amelynek fedezetéül birtokát szánta.[1006] Már az 1920-as évek elején (de lehet, hogy korábban is) tagja volt a törvényhatósági bizottságnak választott jogon, majd az 1929–1934-es ciklusban nevével nem találkozunk, ellenben 1934-ben visszatért a városirányítási

[1000] KNC 1922. 187.
[1001] KNC 1922. 187–188.
[1002] A külterületi legnagyobb szavazati többséget a fiatal, 34 éves Szabó Pál Sándor földbirtokos (1341) és vitéz Héjjas Aurél szintén földbirtokos (930) kapta. – BKMÖL IV. 1905. 4. dob. 2. tétel – 1929-s választás eredményei az összes választók közül választók th. biz. tag[ság] választási jegyzőkönyvei I–X. választói kerület.
[1003] BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – Igazolt th. bizottsági tagok és póttagok névsora 1935. január 1-től, 1939. december 31-ig. Kecskemét, 1934. december 31.
[1004] Gazdacímtár 1937.
[1005] KKN 1939. 140.
[1006] KKN 1939. 140.

elitbe, ezúttal mint virilis. Ekkor már tagja volt a város vagyoni, így gazdasági elitjének, amelyhez társadalmi elitpozíció is párosult: tagja lett a Községi Iskolaszéknek és egyháztanácsosa a Római Katolikus Egyházközösségnek. Halálakor a Kecskeméti Közlöny Naptára így emlékezett rá: „Ismert alakja volt Kecskemétnek. Vezető szerepet vitt a város életében. […] Közéleti tevékenységének legnagyobb területe azonban a mezőgazdaság volt. Rengeteget dolgozott a város gazdasági színvonalának emelése érdekében. […] Borbás Béla halálával a kecskeméti társadalom egyik rendkívül értékes egyénisége tünt el."[1007]

Ifjabb Poór István gazdálkodónak és Pásthy Jánosnak a Református gróf Tisza István Gimnázium tanárának, később igazgatójának is sikerült úgy bejutnia a komplex elitbe, hogy korábban, a 20-as évek derekán társadalmi, néhány évvel később már városirányítási elitpozíciója volt. Kezdetben Poór István a Református Egyházközség egyháztanácsosa volt, Pásthy meg a Községi Iskolaszék tagja. Pásthynak a társadalmi elitpozíciót a tanári hivatása, Poórnak inkább a családjának neve hozta. Mindketten választott képviselőként kerültek a városirányítási elitbe 1929-ben, és négy év multával már mindketten a vagyoni elitben is ott voltak. Annak ellenére, hogy komoly vagyonuk-jövedelmük volt, mégsem ezzel tudták megőrizni városirányítási elithatalmukat, hiszen választott képviselők maradtak a korszak végéig, tehát széles körben élvezték a helyi társadalom bizalmát (Pásthy átmenetileg az 1934 és 1939 közötti ciklusban érdekvédelmi jogon nyert tagságot). Poór István házvagyona 1933-ban 7 ezer, földvagyona pedig 60 ezer pengőre tehető, amit a gazdasági válság alatt sikerült közel 70 kat. holdról több mint 100 kat. holdra növelnie. Ezzel szemben Pásthynak földje nem volt, de egy 13 ezer pengőre becsülhető háza a Hosszú utcában, igen. Emellett tanári fizetése a 30-as évek első felében (csaknem ötven évesen) havi nettó 700, később (igazgatói jövedelme) pedig 900 pengőre rúgott.[1008]

A komplex elitbe jutók között az 1930-as években szerepelt 13 olyan személy is, akik korábban nem tartoztak a városi elitbe, semmilyen — még vagyoni — elitpozíciójuk sem volt mielőtt a komplex elithatalmat megszerezték volna.[1009] Többségük (8-9 fő) értelmiségi foglalkozású volt, emellett a csoport — „elitmércével" mérve — igencsak fiatal volt, átlagéletkoruk 43 év körül alakult, lényegében ők voltak azok, akik a generációs tekintetben felfrissítették a komplex elitet. Az ismertek közül Horváth Ödön volt a legfiatalabb. Horváth 1901-ben született a Kecskeméthez közelfekvő Lajosmizsén. Az első világháború után jogot tanult, és ügyvédként kezdte pályafutását. Hamarosan, alig 24 évesen megvásárolta Balásfalvi Kiss Endrétől a Kecskeméti Közlöny napilapot, amelynek egyben főszerkesztője lett.[1010] Életútja sok hasonlóságot mutat Balásfalvi Kissével; Horváth is céltudatosan arra használta a lapot, hogy közelebb kerülhessen, s hogy napi kapcsolatot ápolhasson a helyi elittel. „Befektetése" az 1930-as évek közepére megtérült, mint választott képviselő került (918 érvényes szavazat-

[1007] KKN 1939. 139–140.
[1008] Vö. KNC 1930. 209. és KNC 1935. 203.
[1009] Szappanos Jenő műszaki tanácsos, Aigner Gusztáv földműves iskolaigazgató, Ekker Lajos kádár, Gerő Miksa kereskedő, Halmi Lajos királyi pénzügyigazgató, Horváth Ödön laptulajdonos, Kertay Ede törvényhatósági erdőmester, Keszthelyi Tivadar állategészségügyi tanácsos, Máté József ügyvéd, Rusz Ervin és Szabó János építész, Vass Vince lelkész illetve Vujovitc Ferenc malomtulajdonos.
[1010] KÉL 1992.

tal)[1011] a helyi parlamentbe. Még 34 éves sem volt, amikor képviselőtársai a várost irányító legszűkebb testület, a kisgyűlés tagjává választották. Ebből a szempontból páratlan karriert futott be, s ami talán még inkább példa nélkül álló, hogy mindezt milyen gyorsan érte el. E látványos sikert nemcsak naprakész tájékozottságának, kiváló kapcsolatainak és hatalmas ambíciójának, hanem politikai beállítottságának is köszönhette. A második világháború alatt, röviddel az orosz megszállás előtt megkapta főispáni kinevezését. Vagyona különösebb méreteket nem öltött, Hornyik János utcai házának becsült értéke 11 ezer pengő körül alakult. Földje és szőlője nem volt, ám a lapból származó havi átlagkeresete nagyjából 500 pengőt hozott számára. A városirányítási elitpozíció számos más pozíciót is a kezébe adott. A Kecskeméti Iparegyesület elnöke, a Kecskeméti Gazdasági Vasút igazgatósági tagja, a Pénzügyi illetve a Jogügyi Szakbizottság tagja, valamint az Építési és Szabályozási Bizottság választott tagja lett a 30-as évek közepén. Emellett a Római Katolikus Egyházközség tanácsnokának választották és bekerült a Községi Iskolaszék testületébe is.

Mindent egybevetve az utóbb vizsgált komplex elithatalmat szerző csoport többnyire olyanokból tevődött össze, akik foglalkozásuk révén váltak ismertté, azzal szerezték az őket övező elismerést. A csoport kisebbik fele (6 fő) választott képviselő, érdekvédelmi és szakszerűségi elven delegált városatya volt, míg a másik, nagyobbik fele (7 fő) a választás évében lépve a vagyoni elitbe jellemzően egy módosabb réteg volt. Ez azonban nem jelentette azt, hogy közülük mindenki virilis jogon került volna az előkelő városirányító testületbe, hiszen éppen az előbb bemutatott Horváth Ödön a példa rá, hogy hiába számítható a vagyoni elitbe 1933 s 1934 fordulójától, elegendő (politikai) „népszerűséggel", választói bizalommal rendelkezve választás útján formálhatott jogot a városatyai szerepkörre. De ilyen volt még az 1894-ben született Szappanos Jenő mérnök is, aki ugyan nem választások révén, hanem tisztviselőként (műszaki tanácsnokként) jutott a városirányítási elitbe, de emellett anyagi helyzete is úgy alakult, hogy a város módosabb társadalma között (a 311. helyen) tudhatta magát a 30-as évek közepén. Ezt közel 20 ezer pengős házvagyona és nettó 560 pengős havi fizetése tett számára lehetővé, amely mellé az évtized utolsó felében egy 35 kat. hold méretű birtokot is szerzett, mintegy 22 ezer pengő értékben.

Végül még egy példát kívánunk az előzőekhez hozzáilleszteni, amelyet dr. Gerő Miksa kereskedő, az Izraelita Hitközség előjárója testesített meg a 30-as évek derekán. Házvagyona 23 és 27 ezer pengő körül mozgott, mivel az évtized második felében a Bem utcai házát egy nagyobb, értékesebb ingatlanra cserélte a szintén V. kerületben fekvő Bezeredy utcában. Volt földje is, ám annak méretét sajnos nem ismerjük közelebbről, csupán annyit, ha szőlő akkor 1 kat. holdnál, ha föld akkor pedig 5 kat. holdnál volt kisebb, ami után 60 pengőt adózott. A kereskedelemből átlagosan havi nettó 165 pengő bevallott jövedelme származott 1933-ban, öt évvel később ugyanez az összeg már 80 százalékkal több, 297 pengő volt, jelezve a vállalkozás sikerét, az üzleti forgalom jelentős növekedését, amely, ha nem tévedünk, összefüggésben állt azzal, hogy a helyi „zsidó társadalomban" kiemelten fontos pozíciót töltött be, miközben a

[1011] BKMÖL IV. 1905. 6. dob. – Igazolt th. bizottsági tagok és póttagok névsora 1935. január 1-től, 1939. december 31-ig. Kecskemét, 1934. december 31.

zsidó törvények életbelépésével városirányítási pozícióit elveszítette. Ez egyben azt is jelentette, hogy a komplex elitben alig néhány, mindössze 4-5 évet tölthetett el. Elitpályafutására a jobboldali törekvések, a második zsidótörvény gyakorlata tett pontot.

Pozícióvesztők ♦ Tény, hogy a komplex elitben — ahogy azt már bemutattuk — mindössze 26-an tudtak pozícióban maradni, és hogy eközben 69-en „érkeztek". A pozícióvesztők száma ennél valamivel nagyobb, 74 volt, amelynek 26 százaléka (19 fő) úgy hullott ki, vagy vonult vissza a komplex elitből, hogy közben valamely másik két elitfunkcióját megtartva a duális elitcsoportban maradt. A pozícióvesztők 31 százaléka (23 fő) viszont a duális elitből is kiesett, csak az egyik, vagy legfeljebb még egy másik elitfunkciót tartottak meg, de nem egyszerre birtokolva azt. Ők a komplex elitből „kiesve" a szimpla elitben találtak maguknak lehetőséget a közszereplésre. Ezt a csoportot olyanok alkották főleg, akiknek nem sikerült a választások alkalmával megújítaniuk a városirányítási elitpozíciójukat, vagy olyanok, akik visszaléptek idős korukra a városatyai szerepkörtől, de igyekeztek például legalább a társadalmi elithatalmukat megtartani. Végül a „távozók" legnagyobb csoportja, mintegy 43 százaléka (32 fő) vagy nem tudta, vagy nem akarta megőrizni semmilyen formában sem a városi elithatalmát. Ezeknek az embereknek a döntő többsége, pontosan kétharmada (21 fő) meghalt. Közöttük voltak olyanok, akik 1935-ben vagy röviddel később haltak csak meg, így többnyire esetükben a mindenféle közszerepléstől való visszavonulás ténye regisztrálható.

Azok a korábbi komplex elittagok, akiknek sikerült a multifunkcionális elitben maradniuk többnyire a városirányítási elitpozíciójuktól váltak meg, így a gazdasági–társadalmi elitbe kerültek (12 fő).[1012] Hárman közülük, Széll János, ifjabb Szőke Sándor és Héjjas István gazdálkodók, földbirtokosok voltak. Helyi viszonylatban mindhárman nagybirtokosnak számítottak. A gazdasági válság alatt, vagy közvetlenül azt megelőzően Széll 170-ről 240 kat. holdra,

39. táblázat
A városirányítási elitpozíciójukat feladó vagy elveszítő, de a gazdasági–társadalmi duális elitben maradó gazdálkodók földbirtokainak üzemszerkezeti összetétele 1935-ben

Név	Összesen (kat. hold)	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	A	B
		százalék								
Széll János	240	65,0	0,4	17,1	7,9	7,1	0,4	0,4	1,7	10,14
Szőke Sándor ifj.	177	54,8	0,0	32,8	7,9	0,0	2,3	0,0	2,3	13,17
Héjjas István	221	84,9	0,0	3,8	5,9	1,6	0,5	0,0	3,2	14,55

Forrás: Gazdacímtár 1937. *(Saját számítás.)*
A = földadó alá nem eső terület
B= földbirtok minősége (aranykorona/kat. hold) – A városi átlag: 7,55 aranykorona körül alakult kat. holdanként.

Szőke pedig 125-ről 177 kat. holdra növelte földvagyonát. Ebben az időben egyedül Héjjas birtoka csökkent 214-ről 193 kat. holdra. Ugyanakkor mindhárman szőlőbirtokosok is voltak:

[1012] Szarvas András főorvos, Széll János, ifj. Szőke Sándor és Héjjas István gazdálkodó-földbirtokos, Zimay Pál gyógyszerész, Pozsgay Rezső kegyesrendi házfőnök, főgimnáziumi igazgató, Cserey-Pechány Albin kórházi igazgató, Nemere Gyula nyugalmazott tanár, Jámbor József, Bóka Papp Béla és Steiskál Ottó ügyvéd, Kö(ő)rösi János üvegkereskedő.

1930-ban Széllnek 19, Szőkének 17, Héjjasnak pedig 11 kat. hold szőlője volt, amely egyedül csak Héjjas kezében nem csökkent. Láthatóan mindannyian átlagon felüli minőségű földdel rendelkeztek *(39. táblázat B oszlop)*. Kimondottan a szántóföldi növénytermesztés adta a gazdálkodás fő profilját. Széll és Szőke esetében — a rét és legelő arányából következtetve, ami egynegyed-egyharmad körül alakult — az is valószínű, hogy mindezt jelentős állattenyésztés egészítette ki.

Héjjas esetében — egy, Wolf István által végzett korabeli vizsgálat segítségével[1013] — arra is lehetőségünk nyílik, hogy közelebbi betekintést nyerjünk a gazdaság 1920-as évek közepi működésébe, amikor még 450 kat. hold méretű volt. A gazdaságot Héjjas még az első világháború elején, 1915-ben vásárolta élő- és holtfelszereléssel együtt, amely a várostól 10 kilométernél távolabb, a szolnoki dűlőben, Borbáson feküdt. Éppen azon a területen, ahol rendkívül sajátos módon a centrum tanyazóna a félperiferiális és a periferiális tanyazóna határa csaknem egybeesett *(vö. 16. ábra)*. Az üzem 93 százaléka szántó, 3-3 százaléka rét és szőlő volt. Javított háromnyomásos rendszerben gazdálkodtak. A birtok kétharmada kalászos, egyharmada kapás nyomás volt. Vetésforgóban évente 10-15 kat. hold lucernát termesztettek talajerő-visszapótlás céljából. Ezt némileg műtrágyával igyekeztek kiegészíteni, midőn kat. holdanként egy mázsa foszforsav trágyát szórtak szét az egymást követő gabona alá.

40. táblázat
Héjjas István 450 kat. holdas borbási birtokának szántóföldi növénytermesztési szerkezete 1923–1924-ben

Haszonnövény	Bevetett terület (kat. hold)	Átlagos terméshozam (mázsa/kat. hold)
Búza	34	11
Tavaszi árpa	60	7
Zab	18	7
Rozs	140	8
Kukorica	70	15
Takarmányrépa	32	250
Burgonya	20	122
Bükköny	15	–
Lucerna	15	–
Csalamádé*	15	45
összes	419	–

Forrás: Wolf 1926. 79–80.
* Takarmánynak, sűrűn vetett kukorica.

A szántóterület 60 százalékát gabona, 29 százalékát tengeri, takarmányrépa és burgonya, a maradék 11 százalékot pedig szálas takarmánynövény adta *(40. táblázat)*. A gazdaság fogatereje összesen 8 ló és 26 jármos ökör volt az 1920-as évek közepén. A haszonállatok létszáma a következők szerint alakult: tavasztól őszig gulyában 24 tehén volt egy bikával, emellett 6 darab fejős tarka marha egy törzskönyvezett tenyészbikával és 40 növendékmarhával alkotta a szarvasmarha-állományt. De volt még 220 birka, amelyet nyaranta fejtek, s az ebből előállított tejtermékeket külön értékesítették, és 22 koca, 2 kan és 60 hízó is. Emellett nagyobb baromfi-

[1013] Wolf 1926. 79–81.

tenyésztés, különösen pulykatenyésztés folyt, amely mellett jelentős (35 családnyi) méhészet is működött a birtokon. Miközben a gazdasági felszerelést összesen egy cséplőgarnitúra, egy vetőgép, egy műtrágyaszóró-gép, 10 egyes és 6 kettes eke, továbbá 2 fahenger s végül 5 különböző súlyú borona alkotta. A gazdasághoz tartozott még egy ezer hektoliternyi mennyiségű bor tárolására alkalmas pince, teljes felszereléssel.

Az üzem 19 konvenciós cselédnek, egy bognárnak és egy gépésznek adott munkát. A gazdaságot maga Héjjas irányította, aki ekkoriban már a 60-as évei végét taposta. A vezetésben egy ispán volt segítségére.

Héjjas István ezzel 1924-ben a vagyoni elit roppant előkelő 3. helyén állt a városban, de 1933-ban is a 22. pozíciót birtokolta, dacára annak, hogy a birtok fele vélhetően gyermeke(i) tulajdonába ment át. Hozzá hasonlóan Szőke Sándor is a város legvagyonosabb polgárának bizonyult 1924-ben, hiszen még Héjjast is megelőzte, az övé volt a második hely, sőt 1933-ban is még mindig igen előkelő helyen, a 11. pozícióban állt. De Széll János sem sokkal volt elmaradva tőlük, hiszen a 38. helyig jutott 1933-ra, mely különösen figyelemreméltó teljesítmény, főleg ha figyelembe vesszük, hogy 1929 előtt nem szerepelt a legtöbb adót fizetők névsorán. Ennek ellenére Széll rendelkezett a legtöbb gazdasági hatalommal közülük. Igazgatósági tagja volt a Kecskeméti Magyar Banknak, a Kecskeméti Gőzmalom és Gőzfürdő Részvénytársaságnak, a Kecskeméti Faiskola és Magtermelő Részvénytársaságnak (aminek később alelnöke lett), az Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaságnak illetve a Kecskeméti Szőlősgazdák Gyümölcs- és Zöldségtermelő Értékesítő és Feldolgozó Szövetkezetnek. Szőke nem rendelkezett gazdaságirányítási pozícióval, de Héjjas igen, bár közel sem oly mértékben, mint Széll. Héjjas igazgatósági tagja volt a Kecskeméti Takarékpénztár Egyesületnek és az Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaságnak, alelnöke volt a Kecskeméti Gőzmalom és Gőzfürdő Részvénytársaságnak. Az utóbbi két pozíció alapján Széll és Héjjas alighanem jól ismerték egymást, amit az is alátámaszt, hogy mindketten református egyháztanácsosok voltak (mint ahogy Szőke is), sőt a Községi Iskolaszékben is kereszteződött elit pályafutásuk, hisz mindketten igazgatósági tagok voltak.

Szőke és Héjjas az 1920-as években virilis jogon volt tagja a törvényhatósági közgyűlésnek, Széll viszont választott képviselő volt, csak 1929-ben kellett virilis jogát érvényesítenie a megváltozott választási gyakorlat miatt, amikor másik két társa már nem jutott be a helyi parlamentbe. Ugyanakkor Széllt képviselőtársai még 1929-ben a kisgyűlés tagjává is megválasztották.

Az eddig tárgyalt három gazdálkodó-földbirtokos mellett három ügyvéd is említhető azok sorában, akik a komplex elitből a gazdasági–társadalmi elitbe kerültek. Jámbor József olyan családban nőtt fel, ahol tízen voltak testvérek. Édesapja a város egyik jó nevű és széles körben ismert mesterleveles kézműiparosa volt. Késeket készített. Munkája után — érezhetően — nagy tisztelet övezte. Céhes múltja miatt következetesen képviselte ama konzervatív álláspontot, miszerint a szabad verseny megöli a kézműipart, s ezzel együtt kiveszi sokak szájából a kenyeret. Így — a kortársak szerint — sohasem ismerte el a „szabadipar létjogosultságát”.[1014]

[1014] KKN 1922. 215.

Gyermekei közül — legalábbis forrásunk alapján — két fiának sikerült kiemelkednie az oktatásnak köszönhetően: míg János fia községi tanító, addig kisebbik fia, József Kecskemét egyik jól ismert ügyvédje lett. Jámbor József 35 éves volt, mikor édesapja elhunyt. Ekkor már a törvényhatósági bizottság választott tagjaként építette tovább kapcsolatait. Különös érdeklődést mutatott a város közügyei iránt, hiszen az 1920-as évek elején rendkívül alacsony, alig 20-30 százalékos volt csupán a közgyűlések részvételi aránya. Ezzel szemben Jámbor 1921-ben a 17-ből 13 alkalommal, vagyis az esetek valamivel több mint háromnegyedén jelen volt. Ehhez hasonló aktivitást mutatott egyébként az említett évtized derekán is. A kialakuló, és az őt körbefonó tekintély egyik kézzelfogható jele volt, hogy a 20-as évek közepén már igazgatósági tagja volt a Kecskeméti Faiskola és Magtermelő Részvénytársaságnak, egyháztanácsosa a Római Katolikus Egyházközségnek és tagja a Községi Iskolaszéknek. Bár gazdaságirányítási pozícióját a 30-as évekre elveszítette, továbbra is a gazdasági elit része maradhatott. Köszönhetően jól jövedelmező ügyvédi praxisának 1933. évben befizetett adója alapján felkerült a legtöbbet adózók listájára. Eszerint a város leggazdagabb polgárainak középmezőnyébe jutott. A 165. helyet foglalta el. Még előnyösebb pozícióba került, amikor a 1937–38 fordulóján földet vásárolt. Hogy mekkora birtokot, azt nem tudjuk. Valószínűnek tűnik, hogy mérete nem haladta meg a 20 kat. holdat, vagy ha igen akkor még 1939-ben hamar túl is adott rajta, tudniillik nem szerepel az 1940. január elsejei birtokállapotot feltüntető adótelekkönyvi összeírásban, amelyet 20 kat. hold felett tettek közé. Tény, hogy 1938-ban 178 pengő földadót fizetett utána. Ez a kedvező anyagi helyzet sem segített abban, hogy akár az 1934-es, akár az 1939-es választások alkalmával visszakerüljön a helyi parlament padsorába. Úgy tűnik, hogy kapcsolati tőkéje kevésnek, egyoldalúnak bizonyult. Nem fűzte elég szál a vagyoni–jövedelmi elithez, így a szükséges szavatokat sem kapta meg részükről. De hasonlóan a helyi általános választásokon sem kapott elegendő bizalmat. Ugyanakkor az sem elképzelhetetlen, hogy az 1930-as évek „politikájától” igyekezett kellő távolságot tartani. Ebben a kérdésben sajnos nem tudunk állást foglalni a források hiánya miatt.

Megvizsgálni azonban anyagi helyzetét és azt összevetni másik két kollégája módosságával, könnyű szerrel megtehetjük. Bóka Papp Béla és Steiskál Ottó is praxisa mellett még tehetős földbirtokosnak is számított korszakunkban. Bóka Papp már a 20-as évek közepén 2 kat. hold szőlőt és 130 kat. hold földet tulajdonolt, amelyet újabb 10 holddal bővített 1930-ra. Steiskálnak kétszer akkora birtoka, 258 kat. holdja volt, amely nem változott a két világháború között. Emellett feleségével, Muraközy Juliannával közös, 400 négyszögöl szőlőjük is volt. Bóka Papp földvagyona az 1930-as években 80 ezer, Steiskálé viszont 140 ezer pengőre becsülhető. Hozzájuk képest Jámbor földje eltörpül. Ügyvédi keresetükben fennálló különbségek is hasonló arányokkal írható le. Steiskál 1933-ban magánügyvédként — hármójuk közül a legtöbbet — havi nettó 290, Bóka Papp 188, Jámbor pedig 141 pengőt keresett, legalábbis ennyi után fizettek adót. Házvagyonuk becsült értéke nagyjából azonos volt, 26–31 ezer pengő között alakult 1933-ban, ám öt évvel később Steiskál már négyszer akkora értékű házvagyon felett rendelkezett, csaknem 116 ezer pengő értékben. De Bóka Papp házbirtoka is duplájára, 55 ezer pengőre ugrott az említett időszakban.

Jámbor mellett a többiek is egyháztanácsosok voltak. Bóka Papp a református, Steiskál katolikus volt. Az 1930-as évek közepére — alighanem tanító bátyja révén — Jámbor a Községi Tanítók Dal- és Zeneegyesületének ügyvezető elnöke lett. A Községi Iskolaszékben elfoglalt pozícióját feladta, ellenben Bóka Papp épphogy bekerült oda, aki emellett a Kecskeméti Leszámítoló- és Pénzváltóbank alelnöki székébe emelkedett, a korábbi igazgatótanácsi tagságból.

Jól látszik a megvizsgált három ügyvéd esetéből, hogy mind vagyonuk, mind humántőkéjük megvolt a komplex elittagságoz, mégis úgy tűnik az utóbbiból már nem maradt annyi, hogy az a 30-as években is elég legyen a városirányítási elitpozíció megtartásához. Azt gyanítjuk, hogy bár jelentős vagyonnal, jövedelemmel rendelkeztek, az mégis kevésnek bizonyult ahhoz, hogy 1929 után visszakerüljenek a helyi parlamentbe. Ez pedig felveti azt a kérdést is, hogy ebben pusztán az játszott-e szerepet, hogy kapcsolathájuk egyoldalú volt, vagyis a legnagyobb adófizetők között nem rendelkeztek elegendő ismertséggel, gazdasági-üzleti kapcsolattal (ebben az esetben arra kellene gondolnunk, hogy nem kívántak ilyen körökben mozogni), vagy valami mással is számolnunk kell. Tudniillik nem zárhatjuk ki az ambíció hiányát, vagy más személyes indítékot sem, hogy nem akartak képviselők maradni. Ezt, a 20-as évekbeli városatyai szereplésükből kiindulva nehéz elképzelni. Márpedig, ha ez így volt, akkor joggal merül fel, hogy ügyvédként a városatyai szerepkörhöz — leszámítva, ha valaki városi tisztviselőként állt alkalmazásban — legalább olyan fontos volt a helyi gazdasági elittel is jó kapcsolatot fenntartani és ápolni, mint amennyire nélkülözhetetlen volt a társadalmi közszereplés. A szakmai elismertségről nem is beszélve, hisz ennek segítségével indulhattak el egyáltalán az elit felé, még akkor is, ha valaki felmenője komoly tekintéllyel rendelkezett a városban – amiből valamennyit indulótőkeként ugyan hozhatott magával, de ami kétségtelenül hamar el is olvadt a szakmai képességek hiányában.

Érdemes figyelmet fordítanunk Szarvas Andrásra és Cserey-Pechány Albinra is. Mindketten orvosok voltak, ráadásul állami alkalmazásban álltak mint kórházi orvosok, idővel főorvosk lettek, mi több csaknem egyidősök is voltak. Cserey-Pechány 2 évvel volt fiatalabb, mint Szarvas. Egyikőjük sem helyben született, Szarvas Kiskunfélegyházán, kollégája Pozsonyban. Cserey-Pechány orvosi diplomáját Budapesten, az első világháború kirobbanásának évében szerezte. Szinte rögtön az orosz frontra került, ahol komoly szakmai tapasztalatot szerzett. Később Bécsbe, Lembergbe, majd vissza a fővárosba, a Ferenc József Kórházba került. 1922-ben kapott állást a Kecskeméti Nyilvános Jelleggel Felruházott Kórházban, ahol kiváló szakemberként példátlan gyorsasággal haladt a ranglétrán. Orvosból főorvos, majd igazgató lett, mindezt alig egyetlen év leforgása alatt.[1015] Ekkor még mindig rendkívül fiatal, mindössze 31 éves volt. Meglepően aktív életet élt. Korházigazgatóként nemcsak főorvosi teendőit látta el, hanem emellett jól menő magánpraxisa is volt. Nem mondott le a tudományos tevékenységről sem. Rendszeresen publikált különféle szaklapokban, köztük rangos, német folyóiratokban is, de gyakran írt ismeretterjesztő, felvilágosító cikkeket is. Talán az egyik legsikerültebb a Mindenki orvos című pároldalas munka, amely részint arról árulkodik,

[1015] KÉL 1992.

hogy Cserey-Pechány figyelemmel kísérte a helyi, népi gyógyászatot, részint pedig arról, hogy egészen finom humorral bírt, s hogy olykor-olykor tollát sem sajnálta vitriolba mártani.

> A mindenki orvos „megállapítást nem én tettem, hanem Csokonai Vitéz Mihály, igaz hogy ő csak azt állította, hogy »Debrecenben mindenki orvos«. Állította, fogadott rá s be is bizonyította s nyert vala a fogadással Budai Ézsaiás professzor uramtól tíz font jó verpeléti dohányt. Hogy miképpen bizonyította be: […] felkötötte az állát, mintha a foga fájna s végigsétált a debreceni piacon. Fél délelőtt alatt százhetvenkilenc gyógymódot komendáltak neki, maga a tudós jogtanár is beállt orvosnak, ő is ajánlott valamit a fogfájásra s így felült az imposztor Vitéz uram tréfájának. […] Tapasztalataim alapján merem állítani, hogy Kecskeméten is mindenki orvos. […] nézzük, milyen gyógymódokat használ a kecskemétvidéki nép. […Van] egy borzalmas gyógyszer, amit sajnos eléggé használnak s ez a — hogy is fejezzem ki magam irodalmilag — veseváladék. Abból indulnak ki talán, hogy amitől az ember undorodik, azt a betegség is utálja. Ha csak »külsőleg« használják, például lábfekélyre, az még nem csinál nagy bajt, de a szerencsétlen tüdőbetegekkel literszámra itatják. Hát az ilyen »orvos«-vénasszonyok, aki ezt komendálja, már igazán megérdemelné, hogy megkóstoltassák vele nemcsak a medicináját, de a mogyorófavesszőt is. […] Félreértések elkerülése végett kijelentem, hogy igenis vannak kiváló háziszerek is, régi, jó, bevált teák, miegyebek […] Sőt például a tejes, vagy tejfeles borogatás, vagy tejbe áztatott zsemle rendeléséről nemrég tűnt ki, milyen mély bakteriológiai alapja van. A tejbacillus ugyanis nagy ellensége a gennyesedést okozó baktériumoknak, megakadályozza a szaporodásukat s így a genyedést is.”[1016]

Mindezek mellett Cserey-Pechány virilis jogon 1925-ben tagja lett a törvényhatósági bizottságnak éppen úgy, mint kollégája, Szarvas András is. Minden különösebb nehézség nélkül sikerrel vették az 1929. évi választásokat. Orvosként jó kapcsolataik voltak, úgy látszik, a gazdasági elittel is. Egészen 1934-ig sikerrel őrizték városirányítási pozíciójukat. Mindketten a vagyoni elit felső harmadába tartoztak, nem számítva a kisebb-nagyobb ingadozásokat. Szarvas főorvosi fizetése havi bruttó 347 pengő, míg Cserey-Pechány igazgatói jövedelme bruttó 491 pengő volt. Emellett a magánpraxisból Szarvasnak legalább 380, Cserey-Pechánynak pedig 550 pengő plusz bevétele származott, s akkor még a különböző kezelési, műtéti pénzeket nem is vettük számításba, amely egészen biztosan újabb jelentős összeggel gyarapította a havi jövedelmüket.

Erre enged következtetni az a botrány is, amit 1928–29 fordulóján a fiatal, 27 éves lajosmizsei gazdasági cseléd, Balog István robbantott ki. Az előző év tavaszán a vakbélgyanús Balog, szüleivel együtt — a helyi orvos, Cseke László javaslatára (aki egyébként Cserey-Pechány közeli munkatársa volt a korházban) — Kecskemétre utazott, hogy felkeresse magánrendelőjében Cserey-Pechány Albin sebész főorvost, aki az elvégzett vizsgálatért 80 pengő (!) költséget számolt fel, amiről — hogy átvette — nyugtát nem adott. Később a vádakkal szemben következőképp védekezett: „Magánrendelőmben végzett orvosi működésemért bár-

[1016] Cserey-Pechány 1936. 205–208.

mely összeg elfogadására jogom lévén, a felajánlott összeget […] elfogadtam”.[1017] A belső vizsgálatból sem derült ki, és utólag is nehéz volna megmondani, hogy valójában mi is történt azon a májusi napon. Balog azzal vádolta Cserey-Pechányt, hogy nyugta nélkül elvett tőle 80 pengőt műtéti díjra, amiről a főorvos igazgató később azt állította, hogy az pusztán a vizsgálatok és a Cseke doktorral folytatott konzíliumok költsége volt, amit ő, külön a betegnek s a szüleinek is hangsúlyozott. A konfliktust alighanem az okozta, hogy a sikeres műtét után Cserey-Pechány kérte a gondosan végzett munkája után neki járó honoráriumot. Ezt Balogék már láthatóan túlzásnak ítélték és nem állt szándékukban további (nagyjából ugyanakkora) összeget fizetni, így feljelentést tettek. Balog a jegyzőkönyvbe foglalt vallomásában — a főjegyző tollán keresztül — így fogalmazott: a pénzt „én adtam át az igazgató főorvos úrnak. Nyugtát nem kaptam róla. Így hosszú idejű cselédeskedésem takarékosságának szerzeményét áldoztam gyógyulásomért.”[1018] Minderre Cserey-Pechány erősen indulatosan ekképp reagált: „Nem csodálkozom, ha egyszerű, kis intelligenciáju egyének utólag sajnálják az orvos keserves munkájáért adott honoráriumot. Szokva vagyunk hozzá, hogy a beteg és hozzátartozója a mütét előtt minden vagyonát igéri s ha meggyógyult, nem fizet, vagy ha fizet, akkor sajnálja a »kidobott pénzt«.”[1019] Az igencsak kusza jelentésekből azért mégiscsak átszűrődik egy kulcs, ami közelebb vihet az eset megértéséhez. Az elhúzódó botrányban szintén érintett Cseke doktor is nyilatkozatot tett 1929 nyarán, amelyben elejtette a következő mondatot: „Nem igaz az, hogy Balog »cselédségre kényszerült szegény voltát« előttem feltárta volna. Jó öltözéke miatt módos gazdának néztem”.[1020] Ebből számos dologra következtethetünk, ám mindközül az látszik a legvalószínűbbnek, hogy Cseke és Cserey-Pechány rosszul mérték föl Balog István anyagi helyzetét. Vagyonosabbnak gondolták, mint ami valójában volt (már amennyiben elhisszük, hogy csakugyan cseléd volt Balog), ezért „tévesen” többet is kértek tőle.

Hogy nem elszigetelt esetről van szó, azt további, hasonló feljelentések is igazolják, amelyek hiteléből sokat elvesz az, hogy mind 1928–29 fordulóján pattant ki. Ezúttal vagy arról lehet szó, hogy Balog esete lavinát indított el, és felfedte, miként lépett Cserey-Pechány a gyors meggazdagodás útjára; vagy egyszerűen csak egy lejáratási kísérlet tanúi vagyunk, amelyre egyébként Cseke utalást is tett nyilatkozatában. „Én azt hiszem, hogy ez a feljelentés nem a beteg [Balog István] agyában fogamzott meg, hanem valamelyik lajosmizsei »jóakaroméban«.”[1021] Akárhogy is történt maga Cserey-Pechány ismerte el, hogy magánrendelésén annyi pénzt kér, amennyit éppen nem szégyell. Tény az is, hogy sértettek meglepően könnyen akadtak. Ez utóbbi pedig arra vall, hogy közel sem mehetett mindig, minden rendben a kicsikart honoráriumok körül. Ráadásul egy másik ügy kapcsán felmerül annak a gyanúja is,

[1017] BKMÖL IV. 1910. a. 68. dob. Nr. 35/biz./1929. – Kecskemét Törvényhatósági Város Nyilvános Jelleggel Felruházott Kórháza: Nr. 350/1929.; Jelentés a 11835/1929 számú tanácsi határozatra.
[1018] BKMÖL IV. 1910. a. 68. dob. Nr. 35/biz./1929. – Jegyzőkönyv, készült Lajosmizse község elöljáróságánál, 1929. január 19-én. (Nr. 13114/928, 583/1928 fejsz.)
[1019] BKMÖL IV. 1910. a. 68. dob. Nr. 35/biz./1929. – Kecskemét Törvényhatósági Város Nyilvános Jelleggel Felruházott Kórháza: Nr. 350/1929.; Jelentés a 11835/1929 számú tanácsi határozatra.
[1020] BKMÖL IV. 1910. a. 68. dob. Nr. 35/biz./1929. – Dr. Cseke László nyilatkozata a Kórház-igazgatóság felé, Balog István ügyében. (1929. június 18.)
[1021] BKMÖL IV. 1910. a. 68. dob. Nr. 35/biz./1929. – Dr. Cseke László nyilatkozata a Kórház-igazgatóság felé, Balog István ügyében. (1929. június 18.)

hogy ezeket a magasabb honoráriumokat gyakran azzal igyekeztek magyarázni, hogy a beteg, a kórházi kezelés során külön figyelemben részesült, ami legtöbbször abban merült ki, hogy külön betegszobába fektették. Ez, a gyanútlan lábadozóknak akár természetesnek is tűnhetett. Szinte észrevétlenül kerültek olyan helyzetbe, hogy a magasabb szolgáltatásért jogosan kérhettek orvosaik nagyobb összeget; akár kérték a betegek a megkülönböztetett figyelmet, akár nem.[1022]

Bárhogy is történt tény, hogy ez a botrány nem befolyásolta érdemben Cserey-Pechány 1929-es szereplését a városi virilis választásokon, aki mind hivatásában, mind elitszerepkörében kifejezetten sikeres volt. Az 1930-as évekre elnöke lett a helyi Falu Magyar Gazda és Földmíves Szövetségnek, de megválasztották a Római Katolikus Egyházközség egyháztanácsosává is. Mellette Szarvas is tagja volt az utóbbi testületnek, mi több alelnöke lett a Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegyei és Kecskeméti Orvosi Kamarának. Titkára lett az Országos Közegészségügyi Egyesület helyi fiókjának, de megválasztották a Tüdővész ellen Védekező Egyesület ügyvezető elnöki posztjára is. A Korház Bizottságnak pedig hivatalból lett tagja. Láthatóan ezek a pozíciók, melyeket a 30-as években Cserey-Pechány vagy Szarvas a kezében tartott, komoly gazdasági–társadalmi hatalmat biztosítottak számukra, még akkor is, ha közben feladták, vagy elveszítették a városirányítási elitpozíciójukat.

Végül esetükben is megfigyelhető a kecskemétivé válás ama „befejező" fázisa, amikor mindketten birtokossá avanzsáltak. Szarvas András a gazdasági válság éveiben vásárolt feleségével, Pályi Ilonával együtt bő 3 kat. hold szőlőt, amelynek értéke a válság multával 7-8 ezer pengőre rúgott, míg Cserey-Pechány ezen a téren is bátrabban gondolkodott. Feleségével Cserey Margittal csaknem 24 kat. holdnyi birtokot vásároltak 1935-ben közösen, amelyből 2 kat. hold volt ekkor még szőlő. Az ingatlan háromnegyede (18 kat. hold) Bugacon feküdt, ahol mintagazdaságot alapítottak, villát építettek és ahol szőlőt s gyümölcsöst telepítettek.[1023]

A komplex elithatalmukat gazdasági–társadalmi duális elitfunkcióra cserélők között találjuk még Zimay Pál gyógyszerészt, Kőrösi János üvegkereskedőt, Pozsgai Rezső piarista házfőnököt, akit később a rend gimnáziumának igazgatói teendőinek ellátásával is megbíztak és végül Nemere Gyulát, aki a helyi siketnéma intézetben dolgozott tanárként. Az 1920-as években Nemere kivételével, aki választott jogcímen lett a helyi parlament tagja, mindenki más virilisként került a testületbe. 1929-ben egyedül Pozsgai tudta megőrizni városirányítási hatalmát, de azt is csak az újonnan bevezetett vallásfelekezeti jogcím elnyerésével. Nemere került később olyan helyzetbe nyugdíjas korában, hogy 1939-ben ismét győzelmet tudott aratni a helyi választások alkalmával. Ő tehát hosszabb időre megszakadt városirányítási hatalmát mindvégig választottként gyakorolhatta, amely személye körül kialakult tekintélynek volt köszönhető, közelebbről talán speciális munkájának, hivatásának eredménye lehetett az a presztízsfölény, mely e választásban is formát öltött. Emellett Nemere igazgatósági tagja volt a Kecskeméti Szőlősgazdák Gyümölcs- és Zöldségtermelő Értékesítő és Feldolgozó Szövetkezetnek, alelnöke a Kecskeméti Faiskola és Magtermelő Részvénytársaságnak, s korántsem

[1022] Lásd: BKMÖL IV. 1910. a. 68. dob. Nr. 35/biz./1929. (Az esetek egy iratszám alá egybegyűjtve.)
[1023] http://www.rigo-bugac.sulinet.hu/bugac (Letöltés: 2011. február 26. 03:34.)

meglepő módon tagként a Községi Iskolaszék ügyeinek intézésébe is volt beleszólása. Hozzá hasonlóan Pozsgai házfőnöknek is volt gazdaságirányítási pozíciója a 30-as években, midőn társelnöke volt a Kecskeméti Gazdasági Egyesületnek. Értelemszerűen ennél több társadalmi elithatalommal rendelkezett. Túl azon, hogy a Római Katolikus Egyházközség tanácsnoka volt ő is tagként foglalt helyet a Községi Iskolaszékben, de beválasztották a Múzeum és Könyvtárbizottság tagjai közé is. Zimay is sokak által ismert és megbecsült alakja volt a városnak, annál is inkább, mert övé volt a Nagykőrösi utca 12. szám alatti forgalmas Kígyó Gyógyszertár,[1024] alig néhány méterre a Beretvás Szállótól. De ezt a megbecsültséget támasztja alá az is, hogy az 1930-as évekre a Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület igazgatósági tagjává választották és szaktudásának, szakmai tapasztalatának köszönhetően a nagytekintélyű Egészségügyi Bizottságba is bekerült. Korábban római katolikus egyháztanácsnoki szerepet is betöltött.

Az eddigiekkel szemben Kőrösi üvegkereskedő sem gazdaságirányítási, sem más egyéb társadalmi elithatalommal, mint azzal, hogy az Izraelita Hitközség közgyűlési rendes tagja volt, nem rendelkezett. Ellenben nemcsak a város, hanem a Duna–Tisza közi táj legnagyobb üvegáru kereskedője volt, sőt országos összehasonlításban Kaszanyitzky Andor debreceni és Anhalzer Pál győri vállalkozása után a sorban következő legnagyobb ilyen jellegű vidéki kereskedésnek minősült.[1025] Amíg a debreceni és a győri üzlet becsült értéke 100 ezer pengő körül alakult, addig a kecskeméti kereskedés árukészletét, felszerelését és berendezését mintegy 80 ezer pengőben állapította meg 1940 nyarán a Magyar Nemzeti Bank.[1026] Az üzlet a város egyik legforgalmasabb helyén, a Rákóczi út és Benitzky Ferenc utca sarkán, a Szabadság tér délkeleti szegletében, a zsinagógával szemben, igényes, előkelő környezetben, a Kereskedői Kaszinó földszintjén működött. Ott, ahol korábban a Kertész testvérek kereskedése elégítette ki a vásárlók igényeit, még az 1920-as években. Erre az illusztris, finom környezetre szükség is volt, hiszen a vásárlók többsége a tehetős helyi és máshonnan érkező előkelő polgárokból állt. A hitelinformációs jelentés tanúsága szerint a céget valamikor a századfordulón alapították, amely családi vállalkozás keretében működött még a zsidó törvények bevezetését követően is. A jelentés arra is kitért, hogy a kereskedőcég „igen nagy forgalmat bonyolít le" már hosszú ideje. A vállalkozás sikere annak is köszönhető volt, hogy igyekeztek széleskörű kínálatot nyújtani, sőt kis és nagytételű kereskedéssel is egyaránt foglalkoztak. Erre a sokszínű árukészletre, árubőségre alighanem azért is szükség volt, mert egyedül Kecskemét vagyonos lakossága kevés lehetett ahhoz, hogy fenntartsa a bolt forgalmát, mi több olyan városról beszélünk, amelynek vagyoni elitjének gazdagsága nem mérhető nemhogy Debrecen, de még Győréhez sem *(vö. 49. táblázat)*. A sikeres üzletvezetéshez így az is hozzátartozott, hogy a kevésbé vagyonos közép- vagy alsó- rétegek szükségleteit is kielégítsék. Így kerülhetett be a kínálatba az üveg és porcelán mellé a kőedény, a lámpa s a zománcáru, valamint más egyéb háztartási felszerelések egész sora. Kőrösi tiszta vagyonát nagyjából 130 ezer pengőre becsül-

[1024] KNC 1927. 210.
[1025] Timár L. 1993. 97.
[1026] MOL Z. 19. 20. dob. Nr. 1235.

ték, amiből 40 ezer pengőt ért a Klapka utca 18. szám alatti ingatlan, ahol két, egyenként háromszobás lakás volt kialakítva, de itt volt a kereskedés lerakata is, a bolttól alig 300 méterre.

A kereskedésből származó éves bevétel 1933-ban 12 ezer, fél évtizeddel később már 22 ezer pengőre rúgott, ami az utóbbi esetben havi nettó 1700-1800 pengőnyi bevételt jelentett – igazolva a sikeres üzletvezetést. Zimay ezt a bevételt nem tudta megközelíteni sem, sőt 1933 és 1938 között 5 ezerről alig valamivel több mint 4 ezerre csökkent a gyógyszertári forgalom után adózott éves jövedelme, ami közvetlenül a második világháború előtti évben havonta, mindössze átlagosan 330 pengő nettó bevételt jelentett. Zimay és Kőrösi házvagyonának becsült értéke nagyjából azonos volt, 40 ezer pengő körül alakult. Ellenben komoly eltérés mutatkozott kettejük között földvagyon tekintetében. Amíg Kőrösi egyáltalán nem rendelkezett semekkora birtokkal sem, addig Zimay földjének értéke az 1930-as évek közepén meghaladta a 25 ezer pengőt is. A földbirtok mérete a 30-as évek közepéig 15 kat. hold volt, amely 1937-re közel 2 holddal lett kevesebb. A 4 kat. hold szőlő ellenben látványosan gyarapodott: a 20-as évek második felében csak 1, a gazdasági válság alatt 5, a válság után pedig újabb 2 kat. holddal lett nagyobb. Ezzel 1937-ben elérte, sőt néhányszáz négyszöggel meg is haladta a 12 kat. hold méretet.

Ebben a különbségben talán nem minden ok nélkül látjuk azt, hogy Zimay — Kőrösivel szemben — azért is fektette vagyonának egy részét földbe, mert egyfelől kecskeméti születésű lévén ez volt a hagyomány szerinti gyakorlat. Kőrösi viszont Szarvason látott napvilágot, ráadásul — ahogy azt korábban említettük — az izraelita felekezethez tartozott. Zimay ezzel szemben római katolikus volt.

A komplex elitből nemcsak a gazdasági–társadalmi, hanem a városirányítási–gazdasági duális elitbe is többen átkerültek az 1930-as évek közepére.[1027] Erről a 7 fős csoportról korábban, említés szintjén már szóltunk *(lásd 266. oldal),* ám ezúttal részletesen kívánunk velük foglalkozni. Négyen: Dömötör Pál, V. Nagy István, Héjjas Ferenc és Balogh József gazdálkodó-földbirtokosok voltak. Az 1920-as években kivétel nélkül virilis jogon nyertek tagságot a törvényhatósági bizottságban. Az évtized közepén mindannyian a vagyoni elit felső harmadába tartoztak. Baloghnak 54, Dömötörnek 70, V. Nagynak 104, Héjjasnak pedig 478 kat. hold földje volt. Lényeges változás csak Dömötör esetében következett be, ugyanis 1934-re a gazdaság mérete csaknem megháromszorozódott. Szőlője is csak neki volt.

Dömötör közkedvelt és nagy tiszteletben álló alakja volt a két világháború közötti kecskeméti társadalomnak. A városban — kedves jelleme miatt — többnyire csak „Pali bácsiként” emlegették. Ehhez persze olyan tulajdonságok is nagyban hozzásegítették, mint a mély vallásos meggyőződésből fakadó adakozás, jótékonykodás, vagy az állandó, de visszafogott közszereplés. Többek között az ő nagylelkű adományából épülhetett fel a Kecskeméti Testedző Egyesület saját pályája, amelyet 1926-ban avattak fel. A komplex elit tagjaként, ekkor már 4 gazdasági és 2 kulturális elitpozíciót tudhatott magáénak.[1028] Habitusából adódott, hogy a

[1027] Szabó István adópénztáros, asztalos (!), Szilágyi Mór gabonakereskedő, Dömötör Pál, V. Nagy István, Héjjas Ferenc, Balogh József gazdálkodó-földbirtokos, Horváth Mihály orvos, országgyűlési képviselő

[1028] Igazgatósági tagja volt a Kecskeméti Kereskedelmi Iparhitelintézet és Népbanknak, a Kecskeméti Sertéshizlalók Gőzmalom, az Egyesült Gőztéglagyár valamint a Hungária Nyomda- és Lapkiadóvállalat Részvénytársa-

virilis képviselőktől szokatlanul sűrűn látogatta a törvényhatósági bizottság üléseit; 1930-ban az összejövetelek csaknem 70 százalékén jelen volt. Ebben az évben feleségével, Dékány (Erzsébet?) Máriával közösen már 81 kat. hold földet s közel 8 holdnyi szőlőt birtokoltak. Ez az önmagában is tekintélyes földvagyon a gazdasági válság éveiben még tovább gyarapodott. 1935-re a matkópusztai birtokkal együtt már 193 kat. hold földjük volt, amelynek értéke — még nyomott áron számítva is — megközelítette a 70 ezer (egyébként pedig a 100 ezer) pengőt. Holott a birtok — figyelmen kívül hagyva az említett pusztai területet — a város egyik legjobb földjének minősült, hiszen a kat. holdankénti tiszta jövedelme megközelítette a 16 aranykoronát egy olyan vidéken, ahol ez az érték átlagosan alig volt több mint 7 aranykorona.[1029] Tulajdonképpen ennek volt köszönhető, hogy az egyszeres adószámítás szerint felállított rangsorban a város 82. legelőkelőbb vagyoni pozíciójáról a válság éveiben — igaz, úgy tűnik telekspekulációval — a 42. illusztris helyre került. Azzal, hogy a birtok mérete megduplázódott, a vele járó gazdálkodói feladatok is egészen biztosan megszaporodtak, annál is inkább, mert a családi birtokot nem bérlet formában jövedelmeztették.[1030] Ennek ellenére Dömötör Pál, 1935-ben korábbi pozícióit továbbra is híven őrizte, csupán a lapkiadói igazgatósági tagságtól vált meg, miközben a római katolikus egyházközség tiszteletbeli főgondnokává lépett elő.[1031] A sokak által irigyelt életút csúcsán, 1935 tavaszán, 68 évesen váratlanul fejezte be feladatait.[1032]

Balogh, V. Nagy és Héjjas ilyen nagy ívű életutat ugyan nem futott be, mégis jól ismert, meghatározó figurái voltak a Horthy-kori Kecskemétnek. S talán nem tévedünk, amikor azt hangsúlyozzuk, hogy egymást is alighanem jól ismerték. Erre utal, hogy mindhárman tagjai voltak a Kecskeméti Leszámítoló- és Pénzváltóbank igazgatóságának a 20-as évek közepén, ráadásul V. Nagy és Balogh református, Héjjas pedig római katolikus egyháztanácsnok is volt. Ugyanakkor egy generációhoz is tartoztak: helyben, az 1870-es években születtek.

Korábban említettük, hogy Dömötör Pálhoz hasonlóan Horváth Mihály is sajátos módszertani eljárásunk miatt került ebbe a csoportba *(lásd 915. lábjegyzet)*. Tény, hogy Dömötör mellett Horváth is halálával „távozott" a komplex elitből *(vö. 35. táblázat)*. Példa nélküli az, ahogyan a helyi sajtó szokatlan formában magasztalta Horváth alakját nemcsak halálában, hanem még éltében is. Hogy ennek mi állt hátterében, nem nehéz megérteni, ha tisztában vagyunk azzal, hogy nagyapja és édesapja is, jóval őt megelőzően már mekkora tekintélynek örvendett, amiből bőven kijutott Horváth Mihálynak is.[1033]

Horváth nagyapja, György, kecskeméti szűcsmesterként kereste kenyerét még a 19. század elején. Az irányába megnyilvánuló tekintély, tisztelet többek között abban öltött formát,

ságoknak. Továbbá a Római Katolikus Egyházközség, világi igazgatásának második legbefolyásosabb posztját birtokolta, algondnoka volt az említett intézménynek. Végül választott tagja volt még a Községi Iskolaszék testületének is.

[1029] Gazdacímtár 1937. 241.

[1030] Gazdacímtár 1937. 241.

[1031] KNC 1935. 167., 196., 216., 220., 222.

[1032] Az április 8-ai közgyűlésen Dömötör Pál még jelen volt, mint ahogy a hónap végi, 27-ei kisgyűlési tárgyaláson is tiszteletét tette. Egy hónappal később, május végén már halott volt. Felsége, 1937-ben, mint özvegy bukkan fel ismét a helyi földbirtokosok összeírásakor. – KKN 1936. 210.

[1033] Horváth Mihályról lásd: KNC 1922. 198–200., KKN 1938. 181–182., KÉL 1992.

hogy őt választották a helyi szűcscéh atyamesterévé. Fia, János (1818–1887), orvosnak tanult. Tanulmányokat folytatott Bécsben, Párizsban, Brüsszelben és Drezdában. Hazatérve Kecskemétre csaknem négy évtizedig praktizált. Azt írták róla még halála után 30 évvel is, hogy „egyetlen lélek sem ment el [mellette] a nélkül, hogy a kalapját meg ne emelte, vagy ne üdvözölte volna, ami azon nagy tiszteletnek és közbecsülésnek volt fokmérője, a mellyel személye iránt az egész város lakossága viseltetett”.[1034] Tény, hogy egészen haláláig a város egyik legkeresettebb orvosa volt. Fia, Mihály, szintén orvosi pályára lépett. A kecskeméti református főgimnáziumban érettségizett, míg az orvosi egyetemet a fővárosban végezte. Lumnitczer Sándor (1821–1892) országos hírű sebészprofesszornál tanult gyakorlatot, aki korábban a vérzéscsillapítás terén szerzett magának nevet.[1035] Külföldi tanulmányútra készült, mikor édesapja váratlanul bekövetkezett halála miatt, 1887-ben visszatért Kecskemétre. Alig 28 évesen amellett döntött, hogy átveszi édesapja kiterjedt praxisát, melynek segítségével olyan jövedelemre tett szert rövid, két-három év leforgása alatt, hogy virilis jogon tagja lett a törvényhatósági bizottságnak. Anyagi helyzete igazolja, hogy fiatal kora ellenére sikerült megtartania betegeit. Ami egyértelmű jele annak is, hogy páciensei — édesapja után — rendkívüli bizalmat helyeztek személyébe. Ezt az öröklött, induló bizalmi tőkét hamar felváltotta a szakértelmének és emberséges jellemének kijáró tisztelet, megbecsülés.

A századfordulóra tagja lett a legfontosabb városi (mint a közigazgatási vagy a pénzügyi) szakbizottságoknak, köztük az egészségügyinek is, amelynek éveken át elnöki tisztét töltötte be. Rendkívüli képességeit, illetve politikai ambícióit mutatja, hogy 51 évesen, 1910-ben ellenzéki országgyűlési képviselővé választották, aki a Kossuth Ferenc vezérlete alatt álló Függetlenégi és 48-as Párt színeiben került ekkor a parlamentbe, amelynek egészen 1918 novemberéig, a képviselőház feloszlatásáig tagja volt. A csak kevesek-nek kijáró, városszerte bírt, osztatlan tekintélyt mégsem ezzel, hanem az első világháború alatt vállalt orvosi és szervezői munkájával érdemelte ki a kecskemétiektől. Közel 60 évesen megalakította a város 180 férőhelyes Vöröskereszt Kórházát, amelynek — kis megszakítással — végig a háború alatt az élén állt. Szaktekintélyét és szervezői képességét mutatja, hogy a háború vége felé a helyi kórházakon kívül, még további 16 környékbeli vöröskereszt-kórház került az irányítása alá. Ez idő alatt mindvégig azon fáradozott, hogy ezek a kórházak a körülményekhez képest jól felszereltek legyenek, és hogy megfelelő élelmezést biztosítsanak az ápoltak számára. Emellett hajlandó volt — akár feletteseivel szemben is — betegeiért komoly konfliktust vállalni; dacára a háborús viszonyoknak. Így került sor arra, hogy közvetlen felettesét a kecskeméti császári és királyi tartalékkórházak parancsnokát a betegekkel szemben tanúsított embertelen bánásmóddal vádolva sikerült eltávolíttatnia hivatalából.

8. kép
Horváth Mihály, orvos
(1859–1937)
Forrás: Varga G. 2009.

[1034] KNC 1922. 198.
[1035] http://www.semmelweis.museum.hu/muzeum/kiallitasok/gyogyitas/index18.html (Letöltés: 2011. február 27. 16:11.)

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom alatt a kecskeméti Nemzeti Tanács elnökévé választották. Hivatali ideje közben azon fáradozott, hogy biztosítsa a város közélelmezését, a frontról hazatérő sebesült katonák ellátását. A körülményeknek köszönhetően látványos eredményt nem tudott felmutatni, ezért magatehetetlenségében és csalódottságában lemondott, s visszavonult a politikai közélettől; legalábbis egy időre. Ekkor fordult az orvoslás mellet ismét a gazdálkodás felé. Előszeretettel foglalkozott — édesapja nyomdokain — birtokvezetéssel. Bár elfoglaltságai mellett nem lehetett egyszerű feladat, mégis különös örömét lelte kiváltképp a szőlőgazdaság irányításában. Az 1920-as évekből csupán egyetlen kat. hold szőlőről van ismeretünk, amely 1930-ra több mint 19 kat. holdra bővült, amit feleségével, Kollerich Irmával közösen tulajdonolt. De ugyancsak kettőjük neve alatt szerepelt ekkor még egy valamivel nagyobb, mint 13 kat. holdas földbirtok is. A birtokok együttes becsült értéke meghaladta a 36 ezer pengőt 1930-ban. Emellett a városközpontban, a Széchenyi tér 3. szám alatt fekvő háza is komoly értéket képviselt, hiszen 60 ezer pengőre volt becsülhető. Amennyiben hinni lehet a legtöbb adót fizetői névjegyzékeknek, akkor 1930-ban még folytatta magánpraxisát,[1036] de 1931-ben, 72 évesen már nem; úgy tűnik, visszavonult az orvoslástól.[1037] Föld és házvagyonának köszönhetően 1928-ban és 1933-ban is stabilan a vagyoni elit 34. legelőkelőbb helyén állt.

Számos gazdaságirányítási és társadalmi elitpozíciót birtokolt az első világháború után is, egészen haláláig. Elnöke volt a Kecskeméti Takarékpénztár Egyesületnek, igazgatósági tagja a Platter János Konzervipari és Kereskedelmi Részvénytársaságnak, illetve az Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaságnak. Emellett a Református Egyház tanácsnoka, majd tiszteletbeli főgondnoka lett. Tanított a Kecskeméti Egyetemes Református Jogakadémián, s tagja volt a Községi Iskolaszéknek. Egy rövid időre, 1922-ben visszatért a politikai közéletbe. Rubinek Gyula országgyűlési képviselő hirtelen halálával ideiglenesen őt kérték fel a város képviseletére. Az 1926-os országos választások alkalmával viszont kiderült, hogy a kecskemétiek Szabó Iván mellett őt látták a legszívesebben képviselőként az országgyűlésben, így mandátumot nyert az említett évben egészen 1931-ig. A helyi politikai szerepléstől 1934-ig nem vonult vissza. Ebben az évben kapta meg aranydiplomáját is. Köszöntésén csaknem ötszázan vettek részt a városházán tartott ünnepségen, amelyen beszédet mondott többek között Verebély Tibor a Magyar Országos Orvosszövetség elnöke (mely szövetség helyi intézményének Horvát évekig elnöke volt, majd örökös díszelnöke lett), de köszöntötte őt Hetessy Kálmán kecskeméti református lelkész is, aki úgy fogalmazott, hogy „Főhajtva állunk az egyház legidősebb presbitere előtt. Az ő legszebb diplomája az élete."[1038]

Röviddel később, 1937 tavaszán, 78 éves korában érte a halál. Sírjánál búcsúztatta mások mellett rövid beszéddel Joó Gyula jogakadémiai dékán, ezúttal mint a református egyház főgondnoka, és hasonlóan, szavakkal vett tőle búcsút a Kecskeméti Orvosszövetség nevében

[1036] BKMÖL IV. 1905. 5. dob. – Kimutatás azon megválasztott azon legtöbb adót fizetőkről, akiknek adóalapja 1930. évben a 483,90 pengőt meghaladja.
[1037] BKMÖL IV. 1905. 5. dob. – Kimutatás azon megválasztott azon legtöbb adófizetőkről, akiknek adóalapja 1931. évben a 483,90 pengőt meghaladja.
[1038] Idézi Varga G. 2009.

Cserey-Pechány Albin is mint a szövetség elnöke. A helyi sajtó pedig a következő gondolatokkal búcsúzott tőle: „Nincs élő lélek Kecskeméten, aki ne ismerte volna. Neve a boldog békeévektől szinte az utolsó napig fogalom volt. […] Ravatalához elzarándokolt az egész város és Kecskemét őszinte nagy részvéte kísérte utolsó útjára."[1039]

A vizsgált 7 fős csoportba tartozott még Szabó István asztalos és Szilágyi Mór gabonakereskedő is. Szabó esete azért érdemel figyelmet, mert bár polgári foglalkozása láthatóan asztalos volt, mégis mikor az 1920-as évek közepén a törvényhatósági bizottság tagja lett, akkor adópénztárosi megbízatást is nyert egyben, így rövid ideig tisztviselői alkalmazásban állt. Közben olyan kapcsolatokra tett szert, hogy 1929-től egészen 1939-ig mint választott képviselő foglalhatott helyett a testületben. Emellett a 20-as években igazgatósági tagja volt a Nemzeti Hitelintézet helyi fiókjának, majd a 30-as években a Pénzügyi Szakbizottság egyik szakértője lett. Egyetlen kulturális elitpozíciója volt, római katolikus egyháztanácsnokká választották, amiről később lemondott. Lévén szó arról, hogy nem tartozott a vagyoni elitbe, nem is sokat tudunk anyagi helyzetéről. Biztosan csak annyit állíthatunk, hogy szőlője nem volt a 20-as években, és hogy jelentősebb födet sem birtokolt; ha mégis volt valamekkora földje, akkor az legfeljebb 5 kat. hold lehetett.

Szilágyi Mórról már több ismerettel rendelkezünk. A két világháború között végig tagja volt, előbb virilis, majd 1929-től választott jogon a törvényhatósig bizottságnak. Vagyona és jövedelme alapján a város egyik leggazdagabb polgára volt. 1925-ben befizetett adója alapján a második, nyolc évvel később már csak a 29. helyet foglalhatta el a vagyoni elitben. Földje, szőleje nem volt. Házvagyona viszont a 74 ezer pengőt is elérte 1933-ban. A gabonakereskedésből csak 1200 pengőnyi éves bruttó jövedelmet vallott be. Erősen gyanítható, hogy bevétele ennél lényegesen magasabb lehetett, tekintettel arra, hogy a város legjelentősebb gabonaexportőreként tartották számon. Földdel ő sem rendelkezett. Igazgatósági tagja volt a Kecskeméti Magyar Banknak és elöljárója az Izraelita Hitközségnek.

Az előbbiek során azokat vizsgáltuk, akik kikerültek a komplex elitből, mégis a multifunkcionális elitben tudtak maradni. A következőkben figyelmünk azokra irányul, akiknek ez különféle okok miatt nem sikerült, s a háromból két elitfunkciót elveszítettek vagy visszaadtak. A pozíció- és hatalomvesztés tehát csak részleges volt, hiszen valamely szimpla elittagságuk megmaradt. Összesen 23 ilyen személyről van tudomásunk,[1040] akiknek nagyobbik fele (13 fő) minden szervezett elitpozíciót elveszített, és csupáncsak a vagyoni-jövedelmi helyzete volt az, ami a városi elitben tartotta. Többségük kereskedő és értelmiségi volt. Az említett csoport kisebbik fele (10 fő) pedig olyanokból állt, akik valamely szervezett elitpozíciójukat sikerrel őrizték.

[1039] KKN 1938. 181–182.

[1040] Szabó Mihály adóügyi főszámvevő, Liszka Béla aljegyző, Flei(s)chmann Samu ecetgyáros, Matyók Sándor egyházi pénztárnok, földbirtokos, ny. őrnagy, Sándor Miklós, Polyák János, Szabó Ferenc és Sárközy Béla gazdálkodó-földbirtokos, Farkas Béla és Dömötör István gyógyszerész, Deim Gusztáv hentes-mészáros, Barcza József kereskedelmi iskolaigazgató, id. Nyirádi László, Benkő István, Fischer Izsák és Fehér Dávid kereskedő, Szabó Sándor lapszerkesztő, hordógyáros, Bodri Béni sertéskereskedő, földbirtokos-gazdálkodó, Bíró Sándor tímármester, Györffy Balázs és Kozacsek Elek ügyvéd, Ottó Sándor műszaki főtanácsos, illetve Jenei Vilmos vendéglős, gazdálkodó

Benkő István, Fehér Dávid, Fischer Izsák és idősb Nyirádi László úgy hullott ki a komplex elitből, hogy csak a vagyoni elitpozícióját tudta vagy akarta megtartani. 1929-től egyikük sem került vissza a városirányítási elitbe (gyaníthatóan legtöbbjük nem is akart újból pozícióba kerülni), pedig ekkor Nyirádi a 20., Fischer a 43., Benkő a 136., míg Fehér a 182. legvagyonosabb tagja volt a kecskeméti társadalomnak, legalábbis befizetett adójuk alapján. Általánosságban — Nyirádi kivételével — elmondható, hogy vagyoni elitpozíciójuk folyamatosan romlott a két világháború között, mely nagyobb méreteket a gazdasági válság éveiben öltött. Fehér Dávid ruhakereskedéssel foglalkozott. Üzlete a forgalmas Széchenyi téren működött. Négyük közül a legnagyobb bevétellel (havi bruttó 942 pengővel) ő rendelkezett, ennek ellenére Kecskeméten nem volt háza. Teljes vagyonát 1941-ben a Magyar Nemzeti Bank 110 ezer pengőre becsülte, amelynek 93 százalékát az árukészlet és az üzleti felszerelés adta. Ugyanakkor a jelentésből az is kiderül, hogy nagymértékben el volt adósodva, amely vagyonának 44 százalékát terhelte, mégis újabb hitelre volt szüksége. Ezt az összeget, vagyis Fehér hitelképességét — az előbbiek ismeretében — a bank maximálisan 12 ezer pengőben határozta meg. Szorult anyagi helyzetét mutatja az is, hogy a gazdasági válság alatt olyan helyzetbe került, hogy átmenetileg fizetésképtelenné vált, amelynek eredményeként magánegyezséget kötött a bankkal. A csődöt csak így tudta elkerülni. Ennek ellenére a jelentést készítő tisztviselő megbízhatónak ítélte, s azt írta róla, hogy „azóta fizetési kötelezettségeinek pontosan eleget tesz”, ami annak is köszönhető, hogy az üzlet, ahogy azt megfogalmazta: „jó forgalmú” volt a 30-as évek legvégén.[1041]

A következő legnagyobb jövedelme Benkőnek volt (havi bruttó 250 pengő), őt Fischer követte (135 pengővel), a sort pedig Nyirádi zárta — bevallása szerint — havi bruttó 38 (!) pengővel, akinek fő vagyonát (ekkor már) egyébként sem az üzlete, hanem a föld- és házvagyona adta, amelynek becsült értéke az 1930-as évek derekán megközelítette 120 ezer pengőt. Nyirádi a város egyik legismertebb fűszerkereskedőjeként az egyik legnagyobb vevőkörrel rendelkezett, amit annak is köszönhetett, hogy az első világháború alatt kialakult beszerzési nehézségek közepette elvállalta a Kecskeméti Fűszerkereskedők Egyesületének a vezetését. Az eredményes föllépésben, a sikeres érdekvédelemben nagy segítségére volt — a kortársak szerint — agilis, „megalkuvást nem tűrő egyénisége”.[1042] Ugyanakkor, ahogy írták róla: „nem kereste a közszereplést, szerény, közvetlen ember volt”.[1043] Munkáját kereskedőtársai azzal ismerték el élete alkonyán, hogy az egyesület örökös, tiszteletbeli tagjává választották. Nyirádi az üzletvezetés mellett gazdálkodással is komolyan foglalkozott. 1930 elején 152 kat. holdja volt, ami négy évvel később már alig 104 kat. holdra csökkent. A birtokvesztés hátterében határozottan nem a gazdasági válság, hanem

9. kép
Nyirádi László
fűszerkereskedő
(1855–1937)
Forrás:
http://familytreemaker.genealogy.com
/users/s/z/a/Steve-E-Szappanos/
WEBSITE-0001/UHP-0186.html

[1041] MOL Z 19. 20. dob. Nr. 1172.
[1042] KKN 1938. 190.
[1043] KKN 1938. 190.

az 1933-ban látványosan megromló egészségi állapota húzódott meg. A birtok szívét, a közel 20 kat. holdnyi szőlőt, mindezek ellenére is igyekezett megőrizni. Ez a gazdaság ötödét adta. Emellett a birtok negyedén szántó, míg valamivel több mint harmadán erdő állt. A többi legelő volt. Utolsó éveiben Nyirádi teljesen visszavonult a közélettől. Néhány hónappal halála előtt, forrásaink azt mutatják, hogy birtokai újabb 3 kat. holddal apadtak. Röviddel később, 1937 őszén elhunyt.

A másik három kereskedőnek nem volt földje Kecskeméten. Ezzel szemben Fischer házvagyona 25 ezer pengőre, Benkőé 39 ezer pengőre volt becsülhető 1933-ban. Ugyanakkor sem Benkő, sem Fehér nem rendelkezett gazdaságirányítási pozícióval, ellenben Fischer a Néptakarékpénztár, míg Nyirádi az Első Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcstermelő Szövetkezet igazgatóságának (s az Adófelszólamlási Bizottságának) volt a választott tagja a 20-as években. Társadalmi elitpozíciójukat vallásuk alapján birtokolták mindnyájan. Fischer az elöljárója, Fehér pedig a közgyűlési rendes tagja volt az Izraelita Hitközségnek, Nyirádi a Református Egyháznak, Benkő meg a Római Katolikus Egyháznak volt tanácsosa.

Említettük, hogy a vizsgálandó 13 fős csoportból a kereskedők mellett az értelmiségiek voltak a legnagyobb arányban jelen. Közéjük tartozott két gyógyszerész, Dömötör István s Farkas Béla, valamint Kozacsek Elek ügyvéd és Ottó Sándor műszaki főtanácsos. Ottó kivételével, aki választott képviselő volt, az 1920-as években mindenki virilis jogon került a városirányítási elitbe. Dömötör és Kozacsek nem jutott vissza a közigazgatási reform után a törvényhatósági bizottságba, ellenben a legnagyobb adófizetői listák állandó szereplői maradtak továbbra is. Az 1928-as adatok alapján összeállított névjegyzék után Dömötör, Farkas és Ottó a vagyoni elit (rendre) 238., 259. és 307. pozícióját foglalták el, a tágan értelmezett alsó harmadhoz tartoztak. Velük szemben Kozacsek anyagi helyzete úgy tűnik, sokkal kedvezőbb volt, hiszen a 34. pozíciót tartotta ekkor éppen. A gazdasági válság — a forrásaink alapján — egyiküket sem érintette érzékenyen. A kisebb mozgásoktól eltekintve helyzetük stabil maradt. Sőt, Ottó Sándor a 307. helyről a 90. helyre ugrott adója alapján; melynek oka előttünk ismeretlen. Házvagyonának becsült értéke 1933-ban meghaladta a 31 ezer pengőt, de Kozacsekhez képest így is elmaradt, mivel ugyanez az érték az esetében meghaladta az 50 ezer pengőt. Dömötör 11 ezer, Farkas pedig csak 2 ezer pengős lakóingatlannal rendelkezett. Viszont korántsem meglepő, hogy mind a négyen tekintélyes 3-4 kat. holdnyi szőlővel bírtak. Ottónak ennél lényegesen nagyobb, mintegy 16 kat. hold szőleje volt. Földje pedig csak Farkasnak volt, ami közel 123 kat. holdat ölelt fel. Ebből 70 hold szántó, 31 hold legelő volt. Összességében bőven átlagon aluli (3,5 aranykorona/kat. hold) minőségű volt a birtok, amelyen a 3 hold szőlő, illetve 2 hold erdő sem sokat segített. Annyi azonban bizonyos, hogy Farkas emellé még 35 kat. hold újabb földet is bérelt 1935-ben.

A Szabadság téri Mátyás Király Gyógyszertár Farkasnak havonta 720 pengő bevételt, míg a Rákóczi úti Rákóczi Gyógyszertár Dömötörnek 540 pengőt hozott. (Dömötör tulajdonostársa Szabó Gyula volt, így az üzletből származó teljes jövedelem alighanem az említett összeg kétszerese lehetett, így forgalmuk is vélhetően nagyobb volt, mint a Farkas-féle gyógyszertá-

ré.)[1044] Magánügyvédként Kozacsek havi jövedelme ettől lényegesen elmaradt, 350 pengő körül alakult 1933-ban. Velük szemben Ottó nem vállalkozásnak, hanem főtanácsosi rangjának köszönhette a csaknem 700 pengős havi fizetését.

Ami az elitpozíciókat illeti érdekes egybeesés, hogy az 1920-as években mind a négyen a Római Katolikus Egyházközség tanácsnokai voltak. Ezek alapján alighanem közelebbről is jól ismerték egymást. Emellett Farkas még tagja volt a Testnevelési Bizottságnak, Ottó pedig a Községi Iskolaszéknek. Dömötörnek és Kozacseknek egyéb társadalmi elitpozíciója — mint az említett — nem volt. Szervezett gazdasági pozícióval Dömötör mellett Farkas sem rendelkezett, ellenben Kozacsek a helyi Néptakarékpénztár alelnöke volt, míg Ottó a Kecskeméti Faiskola és Magtermelő Részvénytársaság, illetve a Kecskeméti Szőlősgazdák Gyümölcs- és Zöldségértékesítő és Feldolgozó Szövetkezetének az igazgatósági tagja volt, végül műszaki főtanácsosként a város Mérnöki Hivatalának a vezetői posztját is betöltötte hosszú éveken keresztül.

Érdemes elidőzni Ottó Sándor pályafutásánál, hiszen a város egyik legmegbecsültebb, rendkívüli köztiszteletnek örvendő polgára volt, dacára annak, hogy nem helybeliként látta meg a napvilágot. A közeli Izsákon született 1861-ben, középiskolai tanulmányait Kecskeméten végezte a piarista főgimnáziumban. Érettségi után mérnöki diplomát szerzett. A kötelező katonai szolgálat után a Középtiszai Árvíztársulathoz került, ahonnan néhány év elteltével Mezőtúr város mérnöki székébe távozott. Innen 28 évesen a Szolnok–Csongrád Tiszabalparti Árvíztársulathoz került igazgató főmérnöki minőségben. Évekkel később, 1896-ban, 35 évesen visszatért Kecskemétre mint törvényhatósági mérnök. Ettől kezdve karrierje egyenesen ívelt fölfelé. Két évtizeddel később, az első világháború vége felé a város főmérnöke, 1925-ben műszaki főtanácsosa lett. Majd a Törvényhatósági Mérnöki Hivatal vezetői székének megüresedésével 1927-ben felért pályafutásának csúcsára. Ekkor már 66 éves volt, s hamarosan ő is nyugdíjba vonult 1930-ban. Nemcsak hivatalától, hanem minden egyéb pozíciójától is megvált. Közeli barátainak halálával a társasági élettől is visszavonult családja körébe, pedig sokan úgy ismerték, mint a város egyik legmeghatározóbb közéleti szereplője. Hetvenhét éves korában érte a halál.[1045]

Ottó Sándor esete rámutat arra, hogy voltak olyan tagjai is a komplex elitnek, akik nyugdíjba vonulásukkal a legtöbb olyan szálat megszakították, amely őket a vizsgált elitcsoporthoz korábban fűzte. Egyetlen elitpozíciót sem tartottak meg, illetve tartottak fontosabbnak annál, minthogy idős napjaikat szeretteik körében, a külvilágot csaknem teljesen kizárva tölthessék. De Ottó Sándor alakja tökéletes példa arra is, hogy szaktudásával, korán — még iskolás éveiben — elkezdődött „kecskemétiesedésével", miként tudott a város elitjének egyik legmeghatározóbb alakjává lenni. Jó példát ad arra is, hogy szőlőjével miként bírt a városi eliten kívüli helyi társadalomban is, a mezővárosi hagyományoknak megfelelően, gazdastátusával elismerést, tekintélyt kivívni. Aligha tévedünk, amikor ezzel együtt arra is figyelmet irányítunk, hogy Ottó társadalmi presztízse humán tőkéjének eredménye, s a szőlő csupáncsak legfelső

[1044] KNC 1935. 232.
[1045] KKN 1938. 187.

lépcsőfoka lehetett a kecskemétivé válásának, ami nem mellesleg anyagi biztonságot is nyújtott családja számára, hiszen becsült értéke több mint 23 ezer pengő körül alakult a 30-as évek derekán.

A vizsgált csoportból akadt azonban olyan is, aki komplex elitpozícióját azért veszítette el, mert anyagi helyzete visszafordíthatatlanul megrendült. Deim Gusztáv hentes-mészárosként tartotta el családját. Az 1920-as évek elején még a város 4. legtehetősebb polgára volt. Egy évtizeddel később, 1933-ban már csak a 329. helyen állt. De még így is átlagosan 340 pengő bevétele származott havonta a vállalkozásból. Forrásaink alapján saját üzletén kívül más egyéb gazdasági, társadalmi vagy városirányítási érdekek nem foglalkoztatták. Virilisként — az 1920-as mintaéveinkben — egyetlen alkalommal (1925. június 30-án) vett részt a törvényhatósági bizottság munkájában. Akkor is csak azért, mert egyfelől Horthy Miklós születésnapját ünnepelték a városházán, másfelől még ugyanazon a délelőttön tisztifőügyészt választottak (Balásfalvi Kiss Endre személyében).[1046] Csekély városatyai aktivitásából arra következtetünk, hogy kevéssé érdekelte a helyi politika, a város ügyeivel való foglalatoskodás. Éppen ezért úgy tűnik, nem annyira a Horthy iránti tisztelet, mint inkább a Balásfalvi Kisshez fűződő kapcsolata indíthatta arra, hogy megjelenjen a rendes közgyűlésen. Deim és a fejezetekkel korábban említett Vincze Mihály, aki maga is hentes-mészáros volt, alighanem jól ismerték egymást, így rajta és az Iparegyleten keresztül akár közelebbi kapcsolatba is kerülhetett Balásfalvi Kissel *(vö. 260. oldal)*; ami érthetővé tenné Deim e szokatlan viselkedésért. (Mellesleg Vincze is jelen volt azon a napon, amikor új tisztifőügyészt választottak Kecskeméten; holott korábban ő is hasonlóan passzív városatya volt.) Deim Gusztáv üzlete az 1930-as évek elején a kedvezőtlen gazdasági helyzet és a „rosszul sikerült szállítások" miatt veszteséges lett, ami odáig vezetett, hogy Deim kénytelen volt azt bezárni.[1047] Ebben a helyzetben gyaníthatóan egészsége is megroppant, és röviddel később, 1937-ben (alig 57 évesen) sokak megdöbbenésére elhunyt.

Matyók Sándor, Jenei Vilmos és Bíró Sándor is olyan formában hagyta hátra a 20-as évekbeli komplex elithatalmát, hogy semmilyen szervezett elitpozíciót és elithatalmat nem tartott meg. Egyformán visszavonultak a közéletből, annak ellenére, hogy még 1938-ban is őrizték látens vagyoni elitpozíciójukat; Matyók és Jenei a középső harmadban, míg Bíró tímármesterként az alsó harmadban kapott helyet. Matyók amellett hogy nyugalmazott őrnagy volt, földbirtokosként is számon tartották, tekintve hogy feleségének, Sárközy Ilonának több mint 192 kat. hold földje volt, amely mellé 1935-ben még másik 80 kat. holdat is béreltek. Ezek után meglepő, hogy saját földjük valamivel több mint felét (112 kat. holdat) haszonbérlet formájában jövedelmeztették. A szántó felét és kevés híján a teljes rét-legelő területét ifjabb Szabó János vette bérbe.[1048] Ezzel Matyók havi 400 pengős nyugdíja mellé még jelentős plusz bevételek is társultak.

Matyókhoz hasonlóan Jenei is gazdálkodott amellett, hogy vendéglősként volt mindenki számára ismert. A gazdasági válság utolján feleségével, Diószeghy Terézzel közösen vásárol-

[1046] BKMÖL IV. 1903. a. 47. köt. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1925. (Közelebbről: 147–186. tárgysorozat.)
[1047] KKN 1939.
[1048] Gazdacímtár 1937. 242.

tak egy 2 és fél kat. holdnyi szőlőt, s mellé egy több mint 50 kat. holdas földet, amelynek becsült értéke meghaladta a 33 ezer pengőt. Jenei ekkortájt lépett a 60-as éveibe. Ilyenformán e tranzakció aligha lehetett más, mint idős napjaik anyagi fedezetének biztosítása, túl azon, hogy egyben — az alacsony ingatlanárak miatt — jó befektetésnek is ígérkezett.

Hármójukkal kapcsolatban végül megjegyezzük, hogy egyikőjük sem élt intenzíven komplex elithatalmával, a közgyűléseket alig látogatták (ez alól egyedül Bíró kivétel, de ő is csak 1929 után). Ugyanakkor semelyikük sem gyűjtött újabb társadalmi elitpozíciót a már meglévő egyháztanácsnoki megbízatásuk mellé. Nem halmoztak pozíciót pozícióra, sőt a már meglévőkben rejlő lehetőségeket sem használták ki. Így aligha gondolhatná bárki is, hogy az ezektől való megválás nehézséggel töltötte el őket. Inkább tűnik úgy, hogy anyagi helyzetüknél fogva cseppentek az 1920-as években — akaratlanul — a városirányítási elitbe, így hármuk figurája azt a képet exponálja, amely úgy fogható fel, mint egyfajta „fantom elittagság", amellyel igazán egyikőjük sem kívánt élni.

A város 1930-as évekbeli legvagyonosabb polgára, Fleischmann Samu 20 évesen került Bajáról Kecskemétre még 1880-ban. Sajnos személyével kapcsolatban rendkívül kevés ismeretanyag áll a rendelkezésünkre. Tény azonban, hogy az 1920-as évek eleső felében még nem szerepel a város legnagyobb adófizetői listáján. Nevével elsőnek 1925-ben találkozunk, de akkor mindjárt a vagyoni elit igen előkelő 19. helyen. A következő évben az 5., sőt 1928-ban már az első helyen állt, mint ahogy 1933-ban is. Befizetett adója alapján házvagyonának értéke közel 200 ezer pengőre becsülhető az 1930-as évek közepén. Ennek ellenére a kortársak nem tekintették házbirtokosnak, ami annak köszönhető, hogy mindössze két ingatlant birtokolt a Horthy-korban, és egyiket sem adta bérbe. Mindkettő a IV. kerületben, az egyik a Nagykőrösi utca 10., a másik ezzel érintkezve a Horváth Cirill utca 3. szám alatt feküdt. A két épület együttes alapterülete meghaladta az 1200 négyzetmétert. Minden jel arra vall, hogy az ecetgyárat is itt üzemeltette Fleischmann. Az általunk használt források alapján a gyár már 1921-ben egészen biztosan működött, de az is nyilvánvaló, hogy már jóval évekkel, akár évtizedekkel korábban is üzemelt.[1049] Néhány évvel később, a 20-as évek utolsó harmadában Samu, fiát, Benőt[1050] társtulajdonosává tette meg. Ettől kezdve kettőjük neve alatt futott a vállalkozás.[1051] Fleischmann Sámuel ebből származó havi bevétele 1933-ban meghaladta a 300 pengőt. Amennyiben ehhez fia üzletrészét is hozzáadjuk, úgy az ecetgyár által hozott éves jövedelem legalább 7-8 ezer pengő körül alakulhatott. A vállalkozás sikerére utal, hogy 1937-ben megjegyezték róla: „Ismerték a környéken is, ahol csak bevezette gyárának termékeit". Hetvennégy éves korában érte a halál. A róla szóló nekrológ — a város gazdasági életében betöltött szerepéhez mérten — méltatlanul szűkszavú, mindössze négysornyi volt, amit alighanem azzal indokolhatunk, hogy Fleischmann az izraelita felekezet híve volt, és amikor meghalt már 1936-ot írtak. Ekkortól érzékelhetően lecsökken a zsidók haláláról hírt adó írások száma, vagy ha mégis nyomdába került, akkor csak igen röviden szóltak róla. Ennek tük-

[1049] KNC 1922. 117.
[1050] A rokoni kapcsolathoz lásd: BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. Kecskemét város 6. szavazókör, IV. tized belső része, Nr. 335. (Fleischmann Benő 1902-ben született Kecskeméten.)
[1051] KNC 1927. 216. és KNC 1930. 249. és KNC 1935. 239.

rében a rövid nekrológ, mégis inkább a társadalom felőli elismerés, és bizonyos értelemben vett tekintély jeleként értelmezhető. Erre utal az a mondat is, mely így szól: „Egyik legidősebb, legismertebb és legjobb módú kereskedője volt Kecskemétnek”.[1052]

Fleischmann Samu még az 1920-as évek második felében kihullott a komplex elitből. Városatyai szereplését például 1925-ben letudta egyetlen alakalommal. Az pedig, hogy 1929 után nem szavazták meg virilisnek, felveti a gondolatot, hogy ennek hátterében az a nehezen hihető, de nem valószerűtlen dolog állt, hogy kevés kapcsolat fűzte őt a város legnagyobb adót fizetőinek csoportjához, lényegében a vagyoni elithez. A kérdés ezek után pedig az, hogy ezzel szemben arról volt-e inkább szó, hogy a városi politika nem érdekelte. Ha az utóbbi felé hajlunk, akkor az sem valószerűtlen, ha azt feltételezzük, meg sem jelent az 1929-es választáson, melynek következtében automatikusan elveszítette — a későbbiekre nézve is — a választói és a megválaszthatósági jogát. Ez azonban mégsem lehetett így, mivel neve az 1935. évre érvényes legnagyobb adófizetői listán is szerepel. Tehát a választói jog továbbra is megillette őt. Így nem marad más, mint mégis azt feltételezni, hogy valóban nem alakult ki olyan kapcsolata a vagyoni elittel, amely elérhetővé tette volna számára a városirányítási elithatalmat, ami végső soron arra vall, hogy ennek megváltoztatásáért nem is sokat tett. Ami pedig a társadalmi elithatalmát illeti elmondható, hogy az 1920-as években az Izraelita Hitközség közgyűlési rendes tagja, majd az évtized végén már tiszteletbeli elöljárója volt, amely pozíció a 30-as években is megillette.[1053]

Még van 10 olyan személy, akik bár komplex elithatalmukat elveszítették, mégis ez egyben nem jelentette azt, hogy a városi elitből is kikerültek volna. Többségük, 80 százalékuk (egyenlő arányban) vagy gazdálkodó volt, vagy értelmiségi pályán dolgozott. A gazdálkodók közül 1930-ban Szabó Ferencnek volt a legnagyobb (250 kat. hold) birtoka, őt Sárközy Béla (148 kat. hold), Polyák János (74 kat. hold), majd Sándor Miklós (56 kat. hold) követte. A gazdasági válság alatt csak az utóbb említett két gazda birtoka csökkent harmadával, illetve felével. Bár szőlővel is rendelkeztek mindannyian, mégis az átlagosan 1-2 kat. holdas üzemekhez képest Polyák szőlészete — a maga 32 holdjával — messze kimagaslott a többi közül. Az első helvéciai szőlőtelepítők egyike volt. Történetek keringtek a városban arról, hogy milyen nehezen indult feleségével,[1054] Basa Máriával közös életük. Polyák 24 éves volt mikor 1883-ban megnősült. Ekkor megkapta édesapjától anyai jussát a széktói részen fekvő kis szőlőt, ami kevés volt a megélhetésükhöz, ezért eljárt napszámba és felesben szőlőt művelt. Néhány évvel később úgy döntött, hogy Kohányszentlőrincen bérbe vesz 50 kat. hold szántót, de az aszály miatt belebukott a vállalkozásba. Ekkor öccsével társulva 3 kat. hold futóhomokot vásárolt a várostól. S ahogy az elterjedt róla, a megvett „buckát éjjel-nappal talicskázta”,[1055] hogy elegyengesse a felszínt, és hogy ezzel előkészítse azt a szőlőtelepítésre. A vállalkozás sikerrel járt, s néhány évvel később már önerőből újabb 5 kat. hold homokot tudott vásárolni. Rá egy évre, 1891-ben Ballószögön vett ismét a várostól 6 kat. hold homokot. 1904-ben, 45

[1052] KKN 1937. 134.
[1053] KNC 1927. 175., KNC 1930. 206., KNC 1935. 200.
[1054] Bende 1929. 137–140.
[1055] Bende 1929. 139.

évesen pálinkafőzdét, majd röviddel később bormérést nyitott. Az ügyes gazdálkodásnak köszönhetően 18 kat. hold jó minőségű földet vásárolt a várostól, ezúttal a Városföld pusztán, majd 1907-ben Wéber Edétől 35 kat. holdnyi újabb futóhomokot vett, amelynek valamivel több mint felét szőlővel ültette be. Később, az első világháború éveiben tovább bővítette, az ekkorra már közel 70 kat. holdra nőtt gazdaságát, midőn a törökfái határban újabb 36 kat. holdat, ezúttal búzaföldet vásárolt. Az ő életében is törést jelentett a román megszállás: kifosztották gazdaságát. Innen kellett 60 évesen újra felállnia. A súlyos veszteséget jelzi, hogy neve 1921-ben még nem szerepel a legnagyobb adózók listáján, azonban úgy látszik, hogy lassan minden visszatért a „régi" kerékvágásba. Egyszeres adószámítás mellett az 1923-as adók alapján összeállított lista 39. helyét birtokolta,[1056] ám a lecsúszást ennek ellenére sem sikerült elkerülnie; 1924-ben az 51., a következő évben a 70. és 1928-ban már csak a 185. helyen állt. Végül az 1933-as legnagyobb adózók között már egyáltalán nem szerepelt. Két évvel később elhunyt.

Polyák János az 1920-as évekre elérte, hogy a vagyoni és a városirányítási mellett gazdaságirányítási elitpozíciót is magáénak tudhatott, hiszen a Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület az igazgatósági tagjai közé választotta. Emellett a Római Katolikus Egyházközség egyháztanácsosa is volt. Hetvenévesen, az 1920-as évek végén — nagy tekintéllyel övezve[1057] — úgy döntött, visszavonul a közélettől.

Megemlítjük még, hogy Szabó, Sárközy és Sándor komplex elitből való „távozásában" közös vonás, hogy az 1920-as évek végén mindannyian visszavonultak a várospolitikától, megváltak a városirányítási elithatalmuktól, és ezzel együtt a társadalmi elitpozícióikat is feladták, azonban a szervezett gazdasági pozícióikat megtartották. Így az 1930-as évek közepén Szabó a Kecskeméti Gazdák Tejszövetkezetének igazgatósági tagja, míg Sárközy a Városi Adóhivatal egyik vezető tisztviselője maradt, de Sándor Miklós is megőrizte igazgatósági tagságát a Kecskeméti Kereskedelmi Iparhitelintézet és Népbankban, mint ahogy az Egyesült Gőztéglagyár Részvénytársaságban is számítottak munkájára.

A négy értelmiségit, akik az 1930-as évekre szintén kikerültek a komplex elitből, már említettük. Barcza József kereskedelmi iskolaigazgató, Györffi Balázs ügyvéd, Szabó Mihály adóügyi főszámvevő és Liszka Béla, aki főjegyző volt, és akit 1938-ban polgármesterré választottak. Barcza kivételével mindannyian jogi végzettséggel rendelkeztek. Közülük Szabó és Liszka esete azért érdemel külön figyelmet, mert bár 1929-ben kikerültek a komplex elitből, ám az 1930-as évek végére mégis sikerült oda „visszakapaszkodniuk". Mindketten — láthatóan — tisztviselők voltak, ami egyben magyarázatát is adja annak, hogy átmenetileg kiestek a városirányítási elitből, amiben kulcsszerepet játszott más szakterületre történő áthelyezésük. Liszka vagyoni helyzetével kapcsolatban nem rendelkezünk ismeretekkel, ami egyben azt is jelenti, hogy egészen biztosan nem tartozott a város vagyoni elitjébe, még akkor sem, amikor 1938-ban polgármesteri fizetéshez jutott. Szabóról viszont — vitatható módon ugyan, de — elmondható, hogy a vagyoni elit legalsó rétegébe, annak is inkább a holdudvarába tartozott az

[1056] BKMÖL IV. 1908. b. Nr. 45755/1923 (csatoltan!) – A legtöbb adót fizető th. bizottsági tagoknak 1924. évre összeállított névjegyzéke.
[1057] KKN 1935. 76.

1930-as években. A Gyenes tér 8. szám alatti lakóházának értéke 6500 pengőre becsülhető az említett évtizedben. Emellett 8 kat. hold földet tudhatott még magáénak, amelynek becsült forgalmi értéke nagyjából megegyezett az említett lakóingatlanéval. Hivatalnoki fizetése 1933-ban jó anyagi helyzetet biztosított számára, hiszen nettó 762 pengőt vihetett haza minden hónapban. Amellett ráadásul, hogy a Városi Adóhivatal főszámvevőjeként állt alkalmazásban, még községi bíróként is működött az 1920-as években, illetve római katolikus egyháztanácsnoki megbízatást is teljesített, amitől azonban a 30-as évekre megvált.

Liszka Béla édesapja nemcsak városszerte ismert tanító volt a 19. század második felében, hanem országosan is elismert író. A tanítás mellett foglalkozott még újságírással, műfordítással, könyvismertetéssel és színikritikával is.[1058] Liszka édesapja azonban fiatalon távozott, fia alig volt 6 éves, amikor ezzel szembesülnie kellett. Iskoláit, köztük a jogot is, Kecskeméten végezte, doktori címét is itt szerezte. Huszonhat évesen, 1921-ben lépett a város szolgálatába. Ő is hasonló, mondhatni tipikus tisztviselői pályát futott be, mint azok, akikről már korábban szóltunk. 1922-től egészen 1937-ig a város egyik aljegyzője volt. Ekkor azonban felgyorsultak az események körülötte. 1937-ben városi tanácsnok lett.[1059] A következő évben Fáy István főispánt áthelyezték, így helyébe a város akkori polgármesterét, Balásfalvi Kiss Endrét nevezték ki. A megüresedő polgármesteri széket pedig Liszka Béla nyerte szavazatok útján, amivel visszakerült a városirányítási, illetve a komplex elitbe. Polgármesterként számos, összesen 8 társadalmi elitpozíciót gyűjtött egybe.[1060]

A vizsgált 10 fős csoporthoz még odasorolhatjuk Bodri Bénit és Szabó Sándort. Bodri Béni sertéskereskedő és gazdálkodó-földbirtokos volt. Roppant előkelő vagyoni elitpozícióját a két világháború közötti években végig megtartotta. Sőt 1924-ben az első helyre került. Kilenc évvel később még a mindig előkelő 13. helyen állt, de 1938-ban is igen gazdagnak tekinthető, hiszen a 32. pozíciót birtokolta. Az 1930-as években házvagyonát 47 ezer pengőre becsülhetjük, földvagyona pedig megközelítette a 70 ezer pengőt. Emellett átlagosan havonta 520 pengő bevétele származott a sertéskereskedelemből. Adataink arra utalnak, hogy jelentős méretű immobil tőkét szabadított fel az 1920-as évek második felében. Földbirtoka közel 59 százalékkal 273 kat. holdról 113 kat. holdra csökkent, amelynek oka ismeretlen előttünk. Annyi azonban bizonyos, hogy semmi nyoma a birtok eladásából származó bevétel üzleti vállalkozásban történő megjelenésének, mint ahogy az is biztos, hogy házvagyona sem gyarapodott ez idő tájt. Éppen ezért nem valószerűtlen az, hogy az eladásból korábbi adóságait próbálta rendezni. Tény, hogy a megmaradt birtok átlag körüli minőséggel bírt, amelynek 88 százaléka szántóföld, a többi legelő és gyenge minőségű, úgynevezett földadó alá nem eső terület volt. A birtok kiválóan alkalmas volt arra, hogy segítségével nagyméretű sertéstenyésztést folytasson.

[1058] KÉL 1992.
[1059] KÉL 1992.
[1060] A Bugac Egylet és a Magyar Ifjúságot Védő Egyesület ügyvezető elnöke, az Országos Frontharcos Szövetség Főcsoportjának társelnöke, a Gyorsírók Egyesületének elnöke, a Római Katolikus Egyházközség tanácsnoka, a Községi Iskolaszék és a Testnevelési Bizottság tagja, az Illetőségi Katonai és Kórházi Ügyosztály vezetője volt.

Bár vagyona után, virilis jogon a törvényhatósági bizottság képviselője volt az 1920-as években, mégis egészen biztosak lehetünk abban, hogy a város ügyeivel való foglalatoskodás sokakkal ellentétben nehezére esett. Ennek megfelelően idejéből is csak kevés alakalommal áldozott arra, hogy néha-néha tiszteletét tegye a közgyűlésen. A mintaévekben vizsgált aktivitása igencsak alacsonynak mondható, az ülések alig tizedén volt csupán hajlandó megjelenni. Ráadásul ezek az alkalmak is teljes véletlenszerű mintázatot mutatnak, hiszen a háromból két alakalommal semmilyen olyan fontos ügy nem szerepelt a napirenden, ami magyarázná, hogy miért pont ezeken az (átlagos, eseménytelen) üléseken jelent meg. Olyan ügyek nem érdekelték, mint a pénzügyigazgatósági kirendeltség Kecskeméten leendő elhelyezése, a földhaszonbérleti szerződések meghosszabbítása, az adott évi költségelőirányzat megvitatása, a mezőgazdasági kamara felállításával kapcsolatos kérdések vitája, vagy a Bugacmonostori Mezőgazdasági Vasút megépítéséről szóló költség-kiegészítési tervezet és így tovább. A tisztifőügyészi választás alkalmával, 1925 nyarán, ellenben ő is jelen volt, hogy szavazati jogát érvényesítse. Ezzel a három alakalommal ki is merült a mintaévekbeli városatyai szereplése. Ezek után korántsem meglepő, hogy az 1930-as években még ennyire sem volt hajlandó a város ügyeivel foglalkozni. Városirányítási elithatalmáról könnyűszerrel lemondott. A társadalmi pozíciók sem hozták különösebben lázba, hiszen a 30-as években azoktól is megvált. Egyedül egyetlen pozíciót, a Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület igazgatósági tagságát tartotta fontosnak, ami kétségkívül némi fizetéssel is járt. Tehát komplex elittagságát pusztán gazdasági elitpozícióra cserélte a 30-as évekre.

Végül Szabó Sándor maradt a vizsgált csoportból. Kádármesterként kereste kenyerét, de sokak által hordógyárosnak mondott Szabó alkalmasint lapszerkesztéssel is foglalkozott.[1061] Édesapja, Szabó Gergely a város köztiszteletben álló kádármestere volt. Tekintélyét az is jelezte, hogy megválasztották a Kecskeméti Betegsegélyző Pénztár ellenőrévé. Fia, elemi és középiskolai tanulmányait helyben végezte, jóllehet csupán egyetlen gimnáziumi osztályt végzett. Ekkor édesapjához került inasnak. Tizenhét évesen szabadult fel 1909-ben, majd kisvártatva vándorútra kelt. Előbb Pozsonyba, onnan Bécsbe, Belgiumba, majd Brüsszelbe ment, ahol 9 hónapot töltött el belga és német hordógyártó munkások között. Ez idő alatt megtanult németül és valamennyire elsajátított a flamand (holland) nyelvet is. Egyévi távollét után 1910-ben hazatért, majd rövidesen ismét útra kelt. Ezúttal a Dél-Dunántúlra, Nagykanizsára ment, innen félévvel később Romániába vitte útja. Dolgozott és tanult Marosestiben, Bukarestben és Pitestiben. Itt érte édesapja halálhíre, melynek hallatára ismét hazatért. Röviddel később, még 1912 nyarán ismét felkerekedett. Ezúttal Münchenbe került újabb félévre mesterségét továbbtanulni. Innen kisebb kitérőkkel a Mainztól alig néhány kilométerre délre fekvő Bodenheimbe érkezett, ahol az akkori Európa legnagyobb hordógyára működött. De néhány hónap múlva eljutott a francia Nancy, Bordeaux és Lyon városába is. Hamarosan azonban az esedékes sorozás miatt újfent haza kellett térnie. 1913 őszén állományba vették, s alig félév multával a szerbiai hadszíntéren találta magát, ahol megsebesült.

[1061] Az életrajzi adatokat lásd: KNC 1922. 234–237.

Miután felépült az orosz frontra került, ahol ismét sérülést szenvedett, ráadásul orosz hadifogságba került. Ekkor Szibériába hurcolták, ahol részt vett a Kola-félszigeten végződő legészakibb, úgynevezett Murmann-vasút építésében. Egy sikertelen szökést követően visszahurcolták a táborba, ahol megkapta a foglyok által „feke rothadásnak" nevezett betegséget, ami vélhetően azonos lehetett a fagysérüléssel. Ennek következtében egy Volga menti kórháztáborba szállították, amelynek köszönhetően túlélte a viszontagságokat és felépült. Itt, Volgográdban (Szari-szin) ismerkedett meg későbbi feleségével, Jasztrenszki Mihalinával, akivel 1918 januárjában egybe is keltek. Még az év nyarán hitvesével hazatért, ősszel leszerelt és saját kádárműhelyt nyitott az I. kerületi Vásári utcában.[1062] Kezdetben egy inassal és egy segéddel dolgozott, ám 1922-ben már 26 alkalmazottja volt az Első Kecskeméti Hordógyárnak. Külföldön szerzett szaktudását kamatoztatva egy jól felszerelt üzemet rendezett be, ahol egy gőzszalagfűrészen kívül egy gyalugép is működött. A gőzüzem emellett egy kisebb teljesítményű malmot is meghajtott, az amúgy csak veszendőbe menő fölös gőzenergiával. Alapvetően félkész- és késztermékeket, hordókat, kádakat s különféle bor- és pincegazdasági eszközöket állítottak elő. A gyár hamar megtalálta a helyi vevőkörön kívül a vidéki vásárlókat is. Nemsokára nemcsak az országból, hanem a határon túli területekről is érkeztek szépszámmal megrendelések. A felvásárló piac bővülésében jelentős szerepet játszott Szabó német, holland, román, orosz és lengyel nyelvismerete is (az utóbbi kettőt fogsága alatt sajátította el). A hordógyárnak már 1922-ben kirendeltsége működött — családi vállalkozásban — a közeli Izsákon, amelyet öccse, László vezetett, és ahol újabb 5-6 alkalmazottat foglalkoztattak. Az említett évben azt írta róla és üzeméről a helyi sajtó, hogy „igazán művelt, széles látókörű iparos, aki szakmájának és […] családjának él. Élénk és praktikusan berendezett üzleti telepe hasonlatos egy amerikai ipartelephez, ahol az ipari és termelési célszerűséggel párosulva érvényesül a leleményesség, az üzleti szakember magas színvonalú tudása".[1063]

Fellendülő vállalkozásának köszönhetően már az 1923-as adóév alapján összeállított legnagyobb adófizetők listáján megtaláljuk a nevét.[1064] A mindinkább sikeres üzletvezetés bizonyítéka, hogy a következő évben a 110., majd 1925-ben már az 52. legtehetősebb polgáraként „tartották számon" a fiatal hordó gyárost a városban. Szabó Sándor ebben az évben ünnepelte a 33. születésnapját. Ekkor már virilis jogon tagja volt a törvényhatósági bizottságnak is. 1925-ben a 14 közgyűlésből 5 alkalommal megjelent. Olyan kérdésekben hozott például döntést mint a tisztifőügyész új személye, vagy mint a külföldi, kötvényszerű dollárkölcsön felvétele.[1065] Választott tagja lett emellett az Adófelszólamlási Bizottságnak és egyháztanácsosa a Református Egyházközségnek.

Utoljára az 1929. évre érvényes legnagyobb adót fizetői listán találkozhatunk Szabó nevével. Ezt követően úgy tűnik, hogy nemcsak szervezett gazdaságirányítási hatalmát, hanem vagyoni elitpozícióját is teljesen váratlanul elveszítette. Ráadásul nem sikerült visszakerülnie

[1062] Az utcanév változásával kapcsolatban lásd: Erdélyi 2004. 225.
[1063] KNC 1922. 236–237.
[1064] BKMÖL IV. 1908. b. Nr. 45755/1923 (csatoltan!) – A legtöbb adót fizető th. bizottsági tagoknak 1924. évre összeállított névjegyzéke.
[1065] BKMÖL IV. 1903. a. 47. köt. – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1925. (Közelebbről: 147–186. és 189–190. tárgysorozat.)

a törvényhatósági bizottságba sem, ezzel városirányítási elithatalmától is meg kellett válnia. Egyedül társadalmi elitpozíciója, egyháztanácsnoki megbízatása maradt meg az 1930-as évek közepére (amennyiben ez a Szabó az általunk vizsgált Szabóval azonos). Bár közvetlen forrásunk nincs a történtekre, mégis elképzelhető, hogy a vállalkozás megszűnése és az 1928/29. évi kedvezőtlen időjárás következtében kibontakozó (helyi) válság között összefüggés állhatott fenn. Tény, hogy 1929–30 fordulóján az üzem — előttünk ismeretlen okokból — csődbement. Erre utal az, hogy 1930-ban már mind a Damjanich utca 1/a. szám alatti gyártelep, mind a vele szomszédos Burga utca 4. szám alatti lakóház egyformán az Országos Központi Hitelszövetkezet tulajdonában állt.[1066] A Damjanich utcai épületet nem sokkal később a szeráfi Szent Ferenc rendi szegénygondozó nővérek vásárolták meg, ahol egyben rendházat alakítottak ki.[1067] Szabó, ezzel együtt úgy tűnik, szakmailag is teljesen ellehetetlenült; még a város iparos lajtromában sem találkozhatunk nevével.[1068]

A bemutatott esetből jól látszik, hogy nemcsak egy ígéretes üzleti pályafutás tört derékba a vállalkozás csődjével, hanem ezzel a legkülönfélébb városi elitfunkciók megőrzése is gyakorlatilag lehetetlenné vált.

1.5. Lebontott struktúra – körvonalazódó interakciós csoportok

A megelőző négy alfejezetben arra törekedtünk, hogy az általunk konstruált multifunkcionális elitcsoportokat (a duális eliteket és a komplex elitet) dekonstruáljuk. A társadalmi csoportok lebontásáról és az ebben szerepet játszó mikrotörténeti látószögről — a téma egyik legavatottabb művelője — Benda Gyula úgy vélekedett, hogy „e megközelítés monografikus formáját műfajilag még nem sikerült kialakítani”,[1069] – majd hozzátette: minden nehézség ellenére a társadalmi folyamatok mechanizmusának a megragadása az egyik legfontosabb feladat, ez a járható út.

Nos ez az út — aki próbálkozott ilyesmivel, alighanem egyetért abban, hogy — valóban nem könnyű. Főleg azért nem, mert mikroszinten a szerteágazó szálak koherenciáját nehéz úgy egybefonni, hogy ne tévedjünk le az útról, és ne vesszünk el a részletekben. (Attól tartunk, ezt a hibát többször is elkövettük.) Ennek elkerülése — ebben a „földközeli” látószögben — aligha lehetséges, hacsak nincs valami központi szál, ami újra és újra megragadva, a sűrűbe tévedt előadót (nemegyszer fonalat vesztő olvasójával együtt) visszaráncsa a kijelölt útra. Mindezt tovább nehezíti, hogy e metódushoz nincsenek jól bejáratott eszközök, elbeszélői fogások, minták – mely, utólag visszagondolva, talán nem is oly nagy baj.[1070] Így jutottunk oda, hogy a kapaszkodót a „funkcionális mobilitásban” találtuk meg.

Az elit megragadásában az egyik legfontosabb csoportkonstruáló elem a hatalom — akár nyílt, akár zárt minőségében —, ami különféle (nyílt vagy látens) pozíciókban öltött formát. E

[1066] KNC 1927. 4. és KNC 1930. 9.
[1067] KNC 1935. 6., vö. KNC 1935. 202.
[1068] BKMÖL IV. 1905. 5. dob. Nr. 28/1934. – Kecskeméti iparosok névjegyzéke, Budapest, 1934. december 1.
[1069] Benda 2008. 359.
[1070] Számunkra éppen ez okozta a legnagyobb kihívást; nem is az volt az igazi nehézség, hogy miről, hanem, hogy hogyan írjunk.

hajnali-értelemben vett formák, szerkezetek — kétségkívül — jól vizsgálhatók, hisz ezeket a pozíciókat valaki mindig megszerzi, megtartja vagy feladja, elveszíti. Ennek nyomon követésével a hatalom mozgása, „vándorlása", vagyis a funkcionális mobilitás vált hálózatszerűen felvázolhatóvá, amelynek kereszteződéseiben gócpontok, multifunkcionális elitcsoportokon belüli mikrocsoportok formálódtak ki. A dekonstruálást — most már kimondva is — erre igyekeztünk használni. Ennek segítségével kívántunk rávilágítani a mikrocsoportokra, miközben az elitben lejátszódó, a hatalom birtoklása körül kialakult folyamatok mechanizmusát is vizsgálni lehetett.

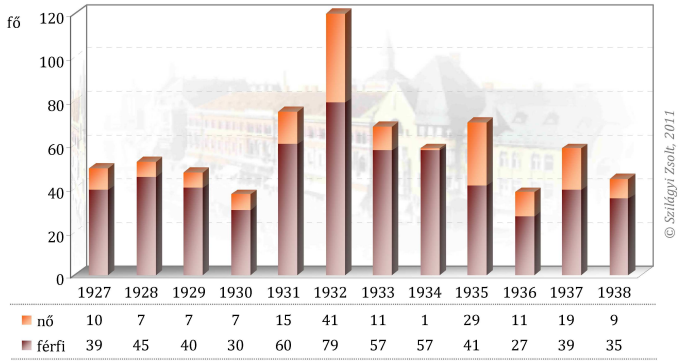
A multifunkcionális konstruált elitstruktúra tehát *csak egy módszer* volt arra, hogy megragadjuk azoknak a potenciális csoportoknak a körét, ahol koncentrált körülmények közepette lehetett hatalomra vágyókat, s már hatalommal rendelkezőket illetve hatalomból távozókat találni. Egy percig sem kérdés, hogy a multifunkcionális elit — mint tudatokban leképződő valóság — soha sem létezett. Soha senki nem gondolta magáról, hogy a multifunkcionális elit tagja, vagy hogy az szeretne lenni. Nemhogy a multifunkcionális, de még az egyszerű elit kifejezést sem használták magukra; hovatovább, a környezetük sem monda rájuk, hogy ők az elit. Akkor mégis hogyan gondolkodtak magukról, és mások róluk?

Válaszunk — ezúttal is csak — töredékes lehet. Nem maradt fenn, illetve eddig nem akadtunk olyan forrásra, amelyből elfogadható módon összerakható volna a kép, hogy az elit miként gondolkodott magáról. Erre a közgyűlési jegyzőkönyvek[1071] — áttanulmányozva 20 év összes ilyen dokumentumát — alig használhatók, de a kisgyűlési jegyzőkönyvek is hasonlóan semmitmondóak e témában.[1072] Naplók, feljegyzések ismét csak nem állnak rendelkezésünkre. Ezek felkutatására csak a családi „levéltárakban" van esély, amelyre eleddig — ismereteink szerint — senki sem vállalkozott Kecskeméten. Addig is nemigen akad más lehetőség, mint a helyi sajtó vallatása.

Korábban már láttuk, hogy erre a célra, Bristol vonatkozásában Spencer K. Jordan a nekrológokat gyűjtötte egybe, arra törekedve, hogy a leggyakrabban előforduló jelzők alapján megkapja azt a képet, amit a középosztály a helyi elitről alkotott. Módszerét követve 716 gyászjelentést és nekrológot vizsgáltunk meg 1927 és 1939 között *(47. ábra)*, amelyeknek közel 9 százaléka (63 írás) kifejezetten a multifunkcionális elittagokról készült.

E forrás segítségével megvizsgálható, hogy a város többnyire középrétegeiből „felemelkedő" elitről a „kibocsátó társadalom" milyen eszményi képet konstruált. Az egyik legfontosabb, amit ezzel kapcsolatban máris előrebocsátunk, hogy e jelzők erősen nemhez kötött formában jelentkeztek, sok esetben a férfias erényeket kidomborítva. Végül is ez az elitről alkotott mintakép a két világháború közötti kecskeméti társadalom mentális valóságképét mutatja egy sajátosan megszépítő (halottról jót vagy semmit) görbe tükrön keresztül.

[1071] BKMÖL IV. 1903. a. – Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1921–1940.
[1072] BKMÖL IV. 1903. c. – Kisgyűlési jegyzőkönyvek, 1930–1940.

47. ábra A megvizsgált nekrológok, gyászjelentések száma (1927–1938)[1073]

Az egyik legtöbbször előforduló ilyen eszménykép a család iránti szeretet megnyilvánulása, amikor valakiről azt írták, hogy a „családi élet […] mélységes szeretete”[1074] jellemezte, vagy hogy a „családja iránt való rajongó szeretete […] egyenesen közmondásos volt”.[1075] Emellett gyakran előfordult annak kiemelése is, hogy az illető „régi kecskeméti család sarja”,[1076] vagy hogy valaki „régi, nagy, köztiszteletben álló kecskeméti család feje”.[1077] Ebben az eszményi képben az is fontos helyet kapott, hogy az illetőt „mindenki ismerte Kecskeméten”,[1078] és hogy „a város társadalmának igen értékes, köztiszteletben és szeretetben álló tagja”[1079] volt. Ugyancsak elvárt erény a „fáradhatatlan szorgalom”,[1080] a „szakadatlan munka”[1081], nemcsak a magánéletben, hanem a városért is, amely nemegyszer lokálpatrióta érzelmekkel vegyült, mint amikor azt írták egyikükről: „Érezni lehetett, hogy soha semmi nem pótolja neki Kecskemétet”.[1082] Ugyancsak fontos erény volt a „példás áldozatkészség”,[1083] a „tökéletes önzetlenség”,[1084] vagy, ha valaki „csendben titokban gyakorolta a jótékonykodást”;[1085] végső fokon, ha valaki „egyesitett magában mindent, ami egy igazi férfi jellemének disze, kincse, ékessége”, ha valaki „Igazi ur volt”.[1086] A kortárs történész, Szekfű Gyula, éppen ezt az „igazi úr” vonást hiányolta a két világháború közötti, általa neobarokknak nevezett társadalomból, amikor azt írta: „a Tekintély viselőjéből hiányzott a barokk nagyság, s a Tekintély hódolója legtöbbnyire nélkülözte belsejében a hódolat tárgyát illető tiszteletet”.[1087] Eme elsődleges erények mellett már csak másodlagosan jutott szerep az olyan vonásoknak,

[1073] Forrás: KKN 1928. 100–108., KKN 1929. 53–64., KKN 1930. 87–94., KKN 1931. 129–142., KKN 1932. 53–75., KKN 1933. 197–220., KKN 1934. 217–228., KKN 1935. 64–79., KKN 1936. 205–218., KKN 1937., 133–145., KKN 1938. 180–192., KKN 1939. 129–149.
[1074] KKN 1929. 57–58. (Szalontay Barnabás) – A következő néhány szavas idézetekben a fenti szövegkörnyezetnek megfelelően az időzőjelek között nem tartottuk meg a gyakran előforduló mondatkezdő nagybetűt.
[1075] KKN 1932. 62–63. (Pacsu Mihály)
[1076] KKN 1932. 67–69. (Balásfalvi Kiss Kálmán)
[1077] KKN 1931. 134. (Bóka Papp Zsigmond)
[1078] KKN 1931. 132–133. (Németh László)
[1079] KKN 1931. 134. (Zana Ferenc)
[1080] KKN 1929. 57–58. (Szalontay Barnabás)
[1081] KKN 1930. 91. (Szabó Lajos) – Eredeti szövegben: „Szakadatlan munkában eltöltött…”
[1082] KKN 1930. 87–88. (Révész István)
[1083] KKN 1928. 106. (Sikari Kovács Mihály) – Eredeti szövegben: „példás áldozatkészségének”
[1084] KKN 1929. 57–58. (Szalontay Barnabás)
[1085] KKN 1929. 61–62. (Héjjas Mihály)
[1086] Mindkét idézet: KKN 1932. 67–69. (Balásfalvi Kiss Kálmán)
[1087] Szekfű 1989. 412.

mint az „alapos szaktudás”[1088] vagy a „bölcs megfontoltság”.[1089] Folytathatnánk a sort a hasonló erények számbavételével, mégis inkább azt emeljük ki, hogy szinte minden esetben elmondásra került, hogy „egész Kecskemét osztatlan, mélységes részvéttel”[1090] búcsúzott, vagy hogy „a város egész társadalmának mély részvéte kísérte utolsó utjára”[1091] az elhunytat. Ezzel pedig akaratlanul is olyan érzet keletkezett az olvasóban, hogy a város „egész” (közéleti) társadalma egyetlen csoportként reprezentálódott, osztatlan formában jelenült meg – mely egyértelműen az egységet, az összetartozást volt hivatva közvetíteni.

A kecskeméti társadalomnak, kiváltképp a „középosztálynak” ezek voltak tehát a mentális elvárásai az elittel szemben. Eszménykép szerint ilyen volt az 1920-as 30-as években egy ideális kecskeméti elittag. S hogy általában mindez csak kívánalom volt misem igazolja jobban, minthogy e vonások, így együtt — néhány kivételtől eltekintve — egy személyben nemigen fordultak elő. A kivételeket többnyire ikonként állították nemcsak a társadalom egésze, hanem az elit elé is. Bizonyos értelemben ikon volt például Dömötör Pál gazdálkodó-földbirtokos, Györffy Balázs ügyvéd, Héjjas Mihály pinceszövetkezet-igazgató, Horváth Mihály orvos, de ikon volt Kiss György árvaszéki elnök, Németh László iskolaigazgató vagy Ottó Sándor városi főmérnök is, s a sort folytathatnák még néhányukkal. Az ő személyüknek példaként való állítása segített az elitet mentálisan megkonstruálni, fontos elemeivé váltak az elit, kiváltképp a városirányítási elit identitástudatának, mely tudat bizonyos értelemben része kellett hogy legyen a multifunkcionális elit „tudatának” is. És, hogy formálisan is betölthessék az ikonszerepet, volt, akit a törvényhatósági bizottság örökös tagjául választottak (mint Kiss János törvényszéki tanácselnököt), de volt olyan is, akinek a tiszteletére — a megbecsülés jeleként — fogadást rendeztek (mint Horváth Mihálynak, amikor aranydiplomás lett). Kérdés, hogy ezek az ikonok mennyire hatottak — kiszakadva az elitmezőből — a helyi „középosztály” önképének kialakítására. Úgy gondoljuk, ezeket a nekrológokat arra is használták, hogy terjesszék a helyi hatalomról, presztízsről kialakított idilli képet, mi egyben a hatalmi viszonyok reprezentációja is volt.[1092]

Hogy a városirányítási elitben (így a városirányítási multifunkcionális elitben is) működött valamiféle töredezett, tehát nem egyetemes csoportöntudat, ami részben az ikonokhoz, részben pedig a korpusz szimbolikus, alkalmi reprezentációihoz kötődött: az egészen biztos. Ilyen alkalmak voltak a rendkívüli közgyűlések, kiváltképp annak speciális típusát jelentő ünnepi vagy díszközgyűlések. 1930. március elsején került sor például Horthy Miklós „tízéves országlása” alkalmából egy ilyen ünnepi közgyűlésre. A sajtó tudósítása szerint a terem zsúfolásig megtelt, de nem a városatyákkal, hiszen csak 56 százalékuk[1093] jelent meg (ami így is bőven átlagon felülinek számított), hanem más meghívottakkal, ahogy írták: az „ünneplő közönség feketeruhás”[1094] sokaságával. Ezek, s a hasonló rendezvények jó lehetőséget biztosí-

[1088] KNN 1932. 70–71. (Csősz László)
[1089] KKN 1931. 138–140. (Kiss János)
[1090] KKN 1932. 60–61. (Szeless László)
[1091] KKN 1931. 135. (Gömöri/y Sándor)
[1092] Vö. Jordan 1999. 375.
[1093] ViEA – saját számítás.
[1094] KK 1930. március 2. 1. –Kecskemét ünnepe c. cikk.

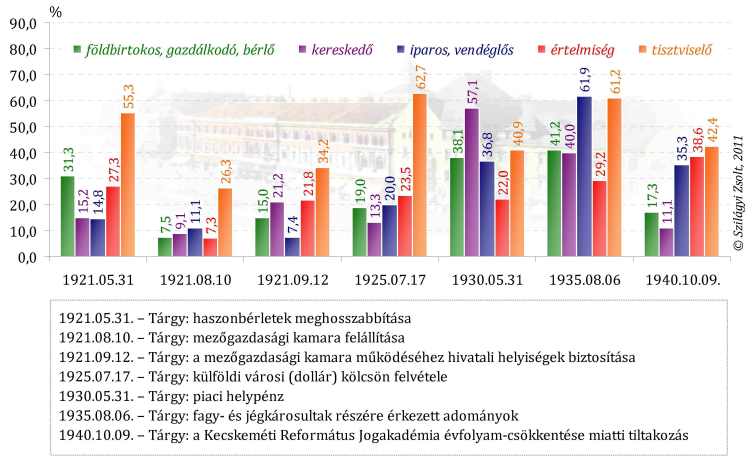
tottak arra, hogy a városirányítási elit egységes képet közvetítsen a kívülállóknak, magáról. Az egység, az összetartozás hamis, illuzórikus mentális képét (kívülről nézve) maga a miliő, a városháza épülete, s a mögötte húzódó intézményrendszer (tekintélye) is nagyban segített kialakítani. A városirányítási elit mindenféle külsőség, látszat ellenére közel sem tekinthető egységesnek, sokkal inkább kisebb-nagyobb belső csoportosulások laza konglomerátumának tűnik.

A hatalom mellett kiemelt szerepe volt az eliten belüli csoportképződésben az azonos, közös érdekeknek is. (A hatalom s a különféle érdekek egybefonódása nem választható szét egymástól.) A hosszú távú, „stratégiai jelentőségű", de a pillanatnyi körülmények szülte rövid távú érdekek által kialakított csoportok, csoportosulások is — többé-kevésbé — jól körvonalazódtak az empirikus vizsgálatok során. Mondanunk sem kell talán, hogy a személyi kérdéseket érintő tisztújító közgyűléseket — mint 1929 vagy 1939 késő őszén — rendkívüli érdeklődés kísérte nemcsak a sajtó, hanem a városatyák részéről is, kiknek rendhagyó módon 80–90 százaléka jelen volt.[1095] A sajtónak köszönhetően könnyen elképzelhető a hangulat és a városirányítási eliten belüli létező csoportok valósága: „Már fél 9 órakor *csoportosan* állnak a városatyák a közgyülési terem előtt a folyosón. Túlnyomórészt függetlenségiek. Tárgyalnak, beszélgetnek, vitatkoznak. Háromnegyed 9 óra tájban jönnek a gazdasági pártiak is egyre tömegesebben. Kilenc előtt néhány perccel mindenki bevonul a közgyülési terembe."[1096] Pár nappal később — immár valóban a tisztújító közgyűlés előtt — a jelenet megismétlődött. „Már fél 9 órakor egész csoportok állanak a városháza árkádjai alatt. Egyetlen érkező városatya sem kerülheti el a kortesek figyelmét."[1097]

Ezeket a ritka alkalmakat leszámítva egy-egy közgyűlési tárgypont is kiválthatott magasabb részvételi arányt, alkalomszerű (érdek)csoportosulásokat. Kézenfekvőnek tűnt azt gondolni, hogy a foglalkozáscsoportok és a hozzájuk kötődő általános érdekek szoros összefüggést mutattak. A rendkívüli közgyűléseken elvégzett vizsgálatunk ezt azonban csak töredékesen igazolta, s inkább arra utalt, hogy a foglalkozások szerint képződő csoportok sem működtek *többnyire* érdekcsoportként. Ennek ellenére mégiscsak jól látható, hogy amikor a haszonbérletek meghosszabbítása került napirendre (1921 májusában), akkor a két leginkább érdekelt csoport a földbirtokos–földbérlő és a tisztviselő réteg jelent meg legnagyobb arányban *(48. ábra)*. De megfigyelhető volt az is, amikor (1930 májusában) a piaci helypénz tárgyalásakor mind a gazdák, mind a kereskedők korábban nem látott (38 és 57 százalékos) arányban képviseltették magukat, miközben az értelmiség, de kiváltképp a tisztviselői csoportok szokatlanul alacsony számban jelentek meg (nyilvánvalóan nem véletlenül). 1935 augusztusában meglepően sok iparos ült be arra a közgyűlésre, ahol a fagy- és jégkárosultak részére érkezett adományok felett döntöttek. Ez részben azzal indokolható, hogy a helyi ipari termékek iránt — egész biztosan — erősen visszaesett ekkor a kereslet a helyi agrártársadalom fizetésképtelensége miatt, így az iparosok saját érdekeinek közös képviselete is szorosabbra fűzhette a

[1095] ViEA – saját számítás.
[1096] KK 1929. november 21. 1. – Az uj th. bizottság első közgyülése c. cikk. (Kiemelés tőlem.)
[1097] KK 1929. december 8. 1. – Újra megválasztották Zimay polgármestert és a város eddigi főtisztviselőit c. cikk.

(képviselői) szálakat közöttük. Másrészről, ahogy azt korábban többször is láttuk, jelentős helyi földvagyonnal rendelkeztek ők is, sőt a műhelyeiket ért jégverés által okozott károk enyhítésére irányuló erőfeszítést sem hagyhatjuk — ebben az esetben — figyelmen kívül. S jól látható az is, hogy a legtöbb foglalkozási csoport részvételi aránya magasabb volt ekkor, mint a megszokott.

1921.05.31. – Tárgy: haszonbérletek meghosszabbítása
1921.08.10. – Tárgy: mezőgazdasági kamara felállítása
1921.09.12. – Tárgy: a mezőgazdasági kamara működéséhez hivatali helyiségek biztosítása
1925.07.17. – Tárgy: külföldi városi (dollár) kölcsön felvétele
1930.05.31. – Tárgy: piaci helypénz
1935.08.06. – Tárgy: fagy- és jégkárosultak részére érkezett adományok
1940.10.09. – Tárgy: a Kecskeméti Református Jogakadémia évfolyam-csökkentése miatti tiltakozás

48. ábra Néhány rendkívüli közgyűlésen való, különböző foglalkozásokon belüli részvételi arány (1921–1940)[1098]

A foglalkozáscsoportonként eltérő érdekcsoportosulás létezését igazolja az 1940 októberében tartott rendkívüli közgyűlés is, amikor a helyi Református Jogakadémiát érzékenyen érintő kérdésben kellett állást foglalnia a testületnek. Tekintettel a háborús helyzetre, és az ekkorra már jelentőségét, súlyát vesztő közgyűlés állapotára, mégis jól kirajzolódik, hogy az értelmiség és a tisztviselők csoportja volt az, amely nagyobb arányban képviseltette magát, míg a gazdák, illetve kereskedők voltak azok, akiket a legkevésbé érdekelt a kérdés.

Mindebből — a vizsgálati módszer korlátai ellenére is — jól látszik, hogy a városirányítási elit belső csoportosulásait nemcsak a funkcionálisan eltérő hatalmi hálók, hanem az egymás között szövődő hosszú és rövid távú érdekek is jelentősen befolyásolták.

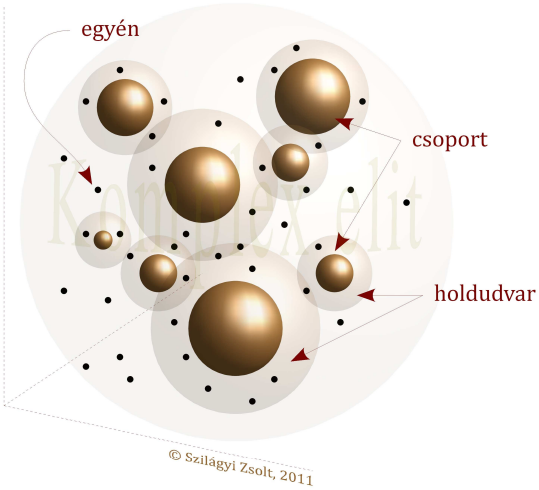
A dekonstruálás közben, s a főleg azután formálódó gondolatainkhoz visszatérve, azt hangsúlyozzuk, hogy az egyéni életutak feltárásával, a vagyoni-jövedelemi helyzetek bemutatásával, a pozíciók (a hatalmak) figyelemmel kísérésével jól láthatóvá lett a korábbi alfejezetekben, hogy a multifunkcionális elitcsoportok önmagukban is rendkívül heterogének, színesek voltak. Éppen ezért úgy ítéljük meg, hogy a hatalom hálója mentén megkonstruált, egyneműsített multifunkcionális elitcsoportok számos más dimenzió mentén is megalkothatók. Az elemzett struktúra lebontása után láthatóvá váltak azok a hálók, amelyek mentén az újabb interakciós csoportok is felépíthetők.

Ilyen háló maradt természetesen a hatalom, de ilyen lett az életkor, a foglalkozás-szaktudás, a műveltség, a vagyoni-jövedelmi, vagyis az egzisztenciális helyzet is. Láttuk, ilyen volt egy-egy kérdést érintően a hasonló állásfoglalás, a pillanatnyi érdek és ilyen volt

[1098] Forrás: ViEA – saját számítás.

kétségkívül a rokonsági,[1099] a szomszédsági, de a gazdasági interakciókból formálódó háló is. Ezek a hálók bár összefogták az elitet, mégis az elit sokszínűsége miatt inkább azon az állásponton vagyunk, hogy sokan voltak olyanok, akik ugyan bekerültek az elitbe, mégis a már kialakult, de állandóan formálódó belső mikrocsoportok egyikébe sem tartoztak.

Ezt az egész „finomstruktúrát" úgy képzeljük el, mint számos kisebb-nagyobb gócpontot, csoportosulást, amelynek csoportonként megvoltak a központi figurái (esetleg ikonjai), akik az adott mikrocsoport karakterét is nagyban meghatározták. Nos, voltak olyanok, akik ezekbe a csoportokba nem tudtak, de szerettek volna bekerüli. Ők az egyes mikrocsoportok gravitációs terébe, úgynevezett holdudvarába kerültek. Voltak, akik több ilyen holdudvarba is bekerültek, belesodródtak, de egyik csoport mellett sem kötelezték el magukat, vagy egyikbe sem nyertek teljes bebocsátást. S voltak olyanok is, akik nem törekedtek arra, hogy egyik vagy másik csoportosuláshoz közelebb kerüljenek *(49. ábra)*. Az utóbbira jó példa az idős Lázár János gazdálkodó, aki „közügyekkel nem szeretett foglalkozni és csak akkor volt látható a közgyűlésen, ha valami választásra az érdekeltek behajtották. Ilyenkor aztán, különösen ha valamelyik ismerőse vagy barátja érdekeiről volt szó, bement, mint ő mondani szokta: »könyeret osztani«" – írták róla a helyi sajtóban 1922-ben.[1100]

49. ábra A finomstruktúra elméleti modellje a komplex elit példáján

Kutatásaink alapján úgy gondoljuk, hogy ezek a hálók, amelyek a finomstruktúrát konstruálták eltérő dimenzióikban (léptékekben) léteztek, ami nem zárta ki azt, hogy valaki egyszerre több ilyen mikrocsoportnak is tagja lehessen, vagy több ilyen csoport holdudvarába kerüljön. A következő oldalakon — strukturális megközelítésben — két ilyen háló, a foglalkozási és a vagyoni-jövedelmi háló bemutatására teszünk kísérletet.

[1099] Ezeknek a kapcsolatoknak a részletes feltárására családrekonstrukciós vizsgálatok elvégzésére, az anyakönyvek feltárására van szükség, amelyre jelen kereteink között nem vállalkuzunk. Egyébként egy korábbi vizsgálatunk alapján arra következtetünk, hogy a kecskeméti városirányítási elitet rendkívüli méretű, kiterjedt rokoni kapcsolatháló fűzte egybe. Lásd: Szilágyi Zs. 2008. 302–304.
[1100] KKN 1922. 218.

2. Foglalkozásszerkezet

A foglalkozásszerkezet megállapítása sem tartozik a legegyszerűbb eljárások közé. Leginkább azért nem, mert a multifunkcionális elit 41 százalékának a vizsgált időszak alatt legalább „két foglalkozását" ismerjük. Köztük vannak olyanok, akik lényegében ugyanazt a munkakört látták el, csak más funkcióban, minőségben. Ilyen volt például T. Szabó Győző, akit 1929 előtt orvosként, később tisztiorvosként tartottak számon.[1101] Bár továbbra is orvos maradt és egészségügyi feladatokat látott el, mégis megválasztásával munkaköre hivatalnoki funkciókkal is bővült. Példaként lehetne azt a 16 százaléknyi 60 földbirtokost is említeni, akiket a források hol birtokosként, hol gazdálkodóként jelölnek meg. Noha felmerül, hogy a korabeli forrásokban e fogalomhasználat mögött következetlenség húzódik meg, ami egyes esetekben valóban nem zárható ki, mégis inkább azon az álláspontón vagyunk, hogy a földbirtokos és gazdálkodó kifejezés között tartalmi különbség áll fenn a vonatkozó kecskeméti iratanyagokban *(bővebben 761. lábjegyzet)*. Ennélfogva pedig nem mindegy, hogy valaki csak földtulajdonos, vagy emellett még gazdálkodik is a birtokon akár úgy, hogy a mezőgazdasági munkák egy részét is maga végzi, akár úgy, hogy egyszerűen csak irányít. A különbség, jóllehet lényeges, mégis módszertani megfontolásból amellett döntöttünk — az elemzések során —, hogy a gazdálkodók és földbirtokosok csoportját együttkezeljük. Végül, abba az említett 41 százaléknyi csoportba tartoznak, és különös helyet foglalnak el azok, akik időközben nyugdíjba vonultak, mint Tormássy Ferenc városi főszámvevő, Révész Sándor városi tanácsnok vagy épp Csabai Géza tisztifőorvos, akivel a sor persze nem ér véget.

Ezek az esetek gyakoriak ugyan, de valljuk meg, mégsem olyan súllyal esnek latba, mint az, ha valaki az egyik évben szobafestő, a másikban pedig már kereskedő. Merthogy bőven akadtak ilyenek, akik a Horthy-korszakban nem csak egy foglalkozással, mesterséggel bírtak. Így a szobafestő Bódogh József kereskedőként, a kereskedő Ségner Lipót kárpitosmesterként, a temetkezési vállalkozó Markó István sírkőgyárosként is működött vagy a pékmester Csorba István, akit földbirtokosként is számon tartottak, és így tovább. Volt közöttük azonban 26 olyan személy is, akinek kettőnél több foglalkozását ismerjük: ifjabb Móczár Gábort birtokosként, kereskedőként, de gazdálkodóként is megtalálhatjuk az általunk felhasznált dokumentumokban. Hozzá hasonlóan említhetjük még Németh Lászlót, aki iskolaigazgató, nyomdatulajdonos és földbirtokos is volt környezete szemében, vagy Csősz Józsefet, aki ipartestületi jegyző és földbirtokos volt, végül gazdasági főtanácsos lett. Balásfalvi Kiss Barnabás esete pedig példanélküli: öt foglalkozását ismerjük: megtalálhatjuk ügyvédként, lapszerkesztőként, tisztifőügyészként, polgármesterként és végül főispánként.

Ezekből a példákból, típusokból is jól látszik, hogy az esetek *jelentős részében* nem lehet egyetlen elvont foglalkozási kategóriába suvasztani valakit élete során, még ha az, nagymértékben meg is könnyítené az empirikus vizsgálódást. Ezzel kapcsolatban akarva-akaratlanul is

[1101] Említhetnénk még Cserey-Pechány Albint, akit orvosként, főorvosként s végül kórházigazgató főorvosként találjuk meg a nyilvántartásokban, vagy Garzó Bélát, aki főgimnáziumi tanárként, később igazgatóként és végül nyugalmazott igazgatóként fordul elő forrásainkban. Ezek a munkakörök inkább karrierjük egy-egy állomását (esetenként végét) jelölik.

az ismert filozófus, Ortega, 1930-as években papírra vetett gondolatai lépnek elő: „Nem lehet azt mondani, hogy az ember van; az ember éppen »válik valamivé«: ezzé, azzá. […] Ne azt mondjuk hát, hogy az ember *van*, hanem azt, hogy *él*."[1102] Ezért aztán a legkevésbé sem meglepő, amikor valaki életében — aminek történetesen egy része az általunk vizsgált két világháború közötti időszakra esett — nemcsak egy, hanem kettő-három, esetleg több foglalkozása is volt, amit feltétlen számításba kell vennünk. Ezúttal sem tekinthetjük a multifunkcionális elit tagjait mozdulatlannak, valamiféle mindenáron vizsgálandó statikus állapotnak – mint ahogy eddig se tettük. A tiszaeszlári zsidók foglalkozásával kapcsolatban Kövér György arra a megállapításra jutott, midőn „egy-egy személy a saját szavaival mondta el, hogy valójában mivel is foglalkozott, s minek tekintette magát", érzékelhetővé vált, „hogy milyen elmosódó a határ az absztrakt foglalkozás elnevezések között, s milyen múlékonyak a helyzetek".[1103] Ez persze felveti azt a — források alapján nehezen megválaszolható — kérdést is, hogy a kecskeméti multifunkcionális elit tagjai, foglalkozás tekintetében, vajon hova sorolták volna magukat. Mert hiszen az a kép, amit ezzel kapcsolatban róluk alkotunk majd néhány sorral lejjebb, az többnyire az a kép, amit a környezetük gondolt róluk, mi persze nem szükségszerű, hogy különbözzék is egymástól. Talán a szellemi és a hivatalnoki réteg esetében adódik a legkevesebb ilyen jellegű torzulás.

Ugyanezt a „foglalkozási kérdést" Benda Gyula is jól érzékelte a keszthelyi társadalom elemzése közben. A megoldás — mint esetében oly sok minden más, ez is — sajátos megközelítést eredményezett. Úgy találta, hogy az „adóösszeírások alapján vizsgált foglalkozás a megélhetés, a gazdasági tevékenység pillanatnyi helyzetét tükrözi".[1104] Ezt az illékony, pontosabban közel sem statikus — és ezért nehezen kezelhető — képet pedig azzal igyekezett „megszelídíteni", empíria alá vonni, hogy különbséget tett a *foglalkozás* és a *társadalmi* hovatartozás között. Az előbbit *pillanatnyi állapotnak*, az utóbbit *tartós helyzetnek* minősítette. Így például az iparosok társadalmi (és nem foglalkozási) csoportjába azokat sorolta, akiket az adójegyzékek legalább egyszer iparosként neveztek meg. De ugyanígy járt el a kereskedők esetében is. Az így (társadalmi hovatartozás szerint) besorolt iparosok és kereskedők egy jelentős részéről ugyanakkor elmondható, hogy (átmenetileg vagy tartósan, de) nem gyakorolta mesterségét. A földművelésből élőknél (gazdálkodó-földbirtokosoknál) Benda viszont úgy találta, hogy ez az elv csak nehezen érvényesíthető, mert a földbirtokosi státus még „sok esetben valós társadalmi határ" volt (a 18–19. században).[1105]

A saját kutatási eredményeink is — amit a legnagyobb adófizetői névjegyzékekre és a helyi címtárakra épülő adatsoraink már eddig is kellően igazoltak — arra világítanak rá, hogy az egy-egy személy esetében említett foglalkozások igencsak múlékonyak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy mindenkinél így lett volna – elég ha arra gondolunk, hogy a multifunkcionális elit esetében 59 százalékra tehető azoknak az aránya, kiket a vizsgált időszakban (és nem a teljes életük során) csupán egyetlen foglalkozás alapján tartott számon a környezetük. Velük,

[1102] Ortega 1983. 200. – Kiemelés az eredeti szövegben.
[1103] Kövér 2004. 23–24.
[1104] Benda 2008. 229.
[1105] Benda 2008. 229.

módszertani szempontból nincs gond, de a többieknél, elemzéskor felmerülő adatkezelési nehézségeket is viszonylag egyszerűen meg lehet oldani, ha az egymás mellé állított idősorokban bemutatott foglalkozási arányokról úgy vélekedünk, mint amik a vonatkozó mintaévben megjelölt, aktuális (érvényes) foglalkozásokat tükrözik. Ez persze olyan — elsősorban forrássokkal kapcsolatos — kérdéseket is felvet, mint a névjegyzékeket, címtárakat összeállítók felelőssége, vagy az e forrásokban előforduló információk megbízhatósága. A legnagyobb adófizetői listák forrásértékével kapcsolatban már, saját kutatási eredményeink alapján, korábban állást foglaltunk.[1106] Ami pedig a címtárak megbízhatóságát illeti, úgy tűnik, hogy a szerkesztőség egyfelől a rendelkezésére álló hivatalos vagy félhivatalos dokumentumok, értesülések alapján állította össze az elitre vonatkozó adatsorait; munkájukat esetenként — bár erre egyértelmű bizonyítékunk nincs — a szerkesztők saját intuíciója is segíthette. Ugyanakkor általánosan bevett eljárás volt, hogy az információkat maguktól az érintett lakosoktól igyekeztek bekérni, ahogy azt a következő hirdetés szövege mutatja: „Mindazokat, akiknek nevét és lakását Címtárunkban közölni szoktuk, felkérjük, hogy 1922. évi május hó 1-től kezdődőleg levélben, vagy levelező-lapon tudassák velünk nevüket, foglalkozásukat és lakásukat, hogy annak alapján egy teljesen pontos cimtárt állithassunk össze 1923-ra.”[1107] Tehát a címtárakból nyert foglalkozási információk többsége, alighanem hűen tükrözi az adott személy saját magáról — kérdésben — alkotott mentális képét.

A multifunkcionális elit 55 százaléka a legnagyobb adófizetők listáján is szerepelt, ami egyfelől azt jelenti, hogy ezek a foglalkozási adatok az adott személyről környezete által alkotott képet tükrözik, másfelől mindez lehetőséget biztosít annak megvizsgálására, hogy a foglalkozási megnevezések arányban állnak-e az adózás alapján kimutatható aktív vagy passzív „foglalkozási” tevékenységekkel (*41. táblázat*).

Az eredmények azt mutatják, hogy a legélesebben, legtisztább formában elkülönülő csoport azoké, akik lényegében a földjükből éltek. Ez tehát egybecseng Benda 18–19. századra vonatkozó ama megállapításával, miszerint a földbirtokosi státus valós réteghatárt képezett, – most már hozzátehetjük, hogy nemcsak a 18–19. században, hanem változatlanul, még a két világháború között is (például Kecskeméten). Azoknak, akik adójuk nagyobbik részét földjük után fizették, nagyjából 80 százaléka eredetileg is földbirtokosként vagy gazdálkodóként került megnevezésre. A többi 20 százalék főleg értelmiségi és tisztviselő volt, azonban akadt köztük kereskedő, de még iparos is. A házbirtokosok „adó-foglalkozási” kategóriája már közel sem ilyen könnyen kezelhető, lévén szó arról, hogy — érthető okokból — mindközül ez a legheterogénebb összetételű csoport, ami egyfelől jelezheti azt, ha valaki vagyonának nagyobbik része lakásingatlanban feküdt, attól még sem a környezete nem tekintette (foglalkozási szempontból) házbirtokosnak, sem az illető nem tartotta saját magát annak. Másfelől azonban jelentheti azt is, hogy a vagyon eme passzív formája — amikor az nem termel jövedelmet tulajdonosának — inkább csak az egzisztencia része. Ez egyben rávilágít arra a rendkívül fontos tényre is, hogy a multifunkcionális elit vagyoni elithez tartozó ama része, ame-

[1106] Lásd: *761. lábjegyzet.*
[1107] KNC 1922. 254.

lyiknek fő vagyonát saját házának értéke adta, az, többnyire nem élt azzal a lehetőséggel, hogy ingatlanát albérlet formájában jövedelmeztesse. Erre azért sem került sor, mert gyakran egyetlen, nagy értékű épületről volt szó, ahol maga a család lakott. Ellenben, ha valakinek egyszerre több háza volt, és azok egy részét még ki is adta albérletbe, még nem jelentette azt — dacára, hogy fő bevételi forrása ebből származott —, hogy bárki is házbirtokosnak (házai jövedelmeztetéséből élőnek) tekintette volna. Ebben az esetben a polgári foglalkozás volt

41. táblázat
A multifunkcionális elit legnagyobb adófizetőinek megnevezett foglalkozása az „adó-foglalkozások" tükrében (1930-as évek)

	1933					1938				
A / B ⇨ ⇩	Földbirtokos	Házbirtokos	Vállalkozó	Alkalmazott	Összesen	Földbirtokos	Házbirtokos	Vállalkozó	Alkalmazott	Összesen
Szám szerint:										
Földbirtokos, gazdálkodó, bérlő	38	15	0	0	53	34	8	0	0	42
Házbirtokos, magánzó	0	3	0	0	3	0	0	0	0	0
Kereskedő	1	9	6	0	16	0	4	11	0	15
Iparos, vendéglős	0	6	6	0	12	1	3	8	0	12
Értelmiség	4	26	20	18	68	3	26	11	23	63
Tisztviselő	4	11	0	25	40	5	6	0	24	35
Összesen	47	70	32	43	192	43	47	30	47	167
Százalékban:										
Földbirtokos, gazdálkodó, bérlő	80,9	21,4	0,0	0,0	27,6	79,1	17,0	0,0	0,0	25,1
Házbirtokos, magánzó	0,0	4,3	0,0	0,0	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kereskedő	2,1	12,9	18,8	0,0	8,3	0,0	8,5	36,7	0,0	9,0
Iparos, vendéglős	0,0	8,6	18,8	0,0	6,3	2,3	6,4	26,7	0,0	7,2
Értelmiség	8,5	37,1	62,5	41,9	35,4	7,0	55,3	36,7	48,9	37,7
Tisztviselő	8,5	15,7	0,0	58,1	20,8	11,6	12,8	0,0	51,1	21,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: MEA *(Saját számítás.)*

A = az adójegyzékekben szereplő, összevont foglalkozási kategóriák

B = a befizetett adó alapján megállapított foglalkozási kategóriák

többnyire a mérvadó, mint ahogy azt láttuk korábban Nyúl Tóth Pálnál *(288. oldal)*. Két olyan multifunkcionális elittagról tudunk, akiket a források is házbirtokosnak neveztek az 1930-as években. Egyikük Váry István, aki elsőnek 1929-ben került fel a legnagyobb adózók listájára, mindjárt házbirtokosként. Ugyanezzel a megnevezéssel illették 5 évvel később is, de 1939-ben már mint ügyvéd szerepel a nyilvántartásban. Ingatlanjainak összértéke 1933-ban hozzávetőlegesen 37 ezer pengőre becsülhető, amely az elkövetkezendő öt év alatt mintegy 30 százalékkal lett kevesebb, így házvagyona — röviddel a második világháború előtt — 26 ezer pengőben határozható meg. A másik Fischer Izsák volt, aki egészen 1934-ig rőföskereskedőként került fel a nevezett listára, ekkor azonban már házbirtokosnak nevezték, de röviddel később, 1939-ben megint kereskedőként szerepelt a forrásokban. Házvagyonának becsült ér-

téke ekkor 23 ezer pengő körül alakult. Mindezekből levonható az a következtetés, hogy Váry és Fischer kivételével a kecskeméti multifunkcionális elitben, az 1930-as években, egyetlen olyan személy sem akad, aki pénzét házakba fektette volna kimondottan azzal a céllal, hogy ebből üzletszerűen megéljen. De Váry és Fischer is csak a gazdasági válságban összeomló lakáspiac nyújtotta lehetőséget kihasználva tettek (átmenetileg!) szert a házbirtokos megnevezésre, „foglalkozásra". Általánosan megfigyelhető ugyanakkor, hogy az értelmiség volt az a réteg, amelyik háza után a legnagyobb arányban fizetett adót, de említhetjük még a tisztviselői és a földbirtokosi réteget is. E három csoport adta az „adó-házbirtokosok" háromnegyedét, idővel 85 százalékát.

Az adója után vállalkozónak tekinthető réteg meglepő mód elsősorban (63 százalékban) az értelmiséghez kötődött, és csak másodsorban kerültek ki hagyományosan kereskedőkből s iparosokból az 1930-as évtized első felében. A vállalkozó értelmiség főleg magánpraxist folytató ügyvédeket, orvosokat és kiváltképp gyógyszerészeket takart, de akadt köztük mérnök, sőt (református) lelkész is. A gazdasági válság azonban alapjaiban rendezte át az arányokat. A multifunkcionális elitben adójuk után vállalkozónak tekinthető rétegben erősen visszaszorultak az értelmiségiek (37 százalék), miközben a kereskedők és az iparosok megerősödtek. Vizsgálatunk szempontjából mégis inkább azt a tanulságot vonjuk le, hogy a multifunkcionális elitben az iparosokra inkább jellemző volt a vállalkozás, az iparos-kereskedői tevékenység, de az is megfigyelhető, hogy azokat, akiket kereskedőnek neveztek, azok adójuk után is vállalkozók voltak, miközben vagyonuk jelentősebb része — az esetek több mint felében (legalábbis a 30-as évek közepéig) — házingatlanban, többnyire a boltnak is otthont adó épületben feküdt. Végül, ami a vállalkozó értelmiséget illeti, hiába folytattak üzleti tevékenységet a megnevezésükben a szellemi vonás került kivétel nélkül megjelölésre. Ők nem vállalkozók voltak, hanem ügyvédek, orvosok és gyógyszerészek. Így tekintet rájuk a környezetük, de saját maguk státusát is ekképp határozták meg.

Végül röviden, még szólnunk kell azokról, akik kereseti adójuk után egyértelműen alkalmazásban álltak. Mint a földbirtokosoknál, e rétegnél sem találtunk meglepő vonásokat. A multifunkcionális elit alkalmazotti köre kizárólag az értelmiség és a tisztviselők közül került ki. Ez a réteg egyértelműen fizetésből élt. A vállalkozás, gazdálkodás csak kevéssé volt jellemző rájuk. Összesen 4 olyan esetet találtunk, amikor valakinek vállalkozásból származó jövedelem után kellett adót fizetnie. A legnagyobb arányban ez Nagy Mihály ügyvédnél mutatható ki, ahol az 1933-as adóév befizetett adóösszegének 56 százaléka a keresete után, 41 százaléka pedig vállalkozása (magánpraxisa) után került befizetésre. De említhető még Balásfalvi Kiss Barnabás főügyész (65:26 százalék), Bende Sándor bankigazgató (50:21 százalék) vagy jelképesen Fáy István főispán (99:1 százalék) esete is. Ezzel szemben az alkalmazotti értelmiségi és tisztviselői rétegben a gazdálkodás már lényegesen gyakoribb (10-15 eset) a földbirtokosi státusból eredően. Példaként említjük Szeley Imre királyi ügyészt, később járásbírósági elnököt vagy Fehér József törvényszéki elnököt; akiknél 1933-ban befizetett adójuk harmada földbirtok után került kivetésre.

Összességében arra a megállapításra jutottunk, hogy az adójegyzékekben szereplő foglalkozási megnevezések nominális szinten jó megfelelést mutatnak az adótételek alapján meghatározott jellemző, fő tevékenységi körökkel. Ezek után úgy ítéljük meg, hogy e listákon feltüntetett foglalkozások (a rögzítés időpontjában) valós állapotokat tükröztek, így a címtárak mellett ezeket a forrásokat is alkalmasnak tartjuk arra, hogy többé-kevésbé megbízható képet alkothassunk a multifunkcionális elit foglalkozásszerkezetéről (*42. táblázat és 50. ábra*).

42. táblázat
A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete (1925–1935)

	1921*	1925	1929	1934	1939*
Szám szerint					
Földbirtokos, gazdálkodó, bérlő	45	59	61	61	45
Házbirtokos, magánzó	1	4	2	3	2
Kereskedő	18	29	26	19	16
Iparos, vendéglős	10	19	17	20	15
Értelmiség	43	55	73	81	68
Tisztviselő	29	46	42	51	39
Egyéb	2	3	2	1	0
Összesen	148	215	223	236	185
Százalékban					
Földbirtokos, gazdálkodó, bérlő	30,4	27,4	27,4	25,8	24,3
Házbirtokos, magánzó	0,7	1,9	0,9	1,3	1,1
Kereskedő	12,2	13,5	11,7	8,1	8,6
Iparos, vendéglős	6,8	8,8	7,6	8,5	8,1
Értelmiség	29,1	25,6	32,7	34,3	36,8
Tisztviselő	19,6	21,4	18,8	21,6	21,1
Egyéb	1,4	1,4	0,9	0,4	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

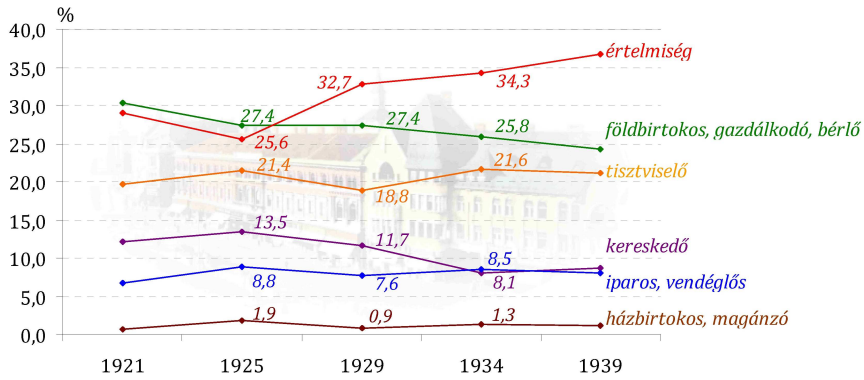
Forrás: MEA *(Saját számítás.)*

* Az 1921. és az 1939. évi adatok azért szerepelnek halványabb formában, mert ahogy azt már korábban kifejtettük, a multifunkcionális elitvizsgálatot két mintaévben: 1925/26-ra és 1935/36-ra végeztük el; így az 1925 előtti és az 1936 utáni adatok csak jelzésértékűek arra vonatkozólag, hogy az említett elittagok mintavételi intervallumon kívül, amennyiben előfordultak a forrásainkban, milyen foglalkozást társítottak hozzájuk. Az így nyert adatsorok — ennélfogva — inkább jelzésértékűek.

A foglalkozások besorolásának módszerét és részletes leírását lásd: *56. táblázat*.

Jóllehet, a multifunkcionális elit foglalkozási összetétele az 1920-as évekhez képest a 30-as évekre néhány tekintetben módosult, főbb vonásaiban azért nem változott. A földbirtokosi réteg helyzete — a várakozásokkal ellentétben — alig észrevehetően formálódott, bár a csoport folyamatosan veszített súlyából, mégis aránya 27-28 százalékról csak 25-26 százalékra csökkent. Ez akár természetes mozgásként is felfogható, anélkül, hogy külső tényezők hatását sejtenénk a folyamat mögött; így ekkor még, alighanem egyszerű ingadozásról beszélhetünk. Ezzel szemben az értelmiség — köszönhetően az 1929-ben lejátszódó közigazgatási változásoknak — látványosan pozíciókat szerzett a multifunkcionális elitben; arányuk 25-26 százalékról 34-35 százalékra emelkedett. Hasonló növekedést egyik másik csoport sem volt képes elérni. A tisztviselők (21-22 százalék), az iparosok (8-9 százalék) és a házbirtokosok (1-2 százalék) lényegében mozdulatlannak tekinthetők a két világháború között. Egyedül a kereske-

dők csoportja mutatott komoly módosulást, arányuk 13-14 százalékról 8-9 százalékra apadt az 1930-as évek közepére, ami egyben azt is jelenti, hogy a 30-as évek második felében felerősödő zsidóellenes intézkedések még nem játszhattak szerepet e kereskedők pozícióvesztésében, sokkal inkább valószínű, hogy a gazdasági válság kedvezőtlen hatásaival kell számolnunk esetükben.

50. ábra A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete (1925–1935)[1108]

Röviden mérlegelve azt hangsúlyozhatjuk, hogy az értelmiség térnyerése a multifunkcionális elitben elsősorban nem a földbirtokosi réteg rovására, hanem kifejezetten a kereskedők kontójára történt – kiváltképp, ha szám szerint nézzük. A földbirtokosok száma a vizsgált intervallumban 59-61 fő körül mozgott, az értelmiségieké 55-ről 81-re nőtt, míg a kereskedőké 29-ről 19-re csökkent. A kellő méretű földvagyon olyan stabilitást biztosított a multifunkcionális elitben is, mint amire, a képzettségen kívül egyik másik tőke sem volt képes Kecskeméten. Ugyanakkor mindez rávilágít arra, hogy nem kifejezetten a közigazgatási (1929. évi reform) vagy a társadalmi változások (zsidóellenesség) indították el a multifunkcionális elit foglalkozásszerkezeti átalakulását, hanem elsősorban a gazdasági válságban jelentkező értékesítési nehézségek okoztak (kiváltképp) a kereskedőréteg számára anyagi nehézségeket, mely pozícióvesztést is maga után vont. Természetesen ez az átstrukturálódás azért is vehetett ilyen irányt, mert közben az értelmiség városirányításban játszott szerepe (számszerűleg is) egyre inkább megerősödött; ahogy azt már korábban megfogalmaztuk: előtérbe került a professzionális városirányítási réteg.

A következőkben lehetőségünk nyílik arra, hogy a fenti adatokat szélesebb kontextusba helyezve értelmezzük. Rendelkezésünkre állnak azok az adatsorok, amelyek a teljes városirányítási és a teljes vagyoni elit foglalkozásszerkezeti változásait mutatják a két világháború között *(43. táblázat és 51. ábra)*. Ezek a változások egyfelől számos vonatkozásban eltérő folyamatot mutatnak, mint amit összességében a multifunkcionális elitnél tapasztaltunk; másfelől utalnak arra is, hogy a városirányítási és a vagyoni elitben külön-külön is más-más folyamatok játszódtak le. Az egyik legfontosabb különbség, hogy amíg a földbirtokosi réteg aránya a vagyoni elitben 31 százalékról 37 százalékra emelkedett az 1920-as évek alatt, addig a városirányítási elitben mindez ellentétes előjellel zajlott; arányuk 33 százalékról 23 száza-

[1108] Forrás: MEA, saját számítás.

lékra csökkent. A városirányítási elitben lejátszódó változások hátteréről már számos alkalommal szóltunk, azonban a vagyoni elitben történtekről — ilyen vonatkozásban — még kevés szó esett. Tény, hogy az 1920-as években, különösen az évtized második felében egyértelmű gazdasági felfutás mutatható ki a városban. E mögött kétségtelenül a földbirtokszerkezet kedvező irányú átalakulása, illetve a nyomában járó, növekvő helyi pénzforgalom húzódott meg. Ez egyfelől foglalkozásszerkezeti változásokat indukált, másfelől komoly eladósodással járt együtt. A átalakulás teljes hátterében pedig egyértelműen a kedvező értékesítési körülmény, kiváltképp az exportlehetőség állt. Mindez érthető módon a földbirtokosi réteg megerősödését eredményezte, ami jól kimutatható a vagyoni elitben elfoglalt pozíciók alapján is. Az eladósodottság, az 1930-as évek elejétől jelentkező értékesítési nehézségek és az ingatlanpiac összeomlása magával hozta a fölbirtokosok helyzetének látványos romlását, ami csak azért nem fordult rosszabbra, mert gazdavédő programját az állam időben elindította. Alighanem ezen együttes folyamatoknak tulajdonítható, hogy a vagyoni elit földbirtokosainak, gazdálkodóinak aránya 1928 után, egy évtized leforgása alatt látványosan, 37 százalékról alig 26 százalékra csökkent.

43. táblázat
A városirányítási és a vagyoni elit foglalkozásszerkezete (1921–1940)

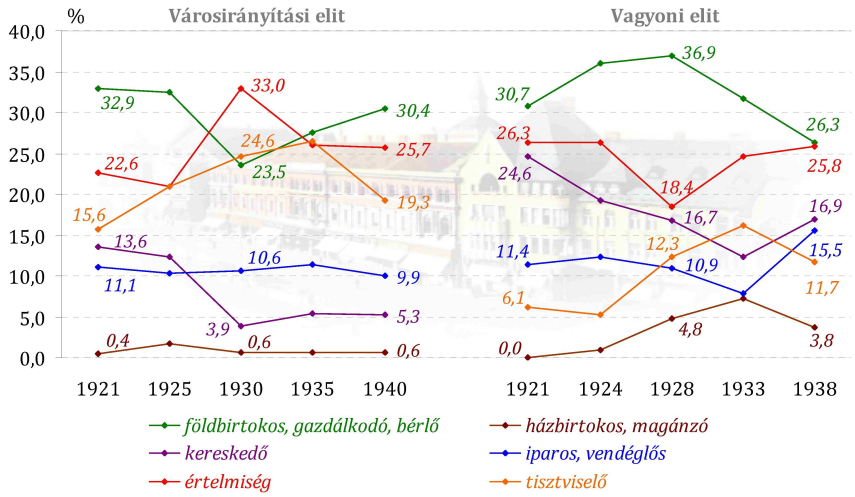
Megnevezés	Városirányítási elit					Vagyoni elit				
	1921	1925	1930	1935	1940	1921	1924	1928	1933	1938
Szám szerint										
Földbirtokos, gazdálkodó, bérlő	80	79	42	51	52	35	41	108	100	112
Házbirtokos, magánzó	1	4	1	1	1	0	1	14	23	16
Kereskedő	33	30	7	10	9	28	22	49	39	72
Iparos, vendéglős	27	25	19	21	17	13	14	32	25	66
Értelmiség	55	51	59	48	44	30	30	54	78	110
Tisztviselő	38	51	44	49	33	7	6	36	51	50
Egyéb	9	3	7	5	15	1	0	0	0	0
Összesen	243	243	179	185	171	114	114	293	316	426
Százalékban										
Földbirtokos, gazdálkodó, bérlő	32,9	32,5	23,5	27,6	30,4	30,7	36,0	36,9	31,6	26,3
Házbirtokos, magánzó	0,4	1,6	0,6	0,5	0,6	0,0	0,9	4,8	7,3	3,8
Kereskedő	13,6	12,3	3,9	5,4	5,3	24,6	19,3	16,7	12,3	16,9
Iparos, vendéglős	11,1	10,3	10,6	11,4	9,9	11,4	12,3	10,9	7,9	15,5
Értelmiség	22,6	21,0	33,0	25,9	25,7	26,3	26,3	18,4	24,7	25,8
Tisztviselő	15,6	21,0	24,6	26,5	19,3	6,1	5,3	12,3	16,1	11,7
Egyéb	3,7	1,2	3,9	2,7	8,8	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: ViEA és VaEA *(Saját számítás.)*

A foglalkozások besorolásának módszerét és részletes leírását lásd: *I. melléklet,* különösen *56. táblázat.*

Bár kétségtelen, hogy ezek a folyamatok hatással voltak a városirányítási elit földbirtokosaira is, esetükben a visszaszorulást (1929-ben) sokkal inkább közigazgatási okokkal magyarázhatjuk. A legjellemzőbb vonást — éppen ezért — mégsem az eddigiek adták, hanem az, hogy a közigazgatási reform miatt 24 százalékra zuhant gazdák aránya a városirányítási elit-

ben látványosan visszaállt (a reform előtti szintre) az 1930-as években; s az érték az évtized végére ismét 30 százalék fölé emelkedett. Az eddigiek alapján nehezen magyarázható, hogy a gazdasági válság ellenére a 30-as években mindez miért következhetett be. A magyarázathoz más megközelítésre van szükség.

51. ábra A városirányítási és a vagyoni elit foglalkozásszerkezete (1921–1940)[1109]

A városirányítási elit földbirtokosai, gazdálkodói között az 1920-as években a virilisek aránya 45 százalék volt, ami árulkodóan az 1930-as években már csak 35 százalék körül alakult.[1110] Ebből levonható az a következtetés, hogy semmi esetre sem annak köszönhető a földbirtokosi réteg arányának „helyreállása" a városirányítási elitben, hogy gazdaságilag stabilizálódott volna helyzetük 1933 vagy 1934 után. Sokkal inkább arról van szó, hogy pozícióik — a választóiknak köszönhetően — az értelmiséggel szemben megerősödtek. Ez pedig arra utal, hogy a gazdasági válságot megtapasztaló kecskeméti (agrár)társadalom bizalma a gazdák felé fordult, hiszen a városirányítási elit gazdáinak többsége általánosan választott jogcímen került a helyi parlamentbe *(lásd bővebben 391–392. oldal).*

Amennyiben az eddigi eredményeket összevetjük a multifunkcionális gazdaelitben tapasztalhatókkal, egy előbbivel ellentétes, párhuzamos folyamat is jól kitapintható. Úgy az 1920-as, mint a 30-as években a városirányítási duális elitek és a komplex elit földbirtokos, gazdálkodó tagjainak 72–76 százaléka virilis volt és csak 24–28 százaléka tekinthette magát választott képviselőnek.[1111] Mindez arra enged következtetni, hogy (szemben az általánosan vett városirányítási elittel) a multifunkcionális elitpozíció megszerzésében és megtartásában nagyobb szerepet játszott a gazdák körében maga a földvagyon, mint saját kapcsolati hálójuk. Ugyanakkor értelmezhetjük a kapott adatokat úgy is, mint ami arra utal, hogy a multifunkcionális gazdaelitnek kevésbé volt arra szüksége, hogy a választások alkalmával megméresse magát,

[1109] Forrás: ViEA, VaEA saját számítás.
[1110] A városirányítási gazdaelit 80 tagjából 36 virilis volt az 1920-as években, ezzel szemben az 1930-as években 51 főből már csak 18 mondhatta el magáról ezt. (ViEA – Saját számítás.)
[1111] 1925-ben a nevezett két duális elitben és a komplex elitben a földbirtokosok-gazdálkodók száma 57 fő, 1935-ben már csak 37 fő volt. Közülük 1925-ben 41 fő virilis, 16 fő választott volt. 1935-ben 28 fő volt virilis és 9 választott. Arányuk lényegében nem változott. (MEA – Saját számítás.)

és hogy választási győzelemmel kerüljön be, vagy vissza a városatyai székbe. A két-három elitfunkció úgy tűnik, önmagában elegendő biztosíték a jelentős földbirtok mellett a tagsághoz. Helyzetük tehát összehasonlíthatatlanul kedvezőbb, stabilabb volt, mint azon társaiké, akik birtokosként nem jutottak be a multifunkcionális elitbe.

Visszatérve a városirányítási és a vagyoni elit foglalkozásszerkezeti elemzéséhez, az is jellemző vonás, hogy az értelmiség az 1920-as évek második felében tapasztalható helyi gazdasági fellendülésből — legalábbis az adójegyzékek alapján — kevésbé vette ki a részét, és annak anyagi áldásaiból is kevésbé részesült. Ennek nyilvánvaló magyarázata az, hogy e réteg csak mérsékelten volt vállalkozásorientált. Ami az értelmiség városirányításon belül 1929-ben megugró arányát illeti, azzal, ehelyütt már nem kívánunk foglalkozni. Azzal viszont röviden igen, hogy az 1930-as években — a közigazgatási reform ellenére — nagyjából visszaállt az 1920-as évekbeli arányuk a városirányítási elitben. Ennek oka alighanem abban keresendő, hogy a testület egyre kevésbé játszott már szerepet a város ügyeinek megvitatásában, inkább csak egy mechanikusan, az előterjesztett kérdésekben gépiesen szavazó testületté vált. Ebben számukra — érthető okokból — egyre kevesebb kihívás ígérkezett, így érdeklődésüket is mindinkább elveszítették. Úgy tűnik, hogy ebben a „színjátékban" egy részük már legkevésbé sem kívánt szerepet vállalni.

A tisztviselői réteg természetesen a városirányítási elitben mutatott magasabb koncentráltságot, arányuk 1921 és 1935 között 16 százalékról 27 százalékra duplázódott, de 1940-ben számuk ismét a Horthy-kor eleji súlyukat tükrözi. A vagyoni elitben is hasonlóan alakult a vizsgált időszakban a tisztviselők csoportjának változása, annyi különbséggel, hogy a mutatók feleakkora arányukról tanúskodnak. Ezzel szemben az iparosok mind a városirányítási, mind a vagyoni elitben — egészen a 30-as évek elejéig — hozzávetőlegesen azonos súllyal, 10–12 százalékkal szerepeltek. Ekkor azonban a két mutató elvált egymástól, ugyanis a gazdasági depresszió természetesen az iparos rétegeket sem kerülte el; arányuk 1928-hoz képest 1933-ra, 11 százalékról kevesebb mint 8 százalékra esett, ami csak átmeneti jellegűnek bizonyult. Arányuk a vagyoni elitben, 1938-ra, korábban nem látott méretűre, csaknem 16 százalékra gyarapodott. A 60 iparos közül legnagyobb számban a hentesek (a pacalossal és a mészárossal együtt 9 fő), a cipészek (7 fő) és a pékek (4 fő) képviseltették magukat, de mellettük olyan iparosok is bőven helyet kaptak, mint a sírkőgyárosok (3 fő), a szikvízgyárosok vagy a villanyszerelők (2-2 fő), és így tovább. Ha hozzájuk vesszük még a három autós fuvarozót, akkor az utóbbi foglalkozások bekerülése a vagyoni elitbe, már egyértelműen azt jelzi, hogy a városi lakosság fogyasztási szokásai átalakulóban voltak, mely folyamat jól tükrözte — egyes kérdésekben — a helyiek modernizációhoz való hozzáállását.

A házbirtokosok jelenléte elhanyagolható (többnyire csak 1 fő) volt a városirányítási elitben, nem úgy a vagyoni elitben. Bár arányuk a vagyoni elitben is a legalacsonyabb volt (legjobb esetben sem érte el a 8 százalékot), mégis számuk, s ezzel arányuk, 1924 és 1928 között jelentősen megugrott. E folyamat hátterében alighanem a 20-as évek közepétől tapasztalható gazdasági fellendülés húzódhatott meg. Minden jel szerint, többen döntöttek amellett, hogy pénzüket házingatlanba fektetik – okulva a háború utáni infláció miatt, egyik napról a másikra

elolvadt megtakarítások keserű tapasztalatából. E réteg újabb gyarapodása figyelhető meg 1928 és 1933-között, amikor is számuk 14-ről 23-ra, arányuk közel 5 százalékról, több mint 7 százalékra emelkedett. E mögött a folyamat mögött, azonban már bizton állíthatóan a gazdasági válság húzódott meg; közelebbről az ingatlanpiac összeomlása. Az olcsón házhoz jutó befektetők köre a 30-as évek első harmadában gyorsan emelkedett, ám amilyen hirtelen felduzzadt e réteg, ugyanolyan gyorsasággal foszlott szét is. Egyértelműen jelezve a folyamat mögött meghúzódó, alkalmi ingatlanspekulációk egész sorát. E réteggel kapcsolatban talán nem hiábavaló megemlítenünk, hogy átlagéletkoruk 1933-ban kereken 60 év volt, ami egyben rávilágít arra is, hogy miért nem találkozunk velük — legalább súlyuknak megfelelő arányban — a városirányítási elit tagjai között. Valószínűleg nem tévedünk, amikor személyükben, életkoruknál fogva — városatyai ambíciók tekintetében — sokkal inkább egy passzív, semmint egy aktív réteget vélünk körvonalazódni.

Végül szólnunk kell még a kereskedők csoportjáról is, amely talán mindközül a legmeglepőbb tendenciát mutatta a két világháború között. Úgy a városirányítási, mint a vagyoni elitben egyformán csökkenő arányuk érhető tetten. Az előbbi elitcsoportban, az 1920-as években, növekvő formában 12–14 százalékot adtak, míg az utóbbiban arányuk 25-ről 19 százalékra csökkent. Ennek hátterében, mint indító folyamat, kétségkívül az első világháború utáni dekonjunktúra állt, amely a vagyonosabb (legtöbb adót fizetők listáján szereplő) kereskedők körében érzékelhetően nagyobb súllyal esett a latba. Emellett ráadásul, a közigazgatási reform vélhetően legnagyobb veszteseként tarthatjuk számon a kereskedők városatyai rétegét, hisz arányuk alig harmadára, mintegy 4–5 százalékra csökkent, majd állandósult a 30-as években. Miközben vagyoni elitben súlyuk — a gazdasági válság közjátékától eltekintve — megmaradt, sőt a 30-as évek második felében még nőtt is.

Mindent egybevetve, a multifunkcionális elit foglalkozásszerkezeti arányai sokkal kiegyensúlyozottabb képet mutatnak, mint amit a vagyoni vagy a városirányítási elitről elmondhatunk. Egyértelművé vált, hogy az egynél több elitfunkció birtoklása oly módon is befolyásolta a multifunkcionális elitcsoport struktúráját, hogy az, foglalkozási értelemben öszvér tulajdonságokkal rendelkezzen. Az ekképp előállt szerkezet önmagában is abba az irányba hatott, hogy a csoport sikeresen integrált eleme legyen ne csak a helyi elitnek, hanem a helyi társadalomnak is. Ez egyben bizonyíték arra is — még ha tagjai ilyenformában nemigen gondolkodtak magukról —, hogy valóban létező csoportot alkotott a multifunkcionális, és nemcsak utólagosan, minden alap nélkül konstruált szerkezeti elem – noha kétségtelen, hogy a fogalomkörnyezet, amely segítségével róluk beszélünk, az többnyire csakugyan konstruált.

Érdemes egy rövid kitérőt tenni azért, hogy — a kecskeméti városirányítási elitet összehasonlítva a nyíregyházaival — a vizsgált csoport néhány újabb jellemző vonásáról alkothassunk kiegészítő képet *(44. táblázat és 52. ábra)*.

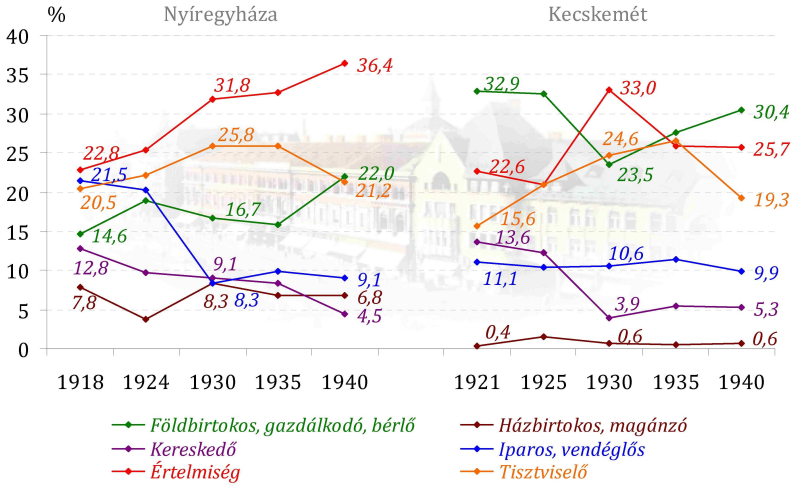
Mindkét városban hasonló szerkezeti változásokat produkáltak a városirányítási elitben úgy a tisztviselők, mint a kereskedők. Hasonló volt az iparosok súlya is, annyi különbséggel, hogy arányuk Nyíregyházán kétszer akkora értéket (20 százalékot) ért el az 1920-as évek közepén, mint Kecskeméten. Az értelmiség is többé-kevésbé ugyanazt a dinamikát futotta végig

mindkét városban, azzal a különbséggel, hogy amíg Nyíregyházán arányuk 1930 után is továbbnőtt 32 százalékról 36 százalékra, addig Kecskeméten — ahogy arról korábban már szóltunk — súlyuk visszarendeződött a közigazgatási reformot megelőző állapotnak megfelelően;

44. táblázat
A nyíregyházi és a kecskeméti városirányítási elit foglalkozási összetétele százalékban (1918–1940)

Megnevezés		Nyíregyháza					Kecskemét				
		1918	1924	1930	1935	1940	1921	1925	1930	1935	1940
Földbirtokos, gazdálkodó, bérlő		14,6	18,9	16,7	15,9	22,0	32,9	32,5	23,5	27,6	30,4
Házbirtokos, magánzó		7,8	3,7	8,3	6,8	6,8	0,4	1,6	0,6	0,5	0,6
Kereskedő		12,8	9,7	9,1	8,3	4,5	13,6	12,3	3,9	5,4	5,3
Iparos, vendéglős		21,5	20,3	8,3	9,8	9,1	11,1	10,3	10,6	11,4	9,9
Értelmiség		22,8	25,3	31,8	32,6	36,4	22,6	21,0	33,0	25,9	25,7
Tisztviselő		20,5	22,1	25,8	25,8	21,2	15,6	21,0	24,6	26,5	19,3
Egyéb		0,0	0,0	0,0	0,8	0,0	3,7	1,2	3,9	2,7	8,8
Összesen	százalék	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	szám szerint	219	217	132	132	132	243	243	179	185	171

Forrás: Takács T. 2008. 96–100. és ViEA *(Saját számítás.)*

52. ábra A nyíregyházi és a kecskeméti városirányítási elit foglalkozásszerkezete (1918–1940)[1112]

33 százalékról kevesebb mint 26 százalékra mérséklődött. A különbség elsősorban az értelmiség belső szerkezeti összetételével indokolható. Meglepő, de (1935-ben és 1940-ben) szám szerint nagyjából azonos (43–48 és 48–44 fő) a két város értelmiségi összetétele a városirányítási elitben, egy ponton azonban lényeges eltérés figyelhető meg. Amíg az ügyvédek, orvosok és tanárok száma Nyíregyházán 28 főről 33 főre, közel negyedével emelkedett, addig Kecskeméten ugyanez a szám 39 főről 25 főre csökkent, több mint harmadával lett kevesebb; miközben az értelmiség másik része, a közjegyzők, a bírók, a gyógyszerészek, a mérnökök és a lelkészek száma együttesen, de külön-külön is, lényegében változatlan maradt úgy Nyíregyházán (15–18 fő), mint Kecskeméten (19–20 fő). Vagyis elég egyértelmű, hogy a kecskeméti

[1112] Forrás: *44. táblázat*.

ügyvédek, orvosok és tanárok visszaszorultak a városirányításban, nem úgy, mint Nyíregyházán. Ennek magyarázata az ügyvédek esetében az anyagi, jövedelmi viszonyaik csökkenésével, vagy inkább megrekedésével indokolható, miközben az is valószínű, hogy választóik szavaztak másokkal szemben kevesebb bizalmat számukra, esetleg ők maguk voltak azok, akik vélhetően visszavonultak a politikai közélettől. (A mélyebb összefüggésekhez további kutatásokra van szükség.)

Végül, Nyíregyháza és Kecskemét városirányítási elitjének összevetésekor szólnunk kell a földbirtokosi, gazdálkodói rétegről is. A legelső szembeötlő különbség, hogy az 1920-as évek közepén, Kecskeméten „összemérhetetlenül", másfélszer-kétszer nagyobb volt a városirányításban betöltött súlyúk (33 százalék), mint Nyíregyházán (19 százalék). Ráadásul, amíg Kecskeméten a legnagyobb foglalkozási csoportot — a vizsgált eliten belül — a fölbirtokosok és a gazdálkodók adták, miközben arányát tekintve a következő legnagyobb csoport (a tisztviselői és az értelmiségi) is óriási különbséggel, 12 százalékponttal volt kisebb, addig Nyíregyházán a földbirtokosok és a gazdálkodók már csak a negyedik helyet tudhatták magukénak úgy, hogy nemcsak a tisztviselői és az értelmiségi rétegek, hanem még az iparosok, vendéglősök is megelőzték őket. Annak ellenére, hogy a két város, közvetlenül 1920 után, a 16. és a 17. pozícióban követte egymást a városhierarchiai rangsorban,[1113] úgy tűnik, hogy az előbb tárgyalt különbségek, alapvetően, társadalmuk eltérő foglalkozásszerkezeti sajátosságaiból eredeztethetők. Amíg Nyíregyháza mezőgazdasággal foglalkozó keresőinek aránya már 1910-ben is csak alig 36 százalékra rúgott, addig Kecskeméten ez az érték, ekkor még mindig, 53 százalék volt. Az iparral foglalkozók aránya mindkét városban közel azonosnak, 19–23 százaléknak tekinthető; azonban a szolgáltató szektorban dolgozóké már ismét jelentős különbséget mutatott: Kecskeméten 28, Nyíregyházán 41 százalék körül alakult.[1114] Akárhogy is nézzük, 1929 előtt, a városirányítási elitben egyértelműen a lakosság foglalkozásszerkezete tükröződik mindkét településen, ellenben az 1930-as években — a korábban már bemutatott folyamatok hatására — jelentős módosulások mentek bégbe a városirányítási elit foglalkozási összetételében. A közigazgatási reform és talán a gazdasági válság sokkal kevésbé volt hatással a nyíregyházi földbirtokosi és gazdálkodói (sőt, a kereskedői) városirányítási elitre, mint ami Kecskeméten tapasztalható volt 1929 és 1934 között. Az azonban, hogy a gazdálkodók és földbirtokososok súlya a külső pressziók ellenére is Kecskeméten hamar, már a következő választások (1934) alkalmával kezdett visszaállni, mindenképp arra vall (a vonatkozó folyamatokat lásd korábban), hogy a földbirtokosi-gazdálkodói városirányítási elit hatalma mélyebben gyökerezett a választásra jogosultak kecskeméti társadalmában, mint a nyíregyházaiban. Láthatóan Kecskemét e tekintetben is, még mindig inkább mezőváros, dacára annak, hogy a mezővárosi társadalom már itt is megbomlóban volt a két világháború között.

Sajnos az általunk kialakított kecskeméti vagyoni elit más városokkal történő összehasonlítása — vonatkozó tanulmányok híján — jelenleg még megoldhatatlan feladat. Egyetlen, mindenben megfelelő, publikált kivétel akad: Debrecen, 1934-es (valójában 1933-as) legna-

[1113] Vö. Beluszky–Győri 2005. 216. (A fent közölt értékeket a trianoni határváltozás figyelembevételével határoztuk meg.)
[1114] Beluszky–Győri 2005. 216. vö. Takács T. 2008. 21–23.

gyobb adófizetői névjegyzéke, amelynek összesített foglalkozási adatsora,[1115] némi módosítással, könnyűszerrel összehasonlítható Kecskemétével. Ehhez természetesen nem használhatjuk az utóbb említett város legnagyobb adófizetői névjegyzékéből általunk összeállított vagyoni elit listáját. Így tehát, az eredményes eljáráshoz Kecskemét esetében is — minden változtatás nélkül — a legtöbbet adózók listáját kell alkalmaznunk, ami annak ellenére, hogy 13 százalékkal több nevet, és értékelhető foglalkozást tartalmaz, fenntartásokkal ugyan, de többékevésbé a „vagyoni elitről" informál (*45. táblázat*).

45. táblázat
Debrecen és Kecskemét legnagyobb adófizetőinek foglalkozásszerkezete (1933)

	Debrecen	Kecskemét	Debrecen	Kecskemét
	szám szerint		százalékban	
Földbirtokos, gazdálkodó, bérlő	71	102	19,7	28,2
Házbirtokos, magánzó	87	23	24,2	6,4
Kereskedő	41	39	11,4	10,8
Iparos, vendéglős	85	28	23,6	7,7
Értelmiség	50	102	13,9	28,2
Tisztviselő	26	68	7,2	18,8
Összesen	360	362	100,0	100,0

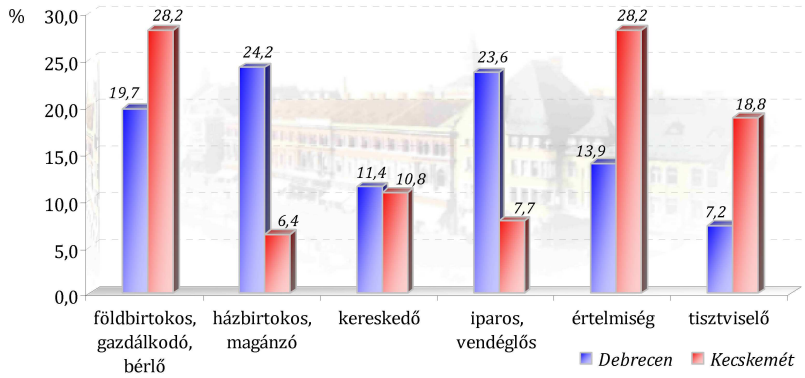
Forrás: Timár L. 1993. 88. és VaEA *(Saját számítás.)*

Túl azon, hogy az összehasonlítás során a struktúra változásait nem tudjuk érzékeltetni, az első látványos különbség abban áll, hogy a házbirtokosok közel négyszer többen voltak Debrecenben, mint Kecskeméten. Ennek alighanem legfőbb oka az lehetett, hogy Debrecen regionális központ volt, így a tőkefelhalmozás feltételei is kedvezőbbek voltak. Ehhez járult hozzá a helyi tőkések körében jól megfigyelhető ama mentalitás, amelyet 1937-ben a Debreceni Háztulajdonosok Lapja egyszerűen csak így jellemzett: „A városi polgár házát tekintette takarékpénztárának, ebbe hordozgatta, fektette bele kis tőkéjét."[1116] Noha Kecskeméten is megfigyelhető — igaz közel sem ekkora súllyal — e réteg megerősödése, kiváltképp a gazdasági válság éveiben, azt kell mondjuk, hogy a kecskeméti tőkések zöme (üzletszerűen) nem is annyira ház-, mint inkább földingatlanba fektette pénzét.

A házbirtokosok debreceni magas, 24 százalékos aránya a legnagyobb adózók foglalkozásszerkezeti jellemzőit torzítja, hisz e réteg egyben, egy nagy gyűjtőfogalom is. Mindez egyfelől jelzi, hogy a „legvagyonosabb" réteg csaknem negyede, a forrás keletkezésekor házingatlanjai után szerezte jövedelmének jelentős részét; másfelől utal arra is, hogy valójában a földbirtokosok, iparosok és a kereskedők súlya,[1117] a kimutathatónál, feltétlen nagyobb volt. Ez persze nem magyarázza azt a tényt, hogy az 1930-as évek elején-közepén, Debrecenhez képest meglepően magas (kétszerannyi) volt a legnagyobb adófizetők körében az értelmiség és a tisztviselők aránya Kecskeméten, dacára annak, hogy Debrecen emellett egyetemváros is

[1115] Timár L. 1993. 88.
[1116] Idézi Timár L. 1993. 89.
[1117] Baranyi Béla úgy találta, hogy a debreceni házbirtokos virilisek (!) többsége földbirtokos, iparos illetve kereskedő volt. – Baranyi 1972. 52.

volt *(53. ábra)*. Ez csak egyféleképpen értelmezhető, ha arra gondolunk, hogy a Cívisváros ipari és kereskedelmi funkciója jóval erősebb volt, mint a vizsgált másik városé; ugyanakkor ebből adódóan, vagyonuk is jóval nagyobb lehetett annál, mint ami lehetővé tette volna — az adókétszerezés mellett is — az értelmiségiek és a tisztviselők érvényesülését. Ezzel szemben Kecskeméten a debrecenihez hasonló, nem is annyira kereskedő, mint inkább iparos réteg egyértelműen hiányzott, illetve egészen más jellegű, más volumenű volt. Ezért alakulhatott úgy, hogy Kecskeméten sokkal nagyobb teret nyerhetett a legnagyobb adófizetők között úgy az értelmiség, mint a tisztviselői réteg. Ezek után aligha váratlan, és talán nem is túlzás, ha úgy fogalmazunk, hogy a mezővárosi felső-társadalomszerkezeti, anyagi alapú eróziót, Kecskeméten az iparosok és a kereskedők helyett, kétségkívül az értelmiség és a tisztviselői réteg vagyonos csoportjai végezték a Horthy-korban.

53. ábra Debrecen és Kecskemét legnagyobb adófizetőinek foglalkozásszerkezete 1933-ban[1118]

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete hogyan alakult elitfunkciónként a két világháború között *(46. táblázat)*. Már az első ránézésre is nyilvánvaló *(54. ábra)*, hogy a városirányítási–gazdasági duális elitet leszámítva minden más multifunkcionális elitcsoportban az értelmiségiek és a tisztviselők (60 százalék körüli) aránya a legmeghatározóbb. Az is jól látszik, hogy az értelmiség az egyedüli, amely képes volt arra, hogy minden multifunkcionális elitcsoportban nagyjából megtartsa, vagy még inkább, növelje saját súlyát. A tisztviselői réteg erre már nem volt képes. Arányuk ugyan 7–10 százalékponttal nőtt a városirányítási–gazdasági és a komplex elitben, azonban a másik két multifunkcionális elitcsoportban már hasonlóan ennyivel, 7–10 százalékponttal csökkent. Az iparos, vendéglős rétegnél is megfigyelhető, hogy önmagukhoz mérten nem kerültek rosszabb helyzetbe az 1930-as évek közepére, hiszen a városirányítási–gazdasági és a városirányítási–társadalmi elitben arányuk 5–7 százalékponttal nőtt, a komplex elitben változatlan, 8–9 százalék maradt, és csak a gazdasági–társadalmi elitben csökkent, 7 százalékról 4 százalékra. Az eddigiekkel ellentétben az egyedüli olyan csoport a kereskedőké volt, amely egy kivételtől eltekintve mindenhol visszaszorult. Volt, ahol arányuk 12 százalékról csupán 8 százalékra,[1119] ahol 17 szá-

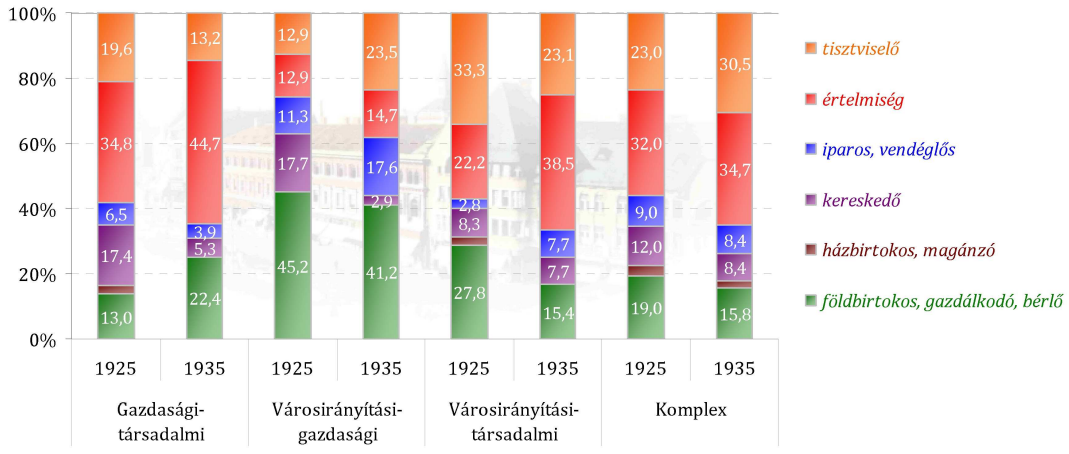
[1118] Forrás: *45. táblázat*.
[1119] Komplex elit.

zalékról 5 százalékra,[1120] de olyan is, ahol 18 százalékról alig 3 százalékra[1121] csökkent, és csak egyetlen olyan multifunkcionális elitcsoport akadt,[1122] ahol súlyuk lényegében változatlannak tekinthető; jóllehet ebben az esetben is kimutatható egy apróbb, alig több mint fél százalékpontos visszaesés. A házbirtokosok jelenléte, ahogyan arról már szóltunk, összességében

46. táblázat
A multifunkcionális elitcsoportok foglalkozási összetétele (1925–1935)

Foglalkozási főcsoportok	Gazdasági-társadalmi		Városirányítási-gazdasági		Városirányítási-társadalmi		Komplex	
	1925	1935	1925	1935	1925	1935	1925	1935
Szám szerint								
Földbirtokos, gazdálkodó, bérlő	6	17	28	14	10	2	19	15
Házbirtokos, magánzó	1	0	0	0	1	0	3	2
Kereskedő	8	4	11	1	3	1	12	8
Iparos, vendéglős	3	3	7	6	1	1	9	8
Értelmiség	16	34	8	5	8	5	32	33
Tisztviselő	9	10	8	8	12	3	23	29
Egyéb	3	8	0	0	1	1	2	0
Összesen	46	76	62	34	36	13	100	95
Százalékban								
Földbirtokos, gazdálkodó, bérlő	13,0	22,4	45,2	41,2	27,8	15,4	19,0	15,8
Házbirtokos, magánzó	2,2	0,0	0,0	0,0	2,8	0,0	3,0	2,1
Kereskedő	17,4	5,3	17,7	2,9	8,3	7,7	12,0	8,4
Iparos, vendéglős	6,5	3,9	11,3	17,6	2,8	7,7	9,0	8,4
Értelmiség	34,8	44,7	12,9	14,7	22,2	38,5	32,0	34,7
Tisztviselő	19,6	13,2	12,9	23,5	33,3	23,1	23,0	30,5
Egyéb	6,5	10,5	0,0	0,0	2,8	7,7	2,0	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: MEA *(Saját számítás.)*

54. ábra A multifunkcionális elitcsoportok foglalkozási összetétele (1925–1935)[1123]

[1120] Gazdasági–társadalmi elit.
[1121] Városirányítási–gazdasági elit.
[1122] Városirányítási–társadalmi elit.
[1123] Forrás: MEA, saját számítás.

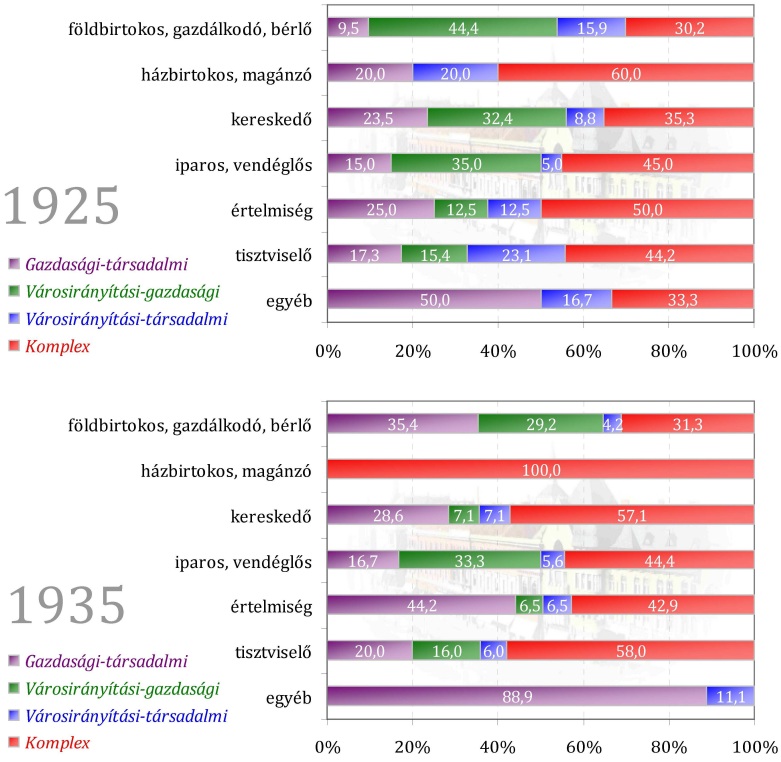
véve jelentéktelen volt. Említést róluk egyedül csak a komplex elit kapcsán teszünk, ahol számuk mindössze 2-3 fő volt, ami százalékos arányukat is tükrözi, hiszen az említett elitcsoport mérete 95–100 fő volt a vizsgált korszakban. Ami végül a földbirtokosokat, gazdálkodókat illeti, elmondható, hogy a csoportnak nagyjából sikerült megőriznie a súlyát mind a városirányítási–gazdasági, mind a komplex elitben. Ugyanakkor tény az is, hogy a csoport aránya 13 százalékról 22 százalékra nőtt a gazdasági–társadalmi elitben, miközben 28 százalékról 15 százalékra csökkent a városirányítási–társadalmi elitben.

Összességében elmondható, hogy a városirányítási–társadalmi és a gazdasági–társadalmi elit foglalkozásszerkezeti összetétele roppant mód hasonlított egymásra. Jelentősebb eltérés csak a kereskedők és a földbirtokosok terén mutatkozott. Bár szerkezetét tekintve a városirányítási–gazdasági elit jelentősen különbözött a komplex elitétől, mégis e két csoport nevezhető foglalkozás-összetétel vonatkozásában a legstabilabbnak. Szerkezetük az 1920-as évek közepéhez képest alig változott a következő évtized leforgása alatt, és a legnagyobb mozgás — amit a kereskedők visszaszorulása indukált — sem változtatta meg a többi foglalkozási réteg egymáshoz mért arányát a szóban forgó két elitcsoportban.

Érdemes még rövid figyelmet arra a vizsgálatra is fordítanunk, amely egy-egy foglalkozást aszerint mutat, hogy melyik multifunkcionális elitcsoporthoz mekkora hányada kötődött *(55. ábra)*. Ebből egyértelműen meghatározható, hogy az 1920-as évek derekán minden egyes foglalkozás leginkább a komplex elitben tömörült. Ezt szorosan követve a városirányítási–gazdasági elitben megfigyelhető második legnagyobb koncentrálódás. Ebbe az elitcsoportba került a multifunkcionális elitbe bejutó földbirtokosok, gazdálkodók 44 százaléka, az iparosok, vendéglősök 35 százaléka és a kereskedők 32 százaléka. A következő tömörülés a gazdasági–társadalmi elitnél mutatható ki, ahol multifunkcionális eliten belüli értelmiség 25 százaléka, a kereskedők 24 százaléka vagy épp a tisztviselők 17 százaléka sűrűsödött. Ők azok, akik nem rendelkeztek városirányítási hatalommal, vagy azért, mert nem ált módjukban azt megszerezni, vagy, mert nem akartak városatyai szerepkört betölteni. Elitpozíciójukat leginkább vagyoni helyzetüknek köszönhették. Utoljára a városirányítási–társadalmi elit említhető, amely érthető okokból elsősorban a kevésbé vagyonos, tehetős tisztviselők körében mutatott nagyobb tapadási felületet.

Egy évtizeddel később, a 30-as évek közepén, bár módosult képet mutat a vizsgált struktúra, az továbbra is megállapítható, hogy a komplex elitben tömörültek legnagyobb arányban az „azonos” foglalkozású multifunkcionális elittagok. Jól látszik, hogy a számukban erősen megfogyatkozó kereskedők multifunkcionális elitben megszerzett pozíciói továbbra is stabilnak mondhatók, sőt úgy tűnik, hogy a kereskedők egyre nagyobb arányban kötődtek a komplex elithez. Megfordítva ez azt jelenti, hogy a kecskeméti kereskedők multifunkcionális elithatalma a 30-as évekre egyre inkább abba az irányba tolódott, hogy mindhárom elitfunkciót birtokolniuk kellett az érvényesüléshez. Bár ez általánosan a többiekről is elmondható, mégis a kereskedőkre különösképp igaz. Változás figyelhető meg ugyanakkor a földbirtokosok, gazdálkodók körében is. A közigazgatási reform után érezhetően visszaszorultak a városirányítási duális elitekből, amely azt a párhuzamos folyamatot generálta, hogy pozícióik megerősödtek a

gazdasági–társadalmi duális elitben. Amíg 1925-ben csak 10 százalékuk, addig 1935-ben már 35 százalékuk eme elitcsoportban érvényesülhetett. Természetesen esetükben is megfigyelhető, hogy a komplex elit számukra is védernyőt biztosított a közigazgatási átrendeződés közepette. Nagyvonalakban ugyanezek a folyamatok figyelhetők meg az értelmiség körében is, csupán annyi különbséggel, hogy a korábbi 25 százalék helyett már 44 százalékuk kötődött a gazdasági–társadalmi elithez.

55. ábra A foglakozási csoportok megoszlása a multifunkcionális elitekben (1925–1935)[1124]

Ezek után egy, fontosabb strukturális kérdés marad, hogy milyen foglalkozásszerkezeti összetétel jellemzi azokat, akik a multifunkcionális elithatalmat megszerezték, megtartották vagy éppen elveszítették *(47. táblázat* és *56. ábra)*.

A foglalkozásszerinti bontásban szereplő adatok alapján elmondható, hogy a multifunkcionális elithatalmukat vesztő csoportok aránya többé-kevésbé kiegyenlített. Egyedül a földbirtokosok, gazdálkodók azok, akik a többiekhez képest nagyobb arányban kerültek ki a multifunkcionális elitből – amelynek okairól már több alkalommal is részletesen szóltunk. Most csupán azt emeljük ki, hogy kétség kívül a főszerepet a közigazgatási reform, némelyest a gazdasági válság és olyan más természetes folyamatok, mint a visszavonulás vagy az elhalálozás játszották.

Más azonban a helyzet az „érkezőkkel”, kiváltképp, ha párhuzamba állítjuk a „távozók” szerkezetével. A legszembeötlőbb különbség egyértelműen az értelmiséghez és a kereskedőkhöz kötődik. Az előbbiek jóval nagyobb arányban mutathatók ki az „érkezők”, mint a „távozók” között. Ennek oka az eddig tárgyaltakon kívül, nyilvánvalóan abban keresendő, hogy a

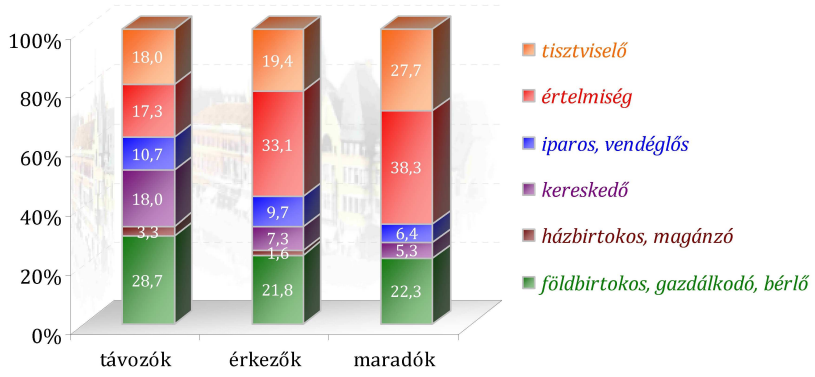
[1124] Forrás: MEA, saját számítás.

vagyon mellett az oktatási mobilitás adta a legerőteljesebb elitbe, ezúttal multifunkcionális elitbe való emelkedés esélyét, amit láthatóan mindenkinél jobban ki is használtak. Ezzel teljesen ellentétes folyamat zajlott le a kereskedők körében, ami egyfelől a kedvezőtlen gazdasági

47. táblázat
A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete a funkcionális molbilitás tükrében (1925–1935)

Foglalkozási főcsoportok	Multifunkcionális elitpozíciót										
	vesztők	szerzők	őrzők	Összesen	vesztők	szerzők	őrzők	vesztők	szerzők	őrzők	Összesen
	szám szerint				százalékban			százalékban			
Földbirtokos, gazdálkodó, bérlő	43	27	21	91	28,7	21,8	22,3	47,3	29,7	23,1	100,0
Házbirtokos, magánzó	5	2	0	7	3,3	1,6	0,0	71,4	28,6	0,0	100,0
Kereskedő	27	9	5	41	18,0	7,3	5,3	65,9	22,0	12,2	100,0
Iparos, vendéglős	16	12	6	34	10,7	9,7	6,4	47,1	35,3	17,6	100,0
Értelmiség	26	41	36	103	17,3	33,1	38,3	25,2	39,8	35,0	100,0
Tisztviselő	27	24	26	77	18,0	19,4	27,7	35,1	31,2	33,8	100,0
Egyéb	6	9	0	15	4,0	7,3	0,0	40,0	60,0	0,0	100,0
Összesen / átlag	150	124	94	368	100,0	100,0	100,0	40,8	33,7	25,5	100,0

Forrás: MEA *(Saját számítás.)*

56. ábra A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete a funkcionális mobilitás tükrében (1925–1935)[1125]

hatásoknak (amelyek az 1930-as évek első felében koncentráltan épp e réteget érte), másfelől az inkább üzletvezetéssel törődő jellemvonásuknak, s ebből adódó város ügyei iránt mutatkozó érdektelenségüknek volt köszönhető. Az 1930-as évek végén ehhez már alighanem olyan hatások is párosultak, amelyek a zsidótörvények számlájára írandók. (Jóllehet ezek a hatások az elemzett adatokba — tekintettel a mintavételi évekre — nem kimutathatók.) Amíg a pozícióvesztők 18 százaléka volt kereskedő, addig arányuk az „érkezők” között már alig több mint 7 százalékra tehető. A földbirtokosok, gazdálkodók esetében is arról beszélhetünk, hogy szintén többen „távoztak”, mint amennyien „érkeztek”, a különbség nagyjából 7 százalékpontnyi

[1125] Forrás: MEA, saját számítás.

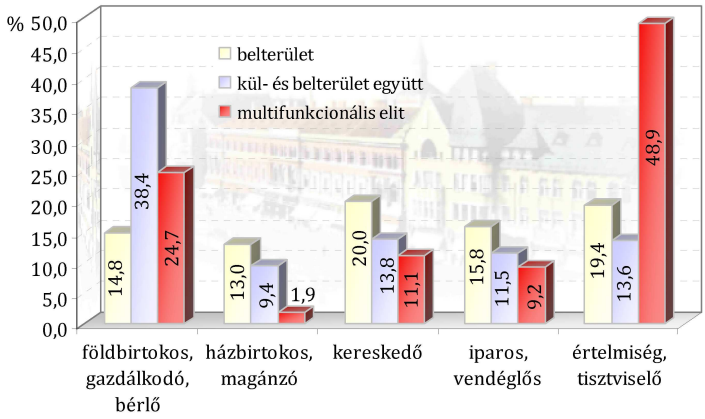
volt. Tény tehát, hogy az értelmiség térnyerése az újonnan bekerült multifunkcionális elittagok között is elsősorban a kereskedők és másodsorban a földbirtokosok kontójára történt.

Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy rendkívüli hasonlóság állt fenn a multifunkcionális hatalmat újonnan megszerzők és a pozíciójukat sikeresen őrzők foglalkozásszerkezete között. Mondhatni, az „érkezők" foglalkozásszerkezete ugyanazt a mintát követte, mint amivel a multifunkcionális elitben maradók rendelkeztek. Ez azt jelenti, hogy az 1920–30-as évek fordulóján lejátszódó folyamatok, és fennálló körülmények egyértelműen az értelmiségnek kedveztek az egyszerre több funkcionális elitpozíció megszerzésében és megőrzésében.

Összességében a két világháború közötti 368 fős multifunkcionális elit 41 százaléka kicserélődött, harmada pozíciószerző, negyede pedig pozícióőrző volt – funkcionális értelemben mozdulatlan maradt. A 91 földbirtokos, gazdálkodó 47 százaléka különböző okokból kikerült a multifunkcionális elitből, míg a többiek nagyjából azonos arányban „érkeztek" és maradtak pozícióikban *(47. táblázat)*. A 34 fős iparos csoport ezzel meglehetősen hasonló mobilitást tanúsított a korszakban, annyi különbséggel, hogy úgy tűnik, esetükben nehezebb volt a multifunkcionális elittagság megőrzése, hiszen ez csak 18 százalékuknak sikerült, ellenben több mint harmaduk ekkor került az említett elitcsoportba. Ezzel szemben a 41 fős kereskedői csoport alig nyolcada volt képes elitfunkcióinak megőrzésére, valamivel több mint ötödük új tag volt, ellenben kétharmaduk kikerült a vizsgált elitből. A 103 fős értelmiség és a 77 fős tisztviselők csoportjának 34–35 százaléka meg tudta tartani multifunkcionális elithatalmát. Miközben a tisztviselőknek 35 százaléka, addig az értelmiségnek csak 25 százaléka kényszerült „távozásra". Ami pedig a vizsgált időszak multifunkcionális elitbe tartozó 7 fős házbirtokos csoportját illeti, egyikőjük esetében sem állt fenn folyamatosság, öten „távoztak", ketten „érkeztek", életkoruknál fogva is meglehetősen instabil, súlytalan csoport volt.

Alapvetően fontos, hogy eddigi adataink egy másik, lényeges kontextusban is értelmet nyerjenek. Kérdés az, hogy a multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete mennyire tükrözte a város társadalmának foglalkozásszerkezetét. Az összehasonlítás természetesen némi fenntartással kezelendő, mivel érthető okokból erősen kérdéses, vajon párhuzamba állítható-e a város agrártársadalma a multifunkcionális gazdaelittel, vagy akárcsak a városi gazdaelittel. Hiszen egy földnélküli napszámos, egy gazdacseléd esélyei össze nem mérhetők egy 20–50–150 kat. holddal bíró földtulajdonoséval, gazdálkodóéval. De ugyanez áll az iparban a mesterek és a segédek viszonylatában, ez áll a cégtulajdonos és az alkalmazott esetében is – legyen az akár iparai vagy kereskedelmi tevékenység. Mindez számos módszertani problémát vet fel,[1126] ami arra utal, hogy az összehasonlítás csak nagyvonalakban végezhető el, és akkor is komoly fenntartásokkal kell kezelnünk. Városi szinten eleve a nominális adatok híján csak erős torzítással tudjuk felállítani azokat a foglalkozási főcsoportokat, amelyek alapján az összehasonlítás elvégezhető. A vizsgálathoz számos körülményt figyelembe kellett vennünk *(1127. lábjegyet)*, cserébe az így nyert alapadatok — hellyel-közzel — már megfelelnek az összehasonlíthatóság szigorú kritériumainak *(57. ábra)*.

[1126] Ezzel kapcsolatban lásd: Takács T. 2008. 100–101.

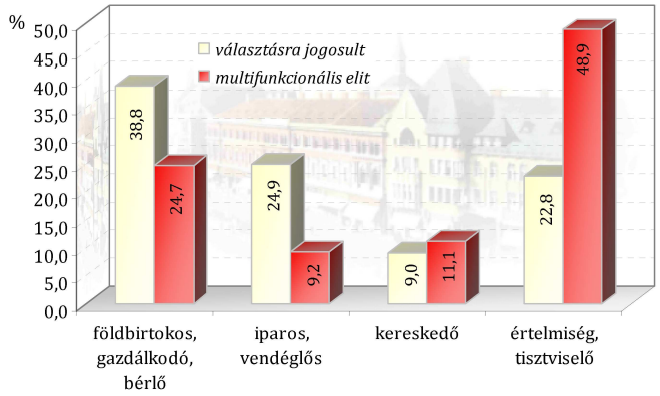
57. ábra A földrajzi és a közigazgatási város keresőinek foglalkozásszerkezete (1930) a multifunkcionális elit tükrében (1925–1935)[1127]

A korábban kifejtett álláspontunknak megfelelően ez alakalommal is különbséget teszünk a bel- és külterületi adatok között. A standardizálást követően külön kiszámoltuk a különböző foglalkozások keresőinek arányát mind a belterületre, mind az egész városra (együtt a bel- és külterületre) vetítve. A vártnak megfelelően úgy találtuk, hogy a földbirtokos-földbérlő társadalom kivételével az elit kapcsán felmerülő főbb foglalkozási csoportokban tevékenykedő keresők egyértelműen a város belterületén koncentrálódtak. Ezek után úgy döntöttük, hogy a házbirtokosok, magánzók; a kereskedők; az iparosok, a vendéglősök; továbbá az értelmiség, tisztviselők elitben kialakult foglalkozási arányait kizárólag a belterületi keresőkkel vetjük egybe. Ezzel szemben a földbirtokos, gazdálkodó, bérlő réteget pedig a bel- és külterületen élő keresőkkel, azaz a közigazgatási város határain belül működő keresőkkel hasonlítjuk össze, annál is inkább, mivel a földbirtokos, gazdálkodó multifunkcionális elittagok között bőven találtunk olyat, aki tanyáján élt. Ilyen volt a gazdálkodó-földbirtokos ifjabb Szappanos István (Városföld 164.), Szabó Ferenc (Borbás 73.), Eördög Gyula (Felsőalpár 11.), de Héjjas István (Borbás 3.) is, és a sort folytathatnánk tovább; hiszen 1925-ben heten, 1935-ben már

[1127] Az 1930. évi népszámlálási keresőkre vonatkozó foglalkozási adatokból igyekeztünk releváns összehasonlítási alapot teremteni (MSK ÚS 86. köt. 62–63., 202–205.). Ezért az agrártársadalom keresői közül csak azokat vettük számításba, akik önálló birtokosok (gazdálkodók) és bérlők voltak. A belterületen számuk 1388 fő, a bel- és külterületen együtt 5855 fő volt. Az ábrán szereplő házbirtokos, magánzó kategóriába a népszámlálási statisztikában használt „nyugdíjasok és tőkepénzesek” megnevezés alatt említetteket soroltuk be. E keresők száma a belterületen 1215 fő, a bel- és külterületen együtt 1439 fő volt. A kereskedő keresők száma a belterületen 1875 fő, a bel- és külterületen együtt 2106 fő volt. Az „iparos, vendéglős” kategóriába azokat az iparos keresőket soroltuk, akik önállóak voltak (a segédmunkásokat, tanoncokat stb. nem vettük számításba). A vendéglős keresők együtt szerepeltek az iparosokkal a makrostatisztikai adatközlés korabeli elveinek megfelelően (vö: Kovács 1935. 21.). Ezek után az iparos, vendéglős keresők számát a belterületen 1484 főben, a bel- és külterületen együtt 1758 főben határoztuk meg. Az értelmiség és tisztviselők számát (az adatkezelési nehézségek miatt) összevonva kezeltük, megfeleltetve a „közszolgálat és szabadfoglalkozások” alatt feltüntetett keresőkkel. Így az értelmiség és tisztviselők keresőinek száma a belterületen 1816 fő, a bel- és külterületen együtt 2073 fő volt. Az egyéb kategóriába a belterületen 1604 fő, a bel- és külterületen együtt 2006 fő került. Ezek után a belterületi keresők számát a fenti kritériumoknak megfelelően — a releváns összehasonlítás érdekében — 9382 főben, a bel- és külterületen együtt 15 237 főben adtuk meg. Ezek az értékek a belterületen valóban működő keresők számának 55,8 százalékát, a bel- és külterületen együtt élő keresőknek pedig csak a 42 százalékát adták. (1930-ban Kecskemét belterületén 17 122, bel- és külterületen együtt 36 346 kereső élt.) A multifunkcionális elitre vonatkozó értékeket a teljes (368 fős) minta alapján számoltuk ki. Az ábrán az egyéb kategóriát nem tüntettük fel ugyan, de az ábrázolt százalékos értékek ezekkel az értékekkel együtt adnak 100 százalékot.

tizenhárman éltek a multifunkcionális elit tagjai közül a külterületen – ők az említett elitcsoport 3–5 százalékát adták.

Az adatok alapján elég egyértelmű, hogy az értelmiség, tisztviselők csoportján kívül minden más foglalkozású multifunkcionális elitcsoport alulreprezentált volt a keresőtársadalom megfelelő csoportjaival szemben *(57. ábra)*. A földrajzi város területén a kereskedők aránya 20 százalék, az iparosok, vendéglősök aránya 16 százalék, míg a házbirtokosok, magánzók (nyugdíjasok) aránya 13 százalék körül mozgott 1930-ban. Ehhez képest a multifunkcionális elit kereskedői 11 százalékot, iparosai 9 százalékot, míg házbirtokosai 2 százalékot adtak. Mind jóval alatta volt a keresők között regisztrált értékeknek. A földbirtokos, földbérlő keresők aránya a belterületen ugyan 15 százalék volt, ami alapján a szóban forgó foglalkozási réteg a multifunkcionális elitben mindenképp felülreprezentált lett volna. Ez a megközelítés azonban erősen félrevezető lenne, a korábban kifejtett okok miatt. Ezért a multifunkcionális elit földbirtokos, gazdálkodó, bérlő rétege, amely 25 százalékra rúgott, más értelmet nyer, amikor a közigazgatási város birtokos-bérlő keresőihez hasonlítjuk, akiknek aránya kicsivel meghaladta a 38 százalékot, hiszen így a szóban forgó csoport egyértelműen alulreprezentált volt. Ezek után csupán egyetlen olyan foglalkozási réteg mutatható ki a multifunkcionális elitben, amely valóban, minden kétséget kizáróan felülreprezentált volt. Az értelmiség és a tisztviselők összevont keresőinek aránya a belterületen 19 százalék körül alakult, ezzel szemben a vizsgált elitcsoportban már jóval nagyobb, mintegy 49 százalékos érték regisztrálható. Mindez teljesen egyértelművé teszi, hogy az értelmiségi vagy a tisztviselői pálya mindennél nagyobb esélyt biztosított ahhoz, hogy valakiből multifunkcionális elittag legyen, s hogy az is maradjon.

58. ábra A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete az 1939-ben választásra jogosultak tükrében[1128]

Ezek után felmerül a kérdés, hogy hasonló eredményeket kapnánk-e akkor, ha ugyanezt a vizsgálatot a választásra jogosultak, vagyis a valóban potenciális elittagok körében végeznénk el. E tekintetben többszörösen is szerencsés helyzetben vagyunk, hisz nemcsak az 1939. évi választói névjegyzék maradt fenn hiánytalan formában, hanem ráadásul az anyagból korábban

[1128] A választásra jogosultak adatait lásd: Péterné Fehér 1977. 30.

egy összesítő tanulmány is készült.[1129] Ennek segítségével megállapítható, hogy az említett évben a város társadalmának valamivel kevesebb mint 27 százaléka (23 210 fő) volt csak választásra jogosult. Hasonló elveket követve, mint amit a legutóbbi klasszifikáció során alkalmaztunk a keresőkkel szemben, arra az eredményre jutottunk, hogy a földbirtokosok és az iparosok továbbra is alulreprezentált rétegnek tekinthetők a multifunkcionális elitben *(58. ábra)*. Hasonlóan nem változott az értelmiség, tisztviselők megítélése, miszerint továbbra is erősen felülreprezentált csoportot alkottak. Egyetlen ponton, a kereskedők esetében mutatkozott eltérés. Az új kontextusban helyzetük átértékelődött, és úgy tűnik, hogy a választásra jogosultak, azaz a potenciális elittagok körében már enyhe (2 százalékpontos) felülreprezentáltságot mutattak.

3. Vagyoni-jövedelmi szerkezet

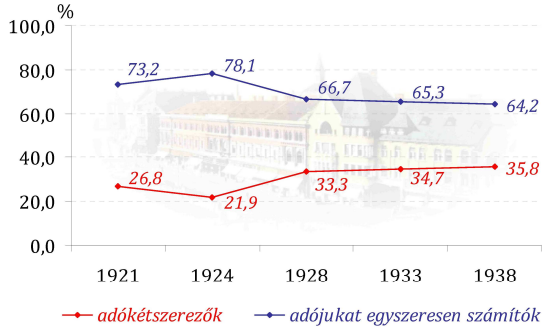
Az egyén identitástudatában legalább olyan fontos szerepet játszik a vagyon és a jövedelem, mint a korábban tárgyalt foglalkozás, munkavégzés. Nincs ez másképp a multifunkcionális elit esetében sem. A vagyoni-jövedelmi keretek, a struktúra főbb vonásainak körvonalazásához alapvetően két forrást, a legnagyobb adófizetői névjegyékeket és az adótelekkönyvi nyilvántartásokat használtuk fel. Az utóbbi lehetőséget nyújt arra, hogy olyanok földvagyonáról is információkat nyerjünk, akik nem tartoztak a vagyoni elithez. Ezek a nyilvántartások — a változó adatrögzítési eljárások miatt — 1926-ban még az összes szőlőbirtokossal számoltak, később azonban már csak az 1 kat. hold feletti szőlőtulajdonosokat közölték. A földbirtokosokat szintén más-más formában tartották számon. Így 1926-ban és 1930-ban még minden 4 kat. holdnál nagyobb birtokost nyilvántartásba vettek, ám 1935-ben már csak a 8 kat. hold felettiekkel számoltak. 1937-ben ismét nagyobb minta áll az elemzés elvégzéséhez rendelkezésre, hiszen minden 5 kat. holdnál nagyobb földbirtokost rögzítettek. Ezek a különbségek, bár megnehezítik az adatkezelést és főleg az összehasonlítást, mégis a két fő mintaévben (1926-ban és 1937-ben) elég jó közelítést kapunk, s az így nyert eredmények is kisebb megkötésekkel ugyan, de elfogadhatóak, megbízhatóak. Más források bevonásával pedig arra is módunk nyílik, hogy ezeknek a szőlő- és földbirtoknak megbecsüljük a forgalmi értékét *(az eljárást lásd 26. táblázatnál)*.

Ezzel szemben a legtöbb adót fizetők névjegyzékeiből elsősorban a házbirtok becsült forgalmi értéke és a vállalkozások (bevallott) éves bevétele is rekonstruálható. Sőt az alkalmazotti kereseti adó alapján — az adótáblázat segítségével[1130] — szinte fillérre pontosan az is kiszámolható, hogy alkalmazottként havonta ki mennyi fizetését vitt haza, mekkora volt az éves jövedelme *(vö. 871. lábjegyzet)*. Ezekkel az adójegyzékekkel alapvetően az a probléma, hogy a Kecskeméthez nem kötődő ingatlanok után fizetett adót nem tüntetik fel, ha az nem a város közigazgatási területén belül feküdt, mint ahogy hasonlóan, a nem helyben működő vállalkozások, vagy nem helyben betöltött állásból származó jövedelem után fizetett adó sem

[1129] Péterné Fehér 1977.
[1130] Takács Gy. 1943. 625–626.

jelenik meg a kecskeméti legnagyobb adózók jegyzékén. Ilyenformán egyértelmű, hogy e forrás is csak átfogó képet tár elénk, ami néhány esetben akár erősen hiányos is lehet.

A legtöbb adót fizetők listájára[1131] humán tőkéjét — azon belül is a magas iskolai végzettségét — kamatoztató értelmiség egyre nagyobb arányban került fel a két világháború között. Az 1920-as évek első felében a listán szereplők 28–30 százaléka volt ilyen. Fordulatot az 1929-es év hozott, amikor arányuk — ismert okokból — 40 százalékra ugrott. A helyzet 1934-ben változatlan maradt, de öt évvel később visszaállt korábbi állapotába, 28 százalékra csökkent.[1132] Hasonló folyamat zajlott le a multifunkcionális elit leggazdagabb tagjai között is, annyi különbséggel, hogy az adókétszerezés intézményét kihasználó értelmiség és tisztviselői réteg súlya *egyenletesen* emelkedett 22 százalékról 36 százalékra *(59. ábra vö. 50. ábra)*. Hozzá kell tennünk, hogy ezek a személyek — függetlenül attól, hogy éltek-e vagy sem az adókétszerezés intézményével — kivétel nélkül kellően vagyonosak voltak ahhoz, hogy a vagyoni elithez tartozzanak.

59. ábra A multifunkcionális vagyoni elit adókétszerezőinek térnyerése[1133]

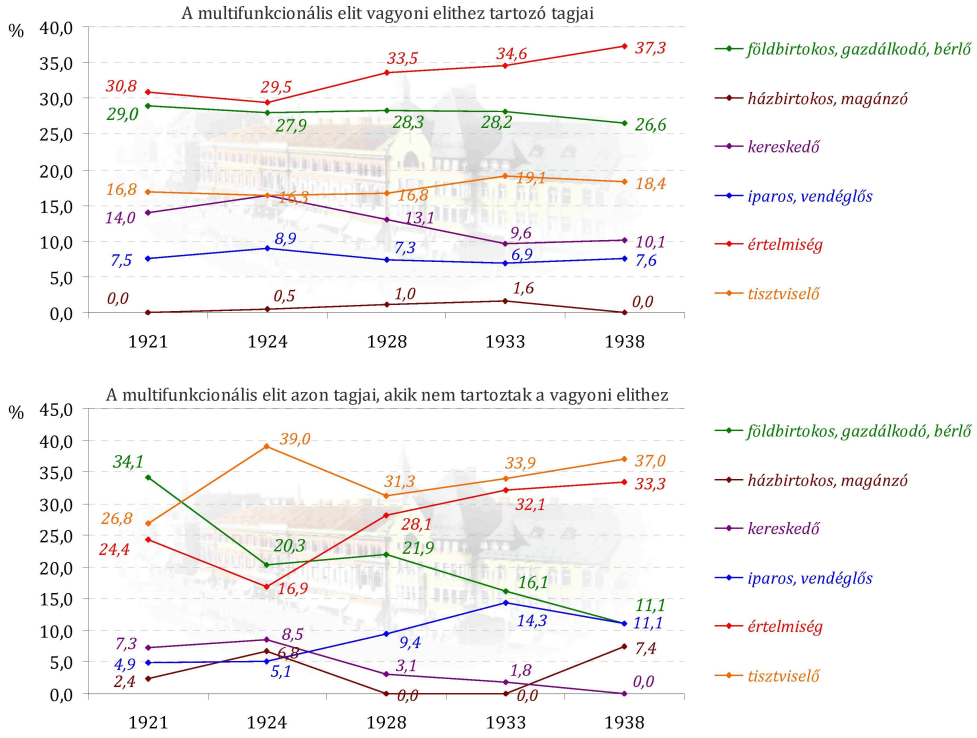
Az előbbieket igazolja az a részletesebb foglalkozásszerkezeti elemzés is, amelyet ezúttal vagyoni és nem vagyoni elit szerinti bontásban végeztünk el *(60. ábra)*. Ezzel a vizsgálattal egyúttal az is kiderült, hogy a multifunkcionális elit azon tagjai körében, akiknek nem volt elegendő vagyonuk, jövedelmük ahhoz, hogy a város leggazdagabb rétegéhez tartozhassanak, egyértelműen az iskolai végzettség kerekedett fölül. Mellettük a kevésbé tehetős iparos réteg is képes volt arra, hogy súlyát közel háromszorosára, 5 százalékról 14 százalékra növelje. Mindez azt jelenti, hogy kiemelkedően nagy vagyon híján is képes volt úgy az értelmiség, mint a tisztviselői réteg, de még az iparosok egy része is arra, hogy több elitfunkciót begyűjtve érvényesülni tudjon. Ezzel szemben azok a kereskedők, akiknek anyagi lehetőségei gazdagabb társaikéhoz képest jóval korlátozottabbak voltak, nem tudták megtartani multifunkcionáa-

[1131] Az 1929. évi 30. tc. 9. §-a értelmében „6.) kétszeresen kell számítani annak az adóját: a) aki a Magyar Tudományos Akadémia tagja; b) akinek valamely főiskolán, vagy ezzel tanértékre nézve egyenrangú iskolán szerzett, és a magyar államban érvényes oklevele, vagy államvizsgálati bizonyítványa van, vagy aki a főiskolával tanértékre egyenlő értékű katonai iskolát végzett; c) aki a vitézi rendnek egyéni érdeme alapján tagja, vagy aki az aranyvitézségi érem tulajdonosa. […] 9.) Ha többen egyenlő nagyságú adóösszeg alapján jutnának a névjegyzékbe, sorrendi elsőbbsége van annak, akinek az adóját kétszeresen számították; egyébként az igazolóválasztmány elnöke sorshúzással dönt.”

[1132] VaEA – Saját számítás.

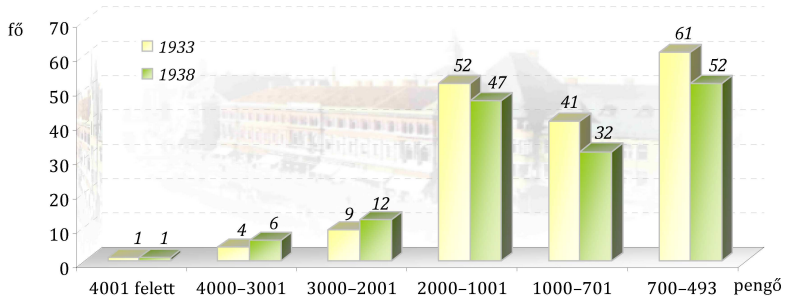
[1133] Forrás: MEA, saját számítás.

lis elithatalmukat. Hasonló állítás fogalmazható meg a kevésbé tehetős földbirtokosi, gazdálkodói rétegekkel szemben is. Különbség, hogy multifunkcionális eliten belüli potenciáljukat ugyan nem veszítették el teljesen, de arányuk így is felére, harmadára zuhant.

60. ábra A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete vagyoni és nem vagyoni elit bontásban[1134]

Az értelmiségi, a tisztviselői és az iparos rétegek — szemben a kereskedők, földbirtokosok és gazdálkodók csoportjával — képesek voltak vagyoni elitpozíciók híján is megkapaszkodni a multifunkcionális elitben, amelynek vagyoni-jövedelmi rétegzettsége alapvető sajátosságokat mutatott. Az egyik ilyen legszembeötlőbb vonás, hogy rendkívül éles osztóvonal figyelhető meg az 1001–2000 és a 2001–3000 pengő adót fizetők csoportja között *(61. ábra)*.

61. ábra A multifunkcionális vagyoni elit anyagi helyzetének rétegzettsége adójuk összege alapján (1933–1938)[1135]

[1134] Forrás: MEA, saját számítás.
[1135] Forrás: MEA, saját számítás.

Sem a kirajzolódó határvonal felett, sem az alatt ehhez fogható méretű különbséggel nem találkozhatunk. Akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a kecskeméti multifunkcionális vagyoni elitnek — de a város teljes vagyoni elitjének is *(vö. 48. táblázat)* — helyi mércével csupán néhány, 14–19 (illetve 18–35) valóban tehetős tagja volt. A többség félezer és kétezer pengő közötti összegben fizetett adót az 1930-as években.

48. táblázat
A multifunkcionális vagyoni elit és a vagyoni elit vagyoni-jövedelmi rétegzettsége (1933–38)

Pengő	Szám szerint				Százalékban			
	Multifunkcionális vagyoni elit		Vagyoni elit		Multifunkcionális vagyoni elit		Vagyoni elit	
	1933	1938	1933	1938	1933	1938	1933	1938
4001 felett	1	1	1	1	0,6	0,7	0,3	0,2
3001–4000	4	6	4	12	2,4	4,0	1,2	2,9
2001–3000	9	12	13	22	5,4	8,0	3,8	5,3
1001–2000	52	47	71	82	31,0	31,3	21,0	19,9
701–1000	41	32	92	119	24,4	21,3	27,2	28,8
493–700*	61	52	157	177	36,3	34,7	46,4	42,9
Összesen	168	150	338	413	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: MEA és VaEA *(Saját számítás.)*

* A multifunkcionális vagyoni elitben a vizsgált időszak alatt a legalacsonyabb befizetett adó összege 493 pengő volt. (Csorba János gyógyszerész és Szappanos Sándor Ipartestületi főjegyző fizetett ekkora adót 1938-ban.) A vagyoni elittel történő összehasonlítás alapjául is ezt az értéket határoztuk meg.

A másik szembeötlő vonás, hogy az előbb említett osztóvonal fölött 1933 és 1938 között az igazán vagyonosok száma több mint negyedével nőtt, ellenben a vonal alatt a kevésbé vagyonosoké hatodával-hetedével csökkent. Ennek magyarázata alighanem abban áll, hogy bár általánosan jellemző folyamat a város vagyoni elitjének az anyagi gyarapodása a vizsgált időszakban *(48. táblázat)*, mégis világosan látszik, hogy ezekből az újonnan látens pozícióba kerülő rétegekből nem tudott jószerivel senki bekerülni a multifunkcionális elitbe. Ez persze természetes is, hiszen a városirányítási és a társadalmi elitpozíció megszerzéséhez a vagyoni pozíció birtoklása mellett jóval többre, idővel megszerezhető presztízsre és jól használható kapcsolati tőkére volt szükség.

Ezek után kérdés, hogy más városok viszonylatában ez a kecskeméti gazdagság mit is jelent. Az összehasonlításhoz csupán Szeged és Győr vonatkozásában áll rendelkezésünkre adatsor *(49. táblázat)*, amiből kitűnik, hogy Kecskemét egyértelműen eltörpül Szegedhez képest, ahol a 2 ezer pengőnél többet adózók száma közel hétszer akkora volt 1933-ban, köztük olyanokkal, akik 10 ezer pengőnél is több adót fizettek. Kecskeméten nemhogy ilyen, de még csak hasonló sem akadt. Nem volt olyan, aki 5 ezer pengőnél nagyobb összeget adózott volna az 1930-as években.

Noha Szeged is és Győr is hiányos funkciókkal rendelkező regionális központ volt a két világháború között, miközben Kecskemét csak hiányos funkciójú megyeközpont szintű városnak bizonyult, úgy tűnik, hogy a győri és a kecskeméti vagyoni elit felső része között a szakadék már lényegesen kisebb volt, mint Szeged viszonylatában. Sőt, egészen meglepő,

hogy az 1933 és 1938 között lejátszódó folyamatok következtében Kecskemét nemcsak utolérte, hanem meg is előzte Győrt. Amíg Szeged és Győr vagyoni elitjének vizsgált csoportja harmadával-felével csökkent, addig Kecskeméten kétszeresére nőtt. Ez — túl az adatkezelési különbségeken (bővebben *49. táblázat*) — alighanem azzal magyarázható, hogy mind Győr,

49. táblázat
A szegedi, a győri és a kecskeméti vagyoni elit szerkezeti változásai a 2000 pengőnél többet adózók körében 1933 és 1938 között

Pengő	Szeged		Győr		Kecskemét	
	1933	1938*	1933	1938*	1933	1938
10 001 felett	8	3	–	–	–	–
9001–10 000	1	1	–	–	–	–
8001–9000	6	1	–	–	–	–
7001–8000	9	3	–	–	–	–
6001–7000	4	5	2	–	–	–
5001–6000	7	6	1	1	–	–
4001–5000	13	6	8	2	1	1
3001–4000	26	12	18	11	4	12
2001–3000	50	45	27	13	13	22
Összesen	124	82	56	27	18	35
Összesen (2001–5000)	89	63	53	26	18	35

Forrás: Tamasi 2001. 109–115., 127–133; Szakál 2002. 435–438.; VaEA *(Saját számítás.)*
* Mivel az 1938-as adóévi adatokból készült, 1939-ben összeállított, és 1940. évre érvényes legnagyobb adófizetői névjegyzékből az 1939. évi 4. tc. alapján zsidónak minősülő személyeket kihagyták, így Szeged és Győr esetében számolnunk kell a vizsgált réteg magasabb számával. A kecskeméti adatoknál a zsidókat is számításba tudtuk venni.

mind Szeged kiemelkedő jelentőségű iparral rendelkezett, amit a gazdasági válság erősen megviselt. Vélhetően ennek tükröződését láthatjuk a mondott adatokban. Ezzel szemben Kecskemét, ahogy azt korábban kifejtettük, nem rendelkezett — az előbbi két városhoz mérhető — ipari tevékenységgel, így a válság ezen a szálon elkerülte, vagy legalábbis komoly következményeket nem okozott. A Duna–Tisza közi város gazdasági profilját továbbra is a zöldség- és a gyümölcskereskedelem adta, amely exportképes árú maradt a válság éveiben is. Ez az országos viszonylatban is egyedülálló vonás, vagyis az, hogy Kecskemét 1933-ban és 1934-ben is az ország gyümölcskivitelének 41–43 százalékát[1136] adta egymaga, a gazdasági depresszió ellenére gazdasági prosperitást biztosított a városban, amelynek kedvező hatásait még csak megbecsülni sem volna egyszerű feladat. Tény, hogy ebből a lokális konjunktúrából, amit alapvetően a gyümölcsexport biztosított, a helyi kereskedőtársadalom hatalmas hasznot hajtott. Közülük többen is elképesztő gyorsasággal emelkedtek fel a vagyoni elitbe, mint ahogy bőven akadt olyan is, aki sikerrel erősítette meg korábbi anyagi helyzetét. A 2 ezer pengő felett adózók közül 1933-ban még csak 5-en, 1938-ban már 18-an foglalkoztak kereskedelemmel, ebből 6 személy kimondottan gyümölcskereskedőnek minősült *(50. táblázat)*.

[1136] Konkoly Thege 1935. 105. – alapján végzett saját számítás.

50. táblázat
A kecskeméti vagyoni elit 2000 pengőnél többet adózó csoportjának változása (1933–1938)

	1933				1938			
Pengő	Név	A	Foglalkozás	B	Név	A	Foglalkozás	B
4001–5000	Fleischmann Samu	zs	ecetgyáros	4199	Moskovits Lajos	zs	orvos	4768
3001–4000	Kertész Dezső	zs	kereskedő	3766	Kertész Dezső	zs	kereskedő	3874
	Markó Imre	zs	ügyvéd	3506	Kertész Menyhért	zs	kereskedő	3874
	Héjjas Elek		földbirtokos	3400	Holczer Zsigmond	zs	orvos	3669
	Fritz Imre	zs	ügyvéd	3083	Balázs Jenő	zs	gyümölcskereskedő	3588
					Markó Imre	zs	ügyvéd	3567
					Wogrincsics Géza		gyümölcskereskedő	3500
					Pataky Albert	zs	kereskedő	3420
					Héjjas Elek		földbirtokos	3321
					Simala János		gyümölcskereskedő	3286
					Kovács Ferenc		gyümölcskereskedő	3263
					Háy Árpád	zs	kereskedő	3256
					Fejér Ernő		bankigazgató	3040
2001–3000	Tauber Dezső	zs	gyufagyári igazgató	2739	Matolcsy Károly		korházi főorvos	2986
	Kertész Menyhért	zs	kereskedő	2702	Tauber Dezső	zs	gyufagyári igazgató	2979
	Háy Árpád	zs	fa- és szénkereskedő	2401	Steiskál Ottó		ügyvéd	2967
	Poór István		gazdálkodó	2374	Benedek György	zs	kereskedő	2803
	Moskovits Lajos	zs	orvos	2313	Benedek László	zs	kereskedő	2803
	Szőke Sándor ifj.		gazdálkodó	2171	Benedek Sándor	zs	kereskedő	2803
	Pataky Albert	zs	kereskedő	2163	Gratzer Ferenc	zs	gyümölcskereskedő	2801
	Bodri Béni		sertéskereskedő	2139	Schillinger Dezső	zs	kereskedő	2789
	Szemerey Pál		házbirtokos	2075	Bende Imre		gyümölcskereskedő	2783
	T. Szabó Győző		városi tiszti orvos	2071	Fleischmann Benő	zs	ecetgyáros	2773
	Lázár József		gazdálkodó	2016	Fülöp Béla		vaskereskedő	2537
	Szabó Iván		bankelnök	2004	Hegedűs Ferenc		ügyvéd	2495
	Hornyák Ferenc		droguista	2002	Fispán Géza	zs	kereskedő	2444
					Szemerey Pál		háztulajdonos	2394
					Fritz Imre	zs	ügyvéd	2217
					Szőke Sándor ifj.		földbirtokos	2215
					Szappanos István		földbirtokos	2178
					Schönberger Dezső	zs	kereskedő	2160
					Bodri Béni		gazdálkodó	2117
					Szabó Iván		bankelnök	2098
					Réthey Gyula		kereskedő	2076
					Poór István		földbirtokos	2057

Forrás: VaEA *(Saját számítás.)*
A = zsidó származású (zs)
B = a legnagyobb adófizetői lista összeállításakor figyelembe vett adók összértéke (pengő)

Felmerül a kérdés, hogy e mögött az adótételek mögött mekkora vagyon, jövedelem húzódott meg. Fleischmann Samu, aki 1933-ban az adójegyzékek alapján a város legtehetősebb polgára volt, hozzávetőlegesen 190 ezer pengő házvagyonnal rendelkezett, amelyet — bevallása szerint — az adott évben közel 3800 pengő bevétel egészített ki, ami az ecetgyári profitból származott. Három évvel később meghalt, és helyét 1938-ra Moskovits Lajos orvos vette át. Házvagyona hasonlóan 190 ezer pengő körül alakult, amely 1933-ban még csak feleakkora volt. Bevallása szerint magánpraxisából 12 ezer pengő bevétele származott 1938-ban. Ez az összeg is közel duplája volt az öt évvel korábbinak. Emellett 20 ezer pengős földvagyonnal is

rendelkezett, közel 33 kat. hold föld tulajdonosa volt (feleségével együtt). Balázs Jenő gyümölcskereskedővel folytatva és zárva a példák sorát elmondható, hogy vállalkozásának éves bevétele 1938-ban meghaladta a 60 ezer pengőt. Ezzel szemben, adója alapján becsült házvagyona alig 1500 pengőre tehető, amely leginkább egy kisebb paraszthéz értékéhez mérhető. Balázs Jenő, feleségével Almási Zsófiával, özvegy anyósánál lakott, az előkelő Belső-Széchenyi utca 14. szám alatt, melyek adóját, legalábbis papíron, nyilván nem ő fizette. Emellett felesége 2 kat. hold szőlő és csaknem 12 kat. hold föld felett rendelkezett, amelynek becsült együttes értéke megközelítette a 13 ezer pengőt. Sorolhatnánk tovább a példákat, de enynyiből is jól látszik, hogy a vizsgált rétegnél, vagyis a 2 ezer pengő fölött adózók csoportjánál *általában* nem a föld, hanem a házingatlan képezte a meghatározó vagyontárgyat, amely mellé vállalkozásból tekintélyes jövedelem párosult.

A legalapvetőbb különbség, amikor nem a befizetett adó nagysága, hanem a mögötte meghúzódó vagyon és jövedelem alapján próbálunk meg képet rajzolni a város legtehetősebb, annak is a legfelsőbb rétegéről az az, hogy az így nyert struktúra igen jelentős különbségeket fed fel *(62. ábra)*. Az elemzéshez a földvagyon esetében az 1937. évi, a házvagyon és a jövedelem vonatkozásában pedig az 1938. évi adatokat használtuk fel. Az előbbivel kapcsoltban utalni szeretnénk rá, hogy az összeállított adatbázisban férfiak mellett nőket is találunk *(vö. I. melléklet)*. Ennek az a magyarázata, hogy a vagyoni elitnél, amennyiben meghalt az elittag és az özvegyfeleség neve ismert volt, akkor igyekeztünk azt is figyelemmel kísérni, hogy mi lett a földbirtok sorsa az özvegy kezében. Ezért van az, hogy mind Szappanos Elekné (Szappanos Mária), mind Sándor Györgyné (Cs. Kovács Rozália), illetve Dömötör Pálné (Dékány Mária/Erzsébet) szerepel a legnagyobb értékű földtulajdonnal rendelkezők csoportjában. Mindez persze arra figyelmeztet ismét, hogy a legnagyobb adófizetők alapján összeállított vagyoni elitből (különösen 1926 után), bizony, a nők teljesen hiányoznak; holott más források segítségével jól látható, hogy számuk aligha elhanyagolható. Jellemző ugyanakkor, hogy az összes ilyen, vagy hasonló történetírói munka — ami eleddig megjelent — nem különösebben reflektál erre a kérdésre. Bár a nyert adatok kapcsán a torzulást többnyire megemlítik a szakmunkákban, de ennek kezelésére — ismereteink szerint — senki sem tett komoly kísérletet. Ez sajnos érthető is, hiszen csak hatalmas munkabefektetés árán lehetne némelyest az említett nehézséget kiküszöbölni, és még ebben az esetben is számolnunk kell a vizsgált korszakunkra szintúgy jellemző ténnyel, a nők háttérbeszorulásával. Ez a másodlagos szerep persze azt eredményezte, hogy az elit vizsgálatához használt források szinte majd mindegyikében a nők csaknem teljesen láthatatlanok.

Ennek a komoly problémának a szerény mérséklésére törekedtünk akkor, amikor a vagyoni elitadatbázist (VaEA) építettük. Ennek eredményeként elmondható, hogy az 1921 és 1940 közötti időszakból 864 tehetős személyt rögzítettünk. Feleségeik nevét 393 esetben (45 százalékban) ismerjük. A vagyoni elit földvagyonnal bíró tagjai (501 fő) közül összesen 77 özvegyasszonyt kísértünk figyelemmel, s mintegy 52-53 esetben nyertünk kiértékelhető, egyértelmű adatokat *(51. táblázat)*. Azt tapasztaltuk, hogy az özvegyek fele, a házastárs halála után is sikerrel tartotta egyben a földvagyont, köztük Kelő István földbirtokos, Kovács Pál szikvíz-

gyáros vagy Kerekes Ferenc nyugalmazott városi főtanácsos özvegye, hogy csak néhányukat említsük. Közel negyedüknek azonban ez nem sikerült. Ilyenkor a birtok, a családfő halálával — többnyire az öröklési folyamat következtében — széthullott. Így történt ez Győrffy Balázs

51. táblázat
Özvegyasszonyok földbirtok-stratégiája a vagyoni elitben (1926–1940)

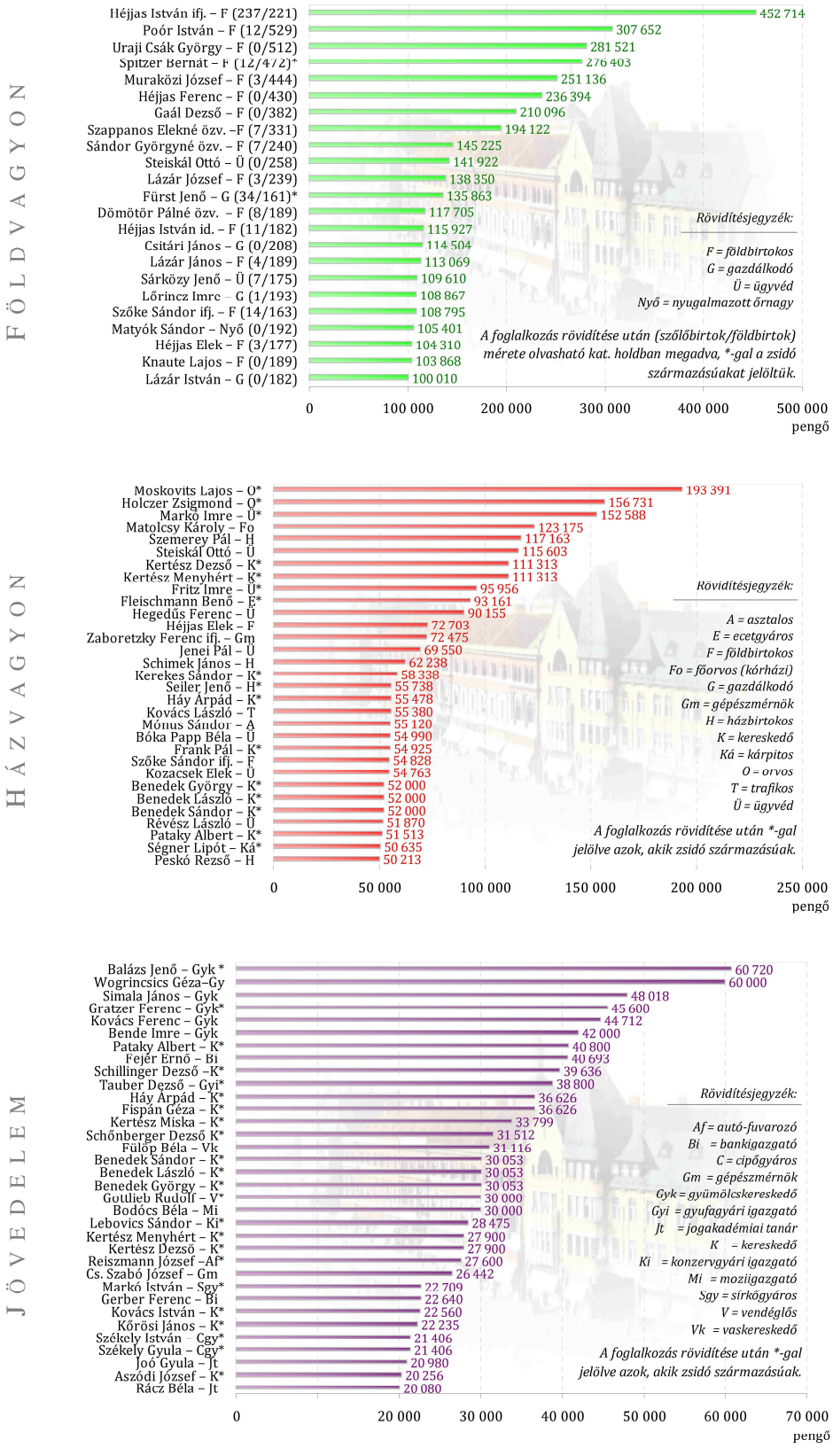
A birtok mérete	Szám szerint		Százalékban	
	Szőlő	Föld	Szőlő	Föld
Gyarapodott	14	11	26,9	20,8
Csökkent	12	12	23,1	22,6
Nem változott	26	30	50,0	56,6
Összesen	52	53	100,0	100,0

Forrás: VaEA *(Saját számítás.)*

ügyvéd vagy Beretvás Pál szállodatulajdonos özvegye esetében is; és a sort persze folytathatnánk tovább. Nagyjából ennyien voltak azok is, akik nemcsak hogy egyben tartották, hanem még növelni is tudták a birtokukat. Ilyen volt Csabay Mihály gazdálkodó, virilis városatya özvegye, Csabay Mária is, aki még 1926 előtt veszítette el a férjét, és aki a háromegyed kat. hold szőlőt 1940-re négyszeresére, 3 kat. holdnyira növelte, miközben az 59 kat. hold méretű birtok érintetlen maradt. Példaként említjük még Varga György gazdálkodó, sertéskereskedő, szintén virilis városatya özvegyét, Zana Máriát, aki férje után az 50 kat. hold földet 3 kat. holddal gyarapította 1930 és 1934 között, ám röviddel később követte férjét, amikor (még) 1937 előtt meghalt.

Visszatérve tehát, a legnagyobb értékű földvagyonnal rendelkezők csoportjához, egészen más képet nyerünk róluk az adótelekkönyvi nyilvántartások alapján, mint a legnagyobb adófizetői listák után. Jól látszik, hogy 1938-ban (részben kötődve a legnagyobb adófizetői listákhoz) 23 olyan földvagyon volt Kecskeméten, amelynek becsült értéke meghaladta a 100 ezer pengőt, és egy olyan, ami 400 ezer pengőnél is többet ért *(62. ábra)*. Az 50 éves Héjjas Istvánnak a 221 kat. hold földje mellett még 237 kat. hold szőlője is volt a város határában, Borbáson. A sorban Poór István és Uraji Csák György követte őt. Földvagyonuk becsült értéke megközelítette a 300 ezer pengőt. E vizsgált szűk csoportban, azért akadt két ügyvéd és egy nyugalmazott őrnagy is, akiket továbbra sem földbirtokosként vagy gazdálkodóként neveztek meg. Végül megjegyezzük, hogy a számításba vett 23 személy közül — ismereteink alapján — mindössze kettő akadt, Spitzer Bernát és Fürst Jenő, aki zsidó származásúnak bizonyult.

A másik legfontosabb vagyontárgy a házbirtok volt. Összesen 31 olyan tulajdonos akadt Kecskeméten, közvetlenül a második világháború előtt, akik házvagyonának becsült forgalmi értéke meghaladta az 50 ezer pengőt *(62. ábra)*. A legnagyobb ilyen vagyonnal, a már említett, Moskovits Lajos rendelkezett (emlékeztetőül mintegy 190 ezer pengővel). Őt kollégája, a szintén jó hírű, népszerű magánorvos, Holczer Zsigmond követte – közel 160 ezer pengővel.

62. ábra A 100 ezer pengőnél nagyobb földbirtokkal, az 50 ezer pengőnél nagyobb háztulajdonnal és a 20 ezer pengőnél nagyobb jövedelemmel rendelkező kecskemétiek szűk csoportjai 1938-ban[1137]

[1137] Forrás: VaEA, saját számítás.

Mellőzve a további felsorolást megállapítható, hogy többségük, 39 százalékuk, értelmiségi pályán mozgott; ügyvédek és orvosok voltak, de akadt köztük mérnök is. A következő legmarkánsabb csoportot a kereskedők alkották, arányuk 29 százalékra tehető. Olyan — nemcsak helyben, hanem a környező településeken és városokban is — jól ismert családokról beszélünk, mint a Kertész vagy a Benedek família, mely utóbbinak saját hűtőháza volt Kecskeméten, közel a vasútállomáshoz. Természetesen a legnagyobb házvagyonnal rendelkezők között találjuk azokat is, akik üzleti tevékenység formájában lakóházaik bérbeadásából éltek. E — kortársak által — házbirtokosnak nevezett réteg mellett azonban hasonló, 13 százalékos arányban fordultak elő az iparosok is. Miközben a földbirtokosok alig jutottak fel ebbe a magasságba, mely illusztris körben, csupán Héjjas Elek és ifjabb Szőke Sándor nevével találkozhatunk. Végül a csoport másik jellemző vonása alighanem az, hogy kicsivel több mint a fele, 52 százaléka, zsidó volt.

Ha az eddig tárgyalt passzív vagyon mellett kellő figyelmet fordítunk a jövedelemre is, akkor egy újabb kérdéskört — mindenekelőtt a középosztályi és a nagypolgári vonatkozásokat — bekapcsolva közelíthetünk a kecskeméti vagyoni elithez. Eme újabb nézőpont segítségével pedig arra keressük a választ, hogy a város vagyoni elitje hogyan illeszthető össze az országos társadalomszerkezettel, és, hogy a szóban forgó elitcsoport — kilépve a lokális keretek közül — országos viszonylatban mekkora súllyal bírt.

A középosztály szerteágazó fogalmának történettudományos boncolgatására — jelen keretek között — nem vállalkozunk,[1138] csupán néhány szempontot emelünk ki a kortársgondolatok közül. A középosztály fogalmával és problémáival meglehetős sokat foglalkozott a 30-as évek derekán induló, színvonalas gazdasági-társadalmi folyóirat, a Cobden. Egyik állandó rovatában, 1935 tavaszán *A középosztály és a vajudó világ* címmel ankétot kezdeményezett. Számos neves közéleti személyiség fejtette ki a témával kapcsolatban a saját véleményét. A levélírók — ahogy az előre várható volt — a legkülönfélébb megközelítéseket alkalmazva lényegében két táborra szakadtak. Voltak, akik úgy vélték, a középosztály fogalma a korabeli Magyarországon nem több, mint fikció. Az ismert hírlapíró, szegedi zsidó kereskedő, Zárai Samu úgy vélte, ha a középosztály „nevében fennáll is még, strukturájában megszünt az, amit valamikor középosztálynak neveztünk. Az a tömeg, mely valamikor középosztály volt, jelenleg nem egyéb, mint heterogén, nyüzsgő, jövőjében bizonytalan konglomerátum”.[1139] Hasonlóképp gondolkodott az ekkoriban induló Vigilia folyóirat egyik alapító-szerkesztője, Aradi Zsolt is: „Magyarországon nincs »középosztály« sem a vagyoni sem az értelmi cenzust tekintve”,[1140] majd röviddel később kisarkosítva hozzátette, hogy a „középosztályhoz tartozik a kereskedő és az orvos, az alkusz és a műtörténész, a kalapszalonosnő és kisasszonya, a tőzsdebizományos és a könyvelője, és még sok mindenki. A legnagyobb szociális, gazdasági, kulturális és pszichikai ellenétek választják el a középosztály fiktiv egységébe skatulyázott csoportokat”.[1141] Ennél már csak Illyés Gyula volt lesújtóbb véleménnyel. „A magyar középosz-

[1138] Ezzel kapcsolatban lásd: Kövér 2006.
[1139] Zárai 1935. 153.
[1140] Aradi 1935. 155.
[1141] Aradi 1935. 156.

tállyal sose találkoztam. […] Nincs. De ha már eddig megvoltunk nélküle, most már korcs, zabi sorsra szegény jobb ha nem is születik."[1142]

Ezzel szemben voltak, akik elfogadták a középosztály létezését, de úgy találták, hogy nyugati mércével mérve egy egészen más jellegű képződmény, ami épp kialakulóban volt. Ezt az utóbbi álláspontot képviselte például a filozófus Lukács György, amikor úgy fogalmazott, hogy „Akármiképp alakuljon ki ez a háború utáni új középosztály, a kialakuló új szerkezetnek hosszú időt nem jósolunk. Mert a kialakulás […] olyan gazdasági elveknek megfelelően történik, melyek […] nagyobbára a világháború következtében felborult gazdasági rend kényszerszülöttjei".[1143] A német nyelvű napilap, a Pester Lloyd újságírója, később felelős szerkesztője, Kecskeméti György az előzőekkel több ponton is egybehangzóan azt írta, hogy a 19. században „a középosztályt a felsőtől az határolja el, hogy nem részes a tőke birtokával járó hatalomban, az alsótól pedig az, hogy munkája számára képes biztosítani az egyéni vállalkozással, vagy a szellemi specializálódással megszerezhető prémiumot."[1144]

Egyetlen olyan hozzászólás akadt, amely a középosztály határainak megközelítését empirikus irányból jelölte ki. Az egykori pénzügyminiszter, Kállay Tibor azt hangsúlyozta, hogy „a mi viszonyaink közt […] középosztályba tartoznak azok, akiknek legalább 2400 pengő, de legfeljebb 24.000 pengő az évi jövedelmük", majd sietve hozzátette, „hogy empirikusan megállapítható határvonal életben és természetben nincs". Ez a „definíció azt jelenti, hogy a középosztályba tartozás gazdasági kérdés".[1145] Természetesen a válasz ennél sokkalta összetettebb, amellyel maga Kállay is tisztában volt. Úgy tartotta, hogy az anyagi lehetőségek pusztán „életstandardokat" teremtenek, és hogy a középosztály öntudatának kifejlődésében olyan más körülmények, mint a vallási, a nemzetiségi vagy éppen a foglalkozási kapcsok játsszák a főszerepet. Kállay hozzáteszi, hogy a kialakulásban, a formálódásban a különböző ideológiák is fontos szerephez jutnak – ahogy fogalmaz: „a mostani középosztály a liberális gondolat szülötte és a gazdasági és politikai liberalizmus házi légkörében nőtt fel."[1146]

Nyilvánvalóan egészen másképp hat az épphogy csak megvilágított kérdés az emelkedett kortárs hangvételtől megfosztva, amennyiben visszahelyezzük abba a miliőbe, Kecskemét városába, ahol azt pillanatnyilag értelmezni szeretnénk. Ebben a vonatkozásban pedig elengedhetetlen, s talán kívánatos is némi „provincionális" (itt most lokális) nézőpont visszavezetése. E megváltozott nagyítólencse valamelyes elszakadást biztosít az előbbi, kortárs eszmefuttatásoktól. Hiszen aligha hiheti bárki is, hogy a hétköznapok során, egy kecskeméti élethelyzetben valaki is hasonlóan gondolkodott volna. A mi megközelítésünk alapja*it*, amely a történelmi tapasztalatra épül, egy olyan, 1938-ban érettségi küszöbén álló kecskeméti visszaemlékező biztosítja, aki egy zsidó kereskedőcsalád szülötte volt. Kádár (Krausz) István mentális valóságképe — amit más vonatkozásban már korábban idéztünk — több ponton is újszerű megközelítést tesz elehetővé.

[1142] Illyés 1935. 278.
[1143] Lukács 1935. 150.
[1144] Kecskeméti 1935. 279.
[1145] Kállay 1935. 147.
[1146] Kállay 1935. 149.

Kecskeméten „nem volt egy élénk kávéházi élet, de azért az egy olyan napirenden lévő dolog volt, hogy egy Beretvás Szálló, amelyiknek volt egy kávéháza, hogy oda viszonylag *jómódú polgárság* tagjai azért úgy, az ebéd után egy feketekávéra betértek, vagy egy pohár sörre […]. Na most ott nem voltak éles határok, tehát ilyen, hogy zsidó vagy nem zsidó, inkább *emberi kapcsolatok* kérdése volt, vagy *szakmai kapcsolatok* kérdése. Mondok egy példát: az ügyvédek azok egy helyen, egy asztalhoz ültek a kávéházban, mert a szakma összehozta őket; vagy ugyanaz volt jellemző az orvosokra. Már egy külön téma volt a zsidó kereskedők kérdése, tudniillik ennek a megfelelő keresztény része szinte alig volt [meg a városban. Tehát] Kecskeméten volt egy viszonylag erős értelmiségi réteg, amelyik főleg jogászokból és orvosokból állt a zsidók körében. Ez volt az egyik kaszt. Teljesen érthető, hát volt nekik egy *kulturális szintjük*. Szinte kivétel nélkül önálló ügyvédek és orvosok [voltak…]. Ezek általában ilyen *közép* jómódú társaság[ok] volt[ak], tehát nem voltak köztük dúsgazdag emberek, de jómódúak voltak. Jól éltek, jól kerestek. Az *értelmiségi mivoltuknál fogva* alkottak egy kasztot. Mert *az ő számukra egy zsidó nagykereskedő, aki vagyonilag esetleg még fölöttük is állt, de intellektuális szintjét illetőleg alattuk volt*. És ez megint egy kaszt volt. De ebbe még kicsit mindig benne van a vagyon is, mert ugye ez egy életvitelt jelentett. S az életvitel az meghatározta a kapcsolati kört, mert vagy tudott valaki a színházban páholyba ülni, vagy nem tudott a páholyban ülni. Vagy tudott a Beretvás Szállóba minden délután beülni, meginni egy kávét és eltrécselni egy szivar mellett, vagy nem tudott, nem tudta ezt megtenni."[1147]

Az egészen nyilvánvaló, hogy Kádár úgy látta a 30-as évek Kecskemétjét, mint ahol a „közép jómódú társaságok" valóban csoportként funkcionáltak. Ezekben a csoportokban pedig az igazi osztóvonalat nem a vallási (értsd zsidó, nem zsidó) különbségek alkották, különösképp e hajdani „multikulturális" gyökerű „szigetvárosban", hanem az eltérő foglalkozások, aminek az újra- és újrateremtődő tárgyiasult formáját ismerhetjük fel a kávéházi orvosi és ügyvédi asztaltársaságokban. Ezek a „szakmai kapcsolatok" és persze az „emberi kapcsolatok", mint a kölcsönös szimpátián vagy érdeken alapuló kapcsolatok voltak tehát azok, amelyek valóban konstruálták e középjómódú csoportokat; amit legalább ekkorra súllyal formált és határozott meg, a Kádár által csak intellektuális szintnek nevezett tényező is. Hiszen ezek a csoportok nemigen keresték a kapcsolatot a pusztán vagyonuk után jómódúaknak, középjómódúaknak mondott körökkel. Nincs arra példa — legalábbis a visszaemlékező történeti tapasztalatában —, hogy a jómódú kereskedők együtt mutatkoztak volna a jómódú orvosok vagy ügyvédek csoportjával. Világos, hogy a vagyon csupán azt a közös interakciós teret — mint a színházpáholy vagy a kávéház — hozta elérhető közelségbe e középjómódú csoportok számára, ahol a kapcsolatháló szélesebb, közösségi formában ápolható és fenntartható volt; azonban a csoportkonstruáló mechanizmusban ennél lényegesen fontosabb elem volt a műveltség, illetve a foglalkozási kör. Ezek külsőségekben megnyilvánuló, újraismétlődő rituálék voltak tehát azok, amelyek e szakmai és emberi kapcsolatokból felépülő csoportok közösségtudatát formálták. Ezek után úgy véljük, olyan mint középosztály, a korabeli Kecskeméten

[1147] Kádár interjú 2007. – Kiemelések tőlem.

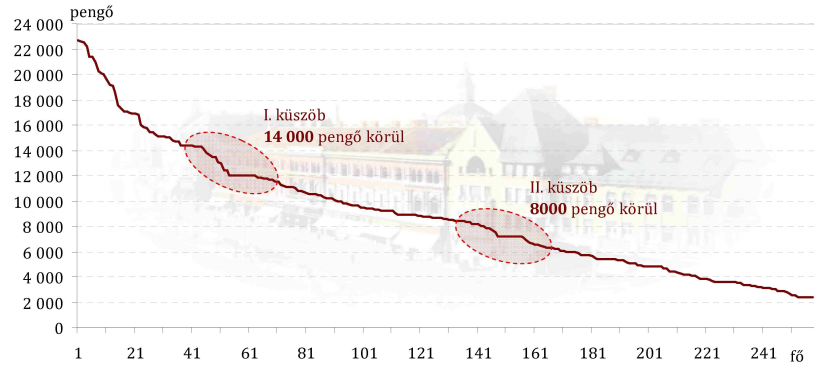
nem létezett. Ehelyett jómódú értelmiségi és jómódú kereskedői, vállalkozói csoportok működtek. Közös identitásuk — a vagyoni, jövedelmi vonatkozáson túl — aligha volt.

Ezek után vajon hány kecskeméti volt, aki jövedelme alapján országos viszonylatban is a nagypolgári, és hány olyan, aki a „középosztályi" egzisztenciához tartozott. Ahogy az a kortársak tudatában élt, és amit Kállay Tibor (is) megfogalmazott, a középosztály felső határa valahol a 24 ezer pengős évi jövedelemnél kezdődött, s 2400 pengő körüli értéknél végződött. A társadalomtörténeti megítélés azóta, ezeken a vonalakon szinte mit sem változtatott. Gyáni Gábor a fölső határvonalat minden különösebb ellenvetés nélkül elfogadhatónak véli, ellenben az alsó vonalat részben a kortársak eltérő véleményére és részben Ránki György kutatásaira alapozva a korábbinál magasabbra, valahol a 3500 és a 4500 pengő közötti sávra teszi.[1148]

A fentieket figyelembe véve 1938-ban Kecskeméten mindössze 25 olyan személy élt, akinek — a vonatkozó legnagyobb adófizetői névjegyzék adatai alapján — az éves jövedelme (legyen az vállalkozásból, vagy alkalmazotti munkakörből származó) meghaladta a 24 ezer pengőt *(62. ábra)*. Döntő többségük, pontosan háromnegyedük kereskedő volt. Hat gyümölcskereskedő adta a csoport csúcsát, név szerint Balázs Jenő, Wogrincsics Géza, Simala János, Gratzer Ferenc, Kovács Ferenc és Bende Imre. Balázs és Wogrincsics éves jövedelme 60–67 ezer pengő, a másik négyé 42–48 ezer pengő között alakult. A rendelkezésünkre álló adatok alapján közülük csak két kereskedő volt zsidó származású. Ennek ellenére tény, hogy a csoport 25 tagjából 17 személy (68 százalék) zsidó volt. Azok, akik nem kereskedésből éltek, vagy igazgatói pozícióban voltak egy gyárban, egy bankban, esetleg egy moziban, vagy mérnökként, vendéglősként, fuvarozóként dolgoztak. Érdemes megfigyelni, hogy a 24 ezer pengős cenzushoz alulról igencsak közelkerült Markó István sírkőgyáros, Gerber Ferenc bankigazgató, Kovács István és Kőrösi János kereskedő, akiknek éves jövedelme 22–23 ezer pengő között mozgott.

A 24 ezer pengőnél kevesebb éves jövedelemmel rendelkezők, de még a „középosztályi" egzisztencia Kállay által leírt alsó határa, vagyis a 2400 pengő fölötti keresők csoportját vizsgálva úgy tűnik, hogy Kecskemét vagyoni elitjének a nagyobbik fele, 57 százaléka (258 fő) ebbe a csoportba tartozott 1938-ban. Az adatok összerendezésével két küszöbérték körvonalazódik. Bár ezek nem éles osztóvonalak, mégis e középjómódú egzisztenciák jövedelmi tekintetben ezzel három kisebb csoportra bonthatók Kecskeméten. Egy felső rétegre, ami 24 ezer és 14 ezer pengő közötti éves jövedelemmel, egy középső rétegre, amely 14 ezer és 8 ezer pengő közötti bevétellel rendelkezett, illetve egy alsó rétegre, ami ennél kevesebbet, de 2400 pengőnél azért többet keresett *(63. ábra)*.

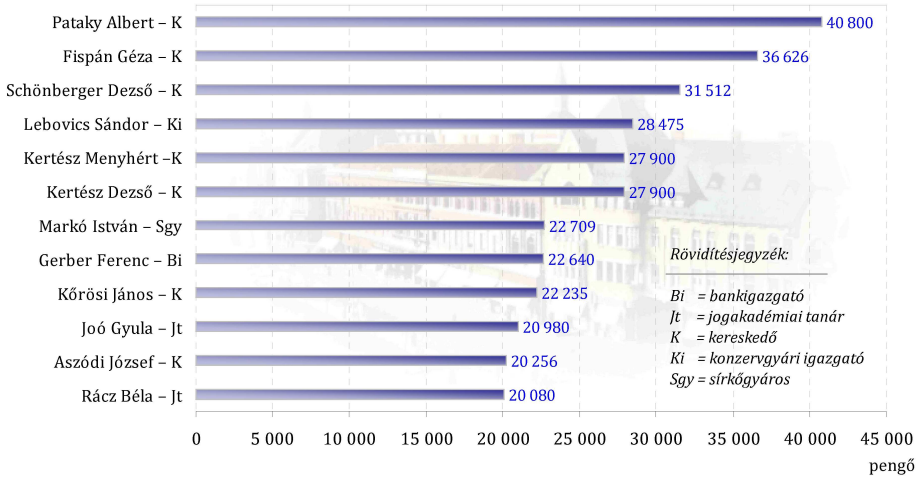
[1148] Gyáni 2003. 259–260.

63. ábra A 2400 és a 24 000 pengő jövedelemmel rendelkező kecskemétiek sorba rendezve; a középjómódú réteg, a kvázi középosztály (1938)[1149]

A vizsgált 258 személy között az értelmiség aránya 40, a tisztviselőké 22 százalék volt – így az sem meglepő, hogy nagy számban (39 fő) találunk közöttük nyugdíjasokat. Az intelligencia mellett egyformán 17-17 százalékos arányban fordultak elő az iparosok, illetve kereskedők. Ez lényegében magyarázatot ad arra is, hogy a zsidó származásúak aránya miért oly magas, 23 százalékos. Mindent egybevetve a város — jövedelem alapján vizsgált — nagypolgári és középjómódú szűk rétegei elég jól kerestek ahhoz, hogy országos viszonylatban is megállják a helyüket.

A város vagyoni elitjének részletesebb vizsgálata után olyan összehasonlítási alapokkal rendelkezünk, amelyek lehetővé teszik, hogy vagyoni-jövedelmi viszonylatban képesek legyünk meghatározni a multifunkcionális elit sajátos vonásait. Elsőnek is kijelenthető, hogy a város 24 ezer pengőnél nagyobb éves jövedelemmel rendelkező szűk (emlékeztetőül 25 fős)

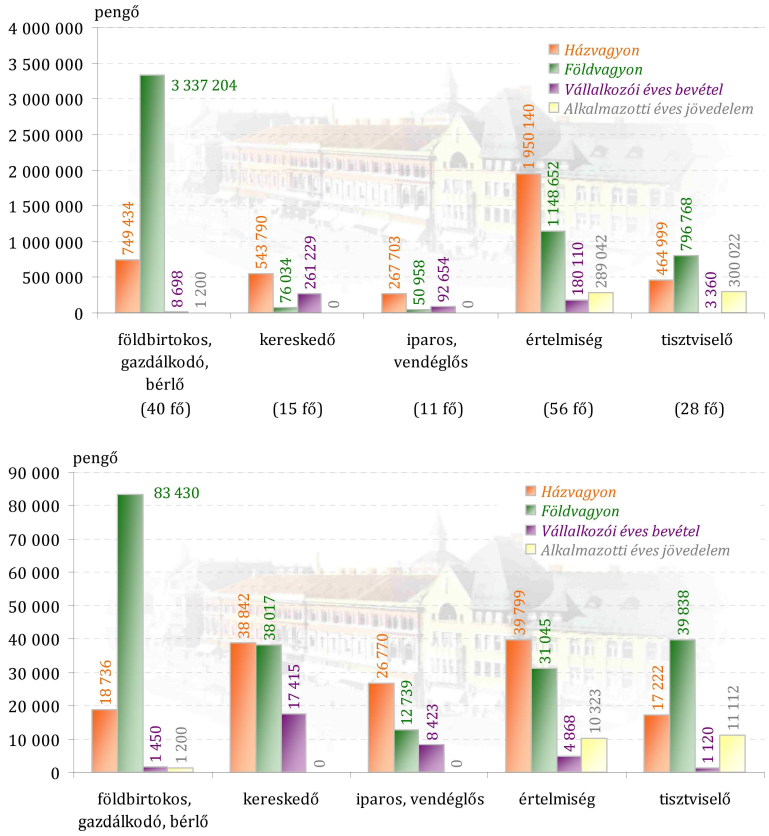
64. ábra A 20 ezer pengő feletti éves jövedelemmel rendelkező multifunkcionális elittagok (1938)

rétegének közel negyede (6 fő) egyben multifunkcionális elittag volt *(64. ábra* vö. *62. ábra)*. Miközben a vagyoni elit ennél kisebb, de 2400 pengőnél nagyobb jövedelmű rétegének

[1149] Forrás: VaEA, saját számítás.

(258 fő) is csaknem 42 százaléka mondhatta el magáról, hogy egynél több elithatalom birtokosa. Tehát egyértelműen bizonyítható, hogy a kecskeméti multifunkcionális elit kisebbik fele, 46 százaléka, jövedelmi vonatkozásban mélyen integrált volt a vagyoni elit struktúrájában, ami nemcsak az 1930-as évekre érvényes megállapítás. Fogalmazhatunk úgy is, hogy legalább ennyien voltak közülük, akik országos mércével számítva jövedelmük alapján nagypolgári vagy középosztályi életvitelt engedhettek meg maguk és családjuk számára.

1938-ban a multifunkcionális elit 69 százalékának, 150 tagjának ismerjük a föld- és házvagyona becsült forgalmi értékét, a vállalkozásból eredő vagy alkalmazottként megkeresett éves jövedelmét. Ezeket az adatokat foglalkozás szerinti bontásban közöljük *(65. ábra)*. Eszerint a 40 földbirtokos, gazdálkodó kezén 3,3 millió pengő értékű föld koncentrálódott az

65. ábra A multifunkcionális elit vagyoni-jövedelmi szerkezete összesített (fenn) és átlagolt (lenn) formában, 1938 [1150]

1930-as évek második felében. Ami meglepő volt, hogy az értelmiség és tisztviselői rétegek tulajdonában is rendkívül jelentős földvagyon halmozódott fel, csaknem 2 millió pengő értékben. Ehhez képest mind a kereskedők, mind az iparosok birtokában nagyságrendekkel kisebb földvagyon mutatható ki.

[1150] A átlagot minden esetben azokhoz igazítottuk, aki az adott foglalkozáson belül valóban rendelkezett az adott vagyontárggyal illetve jövedelemmel. Például az értelmiség 56 fős csoportjában csak 37 személy rendelkezett vállalkozásból származó jövedelemmel. Ezért az egy főre jutó ilyen jellegű jövedelem átlagosan 4868 pengő volt és nem 3216 pengő. (Forrás: MEA, saját számítás.)

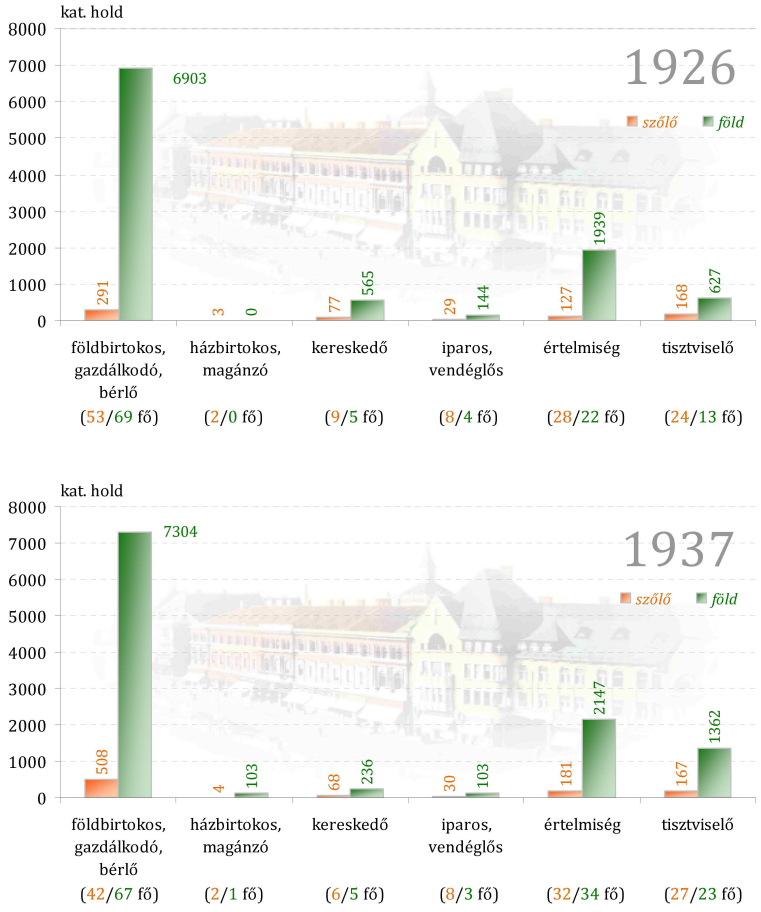
A házvagyonnal éppen fordított a helyzet. Az értelmiség közel 2 millió pengő értékű lakóingatlannal rendelkezett. Őket a földbirtokosok, a kereskedők, a tisztviselők, végül az iparosok követték – együttes házvagyonuk ugyancsak 2 millió pengőre rúgott. Fizetéssel voltaképp csak az intelligencia rendelkezett, ami éves szinten megközelítette a 0,6 millió pengőt. Vállalkozásból származó jövedelme többnyire csak a kereskedőknek, az iparosoknak és az értelmiségnek volt, ami együttesen meghaladta az évi 0,5 millió pengőt.

Az előbb rajzolt vagyoni-jövedelmi kép tovább árnyalható, amennyiben az egy főre vetített átlagértékeket is számításba vesszük *(65. ábra – alsó)*. Jól kirajzolódik, hogy például az iparosok rendelkeztek a multifunkcionális elitben a legkisebb földvagyonnal, a földbirtokosok (a tisztviselőkkel együtt) pedig a legkisebb házvagyonnal. A legnagyobb értékű lakóingatlanok a kereskedők és az értelmiség tulajdonát képezték. Az egy főre jutó vállalkozásból származó legnagyobb éves jövedelem (átlagosan 17 ezer pengő) a kereskedők jellemzője volt. Hozzájuk mérten az iparosoknak feleakkora, az értelmiségnek harmadannyi bevétele származott vállalkozói tevékenységből. Az utóbbiak és a tisztviselők egyformán, átlagosan 10–11 ezer pengős évi, 860–930 pengős havi keresettel rendelkeztek. Természetesen ezek az átlagolt értékek sok egyéb, sajátos vonást kendőznek el, mégis a nominális adatsorok ismeretében úgy véljük, hogy a vázolt kép megfelelő közelítést ad a multifunkcionális vagyoni elit vagyoni-jövedelmi szerkezetének a megismeréséhez.

Mezővárosról lévén szó érdemes közelebbről megvizsgálnunk a földvagyon alakulását nemcsak foglalkozási bontásban, hanem, hogy időben is milyen változást mutat *(66. ábra)*. A multifunkcionális elit kezében 1926 őszén 699 kat. hold szőlő és 10 369 kat. hold földet találunk. A Kecskeméten időközben lezajló gazdasági transzformáció, a kertkultúra szélesebb elterjedése, amit nagyban elősegített a földbirtokviszonyok átrendeződése az 1920-as évek folyamán, és a 30-as évek első felében jelentkező gazdasági válság, amely egy eladósodott gazdatársadalmat ért utol, s az ingatlanpiac összeomlása nyomán jelentkező telekspekuláció mind-mind abba az irányba hatottak, hogy a kicserélődő multifunkcionális elit földvagyonszerkezete is módosult. Az elitcsoport tagjai 1937 nyarán már közel 40 százalékkal több, 964 kat. hold szőlőt és csaknem 10 százalékkal több, 11 327 kat. hold földet birtokoltak.

Jól érzékelhető tehát, hogy a multifunkcionális elitben jelentősen nőtt a tőkekoncentráció. Amíg 1926-ban a szőlőkben lekötött tőke 1,1 millió pengőre rúgott, ez egy bő évtizeddel később már 1,6 millió pengő volt, ami a földbirtokok esetében 5,8 millióról 6,4 millió pengőre emelkedett. Vagyis megközelítőleg 1 millió pengővel nagyobb szőlő- és földvagyona volt az 1937-es multifunkcionális elitnek, mint az 1926-osnak, ami nemcsak a csoport szintjén, hanem egyének szintjén is tőkekoncentrációt jelez, hisz a vizsgált intervallumban alig változott a földbirtokosok száma, 167 főről 179 főre emelkedett. A szóban forgó növekvő tőkekoncentráció mértéke fejenként, átlagosan 2800 pengőben határozható meg, amely természetesen jelentős különbségeket mutatott foglalkozási csoportonként, s azon belül egyéni szinten is. Horváth Ödön a komplex elit fiatal tagja, mindezt markánsan úgy fogalmazta meg 1933-ban, hogy „Régebben nem is tartották egészen kecskemétinek azt, akinek egy kis gyümölcsös sző-

lője nem volt. Ma is végcélja mindenkinek, tisztviselőnek, iparosnak, kereskedőnek, munkásnak, hogy ingatlant szerezzen."[1151] – írta mindezt úgy, hogy később sem volt föld a nevén.

66. ábra A multifunkcionális elit szőlő- és földbirtokainak területi változása foglalkozás szerinti bontásban (1926–1937)[1152]

A földbirtokosok, gazdálkodók körében ötödével kevesebben birtokoltak mintegy háromnegyeddel több szőlőt, míg e téren lényeges változás a többi foglalkozáscsoportban nem történt. A szőlővel szemben a földek terén már jelentősebb mozgás figyelhető meg. A legélesebb változás a tisztviselők körében mutatható ki azzal, hogy a körükben háromnegyedével több földbirtokos, bő kétszerannyi földet tulajdonolt. Hasonló, bár volumenében kisebb folyamatnak lehetünk tanúi az értelmiség esetében is. Más a helyzet a földbirtokos kereskedőknél, akiknek száma ugyan változatlan maradt, ám közben teljesen kicserélődtek. Olyanokból tevődött össze az új csoport, akik feleakkora földvagyonnal rendelkeztek, mint az 1920-as évekbeli társaik *(66. ábra)*.

Talán nem túlzás, ha végül megfogalmazzuk, hogy 1926 és 1937 között a Kecskeméten lejátszódó különböző gazdasági, társadalmi folyamatok összjátéka kedvezően hatott a multifunkcionális elit — egyénenként eltérő mértékű — tőkefelhalmozására, amelynek bár legnagyobb része föld- és házbirtok formájában immobil tőke volt, mégis — kiváltképp a kereske-

[1151] Horváth 1933. 148.
[1152] Forrás: MEA, saját számítás.

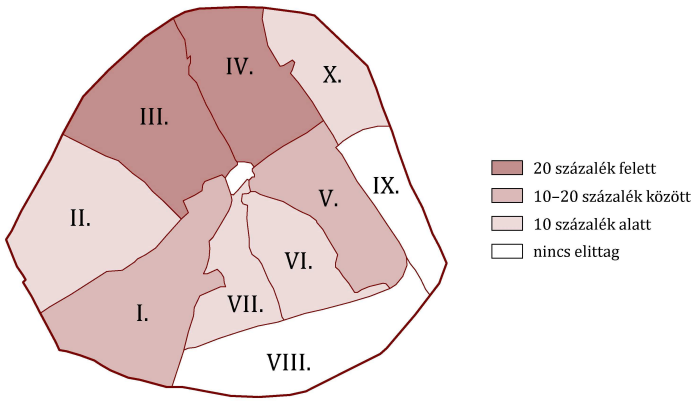
delemben — a vállalkozásokból származó bevételek sem elhanyagolhatók. Sőt, ha emlékszünk, akkor éppen ennek köszönhette Pataky Albert, Fispán Géza, Schönberger Dezső vagy Kertész Dezső és Menyhért is, hogy jövedelmük bőven túllépte a nagypolgári életszínvonal biztosításához szükséges kereteket *(vö. 64. ábra)*. Főleg, ha arra gondolunk, hogy életterük továbbra is Kecskemét maradt.

Ez utóbbi gondolat átvezet egy újabb kérdés tárgyalására, nevezetesen: kimutatható-e valamilyen városon belüli térszerkezeti sajátosság, különbség a multifunkcionális elit vagyoni elithez tartozó és ahhoz nem sorolható csoportjai között. A megközelítést elsőnek a kerületek

52. táblázat
A multifunkcionális vagyoni és nem vagyoni elit lakóhely szerinti bontásban, az 1921 és 1939 közötti évek átlagában

Kerület	A multifunkcionális elit vagyoni elithez		Összevont átlag
	tartozó	nem tartozó	
	csoportja		
I.	11,7	11,6	11,6
II.	2,9	5,6	4,1
III.	26,3	26,3	26,0
IV.	24,5	20,1	23,0
V.	14,7	16,9	15,9
VI.	8,0	7,1	7,7
VII.	6,2	5,9	6,0
VIII.	0,0	0,0	0,0
IX.	0,0	0,0	0,0
X.	0,6	0,8	0,7
külterület	4,5	4,2	4,4

Forrás: MEA *(Saját számítás.)*

67. ábra A multifunkcionális elit lakhely szerinti megoszlása (1921–1939)[1153]

szintjén kezdjük. Az 1921 és 1939 közötti évek összevont átlagát tekintve a III. és a IV. kerület emelkedik ki, midőn a multifunkcionális elit 26 és 23 százaléka kötődött a város eme részéhez. Kiemelkedett még az V. és az I. kerület is, 16 illetve 12 százalékos aránnyal. Emellett

[1153] Forrás: MEA, saját szerkesztés.

mind a II., mind a VI–VII. és X. kerület jelentősége eltörpült. De volt olyan is, a VIII. és a IX. kerület, ahol egyetlen multifunkcionális elittag sem élt *(52. táblázat* és *67. ábra).*

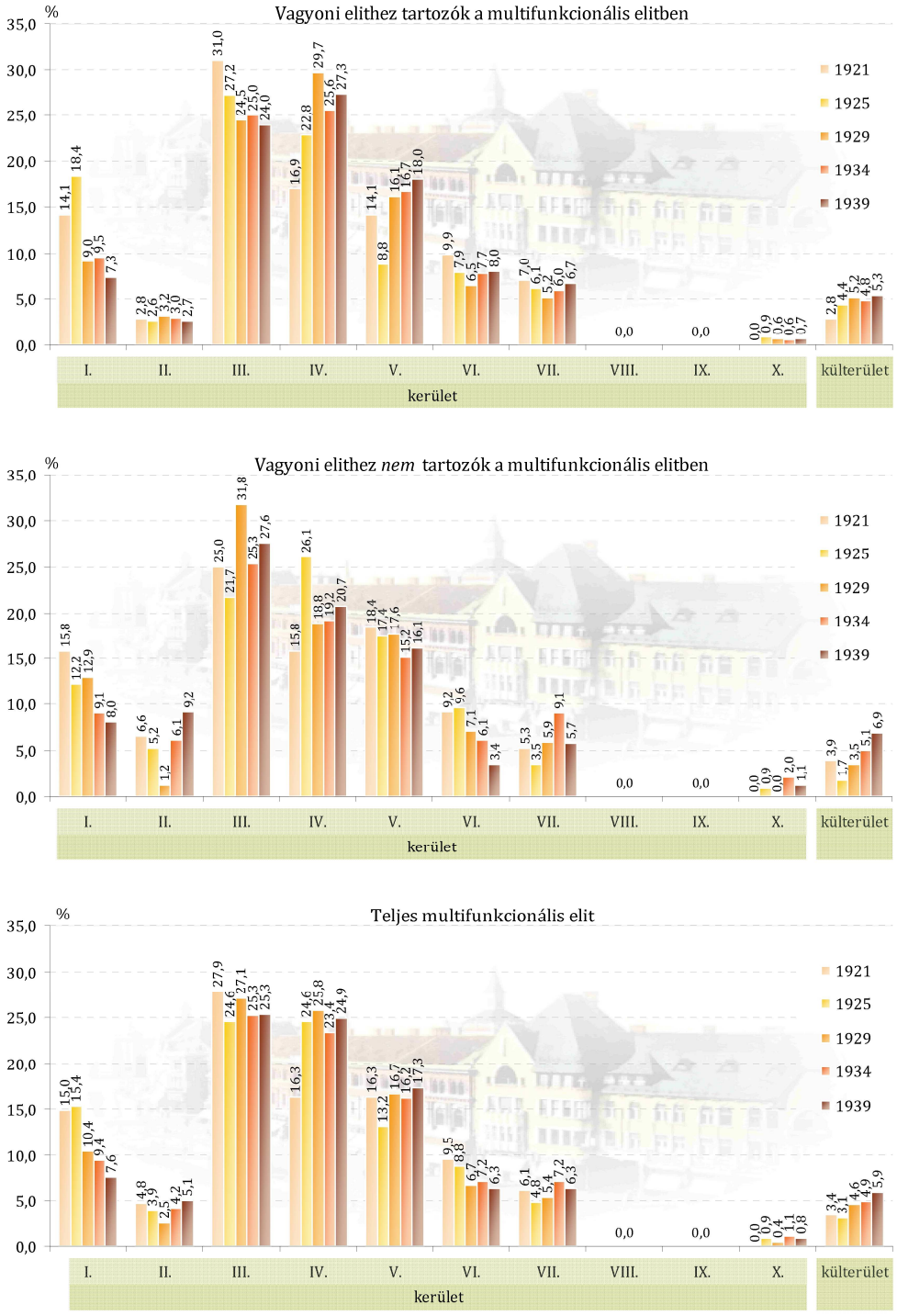
Jelentős eltérés a multifunkcionális elit két csoportja között lakótérhasználatban nem mutatható ki. Bár markáns különbség valóban nem volt, mégis talán nem minden alap nélkül hangsúlyozzuk, hogy a multifunkcionális elit vagyoni elithez tartozó fele nagyobb arányban élt a IV. kerületben, mint amelyik nem tartozott a vagyoni elithez. Ezt könnyen magyarázhatjuk azzal, hogy a vagyoni elitben lényegesen magasabb volt a zsidó származásúak aránya; és — mint arra korábban rámutattunk — a kecskeméti zsidóság legnagyobb arányban épp a IV. kerületben tömörült. Ezzel szemben a II. kerület, bár a városnak olyan része, ahol eleve alacsony volt a multifunkcionális elit koncentrációja, mégis a vagyoni elithez tartozók és nem tartozók csoportja közötti eltérés, ami e kerület használatát illeti, létező különbség volt. Egyfelől a városnak ez a tizede nem érintkezett a városközponttal, ellentétben az I. és a III–VII. kerületekkel. Másfelől a város gazdasági tengelyétől, ami a Rákóczi út mentén, a IV. és az V. kerület között húzódott, messzebb feküdt. Ez utóbbi indokolja a vagyoni elit alacsony arányát, míg az, hogy a városközponttal nem érintkezett, arra magyarázat, hogy a multifunkcionális elit vagyoni elithez nem kötődő felének is miért volt kevésbé vonzó, mint lakótér. Ugyanakkor a két csoport — kerületet érintő — eltérő térhasználata, alighanem azzal hozható összefüggésbe, hogy a városrész, gazdasági tevékenység tekintetében, inkább bizonyult hátrányosnak, mint egyéb más vonatkozásban.

A multifunkcionális elit jelenleg vizsgált két csoportja időben is kimutatható különbségekkel használta lakóhelyként a város kerületeit *(68. ábra).* Jól látható például, hogy az I. kerület fokozatosan veszített súlyából a két világháború között. Amíg 1921-ben a multifunkcionális elit még nagyjából 15 százaléka élt itt, addig két évtizeddel később arányuk már csak 7-8 százalék körül mozgott. A VI–X. kerület lakótérként való használatában jelentős eltérés időben sem mutatható ki, ezért különösebben nem is foglalkozunk ezekkel a városrészekkel. A többi tizeddel azonban már nem ilyen egyszerű a helyzet. A II. kerület mindvégig kevés figyelmet kapott a vagyoni elitcsoport részéről, hiszen arányuk 2–3 százalék között alakult. Ezzel szemben a másik csoport tagjai köréből egyre többen akadtak, akik itt laktak, arányuk 5-6 százalékról valamivel 9 százalék fölé nőtt. Ezzel el is érkeztünk a három legjelentősebb kerülethez.

A multifunkcionális vagyoni elit, amelynek 31 százaléka korábban a III. kerülthez kötődött, a korszak végére jelentősen visszaszorult. Közülük már csak minden negyedik élt e városrészen, miközben a vagyoni elitbe nem tartozó multifunkcionális elittagok aránya folyamatosan emelkedett. Volt, hogy csak 22 százalékuk, de volt, hogy 32 százalékuk is itt élt. Annak ellenére, hogy arányuk ingadozó volt, mégis inkább növekvő jelenlétük hangsúlyozható.

A IV. kerület különösen közkedvelt városrész volt az elit körében. A multifunkcionális eliten belül a legvagyonosabbak 27–30 százaléka lakott itt a 30-as években, holott korábban csak 17 százalékuk kötődött a negyedhez. E változás jól jelzi a IV. tized növekvő presztízsét a vagyoni elittagok között (is). A kevésbé tehetős multifunkcionális elit körében szintén népszerű kerület volt, s bár egyre többen éltek itt soraikból, mégis arányuk 7-8 százalékponttal elma-

radt a vagyoni elitben tapasztaltakétól. Ezzel szemben az V. kerületben efféle eltérés, kisebb elmozdulásoktól eltekintve nem mutatható ki.

68. ábra A multifunkcionális vagyoni és nem vagyoni elit lakóhelyi jellemzőinek változása 1921 és 1939 között[1154]

[1154] Forrás: MEA, saját számítás.

Nos, ezekkel a vizsgálatokkal szemben nyomós érvként merül fel az, hogy elfedik — ezúttal — a multifunkcionális elit városon belüli valós térkoncentrációját. A kerületek között többnyire forgalmas, nagy presztízsű utcák képezték a határvonalat. Így fordulhatott elő, hogy például a Jókai utca páros (nyugati) oldala a III. kerülethez, míg a páratlan (keleti) oldala a IV. kerülethez tartozott. Hiába lakott ebben az egy utcában, 1925-ben 12 multifunkcionális elittag, közigazgatásilag 8-an mégis IV. kerülethez, az utca túloldalán lakó többiek pedig a III. kerülethez tartoztak. Kétségtelen, hogy ebben az esetben a lakhelyválasztásra nem az adott városnegyed, hanem maga az utca volt döntő hatással – és nem is csak az utca presztízse esett latba, hanem olyan tényezők is meghatározóak voltak, mint a család, a rokonság vagy a barátok földrajzi közelségének a tudata. De ugyanez a helyzet a IV. és az V. kerületet elválasztó Rákóczi út, vagy az V. és a VI. kerületet kettébontó Csongrádi utca esetében is; sőt, nincs ez másképp a I. és a VII. kerület között húzódó Batthyányi utca vonatkozásában sem. Éppen ezért indokolt a vizsgálatot nemcsak kerületek, hanem utcák szintjén is elvégeznünk.

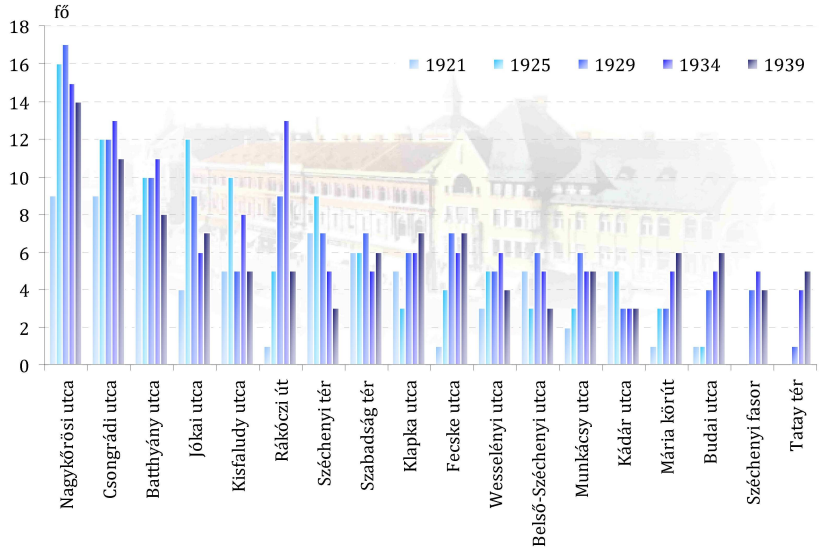
A kecskeméti multifunkcionális elit 1921 és 1939 között összesen 108 utcában illetve 11 téren lakott. Azonban e 119 utca és tér sem érdemel egyforma figyelmet, hiszen többségében csak alig néhány, mindössze egy-két elittag élt. Ellenben a multifunkcionális elit által lakott utcák és terek 15 százaléka rendkívüli népszerűségnek örvendett körükben, magas presztízsű

53. táblázat
A multifunkcionális elit magas presztízsű lakóhelyei a városban (1921–1939)

Közterület megnevezése		1921	1925	1929	1934	1939
Belső-Széchenyi	utca	5	3	6	5	3
Batthyány	utca	8	10	10	11	8
Budai	utca	1	1	4	5	6
Csongrádi	utca	9	12	12	13	11
Fecske	utca	1	4	7	6	7
Jókai	utca	4	12	9	6	7
Kádár	utca	5	5	3	3	3
Kisfaludy	utca	5	10	5	8	5
Klapka	utca	5	3	6	6	7
Mária	körút	1	3	3	5	6
Munkácsy	utca	2	3	6	5	5
Nagykőrösi	utca	9	16	17	15	14
Rákóczi	utca/út	1	5	9	13	5
Széchenyi	fasor	–	–	4	5	4
Wesselényi	utca	3	5	5	6	4
Szabadság	tér	6	6	7	5	6
Széchenyi	tér	7	9	7	5	3
Tatay	tér	0	0	1	4	5
Összesen		72	107	121	126	109
Az egész százalékában		49,0	46,9	50,4	47,5	46,0
Mindösszesen		147	228	240	265	237

Forrás: MEA *(Saját számítás.)*

helynek bizonyult *(53. táblázat)*. Ebben a 18 utcában és téren lakott a vizsgált elitnek a 46–50 százaléka a mintaévekben – ami ebben a megközelítésben egészen más képet fest a lakótérszerkezetről, mint amit korábban a kerületek segítségével felvázoltunk.

69. ábra A multifunkcionális elit magas presztízsű lakóhelyei (1921–1939)[1155]

Azokat a közterületeket tartottuk magas presztízsűnek, ahol legalább egy mintaévben legkevesebb 5 multifunkcionális elittag élt. Ezeket a közterületeket aztán — függetlenül attól, hogy időnként volt, hogy 5-nél kevesebb elittag lakott az adott utcában — végig, még visszamenőleg is, figyelemmel kísértük. Jól kivehető, hogy három, a Nagykőrösi, a Csongrádi és a Batthyányi utca volt a multifunkcionális elit által legsűrűbben lakott terület. Az utóbbi kettőről már érintőlegesen szóltunk, ám a Nagykőrösi utcáról még nem sok szó esett. A IV. kerületben feküdt és párhuzamosan futott a Rákóczi úttól északra 100–200 méterre. Összekötötte a városközpontot a vasútállomással *(10. kép)*.

10. kép A Nagykőrösi utca az első világháború előtt[1156]

[1155] Forrás: *53. táblázat*.

Mendöl Tibor 1936-ban kispolgári házsorként írta le a Nagykőrösi utca mindkét oldalát, amely csak a vasútállomáshoz közeledve vált hézagossá.[1157] Az utca Szabadság térbe torkolló, összeszűkölő részén (a *10. kép* előtere) az emeletes házak földszintjén üzemelő kereskedések láttán felismerhető a nagyvárosi formacsoport egybeolvadása a kisvárosi üzletnegyeddel és a zártabb üzletcsoportokkal. A Nagykőrösi utcán a két világháború között összesen 27, egy időben legtöbb 17 multifunkcionális elittag lakott *(54. táblázat vö. 53. táblázat)*.

54. táblázat
A Nagykőrösi utca multifunkcionális elittársadalma

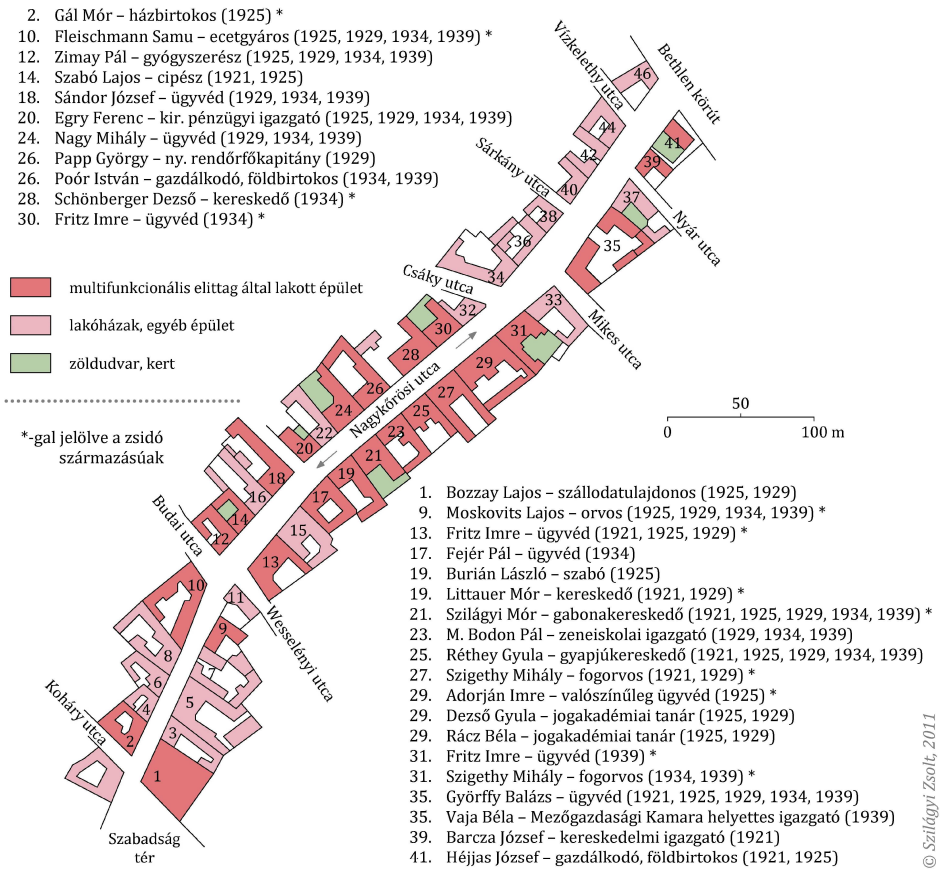
Név	Foglalkozás	zsidó	házszám	„Ott lakás" ideje				
				1921	1925	1929	1934	1939
Adorján Imre	nincs adat (valószínű ügyvéd)	zs.	29.		1925			
Barcza József	kereskedelmi igazgató		39.	1921				
Bozzay Lajos	szállodatulajdonos		1.		1925	1929		
Burián László	szabó		19.		1925			
Dezső Gyula	jogakadémiai tanár		29.		1925	1929		
Egry Ferenc	kir. pénzügyi igazgató		20.		1925	1929	1934	1939
Fejér Pál	ügyvéd		17.				1934	
Fleischmann Samu	ecetgyáros	zs.	10.		1925	1929	1934	1939
Fritz Imre	ügyvéd	zs.	13.	1921	1925	1929		
Fritz Imre			30.				1934	
Fritz Imre			31.					1939
Gál Mór	házbirtokos	zs.	2.		1925			
Györffy Balázs	ügyvéd		35.	1921	1925	1929	1934	1939
Héjjas József	gazdálkodó, földbirtokos		41.	1921	1925			
Littauer Mór	kereskedő	zs.	19.	1921		1929		
M. Bodon Pál	zeneiskolai igazgató		23.			1929	1934	1939
Moskovits Lajos	orvos	zs.	9.		1925	1929	1934	1939
Nagy Mihály	ügyvéd		24.			1929	1934	1939
Papp György	ny. rendőrfőkapitány		26.			1929		
Poór István	gazdálkodó, földbirtokos		26.				1934	1939
Rácz Béla	jogakadémiai tanár		29.		1925	1929		
Réthey Gyula	gyapjúkereskedő		25.	1921	1925	1929	1934	1939
Sándor József	ügyvéd		18.			1929	1934	1939
Schönberger Dezső	gyapjúkereskedő	zs.	28.				1934	
Szabó Lajos	cipész		14.	1921	1925			
Szigethy Mihály	fogorvos	zs.	27.	1921		1929		
Szigethy Mihály			31.				1934	1939
Szilágyi Mór	gabonakereskedő	zs.	21.	1921	1925	1929	1934	1939
Vaja Béla	Mg.-i Kamara h. igazgató		35.					1939
Zimay Pál	gyógyszerész		12.		1925	1929	1934	1939

Forrás: MEA *(Saját.)*

A Nagykőrösi utca multifunkcionális elittársadalma meglehetősen színes foglalkozásszerkezeti képet mutat. Kezdve a földbirtokosoktól, az iparos mestereken, a kereskedőkön, a középiskolai és jogakadémiai tanárokon, igazgatókon át, egészen az orvosokig, ügyvédekig és

[1156] Forrás: Képeslapok DVD ROM. Üdvözlet Kecskemétről. Nagykőrösi utca Beretvás szállodával. [1909] – Kiadja Fekete (Schwartz) Soma, könyv- és papírkereskedő, Kecskemét.
[1157] Mendöl 1936. 19–20. és a kapcsolódó Kecskemét térkép

az állami tisztviselőkig a legkülönfélébb foglalkozást űző elittagok fordultak meg a nevezett utcában. Ezek az elittagok nemcsak egyszerűen egy utcában laktak, hanem jó néhányan közülük szomszédsági viszonyban is álltak egymással, különösen igaz ez azokra, akik az utca közepén laktak *(70. ábra)*. Többnyire megfigyelhető, hogy aki bekerült a Nagykőrösi utcába, az innen már nem mozdult. Akiknél meg tudjuk állapítani, honnan érkeztek, rendszerint jellemző, hogy előtte is magas presztízsű helyen laktak. Így volt ez például Nagy Mihály vagy Poór István esetében is. Az előbbi a Csongrádi, az utóbbi a Jókai utcából jött. Természetesen olyanok is akadtak, akik ellentétes irányú mozgást végeztek, elköltöztek a Nagykőrösi utcából.

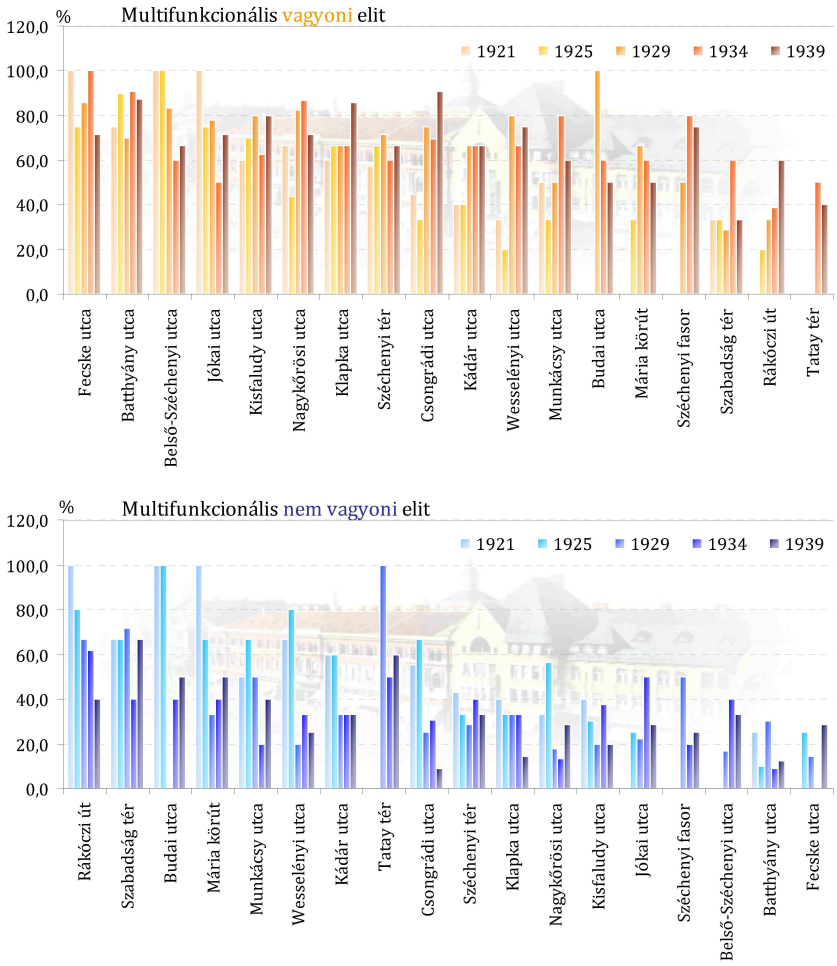
70. ábra A Nagykőrösi utca multifunkcionális elittagjai (1921–1939)[1158]

Ilyenkor az a jellemző, hogy szintén magas presztízsű utcába távoznak. Ez történt Burián Lászlóval vagy Rácz Bélával is. Az előbbi a Jókai utcába, az utóbbi a Rákóczi útra költözött. Különös, de aligha véletlen, hogy az új lakhely mindkét esetben nagyon közel, mindössze 200–300 méterre feküdt a korábbitól. Hogy esetükben konkréten mi játszott közre, azt források híján nem tudjuk meghatározni. Talán nem áll messze a valóságtól, ha arra gondolunk, hogy a háttérben a Nagykőrösi utcából megszokott, kényelmesen elérhető városközponti szol-

[1158] Felhasznált alaptérkép: BKMÖL XV. 1.a – Kecskemét, 1933/1. (Kecskemét th. város átnézeti térképe 1933, M=1:5000, készült: Hlatky József és Freud Imre okl. mérnök felmérése alapján, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, é. n.)

gáltatások, s talán az utcában, vagy az utca környékén „hátrahagyott” kapcsolatok állhattak. Nem tudjuk.

Érdemes arra is kitérni röviden, hogy a magas presztízsű 18 utcában illetve téren milyen aránybeli különbségek ismerhetők fel a multifunkcionális elit vagyoni elithez tartozó és nem tartozó két csoportja között *(71. ábra)*. Rendkívül jól érzékelhető, hogy vannak olyan utcák és terek, ahol kifejezetten drágák voltak az ingatlanok, amelyet így a multifunkcionális elitnek

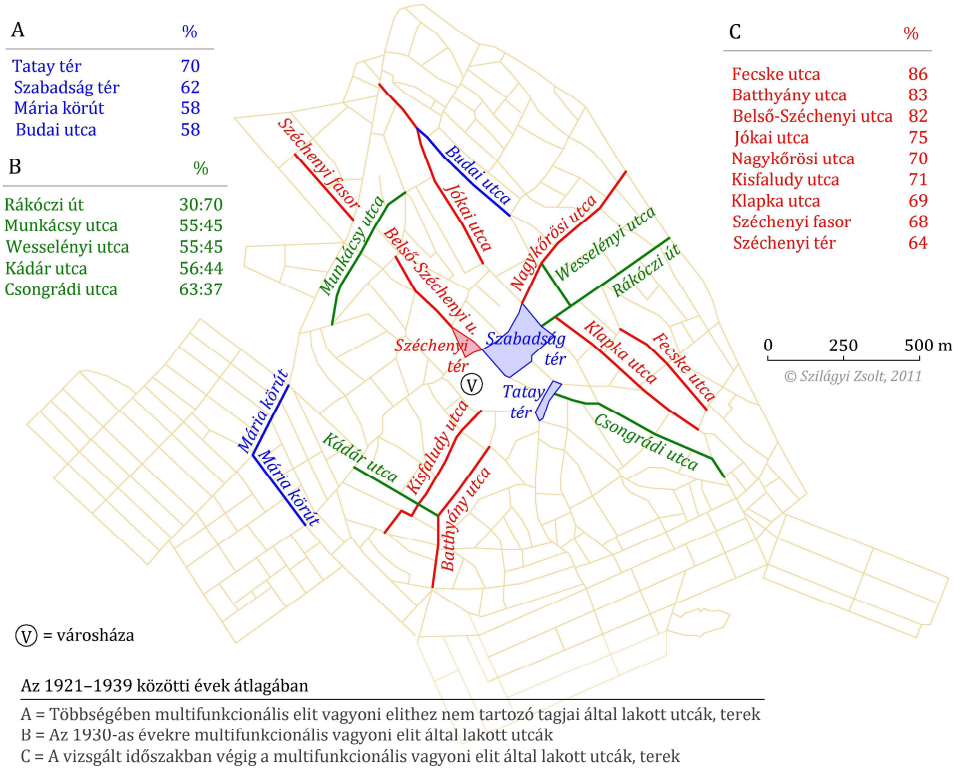
71. ábra A multifunkcionális elit vagyoni elithez tartozó és nem tartozó két csoportjának egymáshoz viszonyított aránya (1921–1939)[1159]

csak a legvagyonosabb része engedhetett meg magának. Teljesen egyértelmű, hogy ide sorolható az előbb részletesen tárgyalt Nagykőrösi utca, de ilyen volt még a Fecske, a Batthyány, a Belső-Széchenyi, a Jókai, a Kisfaludy és a Klapka utca valamint a Széchenyi tér illetve a Széchenyi fasor. Idővel pedig ilyen lett a Rákóczi út, a Csongrádi, a Kádár, a Wesselényi és a Munkácsy utca. Kezdetben tehát ezek az utcák a multifunkcionális elit kevésbé vagyonos tagjainak jelentettek inkább otthont. Arányuk az 1920-as évek második felében — a város gazdasági fellendülésével párhuzamosan — kezdett megfordulni. Ennek ellenére maradtak olyan

[1159] Forrás: MEA, saját számítás.

utcák és terek, ahol továbbra is ők voltak túlsúlyban. Ilyennek minősült a Szabadság tér és a Tatay tér, a Mária körút és a Budai utca.

A térben ábrázolt adatok további következtetések levonását segítik *(72. ábra)*. Elsőnek is jól látható, hogy főként azok az utcák voltak vonzók a multifunkcionális elit számára, amelyek (sugaras elrendezésben) közvetlenül a város szívébe, a piacnak otthont adó Szabadság és

72. ábra A multifunkcionális elit által lakott magas presztízsű utcák és terek, vagyoni elithez tartozó és ahhoz nem sorolható elitcsoportok szerinti bontásban, az 1921–1939 közötti évek átlagában (vö. *71. ábra*)[1160]

Széchenyi térre vezettek. E vonás aligha véletlen. Az alföldi mezővárosokra jellemző térszerkezet[1161] alól Kecskemét sem kivétel. Ezeken, a határból sugarasan befutó utakon érkezett a termény az értékesítés helyszínére, a piacra. Ezek az utcák évszázadok óta élénk forgalmat bonyolítottak le, ami a vállalkozások szempontjából is előnyös, mint ahogy az egy pontba történő futásuk is az volt. Ezek után semmi meglepő nincs abban, hogy például az elit előző nemzedéke, nemzedékei is kitüntetett figyelmet szenteltek ezeknek az utcáknak. A presztízsük idővel gyökeret eresztett, s továbbhagyományozódott. Kialakultak a terek eltérő funkcionális vonásai. A Széchenyi teret — ahol a terménypiac működött — inkább a vagyoni elithez tartozók, a Szabadság teret, ami nagyvárosi üzletnegyed megjelenését keltette, pedig jobbára a kevésbé vagyonosok lakták. Ennek oka, hogy a térre néző emeletes épületek földszintjén üzletek működtek, míg fölöttük bérlakások voltak. Ideális lakóhely a hivatalnoki réteg számára.

[1160] Felhasznált alaptérkép: BKMÖL XV. 1.a – Kecskemét, 1933/1. (Kecskemét th. város átnézeti térképe 1933, M=1:5000, készült: Hlatky József és Freud Imre okl. mérnök felmérése alapján, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, é. n.)
[1161] Vö. Márkus 1979. 9.

11. kép A szabadság tér északnyugati oldala (1910-es évek közepe)[1162]

Végül szót kell ejtenünk arról is, hogy milyen kapcsolat fűzte a multifunkcionális elitet a város pénzintézeteihez, illetve legnagyobb részvénytársaságaihoz. Igazgatótestületi, igazgatói vagy elnöki pozícióval, valamely helyi pénzintézetben, 1925-ben még 76, egy évtizeddel később már csak 58 elittag rendelkezett. A két világháború közötti 368 fős multifunkcionális elitből mindösszesen 99 személy rendelkezett ilyen pozícióval, arányuk kezdetben 31 százalék, később már csak 27 százalék volt. Ezzel párhuzamosan a jelentősebb helyi részvénytársaságok vezetőségében 1925-ben még 40, később már csak 28 multifunkcionális elittag kapott helyet. A vizsgált időszakban összesen 55 fő tartozott közéjük, arányuk 16 százalékról 13 százalékra csökkent. Kétségtelen, hogy mind a pénzintézetek, mind a részvénytársaságok vezetőségében ülő multifunkcionális elittagok döntő többsége, az előbbi esetben 68, de az utóbbiban is 60 százalékuk a vagyoni elithez tartozott. Tény az is, hogy volt összesen 36 olyan elittag is, aki egyaránt rendelkezett pénzintézeti és részvénytársasági vezető pozícióval, arányuk 31 százakban határozható meg azok között, akik legalább egyik vagy másik megbízással rendelkeztek.

Külön kérdés, hogy hányan és kik voltak azok, akiknek egy időben egynél több pénzintézeti vagy részvénytársasági vezető pozíciójuk volt. Az adatok alapján nem sokan voltak. A multifunkcionális elitnek mindössze 3-3 százaléka, 11 és 12 személy volt ilyen *(55. táblázat)*. Rendkívül meglepő, hogy a multifunkcionális elitben az 1920-as évek közepén még alig volt olyan személy, aki egyszerre több pénzintézet vezetői pozícióját is magáénak tudhatta. Egyedül Sárközy Jenő ügyvéd és a főleg gabonakereskedelemmel foglalkozó Futura cég igazgatója, Rosenauer Lajos rendelkezett ilyen jellegű hatalommal. Ez bő tíz év alatt gyökeresen megváltozott, számuk 2-ről 10-re emelkedett. Pozícióit azonban csak Sárközy tudta megtartani. Egészen más volt a helyzet a több részvénytársasági vezetőpozícióval bíró elittagok esetében. Számuk épp fordítva, előbb 10, később, az 1930-as évek közepén már csak 3 fő volt. Egyszerre három részvénytárasági vezető pozícióval rendelkezett a 20-as években idősb Zaboretzky Ferenc építész illetve Széll János és Dömötör Pál, akik gazdálkodó-földbirtokosok voltak.

[1162] Forrás: Lovas 2006. 44.

Dömötör és Zaboretzky 1935-ben meghalt, de Széll a 30-as években is sikerrel őrizte mindhárom pozícióját – alelnöke volt a Kecskeméti Faiskola és Magtermelő Részvénytársaságnak,

55. táblázat
A multifunkcionális elit egynél több pénzintézeti vagy részvénytársasági pozícióval rendelkező tagjai (1926–1937)

Név	Foglalkozás	Pozíciók száma	
		1926	1937
Pénzintézeti			
Sárközy Jenő	ügyvéd	3	3
Rosenauer Lajos	Futura igazgató, mérnök	2	0
Gaál József	bankigazgató	1	2
Sváb Kovács István ifj.	gazdálkodó, földbirtokos	1	2
Szabó Iván	bankigazgató, országgyűlési képviselő	1	2
Katona József	bankigazgató	1	2
Sárkány Béla	evangélikus főesperes	1	2
Nagy Mihály	ügyvéd	1	2
Kerekes József	ügyvéd	1	2
Papp György	nyugalmazott kerületi rendőrfőkapitány	1	2
Vaja Béla	mezőgazdasági kamarai igazgató	1	2
Részvénytársasági			
Széll János	gazdálkodó, földbirtokos	3	3
Dömötör Pál	gazdálkodó, földbirtokos	3	0
Zaboretzky Ferenc id.	építész, földbirtokos	3	0
Szabó Iván	bankigazgató, országgyűlési képviselő	2	1
Hegedűs Ferenc	ügyvéd	2	1
Nagy Mihály	ügyvéd	2	0
Héjjas Mihály	pinceszövetkezeti igazgató	2	0
Horváth Mihály	orvos, országgyűlési képviselő	2	0
Kovács Sándor	bankigazgató, főtanácsos	2	0
Szőke Gyula	javadalmi ügyvezető	2	0
Gaál József	bankigazgató	1	2
Héjjas István	gazdálkodó, földbirtokos	1	2

Forrás: MEA *(Saját számítás.)*

igazgatósági tagja a Kecskeméti Gazdasági Gőzmalom és Gőzfürdő valamint Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaságnak. Összességében az adatok arra utalnak, hogy a multifunkcionális elit aránya mind a pénzintézetek, mind a részvénytársaságok vezetői testületében 24–30 százalékkal visszaesett. Nem volt ez másképp azoknál sem, akik egyszerre több részvénytársasági vezetőpozíciót birtokoltak; itt a multipozícionalitás erősen visszaszorult. A bankoknál, hitelintézeteknél pedig fordítva: megerősödött.

III. rész

Összegzés

Összegzés

Hosszú időtávlatban szemlélve, az évszázadok során változó helyi lehetőségek kihasználásában és a széles értelemben vett környezeti (földrajzi, politikai, közigazgatási, gazdasági stb.) feltételekhez való alkalmazkodásban, tehát a kihasználás és az alkalmazkodás finom összjátékában születtek meg a kecskeméti városfejlődés egymásra épülő lépcsőfokai. A 18–19. században a futóhomok megkötésére tett erőfeszítések egyik következménye lett a szőlőföldek és a külterületi lakosságszám növekedése. A vasút megjelenésével és a hegyvidéki filoxérapusztítással pedig felértékelődött a városkörüli homok.

A helyi földbirtok-politikának köszönhetően 1916 és 1935 között nagyjából 5 ezer kat. holddal, több mint 40 százalékkal nőtt a zöldségesek, szőlők és gyümölcsösök területe Kecskeméten. A csaknem egymillió gyümölcsfa bő negyedét az 1930-as években már a kajszibarack adta, mely gyümölcs iránt hatalmas kereslet mutatkozott nemcsak a szomszédos osztrák, hanem a távolabbi svájci, olasz vagy német piacokon is. Lényegében ez tette (többek mellett) lehetővé a helyi gazdasági prosperitást a két világháború között, s ennek volt köszönhető az is, hogy a világgazdasági válság éveiben a kecskeméti munkanélküliség aránya csupán negyede-harmada volt az országos értéknek, hiszen a jól működő exportpiac magas helyi foglalkoztatottságot eredményezett. Az országos gyümölcskivitel több mint 40 százaléka — a válság éveiben is — Kecskemétről származott.

Kecskemét földrajzi sajátosságosságai — épp a mezőgazdaság kiemelkedő helyi szerepéből eredően — jellegadó formában épültek be a város társadalmának gondolatvilágába, közvetett módon pedig önképébe. Tehát a földrajzi adottságok — gazdasági, társadalmi — hatása erősebb, meghatározóbb volt Kecskeméten, mint bármely más alföldi nagyvárosban; ám eme „egyoldalú” mezőgazdasági szerepkör miatt a helyi társadalom sebezhetőbb is volt. Jól mutatja mindezt az 1935-ben egymást követő természeti csapások által kiváltott súlyos szociális problémák egész sora, amikor a lakosság 30-40 százalékának komoly megélhetési problémái adódtak. Súlyosabb (átmeneti) következményei voltak az időjárás kedvezőtlen alakulásának, mint a világgazdasági válság helyi lecsapódásának, amely nemcsak az agrártársadalmat, hanem a (mezőgazdasági) feldolgozóiparban kenyerüket keresőket is érintették.

A helyi birtokpolitika következtében életképes paraszti gazdaságok egész sora jött létre. Ennek köszönhetően nemcsak alföldi, hanem országos viszonylatban is egyedülálló agrártársadalmi szerkezet alakult ki, amelyhez fogható csak Hódmezővásárhelyen volt. Az 1930-as évekbeli kecskeméti kisparaszti réteg aránya 27 százalék körül alakult. A keresők több mint fele őstermelésből élt. A foglalkozásszerkezeti változásokat leginkább pedig a mezőgazdasági munkaerő-kibocsátás és az ipari szektor részleges felszívó hatása jellemezte, de emellett megfigyelhető volt a tercializálódás lassú, ám párhuzamosan zajló folyamata is. Ennek ellenére a helyi társadalom még mindig erősen kötődött a földhöz. A különböző foglalkozású rétegek 6–23 százalékának volt földje vagy bérlete az első világháború előtt. Semmi sem utal arra, hogy ez jelentősen megváltozott volna a Horthy-korszakban. A kecskeméti gazdatársadalom 15–30 százaléka nem őstermelő volt az 1930-as években. Számításaink alapján Kecskemét mezővárosi gyökerű társadalma az alföldi, törvényhatósági jogú mezővárosok sorában, az utolsó előtti helyen, a legkevésbé megbomlott (földbirtokhoz erősen kötődő) struktúrát mutatta.

Az 1920-as években lezajló parcellázásoknak és az évtized második felében fellendülő helyi gazdaságnak köszönhetően[1163] a külterületi lakosságszám aránya egyedülállóan magasra, csaknem 60 százalékra nőtt a két világháború között. Ezalatt a tanyán élő családok döntő többségének a kapcsolata a várossal meglazult. Noha a rokoni szálak még mindig sokukat a városhoz fűzte, mégis a meghatározó inkább a gazdasági kapcsolat volt. Ezek a tanyák (gazdaságok) már egy félévente felerősödő, majd elgyengülő, ciklikusan ismétlődő gazdasági szimbiózisban álltak a várossal. A klasszikus város–tanya kapcsolat felbomlott, helyébe az exportpiacot és a helyi mezőgazdasági feldolgozóipart kiszolgáló gazdaságok léptek.

A városvezetés jövőt illető szándéka elég egyértelművé vált, amikor 1922-ben a kormány támogatásával — a sikeres lobbi eredményeként — megnyithatta kapuit Kecskemét székhellyel a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara.[1164] Ez és az országosan stabilizálódó pénzügyi-gazdasági helyzet az 1920-as évek derekára olyan új távlatokat nyitott, amelyek kiaknázására alig egy évtized leforgása alatt újabb három-négy pénzintézet kezdte meg működését a városban. A hitel elérhető közelségbe kerülése a helyi vezetés szándékával találkozva ösztönzőleg hatott a gazdák vállalkozó kedvére. E körülmények szerencsés együttállása tette lehetővé a — még első világháború előtt kibontakozó — helyi gazdaságszerkezeti átalakulás felgyorsulását. E folyamat ugyanakkor óhatatlanul együtt járt a gazdatársadalom szinte viharos gyorsasággal zajló, rendkívüli méretű és mértékű eladósodásával.[1165]

Messziről vagy épp az íróasztal mögül, kortársak által erről alkotott képek közel sem voltak, lehettek ilyen élesek. Láttuk korábban, hogy 1932-ben Móricz Zsigmond egyenesen „föl-

[1163] Szélesebb kontextusba helyezve a folyamatot, elmondható, hogy a magyar gazdaság, az első világháború utáni változások ellenére, az egy főre jutó nemzeti jövedelem tekintetében sikeresen megőrizte — illetve a dualizmus korához mérten enyhén, mindössze 2 százalékkal rontotta — pozícióját a többi európai államhoz képest. (Romsics I. 2008. 154–155.)

[1164] A DTMK ünnepélyes, alakuló ülését 1922. július 23-án délelőtt tartották. Erre vonatkozólag lásd: MOL K. 428. a. – MTI 1922. július 24. Hírkiadás. 12 órakor kiadott jelentés.; KK 1922. július 25. 1. – A mezőgazdasági kamara alakuló gyülése c. cikk.; Pintér 1981a.; Strausz 2008.

[1165] Kecskeméten 1935-re, országos viszonylatban egyedülállóan 16 százalékra duzzadt azoknak a gazdáknak az aránya, akik nem szégyellték nyíltan bevallani, hogy adósságuk tőkeösszege elérte földvagyonuk értékének legalább egyharmad részét.

di paradicsomnak" nevezte ezeket a város körüli gazdaságokat, mely iránti „rajongása" később sem változott – mindig nagy lelkesedéssel írt Riportjaiban a kecskeméti kertkultúra „áldásairól". A kortársak látásmódja — talán érthető okokból — egészen sajátos e kérdésben. Évekkel később, 1939-ben Németh László is így írt:

> „Ami a tizenkilencedik században az iparosító föld, az ma a kert-kultúrára (zöldségre, gyümölcsre, kisállatra) legalkalmasabb talaj. Ez a fordulat ránk, akik egy ilyen új kert-Szilézián ülünk, éppoly sorsdöntő, mint azokra a népekre, amelyek az értékük vesztő régi Sziléziákon élnek – magas műveltséggel és túlságos sokan."[1166]

Nemcsak Németh vagy a korábban említett Móricz, hanem rajtuk kívül sokan mások is, egész egyszerűen „megfeledkeztek" arról, hogy amíg 1920 után a beszűkült lehetőségek miatt a kertkultúra lényegében „országos stratégiai ágazattá" minősült, terjesztése és védelme pedig kiemelten, de — úgy tűnik — mégsem eléggé fontossá vált, addig a kertkultúra kis és közepes egzisztenciák által történő megvalósítása önerőből, tartalékok híján, aligha lehetett reális kívánalom. Épp a lényeg sikkadt el hát a kor délibábos hangulatában, a kertkultúra nagyfokú idealizálásában – vagyis az, hogy a megvalósítás ára az eladósodás felvállalása volt, amit a „kecskeméti társadalom" a saját bőrén tapasztalt meg. Erről különös mód csak a közgazdasággal és a mezőgazdasággal foglalkozó szakértők tettek említést a korban, a szociális érzékenységgel megáldott írók, közszereplők pedig „megfeledkeztek" róla. – Hogy ennek a szembeszökő „amnéziának" mi állhatott a hátterében? – nem könnyű megállapítani, de az mindenképp feltűnő, hogy Móricz Zsigmond és Erdei Ferenc is valamiféle idealizált, követendő modellt vélt felismerni Kecskemétben. S bár látták a város árnyoldalait is, az tudatosan vagy sem, de háttérbe szorult írásaikban, és mivel Kecskemét nemcsak alföldi, hanem országos viszonylatban is számos téren egyedülálló vonással rendelkezett — kiváltképp az önálló, kis- és középparaszti rétegek magas arányát tekintve —, ezért könnyen érthető, hogy kidomborításra (valljuk meg, okkal) ezek az előnyös adottságok, tulajdonságok (arcok) kerültek inkább.

A város arcaihoz azonban hozzátartozott az eladósodott társadalom képe is. Kecskeméten 1935-re, országos viszonylatban egyedülállóan, 16 százalékra duzzadt azoknak a gazdáknak az aránya, akik nem szégyellték bevallani, hogy adósságuk tőkeösszege elérte földvagyonuk értékének legalább egyharmad részét. Ez a kiterjedt és nagyfokú eladósodottság egyúttal a kecskeméti gazdatársadalom páratlan vállalkozói kedvére is rávilágít. A kecskeméti vállalkozói szellem más volt, mint a sokszor példaként hozott győri. Homlokterében a *föld* és a hozzá kötődő vagyonosodási, társadalmi mobilitási (felemelkedési) lehetőségek álltak.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a kecskeméti gazdaság és társadalom mozgatórugója a 20. század első felében is — legtöbb vonatkozásban — a föld volt. A földhöz való viszony alapvetően meghatározta a „kecskeméti társadalom" különböző rétegeinek a mentalitását. Voltak — s ők voltak többen —, akiknek a megélhetése közvetlenül a földhöz kötődött. Ilyenek voltak a földbirtokos-gazdálkodók, a napszámosok, a cselédek és így tovább. Voltak, akik

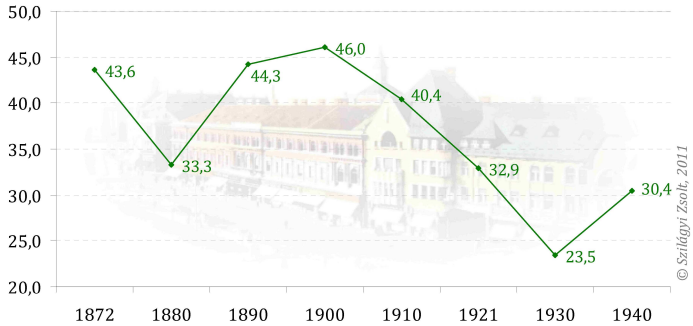
[1166] Németh 1989. 479.

a földet a kecskemétiség minél magasabb szintjének eléréséhez, a beilleszkedéshez, a helyi hatalom gyakorlásához szükséges presztízs megszerzéséhez használták – közéjük tartoztak az értelmiségiek és a tisztviselők. (A presztízs a kecskeméti társadalom, kiváltképp az agrártársadalom szemében elválaszthatatlan volt a földtől, a gazdastátustól.) S végül voltak olyanok is, főleg kereskedők, akiknek a földtulajdon, s az azzal együtt megszerezhető „kecskeméti tekintély" nem játszott (különösebb) szerepet az életében. Anélkül is magas presztízst tudtak elérni, hogy földet vásároltak volna. Gyakran elegendő volt a megbecsüléshez a magas jövedelem, a fölhalmozott vagyon (de nem földingatlan). – Miként volt mindez lehetséges?

Az elemzés során egyértelmű lett, hogy alföldi viszonylatban Kecskeméten páratlanul alacsony volt a zsidók és nem zsidók térbeli elkülönülése, amely egyben azt is jelentette, hogy e két csoport térbeli interakciója rendkívül szoros volt egymással, mi közvetve utalt a befogadók nagyfokú (gazdasági-társadalmi) nyitottságára. Ez könnyen belátható, mivel a zsidók közel fele kereskedő volt a 30-as években, s a város sajátos gazdasági profiljából pedig egyenesen adódott a zsidók és nem zsidók közötti kölcsönös egymásrautaltság. Mindezt Wolf István úgy fogalmazta meg az 1920-as években, hogy a kecskeméti „zsidóra nem haragszik, mert kell [a] zsidó az eladásra".[1167] Úgy véljük, e légkörnek is köszönhetők a befogadás, a kecskemétiség differenciált szintjei. Azok a zsidó kereskedők, akik tehát nem rendelkeztek helyi földtulajdonnal, ugyan lehettek megbecsült tagjai a helyi társadalomnak, mégis a befogadás legmagasabb szintjére csak azok léphettek föl, akik helyi földbirtokosok lettek. E gazdastátus (a befogadás vonatkozásában) meghatározó volt – nemcsak a zsidók esetében.

A város eltérő arcainak megrajzolásával lehetőség nyílott arra, hogy a helyi elit képződését-formálódását, struktúrájának sajátosságait és működési mechanizmusát eredeti környezetében elképzelve, belülről értsük meg.

Kecskeméten az évszázadok során, a sajátságos városfejlődésből levezethetően, egy erősen földhözkötött vállalkozói, „parasztpolgári" mentalitás alakult ki, amelynek — a fölbirtokon túl, a kortársak szerint[1168] — központi eleme volt a „kereskedői szellem" és a „vagyonszerzési vágy". E mentalitás alapvetően meghatározta a helyi elit és a helyi társadalom kap-

73. ábra A gazdálkodó-földbirtokosok százalékos aránya a városirányítási elitben (1872–1940)[1169]

[1167] Wolf 1926. 26.
[1168] Wolf 1926. 25.
[1169] Az 1872 és 1910 közötti adatok Gábor 2006. 63–64. (2. és 3. táblázata) alapján saját számítás. Az 1921 és 1940 közötti értékeket lásd: *43. táblázat*.

csolatát. Gazdálkodó-földbirtokosok szép számmal kerültek be például a városirányítási elitbe, ahol arányuk a századforduló táján 40 százalék felett, az első világháború után pedig már az alatt alakult *(73. ábra)*, de még mindig rendkívül magasnak számított. A gazdák városirányítási eliten belüli aránya volt a biztosíték arra, hogy a döntések mögött megjelenhetett az az értékrend, amivel a város társadalmának nagyobbik fele könnyen azonosulhatott, s ami egyben az elitcsoport helyi legitimitását is „adta", erősítette. Ugyanakkor a szóban forgó elit erős kapcsolata a földdel egy sokkal szorosabb kötődést is jelentett a helyi társadalomhoz. A közös „nyelv" (ismét megfogalmazva) a föld volt – ahogy azt Horváth Ödön 1933-ban kisarkosítva írta:

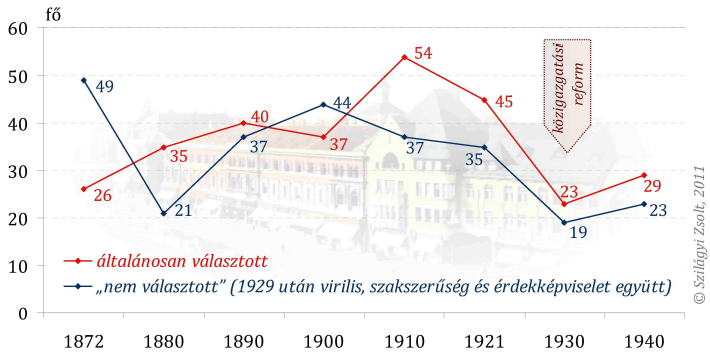
> „Felbecsülhetetlen előny, hogy a gyümölcstermelés frontján ott küzd csaknem teljes egészében a kecskeméti intelligencia. Régebben nem is tartották egészen kecskemétinek azt, akinek egy kis gyümölcsös szőlője nem volt. Ma is végcélja mindenkinek, tisztviselőnek, iparosnak, kereskedőnek, munkásnak, hogy ingatlant szerezzen."[1170]

Éppen ez az, ami az egész — és nem csak a városirányítási — elitet mélyen a helyi társadalomba ágyazta. Jól látszik az előbbi idézetből, ami lényegében Horváth (elit) önreflexiójaként is értelmezhető, hogy az értelmiségiek, a tisztviselők, a kereskedők és az iparosok, szóval az agrártársadalmon túli helyi társadalom, menyire tisztában volt a föld helyi funkciójával, helyi értékrendben betöltött szerepével.

Amikor 1929-ben a közigazgatási reform miatt a gazdák aránya alig 24 százalékra zuhant a városirányítási elitben, vagyis amikor a mondott elit összetételének korábbi egyensúlya a kormányzati beavatkozásra megbomlott, amikor ez az elit érezhetően elveszítette interakciós kapcsolatát a helyi társadalom nagy részével (hiszen mind az értelmiség, mind a tisztviselők aránya bőven a gazdák aránya fölé szökött a vizsgált elitben), akkor beindult egy természetes visszarendeződési folyamat. Ezt a visszarendeződést, vagyis a gazdálkodó-földbirtokos csoport újbóli megerősödését nagyban segítette a gazdasági válság kibontakozása, az összeomló helyi ingatlanpiac által keltett társadalmi feszültség. Hisz, ahogy azt a nominális szintű vizsgálat során láttuk, az alacsony ingatlanárakat kihasználva rendkívül látványos volt az értelmiség s a tisztviselői réteg vagyongyarapodása az 1930-as évek első felében – ami érthető nemtetszést szült az intelligenciával szemben amúgy is bizalmatlan gazdálkodók körében. Ahogy azt Wolf megfogalmazta a 20-as években: a kecskeméti paraszt „a pantallós embert nem becsüli sokra, sőt lenézi, oka, hogy az értelmiség nem gazdálkodik".[1171] Ezek után a gazdasági válságot megtapasztaló kecskeméti (agrár)társadalom bizalma még inkább a gazdák felé fordult, ugyanis a következő, 1934-es választások alkalmával a városirányítási elit választott gazdáinak száma 26 százalékkal látványosan „megugrott", ami az évtized végén sem módosult *(74. ábra)*. Mindez kellően igazolja, hogy a kecskeméti városirányítási elit a helyi társadalomnak valóban mélyen integrált része volt. A kecskemétiek többdimenziós, erős kötődése

[1170] Horváth 1933. 148.
[1171] Wolf 1926. 26.

a földhöz — egyfajta önszabályozó mechanizmusként — meggátolta (a fölsőbb kormányzati „szándékkal” szemben) az elit eltávolodását, kiszakadását a helyi társadalomból.

74. ábra Az általánosan választott gazdálkodó-földbirtokos városatyák számának alakulása (1872–1940)[1172]

Ugyanakkor a fenti folyamatokkal párhuzamosan, az 1930-as években megfigyelhető a városirányítási elit jobbratolódása is – elég, ha a két polgármesterre, Balásfalvi Kiss Barnabásra vagy az őt követő Liszka Bélára gondolunk. Hogy ennek következménye (a zsidóellenesség)[1173] még az 1930-as 40-es évek fordulóján is (csak) mérsékelt volt, abban rendkívüli szerepet játszott, hogy a terménykereskedelem, kiváltképp a helyi gyümölcsexport (lényegében) a zsidó nagykereskedők kezében volt. Tehát a zsidók elleni lépések egyet jelentettek volna a helyi piac összeomlásával, a város gazdaságának a megbénulásával – ami a *Piacváros* fejezet ismeretében közel sem túlzó megállapítás. Éppen ezért, talán, óvatosan az is megfogalmazható, hogy a gyümölcsexport nemcsak a munkanélküliséggel szemben mutatkozott hatékony eszköznek, hanem bizonyos értelemben a helyi zsidóság fölé is védernyőt borított egészen az 1940-es évek elejéig. Hiszen a zsidók elleni intézkedések gyakorlatban való realizálása a város gazdasági érdeke ellen való lépés lett volna. Az elit részéről ennek felvállalása pedig egyet jelentett Kecskeméten azzal, hogy a társadalom elit felé gyakorolt mimézise, vagyis a társadalom elitkövető magatartása lassan megszűnt. A városirányítási elit ezzel az „elmozdulással” feloldotta a helyi társadalomba erősen kapaszkodó gyökereit, s végül mégiscsak kiszakadt. Bár ez a folyamat — igaz akkor még egészen más kontextusban, de — 1929-ben elindult, mégis a természetes visszarendeződés (az elit mélyen integrált volta) ezt erősen fékezte, s csak viszonylag későn, bőven 1938 után, Liszka polgármesterségével vált, de akkor is csak lassan, érzékelhetővé. Elsőnek a városirányítási eliten belül voltak ennek kézzelfogható jelei: ahogy a (képviselő)testület súlyát vesztve egy mechanikus szavazógéppé süllyedt — amit elsőnek Nyíregyházával kapcsolatban Takács Tibor írt le —, úgy hagytak fel szerepkörükkel, kötelezettségeikkel a városatyák – vagy legalábbis egy részük (például közéjük tartozott a korábban közelebbről bemutatott Szabó Iván is). Hiszen bizonyítható, hogy a város-

[1172] Az 1872 és 1910 közötti adatokat lásd: Gábor 2006. 63–64. (2. és 3. táblázata). Az 1921 és 1940 közötti értékeket lásd: *43. táblázat*.
[1173] Vö. Gyáni 2010a. 11.

atyák aktivitása az 1929 utáni átmeneti fellendülést követően, épp a tárgyalt folyamatok hatására, erősen visszaesett.

*

Ahogy azt többször hangsúlyoztuk, a helyi elit kutatása során abból az előfeltevésből indultunk ki, hogy a tágan értelmezett környezetek mind a struktúrát, mind a mozgásteret jelentősen befolyásolták, meghatározták. *A város arcai* fejezetben rámutattunk, hogy a város természetföldrajzi adottságai jól felismerhetően tükröződtek vissza mind a gazdaság, mind a társadalom szerkezetén – amelyet (természetesen) a mindenkori helyi elit is erőteljesen formált. E kialakult struktúrák, keretek (vagyis a helyi adottságok és lehetőségek) nyomot hagytak magán az eliten is. Jó példa erre Kőrösi János üvegkereskedő esete, hiszen a helyi fogyasztói társadalom anyagi lehetőségei, igényei meghatározták a vállalkozás profilját, az üzlet árukínálatát. Erre talán még élesebben világít rá az, hogy egyetlen belvárosi boltban sem lehetett gyümölcsöt — a déligyümölcsöt leszámítva — kapni, ugyanis az piaci áru volt, azt mindenki a piacon vásárolta; viszont a külvárosi boltokban már előfordult.[1174]

De nemcsak e külső korallképződmények, hanem az egyéni életutak során formálódó belső motivációk, célok — mint például a hatalom megszerzése — is hatással voltak (legfőképp nominális szinten) az elitre. Ezek összjátékaként alakultak ki és változtak szüntelen a különféle elitcsoportok. E folyamat közben: a célokból volt, ami megvalósult, és volt, ami nem. A megvalósult célokat vizsgálhatjuk, hiszen ezek — ebben az esetben — az elitstruktúrák elemeivé váltak, melyek például pozíciók formájában öltöttek alakot.

Ennek megfelelően a multifunkcionális elitkoncepciónk szerepe abban áll, hogy segítségével a manifesztálódott individuális célokat, az elért-megszerzett vagy leadott-elveszített (elit)pozíciókat, s ezzel a mögötte meghúzódó, nem egyszer „sorsszerű" hátteret vizsgálhattuk. Lényegében a funkcionális mobilitás elemzésekor az elit „mozgása" került érdeklődésünk homlokterébe. Az elittagok látszólag (élénken) mozogtak az általunk konstruált funkcionális elitek között, mégis hangsúlyoznunk kell, hogy (például) nem a tagok hagyták el az adott elitcsoport*ot*, hanem a (konstruált) elit — mint hatalom — hagyta el őket.

Mindezt szem előtt tartva a két világháború között a teljes kecskeméti elit mintegy 550–600 főből állt, mely közel 0,8 százalékát adta a helyi társadalomnak. A legnagyobb hatást az elit összetételére a közigazgatási reform gyakorolta, mely után önmagában az anyagi tőke már kevés volt ahhoz, hogy valaki bekerüljön a városirányítási elitbe – s benn is maradjon; miközben a városirányítási elit hatalma az 1930-as években egyre koncentráltabbá vált.[1175] A vagyoni elit, amelynek 28-29 százaléka[1176] legalább egy cikluson keresztül a városirányítási elitnek is tagja volt, lényegesen kedvezőbb anyagi körülmények közé került a világgazdasági válságban összeomlott ingatlanpiac átmeneti állapotát kihasználva. Felső harmadának vagyo-

[1174] Kádár interjú 2007.
[1175] Amíg 1925-ben 47, addig 1935-ben már csak 9 olyan tagja volt a városirányítási elitnek, aki nagy vagyona vagy jövedelme mellett nem rendelkezett gazdaságirányító pozícióval, hatalommal.
[1176] ViEA – saját számítás.

na 35 százalékkal, a középsőé 21 százalékkal, míg az alsóé 26 százalékkal nőtt 1928 és 1938 között.

Mindent egybevetve a kecskeméti elitet egy rugalmas, legkevésbé sem merev struktúra jellemezte, amely a két világháború között leginkább az országos kormányzati szándék változásainak, s legkevésbé a gazdasági-társadalmi körülményeknek volt kitéve. Végül is mindközül — bármily meglepő — a legstabilabbnak a gazdasági elit bizonyult.

Az elitpozíciók megszerzéséhez az utat legtöbbször a megüresedés kínálta, mely gyakran együtt járt egyfajta generációváltással, hisz az „érkezők" általában fiatalabbak voltak, a 40-es éveikben jártak. Számos alkalommal bizonyítottuk, hogy a pozíciószerzést éppen a nagy vagyon, illetve a felhalmozása során megszerzett széleskörű ismertség, presztízs segítette, ami jól használható eszköz (tőke) volt különösen a városirányítási elitpozíció begyűjtéséhez. Mivel a városatyai hatalom számos esetben kézzelfogható, látványos manifesztáció volt (szemben a látens vagyoni elitpozíciókkal), így a társadalomban létező, működő csoport képzetét keltette, mely gyakran lehetővé tette a gazdaságirányítási vagy a társadalmi pozíció(k) megszerzését is. Az elitbe való bekerülést tehát egyfelől jól segítette a vagyon, kiváltképp a földvagyon még akkor is, ha csak várományosa volt az illető, akár egyenes ágon, akár felesége öröksége révén. Másfelől ugyanilyen jól hatalomra váltható tőke volt a felsőfokú (különösen a jogi) végzettség. Ugyanakkor a többéves, évtizedes (városirányítási) elittagság alatt élvezett hatalom, kiépített kapcsolatháló s elnyert nagyobb tekintély, jó (üzleti) érzékkel párosulva számos esetben bizonyíthatóan megtámasztotta az adott személy (és családja) anyagi helyzetét, miközben nemegyszer jelentős vagyongyarapodás is kimutatható volt.

A kapcsolatépítésben, közvetve a pozíciószerzésben nagy előny volt a finom modor, a konfliktuskerülő jellem; az, ha valaki a társasági élet középpontjába tudott kerülni. Sokat nyomot a latba az is, ha az illető neves, régi, köztiszteletben álló, helyi család sarja volt. Ez persze nem jelentette azt, hogy a nem kecskeméti születésűek nem juthattak helyi elitpozíció(k)ba; hiszen számos esetben igazolható — az „idegen-származás" ellenére — a sikeres elitszereplés, ami legtöbbször együtt járt a befogadás, a kecskemétiség magasabb szintjével, amelynek főrésze volt a gazdastátus megszerzése és megőrzése.

Az újabb, de eltérő funkciójú pozíciókat s a velejáró hatalmat egyforma eséllyel lehetett megszerezni, ha már valaki a helyi elit tagja volt. Kitartó, szorgalmas munkával, kiemelkedő szaktudással, kellő anyagi háttérrel és jó kapcsolatokkal megtartható volt a multifunkcionális elithatalom. Amennyiben valaki mindhárom (komplex) elitfunkcióval rendelkezett, jó esélye volt arra, hogy élete végéig megőrizze (sőt gyarapítsa) pozícióit, ugyanis amíg a duális elitekben a kicserélődés 74–97 százalékra, addig a komplex elitben már csak 45 százalékra tehető a vizsgált időszakban.

A pozícióvesztés leggyakoribb oka az időskori visszavonulás, esetleg a vagyoni-jövedelmi helyzet romlása volt. Az utóbbi esetben a csőd elkerülésére, az anyagi helyzet stabilizálására tett erőfeszítés általában annyira lekötötte az adott személyt, hogy gyakran kénytelen volt feladni elitpozícióit, mindenekelőtt a városirányítási hatalmat; azonban e helyzetben is arra törekedtek, hogy legalább a társadalmi elitpozíciókat megtartsák. Ehhez képest más megítélés alá

esik, ha valaki nyugdíjazáskor vagy betegségből adta fel a városatyai megbízatást, jóllehet ilyenkor is igyekeztek azért vagy a gazdaságirányítási vagy a társadalmi (gyakrabban az utóbbi) elitpozíciót megőrizni. Persze előfordult olyan is, hogy valaki teljesen visszavonult családja nyugalmába. De az is elmondható, hogy hiába volt minden előnyös vonás, kedvező humán vagy anyagi tőke, ha adott esetben e mögül hiányzott az ambíció – mert bőven akadt erre is példa.

*

Multifunkcionális elitkoncepciónk, tehát mindössze egy eszköz, módszer volt arra, hogy vizsgálni tudjuk az elitbekerülés feltételeit, a hatalom megtartásának hátterét s a pozíciókon keresztül — egyéni szintig lebontva — a városi elit hatalmi hálóját. A dekonstruálás után nyilvánvalóvá vált, hogy az elit csak egy egészen finom belsőszerkezettel írható le. E „finomstruktúrát" úgy képzeltük el, mint számos kisebb-nagyobb gócpontot, amiknek megvoltak a központi figurái (ikonjai), s akik az adott mikrocsoport karakterét is nagyban meghatározták. Voltak olyanok, akik ezekbe a csoportokba nem tudtak, de szerettek volna bekerüli. Ők az egyes mikrocsoportok gravitációs terébe, úgynevezett holdudvarába fogódtak. Voltak, akik több ilyen holdudvarba is belekerültek, belesodródtak, de egyik csoport mellett sem kötelezték el magukat, vagy egyikbe sem nyertek teljes bebocsátást. S voltak olyanok is, akik nem törekedtek arra, hogy egyik vagy másik csoportosuláshoz közelebb kerüljenek. E finomstruktúra nemcsak a hatalom hálója, hanem a rokonság, az iskolázottság-műveltség, a foglalkozás, az üzlet vagy éppen a vagyon-jövedelem hálója mentén formálódott, épült fel.

Az ikonokat, s rajtuk keresztül az idealizált (multifunkcionális) elitet a családcentrikus viselkedés, a gyakran generációkon átívelő városhoz való kötődés, a közismertség, a vég nélküli munka, a szorgalom, az önzetlenség és a jótékonykodás jellemezte – a kortársak szerint. A látszat ellenére sem tekinthető egységesnek az elit, ahogy írtuk, sokkal inkább egy laza konglomerátumnak tűnik, melyet azonban valamiféle töredezett csoportöntudat mégiscsak átjárt, ami részben az ikonokhoz, részben az intézményesült testületek alkalmi reprezentációihoz (például közgyűléseihez) kötődött.

*

Végül, az általunk konstruált elitcsoportok lebontása után — amikor az elitben lejátszódó individuális szintű folyamatok megértéséhez közelebb kerültünk, de az „egész" egyben látásától messze távolodtunk — amellett döntöttünk, *nem* szintetizáló szándékkal, hogy az alulról felépülő csoportok két igen fontos hálóját, a foglalkozás illetve a vagyon-jövedelem által szabta szerkezetet, mozgásteret vizsgáljuk meg. Kiderült, hogy a multifunkcionális elit 41 százalékának egynél több foglalkozása (vagy munkaköre) volt. Figyelembe véve ezt is, a multifunkcionális elit foglalkozásszerkezeti arányai sokkal kiegyensúlyozottabb képet mutattak, mint a nem-multifunkcionális elité.

A Debrecennel való összehasonlítás pedig fényt vetett arra, hogy a vagyoni elit erózióját Kecskeméten nem az iparosok és a kereskedők, hanem sokkal inkább az értelmiség és a tisztviselők generálták. Ennek ellenére a világgazdasági válság éveiben is prosperáló gyümölcsexportnak köszönhetően a népes és fajsúlyos kereskedőréteg, mely ekkor épp virágkorát élte,

hatalmas hasznot hajtott. 1938-ban negyedszáz olyan személy élt Kecskeméten, akinek az éves jövedelme meghaladta a 24 ezer pengőt (kétharmaduk zsidó kereskedő volt). Az ennél kevesebb, de 2400 pengőnél nagyobb éves jövedelemmel rendelkezők közé tartozott a város vagyoni elitjének az 57 százaléka. Eszerint a város nagypolgári és „középosztályi" szűk rétegei elég jól kerestek ahhoz, hogy országos viszonylatban is megállják a helyüket. Miközben jellemzően a multifunkcionális elitben (is) jelentősen nőtt a tőkekoncentráció: megközelítőleg 1 millió pengővel nagyobb szőlő- és földvagyona volt az 1937-es elitnek, mint az egy évtizeddel korábbinak. Ellenben arányuk mind a pénzintézetek, mind a részvénytársaságok vezetői testületében 24–30 százalékkal csökkent.

Nem is annyira a foglalkozás, mint inkább a vagyon, a jövedelem határozta meg az elit városon belül kirajzolódó térszerkezetét, mely egyben a mindennapok szintjén legsűrűbb interakciós teret is körvonalazta. A multifunkcionális elit által lakott utcák és terek 15 százaléka rendkívüli népszerűségnek örvendett körükben, amik magas presztízsű helyek voltak. Ebben a 18 utcában és téren lakott tehát a mondott elit 46–50 százaléka. Ezen belül is három, a Nagykőrösi, a Csongrádi és a Batthyányi utca volt a legkeresettebb. Azokat az utcákat kedvelték, amelyek sugaras futásuknak köszönhetően közvetlenül a város szívébe, a piacra vezettek, ugyanis generációk óta ezek az utcák rendelkeztek (forgalmi helyzetüknél és kialakult funkcionális szerepkörüknél fogva) nagy presztízzsel.

* * *

Természetesen sok olyan kérdés adódott már a kutatás és az írás során is, és adódik kiváltképp most, amikor lassan „végére" érünk munkánknak, amely megválaszolására azért sem kerülhetett sor, mert Kecskemét két világháború közötti történetét — néhány értékes, de kisebb próbálkozást leszámítva — eleddig még nem vizsgálták. Az alapkutatások hiánya az, ami érezhetően meghatározza jelenlegi tudásunkat a témáról. Nagy szükség volna egy jól használható, alapos helyi intézmény- és politikatörténeti feldolgozásra, valamint egy átfogó, modern társadalomtörténeti elemzésre ahhoz, hogy eredményeinket még szélesebb kontextusba ágyazhassuk, mely kontextusok — egész biztos — új értelmezési dimenziók előtt nyitnának utat.

Végül a kecskeméti elit szerveződésének és működésének mélyebb megértéséhez hasonlóan nagy szükség volna a születési, a házassági és a halotti anyakönyvek feldolgozására épülő családrekonstrukciós vizsgálatok elvégzésére. Ezekből kitűnne a rokonsági háló elitcsoport-formáló — bizonyára rendkívül jelentős — szerepe. De fontos volna a helyi társadalmi egyesületek, szervezetek működésének bemutatása is, mely megírása — jóllehet a kedvezőtlen forrásadottságok révén — hatalmas munka volna. Mégis segítségükkel a helyi elit önszerveződési mechanizmusához kerülhetnénk közelebb; közelebb ahhoz, hogy megértsük: ők maguk hogyan építették fel, konstruálták meg önmagukat mint csoportot.

Summary

(some important results)

The thesis is mainly defined by analytic, descriptive, and where the opportunity was given, comparative approaches.[1177] The application of cliometric methods has resulted a detail-abundant but periodically 'data-pure' work. To avoid the pure presentation of data, descriptive supplements were also added. The dissertation evenly employs ecological and sociological approaches as well. Moreover, several sorts of history sub-disciples — such as urban history, economic history, history of mentalities, historical demography and historical geography — viewpoints and concepts were utilized.

The thesis explores two, seemingly separated sections, which are historical geography and social history. The necessity of geographical approach was induced by the fact that market town features of Kecskemét. However, as opposed to Hungarian historical practice, besides employing the analysis of historical geography as a vivid introduction, this section also wishes to clear the conditions that led to the emergence and actual existence of local elite.

As a commencing point, the presumption was that the features of the above mentioned environment were distinctively reflected in the structure of the elite circle, determining its life space. Unlike the interpretation of the town, the conceptualization of local elite proved to imply some difficulties. The difficulty stems from the fact that no Hungarian research — or according to our recent knowledge — no English research has provided standardized concepts on how to approach the 'local elite' while regarding its functional diversification. To reach a result, a new elite concept was attempted to create.

Scoping on the long term, one of the determining points of town development in Kecskemét was the time-dependant turnover dynamics of transit corridor in the region between the Danube and the Tisza, which had to undergo certain changes in accordance with the climatic conditions of little ice age and western commodity demand. All these terms induced conformation in the town's economy and society. In the 18–19th century, as a result of making efforts to stabilize the shifting sand, there had been profound growth as for the vinery area and

[1177] Köszönettel tartozom Barna-Kövi Juditnak e fordításhoz nyújtott szakmai segítségéért.

the number of outland citizens. Due to the commencing railway transport and the destruction of vine-pest in the highlands, the value of the sand that surrounded the town gained an increased price.

*

The geographical features of Kecskemét have characteristically incorporated into the train of thoughts and self-images of the local community; in other terms, the influence of geographical features on economics and society was traced to be more influential and determinant in Kecskemét than in any other big towns in the Great Plain. Due to economic matters, town community was exposed to potential harms. This fact was justified when consecutive natural hazards struck the area and thus perished 40 per cent of the acreage and 60–70 per cent of fruit trees, resulting in serious losses (related to their existence) affecting 30–40 per cent of the town community.

While bearing in mind the unfinished Erdei–Mendöl discussion, I have come to the conclusion that contrary to what has been considered before, the classic homestead concept was far less dominating in the Horthy era; as by this time more than 90 per cent of the homesteads were not annexed settlements any more.

Due to the local agrarian policy, between 1916 and 1935 the area cultivated for vegetables, vine and fruits was exposed to a volume growth of 40 per cent that is about 5,000 katasztrális hold (7,000 acres). By this time, apricot trees totalled more than a quarter of the 1 million fruit trees. There had been high demands showing up for this kind of apricot at Italian, Austrian, Swiss and German markets, which actually made the local economic prosperity possible during the interwar period.

The market vicinity of Kecskemét covered mainly its homesteads, but also involved the nearby 6 villages located 20-30 kilometers west of the town. During the late 1920s, on the average, Kecskemét transacted a daily 19,000 tons of goods, which was induced by the separately operating grower (export) market in the centre of the town. Owing to the significant outlandish demand, the negative aftermath of recession was demonstrably less traceable in Kecskemét, since the efficiently operating export market eventuated a high employment rate and doubled the number of traders as well. This time, more than 40 per cent of the national export stemmed from Kecskemét.

As an aftermath of local estate policy, a whole range of viable ploughman homesteads started their operation. This phenomenon contributed to the emergence of a particular agricultural society, which can be regarded to be unique not just in the Great Plain but also within the country borders – only Hódmezőváráshely can be mentioned to be similar. The proportion of the little farmers can be assessed to be 27 per cent during the 1930s. More than half of the traders earned their living as licensed traditional small-scale producers. Changes in profession structure were induced mainly by the agricultural labor supply and partly by the industrial labor piracy – besides, a parallel, slow-running process was to be traced emerged by the tertiary sector.

The local community still had strong links with their farmlands. 6–23 per cent of various kinds of society classes owned their farmland or were tenants during the 1910s. No proof has been found to indicate any changes of this status in the Horthy- era. Demonstrably, 15-30 per cent of the host society in Kecskemét were not licensed small-scale producers during the 1930s. According to my calculations, the society of Kecskemét originated from the market town can be positioned as the second last one amongst the range of towns with municipal right in the Great Plain, which demonstrates that Kecskemét had the least divided structure during the disquisition.

The transformation of local economic structure, which was developing even beforehands World War I, had become accelerated during the second term of the 1920s. This process had to go with a serious and incredibly fast indebtedness of the host community. By 1935, in Kecskemét, a nation widely salient rate of 16 per cent was the number of those who confessedly took upon the fact that the note principal of their debts had reached at least one third of their land property value. This situation demonstrates how outstandingly positive and venturesome the host community was in terms of business matters.

Via the calculation of dissimilation index, which method is widely used in the field of urban sociology, I succeeded in proving that the space restriction of Jews and the non-Jewish locals of Kecskemét was remarkably low (D=25), as compared to other places in the Great Plain. This also means that the spatial interaction of the two groups was really intensive, which indirectly indicates the high rate of (economic, social) openness asserted by the receptive society. As a reasonable fact, it can be also mentioned that nearly half of the Jews were traders in the 1930s and the idiosyncrasies of the town also directly resulted a mutual subservience between Jewish and non-Jewish locals.

As for the *local elite*, it is a formation of a society group, who were organized by human bases and financial assests, due to which they possessed high, organized or latent standings and thus owned organized or latent power. They asserted this power influentially within the local settings on the whole of the locals, or on part of the locals, or only on certain members of the local community. The proportion of elite members showed variation based on geography or settlement hierarchy – including the value differences that emerged the given local elite, and the differing quantity and quality conditions stemming from the given settlement law cases. The urban elite compounded the town control (governing), an economic and a societal elite circle. These main three elite circles split up into smaller subgroups within the shared, interlocking segments (three dual and a complex), of which synthetic name is multifunctional elite.

In the midwar period, *the urban elite of Kecskemét* was made up of 550–600 members who numbered only 0.8 per cent of the local society. What asserted the greatest impact on the consistency of the elite was the administrative reform of 1929. As an aftermath of the reform, the financial background was not enough to gain and to own a membership within the circle of the town control elite.

The property elite belonged to the circle of economic elite and was proved to have utilized the temporary status of the real estate market collapsed during the Great Depression and thus coined their financial vantage. One-third of this upper elite circle reached a property increase of 35 per cent, the mid elite circle made it 21 per cent and the lower elite circle made it 26 per cent beween 1928 and 1938.

The urban elite of Kecskemét was typified by a kind of flexible structure with no rigid features, which was mainly exposed to the changes asserted by country government intentions and was the least influenced by the economic-social actualities during the interwar period. Consequently, this economic elite circle was proved to be the most stable one out of the other elites.

From this part forth, due to practical aspects and methological reasons, I shifted the main emphasis on the multifunctional elite (368 members). There through the functional mobility of the elite members could be highlighted in a more focused way; namely what functional elite posts they gained, retained or lost during the examined period. In the meanwhile, it became clear, what factors were needed for success, or what conditions led to the losses of post(s) and power. In this part of the thesis, the analysis was carried out on a nominal level, which also made the deconstruction of the (multifunctional) elite circle (term is mine) possible.

Mostly vacancies gave one the possibility to take up his new post; which process also inhered a kind of generation change as well, since the ‘newcomers’ were usually of a younger age- in their forties. As I have authenticated it for several times that, the process of taking a good position was attained either by one having a large fortune or by the prestige one gained during the accumulation, which was an expediential tool for town control elite post procurement. On one hand, if one wished to join the elite circle, then his entry was greatly promoted by owning a fortune, particularly land property; even if this person was only an expectant owner either as a direct descendant or in his wife’s line. On the other hand, one could also wield power via graduation from higher education (especially from law school).

Owning a membership within an elite circle for several years, demonstrably promoted the financial status of the given person (and his family’s), due to which he attained a significant property acquisition. As for extending public relations, which indirectly means position procurement, one could advance efficiently if he was sophisticated in manners, was more passive relative to conflicts, or if this one could come into prominence easily. For one being the descendant of an old, prestigious local family was an assurance to success; which did not mean that those who were not born in Kecskemét could not attain elite positions. When one already owned a position within the elite circle, then he could proceed for newer positions of other functions and for their inherent power on equal terms with the other circle members.

Multifunctional elite power was possible to be retained via enduring, diligent work manners, outstanding expertise, subsequent financial background and extended relations. Provided someone possessed all three (complex) elite functions, he stood a better chance to attain — what is more to augment — his positions; since alteration rate of positions in dual

elite- circle was 74–79 per cent, in case of complex elite cirlce this rate reached only 45 per cent during the inspected term. The most common causes of post abdication were the retirement at an elderly age or the decline of property-income status. In the latter case, while striving for avoiding bankruptcy and stabilizing his financial status, one often was obliged to give up his position, particularly if he was involved in town control power- besides, when being involved in a situation like this, one was still taking attempts to retain his social elite position at least. A different estimation of situation is necessary when one subdelegated from the post of town councilor after retirement or illness, as in this case he attempted to keep his elite position in economic control or within the society. Naturally, there had been cases when one receded to a complete retirement to spend his time within his undisturbed family circle. Finally, all endeavors were effectless once one was lacking in ambition- as it was precedential before.

The multifunctional elite concept was *only one method* to inspect the conditions of affiliation to the elite circle, the background of attaining the power, and to analyze — via the certain positions, focusing on the individuals — the power system maintained by the urban elite. After the completion of deconstruction, it became apparent that the elite circle cannot be described in any other way but only via a finely detailed inner structure. I depicted this 'fine structure' as a built-up of several smaller and bigger focus points, of which had their own central figures (icons) and who circumscribed the characteristics of the micro group to a great extent. There had been those who had the inclination to become the member of these circles, but their attempts were not successful. They belonged to the gravity space of each circle, which space is also called as allurement space. There were certain ones who belonged to several kinds of these allurement spaces, but they still did not commit themselves to either kind, or they gained no access at all. There were cases in point, when one did not seek after getting closer to either circle. This fine structure involved not only the power structure, but also incorporated and was formed by family relations, school qualification- erudition, occupation, business or property-income factor.

One of the essential point of the examination is that, as an aftermath of the administrative reform, the proportion of hosts had demonstrably declined to a 24 per cent and thus they reclaimed a good positioning within the town control circle (as it was the precedent before the reform), which number was again over 30 per cent by the end of the decade. As an explanation, the agricultural society, who had already learnt the Great Depression, were more open to repose their confidence in the hosts. This indicates that elite circle of Kecskemét was deeply integrated into the local society. The elite circle was not allowed to become outsiders or seceders, as the society had multidimensional, strong links with the land, which was a kind of self-controlling mechanism as well.

Forrás és irodalom

Levéltári források

Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (BKMÖL)

IV.	……	A megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok (1075–1964, 1990)
	1901.	Kecskemét város főispánjának iratai (1875–1944, 1950)
	c.	Ínségenyhítő akciók iratai (1922–1941)
	1903.	Kecskemét város törvényhatósági bizottságának iratai (1872–1950)
	a.	Közgyűlési jegyzőkönyvek (1872–1950)
	c.	Kisgyűlési jegyzőkönyvek (1930–1950)
	g.	Ellenőrző Bizottság iratai (1936–1946)
	r.	A Románok Okozta Károk Felmérésére Alakult Bizottság iratai (1919)
	1904.	Kecskemét város központi választmányának iratai (1872–1944)
	56. csomó	Névjegyzék lajstromos országgyűlési képviselőválasztó-kerületben választójogosultakról az 1939. évre.
	1905.	Kecskemét város igazoló választmányának iratai (1872–1944)
	1908.	Kecskemét város tanácsának iratai (1855/1872–1964)
	b.	Közigazgatási iratok (1872–1928)
	j.	Szabályrendeletek (1861, 1872–1964)
	k.	Népszámlálási iratok (1880–1948)
	1910.	Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai, 1872–1950, 1958.
	a.	Elnöki iratok, 1872–1937, 1944.
	c.	Közigazgatási iratok (1929–1949)
	e.	Gazdasági (II.) Ügyosztály iratai (1932–1949)
	l.	Különkezelt iratok és nyilvántartások, 1933–1944, 1958.
	1914.	Kecskemét Város Mérnöki Hivatalának iratai (1870–1944/1950)
	1920.	Kecskemét Város Közellátási Hivatalának iratai (1908, 1923–1944, 1946)
	1926.	Kecskemét Város Közigazgatási Bizottságának iratai (1876–1949)
IX.	……	Testületek (1557–1963/1984)
	234.	Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara iratai (1922–1948)
	b.	Szakosztályok iratai (1922–1944)
	c.	Általános iratok (1922–1946)

X. ……	Egyesületek (1651–2007)
52.	Kecskeméti Katona József Társaság (1933-ig Kör) iratai (1891–1949/1955)
XI. ……	Gazdasági szervek (1774–1953)
214.	A Kecskeméti Leszámítoló és Pénzváltó Bank Rt. iratai (1894–1948)
224.	A Duna-Tiszaközi Körzeti Mezőgazdasági Hitelszövetkezet iratai (1924–1946, 1948)
242.	Kecskemét város Zálogintézetének iratai (1886–1942)
XIV……	Személyek (1233/1755–2001)
59.	Wéber Aladár kecskeméti szőlőbirtokos iratai (1896–1948/1985)
XV. ……	Gyűjtemények (1334–2008/2009)
1.	A Bács-Kiskun Megyei Levéltár (sic!) Térképgyűjteménye (1747–1985)
a.	Törzstérképek (1747–1985)
7.	Kecskemét városra vonatkozó történeti adatok gyűjteménye (1700–1994)
XXXII. ……	Gyűjtemények (1899–2010)
4.	Különböző kéziratok gyűjteménye (1930–2010)
b.	A Bács-Kiskun Megyei Tanács helytörténeti pályázatára beküldött kéziratok gyűjteménye (1971–1985)

Magyar Országos Levéltár (MOL)

DL	Diplomatikai Levéltár
K 428. a.	Magyar Távirati Iroda Rt., Kőnyomatosok, 1920–1949, napi tudósítások időrendben
Z 19.	Magyar Nemzeti Bank, Hitelinformációk 1922–1948.

Néprajzi Múzeum – Ethnológiai Adattár Dokumentációs Gyűjtemény (NM EAD)

8/A 1925.	Statisztikai Gyűjtemény (1925)
1418–1629.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. 1–17. (1418–1629. sz.)

Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei,
Adattár Kézirattára (SRKTGy AK)

Nyomtatott források

DC 1935.	Debrecen cimtára. Teljes tiszti, közgazdasági és társadalmi cimtár 1935. Harmadik bővített kiadás. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállat Részv.–Társ., Debrecen, 1935.
DTMK 1929/1930.	Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara évi jelentése (1929. május 9. – 1930. május 11.). Szerk. Gesztelyi Nagy László. Kecskemét é. n.
Gazdacímtár 1937.	Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Gazdacímtár a 100 kat. holdas és ennél nagyobb birtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1937.
Gazdatartozások 1937.	A gazdatartozások tárgyában 1933. október 23-tól 1937. augusztus 31-ig kibocsátott rendeletek. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1937.
KK	Kecskeméti Közlöny politikai napilap 1919–1943. (Hétfő kivételével megjelent minden nap). Főszerk. Balásfalvi Kiss Endre (1919–1925), Horváth Ödön (1925–1943). Kecskeméti Közlöny Nyomda- és Lapkiadó Vállalat, Kecskemét.
KKN 1928.	A Kecskeméti Közlöny Naptára az 1928-ik szökő évre. Szerk. Horváth Ödön. Hungária Nyomda és Lapkiadó Vállalat nyomása, Kecskemét, [1928].
KKN 1929.	A Kecskeméti Közlöny Naptára az 1929-ik évre. Szerk. Horváth Ödön. Hungária Nyomda és Lapkiadó Vállalat nyomása, Kecskemét, [1929].
KKN 1930.	A Kecskeméti Közlöny Naptára az 1930-ik évre. Szerk. Horváth Ödön. Kecskeméti Közlöny Nyomda és Lapkiadó Vállalat nyomása, Kecskemét, [1930].
KKN 1931.	A Kecskeméti Közlöny Naptára az 1931-ik évre. Szerk. Horváth Ödön. Kecskeméti Közlöny Nyomda és Lapkiadó Vállalat nyomása, Kecskemét, [1931].
KKN 1932.	A Kecskeméti Közlöny Naptára 1932. Szerk. Horváth Ödön. Kecskeméti Közlöny Nyomda és Lapkiadó Vállalat, Kecskemét, [1932].
KKN 1933.	A Kecskeméti Közlöny Naptára 1933. Szerk. Horváth Ödön. Kecskeméti Közlöny Nyomda és Lapkiadó Vállalat, Kecskemét, [1933].
KKN 1934.	A Kecskeméti Közlöny Naptára 1934. Szerk. Horváth Ödön. Kecskeméti Közlöny Nyomda és Lapkiadó Vállalat, Kecskemét, [1934].
KKN 1935.	A Kecskeméti Közlöny Naptára 1935. Szerk. Horváth Ödön. Kecskeméti Közlöny Nyomda és Lapkiadó Vállalat, Kecskemét, 1935.
KKN 1936.	A Kecskeméti Közlöny naptára 1936. Szerk. Horváth Ödön. Kecskeméti Közlöny Nyomda és Lapkiadóvállalat, Kecskemét, 1936.
KKN 1937.	A Kecskeméti Közlöny naptára 1937. Kecskeméti Közlöny Nyomda és Lapkiadóvállalat, Kecskemét, 1937.
KKN 1938	A Kecskeméti Közlöny naptára 1938. Kecskeméti Közlöny Nyomda és Lapkiadóvállalat, Kecskemét, 1938.
KKN 1939.	A Kecskeméti Közlöny Naptára 1939. Kecskeméti Közlöny Nyomda és Lapkiadóvállalat, Kecskemét, 1939.

KNC 1922.	Kecskemét th. város évkönyve. Kecskeméti nagy képes naptár Kecskemét város cím- és névtárával, az 1922. közönséges évre. Szerk. Eötvös Nagy Imre. Az első Kecskeméti Naptár-, Évkönyv- és Címtár-kiadó Vállalat, Kecskemét é. n.
KNC 1927.	Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes cím- és névtára az 1927-ik közönséges évre. Szerk. nélkül. H. é. n.
KNC 1930.	Kecskemét Törvényhatósági jogú város teljes polgári név és címtára, 1930–1931. (II. teljesen átdolgozott kiadás.) Szerk. Bodócs Gyula. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomdarészvénytársaság, Kecskemét 1930.
KNC 1935.	Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes név- és címtára az 1935. közönséges évre. Szerk. Bodócs Gyula. (III. teljesen átdolgozott kiadás.) Szerk. Bodócs Gyula. [Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomdarészvénytársaság], Kecskemét é. n.
KNC 1938.	Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes polgári név- és címtára az 1938. évre. Szerk. Bodócs Gyula. (IV. teljesen átdolgozott kiadás Szántó György közreműködésével.) Szerk. Bodócs Gyula. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt. Kecskemét, 1938.
KNC 1940.	Kecskemét törvényhatósági jogú város polgári név és címtára az 1940–41. évre. (V. teljesen átdolgozott kiadás.) Szerk. Bodócs Gyula. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt., Kecskemét, 1940.
KSH 1947.	Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok. Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, Budapest 1947. (Kézirat, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár hsz. 623612).
KSH 1960.	Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Szerk. Danyi Dezső – Dávid Zoltán. Központi Statisztikai Hivatal, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, 1960.
KSH 1975.	Az 1941. évi népszámlálás. 1. köt. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1975.
KSH 1978.	Az 1941. évi népszámlálás. Összefoglaló adatok. 3. köt. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs szolgálat, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1978.
KSH 1979.	Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai és foglalkozási adatok törvényhatóságok szerint. 4. köt. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs szolgálat, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1979.
KSZSZ 1905.	Kecskemét th. város szervezeti szabályrendelete. In: Kecskemét th. város szervezeti szabályrendelete és közgyűlési ügyrendje. Szerk. n., Nyomatott Sziládi László Könyvnyomdájában, Kecskemét, 1905. 1–156. (1–342. §)
Magyarország atlasza (1914) 2005.	A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. Szerk. Zentai László – Kósa Pál (tudományos szerkesztők). Talma Kiadó, Pécs, 2005. (Harmadik kiadás.)
Magyarország atlasza 1999.	Magyarország atlasza. Szerk. Papp-Váry Árpád (szerkesztőbizottság elnöke). Cartographia Kft., Budapest, 1999.
MKK 1990.	Magyarország kistájainak katasztere. Szerk. Marosi Sándor – Somogyi Sándor. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest, 1990.

MKLE Évk. (1935–37) 1937.	A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve. Szerk. Bisztray Gyula, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937.
MR	Magyar Róna (1923–1944). Mezőgazdasági és közgazdasági szaklap. A Duna–Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara hivatalos lapja. Főszerk. Vaja Béla. Kiadja: a Duna–Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara, Kecskemét.
MSK ÚF 12. köt.	Magyar Statisztikai Közlemények. Új Folyam. XII. kötet. Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720–21. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Athenaeum R. Társulat, 1896.
MSK ÚS	Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 1., 42., 48., 56., 69., 71., 72., 73., 76., 83., 86., 96., 99., 112. kötet. Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1902–1936.
OMC 1937.	Országos mezőgazdasági címtár. Duna–Tisza köze. II. köt. Kultura Könyvnyomda, Kaposvár, 1937.
OMFI Évk. 1920–1941.	Magyar Királyi Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet évkönyve. 50–70. köt. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest 1920–1941.
OMKSH 1871.	A Magyar Korona országaiban az 1870. év legelején végrehajtott népszámlálás eredményei. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Athenaeum, Pest, 1871.
OMKSH 1882.	A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. köt. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest, 1882.

Digitális források

1000 év törvényei	1000 év törvényei internetes adatbázis. CompLex Kiadó Kft., 2003. – http://www.1000ev.hu
BL EThOS	British Library EThOS (Electronic Theses Online Service) – http://ethos.bl.uk/Home.do
EKF DVD ROM	Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen 1782–1785. (8GB térkép, német nyelvű országleírás, tanulmányok, településnevek. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára, Arcanum, DVD ROM
FO	Filmhíradók Online. Neumann Nonprofit Kft. http://filmhiradok.nava.hu/
HN	HN – Hírös Naptár internetes folyóirat. http://www.hirosnaptar.hu
IA	Intrnet Archive – Text Archive; – http://www.archive.org/details/texts
KÉL 1992.	Kecskeméti életrajzi lexikon. (Kecskeméti füzetek 4.) Péterné Fehér Mária – Szabó Tamás – Székelyné Kőrösi Ilona. Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét, 1992.
Képeslapok	Képeslapok, 10.000 pillantás Magyarországra 1896–1916. Az Országos

DVD ROM	Széchenyi Könyvtár Gyűjteményéből, Arcanum, DVD ROM.
KJK KT	KJK KT – Katona József Könyvtár, Kecskemét története, Kecskemét. http://www.kjmk.hu/kttortenet.asp
KJK TKE	KJK TKE internetes adatbázis. Katona József Könyvtár, Kecskemét. Történelmi és Kegyeleti Emlékhelyek Adatbázis. – http://www.kjmk.hu/emlek
MKL	Magyar Katolikus Lexikon – http://lexikon.katolikus.hu/K/Katholikusok%20Lapja.html

Szóbeli forrás

Fischer interjú 2005.	Fischer Istvánné: Személyes interjú. (Fleischmann Ibolya női szabó, született: 1922). Készítette: Andor Mihály, Centropa. Budapest, 2005. október – november. Az interjú letölthető: a Centropa Magyarország online adatbázis honlapjáról. http://www.centropa.hu/object.c07bfe5b-1485-4962-b3fa-d71bd9284776.ivy?full=true (Letöltve 2010. január 17.)
Kádár interjú 2007.	Kádár István: Személyes interjú. (Miskei zsidó kereskedőcsaládba született mint Krausz István, 1921-ben. 1929 és 1948 között élt Kecskeméten.) Készítette: Szilágyi Zsolt, Budapest, XIII. ker., 2007. június 5.
Nagy interjú 2010.	Nagy Antalné: Életútinterjú. (Debreceni tanyasi földbirtokos, gazdálkodó családba mint Bodnár Julianna, 1920-ban.) Készítette: Szilágyi Zsolt, Debrecen, 2010. április 28–29., május 6., október 27.
Szálas interjú 2003.	Szálas Mihály: Személyes interjú. (Kecskeméti tanyasi cselédcsaládba született 1924-ben.) Készítette: Szilágyi Zsolt, Kecskemét, Helvécia, 2003. július 30.
Vértesi interjú 2010.	Vértesi Sándorné: Életútinterjú. (Debreceni tanyasi cselédcsaládba született mint Boros Margit, 1927-ben.) Készítette: Szilágyi Zsolt, Debrecen, 2010. szeptember 17., október 19–20.

Felhasznált irodalom

Ágoston–Oborni 2000.	Ágoston Gábor – Oborni Teréz: A tizenhetedik század története. (Magyar századok.) Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.
Andorka 2000.	Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
Angelusz 2004.	Angelusz Róbert: Előszó. In: A társadalmi rétegződés komponensei (válogatott tanulmányok). Szerk. Angelusz Róbert. Új Mandátum Kiadó (ÚMK), Budapest, 2004. 7–10.
Apor 2003.	Apor Péter: Történeti antropológia. In: Bevezetés a társadalom történetébe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 443–466.

Appenzeller 2005.	Appenzeller, Tim: Madárinfluenza. National Geographic 32. (2005. 10. sz.) 46–75.
Aradi 1935.	Aradi Zsolt: A középosztály és a vajudó világ. (A „Cobden” ankéntja.) Cobden 2. (1935. április) 155.
Asztalos–Sárfalvi 1960.	Asztalos István – Sárfalvi Béla: A Duna–Tisza köze mezőgazdasági földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.
Bácskai 1965.	Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 37.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
Bácskai 2002.	Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
Bácskai 2003.	Bácskai Vera: Várostörténet. In: Bevezetés a társadalom történetébe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 243–257.
Bácskai 2006.	Bácskai Vera: Néhány gondolat a városhierarchia dualizmuskori átalakulásáról. In: Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák. (Emlékkönyv Beluszky Pál 70. születésnapja alkalmából.) Szerk. Győri Róbert – Hajdú Zoltán. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 11–24.
Bácskai–Nagy 1984.	Bácskai Vera – Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
Bacsó–Kakas–Takács 1953.	Bacsó Nándor – Kakas József – Takács Lajos: Magyarország éghajlata. (Az Országos Meteorológiai Intézet hivatalos kiadványa 17.) Országos Meteorológiai Intézet, Budapest, 1953.
Balásfalvi Kiss 1939.	Balásfalvi Kiss Barnabás: Kecskemét multja és jelene. (Különlenyomat a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. város adattára c. munkából.) Kecskemét, 1939. 32–66.
Bálint 1982.	Bálint Béláné: Adatok Kecskemét város egészségügyi helyzetéről és szervezetéről, 1919–1936. In: Bács-Kiskun Megye Múltjából IV. (Egészségügy). Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiadványai VI. Kecskemét 1982. 133–201.
Bálintné Mikes 1974.	A Bács-Kiskun megyei Levéltár (volt Kecskeméti Állami Levéltár) fondjának jegyzéke. A Magyar Állami Levéltárak fondjegyzéke. III. (A területi levéltárak fondjegyzékei 9. rész. Kézirat.) Szerk. Bálintné Mikes Katalin. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1974.
Baranyi 1972.	Baranyi Béla: Gondolatok az uralkodó elitről, valamint egy helyi elit történetéről, a debreceni virilizmus kapcsán (1870–1930). In: Magyar történeti tanulmányok V. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae, Series Historica XIV.) Szerk. Fehér András, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1972. 4–67.
Bara–Szabó 2000.	Bara Zoltán – Szabó Katalin: Gazdasági rendszerek és intézmények. In: Gazdasági rendszerek, országok, intézmények. Bevezetés az összehasonlító gazdaságtanba. Szerk. Bara Zoltán – Szabó Katalin. Aula Kiadó, Budapest, 2000. 53–77.
Barta 2000.	Barta János: A tizennyolcadik század története. (Magyar századok.) Pannonica Kiadó, Szekszárd, 2000.

Behringer 2010.	Behringer, Wolfgang: A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig. Corvina Kiadó, Budapest, 2010.
Beluszky 2001.	Beluszky Pál: A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2001.
Beluszky 2005.	Beluszky Pál: Őrség – Vendvidék – Felső-Rába-völgy. Szentgotthárd és környéke. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005.
Beluszky 2008a	Beluszky Pál: Magyarország településállománya, településhálózata. In: Magyarország történeti földrajza. II. kötet. Szerk. Beluszky Pál. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2008. 147–324.
Beluszky 2008b	Beluszky Pál: Kárpát-medence országrészeinek (régióinak?) rövid jellemzése. In: Magyarország történeti földrajza. II. kötet. Szerk. Beluszky Pál. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2008. 325–411.
Beluszky–Győri 2005.	Beluszky Pál – Győri Róbert: Magyar városhálózat a 20. század elején. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005.
Benda 2008.	Benda Gyula: Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma, 1740–1849. L'Harmattan, Budapest, 2008. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette: Fenyves Katalin és Szijártó M. István.)
Bende 1929.	Bende László: A kecskeméti szőlő- és gyümölcstermelés fejlődéstörténete. A Kecskeméti Közlöny Nyomda- és Lapkiadó Vállalat kiadása, Kecskemét, 1929.
Bibó 1986.	Bibó István: Elit és szociális érzék. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Első kötet (1935–1944). Válogatta: Huszár Tibor, szerk. Vida István – Nagy Endre. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 221–241.
Biczó 1976.	Piczo Piroska: Jelentés a Kecskemét-Kossuth téren végzett ásatásról. Cumania (Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, Archeologia) 4. köt. Szerk. Horváth Attila – H. Tóth Elvira. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kecskemét, 1976., 329–360.
Blazovich 2002.	Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században. (Dél-alföldi évszázadok 17.) Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2002.
Bognár 2002.	Bognár Bulcsú: Felső- és középrétegek a dualizmuskori Szombathelyen a virilis jegyzékek alapján. In: Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában. (Az MTA Történettudományi Intézete, az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, az MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága és a Laczkó Dezső Múzeum veszprémi konferenciája 1997. október 16–17.) Szerk. Tóth G. Péter. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2002. 163–207.
Bognár 2007.	Bognár Bulcsú: Tanyapolitika és társadalomelmélet Erdei Ferenc 1940-es évek eleji munkásságában. Valóság 50. (2007: 10. sz.) 68–86.
Bognár 2008.	Bognár Bulcsú: A tanyapolitika és a hajnal-i társadalomelmélet kettőssége Erdei Ferenc: Magyar tanyák című művében. Agrártörténeti Szemle 49. (2008: 1–4. sz.) 277–294.
Botos 1997.	Botos János: Bankvilág, pénzvilág. In: Magyarország a XX. században. II. köt. (Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság.) Szerk. Kollega Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997. 655–670.

Bourdieu 1978.	Bourdieu, Pierre: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok. (Társadalomtudományi könyvtár.) A tanulmányokat válogatta: Ferge Zsuzsa és Léderer Pál. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978.
Búza 2003.	Búza János: A török kori Magyarország gazdaságtörténete. In: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Szerk. Honvári János. Aula Kiadó, Budapest, 2003. 8. kiadás. 79–159.
Czettler 1921.	Czettler Jenő: A tanyakérdés magyar feltámadás. Magyar Gazdák Szemléje 26. (1921) 443–446.
Czoch 2003.	Czoch Gábor: A mentalitástörténet. In: Bevezetés a társadalom történetébe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 467–493.
Csánki 1913.	Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1913.
Csekő 2002.	Csekő Ernő: A szekszárdi virilisek összetétele 1872–1918 között. In: Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában. (Az MTA Történettudományi Intézete, az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, az MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága és a Laczkó Dezső Múzeum veszprémi konferenciája 1997. október 16–17.) Szerk. Tóth G. Péter. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2002. 149–162.
Cserey-Pechány 1933.	Cserey-Pechány Albin: Kecskemét közegészségügye. Városkultura 6. (1933: 8. sz.) 150–151.
Cserey-Pechány 1936.	Cserey-Pechány Albin: Mindenki orvos. In: Kecskeméti Közlöny Naptára 1935. Szerk. Horváth Ödön. Kecskeméti Közlöny Nyomda és Lapkiadó Vállalat, Kecskemét, 1936. 205–208.
Csihás 1940.	Csihás Gyula: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Budapest szfv. és Kecskemét thj. város állatállományára vonatkozó néhány adat 1911, 1926 és 1939. évekből. (Kéziratban.) – A kézirat lelőhelyes: SRKTGy AK Fsz. Kt. Nr. 1394.
Dahl 1957.	Dahl, Robert Alan: The Concept of Power. Behavioral Science 2–3. (1957: July) 201–215.
Dányi 1993.	Dányi Dezső: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993.
Daunton 2007.	Daunton, Martin: Wealth and Welfare. An Economic and Social History of Britain, 1851–1951. (Economic and Social History of Britain 4.) Oxford University Press, Oxford, 2007.
Davidoff–Hall 2002.	Davidoff, Leonore – Hall, Catherine: Famili Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780–1850. Routledge, London, 2002. (First published in 1987., Hutchinson Education.)
Davies 2006.	Davies, Norman: Lengyelország története. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
Dömötör 1921.	Dömötör Lajos: Kecskeméti tanyai települések és Kecskemét város földbirtokpolitikája. Magyar Gazdák Szemléje 26. (1921) 446–452.
Draskóczy 2003.	Draskóczy István: A honfoglalástól a 16. századig. In: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Szerk. Honvári János. Aula Kiadó, Budapest, 2003. 8. kiadás. 7–78.

Duncan–Duncan 1973.	Duncan, Otis Dudley – Duncan, Beverly: Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés. In: Városszociológia. Szerk. Szelényi Iván, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 182–202.
Entz–Genthon–Szappanos 1961.	Entz Géza – Genthon István – Szappanos Jenő: Kecskemét. (Városképek–műemlékek, Kecskemét.) Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1961.
Erdei 1937.	Erdei Ferenc: Futóhomok. A Duna–Tiszaköz földje és népe. Athenaeum, Budapest, 1937.
Erdei 1941.	Erdei Ferenc: A tanyás települések földrajzi szemlélete. Földrajzi Közlemények 69. (1941: 2. sz.) 103–113.
Erdélyi 2004.	Erdélyi Erzsébet: Kecskeméti utcanevek története. (Kecskeméti füzetek 14.) Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 2004.
Eszláry 1938.	Eszláry Károly: Az egyenesadók. Ranschburg Gusztáv Bizománya, Budapest, 1938.
Faragó 2003.	Faragó Tamás: Történeti demográfia. In: Bevezetés a társadalom történetébe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 302–340.
Faragó 2007.	Faragó Tamás: Adatok a pestisjárványok magyarországi történetéhez. A máramarosi példa. Korall 30. (2007. December) 19–60.
Feiszt–Kosján 1995.	Feiszt György – Kosján László: A gazdasági elit kutatásának néhány kérdése a virilisjegyzékek alapján. In: Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. (Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum.) Szerk. Á. Varga László. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Debrecen, 1995. 483–486.
Féja 2004.	Féja Géza: Viharsarok. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004. (Első kiadás: 1937.)
Fónagy 1998.	Fónagy Zoltán: A bomló feudalizmus gazdasága. In: 19. századi magyar történelem 1790–1918. Szerk. Gergely András. Korona Kiadó, Budapest, 1998. 25–56.
French 2003.	French, John R. P. Jr.: A Formal Theory of Social Power. In: Power Critical Concepts. Ed. John Scott. Routledge, London, 2003. 310–326.
Für 1983.	Für Lajos: Kertes tanyák a futóhomokon. Tájtörténeti tanulmány. (Agrártörténeti tanulmányok 12.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
Gábor 2006.	Gábor Ildikó: A kecskeméti iparosság a dualizmus korában. (Kecskeméti füzetek 16.) Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 2006.
Gál 2002.	Gál Zoltán: A pécsi bankok aranykora. Pécs bankrendszerének története a XIX. század végén és a XX. század első felében. In: Iparosok és bányászok a Mecsekalján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány – Pécsi-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, Pécs 2002. 7–60.
Gergely–Izsák 2000.	Gergely Jenő – Izsák Lajos: A huszadik század története. Pannonica Kiadó, H. n. 2000.
Gesztelyi Nagy 1927.	Gesztelyi Nagy László: Magyar tanya. A Magyar Tanyatársaság kiadása, Első Kecskeméti Hirlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság, Kéttemplom-köz, Kecskemét, 1927.

Gesztelyi Nagy 1942.	Gesztelyi Nagy László: Esőcseppek. Első Kecskeméti Hirlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, Kecskemét, 1942.
Gesztelyi Nagy 1943.	Gesztelyi Nagy László: Az Alföld földművelésügye. (Különlenyomat.) Kárpátmedence 1943. augusztus 15.
Giddens 1974.	Giddens, Anthony : Elites □a pof British class structure. In: Elites and Power in British Society. Eds. Stanworth, Philip – Giddens, Anthony. Cambridge University Press, Cambridge, 1974. 1–21.
Gottfried 1993.	Gottfried Barna: Nyíregyházi virilisek 1874 és 1912 között. In: Helytörténeti tanulmányok IX. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. I. Évkönyvek 9.) Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1993. 141–168.
Gulyás 2008.	Gulyás László Szabolcs: A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján. (Bölcsészdoktori értekezés, kézirat.) Debreceni Egyetem, Debrecen, 2008.
Gunst 1987.	Gunst Péter: A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 1.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1987.
Gunst 1998.	Gunst Péter: A magyar agrártársadalom 1919–1945 között. In: A magyar társadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk. Gunst Péter. Napvilág Kiadó, Budapest, 231–284.
Gutai 2005.	Gutai Mátyás: Kortárs építészek Kecskemétről. Kecskeméti Füzetek 15. Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét 2005. (Az interjúkat készítette és szerkesztette Gutai Mátyás.)
Gyáni 1977.	Gyáni Gábor: Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői (1888–1941). Történelmi Szemle 20. (1977: 3–4. sz.) 626–640.
Gyáni 1991.	Gyáni Gábor: „Úri kapitalizmus” és a vállalkozók: viták a XIX. századi angol elitről. Valóság 34. (1991. 12. sz.) 39–44.
Gyáni 1995a.	Gyáni Gábor: Hódmezővásárhely társadalma 1920–1941 között. In: Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. (Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum.) Szerk. Á. Varga László. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Debrecen, 1995. 213–226.
Gyáni (szerk.) 1995b.	Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944. Szöveggyűjtemény. (Történeti Szociológiai Könyvtár.) Szerk.: Gyáni Gábor. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
Gyáni 1995c.	Gyáni Gábor: Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten. Regio. Kisebbség, politika, társadalom 6. (1995. 1–2. sz.) 101–113.
Gyáni 2001.	Gyáni Gábor: Érvek a kettős struktúra elmélete ellen. Korall 3–4. (2001. Tavasz–Nyár) 221–231.
Gyáni 2003.	Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Gyáni Gábor – Kövér György. Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 2. javított kiadás.

Gyáni 2005a.	Gyáni Gábor: Új utak a magyarországi várostörténet-írásban. In: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk. Czoch Gábor. Kalligram, Pozsony, 2005. 33–46.
Gyáni 2005b.	Gyáni Gábor: Vagyon és polgár, avagy a vagyonos polgár a diskurzusban. In: Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. Szerk. Angi János – ifj. Barta János. Multiplex Media – DUP, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2005. 277–291.
Gyáni 2010a.	Gyáni Gábor: A magyar polgári elitek értékrendszere és regionális változatai. Tér és Társadalom 24. (2010. 2. sz.) 5–16.
Gyáni 2010b.	Gyáni Gábor: Az elveszíthető múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem. Nyitott könyvműhely, Budapest, 2010.
Györffy 1963.	Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
Györffy–Zólyomi 1994.	Györffy György – Zólyomi Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: Honfoglalás és régészet. (A honfoglalásról sok szemmel 1.) Szerk. Kovács László. Balassi Kiadó, Budapest, 1994. 13–37.
Gyura 2004.	Gyura Sándor: Kisiparos, kiskereskedő, altiszti réteg Cegléden 1920–1944 között. Szakdolgozat. (Kéziratban.) Debrecen, Debreceni Egyetem, 2004.
H. Kolba 1976.	H. Kolba Judit: Sigillum civitatis de Kechkemeth. Cumania (Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, Archeologia) 4. köt. Szerk. Horváth Attila – H. Tóth Elvira. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kecskemét, 1976., 311–327.
Hajdú 2005.	Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005.
Halmos 1991.	Halmos Károly: Lengyel György: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. Replika 2. (1991. 1. sz.) 55–53.
Hantos 1931.	Hantos Gyula: A magyar közigazgatás alapjai (emlékirat). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest 1931.
Hegyfoky 1894.	Hegyfoky Kabos: A szél iránya a Magyar Szent Korona Országaiban. A barométerállás és az eső czimű függelékkel. Tizennyolcz rajzzal s öt térképpel. Kiadja a Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Franklin Társulat Könyvsajtója, Budapest, 1894.
Holdsworth 2003.	Holdsworth, Deryck W.: Historical geography: new ways of imaging and seeing the past. Progress in Human Geography 27. (2003: 4. sz.) 486–493.
Honvári 2003.	Honvári János: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Szerk. Honvári János. Aula Kiadó, Budapest, 2003. (8. kiadás.)
Hoóz 1970.	Hoóz István: Népesedéspolitika és népességfejlődés Magyarországon a két világháború között. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
Hornyik 1860.	Hornyik János: Kecskemét város története, oklevéltárral. I. köt. Nyomatott Szilády Károlynál, Kecskemét, 1860.

Hornyik 1861.	Hornyik János: Kecskemét város története, oklevéltárral. II. köt. Nyomatott Szilády Károlynál, Kecskemét, 1861.
Hornyik 1927.	Hornyik János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. (Kecskemét th. város múzeumának kiadványai, 1.) Kecskemét Th. Város Múzeuma, Kecskemét, 1927. (posztumuszkiadás, kézirat kelt: 1885.)
Hornyik 1988.	Hornyik János: A kecskeméti zsidók története. (Levéltári füzetek 2.) Bács-Kiskun megyei Levéltár, Gyula, 1988. (A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Ö. Kovács József.)
Horváth 1933.	Horváth Ödön: Kecskemét a gyümölcs városa. Városkultura 6. (1933. 8. sz.) 148–149.
Horváth 1940.	Horváth Ödön: Parasztváros–kulturváros. (Előadás kézirat.) – A kézirat lelőhelye: BKMÖL X. 52. 4. dob. 3. tétel / P. (Felolvasva: 1940. január 9-én.)
Huszár 1993.	Huszár Tibor: Tagválasztás az akadémián és a tudáselit (1920–1943). Valóság 36. (1993: 2. sz.) 20–38.
Illyés 1935.	Illyés Gyula: A középosztály és a vajudó világ. (A „Cobden” ankéntja.) Cobden 2. (1935. május) 278.
Iványosi-Szabó 1979.	Iványosi-Szabó Tibor: Három katonai összeírás a Rákóczi szabadságharcról. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. A késői feudalizmus kora. (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványa IV.) Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1979. 287–342.
Iványosi-Szabó 1985.	Iványosi-Szabó Tibor: A migráció Kecskeméten 1662–1711. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Gazdaságtörténeti és demográfiai feldolgozások. (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványa IX.) Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1985. 389–434.
Iványosi-Szabó 1994.	Iványosi-Szabó Tibor: Kecskemét gazdasági fejlődése 1700–1850. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának kiadványa, Kecskemét, 1994.
Joódi 1926.	Joódi Endre: Kecskemét th. város rendészeti képe, különös tekintettel a m. kir. államirendőrség működésére az 1925 évig. (Kéziratban.) – A kézirat lelőhelye: BKMÖL XV. 7. Nr. 18.
Joós 1947.	Joós Ferenc: Kecskemét a dolgozók hirös városa. (Kéziratban) – A kézirat lelőhelye: BKMÖL XV. 7. Nr. 12.
Jordan 1999.	Jordan, Spencer Kenneth: The Development and Implementation of Authority in a Regional Capital: a Study of Bristol’s Élites, 1835–1939. Universty of the West of England, Bristol, 1999. (Doktori értekezés, kézirat.)
Jordan–Wardley–Woollard 1999.	Jordan, Spencer – Wardley, Peter – Woollard, Matthew: Emerging Modernity □a po Urban Setting: Nineteenth-century Bristol Revealed in Property Surveys. Urban History 23. (1999. 2. sz.) 191–210.
Juhász 1998.	Juhász István: Kecskemét város építéstörténete. (Kecskeméti füzetek 8.) Kecskemét Monográfia Szerkesztősége és a Tiberias Bt., Kecskemét, 1998.

Justyák 1998.	Justyák János: Magyarország éghajlata. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.
Kádár 2004.	Kádár István: Bortól a Balti-tengerig. In: Kényszermunka, erőltetett menet, tömeghalál. Túlélő bori munkaszolgálatosok visszaemlékezései, 1943–44. Szerk. Szele Anna – Szele György. Makkabi Kiadó, Budapest, 2004. 123–160.
Káldy-Nagy 1985.	Káldy-Nagy Gyula: A Budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténetei adatok. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1985.
Kállay 1935.	Kállay Tibor: A középosztály és a vajudó világ. (A „Cobden" ankéntja.) Cobden 2. (1935. április) 147–149.
Karády 2000.	Karády Viktor: Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Replika Kör, Budapest, 2000.
Katus 1991.	Katus László: Volt-e demográfiai forradalom Magyarországon? Rubicon 2. (1991. 2. sz.) 24–26.
Katus 2000.	Katus László: A középkor története. Egyetemi tankönyv. Pannonica–Rubicon Kiadó, Budapest, 2000.
Kecskeméti 1935.	Kecskeméti György: A középosztály és a vajudó világ. (A „Cobden" ankéntja.) Cobden 2. (1935. június–július) 279–280.
Kerék 1936.	Kerék Mihály: Mezőgazdasági munkásság kereseti és életviszonyai. Magyar Gazdák Szemléje 41. (1936. 12. sz.) 497–508.
Kerék 1938.	Kerék Mihály: A haszonbérletek Magyarországon, tekintettel a kishaszonbérletekre. Magyar Statisztikai Szemle 16. (1938. 5–6. sz.) 613–632.
Kerék 1939.	Kerék Mihály: A magyar földkérdés. MEFHOSZ Könyvkiadó, Budapest, 1939.
Kidd–Nicholls 1998.	Kidd, Alan – Nicholls, David: Introduction: The Making of the British Middle Class? In: The Making of the British Middle Class? Studies of Regional and Cultural Diversity since the Eighteenth Century. Eds. Kidd, Alan – Nicholls, David. Sutton Publishing, Cornwall, 1998. xv–xl.
Kidd–Nicholls 1999.	Kidd, Alan – Nicholls, David: Introduction: History, Culture and the Middle Classes. In: Gender, Civic Culture and Consumerism. Middle-Class Identity in Britain, 1800–1940. Eds. Kidd, Alan – Nicholls, David. Manchester University Press, Manchester and New York, 1999. 1–11.
Kirby (ed.) 2000.	Sociology in Perspective. Mark Kirby (ed.) Heinemann, Oxford, 2000.
Konkoly Thege 1935.	Konkoly Thege Gyula: Kecskemét gyümölcstermelésének jelentősége. (Különlenyomat.) Magyar Statisztikai Szemle 13. (1935. 5. sz.) 99–113.
Konkoly Thege 1940.	Konkoly Thege Gyula: A földhaszonbérletek elterjedése és azok jelentősége Magyarország trianoni területén. Magyar Statisztikai Szemle 18. (1940. 4. sz.) 286–304.
Kottek et al. 2006.	Kottek, Markus – Grieser, Jürgeb – Beck, Christoph – Rudolf, Bruno – Rubel, Franz: World Map of the Köppen–Geiger Climate Classification Updated. Metorologische Zeitschrift 15. (2006. 3. sz., June) 259–263.

Kovács 1935.	Kovács Alajos: Kecskemét város statisztikai megvilágításban. (Különlenyomat.) Magyar Statisztikai Szemle 13. (1935. 5. sz.) 1–26.
Kovács I. 2010.	Kovács I. Gábor: A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához I. A Huszár Tibor által kezdeményezett történeti elitvizsgálatok. In: A cselekvő értelmiségi. Tanulmányok Huszár Tibor 80. születésnapjára. Szerk. Kiss László. Argumentum – ELTE Társadalomtudományi Kara, Budapest, 2010. 175–207.
Kovács I. – Kende 2001.	Kovács I. Gábor – Kende Gábor: A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása. Korall 3–4. (2001. Tavasz–Nyár sz.) 170–187.
Kövér 1998.	Kövér György: A piacgazdaság kiteljesedése. In: 19. századi magyar történelem 1790–1918. Szerk. Gergely András. Korona Kiadó, Budapest, 1998. 343–374.
Kövér 2002.	Kövér György: A felhalmozás íve. Társadalom és gazdaságtörténeti tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002.
Kövér 2003.	Kövér György: A gazdaságtörténet-írás újabb útjai. In: Bevezetés a társadalom történetébe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 281–301.
Kövér 2004.	Kövér György: Performációk I. „Zsidó társadalom Tiszaeszláron a nagy per előestéjén. Korall 17. (2004. Szeptember) 5–42.
Kövér 2006.	Kövér György: A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk. Kövér György. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 77–160.
Kövér 2009.	Kövér György: A tiszaeszlári dráma – társadalomtörténeti látószögek (I. rész). Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2009. (Kézirat.)
Kövér 2010.	Kövér György: Kiből lett és kiből nem lett virilista? Szabolcs megye, 1883. In: Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára. Szerk. Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor. Argumentum. Budapest, 2010. 282–296.
Kristó 1998.	Kristó Gyula: Gazdaság és társadalom a XIV. században. In: Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 25–37.
Kristó 2000.	Kristó Gyula: A tizenegyedik század története. (Magyar századok.) Pannonica Kiadó, Szekszárd, 2000.
Kubinyi 1998.	Kubinyi András: Gazdasági élet és társadalmi átalakulás a középkor végén. In: Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 275–324.
Kubinyi 2000	Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél-alföldi évszázadok 14.) Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2000.
Ladányi 1992.	Ladányi Erzsébet: Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon. Az oppidumok jogélete. Levéltári szemle 42. (1992. 4. sz.) 3–12.

Lakos 1913. I.	Lakos Béla: Kecskemét gazdasági fejlődése. (I. rész) Huszadik Század 14. (1913. 9. sz.) 232–252.
Lakos 1913. II.	Lakos Béla: Kecskemét gazdasági fejlődése. (II. rész) Huszadik Század 14. (1913. 10. sz.) 356–374.
Langton 1998.	Langton, John: The Continuity of Regional Culture: Lancashire Catholicism from the Late Sixteenth to the Early Nineteenth Century. In: Issues of Regional Identity. (In Honour of John Marshall.) Ed. Edward Royle. Manchester University Press, Manchester and New York, 1998.
Lengyel 1989.	Lengyel György: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében. (Gyorsuló idő.) Magvető Kiadó, Budapest, 1989.
Lengyel 1993.	Lengyel György: A multipozícionális gazdasági elit a két világháború között. Fejezetek egy történetszociológiai kutatásból. (Történeti elitkutatások. Historical Elite Research.) ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 1993.
Lenski 1984.	Lenski, Emmanuel Gerhard: Power and Privilege. A Theory of Social Stratification. The University of North Carolina Press, London, 1984.
Lenski 2004.	Lenski, Emmanuel Gerhard: Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegződésről. (Részletek.) In: A társadalmi rétegződés komponensei (válogatott tanulmányok). Szerk. Angelusz Róbert. Új Mandátum Kiadó (ÚMK), Budapest, 2004. 234–262.
Lettrich 1968.	Lettrich Edit: Kecskemét és tanyavilága. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.
Lewis 1832.	Lewis, George Cornewall: Remarks on the Use and Abuse of Some Political Terms. B. Fellowes, Ludgate Street, London, 1832.
Lipótzy 1935.	Lipótzy Sándor: Kecskemét th. város birtokszerzése és a szabad királyi városság kérdése. (Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 30.) Felelős kiadó: Lipótzy Sándor, Szeged, 1935.
Lovas 2006.	Lovas Dániel: Élet a régi Kecskeméten. Hétköznapok és ünnepek a 20. század első felében, magángyűjteményekben található régi fotókon és képeslapokon. Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét, 2006.
Lukács 1935.	Lukács György: A középosztály és a vajudó világ. (A „Cobden” ankéntja.) Cobden 2. (1935. április) 150–151.
Magyar 1921.	Magyar Kázmér: A tanyai iskolaügy. Magyar Gazdák Szemléje 26. (1921) 507–511.
Majlát 1943.	Majlát Jolán: Egy alföldi cívis-város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 15.) Kiadó nélkül, Budapest, 1943.
Márkus 1979.	Márkus István: Nagykőrös. (Magyarország felfedezése.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.
Martonné Erdős 2000.	Magyarország természeti földrajza. I. köt. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2000.
Marvick 1985.	Marvick, Dwaine: Élites. In: The Social Science Encyclopedia. Eds. Kuper, Adam – Kuper, Jessica. Taylor & Francis, 1985. 243–245.

Mendöl 1936.	Mendöl Tibor: Alföldi városaink morfológiája. (Közlemények a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből 1.) Tisia 1. (1936. 1. sz.) 3–44. és térképmelléklet.
Mendöl 1939.	Mendöl Tibor: Néhány szó az alföldi város kérdéséhez. Földrajzi Közlemények 67. (1939: 3. sz.) 217–232.
Mendöl 1940.	Mendöl Tibor: Egy könyv a magyar faluról. Földrajzi Közlemények 68. (1940: 3. sz.) 204–208.
Mendöl 1941.	Mendöl Tibor: Megjegyzések Erdei Ferenc: A tanyás települések földrajzi szemlélete című cikkéhez. Földrajzi Közlemények 69. (1941: 2. sz.) 113–115.
Merétey 1935.	Merétey Sándor: Kecskemét a gyermek városa. (Különlenyomat.) Magyar Statisztikai Szemle 13. (1935. 5. sz.) 78–87.
Mészáros 1979.	Mészáros László: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In: Bács-Kiskun megye múltjából. A késői feudalizmus kora. 2. köt. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1979. 58–286.
Mills 1972.	Mills, C. Wright: Az uralkodó elit. Gondolat Kiadó. Budapest, 1972.
Móricz 1958.	Móricz Zsigmond: A föld meghódítása. (1932. január) In: Riportok (1930–1935). III. köt. (1936–1942). IV. köt. Szerk. Móricz Zsigmond. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 167–171.
Morris 1992.	Morris, Robert J.: Class, Sect and Party. The Making of the British Middle Class: Leeds, 1820–1850. Manchester University Press, Manchester, 1992. (First published in 1990.)
Morris 1998.	Morris, Robert J.: Reading the Will: Cash Economy Capitalists and Urban Peasants in the 1830s. In: The Making of the British Middle Class? Studies of Regional and Cultural Diversity since the Eighteenth Century. Eds. Kidd, Alan – Nicholls, David. Sutton Publishing, Cornwall, 1998. 113–129.
Morris 2005.	Morris, Robert J.: Men, Women and Property in England, 1780–1870. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
Nagy B. 2005.	Nagy Balázs: A „XIV. századi válság” és a gazdasági erővonalak átrendeződése. In: Európa ezer éve. A középkor. II. köt. Szerk. Klaniczay Gábor. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 199–207.
Nagy I. 2007.	Nagy István: A zsidókérdés Kecskeméten 1938–1943 között. In: Bács-Kiskun Megye Múltjából Évkönyv 22. Szerk. Szabó Attila. Bács-Kiskun Megye Önkormányzati Levéltára, Kecskemét, 2007. 195–248.
Nemes Nagy 2005.	Nemes Nagy József: A térbeli szegregáció sajátos mérőszámai. In: Regionális elemzési módszerek. Szerk. Nemes Nagy József, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék és MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, 2005. 118–119.
Nemes Nagy 2009.	Nemes Nagy József: Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009.
Németh 1989.	Németh László: Kisebbségben. In: Sorskérdések. Szerk. Németh László. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1989. 408–482. (Az írás első megjelenése: 1939.)

Noiriel 2001.	Noiriel, Gérard: A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudománnyá válásától napjainkig. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001.
Ormos 1998.	Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában 1914–1945. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998.
Ormos 2003.	Ormos Mária: Van-e történelem? – Az előadás elhangzott 2003. március 10-én a Mindentudás Egyetemén. A kézirat hozzáférhető: http://www.mindentudas.hu/ormos/20030307ormos.html (Letöltés: 2011. január 8. 23:00.)
Orosz 2006.	Orosz István: A mezőgazdasági termelés. In: Európa az újkorban (16–18. század). Szerk. Orosz István – ifj. Barta János – Angi János. Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen, 2006. 35–47.
Ortega 1983.	Ortega Y Gasset, José: Két történelmi esszé. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.
Ö. Kovács 1996.	Ö. Kovács József: Zsidók a Duna–Tisza közén. Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század. (Kecskeméti Füzetek 6.) Kecskeméti lapok Kft. – Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1996.
Ö. Kovács 2004.	Ö. Kovács József: Az újkori német társadalomtörténet útjai. (Csokonai Új História Könyvek) Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 78–125.
Őri 2007.	Őri Péter: Család és házasodás a 18–19. századi Magyarországon. Pest–Pilis–Solt–(Kiskun) megye, 1774–1900. Korall 30. (2007. December) 61–98.
Pálffy 2000.	Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. (Magyar századok.) Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.
Pareto 1935.	Pareto, Vilfredo: The Mind and Society. (Theory of Derivations.) III. köt. Jonathan Cape Ltd., London–Toronto, 1935.
Péczely 1979.	Péczely György: Éghajlattan. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.
Péterné Fehér 1977.	Péterné Fehér Mária: Az 1939-es országgyűlési választás Kecskeméten az egzakt források tükrében. (OTDK dolgozat kéziratban, jelige: Kecskemét 1939.) – BKMÖL XXXII. 4. dob. Nr. 1977/5.
Pintér 1981a.	Pintér Ilona: Duna Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara, 1922–1946. In: Bács-Kiskun megye múltjából III. A kapitalizmus kora. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványa, Kecskemét, 1981. 431–472.
Pintér 1981b.	Pintér Ilona: Egy tanyagazdaság 1939-ben. Agrártörténeti Szemle 23. (1981. 1–2. sz.) 211–222.
Pósán 2006.	Pósán László: A kereskedelem. In: Európa az újkorban (16–18. század). Szerk. Orosz István – ifj. Barta János – Angi János. Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen, 2006. 55–65.
Prepuk 2008.	Prepuk Anikó: A neológ sajtó a zsidóság társadalmi befogadásáért a 19. század utolsó harmadában. Budapesti Negyed 16. (2008. 2. sz.) 187–224.
Püski 2006.	Püski Levente: A Horthy-rendszer (1919–1945). Pannonica Kiadó, Budapest, 2006.

Rácz I. 2000.	Rácz István: A tanyarendszer kialakulása. In: Parasztok, hajdúk, civisek. Társadalomtörténeti tanulmányok. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000. 317–380.
Rácz L. 2008.	Rácz Lajos: Magyarország környezettörténete az újkorig. (Természettörténelem 1.) MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2008.
Raleigh 1898.	Raleigh, Thomas: Editor's Introduction. In: George Cornewall Lewis: Remarks on the Use and Abuse of Some Political Terms. (A new edition, with notes and introduction by.) Ed. Thomas Raleigh. Clarendon Press, Oxford. 1898. v–xxiv.
Reichenbach – Czeider 1936.	Reichenbach Béla – Czeider István: Makói és nagykőrösi kis- és középüzemek vagyoni helyzete és jövedelmi eredményei az 1934. évben. Magyar Gazdák Szemléje 41. (1936. 6. sz.) 236–294.
Rigó 2009.	Rigó Róbert: A német megszállás, a front átvonulása és az azt követő időszak Kecskeméten. Interjú Kovács Bálint református lelkésszel. Forrás 41. (2009. 6. sz.) 22–37.
Romsics I. 2005.	Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. (Harmadik, javított és bővített kiadás.)
Romsics I. 2008.	Romsics Ignác: Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek, 2002–2008. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
Romsics G. 2000.	Romsics Gergely: A kettős társadalom és ami utána következik. Gyáni Gábor „Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban" c. művéről. Korall 1. (2000. Nyár v. Ősz.) 180–184.
Roth–Beachy 2007.	Roth, Ralf – Beachy, Robert: Preface. In: Who Ran the Cities?: City Elites and Urban Power Structures in Europe and North America, 1750–1940. Eds. Roth, Ralf – Beachy, Robert. Ashgate Publishing, Aldershot, 2007. xv.
Rubinstein 1974.	Rubinstein, William D.: Men of Property: some aspects of occupation, inheritance and power among top British wealthholders. In: Elites and Power in British Society. Eds. Stanworth, Philip – Giddens, Anthony. Cambridge University Press, Cambridge, 1974. 144–169.
Rubinstein 1977.	Rubinstein, William D.: The Victorian Middle Classes: Wealth, Occupation, and Geography. The Economic History Review, New Series 30. (1977. November) 602–623.
Rubinstein 1981.	Rubinstein, William D.: Men of Property: The Very Wealthy in Britain Since the Industrial Revolution. Rutgers University Press, London, 1981.
Rubinstein 1992.	Rubinstein, William D.: Cutting up rich: a replay to F. M. L. Thompson. The Economic History Review, New Series 45. (1992. 2. sz.) 350–361.
Rubinstein 1994.	Rubinstein, William D.: Capitalism, Culture, and Decline in Britain, 1750–1990. Routledge, London and New York, 1994. (First published in 1993., Routledge.)
Rubinstein 1998.	Rubinstein, William D.: Britain's Elites int he Interwar Period, 1918–39. In: The Making of the British Middle Class? Studies of Regional and Cultural Diversity since the Eighteenth Century. Eds. Kidd, Alan – Nicholls, David. Sutton Publishing, Cornwall, 1998. 186–202.

Rubinstein 2009.	Rubinstein, William D.: Who Were the Rich?: A Biographical Directory of British Wealth-holders, 1809–1839. Vol. 1. Social Affairs Unit, London, 2009.
Russell 1938.	Russell, Bertrand: Power. A New Social Analysis. George Allen & Unwin Ltd., London, 1938.
Russell 2004.	Russell, Bertrand: A hatalom. A társadalom újszerű elemzése. (Civil szellem 7.) Typotex, Budapest, 2004.
Sághy 1928.	Sághy Ferenc: A tuberculosis geográfiai eloszlása Csonka-Magyarországon vármegyék szerint, különös tekintettel a lakóházak minőségére. In: A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának Kiadványai. 4. köt., 17. füzet. Szerk. Milleker Rezső. Kertész József Könyvnyomdája, Karcag, 1928. 1–24. (Bölcsészdoktori értekezés.)
Sági 2009.	Sági Norberta: Kecskemét kertkultúrás fejlődésének mozgatórugói (1880–1945). Doktori értekezés. (Kéziratban.) – ELTE BTK
Samu 1977.	Samu Mihály: A hatalom és az állam. közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
Sárközi 1977.	Sárközi Zoltán: Debreceni hitelinformációk a Magyar Nemzeti Bank levéltárában (1936–1944). Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve. IV. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1977. 87–121.
Shapely 1994.	Shapely, Peter: Voluntary Charities in Nineteenth Century Manchester: Organisational Structure, Social Status and Leadership. English and History Department the Manchester Metropolitan University, 1994. (Doktori értekezés, kézirat.)
Shapely 1998.	Shapely, Peter: Charity, Status and Leadership: Charitable Image and the Manchester Man. Journal of Social History 32. (1998. 1. sz.) 157–177.
Solymosi 1980.	Solymosi László: A tanyarendszer középkori előzményeinek historiográfiája. In: A magyar tanyarendszer múltja. Tanulmányok. Szerk. Pölöskei Ferenc – Szabad György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 71–96.
Söptei 2002.	Söptei Imre: Kőszeg legtöbbet adózó polgárai 1872-től a századfordulóig. In: Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában. (Az MTA Történettudományi Intézete, az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, az MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága és a Laczkó Dezső Múzeum veszprémi konferenciája 1997. október 16–17.) Szerk. Tóth G. Péter. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2002. 133–146.
Stobart 2004.	Stobart, Jon: The first industrial region. North-west England, c. 1700–60. Manchester University Press, Manchester and New York, 2004.
Stone 2006.	Stone, Lawrence: Az elbeszélés újjászületése. Megjegyzések a régi-új történetírásról. In: Történetelmélet. II. köt. Szerk. Gyurgyák János – Kisantal Tamás, Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 900–919.
Strausz 2008.	Strausz Péter: Kamarák a két világháború közötti Magyarországon. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008.
Szabó 1934.	Szabó Kálmán: Kecskemét szőlő- és gyümölcstermelésének multja. Katona József Társaság, Kecskemét, 1934. (Hasonmás kiadás, 1983.)

Szabó 1936. — Szabó Kálmán: Kecskeméti Tanyák. Kecskeméti Lapok, Kecskemét, 1936.

Szakál 2002. — Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. L' Harmattan, Budapest, 2002.

Szakály 1983. — Szakály Ferenc: Török megszállás alatt (1543–1868). In: Szeged története. 1. köt. (A kezdetektől 1686-ig). Szerk. Kristó Gyula. Somogyi-Könyvtár, Szeged, 1983. 535–738.

Szakály 1995. — Szakály Ferenc: Pest–Pilis–Solt megye XVI–XVII. századi dica- és dézsmajegyzékei. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 1.) Pest Megye Monográfia Alapítvány, Budapest, 1995.

Szegedi 2002. — Szegedi Sándor: A környezet és a társadalom kölcsönhatása a Kárpát-medencében a honfoglalástól a XX. századig. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002.

Szegedi 2010. — Szegedi Sándor: Félezer év fagyoskodás. A kisjégkorszak jelleme. A Földgömb (Új sorozat) 12. (2010: 3. sz.) 26–37.

Szekfű 1989. — Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. ÁKV–Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1989. (Reprint kiadás, eredeti: 1934.)

Szilágyi M. 2006. — Szilágyi Miklós: A személyi paraszti tudás érvényessége. Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

Szilágyi T. 1993. — Szilágyi Tibor: Szélsőségek Kecskemét időjárásában. (Levéltári füzetek, Bács-Kiskun megye 10.) Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 1993.

Szilágyi Zs. 2003. — Szilágyi Zsolt: Erdei és Mendöl – a tanya. Agrártörténeti Szemle 45. (2003: 3–4. sz.) 549–563.

Szilágyi Zs. 2007a. — Szilágyi Zsolt: Szerkezeti alapvonások a Horthy-kori Kecskemét agrártársadalmában. Korall 8. (2007. 28–29. sz.) 196–225.

Szilágyi Zs. 2007b. — Szilágyi, Zsolt: Pál Beluszky and Róbert Győri, The Hungarian Urban Network □nt he Beginning of the 20th Century. Urban History 34. (2007. 3. sz.) 539–542.

Szilágyi Zs. 2008. — Szilágyi Zsolt: Városi gazdaelit a Horthy-kori Kecskeméten. In: Generációk a történelemben. (Rendi társadalom – Polgári társadalom 21.) A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete. Szerk. Gyáni Gábor – Láczay Magdolna. Kiadja: a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület és a Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, Nyíregyháza, 2008. 295–307.

Szilágyi Zs. 2009. — Szilágyi Zsolt: Sárrét posztmodern perspektívában. A táj történeti földrajza: az egységesülés és széttagolódás formái. Tér és Társadalom 23. (2009. 2. sz.) 113–133.

Szívós 1996. — Szívós Erika: Városvezető elit Pesten a XVIII–XIX. század fordulóján. In: Tanulmányok Budapest múltjából 25. (Budapest várostörténeti monográfiái 34.) Szerk. Szvoboda Dománszky Gabriella. A Budapesti Történeti Múzeum és Budapest Főváros Levéltára kiadványa, Budapest, 1996. 9–25.

Szűcs 2008.	Szűcs Jenő: Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. Holmi 20. (2008. 11. sz.) 1399–1411.
Szűts 1938.	Szűts Györgyi: Kecskemét mezőgazdasági fejlődése. Magyar Gazdák Szemléje 43. (1938. 4. sz.) 176–183.
Takács Gy. 1943.	Takács György: Adók és illetékek lexikona. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1943.
Takács K. 1998.	Takács Károly: Az elit szociológiai fogalmáról. Szociológiai Szemle 8. (1998: 1. sz.) 139–148.
Takács T. 2006.	Takács Tibor: A városi elit Nyíregyházán a 20. század első felében. Századok 140. (2006: 1. sz.) 25–77.
Takács T. 2008.	Takács Tibor: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében. L' Harmattan, Budapest, 2008.
Tamasi 2001.	Tamasi Mihály: A régi, szegedi, gazdasági elit (1870–1944). (A Tisza hangja, 101.) Bába és Társai, Szeged, 2001.
Thane–Sutcliffe 2002.	Thane, Pat – Sutcliffe, Anthony: Essays in Social History. Vol. 2. Oxford University Press, Oxford, 2002. (First edition published 1986.)
Thirring 1935.	Thirring Lajos: Kecskemét mint tanyaváros. Magyar Statisztikai Szemle 13. (1935. 5. sz.) 52–77.
Thompson, E. P. 2007.	Thompson, Edward Palmer: Az angol munkásosztály születése. (Sapientia Humana.) Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
Thompson, F. M. L. 1990.	Thompson, Francis Michael Longstreth: Life after Death: How Successful Nineteenth-century Businessmen Disposed of Their Fortunes. The Economic History Review, New Series 43. (1990. 1. sz.) 40–61.
Thompson, F. M. L. 1992.	Thompson, Francis Michael Longstreth: Stitching it together again. The Economic History Review, New Series 45. (1992. 2. sz.) 362–375.
Timár A. 1998a.	Timár Attila: Kulturális asszimiláció és kettős identitás; a birminghami ipari elit dzsentrifikációja I–II. Világtörténet. Új folyam. 20. (1998. tavasz–nyár, ősz–tél) I. rész: 3–20., II. rész: 3–19.
Timár A. 1998b.	Timár Attila: Az ipar hanyatlása Nagy-Britanniában? Klió 7. (1998. 2. sz.) 102–107.
Timár A. 2010.	Timár Attila: Ezüst Rolls-Royce-szal a meccsre vagy biciklivel a gyárba? az elnemesedés tipológiája a birminghami viktoriánus ipari elit vizsgálata alapján. In: Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára. Szerk. Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor. Argumentum. Budapest, 2010. 39–51.
Timár L. 1988.	Timár Lajos: A szociológia és a geográfia pörlekedésének egy lezáratlan fejezete. Erdei Ferenc és Mendöl Tibor vitája az alföldi tanyás településekről. Tér és Társadalom 2. (1988: 2. sz.) 86–92.
Timár L. 1990.	Timár Lajos: A gazdasági élet [elit!] jellemzői a magyar városokban a két világháború között. In: Tér–idő–társadalom. (Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek). Szerk. Tóth József, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 1990. 134–156.

Timár L. 1992.	Timár Lajos: A Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs jelentései és a városi gazdasági elit a két világháború közötti Magyarországon. Aetas 7. (1992. 4. sz.) 73–82.
Timár L. 1993.	Timár Lajos: Vidéki városlakók. Debrecen társadalma 1920–1944. (Mikrotörténelem 6.) Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1993.
Timár L. 1995.	Timár Lajos: Erdei Ferenc és Mendöl Tibor vitái a magyar városról. Századok 129. (1995: 3. sz.) 617–628.
Timár L. 2003a.	Timár Lajos: Történeti földrajz és társadalomtörténet. In: Bevezetés a társadalom történetébe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 341–370.
Timár L. 2003b.	Timár Lajos: A brit társadalomtörténet-írás. In: Bevezetés a társadalom történetébe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 125–152.
Timár L. 2006.	Timár Lajos: Az alföldi és dunántúli városok szociális arculata a két világháború között. In: Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák. (Emlékkönyv Beluszky Pál 70. születésnapja alkalmából.) Szerk. Győri Róbert – Hajdú Zoltán. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2006. 42–55.
Timár L. 2010.	Timár Lajos: Helyzetkép: a brit társadalomtörténet-írás a kulturális fordulat után. In: Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára. Szerk. Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor. Argumentum. Budapest, 2010. 62–75.
Tokaji Nagy 1995.	Tokaji Nagy Erzsébet: Szombathely urbanizációja a századfordulón. Éhen Gyula polgármester szerepe a város modernizációjában. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. (Az MTA Történettudományi Intézete, az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, az MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága és a Laczkó Dezső Múzeum veszprémi konferenciája 1994. október 13–14.) Szerk. V. Fodor Zsuzsa. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1995. 212–235.
Tomka 2009.	Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.
Tóvári 1997.	Tóvári Judit: Az elit Miskolc város társadalmában 1872–1917. (A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár Bereg Megyei Tudományos Testületének Közleményei.) Stúdium Kiadó, Nyíregyháza, 1997.
Trainor 1998.	Trainor, Richard, H.: Neither Metropolitan nor Provincial: the Interwar Middle Class. In: The Making of the British Middle Class? Studies of Regional and Cultural Diversity since the Eighteenth Century. Eds. Kidd, Alan – Nicholls, David. Sutton Publishing, Cornwall, 1998. 203–213.
Trainor 2001.	Trainor, Richard, H.: Black Country Élites. The Exercise of Authority ina n Industrialized Area, 1830–1900. Clarendon Press, Oxford, 2001. (First published in 1993., Oxford University Press.)
Valuch 2005.	Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Varga I. 1932.	Varga István: Csonka-Magyarország gazdasági fejlődése. M. Kir. József-Műegyetem, Budapest, 1932.
Varga I. 1964.	Varga István: Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964.
Varga G. 2009.	Varga Géza: Legszebb diplomája az élete volt. Hírös Naptár 3. (2009. 6–7. sz.) http://www.hirosnaptar.hu/index.php?oldal=cikk&cikk=legszebb_diplomaja_az_elete_volt (Letöltés: 2011. január 26. 12:37.)
Vörös 1979.	Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
Walton 2006.	Walton, John R.: Változó kereskedelmi és érintkezési minták 1500 után. In: Európa történeti földrajza. Szerk. Butlin, Robin A. – Dodgshon, Robert A. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006. 428–454.
Weber 1987.	Weber, Max: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. köt. (Szociológiai kategóriatan.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.
White 1988.	White, Alan Paul: Class, Culture and Control: the Sheffield Athenaeum Movement and the Middle Class. In: The Culture of Capital: Art, Power and the Nineteenth-century Middle Class. Eds. Wolf, Janet and Seed, John. Manchester University Press. Manchester, 1988. 83–116.
White 1990.	White, Alan Paul: Formation and Development of Middle-Class Urban Culture and Politics: Sheffield 1825–1880. The University of Leeds, Department of Social Policy and Sociology, 1990. (Doktori értekezés, kézirat.)
Whyte 2006.	Whyte, Ian D.: A vidéki Európa 1500 után: lemaradó és a hagyományokhoz ragaszkodó régiók. In: Európa történeti földrajza. Szerk. Butlin, Robin A. – Dodgshon, Robert A. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006. 331–353.
Wolf 1926.	Wolf István: Kecskemét hj város monográfiája. Doktori értekezés, kéziratban. [1926.] – A kézirat lelőhelye: BKMÖL XV. 7. Nr. 8.
Zárai 1935.	Zárai Samu: A középosztály és a vajudó világ. (A „Cobden” ankéntja.) Cobden 2. (1935. április) 152–153.
Zeke 1990.	Zeke Gyula: A fővárosi zsidóság lakóhelyi szegregációja 1867–1941. Világosság 31. (1990. 12. sz.) 926–933.
Zimányi 1985.	Zimányi Vera: Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig. In: Magyarország története tíz kötetben. 3/1. köt. Szerk. Pach Zsigmond Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 285–391.

Melléklet

I. melléklet
Adatbázisok

MEA = Multifunkcionális Elitcsoport Adatbázisa
ViEA = Városirányítási Elitfőcsoport Adatbázisa (törvényhatósági bizottsági tagok)
VaEA = Vagyoni Elitcsoport Adatbázisa (legtöbb adót fizetők)
SEA = Speciális (gazdasági és társadalmi szervezett pozíciókkal rendelkező) Elitcsoportok Adatbázisa

MEA

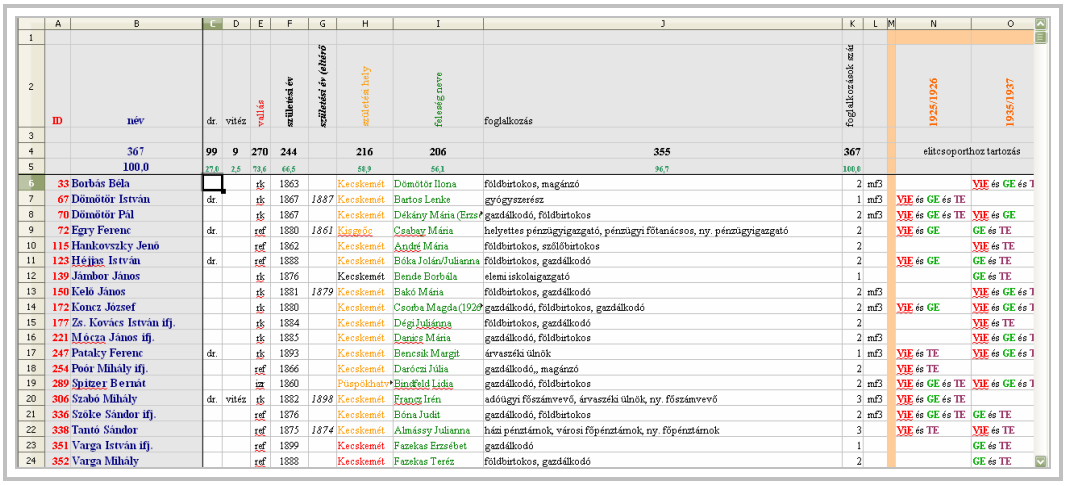
A rövidítésük szerint fent említett adatbázisokat, azok forrásalapjait az MEA-n keresztült mutatjuk be. Ennek alapvető oka, hogy az MEA a nevezett másik három adatbázisból épül fel. A részletes ismertetést követően végül, röviden a többi adatbázis szerkezetét, főbb elemeit is érintjük majd.

A multifunkcionális elitről összeállított adatbázis (MEA) 368 személyről hordoz információt öt időmetszetben 1920 és 1940 között, ami a segédváltozókkal együtt több mint 240 ezer bruttó (372×656), ebben az esetben pedig közel 60 ezer nettó adatot hordoz. A 656 oszlopnyi információmennyiség meghaladja az *Microsoft Office Excel 2003* táblázatkezelő szoftver (256 oszlopnyi) adatrögzítési kapacitását, így, bár a három alapadatbázist (ViEA, VaEA, SEA) eredetileg Excelben tároltuk, mégis azok összefűzéséhez, vagyis az MEA kialakításához már az arra alkalmasabb, jóllehet hasonló elven működő, 2010-es fejlesztésű *OpenOffice.org 3.2.1. Calc* szoftvert alkalmaztuk *(12. kép)*. (Itt jegyezzük meg, hogy e két szoftver felhasználói szintű, függvényalapú programozása lényegében teljesen azonos. Ez az előny pedig nagyban megkönnyítette számunkra a standard adatokból történő újabb, másodlagos adatok létrehozását, úgymint az ingatlanvagyon vagy a jövedelem becsült értékének kiszámítását. Egyúttal a két program között fennálló, említett hasonlóság jelentősen hozzájárult az összefűzött adatbázis problémamentes, gyors kiértékeléséhez[1178] is.)

A multifunkcionális elit változásainak meghatározásához — ahogy arra már utaltunk — öt időmetszetet alkalmaztunk. Ezek kiválasztása, bármennyire is indokolható utólag, el kell ismernünk, legalább annyira önkényes is. Kezdetben arra törekedtünk, hogy azonos időközök változásait rögzítsük, így esett a két világháború közötti két évtized „rövidsége” végett az ötévenkénti mintavétel koncepciójára a választás. Elképzelésünk, még a kutatás előestéjén tehát az volt, hogy 1920, 1925, 1930, 1935 és 1940 lesz az a mintaév, amit elemzésünkhöz használni fogunk. Hamar kiderült azonban, hogy 1920-ból, mindjárt az első választott évből nem áll „elegendő” forrás a rendelkezésünkre a tervezett adatfelvétel elvégzéséhez, ezért a Horthy-rendszer nyitóévéhez legközelebb álló olyan esztendőre, vagyis 1921-re esett a választásunk, amelyből — megítélésünk szerint — már elégséges információmennyiség volt kinyerhető. Ellenben a többi mintaéven — talán szerencsés módon — nem kellett változtatnunk a kutatások előrehaladtával sem, csupán jelentéstartalmuk módosult, szélesbedett. Idővel, a források miatt arra az álláspontra kellett helyezkednünk, hogy a választott mintaévek csak jelképes formában szimbolizálják a naptári évet. Miközben az is világossá vált, hogy igencsak szerencsés választásnak bizonyultak az említett évek, hiszen: a koronát 1925-ben sikerült központilag stabilizálni, 1930-ban pedig már az 1929. évi közigazgatási reform azonnali változásait lehetett figyelemmel kísérni, miközben 1930 még ráadásul olyan évnek is számított, mi-

[1178] A kiértékeléshez az alábbi függvényeket alkalmaztuk: ÁTLAG, DARAB, DARAB2, DARABTELI, ÉS, FKERES, HA, KORREL, KUTAT, ÖSSZEFŰZ, SZUM, VAGY.

kor a gazdasági válság még nem volt erőteljesebb, tömeges formában érzékelhető Kecskeméten. Ekképp maga a depresszió, vagy legalábbis annak néhány vonatkozása vált 1935-ben körvonalazhatóvá, ha nem is mérhetővé a helyi eliten. Eme utóbbi év pedig alkalmat nyújtott arra is, hogy egy természeti „csapásoktól” sújtott időszakban — közvetett formában ugyan, de — betekintést nyerhessünk a kibontakozó folyamat társadalmi-gazdasági következményeibe. Az utolsó mintaévet, 1940-et, ilyenformán — minden különösebb magyarázat nélkül — a korszak jelképes záró évének tekintettük.

ID	név	dr.	vitéz	vallás	születési év	születési év (eltérő)	születési hely	foglalkozás	foglalkozások száma		1925/1926	1935/1937
	367	99	9	270	244		216	206	355	367		eltcsoporthoz tartozás
	100,0	27,0	2,5	73,6	66,5		58,9	56,1	96,7	100,0		
33	Borbás Béla			rk	1863		Kecskemét	Dömötör Ilona	földbirtokos, magánzó	2	mf3	VIE és GE és T
67	Dömötör István	dr.		rk	1867	1887	Kecskemét	Bartos Lenke	gyógyszerész	1	mf3	VIE és GE és TE
70	Dömötör Pál			rk	1867		Kecskemét	Dékány Mária (Erzsé	gazdálkodó, földbirtokos	2	mf3	VIE és GE és TE VIE és GE
72	Egry Ferenc	dr.		ref	1880	1861	Kingsőr	Csabay Mária	helyettes pénzügyigazgató, pénzügyi főtanácsos, ny. pénzügyigazgató	2		VIE és GE GE és TE
115	Hankovszky Jenő			ref	1862		Kecskemét	André Mária	földbirtokos, szőlőbirtokos	2		VIE és TE
123	Héjjas István	dr.		ref	1888		Kecskemét	Bóka Jolán/Julianna	földbirtokos, gazdálkodó	2		VIE és GE GE és TE
139	Jámbor János			rk	1876		Kecskemét	Bende Borbála	elemi iskolaigazgató	1		GE és TE
150	Kelő János			rk	1881	1879	Kecskemét	Bakó Mária	földbirtokos, gazdálkodó	2	mf3	VIE és GE és T
172	Koncz József			rk	1880		Kecskemét	Csorba Magda (1926	gazdálkodó, földbirtokos, gazdálkodó	2	mf3	VIE és GE VIE és GE és T
177	Zs. Kovács István ifj.			rk	1884		Kecskemét	Dégi Juliánna	földbirtokos, gazdálkodó	2		VIE és TE
221	Mócza János ifj.			rk	1885		Kecskemét	Darács Mária	gazdálkodó, földbirtokos	2	mf3	VIE és GE és T
247	Patalky Ferenc	dr.		rk	1893		Kecskemét	Bencsik Margit	árvaszéki ülnök	1	mf3	VIE és TE VIE és GE és T
254	Pór Mihály ifj.			ref	1866		Kecskemét	Daróczi Júlia	gazdálkodó,, magánzó	2		VIE és TE
289	Spitzer Bernát			izr	1860		Püspökhatv	Bindefeld Lídia	gazdálkodó, földbirtokos	2	mf3	VIE és GE és TE VIE és GE és T
306	Szabó Mihály	dr.	vitéz	rk	1882	1898	Kecskemét	Franyó Irén	adóügyi főszámvevő, árvaszéki ülnök, ny. főszámvevő	3	mf3	VIE és GE és TE
336	Szőke Sándor ifj.			ref	1876		Kecskemét	Bóna Judit	gazdálkodó, földbirtokos	2	mf3	VIE és GE és TE GE és TE
338	Tantó Sándor			ref	1875	1874	Kecskemét	Almássy Julianna	házi pénztárnok, városi főpénztárnok, ny. főpénztárnok	3		VIE és TE VIE és TE
351	Varga István ifj.			ref	1899		Kecskemét	Fazekas Erzsébet	gazdálkodó	1		GE és TE
352	Varga Mihály			ref	1888		Kecskemét	Fazekas Teréz	földbirtokos, gazdálkodó	2		GE és TE

12. kép Az MEA kezelőfelülete[1179]

Az előbbiek alapján tehát nyilvánvalóvá lett, hogy a mintaévek naptári évek szerinti felfogása, illetve alkalmazása, nem tartható kutatói álláspont. Erre olyan körülmények világítottak rá, mint a legtöbb adót fizetők névjegyzékének adott év tekintetében vett jogi érvényessége, vagy ugyanezen listák adóösszegeinek vagyoni-jövedelmi tekintetben vett hatályossága. Ez a gyakorlatban (például) azt jelentette, hogy az 1930. évre érvényes legtöbb adót fizetők listája a megelőző év adóösszegit tartalmazza, vagyis 1928/1929. évi állapotokat tükrözi. Így, amikor valaki a legnagyobb adófizetői jogcímen lehetőséget kapott 1929 őszén a város törvényhatósági bizottságába való bekerülésre, és történetesen meg is választották, akkor az adott személy az 1930. évi virilis jogát az 1928/29. évi vagyoni-jövedelmi helyzete alapján nyerte el. Ez a házadó esetében azt jelentette, hogy az 1929. évi adóévben befizetett adótétel az 1928. évi novemberi állapotokat tükrözte; lévén szó arról, hogy az ingatlan tulajdonosának, az adóévet megelőző év november havában kötelező jelleggel nyilatkoznia kellett a ház nyers bérjövedelméről, vagy ennek hiányában nyilatkozni kényszerült az épület, vagy épületek haszonértékéről.[1180] A kereseti adónál (együtt az általános és alkalmazotti kereseti adó) is hasonló volt a helyzet, mivel az adózóknak az adóév február havában ugyancsak bevallást kellett tenniük.[1181] Eszerint az 1929. évi legtöbb adót fizetői listán szereplő kereseti adók az 1928 februárja és 1929 januárja közötti bevételekről tanúskodnak. Ezek alapján a mintaévek nominális adatai látens módon — különösen a virilisek és a vagyoni elit esetében —, amikor az információk zömmel a legnagyobb adófizetői névjegyékekből származnak, a megelőző év, évek állapotát tükrözik. Így a mintaévek a következő időintervallumokra érvényesek: 1919–1921, 1923–1925, 1928–1930, 1933–1935, 1938–1940, ami vizsgálati szempontból elfogadható, több mint 70 százalékos lefedettséget biztosít.

[1179] Forrás: MEA (OpenOffice.org 3.2.1. Calc)
[1180] Eszláry 1938. 134.
[1181] Eszláry 1938. 181.

Az MEA összeállításához az alábbi forrásokat használtuk fel. A levéltári és irodalmi rövidítések feloldása megtalálható a *Forrás és irodalom* című fejezetben; kivéve: al.= alakuló közgyűlés, dí.= (rendkívüli) díszközgyűlés, ker.= kerület, r.= rendes közgyűlés, rk.= rendkívüli közgyűlés, th.= törvényhatósági, tiú.= tisztújító közgyűlés, ün.= (rendkívüli) ünnepi közgyűlés.

1. BKMÖL IV. 1903. a. 43. kötet – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1921. [Az alábbi közgyűlések jelenléti ívei kerültek felhasználásra: 1921. jan. 31. (r.), 1921. febr. 28. (r.), 1921. márc. 31 (r.), 1921. ápr. 22. (r.),1921. máj. 20. (rk.), 1921. máj. 31. (r.), 1921. jún. 23. (r.), 1921. júl. 26. (r.), 1921. júl. 31. (rk.), 1921. aug. 6. (rk.), 1921. aug. 10. (rk.), 1921. aug. 30. (r.), 1921. szept. 12. (rk.), 1921. szept. 29. (r.), 1921. okt. 25. (r.), 1921. nov. 29. (r.), 1921. dec. 30. (r.). – Az 1921. évben összesen 17 közgyűlést tartottak.]
2. BKMÖL IV. 1903. a. 47. kötet – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1925. [Az alábbi közgyűlések jelenléti ívei kerültek felhasználásra: 1925. jan. 31. (r.), 1925. febr. 28. (r.), 1925. márc. 30. (r.), 1925. ápr. 29. (r.), 1925. máj. 30. (r.), 1925. jún. 30. (r.), 1925. júl. 6. (rk.), 1925. júl. 17. (rk.), 1925. júl. 30. (r.), 1925. aug. 31. (r.), 1925. szept. 30. (r.), 1925. okt. 29. (r.), 1925. nov. 30. (r.), 1925. dec. 31. (r.) – Az 1925. évben összesen 14 közgyűlést tartottak.]
3. BKMÖL IV. 1903. a. 51. kötet – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1929. [Az alábbi közgyűlések jelenléti ívei kerültek felhasználásra: 1929. nov. 20. (al.), 1929. nov. 30. (rk.), 1929. dec. 7. (tiú.), 1929. dec. 7. (tiú.) – Az 1929. évben megtartott közgyűlésből azt az utolsó 4 jegyzőkönyvet használtuk fel, amely már a választások után keletkezett.]
4. BKMÖL IV. 1903. a. 52. kötet – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1930. [Az alábbi közgyűlések jelenléti ívei kerültek felhasználásra: 1930. jan. 15. (r.), 1930. febr. 27. (r.), 1930. febr. 28. (r.), 1930. márc. 1. (ün.), 1930. márc. 31. (r.), 1930. ápr. 27. (ün.), 1930. ápr. 30. (r.), 1930. máj. 17. (r.), 1930. máj. 31. (rk.), 1930. jún. 23. (r.), 1930. júl. 16. (rk.), 1930. júl. 25. (r.), 1930. aug. 16. (rk.), 1930. aug. 29. (r.), 1930. szept. 30. (r.), 1930. okt. 1. (r.), 1930. okt. 29. (r.), 1930. nov. 29. (rk.), 1930. dec. 23. (r.) – Az 1930. évben összesen 19 közgyűlést tartottak.]
5. BKMÖL IV. 1903. a. 57. kötet – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1935. [Az alábbi közgyűlések jelenléti ívei kerültek felhasználásra: 1935. jan. 18. (al.), 1935. jan. 29. (r.), 1935. febr. 7. (rk.), 1935. ápr. 8. (rk.), 1935. ápr. 27. (r.), 1935. jún. 26. (r.), 1935. aug. 6. (rk.), 1935. szept. 27. (r.), 1935. okt. 24. (rk.), 1935. dec. 21. (r.) – Az 1935. évben összesen 10 közgyűlést tartottak.]
6. BKMÖL IV. 1903. a. 59. kötet – Közgyűlési jegyzőkönyv, 1940. [Az alábbi közgyűlések jelenléti ívei kerültek felhasználásra: 1939. dec. 22. (tiú.), 1940. jan. 29. (r.), 1940. jan. 30. (dí.), 1940. márc. 1. (rk.), 1940. márc. 27. (dí.), 1940. ápr. 30. (r.), 1940. máj. 31. (rk.), 1940. jún. 22. (rk.), 1940. jún. 27. (r.), 1940. szept. 14. (dí.), 1940. szept. 30. (dí.), 1940. szept. 30. (r.), 1940. okt. 9. (rk.), 1940. okt. 30. (rk.), 1940. nov. 29. (rk.), 1940. dec. 20. (r.), 1940. dec. 28. (ün.) – Az 1940. évben az 1939. évi utolsó, tisztújító közgyűléssel együtt összesen 17 közgyűlést tartottak.]
7. BKMÖL IV. 1903. c. 1. kötet – Kisgyűlési jegyzőkönyv, 1930. [Az alábbi kisgyűlések jelenléti ívei kerültek felhasználásra: 1930. jan. 15. (r.), 1930. febr. 24. (r.), 1930. márc. 26. (r.), 1930. márc. 31. (rk.), 1930. ápr. 29. (r.), 1930. máj. 16. (r.), 1930. máj. 30. (rk.), 1930. jún. 21. (r.), 1930. júl. 16. (r.), 1930. júl. 24. (rk.), 1930. aug. 16. (r.), 1930. aug. 28. (rk.), 1930. szept. 24. (r.), 1930. szept. 26. (r.), 1930. szept. 26. (r.), 1930. szept. 27. (r.), 1930. szept. 27. (r.), 1930. okt. 27. (r.), 1930. nov. 26. (r.), 1930. dec. 22. (r.) – Az 1930. évben összesen 20 kisgyűlést tartottak.]

8. BKMÖL IV. 1903. c. 6. kötet – Kisgyűlési jegyzőkönyv, 1935. [Az alábbi kisgyűlések jelenléti ívei kerültek felhasználásra: 1935. jan. 28. (r.), 1935. febr. 7. (rk.), 1935. febr. 25. (r.), 1935. márc. 26. (r.), 1935. ápr. 27. (r.), 1935. máj. 27. (r.), 1935. jún. 25. (r.), 1935. júl. 25. (r.), 1935. aug. 6. (rk.), 1935. aug. 29. (r.), 1935. szept. 26. (r.), 1935. okt. 24. (r.), 1935. nov. 28. (r.), 1935. dec. 21. (r.) – Az 1935. évben összesen 14 kisgyűlést tartottak.]
9. BKMÖL IV. 1903. c. 11. kötet – Kisgyűlési jegyzőkönyv, 1940. [Az alábbi kisgyűlések jelenléti ívei kerültek felhasználásra: 1940. jan. 26. (r.), 1940. febr. 28. (r.), 1940. márc. 28. (r.), 1940. ápr. 29. (r.), 1940. máj. 30. (r.), 1940. jún. 22. (rk.), 1940. jún. 26. (r.), 1940. júl. 25. (r.), 1940. aug. 30. (r.), 1940. szept. 27. (r.), 1940. okt. 28. (r.), 1940. nov. 28. (r.), 1940. dec. 18. (r.) – Az 1940. évben összesen 13 kisgyűlést tartottak.]
10. KNC 1922. 49–54. – Törvényhatósági bizottság tagjai, 1921–1922. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, foglalkozás, lakcím, a th. tagság jogcíme.]
11. KNC 1927. 153–157. – Törvényhatósági bizottság tagjai, 1926–1927. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, foglalkozás, lakcím, a th. tagság jogcíme.]
12. KNC 1930. 175–177. – Törvényhatósági bizottság tagjai, 1930. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, foglalkozás, lakcím, a th. tagság jogcíme.]
13. KNC 1935. 165–167. – Törvényhatósági bizottság tagjai, 1935. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, lakcím, a th. tagság jogcíme.]
14. KNC 1940. 115–116. – Törvényhatósági bizottság tagjai, 1940. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, lakcím, a th. tagság jogcíme.]
15. KNC 1930. 177–178. – Törvényhatósági bizottság kisgyűlési tagjai, 1930. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, a kisgyűlési tagság jogcíme.]
16. KNC 1935. 167. – Törvényhatósági bizottság kisgyűlési tagjai, 1935. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, a kisgyűlési tagság jogcíme.]
17. KNC 1935. 116–117. – Törvényhatósági bizottság kisgyűlési tagjai, 1940. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, a kisgyűlési tagság jogcíme.]
18. BKMÖL IV. 1908. b. 3970/1921. – A legtöbb adót fizetők th. bizottsági tagoknak 1921. évre összeállított névjegyzéke. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, foglalkozás, lakcím, egyszeresen és kétszeresen számított összes adó összege, a kétszeres adószámítás alapja.]
19. BKMÖL IV. 1908. b. 3970/1921. – Az 1921. február 20-án megtartott helyi választások, választói kerületenkénti jegyzőkönyvei: 06333/1921 (I. ker.) 06334/1921 (II. ker.) 06335/1921 (III. ker.) 06336/1921 (IV. ker.) 06337/1921 (V. ker.) 06338/1921 (VI. ker.). [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, elnyert szavazatok száma.]
20. BKMÖL IV. 1908. b. 2756/1925. – A legtöbb adót fizető th. bizottsági tagoknak 1925. évre összeállított névjegyzéke. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, foglalkozás, lakcím, egyszeresen és kétszeresen számított összes adó összege, a kétszeres adószámítás alapja.]
21. BKMÖL IV. 1905. 4. doboz. – A legtöbb adót fizető th. bizottsági tagoknak 1926 évre összeállított névjegyzéke. [A 114 fős virilis lista, eltérő kézírással kiegészítésre került a 115–323. pozíciókban. Így a névjegyzék lénygében a város legtöbb adót fizetőinek, és nem pusztán viriliseiről informál. A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, foglalkozás, lakcím, egyszeresen és kétszeresen számított összes adó összege, a kétszeres adószámítás alapja.]

22. BKMÖL IV. 1905. 4. doboz. – A törvényhatósági legtöbb adót fizető választók [végleges] névjegyzéke, 1929. szeptember 21. [Ez volt az alapja az 1929 őszén megtartott helyi választásoknak, így a november 20-ai kezdettel megalakuló 1930. évi közgyűlés viriliseire vonatkozó adatoknak is. A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, foglalkozás, lakcím, egyszeresen és kétszeresen számított összes adó összege.]

23. BKMÖL IV. 1905. 4. doboz. – Kecskemét th. város törvényhatósági bizottsági tagjainak névsora az 1929. évi XXX. tc. alapján. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, jogcím.]

24. BKMÖL IV. 1905. 5. doboz. – A legtöbb adófizetők 1934. évi [1935. évre érvényes] névjegyzéke, 1934. október 22. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, foglalkozás, lakcím, egyszeresen és kétszeresen számított összes adó összege.]

25. BKMÖL IV. 1905. 6. doboz. – Az 1935. évre megállapított legtöbbadófizetőknek névjegyzéke, a városi adóhivatal által. 1934. augusztus 21. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, születési év, lakcím, foglalkozás, földadó, házadó, általános kereseti adó, alkalmazottak kereseti adója, községi pótadó, egyszeresen és kétszeresen számított összes adó összege, a kétszeres adószámítás alapja.]

26. BKMÖL IV. 1905. 6. doboz. – Igazolt th. bizottsági tagok és póttagok névsora 1935. január 1-től, 1939. december 31-ig. 1934. december 31. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, foglalkozás, lakcím, a hatályosság dátuma (1939 vagy 1944), és a jogcímet biztosító, elnyert szavazatok száma.]

27. BKMÖL IV. 1905. 6. doboz. – [Az 1935–39 között érvényes törvényhatósági bizottsági összes rendes és póttag adatai. A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, foglalkozás, lakcím, születési év, születési hely, apja és anyja neve.]

28. BKMÖL IV. 1905. 6. doboz, 9/ig.vál./1939. – A legtöbbadófizetők idiglen[es] névjegyzékének összeállítása és közszemlére tétele. 1939. szeptember 23. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, foglalkozás, lakcím, egyszeresen és kétszeresen számított összes adó összege.]

29. BKMÖL IV. 1905. 6. doboz. – I. kimutatás. A legtöbb adót fizetőknek a városi adóhivatal által az 1940. évre megállapított névjegyzéke, 1939. július 15. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, születési év, lakcím, foglalkozás, földadó, házadó, általános kereseti adó, alkalmazottak kereseti adója, községi pótadó, egyszeresen és kétszeresen számított összes adó összege, a kétszeres adószámítás alapja.]

30. BKMÖL IV. 1905. 6. doboz. – II. kimutatás. A legtöbb adót fizető zsidó adózókról. 1940. évre. Megjegyzés: A jelen kimutatásban felsorolt zsidó adózóknak a legtöbb adót fizetők névjegyzékébe való felvétele esetén az első (1–120-ig) csoportba kerülnének az I. kimutatás 1-től 79. és a II. kimutatás 1–41 tételig felvett adózók. A második csoportba (121–240-ig) kerülnének az I. kimutatás 80–174-ig és a II. kimutatás 42–66 tételig felvett adózók. A harmadik, (241–360-ig) csoportba pedig az I. kimutatás 175-től 277-ig és II. kimutatás 67-től 83 tételig levett adózók. 1939. július 25. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, születési év, lakcím, foglalkozás, földadó, házadó, általános kereseti adó, alkalmazottak kereseti adója, községi pótadó, egyszeresen és kétszeresen számított összes adó összege, a kétszeres adószámítás alapja.]

31. BKMÖL IV. 1928. a. 1. doboz. – Kimutatás az 1939. évre érvényes országgyűlési képviselőválasztók névjegyzékében szereplő zsidó választókról. [A kimutatás az alábbi adatokat tartalmazza: szavazókör, név, lakcím, születési év, apja és anyja neve.]

32. BKMÖL IV. 1904. 56. csomó. – Névjegyzék lajstromos országgyűlési képviselőválasztó-kerületben választójogosultakról az 1939. évre. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: név, születési idő, születési hely, apja és anyja neve, foglakozás, lakcím, a választójogosultság jogcíme, vagy a választójogosultság megtagadásának (1939. évi 4. tc. 1. §) jogcíme.]

33. KNC 1927. 33–98. – Az összes szőlőbirtokos, 1926. szeptember. [A lista az alábbi adatokat tartalmazza: az ingatlan tulajdonosának vagy tulajdonosainak neve (férj, feleség, gyermek, elhalálozás esetén örökös, örököstárs), lakcíme, a birtok mérete (kat. hold, négyszögöl).]

34. KNC 1927. 99–143. – Az összes 4 kat. hold feletti földbirtokos, 1926. október. [A lista az alábbi adatokat tartalmazza: az ingatlan tulajdonosának vagy tulajdonosainak neve, lakcíme, a birtok mérete.]

35. KNC 1930. 49–100. – Az összes 1 kat. hold feletti szőlőbirtokos, 1930. január 1. [A lista az alábbi adatokat tartalmazza: az ingatlan tulajdonosának vagy tulajdonosainak neve, lakcíme, a birtok mérete.]

36. KNC 1930. 101–163. – Az összes 4 kat. hold feletti földbirtokos, 1930. január 1. [A lista az alábbi adatokat tartalmazza: az ingatlan tulajdonosának vagy tulajdonosainak neve, lakcíme, a birtok mérete.]

37. KNC 1935. 53–105. – Az összes 1 kat. hold feletti szőlőbirtokos, 1934. június 1. [A lista az alábbi adatokat tartalmazza: az ingatlan tulajdonosának vagy tulajdonosainak neve, lakcíme, a birtok mérete.]

38. KNC 1935. 106–153. – Az összes 8 kat. hold feletti földbirtokos, 1934. június 1. [A lista az alábbi adatokat tartalmazza: az ingatlan tulajdonosának vagy tulajdonosainak neve, lakcíme, a birtok mérete.]

39. KNC 1938. 61–119. – Az összes 1 kat. hold feletti szőlőbirtokos, 1937. június 1. [A lista az alábbi adatokat tartalmazza: az ingatlan tulajdonosának vagy tulajdonosainak neve, lakcíme, a birtok mérete.]

40. KNC 1938. 120–196. – Az összes 5 kat. hold feletti földbirtokos, 1937. július 1. [A lista az alábbi adatokat tartalmazza: az ingatlan tulajdonosának vagy tulajdonosainak neve, lakcíme, a birtok mérete.]

41. KNC 1927. 144–184., 191–211. – A város fontosabb gazdasági, társadalmi intézményeinek, szervezeteinek vezető posztjait betöltők, 1926–1927. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: az adott intézmény, szervezet megnevezése, a vezetői-irányítói pozíciók minősége, a vezetők vagy irányítói testületek tagjainak neve és lakcíme.]

42. KNC 1938. 197–214., 220–246., 260–275., 289–293., 324–334. – A város fontosabb gazdasági, társadalmi intézményeinek, szervezeteinek vezető posztjait betöltők, 1937–1938. [A névjegyzék az alábbi adatokat tartalmazza: az adott intézmény, szervezet megnevezése, a vezetői-irányítói pozíciók minősége, a vezetők vagy irányítói testületek tagjainak neve és lakcíme.]

43. BKMÖL XV. 1.a – Kecskemét, 1933/1. Kecskemét th. város átnézeti térképe, 1933.

Azt már korábban leírtuk, hogy kiket és mi alapján soroltunk a multifunkcionális elitcsoport tagjai közé *(197., 200., 245–249. oldal)*, azt azonban mindeddig nem részleteztük, hogy a szóban forgó 368 személyről pontosan milyen adatokat gyűjtöttünk, s főleg tételesen milyen források alapján állítottuk azt össze. A változókat az eredeti, adatbázisban feltüntetett sorrendben tárgyaljuk, a felhasznált forrásokat pedig a fenti sorszámok alapján idézzük, hivatkozzuk.

56. táblázat
A MEA fő- és mellékváltozóinak forrása

Főváltozók	*Felhasznált forrás*
Név, doktori és vitézi cím	1–32., 41–42.
Vallási, felekezeti hovatartozás	30–32., 41–42.
Születési év és hely	25., 27., 29–32.
Feleség neve	31–40.
Foglalkozás	10–12., 18., 20–22., 24–30., 32., (41–42).
Törvényhatósági bizottsági tagság	1–17., 19., 23., 26–27.
Legtöbb adót fizetői „tagság”	18., 20–22., 24–25., 28–30.
Szervezett gazdasági és társadalmi pozíciók	41–42.
Lakcím	18., 20–22., 24–42.
Adóösszegek	18., 20–22., 24–25., 28–30.
Földbirtoktulajdon és annak mérete	33–40.
Közgyűlésen való részvétel	1–6.
Kisgyűlésen való részvétel	7–9.

Mellékváltozók	*Felhasznált forrás*
Foglalkozás kódok*	10–12., 18., 20–22., 24–30., 32., (41–42).
Lakcím kerületek szerint[1182]	18., 20–22., 24–43.
Házingatlan becsült átlagos értéke	25., 29–30., a kiszámítás módját lásd: *27. táblázat*
Éves vállalkozói kereset	25., 29–30., a számítás módját lásd *777.* és *810. lábjegyzet*
Havi (alkalmazotti) kereset	25., 29–30., a számítás módját lásd *777.* és *871. lábjegyzet*
Földingatlan átlagos értéke	25., 29–30., a kiszámítás módját lásd: *26. táblázat*

* Az MEA-ban 23 foglalkozási csoportkódot alkalmaztunk.[1183] Az adatbázis szerinti kódolás a következő: 1 = *földbirtokos* [előforduló megnevezések az adatbázisban: birtokos, földbirtokos, nagybirtokos, szőlőbirtokos, szőlőmíves (szőlőbirtokos)]; 2 = *gazdálkodó, bérlő* [előforduló megnevezések az adatbázisban: bérlő, feles(bérlő), földbérlő, gazdálkodó]; 3 = *házbirtokos* [előforduló megnevezés az adatbázisban: házbirtokos]; 4 = *magánzó* [előforduló megnevezés az adatbázisban: magánzó]; 5 = *kereskedő* [előforduló megnevezések az adatbázisban: borkereskedő, fakereskedő, fűszerkereskedő, gabonakereskedő, gyapjúkereskedő, gyümölcskereskedő, kereskedő, női kabátkereskedő, női ruhakereskedő, rőfös kereskedő, ruhakereskedő, sertéskereskedő, sörbizományos, sörraktáros, terménykereskedő, tollkereskedő, üvegkereskedő, vaskereskedő]; 6 = *iparos* [előforduló megnevezések az adatbázisban: asztalos, asztalosmester, cipész, cipőgyáros, ecetgyáros, ékszerész, építőmester, férfiszabó, gőzmalom-tulajdonos, hentes, hordógyáros, iparos, kádár, kádármester, kályhásmester, kárpitos, kenyérgyáros, kőműves, lakatos, lakatosmester, laptulajdonos, malomtulajdonos, mészáros, mészáros mester, műkőáru-gyáros, nyomdatulajdonos, órás, pékmester, sírkőgyáros, szabó, szalámigyáros, szikvízgyáros, szobafestő, temetkezési vállalkozó, tímár, tímármester]; 7 = *vendéglős* [előforduló megnevezések az adatbázisban: szállodatulajdonos, vendéglős]; 8 = *ügyvéd* [előforduló megnevezések az adatbázisban: gyakornok ügyvéd, ügyvéd]; 9 = *közjegyző* [előforduló megnevezések az adatbázisban: kir. közjegyző, közjegyző]; 10 = *bíró* [előforduló megnevezések az adatbázisban: bíró, járásbíróelnök, járásbírósági elnök, kir. táblai tanácselnök, kir. törvényszéki tanácselnök, közigazgatási bírósági tanácselnök, községi bíró, ny. járásbíróelnök, ny. kir. ítélőtáblai tanácselnök, ny. kir. közigazgatási bíróság tanácselnöke, ny. kir. törvényszéki elnök, ny. kuriai bíró, ny. táblai tanácselnök, ny. törvényszéki bíró, ny. törvényszéki tanácselnök, tanácselnök, törvényszéki elnök., törvényszéki tanácselnök, törvényszéki bíró]; 11 = *orvos* [előforduló megnevezések az adatbázisban: fogorvos, főorvos, korház főorvos, orvos]; 12 = *gyógyszerész* [előforduló megnevezések az adatbázisban: droguista, gyógyszerész]; 13 = *mérnök* [előforduló megnevezések az adatbázisban: építész, építészmérnök, építő, gépészmérnök, mérnök]; 14 = *pap, lelkész, szerzetes* [előforduló megnevezések az adatbázisban: áldozópap, evangélikus esperes, evangélikus főesperes, főesperes, főrabbi, házfőnök, kegyesrendi házfőnök, lelkész, pápai prelátus, plébános, prelátus, református lelkész, római katolikus főesperes, apátplébános, Szent Erzsébet templomi lelkész, Szent-ferencrendi házfőnök]; 15 = *tanár, tanító* [előforduló megnevezések az adatbázisban: elemi iskolai igazgató, felsőkereskedelmi iskolaigazgató, főgimnáziumi igazgató, főgimnáziumi tanár, földműves iskolaigazgató, gimnáziumi tanár, gimnáziumi igazgató, iskolaigazgató, jogakadémiai dékán, jogakadémiai tanár, jogtanár, kereskedelmi iskolaigazgató, községi tanító, leánylíceumi igazgató, népiskolai igazgató, ny. gimnáziumi igazgató, ny. népiskolai igazgató, ny. polgári iskolai igazgató, ny. tanár, ny. vallástanár, polgári leányiskolai igazgató, reálgimnáziumi igazgató, reálgimnáziumi tanár, reáliskolai tanár, siket-néma intézeti tanár, tanár, tanító, vallástanár, zeneiskola-igazgató]; 16 = *magántisztviselő* [előforduló megnevezések az adatbázisban: bank hivatalnok, bankigazgató, banktisztviselő, bankelnök, bankfőnök, banktitkár, Futura igazgató, ipartestületi főjegyző, ipartestületi jegyző, konzervgyár-igazgató, mezőgazdasági kamara helyettes igazgató, mezőgazdasági kamarai igazgató, mezőgazdasági kamara elnöke, ny. bankigazgató, ny. kamarai igazgató, pinceszövetkezet-igazgató, szövetkezet igazgató, takarékpénztári titkár, takarékpénztári elnök, takarékpénztári igazgató]; 17 = *vasúti tisztviselő* [előforduló megnevezés az adatbázisban: ny. vasúti tisztviselő]; 18 = *állami tisztviselő* [előforduló megnevezések az adatbázisban: nyugalmazott állampénztári főtanácsos, kir. ügyész, kir. ügyészségi elnök, légügyi felügyelő, m. kir. pénzügyigazgató, kir. tanfelügyelő, népiskolai felügyelő igazgató, országgyűlési képviselő, ügyész]; 19 = *megyei tisztviselő* [előforduló megnevezések az adatbázisban: főispán, főispáni titkár]; 20 = *városi tisztviselő* [előforduló megnevezések az adatbázisban: adópénztáros, adóügyi törvényhatósági bizottsági főszámvevő, aljegyző, állategészségügyi tanácsos, árvaszéki elnök, árvaszéki helyettes elnök, árvaszéki ügyész, árvaszéki ülnök, főerdész, főerdőmester, főjegyző, főpénztáros, főszámvevő, főtanácsos, gazdasági főfelügyelő, helyettes főszámvevő, helyettes pénzügyigazgató, helyettes polgármester, házi pénztárnok, háztartási főszámvevő, javadalmi ügyvezető, kereskedelmi-gazdasági felügyelő, könyvelő, levéltáros, műszaki főtanácsos, műszaki tanácsos, ny. árvaszéki elnök, ny. főkönyvelő, ny. főpénztári ellenőr, ny. főpénztárnok, ny. főszámvevő, ny. helyettes polgármester, ny. irodavezető, ny. kerületi főnök, ny. kerületi főkapitány, ny. műszaki tanácsos, ny. őrnagy, ny. pénzügyi igazgatóhelyettes, ny. pénzügyigazgató, ny. pénzügyőri felügyelő, ny. polgármester, ny. pénzügyi főbiztos, ny. rendőr főkapitány, ny. rendőr főfelügyelő, ny. tisztifőorvos, ny. tanácsnok, ny. tisztviselő, ny. városi tisztviselő, ny. városi műszaki főtanácsos, ny. városi pénztári ellenőr, polgármester, polgármesteri jegyző, számtanácsos, számvizsgáló, tisztifőügyész, tanácsnok, törvényhatósági bizottsági főjegyző, törvényhatósági bizottsági főmérnök, törvényhatósági bizottsági főszámvevő, törvényhatósági bizottsági műszaki főtanácsos, törvényhatósági erdőmester, törvényhatósági főmérnök, tisztifőorvos, városi aljegyző, városi árvaszéki ülnök, városi erdőmester, városi főjegyző, városi főpénztárnok, városi főszámvevő, városi tanácsnok, városi tisztviselő]; 21 = *munkás* [nincs]; 22 = *ismeretlen*; 23 = *egyéb* [előforduló megnevezések az adatbázisban: cséplőgép-tulajdonos, egyházi pénztárnok, igazgató, lapszerkesztő, római katolikus egyházgondnok, szerkesztő].

[1182] A lakcímek kerületenkénti elhelyezésében segítségünkre volt: Erdélyi 2004.78–79, 83–83.

[1183] A standardcsoportok kijelölésében — némi módosítással — segítségünkre volt: Takács T. 2008. 74–104.

Ezek után még néhány fontos technikai, adatrögzítési eljárásról is szólnunk kell. Az adatbázisokban található különböző forrásokból származó adattípusok összeillesztéséhez alapvetően a tulajdonnevet, a lakcímet és a foglalkozást használtuk. De olykor rászorultunk arra is, hogy a feleség vagy a földbirtoktulajdon alapján végezzük el a rekordok nominális rögzítését. Az adat-összeillesztést csupán abban az esetben végeztük el, ha nagybiztonsággal (nagyvalószínűséggel) összetartozónak tűnt két rekord. Amennyiben az összefűzéshez kevés (elégtelen) kapcsolódási felület, illesztési adatpont állt rendelkezésünkre, abban az esetben — a bizonytalanság miatt — inkább amellett döntöttünk, hogy mégsem fűzzük egymásba a kérdéses adatokat; még abban az esetben sem, ha egyetlen olyan információ sem merült fel, amely ellene szólt volna az összeillesztésnek. De előfordult olyan eset is, amikor egy adatsor, azért szerepelt megkettőződve adatbázisunkban, mert a név nem egyezett. Hübl Emil elsőként az 1929. évi, Hübl Milán pedig az 1934. évi virilis névjegyzéken szerepelt. Végül — éppen az ilyen esetek kiszűrésére tett egyik ellenőrzésünk alkalmával —, az abc sorrendben egymás alá rendezett rekordoknál feltűnő volt, hogy mindketten nyugalmazott ezredesek voltak. A további vizsgálat során az is kiderült, hogy Hübl Emil 1926-ban és 1934-ben is feleségével Zsitvay Ilonával közösen tulajdonolt előbb 11, majd később közel 13 kat. hold méretű szőlőföldet. Ezek után meglepő volt azt tapasztalni, hogy 1937-ben Hübl Milán pontosan ugyanakkora (12 kat. hold 1393 négyszögöl) szőlőt birtokolt, mint három évvel korábban Emil. Végül az is kiderült, hogy mindkettőjük feleségét ugyanúgy hívták. Ez pedig egyértelművé tette, hogy Hübl Emil és Hübl Milán egy és ugyanaz a személy, Hübl Emil Milán néven. Mindezek ellenére Hübl mégsem került be — a megfelelő opciók hiányában — a multifunkcionális elitbe, így az MEA-ba sem.

A földvagyon rögzítésekor olyan adatokat is beemeltünk az adatbázisba, amikor az érintett elittag már elhunyt, ellenben özvegye vagy más örököse továbbra is birtokolta az ingatlant. Ilyen esetekben arra voltunk kíváncsiak, hogy mi lett a birtok sorsa. Példa erre Tóth Zsigmond református kereskedő, a városirányítási és a társadalmi elit tagjának esete, aki 1926-ban, vagy röviddel később meghalt. Az említett év adótelekkönyvi összeírása szerint még ekkor feleségével közösen birtokoltak közel 2 kat. hold szőlőt. Négy évvel később, 1930-ban az összeírás alapján már Tóth özvegye, Bencsik Teréz neve alatt szerepel az ingatlan. 1934-ben a korábbi szőlőbirtok mérete duplájára emelkedett, miközben több mint 13 kat. hold földdel is rendelkezett, amit 1937-ben is még változatlan formában tulajdonolt. További meglepetés, hogy 1940-re a szőlő újabb 3 holddal gyarapodott, meghaladva ezzel a 7 kat. holdat is. Ezzel, egy, férje halála után is sikeresen gazdálkodó asszony képe bontakozik ki előttünk, amely gyakorta elkerüli a magyar társadalomtörténet-írás figyelmét.

Szólnunk kell arról is, hogy a többnyire címtárakból rögzített lakcímek esetében néhány elírás figyelhető meg, kiváltképp az 1927-es és az 1930-as címtárakban, ellenben az 1930 után kiadott címtárak érezhetően pontosabbak, megbízhatóbbak. Ilyen elírásnak tekinthető például Váry István lakcíme 1929-ben, amikor Batthyány utca 14 szám helyett 11 volt feltüntetve. De ilyen elírás az is, amikor Kisfaludy utca 32 szám helyett 2 lett rögzítve 1926-ban, Csabay Gergely lakcímeként (stb.).

Végül hangsúlyozni kívánjuk, hogy minden igyekezetünk ellenére, a többszöri (négy-ötszöri) ellenőrzés dacára is bizonyára találhatók olyan elírások, amelyek az adatrögzítés során keletkeztek, mint ahogy olyanok is, amelyek már az eredeti forrásban is hibásan kerültek lejegyzésre. Ez utóbbiakról szeretnénk hinni, hogy többnyire sikerült más források összevetésével kijavítanunk; vagyis ez inkább az jelenti, hogy az adatbázisban mindig az eredeti megjelölés került rögzítésre, amit később sem írtunk át, ellenben, amikor egy-egy ilyen adattal dolgoztunk, akkor minden esetben mérlegeltük, hogy melyik az elfogadható, vélhetően helyes adat az öt időmetszetből, pontosabban épp fordítva, melyik a rossz, a hibás. Ugyanakkor annak a lehetősége is fennáll, hogy bizonyos rekordokat tévesen fűztünk össze, ilyenformán akadhatnak olyan nominális adatsorok, amelyek emiatt félrevezetők. Ezek száma — amennyiben mégis előfordulnak — egészen bizonyosan csekély, s az egészet tekintve aligha módosíthatják e hibák a végső eredményt. Ezzel kapcsolatban idézzük Ormos Mária más kontex-

tusban elhangzott szavait: „a múlt az idők mélyén valahogy úgy helyezkedik el, mint egy lezuhant és szilánkokra szakadt repülőgép roncsai: szétszóródva, és összefüggéseikből kiszakadva. Ezért a vizsgálódó szem eleve képtelen az egykori — feltételezett — egységet rekonstruálni. A történész valamit összeilleszt, valamit nem, és semmi garancia rá, hogy akár azt is jól állította volna össze, amit egyáltalán összeállított".[1184] Noha ekkora bizalmatlanság nincs bennünk az adatbázissal kapcsolatban, mégis e teoretikus nézőpontot továbbra is fenn kívánjuk tartani.

ViEA, VaEA és SEA

A címben jelzett három adatbázisról csak átfogóan kívánunk szólni, mivel mind a források, mind a technikai-adatrögzítési eljárás tekintetében hasonló, mi több ugyanazokat az eszközöket, módszereket használtuk, mint az MEA esetében.

Az adatbázisok főbb szerkezeti jellemzői külön-külön a következők: a ViEA (adatmátrix, oszlop-sor: 525×255), a VaEA (867×241) és a SEA (829×253) rendre 134 ezer, 209 ezer illetve 210 ezer, vagyis összesen 553 ezer bruttóadatot, hasonlóan rendre 27 ezer, 55 ezer és 14 ezer, vagyis összesen 96 ezer nettóadatot tartalmaznak.

Az adatbázisok a következő főváltozókat tartalmazzák: a ViEA – név, doktori és vitézi cím, születési év és hely, feleség neve, foglalkozás, törvényhatósági bizottsági tagság, legtöbb adót fizetői „tagság" (ebben az esetben a virilisek), lakcím, a virilisek adóösszegei, földbirtoktulajdon és annak mérete, közgyűlésen és kisgyűlésen való részvétel; a VaEA – név, doktori és vitézi cím, születési év és hely, feleség neve, foglalkozás, törvényhatósági bizottsági tagság, legtöbb adót fizetői „tagság", lakcím, a virilisek adóösszegei, földbirtoktulajdon és annak mérete; és a SEA – név, doktori és vitézi cím, törvényhatósági bizottsági tagság, legtöbb adót fizetői „tagság", szervezett gazdasági és társadalmi pozíciók, lakcím.

Végül a VaEA kapcsán külön szólunk még, egy módszertani probléma megoldásáról is. Az 1939-es második zsidótörvény hatálya alapján nem lehetett a legtöbb adót fizetők névjegyzékébe izraelita felekezethez tartozókat felvenni,[1185] így az 1940. évre érvényes lista nem is tartalmaz zsidó adózókat. Emiatt a szóban forgó forrás — a szokásostól is eltérő — erősen torz képet festene a város vagyoni elitjének összetételéről, helyzetéről. Ezt azonban módunkban állt ama szerencsésen fennmaradt forrás bevonásával kiküszöbölnünk, amely a legnagyobb zsidó adózókat rögzítette. A két listát úgy illesztettük össze, hogy mind a két névjegyzéken szereplő adóösszegeket egyszeresen vettük számításba, majd ez alapján rendeztük összevontan a zsidó és a nem zsidó adózók csoportját adóösszegük szerinti emelkedő sorrendbe, majd újrasorszámoztuk az adózókat mind az egyszeres, mind a kétszeres adószámítás elve alapján. (A művelet elvégzéséhez a fent említett 29–30. sorszámú forrásokat használtuk.)

[1184] Ormos 2003.

[1185] „Zsidó csak az összes választók közül választás, továbbá a vallásfelekezetek képviselete jogcímén lehet a törvényhatósági bizottság tagja. Zsidó mint legtöbb adófizető nem lehet a községi képviselőtestület tagja. Zsidót a törvényhatósági és a községi legtöbb adófizetők névjegyzékébe nem lehet felvenni." – 1939. évi 4. tc. 4. §

II. melléklet

A multifunkcionális elittagok néhány fontosabb adata

Jelmagyarázat:

A1 = azonosítószám (ID)

A2 = a forrásokban előforduló névalakok

A3 = vallás (ev=evangélikus; izr=izraelita; gk=görög katolikus; rk=római katolikus; ref=református)

A4 = születési év a felhasznált forrásokban

A5 = multifunkcionális elitcsoport kódja 1925/26-ban és 1935/37-ben (VGE=városirányítási–gazdasági duális elit; VTE=városirányítási–társadalmi duális elit; GTE=gazdasági–társadalmi duális elit; KE=komplex elit; 0=nem tag)

A6 = multifunkcionális mikro-elitcsoportok:

A	ti.	L	vál.+szGE+TE	W	é.sz.vf.+szGE+TE
B	vál.	M	szGE+TE	Bb	VaE+vál.
C	ti.+szGE	N	szGE+VaE+TE	Ff	VaE+vál.+szGE
D	vir.+szGE	O	VaE+TE	Gg	VaE+ti.+TE
E	vir.	P	TE	Hh	VaE+vál.+TE
F	vál.+szGE	Q	szGE	Ii	VaE+ti.+szGE+TE
G	ti.+TE	R	szGE+VaE	Ll	VaE+vál.+szGE+TE
H	vál.+TE	S	VaE	Uu	VaE+é.sz.vf.ö.+TE
I	ti.+szGE+TE	T	é.sz.vf.	Vv	VaE+é.sz.vf.ö.+szGE
J	vir.+TE	U	é.sz.vf.+TE	Ww	VaE+é.sz.vf.ö.+szGE+TE
K	vir.+szGE+TE	V	é.sz.vf.+szGE		

Rövidítések: é.sz.vf. = érdekképviseleti, szakszerűségi vagy vallásfelekezeti jogcímen lett képviselő, TE = társadalmi elittag, szGE = szervezett pozícióval rendelkező gazdasági elittag, ti. = tisztviselő, VaE = vagyoni elittag, vál. = választott képviselő, vir. = virilis.

A7 = hány alkalommal szerepel a legnagyobb adót fizetők listáján (1921, 1925, 1927, 1930, 1935, 1940 mintaévben)

A8 = hány cikluson keresztül tagja a törvényhatósági bizottságnak (1921, 1925, 1930, 1935, 1940 mintaévben)

A9 = szervezett gazdasági elitpozíciók száma 1926-ban és 1937-ben

A10 = társadalmi elitpozíciók száma 1926-ban és 1937-ben

A11 = a foglalkozás megnevezése az adott időpontban (1=földbirtokos; 2=gazdálkodó, bérlő; 3= házbirtokos; 4=magánzó; 5=kereskedő; 6=iparos; 7=vendéglős; 8=ügyvéd; 9=közjegyző; 10= bíró; 11=orvos; 12=gyógyszerész; 13=mérnök; 14=pap, lelkész, szerzetes; 15=tanár, tanító; 16=magántisztviselő; 17=vasúti tisztviselő; 18=állami tisztviselő; 19=megyei tisztviselő; 20=városi tisztviselő; 23(!)=egyéb; 0=ismeretlen) Az egyes foglalkozási kategóriák alá sorolt megnevezéseket lásd az *56. táblázatnál*.

ID	Név	Vallás	Születési év	MFE (1925/26)	MFE (1935/37)	MFE (1925/26)	MFE (1935/37)	LAF (1921–1940)	TBT (1921–1940)	szGE (1926)	szGE (1937)	TE (1926)	TE (1937)	Foglalkozás					
														1921	1925	1926	1929	1934	1939
A1	A2	A3	A4	A5		A6		A7	A8	A9		A10		A11					
100%	100%	77%	80%	100%		100%		100%		100%		100%		97%					
1	Adorján Imre dr.	izr	–	GTE	0	M	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0
2	Aigner Gusztáv	–	1881	0	KE	0	L	0	1	0	2	0	2	0	0	0	0	15	0
3	Almássy Sándor	ref	–	GTE	0	M	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0
4	Aszódi József	izr	1872/74	GTE	KE	M	W	2	2	1	1	1	1	5	5	0	0	5	5
5	Bagi Béla dr.	rk	1883/86	0	KE	0	K	3	3	0	1	1	1	0	0	0	8	16	8
6	Bagi Lajos	rk	–	0	GTE	0	M	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0
7	Bajnóczky Károly	ref	–	GTE	0	M	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0
8	Bakkay József	rk	1879	GTE	0	N	0	3	1	1	0	1	0	0	20	20	20	0	0
9	Baktay Albert	ref	1856/57	0	KE	0	K	3	1	1	2	0	2	0	0	0	16	16	16
10	Balásfalvi Kiss Endre dr.	ref	1886	KE	KE	L	Ii	3	5	3	5	2	15	8	20	0	20	20	19
11	Balásfalvi Kiss Kálmán dr.	ref	1880	KE	0	L	0	1	3	3	0	5	0	8	8	0	8	0	0
12	Balázs István dr.	izr	1881/85	GTE	KE	N	K	5	2	1	1	1	2	0	11	0	11	11	11
13	Balázs Rezső	rk	1865	KE	0	J	0	4	2	0	0	1	0	6	6	6	6	0	0
14	Balogh József	rk	1870	KE	VGE	K	D	4	4	1	1	1	0	0	2	0	1	2	2
15	Barcza József	ref	–	KE	0	L	0	1	3	1	0	5	5	0	23	0	23	0	0
16	Bardócz Árpád	–	1879	0	VGE	0	E	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	18	0
17	Barna Tibor	–	–	VGE	0	F	0	0	2	1	0	0	0	20	20	0	0	0	0
18	Bende Sándor dr.	rk	1893	GTE	GTE	O	O	5	1	0	0	1	1	0	16	16	16	16	16
19	Benkő István	rk	1875	KE	0	J	0	5	2	0	0	1	0	5	5	5	5	5	0
20	Berente Gábor id.	–	–	VGE	0	E	0	4	2	0	0	0	0	2	2	2	1	0	0
21	Berente István id.	–	1868/70	0	VGE	0	E	3	3	0	0	0	0	0	0	0	1	2	2
22	Beretvás István	ev	–	GTE	0	N	0	2	0	2	0	1	1	0	1	1	0	0	0
23	Bimbó János	rk	–	KE	0	J	0	3	1	0	0	1	0	0	5	5	5	0	0
24	Bimbó József	–	1888	0	VGE	0	E	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	6	6
25	Bíró Ádám	rk	1863	VTE	KE	H	J	1	3	0	0	2	2	18	18	0	0	18	0
26	Bíró Benő	–	1879	VTE	0	G	0	0	1	0	0	1	1	0	20	0	0	0	0
27	Bíró Sándor	ref	1883	KE	0	Hh	0	4	3	0	0	1	0	6	6	6	6	0	6
28	Bódogh Ferenc	rk	–	KE	0	J	0	4	2	0	0	1	0	12	3	12	12	0	0
29	Bódogh József	rk	1888	0	KE	0	J	5	2	0	0	0	1	0	0	6	5	5	5
30	Bodri Béni	rk	1870	KE	0	J	0	6	2	0	1	1	0	5	5	2	1	5	2
31	Bóka Gyula	ref	–	GTE	0	M	0	1	1	1	0	1	0	5	5	0	0	0	0
32	Bóka Papp Béla dr.	ref	1879	KE	GTE	K	N	6	2	1	1	1	2	8	8	8	8	8	8
33	Bóka (Papp) Zsigmond	ref	1840	KE	0	L	0	0	2	2	0	1	0	4	4	0	0	0	0
34	Borbás Béla	rk	1862/63	0	KE	0	J	2	3	0	0	0	2	1	1	0	1	4	0
35	Borsodi József dr.	izr	1878	0	KE	0	L	0	3	0	1	0	1	0	0	0	14	14	0
36	Bozzay Lajos	rk	–	KE	0	J	0	3	1	0	0	1	0	0	7	7	7	0	0
37	Bunzlau Vilmos	izr	1855	KE	0	J	0	4	2	0	0	1	0	5	5	5	5	0	0
38	Burdács Rezső	ref	1871	GTE	0	N	0	2	2	2	0	2	0	0	8	8	8	8	0
39	Burián László	ref	–	GTE	0	O	0	2	0	0	0	1	0	0	6	6	0	0	0
40	Csabai János ifj.	rk	–	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	1	5	5	0	0	0	0
41	Csabay Gergely	rk	1869	VTE	0	H	0	2	2	0	0	1	0	2	2	0	1	2	0
42	Csabay Géza dr.	ref	1861	GTE	GTE	O	O	5	1	0	0	1	1	20	20	0	20	20	20
43	Csabay Gyula	ref	1863	GTE	0	M	0	1	1	1	0	1	0	16	16	0	0	0	0
44	Cseh György	–	1857	VGE	0	E	0	4	1	0	0	0	0	0	1	0	1	2	2
45	Cserey-Pechány Albin dr.	rk	1892	KE	GTE	J	N	5	2	0	2	2	2	0	11	11	11	11	11

46	Csikai Lajos	ref	1870	KE	KE	L	L	0	5	1	1	1	1	6	6	0	6	6	6
47	Csikay Imre	ref	1859	0	GTE	0	O	2	0	0	0	1	1	0	0	0	3	2	0
48	Csitári János	rk	1864	0	KE	0	J	3	5	0	0	0	1	2	2	0	1	2	2
49	Csontos János	–	–	VGE	0	E	0	2	1	0	0	0	0	0	2	2	0	0	0
50	Csorba Gábor	rk	1898	0	GTE	0	O	3	0	0	0	0	1	0	0	0	1	2	2
51	Csorba István	–	1884	0	VGE	0	E	4	1	0	0	0	0	0	0	1	0	6	6
52	Csorba János	rk	1887/89	KE	KE	J	J	6	5	0	0	1	3	12	12	12	12	12	12
53	Csorba László	–	1894/95	VGE	0	E	0	5	2	0	0	0	0	2	2	2	0	2	2
54	Csősz József	rk	1864	KE	KE	K	K	5	4	3	3	2	1	16	1	2	1	1	0
55	Csősz László	rk	1891	KE	0	J	0	2	1	0	0	1	0	0	15	15	0	0	0
56	Deim Gusztáv	rk	1880	KE	0	J	0	4	2	0	0	1	0	6	6	6	0	0	0
57	Dékány György dr.	ref	–	GTE	0	O	0	3	0	0	0	1	1	0	1	1	1	0	0
58	Dékány Imre	ref	1859	GTE	0	O	0	5	1	0	0	1	0	1	1	1	1	2	0
59	Dékány László	rk	1856	KE	KE	I	Ww	3	5	3	1	3	2	20	20	0	20	20	20
60	Demtsa Pál dr.	–	–	0	GTE	0	M	0	1	0	1	0	5	0	0	0	0	0	0
61	Dezső Gyula dr.	ref	1887	GTE	GTE	O	O	5	0	0	0	1	3	0	15	0	15	15	15
62	Diószeghy József	rk	1876	0	GTE	0	O	3	0	0	0	0	1	0	0	0	20	20	20
63	Domián András	ref	1877	0	VTE	0	H	0	2	0	0	0	1	0	0	0	2	2	0
64	Domián György	ref	–	KE	0	K	0	3	2	1	0	1	0	2	1	2	0	0	0
65	Domokos Ferenc	rk	1870	0	KE	0	K	3	3	0	1	0	1	0	0	0	6	13	2
66	Domokos János	rk	1857	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	0	2	2	0	0	0	0
67	Donáth József dr.	izr	1882	GTE	KE	N	K	5	3	1	2	1	2	8	8	8	8	8	0
68	Dömötör István dr.	rk	1867/87	KE	0	J	0	4	1	0	0	1	0	0	12	12	12	12	0
69	Dömötör Lajos dr.	rk	1877	KE	KE	I	Ii	3	4	2	1	2	3	20	20	0	20	20	20
70	Dömötör László dr.	rk	1879	VGE	KE	F	Ll	3	5	4	2	0	1	8	8	0	8	9	9
71	Dömötör Pál	rk	1867	KE	VGE	K	E	5	4	4	0	2	0	2	2	2	1	1	0
72	Dudás Ferenc	rk	–	GTE	0	O	0	4	2	0	0	1	0	2	2	2	1	0	0
73	Egry Ferenc dr.	ref	1861/80	VGE	GTE	E	N	5	2	0	1	0	3	0	18	18	18	18	18
74	Ekker Lajos	–	1897	0	KE	0	L	0	2	0	1	0	1	0	0	0	0	6	0
75	Eördög Gyula	ev	1864	VTE	GTE	H	M	0	2	0	1	1	1	2	2	0	0	1	1
76	Farkas Béla dr.	rk	1886	KE	0	J	0	6	3	0	0	2	0	12	12	12	12	12	12
77	Farkas István	–	1891/92	VGE	KE	E	L	2	3	0	1	0	1	0	2	0	0	2	2
78	Farkas József	rk	–	KE	0	Hh	0	2	2	0	0	1	0	13	13	13	0	0	0
79	Farkas Kálmán	ref	–	VTE	0	H	0	0	2	0	0	3	3	15	15	0	0	0	0
80	Fáy István	ref	1881	KE	KE	I	Ii	2	4	4	5	1	4	19	19	0	19	19	0
81	Fehér Dávid	izr	1865/76	KE	0	J	0	5	2	0	0	1	0	5	5	5	5	0	5
82	Fehér József	rk	1872	0	GTE	0	O	3	1	0	0	0	2	0	0	0	10	10	10
83	Feisz Angelusz P.	rk	1886	0	VTE	0	U	0	1	0	0	0	2	0	0	0	0	14	14
84	Fejér Pál dr.	–	1894	0	VGE	0	V	0	2	0	5	0	0	0	0	0	0	8	0
85	Fekete Béla	–	1874	0	VTE	0	H	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0	20	20
86	Fischer Izsák	izr	1861	KE	0	K	0	6	2	1	0	1	0	5	5	5	5	3	5
87	Fispán Géza	izr	1894	0	KE	0	Uu	3	1	0	0	1	1	0	0	0	5	6	5
88	Fleischmann Samu	izr	1862	KE	0	J	0	4	1	0	0	1	0	0	6	6	6	6	0
89	Francsek József	ev	1855	KE	0	L	0	0	3	2	0	1	0	1	4	0	1	0	0
90	Frank Pál	izr	1875/76	VGE	0	E	0	5	1	0	0	0	0	0	5	5	5	5	5
91	Fritz Imre dr.	izr	1883	VGE	VGE	Bb	Ff	5	4	0	1	0	0	8	8	8	8	8	8
92	Fuc(h/k)s Samu	izr	–	GTE	0	N	0	2	0	1	0	1	0	0	5	5	0	0	0
93	Füredi Lajos	rk	1882	KE	KE	I	I	1	3	1	2	2	2	0	20	0	20	20	0
94	Füredy István dr.	ref	1881	VGE	0	D	0	3	2	1	0	0	0	0	8	8	8	0	0
95	Gaál József	rk	1875	VGE	KE	F	K	2	4	3	7	0	1	16	16	0	16	16	0
96	Gaál Sándor	ref	1846	VGE	0	E	0	4	1	0	0	0	0	0	2	1	1	0	0
97	Gál Mór	izr	–	GTE	0	O	0	2	0	0	0	1	0	0	3	3	0	0	0
98	Garzó Béla dr.	ref	1875	VTE	GTE	H	O	3	3	0	0	4	5	15	15	0	15	15	15
99	Garzó József	–	–	VTE	0	G	0	0	2	0	0	1	1	20	20	0	0	0	0
100	Garzó Sándor dr.	–	1887	VTE	KE	G	Ii	2	4	0	3	2	1	0	20	0	0	20	20

101	Gerber Ferenc	rk	1885	0	KE	0	K	3	3	2	2	0	4	0	0	0	16	16	16
102	Gerő Miksa dr.	izr	1893/94	0	KE	0	J	2	1	0	0	0	1	0	0	0	0	5	5
103	Gesztelyi Nagy László dr.	ref	1890/91	0	KE	0	K	3	3	2	5	0	2	0	16	0	16	16	16
104	Goite(i)n Jónás	izr	1853	0	GTE	0	O	2	0	0	0	1	1	0	0	0	0	6	6
105	Goitein Miksa	izr	1869	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	0	16	5	0	0	0	0
106	Gombkötő Antal	–	–	0	GTE	0	M	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
107	Gömöri/y Sándor	rk	1863	VTE	0	H	0	1	3	0	0	1	0	16	16	0	16	0	0
108	Grünblatt Lajos	–	–	VGE	0	E	0	2	1	0	0	0	0	0	5	5	0	0	0
109	Gyenes János Ö.	–	–	VGE	0	F	0	0	4	1	0	0	0	2	2	0	1	1	0
110	Györffy Balázs dr.	ref	1846	KE	0	K	0	3	2	1	0	5	1	8	8	8	0	0	0
111	Győrffy Pál	ref	–	0	GTE	0	M	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0
112	H. Kiss István	rk	1860	0	GTE	0	O	4	0	0	0	0	1	0	0	1	1	2	0
113	Hajdu/ú József dr.	ref	1876	VTE	0	H	0	1	3	0	0	1	2	15	15	0	15	0	0
114	Hajnóczi/y Iván dr.	rk	1886	0	GTE	0	O	3	0	0	0	6	6	0	0	0	15	15	15
115	Halmi Lajos	rk	–	0	KE	0	W	0	2	0	1	0	1	0	0	0	0	18	0
116	Hammerschmi€dt József dr.	rk	1876	0	GTE	0	O	3	1	0	0	0	1	0	0	0	11	11	11
117	Hankovszky Jenő	ref	1862	0	KE	0	Hh	3	2	1	0	0	1	0	0	0	1	1	1
118	Hankovszky Zsigmond	ref	1864	VTE	GTE	H	O	2	2	0	0	1	1	1	1	0	1	2	0
119	Harkay Béla dr.	rk	1886	KE	KE	I	Ii	3	5	5	4	3	2	20	20	0	20	20	20
120	Harkay József	rk	1873/77	0	GTE	0	O	2	0	0	0	1	2	0	0	0	0	10	10
121	Hatvani Pál	–	–	0	GTE	0	M	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
122	Hegedűs Ferenc dr.	rk	1879	GTE	KE	N	K	5	3	3	4	1	1	0	8	8	8	8	8
123	Héjjas Elek dr.	ref	1891	VGE	GTE	E	O	5	2	0	0	0	2	0	2	2	1	1	1
124	Héjjas Ferenc	ref	1876	KE	VGE	K	Bb	6	5	1	0	1	0	2	1	2	1	1	1
125	Héjjas István dr.	ref	1888	VGE	GTE	E	O	5	2	0	0	0	2	0	1	2	1	1	1
126	Héjjas István	ref	1856	KE	GTE	K	N	5	3	1	3	2	1	2	2	2	1	1	1
127	Héjjas Iván dr. vitéz	–	–	0	KE	0	L	0	3	1	1	0	1	0	0	0	18	18	0
128	Héjjas József	ref	1869	VGE	0	F	0	0	2	1	0	0	0	2	1	0	0	0	0
129	Héjjas Mihály	ref	1861	KE	0	K	0	3	2	4	0	3	0	16	16	16	0	0	0
130	Hercsuth Kálmán	–	–	GTE	0	M	0	0	1	1	0	1	0	0	18	0	18	0	0
131	Hetessy Kálmán dr.	ref	1882	KE	KE	L	Ww	3	5	1	2	3	4	14	14	0	14	14	14
132	Holczer Zsigmond dr.	izr	1875	GTE	GTE	O	O	6	2	0	0	1	1	11	11	11	11	11	11
133	Homoki Nagy László dr.	rk	–	GTE	0	O	0	3	0	0	0	2	0	0	8	8	8	0	0
134	Horváth Béla	rk	1847	KE	0	K	0	4	3	1	0	1	0	10	10	10	10	0	0
135	Horváth Gyula	–	–	VGE	0	E	0	2	1	0	0	0	0	0	5	5	0	0	0
136	Horváth Iván dr.	rk	1880	0	GTE	0	O	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	10	10
137	Horváth Károly dr.	–	1865/73	VGE	0	E	0	5	2	0	0	0	0	0	9	9	9	9	9
138	Horváth Mihály dr.	ref	1859	KE	VGE	K	E	5	4	3	0	3	0	11	11	11	11	11	0
139	Horváth Ödön dr.	rk	1901	0	KE	0	Ll	2	2	0	5	0	2	0	0	0	0	6	6
140	Igó Lajos	ref	1886	KE	0	I	0	0	1	1	0	1	0	0	20	0	0	0	0
141	Iv. Szabó László dr.	rk	1871	KE	KE	K	K	5	4	3	1	2	1	8	8	8	8	8	0
142	Jámbor János	rk	1876	0	GTE	0	O	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	15	15
143	Jámbor József dr.	rk	1886	KE	GTE	L	O	2	2	1	0	2	2	8	8	0	0	8	8
144	Jászai Benvenut	rk	–	KE	0	J	0	2	1	0	0	2	0	0	14	14	0	0	0
145	Jenei Vilmos	rk	1874	KE	0	J	0	6	2	0	0	1	0	7	7	7	7	2	2
146	Jeszenszky Lajos dr.	rk	–	VTE	0	H	0	0	4	0	0	2	0	10	20	0	0	0	0
147	Jobbágy István	ref	1859	GTE	0	M	0	0	0	1	0	1	0	18	18	0	0	0	0
148	Jobbágy Miklós dr.	–	1865/89	0	VTE	0	H	1	2	0	0	0	2	0	0	0	0	11	11
149	Joó Gyula dr.	ref	1876	VTE	KE	H	K	3	5	0	2	3	4	15	15	0	15	15	15
150	Kardos Dezső	–	–	VGE	0	E	0	2	1	0	0	0	0	0	5	5	0	0	0
151	Katona József	ref	1869	GTE	GTE	M	N	2	1	4	4	1	1	0	16	0	0	16	16
152	Kecskeméti Mihály	izr	1865/71	0	KE	0	W	1	2	0	2	1	2	0	0	0	5	5	5
153	Kelő János	rk	1879/81	0	KE	0	K	5	3	0	3	0	2	0	0	1	1	2	2
154	Kemény Sándor	ref	1884	0	GTE	0	O	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	2
155	Kenéz Zoltán dr.	izr	1882	GTE	KE	O	K	5	2	0	3	1	1	0	8	8	8	8	8

156	Kerekes Ferenc	ref	1864	KE	0	I	0	1	2	1	0	2	0	20	20	0	20	0	0
157	Kerekes József dr.	rk	1874	0	GTE	0	N	5	0	1	2	0	1	0	0	8	8	8	8
158	Kerekes József	rk	–	VTE	0	H	0	0	2	0	0	2	2	15	15	0	0	0	0
159	Keresztes János	ref	1865	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	0	2	2	0	0	0	2
160	Keresztes János id.	ref	1877	GTE	GTE	O	O	5	1	0	0	1	1	0	1	1	1	2	2
161	Keresztes Pál vitéz	ref	1889	0	KE	0	J	3	2	0	0	0	2	0	0	0	1	2	2
162	Kertay Ede	rk	1890	0	KE	0	I	0	2	0	1	0	1	0	0	0	0	20	20
163	Kertész Dezső	izr	1881	GTE	GTE	N	N	5	0	1	1	1	1	0	5	0	5	5	5
164	Kertész Menyhért	izr	1890	0	KE	0	Ww	3	2	0	1	0	1	0	5	0	5	5	5
165	Keszthelyi Tivadar	–	–	0	KE	0	W	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	20	0
166	Királymezei Tibor	rk	1885	0	VTE	0	U	0	2	0	0	0	4	0	0	0	14	14	15
167	Kiss György dr.	ref	1876	KE	KE	I	I	0	4	2	3	3	3	20	20	0	0	20	0
168	Kiss Gyula	–	–	VGE	0	D	0	1	1	1	0	0	0	0	16	0	0	0	0
169	Kiss János dr.	ref	1859	KE	0	K	0	4	3	5	0	3	0	10	10	10	10	0	0
170	Klein Simon	izr	1881/85	VGE	0	E	0	4	1	0	0	0	0	0	5	5	5	0	5
171	Knaute Lajos	rk	1872/73	VGE	GTE	E	O	5	1	0	0	0	1	0	1	1	20	1	1
172	Kon(tz/cz) Mihály dr.	rk	1874	0	KE	0	Ll	3	3	0	3	0	2	0	0	0	8	8	8
173	Koncz József	rk	1880	VGE	KE	E	K	5	4	0	1	0	1	0	2	2	1	2	2
174	Ková(ts/cs) Sándor	rk	1893	0	KE	0	Ww	3	3	1	3	0	3	0	0	0	14	14	14
175	Kovács Dániel Sv.	rk	1878	0	VTE	0	H	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0
176	Kovács Imre	–	1869	0	VGE	0	F	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	20	0
177	Kovács József Sz(ili)	–	1882	0	VGE	0	F	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	6	0
178	Kovács Máté	–	1891	0	VGE	0	F	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0
179	Kovács Mihály Sikari	rk	1862	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	0	1	3	0	0	0	0
180	Kovács Sándor	rk	–	KE	0	K	0	3	2	3	0	2	0	16	16	20	0	0	0
181	Kozacsek Elek dr.	rk	1881	KE	0	K	0	6	2	1	0	1	0	8	8	8	8	8	8
182	Kö/őrösi János	izr	1873	KE	GTE	J	O	6	2	0	0	1	1	5	5	5	5	5	5
183	Král Rezső	rk	–	GTE	0	O	0	3	0	0	0	1	0	0	5	5	5	0	0
184	Krisch József	–	1887	0	VGE	0	E	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0
185	Kusztrich János	rk	1873	0	GTE	0	O	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	10	0
186	Kut(i/hy) Árpád	rk	1890	VGE	KE	E	J	6	5	0	0	0	1	6	6	6	6	6	6
187	Labancz Ferenc dr.	–	1899	0	GTE	0	N	2	1	0	1	0	1	0	0	0	0	20	20
188	Laczi Imre	ref	1907	0	VTE	0	H	0	3	0	0	1	1	0	0	0	6	6	6
189	Laczy István	ref	1868/75	GTE	VGE	O	E	4	2	0	0	1	0	2	2	2	1	2	0
190	Laczy Pál	–	–	0	GTE	0	M	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0
191	Ladányi László	ref	1876	0	VTE	0	H	0	5	0	0	0	1	5	5	0	5	5	0
192	Lajos József	rk	1847	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	0	1	23	0	0	0	0
193	Lázár János	–	1893	VGE	0	E	0	5	1	0	0	0	0	0	1	2	1	2	1
194	Lázár József	–	1889	VGE	0	E	0	5	2	0	0	0	0	0	2	2	1	2	1
195	Lázár Sándor	ref	1869	VGE	0	E	0	3	1	0	0	0	0	0	2	2	1	0	0
196	Lebovics Márton	–	–	VGE	0	E	0	2	1	0	0	0	0	0	5	5	0	0	0
197	Lebovics Sándor	izr	1894/95	0	VGE	0	D	2	1	0	1	0	0	0	0	0	0	16	16
198	Leicht István	–	1876	0	VGE	0	V	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	6	0
199	Lendvay Ferenc	rk	–	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	0	2	2	0	0	0	0
200	Lestár Béla	–	–	VGE	0	E	0	2	1	0	0	0	0	0	5	5	0	0	0
201	Liszka Béla dr.	rk	–	KE	0	I	0	0	2	1	0	1	8	0	20	0	0	0	0
202	Littauer Mór	izr	–	GTE	0	O	0	4	1	0	0	1	1	5	5	5	5	0	0
203	Losonczi László	–	1874	VGE	0	E	0	6	2	0	0	0	0	2	2	1	1	1	1
204	M. Bodon Pál	–	1884	0	GTE	0	O	3	0	0	0	2	2	0	0	0	15	15	15
205	Magyar György	–	–	VGE	0	E	0	1	1	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0
206	Magyar József dr.	rk	1881	KE	KE	Hh	Ll	5	5	0	1	1	2	8	8	8	8	8	8
207	Markó Imre dr.	izr	1886	GTE	GTE	N	N	5	0	1	1	1	1	0	8	8	8	8	8
208	Markó István	izr	1891	VGE	0	E	0	5	1	0	0	0	0	0	6	6	6	6	6
209	Márkus Ferenc dr. vitéz	rk	1889	KE	KE	J	Ii	4	4	0	2	1	1	0	8	8	8	8	8
210	Marton Sándor	ref	1868/72	GTE	KE	M	K	3	2	1	2	5	4	0	15	0	15	15	15

211	Máté József dr.	–	1883	0	KE	0	W	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	8	0
212	Matolcsy Károly dr. vitéz	ref	1892	0	GTE	0	O	3	1	0	0	0	3	0	0	0	11	11	11
213	Matyók Sándor	rk	1864/66	KE	0	J	0	6	2	0	0	1	0	23	1	1	1	20	20
214	Mau(r)er Frigyes	ev	–	GTE	0	M	0	1	1	1	0	1	0	0	16	0	16	0	0
215	Merétey Sándor dr.	ref	–	0	GTE	0	M	0	0	0	1	1	3	0	0	0	0	0	0
216	Mester László ifj.	–	1898	0	VGE	0	D	5	2	0	1	0	0	0	0	2	1	2	2
217	Mészáros József	ref	1882	0	GTE	0	O	2	0	1	0	0	1	0	0	0	0	2	20
218	Mintsek Géza	rk	–	KE	0	K	0	4	2	1	0	1	0	12	12	12	12	0	0
219	Mócza János ifj.	rk	1885	0	KE	0	J	3	2	0	0	1	1	0	0	0	1	2	2
220	Móczár Gábor ifj.	rk	1867	KE	KE	L	Ll	1	5	2	2	2	2	1	5	0	2	2	0
221	Molnár Árpád dr.	rk	1873	0	GTE	0	O	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	10	10
222	Molnár Máté	–	1880	VGE	0	E	0	4	2	0	0	0	0	6	6	0	0	6	6
223	Moskovi(ts/cs) Lajos dr.	izr	1892	GTE	GTE	O	O	5	0	0	0	1	1	0	11	11	11	11	11
224	Muraközy Gyula	ref	–	KE	0	L	0	1	3	2	0	1	0	14	14	0	14	0	0
225	Nagy György dr.	–	1894	0	VTE	0	U	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	11	0
226	Nagy Mihály dr.	–	1883/88	0	VGE	0	D	2	2	0	1	0	0	0	0	0	0	8	8
227	Nagy Mihály dr.	ref	1883	KE	KE	K	K	6	5	4	5	2	3	8	8	8	8	8	8
228	Nagy Sándor dr.	ref	1885	0	VGE	0	F	0	3	0	2	1	0	0	0	0	8	8	8
229	Nemere Gyula	–	1881	KE	GTE	L	M	0	3	2	2	1	1	15	15	0	0	15	0
230	Németh László	ref	1866	KE	0	Ll	0	3	3	5	0	2	0	23	23	6	1	0	0
231	Nóta István dr.	rk	1882/86	KE	KE	J	Ll	5	4	0	4	1	1	0	8	8	8	8	8
232	Nyirádi László id.	ref	1855	KE	0	K	0	5	2	2	0	1	0	5	5	5	5	5	0
233	Nyúl Tóth Pál dr.	rk	1881	KE	KE	Ii	Ii	5	5	1	3	6	3	20	20	20	20	20	20
234	Orbán János dr.	rk	1880	KE	KE	J	J	5	4	0	0	2	1	0	10	10	10	10	10
235	Orbán János dr.	rk	1887	0	VTE	0	U	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	14	0
236	Orbán Nándor vitéz	rk	1873/82	0	KE	0	J	3	3	0	0	1	3	0	0	0	15	15	15
237	Ottó Sándor	rk	1861	KE	0	L	0	2	3	3	0	2	0	20	20	0	20	20	0
238	Ö. Kovács János	–	–	VGE	0	E	0	2	1	0	0	0	0	0	2	2	0	0	0
239	Pacsu Mihály	gk	1845	VGE	0	F	0	1	3	4	0	0	0	16	16	0	16	0	0
240	Papp György	–	1868	0	VGE	0	Vv	3	3	1	2	0	0	0	0	0	20	20	20
241	Pásthy János	ref	1885	0	KE	0	Uu	2	3	0	0	1	4	0	0	0	15	15	15
242	Pásthy Sándor	ref	1878/79	0	KE	0	J	3	3	0	0	0	2	0	0	0	10	10	10
243	Pataki/y Antal id.	–	1876	VGE	0	E	0	4	1	0	0	0	0	0	2	1	1	2	0
244	Pataky Albert	izr	1893/94	GTE	GTE	O	O	5	0	0	0	1	1	0	5	5	5	5	5
245	Pataky Ferenc dr.	rk	1893	VTE	KE	G	Ii	2	4	0	2	2	3	0	20	0	0	20	20
246	Pauli/y Péter	rk	1888	GTE	GTE	O	O	5	0	0	0	1	1	0	12	12	12	12	12
247	Pilisi Géza	–	–	VGE	0	C	0	0	3	1	0	0	0	0	20	0	20	20	0
248	Polyák János	rk	1858	KE	0	K	0	3	3	1	0	1	1	2	2	1	1	0	0
249	Polyák Mihály	rk	–	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	0	2	2	0	0	0	0
250	Poór István	–	1860/62	VGE	0	E	0	6	2	0	0	0	0	2	2	2	1	2	1
251	Poór István ifj.	ref	1883	0	KE	0	Hh	2	2	0	0	1	1	0	0	0	2	2	2
252	Poór Mihály ifj.	ref	1866	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	1	2	2	0	0	0	4
253	Pozsgay Rezső dr.	rk	–	KE	GTE	J	M	2	2	0	1	3	3	0	14	14	15	15	0
254	Prikkel Gergely	–	1886	0	VGE	0	D	2	2	0	1	0	0	0	0	0	0	2	2
255	Prikkel János	ref	1889	0	GTE	0	O	2	0	0	0	1	1	0	0	0	0	2	2
256	Prikkel Mihály	–	–	VGE	0	E	0	2	1	0	0	0	0	0	2	2	0	0	0
257	Propper Miksa	–	–	VGE	0	E	0	2	1	0	0	0	0	0	5	5	0	0	0
258	Puliusz István ifj.	–	1886	0	VGE	0	F	0	3	0	1	0	0	0	0	0	2	2	20
259	Rácz Béla dr.	ref	1874	GTE	KE	O	K	5	2	0	1	1	3	0	15	0	15	15	15
260	Reit(t)er József	rk	–	KE	0	J	0	3	2	0	0	1	0	0	1	6	6	0	0
261	Réthey Gyula	–	1882	VGE	0	E	0	6	2	0	1	0	0	5	5	5	5	5	5
262	Révay László	rk	1863	VTE	0	H	0	0	2	0	0	2	0	15	15	0	0	0	15
263	Révész Bence dr. vitéz	ref	1887	0	GTE	0	O	2	0	0	0	2	2	0	0	0	0	15	15
264	Révész István	rk	1862	KE	0	K	0	3	2	1	0	2	0	14	14	14	0	0	0
265	Révész László dr.	ref	1889	0	GTE	0	N	3	1	1	2	0	2	0	8	0	8	8	8

266	Révész Sándor	ref	1884	KE	KE	I	Gg	3	4	1	0	2	2	20	20	0	20	20	20
267	Rosenauer Lajos	–	–	KE	0	K	0	2	1	2	0	1	0	0	16	13	0	0	0
268	Rusz Ervin	rk	1899	0	KE	0	K	2	2	0	1	0	2	0	0	0	0	13	13
269	Sándor István	ref	1870	0	KE	0	L	2	2	1	1	0	1	0	0	0	20	20	20
270	Sándor József dr.	rk	1886	KE	KE	Gg	Ii	5	4	0	5	1	6	0	20	8	8	20	20
271	Sándor Miklós	rk	–	KE	0	Ll	0	2	2	3	2	2	0	2	2	2	0	0	0
272	Sántha György dr.	–	1888	0	GTE	0	O	2	0	1	0	0	3	0	0	0	0	15	15
273	Sárkány Béla	ev	1870	KE	KE	Ll	K	5	5	1	5	1	2	14	14	14	14	14	14
274	Sárkány Béla ifj.	ev	1897	0	GTE	0	O	2	1	0	0	0	1	0	0	0	0	20	20
275	Sárközy Béla	–	1884	KE	0	J	0	5	1	0	1	1	0	0	2	2	1	1	1
276	Sárközy Jenő dr.	ref	1887	VGE	KE	D	K	6	5	4	16	0	2	8	8	8	8	8	8
277	Schillinger Dezső	izr	1888	0	GTE	0	O	2	1	0	0	0	1	0	0	0	5	5	0
278	Schira Mihály	rk	–	VTE	0	G	0	0	1	0	0	1	0	0	20	0	0	0	0
279	Schmogrovi(ts/cs) Ernő	–	1880	0	VGE	0	E	2	1	1	0	0	0	0	0	0	16	16	0
280	Schö/őnberger Dezső dr.	izr	1892	0	KE	0	K	3	2	0	2	1	1	0	0	0	5	5	5
281	Ségner Lipót	izr	1875/78	VGE	GTE	E	M	4	1	0	1	0	1	0	5	6	6	6	6
282	Ségner Pál	–	–	VGE	0	E	0	4	2	0	0	0	0	5	5	5	5	0	0
283	Somogyi István	–	–	VGE	0	E	0	2	2	0	0	0	0	6	6	0	0	0	0
284	Soós Gyula	–	–	VTE	VTE	G	G	0	3	0	0	1	1	20	20	0	0	20	0
285	Söröli Pál	rk	1877	0	KE	0	W	0	3	0	1	0	1	0	0	0	1	1	0
286	Spieler Adolf	izr	1857	GTE	0	M	0	1	1	1	0	1	0	5	5	0	0	0	0
287	Spitzer Bernát	izr	1860	KE	KE	K	K	6	4	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1
288	Steiskál Ottó dr.	rk	1879	KE	GTE	J	O	5	1	0	0	1	1	0	8	8	8	8	8
289	Stimakovits Béla	rk	1890	0	GTE	0	N	2	1	1	1	0	1	0	0	0	0	16	16
290	Sváb Kovács István ifj.	–	1875/76	VGE	KE	Ff	K	4	5	1	7	0	1	2	2	1	1	2	0
291	Szabó Ambrus dr.	–	–	0	VTE	0	H	0	2	0	0	2	3	0	0	0	23	23	0
292	Szabó Balázs	rk	1854	VGE	0	E	0	3	2	0	0	0	0	2	2	2	0	0	0
293	Szabó Ferenc	rk	1873	KE	0	J	0	6	2	0	1	1	0	2	2	2	1	2	2
294	Szabó Győző T. dr.	ref	1873	VGE	GTE	E	O	5	2	0	0	0	2	11	11	11	20	20	0
295	Szabó István	rk	–	KE	VGE	I	F	0	3	1	1	1	0	0	20	0	6	6	0
296	Szabó István	rk	1868	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	0	2	2	0	0	0	0
297	Szabó Iván dr.	rk	1874	KE	KE	K	Ww	6	5	7	10	3	3	16	16	16	16	16	16
298	Szabó János	rk	1893	0	KE	0	K	1	2	0	1	0	1	0	0	0	0	13	0
299	Szabó János Cs.	–	–	VGE	0	E	0	2	2	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0
300	Szabó Jenő	rk	1888	VTE	0	G	0	0	2	0	0	2	5	0	20	0	0	0	20
301	Szabó József dr.	rk	1886	GTE	0	O	0	5	0	0	0	1	0	0	8	8	8	8	8
302	Szabó Lajos	rk	1861	GTE	0	N	0	3	1	1	0	1	0	6	6	6	0	0	0
303	Szabó László	rk	1866	VTE	KE	H	J	2	4	0	0	2	2	10	10	0	10	10	0
304	Szabó Mihály dr. vitéz	rk	1882/98	KE	0	I	0	3	3	2	1	1	0	20	20	0	20	20	20
305	Szabó Pál dr.	ref	1890	0	GTE	0	N	2	1	0	1	0	2	0	0	0	0	8	8
306	Szabó Pál Sándor	–	1895	0	VGE	0	F	0	3	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0
307	Szabó Sándor	ref	1892	KE	0	K	0	3	1	1	0	1	1	0	6	6	6	0	0
308	Szalay Sándor	–	1877	0	GTE	0	M	0	1	0	2	0	1	0	0	0	0	13	0
309	Szalontay Barnabás dr.	ref	1888	KE	0	I	0	0	1	1	0	1	0	0	20	0	0	0	0
310	Szappanos Elek	ref	1868	KE	0	K	0	4	2	3	0	2	0	2	2	2	1	0	0
311	Szappanos István id.	ref	1871	VGE	0	E	0	2	2	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0
312	Szappanos István ifj.	ref	1899	0	VGE	0	D	3	2	0	1	0	0	0	0	0	1	2	1
313	Szappanos Jenő vitéz	ref	1894	0	KE	0	Ii	2	2	0	2	0	1	0	0	0	0	20	20
314	Szappanos Károly	ref	1865	0	GTE	0	O	3	0	0	0	0	1	0	0	0	14	15	15
315	Szappanos Sándor dr.	–	1894	0	VGE	0	V	1	3	0	2	0	0	0	0	0	16	16	16
316	Szappanos Sándor	ref	1857	GTE	0	M	0	1	2	1	0	1	0	0	20	0	20	0	0
317	Szarvas András dr.	rk	1890	KE	GTE	J	O	5	2	0	0	3	5	0	11	11	11	11	11
318	Széchy János vitéz	–	1896	0	VGE	0	F	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	6	0
319	Székely Ignác	izr	1867/72	0	GTE	0	N	3	1	1	1	0	1	0	0	0	6	6	6
320	Székely Sándor	rk	1887	GTE	GTE	O	N	5	0	0	2	1	1	0	12	12	12	12	12

321	Szelei/y Imre dr.	rk	1887	0	KE	0	J	5	2	0	0	0	1	0	18	18	18	18	10
322	Szeless János	rk	1874	0	KE	0	K	2	2	0	1	0	2	0	0	0	5	5	0
323	Szeless László	ref	1866	GTE	0	N	0	3	1	1	0	2	0	0	10	10	10	0	0
324	Szeley Imre	rk	1848	KE	0	J	0	3	2	0	0	1	0	2	2	1	0	0	0
325	Széll János	ref	1872	KE	GTE	L	N	3	3	5	5	2	1	2	1	0	1	1	1
326	Szente-Varga Sándor	ref	1862	VGE	0	E	0	1	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0
327	Szigethy Mihály dr.	izr	1888	0	GTE	0	N	4	1	0	1	0	1	11	0	0	11	11	11
328	Szilágyi Mór	izr	1862	KE	VGE	K	Bb	5	4	1	0	1	0	5	5	5	5	5	0
329	Szinnyai Mihály	ref	–	0	GTE	0	M	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0
330	Szomor Sándor	ref	1870/71	0	KE	0	J	1	1	0	0	1	2	0	0	0	0	5	0
331	Szőke Gyula	rk	1871	KE	0	L	0	0	2	4	0	1	0	20	20	0	0	0	0
332	Szőke László	–	1884	VGE	0	E	0	5	2	0	0	0	0	0	2	23	1	2	2
333	Szőke Mihály id.	–	1881	VGE	VGE	E	Bb	5	5	0	0	0	0	2	2	0	1	2	2
334	Szőke Mihály ifj.	ref	1881	0	KE	0	J	0	2	0	0	1	1	0	0	0	0	2	2
335	Szőke Sándor ifj.	ref	1876	KE	GTE	J	O	6	2	0	0	1	1	2	2	2	1	2	1
336	Szőllősi Imre	rk	1882	KE	0	J	0	3	1	0	0	1	0	0	5	5	5	0	5
337	Tantó Sándor	ref	1874/75	VTE	VTE	G	H	1	4	0	0	1	1	20	20	0	20	20	20
338	Tassy József dr.	rk	1869/70	KE	KE	K	Ii	6	5	2	1	4	2	11	11	11	20	20	20
339	Tassy Péter	rk	1863	KE	0	Hh	0	3	2	0	0	1	0	2	2	1	1	0	0
340	Tormássy Ferenc	ref	1876	VTE	KE	G	Gg	3	5	0	0	3	2	20	20	0	20	20	20
341	Tóth Dezső	rk	1896	0	GTE	0	M	0	1	0	1	0	1	0	0	0	15	15	15
342	Tóth Endre dr.	–	1896	VGE	GTE	C	O	2	2	1	0	0	1	0	19	0	0	20	20
343	Tóth István	–	–	VGE	0	E	0	4	2	0	0	0	0	12	12	12	12	0	0
344	Tóth Mihály	rk	1867	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	0	6	6	0	0	0	4
345	Tóth Sándor S(ahin)	–	1873	0	VGE	0	F	0	3	0	2	0	0	0	0	0	17	17	0
346	Tóth Zsigmond	–	1857	VGE	0	F	0	0	4	1	0	0	0	20	20	0	20	20	0
347	Tóth Zsigmond	ref	1864	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	0	5	5	0	0	0	0
348	Tiringer Ferenc	ev	1875	GTE	KE	O	K	0	3	0	3	1	1	0	6	0	6	6	6
349	V. Nagy István	rk	1871	KE	VGE	K	D	6	4	1	1	1	0	2	2	1	1	2	2
350	Vaja Béla dr.	–	1890	0	VGE	0	Ff	2	3	3	3	0	0	0	0	0	16	16	16
351	Varga István ifj.	ref	1899	0	GTE	0	O	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	2
352	Varga Mihály	ref	1888	0	GTE	0	O	3	0	0	0	0	1	0	0	0	1	2	2
353	Váry István dr.	ref	1887	0	KE	0	Ll	3	3	0	6	0	4	0	0	0	3	3	8
354	Vass Vince dr.	ref	1889	0	KE	0	W	2	2	0	2	0	3	0	0	0	0	14	14
355	Végh Zsigmond ifj.	–	1897	VGE	0	E	0	2	1	0	0	0	0	0	6	6	0	0	0
356	Vincze Mihály	rk	1890	VGE	KE	E	L	1	4	0	2	0	2	0	6	0	6	6	0
357	Vujovich Ferenc dr.	rk	1901	0	KE	0	K	2	2	0	1	0	2	0	0	0	0	6	6
358	Wágner Béla dr.	rk	1868	0	KE	0	Ww	2	4	0	1	0	1	9	9	0	9	9	0
359	Wagner Vilmos	ev	–	KE	0	J	0	4	3	0	0	2	0	5	5	5	5	0	0
360	Weil Alajos	rk	1882	KE	0	J	0	2	1	0	0	1	0	0	6	6	0	0	6
361	Zaboretzky Ferenc id.	rk	1857	VGE	0	D	0	3	2	5	0	0	0	13	13	1	0	0	0
362	Zaboretzky Ferenc ifj.	rk	1890	0	KE	0	Ll	6	3	0	1	0	1	13	0	13	13	13	13
363	Zana Ferenc dr.	ref	1877	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	0	8	8	0	0	0	0
364	Zana László	ref	–	VTE	0	H	0	0	2	0	0	1	1	2	2	0	0	0	0
365	Zilahy János	–	–	VGE	0	E	0	4	3	0	0	0	0	2	2	2	1	0	0
366	Zimay Károly	rk	1875	KE	KE	I	Ww	3	5	5	5	6	5	0	20	0	20	20	20
367	Zimay Pál	rk	1881	KE	GTE	J	N	5	1	0	1	1	1	0	12	12	12	12	12
368	Zs. Kovács István ifj.	rk	1884	0	KE	0	J	3	2	0	0	0	1	0	0	0	1	2	2

Forrás: MEA

III. melléklet
Kádár István interjú

Kádár István 1921 nyarán született egy Kecskeméthez közeli faluban, a szlovákajkú Miskén, zsidó családban.[1186] Családi vállalkozásuk, a paprikamalom 1929-ben tönkrement, ekkor költöztek be a városba, ahol a rokonok segítségével sikerült vegyeskereskedést nyitniuk Kecskemét egyik külvárosi negyedében. Az ifjú Kádár itt végezte a középfokú tanulmányait: előbb a Katona József Reáliskolában, majd 1935-től a Fiú Felsőkereskedelmi Iskolában.[1187] Mire 1939-ben letette az érettségi vizsgát, a zsidó pályakezdő fiatalok előtti lehetőségek már jelentősen összeszűkültek, így az egyetlen utat választva szakmát tanult. Villanyszerelő lett, miközben mindvégig ébren tartotta gazdasági érdeklődését. A Kecskeméti Gépgyárba került segédmunkásként, 1942 októberében innen vitték el munkaszolgálatra. Ismeretségi köre már ekkor meglehetősen széles volt: nemcsak zsidó fiatalokkal és saját osztálytársaival állt kapcsolatban, hanem például református gimnazistákkal és tanítóképzős diáklányokkal is. Sőt miután belépett a Szociáldemokrata Pártba, gyári munkásokkal és napszámosokkal is összehozta a sors. Édesapja boltjában pedig mind a beszállító termelőkkel, mind az általában szegényebb rétegekhez tartozó vásárlókörrel is közelebbi, igaz felszínes kapcsolatba került. A háború után az Első Kecskeméti Konzervgyár gazdasági igazgatója lett. 1949-ben rövid időre Miskolcra, majd a következő évben a fővárosba került a Szövetkezetek Országos Szövetségéhez mint területi osztályvezető. 1974-ben főosztályvezetői állását betegsége miatt iskolaigazgatói székre cserélte, ahonnan 1977-ben vonult nyugdíjba. Beszélgetésünkre Budapesten került sor 2007 nyarán. Az interjú[1188] folytatása már nem valósulhatott meg. Kádár István súlyos betegségben néhány héttel később elhunyt.

Emlékezései nem csupán kiegészítik levéltári forrásainkat, hanem az azokból rajzolt kép egy-egy részletét életszerűvé is alakítják. Igaz, amikor családjáról s annak múltjáról beszélt, gyakran kicsiszolt történeteket, olyasféle kész szövegpaneleket használt, amelyeket érezhetően nem akkor fogalmazott meg legelőször.[1189] Ezt bizonyára korábban is több alkalommal megtette, például a bori munkaszolgálatos túlélőknek emléket állító, nyomtatásban is megjelent kötetben.[1190] Írásunk szempontjából azonban nem ezek a részletek voltak a legértékesebbek, hanem azok, amelyekben kecskeméti gyermek- és ifjúkorának éveire emlékezett vissza, s amelyeket ilyen kontextusban — az elbeszélés spontán hangulatából is erre következtethetünk — vélhetően még nem fogalmazott meg korábban.

A következő oldalakon a visszaemlékezés rövidített, szerkesztett változatát adjuk közre.[1191]

Kecskemét egy érdekes város volt, tudniillik egy nyolcvanegy-két ezer lakosa volt és ennek körülbelül a 40 százaléka, de lehet, hogy közel 50 tanyákon élt. Na most ez mit jelentett? Ez azt jelentette, hogy a 40 ezer ember az tulajdonképpen egy […] polgári réteg volt. Tehát Kecskemétet mindig egy parasztvárosnak könyvelték el, amiből egy szó nem volt igaz, magára a városra nézve.

A városnak az összetételében meglehetősen domináns volt az úgynevezett értelmiségi polgári réteg. Tehát az ilyen polgári foglalkozásokat űző, vagy éppen értelmiségi réteg. […]

[1186] Kádár István 1921. július 4-én született. Édesanyja Schwarcz Margit, édesapja Krausz Ignác volt. A Krausz családnevet 1946-ban változtatta Kádárra.
[1187] Az iskolák adatairól lásd: KNC 1935. 203.
[1188] Kádár interjú 2007.
[1189] Ezzel kapcsolatban lásd legutóbb: Szilágyi M. 2006. 8–9.
[1190] Kádár 2004. 125–130.
[1191] Az eredeti anyag mintegy háromórányi rögzített hangfelvételből, s mintegy 94 ezer leütésből áll.

könnyen lehet, hogy nagyobb súlyt képviselt az értelmiség és a polgári réteg, mint egy dunántúli városban […], mert a parasztok kint laktak és tulajdonképpen kívül éltek a városon.[1192] […] Szóval a parasztok között a jómódú parasztok azok […], akinek volt városi háza és volt tanyája, és nyáron kint lakott a tanyán és télre bejött a városi házba […], de ez nem volt egy nagyon vastag réteg.[1193] Most azért elmondom, hogy ennek nem voltak hatásai, mert a családok […] — főleg a jómódú családok és az értelmiségi családok — […] egymásból származtak. Tehát ebből a jómódú paraszti rétegből is származott egy értelmiségi réteg, de azért mégis, ez már értelmiségi és városi életet élt és teljesen másmilyet, mint amit otthon megszokott és megélt. Jellemző volt mondjuk: nem volt egy élénk kávéházi élet, de azért az egy olyan napirenden lévő dolog volt, hogy egy Beretvás Szálló, amelyiknek volt egy kávéháza, hogy oda viszonylag jómódú polgárság tagjai azért úgy az ebéd után egy feketekávéra betértek, vagy egy pohár sörre — vagy mit tudom én mire. Na most ott nem voltak éles határok, tehát ilyen, hogy zsidó vagy nem zsidó, inkább emberi kapcsolatok kérdése volt vagy szakmai kapcsolatok kérdése. Mondok egy példát: az ügyvédek azok egy helyen, egy asztalhoz ültek a kávéházban, mert a szakma összehozta őket; vagy ugyanaz volt jellemző az orvosokra. Már egy külön téma volt a zsidó kereskedők kérdése, tudniillik ennek a megfelelő keresztény része szinte alig volt. Szinte alig volt! Ez jellemző [volt]. […]

Tehát […] volt egy zsidó társaságom is, ahol megint volt egy kasztrendszer — természetesen, mert, ugye, ott azért egy kisvárosban azért úgy van, a vallás az úgy összefogta ezeket az embereket, tehát egyfajta vallási közösséget alkottak. […] No most a kasztosodás mit jelentett? Tulajdonképpen nem volt természetellenes, […] mert, ugye, a közvélemény általában hajlandó egy kalapba venni a zsidókat. No most erről szó nem volt. Kecskeméten volt egy viszonylag erős értelmiségi réteg, amelyik főleg jogászokból és orvosokból állt a zsidók körében. Ez volt az egyik kaszt. Teljesen érthető, hát volt nekik egy kulturális szintjük. Szinte kivétel nélkül önálló ügyvédek és orvosok. Hát abban az időben ezek magánorvosok voltak és ügyvédek. Ezek általában ilyen közép jómódú társaság volt[ak], tehát nem voltak köztük dúsgazdag emberek, de jómódúak voltak. Jól éltek, jól kerestek. Az értelmiségi mivoltuknál fogva alkottak egy kasztot, mert az ő számukra egy zsidó nagykereskedő, aki vagyonilag esetleg még fölöttük is állt, de intellektuális szintjét illetőleg alattuk volt. És ez megint egy kaszt volt. De ebbe még kicsit mindig benne van a vagyon is, mert ez egy életvitelt jelentett. S az életvitel az meghatározta a kapcsolati kört, mert vagy tudott valaki a színházban páholyba ülni, vagy nem tudott a páholyban ülni; vagy tudott a Beretvás Szállóba minden délután beülni, meginni egy kávét és eltrécselni egy szivar mellett, vagy nem tudott, nem tudta ezt megtenni. Ez egy ilyen, ilyenforma kasztosodás volt. Lejjebb azután ez így már […] nem vált szét. […] Viszont nagyon éles határt jelentett, hogy ugye voltak ott ortodox zsidók és nem ortodoxok. Az ortodoxok azok el is különültek, meg el is különítették őket, mert ők egy más életvitelt reprezentáltak, és természetes volt szinte a különválás, ami mondjuk nem jelentett egy rossz viszonyt, csak nem jelentett egy stabil kapcsolatot. […]

Én a középosztályt egy bizonyos mértékig kulturális kategóriának is tekintem, ami azt jelenti, hogy például egy olyan embert, aki jómódú, de műveletlen, azt én nem tudom a középosztálynak tekinteni. Az lehet gazdag ember, de nem középosztályi. […] én azt hiszem, hogy Kecskeméten — most így visszagondolok — a látható középosztály azért…, szóval a zsidó középosztály nyilvánosabb életet élt, mint a keresztény középosztály, [ami] a színházba járásban, a kávéházba járásban [nyilvánult meg]. Volt például egy Kereskedő Kaszinó, amelyiket népiesen Zsidó Kaszinónak is neveztek – nem jogtalanul. Voltak neki nem zsidó tagjai [is]. Annak például olyan kulturális élete volt, ami az akkori vidéki városi szintet meghaladta. Most ilyet mondok, hogy Ascher Oszkár — az egy szavalóművész volt — […] két specialitása volt: Arany János balladák és az Ady versek; az Arany János balladákat valami elképesztően szépen tudta mondani, és prózát is mondott. Na most ilyenek lejártak [Budapestről]. Vagy voltak operaénekes nők, akik esteket tartottak. Tehát volt egy olyan kulturális élet, ami egy

[1192] A mezőgazdasági keresők 81 százaléka valóban a külterületen élt 1930-ban (vö. *14. táblázat*).
[1193] Mintegy 5-7 százalék (vö. *72. oldal*).

árnyalattal talán meghaladta […] más vidéki városoknak az életét, de mindenesetre valami többet jelentett a helyben kaphatónál. […]

S még egy dolgot el kell mondani talán — most kalandozok egy kicsit vissza a múltba —, én azt nagyon fontos körülménynek érzem, hogy, ugye, Kecskemétnek tulajdonképpen a zöldség-gyümölcs volt a létalapja. Na most ennek a zöldség-gyümölcsnek a létalapját az adta, hogy lett ilyen ipara a városnak. Tehát tulajdonképpen földolgozott termékként hagyta el a várost körülbelül a termelésnek a fele. S a másik fele volt, ami nyers gyümölcsként. Ezeken a területeken a zsidók voltak a dominánsak. Tehát ez azt jelenti, hogy a gyümölcsexportőrök azok zsidók voltak. Hogyha mondjuk volument veszek figyelembe, akkor azt mondom, hogy 80 százalékban. Mert volt egy, amelyik körülbelül önmagában 50 százalékot képviselt, hűtőházzal, abban az időben. Tudja mi volt az, hogy egy hűtőháza van egy gyümölcskereskedőnek? Az olyan volt, mint a — nem is tudom — a húsvéti tojás, valami ilyen, abszolút különlegesség.

[Másrészt] rettentő nagy volt az […] agrár-munkanélküliség, aki vagy semmivel sem rendelkezett, vagy egy-két holddal is napszámba járt. Ez nagyon nyomorúságosan élt, még a legkonszolidáltabb időkben is. Na most ezekkel volt tulajdonképpen énnekem kapcsolatom, s ezeknek az életébe láttam bele egy oldalról. Más oldalról beleláttam abba a rétegbe, […] szüleimnek volt[ak] ilyen állandó kapcsolatai, akik rendszeresen beszállítottak az üzlet részére tejet, tejfölt, túrót. Ez[ek] a réteg[ek] főleg a városföldi részről származtak. Ezt a részt elég jól ismertem. […] [Az egyikük] egy olyan 12 holdas gazda volt, 12-14, nem emlékszem pontosan. Ezek gyakorlatilag abból éltek viszonylag jól, hogy ilyen módon értékesített lehetőleg minden termékét. Tehát nemcsak tejet és tejterméket hozott be hozzánk, hanem mondjuk például olyan zöldséget, amit ő termelt. Erre a területre nem volt jellemző a zöldségtermelés, Városföldön. De ő […] főleg olyan [zöldségeket termesztett], aminek a földben volt a terése, répafélék ilyesmi — ezek voltak. Ami föld fölött volt [azt nem], mert öntözni nem tudott. És hát ezek a gyökérfélék, ezek azért jobban kibírták azt, hogy [nem kaptak vizet]. Meg még krumplit, például újkrumplit is rendszeresen hozott be. Amikorra én visszaemlékszem, akkor két kisgyermekük volt, és azt hiszem ketten voltak a feleségével. Ők dolgozták meg a földet egyedül. […] Egy pár igájuk volt nekik, volt úgy emlékeszem, hogy két tehenük — voltam kint a tanyán néhányszor. Az apám többször járt ki hozzájuk kerékpáron, és vázon vitt ki — […] ekkor már olyan kamaszféle voltam — elég nehezen. […] Tipikus kecskeméti parasztéletet éltek.

[Ugyanakkor] ezek [az egy-két holdas gazdák] rettenetes nehezen éltek. […] Voltak olyan időszakok az éven belül, amikor az étkezésen túl nem jutott nekik. Nem azt mondom, hogy éheztek, de mondjuk az, hogy főtt krumpli vagy paprikás krumpli volt napi étel, az jellemző volt rájuk. Öltözködni javarészt úgy öltözködtek, hogy például tőlünk kaptak ruhákat, már most nem a családomtól, hanem a Szociáldemokrata Párt úgy is segítette őket, hogy összeszedett innen-onnan ilyen ruhákat, főleg a férfiaknak. Emlékszem rá, hogy két család lakott a […] Fürdő utcán, na most ott jöttek össze az egyik[üknél], mert ő lakott egyedül úgy egy olyan házban, ami nagyon kis ház volt, de egyedülálló ház volt, tehát más nem lakott ott. Mert az összes többiek olyan helyen laktak, ahol két-három lakó volt, és azt nem merték vállalni, hogy ilyen föltételek mellett egy ilyen, hát többé-kevésbé értelmiségi kinézetű valaki […] náluk megjelenjen. Nagyon sokat az életükről ezen túl nem tudok mondani, mert életükben történések szinte nem voltak.

Énbennem generálisan megfogalmazódott egy igen nagy társadalmi igazságtalanságnak [a képe], mivelhogy körösztben láttam szinte a társadalmat. […] Tehát ennek a rétegnek az elesettsége rettenetes mértékig zavart. Ez részben irodalmi oldalról jött hozzám, részben rajtuk körösztül. Én egy olyan körülmények között éltem, hogy — mit tudom én — nálunk egy héten kétszer volt tésztanap és az összes többi napokon azért hús volt az asztalon. Számomra az egy abszurd szituáció volt látni, hogy például őnekik volt, amikor hétszámra nem került hús az asztalra. […] Bármennyire is furcsán hat ez most, ez volt a domináns, de például ez volt az, amit legelőször észrevettem. A másik az, hogy öltözködésükre egyáltalán nem tudtak költeni,

tehát hogyha például mitőlünk nem kaptak volna ilyen segítséget, akkor nem lett volna semmi. […] Ugyanakkor, hogyha megnézem a paraszttársadalmat, valahol a 10 hold fölötti és kimondottan mezőgazdasággal, tehát szántóföldi műveléssel foglalkozó parasztságot, az tulajdonképpen nagyon rosszul élt. Az nagyon rosszul élt. Annak az életviszonyai nagyon roszszak voltak. Ez alól azok voltak kivételek, akik mondjuk a szarvasmarhatartással, vagy valami ilyennel meg tudták jól fejelni a gazdaságukat, és akkor a tej, tejtermék értékesítésből [kiegészíthették a jövedelmüket], de az nem azt jelenti, hogy őnekik, mondjuk, jutott arra, hogy a gazdaságot fejlesszék, vagy ilyesmi, hanem hogy megéltek, [és] volt az a réteg, amelyik erősen orientálódott a gyümölcsre és zöldségre.

Én minden nyáron mint diák dolgoztam gyümölcskereskedőknél fizikai munkát. El kellett menni, meg szívesen is mentem, mert pénzt kerestem, és azt magamra költhettem. Szóval belülről ismertem ezt. Úgy ismertem meg belülről, hogy kikerültem erre a bizonyos legnagyobb telepre: a Benedek-telepre. S akkor én már kereskedelmi — azt hiszem — harmadikos voltam, s például németül tudtam levelezni. Tehát egy kereskedelmi levelet meg tudtam írni. S ott kiszúrtak engem arra, hogy menjek be levelezésre. S hát ilyen egyszerűbb leveleket én megírtam […] ott kaptam egy olyan munkát — ez később az egész életemre valami módon kihatott —, hogy rengeteg piacon dolgoztak, harminc-negyven piacon, tehát nemcsak Kecskeméten; és ott mindenütt volt egy emberük, s amikor ezek bejöttek, akkor ezeknek be kellett számolniuk. Ez a beszámolás abból állt, hogy én leültem egy asztalhoz, és ők elmondták, hogy mit tapasztaltak, én meg leírtam. És utána leültem a géphez, mivel tudtam gépelni, és csináltam egy gépelt jelentést erről […] a végén mindig csináltam egy összefoglalót, ami konzekvenciákat vont le; ezt én teljesen magam kezdeményezéséből [tettem]. Számomra ez egy nagy siker volt, mert eddig ilyen nem fordult elő, és hát ugye az összes nagyfőnökök és tulajdonosok hallatlanul örömmel fogadták, ami tulajdonképpen egy piacértékelés volt; primitív, de az volt. [...] Kereskedelmi alapismereteim [meg]voltak hozzá. Az apám kereskedő volt, én üzletben nőttem föl, tehát ott megjelentek bennem bizonyos információk, bizonyos tapasztalatok. […]

Kecskeméten kétfajta konzervgyár volt: az egyik ez a Weiss Manfréd-féle, az Első Kecskeméti Konzervgyár, amelyik kimondottan egy minőségi termékeket gyártott, tehát olyat, ami exportképes is volt (kandírozott gyümölcstől kezdve mondjuk a minőségi dzsemekig) […]. A másik konzervgyár hasonlóan nagy volt, sőt talán nagyobb. Az a német hadsereg részére dolgozott, ami azt jelentette, hogy két profilja volt neki: a paradicsompüré és a szárított zöldség. Ez nyáron nagy tömegeket foglalkoztatott, télen nagyon keveset, mert ugye paradicsomszezon az gyakorlatilag 35-38 napig tartott […], és a zöldségszárítás az meg úgy május végétől, június elejétől tartott, mondjuk, késő őszig, s akkor vége volt. Tehát ezek nem adtak állandó munkát. […] Ami tömegeket foglalkoztató állandó munkát adott, tulajdonképpen talán egy volt: a gyufagyár. De nem volt ez túl nagy létszám. […]

Emlékszem [az 1935. évi jégverésre]. Ez egy tényleg […] szörnyű katasztrófa volt; tudniillik ez nemcsak azt jelentette, hogy nem termett, és hogy egy termelőnek nem volt, hanem a konzervgyárak[ban] például a munkanélküliség olyan méretű volt, ami talán a háború után volt csak Kecskeméten.[1194] A két konzervgyárban körülbelül dolgozott becslésem szerint egy olyan — a főszezonban, tehát amikor a csúcsidőszak volt —, egy olyan ötezer ember. Ez gyakorlatilag ebben az időben […] a felinél kevesebbre csökkent. […] Természetesen a munkanélküliség az nem a tanyákon volt, hanem a városban. Ebben a domináns tényező nyáron a konzervgyár volt. Mert nemcsak a konzervgyár volt, hanem […] az exportőrök [is ott] voltak [még, mint ahogy] a szeszgyár [is]. Tehát — hogy mondjam? — ez a város egész struktúráját érintette. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy a konzervgyár megállt, [hanem] a szeszfőzdétől kezdve, a konzervgyárak[on át] az export [is megállt.] Az én nagynéném az egy közepes

[1194] Vö. „Az idei export […] a tavalyinak csak egyhatvanad része. A kecskeméti konzervgyár szükségletének még a tizedrészét sem fedezi a [helyi] piac s amire emberemlékezet óta nem volt példa, a gyár idegenből kénytelen behozni gyümölcsöt, Kecskemétre, a gyümölcs hazájába. Teherautói 100–150 kilométer távolságra is elmennek az ország minden tájára.” – MOL K. 428. a. – Az MTI 1935. június 25-ei ki nem adott közleménye.

ilyen exportőr volt, az azt jelentette, hogy — mit tudom én — átlag naponta három-négy vagon árut küldött el külföldre. Ő foglalkoztatott száz embert, mert a csomagolás az […] hajnalba indult, akkor jöttek az asszonyok. Ez mind megállt! Tehát mind visszaesett, nemcsak az volt a probléma, hogy keveset termett, hanem minőségileg nem volt versenyképes, a konzervgyárak úgy, ahogy elboldogultak, de az exportőrök nem. Tehát például az exportőröknél nagyobb a munkanélküliség, hogyha nagyon elegánsan akarok fogalmazni: nagyobb munkanélküliségi ráta volt, mint a konzervgyáraknál. Mert az exportőrnek minőséget kellett produkálnia, hát a konzervbe — lehet, hogy a barackot egy kicsit megütötte a jég, vagy nem ütötte meg a jég — [majdhogynem mindegy volt].

[A mezőgazdasági termelés] Kecskeméten belül tájjellegű volt. […] például a Tisza felé eső rész az volt ilyen erősen zöldséges terület. […] Ezen a részen a zöldségtermelés nagyon intenzív volt. Öntözés az sehol nem volt. A kecskeméti viszonyok nem különösebben kedvezők, tehát egy nagyon hullámzó termés volt […] itt szerződéses termelés folyt, ami azt jelentette, hogy fix árat kötöttek ott a szerződésbe és átvételi mennyiséget a háború előtt már. Ez egy óriási dolog volt […]. A harmincas évek közepétől tudok róla, hogy volt ilyen. […] Egyébként ezeknek egy folytatója lettem a háború után, ezeknek a szerződéseknek [mint a gyár gazdasági igazgatója]. Lényeg az, hogy ezen a területen, itt a gyümölcstermelés is elég intenzív volt. Ezeken a területeken: ez a Kisfáji, Szentlőrinc, Szentkirály, ezeken a területeken […]

A kecskeméti piac az úgy működött, hogy éjjel fél háromkor kezdődött. […] Tulajdonképpen a legjobb módú az volt, aki jól tudta, hogy úgy mondjam, művelni a gyümölcsét, tudniillik a gyümölcsnek egy része, nagyon nagy része nyers exportra ment Svájcba, Németországba, Angliába, Ausztriába. Ezek voltak a jellemző piacok. Ezt én pontosan tudom, mert belülről is ismertem a diákkoromból véletlenül. Mellesleg a nagynéném, illetve a nagynéném férje gyümölcskereskedő volt, Guttman Lorándnak hívták.[1195] Ő kimondottan exportőr volt. Tehát Budapestre az jött, ami exportra nem volt piacképes. Ez szó szerint, mindenütt így volt. Tehát volt az a német, angol, svájci, osztrák sztenderd, amit ők megköveteltek. Mert például nagyon pontos piaci követelmények voltak, a kiló, darabnagyságtól kezdve a színeződésig és minden. Ez akkor úgy működött, hogy éjjel fél háromkor, kettőkor kezdődött a piac. Akkor jöttek a termelők. Akkor kimentek a kereskedőknek a megbízottjai egy blokkal, egy ilyen céges blokk volt, s akkor odamentek a kocsihoz, […] kocsin volt a barack, megalkudtak a termelővel, és ráírták a blokkra, hogy 1 forint [pengő] 20 fillér. Tehát, hogy ennyiért vette meg tőle. Evvel a blokkal behajtott a kereskedőnek a telepére. A telepen ott átválogatták. A kondíció az volt, hogy az az ár az első osztályra vonatkozik. Ami nem volt első osztályú azt visszaadták a termelőnek. Ez jellemző módon — szerintem — a néhány százaléka volt, mert a termelők annyira megszokták a követelményt, hogy mondjuk tévedésből előfordult, hogy rosszat tettek bele, de hogy szándékkal, az nem. Ez nem fordult elő, hát ilyen hülye termelő nem volt, attól nem vettek. S ez a termelő bevitte az árut a telepre, ott átválogatták, átvették, az első osztályút lemérték, kifizették, Isten áldja! — továbbment és kezdődött a földolgozás, ami avval folytatódott, hogy ládákba sorolva berakták tízkilós úgynevezett hollandi ládákba. Berakták, és azonmód pakolták föl a kocsira, amelyik kivitte a vasútállomásra, ahol egy jegelt hűtővagon effektív jéggel, párnajéggel [táblás jéggel] hűtött hűtővagon várta. Abba berakták, és ezt a hűtővagont Londonig újrajegelték x meg y állomáson. Így ment ki az export akkor Kecskemétről például a barack, de nem csak a barack. Jellemző volt még az, hogy ezeknek a kereskedőknek egy része, tehát a nyugatiak, azok a nyári szezonra szinte odaköltöztek Kecskemétre. Tehát ott vették át az árut. Tehát kontrollálták. Ez később, úgy emlékeszem rá, hogy ez már alábbhagyott. Eleivel volt egyfajta bizalmatlanság az importőrök részéről, mert azt a minőségi igényt, tulajdonképpen kezdetben a magyar termelők se tudták kielégíteni. Kecskeméten körülbelül két év leforgása alatt eljutottak a termelők odáig, hogy ezt a színvonalat tudták produkálni, ami kellett. Ez körülbelül a harmincas évek, talán 1933–34 táján lehetett. Itt a

[1195] Guttmann I. Lórán*t* (!) – KNC 1940. 214.

barack volt a domináns, de hát itt volt szőlőtől kezdve a világon minden: szilva és így tovább. A puhagyümölcsök, azokat nem lehetett [exportálni], mert az akkori szállítási föltételek nem voltak olyanok, hogy ezt meg lehetett volna engedni. […]

Két piac volt: ugye, volt egy a termelői piac, ahova a termelők kocsival jöttek, ez volt a Széchenyi tér[en], és volt egy másik piac, ahol a közönségnek árultak, az pedig a Rákóczi úton volt a fák között. A termelői piac[on], ott ahol a kocsik álltak […] minden kereskedő jelen volt […] Azokra [akik a lakosságnak árusítottak] az volt a jellemző, [hogy] kisebb termelők voltak […]. Ők megjelentek a maguk kosaraival, esetleg kocsival hozták oda [az árut], — de [ez] nem volt jellemző — és onnan szolgálták ki a [vevőket]. Kirakodták a földre [a terményt], volt nekik egy ilyen tányéros mérleg[ük is], azon mérték [le az árut].

Voltak túltermelési időszakok Kecskeméten, ez nem volt jellemző, mondjuk, a barackra, mert a baracknál például az volt a helyzet, hogy az legfeljebb az árban mutatkozott meg, hogyha mondjuk egy túl nagy termés volt. De olyan, hogy nem ment el, az nem volt, gyakorlatilag nem emlékszem rá. […] Viszont voltak termékek, például a dinnye. Ott például volt olyan, hogy a termelő — [mert] két fillér volt a dinnye —, ahogy […] ment haza, a kocsiról dobálta le [a] Gáspár András utcán [a gyümölcsöt, ami egyébként is] ilyen tekergős utca volt. És ott mentek végig a kocsik, és ott dobálták le a kocsiról a dinnyét. Nem lehetett vele mit csinálni. Hát mi a fenét csinál vele? Mert hát ugye az, hogy az állatoknak odaadja – otthon őneki volt még két hold [belőle].

Általában olyan hat-hét órakor, legkésőbb fél nyolckor véget ért a nagybani piac. Oda be kellett jönni, mert ha délig nem pakoltak be a kereskedők, mondjuk, egy óráig nem pakolta be az áruját a vagonba, tehát nem lett földolgozva, akkor nem tudott elmenni [az aznapi szállítmánnyal]. Tehát […] körülbelül olyan négy-öt óra között indultak a vonatok. Ehhez őneki át kellett adnia a vámhatóságnak plombálásra a vagont, tehát, ugye, ott volt egy ilyen másfél órás adminisztratív dolog, amikor már nem pakolhatott. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a kora délutáni órákig neki a vagont be kellett pakolni úgy, hogy kiválogatta, besorolta, papírral körbe [bélelte]. Jellemző volt, hogy a budapesti árut nem sorolták [osztályozták], hanem beömlesztették a ládába, s akkor azt küldték föl Pestre, az nem volt papirosozva.

A Széchenyi tér az kimondottan gyümölcspiac volt. A Rákóczi úton a világon mindent […] a csirkétől a tojásig [mindent lehetett kapni. …] Kecskeméten nem volt egy zöldségkereskedő, Kecskeméten nem volt egy gyümölcskereskedő, egy üzlet, amely zöldséget, vagy gyümölcsöt árult volna. A külvárosban voltak olyanok, mint az én apámé, amelyik ezt tette, de ez a szegényekre orientálódó tevékenység volt. A jómódú ember az üzletbe nem ment zöldséget venni, meg gyümölcsöt venni. Nem is fordult elő, hogy árultak ilyet. Mert hogy az a piac [áruja volt]! Az egy friss termelői áru volt, azt nem lehetett összehasonlítani…, tehát eszibe nem jutott egy kereskedőnek a belvárosban, hogy zöldséget áruljon. Déligyümölcsöt azt árult. De, hogy barackot árult volna, ilyen ott nem volt.

IV. melléklet

Az agrártársadalom klasszifikálása,

a Timár-féle eljárás módosított alkalmazása

Az agrártársadalom makro-statisztikai adatok alapján történő klasszifikálására több kísérlet született. A következő eljárás szempontjából leglényegesebb előzmény Gunst Péter és Timár Lajos módszeréhez köthető.[1196] A számításokat az 1935. évi üzemstatisztikai összeírás adatain végeztük el.[1197] Előbb a korrekció nélküli eredményeket adjuk közre, majd figyelembe véve a nem agrártársadalom gazdáinak arányát, a módosított kalkuláció metódusát is közöljük.[1198] A két végeredményt a *Parasztváros?* című fejezetben helyeztük el (lásd: *15. táblázat* és *16. táblázat*.)

Agrárproletárok ♦ Kecskeméten 1935-ben 2194 gazdaságnak volt 1 kat. hold vagy annál kisebb földterülete, amely magánkezelésű vagy bérelt volt, esetleg egyszerre mindkettő; azonban a nevezett gazdaságok nem mindegyike tartozott az agrárproletariátushoz. Ebbe a kategóriába csak azokat számítottuk bele, akiknek 200 vagy annál kevesebb négyszögöl szőlője volt, illetve 800 négyszögölnél nem nagyobb szőlőt béreltek. Így ide tartoznak: 1. A saját tulajdonban lévő, szántóval vagy azzal nem rendelkező, de 200 négyszögölnél kisebb szőlőt tartalmazó birtokok (181 gazdaság). 2. A magánkezelésű birtokok, amelyekben a szőlő mellé még szántó is párosult, de csak 200–800 négyszögöl közötti szőlővel bírtak (163 gazdaság). 3. Még mindig a saját tulajdonú birtokoknál maradva ugyancsak idesorolhatjuk szántókat (491 gazdaság). 4. A proletariátushoz kapcsoltuk a 800 négyszögöl vagy annál kisebb szőlőt vagy azzal nem rendelkező bérleteket (58+27, azaz 85 gazdaság). 5. A bérelt földeknél a 800–1600 négyszögöl közötti szőlővel rendelkező és egyben szántót is tartalmazó üzemeket (2 gazdaság). 6. S végül ide sorolhatjuk még azokat az 1 kat. holdnál kisebb vegyes gazdaságokat, amelyeknek egy része bérelt volt, de mellette volt saját birtok is. (7 gazdaság). Tehát 1935-ben mindösszesen *929 gazdaság*ot tekintettünk agrárproletári üzemnek Kecskeméten.

Félproletárok ♦ Sajátságos társadalmi réteg, amely a proletárok, gyakorlatilag a „nincstelenek" és a kisbirtokos parasztok között, mintegy átmeneti rétegként helyezkedett el. Sokuk kilátásai alig különböztek az agrárproletariátusétól. Ez leginkább a félproletárok alsóbb szintjeit jelentette, azonban többen voltak olyanok, akik inkább a (alsó)kisparaszti életvitelhez álltak közelebb. *Természetesen a valóságban éles határt húzni nem lehetett volna.* A félproletárokhoz soroltunk az 1 kat. holdas gazdaságok közül néhány olyan csoportot, akiket nem az agrárproletároknál vettünk számításba ill. az 1–5 kat. holdas gazdák egy részét. A „finom" határokat természetesen itt is az előbbi elvek alapján, illetve az átlagos birtoknagyságok segítségével igyekeztünk megvonni. Eszerint ide tartozik: 1. a saját tulajdonú 200–1600 négyszögöl szőlő, szántóföld nélkül (618 gazdaság). 2. Az 1 kat. holdnál kisebb magántulajdonú sem szőlő, sem szántóföld (552 gazdaság). 3. A szintén 1 kat. holdnál kisebb saját kezelésű 800 négyszögölnél nagyobb szőlő és szántó (41 gazdaság). 4. A haszonbérelt, szántóval nem rendelkező 1 kat. holdnál kisebb, de 800 négyszögölnél nagyobb szőlő (28 gazdaság). 5. Az 1 kat. holdnál kisebb bérelt sem szőlő, sem szántó (26 gazdaság). 6. Az 1–5 kat. hold birtokkategórián belül 800 négyszögöl vagy annál kevesebb szőlővel rendelkező, szántóföldes vagy a

[1196] Gunst 1987. 12–36. és Timár L. 1993. 118–119.
[1197] MSK ÚS 112. köt.
[1198] A korrekcióhoz használt források: MSK ÚS 56., 72., 96. köt.

nélküli birtok (364 gazdaság). 7. A saját tulajdonú, szántóval igen, de szőlővel nem rendelkező (670 gazdaság). 8. A nevezett birtokkategórián belül azok, akik haszonbérlik a földet, s akár tartozik hozzá szántó vagy sem, de 800 négyszögölnél nem nagyobb a szőlő részesedése a gazdaságból (2+6+17, azaz 25 gazdaság). 9. Szőlő nélküli szántóföldes haszonbérletek (418 gazdaság). 10. A vegyes birokokból, amelyek 800 négyszögölnél nem nagyobb szőlőt tartalmaznak és szántó is van hozzá, ill. még a 800 és 1600 négyszögöl közötti szőlőket (31+17, azaz 48 gazdaság). 11. Az 1–5 kat. hold közötti vegyes birtokok közül még, amelyek nem rendelkeznek szőlővel, de van szántójuk (68 gazdaság). 12. Végül a félproletárokhoz sorolhatunk még néhány olyan 5–10 kat. holdas gazdát, akik haszonbérlik a földet. (5+74+147, azaz 226 gazdaság). Tehát három birtokkategóriából soroltuk be a gazdaságokat s ezzel együtt az azt megművelőket a félproletár társadalmi csoportba. Az 1 kat. hold vagy annál kisebb gazdaságok közül összesen 1265-öt, az 1–5 kat. holdas birtokok közül 1593-at, míg az 5–10 kat. holdas üzemek közül 226-ot számoltunk össze. Eszerint, összesen *3084 birtok gazdálkodója* tartozott valamilyen formában a félproletári társadalmi csoportba.

Kisparasztok ♦ A kisparasztok közé soroljuk mindazokat a gazdaságokat, amelyeket az 1–5 kat. hold közötti birtokkategóriából nem számítottunk a félproletárokhoz (2042 gazdaság). Az 5–10 kat. holdas birtokkategóriából: 1. saját művelésű gazdaságok (95+66+473+505, azaz 1139 gazdaság), 2. a haszonbérelt földek közül a szántóval nem rendelkezőket (23 gazdaság), 3. végül a vegyes birtokokat (5+7+66+79, azaz 157 gazdaság). A 10–20 kat. hold közötti üzemek közül mindet ide soroltuk (1220 gazdaság). A 20–50 kat. hold területű birtokok közül: 1. csak a haszonbérelt üzemeket (1+2+102+254, azaz 369 gazdaság), 2. a vegyes gazdaságokat 20–50 kat. hold szántóval bezárólag (250 gazdaság). Tehát, a kisparaszti csoportba tartoznak az 5–20 kat. hold földet saját kezelésükben tartó gazdák üzemei, a 10–50 kat. hold közötti haszonbérelt és vegyes földek, valamint azok a haszonbérelt 5–10 kat. holdas birtokok, amelyek szántóval nem rendelkeztek, valamint ebből a birtokkategóriából a vegyes gazdaságok mindegyike, továbbá azok az 1–5 kat. holdas birtokok, amelyeket nem számoltunk a félproletárok közé; összesen *5166 gazdaság* tartozott 1935-ben Kecskeméten a kisparaszti üzemek közé.

Középparasztok ♦ Ideszámítottuk mindazokat: 1. akik 20–50 kat. hold saját földön gazdálkodtak (607 gazdaság), 2. akik 50–100 kat. hold közötti földet béreltek (117 gazdaság), 3. valamint azokat az 50–100 kat. hold közötti gazdaságokat, amelyeknek egyik része saját, másik része bérelt volt (131 gazdaság). Tehát mindösszesen *855 üzem* gazdálkodóját sorolhattuk a középparasztok csoportjába.

Gazdagparasztok ♦ Közéjük soroltuk: 1. az 50–200 kat. holdat birtokló gazdákat (182+37, azaz 219 gazdaság), 2. a 100–500 kat. holdat bérlőket (19+1, azaz 20 gazdaság), 3. a 100–500 kat. holdas vegyes gazdaságokat (44+7, azaz 51 gazdaság). Tehát, mindösszesen *290 üzem* gazdája tartozhatott a gazdagparasztok közé.

Középbirtokosok ♦ Közéjük soroltuk: 1. a 200–1000 kat. hold-dal rendelkező gazdákat (18+6, azaz 24 gazdaság), 2. az 500–1000 kat. holdat bérlőket (nincs ilyen), 3. valamint az 500–1000 kat. holdas vegyes üzemeket (3 gazdaság). Tehát összesen *27 középbirtokost* találhatunk Kecskeméten 1935-ben.

„Nagybirtokosok" ♦ 1000 kat. holdon felül 4 birtok volt: egy magánbirtok mellett a városi, valamint a kecskeméti és az egri római katolikus egyházi gazdaság.

57. táblázat

A 15. táblázat és a 16. táblázat értékeinek korrekciója

A táblázat azok arányát tartalmazza, akik bár az agrártársadalomhoz soroltattak az üzemstatisztikai összeírás alapján, mégis földbirtokosként vagy földbérlőként nem tartozhattak szorosan az említett társadalomhoz, mivel eredendően nem őstermelők, hanem más foglalkozásúak voltak.

Megnevezés	A mezőgazdasági (saját tulajdonú, bérelt vagy vegyes) üzemek száma (1935)[a]	Az agrártársadalmi keresők 1930. és 1941. év alapján végzett becsült száma (1935)[a]	Az agrártársadalmi keresők három alsó* rétegének együttes száma (1935)[a]	Földbirtokosok vagy földbérlők, de nem őstermelők (évtizedenként 6,7 százalékos gyarapodással kalkulált) becsült értéke		
				1910	1920	1930
Szám szerinti torzítási adatok						
A	*B*	*C*	*D*	*E*	*F*	*G*	*H*
1.	Magyarország	1 515 438	2 219 716	2 133 621	157 078[b]	168 359[c]	297 808[c]
2.	Kecskemét	10 353	19 174	18 000	1 233[d]	1 316[e]	1 404[e]
3.	Debrecen	12 953	18 433	17 710	2 163[d]	2 308[e]	2 463[e]
4.	Szeged	22 390	27 926	27 040	1 743[d]	1 860[e]	1 984[e]
5.	Hódmezővásárhely	9 711	15 828	14 580	1 267[d]	1 352[e]	1 442[e]
6.	Baja	4 059	4 984	4 833	643[d]	686[e]	732[e]
Százalékban kifejezett torzítási adatok[f]							
7.	Magyarország	19,7	13,4	14,0			
8.	Kecskemét[g]	13,6	7,3	7,8			
9.	Debrecen	19,0	13,4	13,9			
10.	Szeged	8,9	7,1	7,3			
11.	Hódmezővásárhely	14,9	9,1	9,9			
12.	Baja	18,0	14,7	15,1			

Forrás: MSK ÚS 56., 72., 96. köt., továbbá lásd még *15. táblázat* és *16. táblázat* vö. *440. lábjegyzet*. *(Saját számítás.)*

[a] A C2, D2 és az E2 értékek pontos kiszámítását lásd a *15. táblázat* (vö. *16. táblázat*) és a *IV. melléklet* pontos (szöveges) leírása.

[b] A 157 078 fő birtokos vagy bérlő, de nem őstermelő a trianoni ország-területre vetített becsült értéke (G1=100%, F1=G1-(G1×0,067)).

[c] Nem becsült, hanem valós számérték. (MSK ÚS 76 és 96. köt.)

[d] Nem becsült, hanem valós számérték (MSK ÚS 56. köt.)

[e] Becsült adat. Az előző évi érték és annak 6,7 százalékos kerekített összege (például: G2=~F2×1,067). A H2–H6 rubrika értékeinek kalkulációs metódusa Kecskemét példáján a következő: a becslés alapja — mivel a kecskeméti adatokat sem 1920-ban, sem 1930-ban nem közölte a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal — az, hogy az országos változásból indultunk ki. Eszerint Magyarországon 1920 és 1930 között azok aránya, akik földet birtokoltak és béreltek (a házhelyeket nem számítva) jelentősen nőtt (főleg a földosztásnak köszönhetően). Az ipar-forgalmi foglalkozású földbirtokosok-bérlők aránya 9,9-ről 13,6-re, mintegy 3,8 százalékponttal, a közszolgálatszabadfoglalkozásúak aránya 11,8-ról, 20,2-re, mintegy 8,4 százalékponttal, s végül az egyéb kategóriába soroltak aránya 11,9-ről, 19,8-re, tehát 7,8 százalékponttal nőtt. A 3,8, a 8,4 és a 7,8 százalékpontos gyarapodás átlaga 6,7 százalékpont. (MSK ÚS 72. és 96. köt. alapján végzett saját számítás.) Úgy véljük, a hiányzó adatok miatt, ez a tendencia Kecskemét viszonylatában is elfogadható, jóllehet, e városban ennél az értéknél inkább, valamivel, nagyobb aránnyal számolhatunk – főleg a város birtokpolitikája miatt. Ezt azonban nem tudjuk számszerűsíteni, ezért ebben az esetben is a 6,7 százalékpontos gyarapodással kalkulálunk a továbbiakban is, ami esetünkben azt jelenti, hogy 1920 és 1930 között legalább ennyivel nőtt azok száma, akik birtokosok vagy bérlők lettek, de nem őstermelők voltak. Még a háborús viszonyok ellenére sincs más okunk azt feltételezni, minthogy 1910 és 1920 között is ehhez hasonló növekedéssel, vagy ettől valamivel elmaradó változással számolhatunk. Ez, az 1910 és 1920 közötti években, a megállapított értéktől (6,7 százaléktól) *alacsonyabb* arány és az 1920 és 1930 közötti évekre megállapított értéktől (6,7 százalék) *nagyobb* arány az eltérésből fakadó különbözetek miatt megközelítőleg kiegyenlíthették egymást 1910 és 1930 közötti eltelt évtizedek viszonylatában. Mivel ismerjük azt, hogy 1910-ben Kecskeméten a birtokos és bérlő rétegek közül 1233 fő volt az (MSK ÚS 56. k. alapján végzett saját számítás), akit nem őstermelőként jegyeztek, így számításaink alapján az előbb mondott 6,7 százalékpontos gyarapodással kalkulálva számuk 1920-ra mintegy 1316 főnyire, 1930-ra pedig 1404 fő körüli értékre emelkedhetett.

[f] A földbirtokosok vagy földbérlők, de nem őstermelők becsült százalékos aránya az 1930. és az 1935. évi adatok alapján. – A fenti kategóriák tükrében végzett kalkulációk, ahol a 100 százalék az 1935. évi megfelelő oszlop és sor értéke, a kapott eredmény pedig a jobboldali részstáblázat 1930. évre számolt becsült értéke (például: C8=H2×100/C2 vagy E8=H2×100/E2).

[g] A H2 és a C2, D2, E2 cella értékével számolva kapott eredmények. A C2, D2 és az E2 cella értéke egyenként 100 százalék, amelynek tükrében a H2 értéke (1404 fő) a kalkulált eredmény. C7=H2×100/C2; D7=H2×100/D2; E2=H2×100/E2. Eszerint 1935-ben — a becsült adatok alapján — a helyi agrártársadalom keresőihez hozzászámolt, de foglalkozása alapján nem őstermelő földbirtokos és földbérlő kereső aránya *7,3 százalék* volt. Vagyis adataink, amelyeket az üzemstatisztikai összeírásból nyertünk, legalább 1404 olyan tulajdonost valószínűsítenek, akik nem őstermelők voltak, így nem lehettek az agrártársadalom tagjai sem.

* Agrárproletár, félagrárproletár és kisparaszt együtt.

Névmutató

csak a szövegben előforduló
multifunkcionális elit

Adorján Imre, 379
Aigner Gusztáv, 302
Almássy Sándor, 250
Aszódi József, 292, 293

Bagi Béla, 300
Bajnóczky Károly, 250
Bakkay József, 250
Baktay Albert, 300
Balásfalvi Kiss Endre, 60, 61, 97, 102, 260, 274, 279, 280, 281, 321, 407
Balásfalvi Kiss Kálmán, 282, 330
Balázs István, 250, 292, 296
Balázs Rezső, 282
Balogh József, 264, 266, 313
Barcza József, 317, 324, 379
Bende Sándor, 144, 251, 339
Benkő István, 317, 318
Berente Gábor, 231, 233
Berente István, 229, 231, 232, 233, 242, 259, 266
Beretvás István, 250
Bimbó József, 266
Bíró Ádám, 270, 292
Bíró Benő, 271
Bíró Sándor, 264, 290, 317, 321
Bódogh Ferenc, 282
Bódogh József, 300, 335
Bodri Béni, 317, 325, 362
Bóka Gyula, 250
Bóka Papp Béla, 251, 304, 307
Bóka Papp Zsigmond, 330
Borbás Béla, 300, 301
Borsodi József, 273, 300, 301
Bozzay Lajos, 379
Bunzlau Vilmos, 282
Burdács Rezső, 251
Burián László, 250, 379, 380

Csabai János, 271
Csabay Gergely, 272, 438
Csabay Géza, 251
Csabay Gyula, 250
Cseh György, 261, 262, 263, 265
Cserey-Pechány Albin, 206, 251, 304, 308, 309, 317, 335, 413
Csikai Lajos, 281, 289, 290
Csikay Imre, 251
Csitári János, 264, 300
Csorba Gábor, 251
Csorba István, 266, 267, 335
Csorba János, 277, 281, 360
Csorba László, 261
Csősz József, 264, 281, 294, 335
Csősz László, 282, 331

Deim Gusztáv, 282, 317, 321
Dékány György, 250, 253
Dékány Imre, 250
Dékány László, 278, 280, 281
Dezső Gyula, 251, 379
Diószeghy József, 251
Domián András, 274
Domokos Ferenc, 300
Domokos János, 272
Donáth József, 250, 292, 293
Dömötör István, 317, 319
Dömötör Lajos, 68, 281, 283, 284, 285, 413
Dömötör László, 257, 273, 292
Dömötör Pál, 266, 313, 314, 331, 363, 383, 384
Dudás Ferenc, 250

Egry Ferenc, 94, 251, 256, 379
Ekker Lajos, 302
Eördög Gyula, 251, 268, 269, 274, 355

Farkas Béla, 317, 319
Farkas István, 257, 292
Farkas Kálmán, 271
Fáy István, 279, 281, 283, 294, 325, 339
Fehér Dávid, 317, 318
Fehér József, 251, 339

Fejér Pál, 266, 379
Fekete Béla, 273
Fischer Izsák, 317, 318, 338
Fispán Géza, 300, 362, 374
Fleischmann Samu, 282, 322, 323, 362, 379
Francsek József, 282
Frank Pál, 261
Fritz Imre, 254, 255, 256, 290, 362, 379
Fucks Samu, 250
Füredi Lajos, 281, 283, 287
Füredy István, 299

Gaál József, 257, 258, 292, 299, 384
Gaál Sándor, 261, 263
Gál Mór, 250, 379
Garzó Béla, 251, 264, 268, 272
Garzó József, 271
Garzó Sándor, 270, 271, 292
Gerber Ferenc, 300, 369
Gerő Miksa, 302, 303
Gesztelyi Nagy László, 89, 231, 243, 300, 407, 414, 415
Goitein Jónás, 251
Goitein Miksa, 272
Gömöri/y Sándor, 331
Györffy Balázs, 282, 317, 331, 379
Győrffy Pál, 251

H. Kiss István, 251
Hajdú József, 94, 264, 271
Hajnóczy Iván, 251
Halmi Lajos, 302
Hammerschmiedt József, 251
Hankovszky Jenő, 300
Hankovszky Zsigmond, 251, 268, 269
Harkay Béla, 281, 283, 287, 288
Harkay József, 251, 288
Hegedűs Ferenc, 250, 292, 295, 362, 384
Héjjas Elek, 251, 256, 362, 366
Héjjas Ferenc, 264, 266, 313
Héjjas István, 236, 251, 256, 304, 305, 306, 355, 364, 384
Héjjas Iván, 300
Héjjas József, 379
Héjjas Mihály, 282, 330, 331, 384
Hercsuth Kálmán, 250
Hetessy Kálmán, 264, 278, 281, 316
Holczer Zsigmond, 251, 362, 364
Homoki Nagy László, 250
Horváth Béla, 282
Horváth Károly, 261
Horváth Mihály, 264, 266, 313, 314, 331, 384
Horváth Ödön, 64, 78, 118, 157, 188, 302, 303, 372, 391, 407, 413, 417

Igó Lajos, 282
Iványosi Szabó László, 206, 277, 281

Jámbor János, 252
Jámbor József, 251, 304, 306
Jenei Vilmos, 317, 321
Jeszenszky Lajos, 272
Jobbágy István, 250
Jobbágy Miklós, 273
Joó Gyula, 270, 271, 292, 294, 296, 299, 316

Katona József, 18, 78, 188, 211, 251, 274, 279, 297, 384, 406, 410, 424, 449
Kecskeméti Mihály, 152, 300
Kelő János, 300
Kemény Sándor, 252
Kenéz Zoltán, 152, 250, 292, 294, 295
Kerekes Ferenc, 282, 364
Kerekes József, 251, 271, 384
Keresztes János, 208, 251, 272, 290
Keresztes Pál, 300
Kertay Ede, 302
Kertész Dezső, 195, 234, 235, 236, 251, 362, 374
Kertész Menyhért, 97, 234, 300, 362
Keszthelyi Tivadar, 302
Királymezei Tibor, 274
Kiss György, 280, 281, 283, 284, 331
Kiss János, 282, 331
Klein Simon, 261
Knaute Lajos, 251, 256
Koncz József, 257, 264, 292
Kovács Imre, 266
Kovács Máté, 266
Kovács Sándor, 265, 384
Kozacsek Elek, 317, 319
Kőrösi János, 311, 369, 393
Král Rezső, 250
Krisch József, 266
Kuthy Árpád, 257, 292

Labancz Ferenc, 252
Laczi Imre, 275
Laczy István, 250, 264, 265
Ladányi László, 275
Lajos József, 272
Lázár János, 261, 334
Lázár József, 261, 264, 362
Lebovics Sándor, 266
Leicht István, 266
Lendvay Ferenc, 272
Liszka Béla, 71, 72, 110, 117, 317, 324, 325
Littauer Mór, 250, 253, 379
Losonczi László, 261

M. Bodon Pál, 251, 379
Magyar József, 277, 281
Markó Imre, 251, 362
Markó István, 261, 335, 369
Márkus Ferenc, 277, 281
Marton Sándor, 250, 292, 297
Máté József, 302
Matolcsy Károly, 251, 362
Matyók Sándor, 317, 321
Mau(r)er Frigyes, 250
Merétey Sándor, 251, 421
Mester László, 266
Mészáros József, 251
Mintsek Géza, 282
Mócza János, 300
Móczár Gábor, 281, 289, 290, 335
Molnár Árpád, 252
Molnár Máté, 261
Moskovits Lajos, 362, 364, 379
Muraközy Gyula, 264

Nagy György, 273
Nagy Mihály, 266, 277, 281, 339, 379, 380, 384
Nagy Sándor, 266
Nemere Gyula, 251, 304
Németh László, 282, 330, 331, 335, 389, 421
Nóta István, 277, 281, 290

Nyirádi László, 282, 317, 318
Nyúl Tóth Pál, 281, 283, 286, 287, 289, 338

Orbán János, 273, 277, 281
Orbán Nándor, 300
Ottó Sándor, 282, 317, 319, 320, 331
Ö. Gyenes János, 261

P. Feisz Angelusz, 273
Pacsu Mihály, 330
Papp György, 266, 379, 384
Pásthy János, 300, 302
Pásthy Sándor, 300
Pataky Albert, 251, 362, 374
Pataky Ferenc, 97, 270, 292
Pauly Péter, 251
Pilisi Géza, 261, 264
Polyák János, 282, 317, 323, 324
Polyák Mihály, 272
Poór István, 261, 290, 300, 302, 362, 364, 379, 380
Poór Mihály, 271
Pozsgay Rezső, 251, 304
Prikkel Gergely, 266
Prikkel János, 251
Puliusz István, 231, 266

Rácz Béla, 250, 292, 297, 379
Réthey Gyula, 249, 261, 362, 379
Révay László, 272
Révész Bence, 251
Révész István, 274, 282, 330
Révész László, 251
Révész Sándor, 281, 283, 286, 287, 335
Rosenauer Lajos, 383, 384
Rusz Ervin, 302

Sahin Tóth Sándor, 266
Sándor István, 93, 94, 254, 289, 290, 300
Sándor József, 281, 283, 286, 379
Sándor Miklós, 206, 317, 323, 324
Sántha György, 251
Sárkány Béla, 264, 278, 281, 384
Sárkány Béla ifj., 252
Sárközy Béla, 290, 317, 323
Sárközy Jenő, 257, 258, 260, 292, 294, 383, 384
Schillinger Dezső, 144, 208, 251, 362
Schira Mihály, 272
Schmogrovits Ernő, 249, 266
Schönberger Dezső, 300, 362, 374, 379

Ségner Lipót, 251, 256, 335
Sikari Kovács Mihály, 272, 330
Soós Gyula, 268
Söröli Pál, 300
Spieler Adolf, 250, 293
Spitzer Bernát, 277, 281, 294, 364
Steiskál Ottó, 251, 304, 307, 362
Stimakovits Béla, 251
Sváb Kovács Dániel, 273
Sváb Kovács István, 257, 258, 259, 292, 384

Szabó Ambrus, 274
Szabó Ferenc, 317, 323, 355
Szabó István, 264, 266, 272, 290, 313, 317
Szabó Iván, 97, 195, 220, 237, 238, 239, 240, 241, 277, 278, 281, 316, 362, 384, 392
Szabó János, 302, 321
Szabó Jenő, 272
Szabó József, 250
Szabó Lajos, 250, 330, 379
Szabó László, 270, 292
Szabó Mihály, 204, 317, 324
Szabó Pál, 252, 266, 301
Szabó Pál Sándor, 266, 301
Szabó Sándor, 317, 325, 326, 327
Szalontay Barnabás, 282, 330
Szappanos Elek, 282, 363
Szappanos István, 263, 266, 355, 362
Szappanos Jenő, 302, 303, 414
Szappanos Károly, 251
Szappanos Sándor, 250, 266, 360
Szarvas András, 251, 304, 308, 309, 311
Széchy János, 266, 290
Székely Ignác, 251
Székely Sándor, 251
Szeless János, 300
Szeless László, 250, 331
Szeley Imre, 282, 339
Széll János, 251, 264, 299, 304, 306, 383, 384
Szigethy Mihály, 251, 379
Szilágyi Mór, 264, 266, 313, 317, 379
Szili Kovács József, 266
Szinnyai Mihály, 251
Szomor Sándor, 300
Szőke Gyula, 282, 384
Szőke László, 261
Szőke Mihály id., 254
Szőke Mihály ifj., 300
Szőke Sándor, 251, 304, 306, 362, 366

T. Szabó Győző, 251, 256, 335, 362
Tantó Sándor, 268
Tassy József, 239, 240, 241, 277, 281
Tassy Péter, 282
Tiringer Ferenc, 250, 292, 297
Tormássy Ferenc, 270, 292, 335
Tóth Dezső, 236, 251, 290
Tóth Endre, 251, 256
Tóth Mihály, 272
Tóth Zsigmond, 261, 272, 290, 438

V. Nagy István, 266, 313
Vaja Béla, 231, 266, 379, 384
Varga István, 252, 428
Varga Mihály, 251
Váry István, 300, 338, 438
Vass Vince, 302
Vincze Mihály, 257, 258, 260, 264, 321

Wágner Béla, 264, 300

Zaboretzky Ferenc id., 383, 384
Zaboretzky Ferenc ifj., 300
Zana Ferenc, 272, 330
Zana László, 271
Zimay Károly, 221, 278, 280, 281
Zimay Pál, 251, 304, 311, 379

Zs. Kovács István, 300